

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS ÉS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

EGYHÁZ ÉS NEVELÉS, TUDOMÁNY ÉS IRODALOM
KÖRÉBEN.

KIADJÁK :

HEGEDŰS LÁSZLÓ,
alsózempléni esperes.

SZEREMLEI GÁBOR,
hittanár.

SZERKESZTI

ERDÉLYI JÁNOS,
bölcsezet és nevelés tanára, a m. t. társaság r. tagja.

MÁSODIK ÉVFOLYAM.

SÁROSPATAK.

NYOMTATTA JÄGER KÄRÖLY, A REF. FÖISKOLA BETŰIVEL.

—
1859.

SAROSPATAKI FÜZETEK

PROTESTANSZ VÁROS KÖZSÉGI KÖNYVTÁRA

SZERENCSÉI GABON

MECSŐS LÁZLÓ

ERDELYI JÁNOS

MECSŐS LÁZLÓ

SAROSPATAI

MECSŐS LÁZLÓ

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

MÁSODIK FOLYAM.

I.

MÁJUS 15. 1858.

GRÓF MIKÓ IMRE Ő NAGYMÉLTÓSÁGÁNAK.

Folyóiratunk második folyamát nem indíthatjuk meg ünnepélyesebben, mint ha Nagyméltóságod nevének varázsa alá helyezzük. Nagyméltóságod nevével szerencse jár: mutatják az intézetek, melyek általa vesznek fényt, irányt.

Az a gondviselészerű készség, melylyel Nagyméltóságod minden intézetnél, legyen bár anyagi vagy szellemi, egyházi vagy polgári érdekű, a legjobb időben szóval és tettel bátorítani, segíteni megjelen, mennél ritkább, annál tiszteletreméltóbb. Mi ezt éreztük s érezzük; miénk a szerencse tapasztalás után szólani felőle. Mégis bennünket az lep meg leginkább, hogy Nagyméltóságod eltalálja a vezérigét, mely szerint legjobb lesz cselekedni.

Midőn Nagyméltóságod lelkéhez ekkép szólnak az idő minden kérdései nemcsak, hanem feleletet is kapnak Nagyméltóságodtól: szerencséseknek valljuk magunkat, hogy Nagyméltóságod tetszését bírjuk s vajha minden időre megérdemeljük.

Fogadja Nagyméltóságod tiszteletünk őszinte nyilvánítását, maradván Sárospatakon, május 15. 1858.

Nagyméltóságodnak

alázatos szolgálója

Erdélyi János,

szerkesztő.

NÉPISKOLAI TERVEZET

a tiszáninnyi ref. egyházkerületben.

I) A népiskola feladata.

A keresztyén népiskola a keresztyén népet sarjadéka és gyümölcse, az egyház kebelén viruló oly intézet, melynek feladata, hogy öntudatos, ép, erőteljes keresztyén népet terjesztszen és ápoljon, üdvös szolgálatot tegyen az egyháznak, az államnak és a családnak.

A népiskola egyszersmind népnevelő intézet, melynek mint ilyennek céljával egyenesen ellenkezik a nép között felületes, külső világi műveltséget s ez által a közélet leendő polgáraiban, a mennyire némi bizonyossággal előre látni lehet, jövő helyzetök, állásukkal s a fennálló társadalmi rend és viszonyokkal elégtelenséget kelteni; sőt inkább egyenes feladata az erkölcsöket keresztyén szellemben nemesíteni, s a növendékeket jövő egyszerű életpályájukhoz előkészíteni, akképen vezetni, hogy azok egykor saját körükben mint munkás, jó szívű, kegyes családtyúk és anyák, ügyes, lelkisméretes és hű munkások, rendszerető, békés, engedelmes alattvalók Istennel békében, sorsukkal megelégtlenül éljenek.

A népiskola az egyháznak tesz szolgálatot, a mennyiben Isten ismeretére, imáadására vezet, előkészít a konfirmációhoz, isteni félelemben nevel, s józan keresztyén fegyelmezés által a gyermeket korának megfelelő szellemi ápolásban részesíti. Továbbá az államnak szolgál, a mennyiben oda működik, hogy a leendő honpolgár a törvényes felsőség iránt tisztelettel és kegyelettel viseltessék. Végre szolgálatot tesz a családnak, a mennyiben a szülék iránti tiszteletre, általában házi erényekre tanít és szoktat. Ebből azonban világos, hogy a népiskola nem vezethet egyoldalulag egy vagy más irányban, hanem az egész embert képezi; míg az értelemre hat, egyszersmind a szívet is formálja; míg ismeretet közöl, azalatt a kedélyre és jellemre, a növendék egész lelkületére törekszik hatni.

Miképen lehet ezen eszméket megvalósítani és az életbe átvinni, arról lesz szó a következőkben.

Mennyire fontos itt az anyag célszerű megválasztása, könnyen belátható. Ezért ki kell jelölni, mi az, a minek népiskolában, annak összes célja és feladata szem előtt tartásával, előadatnia nem lehet; valamint azt is, a minek ott előadatnia szükséges.

A népiskolában fő dolog az élet és nem csupán a tudás. Ezért ott nincs helyén oly tantárgy, mely csak elvont ismereteket tartalmaz. Ilyen már az elméleti nyelvtan, a mennyiben az közvetlen életcélok elérésének, t. i. a szó és írásbeli hibátlan kifejezés elsajátításának, nem szükséges feltétele. Ugyanezen alapon nincs helyén a hit- és erkölestan rendszeres tárgyalása; mert a végre, hogy élő és munkás legyen a keresztyén hit, és a keresztyén élet szabadabb fejlődésnek induljon, legkevesebb szükség van arra, hogy a keresztyén vallás igazságai rendszerbe állittassanak össze, mint nincsenek azok rendszerbe foglalva a bibliában. Így helyén kívüli szintén a szám- és természettan tudományos előadása, vagy a zene elmélete.

Továbbá a népiskolában az egész gyermeket kell nevelni, nemcsak az értelmet alakilag fejleszteni. Az értelem egyoldalú kifejlesztése akadályozhatja a kedélyélet kifejlődését, s e mellett a szívből kihalhat a kegyelet. Aztán a tudomány magában nem boldogít, nem szüli ujjá az életet; ez a szeretet munkája. Ezért a népiskolából ki van zárva minden gondolkodástani értelmezés és elvont fogalomelemzés.

Népiskoláink növendékei protestáns reformált vallású szülők gyermekei; a ref. egyház szellemében kell azoknak a hit és erkölestan igazságaira vezetetni. E részben a népiskolának saját protestáns színezetének kell lenni, s köréből kirekeszteni mindent, mi e színezetet megzavarhatná vagy többé kevésbé beárnyékolhatná.

A népiskolának keresztyéninek kell lenni. Ennél fogva ki van abból zárva mindaz, ami a pozitív keresztyénvallással ellenkezik, mint a pogány vallás és műveltség, főleg az újabb időbeli racionalisztikus törekvések terjedelmes tárgyalása.

A népiskola a népet neveli, a melynek nincs szüksége a felsőbb körökben uralkodó finom, külső illedéki műveltségre; ezért a népiskolai oktatásból ki vannak zárva oly

irodalmi termékek, melyek érzelésre vezetnek, vagy a képzelődést túllángolóvá teszik.

A második és az elsőnél nagyobb fontosságú kérdés ez: minek kell hát ezek helyett a népiskolában előadatni?

E végett igen méltányos, hogy az iskola mint keresztyén és az egyház szolgálatában álló intézet vétessék figyelembe. A népiskola növendékei már felavatott tagjai az egyháznak, s maga a népiskola azon gondoskodásnak köszöni mind megalapítását mind fenállását, melylyel az egyház a serdülő nemzedék vallásos hite, meggyőződése és üdve felett örökdi. Ennélfogva a népiskola köteles a tanításban mindennek előtt figyelembe venni, mit kíván az egyház a gyermektől azon érettség bizonyítékaul, mely őt arra jogosítja, hogy a gyülekezetnek szellemileg önálló tagjává legyen a konfirmálás által. E végre szükséges, hogy megismerje a gyermek a kijelentés előadása szerint, mit tett Isten az emberi nemzet boldogítására, továbbá hogy öntudatos tisztasággal fogja fel a keresztyén vallás főbb hitágazatait, s képessé tétessék arra, hogy az éneklés által a nyilvános istenitiszteleten a gyülekezettel cselekvőleg részt vegyen. Az e részbeni oktatásnak a biblia, a katekhizmus és az énekeskönyv szolgál alapul.

Továbbá a népiskolát, teendőinek kijelölése végett, nemcsak egyházi hanem nemzeti vonatkozásaiban is figyelembe kell venni. Ezt különösen azon alapon, hogy az új ég és föld után, melyet az irás szerint várunk, mindenki előtt a haza a legfőbb és legmagasabb és azon drága kötelék, mely ahoz köt: a nemzeti nyelv.

Illő sőt szükséges, hogy ezt a tanítvány a maga élet-szükségeinek megfelelő mértékben öntudatosan bírja és kezelje, szépségeit ismerni s azokért azt szeretni tanulja. Ezzel szoros összeköttetésben van az irodalom oly nemű termékeinek ismertetése, melyek hazaszeretetre buzdítanak. Továbbá a gyermeknek ismernie kell a haza földét, államrajzi viszonyait, történetét, sőt a világot is, oly mértékben, mint egy szerény állásu közember korlátolt látköre engedi. Tudtára kell adni a gyermeknek, hogy ő tagja egy nagy egésznek, melynek sorsához elválhatatlanul köttetett az övé. Szükséges, hogy a közelébe eső természeti tárgyakat ne úgy tekintse mint az állatok, hanem figyelemmel, érdekekkel és értelemmel vizsgálja.

Ezekhez jönnek oly ismeretek és készségek, melyek egyrészről az értelmet művelik, másrészről a mindennapi életben nélkülözhetlének. Ide tartozik a tanítványnak a gondolkodásban, beszéd, írás, rajzolás és számvetésbeni kiképzése. —

Ezek szerint a népiskolákban előadandó tantárgyak lesznek: vallás, magyar nyelv, beszéd, írás, olvasás, földrajz, történelem, termésketrajz és természettan, szám- és mértan, éneklés, rajzolás. Ezekhez jönnek, alább kifejtendő okoknál fogva, a testgyakorlatok és végre a legegyszerűbb háztartásnál is előjöheto foglalkodás a gazdaszatban.

Most szükséges kijelölni a határvonalat is, mely kimutassa, meddig kell terjeszkedni az egyes tantárgyak előadásában. Ezzel azonban szorosán összefügg annak meghatározása, hány évre terjed a népiskolai oktatás egész ideje? Tekintve már azt, hogy itt nagyon gyengekoru tanítványok oktatásáról van szó, nagy részt műveletlen szülék gyermekeiről, kik a szellemi fejlődésnek vajmi csekély mértékét viszik magukkal iskolába; tekintve továbbá az előadandó tantárgyak tetemes számát; végre tekintve az elemi oktatás azon főelvét, hogy a tanítványt nemesak be kell tanítani, hanem be is kell gyakorolni: határozottan állitandó, hogy a népiskolai oktatás hat évnél kevesebb időre nem terjedhet, s tart a gyermekre nézve 6—12 évig; három, u. m. alsó, közép és felső osztálylyal, mindenik osztály két évi tanfolyammal.

Meg lévén ekkép vonva a népiskolai oktatás egész köre, hátravan még a részletek kijelölése az egyes tantárgyakból, s azoknak idő szerinti beosztása, a gyermekek kora és kifejlődése tekintetbe vételével; arra lévén különös figyelemmel a tárgy kezelésében, hogy a különböző tantárgyak összesen és egyenként akképen szövődjenek egymásba, hogy azok közül egyik a másikat támogassa, kiegészitse. Miképen kell ezt megközelíteni, annak kimutatása lesz a részletes tárgyalás feladata. De még előbb elmondandók: a népiskolai oktatás általános alapelvei.

Mennél nagyobb fontosságu és magasabb a népiskolai oktatás célja, s mennél több akadályai és nehézségei vannak, annál szükségesebb, hogy a tanító lehető legtisztábban ismerje saját feladatát, s az általa követendő eljárás felett elve eligazodjék.

Ámbár ezen cél megközelítésének több egyes feltételei vannak s nem elég, hogy a tanító a nevelés és oktatástan általános szabályait illetőleg utasítást vegyen, mert eljárásának csak úgy lesz üdvös eredménye, ha egész buzgósággal, kitartással és odaadással folytatja hivatalát: mindazáltal sok tekintetben fontos és szükséges, hogy az e részbeni alapelvek és szabályok tisztán és határozottan kifejeztessenek, annyival inkább, mert azokat a tanítói testület minden egyes tagja köteles figyelembe venni, mint a melyek reá nézve egyenesen kötelező erővel bírnak, hivatalos eljárása azok szempontjából ítéltetvén meg. Ezek lényege a következő pontokban fejeztethetik ki.

1. Az oktatásnak, terjedelmére nézve, arra kell szorítkozni, a mi szükséges; ezt azonban az értelem tisztaságával kell felfogni, s úgy hogy az, a mit a tanítvány megtanult, biztos és maradandó sajátja legyen. Nem az a feladat, hogy a gyermekek egy nagy mezőt magok előtt összegázoljanak, hanem hogy egy mérsékelt területet lehetőleg megmunkáljanak.

2. Az oktatásnak központosíttatnia kell, hogy annak együvé tartozó ágai a képezés közös feladatával helyes viszonyban álljanak. A központot e következő tételben lehet felállítani: a népiskola legfőbb feladata a serdülő nemzedék vallásos erkölcsi képzése. És így a központ a többi tantárgyak között a vallás és erkölestudomány, melylyel a többi tantárgyaknak lehető legszorosabb viszonyba kell jöniök.

3. Az oktatás ne legyen elvont tartalmu, gondolkodástani értelmezések halmaza, hanem lehetőleg gyakorlati és érzékelhető. A népnevelés biztos és szilárd alapját nem fogalomszerű előterjesztések halmazában kell keresni, melylyekre nagy bajjal vezettedik a gyermek, hanem egyszerű de mély, szívet, lelket és életet megható vallásosságban. — A hit, remény és szeretet az, mit a gyermekben élővé kell tenni, s azt eszközölni, hogy neki az iskola s az iskola által az egyház bensőleg szeretett szellemi hazája legyen; mindezek felett a lelkisméretre kell hatni, mert csak ez uton lehet a polgári és házi erény, a felsőbbek iránti tisztelet, a polgártársak iránti hűség biztos alapját megvetni.

4. Különös figyelmet kíván, hogy az oktatás kezdetben az első elemeknél közvetlen, szemléltető, fokoza-

tos és ez által lehető legalaposabb legyen. A tanító ne gondolja azt, hogy a legelső elemeket, mint a melyek már különben is sajátai a gyermeknek, nem szükség gondosan tárgyalni, mert arról meg lehet győződve, hogy kezdő tanítványainál még a legegyszerűbb dolgok felfogásában is hiányzik a kellő tisztaság, szabatosság. Továbbá ne siessen idétlen elhamarkodással a fontosabbakra, hanem gondosan készítse meg azok utát a könnyebbek által. Főszabályul tartsa maga előtt, hogy az iskolában egy gyermek se legyen munka és foglalkodás nélkül, mi az általa előadottak begyakorlásában áll.

5. Az alaki képzéshez tartozik: a) gyors és biztos felfogás; b) tiszta gondolkodás, a gondolatok feldolgozása, át-sajátítása; c) egyszerű, természetes, hibátlan beszéd. E végre a tanító a) magyaráz és fejteget, b) a feleleteket a tanítványok biztos előbbvitelére felhasználja, c) a lehető nehézségeket elhárítja, megszünteti, d) a hibás felfogást utba igazítja, s ez által szellemi fegyelmet gyakorol, és midőn ő maga előadási foglalkodásából kilép, a gyermeket azonnal önmunkásság által foglalja el; ezért olyanokra, a mikben vagy önfoglalkodás útján vagy ügyesebb tanítványok által nem gyakoroltathatnak, épen nem tanítja.

6. Minden osztály és folyam teendői kijelöltetnek az időviszonyok szem előtt tartásával, s azokat a tanító szabad tetszése szerint összebb nem vonhatja.

7. Az oktatásnak célszerű kézi és vezérkönyvek szolgálnak alapul. A tanító feladata azokat magyarázni, azok tartalmát értelmesen betanítani, s a felfogottakba a tanítványokat begyakorolni. Ezért multhatatlanul szükséges, hogy azok tartalmát a tanító teljesen ismerje, hogy készült-ségére nézve felette álljon annak, s a kezelésben ügyes tapasztattal és kellő belátással bírjon.

8. Az előadandó tárgynak az iskolában kell kifejtetni, betaníttatni, begyakoroltatni; az otthoni foglalkodás, mely az önmunkásságra ébresztés és szoktatás végett nagy fontosságú és nélkülözhetlen, csak rövid ideig tartó, önálló ismétlése annak, a mi az iskolában előadatott.

9. Részint hogy ugyanazon időben több osztályok sikerrel vezettethessenek, részint hogy a tanító irányadó tekintélye alatt a kölcsönös segélynyújtás által az iskola mintegy családi jellemet öltön magára, mint állandó sza-

bályt lehet felállítani, hogy az erősebbek közül választott vezértanítványok alkalmazzassanak a gyengébbek ismétlő tanítására.

10. A népiskolai oktatás jellemére, irányára és lényegére vonatkozó ezen alapelvek általánosan kötelező erővel bírnak, akár több osztály álljon egy tanító vezetése alatt, akár minden osztálynak külön tanítója legyen.

II) Népiskolai tantárgyak.

1. Vallás tan. — Vallásos erkölcsi oktatás és nevelés levén a népiskola legfőbb feladata, minden abban előadandó tantárgyak között a vallástudomány a legfontosabb. Egy fénylő középpont az a többi tantárgyak között, melyek kisebb nagyobb távolságból mindnyájan felé gravitálnak, s általa világossíttatnak meg.

Az iskola végfeladata a vallástudomány előadása által azt eszközölni, hogy a gyermek a kegyelem külső eszközeit, melyek az egyház gondjai alá bízattak, t. i. az ígét és a sakramentomokat tiszta öntudattal és egész bensőséggel fogja fel, vegye magához. E részben nem elég, hogy a tanítvány a szentírást olvasni tudja, azt megértse, hanem hogy meg is kedvelje, mind azt magát, mind a mi abból foly és arra vonatkozik, örömmel hallgassa és tanulja; nem elég, hogy a tanítvány a szentírás történeti és tanító részében értelmesen oktattassék; hanem szükséges, hogy a bibliai történeteket önmagára viszonyítva fogja fel, azokban a földi életpályának, a mint azt minden keresztyénnek meg kell futni, ki a Sion felé vándorol, tiszta előképét tanulja ismerni, s a tanító kegyes és feddhetlen életéből megtanuljon az egyenes ösvényen indulni és járni szüntelen, s a szentírás egyes helyeiből és fejezeteiből megismerje mind azt, a mi szükséges arra, hogy az élet minden körülményei közt Isten parancsolatjával megegyezőleg tudja magát elhatározni a cselekedetre.

A sakramentomokat illetőleg fődolog, hogy a tanítvány azok magas jelentését és hasznát felfogja, belső öröme és Isten iránti hálára buzduljon, hogy legfőbb jótéteményeinek, melyeket az emberekkel közlött, ő is részese; különösen az urvaesorávali éléshez mind a tanító mind az illető lelkipásztor által akképen készíttessék, hogy az reá nézve komoly, ünnepélyes, egész életére üdvös legyen.

Azonban a gyermek, mielőtt az urvacsorával élne, tagja a gyülekezetnek, s mint ilyen részt vesz a ker. vallásos élet különböző nyilatkozataiban, a többek között megjelen az istenitiszteleten is, s hogy az reá nézve épületes legyen, szükséges, hogy nem imádságokat felmondani, hanem a szó teljes értelmében imádkozni s buzgón énekelni tanuljon. Ez az elemi oktatás legfontosabb s legnagyobb felelősséggel öszszekötött része. E tekintetben a tanító nem szó hanem saját példája által hathat üdvösen a tanítványra, ha t. i. ő maga is vallásos érzelmektől van áthatva, s ha abban, a mire a gyermeket vezeti, lelkéből és egész bensőséggel veszzen részt.

És minthogy az egyház tanításai vallástételbe vannak foglalva, mely annak sajátos jellemet ad, és az egyház ezen általános jellemének minden egyes hívő tagjáról vissza kell sugározni: következik, hogy az egyház által elfogadott vallástételben a gyülekezet minden egyes tagjának oktattatnia kell, mégpedig katekhizmusalakban, hogy hitéről és meggyőződéséről szabatosan, határozott szavakban és feleletekben tudjon számot adni.

És mert az egyháznak saját élete és kifejlődése van, melyre huzamos időn keresztül kiállott sok viszontagság után jutott el, a mi az egyház isteni eredetéről tesz bizonyosságot, míg a hitbajnokok magasztos példája az egyház melletti tántorithatlan hűségre buzdít: ezért szükséges, hogy a protestáns, általában a keresztyén egyház történetével annak tagjai megismerkedjenek.

E szerint a vallástudományra vonatkozólag előadottnak: bibliai történetek, imádságok s énekek, a katekhizmus és az egyháztörténet.

a. Bibliai történetek.

A vallástanítás középpontját a bibliai történetek képezik; a keresztyén élet ezek által alapittatik meg az iskola növendékeiben. Ezek előadásában azonban nem elég hogy a tanítványok az alsóbb osztályokban egyes történeteket, a felsőbbekben pedig azok összefüggését értelmesen felfogják, hanem szükséges, hogy a mit megértettek, azt hittel fogják fel; továbbá hogy a bibliai történetekben szemléljék a legmagasabb isteni és emberi igazságokat; végre hogy azon történeteket mintegy önmagokban éljék keresztül s

mint olyat beszéljék el értelmesen. Ez annál lehetségesebb, mert a gyermek felfogásához, ki elvont gondolatokkal nem foglalkodik, azokból nem épül, a legegyszerűbb igazságot is élő képek alakjában fogja fel legtisztábban, a bibliai történeteknél alkalmasabb előadás nincs. Ezekben minden mélyebb vizsgálódás nélkül mintegy közvetlenül szemléli a családi, népi és egyházi élet kifejlődését, továbbá hogy Isten a maga választott népét és szolgáit miképen vezette, oktatta, fenyítette és áldotta meg, s ezek sorsában a maga élet-sorsának kifejezését találja. A tanító feladata már, hogy ezen történeteket s azokban a vallásos élet fejlődését különböző fokokon félreismerhetlenül ugyanazon isteni kéz által következetesen keresztülvive, friss, eleven és tiszta előadásban szemléltesse.

Azonban a vallásos erkölcsi oktatás sikere nem az ismeretek mennyisége, hanem inkább az anyag célszerű megválasztása s az által biztosittatik, hogy okszerű előadás és kifejtés útján élővé lesz a szerzett ismeret. Továbbá e célra hathatósan közre működik az összes iskolai rendtartás. — Külső tisztaság, pontosság, rend, illedelem, engedelmesség, szolgálati készség, az erkölcsiségnek ezen első nyilatkozatai, az által lesznek a gyermek sajátává, hogy azokat az iskolai életben megvalósulva látja. Ezek a tanítás által kibővülnek, kiegészítettnek. E végre használtathatnak elsőben illedelmi szabályok, könnyen érthető nyelven versekbe foglalva, melyek, miután az életre viszonyítva kellően kifejtettek, a tanítványok által utánmondás útján betanultatnak; majd erkölcsi elbeszélések, melyekben a szülék iránti engedelmesség, a testvéri szeretet, a szükségben levők iránti részvét s több effélék szemléltetnek, s midőn ez uton a gyermek valami érzékfelettinek felfogására vezettetett, ezekhez járulván még a külső természet okszerű vizsgálása, megkészítettetik annak útja, hogy a tanítvány Isten ismeretére vezettség, azt öntudatosan felfogja. Ez után jönnek elő az ó és új testamentumi történetek, melyek az alsó osztályban, hol még a tanítványok nem képesek a mások gondolatait olvasás útján elsajátítani, élő szóval adatnak elő. Különösen fontosak az uri imádság, és tiz parancsolat.

A közép és felső osztályban a bibliai történetek, mind számra mind terjedelemre tetemesen kibővülve, nem élő szóval adatnak elő, hanem olvasás útján sajátíttatnak el.

A középső osztály alsó folyamán a bibliai olvasókönyvből az ó testamentomi történetek olvastatnak, azon megjegyzéssel, hogy az egyházi ünnepekre vonatkozó események az új testamentumból alkalmilag minden évben ismételtetnek.

A közép osztály felső folyamán az első felévben Jézus életének történetei olvastatnak születésétől mennybe meneteleig, ugyancsak az olvasókönyvből; továbbá csudatételei közül leginkább azok, melyeket a szenvedők javára tett. A második felévben Jézus tanításai s a példabeszédek olvastatnak az olvasókönyv mellett magából az új testamentumból, mivel magának az egész bibliának ismertetése összeköttetésben van.

A felső osztályban az apostolok cselekedetei és az apostoli levelekből a nevezetesebb helyek. Ezek nyomán a keresztényház megalapítása, terjedése, üldöztetések; a reformáció, annak elterjedése Magyarországon, emelkedése és hanyatlása, viszontagságai, az egyház jelen állása.

A mint közelebb érintve volt, a közép osztály számára szükség van egy bibliai olvasókönyvre. Ez mint ilyen igen természetesen magából a bibliából van véve nemcsak tartalomra nézve, hanem az előadás tekintetében is, hogy abban a biblia kifejezései fontos okok nélkül elváltakoztatva ne legyenek, továbbá a nyelvtani alak tekintetében is hibátlan legyen az, annyival inkább, mert az abban foglalt darabok nemcsak olvasmányul, hanem egyszersmind nagy részben pontos utánírás végett, mint helyesírási előpéldányok is, használtatnak.

Továbbá az olvasókönyvben a bibliai történetek, azok főtartalmára vonatkozó egy vagy több szentírásbeli hely s oda illő egy két énekvers kíséretében adatnak.

A bibliai olvasókönyv külön kiadásban a tanítók számára, mint vezérkönyv magyarázatokat foglal magában s egyszersmind utasítást a vallástanításban követendő eljárásra nézve.

Különösen fontos, hogy a tanítványok a szenttörténeteket értelmesen tudják elbeszélni; e végre szükséges, hogy azokat a tanító beszélje el előttök értelmesen. E részben az alapos és sikeres oktatásnak e következő mozzanatai vannak:

- a) a tanító elbeszéli a történetet, mégpedig
- b) a biblia szavaival;
- c) történeti elbeszélés alakában;
- d) szót és tárgyat értelmez és ismertet, szemléltet, magyaráz, kérdez, elbeszélteti a történetet;
- e) ezek után jó az előadottak begyakorlása, hittel és meggyőződésbeli elsajátítása, ismétlése, olvasása (írásba foglalása);

f) a gyermek életszükségeire alkalmazása. Ezen pontokat fontosságuk miatt közelebbről szükséges érinteni.

a) A tanító elbeszéli a történetet. Ha ez helyesen, a maga módja szerint megy véghez, már az által a történet félig a gyermek sajátává lett; azért erre a tanítónak különös gondot kell fordítania, s főszabály, hogy minden órai előadáshoz előre elkészüljön. Különösen fontos, hogy részint gondolkodás, részint jó vezérkönyvek használata mellett olvasás útján, ki tudja jelölni a történet egyes főbb pontjait. E mellett kellően bele kell magát találnia a helyzetbe, a megfelelő kor szellemében mintegy élő szemlélethöz beszélni. A bevezető imádság után beszélje el a tanító a történetet (gyengébb tanítványok előtt, hogy annak fonalát el ne veszítsék, csak részenként) halkán, tisztán, ismétlés és akadozás nélkül, a mennyire lehet a biblia szavaival, nem vegyítve az előadásba a maga gondolatait. A főbb pontokat kellő hangsúlyozás által emelje ki. Felsőbb osztályokban a begyakorlás nagy részt magánszorgalom útján történik, s a tanító maga helyett gyakran a legügyesebb tanítvánnyal beszélgeti el a történetet.

b) A biblia szavaival adatnak elő a történetek. A társalgási nyelv az ige tartalmának sajátos erejét és hatékonyságát elveszi; a bibliai előadásnál gyermekekre nézve könnyebben felfogható s épületesebb nincs. Ha a tanító a biblia szavaihoz nem köti magát, saját szavakhoz sem fogja kötni, s az előadás könnyen erő nélküli, talán zavart de minden esetre ünnepélytelen lesz. Még szükségesebb a biblia kifejezései mellett maradni ott, hol a különböző osztályok más tanító vezetése alatt állanak. Ha már a tanítványok mindenütt, az élő előadásnál mint a bibliában, ugyanazon szavakkal találkoznak, észrevétlenül ébred fel bennök a biblia szavai iránti tisztelet, míg más részről a tartalmat is sokkal könnyebben elsajátítják.

c) A szent történetek történeti előadás alakában közöltessenek. E végre a tanítványoknak olvasó, a tanítónak arra vonatkozó vezérkönyvre van szüksége, melyben az együvé tartozó események szabatosan összeállítva a biblia szavaival adassanak elő.

d) Szó- és tárgyismertetés, magyarázás. Miatán a tanító a felvett bibliai történetet egyszer vagy kétszer felmondotta, a főbb gondolatok szerint taglalja azt, melyeket egyenkint fejteget és magyaráz. Idő- és helyi viszonyokat szemléltet, a földrajzra és történelemre vonatkozólag megjegyzéseket tesz, használva mindig a szükséges térképet; a nehezebb vagy épen idegen szokat értelmezi, a történetben előjövő személyeket jellemzi, a főgondolatokat más megfelelő bibliai történetekkel, vagy egyes szentírásbeli helyekkel világosítja, oda vonatkozólag énekverseket tanít, vagy a betanultakat énekelteti. A fejtegetés és magyarázás közben óvakodjék a tanító minden szükségtelen elmélyedéstől; hogy a tanítvány értelmesen felfogja a történetet s abból épületetet vegyen, ez a főcél; a mi ezen felül történik szükségtelen, sőt felesleges.

Ha ekképen megtörtént a tárgyalás, intézzen a tanító rövid de fontos kérdéseket a tanítványokhoz, hogy megtudja, helyesen felfogták-e a történetet egészben és részletekben. A kérdések olyanok legyenek, hogy azokra magából az elbeszélésből adhasson a gyermek feleletet. A feleletek természetesen mindig teljes, határozott mondatokban adassanak. Ha a tanító meggyőződött a felől, hogy a gyermekek az előadottakat értelmesen felfogták, mondja el még egyszer a történetet hangosan és halkán, s azután beszéltesse el egyenkint a gyermekekkel.

e) Azzal, hogy a gyermekek képesek a történetet önállólag elbeszélni, még nincs teljesen megoldva a tanító feladata. Hátravan még a begyakorlás, hogy az, a mit a tanítványok kellően megértettek, hittel elfogadtak, örök, maradó sajátjuk legyen. E végre szükséges, hogy azon gyermekek, kik már olvasni tudnak, a tárgyalatokat otthon szorgalmasan olvasgassák, az iskolában is kellően előkészüljenek, a főbb helyeket szó szerint betanulják, egyenkint és mindnyájan kellő kifejezéssel felmondják, a felsőbb osztályokban gondosan után-, vagy fejből felírják, az alsó osztályokban is, hol már a gyermekek írni tudnak, legalább a

főbb helyeket felírják; végre szükségesek a gyakori ismétlések.

f) A szent történetek a gyermekek életszükségeire alkalmaztassanak. E részben épen nem szükséges, sőt nem tanácsos, hogy minden egyes, talán még kisebbszerű jelenetből is erkölcsi következtetések huzassanak ki. Itt az erényt az életből tanulják ismerni a gyermekek és nem a tanításból. Azonban az alkalmazás sem maradhat el, csak hogy az nem szabályok felállításában határozódik, hanem egyenesen oda irányul, hogy a gyermek a történetet önmagában élje át, s a maga benső életét lássa abból visszatükrözni, a cselekvő személyben mintegy lássa a cselekedet következményeit: lelki csendességet vagy nyugtalanságot; öntudatosan szemlélje a történetekben a legmagasabb isteni és emberi dolgokat: Isten mindenüttjelenvalóságát, kegyelmét, igazságát, büntetését, a világigazgatást, valamint a bűnt, bűnbánatot, megtérést, háládatosságot, hitet sat. És ez nem hideg okoskodás, következtetés útján történik, hanem az által, hogy ezek szemléltetése a bibliai elbeszélésnek kitűnő fénypontjait képezik. Nagyon helyesen történik, ha a különösebben kiemelendő főgondolat egy szentírásbeli helylyel kifejezve vagy egy énekversbe foglalva betaníttatik. Végre, de a mi legfelebb is csak néhány percig tart, a tanító az előadottak főtartalmát röviden elmondja, a hallottak megtartására inti és buzdítja a gyermekeket, s az egészet olykor rövid tartalomyszerű felfohászkodással rekeszti be.

Záradékkul nem lesz érdektelen, egy jeles néptanító (Nissen) szavait felhozni, ki a bibliai történetek előadására nézve a maga jó tapintatu eljárását a következőkbe foglalva adja elő: „Én a tanításban a következő eljárást követtem: Elbeszéltem a történetet szabadon a biblia szerint, mondhatnám egészen a bibliából véve; mert annak kifejezéseitől szükség nélkül el nem távoztam. Az elbeszélés folytán megmagyaráztam, a mi kifejezés vagy tárgy tekintetében a történetben homályos volt; elbeszéltem másodsor is a történetet röviden, magyarázat nélkül; ez után kérdéseket tettem, majd elbeszéltettem a gyermekekkel a hallottakat, úgy hogy mindenik egy pár mondatot felelt. A nagyobb fontosságú helyeket a tanítványok azonnal betanulták együtt, akképen, hogy én előttök azokat felmondottam,

ők pedig egyszerre mindnyájan utánam mondták. Ez alatt az idő többnyire lejárt s a történet be volt tanulva. Az után jött a történet részletes tárgyalása, közben kisebb versek, énekek, szentírásbeli helyek taníttattak; ezeket a tanítványok egy párszor mindnyájan utánam mondták; majd a bibliából és énekeskönyvből tanultak, s fejből írták fel a betanultakat“.

b. Katekhizmus.

Ugyanazon események és előadások különféle koru, hajlamu és gondolkodásu szem- és fültanuk között is eltérő, sőt egymással épen ellenkező nézetekre, fejtegetésekre és magyarázatokra vezetnek, annyival inkább a szentírásban foglaltak, melyeket tőlünk majdnem kétezer év lefolyása választ el. Az innen származható összeütközések elkerülése végett, a melyek az egyház egységes fenmaradását veszélyeztetnék, a bibliai anyag tárgyalásából ki kell rekesztetni mind annak, a mi pusztán egyéni; e részben kizárólag a felekezet vallástétele bir szabályozó tekintéllyel, annak nyomán kell a szentírásnak magyaráztatni, a vallásudományak előadatni, sőt épen egyik fontos és lényeges részét teszi az a vallásitanításnak, hogy az által necsak általánosan a keresztyén, hanem közelebbről a ref. protestáns öntudat is ápolást vegyen s a gyermeki lélekben kellően megszilárduljon. E végre taníttatni kell az iskolában jelenleg is használatban lévő heidelbergi káténak.

E részben célszerű sőt szükséges, hogy a tanítványok az alsó osztályban, mint az felebb érintve volt, megismerkedtek legyen magával az anyaggal, az uri imádsággal és a tiz parancsolattal. De nem kevésbé szükséges, hogy ezen anyag, mely tartalomban oly dus, s mely a heidelbergai kátében nem egyenesen a népiskolák szükségeinek szem előtt tartásával van feldolgozva, mintegy előkészületül népszerű feldolgozással, az egyes parancsok, tételek, cikkelyek értelmezésével, s a mi földolog, alkalmazásával adatnék a közép osztályban, hasonlóképen katekhizmusi alakban, mégpedig a hit- és erkölctan igazságainak nem szoros elkülönzésével, sőt szoros egyesítésével a ker. hit és engedelmesség kiemelésével, szentírásbeli helyekkel lehetőleg támogatva és világosítva.

Ezen szentírásbeli helyek már ne csak azt mutassák, hogy a katekhizmus tartalmára nézve a szentírással megegyez, hanem annyira a keresztyén életből vétessenek, hogy a tanítványra nézve különféle viszonyok és körülmények között a lelkesmeretnek támaszul és ösztönül szolgáljanak.

A katekhizmus előadásában fődolog, hogy a gyermekek egy szót se tanuljanak abból, a nélkül hogy ahhoz saját gondolatokat kötnének, mégpedig mindent magukra viszonyítva, a szivre és életre alkalmazva. A katekhizmus tanításában szokratesi fejtegetésnek helye nincs, a tanító fejteget és nem a tanítványokkal fejtegettet; egyes szók és tételek értelmét tisztába hozza a gyermek előtt, s a helyesen felfogottak helyes felmondására, a kiejtésre, hangnyomatra, halk, érthető, ünnepélyes, mondhatni imaszerű felmondásra főgondot fordít.

c. Könyörgések, énekek, egyháztörténet.

Az alsó osztályban megtanulják a gyermekek az uri imádságot, tanulnak reggeli és estveli, étel és tanulás előtti és utáni versbe foglalt rövid imákat.

A középső osztályban ezekhez templomi könyörgések, általános tartalmu és egyes életviszonyokra szóló alkalmi, a felső osztályban pedig az urvacsorávali élés alkalmával mondandó könyörgések járulnak.

A könyörgéseket a mi közelebből illeti, fődolog, hogy azokban semmi se foglaltassék, a mi a gyermekek felfogását meghaladná. Az alsó osztályban alkalmilag a bibliai történetekkel tanulhatnak a felebb kijelöltek mellett oly imádságokat, melyekben Isten áldását, segedelmét, oltalmát, Jézus szeretetét kérik; oly gondolatok, melyeket egy 6—8 éves gyermek felfoghat és megérthet. A középső osztálybeliek a munka előmenetelért esedeznek, Jézusnak ajánlják fel magukat. A felső osztálybeliek az egy Istent az atya, fiu és szentlélek személyében imádják, Jézus üdvözítő kegyelmét kérik, segedelmét a kísértetek között; végre tárgyai lehetnek a könyörgésnek az ige és a sakramentumok.

Az énekeket a mi illeti, szükséges, hogy a tanítványok a használatban lévő templomi énekeket nagy részt könyv nélkül betanulják, az énekeskönyvet örömmel olvasságák,

tartalmát annyira ismerjék, hogy abban ünnepi, bűnbánati, dicsérő, hálaadó sat. énekeket felkeresni tudjanak.

Az egyháztörténetből az apostoli és az azt követő korszak, a reformáció nagyszerű eseményei adatnak elő a korszakot alkotó szereplők életrajzában, vagy egy fő esemény körül csoportokban állíttatnak fel az arra vonatkozó mellékesemények, azok előzményei és következményei, továbbá az egyház jelen állása, a belső misszió, a térítő társulatok sat.

2. Az énektanítás. — Az énektanítása a népiskolában különös figyelmet kíván; mert kellően keresztülvive míg egy részről a legnagyobb fontosságu neveléstani célok esz-
köze az iskolai oktatás ideje alatt, más részről oly ügyességet tesz általa sajátjává a növendék, mely reá nézve az egyházi életben épületes, a polgári életben gyönyörködtető lesz. —

Az ének egy magasabb nyelv, a legbensőbb érzélem, szent áhitatosság nyelve, hatalom a lélek fölött, mely közvetlenül s bár titokteljesen, de ellenállhatlan erővel hat a lélekre. Midőn az ember egész odaadással foglalkodik reá nézve nagy fontosságu tárgyakkal, érzi, hogy a mi bel-sejében él, azt egész teljességében szóval kifejezni nem lehet, s a mire a szó elégtelen volt, az egy sohajban tör ki a lélekből. Ily legbensőbb szellemi élet nyilatkozata az ének és dal.

Az ének azonban nemcsak bizonyos kedélyhangulat kifejezése az énekes ajkán, hanem egyszersmind sajátságos lelki állapot előidézésének s épen ez oknál fogva a tanító kezében a legszelidebb szellemi fegyelmezésnek, egyszersmind a legnemesebb iránybani képezésnek hathatós eszköze. Mint ilyen méltán megérdemli, hogy a legnagyobb gonddal, a művészet szabályai és elvei szerint előadva taníttassék a népiskolában, azon megjegyzéssel azonban, hogy ott nem lehet a művészet önmagának cél, hanem eszköze magasabb vallásos, komoly, erkölcsi célok elérésének.

Nincs itt szó leendő szakemberek képezéséről, kik a művészetet önmagáért tanulmányozzák; hanem oly ügyesség elsajátításáról, mely által a tanítvány képes legyen a legmagasabb szellemi fölemelkedésnek megfelelő kifejezés által közelebb emelkedni Istenhez; tanuljon általa a növendék a fájdalomnak, a bánatnak, a keservnek, a töredelmesség-

nek, más részről az örömnak, az imáadásnak, az áhítatosság-
nak énekben oly kifejezést adni, mely míg a megfelelő lel-
ki állapot hirdetője, azt legmérsékeltebben szabályozza, a
fájdalmat enyhíti, az örömet korlátozza, a buzgóságot me-
legebbé teszi. A képesség, az istenhezi emelkedés végett a
a legbensőbb kedélyállapotnak megfelelő kifejezést adni, el-
ső azon komoly erkölcsi célok között, melyeket az énektaní-
tásnál szem előtt kell tartani. Ezen képességet oly módon
kell a gyermeknek elsajátítani, hogy azt akár magánosan,
akár a gyülekezetben, mint annak tagja, az imádság és is-
tenitisztelet ünnepélyesbbé tétele végett kellően tudja fel-
használni. Innen az énektanítás főcélja és feladata eszkö-
zölni, hogy a gyülekezet az ifjú nemzedékben időnként oly
tagokat nyerjen, kik az istenitisztelet alkalmával szavukat
magok és mások épületére hathatósan, de a mellett lehető
kedvességgel, emeljék Istenhez.

Azonban hogy a művészetnek ezen ága az életet kü-
lönözö irányban üdvösen hassa meg, szükséges, hogy a
tanítványok a templomi énekeken kívül, lelkesítő nemzeti
és erkölcsi irányu válogatott népdalokat is kellő kifejezés-
sel, érzés és izléssel tudjanak előadni.

Az énektanítás az egész iskolai életre fontos. Nemcsak
hogy általa a vallástanítás ünnepélyesebbé tétetik, vagy
más tantárgy előadása közben a lankadó figyelem felvilla-
nyoztatik, hanem mert általa az egész iskolai oktatás élén-
kebbé, vidorabbá és szebbé lesz.

Minden nap tanítási órája énekléssel nyitattik meg s
illetőleg ünnepélyesítettik, s ugyanígy rekesztetik be az u-
tolsó. Hazai dalok által nemzeti érzelmek, a természet szép-
ségeinek megéneklése által a természet iránti figyelem és
vonzódás, erkölcsi tartalma darabok által a tetterő és ne-
mesebb ösztönök ébresztetnek. Ezenfelül különböző ünne-
pélyek, mint közvizsgák, újév, a tanítványok kilépése az
iskolából, szórakozás, felfrissülés végetti kirándulások sat.
alkalmával az egésznek kenete és fűszere az ének és dal. —
Ez által korán megszokják a gyermekek nemesebb élék-
ben és nem durva érzékiségben keresni örömet, s egyszers-
mind fogékonyság ébred bennök nemesebb társalgás iránt.

Ezen erkölcsi irányzaton kívül mennyire fontos az ok-
szerü énektanítás alakai tekintetben is, annak alább kifej-
tendő menetéből látható lesz. Ezuttal röviden csak annyit

jegyzünk meg, hogy a közelebb kifejtett célok lehető megközelítése végett is mulhatlanul szükséges, mind magában véve a szövegnek, mind annak értelmes felfogása: mi viszonyban áll ahhoz a zene „melodiai, rhithmikai és dinamikai” tekintetben. Szükséges a darab költői és zenei tartalmának teljes és tiszta átértése, a hallérzék gyakorlása, a hang pallérozása, hajlékonyság tétele, hogy az egészen az éneklő hatalmában legyen; végre szükséges, hogy az éneklő tudjon hangjegyekről énekelni, azokról egész darabokat könnyűséggel elsajátítani, több hangon előadni. E részben azonban a legnagyobb ovatossággal kell eljárni. A hangjegyismertetésnek kellően alaposnak, de egyszersmind a legegyszerűbb elvek szerint keresztülvittnek kell lennie. Különböző céljával homlokegyenest ellenkező eredményre visz, s az fog velünk történni, a mi történt másokkal, t. i. a mily mértékben előbbre vitetett az iskolában a hangjegyismeret, a nép ajkán ugyanazon mértékben némult el a dal; a hangjegyek megzavarták, a helyett hogy megkönnyítették volna, a természetes, t. i. a hallás utáni felfogást, a dallam ez utóni elsajátítását. S a dal a nép képzetéből a daltárakba ment által; minek kikerülése vegett már a tanítványoknak a hangjegyismertetés mellett, a darabok hallás utáni elsajátításában is folyvást kell gyakoroltatniok.

Az énektanítás tárgyát teszik **a. Énekek.** a) a melyek előénekül (közönségesen felállóra) énekeltetnek; b) köznapi; c) vasárnapi; d) alkalmi énekek. **b. Dalok.** a) nemzetiek, b) népdalok.

A leányok ott is, a hol nincsenek elkülönítve a fiuktól, nem fognak oly nemű dalokat tanulni, melyekben harci jelenetek szemléltetnek s melyek a nő lelkületét elszilajítanák. — Tanuljanak pedig azok helyett oly dalokat, melyeknek tárgya a természetből vétetett, vagy a melyek házi viszonyokra vonatkoznak.

Ezekhez, melyek az énektanítás tárgyát és anyagát teszik, járulnak a jól rendezett hangtaláló gyakorlatok, fokozatos menettel, és mindaz, a mi alaki tekintetben az énektanításhoz tartozik, valamint azon tehnikai előgyakorlatok, melyeknek feladata a hallás élesítése és a hang pallérozása.

Az énektanítás alapelvei: 1. Az ének és dalművészetnek bizonyos fokig vive, az iskola által, a nép közös tulajdonává kell lennie.

2. Az éneklés technikailag is gyámolítva, szabályozva és közvetítve, öntudatos, önálló legyen. E végre a) az énektanítás elméleti része elkülönítendő a gyakorlatitól. b) A hangjegyek egész rendszerének, tárgyszerű átalakítása lehető egyszerűvé tételele szükséges. Ennélfogva csak egy kulcs és egy skála vétetik fel, mely állandó és változás nélküli. Ez által a különböző hangrendek s azok sajátos jelei, a felemelő keresztek és a levető b-ék, nélkülözhetőkké lesznek. Továbbá hogy a hangjegyírás, a szemre nézve a hangok téri kifejezése, az értelemre nézve pedig azok matematikai mértéke legyen, a hangok különböző változása betűk helyett eleinte számokban fejeztetik ki. — Az állandó skála alaphangja **C** mindig a legalsó vonalon nyugszik. A technikai közvetítés alapformája a skála; ehez támaszkodnak a hangtaláló gyakorlatok. c) Előbb a tárgygyal ismerkednek meg a tanítványok, azután annak jelével. A nyomott hangjegyeknél célszerűbb hangszemléltetési eszközök használatnak kezdetben: a kéz ujjai.

3. Az énektanítás lényegére nézve megegyezik az irvaolvasatással. 1) A tanító elsőben az egyes hangokkal ismerteti meg a tanítványokat; 2) a tisztán felfogott hangokat utánénekelletti; 3) a hangközöket a balkéz ujjain és az ujjak közein szemlélteti; 4) az ujjak helyett vonalak vétetnek fel s azokra illesztetnek a hangjegyek a tanítványok által, miután kótafejek, függélyes hajszálvonalak, egész, fél, negyedrészt kótaalakok előállítására megtanítottak. 5) A kótákat magok írják a tanítványok az ujjokról, elénekelvén előbb azokat. 6) Mint a kijelölt hangok eléneklése, úgy azok leolvasása és felírása a legnagyobb pontossággal, ütemszerűleg történik. 7) A tanító néhány hangot elénekelvén számokban, majd az e célra legalkalmasabb **la** szótaggal, a tanítványokkal után énekelletti, kik az énekellet hangokat azonnal lekótázzák. 8) A tanítványok önmagok, végre 9) a tanító által a táblára irott hangjegyek után énekelnek. Ezentul nyomtatott gyakorlatok, majd khorálok és dalok énekelletnek, előbb számokban, majd a **la** szótaggal, végre előbb a hang közök kijelölésével az ujjakon, utóbb a nélkül a szöveggel.

Midőn az időmértéki viszonyok is figyelembe vétetnek: a) az egész, fél, negyedrészt ütem a kéz sajátos mozdu-

latával jelöltetik ki. b) A különböző időmértékeknek megfelelő hangjegyek iratnak a tanító által adott ütem szerint. c) A tanító által elénekelt rhithmikai sorokat kótáznak a tanítványok. d) Önmagok által szerkesztett rhithmusokat énekelnek elébb ütem mellett, végre a nélkül. e) A táblára írott, végre a daltárból nyomtatott gyakorlatot énekelnek.

Ezen módszer különös előnye, hogy a hangközők tényleg szemléltetnek s ez által a tanítványok azokat öntudatosan és a mellett a lehető legnagyobb könnyűséggel fogják fel. A hang a legkövetkezetesebb eljárás útján ugyanazonosítottatik a maga jegyével. Ez úton a tartalomhoz járul a megfelelő alak, és nem az alakhoz a tartalom. A tanítványban test és lélek, az akarat ereje, a gondolkodó erő és a külső organumok egyaránt el vannak foglalva. Ennélfogva az énektanítás általános nevelés és oktatástani szempontból fogva fel, egyike a legfontosabb tantárgyaknak, s a maga egyenes célján túl meszsziére jótékonyan kihat. —

3. A nyelv. — A nyelv a gondolatok kifejezésének és kicserélésének eszköze, minden szellemi műveltségnek és gyors fejlődésnek egyedüli s nélkülözhetlen feltétele, középontja. Mint ilyen, szükségkép tárgya a népiskolai oktatásnak, s fontosságánál fogva a vallástudomány után mindjárt az első helyet foglalja el. Az e részbeni oktatás feladata, hogy a tanítvány írott és nyomtatott darabok olvasásába, mi a szellemi képzés legnagyobb fontosságú eszköze, bevezetessék, az iskolai oktatás ideje alatt helyes és kifejezésteli olvasásban gyakoroltassék, továbbá olvasás által a tartalmat akképen tanulja elsajátítani, hogy arra nézve úgy a gondolat mint a nyelv tekintetében hibátlanul tudja magát kifejezni, végre az ő ismeretköréből vett s a közéletben nélkülözhetlen gondolatokat a helyesírás szabályaival megegyezőleg képes legyen írásba foglalni.

Megjegyzendő, miszerint a tanítvány alaki képzettségének s az iskola érdemének meglehetősen biztos mértéke a helyes olvasás.

A nyelvtanítás összes feladata: a mások szó, nyomtatás vagy írásbeli előadását megérteni, a magunkét érthetően kifejezni. A végre, hogy a mások írott vagy nyomtatott előadását megértsük, ismernünk kell a betűalakokat s azok használatát, azaz olvasni tudni az iratokat és nyomtatványokat s felfogni az azokban levő gondolatokat; a végre

pedig, hogy a magunk előadása érthető legyen, szükséges, hogy helyesen gondolkodni, beszélni és írni tudjunk; tehát betűket alakítani, összerakni, azaz a gondolatokat fogalmazás alakában előállítani.

Ezen különböző szakok, t. i. gondolkodás, beszéd, írás, olvasás, melyek a nyelvtanítás főcéljának egymást föltételező segédeszközei, a tanításban egymástól jogosan el nem választathatnak. S minthogy a gyermek az ő szemléletkörébe eső érzéki tárgyakat fogja fel legkönnyebben s azok által gyakoroltathatik legsikeresebben a gondolkodásban, ezek fognak kezdetben az iskolai oktatásnak anyagul szolgálni, úgy a gondolkodás mint a nyelv tekintetében; és így az elemi nyelvtanítás szemléltető lesz s tárgyára nézve a reál szak köréből vétetik. A nyelvtanítás tárgyismertetéssel van összekötve, azonban a többi tantárgyak, vallás és szám-tan, előadása által is épületet kell venni a gyermeknek a nyelvisméretben. E mellett van a nyelvtanításnak saját-ságos alaki része is, mint a mondatok elemzése, a beszédrészek megkülönböztetése sat. E célre leginkább költészeti és prózai darabok használatnak, melyek a gyermek korához és fejlődéséhez mért közhasznú ismereteket tartalmaznak.

Ide vonatkozólag különösen a következőket kell közelebbről érinteni: miképen tétessék a tanítvány a különböző osztályokban képessé arra, hogy a mások gondolatait felfogja; továbbá hogy a maga gondolatait tisztán és határozottan kifejezze; mi esik népiskolában a nyelvtanítás körébe, s honnan vétessék az anyag? Lássuk a nyelvtanítást legközelebb az alsó osztályban tüzetesen tárgyalva, a közép és felső osztályban csak a legfőbb pontokban, melyek alább fognak kifejtetni.

a) Szemléltetés, gondolkodás, beszéd.

Az iskolában a tulajdonképeni nyelvtanításnak, írás vagy olvasásnak nincs helye mind addig, míg a tanítvány meg nem tanul értelmesen beszélni, míg a tanítót megérteni képessé nem tétetett, s magához nem jó az iskolába magával vitt szórakozottságból és meg nem tanul egy bizonyos tárgyat kellő figyelemmel vizsgálni, több oldalról felfogni. Hogy ezekre, valamint saját gondolatai kifejezésére, mily kevésbé képes a kezdő iskolások nagy része, arról köz-

vetlen tapasztalat utján legkönnyebb meggyőződni. Ennek már az iskola körében a további oktatás nagy kára nélkül így maradni nem lehet és nem szabad, s a tanítványoknak mindenek előtt gyakoroltatniok kell a gondolkodásban és beszédben. — Minden lehető ellenvetések dacára is gyakran meglepő sikert mutathat fel e részben a népiskola, ha abban, főleg kezdetben, minden tantárgybani oktatásnál egyszerűs mind a hibátlan beszédbeli előadás is célul tűzetik ki. S csak az efféle gyakorlatok lehetnek épületesek a gyermekre nézve. A tartalom nélküli egyoldalú gondolkodásbeli gyakorlatok e részben nem ígérnek nagy sikert. Nem a tartalom nélküli szám és alak az, a mi e tekintetben célra vezet, hanem a külvilágból vett tartalomdus tárgyak és jelene-tek miket itt célszerűen lehet felhasználni és feldolgozni. E korbéli gyermekek előtt csak a legtartalomdusabb képzetek kedvesek; azért a nyelvet illetőleg az első oktatás teljesen összeesik annak tárgyalásával, a mi a külvilágban a gyermek ismeretkörén belül van és történt, a mi reá nézve tapasztalatilag létezik vagy véghezment. — Tárgyára nézve már ezen oktatás ebben határozódik, nyelvi tekintetben pedig fő cél: hogy az által a gyermek egyes szók jelentését helyesen felfogja, s azokat mindannak kifejezésére, a mit a külvilágban észrevett és tapasztalt, helyesen alkalmazni tudja.

E tekintetben legelsőben is, nagyon természetesen, az iskolában levő vagy éppen e célra szándékosan oda vitt tárgyakat fogja szemléltetni a tanító. Azokat a tanítványok helyesen megnevezik, azután meghatározzák az alakot, szint, anyagot, továbbá a célt, mely végre a tárgy használtatik, s ki által készítettetett sat. Felfogatja a gyermekekkel és megnevezeteti az emberi test részeit, az azokkal tett könnyebb mozgásokat, működéseket; a gyermekeken levő öltönyöket, azok egyes részeit, az anyagot, melyből azok készültek, sat. Azonban mindezek rövid időn fel vannak fogva, kimerítve, s azok mellett sikerrel sokáig mulatni nem lehet. A tárgy figyelmes vizsgálásával összekötött beszédbeni oktatás, mint előkészület az olvasástanításra, hogy célszerűen megtörténhessék, bizonyos segédeszközöket kíván. Nem elég a gyermeket csupán szóval emlékeztetni a helyre, a hol volt, arra, a mit itt vagy amott látott; ez előre felteszi azt, hogy már képes a gyermek arra, mire előkészítettik, hogy t. i. beszéd

azaz szó által jusson a megfelelő képzethez. Minthogy azonban minden ide tartozó tárgyat és jelenetet nem lehet az iskola körébe vonni, közvetítő eszközökről kell gondoskodni. Ezek lesznek a tárgyakra és jelenetekre vonatkozó jól talált képek, melyek a legelső érdekes olvasmányi daraboknak, az A B C-ben előjövő leírásoknak felelnek meg. Ezek elég érdekesek a gyermek előtt, hogy figyelmét lekössék s mulattatva haszonnal foglalkodtassák. A képeken levő darabok, azok egyes részének megnevezése, az azokon kifejezett jelenetek leírása által a gyermek sok szó ismeretéhez jut, s a tanító azon lesz, hogy a gyermek, a hozzá intézett kérdésekre az azon szavakból alakított teljes mondatokban adjon feleletet. Így p. o. a tanítót nem fogja kielégíteni, ha e kérdésre: hány lába van a lónak? a gyermek, ámbár tartalomra nézve helyesen, így felel: „négy“, hanem a feleletet egy teljes mondat alakjában fogja követelni, így: a lónak négy lába van. Ez által a gyermek a szóban levő egyes képzetek önmaga elé idézésére, s azok kellő összeállítására kényszerítették; a felelet nem lehet elhamarkodott; szavakba foglalva egy kellően kikerekített egészet képez, s általa a gyermek a beszédbeli előadásban haszonnal gyakoroltatik.

Ezen első elemi oktatás azonban csak arra szorítkozik, hogy a tanító kikérdezi a gyermeket arra nézve, a mit már tud, a miről már saját tapasztalata van, vagy esetleges értesülés nyomán némi ismerettel bír. Ezeket fogja a tanító kiegészíteni, szabályozni; a gyermeknél a homályos előterjesztést tisztábbá, határozottabbá tenni, s ezen az úton fogja biztos sajátjává tenni azt, mire a nyelv tekintetében a végre, hogy gondolatait másokkal értelmesen közölje, szüksége van.

A további oktatásra nézve különösen fontos még itt, hogy ezen gyakorlatok folytán a tanító hozzá szoktassa a gyermeket a mondat főbb és nagyobb fontosságú részének kellő hangsúlyozás általi kiemelésére, valamint a különböző szó, főleg pedig igealakok, helyes képzésére. Ezt kétség kívül ez uton fogja a tanító legkönnyebb módon megközelíteni. Például, a tanítvány által szemlélt képet, melyen a kertész fát ültet, a tanító eltávolítván kérdezi: mit csinált a kertész? mit fog csinálni a kertész? Majd a szenvedő a-

lakra nézve: mi történik, mi történt, mi fog történni a fácskával? A fácska ültetetik, sat.

Megjegyzendő, hogy minden egyes képtábla szemléltetését a tárgyaltak ismételése rekeszti be, midőn a tanító által a képen kijelölt egyes részekre vonatkozó mondatok kelő összefüggésben adatnak elő a tanítványok által, hogy ez uton a legközelebbi tanítás eredménye fölismerhető legyen.

Végre megemlítendő, hogy miután ezen szemléltető oktatás nemcsak megelőzi az olvasástanítást, hanem az alsó osztályban azzal párhuzamosan halad, az ekként tárgyaltak magán foglalkodásul, fogalmazás végett adatnak fel, a szemléltetésnél használt képtábla a tanítványok elé kifüggesztetvén.

A képek helyét gyakran természeti tárgyak foglalják el, melyek a gyermekek elé állíttatnak s kezökbe adatnak. Így tavasszal kerti, mezei, erdei növények, főleg a mérgesek. Különösen a vidéken tényező fákat és csemetéket a gyermekeknek ez uton kivétel nélkül meg kell ismerniök. Ezek helyett a téli szakra szabályos mértani testek ajánlatnak, mint a kocka, hasáb, henger, sat, melyeken a tanítványok megkülönböztetik a lapokat, ormókat, csucsokat, szögeket, sat.

Ez úton a gyermekek a legalsó osztályban oly fejlődésre jutnak, a melynél fogva midőn a következő közép osztályba lépnek, képesek olvasás által bővíteni ismereteiket, s ez által fog bennök nagyobb fejlődésre jutni a szellem, nevedetni a gondolkodó erő, bővülni a nyelvismeret és a beszédbeni készség, azon megjegyzéssel azonban, hogy csak oly olvasmányi darakokkal foglalkodjanak, melyeknek helyes felfogására a megelőző osztályban nyert oktatás által képesekké vannak téve.

Az azonban nem elég, hogy a gyermekek az olvasmányi darabokból a mások gondolatait helyesen felfogják, el-sajátítsák; szükséges egyszersmind, hogy szóknak és kifejezéseknek oly bővében legyenek, miszerint saját gondolataikat jól rendezett mondatokban, a nyelvtan szabályaival megegyezőleg, tanulják kifejezni szóval és írásban. Az ide vonatkozó gyakorlatok már a nyelvtanításnak lényeges kiegészítő részét teszik, s kérdés: honnan vétessék azoknak tárgya? Ennek kifejtése annál szükségesebb, mert az e részben elkövethető hibák a nyelvtanításnak felette nagy

kárára lehetnek. Ha e célra nem alkalmas anyagot választ a tanító, s a tanítványok kényszerítve vannak gondolataikat előttök nem elegendé ismert tárgyról írásba foglalni: ez által nemcsak hogy minden törekvés siker nélkül marad, hanem még e fölött csaknem hihetlen mértékben káros hatásu lesz az a gyermekekre nézve ugy a gondolkodás, mint a nyelv tekintetében. Az által a gyermekek oda vezettetnek, hogy megszokjanak homályos és zavart gondolatokat roszul kötött, hibás szerkezetű mondatokban összeállítani. E mellett a tanító azon hibás meggyőződéshez jut, hogy ilyesmit népiskolák növendékeitől méltányosan kívánni sem lehet; hogy kezdetben nagyon hiányos dolgozatokkal is meg kell elégedni, a hibák gondos kijavítása által majd évek multán megjö a minek jönie kell; azonban ez is oly remény, mely a tanítványok nagy részére nézve nem fog megvalósulni. — De a dolog egészen másként áll. Ha az alsó osztályban az alap, a felebb előadott módon, kellően megvettettet, a siker, a fokonként nevedő nehézség dacára is, biztosítva van, csak okszerű legyen a tanító eljárása.

E részben szigoruan megtartandó szabály: nem tenni a gyermekek elé oly feladatot, melyről a tanító némi bizonyossággal nem tudja, hogy azt az illetők csaknem mindnyájan kielégítőleg képesek megfejtetni. Ha a nagy rész dolgozatában tartalom és alakra nézve sok és felütlő hiba van, jele, hogy a tanító nem járt el kellő tapintattal a feladatok kijelölésében.

Honnan vétessék az anyag, mely e részben egyedül alkalmas és célravezető, könnyű kijelölni. Az alsó osztályban nem lehet az más, mint a természetben vagy képekben a gyermek elé állított tárgyak megnevezése, azok neveinek, s majd bővülvén a nyelvismeret és az írásbani készség, azokra vonatkozó rövid mondatoknak felírása; a felsőbb osztályban pedig a biblia és olvasókönyv nyomán tárgyaltak, vagy közvetlen szemlélet útján megismert érzéki dolgok, különféle jelenetek leírása. Ez utóbbi azonban főleg a nyelv tekintetében kevésbbé képző. Amaz e részben azon előny nyel bir, hogy nemcsak tartalomra nézve gazdagabb, a leírásnál fogva részletesebb, hanem nyelvi tekintetben is oly hozzáalkalmazottan van adva az alak, mint azt maguktól a gyermekek feltalálni nem képesek. Az érdekes olvasmányi darabokat a gyermekek többszöri elolvasás által annyi-

ra elsajátítják, hogy majdnem szó szerint képesek azt elbeszélni. Saját erejükből abban az alakban írják fel ők azt; mert követelni, hogy saját szavakba foglalva, eltorzítva adják azt, a minek ő általok is felfogott és elsajátított diszes alaka van, merőben fonákság. — Azonban, hogy lassanként kellő önállásra jussanak a gyermekek a fogalmazásban, dolgoztasson fel olykor a tanító egy előttök felolvasott s velük kellően felfogatott elbeszélést, vagy dolgoztassa fel a régebben tárgyaltaakat, miután azt előbb többekkel felmondatta, mi által némi változatosságot fog nyerni az előadás.

E célra sikerrel használhatja fel a tanító más tantárgyakból is mindazt, a miben a tanítványok oktatást vettek. Ez eljárásnak egy részt azon jó oldala van, hogy a gyermekek nagyobb figyelemmel kísérik a tárgyalásokat, állván rájuk nézve a lehetőség, hogy azokat még önállólag is fel kell dolgozniok, más részt az írásbeli dolgozatokból alkalmas lesz a tanítónak belátni, hogy az előadás egy vagy más tekintetben nem volt-e hiányos? A szám- és mértani feladatok írásbeli megfejtése sem megvetendő anyagul szolgál e részben.

Megemlítendő még a fogalmazás azon neme is, melynek alkalmazása nagy részt csak későbbi életviszonyokra szól. Ilyenek a levelek, nyugtatványok, kötelezvények, folyamodványok írásba foglalása. E tekintetben is áll az, mi a felebbiekben előadatott. A tanítványok önműködése huzamos ideig itt is utánpótlásban áll. Jeles példánydarabok vétetnek elő, tárgyalatnak, s a tanítványok gyakorlatilag ismerkednek meg azzal, mi a dologban, mind a tartalom mind az alak [szempontjából] lényeges s a gyakori utándolgozás által elsajátítják az egyes kifejezéseket is, hogy azoknak szintén kellő bővében legyenek. Mig ezek alább tüzetesebben tárgyalatnának, előadandó lesz az alsó osztályban.

b) Az olvasás, írás, szép- és helyesírás tanítása.

A legelső olvasástanítás legalkalmasabb arra, hogy a gyermekek mindjárt kezdetben önműködéshez szoktattassanak az iskolában, hogy általa bennök kitartó tanulási vágy ébredjen, szóval az iskola által eszközözendő alaki és anyagi képzettségnek leghatalmasabb eszköze, de csak azon feltétel alatt, ha írástanítással köttetik össze,

a melylyel szoros összefüggésben van a helyes és szép írás. —

A kettőnek természetelleni elkülönzése s az abból szükségkép származott hiányok miatt terjedt el, erősödött meg és vált meggyőződéssé azon nézet, hogy az olvasástanítás az első iskolai évben nem eléggé vonzó, hogy abban nagyon sok a gépies elem, s hogy az felette sok nehézséggel van összekötve, a min sokan különféle módszerek s eljárás által kívántak segíteni. A dolog egyszerű, természetes vizsgálása nyilvánvalóvá teszi, hogy itt semmi mesterkélt könnyítő eszközökre nincs szükség, sőt hogy nincs oly tantárgy, melynek kellő felfogása és elsajátítása még a gyenge korban levő fejletlen gyermekekre nézve is kevesebb nehézséggel volna összekötve. Az olvasás és írás nem annyira ösméret mint készség, melyet ennél fogva a gyermekek nem ismételt szóbeli előadás, hanem saját erejük gondos, kitartó gyakorlása által fognak elsajátítani.

Igaz, hogy mint minden nemű készségnek, úgy ennek is megszerzése bizonyos ismereteket feltételez; de vajmi csekély terjedelműek az e részben szükséges ismeretek. Azok egész összege abban áll, hogy a kezdők a magyar nyelvet alkotó négyven külön hangot helyesen felfogják, pontosan megkülönböztessék és tisztán kimondják, s ezen hangok írásbeli jegyeit, az illető betűalakokat megismerni, megnevezni, azokról magoknak tiszta képzetet szerezni s azokat előállítani megtanulják. — Ehez nincs egyébre szükség, mint a mit a gyermekek mindnyájan magukkal visznek az iskolába: ép fül, szem, ép beszédműszerek és kezek, s ezekhez józan, habár még fejletlen, gyermeki értelem. E mellett épen nem új és ismeretlen az ő előttök, mit a fülnek itt felfogni, a szájnak utánozni kell. — Számtalanszor hallott és mondott egyes hangok utánoztatnak itt, a melyeket, valamint az azoknak megfelelő külső jegyeket sem lesz nehéz egymástól megkülönböztetni. A gyermekek képesek azokat felfogni, utánozni, s az általok követett eljárást, mint saját működéseket egy teljes mondatban kifejezni. Ennél fogva nyújt az olvasás- és írástanítás oly bő anyagot, mely annyira a fejletlen gyermeki értelemhez, s a kezdő korlátolt beszédbeli készséghez alkalmazott s reá nézve alaki tekintetben is oly sok oldalulag képző, hogy azzal e részben semmi más nemű oktatás nem mérkőzhetik. A felől senki sem ké-

télkedik, hogy az iskolai oktatás elé kitűzött célok megközelítése végett szükséges, hogy a kezdők gondolkodni, érteni és beszélni tanuljanak; s hogy a tanítónak feladata munkába venni mindazon tehetségek célszerű fejlesztését, melyeket a tanítványok magukkal visznek az iskolába: tehát képezni a hall- és látérzékét, a beszéd életműveit, az értelmet és az emlékező tehetséget. Ezen erők összefüggő gyakorlásához kell járulni a gyermekben — és ez fődolog — az erkölcsi erő gyakorlásának is. Az írás és olvasástanításon kívül nincs oly nemű előadás, oly tantárgy, mely hasonlóan egybefüggő láncolatát adná ugy az iskolában mint otthon magán foglalkodás útján megfejtendő feladatoknak, melyeknek kellő feldolgozása a gyermek minden nemű erejét igénybe veszi.

Hanem, nagyon természetesen, az efféle kérdések helyett: miképen lehet a gyermeket legkönnyebben, miképen lehet legrövidebb idő alatt az olvasásra és írásra megtanítani, mint a melyek az e részbeni oktatás főcélját nem mérítik ki, ilyenek lépnek előtérbe: miképen eszközölhető az, hogy a gyermek az első és második iskolai év végén az olvasásban s bizonyos tekintetben a helyesírásban is oly előhaladást tegyen, hogy legyőzvé az e részbeni nehézségeket, ne azzal foglalkodjék, a mi látható a nyelvben, hanem a későbbi időn keresztül egészen annak tartalmára fordíthassa figyelmét és munkásságát, a gondolatokat s azok egész láncolatát képes legyen felfogni, olvasás által ugy az iskolában, mint azon kívül magának az egész életre marandó becsü ismereteket gyűjteni. Az olvasás és írásbani ilynemű készség föltételezi, hogy a gyermek teljes és világos ismeretével birjon annak, a mi a nyelvben hallható és a miképen az láthatólag megjelöltetik, s hogy ezen ismeret alkalmazását sokféle és folytonos gyakorlat által oly mértékben elsajátítsa, hogy azt minden lehető esetben önállólag helyesen felhasználni képes legyen.

Az iskolai oktatás elé e részben kitűzendő célt határozottan a következőkben lehetne kifejezni: a gyermekek az alsó osztályban a két első évi tanfolyam végén teljes biztossággal olvasnak, az elolvasottakat hibátlanul felírják, valamint saját gondolataikat is, rövid mondatok alakában, a főbb helyesírási szabályok megsértése nélkül foglalják írásba, az elolvasottakat mind a tartalom mind a nyelv tekin-

tetésben helyesen, tisztán, érthetőleg felmondják, az olvasást és írást, mint reájok nézve épületes foglalkodást kedvelik s az iskolán kívül is gyakorolják. Ha az alsó osztálybeli tanítványok nagy többsége ennyire nem ment, az olvasástanítás célja nincs megközelítve, s állítani lehet, hogy az e részbeni egész oktatásnak biztos alapja nem tétetett le, mit könnyű lett volna elérni, ha kezdettől fogva gondosan gyakoroltatnak a gyermeknél a szem és fül, a beszéd életművei és az értelem; ha kötelezve lett volna mindent, a mit ide vonatkozólag hallott és mondott a gyermek, tisztán maga elé terjesztetni, az ekként származott képzetet külső jelekkel sajátkezüleg kifejezni, s mindenről, a mit hallott, látott vagy cselekedett, magát határozott szavakban s teljes mondatokban kifejezni.

Azon kérdésre: melyik módszer vétessék alkalmazásba az olvasástanításnál, a betűző, hangoztató, elemző vagy írva olvastató-e, válaszoljuk: mindezen módszerek szükségkép felhasználatnak az alapos tanításnál. Az írás és olvasás, alább kifejtendő okoknál fogva, egymástól elválhatlanok, e mellett a dolog természete szerint szükség van a hangoztatásra, hogy t. i. a gyermekek a beszédben előjövő minden egyes hangot megkülönböztetni s külön külön kiejteni tudjanak; szükség van az elemzésre is, nemcsak hogy minden egyes kimondott szó alkatrészeiről világos, önálló ismerettel birjanak, hanem ezenfölül minden leírt szót, mint egészet, egyes részeire tudjanak szétbontani; sőt még a betűzés is nélkülözhetlen, melynél fogva minden betűt felfogni és hallhatóan megnevezni tudjanak. Hiányos minden olvasástanítás, mely ezek közül egyet is nélkülöz.

A hangoztatás, még mielőtt a gyermekek egy betűt ismernének, tehát kezdetben, nélkülözhetlen a hallérvék és a beszéd életművei gyakorlása végett mint előgyakorlat, hanem összeköttetésben az elemzéssel, hogy a gyermek minden hallott vagy általa kimondott szót egyes alkatrészei szerint felfogni s megnevezni tudjon. A szók felírását megelőzi és nyomban követi az analizálás, vagyis a gyermek elemz és összerak, s megfordítva, mert egyik nincs a másik nélkül. Midőn e végett a tanítvány az általa összeszerkesztett egészet szétbontja, csak számot ad arról, a mit legközelebb tett, hogy t. i. miből állította elő a szót vagy szótagot. A betűzés, vagy a betűk régi, a későbbi előadásoknál is nél-

külözhetlen, elnevezésének ismertetése akkor van helyén, midőn már egész szókat kellő könnyűséggel tudnak olvasni és felírni.

De talán ezen eljárás az olvasástanításban csak jól rendezett városi iskolákra szól? Sőt inkább falusi iskolákban még nagyobb pontossággal kell keresztülvitetni; mert azon gyermekekre nézve, kik mint alsó néposztályból valók, legkevesebb képzettséggel lépnek az iskolába, legszükségesebb, hogy mindjárt kezdetben alapos oktatásban részesüljenek. —

Az olvasástanításnak szükségkép összeköttetésben kell lenni az írástanítással.

Ugyanis az elemi olvasás, írás, helyes és szépírás összesen egy tantárgyat tesz, ez: a hangok megjelölése. — Ezek bár egymástól különböznek, mindazáltal szorosan egymáshoz tartoznak, egymást kölcsönösen támogatják. Midőn a gyermek a hangokat láthatólag megjelöli (írás), azon jelekről reáismer a megfelelő hangokra (olvasás); a hangok kellő megkülönböztetése és megjelölése egyenesen a helyesírásra vezet. És mert az első lépéstől kezdve az írásban minden vonást töle kitelhető pontossággal, szabályszerűen állít elő a tanítvány, ez által a szépírásban gyakoroltatik. De az egyesítés elvét követeli a gyermeki természet és hajlam figyelembe vétele is. Ezen tantárgyak közül magában véve egyik akármelyik nem vonzó eléggé a gyermekre nézve, csak egyoldalulag képző; s nem bírván elég változatossággal s ingerrel, nem sokára unottá lesz előtte. Az írás és olvasás gyakori felváltása nem képes ugyanazon eredményt eszközölni, mely azoknak egyesítéséből származik; mert azok egymástól elválasztva a gyermek különböző tehetségeit nem öszpontosíthatják ugyanazon cél kivételére. Az írás azon esetben félbeszakasztása az olvasásnak, míg az irvaolvasásnál annak szükséges feltétele, eszköze, továbbvitele és kiegészítője. Ez által a különben pusztán szenvedőleges olvasástanulás oly cselekvő működéssé vált, mely unatkozás helyett folytonosan ébren tart és tüzel.

Csak ezen tantárgyak öszpontosítása által eszközölhető továbbá, hogy a legnépesebb iskolában is kezdettől fogva célszerűen legyenek a tanítványok szakadatlanul elfoglalva s így lesz kivehető, hogy a betanultak, a tanítványok mintegy kézzelfogható előmenetelével, begyakoroltas-

sanak, alkalmazásba vétessenek; így lesz végre eszközölhető, hogy a tanítványok otthon is folytonos munkával legyenek elfoglalva, s ez által hasznos önmunkássághoz szokjanak, míg más részről a folytonos munka által az iskolában a rend fentartása van nagy részben biztosítva, elhárítva levén a dologtalan s gondolkodás nélküli egy helyben ülésből származni szokott kihágások. Az olvasás- és írástanítás összeköttetése által a tanítási órák munkaórákká lesznek, s a mit a tanítvány iskolában tanult, azt otthon önállólag feldolgozza palatáblájára, miről a tanítónak a legközelebbi leckeórán pontosan számot ad.

Az e részbeni oktatás menete a következő. A kezdőkkel az olvasáshoz és íráshoz szükséges előgyakorlatok tartatnak. Amazok által a beszédben, ezek által a rajzolás elemeiben gyakoroltatnak a tanítványok. Amazok a hallás és beszéd életműveit, ezek a szemet és kezet foglalkodtatják.

(Folytatjuk).

A főtiszteletű tiszáninneni ev. ref. egyházkerület megbízásából.

Árva József

képezdei igazgató tanár.

ADALÉK A SZABAD SKOT PRESBITERI EGYHÁZALKOTMÁNY ISMERTETÉSÉHEZ *).

(Edinburgh 1846. május 30., 22. ülés. — d. A vénék és diakónok kötelességeit illető végzés).

Szükségesnek láttatott, tekintve a diakónok írásszerű hivatalának visszaállítását és az egyház külviszonyainak nagy változását, hogy a vénék és diakónok kötelességei meghatározotassanak és elrendeltessenek, és a községi hivatalnokok gyűlésének hatalma a világi ügyekben megszabassék és leirassék; azért végzi és rendeli a közgyűlés az egyház presbiteriumai többségének megegyezésével:

I. A vénék különös kötelességeire nézve, hogy 1. ezek a községi gyűlésben együtt ülnek a lelkészszel, és az egyházi fegyelem kezelésében s az egyház szellemi igazgatásában segítenek; 2. gondosan figyelnek a nép erkölcsi és vallásos elveire, a nyilvános sakramentumok használására és az egyesek s családok kegyességére; 3. a betegeket körükben időről időre meglátogatják; 4. az ifjak vallásos oktatására felügyelnek és a lelkésznek segítségül lesznek azok képesítésében, kik az urvacsorához kívánnak bocsáttatni; 5. előmozdítják a társulatok alakulását körükben az imádságra, az írás olvasására és keresztyéni egyesülésre az egyház tagjai közt, és azokra felügyelnek;

II. A diakónok különös kötelességeit illetőleg, hogy 1. különös gondot fordítanak a község minden világi ügyeire; 2. ügyelnek a községi adók gyűjtésére a közalaphoz, melyből a lelkészi hivatal gyámolittatik, és más egyházi célokra tett adományokat átvesznek; 3. a község szegényeiről gondoskodnak; 4. a szegény gyermekek nevelésére vi-
gyáznak;

III. A lelkészek és diakónok közös kötelességeire nézve, hogy 1. mindketten, vénék és diakónok, a község vásárnapi gyűjteléseit beveszik, a diakónok hatósága által tett rendszabályok szerint; részint hogy 2. különös tisz-

*) Geschichte, Wesen und Vorzüge der Presbyterianialverfassung von S. Miller und Lorimer sat. von Hugo Hellmar. Hale, 1849. 1. 179—193.

teiket jobban teljesíthessék, részint hogy a megsokasodott alkalomhoz képest jót tehessenek, mindketten, vének és diakónok, koronként a kimutatott körben látogatást tesznek, s az abban lakó egyháztaggal társalognak; 3. a vének a diakónusi tiszttel megbízathatnak, ha elegendő számú diakónusok nem tétethetnek; 4. a diakónok segíteni tartoznak a véneket az egyházi gyűlésben vagy más módon, ha arra felhivatnak;

IV. Tekintve a vének, lelkészek és diakónok gyűlését világi ügyekben, a mely gyűlés diakónok udvarának nevezethetik: 1. hogy a lelkész a nevezett gyűlésben elnököl, ha jelen van; távollétében pedig a gyűlés által kinevezett vén vagy diakón; 2. hogy a nevezett gyűlés vagy diakónok udvara összejön felhíva a szónokszékből vagy a tagok személyesen értesítette s felhivatik a lelkész által a vagy három tag kívánatára, melynek a lelkészhez kell intéznie, vagy a lelkészi hivatal megüresedésének ideje alatt a nevezett udvar jegyzőjéhez; s a gyűlés imádsággal nyitattik meg és záratik be; 3. ezen udvar kezelése és gondja kiterjed a község minden birtokára, nevezetesen a templomra, az ülésházra, a lelkézlakra, iskolaépületre sat. és minden azokhoz tartozó foglalatosságra; a nevezett udvarnak kötelessége és tiszte a közgyűlés által kinevezett pénztárnoknak avagy választmányának a lelkészi hivatal egyetemes gyámolítására felvett pénzeket beküldeni; a községi pénzeket is, helyes arányban, a lelkész gyámolítására, az alsóbb hivatalnokok járulékainak fizetésére, a birtokkal és a keresztyén sakramentumok kiszolgáltatásával összekötött szükségesség kiadások fedezésére fordítani; továbbá ha mi felmarad, azt vallásos, egyházi, jótékony célokra vagy a nevelésre fordítani, hasonlóképen a templomajtóban különös gyűjtéseket tenni, valahányszor szükségesnek láttatik, a község szegény tagjainak idő szerinti gyámolítására és szegény gyermekek nevelésére; és végre a diakónok munkásságáról tudomást venni, őket a szükséges tanácsal s utasítással ellátni és a szegények gyámolítására s az ifjuság nevelésére teendő kiadások fölött határozni; 4. minthogy a templomot egyedül csak a lelkész használhatja vallásos célokra, a diakónok udvarának, miként a lelkésznek előleges beleegyezése szükséges, mielőtt abban nem szorosan vallásos, egyházi a vagy jótékony jellemű gyűlés tartathatnék.

(Edinburgh, 1846. június 1., 24. ülés. — e. Kérdéseket és térítvényt illető végzés).

Hasonlókép szükségesnek találtatott, tekintve az egyház külviszonyainak utóbbi változását, a jelöltek felhatalmazásánál szokásos kérdéseket és térítvényt s a diakónok, vénék és lelkészek lekötelezését megváltoztatni; azért határozza és rendeli a közgyűlés, a presbitériumok többségének beleegyezésével, hogy a következő kérdések alkalmaztassanak; és megfontolván, hogy az ezen végzéshez függesztett térítvény a nevezett kérdések lényegét foglalja magában, rendeli a közgyűlés, hogy azt az egyház minden jelöltje aláírja, mielőtt az evangéliom hirdetésére engedélyt nyer, és minden hivatalnok beigtatása idején; s a közgyűlés, midőn ezen végzést hozza, jogosnak tarja és kinyilatkoztatja, hogy míg az egyház azon irásszerű alapelveket megtartja, tekintve a népek azok kormányzóinak kötelességeit az igaz vallás és Krisztus egyháza irányában, a melyekért eddig harcolt, a türelmetlenség és üldözés elvét megveti, és nem hiszi, hogy hitvallása vagy annak egy része, ha helyesen értelmeztetik, türelmetlenséget és üldözést pártolna; s állítja, hogy hivatalnokai, midőn azokat aláírják, nem vallanak a lelkismeret szabadságával és az egyéni ítélet jogával össze nem férhető alapelveket.

Kérdések, melyek a véneknek és diakónoknak, mielőtt leköteleztetnének, eléjük terjesztendők.

1. Hiszitek-e, hogy az ó és új testamentomi irások Isten ígéje és a hitnek s életnek egyedüli szabálya?
2. Elismeritek és valljátok-e, hogy az ezen egyház régebbi közgyűlései által bevett „Confession of Faith“ (Hitvallás, Confessio fidei) a ti hitetek vallástétele, s az abban foglalt tudományt igaz tudománynak tartjátok-e, melyhez állandóan akartok ragaszkodni?
3. Elismeritek és valljátok-e, hogy ezen egyháznak presbiteri egyházigazgatása, községi előjáróival, presbitériumaival, tartományi zsinataival és közgyűlésével ezen egyháznak egyedüli kormányzata; és kötelezitek-e magato-

kat azzal egyetérteni, magatokat annak alávetni s közvetlen vagy közvetve megrontására vagy eltörlésére nem törni?

4. Hiszitek-e, hogy az ur Jézus Krisztus, mint királya és feje az egyháznak, abban kormányt rendelt az egyházi hivatalnokok kezeiben, különbözöt és saját körében a polgári hatóságnak alá nem rendeltet és hogy a polgári hatóságok nem birhatnak törvényes hatósággal és rendelkező ellenőrséggel a keresztyén egyház ügyeinek vezetése fölött, és helyeslitek-e azon általános alapelveket, melyek a skot egyháznak 1842-ben tartott közgyűlésében elfogadott követelmény, nyilatkozmány és protestációban s a lelkészek és vénék, a pesbitériumok követeinek közgyűlésében, a királyi biztos jelenlétében 1843. majus 18. felolvastatott tiltakozványban foglaltatnak, mint magyarázatait azon nézeteknek, melyek az Isten igéje és ezen egyház szimbolumai által megerősítették, tekintve a Krisztus egyházának szellemi jogát és szabadságát s azt, hogy az a Krisztusnak mint egyedüli fejének s az ő igéjének, mint egyedüli alapjának van alávetve?

5. Igéritek-e, hogy ezen egyház körén belül az istentisztelet s minden nyilvános szertartás kezelésének egyformaságát, a mint azok most alakítottak és elismertettek, figyelembe tartjátok?

6. Elfogadjátok-e, ezen község vén (vagy diakónusi) hivatalát, és igéritek-e, hogy Isten kegyelmével, annak minden tisztét hiven, buzgón és örömmel teljesítitek?

T e r i t v é n y.

(Aláírják a jelöltek, mielőtt predikálásra engedélyt nyernek, és a hivatalnok, midőn beigtattatnak).

Én ezennel kinyilatkoztatom, hogy én őszintén vallom és hiszem, hogy az ezen egyház régibb közgyűlései által bevett hitvallásban foglaltatott egész tudomány Isten igazsága; azt saját hitem vallástételeül nyilvánítom; hasonlóképen elismerem a szabad skot egyházban most megalapított s gyakorlatban levő istenitiszteletnek s presbiteri szervezetnek és egyházi fegyelemnek tisztaságát; a mely tudomány, istentisztelet és szervezet, meggyőződésem szerint, Isten igéjén alapul s annak megfelel; jóknak vallom azon alapelveket is, tekintve az egyház törvényhatóságát s a

Krisztus, mint egyedüli fő, alá vettetését, melyek befoglalvák azon jogi követelményben és tiltakozványban, melyek az előmbe tett kérdésekben megemlítették; s ígérem, hogy Isten kegyelmével azokhoz erősen és állhatatosan ragaszkodom, s a mennyire erőmtől kitelik, saját körömben biztosítani, megállapítani s oltalmazni akarom ezen egyháznak említett tudományát, istentiszteletét és egyházi fegyelmét, igazgatását községi előjárói, presbitériumai, tartományi zsinati és közgyűléseivel, egyszersmind szabadságával és kizáró törvényhatóságával, és hogy én magamat hivatalom folytatásában az említett istentisztelethez szabom, s a nevezett igazgatásnak, egyházi fegyelemnek és kizáró törvényhatóságnak alávetem és azokat sem közvetlen sem közvetve megerőtleníteni avagy felforgatni nem törekszem; s ígérem, hogy én ezen egyház tudományában, istentiszteletében, egyházfegyelmében, igazgatásában és kizáró törvényhatóságában eltérő utakat nem követek, midőn lemondok minden tudományról, tételről és véleményről, melyek ennek említett tanaival, istentiszteletével, egyházi fegyelmével, igazgatásával vagy törvényhatóságával ellentétben állanak avagy azzal össze nem egyezhetnek.

f. A szabad skot egyház alkotmányos kátéjának IV. fejezete: az egyház alkotmánya.

Első cikk.

Az egyház hivatalnokai.

K. Presbiteri egyház-e a szabad skot egyház?

F. Igen.

K. Mit értetek az alatt?

F. Hogy annak kormányja presbiterek vagy vének kezében van.

K. Kezeshetik-e az irás arról, hogy a vének és diakónok kivül az egyház rendes hivatalnokainak más osztálya is van?

F. Nem.

K. Nem említettnek-e a püspökök, mint az egyház rendes hivatalnokai?

F. Igen; de püspökök és vének csak különböző nevei a hivatalnokok ugyanazon osztályának.

K. Mi a szóbeli jelentése a püspök szónak?

F. Felügyelő vagy szuperintendens.

K. Találjuk-e ezt felügyelő vagy szuperintendens értelemben az egyház pásztorai fölött?

F. Sohasem. Az írásban az mindig a nyáj felügyelőjét jelenti.

K. Vannak-e helyek, melyekben az angol bibliafordítók a püspök szó jelentését magának a szónak helyébe tették volna?

F. Két megjegyzendő hely van. Csel. 20, 28. azt mondja Pál apostol, midőn az efézusi presbiterek vagy vénekhez szól: „Viseljetek gondot magatokról és az egész nyájról, melyben a szentlélek titeket vigyázókká (felügyelőkké) tett“ (az eredetiben: püspökökké); Péter apostol pedig így szól, intvén az ázsiai véneket (1. Pét. 5, 2.): „Legeltessétek az istennek seregét, mely a ti gondviseléstek (felügyeléstek) alatt vagyon, gondot viselvén arról“, (az eredetiben: püspöki munkát végezvén) „nem kényszerítésből, hanem örömmest“.

K. Micsoda következtetésre vezetnek ezen helyek az újtestamentomi püspökök és vénekre néve?

F. Hogy ezen hivatalok ugyanazonok voltak.

K. Egyedül ezek-e azon helyek, melyekben a püspökök és vének ugyanazoknak látszanak?

F. Nem. Felhozathatik Filipp. 1, 1. is, a hol a filippi gyülekezet minden hivatalnoka „mint püspökök és diakónok“ iratnak le; és Tit. 1, 5—7., hol a vén és püspök kifejezések ugyanazon hivatalra használtatnak.

K. Mi a pápások és prelátisták (főpaposok) nézete a püspökök és vénekre nézve?

F. Hogy a püspökök különös és felsőbb osztály, a végre rendelve, hogy az egyház kormányát vezessék; és hogy a vének nem bírnak az egyházfegyelem és ordináció hatalmával.

K. A presbiteri hivatalról is ezen nézet irásszerű-e?

F. Nem. A presbiterek nyilván úgy nézetnek, mint az egyház rendes kormányzói és az egyházi fegyelem kezelői (1 Tim. 5, 17; 3, 3—5; Zsid. 13, 7. 17.; 1 Pét. 5, 1—4). Ezeknek az apostolokkal egyenlő szavok volt a jeruzsálemi

gyűlésben (Csel. 15, 2. 6 ; 16, 4.) s ezek gyakorolták az ordináció hatalmát (Csel. 13, 1—3 ; 1 Tim. 4, 14).

K. Micsoda vallomást kénytelenítették a főpaposok tenni az új szövetségi püspökök és presbiterekre nézve?

F. Megengedik, hogy a püspök nevezet általános, mely az egyház minden tanítójának adatik és egyes esetekben használtatik (p. o. Csel. 20, 17. 28.), midőn a vének magokban emlittetnek.

K. Micsoda következtetésre kell ennek vezetnie?

F. Hogy, midőn az írás a presbiterpüspökben megkívántató tulajdonokról legalább két formás és pontos tudósítást foglal magában. (1. Tim. 3, 1—7 ; Tit. 1, 7—9) s a diakónokban megkívántató tulajdonokról egyet, a prelátuspüspök szükséges tulajdonságairól semmi különös vagy pontos tudósítást nem tartalmaz, a mely hivatal pedig, nézetök szerint, a legfontosabb.

K. A hét ázsiai gyülekezethez irt levélben említett angyalokról lehet-e következtetni a vének felett álló magasabb osztályra?

F. Valóban nem. Az angyal szó jelent követet és így neveztetik minden pásztor, mint a Krisztus követe. Jelentheti ott a társai közt azon időben előlülő presbitert vagy vénet, avagy felvehetjük, hogy ez közösen a különböző egyházak tanítói hivatala helyett tétetett, a mint a különböző levelek több megszólításai bizonyítani látszanak. Teljességgel meg nem erőltetheti azon helyeket, melyek a kormányzást és ordinációt a presbitereknek adják ; még kevésbé vétethetik úgy, mint a mely az ázsiai egyházakban a presbiterek felett álló felsőbb osztályról tenne bizonyosságot a nélkül, hogy ez magában ne foglalná azt, hogy az alkotmányban hihetlen változás történt ; holott Péter apostol első levele, mely többek közt ezen igaz egyházakhoz intéztetett, világosan kifejezi, hogy Péter idejében a kormányzás kizárólagos hivatalát azokban a presbiterek bírták. (1. Pét. 1, 1. és 5, 1—4.).

K. Mutat-e az ihletett írás oly esetet, midőn, ha az egyház körülményei úgy kívánták, diakónok ordináltattak?

F. Igen. Olvassuk, hogy a jeruzsálemi gyülekezetben hét diakónus választott és ordináltatott (Csel. 6.).

K. Hát arra van-e hasonló példa, hogy az egyház szük-

sége kényszerítette volna az apostolokat, hogy hatalmukat prelátusok felavatására használják?

F. Csak egy sincs; s Timotheus és Titus kérdéses esetein kívül valami ilyen nem is állittatik.

K. Ha azonban az egyház ős szervezete főpapos volt, nem kellett-e az apostolok halála s az evangyéliomnak Ázsiában és Európában való terjedésével hasonló példáknak valóssággal előállaniok?

F. A következtetést nem egy könnyen lehet kikerülni.

K. Emlékezik-e az írás presbiterek ordinálásáról, midőn új egyházak támadtak és az evangyéliom országa terjedt?

F. Igen (Csel. 14, 23.).

K. Hát prelátusok ilyen nemű ordinációjáról és felavatásáról emlékezik-e?

F. Nem.

K. Van-e bibliai parancsolat, mely presbitereket rendel ordinálni városonként, a hol az ige bevétetett?

F. Igen (Tit. 1, 5.).

K. Hát arra van-e parancsolat, hogy mindenik városba vagy vidékre prelátusok ordináltassanak és avattassanak?

F. Nincs.

K. Nem kell vala-e minden városban prelátusnak lenni, hol egyház alakult, ha az efézusi, smirnai sat. angyalok prelátusok voltak?

F. Bizonynyal.

K. Ha minden egyházban volt egy prelátus, nem rendkívüli-e, hogy a hét angyalt kivéve, ily méltóságnak még csak léte sem említettik valamelyik városban?

F. Valóban ez megfoghatatlannak látszik.

K. Ha az egyház ős szervezete főpapos volt, nem különös-e, hogy az írásban oly sokszor van szó az alsóbb hivatalnokok tételéről, ellenben oly kevés, a mi tulajdonképen ezen magasabb rend tagjainak tételére avagy csak lételeire vonatkoznék, a mitől, mint némelyek vélik, az egyház valódi lényege függ?

F. Ez meglepő körülmény.

K. Micsoda következtést huztak tehát most az új szövetségi püspökségre?

F. Hogy ez a vének püspöksége.

K. Voltak rendkívüli hivatalnokok is az egyházban?

F. Igen, három osztálya volt ezeknek, apostolok, proféták és evangyélisíták (Eféz. 4, 11).

K. Mi okon mondjátok, hogy ezek rendkívüli hivatalnokok voltak?

F. Ezek feltartására az egyházban semmi előgondoskodás nem volt téve, mint a vének vagy püspökök és diakónok hivatalára nézve (1 Tim. 3, 1—13; Tit. 1, 5—9; 1 Pét. 5, 1—4). Ezek rendkívüli képességgel és hatalommal bírtak (1 Kor. 12. 8, 10); és ezek nyilván az evangyéliumi tudomány elterjesztésére adattak.

K. Magában foglalja-e az apostolok elhivatása az ur által egy állandó hivatal felállítását a presbiterek felett?

F. Nincs okunk ezt állítani. Az apostolok ihletést nyertek; ők csodatevő hatalommal és nyelvek ajándékával bírtak és ezen hatalmat és ajándékot kézrátétel által közölheték (Csel. 8, 17, 18, 19, 6.) és hivatalukhoz szükséges kelleték volt, hogy az urat személyesen látták vala (Csel. 1, 21. 22; 1 Kor. 9, 1.). Ezért hivataluk ideiglenes volt, s kivéve azon tulajdonukra nézve, melylyel, mint vének mindnyájan bírtak (1 Pét. 5, 1; 2 Ján. 1; 3 Ján. 1.), nem is voltak utódai.

K. Mit jelent ezen szó: apostol?

F. Olyat, ki küldetett, azaz követet.

K. Használtatik-e ez a szentírásban, hogy más képzetet fejezzon ki, mint Krisztus követe?

F. Igen. Epafroditus (Fil. 2, 25) és 2 Kor. 8. 23 említett atyafiak az egyház követeinek, az eredetiben, apostoloknak neveztetnek. A Csel. 13, 1—3 azt mutatja, hogy Barnabás és Saulus az antiokhiai egyház követei voltak; s innen hihető, hogy Csel. 14. 14-ben az apostol név mindkettőre alkalmaztatott.

K. Timotheus és Titus micsoda hivatalt viseltek?

F. Ugy látszik, hogy evangyélisíták vagy misszionáriusok voltak és mint ilyeneknek nem volt határozott hivataluk, minthogy mint utazó predikátorok munkálkodtak, a pogányok közt egyházakat állítottak és szerveztek s azokban benszülött pásztorokat rendeltek.

K. Ki által ordináltatott hivatalába Timotheus?

F. Az világosan meg van mondva, hogy ő a vének által ordináltatott.

K. Segített-e Pál apostol Timotheus ordinálásánál?

F. Azt bizonyynyal nem tudjuk, ha tette-e; de ha igen, úgy tette mint presbiter, mert a presbitérium vagy presbiterek testülete volt, mely Timotheus ordinálásánál egyesült.

K. Micsoda ajándéka az Istennek, a mely felől megintetett Timotheus, hogy gerjessze fel magában és a mely Pál apostol kezeinek rávettetése által benne volt?

F. Az hihetőleg a szentlélek rendkívüli erejét jelenti, melyet közleni egyedül apostolnak volt hatalma.

K. Hányféle vénnek voltak?

F. Kétfélek: pásztorok és igazgató vénnek, kik a pásztoroknak az egyház igazgatásában segítettek (1 Tim. 5, 17; Rom. 12, 8.).

K. A diakónok hivatala minő természetű volt?

F. A szegényekről gondoskodott és a többi hivatalnokoknak az egyház pénzeinek bevételében és kiosztásában segített.

K. Nem egyedül a diakónokat illeti-e az egyház világi ügyeinek igazgatása?

F. A nagyobb hivatal a kisebbet mindig magában foglalja (1 Pét. 5, 1; 2 Ján. 1.). A vén tehát, ha szükséges, mint diakón az Isten háza külső szükségait vezetheti; s valóban úgy találjuk, hogy miután diakónok tétettek, mint külön osztály, a felsőbb hivatalnokok tovább is felügyeltek, a mennyiben a diakónokat segítették, de azok helyét ki nem pótolták (Csel. 11. 29. 30; 1 Kor. 16, 1—3; 2 Kor. 8 és 9).

K. A diakónok kötelességének egyik ága volt-e az evangéliom predikálása?

F. A diakón, mint olyan, nem volt jogosítva a predikálásra vagy az egyház igazgatására; de az ezen hivatalt viselők, ha képesek, természetesen bocsáttathatnak felsőbb hivatalra (Csel. 21. 8.).

K. A Krisztus parancsolata és hívás nélkül gyakorolhatja-e valaki valamely egyházi hivatalnak teendőit?

F. Nem (Zsid. 5, 4.).

K. Az egyes községek hivatalnokai ki által választatnak?

F. Azon községekben az egyház tagjai által (Csel. 1, 15—23; 6, 1—3.).

K. Ki ítéli meg véglegesen az ekkép elválasztott egyének képességét?

F. Az egyház igazgatói (1. Tim. 5, 22; 2. Tim. 2, 2; Tit. 1, 5—9.).

K. Mi módon választatnak ki az egyház hivatalnokai kötelelességeikre?

F. Az ordináció által (Csel. 6, 3, 6; 13, 1—3; 1. Tim. 4, 14.).

M á s o d i k c i k k.

Az egyház hatóságai (udvarai).

K. Azt mondjátok, hogy a szabad skot egyház presbiteri egyház, mert presbiterek által igazgattatik?

F. Igen.

K. A presbiterek testületének melyik az írásszerű neve?

F. Presbitérium (1. Tim. 4, 14.).

K. Kell-e egy presbiternél többnek lenni mindegyik községben?

F. A hol lehet, különféle presbiterek legyenek mindegyik gyülekezetben (Csel. 14, 23.).

K. A község igazgatása a községi presbitériumot vagy előjáró ágat illeti-e?

F. Igen.

K. Nem állítják-e némelyek, hogy a község igazgatása annak tagjait illeti?

F. Igen.

K. Mikép bizonyítjátok be, hogy az előjáróság vagy községi presbitérium azon testület, melynek kezeibe tétetett le az igazgatás?

F. Különféle okokkal.

K. Melyik az első?

F. Az, hogy a kulcsok egyetemes hatalma Krisztus által nem a tagoknak, hanem az apostoloknak és az egyház pásztorainak adatott (Mát. 16, 19.).

K. Melyik a második?

F. Az, hogy az egyház vénei különféle néven neveztetnek, mely azon képzetet ébreszti föl, hogy az egyház igazgatása őket illeti, p. o. pásztorok, püspökök vagy felügyelők és igazgatók (Eféz. 4, 11; 1. Kor. 12, 28; Tit. 1, 7.).

K. Melyik a harmadik bizonyásgtok?

F. Hogy Krisztusnak az egyház igazgatását illető ren-

deletei a hivatalnokok és nem annak tagjaihoz intéztettek. (Róm. 12, 8; 1 Tim. 5, 20—22; 1 Pét. 5, 3.).

K. Melyik a negyedik bizonyágtok?

F. Mert az igazgatási képesség az egyház pásztorai elé irt követelmény, nem pedig a tagságnak föltétele (1 Tim. 3, 4, 5.).

K. Melyik az ötödik bizonyágtok?

F. Mert az egyházi hatalom és tekintély különféle ágaival külön külön bizattak meg nem a tagok, hanem az egyház pásztorai és vénei.

1. A pásztoroknak és véneknek adatott a dogmatikai hatalom (1. Kor. 4, 1, 2; 2 Kor. 5, 20; 1 Pét. 5, 2; Csel. 15, 2. 6; 16, 4.).

2. Nekik adatott az egyházi fegyelem hatalma, mely kötés és oldás hatalmának is neveztetik (Mát. 16, 19; 18, 18; Ján. 20, 23; 1 Tim. 5, 20; Tit. 2, 15; 3, 10.).

3. Nekik adatott az ordináció hatalma (1 Tim. 4, 14; 2 Tim. 2, 2.).

K. Melyik a hatodik bizonyító okotok?

F. Azon megbizás, hogy a Krisztusnak az egyház minden ügyeit illető akarata megtartását magyarázzák, nem a tagoknak, hanem az egyház pásztorainak és véneinek adatott. (Mát. 28, 18—20; Csel. 20, 27; 2 Tim. 2, 2; Tit. 1, 9; Eféz. 4, 11, 12.).

K. Ezen megbizás nem kizárólag az apostoloknak adatott?

F. Nem. Egyedül az apostolok rendeltettek, hogy a Krisztus akaratát hiba nélkül magyarázzák; de a rendes vének a végre rendeltettek, hogy azt az írásból a megtartásra magyarázzák. (2 Kor. 5, 20; Eféz. 4, 11, 13.). És az ő tekintélyök nem abszolút avagy uralmi, s a lelkismeretet csak annyiban kötelezik, a mennyiben a Krisztus akarata igazán magyaráztatik.

K. Melyik a hetedik bizonyító ok?

F. A helyett, hogy az egyház tagjai az önigazgatás hatalmával és gyakorlataival megbizattak volna, a rájuk tett köteleesség az ő pásztoraik és lelki igazgatóik iránti engedelmesség és alárendeltség (1 Thess. 5, 12, 13; Zsid. 13, 14.).

K. Van-e még más bizonyágotok?

F. Még végül azt is hozzáadhatjuk, hogy nem tudunk esetet rá, hogy az egyház hivatalnokai a községi gyűlés rendeleteinek engedelmeskedni, avagy határozatainak érvényt szerezni kötelesek volnának, habár nem egyszer emlékeztetnek azon kötelességre, melyekre figyelniök kell. (Csel. 20, 28—35; 1 Pét. 5, 1—11.).

K. Mit értsünk az urnak ezen utasításán „mondd meg a gyülekezetnek“?

F. Az egyház véneinek más szentirási helyekben kimutatott állása és a rájuk bízott kötelességek, miként a közönséges és természetes szólásmóddal megegyezőleg azt kell értenünk, hogy az egyházi fegyelemnek egy neme a községre bízott, miután az ügy elébb az egyház hivatalos képviselői és igazgatói elé vitetett.

K. Kivihető volt-e, hogy az ur rendszabályának más-kép elég tétessék, mint ily értelemben, némely egyházak azon eseteiben, melyekről az irás emlékezik?

F. Nem. A jeruzsálemi egyház egy alkalommal 3000 taggal szaporodott, s más alkalommal 5000-rel s a következő időszakban „több ezerből“ állt (Csel. 21, 20.). „Több ezer az eredeti szövegben: több miriád“ s egy miriád tizezerből áll.

K. Mikép magyarázzatok ama nősparázna esetét, ki 1 Kor. 5, 1—5 és 2 Kor. 2, 6, 7 említettik?

F. Ez egyszerűen oda megy ki, hogy a vétke személy nyilvánosan kirekesztetett és hogy az ítélet, mielőtt azt az egyház vénei kihirdették volna, tökéletesen végre nem hajtathatott a község kíséző cselekedete nélkül, minthogy az a keresztyén községtől teljes elszakadást foglalta magában; s a büntetés természeténél fogva éppen azért „többekre“ bízott.

K. Nincs különbség a parancsoló ítélet és a helyeslés és megerősítés együttműködő ítélete közt?

F. Van ily különbség (Mát. 19, 28; 1 Kor. 6, 2.) s úgy látszik, példa erre a környülmetélkedésre nézve támadt vetélkedés fölött hozott ítélet, a hol az elhatározó ítéletet az apostolok és vének mondták ki (Csel. 15, 2, 6; 16, 4.) s úgy tetszik, hogy a nagy számmal összegyűlt hallgatók helyeslésének és megerősítésének hely engedtetett (Csel. 15, 12, 22.).

K. Mikép neveztetik már egyes gyülekezetekben a vének testülete?

F. Községi előljárásnak vagy egyházi gyűlésnek.

K. Kezeskedik-e az írás magasabb rendű egyházi hatóságról (udvar)?

F. Igen. A jeruzsálemi, antiokhiai, efézusi és korinthusi hívek oly számosan és annyi pásztoraik voltak, kik közöttök munkálkodtak, s a nyelvek, melyeken ott beszéltek, oly különbélék voltak, s azon szokás, hogy a keresztyén gyülekezeteket nyilvános házakban, iskolaépületekben és magános házakban tartották, szükségképp annyira uralgó volt (Csel. 12, 12; 19, 9; 20, 8; 1 Kor. 14, 34; 16, 19; Rom. 16. 5; Kol. 4, 15; Filem. 2.), hogy mindenik városban több községnek kellett lennie; a midőn egyszersmind tudjuk, hogy ezen községek csak egy jeruzsálemi, antiokhiai, efézusi, korinthusi egyházat képeztek s ezért szükségesképen egy presbiteri igazgatás alatt egyesültek.

K. Van-e az írásban még egyetemesebb egyházi hatóságra példa?

F. Igen; ilyen példát mutat a jeruzsálemi zsinat, mely Csel. 15. íratik le.

K. Ezen gyűlésnek végzései elhatározók és kötelezők voltak-e?

F. Igen. Ezek határozatok voltak s köteleztek minden keresztyén egyházat (Csel. 16, 4.).

K. Ihletésből származtak-e ezen végzések?

F. Nem. A szellem akarata, melyet azok kifejeztek (Csel. 15, 6—21.), tanácskozás eredménye volt, a tények megfontolása s az írott ígének tekintetbe vétele által (Csel. 15, 6—21.), s kibocsátásában az apostolokkal nem ihletett vének is egyesültek. Ha fenforgó tárgy különös kijelentés által döntetett volna el, nem vitatkoztak volna fellette (v. 7) s egy apostol megállapíthatta volna.

K. Hogy volt a zsinat összeszerkesztve?

F. A 12 apostolból, kik különös hivataluknál fogva nemcsak a jeruzsálemi egyházhoz tartoztak, hanem minden keresztyén egyházzal viszonyban állottak; a jeruzsálemi vénekből; az antiokhiai küldöttekből; s lehettek ott jelen vének más egyházakból is.

K. A végzések az egész jeruzsálemi egyháztól bocsátattak ki?

F. Nem. A jeruzsálemi egyház mint olyan, nem birt azon hatalommal, hogy eldöntő határozatokat bocssáson ki, melyek a többi testvéregyházakat kötelezzék. Az egész egyház a szó értelmében, annak minden, mindkét nemü és minden életkoru tagja nem igen lehetett jelen, de az egész összegyült egyház — a hívő hallgatók — helyeslő ítéletét összekötötte a zsinat határozó ítéletével (Csel. 15, 22. 23.).

K. Nem vezetett-e az nyilvános igazságra, hogy hatóságok voltak a vizsgálatételre és zsinatok a felebbezésre, különösen oly esetekben, midőn megtörtént, hogy helyi érzelmek léptek elő és helyi előítéletek támadtak fel.

F. Bizonyynyal.

A szabad skot presbiteri egyház az alkotmányt oly lényegesnek nézi, hogy annak alapelveit kátéjába foglalta. Egyházalkotmányának lényegét a következő tételekben fejezhetjük ki: az egyháznak egyetlen ura és feje Krisztus; tudomány, szertartás s alkotmányra nézve egyedüli s föltétlenül szabályozó tekintély a szentírás; az egyházi hatalom vagyis a törvényhozás, felügyelés és igazgatás kizárólag az egyház kezében van s az egyház ezen belügyeire nézve a polgári felsőségnek sem törvényhatósági sem rendelkező felügyelési joga nincs; a lelkészek, kik az ige hirdetése s a sakramentomok kiszolgáltatásával vannak megbízva, egyenlők s köztük nincs rendi fokozat; az egyház kormányát a tanító és világi vénék viszik; az egyházközségek a közügyekre képviseleti zsinatok által egyesülnek; minden egyes község alá van vetve a zsinatok határozatainak; az egyház úgy szellemi miként anyagi ügyeire nézve Isten után egyedül önerejére s az egyházi közszellemre támaszkodik, mely csodás hatalmat fejtett s fejt ki. Ezen tiszta presbiteri alkotmány tehát nem papizmus, mely szerint az egész ker. egyház egy látható, legfőbb s csalhatlan főnek van alávetve, mint Krisztus teljhatalmu helytartójának. Nem episkopalizmus, mely azt vallja, hogy az egyházban háromféle hivatal van, u. m. püspökök, presbiterek és diakónusok, az ordináció joga egyedül a püspököknél van, míg a presbiterek és diakónusok csak az ige hirdetés és sakramentom kiszolgáltatására vannak képesítve s az egyház kormánya a püspökökben központosul. Nem independentizmus, mely azt tartja, hogy a kormányzás és fegyelem gyakorlá-

sa közvetlenül a felnőtt egyháztagek egyeteménél van (tömeguralom) s minden egyes község teljesen önálló és független s ha egyesülnek is némely közügyekre mint a kongregacionalisták (unio), az csak önkéntes s szabadon marad minden esetre a tan és minden egyes község belszerkezete és kormányzása*). Végre tegyük hozzá ezekhez, nem is konzisztorializmus vagy fejdelemuri igazgatás, melynek eredeti s általános jelleme, hogy az egyházkormányt a fejedelem kezében van s azon egyházi hatóságok, melyek azt a fejedelem nevében s megbízásából vezetik, a konzisztóriumok s az ezen hatóságok alatt álló szuperintendensek; változtatott s modern alakja pedig a presbiteri szervezettel összeelegyített konzisztorializmus a milyen például a rajnai és vesztfáliai porosz tartományokban létező egyházszervezet, Erdélyben az evang. szászoknak adott alkotmány, s Magyarországon a két hitvallású evangélikusok számára kiadott törvényterv.

Hegedűs László.

A MAGYAR REF. EGYHÁZI ÉNEKEKRŐL.

Azon maradandó becsü ősi kincsek közt, melyekkel a magyar ref. egyház századok óta bír, s melyeket annyi veszélyek és hányatások közt mind ekkorig hiven megőrizett, nem csekély jelentőség s történelmi nevezetességgel bírnak a négy egyházkerület közbeleegyezésével és jóváhagyásával, mind a közönséges istenitszteleten mind az iskolákban használatba fölvett s ily cím alatt: „Közönséges istenitszteletre rendeltetett énekeskönyv“ egybeszedett és ki is adott egyházi énekek is.

Hogy és miként, ki által és mi módon jutott a magyar ref. egyház ezen énekek birtokába, arról a még fejletlen állapotban levő s eddig kevés figyelemre méltatott egyházi é-

*) Geschichte, Wesen und Vorzüge der Presbyterialverfassung v. Lorimer sat. I. 5, 39.

nektörténelmünk, az adatok kevés volta, sok részben pedig hiánya miatt, igen keveset s csak részletesen szól.

Énektörténelmünk bővítéséhez megkívántató anyagok gyűjtögetése s az ezen téren buvárkodás tanulmányaim tárgyainak egyike lévén, azt hiszem, kedves dolgot cselekszem a szakértők előtt akkor, mikor az e tárgyban szerzett csekély ösméretimet a nyilvánosságnak átadom. Cselekszem ezt részint a Sárospataki Füzetek 660. lapján olvasható felhívás következtében, részint azért, hogy mások is, kik e részben bővebb isméretek birtokában lehetnek, egyházi énektörténelmünk tökélyesítése érdekében azokat közölni minél előbb sziveskedjenek.

A magyar ref. nép közt a biblia után legbecsesebb, de annál jóval elterjedtebb könyv az énekeskönyv; mely két részből áll. Az első magában foglalja „Dávid zsoltárait“, a másodikat pedig teszik a különböző alkalmakra, ünnepekre és időszakokra szerkesztett „dicséretet“.

1. A zsoltárokról. — Ez a nevezet „zsoltár“ származik ettől az ős hellen szótól: *ψαλμος* = fidium cantus, carmen, quod fidibus canitur. Az ős hellenek a lantolást psallának, az oly éneket pedig, melyet annak kíséretében mondtak, psalmos-nak nevezték; ebből németes kiejtéssel lett „psalter“, melytől a „zsoltár“ nevezet alakult. A héberek „psalm“ nevezettel ruházták fel általában véve mind azokat az énekeket, a melyeket istenitisztelet alkalmával használtak. Ezen énekek, melyeket az ős héberek különböző hangszerek kíséretében énekeltek, a mi szentkönyvünkben a szentköltészeti könyvek közt legelől foglalnak helyet, s általunk is zsoltároknak neveztetnek.

Ha az összes zsoltárok beltartalmát figyelembe vesszük, tapasztalni fogjuk, miszerint azok helylyel helylyel történelmi, majd tisztán vallásos, olykor látnoki alakzattal bírók; jelesül némelyikben az ős héber nép sorsa, különböző népekkeli viszonya van leírva. Erre nézve megjegyzendő, hogy az ős héber nemzetnél, miként a vele egykoru s szintén államszervezettel bíró egyiptomi és hellen népeknél is, egyház és állam, vallás és nemzet, vallásosság és nemzetiség egy jelentőségű és tekintélyű volt. Ők a Jehovát, mint őseink a magyarok Istenét, nemzeti Isten gyanánt imádták és tisztelték; ezért van a zsoltárokban sok helyen ezen kifejezés: Ábrahám, Jákób, Izráel sat. Istene; az ily zsoltárok

tehát a hébereknél egyszersmind nemzeti himnuszok is voltak, s ez az oka, hogy azokban ottan ottan a nemzet gyakori szenvedése, rabsága, sokszoros nemzeti bűja, kevés ideig tartó jólléte oly eleven és megható színekkel van lerajzolva. Némelyikből, mint homálytalan tükörből láthatjuk Isten végetlen jóságát, kegyelmét s tökéletességeit, szemlélhetjük a mi gyarló, erőtlen, jóra rest és hamar elmuló voltunkat, többekből megtekinthetjük az Istenben való hitnek és bizodalomnak, ragaszkodásnak és szeretetnek jutalmát, az elkövetett bűnök büntetését. Végezetre vannak olyanok is, melyekben Krisztus eljövételéről, születéséről, szenvedéséről, haláláról, feltámadásáról s mennybemeneteléről jövődölések tétettek. Ezért mondja a derék dr. Ebrard „Psalmen Davids“ című dolgozatának 4. lapján: „der Psalter ist das neue Testament im alten, das lebendige Band zwischen Weissagung und Erfüllung; ja das Band, welches beide, das alte und das neue Testament mit dem Herzen des Gläubigen verbindet und verkettet. — Wer die Psalmen beten lernt, lernt das neue Testament verstehen, denn sie führen zu Christo. Und wer im Lichte Christi die Psalmen versteht, der versteht durch sie die ganze alttestamentliche Bundesoffenbarung und Bundesleitung“. — Énekeskönyvünkben a zsoltárok mind a Dávid neve alatt állanak; azonban szorosan véve azokat Dávid összes ézsaszüleményeinek mondani nem lehet, mert az utóiratok és bizonyítékok szerint azok különböző időben és különböző emberek által készítették; így p. o. a XC zsoltárt az Isten embere s népszabadító Mózes szerzette; a X, XLIV, LXXIX, LXXX, CXXIII és CXXXVII zsoltárt a fogságban, a CII zsoltárt a fogságból kiszabaduláskor; a LXVI, LXXXV, CXXIV, CXXV és CXXVI zsoltárt pedig a fogság után élt látnokok készítették. Dávid kora szintén mutat fel a lévíták közül költői képességgel bíró egyeseket, kik szerzeményeikkel gazdagították a héber vallásos költészetet; ilyenek voltak a többek közt, a Dávid által felállított, jelentékeny számú tagokból álló egyházi zenekar főigazgatói, mint Azsáf, a Dávid zenetanítója, ki az L és a LXXII-től fogva a LXXXIV-ig terjedő zsoltárokat, Hemán az ősz lantos, ki a LXXXVIII, és Etán, ki a LXXXIX zsoltárt írta. Dávid csak 72 darabot szerzett, fia Salamon pedig kettőt, t. i. a LXXII és CXXVII-ket; noha vannak, kik a CXXXIV, CXXXV, CXXXVI zsoltárok

készítését is neki tulajdonítják. A Koráh fiai közül is többen voltak énekszerzők, de az általuk írott énekdarabok számát határozottan kimutatni nem lehet. Ezek szerint Dávidéinak csak annyiban lehet mondani a zsoltárokat, a meny nyiben azok legnagyobb részét, hihetőleg, az ő idejében szedték össze s kezdték használni leginkább közönséges istenitiszteleten. Ezen bibliai zsoltárok szolgáltak alapul az összes ref. egyházak hason nevű énekeinek, melyek mint vallásos költészet, már a legelső keresztyén egyházakban is tárgyai voltak az egyházi éneklésnek (Pál. Koloss. III. 16. v.), de az idők folyamán, valamint a vallásos szertartások közé idegen szokások és szükségtelen újítások csuszta be, szintugy a zsoltárok helyett szenteket üdvözlő s egyéni egyoldalúságban tévedező énekek jöttek szokásba, melyek azokat lassanként háttérbe szorították, s csaknem egészen kiküszöbölték. A nagyszerű reformáció előállván, Zwingli után Kálvin vette által annak terjesztése ügyét, a ki egyéb célszerű és üdvös újításai közt elmellőzé a különféle szenteket magasztaló énekeket s visszatért a zsoltárokra. Ő kezdte el azokat legelőször is héber forrásokból nemzeti nyelvére fordítani s versekbe foglalni, p. o. a XXV és XLVI zs. de a reformáció terjesztésének dicső ügye nem engedvén meg mind a CL zsoltár átdolgozását, felszólította tehát e végre barátait, Marot Kelement és Beiza Tódort, kik Kálvin kívánatára ezt végre is hajtották. Marot Kelemen Franciaország udvari költője, a zsoltárokból előbb átfordított harmincat, utóbb, a protestantizmusért üldöztetvén, Genfbe menekült, ismét huszat; a többi kilenvennyolcat pedig Beiza Tódor Kálvin pap és professzortársa dolgozta át (L. dr. Ebrardnak már idézett munkájából a 3. lapot). Így a zsoltárok héber nyelvből franciára tétetvén, miután azokhoz Goudimél Klaudius, a gyászos emlékü bertalanéjnek egyik dicső áldozata, nem különben korának páratlan zeneművésze, s a kath. egyházi zenét a végsülyedéstől megmentő és újéletrehozó nagy Palesztrinának zenetanítója, melódiákat készített, Kálvin, az értelmi felvilágosodás tüzének egyik hatalmas szítója, azok éneklését a genfi gyülekezetbe behozta s az egész népre kiterjesztette, mit az nagy örömmel és készséggel fogadott és csak hamar gyakorlatba is vett. Genfből mint bölcsejéből, rövid idő alatt átment a zsoltáréneklés a közelebb eső ref. uj egyházakba is; így p.

Baselben már aug. 12. 1526. dacára annak, hogy azta kath. papok a tanács erejével házról házra megtiltották, az egész gyülekezet megkezdte e dicsénekek éneklését.

Nagy befolyást gyakoroltak Goudimél melódiái a reformáció terjesztésére nézve is; nem minden ok nélkül, mert csakugyan e magasztos s belerőre nézve minden eddig létező egyházi énekeket felülmuló fenséges melódiák, melyekben a szerző mintegy a maga saját ihletett lelkét lehellé, azon esetben, ha azokat a maguk eredeti tisztaságában, szabályosan s vallásos érzelemmel tölt kebellet éneklük, oly megghatók, oly lelkes és szivemelők, melyekhez hasonlót eddig még egy keresztyén vallásfelekezet sem bir felmutatni. Ezen dicső melódiák azok, melyek egykor a francia s több vértanuk fogházaiból hangzottak, melyek egykor a tűzhalmok szerencsétlen áldozatainak rettenetes kinjait enyhítették, melyeket egykor a hitők s vallásuk mellett buzgott, állhatatosságuk és becsületességökért gályákra hurcolt vagy üzött és kergetett s nagy részben el is halt dicső emlékezetű magyar ref. lekipásztörök, nyirkos és büzhödt börtönük fenekén, láncok csörgési közt, buzgóan és áthatottan énekeltek; végre, melyek most a szellemi erőt, buzgóságot, áhitatosságot, az Istenben való bizalmat és ragaszkodást minden vallásos önérzettel bíró ref. magyarban gerjesztik, nevelik és erősítik.

A reformáció előhaladtával a zsoltárok éneklése átment Felsőnémet, Lengyel, Csehországokba is, hol a szöveget nemzeti nyelvre fordították s egy szivvel és szájjal énekeltek. Mi hozzánk magyar reformátusokhoz a zsoltárénekek Goudimél szerinti melódiái szintén külföldről jöttek be legelőször, dicső emlékezetű sz. Molnár Albert által. Ő ugyanis Dávid zsoltárait Goudimél melódiáihoz alkalmazottan magyar versekbe foglalta, s azokat az általa kinyomatott bibliához mellékelve terjesztette el honfiai közt; ezen zsoltárok azok, melyek énekeskönyvünk első részét teszik.

2. A Dicséretekről. — A ref. egyházakban eleitől fogva szokásban volt a zsoltárok mellett némely lelki énekek éneklése is, melyek az egyházi szertartások, különböző év és időszakok s körülményekhez képest különböző, de mindig vallásos tartalmuak voltak; az ily nemű énekeket aztán helleniesen himnusnak nevezték. A himnusok vagy Istent dicsőítő lelki énekek éneklése, a mit a nagy apostol

Pál Eféz. 5. r. 19. és Kol. 3. 16. verséből kitetszik, megvolt az első keresztyén gyülekezeteknél is. Korunkban ezen énekek dicséreteknak neveztetnek, s ezek teszik énekeskönyvünk második részét.

A most használatban levő dicsérek összes száma 238, melyek közül 56 a régi énekeskönyvből vétetett által, s némely része kisebb nagyobb változtatással, a többi száz nyolcvan kettőt pedig az e század elein élt vallásos költők szerzeték. Amazokon az ihletett költői lélek egyszerű természetessége ömlik el, míg ezek, egy közkedvességű tekintélyes irónk szerint, „inkább költői viszketegnek, rím és fellengzéskeresésnek, mint egyszerű köznépi ájtatosságnak sat. példányai“; amazok nagy részben saját szerű melódiával bírnak, míg ezek többnyire a műveiben élő Goudimél dallamaira vannak alkalmazva.

Dicséreteink közt Kocher „Zionsharfe“ khorálgyűjteménye, a nagy Gradual s egyéb régi kéziratok khorálkönyvek szerint, évfolyamilag legrégibbek a 177, 153, 157, 229 szám alattiak; nevezetesen a 177. Ambrózius korabeli, a IV századból, a 153. a VIII századból, „Christe! qui lux es et dies“ diák esteli himnusból fordítottatott először németre 1525. A 157. a cseh atyafiaktól vétetett által; a 229. pedig az Európa szerte ismeretes „Te deum laudamus“ deák himnusból módosítottatott, s a bizonyítékok szerint Ambrosius majlandi püspök szerzeménye (L. Johan Ernst Häuser „Geschichte des christlichen, insbesondere des evangelischen Kirchengesanges“ sat. című munkát a 15. lap, 15. §-nál). Ez utóbbit kivéve, melódiáik sok tekintetben egyeznek a német szövegekre alkalmazottakkal.

De vannak dicséreteink közt olyanok is, melyeket a dicső emlékezetű reformátorok készítettek, mint p. o. a 37, 43 és 171. számúak, melyeket Batizi András irt, a 72, melyet Huszár Gál szerzett, a 137, melyet maga Luther készített. Némelyek a bibliai zsoltárokból vannak szerkesztve, mint p. o. a 75, 162, 154, 179. dicséret, melyeknek a CXXII, LI, CIII, CXLVIII zsoltár szolgáltak alapanyagul (l. a Maróthyféle harmonikus 1743-iki kiadását); többek szentkönyvünk egyes részeinek bizonyos verseiből szedettek ki, mint p. o. a 8. dicséret, melyet Ján. ev. XII. r., a 16. melyet 2 Kor. 5: 21 v., Ézsaiás 53: 2. Mát. 27: 36, 31, 34, 35., Márk 15: 34. verséből; a 35. és 36. dicséret, melyeket Krisztus menny-

bemenetelének történetéből; ≈ 42. melyet Csel. 2. részéből irtak és szerkesztettek mindjárt a reformáció elején; mások némely költői képességgel bíró egyesek észszüleményei, mint p. o. a 140, 143, 146. dicséret, melyeket Szemel Imre, Némethi Mihály és Szijgyártó Mátyás irtak; végezetre vannak olyanok is, melyek németből fordítottak által, mint p. o. a már említett 137. dicséret, melynek melódiája hajdan bányászdal volt s 1537-ben vétetett fel, hihetőleg Luther által, a khorál énekek közé; a belga és magyarhoni reformáltak e dallam, a német protestánsok ellenben egy másik, ettől egészen eltérő dallam szerint éneklik; továbbá a 190. dicséret, mely egy német kézművesnek, Sachs Jánosnak, szerzeménye 1552-ből. Az ugynevezett invokációk vagy előénekek egy része pedig a G. Katona István által szerkesztett s I. Rákóczi György költségén 200 példányban megjelent Graduálból való, mint p. d. a vasárnap d. u. 3. köznap reg. és est. 1. invokáció, melyeket hihetőleg a szerkesztő maga készített. A meg nem nevezett saját dallamu énekek közül némelyek a magyar lutheránus gyülekezetekben is használatnak, mint p. o. 5, 29, 76, 139. sat.; mások latin himnusból fordítottak által, mint p. o. a 73. dicséret; a 70. dicséretet használják, de más melódia szerint, az unitáriusok is; a 71. dicséret egy 1755. évi kéziratos könyvben introitus gyanánt használatott. Ugyanezen könyvben megvannak s máig is olvashatók a következő énekek is: 138. 141. csak két verssel; 145. és 165. dicséret. Ezek szerint régibb dicséretink melódiái nagy részben egykoruak a zsoltári énekekkel s mindnyájának a régi egyházi hangnemek szolgálnak alapul.

Kik irták légyen az újabb irmodorban szerkesztett dicséreteket, azok neveit, minthogy a Sárospataki Füzet. 660. *) lapján már közölve vannak, elmellőzöm, csupán azon közlésre nézve teszek egy rövid megjegyzést, nevezetesen Bajnóci János a 107től csak a 123ig dolgozta által a losonciféle énekeket; továbbá, a 181 és 213-kat nem Gál András irta, hanem Beregszászi Pál és Juhász András szerzeték; s Varga István sem a 30. hanem a 35. dicséretet módosította, a 30. Lengyel József munkája, a mint ezeket ugyanazon nevek alatt meg is lehet látni. Végezetre a 23.

*) Bővebben a 859. sat. II. is azóta.

dicséret Szőnyi Benjámín h. m. vásárhelyi lelkész „Szentek hegedűje“ című könyvéből vétetett ki, s a 61. dicséretet szintén Szőnyi Benjámín után módosította Szűcs György. Megjegyzésre méltó még az is, hogy azon vallásos költők névsorából kimaradt Nagy Ferenc, sárospataki professzor, a ki a 175, 195, 210 és 211. dicséreteket készítette.

Vessünk egy pillanatot a tiszántuli kerületben használatni szokott „Halottas könyvre“ is. E könyv tartalmát is régibb és újabb halotti énekek teszik, melyek irmodorra nézve igen elütnek egymástól. Alig találni abban oly éneket, melyben kisebb nagyobb mértékben „prosopopaeja“ ne volna. Korunkban az élőknek holtak nevébeni éneklése ki van küszöbölve több helyeken a korszerűen szerkesztett halotti énekek kiadása által; csak e mi egyházkerületünk maradt hátra e tekintetben.

Miként az egyházi, úgy a temetési énekeket illetőleg is, az új egyházak tagjai diák énekkészlethez folyamodtak, majd később, többeket a német protestánsoktól vettek által.

Halotti énekeink közül legrégibb a 2. szám alatti; ezt egy deák költő, név szerint Aurelius Prudentius Clemens, spanyolhoni magán lakos írta, a ki 348—404. Kr. u. élt (l. Budai. Régi tudós világ története 405. lapját), ez után a 32. sz. alatti, mely szintén deák himnus volt, és „Dies irae“ cím alatt ismeretes, továbbá a 38. sz. alatti, mely egy jakobinus barát szerzeménye volt, s így kezdődik: „Cur mundus militat sub vana gloria.“ Vannak ezek közt olyanok is, melyeket szerzői képességgel bírók készítettek, s nevök a versek első betűinek összerakásából kiutalálható, mint pl. a 11. sz. alatti, melynek 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 és 23, 24, 25, 26, 27. verseiből az első betűket összevéve „Forgács Mária“ név áll elő, a ki hihetőleg vallásos aggszűz volt; továbbá a 37. sz. alatti, melynek első betűiből ez a név s mondat olvasható: „Miklós Deák dolga,“ e helyett: munkája. A 4, 12, 15, 35, 42., mely utolsó két első sora, melódiailag, egyezik a 12. sz. alatti ének két első sorával, és a 28. sz. alatti, hihetőleg a katolikusoktól jöttek által. Végezetre vannak olyanok is, melyeket, alkalmasint, Losonci németből fordított le, mint a 21. sz. alatti, mely 1601-ben már megvolt, dallama először mint világi dal használatott; készítette Haszler János Leó, ki elébb augsburgi organista, később udvari zenész volt Bécsben; a 41.

sz. alattit szerzé Johann Herrman Schein, egykori lipcei kántor és zenekarmester; az 55. sz. alattit Izsák Henrik írta, a ki V. Károly karmestere volt; a 67. sz. alattit Crüger János berlini zeneigazgató kiszította. — Ezen énekek melódiai csaknem megegyeznek a német szövegre írottakkal. — Az újabb halotti énekek szerzőit névsorozatban, kútfők hiánya miatt, biztosan kimutatni nem lehet*).

Ivánka Sámuel.

*) E jelen dolgozatban egyedül csak az újabb énekeskönyv beltartalmáról volt kitűzött céloom szólni, még pedig röviden és egyszerűen. Később ily nemű tárgyról szintén olvastam egy kimerítő értekezést, t. Szentpéteri Sámuel urtól, s a szerző urnak engedelmével elmondom azon dolgozatára nézve rövid észrevételemet, mely csak ennyiből áll.

Hogy újabb énekeink közül a 230., mely hihető, toll vagy sajtóhibából kimaradt, a Keresztesi József műve. Ezen kívül a régi kis graduálban lévő énekek szerzői még a következő egyének is voltak; nev. Beregi István a 308. Bosnavius a 84. Csongrádi Máté 199. Deszka 89. Gitsi János 139. H. Henad Samu 322. Kószai Aldus 286. Módnatöi 100. Nemes Imre 334. Ravaszdi 234. továbbá Szegedi István, a ki Békésen és Gyulán tanított, az 52, 178, 329. énekekéi. Szegedi Gergelyé pedig nem a 71. hanem a 82. Szegedi Lőrinc békési pap és szenioré a 71. — Sztáraié is nem a 81, hanem a 80., Skarica Mátéé még a 103., melyet Luther után fordított, és a 117. — Tárkandi M. a 216. Tuba Mihály a 194., végezetre Seör, mai írás szerint, Sör Gáspár a 305. éneket írta, tehát nem Károli Gáspár, mint a szerző véli. —

Ezen nevek egy részét a lőcsei, Bréver által 1676. évben kiadott, énekeskönyvben látni lehetett; más részét pedig a nevek utáni énekek verseinek első betűi egyberakásából lehet kikeresni.

SZENTKÖLTÉSZETI MUTATVÁNYOK.

Vasárnap.

Zugnak a harangok, hirdetik ére nyelvvel,
 Hogy vasárnap viradt, uj hét kezdetett el.
 Vegyen példát minden a világ urától:
 Tartson ma szünetet köznapi munkától.
 Ha orcánkról hat nap verejték azért hull,
 Hogy e romlandó test éljen jutalmábul:
 Nem méltó-e ez egy napra a teremtő,
 Kitől minden napunk kegyajándékul jó?
 És ki láthatja meg bérét szorgalmának,
 Ha az egek arra áldást nem adának?
 S nyulhat-e egy percig a halandó élet,
 Ha kifogy ajkinkból az isteni ihlet? —
 Ember! szenteld meg hát e napot innappel:
 Az ur szombatja ez; földi gonddal hagyj fel.
 Menj el a hivekkel az Isten házába,
 Olvaszd szódat a közénekbe, imába.
 Hallgasd az égből jött íge tanulságát,
 Melyekben végtelen bölcsesség világít,
 És vezet téged, mint kalauz szövétnek,
 Rögös ösvényein e halandó létnek.
 Sőt, ha fogházába rabul ejt a halál,
 E bölcsesség utat még onnan is talál.
 Mert ez azt tanítja, hogy a halott is él,
 S örök szombatunk lesz egykor az Istennél.

Tavas.

Elment a tél fagyos szele,
 Kinyílt a föld zárt kebele,
 Minden ébred s újra él;
 A nagy természet uráról,
 S annak örök hatalmáról
 Ezer örömhang beszél. —

Enged-e a te bús teled,
 Kinek vérzik hű kebeled,
 Mert keserves bú hervaszt?
 Vagy örök e hervasztó tél,
 S majd csak a gyászos szemfedél
 Hoz fájdalmadra tavaszt?
 Ne sírj! ha e föld nem adhat,
 Ad álmod a sirhant alatt
 Kebled sérvére gyógyírt.
 Nézd, e sír virág kelyhében
 Harmat reng: köny az, mit ebbe
 Itt hamvadó szív felsírt.

Nyár.

Eltűntek a tavasz mosolygó napjai,
 Kórókká hervadtak himes virágai,
 Hasztalan keresed a szép rózsát helyén;
 Tüskévé aszalta a nyári verőfény. —
 Virágzó korod ó halandó! így fut el.
 Jeleld meg hát azt szép erényes tettekkel.
 Rövid tavasz után gyorsan elmegy a nyár,
 Rád, mint ért kalászsra, majd az aratás vár.

Aratás.

Megindult a sarló, az acél kasza peng,
 Az arató lányok örömeke zeng.
 Arat, a ki vetett; elhunyt verejtéki
 Sokszoros áldással fizetnek most néki.
 De ki hívalkodott, nem izzadt szántáskor,
 Szérűjén asztagot nem rak aratáskor. —
 Vetettél-e erény magvát már szívedbe
 Ember! hogy arathass majd a más életben?
 Mert, légy arány kalász vagy tövis, végtére
 Jutsz te is a halál sarlója élére;
 S kinek szíve a bűn konkolyát termette,
 Mennysorságát már e földön elvesztette.

Ősz.

Elmult az aratás, egy kalangya sincs már
 A letarolt mezőn, kietlen a határ;
 Szomorún sír benne az enyészet szele,
 Minden fűszál hervad, hull a fák levele. —
 Ifju! te virág vagy, de majd így hervadsz el,
 Ha ama csontváz rém, a halál, rád lehell:
 Becsüld meg az időt, mely fut, senkit nem vár;
 Életedben nincs több, csak egy tavasz s egy nyár.

Tél.

Zúg a hófergeteg, megjött a tél,
 Fut előle, merre menhelyet lél,
 Szelid barom és erdei vad.
 Vége alig van az éjszakának,
 Reggel és est oly közel jutának:
 Ott alkonyul, a hol virad.
 Megaludt a folyam, mint üveglap,
 Ködben bujkál halvány képpel a nap;
 Néma, pusztá a föld, mint a sír.
 Az üvöltő vihar zugásában,
 Hogy meztelen maradt, bánatában,
 A lombtalan erdő búsan sír. —
 O! a tél a halál bús országa!
 Nincs zöld lombja, nincs nyíló virága:
 Mind elölte a dér, hó és fagy!
 Ez a sors vár téged is, halandó!
 Kert ez élet, s te elhervadandó.
 Gyenge füve és virága vagy.

Nagy Péntek.

Megjött a nagy nap! a szörnyű óra
 Bekövetkezett a megváltóra.
 Végső fohászt nyögött a keresztfán,
 És isteni lelke elszállt ajkán.
 Arcára halálköd ereszkedett,

S a nagy szenvedő elszenderedett!
 Kimult. — A természet nem nézhette:
 Gyászba öltözött és sírt felette.
 Felzudult busulva, mint fergeteg,
 S a földet oly erővel rázta meg,
 Hogy Golgotának béree széthasadt,
 A templomnak kárpitja leszakadt. —
 A nap kioltá égő faklyáját,
 Bétakarta felleggel orcáját,
 Hogy ne tekinthessen a földre le,
 Mely ily iszonyu történet helye. —
 Felébredtek sirjokban a szentek,
 Hol már századok óta pihentek,
 S kijöttek nézni: e kort mi érte?
 Mely álmaikból őket felverte.
 S meghaltak ismét, meglátva a bért,
 Melyet a bíró kívánt a bünért. —
 Ember! tanuld meg te is: mi a bün,
 Melyet az átok kergetni nem szün?
 Ha a törvény annak sem kedvezett,
 Ki kezes volt s tetteleg nem vétkezett:
 Mi lesz bére az oly büntevőnek,
 Ki bosszantója a teremőnek?

Husvét.

Kitelt a gyász! Örömnapp viradt!
 Üres már a szent koporsó,
 A diadalmi lobogó
 Felette leng! az ur feltámadt!
 Mire gyilkolnak már nyilaid,
 Rémgangyala a halálnak! —
 Kiket azok megtalálnak,
 Nem maradnak a te foglyaid.
 Kinyílt ajtó már birodalmad,
 Bár sirhant alá rejtéd el
 A holtat, egy dicső reggel
 Az kebléből mindent visszaad.

Tán szakadni érzed kebeled,
 Ha kedvesidőtől halálod
 Óráján majd meg kell válnod :
 Ne félj: őket egykor felleled.

A tavaszi langy szellők csókjára
 Kikél rög alól a virág,
 Lombot hajt a rideg faág ;
 Jó tavasz a holtak álmára.

Ki egy hű szívet vesztettél el :
 Ne sírj, nem vagy azért árva,
 Hogy tőled már el van zárva ;
 Hiszen a sír nem örök lakhely.

Hadd pihenjen hát porágyán ő,
 Ki elvitte örömidet,
 Kiért sírtad könnyeidet :
 Visszaadja majd a temető.

Aldozó csütörtök.

Meglett, mit az ég tanácsa elvégzett,
 Ledöntetett s pusztá romokká lett
 A tévelygésnek setét országa.

Az elpusztult szent bercek vidékin,
 Bálványképek szétdőlt omladékin
 Kellő nap dereng : a hit világa.

Melynek jégkeblében irgalom nincs,
 S foglyait örzé oldhatlan bilincs,
 Diadallal megtörve a halál.

Béhamvadt már a váltság oltára,
 Le van fizetve a bűnnek ára,
 Az isteni mű bevégezve áll.

Mint bajnok, ki megvivta csatáját,
 Melylyel kimenté vészből hazáját,
 A harcmézörül lakába megtér,

Kezében, mint díjul nyert virág, a
 Béke nyilni kezdő olajága,
 Halantékain borostyánfűzer :

Igy ment az égnek felnyílt kapuin be,
Visszaülni országló székibe

Földi harcából az Isten fia.

Itt hagyta e megmentett világot,
A melynek hogy adhasson váltságot,
Oly kínos pohárt kellett innia.

Mint élte gazdag volt jó tetteivel:
Emlék nélkül nem ment e földről el;

Jelélül, hogy Isten járt ide lent,
Itt hagyta, mint örökség-hagyományt,
A mennyekből lehozott tudományt,

Mely üdvét hozó, igaz, örök és szent. —

Halandó! okulj Jézus példáján,
Ne menj nyom nélkül végig e pályán.

Boldog, ki érdemmel ér a sírhoz!

Tövises mezőn terem a babér,
A pálmafa magasb, mint kezed ér:

De oda fent drága gyümölcsöt hoz.

Pünköst.

Elment a hű pásztor! oszlik, széled a nyáj!

Nincs őrzője, űzi a ragadozó vad.

Lohad a harc tüze, elesett a király,

Bomlanak sorai, futni készül a had.

Ily sors elébe ment az anyaszentegyház,

Mikor Jézus, a főpásztor, eltávozott,

Mint gazda hunytával a készülendő ház,

Még csak imént épült s már már bomladozott.

Ekkor harsogva jött szélvész zúgásában,

Mint mikor a felhők lángnyila alálő,

Ama pünköst napján, tűznyelv alakjában,

Leszállt az ur lelke, e hatalmas erő.

Kiket balsorsnak itt hagyott bús árvául,

Epesztett a jövő kétes gondolatja,

A tanítványokban bátorság lelke gyúl,

Kebloket mennyei szent ihlet áthatja.

A gyenge erős lett, a félénk hőssé nőtt,

Kit tűz, kínpad meg nem bírtak rendíteni;

Kinek lelkén vakság köde ült azelőtt,
 Elkezd a bölcsesség nyelvén beszélni.
 Kit egy szolgálónak vádja elébb levert,
 Szót emelt a nép közt Dávid városában,
 S szava három ezer igazságnak megnyert
 Lelket vezetett be a hit templomába.
 A mi még imént volt kis magból kelt csira,
 Legott rengeteg nagy tölgygyé nevelkedett;
 Kiment az igazság e föld határra,
 S egy kis házból egész világ temploma lett. ---
 Te is e nagy fának nyugszol árnyékában
 Keresztyén! karjain ringat, apol a hit;
 Érzed-e kebledben, szíved hajlamában
 Az ur lelkétől vett ihlet sugalmait?

Baksay Dániel.

ÉNEK.

Embereknek édes atyja!
 Hitemnek élő szózatja
 Száll te hozzád egeidbe,
 Dicsőülve, dicsőítve.
 Mert én igen nagy bünt tettem:
 Jóságodat elfeledtem;
 Zúgolódván mint egy hitlen,
 Az én égi atyám ellen.

Te, az idők hordozója,
 Megirtad a végzést róla:
 Termő legyen-e vagy meddő
 A ránk fordult uj esztendő.
 És úgy vezérled a napot,
 Ugy megy a földi állapot
 Viharral bár avagy csennddel:
 A kiszabott örök renddel.

De az ember minő gyarló!
 Jóra lassu, rosztal hajló,
 S gyanakszik ő istenére
 Lelke, szíve ellenére.

Ha jó aszály s nincsen eső,
 Ha szomjazik erdő, mező:
 Kétségbesés a kenyere,
 Zúgolódás a fegyvere.

Uram! te bírsz lángszablyával,
 Megvernü égő aszálylyal
 A földet; és nem száll, nem jó
 Sem egy harmat sem egy felhő.
 Akkor tövén vesz a virág,
 Fa tetején az ifju ág.
 Halál, enyészet a földön,
 E siralom s bánatvölgyön.

S im betelik akaratom,
 Az egeket megforgatom.
 Támad szelid, enyhe szellő,
 Esőhozó nyári felhő.
 Nyílik az ég csatornája:
 Mind a te kezéd munkája —
 Előállsz a segítségvel
 S kibékül a föld az égvel.

Embereknek édes atyja!
 Hitemnek élő szózatja
 Száll te hozzád egeidbe,
 Dicsőülve, dicsőítve.
 Mert én igen nagy bünt tettem:
 Jóságodat elfeledtem;
 Zúgolódván mint egy hitlen
 Az én égi atyám ellen.

Erdélyi János.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KUTFŐK.

A kecskeméti ref. anyakönyvekből most két szállitmányt melléklek. Egyik a bibliafordításokat s zsoltárirókat, a másik Selymes Kecskeméti munkáját tartalmazza. Ez utóbbi nagy részben Kecskemét történetére vonatkozik, de az egyetemes történetbe az egyes helyeké is betartozik, kivált midőn oly népes helyet érdekel mint Kecskemét. Az elsőbbnél bizonyos tekintetben — hála Toldy úr fáradhatlan kutatásainak s gazdag ismeretének — ma már többet tudunk, de azért mond több oly dolgot is, melyek merőben újak.

II.

Kecskeméti ref. anyakönyvi följegyzések.

Legyen itt eddig elég a reformatiónak históriájáról, mely lött közönségesen Isten kegyelméből Magyarországon annak kezdetitől s eleitől fogva. Melyről bővebben irt bold. emlékezetű Ember Debreczeni Pál uram nagy és sok munkával egy jó csomóban, hogy valaha nyomtatásban világ eleiben terjedjen, de ming eddig rejtekben van, nem találkozáván sem külső országokon patronusa (melyben magam is voltam munkás) sem penig itthon. Abban bőven olvashatna akárki a ref. szent vallásnak eleitől fogva való articulusunak, erkölcsinek, szent szokásinak, rendtartásinak különb különb változásinak formáiról és egyéb megjegyzésre méltó, és ritka hírű emlékezetes ecclesiái dolgokról.

Itt penig szükséges írni és emlékezetre méltó, a szent Bibliának zsidó eredeti nyelvből más nyelvekre való fordításról is, melyekkel éltenek a szent reformatorok e szent munkában mindenfelé, mint szük-

séges és rendes eszköz által, úgy a magyar nemzetben is, mely emlékezetre így következik:

Anno 1566-ik esztendőben Göncz városában lött ecclesiái szent gyűlésben ilyen canont, ecclesiái törvényt szabtanak az ott jelen levők: Hogy minden Praedicatornak szükségesképen kellessék Biblia könyvet szerzeni, tartani és tanulni. Az honnét bizonyos dolog, hogy a szent Bibliának idvességes haszná lábra kapott Magyarországbán csakhamar a reformatiótól fogva az emberi találmányokkal teljes könyvek sokasága helyett, melyekkel Magyarország is bétölt vala. De micsoda fordítással éltenek legyen a mi Praedicatoraink a reformatio után, nem egyaránt mindeneknél világos és nyilván való dolog. Bizonyos az, hogy a régi olasz nyelven és Hieronimus által deák nyelven való fordítás nem volt annyira megvesztegettetve a Tridentumi gyűlésig, mint annak utánna, ott pedig megvesztegetődvén autentizáltatott az egész catholica vallásban mindenféle méltóságra emeltetett s megerősítettett és egyedül hitelessé tetettetett.

A reformatio után pedig csak hamar sok fordítási löttének a szent Bibliának, kivált deák nyelven a római catholicus tudósok által is, a minémű Luczenből való Xanthes Pagninusé 1528-ik esztendőben, Hispalenből való Arias Montanus Benedek által. Ugy a protestans tudósok által is, a minémű Sebastianus Mimsterus által 1525. Bibliander Pellicanus és egyebek által, a mely fordítás tiguruminak is hivatottat vagy néveztetett 1650. Basileában Castalio Sebestyén által, Tubingai Theologus Oltander Lukács által. Ezek után következett Junius Tremelliusé 1574. ki természeti születése szerént zsidó nemzetből való keresztyén volt. Azután következett Erasmusé, Theodorus Bézagé az új testamentomi szent írásra csak, azután Luther Mártóné német születése nyelvén, mások cseh nyelven való fordításokat ékesítettek és azokkal éltenek a praedicatorok Magyarországbán.

Meg kell pedig azt is tudni, hogy a magyar nemzetből való tudós reformatorok is nagy részint igen jól tudtanak a zsidó nyelvhez eleitől fogva, a mineműek voltak Melius Péter a debreczeni praedicator, Szegedi István, Scaricaeus Máté, Theologus Bálint 1575. esztendőben, kit a született zsidótul a született zsidók is alig tudtak megkülönböztetni, úgy tudott zsidó nyelven. A sok közül való volt Derecskei Ambrús is etc.

Más nemzetségeknek nyomdokán osztán a magyar nemzetből való tudósok is kezdték a Bibliát a magok nyelvére fordítani de elsőben csak a Mózes öt könyveit, az után az új testamentomi szent írást, a lött dolgoknak figuráival, lerajzolt képeivel és formáival. Azután Heltus

Gráspár kolosvári praedicator fordította többére a proféták írásit és az apostolok cselekedetit több társaival egybe, Oyumlatiussal, Vizaknai-val etc. német és deák nyelvből, úgy azon felyebb említett Heltus fordította az új testamentomi szent írást is. Ugy Melius Péter is, ugy Szegedi István is ez utolsónak példája exemplárja állott a szathmári thecában is mind végig. Félegyházi Tamás is dolgozott azon szent munkában, ki volt debreczeni praedicator is. Mind ezek és ezekhez hasonló noha dolgoztak a szent írás sok részeinek magyar nyelvre való fordításában, mindazáltal az egész Biblia még nem volt addig egészen magyar nyelvre fordítva, melynek oka az typographiáknak, könyvnyomtató műhelyeknek ritka és szüksége volt és a nagy rendekből való patronusoknak külső költséggel segítőknek nem léte, melyben kegyes Matrona s eszköz elsőben Bocskai Erzsébet Báthori Kristóf felesége kezdett lenni a. 1578.

Azután az egész szentírásnak fordítására magyar nyelvre Károlyi Gáspár vetette kezeit, ki volt a gönczi sz. reformata ecclesiának praedicatora, és a kassai ven. tractusnak seniora, esperestje, melyet minek utánna sok fordításokból elvégezett volna elsőben Magyarországon Visoly nevű helyben nyomtattatott ki sok ref. főrendek szent alalmazkodása és segítsége által. Melynek nyomtatása körül Molnár Albert is dolgozott, ki akkor a gönczi iskolában tanult. Ő hordta a megjobbított exemplárokat az esperestől Visolyban. A ki is, t. i. Molnár Albert, még akkor meggerjedett szent buzgósággal s magában elszánta, hogy ha isten őtet is éltetné és tudományát annyira nevelné, kész lenne ő is azon munkára erejét s ajándékot fordítani, melyet meg is cselekedett sok idegen országokon való bujdosási között; mert kétszer is kinyomtattatta a szent Bibliát négyesben hajtogatott kis formában, melyhez hozzá ragasztotta s adta a zsoltárokat is, melyeket francia nyelvből magyar nyelvre fordított, Francia ékes nótákra szabott, melyen a magyar és erdély országi reformata ecclesiákban és szentektől, közönségesen s magánosan is mind ez ideig isten kegyelméből az ő dicsőségére, énekeltetnek, melyeknek első kinyomtatása 1608-dik esztendőben lőtt Hannoviában, második 1612-ben Oppenheimban az holott ugyan azon szent és kegyes jámbornak forgolódása által, az Hejdelbegai Catechesis is kinyomtattatott az praedicatori agyendákkal egybe.

Negyedik nyomtattatását a szent Bibliának magyar nyelven dolgozták a foederatum Belgiumban tudományok öregbítéséért bujdosó magyar ifjak, indittatván arra Jansenius János nevű gazdag könyvnyomtatótól valamely nagy nyereségnek reménysége alatt 1645 és 1646. esztendőekben.

Ez után következett a váradi nagy formában és igen szép char-

tára való nyomtatása a sz. Bibliának Szenczi Ábrahám által, melyhez sok megjobbítás is járult és a levelek szélén rövid és fontos magyarázatok és megegyező szent írásbeli helyeknek feljegyeztetési, segítséggel s kegyes adakozással levén arra Bethlen István, Rákóczi György, Rédei Ferencz, Barcsai Ákos sat. 1660-ik esztendőben, a mikor isten engedelmeből és ítéletéből Várad vára megvéttetése is lőtt a török pogányok által és nagy veszedelme a typographiának és a Bibliák exemplárainak is, sokak eltépetvén, szaggattatván benne és nyomtatások s elvégeztetések megakadályoztatván, mely osztán 1661-dik esztendőben végeztetett el Erdélyben Kolosvárott.

Azon idő tájban kezdett igyekezni Rákóczy György és annak felesége Báthori Zsófia azon, hogy a szent Biblia az eredeti szent zsidó, és görög nyelveknek erejéhez közelebb fordíttassék a magyar nyelvre is, de e szent és jó igyekezet maggátoltatott az ő dolgaiknak szerencsétlen kimenetele által mind Lengyel s mind egyéb országokban. Ismét Báthori Zsófiának fiával Rákóczy Ferenczezel pápistává lételek által, kik is mentést szörnyű üldözéseket indítottak mindenfele az ő birodalmokban a reformatusok ellen.

Ezek után a neápoli gályákról megszabadulván a magyarországi szegény praedicatorok, az helvetiai szent alamisnának bővségéből, melyet ott ő számokra adtak vala az örök emlékeztű két szentek, igen igen szép Matrixot typographia fundamentomot szőzettek és vőtte nek nagy summa pénzen azon említett praedicatorok, hogy az a magyarországi reformata ecclesiáknak könyvek, Bibliák etc. nyomtatásának közönséges műhelye lenne, melyet félvén újabb veszedelmes üldözéstől Baraszlóban töltek vala le. De Otrókosi Foris Ferencz, ki is azon jó igyekezetnek egyik társa és azon szenvedéseknek egyik társa vala, pápistává létek után módot keresett, hogy cladja azon matrixot, s el is adta hitetlenül; és eképen ment füstbe azon jó és szent igyekezet. Hatodik nyomtatását a szent Bibliának Misz-Tootfalusi Kis Miklós igen szép és kis rövid formában procuralta s ékesítette kinek eredete volt ugyan csekély és alávaló de isten kegyelméből csudálatosan igen nagyra ment vala, mert Erdélyből fogarasi iskola mesterségéből csak háromszáz tallérokka ment Amsterdamban, holott is sok éhség, szomjúság és egyéb szükségek között csak hamar lopva, kulcs lyukán kandikálva (mert igen titkolták a mesterek) a könyvnyomtatásnak s betűmetszésnek mesterségét mindenek csudálkozására, rémülésére és irigységére úgy megtanulta, hogy sok messze való idegen országokat a magok nyelvén való betűkkel és egész könyvnyomtató műhelyekkel gazdagított és boldogított, mint a siniaiak országát a Samaritanusokat, ázsiabelieket, Georgia országát a Caspium tenger mellett és egyhűtt

etc. Ez ékesítette e kis e szép formában való nyomtatást, mely ma is kezünkben van isten kegyelméből: Amsterdamban két kiváltképen való magyar bujdoso ifjak szolgálatja által, kik akkor a Trajectomi academián tanultak 1684. és 1685. esztendőkkben. A mely megemlített jó subjectum Misz-Tootfalusi Kis Miklós bujdosásából nagy és dicséretes hasznos mesterséggel megjöven Erdélyben Kolosvárott telepedett vala meg, holott is az ő dicséretes cselekedeteihez nem méltó s nem illő méltatlan gyalázatok között boldogul meg is holt 1701-dik esztendőben Bőjtmás havának huszadik napján.

Hetedik nyomtattatása a szent Bibliának minden reménység felett lött 1704-dik esztendőben Németországban Castellum nevű helyben Hassiae Landgraviorum anya városban, melyet egy Fugebrand János nevű német ember és könyvnyomtató ékesített és készített négyes formában, de a magyar Bibliának isten kegyelméből ez országban nagy bővsége miatt az a nyomtatás megakadályoztatott, s ez országban el nem bővülhetett, hanem tartatik most is a felyebb megnevezett helyben jó reménység alatt.

Nyolczadik fordítást készítette az ő eredeteiből Tiszt. Csipkés Komáromi György uram a debreczeni ecclesiának érdemes lelkipásztora, ki a Trajectomi academiában zsidó nyelven peroralt, ott való bujdoso deák korában, oly szép perfectiojű volt a zsidó nyelvben. Ez maga mellé vevén más két magyar tudós embereket a venerabilis tractusnak kérésére azt a fordítást elkészítette igen jelesen, melynek kinyomtattatását Amsterdamban igen szép és nagy világos betűkkel szép carthára, elkezdette boldog emlékezetű Dobozi István Debreezen városának sokszori érdemes fő birája, és az isten dicsőségének ez hazában nagy oszlópa, de el nem végeztethette a maga boldog halála miatt, hanem Tek. Csipkés Komáromi György uram, az Tiszt. fordítónak jó és áldott atyjának jó és áldott természet szerint való fia, azon N. Debreczen királyi város sokszori érdemes fő birája tökéletességre vitte 1716. és 1717. esztendőkkben, akkor tájban Belgiumban tanuló s bujdoso magyar ifjak s nevezet szerint a többi között Tiszt. Tönkö Szilágyi István etc. uram által, melyeknek aláhozátását is megindította azon kegyes jámbor nagy Patronus Daneczka felé, Lengyelországon által a Viszla vizen alá és egy részét el is érkezettette békével szinte Kassáig Magyarországhban, az holott szomorú és erős arestomban vettetett az ellenkezőktől és tartatik e mai napig haszontalan igen sokat munkálodván felszabadulásokban azon említett áldott Patronus az egész debreceni nemes tanácsesal s egyebekkel egybe, ez már harmadik esztendőben fordult fentartó országos Commissio és ország gyűlése alkalma-

tosságával Pest, Poson, Bécs etc. városiban szabadulása tökéletességét csak az isten tudja, noha azon fordításnak exemplari helylyel ugyan csak láttatnak már az országban, melyeket a kegyes bujdosó ifjak vagy magokkal vagy másként magánosan beiktattak az országban etc. és ugyan csak nem hamar s nem könnyen sikkasztathatik az el isten kegyelméből.

A magyarországi és erdélyi ecclesiákban gyakoroltatni szokott énekeknek és dicséreteknek historiáját is elhallgatni nem illő, mely rövideden ez:

Azoknak nagy részét szerzette bold. eml. Luther Márton, ő után Clemens Marothus, és Theodorus Béza, kik legelőször a szent Dávid zsoltárit vagy zsoltáros egész könyvének minden részeit poeták mestersége szerint rithmusokban foglalták, szabták versekben deák nyelven vagy inkább franczia nyelven, melyeknek Gaudimellus nevű Páris városai hatalmas muzsikus ékes nótákat szabott és rendelt, ki is a párisi Lanienában sz. rf. vallásáért többekkel együtt dicsőséges méltatlanul halált szenvedett 1572-dik esztendőben. A mely zsoltár verseket azután sok nemzetségek kezdték fordítani a magok nyelvére, magyar nyelvre pedig elsőben Szenczi Molnár Albert fordította 1605. esztendő tájban. Mely idő előtt pedig a kegyes és tudos reformatorok magyar országban már hymnusokat és más dicséreteket kezdték volt csinálni a Dávid zsoltáriból. Az apostoli credoból, az uri imádságból tiz parancsolatból, catechesisből s egyebekből úgy innepi énekeket, halotti énekeket etc. szentül szerzettenek, és az istenitiszteletben, közönségesen s magánosan énekeltek, s ma is énekelnek szerte szélyel, sok helyeken egyvelesleg. A mely szent énekeknek vers fejeikben többire megtaláltatnak azoknak szerzői. A mineműek kiváltképen voltak Szegedi István, Tolnai Bálint, Batizi András, Scariezai Máthe, ki német nyelvből fordította Luther Mártonnak ama szép dicséretit, hogy: Erős várunk nekünk az isten etc. Melius Péter szerzette amaz husvéti szép dicséretet: Csodálatos nagy bölcsesség etc. és Christus feltámadá, Nékünk örömet hagyta etc. Batizi András, Jövel szent lélek úr Isten, Lelkünk vigassága etc. és Keresztyének kik vagyunk. Szegedi István: Könyörödjünk az istennek szent lelkének etc, Gallus Huszár Gyakran kellene nekünk istennek hálákat adnunk. Melius Péter: Hála adásunkban etc. és Gyakorta való buzgó könyörgést kíván az isten jó fejedelmekért etc. melynek vers fejeiben ezeket találod: Gabriel Bethlen fecit, úgy egyéb dicséretekben, hymnusokban próbáld meg, és szerzői neveit, kik a mi áldott emlékezetű reformatoraink voltak, megtalálod, úgy az halott énekek-

ben, mint: Krisztushoz készülök szerelmes szüleim etc. Szomorú az halál a gyarló embernek etc. mind ott találod szerző neveit melyek a mi reformatorink voltak, azért épen világosan hazudnak az atyafiak, mikor azt mondják hogy mi sok dicséret s halotti énekeket őtőlök loptunk, melyeket isteni tiszteletekben s halottaink felett éneklünk, sőt fordíts meg, s igazat mondasz, hogy bizony ők lopták mitőlünk melyeket isteni tiszteletekben s halotjok felett énekelnek, mert a vers fejekben a mi reformatorink nevei vadnak v. g. semmi szaporább szájakban nincsen, mint halottjaik felett Szomorú az halál a gyarló embernek etc. annak vers fejeiben e van: Stephanus Körösi etc. etc. Rector Komjatiensis.

III.

A mi pedig Kecskemét városának és a környékségnek reformatióját illeti, ahhoz úgy szolhatunk, hogy noha 1525-dik esztendőben már Budán, mely Kecskeméhez 10 posta mérföld, a reformatio magát kezdette vala ütüögetni Gynaesus Simon és Vinshemus Vitus által, de lábra nem kaphatott azoknak üldöztetése és kiűztetése miatt, hanem azután 1526. esztendőben következőn a magyarok véres és nagy veszedelmek a Mohács mezején és hogy annak oka a rom. c. püspökök perfidiája lött legyen mindenektől megismertetvén gyűlölségben kezdett lenni a rom. clerus és jövedelmetül megfosztatni azzal való abususért, ki is elkedvetlenedett s meg is erőtelenedett eképen azon római sz. vallás oltalmazására. Azért a kegyes abban az időben élő reformatorok kapván a jó alkalmatosságon isten kegyelméből kezdték lábra kaptatni és nagyobb erőben nevedezésben venni a reformata szent vallást ezen a földön is. A mely kegyes és tudos reformatorok között emlékezesebbek s hiresebbek voltak: Sztárai Mihály, Szegedi István, Scarieza Mathe, Batizi Bálint, kik 1531. esztendőűl fogva kezdték Pápa körül Debreczenben s egyébütt a reformatiót és Kecskeméten is, melynek világosabb rendiről egy manuscriptumban így ír: Igaz hazafia, már az urban megboldogult Tiszt. Selymes Kecskeméti János uram, hazájában levő ref. szent ecclesiának közel 22 álló esztendőkig érdemes és vigyázó lelkipásztora, kinek is örök emlékezetére e szent dologban való szorgalmatoskodásáról való írását szórúl szóra leírni méltónak ítélem ilyen renddel:

„Mindeneknek előtte levén szorgalmatos arról, mikor és kik által jött bé a reformatio Kecskemétre és kik voltak az én memoriamig (ita scribit beat. memoriae supranominatus clariss. ac doctiss. vir Pan... Pater spiritualis Joh. Selymes Kecskeméti) lelki tanítók, mind a

közönséges ecclesiának protocolumat s mind egyéb emlékezetre írott dolgokat eléggé tudakoztam, ha volnának, melyekből taníttatnám de mindenikben megfogyatkoztam per incuriam antecessorum (venia dicto) vagy per injuriam temporum, hogy a félek nem találta-
tának, kellett azért folyamodnom azokhoz, kik idővel nálamnál öreg-
ben valának, hogy talám eleiktől per auditum vagy egyenesen tanítás
által erről valamint vettek volna és nékem is valami lument adnának, de
ezekben is annyira megfogyatkoztam, hogy felyebb senki sem mehetett
annála mit én is üdvözült anyántól hallottam, az idvezült atyámat nem
ismérem kitől bővebben taníttattam volna. Azért, hogy bizonyos erede-
tét irhassam az hazámbeli reformationnak mind penig lelki tanítóí-
nak és nevek szerént kik löttének sem az 1500-ban sem az 1600-
nak elein nem mehettem végire mind az által a reformationnak egyé-
büt való valami részint lett megírásából, kivált melyet ama nagy
emlékezetű hasznos munkáju Tiszt. Gelei István uram erdélyi tudos
reformatus, nagy lelkű püspök, az ő jeles Praeconiumának ajánló
levelében egy nemi nemű manuscriptumából (mint maga emléti) ki-
írt, hogy Lajos Királynak a Mohács mezején 1526 lett veszedelme
után a Magyarországnak fő rendei nagy részént a pápás vallásnak
ellene mondván a reformatiohoz kezdtek és ez alkalmatosságra sok
buzgó lelkek a wittenbergai academiában ama nagy tudos Philip-
pus Melanchtonnak és több tudos reformatoroknak hallgatására és
az igazságnak nagyobb erejében való tanulására, kivált 1529 esz-
tendőtől fogva igen számosan mentek, s naponként megszaaporodtak
a magyarországi oskolákból és erdélyiekből és ez hazában haszno-
san megtérvén a reformatio erősödött és terjedett az hazának mind
alsó s mind felső részeire e buzgó igaz tudományu nagy lelkek ál-
tal 1530 és 1540. esztendőktől fogva inkább inkább mint az erdő-
di közönséges gyűlésből synodusból megtetszik, mely celebratatott
Szatmár mellett való Erdőd mező városban 1545 esztendőben ut et
supra, az holott is 29 jeles tudos reformator praedicatorok jelen
voltak a többek között, a kik között híresebbek Kopácsi István,
Batizi András etc. vid. supra. Azután a tornai gyűlésből, mely lött
1549-ben, a beregszásziból, mely lött 1552-ben, az óváriból Szat-
már mellett lött 1554-ben, melyben legelsőben superintendenst, re-
formatus püspököt is töttek. Buzogván ezek mellett az istenes uri
rendek is kik között nevezetes Török Bálint, ki az egri praepostu-
rat elfoglalván Balint papot Pápáról alá hozván Egret és annak vi-
dékét és Debrecent is az által reformálá, még talán Kecskemétet
is (mint a féle nevet úgy képzem, hogy hallottam emlegettetni mint

Mathe papot is qui Scaricaeus etc. a kik közül ama nagy reformatör hasznos munkáju Szegedi István sem maradott el) de mondom ezt világosan nem határozhatom meg, hanem erősen praesumalom hogy annyi sok buzgó lelkek, kik a praeconium elein számláltatnak, e nevezetes helynek is reformatioját el nem mulatták, sőt azt már e helységnek öregei úgy referálták, hogy oly nagy erőben lött legyen ez helyben a reformatio, hogy a régibb templom is, mely most ismét catholicusoké, a reformatusoké volt egészen a 1500-nak utoljára felé, hanem változván az állapot a fel s alámenő pusztító hadak miatt lött azon említett templom közössé ez helyben szaporodni kezdett catholicusokkal, úgy hogy egyik fél elébb s a másik az után ment s járt belé isteni szolgálatra. Az után sok időre jobban jobban szaporodván s erőt vevén a catholicusok, a földes uraknak is kedvezése hozzájuk járulván a reformatusokat kitutták s kinyomták azon templomokból egészen, mind az által azon templom kerítésében meghagyták, holott is szép fatemplomot és fatornyot is építettek a reformatusok magok számára, és abban igen szép harangokat a melyek között emlékezetesebb s legnagyobb volt az, a melyet ama bold. eml. öreg Rákoczi György, erdélyi fejedelem ajándékozott vala isten dicsőségéhez való szent buzgóságából a kecskeméti ref. szent ecclesiának (melyet én is már értem).

Mely isten dicsőségére való szép faépületeket, harangokat a a mi reformatus eleink nagy békességgel és a catholicus atyafiakkal szép megegyezéssel mindaddig birtak, míg 1678-dik esztendőben lött szörnyű tűz és égés által 12. Nov. mind a két templomok scholák, parochiák, és a városnak nagyobb része megégvén, a reformatusok ugyan csak az ő égett fatemplom helyekre jártanak az kő cinteremben az isteni tiszteletre, de azonban nevededett a két fél között a gyűlölség, csufolódás az isteni szolgálatban annyira, hogy az reformatusok annak eltávoztatásáért kéntelenítették néha mostani temetőjökbe is kigyülekezni, még communiora vagy uri vacsora kiszolgáltatására is, és istenitiszteletre, de leggyakrabban gyülekeztek arra a fundusra, melyen most az ecel. kántora háza vagyon. Mindazáltal a reformatusok le nem töttek jussokat a kő cinteremhez, és a templomhoz is mind addig, míg sokaknak s kivált kegyelmes földes úr méltóságos Kohári István most már ország érdemes bírája javallásából mind a két fél szoros contractusa alatt lött megegyezésből, mely most is mind két ecclesiának existál, a reformatusok a kő cinteremben s templomban való jussokat oda engedték a catholicusoknak 1680-dik esztendőben, a mikor felyebb említett méltos-

ságos igen kegyelmes földes ura ez helységnek igen szép szabad örök levelet adott arról, hogy valaholott a reformatusoknak tetszik és a micsodás templom tetszik, ott és olyat építsenek s birjanak minden szabadsággal nemzetségről nemzetségre.

Melyet el is kezdtetek építeni azon 1680-dik esztendőben ritka szép formára, kőből, téglából, annak napkeleti részében ragasztott szép kő toronynyal együtt, melyeket mindenképpen el is végeztek isten segítségéből 1683-dik esztendőben istennek nagy segítségéből mind annyi közönséges háboruságokban is, melyekről emlékeztet re az templomnak déli ajtaja feliben belől felfüggesztetett táblán levő írás is vagyon azoknak bold. eml. neveikkel egybe, a kik azon szent munkában nevezetesebb segítséggel és szolgálattal voltak.

Azután ismét 1700-dik esztendőben kezdék én praedicátorságomban (intellige praetatum clarissimum virum Ioannem Selymes Kecskeméti, cujus haec sunt ubique verba et illius manus ignato) boldog eml. Szivos János és több jó lelkek buzgóságából ugyan Kamarás János gondviselőségében következő képpen ugyan időmben az én ingatásomból is Fő bíró levén Szivos János vágatá ki az dékok karjában járó ajtot levén nagy molestia oda kerülni a déli ajton bé. Ugyan azon emlétett jó oszlop ember Nagy István mellette levő biróságában ugyanakkor csináltata azon ajtó előtt való szép kő porticust; ugyan azon vágatta ki a templomon az északi ablakot és a praedicáló szék arányába. Ugyan azon építette a szép fenálló magas praedicáló széket és mind téglából az alját s mind széprajzolásokkal fábol a felit. Ugyanazon b. em. oszlop ember csináltatta 1702 esztendőben az első parochián levő kő vagy téglá kis házat boltozattal. Ugyanazon vetette környűl a temetőt (melyet N. Biró János a mostani Biró szép familiának törzsöke fogott fel ujonnan 1700 esztendő tájban levén az előtt a temetkezés szélteben a katholikusokkal a kápolna és templom körül) vájoggal, vájog kéréssele elég sok költséggel de csak még sem tartott, már 1712-dikben az hire s nyoma is alig volt. Ugyan azon építtette fő biróságában mellette második bíró levén Nagy István az egész városházát téglából boltozás alatt. Ugyan azon s akkor a váras pincéjét korcsmáját téglából hasonló képpen boltozás alatt. Ugyan azon lön fő auctora 1703-dik esztendőben Mago Mihály fő biróságában a második parochialis funduson lévő szép téglá boltozás alatt pincéjével épült ház fundálásának is, mely az említett jó embernek szomorú és fatalis elmulása után a rácok pusztító fegyvere miatt válék német quarterlyosok szállásává az én sokszori jóvendölésem szerént, még osztán isten kegyelméből azután 1712 esztendőben lön Tiszt. Veresmarti L. Péter

ecclesia második praedicátora parochialis szállásává legelsőben anni praefati 1712. 28. Novembris usque ad finem vitae mundanae pia memoriae Clar. dom. Johannis Selymes Kecskeméti et deinceps.

Ezeket elől bocsátván már szükséges volna mind lelki tanítóit s mind külső előljáróit s ezeknek idejében folyó dolgait az ecclesiának leírnom de az én memoriámig (a mint felyebb is említettem) többire csak szomorú változását értettem mindeneknek, mind a városnak s mind az ecclesiának. Nevezet szerént Eger várának a törököktől megvételétől fogva a mikor 1596 esztendőben ez szegény város egészen elpusztulván előbbi jó oszlópi elhullottanak az élők penig eloszlottanak, és vissza a pusztulásból kevesen jöttek. A catholicusok szaporodván s erősödven ellenben penig a reformatusok erőtelenedven s fogyatkozván állapotjuk leírását s emlékezetben hagyását restül elmulatták. Hanem osztán 1600 esztendőben erősödven mind külső belső igazgatói emlittetnek ezek az emlékezetes familiák, melyekből nagyobb részent a külső előjárók s igazgatók állottak elő szüntelen. Ormándi familia legrégibb Kecskeméten, kinek Ormandi Tanya helye van ma is a városnak országos vásárhelye felől való részében, a mely országos vásár kezdetitől fogva ben a várasban a kápolna körül szokott vala esni, de 1700-dik esztendő tájban isten igaz ítéletéből a várasban gyuladás esvén sok sátorok igen sok kárral össze égtenek s az olta van kívül a várason az esztendő szakai országos három vásári alkalmatosság. Agoston familia, Kamarás familia, de Ferencz szállása oriunda, Látos familia, Hegedűs régi nagy familia, Szécsi Andrásné özvegy házassága által de nem a mostani Hegedűs familia. Kisebb eredetből most isten kegyelméből három együtt lakó szép házasság és eselédés atyafiak atyafiaságos, példás és dicséretes megegyezések által híres és virágzó. A kiknek neveik: Hegedűs János, István és Mihály. Péter familia melyből ma ifjabbik Kis János és Szenté Ferencz familia virágzik, Barkó familia, Mago familia, Sz. Lőrinczi felek, Gazdag Nagy familia melyből áll ma idősbik Kis István város fő birája, Kis familia, de nem a mostani, mely is kisebb eredetből kezdett isten kegyelméből virágozni három férfi atyafiak által. Kik ezek: Kis János, Kis István és Kis Gergely, a vulgus nevezi ezifra Kiseknek, Varga familia, Szána familia, Halasi familia, Nemes familia, Bán familia, Czirkator familia, Gyárfás familia, Csik familia, Kozma familia, Csaba familia, Sárközi familia, Csönkös familia, Illyes familia, Széles és Szeles familiák, Szabó familia, Vég familia, az melyből amaz nevezetes Vég Mihály reformator praedicator, ki ama szép dicséretet csinálta: Mikoron Dávid nagy busultában ect. mint a versfejek mutatják, ki a mint azon dicséretből látszik hazája nagy lelkű praedicatora is vala, Kalocsa familia,

Kemény familia, Kincses familia, Selymes familia, Cseh familia, Bíró familia, Csete familia, Markus familia, Szivos familia, Balassa familia, Zana familia, Borbély familia, Balog familia, Csuka familia, Deák familia, Tar familia, Pál Kovács familia, Tómo familia, Demeter familia, Sz. Királyi familia etc. etc. kiknek némelyeknek még csak nevek is alig hallatik, némelyeknek pedig szép ágak s terjedekjek virágzik isten kegyelméből.

Ezek a külső rendbeliek, már következnenek a belsők, de azokban inkább dicsőítések, hanem úgy legyen a mint lehet a margóra a kintől több lehet, ne sajnálja adjicálni.

Ex praemissis:

Legyen azért a lelki pásztoroknak catalogusában a mint firmiter praesumálom első haza fia kecskeméti Vég Mihály, ki az ötven ötödik dicséretet írta s emlékezetben hagyta/és hogy nagy s érdemes hasznos tanító is lett legyen az egész magyarországi reformata ecclesia is megismerte mert munkáját autentizálta és a közönséges sz. gyűlésekben énekeltetni szokott sz. dicséretnek száma közé számlálta s ma is énekeltetni szokott renddel ¹⁾. Azután későre következett:

2. Paxi György ²⁾ ki ezen a földön püspök ember is volt mint Váradon 1643-dik esztendőben, Szenczi Kertész Ábrahám által nyomtatott ecclesiái agendája mutatja s hasznos voltát bizonyítja, ki változván Kecskemétről Rimaszombatban, következett:

3. Rátkai Mihály szép hírű és kedveségű tanító de az idegeny pogány fenyegetése miatt Pápára az eccl. nagy szomorúságára felvitetett, ki után ismét a lelkipásztorok rendi homályosabb kezdett lenni, következett mind az által ³⁾

4. Szerencsi János és Szabad szállási nevű is.

5. Marosi Mihály, de mindenik csak esztendeig, ezek után következett

6. Beregi János, ki alkalmas ideig praedicatorkodott s engem

¹⁾ 1600-ban lett praedicator Buzás Mihály, ki tolnai praedicator volt 1597—1600-ig. Hihető hogy fia volt az Kecskeméti Buzás Balázsnak, ki 1601-ben lett erdélyi püspökké, és talán Kecskemétről származott; az erdélyi nagy nyomorúság elől jöhetett Buzás Mihály Tolnára (Conf. Smirn. Sz. Polyc).

Főt. Polgár M. jegyzése.

²⁾ A városi protocolum emlékszik circa a. 1677 hogy Czoma Mihály mezei kertjét ejtette néhai kecskeméti praedicator t. Paksi György püspök urunk birtokába. V. Prt. opp. ismeretlen kéz jegyzete.

³⁾ A ven superint. protocoluma bizonyítja, hogy annis 1626—1628—1631 praedicator volt Kecskeméten Kálmányai Gábor, ki 1632-ben Gyöngyösre ment.

ismeretlen kéz jegyzete.

is keresztelt inq. b. m. vir, De ut fieri solet sors ministorum in hac miserrima patria az igaz mondásért lőtt változása Jász Berinyben, onnét Miskolczra, következett itt

7. Debreczeni Kalocsa János, ki is mint erős isten szolgálja viselvén illendő képpen a tisztet változásra ment, ki a debreczeni Tractusban visszamenvén seniorságot holtig viselt, ezt a rendben követte

8. T. Lenti János academicus, mint szinte az előtte való is ki 25 esztendőig fungált ez eccl. ban nagy dicséretesen, senior tisztet is viselt azután substitutus püspöki tisztet is kevés ideig, ki is változásra menvén lőtt gyöngyösi praedicator miskolczy azután, és debreczeni is kevés ideig. Visszajövé az alföldre lőtt dömsödi praedicator, de öregedvén s az arena rajta nehezedvén visszajött Kecskemétre vacantiára, s itt is temettetett el. Néhány nagy emlékezetű Ungvári Gergely sok ideig alföldi püspök, ipaságával nemesítvén a kecskeméti temetőt hagyott maga után nagy emlékezetű fiát T. Zenti Páált, ki is academiái bujdosása után mint az előtt is promoveáltatván lőtt Hód Mezővásárhelyt lelki pásztor, ugyan ott 1723. 15 Juny szent hivatalában megadta lelkét hűséges teremtőjének. Ennek idejében kezdődött Kecskeméti ref. eccl. ban a kaplanatus, melyben első volt T. Poroszlai Miklós a leányok tanítására, és a felyebb említett fa templomban a catechizálásra s egyéb szolgálatra szolgáló segédnek állittatott vala.

Ezt követte káplánságban T. Kölykedi János tudos praedicator, ki másodiknak cooptaltatott felyebb Poroszlai Miklós uramnál, ennek idejében lőtt T. Lenti János uramnál ama szörnyű égés, melyben templomok, parochiák és a várasnak nagy része megégett, és e jámbor is Kölykedi uram sok kárt vallott, esvén innen változása ment Lévára, hol is az urban elnyugodott.

Ezt követte a második praedicátorságban Tiszt. Halászi Mátvás szép tudományu ember, ki az után Jász Berényben az igazságért tömlöczöt is szenvedett. Deesre menvén szabadulása után s ott az urban el is mult.

Ezt követte Tiszt. Vecsei Mihály hasznos tanító, ki ugyan itt Kecskeméten az úrbán elmúlt.

Ezt követte Csákányi István emlékezetes tanító, ki is ugyan itt elmúlt, kegyes özvegyet hagyván, ki Mago Mihály bíróság viselt emberhez ment feleségül, és vénésgére nevét viselő ifjú Mago Mihályt támasztott, maradván ama részről most már jeles ifjú Csákányi János itt való civis.

Ezek így lévén Csákányi János második praedicátorságában succedalt első praedicátorságban T. Lenti János uram helyében

Tiszt. Szalontai István, ki kilencz esztendők forgása alatt dicsé-

retesen fungálván még pedig két rész szerént való pestisekben s azokban életben maradván Kecskemétről Mező vásárhelyre ment és 1709-ik szomorú esztendőben ama nagy közönséges pestis következtén abban minden háza népével egy leányán kívül ugyanott eltakarított, de ez leánya is két esztendő után Szentesen Tiszt. Pati Miklos uram tutorságában megholt. Ennek idejében állott bé a Kecskeméti ref. ecclesiában az egyenes és mindenekben egyenlő collegatusság, melyre hozatott elsőben

Tiszt. Pataki István Dioszegegről és dicséretesen három esztendőt itt eltöltvén. A mondj igazat ennek is a fejét betöré. Biharra remealván onnét Rác Bösörményben a pestis egész házával ezt is elköltöztette. Ennek második esztendőjében következtén már én 1700-ik esztendőben Tiszt. Szalontai István úr helyett hazámban

Kecskeméti Selymes János, ki Tiszt. Pataki István uramnál két esztendőt érven és mellőlem változást szenvedvén succedált mellém haza fia tiszt.

Kecskeméti Böddi István úr, kivel is hat esztendőt töltvén, de ez is ama nagy magyar motus miatt mely mind egész Magyar- és Erdélyországát elfolyván Kecskemétet is nagy kényszerítéssel magához voná, melyért sok veszedelmei mind kün a mezőben elsőben, mind jószágai elpuldáltatván egynehány ezer méneses lovai, ökrei, tehenei, juhái, de a mi nagyobb sok emberei köz és alsó rendek, gazdák, szabadosok és szolgák, kik közül a Ferencz Szállási harczon felesek, az Ágas Egyházin is, de mind siralmasabb mely 1707-dik esztendőben 3-dik Aprilis hajnalban német, de leginkább a sok ezer pogány módra vagy annál is inkább dühösködő rácság nagy véletlen álnok practikájával a várasra beütvén semmit is akkor tőle nem tartván sok száz és érdemes lakositul s gazdaságítól megfosztatván s üresítettvén (mint erről íratott Jaj halom nevű siralmas historia ezt eléggé bizonyítja) Anno 1708 Kecskeméti B. István uram is elbocsáttaték (ki Czepléd várasára translocáltatván) magamra szorúla egyedül a szolgálat, melyben a tehetségig sok erőtelenségek, félelmek, kárvallások, szomorúságok közt isten gondviseléséből ama nagy nevezetes 1709-ik esztendőben uralkodó dög halálban is szolgáltam, kedvezvén az úr életemnek és házam népének mindenik közönséges itéletiben. Ismét azután a romlásból épülvén várasunk K. ref. szent ecclesiank indították arra, hogy mellém másodikat hozna, melyet effectuala is 1712-ik esztendőben 25. Novembris hozván s beállítván praedicátorságra

Tiszt. Veresmarti L. Pétert, ki az időtül fogva már tizenkét esztendő forgása alatt isten kegyelméből fungál. —

Közi
Szilágyi Sándor.

Irodalom

SZILASY JÁNOS philosophiai tanulmányai. A szerző arcképével és életrajzával. Pest, 1836. VIII és 217. lap. 8dr. Ára 1 frt. e. p.

Bölcsészeti gyér irodalmunkban kedves jelenségül veszszük a főnebbi tanulmányokat, melyek, mint olyanok, koránsem valamely tudományos rendszerességgel akarnak feltűnni, hanem inkább az irány kimutatásával szerencsések megnyerni az olvasó becsülését. Valamennyi cikk e pontra ver, és pedig úgy az eredetiek mint azok, melyek külföldi forrásokból meritvék. Az egész tartalmat IX. illetőleg 12 cikk teszi; egy tárgyról két cikket is adván ily módon: I. Irány. II. Ohajtások. III. Hibás miveltség, vagyis Rousseau (1. Rousseau miveltége. 2. Rousseau hibái). IV. Helyes miveltég. V. Álbölcsészet vagyis Voltaire (1. Voltaire elvei. 2. Voltaire czáfolása). VI. Józan bölcsészet. VII. Keresztyén miveltég és bölcsészet, vagyis Faludi Ferenc (1. Faludi Ferenc miveltége. 2. Faludi Ferenc filozofiája). VIII. Tájékozás. IX. Fensőbb nevelés.

Eme cikkelyek közül az I. II. és VIII. a m. t. társaság évkönyveiben is megjelent már 1833. 1840. és 1846. évben, a IX. a Religio 1847-ki folyamában. A többiek körülbelül szerző legujabb korbeli tanulmányainak gyümölcsei, a mit hagy is sejtetni, sőt a Rousseaut és Voltairt illető cikkekre maga mondja épen, hogy „közelebb volt a hatvan, mint az ötven évhez,” mikor mondott írók munkait olvasta; így épen a legtermészetesebben születhettek a „Helyes miveltég és Józan bölcsészet” felőli nézetek; valamint ellenképül Faludi Ferenc ugyanazon korból jó hatással van beillesztve a rendbe, ha nem épen helyén is; a mennyiben a magyar költő és bölcsész csak kezdetén áll a bölcsészetnek mint tudománynak azon időben, midőn a francia két elmész a bölcsészeti műveltség tulözönlését mutatja már, nagy elődök után, kik építettek, rontani, másítani, alakítani törekedvén; Faludi pedig azon egyszerűség körül forgott még, mely egyes tantételek, makszimák és aksziomákban szokta kitüntetni magát a kezdeti bölcsészeknél, minők voltak például a régi görög bölcsek, kiket hét szám szerint említünk. Faludi rendszer alakulása előtt és nélkül, Rousseau és Voltaire rendszer után és nélkül, de ellen is irtak, vagy más szóval: kivették iskolából a bölcsészetet, s a számtalan ellenmondásokkal, ellentétekkel megrakott élet friseségét kísérlek s tudták belé oltani a tudományba s megrontották mind kettőt, alapokat vetvén

a tévedésnek, támozt nyujtván a hibának, bölcsészti becset kölesönözvén a paradoxsznak vagy épen hóbortnak az ész, a felvilágosodottság nevében és rovására.

Nekünk e ciksozozatból azokkal van közünk, a melyek szerzőt leginkább magyarázzák, s bölcsészeti ügyünket előviszik. Az első „Írány“ cik azonnal jelzővé lesz bölcsészünkre nézve, és pedig a hazai bölcsészeti szempontjából, mert tullép azon keskeny körön, melyen akarnák összezsugorítani a bölcsészeti nemely igen jó szándéku, s körültekintő bölcssek, támaszkodván leginkább Szokrates tekintélyére, mint csalhatlanra, ki után már Plató és Arisztoteles is eretnek gyanánt mutatkozik. Szerzőnk tehát nem írja körül minden időre az emberi tudás határát, mint Kant; s nem üt győzedelmi lármát eme nem tudási fölfedezésen, mi a fatalisztikus megnyugvással fölerő kéjig emelkedhetik; hanem hívén az ember szellemében, „kétségtelenül állítja, hogy sok, még most bennünket az igazság keresésében hátráltató, akadály idővel el fog az ember elől gördülni. Sok, már most nekünk világosnak látszó igazságot hajdan éjjeli setétség fedezett.“ Hogy „korunk az emberi természet bővebb s mélyebb bismérete által juta“ ide, kétségtelen; s az által fog tovább jutni, bizonyos. „Az igazság keresése rendeltetésünk, annak feltalálása irányunk.“

Szerző eme vallomás után lélektani alapokra fekteti elmélkedését s az ember tudványát fejtegeti a gyöngye gyermekkortul kezdve fel a tudás szereteteig. E részen jól veszi észre, hogy az emberi természetben „ugy nevezhető vegyes tulajdonság vagyon, mely, ugy szólván, kétfelé vonzza tétovázó akaratunkat. Ez okra nézve történik, hogy ugyanazon személy egyenlő esetben más és más módon határozza el magát, más és más, sőt gyakorta épen ellenkező módon cselekszik. „Ugy látszik, két nem egyező erő vonz bennünket s tőlünk függ, melyik után induljunk.“

Fentebbi szavakra van kevés megjegyezni valónk. Ugyanis ez a legszokottabb felfogás bár, de mégsem helyes, azaz nem spekulatív felfogás. Oka, mert szerző összezavarja szellemünket lelkünkkel, eszünkkel. Eszünket nem tőri meg az ellenmondás, mely szellemünket dulja, sőt épen az észti felfogás abban áll, hogy ami ellenkezőnek, „két nem egyező erőnek“ mutatkozik bennünk, azt szellemünk természetében alapulónak fölismeri, s a fölismerés által kettességéből kivevén egységre viszi; így előállítja nekünk a szabadság eszméjét, mi középontja aztán erkölcsi életünknek is. A kik az ember szellemében oly igen figyelmesek annak törvényeire, vagy az emberi szellemet csak mint törvényszerűt fogják fel: mit lesznek mondandók amaz abnormis jelenségeire az ember szellemének, a melyek épen a törvény elle-

nére vannak? Mert hogy az ember cselekedhetik a törvény ellen s úgy vajmi gyakran cselekszik is, kétségen kívüli: hol van ilyenkor alapja cselekvéseinknek? A törvényben nincs, mert éppen az ellen cselekedtünk; van tehát a törvényen kívül; de hol? Szellemünkben, mely nem csak törvények alá van vetve, hanem túl is emelve, s mint ilyen, mehet túl azokon a nélkül mégis, hogy tulhágná természetének korlátait.

Ezentul szól szerző azon különböző utakról, melyeken eszközölheti ember a maga irányát. Itt teljesen anthropologiai adatokat hoz elő. „Az embernek nem ehez képest is lehet bizonyos irányzata,” de a különbség nem akadályozza az ember végirányának elérhetését, hanem a jövővön egymásra ható viszonyok által még inkább segíti.” — Hasonlóul anthropologiai elemek után magyaráztatik továbbá az ember iránya, minők „a vér különböző alkotja, a nemzetek és éghajlat szerinti különbség.” Irányadó ezek után a vallás, de „még kevésbbé akadályoz bennünket az állapot vagy rend s helyzetetésünk a polgári társaságban;” utoljára tekintetbe vehetjük „az élet különböző neveit, melyek igen sok s csaknem annyifélék, a hány az ember.” Fejedelemtől az utolsó alattvalóig mindenkinek más és más ösvény van ugyan kijelölve, mindazáltal senki előtt sincs elzárva az ember irányának eszközölhetése. Mint „az egyes személy éppen az által ember s az által ér célt, hogy különféle testi s lelki erei (erői) egy pontra irányzanak, s mintegy összehangzanak: úgy az emberi nem éppen az által tartatik fenn, s az által éri el a végirányt, hogy az élet minden neve az igazat, jót s kellemest elősegíti.”

Ezen cikknél jóval bölcsészebb a második „Ohajtások” felirással. Szerző a mai bölcsészeti műveltséget nem ignorálja ugyan, de mégis kemény vádat mond „némely, főleg újabb bölcselkedők” felett, mintha keresve keresnék a homályt, ex fulgore fumum. Reánk térve megjegyzi, hogy hazai tudósaink ugyan vannak, de olyak, kik „mivelt eszköz törvényein kívül minden más tekintetet felfelé tennének, kevesen.” Mondja továbbá, hogy hazai bölcsészeink „megelégesznek azzal, ha a más nemzetek bölcsői által feltalált és előterjesztett állításokat iskoláinkba áthozhatják.” Szóval szerző teljesen oda rangozza le hazai tudósainkat, a hová érdemlik, a külföld tudósainak saruoldozóivá. Ez mind igaz, de éppen azért igaz, mert íróink végetlenül szeretik a fölszint s fölületesek maradnak. Ezen állításhoz nem kell magyarázat. Mi haszna volt íróink eddigi sok izbeli szemrehányásainak a tudomány nehéz volta ellen? Talán az, hogy a különben is könnyüvérű olvasó feloldozva hitte magát a

tudomány iránti komoly tisztelet és tartozás alól? A tudomány mindig nehéz, de az új tudomány legnehezebb. Azért el kellene várni az eszmék átlágyulását az elmékben inkább, mint ok nélkül lármát ütni a kevésbé könnyű ellen; mert a nehézség csak a kezdetre esik. Nem volt olyan új, a mi könnyű lett volna. És semmi sem volt oly nehéz kezdetben, hogy utoljára meg ne könnyült volna. Ne is emlegezzük oly igen a homályosság vádját, hanem ragaszkodjunk inkább a tudáshoz, az igazság komoly fenségéhez. Az írók más, mint az igazság. Író van sok, az igazság egy. Ha egyik író homályos, a másik világosabb lesz. Én elfogadnám a homályos magyar elméket is, csak annyi jót tudnék kiolvasni belőlök, mint némely homályosnak ítélt külföldiből; csak eredetiséget látnék annyit, hogy szerzőnek, midőn eredetiség hiányával vádol bennünket, ne volna igaza.

Szerző valósággal a hazai bölcsészetre fordítja figyelmét, s ennek művelését előmozdítandó, ad intést, utmutatást. Szeretné, ha könnyen eshetnék, kijelölni, hogy mire kellene figyelni annak, ki nálunk a filozófiában kívánt sikerrel szeretne foglalkozni. Ajálja a filozofia egyetemi s részes történetének hazánkhoz alkalmazott kidolgozását. Azután személynyesen adná a hajdan s jelenkor nevezetesebb filozófiai véleményeit, rendszereit; kimutatná az el nem fogadhatókat, az elfogadhatót pedig okokkal támogatná. Szeretné továbbá kimagyaráztatni: melyek a filozofia alapjai, meddig terjed köre, melyek a részei, minő a részek összefüggése, minő alaprajz szerint volna az egész filozofia kidolgozandó.

E kérdésekkel a tisztelt szerző, tudva nem tudva, a mai bölcsészeti műveltség sarktételeit érinti. Sőt a mai bölcsészeti műveltség épen rá illő felelet ama kérdésekre. Ami követtessék nálunk a legújabb kori bölcsészek által kimutatott út és mód: meglátjuk, hogy a siker el nem marad; és ha szerző épen első helyen említi a bölcsészeti történetének kidolgozását: igaza van, de bíráló a tételt így módosítja: hogy első helyre teendő a bölcsészetnek történeti kidolgozása, úgy az egyetemes, mint a hazai tudományos irodalom körében. Méltatjuk szerzőt a nyelvre utasító megjegyzéseiért is. „Ki valamely nemzet színe előtt mint bölcselkedő nyilván föllépni kíván: annak nyelve sok szó nélkül legyen világos, homály nélkül legyen szabatos, legyen nem mesterkél, de csinos;“ azonban kikötjük, hogy eme határozatlan kifejezések ne legyenek más, mint a bölcsész író általános szabályai, melyek egyikre nézve állanak, másira nézve nem. Hasonlóul ohajtjuk, hogy a mondott tételek ne feszítessenek túl a nyelvészeti körön; azoknak ott van helye, de bölcsészetben alig. Mert hányszor megesik, hogy bölcsész íróknál ért az ember min-

den szót egyenként, p. ha Hegelből, magyarázván a dialektika értelmét, hogy az épen az a tárgyakban, a mi „magában mása magának,” vagy a mi által a tárgyak mintegy kikelnek magokból, s magoknak ellenkezői gyanánt mutatkoznak. Itt könnyű minden szó, de nem az értelem. A bölesészet gondolkodásban áll; s igen furesa volna, ha gondolkodás nélkül akarnók értetni azt, mint tudományt. Nem a nyelv nehéz mindenkor, hanem az emberek tartják kényelmesnek a nem gondolkodást. — Kantról ma közvélemény hazánkban, hogy világos; de Rozgonyi, egykori pataki tanár, a „moderatus scepticismus” hirdetője, ugy nem tartá világosnak 1798-ban, midőn tanári székfoglalót olvasott, mint nem később utolsó lehelleteig 1823-ban. A „tisztá ész bírálatára” megjegyzi ugyanis: *laudatum hoc opus mira et prorsus heraclitea laborat obscuritate, cujus ratio praeter conceptuum subtilitatem, terminorum novitatem, parcam initiorum systematis expositionem, interjectas complures periodis, harum sensum suspendentes, sententias, in notionibus a Kantio non satis determinatis, et si fides sit Reinholdo, in supposita tantum, necdum a Kantio proposita, quae toti operi critico lucem affundere debuisset, elementari philosophia quaerenda est* *). Nemde igazolja ez állításokat szerző maga, ki a hazai bölesészek jó nagy része által homályosnak, érthetlennnek mondott Hegelt többször emlegetvén munkájában, a Phoenomenológián kívül, mely csak ugyan leghomályosb, de Rosenkranz előtt a csudálatig szép mestermű, a többiből nem kis gyönyörrel olvasott, épült, s amazokat megeáfolta saját példájával. Még a költőket is gondolkodva olvasó élvezheti csak. Ki nagyobb hírű költő, itészeink előtt, mint Goethe, Shakespeare: s nem oda tette-e mindegyik, ha rólok irt, hogy őket gonddal kell olvasni? Sőt épen Goethe mondja Shakespeare felől, hogy legjobban szereti műveit behunytt szemmel hallgatni. Hát annyival inkább több figyelem illeti a bölesészek műveit, kik tárgyaikat nem hogy mindenféle képek, ismért alkalmak festése, köztapasztalati adatok berajzolása által mennél könnyebbé tenni, mint egy közvetlen nézlésünk elé akarnák hozni, mint a költők: hanem a gondolatot saját elemében ohajtják felfogatni, s mintegy befelé fordítani az elmélkedő figyelmet az ember saját belsejére, a lélek titkaira.

*) E dicsért munka csudálatos, szinte heraliktusi homályban szenved, meinek oka a fogalmak túlélességén, a műszók újdonságán, a rendszer elejének sűrű magyarázatán, a körmondatok értelmét felfüggesztő közbenső tételeken kívül, a Kant által nem eléggé meghatározott ismérteken, és ha Reinholdnak hiszünk, a föltett, de ki nem világosított elemi bölesészetben, mely az egész bírálati munkát fényvel öntötte volna be, keresendő.

Harmadik cikke mely bennünket közelebbről érdekel: „Józan bölcészet.“ — Szerző kiemeli „hogy a filozofia iránt sokan ellen-szenvvel viseltetnek.“ És itt okul veti, „hogy újabb időkben némely bölcselek oly magas régiókba emelék tudományokat, hová őket követni nem mindenkinek adatott.“ Ez ellen szerző azt veti: „a bölcselés egyik legtermészetesebb foglalatossága az embernek;“ miből oda kellene következtetni, hogy ama némely bölcselek, nem ezt a legtermészetesebb foglalatosságot követik, midőn oly fent járnak; holott „mi más a filozofálás mint az igaznak, szépnek, jónak észszerű fejtegetése;“ e végett pedig nem szükség oly magasan fel-lengeni. És szerző okoskodása épen ide üt ki, s tagadva kérdezi: a gondolkodó lélek vagy ennek természetes szabályai oly titokteljes valami-e, mihez nem közeledhetni? Szerző nem ezt mond, és így folytatja: „én itt is úgy érzek, hogy a most elősoroltam tárgyak csak azért oly szövevényesek, mert néhány újabb író tulesigázott észszel és szokatlan írásmóddal szolt a dologhoz.“

Tehát megint a nyelv nehéz; a lélek természetes szabályai könnyűk, s az írók homályosak. Ez ellen, mi az írókat illeti, mondhatni: ha csak néhány író oly tulesigázott eszü: hogyan tehetik ők mégis gyüöltté a filozofiát? A mi a kérdés másik oldala, mely szerint állittatik, hogy a szép, jó, igaz eszméje nem valami megfoghatlanság, ez való, de még sem oly magfogható, hogy könnyűnek mondathassék, mint tudományi tárgy. Nem is az a kérdés, hogy ezek kívül vannak-e a mi természetünkön vagy felette annak: hanem az, mikép lehet eme közéleti tárgyakat, melyek unhatlanul foglalkodtatják elménket, folytonosan izgatják szellemünket, tudomány utján megalapítani. Bizony ama három fő kategória rég uralkodik a világban művészet, vallás és erény alakjai alatt, így tehát igen tisztára kelle már derítettetniök elménkben, más szóval: oly igen tisztára, hogy bölcészileg nem is szükséges megállapíttatniok. Ez, a mi nem áll, és szerző sem akarja hogy álljon. De hát hol van a tévedés mind a mellett? Szerintünk ott és abban, hogy szerző felejtí a bölcészet erejét s méltóságát a belátás tisztaságában s a gondolkodás elemében keresni. Holott épen ez a bölcészet, mint tudomány, követelése: s a világosság mennél tisztább, annál tartalmasb; sőt a bölcészet tartalma nem is egyéb, mint a belátás, fénye, tisztasága; hol épen azért alak és tartalom egy. Az elme maga világosítja magát, s nem más által világosíttatik, mint a természet tárgyai. Az elme még csak nem is szem, hanem a látás maga szellemileg.

Ha itt mérték állittatik, ki mondja meg: mennyi kell és sza-

bados az elmének a belátásból? Ha nyelvi akadály lép közbe: nem utána kelle-e járni a gondolatnak? Ez fogja felvilágosítani a nyelvet, mely koránsem a gondolat maga, hanem annak jól, rosszul készült tolmacsa. Eredeti a lélek. Fogjuk rá például, hogy a mi bölcsészeti nyelvünk talán már készen van, következőkép a ki másant szól, mint eddigi bölcsészeink, ellenszenvet költ a filozofia iránt: ekkor vétek lesz a „szemlélet“ (Anschauung, intuitus) helyett é r z é k l e t e t, „szemlélődés“ (speculatio) helyett „e l m é l ő d é s t“ olvasni, pedig az érzéklet annál jobb a szemléletnél, mennél igazabb, hogy nemcsak szemmel, hanem füllel is tesszük azt, a mit Anschauung jelent, hasonlóul a speculatio az e l m é b e n történik, nem szemmel, hogy csak épen ettől neveztesseki, ha mindjárt a német észjárással egyezőleg van is ez elnevezés. És mivel a „szokatlan írásmód“ vádja egyes műszavakra és talán leginkább ezekre esik, a mennyiben másat ért, a mai bölcsészet az „értelem, fogalom, konkrét, tárgyilagoss, eszme“ stb. kifejezések alatt, mint a régi, avagy csak kanti, bölcsészet is: a mai bölcsészek-e hibások, vagy nem inkább a régiebbeket is okozhatni valamiben? Ez az, mi a homályemlegető ítészeknél csak a jelen idő tudósaira fordul nehezség gyanánt, míg amazok menten hagyatnak. Mert ne mondja senki, hogy erre s erre már van szavunk. Vanni van szó mindenre, mikép a régi oklevelekben, fordításokban látjuk, de a jónak legnagyobb ellensége a jobb és a nyelvnek is van élete, gyarapodása. Így itt sem föltétlenül tanácsos a megállapodás.

A bevezetés után átmegy szerző a bölcsészeti tudományok rendére oly czélzattal, hogy megbizonyítsa, miszerint a tárgy felfogható, s nem ebben, hanem a tulajdonságzott észben van az oka, ha némi ellenszenv mutatkozik a filozofia iránt. Szerző igen könnyen végez az egyes szakokkal. Mindenütt kijő a tárgyak mentessége, a felfogás vétkessége. Így már a lélektan nem valami homályos régió; irodalmunkban közérthetőleg irt könyvek hozathatnak, hozatnak is fel. De mégis ha ez oly könnyű feladat: mi hát például a lélek álomélete; a testetlen léleknek a testi dolgok magába fogadása, a képzetek, a nyelv eredete? Ezek aligha oly könnyűk, hogy Bárány Péter vagy Horváth Ádám munkái után eligazodhatnánk irántok. — Az é s z t a n homályos volta, érthetlensége szintén „nem a tudománynak, hanem a vele foglalkodó embernek és különcödő írónak“ tulajdonítandó. Mert „egyes szemléletekből (érzéketekből) szabályszerűleg fogalmakat alkotni, hogy értsük: mit hínak embernek vagy állatnak, fűnek vagy fának, ilyenén fogalmakat al-

kotni nem oly szörnyű nehéz.“ Igaza van szerzőnek. Locke is így gondolkodott, és az érzékek, a tapasztalás útján mindent véghez akart vinni a bölcsészethen. Ma igen más értelme van a fogalomnak, mint Locke-nál; s az nem hátraesés, hanem előmenetel gyanánt tekintetik az összes világirodalomban. — Az is metan sem lesz nehéz, szerző belátása szerint; igen! de azt is mondja: „a kategoriák theoriája még nincs elég világosan és határozottan kifejtve.“ Tegyük már most, hogy valaki e szavakon felbátorodva s épen a világosság és határozottság kedvéért új ösvényeket próbálna követni, jól tenné-e, ha szerző által rovatott nehézségől tartva, egy lépést sem tenné? Szerzőnek, a könnyedségről beszélvén, nem a tudomány buvárlata forgott eszében, hanem az iskola és a tanítványok. Ezeket kimélni lehet; de aztán tudomány-e az, mi az iskolában jó vizsga végett nagy könnyedén tanítatik? Hiszen már is addig kimélvék az ifjak, hogy például a pesti egyetemen a szorosán úgy nevezhető filozófiai tudományok a puszta met h o d o l o g i á r a szorítvák. Az egyetem e részben gimnáziumi rangra süllyedt alá.

Igy megy tovább szerző a filozófiai tudományokon, melyek, az előbbieken kívül még, a széptan, aztán a gyakorlati bölselet (helyesen: bölcsészet; bölselet: philosophema) részei következnek, úgy mint észjog, erény és egélytan. Ezekről is elmondván, hogy lehet róluk érthetően szólni, s óvást tévén mindezek után az ellen, mintha „a népszerű előadás kedvelése miatt a sajátképeni filozofálást mellőzné:“ utóvégre is bevallja és „teljes meggyőződése szerint szól miszerint nagy részben Kant, Fichte, Schelling és Hegel szokatlan és sok helyen homályos írásmódjának kell azt tulajdonítani, hogy sokan a filozófiai munkák homályossága sőt érthetlensége ellen szót emeltek; hogy, sokan egy isméretes régi közmondást elmésen paródiázván, így szóltanak: philosophicum est, non legitur.“ De, folytonosan, hogy e vádat enyhítse, beösméri szerző „hogy épen a most vádolt éjszakinémet bölselek azok, kik az újabb filozofiára utat törtek s kiktől tévedéseik mellett sem tagadhatni meg a mély elmét, folytonos munkálást és műveik kitűnő alaposságát. Hatottak ők nemcsak a filozofiára, hanem az emberi tudásnak majdnem minden nemére.“

Szerző vádja a fentebbi német bölcsészeket a „sokaság kedvéért“ nyomja, de ha mégis tudományról van szó, védenie kell s védi is őket. És ekképen szerző elárulja magát. A tudomány, mint tudomány messze van a sokaságtól, sőt fölötte annak. Elhiszem, hogy amazok utódai, magyarázói már nem oly érthetlenek, de nem is uttörők. Így meg akarván védeni szerző a „sokaság“ itéletét, egy lábbal ide áll; de méltatni is ohajtván az említett bölcsészeket, másik lábbal közikbe lép,

s oly helyzetet foglal, mely minden, csak nem filozofi. Elismérjük, hogy Biedermann, Schopenhauer, Ulrici érthetően írnak; sőt vannak olyanok is, kik még érthetőbben: de csillog-e csak egynek is a neve amazokéval egy rangu fényben? Szerző maga is felhányja a magyar elmék eredetiség, bátorság nélküli eljárását a bölcsészet dolgaiban, s különben maga sem cselekszik.

Végül ezen cikkely után volna megjegyzésünk a gyakorlati bölcsészet nevezetre. A bölcsészet elméleti és gyakorlatinak nem mondathatik másképp, csak oly formán, hogy szabályai (theoria) külön ágakra alkalmazva, legott gyakorlativá (practica) teszik azt. De akkor hibás az elosztás szerzőnél. A logika s metafizika együtt az újabbak szerint: alaptudomány; ekkor aztán szép, jó, erény, jog esnek a másik oldalra, azaz a bölcsészet, ha szépre vitetik át, leszen széptan vagy műbölcsészet (aesthetica), ha jogra: leszen észjog, vagy jogbölcsészet (Jus naturae, jobban: philosophia juris, Vernunftrecht; Rechtsphilosophie), ha vallásra: philosophia religionis (Religionsphilosophie); mert minden ismereti ágnak van filozofiája; s ez még nem gyakorlat, hanem a bölcsészet eszméjének megkülönböztetése, azaz egyes ismékörök elmélése, így megint elmélet.

Negyedik, reánk szorosabban vonatkozó, cikkelye szerzőnek „Tájékoztató” némileg oda céloz, hogy helyre üsse az előbbi megrovó állításokat; de alkalmasint későn, mert szerző eleve megtűrte bennünk az újabbkori filozofok iránt való tiszteletet. Mind ennek dacára semmi sem árulja el úgy szerzőnek ferdén fogott állását, mint az a ragaszkodás, melylyel Kant és Fichte, Schelling és Hegel felé most is elfordulhatlanul vitetik, ugymint a kiknek szavaiban lel magyarázó kifejezést tulajdon gondolataira; haszintén nem is végmegnyugvást kedélye világára. Tehát midőn a fent irt bölcsészeket megrója, de hozzájuk mégis ragaszkodik, azonban megnyugvást bennök utoljára sem talál: jele, hogy a bölcsészek legjaván tul és fölül is vannak élményei, belátásai, melyeket sejtenuk sem lehet egyelőre. Ugyanis ő, mint szavaiból kivehetni, „önálló, önvalóju gondolkodó” akar lenni, „ki átgondolván a világ eddigi bölcsészeteit, s legalább futólag átmenvén mindenben, mivel eddig az emberi nem foglalkozott,” ügyekszik „önmagával s a külvilággal kibékülni, ügyekszik a szellemit az anyagi-val, a multat a jelennel és jövővel egyeztetni.” Ez tulajdonkép a lehető legjobb a bölcsészetben, s ez a bölcsészeti törekvések feladata. S úgy látszik, hogy szerző e szempontot kritikainak szereti elhíttetni, mondván: „nem bánom: nevezzének kritikus bölcsésznek; de mindenkit kérek: a kritika filozofia hibáit nyakamba ne akassza; se arra ne kényszerítsen hogy kimondjam: ennél tovább az ész positive nem mehet.”

Ohajtottuk volna, hogy szerző a bölcselet eddig nyilatkozott utait, módjait ne zavarta volna össze, s különösen pedig megmagyarázta volna: minő értelemben vehető az ő kritikizmusa, mert hogy kanti értelemben nem kritikus, annyi való. Hanem utoljára is neme az elmélődésnek (speculatio), melyben ő magát jól érzi, s itt neki csak egy lépés kell, hogy bölcseleti eszmefokozat (categoria) helyett a hit lépcsőire hágjon, mint az álmodót látott Jákób, s értelmet adjon a bölcseletben is előszava ezen helyeinek: hogy őt „áldott szülei, tanítói, barátjai és társai szüntelen keresztyén*)” katolikus elvekben nevelték és tartották. Így tehát kisedéségtől megszokta az istenneli kapcsolatot és társalgást. Hittel, reménnyel és szeretettel vonzódott és ragaszkodott istenhez. Mindenféle tanulmánya ide irányzott és itt végződött. Ezt kívánja szem előtt tartatni akkor is, midőn jelen tanulmányai vagy akármely más munkái olvastatnak.“ Így vehető ki aztán szerző végnyilatkozata: ez tájékoztatóm a filozófiában.

Mi vitte oda szerzőt, hogy a bölcseleti alapot végső megállapodásul keveselje, s így a vallásos érzést emelje ki filozófiai tájékoztatói közepett: nem láthatni be. Mert ha áll is a vád, hogy a jelenkor több filozófusai mint a hajdankoriak, atheisták és pantheisták: ez még nem a bölcselet maga, hanem csak bölcselet, azaz egyesek nézetei, s oly egyes nézetek, melyeket saját szempontjából következtet kiki. E szerint a bölcselet ha nincs is végkép elítélve, de gyanúsítva minden bizonynyal, holott szerző „Ohajtások“ című cikkében olyakul szereti látni a bölcseleteket, „kik munkálát közben mivelt eszök törvényén kívül minden más tekintet félretennének; s ezt tőle vártuk volna meg, miután kijelenti, hogy a filozófusok atheistai vagy pantheistai rendszere őt filozófiájában nem zavarja. De szerző nem mert vagy nem akart belé nyulni ama dicső feladat megoldásába, mely szerint a bölcselet és vallás tartalma ugyanegy, s legfelső fokon egység áll a kettőség helyére, hanem azzal igyekvék bölcseleti nézetének súlyt adni, hogy egyegy úgy nevezhető atheus ellen más kegyes tudósokat, ok helyett példát, hoz fel.

Egyébiránt szerzőtül, ki több műveiben, a „minden tudományok alaptudományát gyakorlatilag alkalmazó férfiú,“ nem válhatunk el tiszteletmondás nélkül, s könyvét, főleg kezdő, spekulációra nem eléggé bátor és erős elméknek, szívesen ajánljuk.

T.

*) Ezen szó a szerzőnél így iratik: keresztény, a kiadó (Toldy) előszavában így: keresztényen, más katolikus írók példája szerint, minők a régiek nagy részt; köztök Pázmány, ujjabbak közül Szalay László. Ennek a szónak sorsa van.

INCE DÁNIEL ÉS HEREPEI GERGELY. Bibliamagyarázat. Dr. Wohlfarth német dolgozata után. Első, második szakasz. Kolozsvárt. 1854. n8dr.

A kinek lelkében a „folyóirások“ eszméje legelőször fogamzott, ha teljes öntudatával birt nagy gondolata messze terjedező jótéteményeinek: végtelen boldogságot kellett éreznie. Mi csak az eredménynek örvendezünk, mégis boldogoknak valljuk magunkat. Midőn a „Sárospataki Füzetek,“ és a „Protest. Egyh. és Isk. Lapok,“ mint testvér misszionáriusok hozzánk beköszöntenek, hozva magokkal az igazat, jót és szépet, hozva magukkal a protestáns szellemélet összegyűjtött virágait: úgy örül szivünk e lelki találkozásnak, mint gyermek a gondos szülék által hozott vásárfiának. Mert bár távol vagyunk is az élet és irodalom nagy világától, elszórva, mint apró partikulái a folytonosan előhaladva munkáló nagy egésznek; s ámbár csak harántékosan esnek is reánk a tudomány napjának sugárai: mégis késztet az életfentartási ösztön, késztet a belső önértet, hogy ne engedjük magunkat a közmunka viselésben nullifikáltatni. De bevalljuk szerényen erőtlenségünket, és ez a naiv önvallomás annál különösebbnek tűnhetik fel, mert ez a mai világban nem mindennapi dolog. Bevalljuk őszintén, hogy mi magasra emelkedni nem birunk. Csak itt alant, a mire a jó Isten segít. Így például míg sokan magas állásukban azon tanakodnak: vajjon a kakas és csillag üdvösen megférnek-e együtt a torony tetején; vagy csak a kakas maradjon ott és kiáltsa folytonosan az ébredés óráját; vagy a csillag jelölje a bölcsesség pályáját, és messzire hirdesse a vándornak: hogy itt is emberek élnek és munkálkodnak: addig mi majd csak a szentegyház falait nézegetjük; és ha itt, és amott egy darab vakolat lehullott; segítünk kiigazítani, hogy az idő viharja rajta nagyobb rést ne törjön.

Örömmel üdvözljük e szempontból a „Protestáns Egyh. és Isk. Lapot,“ mert cikkeiben a haldokló hitet ismét éledezni látjuk. Régen figyelemmel kísérjük már, hogy hová vezet minket és hol állapodik meg az a határozatlan racionalizmus, de nem éreztük hivatva magunkat ily nagyszerű ügyben felszólalni. Annál edesebb viszhangra talált lelkünkben ama bátor szózat, mely a régi orthodoxsiát elébbeni méltóságába kívánja visszahelyezni. Csak hogy ezen tárgyra vonatkozó cikkek némelyike ne volna oly szédelgő magasban írva, hanem hogy mi is hasznát vehetnők. Az „Egyház és Theologia“ című cikk első látásra fölébreszté figyelmünket. Régen sovárgunk már ezután; gondoltuk: ebből mindent megtanúlunk. Olvassuk, és ismét elolvassuk.

De mi haszna; úgy tetszik, mintha kamera obskurában tévedezne a szegény falusi olvasó ember árva lelke; pedig mi is szomjuhozuk az igazságot, és sokkal hatályosabb lenne reánk nézve az olvasás, ha a kijelölt tárgyakat kellő világításban szemlélhetnők, és az írott betűkbe azon lelket látnók öntve, melylyel tudnivágyó lelkünk találkozni ohajt. Ezen parányi igénytelen észrevételt azonban nem veheti senki rossz neven, mert ez nem akar sem többet, sem kevesebbet mondani, mint hogy a lapoknak különböző műveltségű olvasói vannak, és cikkeiből mindenik tanulni ohajtana.

Miután tehát a derék lapokban köz ohajtásunkra csak ugyan megzendült az igaz hit szózata; miután halljuk messze kéklő távolból, hogy még a tudós Németország is csődöt hirdet a racionalizmusnak, mert vele úgy járt, mint a rossz izlésű divatárus, nem talált portékája kelendősegre; és miután folytonosan olyan könyvek ismeretése is közöltetik, melyeket sokan vagy soha sem fogunk látni, vagy a kinek ez a szerencse jut, elég képességgel is birand a bennök rejlő szellemet feltalálni: ezen előzményekből bátorságot vettünk magunknak egy nagyérdekű derék munkára a közfigyelmet felhíni; a mit hogy eddig is nálunknál gondolkozóbb fej s avatottabb kéz nem tett, azon felette igen csudálkozunk. Ez azonban, mint szerény „falusi gondolataink” menete mutatja, nem alapos könyvismertetés, hanem csak figyelembresztés szándékozik lenni.

A közhasználatra szentelt könyv, mely itt fenforog, az Ince, és Herepei-féle „Bibliamagyarázat.” A derék munka már több év óta közhasználatban van. Benne az eredeti szöveg után következik egy igen rövid versenkénti magyarázat; de minden rész végén egy szép, magyar nyelven, nagy gonddal, és sok tudományossággal készült gyönyörű kivonat. A tárgyak világos felfogása, az alkalmazásbani gondolatok bősége, a gyönyörű rhetorikai variációk, és a jó logika magával ragadja az olvasó figyelmét. Ez a könyv végtelen nagy jótétemény; mert nem csak az irányt jelöli ki az egyházi szónoklat mezején, hanem a gondolkozástól is fölmenti lelkészeinket. Ez valóságos „házi kincs.” Sajnálatra méltó, hogy szerzők a racionalizmus szellemét rajta oly bőv mértékben engedék elömleni, mely a dogmatikus hitet nem csak megíngatá, hanem alapjában is megrendíté. A munkálat három irányu használatra van ajánlva: lelkészi, iskolatanítói magyarázatra és köznépi olvasásra. Midőn ezen derék könyvet először olvastam: önkénytelen tolakodtak lelkem eleibe ezen nagyfontosságú kérdések: vajjon a mi lelkészeink igazán azt predikálják-e a, mit hisznek, vagy igazán hiszik-e azt, a mit predikálnak. Honnan vették szerzők, hogy Jézus birt természet, és orvostudománynyal (mert Jézus gyógyításában

műtételeket emlegetnek), holott ezt sehol sem olvassuk Jézus élettörténetében, mi pedig protestánsok nem vagyunk tradicionáriusok? Honnan vették a szabadságot, hogy az evangéliomban minden szupernaturálékát a legtermészetesebb uton magyarázzanak ki önkényesen?

Midőn Voltairenak kemény naturalizmusát olvastuk (Basel. 1762. 46. kötet), melyben nemcsak a theokráciát, hanem a zsidó nép nemzetiségi jellemét is megrázza; melyben továbbá a természetfeletti kijelentés hitelét megdönteni törekszik: egy ideig a kételkedés szelleme szállott meg; de majd elgondolván, hogy ezen munka a nagy férfúnak csak egyéni spekulációja, a tünődés elvonult. De mi történik, különösen ifjabb lelkészeinkkel, kiknél még a hit kora természet rendén sem érkezett meg, ha az említett szentírásmagyarázásból „ex professo“ kell beszíniok a hitbeli ingadozás szellemét? Mi történik kiváltképen a mai „regényes“ világban, midőn a novellákat ugyan az íróasztalon kitárva találjuk, de a hittani komolyabb könyveket már is por és pókháló lepte el? Mert ámbár félek — sed jam quodcunque fuerit — csak kimondom, hogy száz pap közül legalább ötvenet akárhol ki lehetne mutatni, kik a főlshentelés után a dogmatikát egymásután kétszer nem olvasták végig. Hát még az ó és új testamentomot! Nem tudom én, a szentírást huszonhatszor elolvasott Bethlen Gábor, ha élne, hol találna papot magának, ha csak Angliából nem hozatna.

Hát még az iskolatanítók, kiknek egy része terjedelmesebb hittudományt nemcsak nem tanult, de nem is hallgatott, miképen tanítják ezen magyarázat szerint Jézus kicsinyeit?

Hátra van még családatyáknak ajánlott olvasási használat. Szerencséje a vallásos magyar protestáns népnek, hogy nagy terjedelme és ára miatt nem foroghat közöttök közkézen, ha csak lelkészétől egyik vagy másik híve el nem kéri. Mert a ki azt hiszi, hogy a köznép nem szeret a hit tárgyain merengeni, nem ismeri a közéletet. Sőt inkább minél magasabbak azok, annál erősebb vágygyal eped utánok szomjú lelke; és ha már itt ott az evangéliomi szavakkal megírt természetfeletti eseményeket égi nimbuszokból kivetköztetve látja, vajjon hol talál keresztyéni bite nyugvó pontot? Hátha még az a szerencsétlen meggyőződés is lelkébe férkezik, hogy papja nem hiszi, a mit neki tanít! — de már itt nem mondom ki a korolláriumot, találja ki minden magának.

Együgyű észrevételeimet azon szerény megjegyzéssel zárom be, hogy ha nézeteimben csalódom, szíves örömmel fogadom a felvilágosítást, s jobb utba térítést, hogy ohajtanám, ha derék szaktudósaink a széjjelágázó s ingadozó hitvéleményeket szellemi munkásságuk által összpontosítanák, hogy lennének mindnyájan, ingadozás nélkül, egyek a Krisztusban.

Egyházkerületi közgyűlés. — A tiszáinnyi ev. ref. egyházkerület ez évi tavaszi közgyűlését ápril 20. és következő napjain tartá Miskolcon.

Ha jegyzőkönyvi sorozatban akarnók előadni a szőnyegre jött tárgyakat, legelőször hosszasan kellene elmondanunk, hogy közgyűlésünk mint ezelőtt, úgy most is azon nézetben vala, hogy míg mi magyarhoni protestánsok egyház és iskola ügyében közös akarattal, összetartó erővel nem működünk, addig a netalán küszöbön álló új szervezésben egy lépést sem fogunk előre tenni. — Közgyűlésünk ő cs. kir. apostoli felségéhez nyújtandó legalázatosb folyamodásában a magyarhoni protestánsoknak az 1847-diki állapotra visszahelyezését s minden azóta kijött, protestáns egyházunk jogait megszorító felsőbb rendeletek megszüntetését, illetőleg visszavételét kéri, melynek valósulása után az egyházkerületek részint szuperintendenseket részint világi főgondnokokat választhatván, találatnék út és mód, hogy mielőbb konvent tartassék, egyházi és iskolai ügyeink önmagunk által rendeztessenek.

Elmondhatnók azt is, hogy a négy napig tartó gyűlés nagy részét egyes egyházak papválasztást illető felebbezési pörei emészték föl, azon ohajtás kíséretében: mikor lesz már az egyházkerületi elnöki iroda úgy szervezve, hogy a sokszor negyven ivre menő panaszos, vádaskodó pörök előleges átnézés, kivonatkészítés s okadatolt véleményezés nélkül ne tétetnének a rögtön itélni tartozó egyházi bírák eleibe? Mig ily helyzetben nem leszünk, nem kívánható hogy rokonság, barátság, kérelem vagy szép rábeszélés következtében pártszínezetűnek ne láttassék egyik vagy másik végleges ítélet.

De ne feszegessük ezeket, hanem inkább mondjuk el röviden e közgyűlés működését egyház és iskola ügyében. Az egyes egyházmegegyék már beadván a magas miniszteri egyházszervezeti javaslatra megalapított véleményeiket az e tárgyban működő egyházkerületi bizottmánynak, reményljük, hogy jövő őszi közgyűlésre a munkát késszen leend.

A tavaly kinevezett egyházkerületi népiskolai bizottmánynak, mely a közgyűlést megelőző két napon a népiskolai kormányzat és tanítóképezdei törvények bíralásával foglalkozott, nézeteit a kormányzatra nézve, némi csekély módosítással, a közgyűlés magáéva tette. E tervezet szerint az egyház községbeli népiskolai választmány tagjai: a lelkész, gondnok és egy vagy két, a konzisztórium által választandó, egyházas érzelmű egyén. A lelkész hónaponként, a többiek két hó-

napban egyszer és egyenként, a választmány tagjai pedig együtt minden évben négyszer kötelesek az iskolát meglátogatni. Az egyes egyházak megyék több járásra osztván, 6—10 egyházból álló járásra esik körlátogatóul egy lelkész, egy világi és egy néptanító. Kötelesek a járásukba eső népiskolákat félévenként egyszer meglátogatni. Többen a három körlátogatói hivatalt ugyanazon járásban, kivihetlen és célszerűtlennek állíták, ha tán mindhárom körlátogató egyszerre fogja meglepni a szegény falusi rektort. A javaslat ezt nem mondja, hanem csak azt, hogy félévenként látogassák meg egyszer (tehát nem együtt) a felügyeletök alatt álló iskolákat. Ha ugyan azon iskoláról, három, sőt az egyházlátogatóval négy egyéntől s különböző szempontból kiinduló félévi jelentések birtokában lesznek az egyházmegyék, a mutatkozó fogatkozások célszerű orvoslását könnyebben eltalálhatják. Az egyházmegyei népiskolai választmány 5—7 egyénből álló tagjai hat évre választatnak, az összes felügyelet s örködésen kívül a példányiskolák többszöri meglátogatására köteleztetnek. Az egyházkerületi népiskolai választmány tagjai: hat lelkész, hat világi, öt tanár és egy vagy két időnként tanácskozássra meghívandó, szavazattal bíró néptanító. Tanácskozik évenként egyszer, szükség esetében kétszer. A tanítóképzéssel s ehhez kapcsolt példányiskolával folytonos érintkezésben áll.

A képezde önállónak levén kimondva, a terv természetesen ily alakban készült; és most a már egyszer elfogadott elv ismét ostromoltaték, mind addig, míg határozatilag kimondatott, hogy a képezdet az egyházkerület a sárospataki egyházkerületi főiskola kiegészítő *) részének tekinti; és mint ilyen, bensőleg, mint eddig is a

*) A képezde, mint olyan, akkor is kiegészítő része lesz a főiskolának, ha maga körében önállósra hagyatik, valamint a gimnázium. A főt. egyházkerület 1856. november Miskolcon és 1857. szept. havában Jánosiban tartott közgyűlései öszhangzó határozatával a jelen határozat homlokegyenest ellenkezik. Nemde megdöbbenő ily kevés ideig birni maradni egy nagy, szülemelő, organizáló elvnel! Nem tarthatunk a főt. egyházkerülettel s épen úgy nem a dolog érdemére nézve, mint az ő saját felügyelő, vezérő tekintélyének tiszteletben tartása, tartatása miatt. Mikor 1856-ban Miskolcon legelőször kimondatott a szuperintendencia előtt a választott tanár neve, kérdezte: elvállalja-e új hivatalát? e sorok írója felelé a távollevő helyett: el, ha sorsát javítja, s önálló intézetet vezérelhet. Az önállós ekkor nem hangzott rosszul, különben sem volt alatta más egyéb érthető, mint a mai időnek egyik, a munkafelosztás, elve. Tartozik-e most a képezde az akademiához és gimnáziumhoz külön vagy közösen mindkettőhöz? Mi ugy hittük: elég az egység a szuperintendenciában, és talán nem rosszul. Képzelve most valaki, hogy levén Sárospatakon hittani akademia, nagygimnázium, képezde, s ezek közül a kettő, vagy mind a három intézet tanárai együtt tartozzanak gyűlesezni, tanácskozni, egymás közötti különbségeiket annál többször észrevenni, magoknak külön testületi befolyást feltartani, mikor van rá példa,

gimnázium vagy akadémia, önállólág működjék, de legyen mégis valami kapocs, mely mindhármát egy intézetté összefűzze. Hogy mi lenne ezen szorosan összekötő kapocs, azt az illetők nem határozzák meg; mert a főiskolai pénztárból, kevés levén eddig a képezde alapja, nem ohajtják a képezdei tanárokat fizettetni. Már pedig a képezde önállósága mellett harcolók, ha fel kell adni tiszta elveiket, a leg-tartósb, testvéri szeretet s egyesülés első kapcsának ezt ohajtanák. Valóban nagy baj, midőn oly elveket vitatunk, melyek, mivel már eldöntettek, többé vita tárgyai sem lehetnének *). Ha önálló s egészen új szervezetű képezdére kéregettünk, miért nem maradunk meg kimondott elvünk mellett, miért kételkedünk, miért jósolgatunk idő előtt? A képezdébe új lelket, szellemet csak új rendszer önthet, nem holmi foltozgatás. Jobb lett volna az önálló tervezet célszerűségét tapasztalatból megősmerni s azután évek mulva felette jobbra vagy balra határozni!

A sárospataki gimnáziumi tanárok beadván nyolc év alatt szerzett tapasztalataikat a cs. kir. kultus-miniszteri gimn. tantervre, ennek nyomán egyházkerületi közgyűlésünk kimondá: hogy főgimnáziumát a birodalom más gimnáziumaitól elszigetelni nem akarván, de különben is ezen magas miniszteri tanterv lényegében a gimnáziumi tanításnak teljesen megfelelven, azt továbbra is megtartja, azon módosítással, hogy az algimnáziumban csak a természet-és matematikai tudományokat adatja elő szakrendszerben, a többi tudományok előadására az osztályrendszer hozatik be. A természettudományok a protestáns iskolák nagy részében régente igen elválnok hanyagolva; most egyházkerületünk az algimnáziumi osztályrendszer visszaállítása által azt ohajtja, hogy a gyenge ifjuság ismét kegyelettel függjön tanítóján, a természettudományok elkezdett virágzása pedig mind inkább érlelődjék. Magyarország története és a földrajz a többi tantárgyakkal önállólág fog taníttatni.

hogy a külön rangu tanárok bizony ingerlékenyebbek a magok rangjára, mint az iskolán kívüli néző csak messziről is sejtethné — s mindez lélektani, s tapasztalati adatokból — mi leszen az ilyen intézkedés következménye? — Hogy egyebet ne említsék: annyi a gyülesezés: akadémiai, gimnáziumi, aztán közös, aztán még képezdei, felül reájok gazdasági, bizottmányi, hogy az ember akár ne is tanítson, mégis folyvást el van foglalva nem tanári, de mégis iskolai dolgokkal. Hátha még tanulni, magát tökéletesíteni volna kedve, mint kell, a tanárnak? Szaggatottság az egész! Multa agendo nihil agens! Ez az ő sorsa, melyet nem ismér az, a ki nem tapasztal; inkább is tarthatja magát egy lelkes tanár az iskola ispánjának ma holnap, mint tanárának már eddigelé.

Szerk.

*) Sajnálatos, de ugyan van, hogy többször éppen ezt tartjuk a protestáns autonomia kifejezésének.

Szerk.

Azon gimnáziumi tankönyvek, melyek a főiskola költségén jelentek meg, eddigi szokás szerint, a tanárok által bíraltattak meg, a szerző tiszteletdíja öszvesen százhuszonöt példány ára volt. Most indítvány tétetett, hogy a szerzők, eredeti dolgozatért, ivenként 16 pengő forint tiszteletdíjban részesüljenek. Az indítvány elfogadtattott, de azon módosítással, hogy ezután főt. szuperintendens urhoz küldessék kéziratban a kinyomatandó dolgozat, ki azt két bírálónak átadja; ha mindkét bírálat egyező, kinyomatik, ha pedig különböző, még egy harmadik egyénnek is, mikor a többség véleménye fog győzni. Hogy az egyházkerület az általa kinyomatandó könyveket megbíráltatja, az ellen nincs észrevételünk, mert az eddig is így vala; de hogy a bírálatot miért vette ki szakértők kezéből, ezt nem értjük. Itt a tanári kar belélete mélyen meg van sértve; hallgatagul mintegy kimondva, hogy a szakértők bírálata nem hiteles. Másik vágas, hogy a tiszteletdíj fele előre, másik fele a nyomdai költség bevétele után (sokszor 20 év múlva) határozott kiadatni. Ugy látszik, egyházkerületünk megsokallá a tanárok áldozatteljes szellemi előhaladását, mintha tán majd igen sok könyvet írnának; ezért nem is akarja munkásságukat ébreszteni; netalán sükerült fáradozásaikat illően méltányolni.

A sárospataki gimnázium átalakításakor néhány akadémiái tanárok, fizetésök megtartásával, a gimnáziumi tanárok sorába estek; kik mindeddig kivételképen kevesebb órai tanításra valának kötelezve, mint a többiek; most minden, e tárgyra vonatkozó egyházkerületi határozatok megsemmisítették, a gimnáziumi tanárok egyenlő teherviselése kimondatott. Így már csak a fizetés nem egyenlő.

Az akadémiában egy magyar literaturai tanszéknek, melyhez a főkönyvtárnokság is köttetnék, felállításáról is vala szó; bár hosszabb s komolyabb tanácskozás tárgya lett volna ezen fontos ügy! Igaz, hogy az e célra rendelt Szeremlei és Teleki alapítványok még nem elegendők egy tanár eltartására; de a Szentés és Ovári alapítványok vagy éppen a közpénztár nem fedezhetnék-e a hiányzó öszveget? Erős akarat mellett: Igen! (Lassan mennek messzire. Szerk.).

A mi a közgyűlés közügyekbeni részvétét, kedves hangulatát illeti, az igen kielégítő vala. A főiskolai szegény tanulók részére alapítandó magtárra megajánlott 213 köböl szemes élet, 78 befizetett forint, egy főiskolai zongorára begyűlt 120 forint, nyilvános bizonyosságai annak, hogy protestáns férfainkból az áldozatkészség teljességgel nem halt ki.

A sárospataki képezde újabb fordulata. A Sárospatakon felállított képezde sorsa és állása felett, azok után, mik e részben megelőzőleg történtek, s az egyházkerület által határozatilag kimondattak, még most vettetett el a kocka, miután már megszűletett. Ma naissance fut la première de mes malheurs. Jobb lett volna neki nem születni.

Azok közül, kik szeretnek az egyházkerületnek az általa hozott s már nagyrészt életbe léptetett határozatok keresztülvitelében, tiszteletben tartásában s illetőleg e nagy erkölcsi testület tekintélyének védelmezésében segítségül lenni, ezek közül váltak ki oly tagjai a mult aprilis hó 18-kán tartott egyházkerületi gyűlésnek, kik a képezde önállását illető határozatok megváltoztatására úgy szólván minden indokolás nélkül, Isten tudja, minő véletlenből, de a legtiszteletreméltóbb, habár alap nélküli, kora előtti aggalomból kényszerítve kényszerítsék a szuperintendenciát?

A mult 1857. év szeptember havában Jánosiban tartott egyházkerületi közgyűlésen kimondatván, hogy a Sárospatakon felállítandó képezde önálló intézet lesz (természetesen a szuperintendencia felügyelete és kormányja alatt), mint ilyen mutattatván be az intézet a főiskolai igazgató Zsarnay Lajos által a mult iskolai évi programmban: ilyenül kezdette meg működését a mult 1857-dik év november havában, azóta már két ízben adott számot eljárásáról az egyházkerület képviselőinek, és a kellő belátással és tapintattal bíró férfiak bizony semmi rosztat se tapasztaltak a képezde körében, akár fegyelmi oldalról, akár a modort és sükert tekintve, melyet az önálló intézet felmutathatott. Ők tegyenek, mert ők tehetnek közvetlen tapasztalat után, lelkiösmeretes bizonyosságot a képezdei ifjuság magatartása felől, ha meg vannak-e elégedve azzal, a minek tanúi voltak, ha láttak-e ott valamit, a mi botrányos avagy csak felöltő is lehetne az elfogulatlan bírálóra. Mondják meg azok, kik a főiskola ügyeinek vezetésével megbizattak, miben szenvedett hátramaradást a közügy az által, hogy megosztatott a munka. És mégis a mi nem egyéb munkafelosztásnál, megfoghatatlan logika szerint, a főiskola megosztásával ugyanazonosítottatik, mi a tárgy fontosságánál fogva szükséges, hogy némi részletességgel és körülményesen előadassék.

Mult apr. hó 18-án Miskolcon tartott egyházkerületi népiskolai választmányi ülésben átvizsgáltatván a képezde alapterve, melynek némely pontjai e Füzetek novemberi számában a t. olvasó közön-

séggel már közöltettek, a terv jóváhagyás és megerősítés végett az egyházkerületi közgyűlés elé terjesztetett.

Az egyházkerület által a múlt évben hozott ama határozatot, hogy a képezde önálló intézet lesz, a tervkészítésnél alapelvül kelle venni, mert nem venni annyit tett volna, mint nem viseltetni tisztelettel a határozat, illetőleg az egyházkerület fensősége iránt.

Felolvastatván erre következőleg a terv az egyházkerületi közgyűlésen, egy két pont kivételével, elfogadtatott az egész, s elnökieleg kimondatott, miszerint az jóváhagyatik, megerősítettik. Midőn ekképen keresztűlmege a terv, akkor merülnek fel nehéz aggodalmak és gyászos vészsejtelmek. Vége az egységes virágzó sárospataki főiskolának! Vége, örökre vége! mert a mint az egyházkerület megparancsolta, a képezde a maga körében önállással ruháztatott fel. Hasztalanok voltak a legkézzelfoghatóbb cáfolatok, illetőleg megnyugtatók, hogy t. i. a főiskola mind három osztályától (akadémia, gimnázium és képezde) egyiránt az egyházkerület vesz számot, három gyepőlőszárat egy kéz tart s ebben van megvalósulva az egység; mind nem értek semmit e higgadt és okokkal megdönhetetlen nézetek az efféle semmivel nem indokolt nyilatkozatok ellenében; sőt mondaték: „inkább ne legyen képezde, mint önállóvá tétessék, azaz más szavakkal: inkább ne legyen képezde, mint ugy szerveztessék, hogy feladatának megfelelhessen. Tehát nem kell felső, közvetett egység a szuperintendenciában, mely mindenkinek megadja a magáét, kielégít mindenkit, hanem alsó és közvetlen egységet akarunk létrehozni és fentartani egy bizonyos hivatalban, mely meghatározott körre van szorítva. Némelyek nézete szerint, melyhez mi is csatlakozunk, az nem egység, hanem egymással feszültségben álló elemek összeerőszakolása. Mert nem kell hinni, hogy csak Berlinben meg Nagygyeden feszülhetnek egymás ellen a tanári elemek. Másutt is. De aztán oly egységből ki várhatna jót az intézetre? „A vaktában vagy erőtetéssel követett egység mindig káros, mond Kaziney F. (Polyhymnia előszavában); s mi mondhatjuk: ez az egység olyan, azaz vaktában követett és erőtetett, mert senki semmivel nem indokolta, szükségéről tapasztalat után senki sem meríte meggyőződést, hanem hódolt vagy tulbuzgalomnak vagy tulféiélnkségnek, de semmi esetre sem a dolog természetének.

Az egység elhatározott barátai veszélyt láttak továbbá abban is, hogy a képezdének saját iskolai törvényei legyenek. Szerintök csak főiskolai törvényekre van szükség, vagy más szavakkal: ugyanazon törvények alatt álljon a 10 éves gyermek, a 18 éves ifju, és a 26 éves férfi!

Azonban ezen is segítve lön. A közmegnyugvás eléretett az által, hogy a képezde törvényei egy könyvbe fognak iratni a főiskolai törvényekkel. Ki ne adta volna ezt meg?

Egyébiránt, midőn mi az ok nélküli aggodalmat megrójuk, egyuttal megadjuk az illő méltánylást. Az jó célból esett, habár helyén kívül és ok nélkül.

Népnevelési egyesülés. A tiszáninneni ref. egyházkerület népiskolai választmánya, mult év november havában, a négy egyházkerület népiskolai ügyeinek mikénti egyesítéséről tanácskozván, e nagyszerű eszme kivételére javaslatkészítéssel egy ügyes, tapasztalt kéz bizatott meg. A helyes tapintattal dolgozott javaslat folyó év april havában Miskolcon tartott értekezleten felolvastatván, kevés változtatással elfogadtatott.

A választmányi tagok különböző nézetei e tárgyban, körülbelől következőkben öszpontosulának. Az egyesülés mindnyájunknak benső ohajtása, melyet minden áron megközelíteni ohajtunk; de azért az egyházkerület körén belül a népiskolai ügy fejlesztését félbe nem szakasztjuk, hanem ezután is működünk, javítunk, haladni igyekezünk a körülményekhez képest. Akarunk egyesülni a többi egyházkerületekkel, de nem részletekben, mi centralizációra, a szabad, önálló szellemi működés megölésére vezetne, hanem átalánosságban. Egyforma lehetne a kormányzat, tanfolyam, tantárgy, tanrend; egyesült erővel volnának kiállítandók a közös taneszközök, minők a szépírási példányok, természetrajzi ábrák, földgömb, földabroszok, de a tan módszer legyen sajátunk, mert egyházkerületünknek önálló képezdéje levén, ennek is, mint minden más képezdének, megvan saját színezete, és kell is, hogy meglegyen.

Az egyesülést tehát átalánosságban pártoljuk, így ohajtá ezt egyházkerületi közgyűlésünk is, mely a népiskolai ügyet, mint eddig mindig, úgy ezután is önállólag, függetlenül akarja kezelni. A protestáns egyházkerületek népiskolai ügye közös ügy, mely mindnyájunkat érdekel; ha egyesülni akarunk, egyesüljünk kormányzatban és tanrendszerben. Ha célhoz ohajtunk jutni, ne akarjunk sokat. A szellemi előhaladásnak, nemes versenynek egy közös tankönyv nyomtatása által, mint némely jóhíszeműek ohajtanak, nagy veszedelmünkre, ne igyekezzünk gátat vetni. A megalapított tanrendszer nyomán készülendő könyvekből mindenik egyházkerület tetszése szerint választhat önmagának tankönyvet, gondoskodhat ennek nyomtatásáról is. Egyedül szimbolikus könyvünk lehetne egy és ugyanaz, de a többiekben jó lesz nekünk szabadon, protestánsokhoz illőleg fejlődni; így lesz törekvésünkön haszon és áldás, más különben nem.

Mondatott az is, hogy mind a négy egyházkerület kidolgozott tervvel lépjen fel kormányzat és tanrendszerre nézve s a négyféle nézetből készíttessék azután egy tökéletes mű, mely mindenik egyházkerület igényeinek megfeleljen. Ha ezen eszme megkísérletének, akkor talán jobb lesz minden egyesülési tervvel felhagyni. Melyik egyházkerület volna oly gyarló, hogy ne a magaét tartaná legjobbnak? A tiszáninneri egyházkerület részére készült népiskolai tanterv és kormányzat, az egyházkerületi közgyűlés határozatából, már nyomtatás alatt van *). Ilyet ohajtunk látni az ország valamennyi egyházkerületéből. Vagy ohajtjuk, hogy a kész munkálathoz, mely minélelőbb egészen meg fog jelenni, szabadon, előítélet nélkül szóljon minden, a ki a dologhoz ért, mert úgy illik, hogy a négy ref. egyházkerület ne másban, hanemha efféle nemes versenyben találja dicsőségét **).

*) L. jelen füzet első cikkét.

Szerk.

**) Kész szívvel fogadunk el minden, a dolog érdemébe vágó, vitát, felvilágosítást, sőt egész tervezetet is.

Szerk.

Válasz Tomásek Pál cs. kir. iskolatanácsos ur levelére. — Ha még eddig nem tudtuk volna, hogy a „Sárospataki Füzetek“ elsejében megjelent „Iskolaügyi értekezéslet“ lényegileg csak ugyan hiteles, noha kétséget tamasztott ellene valaki a „Protestantische Jahrbücher“ 1857. VI. füzetében, az igen tisztelt iskolatanácsos ur saját levele, mely Hegedűs Lászlóhoz intézve, a „Sárospataki Füzetek“ II. félévi III. sz. 765. lapján kezdődik, teljesen meggyőzött bennünket. Igy valósággal köszönetet kell szavaznunk eme felvilágosításért az igen tisztelt tanácsos urnak, annyival inkább, mert nekünk fölötte jól esett, hogy a gyanúsítás éle meg van tompítva ezen leghitelesebb önmagyarázat által.

Mind a mellett, rövid gondolkodás után, kitetszik hogy az igen t. iskolatanácsos ur levelének a nyelvet illető része nem függ össze az egészszel; mert midőn az ismeretes iskolaügyi értekezéslet tartatott, az elnök „felhívá az iskolatanácsos urat, hogy volna kegyes előadni mindazon föltételeket, melyek alatt a sárospataki nagy-gimnázium nyilvánossága remélhető“: mégis a nyiltlevélben úgy olvassuk, hogy midőn már végezni akarta előadását az iskolatanácsos ur, „többben még a német nyelv tanítását pendíteték meg.“

Nem célunk oly régi dolog felett a puszta emlékezetből vitázni, de az értekezlet lefolyása azt mutatja, hogy ott ujat előhozni senkinek sem állt jogában és feladatában, hanemha a t. iskolatanácsos urnak; s annak megpendítése egyedül az iskolai tanácsos ur tiszte, feladata lehetett és volt is. Egy olyan komoly értekezlet folyamat egészben átgondolva, mi másképen nem vélekedhetünk.

Ezt pedig azért jegyezzük meg, nehogy legtávolabbról is gyaníttassék, mintha ilyen komoly találkozásakor az egyházkerületi választottságnak az igen tisztelt iskolatanácsos urral, bárkinek is megfordult volna eszében önként hozni elő olyan kérdést, a minőt szívesen fogott volna soha nem hallani, a minőriül az iskolatanácsos ur is csak úgy harántékosan akar emlékezni, hogy „megpendített.” Azért jegyezzük meg továbbá, hogy tisztában legyen a nyelv ügyének mintléte a sárospataki ref. főiskolában, mert az igen tisztelt iskolatanácsos ur szavaiból könnyen az volna kivehető, hogy többen csakugyan keresve keresték e kényes tárgy szóbahozását akár védőleg, akár támadólag. — Azon értekezlet sokkal nyugodtabban folyt le, mint hogy benne ilyen ujságvágyó viszketeg, véletlen szóbahozás; ezzel hajlandóságot mutató előzékenység vagy ellenszenvi nyilatkozat történhetett volna. Az elnökön kívül, a ki éppen mint az egységnek eleven kinyomata, képviselője voltmeg bízva minden szót hivatalosan mondani, csak mellékesen, akkor sem ujat hozva fel, szólott néha valaki. A tanárok valamennyin jelen, bár rendesen tagjai az egyházkerületi küldöttségnek, mind a mellett most a zöld asztaltul távol és külön ültek, s egy szót sem szólottak, hogy annál tisztábban az egyház képviselői legyen minden szó, minden nyilatkozat az elnök, hivatalos utasítás melletti, kijelentése által. Ilyen komoly, ünnepélyes értekezleti tárgyalás ellenére volna már minden afféle közbeszólás, rögtönzés, minőt ama többek általi megpendítés föltételez.

Ezenfölül az említett nyiltlevélben roszalni látszik az iskolatanácsos ur, hogy az értekezlet koránsem hivatalos, hanem magánszerű leírásában „sok okoskodás fordul elő, mely oda megy ki, hogy a sárospataki gimnázium sorsát elvkérdésektől felfüggeszteni kell;” s említi más gimnáziumoknak a nyilvánossági jogért vitt áldozatát.

Távol legyen, hogy a sárospataki főiskola igazgatóságának tanácsot adjunk, vagy csak legkisebb figyelmeztetéssel is akarjunk szolgálni, miután egyikben sem szükölködik; távol, hogy az igen tisztelt iskolatanácsos ur érdemeit, buzgóságát a nevelés, tanítás körül már eddig is méltányolni nem tudnók: de nekünk ugy látszik, hogy az is-

kolatanácsos ur helyzete, ki maga is protestáns, midőn egy protestáns iskola ügyéhez hivatalos minőségben úgy szól, hogy az „elvkérdések“ némileg kárhóztatás színébe állíttatnak szavai által, irányunkban ferdén fogott helyzet. Mert hát mi egyébtől függesztse fel sorsát egy protestáns iskola, hanemha elvektől? Mi hármat ismérünk, mitől fel lehetne függesztteni: érdek, tekintély, elv. A két első nem a protestantizmus szellemének volna kifejezése; az utolsó marad hát fel, mint a mire figyelni kell. A mi ezzel ellenkezik, az ránk nézve idegenítő, elszomorító, s mi nem is emlékezünk hogy a polgári és egyházi viszonyok megváltozott időszaka óta oly keserű szót hallottunk volna. Mi ezt észrevettük és szívünkre is egyszersmind; s nem titkolhatjuk el aggodalmunkat, s csak az vigasztal, hogy azt hiszszük, hogy ez nem a cs. kir. magas kormány akaratának kifejezése. Legalább nem bírjuk belátni, hogy a hivatalos tiszt betöltése ilyen hozna magával.

A tiszáinnyi ref. egyházkerület, mint a sárospataki főiskola igazgatósága, még eddig nem is mástól, mint elvkérdésektől függesztte fel iskolája sorsát. Ha „más protestáns gimnáziumok“ példáját még eddig nem követte, ez után követheti; ez szabadságában áll, de hajlandóságát addig is más módokkal volna inkább tanácsos előkészíteni. Azonban akár így, akár úgy: egyes protestáns embernek mindig megvan az a joga hogy saját egyháza látható eljáróinak ellenére is védelmezheti az elvkérdéseket azon egyházfő nevében, a ki nem látható. Egyébiránt könnyen megtörténhetik, hogy a mi roszaltatik egyesnek, t. i. az elvkérdések emlegetése, az egész veendi magára azon solidaritásnál fogva, melyben van az egyes az egészhez. Ez nem is volna egyéb, mint az elvek tiszteletének kimaradhatlan következménye. — Sed his non erat hic locus!

PROTESTÁNS VILÁGKRÓNIKA.

Florenceből a N. Pr. Ztg. mellékletének 62. száma egy hosszabb levelezést hoz s írja, hogy a kormány viszonya kedvezőbb a protestánsokra nézve, mint a Madiai-ügy mutatá és kedvezőtlenebb a jezsuiták iránt, mint várni lehet.

Mizza. Az ujonnan beigtatott püspök pásztori levele nemcsak a királyi házat, hanem mind a két kamrát is világosan befoglalá imaiba s áldó kívánataiba. Mindeddig hallatlan s talán nem jelentőség nélküli esemény.

Svájcban a „Luzerner Ztg.“ szerint a házasságon kívüli gyermekek nagy szaporodásának oka a zárdák eltörlése volna. Hogy, mint? nem mondatik meg.

Freiburg. A nagytanács kevés ellen, 64. szavazattal elvégezte, hogy minden rendelkezés alá eshető ligorián és jezsuita ingatlan birtok vissza- és az eladottakért kárpótlás adassék.

Württembergből két iratról tudunk a római konkordátum fölött. Az egyik Ries Florián, kath. lelkész tanulmánya, a másik Reyscher tanaré. Ez utóbbi összeveti az osztrák és württembergi konkordátumot és felvilágítja. Szerinte az állam érdekei már azért is megbántvák, mivel kath. lelkészek az államot képviselhetik. Az egyezség fonáksága nem abban fekszik, hogy a kath. egyház kilépett állambeli testületi rangjából és az állam oldalán önálló hatalmi helyzetet kísérl elfoglalni, hanem abban, hogy két német kormány elmulasztá amaz igényekre jogaimet adni a megkötött egyezségben. Az evangéliomi egyházra mindebből semmi kár. A protestantizmus mindig a katolikus hierarchiai törekvéseknek köszönhető előmenetelét. De az államnak sincs oka tartani az egyházi tulkapásoktól, mert pap és világi védelmezhetik magokat az egyházi hatalom visszaélései ellen a kitérés által. A legellenségesb zsurlódások kimaradhatlanok, akár szoros akár tág értelemben vegyék a kormányok az engedményeket. A pápai udvar akarja, hogy a római egyház uralkodjék s az iskola vettessék az egyház alá. Az egyezség Württembergre új terheket nyom, midőn felségét (soveraineté) korlátozza; ezért az ország képviselőtének is van még hozzá mondani valója. — Reyscher könyvét nem egyformán bírálják a lapok. A württembergi szabadelvű sajtó ezt mondja: Nekünk a viszonyok ily szabadabb felfogása magasb, mint hogy megengedhetnők, hogy az államnak semmi dolga egyéb, mint jogokat tartani fel maga részére s látni az egyház uralkodási vágyát és ellene állani. Nézetünk az, hogy az egyház független állása nemcsak magának van érdekében, hanem az állam méltóságának is megfelelő, melytől csak rossz néven volna vehető, ha féltékenykednék minden jogra, melyet másnak, mint magának, ad. A közszellem él, és jogát megvédi minden jogtalan kihágások ellen. Ha megdönté azon elméletet, mely az államnak hivatást jelöl az egész embert lefoglalni, ugyanakkor az egyház állását is megszába a szellemi téren. Lejárt azon idő, melyben feladataul nézte az egyház, hogy intézkedéseivel külsőleg is belé kapjon az állam forrongó elemeibe. Most annak van ideje, hogy az egyház függetlenül hasson a maga körében.“ — A berlini „Zeit“ megjegyzi Reyscher iratára: „Lényegében előadja, hogy

szó, sines az egyezésben arról, hogy a római udvar legkisebbet is engedett volna elveiből, a mennyiben a kánoni jog a római egyház felfogása szerint visszaállítatik, s egyuttal a (római) udvarnak több megadatik, mint a mennyit birt valaha Németországban. (PKZ.)

A **Paderborn**ban megjelenő „Westphälisches Kirchenblatt,” melyet a rendőrség azon megjegyzés miatt, hogy Orsini már régebben a protestantizmusra tért s mint bibliafelolvasó hivatalkodott, le volt foglalva, az illető törvényszék által ismét szabad lábra tétetett.

Königsbergből Sartorius szuperintendenstől egy cikket hoz az „Evang. Kirchenztg.” a s á t á n t a n á r ó l, melyben egy vidéki egyházi kormány előkelő tagja minden erejével azon igyekszik, hogy az ördög helyét a hitben s világban igazolja. „Ki a sátánt tagadja, Krisztust sem ösmérheti igazán,” mond egy helyütt Sartorius, s amannak mint a hazudság atyjának gyermekei közé számítja a „racionálisztikus” sátántagadókat. Ő, hogy az ördög személyiségét feltarthassa, Goethe „Mephistophelesét” is úgy tekinti mint a bibliai sátánt, s Goethe szavait épen úgy használja fel bizonyosságul mint a bibliaéit. A tudós szerző utoljára is azon eredményhez jut, hogy az nem egyéb mint az önkórság, mely tulajdonkép a 48-ki viharok alkalmá szerint ugyanaz a nyugtalan és felfuvalkodott világsszellem. — Ha ő nem szelid egyházfő, hanem oly profán lélek volna, minő Goethe, nem mondanák-e rá: „ez épen az ördög?” (PKZ.)

Bécs. A „Frankf. Postztg.” az osztrák konkordátumnak egy rövid cikket szentelt, melyben az összes osztrák birodalom protestánsai részére teljes egyenlőség s autonomia sürgettetik, és végül ama kérdés vettetik föl: ha vajjon az „Oesterr. Ztg.” marcius 17-ki számában kijött, „die Protestanten in Ungarn” című irat nyujt-e felvilágosítást az iránt? — Erre felvilágosítással szolgál a magyar helytartóság kibocsátványának közzététele, mely az „Oesterr. Ztg.” kérdéses cikkének utánközlését minden magyarországi lapnak megtiltotta. E tény itt (Bécsben) igen elidegenítőleg hatott, mert meg nem foghatni: hogyan engedhető meg a monarkhia egységének szorosan feltartott elve mellett, hogy a mit egyik rész olvashat, a másik ne olvashassa; hogyan lesz ekkép igazsággá a császári „viribus unitis” jelmondat? (PKZ.)

Bunsen és Stahl. — Wassenaari ref. lelkész v a n R h i j n L. J. következőleg ítél a fentebbi két egyéniségről, kik mai nap sarkiaságát képezik a prot. vallási nézeteknek Németországban. — „Ők két oldalát teszik a sokoldalu igazságnak, s egyiknek sines igénye, hogy a másik vele egyetértsen. — Bunsen, sokáig élven Angolor-

szágban s a disszenterék angol fogalmát a szabadságról magába szíván, német földön is el akarja plántálni ezt. De Németországban emez eszméket nem csak az egyházellenes, hanem a krisztusellenes párt is mohón kapja, s Bunsen saját célja ellenére felhasználja. Hiszem, hogy Bunsennek igaza van azok ellen, kik Németországban az egyházra és egyháziasságra az ólutherség értelmében sokat adnak. De csatlódik, ha Németországban olyan mélységes tiszteletet s hódolatot tesz föl a szentkönyv iránt, mint a minő tisztelet és hódolat van az angol és amerikai disszenteréknél a vallásos nézelmek iránt. Németországban nem hogy az a tisztelet volna meg, hanem ok van a kétkedésre a felől, hogy meglesz-e valaha a nagyobb számnál. Ily formán bizonyos szabadság lehet ártalmatlan Amerikában és Angolországban, mely a németeknél zablátanságra s világiasságra vezetne csak. — Stahl ellenkezőleg védi a tekintély, a folytonosság elvét, az Istentől adott és az ur vezetése alatt eredt rendet, egyházat és egyházant. Mint valódi lutheri, ezt jó lelkipirerettel teheti. Van is benne valamely igazság. Ezen elvnek is kell erejének, érvényének lenni. De ha egyoldalulag van mellette, igaztalanná lesz az ember, mint Stahl igaztalan a baptisták, puritánok, methodisták és independensek iránt. A maradás és haladás, a tekintély és szabadság elvei ezek kölcsönösen, ellenesen. De a történet és népiség is tekintetbe veendő, mikor nem lehet azt, mi egy népnek jó, a hazainak is nyakára tolni. Kölcsönös, eleven viszonykodásnak kell lenni a tárgyiasság és alanyiság (a felettünk és kívülötünk, aztán bennünk levő igazság), az Isten igazsága és ember szelleme, a tekintély és igazság között. Csak ekkor egészséges az egyház. Az első (a tekintély és tárgyiasság) hadd történjék meg hamarább, s következék reá lassanként az utóbbi (szabadság és alanyiság). Hogy eltaláltassék az igaz, szem előtt kell tartani a különböző tényleges állapotok minőségét. Az ur szelleme fogja megmutatni, ha e szellemnek nyitvák a szívek, a jó utat. Közép ösvényt a zablátanság és tekintély között a mindig változó körülmények mutatnak. Itt fekszik az oka a sokféle vitáknak, félreértéseknek. Ki a tekintélyt, az egyháztan szabályzatát védi a szabadság megadása nélkül, egyoldalú és a legjobb uton van Róma felé. A tekintély elve oly szükséges mint a szabadságé; s csak azon mértékben, melyben a körülmények advák, lehet a szabadság üdvös, kívánatos.

(Kehbl. f. d. ref. Schweiz.)

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

MÁSODIK FOLYAM.

II.

JUNIUS 22. 1858.

EGYHÁZIASSÁG.

Minden kornak megvan a maga bálványa, melyet imád s melynek szolgálatára szenteli legszebb erőit és tehetségeit. Innen természetesen következik, hogy minden kornak saját iránya van, melyre mint vezéricsillagra függesztvék szeméi. Eszmék föltételezik, szülik és vezetik ez irányt, hatalmas s termékeny eszmék, melyek erősebb vagy gyengébb, hosszabb vagy rövidebb küzdés után áthatják a társadalom minden rétegeit s azok vágyainak, törekvéseinek bizonyos célt tűznek ki, mely felé minden erő s képesség mintegy ösztönszerűleg mozog.

Egy eszme villan meg valamely csendes bölcs s komoly tudós agyában, szóban s írásban nyilatkozik, tágabb és tágabb kört nyert; mint csendes tó sima tükrébe esett kő mind nagyobb nagyobb habgyűrűket hány, lassanként megragadja a tömeg érzelmeit s gondolatait, mindent átható, életető s mozgató eszmévé, majd vágygyá s törekvéssé, végre tetté válik. Mert az eszmék kora, a logikai egymásután törvénye szerint, mindig megelőzi a tettek korát. A nagy tömeg nem tudva s nem is sejtve a megindító erőt, a társadalom sajátos mozgalmá szerint, ereje s tehetsége fölhasználásával hat és küzd az irányadó pont felé, mint az anyagi természet erői egy súlypontra gravitálnak.

Né menjünk vissza tul a reformáció korán. Már az előlt több századdal élt a vallásjavítás eszméje egyes tudósok fejében s irataiban, kisebb, nagyobb körökben nyilatkozott, míg mozgató erővé vált; de mindannyiszor kemény szirtbe ütközve megtört s lelecsendesült. Mert az egyház látható feje iránti tisztelet s attóli függés a népek gondolataiban s érzelmeiben, századok folytán, hitté s a hierarkhia elvvé lett. De az eszme, mely életre teremtetett, nem aludt ki. Nyiltan és titkon mind tovább hatott, míg eljött a teljes idő, midőn az ige testté lön. Egy Luther, egy Zwingli lángra gyújták a rejtett szikrát, bevitték az eszmét a tömeg életébe, melyben öntudatlanul élt az, csak hatályos lökésre várva, hogy tetté legyen. Készen volt a föld, csak magvetők kellettek. Ebből lehet kimagyarázni a reformációnak, roppant akadályok mellett is, gyors haladását. Az eszme hatalmas árrá nőtt, mely magukat az első hitujítókat is ellenállhatlanul ragadta magával. Így lön a XVI században a vallás mindent mozgató, éltető s vezérlő eszmévé, mely minden erőt s tehetséget megragadott, minden lelket meghódított s melynek takaró palástját ölté magára minden vágy, szándék, törekvés, tett, ha sikerülni s célt érni akart. Mi köze volt a vallásnak a XVI század politikai mozgalmaihoz s fejedelmi családok trón fölötti küzdelmeihez? És mégis az ő zászlaja alatt vivattak azok Angliában, Franciaországban s egyebütt.

Azonban a reformáció kezdetben nem ölelhette föl a vallást egész terjedelmében. A hittanból indult, s abból is kellett kiindulnia; és később is, önhibáján kívül, leginkább annak körében mozgott. Azon igen erős akadály s azon élethalálharc, melybe a papizmussal bonyolodott, azon különböző fölfogás s értelem, melyre a szabad vizsgálódás az első reformátorokat az egyes hitcikkelyekre nézve vezette, s az innen szükségesképen kifejlett hittani viták s versengések nem engedték, hogy a megújított egyház erkölcsi s egyházas élete kellőleg fölfogassék és kifejtessék. Így támadtak egyrészt több apró felekezetek (hernnhuterek sat), melyek a vallásnak erkölcsi s gyakorlati oldalát fogván föl, annak előmozdításán igyekeztek; másrészt a minden vallási köteleket szétszaggató s hittekintélyt megvető szabad gondolkodás — Freygeisterei. — A reformációval életre kapott szabad vizsgálódás tüze megemészté az emberi hagyomá-

nyok s százados tévelyek nagyra gyűlt halmazát, fölszabadítá a szellemet a vakhit s emberi tekintély lenyűgző békái alól; de a helyes középút csakhamar el lőn tévesztve. A bilincseitől menekült szellem minden korlátot áttörve, a hit dolgában többé semmi tekintélyt égen és földön nem ismerve, önmagát isteníté (a XVIII század filozófiája). Ennek következése lőn a vallás terén istennélküliség s hitlenség; a politikai téren tulságos szabadosság s függetlenséگیvágy; a közéletben önzés és anyagiasság. Ez volt bálványa s iránya a XVIII s nagy részt a XIX századnak.

E század elején több jeles hittudósok be akarván tölteni az űrt, mely a kijelentés és a XVIII század bölcsészete közt támadt, kitűzték a racionalizmus zászlóját. A racionalizmusnak, a század bölcsészetével szemközt, békítő szerepében tagadhatlanul megvolt a maga haszna. Légtisztító s villámhárító volt az a vallás egén. De míg egyrészt ez uton sok jót tett, másrészt az önzés és anyagiasság irányát még inkább megerősíté. E kor a mi korunk, mely vallásos közöny és lágymelegség, önzés és megelégedetlenség, állati élv és anyagi jólét, gazdagság utáni törekvés kora. — Sötét s komor képe a jelennek, meg lehet, de úgy hiszem, az életből van véve.

Azonban nincsen okunk kétségbe esni. E kor imádott bálványa is ledől, mint annyi más, idők folytán ledőlt bálványok. Ez irány is változik, mint sok más. Már is ujkor hajnalsillaga tűnt föl. Mindinkább szürkül egy uj nap koránya. E nap az egyháziasság napja. Sok jelek fejében és irataiban itthon és külföldön mindinkább nyilatkozik az eszme*). A kő már bedobott az egyházi élet tiszta vizekrébe, az apró habgyűrűk már láthatók, az első lökés meg van adva, csak kitartás és munkás jóakarát a jobbak részéről, s az ige itt is testté leend.

És mi az egyháziasság? Az egyháziasság, szerintem, azon vallásos érzület, mely a kegyesség munkáinak, a vallásos rendtartásoknak mint üdv eszközeinek szeretetében s gyakorlásában nyilatkozik, melynek eredménye tiszta erkölcsi megszentelt élet. Az egyháziasság örömet keresi s használja föl az alkalmat, hogy Istennek szent házában meg-

*) A benső missziók s a keresztyén hitélet fölébresztésének szükség volta felől naponként hangosabbá váló nyilatkozatok.

jelenjen, teremetője, gondviselője s atyja iránti háláját s tiszteletét kimutassa, s tőle való függését megismerje, hogy a a szent rendtartások — éneklés, ima, igehallgatás és sakramentumok — által lelkét világosítsa, szívét s akaratát jobbítsa, életét megszentelje, s mind ezek által csendes, megelegedett s nyugodt szívű emberré s kegyes keresztyénné legyen. Sőt az egyháziasság tulajdon házat templommá avatja, hol az élet ünnepélyesb óráiban, minők gyakoriak az életben, éneklés, ima s házi kegyes elmélkedésre gyűjti egybe a család tagjait.

Nem szeretnék félreértetni. Nem akarok apostola lenni a farizeusi képmutatásnak s szenteskedő vakbuzgóságnak, mely az evangéliom szerint utcák szegletein szeret imádkozni s hosszú könyörgés színe alatt elnyeli a szegények és árvák javait. Előttem az egyháziasság nem homályos képzelődések gőzkörében ábrándozó miszticizmus, nem lelket ölő gépies methodizmus, hanem ész és szív, érzés és tett harmóniája: a prózai életnek költői oldala. Az embert nem emeli ki a családi s polgári kötelesség s napi munkálkodás köréből, de nem is engedi állati szempontból tekinteni az életet; míg lábaival e földön áll, fejét az égre emeli. Ha képen akarnám magamat kifejezni, azt mondanám: a vallás maga a fa, paradicsom életfája e viszontagságos életben; az egyháziasság annak virága, gyümölcse pedig a tiszta erkölcsi s megszentelt élet. Az egyháziasság e szerint nem külön álló valami. Aranykapocs az a hit és cselekedet között. Az igaz egyháziasság nemcsak a templomban mutatja ki magát, hanem elkíséri az embert a küléletbe, befoly annak cselekvényeibe, szépitve s nemesítve azokat. A mi gyümölcsnek a hamva, az az erénynek az egyháziasság. Töröld le a hamvat: a gyümölcs megmaradt, és mégis sokat veszített becséből. Nem lehet s nem szabad az egyháziasságot a templomból kimenet az ünnepi köntőssel levetni, hogy félretétetvén, más ünnepi alkalommal ismét felöltessék, hanem mindennapi öltöny legyen az, mely minden ártalmas hatás ellen befedjen, melegítsen és ékesítsen. A templomlátogatás, ottani buzgózkodás s áhitatos „uram! uram!“ kiáltás még magában nem egyháziasság, mert mint a tapasztalat bizonyítja, azzal igen is megfér minden hitvány s aljas cselekedet, bűnös és erkölcstelen élet.

Ha ünnepnapokon s nevezeteseb alkalmakkal betekintünk templomainkba, úgy látszik, hogy még nem sok okunk van az egyháziatlanság s közöny miatti panaszra. — Igen, ha e templomjárók a küléletben is vallásért buzgó, egyházas s jó erkölcsű emberek volnának! Még eddig a templommulasztás inkább az úgy nevezett miveltebbek (álmiveltség) bűne, kiknek az éneklés, ima, igehallgatás nem lelki élv, az istentisztelet nem szívszükség, kik iskolából kihozott, vagy itt s ott fölkapkodott bölcseségökben elbizakodva, elégnék hiszik a polgári becsületesség s törvényesség erényét, mely mellett a keresztyénség legszebb erényei hiányozhatnak, s a vallást, mint a gyengék számára föltált járszalagot, a köznépek hagyják. Eszembe jut Pál apostol mondata: a mi hitből nincsen, bűn az. És Augustinusnak a pogány bölcsék erényeiről nyilvánított véleménye, midőn azokat „splendida peccata“ címmel nevezé. Ha a miveltebbeknek vallásiránti közönyük magában nem volna is bűn, de a rossz példaadás miatt, melylyel a miveletlen népre hatnak, melynél közöny és erkölcstelen élet elválhatlanul összekötvék, bűnné válik az. És e hatás tagadhatlanul érezhető. Nem csak a templomi istentiszteletbeli buzgóság hült, hanem a nép hajlékiban is éneklés, ima, asztalfölötti s betegekérti könyörgések mind ritkábbak. Többnyire a haldokló minden vallásos készítés s lelki vigasztalás nélkül, rettegő kétségek közt vagy hitetlen önmegadással költözik ki ez életből. Ennek így nem szabad maradni. Tovább terjedése ellen minden lehető gátakat kell emelni, mert ez könnyen a szellemi s erkölcsi élet súlyedésére s a társadalom végveszélyére vezethetne. Ki kell vinni Jézus vallását a templom és iskola falai közül, ki az életbe, hogy mint kezdetben volt, legyen ismét igazság és élet.

És e nagy munka a lelkészekre vár, kiknek ez hivatásuk s rendeltetésük; de kiknek előbb magoknak is lelki újjászületésre van szükségök, mert bizony nagyon elvilágiasodtunk*). Nem én mondom ki első e vádat. Kimondatott már az e Füzetekben is. Elvilágiasodtunk gondolkodásban, tettben és viseletben.

*) Nem elúriasodtunk! Sőt inkább szegénységünkben fekszik egyik alapoka annak, hogy elvilágiasodtunk.

Olvassuk meg több jeles egyházi szónokaink nyomtatásban megjelent beszédeit. Alig valami kivétellel, bibliai s egyházas beszédek-e azok? Megvan-e bennök a protestantizmus alaptana: Istennek kegyelme a Jézus Krisztusban való hit által, a mit Pál apostol így fejez ki: Nem állítom hogy valamit tudnék közöttek, mint Krisztust, a ki megfeszítettetett, a ki tegnap, ma, holnap és mind örökké? Szentkönyvünk tele van hitteljes egyházi beszédek s épületes homiliák tárgyaul szolgálható gyönyörű képekkel és hasonlatosságokkal, a legszebb s legmeghatóbb történetekkel s erénypéldákkal. Egyszerűen szép mondatai s felséges tanai most és mindörökké boldogítók. És még is, tisztelet a kivételeknek! egyházi beszédekben mindennel inkább találkozzunk mint ezekkel. Van azokban pogány mithológia, idézet régi klaszszikusból, világi történelemből; van bennök földrajz, természettan és sok más egyéb. De nincs vallásosan érző sziv melege, nincs bibliai erős hit s magasztos ihlettség, mely ellenállhatlan erővel hat, emel s ragad. Bennök a hidegen okoskodó ész szól az észhez, mely a hallgatók nagy részénél kimívelve nem levén, őket hidegen hagyja s untatja. Sokban az erkölestan a természeti ész erénytana, a keresztyén hit zamatja nélkül.

Nem lehet tagadni, hogy egyházi beszédeinken valami rideg racionalizmus vonúl át, úgy hogy azok nem keresztyén templomokban is bátran elmondhatók. Alig van sokban egyéb bibliai mint az alapige, mely is gyakran inkább kitűzött cég mint alapige.

A racionalizmusnak, mondám főlebb, megvolt a maga haszna, megvan ma is a maga helyén. De népvallás soha sem volt és soha sem leend. Miért nem? E kérdés nem sokkal okosabb, mintha valaki azt kérdené: miért volt és lesz az ember mindig ember? A racionalizmusra is áll az, a mit Luther az egyetemes papságra mondott: „még nincsenek hozzá emberek“. És most 300 esztendő múlva sincsenek; és jóslat nélkül mondhatjuk, hogy 300-szor 300 esztendő múlva sem lesznek. Az egyetemes papság és racionalizmus az én szótáramban szinonimumok.

Nem lehet különben. E föld mindig föld marad, ennek meg kell lenni a maga munkásainak. Az élet anyagi oldala mindig meglesz, s megkívánja a maga embereit, mintegy kilenc tized részét az egésznek, örökös napszámo-

sait s teherhordozóit az anyagi világnak. Ezeknek pozitivum, még pedig isteni kijelentés tekintélyén nyugvó pozitivum kell, mely őket keresztök hordozásában segítse, bajaikban vigasztalja, alacsonyosságukban emberi méltóságuk tudatára emelje, a bűnöktől óvja, vagy bűneik miatt rettegő lelkisméretét csendesítse, az élet terhe alatt csüggedő nemes lelküeket egy jobb élet reményével biztassa; szóval őket békés, nyugodt s megelégedett emberekké, hívő s kegyes keresztyénekké tegye. Ezt csak az isteni tekintélyű szentkönyv s ebből merített hitteljes elmélkedések tehetik, nem pedig a racionalizmus s világi bölcsészet ingatag elvei s örökké változó tanaiból folyó száraz okoskodások, hideg tudós értekezések, bölcsészeti érénymakszimák vagy dagályos szóhalmazsal, virágos iránylyal, sérthetlen kifejezésekkel tömött és mégis üres beszédek. Talán nem hibázok, ha állítom, hogy egyéb okok mellett ezek népetlenítették meg templomainkat, s hatalmasan előmozdíták a közönyösséget. Ez nagy részt a mi bűnünk, vagy nem is a mi, hanem az iskola bűne; sőt nem is az iskola hanem a kor bűne, melynek bolygó fénye bennünket félrevezetett. A külföldi egyetemeket látogatott jelesb ifjaink a német bölcsészek s e század elsőbb tizedeiben dicsőített racionalista egyházi tudósok munkáit olvasták, tanulmányozták s itthon azokat egyházi beszédekben fölhasználták, lefordították s elterjesztették, melyeket a nép föl nem találván bibliájában, s száraz tudós voltak miatt nem értvén, megunt s hallgatásukról kimaradt. Hiba, de úgy van, néhány műveltebb vagy tudákos hallgatóink kedvéért s azok kétes dicséreteért elhanyagoltuk a népet!

De elvilágiasodtunk tettben, viseletben, házi életünkben s polgári foglalkozásainkban. Sokan közülünk igen is híven követik némely, a protestantizmus szellemét ferdén fölfogott, világiak azon elvét: „a protestáns pap csak a templomban legyen pap, a küléletben legyen olyan mint más“. És fájdalom, e más cím alá igen sok befér, a mit nemcsak az egyháziassággal, de a műveltséggel, illedelemmel s olykor az erkölcsiséggel sem lehet megegyeztetni. Ilyesmi nyilatkozott a tiszáninneri egyházkerületnek mult ősön, Jánosiban tartott gyűlésében, a tisztességes papi öltözet s formaruha fölötti erős vita alkalmával is, midőn nemcsak némely világiak, de egyháziak is a ruházatbeli korlátlan

szabadságot hitvány szalma kalap s tarkabarba öltöny alakjában a protestantizmus szelleméből védték, tagadván a kormányzó testületnek a fölötti rendelkezési jogát, s a ruhaszabályozást első lépésnek mondták a hierarchiára *). Mint ha bizony a protestantizmus szelleme independentizmusban, vagy a mi ennél is rosszabb, neveletlenségben állana! Ugyan mit vétett a protestantizmus szelleme, hogy saját képviselői ennyire elferdítik s félreértik?

Azért mondtam, hogy lélekben ujjá kell születnünk, önmagunk s házuk népe a vallásos érzületben, egyháziasságban, erkölcsi tisztaságban, illedelmes viseletben, templomszeretettel s ünnepszentelésben példányképpül állván a nép előtt.

Be kell vinnünk az egyháziasságot az iskolákba, különösen a népiskolákba, hol az fájdalom! csaknem egészen ismeretlen. Voltak mindig, vannak ma is népiskolatanítók, kik szép hivatásukat fölfogva tudnak és szeretnek is tanítani, s kiknek iskolájokban lenni szellemi élvezet; de egyháziasságot itt is hiában keresnénk. Nem elég az énekeket s imádságokat betanúztatni; az ünnepek s szent rendtartások jelentésével a gyermeket megismertetni; hanem kell hogy ő azoknak hasznát s becsét érezze, romlatlan gyermeki kedélyébe fölvegye, s hogy azok nála szívszükséggé váljanak, őt a későbbi korba is elkísérendők, hol a gyakorlat által kifejtve s megtisztulva megerősödjének. Ha a népiskola nem is templom egészen, de bizonyosan annak előcsarnoka; nem szabad ott semmi tisztátalannak s éktelennek, a mi a gyermeki romlatlan füleket s ártatlan szűz kebleket sértené, türetni.

Nem akarok hosszás lenni. Különben sem mondhatnék semmi újat, a mi már előttem el nem mondatott. Csak azt mondom: ha nekünk lelkészeknek ujjászületésre van szükségünk, iskolatanítóinknak még inkább. És ezen ujjászületést tanítóképezdéinktől várjuk. E téren lehet azoknak működésük legáldásosabb, ha t. i. leendő iskolatanítóink bennök s általuk egyházas szellemben képeztetvén, a községben ezen szellem terjesztőivé s apostolaivá lesznek.

*) Igaz, de a szabadruhapárt kisebbségben s az egyházkerület, mint olyan, az egyháziasság terén maradt.

Igy fog az egyháziasság ki és lehetni oda, honnan tulajdonképen kellene annak, mint minden nevelésnek kiindulni, a családi körökbe. Sokszor elmondott igazság, hogy az egyes családok vallásosságán, erkölcsiségén s békés nyugalmán mint alapon áll a társadalom virágzása s jóléte; mint megfordítva annak romlása s végveszélye. Azért szükség, hogy az egyházi s polgári hatalom kezét fogva működjenek s bölcs és józan nevelési rendszer által hassanak a népek vallásos, egyházas és erkölcsi életének előmozdítására. —

A családi körben különösen a nőnem az, mely gyöngéd érzelme, szelid kedélye s finom tapintata által mintegy hivatta van arra, hogy a keresztyén nevelés alapját letegye. Mert a növelés kezdő vége az ő kezében van; mert szívképzéshez s lelkeken uralkodáshoz csak asszony ért; mert az ő ápolása s gondja alatt fejlődik és nő a leendő ember. Mindazon jelesek, kik valaha az emberiségnek díszei, a társadalom áldásai voltak, megvallják, hogy azt leginkább a vallásos érzelmű s fölöttök híven örködött jó édes anyának köszönhetik. Sok gonosz példa, hitvány könyv s erős kísértet kell ahoz, hogy az első jótékony benyomás később egészen kitöröltsék.

A nőnem Jézus vallásának köszönheti jelen társadalmi állását. Ő ezen vallás által minden, nélküle semmi. Azért ő a nélkül nem élhet s boldog nem lehet. Neki önfentartási szoros kötelessége tehát a keresztyén vallás virágzását gyermekeinek egyházas és erkölcsi nevelésével teljes erejéből előmozdítani, így hatni az iskolai nevelésre, kölcsönösen támogatván egymást.

Midőn egykor a hiú s büszke Staël asszony I. Napolentól kérdezte: kit tartana legkülönb asszonynak Franciaországban? A nagy ember, a ki őt egyszerre átlátta és a ki bírt tehetséggel kevés szókbán nagy igazságot mondani, így felelt: „a kinek legtöbb jól nevelt gyermekei vannak“. Vajha soha se feledné a nőnem, mely igen sok függ tőle az emberiség jólétére s a társadalom boldogságára! Ha az ő kezeiből elhanyagolt vagy romlott gyermekek nem kerülnek ki, jobb időket remélhetünk.

Ezen értekezés nem bír a német tudományosság mélységével és magasságával, nem a spekulatív fők szubtilis distinkcióival s tudós szőrszálhasogatálsival, melyekben a

természetes magyar ész szinte megizzad, míg megérti. Nem, csak míg gyanítja az értelmet. — Egyszerű vonásokban rajzolt kép ez, melynek kiszínezése s közkedvességre emelése szellemdús egyházi tudósainkra vár. Legyen ez értekezés első kicsiny szikra, mely az ő hatásos közremunkálásuk által tiszta világos lánggá gerjedvén, ragyogó sugárral a magyar protestáns egyház egét tündökölje be *).

Simon József.

NÉPISKOLAI TERVEZET.

(Folytatás).

A szem és kéz gyakorlása. Cél: a szem helyesen felfogni, az értelem előterjesztteni, a kéz pontosan utána-
nozni tanúl. Az első gyakorlatok palatáblán vonasz segítségével tételnek, a későbbiek a nélkül. A gyermekek kezdetben nem közvetlenül a betűírásra vonatkozó alakokat ismergetik; mert azok által a szem nem gyakoroltatik kellően, holott ennek és azzal együtt ide vonatkozólag az értelemnek kellő kiképzése nélkül a kéz egyoldalú gyakorlása siker nélkül marad. Szükséges, hogy a gyermeknek világos tudata legyen arról, a mit neki tennie kell, továbbá hogy annak kivételére elegendő képességgel birjon, s hogy

*) „Legyen első kicsiny szikra!” ezt mondjuk mi is. És mondjuk: ezen értekezés tárgya — az egyháziasság — épen az, melyet mai nap, az egyházalkotmányok projektációjának arany korában, már csak azért sem kell háttérbe szorulni engedni, mert minek a kőfal, ha nincs, mit körülvegyen, oltalmazzon? Egyet mégis megjegyzünk. A racionalizmusnak szinte divatossá vált kárhóztatásában okakodjunk oly messze menni, mint a külföld némely nagy tekintélyű egyházi férfiai. Megvan annak is a maga jó oldala. Ragadjuk meg ezt, vessük el a rosztal! — E megjegyzés, úgy hiszszük, az igen tisztelt író is fedezi azok ellen, kik netalán a régi türelmetlen orthodoxsiához való visszatérést olvasnák ki becses, lelkes szavaiból. Szerk.

maga bírálja meg saját dolgozatát, mielőtt azt a tanító ítélete alá bocsátaná. Ezt mint állandó szabályt kell a tanítványoknak megszokniok, különben minden munkájok bizonytalan becsű. Ezért kell kezdetben a legegyszerűbb feladatokat tenni a gyermek elé, s őt a megfejtésre szolgáló minden külső eszközökkel ellátni, s azok kezelésébe bevezetni. A szóban lévő gyakorlatoknál használandó külső eszközök: egy vonasz, egy kellően meghegyezett íróvessző és a palatábla.

A tanító a gyermekek előtt a nagy táblán állítja elő mind azt, a mi a tanításra vonatkozik, s a tanítványokat mindenre nézve kikérdezi, kik mindig teljes mondatokban adnak feleletet arról, a mit láttak. Csak azután állíttatja elő a tanítványokkal palatáblaikon a látott és helyesen felfogott vonalakat, a vonasz és íróvessző segítségével. A vonalak fekvők, fenállók, kereszt- és szögvonalak, továbbá megkülönböztetnek az egyenesek és görbék.

Az első gyakorlat abban áll, hogy miután a tanítványok a tanító szavára az íróvesszőt, majd a vonaszt majd a palatáblát egyszerre felmutatják, s azok használatára bevezették, a vonasz segítségével keresztben egyenes vonalakat húznak a táblára, úgy azonban hogy azok lehetőleg párhuzamosak legyenek, egymástól egyenlő távolságban; ezek majd a tábla hosszában húzott vonalakkal átmetszettek, mi által a tábla lehetőleg szabályos négyszögekkel van beírva. Ezután jönnek a rajzolási gyakorlatok, elébb vonasz segítségével, majd a nélkül, melyek által a négyszögekbe fekvő majd fenálló vonalak íratnak, párhuzamosan és egymástól egyenlő távolságra, ezután a négyszögbe egy majd két átszögellő több keresztvonal húzatik egymástól egyenlő távolságra, ismét egyenes majd kis kerekvonalak íratnak, egytől tízig mindig nevekdedő számmal, szabályszerű elhelyezéssel. Ezen gyakorlatokat azok előszóvali leírása követi elválhatlanul, s ezek nélkül a kitűzött cél, a szem és kéz öntudatos begyakorlása kellően meg nem közelíthető, s csak így fognak azok által gyakoroltatni a szem, kéz, az értelem, melyekkel még ugyanazon időben párhuzamosan gyakoroltatnak.

a hallérzék és a beszédműszerek. Az ide vonatkozó gyakorlatokkal kell kezdetnie a nyelvtanításnak, összeköttetésben elsőben szemléltető tárgyismertetéssel, mint

felebb érintve volt, majd egyenesen az olvasásra vonatkozólag. Ez utóbbi a hangoztatásban, a nyelvet alkotó egyes hangok tiszta felfogásában, megkülönböztetésében s kimondásában áll. A tanításba e részben szükséges bizonyos egységet hozni be, hogy a kezdők figyelme folytonosan felvonva együtt tartassék. Miután a tanító által kiadott hangot p.o. ezt **i**, a tanítványok felfogták s még a gyengébbek is helyesen ntánozzák, egy adott jelre azt a legnagyobb pontossággal mindnyájan egyszerre hangoztatják. E különben csekély becsűnek látszó eljárás által lesz az egyedül eszközölhető, hogy nagyobb csapatok is sikerrel oktattassanak, sőt, mert a tömeg mintegy ellenálhatlanul magával ragadja az egyeseket, 15—20 tanítvány nagyobb sikerrel, mint kettő három.

Mihelyt a tanítványok az iskolai rendet némileg megszokták, a helyzettel megismerkedtek, s a tanító vezényszavára kellő rendben állanak fel és ülnek le, lépnek előre vagy hátra, tartják fel jobb vagy balkezőket ütemszerűleg mindnyájan egyszerre: azonnal megkezdetnek a hangoztatási gyakorlatok, t. i. a közelebb előadott rajzolási gyakorlatokhoz a szem és kéz gyakorlásához, a fül és a beszédműszerek gyakorlása járul.

A tanítványok ezek folytán utánhangoztatják elsöben a magánhangzókat, majd két hangból álló szók elemzése által megismerik a mássalhangzókat, s az ily kérdésre: micso-da hangokból áll ez a szó: ól, ár, öz sat., azonnal ki tudják jelölni az illető egyszerű hangokat, a mássalhangzókat természetesen azon a hangon, a melylyel bírnak azok a beszédben.

Ezen gyakorlatok célja, hogy a kezdők a nyelvet alkotó egyes hangokat felfogják, megkülönböztessék, hibátlanul ejtsék ki, s azokra különböző összeköttetésökben is reá ismerjenek. Ezek után három vagy négy hangból álló egytagú szók elemezetetnek.

Miután ez úton az egymással párhúzamosan menő írási és olvasási előgyakorlatok megtétettek, kellően be van gyakorolva szem, fül, száj és kéz, s a tárgy iránti érdek az okszerű eljárás által fel van keltve, megkezdetnek egymással összeköttetésben az

olvasási, írási és helyesírási gyakorlatok. Mindenek előtt az e célra szükséges készletekröl kell itt szólni.

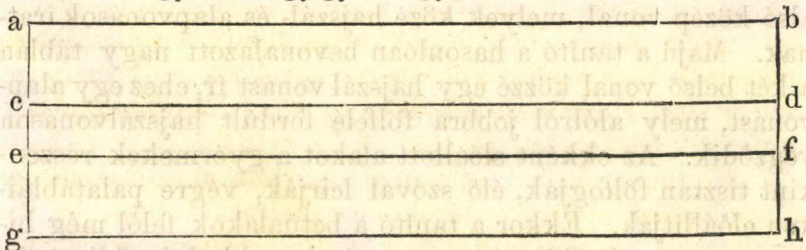
Meg kell ezek közt különböztetni azokat, melyek csak a tanító által használtatnak, azoktól, melyek a gyermekek kezén forognak, s a melyekkel minden gyermeknek el kell láttatnia. A nagy fekete táblán, melyre a tanító a hangok látható jegyeit a betűket felírja, s mely e célra kellően be van vonalazva, s általában a felebb elősoroltakon felül szükség van még apró táblácskákra, melyekre a betűk nyomtatott alakban felragasztatnak, s melyek e célra készített rá-mába szabadon beillesztetnek. Ezen betűk közül minde-nikből legalább két három példányra van szükség. Ezen készlet mellett még, mely a betűk megismertetésében az ol-vasási és írási gyakorlatokban a tanítónak nagy könnyebb-ségére lesz, A B C és annak megfelelő falitáblák nélkülöz-hetlenek. Tartalmukra nézve ezek az olvasás és írásban követendő fokozatos menet szem előtt tartásával lesznek ki-állítandók.

Az alsó osztályban felállítandó alosztályok száma külö-nösen az oktatás eredményétől feltételeztetik. Mig az alsó fokon olykor egy csapatot kettőre kell osztani, később gyak-ran kettőt egybe lehet összefoglalni. A szóban lévők továb-bi előadásában elég 4 különböző fokozatot venni fel.

Első fokozat.

A hangzók felírása kis ketűkkel.

Mielőtt a tanítás megkezdetnék, a tanító a tanítványok palatábláinak egyik oldalát bevonalazza, jó mélyen felkar-colván azt egy késhegygyel, úgy a mint itt látható.

Ez kezdetben nélkülözhetlen. — Ha a tanító ezen egyszerű segédeszközt megvonja a kezdőktől, s ha ők egy vonalra, vagy talán minden vonal nélkül fognak írni, na-gyon természetes, hogy csak hozzávetőleg, vagy csak tör-ténetesen fogják eltalálni mennyire nyújtassanak a vona-

lak; továbbá a tanító nem jelölheti ki előttök a hibát, annál kevésbbé fogják azt a tanítványok magoktól feltalálni s kijavítani, mielőtt a tanítónak bemutatnák, s a minden lépten előforduló hibák között a szem megszokja a szabályellenest. Mindenesetre célravezetőbb, ha a feladat annyira megkönnyítettetik, hogy annak a gyermekek pontosan megfelelhetnek s megbírálhatják saját dolgozataikat.

Ezen vonalok nélkül betűírás közben a tanító nem jelölheti ki, hol kezdődik és meddig terjed egyik vagy másik vonás, nem intézhet e végett kérdést a tanítványokhoz, nem adhatnak ezek feleletet; s a különben minden pillanatban előjövő gyakorlatok a szemléltetésben, a gondolkodásban és a beszédben használhatlanokká lesznek.

E mellett nem vétetik figyelembe, hogy a kéz nem állíthatja azt elő, a minek biztos mértékével nem bír a szem, és a minek tiszta képzetét tetszés szerint öntudatosan maga elé nem idézheti az egyén. A szóban lévő képzetek ily korban lévő gyermekeknél csak úgy lesznek öntudatosak és tiszták, ha ők azokra nézve magukat élő szóval határozottan kifejezni képesek. Ezért multhatlanul szükséges a gyermekekre nézve ezen a fokozaton a betűk egyes részeinek s alakulásának szóbeli leírása, míg a betűalakok újra meg újra, de mindig vaktában és meggondolás nélküli utánzása, mint nagyon hiányos, méltán megrovandó.

Az oktatás azzal kezdődik, hogy a tanító a tanítványoknak a vonalakra s az azok közt lévő téerekre nézve ad felvilágosítást, a melyeket ők palatábláikon találnak s fekvésök és helyzetök szerint elnevezi azokat: alsó, közép és felső tér; a b felső vonal, g h alsó vonal, c d felső közép, e f alsó közép vonal, melyek közé hajszál- és alapvonások íratnak. Majd a tanító a hasonlóan bevonalazott nagy táblán a két belső vonal közzé egy hajszál vonást ír, ehez egy alapvonást, mely alólról jobbra fölfelé fordult hajszálvonáson végződik. Az ekként előállott alakot a gyermekek részenként tisztán fölfogják, élő szóval leírják, végre palatábláikon előállítják. Ekkor a tanító a betűalakok felől még hiányzó pontot is felírván s a tanítványokkal is felíratván megmondja nékiek, hogy az a *i* önhangzó jegye, az *i* betű.

Ezután a tanító felhívja a tanítványokat, hogy vizsgálják meg figyelemmel, ha nem követtek-e el hibát a felírásban? Majd megvizsgáltatja mindenkivel a szomszéd

dolgozatát (jobb majd bal felől) azon hozzáadással, hogy a ki hibát vesz észre, azt neki minden zaj nélkül, a kéz felemelése által adja tudtára s felhívatván jelölje ki az általa észrevett hibát.

Különösen fontos, hogyan írják fel a kezdők az első betűt, melyet felírni megtanultak. A tanító az *i* betűben lévő két hajszálvonalat a legvékonyabban írja fel, az alapvonást pedig felötlőleg vastagon, s ismételtesse gyakran a tanítványokkal, hogy a hajszálvonásnak oly vékonynak kell lennie, minő a hajszál; az alapvonás vastagabb s balról kissé jobbra dől. A netaláni hibák gondosan kijavíttatnak. Kezdetben az írás inkább betűrajzolás; a tanítvány talán ötször, hatszor hozzáfog a munkához, míg egy alapvonást a maga teljességében előállít.

Miután a tanítványok az *i* önhangzónak megfelelő betűt felírták, s arról kitörölhetlen képzettel bírnak, megmutatja nekik a tanító a nyomtatott *i* betűt, s megmondja, hogy amaz az írott, ez a nyomtatott *i* betű. Így ismerik meg s tanulják a tanítványok felírni a többi önhangzónak megfelelő betűket, azon renddel, a mint azok felírása több több nehézséggel van összekötve.

E mellett különös figyelemmel kell lenni a tanítónak arra is, hogy a tanítványok azt, a mit felírnak, mindig el is olvassák, különben egyesekre nézve megtörténhetik, hogy a betűvel nem tudják összekötni a megfelelő hangot.

Ide tartozó főbb gyakorlatok:

Nyomtatott (önhangzó) betűalakok olvasása.

Az olvasottak felírása.

A felirottak elolvasása.

A tanító által diktált önhangzók felírása, a felirottak elolvasása.

Önhangzók tetszés szerinti felírása, olvasása.

Az ismétléseknél a felügyeletre nézve a tanító helyét pótolhatja egyik vagy másik az ugyanazon osztálybeli legügyesebb tanítványok közül.

Végezetre fődolog, a tanítványokat kezdettől fogva hozzá szoktatni, miszerint soha iskolába ne menjenek a nélkül, hogy a legközelebbi órán előadottakban magukat ott-hon szorgalmasan gyakorolnák.

E végre minden tanóra a palatáblákra tett magán-dolgozatok áttekintésével nyílik meg, s a legközelebb fel-dolgozandó tárgy kijelölésével végződik.

Második fokozat.

A mássalhangzók; egyszerű majd összetett hangviszonyokból alakult egytagú szók.

Miután az önhangzókat úgy felírni, mint elolvasni megtanulták a gyermekek, meg kell ismerkedniök a mássalhangzók írott és nyomtatott alakával, azok felírásával.

E végre felvesz a tanító egy két hangból álló szót, például ezt: ól. Elemezteti ezt a tanítványokkal, kik ennek nyomán tisztán felfogják, hogy a felvett szó két különböző hangból áll, s feliratván velök az első hangnak megfelelő ó betűt, a tanítványok érezni fogják, hogy a felvett szó felírása végett még szükség van valamire, az utolsó hang megjelölése végett. Ezt a tanító így szemlélteti: „a második hang megjelölésére írni fogunk egy hosszú hajszálvonást, az alsó közép vonaltól a felső vonalig (felírja), most egy jobbra dőlt vastag alapvonást, mely az alsó közép vonal felett fölfelé fordul jobbra, s egy rövid hajszálvonásban végződik“ (hasonlóképen felírja). Az eljárás röviden ismételtetik: egy hosszú hajszálvonás, egy hosszú alapvonás, egy rövid hajszálvonás; majd hajszálvonás, alapvonás, hajszálvonás; végre két hajszálvonás, egy alapvonás. Mielőtt azonban a felírt betűalak a palatáblán utáníratnék, a kéz szabad mozgása végett a levegőbe írnak a tanítványok előbb egyenkint, majd mindnyájan egyszerre, megnevezvén leírás közben a szóban lévő betűalak egyes részeit, végre ütem szerint történik a felírás. Csak miután ez úton kellő készséggel bírnak a felírásban, vétetik elő a palatábla. A felírást követi a két betűalak összefoglalása, olvasása, valamint a megfelelő nyomtatott szóalak ismertetése.

E részben követheti a tanító azon eljárást is, hogy először a rövid, azaz a felírásban a két belső vonalon tulnem terjedő, mássalhangzó betűalakokkal ismerteti meg a tanítványokat: c, n, m, r, s, z, v, ezután azokkal, melyek a felső közép vonalat meghaladják: t, l, b, d, h, k; majd a lefelé menők jönnek: p, j, g; ezek után az f; végre a rövid és hosszú összetettek: cs, sz, zs, ny, ty, ly, gy. Az összetettebb betűalakok, k, g, f sat. egyes részekre bontassanak, s a tanítványok szükség esetében az egyes részek felírásában gyakoroltassanak.

Hogy a nyelvtanítás mind a gondolkodó erőt hasznosan foglalkodtassa, mind a beszédbeli készséget lehetőleg előmozdítsa, azon szók, melyekben a felírandó mássalhangzók felkerestetnek, a tanítványok előtt ismert tárgyak nevei legyenek, s azon tárgyak szóbeli leírásában a tanítványok némileg gyakoroltassanak, azokból mondatokat alkossanak. E mellett alaki tekintetben mulhatlanul szükséges, hogy minden ujabban megismert mássalhangzó minden egyes hangzóval összeköttesék. Ezen tárgynevek továbbá a lehető legegyszerűbb hangviszonyokból, két vagy három különböző hangból alakult egytagú szók legyenek, mint ól, ló, öl, kút, lúg, sat. ugy azonban, hogy ez utóbbiakban egyszerre két ismeretlen mássalhangzó össze ne jöjjön, az összetettebbek mint gomb, lomb, térd sat. nem annyira ismertetésül mint inkább begyakorlásul vétetvén fel. Az összetett mássalhangzók legkésőbbre maradnak.

Itt már a falitáblák s az ABC is használatba vétetvén; a következőkben gyakoroltatnak a tanítványok.

Az általok felírott szókat olvassák a palatábláról; ugyanazokat a falitábláról és ABC-ből; egyes szókat irnak diktálás után.

Magán foglalkodás végett leírásul az ABC illető helyei jeleltetnek ki.

Harmadik fokozat.

Több tagú szók felírása, olvasása; egybefüggő olvasás kezdete

Miután a tanítványok minden önhangzót, egyszerű és összetett mássalhangzót felfogni, az illető betűkkel megjelölni, azokat egytagú szók felírásában s olvasásában kellő készséggel felhasználni képesek, több tagú szók olvasására és írására vezettetnek.

Előbb azonban az ön- és magánhangzók közötti különbségre figyelmeztetnek, az utóbbiak teljes hangú kimondásával megismerkednek, s az által az önhangzókat is, melyek a szótagolás tulajdonképeni alapját teszik, tisztábban felfogják.

A több tagú szók mielőtt felíratnának, tagokra, ezek egyes hangokra bontatnak, ezt követi a felírás. A szótago-

lásnak alapja kezdetben a száj nyílása, később a szóban meglevő hangzók száma.

Miután a tanítványok már minden hangot és minden betűt ismernek, itt többé nem új ismeretek szerzéséről, hanem a már meglevők begyakorlásáról van szó.

A gyakorlatokban szükséges egyszerű hangviszonyokból fokozatosan menni az összetettekhez.

Egyébiránt, ha a tanítványok a megelőzőekben kellő jártassággal bírnak, itt minden nehézség nélkül fognak előre haladni.

A nagy betűk felírását azok olvasása megelőzi. E végre ugyanazon szó kis és nagy betűvel kezdve nyomatik a falitáblára, p. o. lúd, Lúd, ól, Ól sat. s azok olvasása által onnan tanulják azt megismerni a tanítványok. Ezután jó mérsékelt távolságban azok felírása.

Minthogy az olvasásban és írásbani készségnek lényeges feltétele, hogy a gyermekek a szókat az egyes hangokra és betűkre kellő könnyűséggel tudják felbontani; ebben kezdettől fogva gondosan kellett, itt is kell még gyakoroltatniok. A tanítvány olvassa p. o. ezt a szót: tükör. A tanító kérdezi: hány szótag? melyik hangzó van az első, melyik a második szótagban? melyik az előhang az első, melyik az elő- és utóhang a második önhangzó mellett? Ezt azonban egy vezértanítvány is sikerrel végezheti a kezdők körül.

A tanítványok ezen a fokon már diktálás utáni felírásban is gyakoroltatnak. Egy vezértanítvány, ki az illető csapatból is választathatik, egyes szókat olvas és mond fel az előjövő elválasztó írásbeli jeleket is megnevezve, az A B C-ből, halkán, tisztán, érthetően, a többiek előtt, kik a felmondott szókat egymás után leírják. Ezt követi a felírt szók olvasása, elemzése. Mindenik tanítvány egy általa felírt szót boncol szét, a mint sor szerint rá következik, megnevezi abban a szótagok számát, kijelöli az azokban levő önhangzókat, az azokhoz tartozó elő- és utóhangokat, mialatt a többiek ellenőrködő figyelemmel kísérik s a jobb kéz feltartása által jelentik ki, ha hibát vesznek észre a szétbontásban, mi azonnal kijavíttatik.

A mi az eddigi tanításnak fő célja volt, hogy a tanítványok a szók külső érzéki alakával kellően megismerkedjenek, azt helyesen fogják fel és állítsák elő, a követke-

zókben a szók tartalmának helyes felfogása előtt háttérbe vonúl. Intézhet ugyan az eddigiekben is a tanító a gyermekekhez az általok elemzett vagy felirandó szó tartalmára vonatkozó kérdéseket, hogy például, ismerik-e a szóban lévő tárgyat? mire használják azt? sat. de ez itt csak mellékes s ha igen részletes és gyakori, elfordítja a figyelmet attól a mi itt fő: a szóalakok helyes felfogásától. Miután azonban megismerték azt a mi e részben szabályszerű, elérkezett az idő, hogy az elolvasott szók jelentését és értelmét különösen figyelembe vegyék, s ahhoz saját gondolatokat kössenek. Ezt az által lehet legbiztosabban elérni, hogy a tanítványok több egyszerű érzéki tárgyakat azok használatára vagy alkalmazására, szerkezetére, előállásra s több efféle kategóriák szerint egy közös fogalom alá helyezzenek. Ez azonban épen nem azt teszi, hogy erre következőleg az A B C-ben mint első olvasókönyvben pusztán elvont tartalmú mondatok foglaltassanak; sőt inkább szükséges a tárgyak külső viszonyok szerinti szemléltető, rövid mondatokba foglalt leírása, úgy hogy egyszersmind nyelvtani célok legyenek a szó származtatást, az igéknél a cselekvés, szenvedés állapotát és különböző időviszonyokat illetőleg szem előtt tartva az előadásban. Különös figyelmet kell itt fordítani a tárgyra, melylyel a gyermek olvasás és írás végett foglalkodik, hogy az által előterjesztései, gondolatai, ismeretei bővüljenek, a gondolkodásban és beszédben nagyobb nagyobb készséget szerezzen s általában hogy az által szellemi fejlődése hathatósan előmozdítottassék.

Az olvasásban fődolog, hogy a tartalmat kellően felfogják, s azt a kellően kitartott szünetekkel és a hang kelő változtatásával is kifejezzék. E végre különösen szükséges, hogy maga a tanító példányszerű felolvasást tartson olykor a tanítványok előtt. Szükséges továbbá, hogy a tanító az elolvasott mondatra vonatkozó kérdéseket intézzen a tanítványokhoz, főleg nagyobb fontosságú mondatoknál. Ha a felelet helyes, a tanítványok az illető képzeteket egy összefüggő gondolatba foglalták össze, következik, hogy azt a mit olvastak, helyesen felfogták. Hogy saját szavakban adjanak feleletet, azt nem követelheti a tanító; helyes legyen a felelet, bár minő alakban tétessék fel arra vonatkozólag a kérdés, az a fődolog. Olvassák el többször a felvett darabot és írják le. Irjanak diktálás után, ir-

janak fejből is bekönyv nélkülözött mondatokat, úgy azonban, hogy azon szókat, melyek felírása némi nehézséggel van összekötve előlegesen szétboncolják. Ha tetemes hibák nagy számmal vannak a dolgozatokban, jele hogy a feladat még nincs helyén, hanem sikeresebb lesz könnyebbek feldolgozása. Sok kérdezősködés, hosszas magyarázás után fogatni fel valamit a tanítványokkal épen nem célszerű.

A gyakorlatok anyaga és módja úgy legyen megválasztva, hogy egynéhány hozzájuk intézett kérdés után mindnyájan képesek legyenek a feladatot megfejtani, ellenkező esetben minden törekvése és buzgalma mellett is a tanítót terheli a felelősség, ha a siker ki nem elégítő.

Negyedik fokozat.

Egybefüggő olvasás.

A mi a közelebbi fokon mint fő cél tüzetett ki kisebb körű mondatok olvasásában, itt nagyobb terjedelmű mondatokra, sőt egész egybefüggő olvasmányi darabokra terjesztessék ki. A szünetek kellő kitartása az elválasztó írásbeli jeleknél, a hang illő változtatása, melyből a tárgy helyes felfogása, elsajátítása tűnjék ki, a tartalomra vonatkozó gyakori kérdések, példányszerű felolvasása a darabnak, a tanító és az olvasásban nagyobb készséggel bíró tanítványok által, az egész darab tartalmának egybefüggő felmondása, részletekbeni leírása, sőt betanulása azon eszközök, melyek által a tartalom helyes felfogása és annak alkalmazásba vétele lehetővé lesz.

Nyelvtanítás a közép és felső osztályban. — Itt mindenképp előttről azt kell eldönteni: szükséges-e a nyelvtan előadása a népiskolákban, s ha igen, mi elvek szerint történjék az, hogy sikert ígérjen?

A nyelvtanításnak fő feladata, hogy a tanítványok saját gondolataikat írásba foglalni, azokat helyesen kifejezni képesek legyenek; ezen cél lehető elérése végett a nyelvtan előadása a népiskolákban mulhatlanul szükséges. Igaz, hogy ezen cél tetemesem megközelíthető pusztán gyakorlati úton, a nyelvtan szabályainak ismerete nélküli is, de az is igaz, hogy ekképen mindig hiányos marad az e részbeni ismeret, s a gondolatokat kifejező mondatok ösztönszerű el-

darabolása az elválasztó írásbeli jelek által, a részek belső összefüggésének ismerete nélkül, alaposnak és értelemfejtőnek nem nevezhető. Azonban szükséges, hogy a nyelvtan rideg alakiságából, melynél fogva az a gyermekekre nézve oly kevésbé vonzó és épületes, kivétetvén, kellő alaposág mellett lehetőleg gyakorlativá tétessék, egyenesen a nyelvtani olvasókönyvhöz köttetvén annak előadása.

Minthogy már a nyelvtan előadásában fő cél, hogy a tanítványok saját gondolataikat indokolt eljárás mellett lehető legkevesebb hibával képesek legyenek írásba foglalni, a nyelvtanításnak eme gyakorlati célját, mely egyenesen a helyesírás, eleitől fogva szükségkép szem előtt kell tartani. E végre a tanítványok, mihelyt az olvasás legelső nehézségei le vannak győzve, már az A B C-ben levő egyes szók mellett álló elválasztó jeleket is gyakran megnevezik, s az utánírásban mint az illető betűket, úgy azokat is mindenütt a legnagyobb pontossággal írják fel. Azonben e külső gyakorlati eljárásnak az értelmes oktatás mezején lassankint elméleti alaposságra emelkedettnek kell lennie. Nem sokára következik a mondatokban az egyes beszédrészek megkülönböztetése, s minthogy ebben már nagyon sok a logikai elem, innen a kettőnek t. i. a mondatok nyelvtani és logikai elemzésének egyesítése önként következik, s ez annál természetesebben, mert az egyes szók által kifejezett képzetek nagyobb határozottságot és világosságot nyernek az értelemre nézve, ha azok más összeillő fogalmakkal jönnek összekötetésbe, azaz ha az egyes szók mondatokká alakíttatnak, innen az egyes beszédrészek is a mondatokból ismertethetnek fel legkönnyebben; ezért e részben a mondatokból történik a kiindulás. Azon kérdés már: a mondatok nyelvtani elemzése legyen-e első vagy a logikai? ugyanazonos ezzel: fontosabbnak tartjuk-e azt jelelni ki elébb, a mi a mondatban csak esetleges, mint főnév, melléknév, vagy azt a mi abban lényeges, mint alany, állítmány? a midőn a kérdésnek határozottan az utolsó, t. i. a logikai elemzés részére kell eldölni. Ezt későre halasztani annál kevésbé lehet, mert a mondatok logikai elemzése kétség kívül az elemi nyelvtan legnehezebb része, ezért szükséges, hogy annak elemeivel a gyermekek, oly korán a mint csak felfoghatják azokat, megismerkedjenek, s a megelőző könnyebbek lassú de biztos tárgyalása mellett emelkedjenek az évekkel elébb men-

ve a nagyobbakra és nehezebbekre. A logikai elemzést azonban nyomban és elválhatlanul kíséri a nyelvtani elemzés, az alany tartalmánál fogva mint főnév, az állítmány mint melléknév, ige sat. különböztetvén meg. A mondatok elemzése alkalmával fő dolog, hogy a tanítványok rögtön az első tárgyalás alkalmával tétessenek figyelmesekké arra, hol és mi alapon használtatik az írásban a pont, kérdés- és felkiáltás jel, vessző, pontos vessző, két pont sat., különben nem lesz a nyelvtanítás ezen része kellően gyakorlati és épületes.

A közép és felső osztályra nézve a nyelvtanítás érdekében a következőket szükséges közelebbről érinteni: 1) miképen kell vezetni a gyermekeket a mások gondolatainak elsajátítására? 2) miképen a másoktól átvett vagy önmagukban ébredt gondolatok írásba foglalására? 3) miképen lehet azt némi biztossággal eszközölni, hogy úgy a beszédbeli mint írásbeli előadás a nyelvtan szabályaival megegyező legyen.

1) A mi az elsőt t. i. a mások gondolatainak elsajátítását illeti, ennek legbiztosabb eszköze a mondatok taglalása, elemzése, melynek egyenes feladata, az elolvasott darab tartalmát tisztává tenni, továbbá hogy az által a tanító a gyermekeknél gyakran előjöheto félreértéseknek nyomára jöjjön, s azokat útba igazíthassa. Az eléje tett kérdésekre adott feleletek által a gyermek a legnagyobb sikerrel gyakoroltatik a mondatképzésben, és mert az egyes mondatok és szakaszok úgy magukban, mint egymáshoz viszonyukban is az öntudat elé állíttatnak, ez által a tárgyalás részletes lesz, és a mi igen természetes, kellő világosságot nyer; szóval az olvasmányban foglalt gondolatok elsajátításának ez a legbiztosabb eszköze, s folytonos gyakorlás által ez úton a tanítvány figyelmes olvasáshoz szokik s az olvasmány értelmes felfogásra vezettetik. Ezen a fokon nem elég, hogy a tanítványok a gépies olvasásban gyakoroltassanak, hanem az olvasottak által az ismereten felül azok lelkületére, érzelmére és izlésére kell hatni. Nem elég, hogy a tanítvány a környezethez mért hangon hallhatóan és érthetően, a szünetek kellő kitarásával olvasson; szükséges ezen felül, hogy kitudja jelelni a mondat tárgyát s azt a mi arról állíttatik, e mellett a mondat főtartalmát egyszerűen kifejezni tanulja, a mondat különböző tagjait és szakaszait

azok fontossága szerint hangsúlyozza, figyelmeztetve legyen egyes kifejezésekre, azok szépségére, kerekdedségére, a szép hangzatra, szórendre.

A mi az olvasásbani kifejezést illeti, kerülni kell minden mesterkéeltséget, keresettséget és szónoklati álbensőséget. A legkifejezéstelibb olvasásból is ki kell annak látszani, hogy az előadó nem saját lelkéből szól, hanem mások gondolatait adja elő, és csak annak kell felismerhetőnek lenni, hogy a beszélő személy vagy az író érzelmeit és hangulatát felfogta. Ezen kifejezés az olvasásban mintegy magától megjő, ha a tanítvány az olvasott darabot bensőleg felfogta. Ez okból helyen kívüliek minden ide vonatkozó szabályok; a tanítónak arra kell szorítkoznia, hogy azt a mi hibásan olvastatott úgy adja elő, hogy az előadás által maga a tárgy hozassék közelebb a gyermekhez. Ekképen történvén az olvasástanítás, nemcsak az értelemre van annak hatása, hanem a kedélyre is, általa a gyermek gondolatköre folyvást kiebb terjed, nyelvismerete bővül, s ezen eljárás habár későbbben de csálhatlanul gazdag gyümölcsöt hoz.

Megemlítenőd, miszerint a nehezebben érthető darabokat elsőben maga a tanító olvassa fel gondosan, kellő kifejezéssel, a könnyebbeket az értelmesebb tanítványokkal olvastatja, különösen ha előlegesen kijeleli előttök a darabot, hogy arra az iskolában vagy otthon gondosan elkészüljenek. Ezen felolvasásra következik a darab részletes tárgyalása, a midőn a tanító a gyermekekhez intézett kérdések által figyelmüket az abban foglalt főbb eszmékre fordítja s kimutatja, hogy az általa nagyobb erővel hangsúlyozott szóknak miért kellett a kimondásban különösen kiemeltetni. Majd egyes nehézségekre megy által; egyes szókat vagy tételeket fejteget, értelmez, magyaráz, de nem elvont meghatározás, hanem hasonlat, ellentét, alkalmazás, az elvontnak tárgyilagositása, ritkábban használt, nehezen érthető szók és tételek helyett szokottabbak és könnyen érthetők alkalmazása által. Ezután a gyermekek olvassák az egész darabot egyenkint és mindnyájan egyszerre; a hibás olvasás vagy helyes előolvasás vagy további magyarázat útján kijavíttatik. Végre még egyszer átolvastatik az egész darab; mert a legelső tekintélyek szerint épületesebb ha egy darab tízszer olvastatik, mint tíz darab egyszer. — Csak ha a felolvasás hibátlan, nyugtathatja meg magát a

tanító, hogy a tanítványok helyesen felfogták az olvasmány tartalmát. Ezt követi a darab egybefüggő elbeszélése. E végre a tanítványokat kellő tapintattal fogja az ügyes tanító felbátorítani, ki miután a tárgyat lehetőleg szemlélhetővé, érdekessé és érthetővé tette, elsőben az idősebb és több képességgel bíró tanítványokkal fogja azt elbeszéltetni, hogy a gyengébbek, kiknek mérsékelt előmenetele iránt is türelmes lesz az értelmes tanító, abból egy részről épületet, más részről pedig az elbeszélésre bátorságot vegyenek. Végre az ekkint tárgyalt darabok írásba foglaltatnak vagy egészen vagy csak egy részben, s a fontosabbak bekönyvnélkülszövegként.

Különös figyelem fordíttatik a nemzeti dalok olvasására és betanítására. Ezek, hogy az első benyomás annál hathatósabb legyen, elsőben mindig maga a tanító által adatnak elő, mégpedig a könyvnélkül betanulóandók ugyancsak könyvnélkül. A magyarázatokba nem mélyed el nagyon a tanító; fő dolog a darab megkedveltetése. E ponton a nyelvtanítás az énektanítással a legtermészetesebben érintkezik. E végre azonban célszerű és szükséges, hogy mind a szöveg mind a dallam tekintetében izléssel megválasztott néhány darab a régibb és újabb korból véve egy dalfűzerbe állíttatnék össze, melyből a tanítványok évnegyedenként egy egy darabot fognának betanítani, s az iskolai pálya végén azokat magukkal vinnék az életbe, melyek nem sokára a nép közös tulajdonává lennének s lelkében öntudatos nemzeti érzelmeket fognának ápolni és terjeszteni.

A mi a templomi énekek tanítását s a biblia olvasását illeti, e részben a tanítónak mindig szem előtt kell tartania, hogy a hely, a melyen áll, szent. A biblia, mely Isten országát legelső kezdetében s megalapításában mutatja fel, az énekek, melyekből kegyes emberek érzelmeit és gondolatait tanulja ismerni a gyermek és sajátítja el, nem tárgyalhatatnak akképen, mint a reál olvasókönyvben lévő darabok. Itt a részletekig menő tárgyalás könnyen megzavarhatná azon benyomást, melyet a biblia és énekeskönyv szavai magokban gyakorolnak a tanítvány lelkére. Ez azonban nem azt teszi, hogy a bibliát és énekeskönyvet magyarázat nélkül kell olvasatni, bekönyvnélkülszövegként, sőt nagyon szükséges a lehető félreértéseket útba igazítani, a régi szólásformákat ujakkal kicserélni, a költő fő gondolatait s azok össz-

szeköttetését a gyermek elé állítani; de e mellett sokat kell bízni az íge erejére, mely a gyermek szívében is hathatósan működik és gazdag gyümölcsöt terem. A bekönyvnélkülözött énekek felmondása legyen ünnepélyes és szónoki, a mennyiben ezek, különbözőkép más olvasmányi daraboktól, nemcsak a mások, hanem egyszersmind saját gondolatainkat és vallásos érzelmeinket fejezik ki.

2) Miképen kell a gyermeket a másoktól átvett gondolatok vagy saját gondolatai írásba foglalására vezetni?

Midőn a gyermekek az alsó osztályból a középsőbe átmennek, még nem bírnak kellő készséggel, biztossággal és könnyűséggel az írásban; ezért szükséges, hogy abban folyvást szorgalmasan gyakoroltassanak. E végett időnkint az ABC minden betűt a nagyok mellett a kicsinyeket is, nagy gonddal és csinosan felirogatják példánylapról vagy a nélkül, ezek az ugynevezett szépirási gyakorlatok; s hogy a kéz a kellő könnyűséget is megnyerje, az ütemírásban is folyvást gyakoroltatnak a tanítványok. Ezek mellett könyvnélkül betanítandó szentírásbeli helyeket a könyvből gondosan utánírnak, valamint a különböző szakokból bekönyvnélkülözött darabokat, imádságokat, énekeket, nemzeti dalokat fejből tesznek csinosan táblára, illetőleg papírra, a lehető hibák a tanítványok, végre a tanító által az utolsóig gondosan kijavíttatnak. Ez uton eszközöztetik, hogy majdan a tanítványok saját gondolataikat írásba foglalni képesek legyenek; az utánírás által egyszersmind egyes darabok bekönyvnélkülözése is tetemesen megkönnyíttetik.

A középső osztály felső folyamán fogalmazás tárgya lehet a tanítási órán előadott történet vagy elbeszélés vagy valamely esemény, melynek a gyermekek tanúi voltak, ha már az előtt azok élő szóvali előadásában gyakoroltattak.

3) A helyesírás szabályainak alapos felfogása és biztos alkalmazása nyelvtani ismereteket föltételez, melyeknek mértéke azonban lehető legkisebbre vétetik, s ezek sem önállólag, hanem, mint felebb érintve volt, mindig az olvasókönyv nyomán tárgyalattnak. Továbbá sohasem kezdheti a tanító az előadást azon, hogy a szabályt eleve felállítja s majd példákat hoz fel nagy számmal szóval és írásban, hogy azok által a felállított szabályt a gyermeknél öntudatos tisztaságra emelje. Sőt a szabályt elsőben mindig a példakon szemlélteti, s csak midőn már megszokottá lett az a

gyermekek előtt, foglaltatja azt velök szavakba, s hozat fel alkalmazásúl néhány példát.

Általában a helyesírás szabályaival a tanítványok gyakorlati úton ismerkednek meg, kezdetben utánczás által sajátítják el azokat. A kevés elméleti szabályok a nyelvtanítás egész ideje alatt alkalmilag közöltetnek s folytonos ismétlés által elsajátíttatnak, begyakoroltatnak.

A mi az írásbeli jelek alkalmazását illeti, az a mondatok elmélete nélkül mindig hiányos és ingatag. Tetemesen megkönnyíttetik az által, ha a gyermek eleitől fogva hozzá van szoktatva, hogy azokat figyelemmel kísérje, az utánírásnál dolgozataiba pontosan felrakja, míg végre a mondatok elemzése által az eljárás elvileg megalapíttatik.

Népiskolában a nyelvtanból körülbelől a következőknek kell előadatni: 1. egyszerű mondatok s azokban biztos kijelölése az alanynak és állítmánynak; 2. ezeknek közelebbi kijelölése meghatározása jelző és tulajdonító által, továbbá a kiegészítő; 3. a beszédrészek megkülönböztetése; 4. szószármaztatás; 5. különféle ítélő, elbeszélő, óhajtó, állító, kérdő mondatok; 6. mellékmondatok; 7. név- és igeragozás, módok és idők kijelelése; 8. körmondatok. Mindezek az olvasókönyv nyomán tárgyalatnak, s az illető tételek példákban szemléltetnek.

A felső osztályban olvasmányúl használtatik maga a biblia, különösen az új testamentomból a történeti rész, az apostolok cselekedeteiről írott könyv, ezzel összeköttetésben az egyház története, a keresztyén különösen protestáns egyház elterjedése, s viszontagságai Magyarországon. Érintethetnek az apostoli levelek is, melyekből különösen a bekönyvnelkülözendő helyek nagy gonddal tárgyalatnak, magyaráztatnak, felíratnak.

Olvastatnak templomi énekeink, szerzőik életrajzával. Az olvasókönyvben foglaltak, megerősödvén már a gyermekek azok felfogásában, nem tárgyalatnak oly részleteken mint a megelőzőkben.

Az ütemírás, megnyervén már a kéz általa a kellő biztosságot és könnyűséget az írásban, megszűnik. E helyett a tanítványok gyakorlatilag oktattatnak az üzleti fogalmazásban, t. i. levelek, nyugtatványok, kötelezvények sat. írásában. Ennek legegyszerűbb módja az, hogy alapos kifejtés után, hibátlanul készített mintalapok tétetnek a ta-

nítványok elé, kik azok nyomán megismerkednek azzal, a mi az illető fogalmazásban alak, nyelv és tartalom tekintetében fontos és lényeges. S midőn azokba ekképen bevezetettek, önállóan hasonló tartalmu iratokat készítenek. Ezen dolgozatokat felolvasás végett egymás közt olykor kieserélik, hogy idegen írások olvasásában is gyakoroltassanak. Végre a dolgozatok egy a végre készítendő füzetbe összeiratnak, s a tanítványok által gondosan megőriztetnek. Ezek mellett mint a felebbi osztályban, ugy itt is szent írásbeli helyek, nép- és nemzeti dalok folyvást nagy gonddal iratnak össze.

Végre szükséges, hogy ezen a fokon a tanítványok önállólag gyakorolják magukat a fogalmazásban, t. i. az általok látottakat vagy hallottakat, a mint azokat felfogták elmondják s írásba foglalják. Ezen gyakorlatok vétethetnek a földrajz, történelem és természetrajzból is; lehetnek természettani kísérletek leírásai, kivonatok a szentirók munkájából, annak egy vagy több részéből, a katekhizmus egyik vagy másik fejezetéből, lehetnek szám- és mértani feladatok megfejtései. Átalában az anyagnak a szemlélet és az iskolai oktatás köréből kell vétetnie. Az írásbeli feldolgozást azonban legalább kezdetben megelőzi a szóbeli tárgyalás, hogy az által a tárgy, annak elrendezése és a kifejezések is közelebbről vétessenek és fogassanak fel a tanítványok által.

A mi a helyesírást illeti, azokba mik ide vonatkozólag felebb előadattak, a tanítványok nemcsak bevezetettek, hanem a közelebb előadottak feldolgozása által és közben be is gyakoroltatnak.

Szám- és mértan.

A számtanítás célja szoros következetesség a gondolkodásban, szabatosság az élől szóvali előadásban; továbbá fejleszteni az értelmet, élesíteni a gondolkodó és kombináló erőt; e mellett különösen szükséges, hogy a tanítvány általa bizonyos mértékét szerezz meg a közéletben nélkülözhetlen számismeretnek és a számvetésbeni gyakorlati készségnek. Az embernek a kívülötte lévő tárgyakat múlhatlanúl szükséges azok száma mennyisége, tömege és részei, s a számviszonyoknál fogva azok közt létező összeköttetés szerint is, ösmernie; de ebben egyszersmind az is ki van

mondva, miszerint az e részbeni oktatás tárgyhoz kötött, s ennél fogva annak lehetőleg gyakorlati irányúnak kell lennie: fődolog ügyes számvetőket képezni, kik munkát és annak illető díját, tőkét és kamatot, tért és időt, kelmét és annak árát, időt és munkaerőt, sat. bizonyos föltételek szerint egymásra vive kellő pontossággal képesek legyenek meghatározni, azok viszonyos mértékét kijelelni.

A népiskolában a számtanítás körébe esik az alak- és mértan előadása is. Itt azonban a matematikai alakok és előterjesztések nem tárgyalhatatnak önállóan, pusztán alak-ki képzés tekintetéből, hanem gyakorlatilag s egyenesen az életre alkalmazva. A nép azok iránt csak annyiban bír és birhat érdeklél, a mennyiben azokat lakán, edényein, udvara, kertje, szántóföldje saját alakulásában az életben időnkint maga előtt látja s azokra vonatkozólag olykor kisebbszerű számításokat kell tennie. — De e körön belül kell, hogy a nép a szükséges gyakorlati matematikai ismeretek birtokában legyen, melyeket csak a népiskolában szerezhet meg, melynek e részben feladata eszközölni, hogy a tanítványok tiszta előterjesztéssel bírjanak a vonalakról és szögekről, kellő készséggel a felület és tömeg kiszámításában, hogy földeit gazdasági céloknak megfelelőleg tudja a közember is a terület meghatározásával felosztani, egy gerenda, egy árok köbtartalmát s több eféléket kiszámítani.

A tárgy részletesebb kijelölése.

a. Számtan.

Hogy a számtanítás a tanítványokra nézve értelemfelesztő legyen, szükséges, hogy a tizedes rendszert alaposan ismerjék, kellő könnyűséggel alkalmazzák. Ide tartozik mindenek előtt, hogy a tanítványok egész könnyűséggel tudják a számokat, nem azok számjegyekkel felírása, hanem az azokban lévő egységek szerint, bensőleg szemlélni, felfogni és megnevezni, az alsóbb rendű egységeket felsőbb rendűekre átváltoztatni és viszont. Legelső tehát a számlálás, mely külső érzéki tárgyak szemléltetése, felmutatása által történik. E végre célszerű szemléltetési készletekre van szükség. Ilyenek a némely iskolákban jelenleg is használ-

latban lévő számoló gépen kívül, mely tengelyre illesztett golyókból áll, későbbi használat végett a kocka és ötös kockahasábok, a tízes számítás, továbbá a 100 lyukra fűrott deszkakészlet, a lyukakba illeszthető, nyelbe ütött gömbökkel, a szorzás és osztás szemléltetése végett. Továbbá a felső osztályokban használandó példatár, s e helyett az alsó osztályban a tanítványok által megfejtendő feladatok legkönnyebb szerrel lehető kijelölése végett mintegy 30 darab lemezből álló készlet. A lemezekre számjegyek és a különféle műveleteknek megfelelő jelek iratnak egyenkint, egymás alá, különböző renddel, oly módon, hogy azok egymás mellé illesztése által a tanító tetszése szerint egyszerűbb vagy összetettebb számkombinációkat állíthat elő s jelölhet ki feldolgozás végett.

Miután a tanítványok a számokat elsőben nagyon szűk körben 1—5-ig, majd 1—10-ig megismerték, megtanulják azokat különféleképen kombinálni, szétbontani, összeadni, kivonni, (elsőben római I—X azután arab) számjegyekkel felírni. Ha az e körbe eső számokat ezen kombinációk szerint felfogták, azonnal azok szorzására és osztására vezetnek, s a törtek legelső elemeivel is megismerkednek. Ez azon az uton fog legkönnyebben és legtermészetesebben elértni, ha a számtanítás mindjárt ezen első fokozatán az élettel hozatik összeköttetésbe. A mily könnyen megtanulja szemlélet útján a gyermek, hogy egy garasban 3 krajcár van, épen oly könnyen megtanulja azt is ugyanakkor, hogy egy krajcár nem egyéb mint egy garasnak $\frac{1}{3}$ -e. Ezen a lépcsőn megismerik a tanítványok az itcét és messzelyt, a krajcárt, garast, s értékök szerint e körön túl nem eső más pénzdarabokat; az ölet, mely lábakra van osztva; továbbá a latot és nehezéket; vékát és köblöt. Az időszámítás elemei.

Ez után 1—20-ig vétetnek a számok tárgyalás alá. Itt a tizedes rendszer alaptörvénye, hogy tíz egység egy felsőbb rendű egységet tesz, a legegyszerűbb módon szemléltetik s vétetik alkalmazásba. Tízével nyalábokba kötözött írótollak az egészet kézzel foghatóvá teszik, s az úgy nevezhető tízesekkel a már előttök ismert számkörben épen oly könnyűséggel fognak számolni a kezdők, mint magukkal az egyesekkel, s megvettetik a tizedes rendszereni számvetés biztos alapja; majd a két jegyű számok felírása alkalmával a különböző elhelyezés szerint egymás után írott számje-

gyek értékében a tizedes rendszer alaptörvénye láthatólag a tanítványok elébe állítatik.

Majd a számlálás után a felebbiekben keresztülvitt számkombinációk ismételtetnek: a szétbontás, összeadás, kivonás, szorzás, osztás, mégpedig nemcsak az egész számokkal, hanem a törtekkel is, ez utóbbiakra nézve azonban a lehető legegyszerűbb esetek föl vételével. Megismerik a tanítványok a lábat és hüvelyket, tucatot, garast és forintot. Időszámítás.

Erre következőleg kibővül a számkör 1—100-ig.

A felebbi gyakorlatok itt már nagyobb változatossággal vitetnek keresztül. Ismétlésül egyesek egyesekhez, majd tízesek tízesekhez, tízesek tízesekhez és egyesekhez (vegyes tízesekhez) vegyes tízesek vegyes tízesekhez adatnak (s illetőleg levonatnak), ez úton a tizedes rendszer alaptörvénye összetettebb feladatok által szélesebb alkalmazást nyer. A törtek, mint részek, itt már magából az egységből állítatnak elő. Megkülönböztetnek a valódi és áltörtek, a tiszta egész szám a vegyestől, kisebb egynemű törtek összeadatnak és kivonatnak. A szorzás a szorzótábla gépies könnyűséggel leendő kezeléseig vitetik, összeköttetésben a megfelelő osztási gyakorlatokkal. A feladatokban kijelöltetnek az összeadó részek és az összeg; a kisebbítendő, kivonandó, maradék, különbség; a szorzandó, szorzó (tényezők), szorzmány; az osztandó, osztó, osztalék, hanyados.

Megismerendő pénz-, mérték- és súlynemek: forint, krajcár; mázsa, font és lat; véka és itce; akó, cseber. Ezek szorzás és osztás általi egymásra vitele; az illető váltószámok. Időszámítás.

Az eddig előadott gyakorlatok a számvetésben 1—1000-ig s onnan a közéletben eléjőhető legszélső határokig vitetnek. — A tanítványok nagyobb feladatok megfejtése alkalmával mind inkább belátják és alkalmazásba veszik azon egyszerű szabályt, hogy tíz egynemű egység egy felsőbb rendű egységet tesz; majd a pénz-, mérték- és súlynemek nagyobb terjedelembeni egymásra vitele mellett előadottnak az oszthatóság ismertető jelei, egyszerű tényezőkre bontás, legnagyobb közös osztó, legkisebb közös többes kiszámítása.

Végre a törtek tüzetesen tárgyalatnak, mégpedig oly alapossággal, hogy azok alkalmazása által az egységre vi-

tetvén a számítás az arányok összetettebb feladatok megfejtésében is nélkülözhetők legyenek.

Megjegyzendők még itt a következők: Hogy a tanítványok a számtanítás által tisztán gondolkodni tanuljanak, a gondolatokban lévő egyes képzeteket előterjesztésökbe öntudatosan fölvegyék, s a számviszonyok saját alakulását bensőképp tisztán szemléljék, annak mindjárt kezdetben kell megalapíttatnia, mi egyedül a szemléltetés, az pedig célszerű taneszközök által eszközölhető.

Továbbá szükséges, hogy a gyermekek minden fokozaton keresztül kellő belátással fogják fel a különböző szám-műveleteket, indokolni tudják a számításban követendő eljárást, és ne vaktában felállított, általok meg nem értett szabályokat tartsanak szem előtt, ha még oly készséggel bírnának is azok nyomán a számvetésben.

A számismertetés tárgyismertetéssel legyen összekötve, különösen a különféle mértékek szemléltető ismertetésével. E nélkül az alkalmazott számok is elvontakká lesznek, s azokról a tanítványok nem fognak élő ismerettel birni, mi a gyakorlati életben nélkülözhetlen.

A számviszonyok öntudatos felfogása azonban épen nem rekeszti ki azt, hogy a számvető gépszerű könnyűséggel járjon el a számvetésben, sőt a közéletben, hol csak bizonyos eredmény kihozásáról van szó, nagyon fontos a helyesen felfogott és megértett szabályok oly módu alkalmazása, hogy ez a számvetőt lehető legkevesebb mértékben tartsa felvontan.

Fontos dolog a számtanításban a sokoldalúság, t. i. ugyanazon feladatnak különböző kombinációk szerinti megfejtése. Hogy azonban ez a változatosság a megfejtést bizonytalanná ne tegye, a többek közt egy bizonyos meghatározott menetének kell lenni a kiszámításnak, melybe a tanítványok leginkább begyakoroltatnak. Így az összetett feladatok megfejtésében állandó szabály, hogy a számítás az egységre vitessék; mert ha ez úton kissé terjedelmesebb lesz is a számítás, de könnyebben felfogható, s a gyermek öntudatos eljárásra van kényszerítve, az arányok elmélete nélkülözhető lesz.

A megfejtésnek szoros következetességgel keresztülvittnek kell lennie. Így például a logikai következetesség ellen vét, ki ezt a feladatot: 1 alma ára 3 krajcár, mennyit

fizetek 5 almaért? így fejtí meg: ha 1 alma ára 3 krajcár, 5 almaért 3-szor 5 azaz 15 krajcárt fizetek, e helyett: 1 alma ára 3 kr., 5 almaért 5-ször annyit, $5 \times 3 = 15$ krt. fizetek.

A szántanítás által nemcsak a gondolkodásban, hanem a beszédben is hathatósan gyakoroltatnak a tanítványok. E részben a szóbeli megfejtéseknél fődolog: nyelvtanilag helyes kifejezés, halk, tiszta, összefüggő előadás.

A szóbeli megfejtés ne vitessék a legkisebb részletekig; p. o. ennek a feladatnak: mennyi lesz 3×54 ? nagyon részletes és ernyedtt megfejtése a következő: $54 = 50 + 4$, $3 \times 54 = 3 \times 50 + 3 \times 4$, $3 \times 50 = 150$, $3 \times 4 = 12$; és így $3 \times 54 = 150 + 12$, $12 = 10 + 2$, tehát $3 \times 54 = 150 + 10 + 2$; $150 + 10 = 160$, $160 + 2 = 162$; e szerint $3 \times 54 = 162$. E helyett elég a következő számítás: $3 \times 54 = 3 \times 50 + 3 \times 4$; $3 \times 50 = 150$, $3 \times 4 = 12$, $150 + 12 = 162$; és így $3 \times 54 = 162$.

Alig szükséges megemlíteni, hogy ezen gyakorlatok nem elvont, hanem alkalmazott számokkal vitetnek keresztül, s amazok csak annyiban használtatnak, mennyiben a mondhatni gépszerű könnyűség megszerzése, a számvetés elemeinek gyors kezelése végett ily nemű gyakorlatok is szükségesek. Azt azonban állandó szabályul lehet felállítani, hogy a szántanításban az alkalmazott számok az elvontakat megelőzik. Az alkalmazott számok is az életből legyenek véve, s a tanító a gyakorlati élet szükségéit öntudatos áttekintés és mintegy előkészület végett terjeszszé feladatok alakjában a gyermek elé. Ilyenek már az építkezésekre vonatkozó költségvetések, számadások, bibliai, egyházi és polgári történetekből, s a földrajzból vett számadatok összevetése. Ezekből a tanítványok nagyon érdekes következtetéseket húzhatnak ki, s ha a tanító elég ügyességgel bír ezekre nézve a legközelebb tárgyaltnak fehasználni, ez által mind a számtan mind azon tantárgyak érdekében nagy fontosságú célok fognak megközelíttetni.

b. Mértan.

A gyakorlati számtanítás másik része az elemi mértan. Mennyire fontos és szükséges tantárgy ez, eléggé el van ismerve; nehézségei miatt azonban tárgyalása a legnagyobb elővigyázatot teszi szükségessé. Terjedelmére nézve már

leginkább a közélet legérezhetőbb szükségeinek kielégítésében határozódik az, előadására nézve pedig az elvont, tudományos, elméleti helyett lehetőleg szemléltetőnek és gyakorlatinak kell lennie; ez úton kell a tanítványoknak megismerkedniük a mértani alakok és testek azon tulajdonaival, melyek azok felmérésének alapúl szolgálnak. Ez úton kell azt eszközölni, hogy a földművelő megközelítőleg ki tudja számítani, hány öl fa fog kitelni egy levágott törzsökből, s más ehez hasonló, reá nézve fontos feladatokat képes legyen megfejtetni.

É végre a következő eljárás látszik legcélszerűbbnek. Az alsó osztály a mértani testeket tanulja szemlélet után leírni, összehasonlítani és meghatározni, a kockán kezdve. Ez után jönnek a többi szabályos testek: a hasáb, gúla, kúp és a henger. Ezek szemlélése mellett megismerkednek a tanítványok a lapokkal, alakokkal, csúcsokkal, vonalak- és szögekkel. Megismerik a mértani testeken az alapot, az oldallapokat, a csúcsokat és ormókat; az egyenes és görbe vonalú alakokat, mint a testek határait.

A közép osztály megismeri a párhuzamos, széthajló és összehajló vonalakat s a szögeket, melyek előállanak, ha ezen vonalak egy harmadik egyenes vonal által keresztülmetszetnek, a derék, hegyes és tompa szögeket; különböző alakulású három szögeket a szögek és oldalak figyelembe vételével, bevezettetvén ezek alakítása végett a körző használatába; a különféle négyszögeket, szabályos és szabálytalan sokszögeket; a kört a hozzá tartozó vonalakkal, minők a sugárok, átmérők, húrok; továbbá szemlélet útján lehozható tételeket, p. o. hogy a csúcsháromszögek egyenlők, hogy két szomszédsháromszög két derékszöggel egyenlő, hogy a megfelelő és váltósháromszögek, továbbá hogy az egyenszerű háromszögben az alapon fekvő szögek egyenlők, hogy a szabályos négyszögben az oldalak, valamint a szögek is, úgy a körben a sugárok és átmérők egymással kivétel nélkül egyenlők sat. Ezeket a tanítványok közvetlen szemlélet útján fogják fel s győződnek meg azok valódisága felől.

Megjegyzendő, miszerint minden tanítvány el van látva az alakok előállítása végett szükséges eszközökkel, s a tanító által a nagy táblára írt alakokat a legnagyobb renddel, pontossággal mindenki utándolgozza.

A felső osztályban a pontból történik a kiindulás, s a

gyermekek előtt és által szerkesztő modorban állíttatik abból elő a vonal, ugyanazon kiindulási pontból különböző irány mellett a szöglet, különböző kiindulási pontból ugyanazon irány mellett előállítatnak a párhuzamos vonalak, a nyílt szöglettér elzárása által a háromszög, sat. sat.

S mind ennek úgy kell megtörténni, hogy már a szerkesztés alatt arra vezetessék a gyermek figyelme, a mi az alakban lényeges vagy jövőre nézve különösen fontos.

Az ekként megalapított s tantételekbe foglalt igazságok gyakorlatilag azonnal alkalmazásba vétetnek: a szoba földje, deszkázata, falai, az udvar, a kert, a benne lévő veteményes ágyak pontosan felméréstnek mérő láncsal, kötéllal vagy üles póznával, s a munka eredménye csinos kiállításban, kellő pontossággal tüstént papírra tétetik. E végre szükséges, hogy a gyermekek által használandó vonaszokon a hüvelykmérték alsóbb felosztással is meg legyen jelelve.

A sokszögek után tárgyalás alá jő és felméretik a kör, mint rendes sokszög; továbbá kiszámíttatik a lehetőleg egyszerű, szemléltető eljárás mellett a kocka, hasáb, gúla, henger és kúp felülete és tömege. Mindez hasonlóképen alkalmazásba vétetik, kiszámíttatván legközelebb a szoba köbtartalma, az egész iskoláé sat.

Árvay József,

képezdési igazgató tanár.

A SZEPTEMBERI EVANGYÉLIOMI SZÖVETSÉGGYÜLÉS.

III.

Az evangyéliomi hitvallás joga.

(Előadta Plitt Th. heidelbergi hittanár és lelkész a tizenedik ülésben, szeptember 16-án).

Mielőtt előadó „az evangyéliomi hitvallás jogának” vagyis azon jognak, hogy evangyéliomi hitét kiki szaba-

don vallhassa, elvi fejtegetésébe s tárgyalásába bocsátkozott volna, rövid történelmi visszapillantást tett s megmutatta, hogy az apostolok a szinédrium és theokrata állam, a keresztyén vértanúk a pogány felsőség s római államtörvény, s végre a protestánsok a németbirodalmi törvény ellenében a szabad keresztyén vallástétel isteni jogára támaszkodtak, mely elidegeníthetlen. Ezen isteni jog ellenében minden formális emberi jog és törvény érvénytelen. Ezen isteni jogra támaszkodva mondá ki Péter ama merész szót, hogy Istennek kell inkább engedni, mint embernek; oly szó, mely örökre igaz marad, habár azzal sokan, kik nem tanulták meg, mit tesz „Istennek engedni“, visszaélnék is. A protestánsok is ezen isteni jogra hivatkoztak a német birodalmi törvény ellenében a spirai 1529, a passau 1552, az augsburgi 1555, miként az osnabrücker 1648-iki vallásos szerződések és békekötésekben. „Ők a jogot oltalmazták, ők a lelkismeret szabadságát követelték. A mit kértek és követeltek, az a lelkismeret szabadsága volt az ágostai vallástétel vallóira nézve, befoglalva abba az úgy nevezett „reformátusokat“ is. — S mit értettek a protestáló rendek a lelkismeret szabadsága alatt? Én úgy vélem, mond előadó, hogy ők az alatt nem mást értettek, mint azon jogot, hogy az ágostai hitvallás vallói Istent lelkismeretük szerint tisztelhessék. Mert az világos, hogy ezen szó „a lelkismeretszabadságot“ involválja azon értelemben, a melyben azt őseink két vagy három századdal ezelőtt vették, és pedig nem pusztán azon jogot, hogy Istenről lelkismeretük szerint gondolkozhassanak, hanem minden esetre azon jogot is, hogy Istent lelkismeretes meggyőződésük szerint tisztelhessék. Igen, az ágostai hitvallást követők a lelkismeret szabadságába befoglalt kultusszabadság alatt nem pusztán a jus devotionis domesticae-t, hanem egész határozottsággal a jus exercitii religionis publici-t értették. Ezt vették ők a lelkismeret alapján igénybe. Az elv tehát, mely minden követelményüknek alapul szolgált, ez: „minket lelkismeretünk kötelez, hogy Istent hivatalosan kimondott alapelveink szerint tiszteljük. Minthogy erre Istentől vagyunk kötelezve, emberi hatalom el nem veheti tőlünk azon jogot, hogy kötelességünket teljesítsük“.

De az is igaz, mond tovább az előadó, hogy „az azon korbéli protestánsok magokra nézve igénybe vették ugyan

a lelkismeretszabadság elvét, de azt másokra nem voltak hajlandók kiterjeszteni. — Vádoljuk-e őket tudatos és szándékos következetlenséggel? Én nem hiszem, hogy ahhoz jöjünk volna. Sőt nekem úgy tetszik, hogy az azon korbéli protestánsok az elvet ugyan magokra nézve egész határozottsággal igénybe vették, de arról, mint elvről, általában nem volt tiszta fogalmok. Az idő még nem jött el, midőn a lelkismeretszabadság nagy elve tiszta fényben állíttassék elő. Ez az Isten ekonómiai terve szerint később kornak hagyatott fel.

De a mi feladatunk kétség kívül az elvet, a melyre atyáink öntudatlanul támaszkodtak, lehető tisztán kifejtteni és megvizsgálni az abból szükségesképp folyó következményeket“. Lássuk, miként fejtí meg előadó úgy az állam miként egyházra nézve egyiránt nagy fontosságú feladatát.

A lelkismeretszabadság elve.

„Azon elv, melyről itt szó van, egyáltalában nem elvont bölcséleti, hanem határozottan és kizárólag vallásos. Teljesen s kizárólag a vallásról van szó, azaz emberi egyén és Isten közötti viszonyról. S azért azt mondjuk: minden emberi egyén ethikai általános függésben áll Istenhez és a mint benne általában Isten tudalma megerősödik, ezen függést, mint általánost, tudja a lelkismeret által. Lelkismere-tem mondja nekem, miként tiszteljem Istent, kitől általános függést érzek; és föltéve, hogy lelkismeretes ember vagyok, inkább meghalok, mint istenhezi viszonyomra nézve lelkismere-tem ellenére valamit tegyek. Itt tehát teljességgel nincs helye az emberi beavatkozásnak. Istennel van ügyem; s épen azért, mert Istennel van ügyem, itt semmi emberi tekintélyt el nem ismerhetek. A lelkismeretszabadság elve azt fejezi ki, hogy mi vallásos viszonyainkban általán szabadok vagyunk minden emberi tekintélytől, de egyedül azért, mert általában függünk Istentől.

A mondottak után önmagában világos, hogy itt valami másról van szó, mint azon szabadságról, melyet a hitetlen tömeg maga részére a lelkismeret avagy vallásszabadság neve alatt oly gyakran igénybe vesz. Amannak, nevezetesen a hitetlen tömegnek, okoskodása inkább vagy kevésbé ide megy ki: „minthogy az emberek vallásos meg-

győződése nem annyira a szabad vizsgálódás és elhatározás, mint inkább a nevelés és megszokás eredménye; mint-hogy továbbá a különféle emberek nem egy és ugyanazon hitre teremvék; és minthogy végre igen egy bármily vallásos meggyőződésnek hódoljunk: azért épen oly embertelen mint szükségtelen az embert meggyőződéseért bárhol is nyugtalanítani. Maga Isten, így szólnak továbbá, az embert nem hite, hanem cselekedete szerint fogja megítélni. Hogy ítéljék meg az emberek azt, a mit maga Isten nem ítél meg? “A hitetlen tehát annak igazolását, mit ő vallás-szabadságnak nevez, arra építi, hogy az ember vallás vagy vallástalan nézeteiért Istennek sem felelős. Mi pedig a lelkismeret-szabadság igazolását arra építjük, hogy az ember lelkismeretében magát Istentől függőnek tudja, tehát neki vallásos meggyőződéseieiért általában felelős. Amazok tagadják az istentőli általános függést és ezen istentőli függetlenségből következtetik az emberi tekintélytőli szabadságot. — Nekünk ezt kell mondanunk: a mint az ember az ő istentől ethikai függésből kilép, azonnal egyenesen belép az emberi tekintélytől való függésbe. A ki Istennek szolgája, annak nem kell emberek szolgájává lennie. A ki nem akar Isten szolgája lenni, az emberek szolgája lesz. Végre a körül forog a kérdés: bűn-e a hitetlenség, igen ösbűn, minden bűnnek forrása és gyökere vagy nem? Mi igent mondunk ezen kérdésre, amazok nemet. Ezen kérdés körül forog a dolog: abban áll-e a keresztyén ember szabadsága, hogy Istennek szolgálnia kell, avagy abban, hogy neki joga van tetszése szerint Istennek nem is szolgálni? Mi az elsőt állítjuk, amazok az utolsót. Miután azon elvet, a melyhez az apostolok, vértanúk és erőshitű őseink támaszkodtak, oly világosságba állítottuk, a mint csak lehetett és pedig oly módon, hogy a mint reményljük, a hitetlenek táborából senkinek sem fogjuk megnyerni tetszését: most már ki kell mutatnunk, micsoda következmények folynak ezen elvből.

A lelkismeretszabadság elvéből folyó következmények.

Igen röviden előadhatjuk az első rendű következményeket, nevezetesen azokat, melyeket én a lelkismeretszabadság elvéből kihuzok alkalmazva maga mra és hitsorsosimra. Mert ezen következményeket a reformáció korában

a protestánsok teljes tisztasággal kihuzták és teljes erőben érvényre emelték. Ha nevezetesen én oly országban élek, melyben ecclesia dominans van, igen, a melyben az uralkodó valláson kívül minden más vallás religio illicita et reprobata, az én vallásos meggyőződése pedig nem az, a mit az ecclesia dominans tagjaitól megkíván: nem leszek ugyan általában feljogosítva követelni, hogy az ecclesia dominans, nem tekintve az én elűtő hitemet, egyenjogu tagjául elismerjen; de azt jogosan igényelhetem, hogy engem sem egyház sem állam ne akadályoztasson Istenemnek úgy szolgálni, a mint azt én magamra nézve helyesnek elismertem. Azzal egyáltalában nem lehetek megelégedve, ha azt mondják: „a te disszidens hitvallásod miatt semmi kárnak sem kell rád hárulnia polgári és politikai jogaidra nézve;“ sőt nekem határozott vallásos és egyházi jogokat kell magamra nézve igénybe vennem. Én e tekintetben nem csak azt követelem, hogy engem kisebb vagy nagyobb korlátozással tűrjenek; hanem követelni fogom, hogy nekem háborítlan exercitium religionis-t engedjenek. S itt térünk el a lelkismeretszabadság régiebb védőitől egyházunkban, például a még most is jeles Böhmertől, a ki a lelkismeretszabadságról írt értekezésében elégnak tartja, ha ily esetben a devotio domestica megengedtetik, habár magok a protestánsok sem akartak ezzel megelégedni. Nem, az ilyen engedményekkel teljességgel nem elégtithetem ki, hanem követelnem kell, hogy én épen oly szabadon szolgálhassak Istenemnek meggyőződése szerint, a mint az uralkodó egyház tagja szolgálhat neki meggyőződése szerint. -- Ez valami oly világos, ezen következmények az osnabrücker békeokmányban oly határozottan ki vannak mondva, hogy teljesen felesleges volna rólok beszélni.

Tehát azonnal a következmények másik sorára megyünk át, azokra nevezetesen, melyeket én elvünkből huzok ki alkalmazva más személyekre, még pedig azokra, kik az én hitbeli meggyőződésemet nem osztják, a kik tehát nézetem szerint tévelyegnek. Itt minden kétségen kívül legfőbb szabály az ur igéje: „valamit akartok, hogy cselekedjenek az emberek ti veletek, azont cselekedjétek ti is azokkal.“ Mát. 7, 12. Ha azt akarom, hogy istentiszteletem miatt ne üldöztessen; akkor azt is akarnom kell, hogy istentiszteletök miatt mások se üldöztessenek. Ha azt akarom,

hogy vallásos meggyőződésemet szabadon és háborítlanul vallhassam, akkor azt is kell akarnom, hogy mások a magokéit épen úgy vallhassák. Ha azt akarom, hogy nekem korlátlan vallásszabadság engedtessek, akkor azt is kell akarnom, hogy az másoknak is megengedtessek.

Vizsgálódásunkkal itt már azon pontra jutottunk, ahol a vélemények el szoktak ágazni. Ha én talán minden eddig felállított tételeimre nézve körülbelől egyetemes helyeslést várhatnék, az ezentúl nehezen fog megesni. Én nem akarom elleplezni sem kikerülni a nehézségeket, melyek itt előtűnnek; sőt megkísértem a felebb megnevezett következményeket oly tisztán a mint csak lehet előterjeszteni, legyen az eredmény bármi. — Azt állítom tehát: a lelkisméretszabadság elvéből oly értelemben, a mint az felebb kifejtetett, következik, hogy istentiszteleteért senki se üldöztessék; hogy vallásos meggyőződését kiki szabadon és háborítlanul vallhassa; hogy mindenkinek korlátlan vallásszabadság engedtessek. Igaz, hogy ezen következmények oly elvontan fogathatnak fel és zsákmányoltathatnak ki, hogy szervesen alkotott társaság fenállására gondolni sem lehetne, sőt a társaság organizmusa helyére atomok tömege lépne, mégpedig úgy mint bellum omnium contra omnes. Tehát egy kánont kell felállítanunk, mely az ily félreértésnek eleve gátat vessen. Ezen kánon nem más mint ez: „az egyén szabadsága vallásos viszonyainak körében nem foglal magában oly szabadságot a polgári társas viszony körében, mely által az egyetem fenállása és jólléte veszélyeztetnék.“ Ha tehát én oly vallásos meggyőződést vallok, mely által a polgári társaság jólléte, melynek tagja vagyok, veszélyeztetik: az épen nem beavatkozás lesz az én vallásszabadságomba, hanem az önfentartás ténye, ha a társulat engem kártékony elveim terjesztésében akadályoztat. Azon társulat, a melyről itt szó van, nem az egyház, hanem az állam. Mert bár az egyház nem kényszeríthet azoknak továbbra is társulati jogokat engedni, kik az általa elfogadott meggyőzésekkel többé nem egyezhetnek: de mégis nem ő, hanem az állam a nyilvános polgári jóllétnek őre. Az államnak tehát joga és kötelessége, rendes organuma, nevezetesen az államkormány, által akadályozni oly meggyőzések terjesztését, oly kultus gyakorlását, a melyek által a salus publica és a törvények megsértetnek. Egyébiránt

ez oly általánosan elismert igazság, hogy nem szükség ezzel tovább időzni. A *jus inspectionis secularis* az államtól el nem vitattathatik. De ezen jog köréről kell szólni. Ennek ugyanis oly kiterjedés adathatik, a mely mellett a vallásszabadság minden biztosítéka illusoriussá válhatnék. Ez eset állana be, ha az állam azt mondaná: „én teljes vallásszabadságot engedek mindazon vallásoknak, melyek az államra nézve veszélyes elveket nem vallanak;“ de továbbá így szólana: „meg vagyok győződve, hogy a protestantizmus az államra nézve veszélyes;“ vagy más esetben: „meg vagyok győződve, hogy a római katholicizmus az államra nézve veszélyes.“ Mert ekkor az állam, ha jónak látja felügyeleti jogát nem repressio, hanem *praeventio* által gyakorolni, kénytelen az általa veszélyesnek tartott vallástól minden türelmet territoriumán belül megvonni. Az első esetben a protestánsokat, a másik esetben a katolikusokat kellene üldöznie nem mint olyakat, hanem mint az államra nézve veszélyes embereket. Könnyű belátni, hogy az mindegy, ha a protestáns üldöztetik, mert protestáns, avagy mivel az államra nézve veszélyes ember. Tehát a felügyeleti jog körére nézve egy kánont kell felállítanunk, mely a következő lesz: „az államnak az egyetemes polgári jóllétre kiterjedő gondja ezt, a gondja alá bízott körnél fogva, soha sem jogosítja fel, hogy bárkinek vallásos viszonya körébe beavatkozzék.“ A vallásos meggyőződés sohasem lehet az államra veszélyes. Az ebből folyó vallásgyakorlat sem veszélyes. Valamely vallásos meggyőződés csak akkor lesz az államra veszélyes, ha az körén tulhajtván, oly tettekre vezet, melyek vagy általában a közmorál vagy különösen az államtörvényekkel ellenkeznek. Ha tehát azon tanok, melyeket valamely vallásos társulat terjeszt, ennek tagjait általában gyilkosságra avagy különösen királygyilkolásra vezetnék: avagy házasságtörésre vagy lopásra vagy hitszegésre, akkor az állam azt mondja: „itt oly bűnök vannak, melyek nem maradhatnak büntetlenül.“ A büntetés azonban nem csak azt éri, ki a bűnt véghez vitte, hanem a bűn erkölcsi szerzőjét is. Azon rendtől, mely a királygyilkolást avagy hitszegést védelmezné, az állam megvonja a türelmet. Az állam nem enged lábra kapni oly vallástársulatot, mely a többnejüséget behozza vagy mely a birtokot lopásnak nyilvánítja. Az állam tehát felügyeleti jogánál fogva nem avatkozik övéinek vál-

lások meggyőződésébe, nem vizsgálja a veséket, nem bírja az érzelmeknek és gondolatoknak, hanem ő azt itéli meg, a mi szeme előtt van; ő polgárainak tetteit itéli meg a törvény szerint. Teljesen ily értelemben szól, hogy a többek közül egy példát hozzak fel, a belgiumi alkotmány, midőn mondja: „a kultus szabadsága, annak nyilvános gyakorlása, valamint a véleménynyilatkozat szabadsága biztosítatik feltartva azon közönséges vétségek elnyomását, melyek ezen szabadságok gyakorlásának alkalmával elkövettetnek.“ Fogjuk már most együvé röviden az említett következményeket, s azt mondjuk: „a lelkismeretnek az istentől általános függésre alapított minden emberi tekinthetőségétől független szabadságának elvéből foly, hogy mindenkinek korlátlan vallásszabadság engedessék, a mennyiben és a meddig ezen szabadsággal való visszaélés által egyesek részéről mindenek polgári jólléte és a köz erkölcsisége meg nem sértetik.“ De azzal, hogy egy részről az egyesek jogát az összes ellenében, más részről az összeség jogát egyesek ellenében vagyis az állam felügyeleti jogát, illő mértékére vontuk, még nem hártottunk el minden nehézséget. Még most merülnek fel némely ellenvetések, melyek részint inkább elméleti, részint inkább gyakorlati természetűek. Mindezekbe belé ereszkedni nem félelne meg ez előadás céljának, határán is tullépne. Röviden három főellenvetést érintek meg nevezetesen: 1. az ily nemű vallások szabadság félreértene az állam föladatát; 2. az össze nem fér az egyház jóllétével és 3. nem bibliai.

A vallásszabadság az állam föladata irányában.

Mindenekelőtt egy gyakran hallott, mindnyájunk előtt ismeretes állítás az, hogy a vallásszabadság, a felebb kifejtett értelemben követeltetvén, megfosztaná az államot keresztyéni jellemétől, úgy hogy az állam keresztyéniből atheistává lenne.

E tekintetben mindenekelőtt azt kell megjegyezni, hogy ezen kifejezés „atheista állam“ azon fogalom kifejezésére, melyet ki kellene fejeznie, nem a legszerencsésebben választatott. Mert midőn Royer-Collard ezen kifejezést legelsőbben használta, teljességgel nem akarta mondani, hogy az államnak, mint olyannak, az atheizmust kell vallania, vallástalannak és vallás ellenségének kell

lennie. Hanem csak azt akarta mondani: „az embernek istenhezi viszonya magasabb körbe tartozik, mint az állam köre; azért az állam ezen körbe ne avatkozzék be. Igen találó megjegyzés, hogy az államot, mely alattvalói lelkismeretének körébe nem avatkozik, azért épen úgy nem lehet anti-vallásosnak nevezni, a mint nem neveztetik iparelles, zeneellenes és orvosellenesnek, ha burnótot nem gyárt, daljátékot nem szerez, gyógyszert nem készít. Valóban mi, kik a hit szempontjából oltalmazzuk a vallásszabadságot, nem akarunk vallástalan, sőt oly komolyan, mint bárki más, valódi vallásos államot akarunk. Nem akarunk keresztyéntelen vagy keresztyénellenes, hanem oly komolyan mint bárki más, keresztyén államot, igen! evangyéliomi államot akarunk. De nehogy a szóval játszani, avagy a szó háta megé rejtőzni láttassunk, kimondjuk, mit értünk mi ezen szó alatt „keresztyén evangyéliomi állam.“ Én a vallásos állam alatt mindenesetre nem olyat értek, mely ezt mondja: ezen egy vallásos társaságnál van az igazság, a többiek mind tévelyegnek, azért ezeket nem lehet túrni. Én tehát egy evangyéliomi, szorosabban meghatározva, egy evangyéliomi lutheri állam alatt nem olyat értek, mely azt mondja: az evangyéliomi, közelebből meghatározva, az evangyéliomi lutheri egyházban van az igazság, minden más egyházak tévelyegnek, azért azokat nem lehet megtúrni. Én az evangyéliomi állam alatt nem olyat értek, mely a maga törvényhozását, minden intézményét úgy szabja meg, hogy ezen állam határain belül nem evangy. államegyházhoz tartozó ember meg sem maradhat. Az állam ne legyen konfesszionális. A konfesszionális állam az elmúlt időhöz tartozik. Keresztyéni, evangyéliomi egyház alatt olyat értek, a hol mindenek előtt az állam istentől felkent feje, az isten kegyelméből uralkodó fejedelem, a mi urunk és megváltónkban, Jézus Krisztusban valósággal hiszen és nem szégyenli az egész nép előtt bevallani, hogy rá nézve sincs másban idvezség, mint a Jézus nevében; hogy ő is az előtt hajtja meg térdét, kinek oly név adatott, mely minden névnek fölötte van. Én keresztyén állam alatt olyat értek, a melyben a felsőségi hatalom kezelői, az állam szolgálói hívó keresztyének, kik hivatalaikat az ur félelmében viselik, a melyben az alattvalók a Jézus Krisztusban hisznek és e hit szerint élnek minden isteni félelemmel és tisztességgel. Az államnak keresztyéni jellemét, a kifejtett értelemben, a lelk-

ismereti kényszer avagy lelkesmeretszabadság, a vallásos nyomás avagy vallásszabadság mozdítja-e már jobban elő? En ugy vélem: határozottan az utóbbi.

Ezen első, eddig tárgyalt állítással, hogy a vallásszabadság alakulása által az állam keresztyén jellemét elveszti, összefügg ezen második: „az istentől rendeltetett felsőség kötelessége alattvalóinak nemcsak ideigi, hanem örök javát is előmozdítani. De ez az általunk védett vallásszabadság mellett nem lehető.“ Valóban nem lehető? Minden esetre a gonoszúl értelmezett coge intrare értelmében nem; minden esetre azon értelemben nem, mely szerint az állam alattvalóinak azt mondhatja: „íme, te csak ugy lehetsz boldog, ha ezen kijelölt látható egyházhoz tartozol. Hogy boldog légy, azt mondom: „ha te ezen egyházat elhagyod, mindenféle rendőri bosszantások által addig fogsz zaklattatni, mig, mint a fáradásig hajtott szarvas, visszatérsz ezen egyházba,“ vagy még drasztikusabban: „nehogy örökre elveszsz, mondom neked: ha ezen egyházat elhagyod, halállal fogsz büntettetni.“ De ugy gondolom, hogy az alattvalók lelki üdvéről ily nemű gondoskodásnak ezen gyülekezetben senki sem leendő szószólója. Van ezen gondoskodásnak más neme is, mely nemcsak megállhat a vallásszabadság mellett, sőt épen az által mozdíttatik elő. Egy kegyes fejedelem áldás az egész népre, az állam kegyes szolgálai áldás az egész népre. —

Végül még egy harmadik, a mi régi theologusaink és kánonistáink által gyakorta feltett állítást kell megvizsgálnunk, nevezetesen azt, hogy a keresztyén felsőség nemcsak a törvény második táblájának, hanem az elsőnek is őre. Ebből következik, hogy a felsőség köteles az első tábla ellen elkövetett bünt épen ugy megbüntetni, mint a második tábla ellen elkövetettet. E tekintetben kettőt kell megjegyezni: 1. azon állítást, hogy a világi felsőség az első táblának is őre, mindenek előtt be kellene bizonyítani. Ez ugy látszik, hogy két különböző kör összevarrásán alapúl. Épen ott van az egyszer „két ország és két király“. Az égi királynak nincs szüksége brachium secularera, hogy dicsősége megoltalmaztassék; 2) itt tulajdonképen egészen más tárgyról van szó, mint az, a melyről beszélünk. Mi csak arról beszélünk, hogy a lelkesmeret általános függéséből Isten irányában következik a lelkesmeret

szabadsága az emberek irányában. Azt azonban lehetlen volna mondanunk, hogy az istenkáromlóban, az istentagadóban megvolna a lelkismeret ezen átalános függése Isten irányában. Sőt inkább ezen gonosz vétkek a lelkismeretlenségnek gyümölcsei. Ha tehát a világi hatóság nem tűri az átheistát, ki elveit igyekszik terjeszteni: ez épen nem lelkismere-ti kényszer. Ha már a mi érésünkre is megtörtént, hogy úgy látszó vallásos szabadsági törekvések csak takaróul szolgáltak politikai forrongásoknak; ha egyik vagy másik vezetője az ily mozgalmaknak maga bevallotta, hogy csak a vastag fejűek hiheték vala, hogy neki a vallással van ügye: az még épen nem vallásüldözés, ha a felsőség tanácsosnak látta az ilyet az országból kitiltani avagy ellene más célhoz vezető módon fellépni. Határozottan ki kell mondanom, hogy azon érvek, melyekre támaszkodva teljes lelkismeretszabadságot követelek, egyáltalában nem azoknak szólnak, kik azt hiszik, hogy szabadságot követelhetnek a hitetlenségre, szabadságot az atheizmusra. Emellett azonban azt is fel kell említenem, hogy a történet elég világosan tanítja, miként világi büntető rendszabályok által az istentelenség még sohasem vívatott le sikerrel. Nem azon fegyvernek, melyet a felsőség visel, hanem a szellem fegyverének ígértetett az istentelenség fölötti győzelem.

Vallásszabadság és az egyház jólléte.

Ha az államtól az egyházhoz fordulunk, azt vetik ellenünk, hogy a vallásszabadság oly kiterjedésben, a mint mi követeljük, az egyház jóllétével össze nem fér; mert akkor az állam azon oltalmának, a melyet most az egyház élvez, el kell esnie. Ez utóbbit feltétlenül megengedjük. Mihelyt valamely államban teljes vallásszabadság engedtetik, ott a mi egyházjogunk értelmében semmi ecclesia dominans, semmi szabadalmazott egyház nem lehet. De azt tagadjuk, hogy az egyháznak szüksége volna az állam oltalmára; tagadjuk, hogy az az egyház jóllétét előmozdítaná. A keresztyén egyház az elsőbb századokban épen nem élvezte az állam oltalmát, sőt ez üldözte azt minden hatalmában álló eszközökkel. Nem azon időkorban volt-e az egyház a legerőteljesebb, a legtisztább? Talán méltatlanságot követett el azon nevezetes tudós, ki az egyháznak egy, az államoltalom kezdő kor-

szakában történt, esetét veszi fel? Avagy azt mondják, hogy az első három század fellángoltság tekintetiben nem lehet mérték, mert akkor az egyház a szentlélek adományainak oly gazdagságával birt, a milyennel a később korban sohasem. De eltekintve attól, mintha valaki állítani akarná, hogy a mi azon korban a szentlélek, az égi parakletos, az isteni advocatus volt az egyházra nézve, annak kellene most rá nézve lennie a világi advocatus ecclesiae-nek, nem szükség, hogy külföldről ne szóljunk, nem szükség csak az alsórajnai kereszt alatt lévő községekről emlékeznünk. Oh mi dicsőségesen virultak azok az állam nyomása és üldözése alatt! Nem; a Krisztus egyházának nincs szüksége a világi ország védelmére! Járhat az, az ő egykor egész a halálig lealázott fejéhez hasonlóan, szolgálomában is; ha különben az urnak teste, semmi hatalom le nem tiporhatja. Sőt mint az ő feje, megaláztatás által megy be a dicsőségbe. A mint Luther éneklé:

E világ mind ördög volna bár,
Készen minket benyelni:
Ingyen sincs az félelmünkre már,
Mienknek meg kell lenni.

ezekben ő épen nem gondolt az állam oltalmára, hanem egészen más emberre, ki érettünk harcol, Jézus Krisztusra, seregek urára, a kin kívül nincs Isten.

De legalább engedjük meg lehetőségét annak, hogy az egyháznak valamely látható része valahol oly nyomorulttá lesz, hogy az állam oltalma nélkül csakugyan szétesnék. Hogy jelenben van-e ily egyház, nem tudom. A próba mutatná meg. De azt tudom: ha valamely egyház oly nyomorult, bensőleg annyira felbomlott, hogy csak az állam oltalma tartja össze, az hadd bukják el. Nem kár. Az egyház, melyről az ur azt mondja, hogy azon a pokol kapui sem diadalmaskodnak, azzal még nem esik el.

De talán mi az állam-oltalom fogalmát igen külső és hogy úgy fejezzem ki magam, durva értelemben vettük, minthogy a most divatos felfogása a védurasági jognak főkép a különböző hitvallások közt a béke feltartását teszi az államnak kötelelességévé. Ezen kérdés áll tehát elő: nem fogja-e a mi vallásszabadságunk által a legszomorúbb viszálykodás felváltani azon békeséget, a melynek mi német hazánkban, a westfáliai béke óta örvendünk? A felelet kö-

zel van. Az államhatalom által kierőszakolt béke tulajdonképpen nem a valódi béke. Mindenkor félni lehet, hogy az az indifferentizmust mozditja elő. A vegyes házasságok p. o. egyházi szempontból nem épen kívánatosak. Aligha annyi vegyes házasság volna, ha közöttünk az indifferentizmus kisebb volna. És ez sokkal kisebb volna, ha az egyháznak a külmegtámadások ellen önmagát védelmeznie kellene, a helyett, hogy azt mondaná: állam segíts, mi elveszünk! Az egyház küzdésben erősödik. Megkímélni a küzdéstől annyi, mint elvonni a szenvedés és tűrés, az élet és remény iskolájából. Nincs más út a különböző hitvallások közt a békét feltartani? Az evangy. szövetségnek legközelebb és mindenek előtt célja ezen békeséget feltartani és előmozdítani. Tagjai nem titkolják el magok előtt, hogy ők, a meny nyiben különböző egyházközségekhez tartoznak, nem lényegtelen dolgokban különböző véleményen vannak. Mindemellett azonban igyekeznek a mindnyájokkal közös hitben a szeretetet ápolni és minden gyűlölséget, minden keserűséget kerülni. S hátha valamely rendszert viszásnak, az igazságtól teljesen elütőnek ismerünk is, nem lehet és kell-e azért a személyeket könyörülő szeretettel ölelnünk? Tanuljuk csak meg a rendszert elválasztani a személyektől; ez által épen oly bizton, sőt biztosabban szembe szállhatunk egy megújított 30 éves háború veszélyével, mint az állam veduri joga által.

Igaz, nem tagadjuk, ha kinekinek joga van Istenét lelkismerete szerint tisztelni: akkor kétségkívül ahoz is van joga, hogy hitét mindazon eszközökkel terjeszsze, melyek a nyilvános renddel és az Isten ígéje által parancsolt felsőség iránti engedelmisséggel nem ellenkeznek. Ez oly következmény, melyet ki nem kerülhetünk, ha a főtételt komolyan veszszük. Abból ugyan, hogy nekem jogom van, minden szabados eszközzel hitemet terjesztetni, minden esetre egy harmadik személyre nem csekély kellemetlenségek eredhetnek. Ily esetet gondolok: én az egyesült községnek vagyok predikátora. A helység minden protestánsa ezen egyházhoz tartozik. Most eljő egy felekező luth. predikátor az én községembe és a község tagjai közül többeket el akar szakasztani az uniótól, hogy a különvált lutheranizmushoz csatlakozzanak. Ez rám nézve nem csak kényelmetlen, hanem igen sértő is. De hát, hogy magamat ezen kellemet-

lenségtől és fájdalomtól megkiméljem, kiutasítsassam-e rendőrig azon luth. predikátort, csak azért, mert luth. predikátor? Távol legyen, sőt egyedül a szellem fegyverével igyekszem legyőzni azt, kiről azt hiszem, hogy tévelyg. — Ha már azon rendőri boszantások, melyeknek ezelőtt a külön szakadt luth. predikátorok itt és amott ki voltak téve, ezen város több köreibben is határozottan rosztaltattak: legyünk méltányosak, s ne dicsérjük, ha más országokban más válásfelekezetű predikátorok és colporteurok irányában hasonló követtetik el. S azt ki kell mondanunk: ha az ily szabad mozgás a vallás terén egyeseknek, nevezetesen az államegyház szolgálainak kényelmetlen és fájdalmas is, az igazságra nézve még sem veszélyes. Az igazságnak a szabad vitatkozástól soha sem lehet félni. Ez által az igazság csak nyerhet, habár valamelyik látható egyház az által vesztené is. Az igazság győzni fog.

Azért az egyház valódi jóllétében nem vallana kárt, ha elhatározná magát, hogy a más hitűek ellenében sohasem hívja fel oltalmúl a brachium secularet. De ha mindennek megegyeznének is abban, hogy az egyháznak ezt nem kell tennie vagy legalább elébb hétszer meg kell magát gondolnia, mielőtt ezt teszi: azért még ezzel nincs eldöntve azon kérdés, vajjon a keresztyén állam ne használja-e fel hatalmát hívatlanúl az egyház oltalmára? Azért még ezen kérdésre is elmondjuk véleményünket. Nekünk úgy látszik, igen egy, akár mondja az egyház az államnak: állam, segíts nekem! és az állam azonnal világi büntetések alá veti a felekezőket és szeparatistákat; akár nem szól ugyan az egyház, de örül rajta, ha azon szegény emberek megszabályoztatnak. Nézetem szerint az egyháznak, ha látja, hogy az állam fölemeli karját, hogy egy felekezőt vagy szakadárt keményebben vagy gyengébben sujtson, egész határozottsággal így kellene szólania: „kérlek, kedves állam, ne avatkozzál te ebbe; ez az én és nem a te ügyed; kimélj meg oltalmadtól“. És ezt épen azon okból, a melyet már felebb eléhoztunk. Az egyházhoz nem illik, az egyháznak nem üdvös magát az államtól oltalmaztatni.

A vallásszabadság és a szentírás.

Még egy van hátra, nevezetesen azon állítás vizsgálása, hogy a vallásszabadság általunk védelmezett fogalma

nem bibliai. Ha nem az volna, akkor egyszersmind hamis is volna; s nem mi lennénk az utolsók azok közt, kik azt feladnák; mert távol legyen tőlünk, hogy a szentírás birói tekintélyét tagadjuk. Most már magától értetik, hogy mi vizsgálódásunkkal nem szorítkozhatunk az új testamtomra, hanem az őt is föl kell vennünk, igen, azzal kell kezdenünk, mert az ő szövetség is Isten igéje. Hogy az ő szövetség törvénye semmi vallásszabadságot nem proklamál, világos. Teljesen igaz, ha azt mondjuk, hogy az ő szövetségi ekónomiában a vallásszabadság a nyugponon állt. A választott népnek adott kijelentés kizárólag csak ennek volt rendelve, nem más népeknek is. A törvény oly korlát volt, mely által Izráel bezárva minden más nép kizáratott. Ezen kerítésen belül volt az igazság, kívül a hazudság. Már a mondottakból világos, hogy az ő szövetségi ekonómia viszonyai a jelenleg általunk tárgyalt kérdésre nem alkalmazhatók.

Forduljunk az új szövetséghez. Néhány észrevétel elég lesz. Hogy az idevezítő tudta, miszerint ő megtartója az elveszetteknek, s azok is, kik nem az akolból valók, az ő juhái, az világos (Luk. 19, 10. Ján. 10, 16.). Az idevezségnek s az idevezség kijelentésének nem kell egy nép körére szorítkoznia. Az ő szövetségi ekonómia nemzeti jellemének helyt kellett engednie az új szövetségi ekonómia egyetemes jellemének. Azért az ur tanítványainak, Jakabnak és Jánosnak, meg nem engedhette, hogy Illyés, minden esetre helytelenül értett, példája után a samaritanusokra égből tüzet szállítsanak, hanem megdorgálta őket mondván: nem tudjátok minemű lélek legyen ti bennetek. Mert az embernek fia nem azért jött, hogy elvesztené az emberek lelkét, hanem hogy megtartaná (Luk. 9. 55.). S innen lett az, hogy ugyanazon János, ki haragjában tüzet akart lekönyörögni a samaritanusokra, nem sokára azután ugyanazon samaritanusokra szeretetből szentlelket kért (Csel. 8, 14. 15.). Az ur sem Péter szablyáját sem az atya angyallégióit nem akarta oltalmúl (Mát. 26, 52. 53), s korunk egy jeles theologusa azt kérdi igen helyesen, gondolhatni-e, hogy ő most az igazság oltalmára használhatna más légiókat, nevezetesen rendőrszolgákat és csendőröket? Hogy az ő országa nem e világból való, pogány birái előtt az ur azzal bizonyítja be, hogy szolgálai nem világi fegyverrel harcolnak mellette (Ján. 18, 36.),

oly bizonyság, mely nemcsak Pilátus előtt világos, hanem magában is ellenmondhatlanul helyes. A főtételhez: „azon ország, melyért világi fegyverrel harcolnak, e világból való világi ország,“ kiki képezhet tárgyunkra alkalmazva al- és zártételt. Ha szívünket azon lélek hatná meg, mely az idvezítő minden szavából könyörülő szeretetet lehel: akkor lehetlen, hogy többé kedvünk volna a máskép hívőket üldözni; akkor lehetlen, hogy többé örülhetnénk azon, ha ők, bár hozzájárulásunk nélkül, üldöztetnének. Ne engedjük hogy a régi zebedeíta szellem uralkodjék bennünk, melylyel János is egészen felhagyott; hanem engedjük a mi könyörülő idvezítőnk szellemét uralkodni magunkban; akkor a mi véleményünk szerint tévelygő felebarátinkat többé nem elveszteni, hanem megszabadítani igyekezzünk. Azért tiltá meg Pál apostol is az idegen lelkismeret feletti bíráskodást is oly határozottan. Ő azt írja, hogy a ki mást kárhoztat, menthetlen; „mert ugyanazzal, a mivel mást kárhoztatsz, magadat kárhoztatod, mert ugyanazonokat miveled te, ki egyebeket kárhoztatsz“ (Róm 2, 1. 2). S határozottan a vallásos különbségekre szólva kérdi: „te kicsoda vagy, hogy másnak szolgáját kárhoztatod? Az ő tulajdon urának áll vagy esik“ (Róm. 14. 4). Te pedig miért kárhoztatod a te atyádfiát, avagy te is miért állítod semminek a te atyádfiát? Mert mindnyájan előállítatunk a Krisztus ítélő széki elé. Mert meg vagyon írva: élek én, ezt mondja az ur; mert nekem hajol meg minden térd és minden nyelv Istennek teszen vallást. Azért mindenikünk ő maga ad számot magáról Istennek“. Róm. 14, 10—12. „Azért idő előtt semmit ne ítéljete, mig nem eljő az ur, a ki a setétségnek titkait világra hozza és a sziveknek tanácsit megjelenti s akkor leszen Istentől mindenkinek (érdemlett) dicsérete.“ Kor. 4, 5. Ha ez ésezekhez hasonló apostoli mondatok a keresztyéneknek határozottan kötelességökké teszik, hogy tiszteljék felebarátjaik lelkismeretét azaz vallásos szabadságukat: vannak más helyek, a melyek, a mi több, meg is tiltják a hitetlenek megítélését, a mint Pál mondja: „micsoda közöm van ahoz, hogy a kívül valókról is ítéletet tegyek? avagy nem azokról teszték-e ti ítéletet, a kik belől vannak az Isten házában. A kívül valókról pedig az Isten ítéletet teszen. Vessétek ki azért a gonosz embert ti közületek.“ (1. Kor. 5, 12. 13).

Csak nem mondják, hogy a mi ezen igékben egyes keresztyéneknek megtiltatott, az a keresztyén felsőségnek tett kötelességévé. Mert ily eszme az egész új testaméntomban sehol sincs. Midőn Pál a keresztyéneknek megtiltja felebarátjaik megítélését: épen nem teszi hozzá, hogy a tévelygő felebarát a felsőségnek tartozik számot adni, sőt inkább azt mondja, hogy Istennek kell számot adnia. A szentírás azt akarja, hogy a község tisztán és szeplő nélkül tartsa meg magát; de azt nem akarja, hogy a község a világi kart hívja fel a lelkismeretet szorongatni és kényszeríteni. A szentírás azt akarja, hogy a felsőség fegyvert használjon az ellen, ki az állam törvényét áthágja; de azt is akarja, hogy a felsőség a fegyvert letegye, ha vallásos kérdések, talán épen tévelygések vannak szóban, melyek a lelkismeretet érdeklik. „Mert noha e testben járunk, de nem test szerint. Mert a mi vitézkedésünk fegyverei nem testiek, hanem Isten ereje által erősek a nagy erősségek lerontására. Mikor t. i. minden emberi okoskodást elfordítunk, és minden nagyságot, mely felemelkedik az Istennek ismerete ellen, és minden gondolatot foglyul viszünk, hogy a Krisztusnak engedjenek.“ 2. Kor. 10. 3—5. A mint tudjuk, főképp ezen nevezetes helyre hivatkozik Luther száz Jánoshoz intézett nevezetes iratában „a világi felsőségről, mennyiben tartozunk neki engedelmeskedni.“ (1523). Itt ő világosan és határozottan kifejti, hogy az emberi rendelmény nem terjedhet ki égbe és a lelkekre, hanem csak a földre és az emberek egymás közti külső viseletére, a hol az emberek láthatnak, ismerhetnek, ítélhetnek, bírálhatnak, büntethetnek és menthetnek. Ha már, így folytatja tovább, fejedelmed avagy világi urad parancsolja, hogy a pápával tarts, így vagy amúgy higgy, vagy parancsolja, hogy a könyveket magadtól elvesd, így szólj: nem illik Lucifernek Isten mellett ülni. Uram, én tartozom neked engedelmeskedni testemmel és javammal; parancsolj nekem hatalmad mértéke szerint, én követni fogom. De ha az mondod, hogy higgyek s a könyveket elvessem, nem engedelmeskedem, mert akkor igen magasra nyulsz és olyat parancsolsz, a mihez sem jogod sem hatalmad. Ha ezenfelül elveszi javaidat és megbünteti ezen engedetlenségedet: boldog vagy s adj hála Istennek, hogy méltó vagy Isten ígéjeért szenvedni. — Így szólasz: igen, a világi hatalom nem kényszerít hinni,

hanem csak külsőkép óv, hogy az emberek csalárd tudomány által félre ne vezettessenek; hogyan lehetne különben az eretneket akadályozni? Felelet: ezt a püspökök tegyék, ezeknek parancsoltatott ezen tisztt, nem a fejedelmeknek. Az eretnekséget soha sem lehet erővel megakadályozni, más fogás kell ahoz és itt más harc és viadal szükséges, nem fegyverrel. Isten igéjének kell itt harcolni. Ha ez semmit sem tehet, a világi hatalom sem fog tenni semmit, töltse be bár a világot vérrel. Az eretnekség szellemi ügy, azt nem lehet vassal vágni, tűzzel megégetni, vízbe fojtani. Ki akarod űzni az eretnekséget, mindenek előtt a szívből szakítsd ki és gyökerestől az akarattal távoztassad el, ezt hatalommal végre nem hajtod, hanem csak erősíted. Mi hasznod belőle, ha az eretnekséget a szívben erősíted és csak külsőképen a nyelven bénítod meg és hazudni kényszeríted? Az Istennek igéje, ez világosítja meg a szíveket s ezzel magokban kiesnek az eretnekségek és tévelygések a szívből. Egyedül isten igéje teszi ezt, a mint Pál mondja 2. Kor. 10, 4. 5. „a mi vitézkedésünknek fegyverei nem testiek, sat.“

Ezek után előadó megemlíti röviden, hogy Németországban a vallásszabadságnak még igen jelentékeny és szélesen elterjedt előítéletek állanak útjában. Nevezetesen, ha valaki vallásszabadságról beszél, azonnal vannak sokan, kik azt hiszik, hogy ezt nem tenné, ha racionalista és radikál nem volna. De más részről a lelkismeretnyomás és vallásos kényszer védőinek sora mind inkább gyérül s alig van, ki mellette nyíltan szót emelne. A lelkismeret joga hova tovább mind inkább elismertetik s a ki e tárgyról gondolkozik, így fog szólni: igen, ember ne uralkodjék embertársa lelkismeretén, egyedül isten, egyedül isten igéje legyen a szív érzelmeinek és gondolatainak bírója. Végre előadását ekkép zárja be:

„Előadásomnak főtartalmát három tételbe fogom össze, a melyekre, úgy hiszem, kikérhetem a gyülekezet helyeslését:

1. Meg vagyunk győződve, hogy minden embernek, ki tudja lelkismerete által, hogy vallásos viszonyaiban istentől általános függésben van, épen ezért ezen viszonyokban általános szabadságnak kell lennie minden emberi tekintélytől.

2. Azért hiszszük, hogy minden embernek joga van, Istent lelkismerete szerint, még ha tévelygő is az, magáno-

san egyesülve tisztelni és hitét terjesztetni, föltéve, hogy sem egyik sem másik által az állam jólléte nem veszélyeztetik vagy a közerkölcsiség meg nem sértetik.

3. Meggyőződve arról, hogy isten ígéje nem ellene, hanem mellette van a vallásos szabadságnak; meggyőződve továbbá, hogy annak helyes használása által sem az egyház sem az állam jólléte nem sérül, szíves ohajtásunk és aláza-
tos kérésünk Istenhez, vajha a vallásos szabadság nagy el-
ve nem sokára mindenütt teljes elismerést nyerne!“

Tiszai.

JÉNA.

(1841-ki naplótöredék után).

Schulpfortától Jénaig utba esik a sókutakkal gazdag s kedves kinézésű Kösen, melyben söt főznek, de a sógőzben nyárban és gyalogútasnak kivált, nem igen kellemes húzamosan mulatozni, mert a különben is fölserkedezett veríték-cseppek facsaró izzadsággá válnak. Ezentúl egész vidék hegyes völgyes. Út mellett meredek szirten emelkedik Rudolfsburg és Zaaleck szomszéd várromok; mindkettőt megmásztuk; az elsőn egy ott lakó öreg ember adott enni és inni, és bár a gyomor jobb asztalhoz volt kíváncsi, azért a lisztgombócok megjárták. E magas helyen ülő ócska fészket sokan látogatják, és a jénai diákok százankint köszöntik meg sörös fakupák emeléseik közt, melyek mestere e vén remete. Mindenik vendég egy új kupát visz le néhány garasért e fellegvári gyárból.

Mindenütt kedves élvét nyújt a zálapartoni sétálás. Magas hegyen fekszik Dornburg, Karl Auguszt és Göethe hajdani kedvenc mulatóhelyük, kiknek e részben is jó izlésök volt. Belátszanak Zwaetzen falu, mely templomosok birtoka volt, s ha a jénai diákok csinyt tettek, pörük lefolytaig itt tartózkodtak; és Kunitz vára, hova a nevezett demagóg diákok a lipcsei csata emléknapijának éjjelén évenként föl-

rándulnak, nagy tüzet raknak és a kiürült sörhordókat diák tempóval aláhengergetik. Ez érdekes gyalog utazás egy napba került.

Jénának gyönyörű fekvése van, hegyek környezik, s a völgyi várost Zála folyó mossa. A napoleoni pusztító csata csak megrongálta e kis várost, mert ékesen is megépítette. Egyetemének egyik drága kincse a fűvészkert, mely domború föld, virágokkal s kilátással gazdag, rajta ügyesség és sérény munkás kéz nyomai látszanak. E fölött van a híres hercegnőkert, mely Griesbach tanár birtoka volt. — Azon időben mulattak itt egykor Schiller, Göethe, Herder, minek emlékére egy háromszögű kőoszlopot emeltek; ennek tetején kiterjesztett szárnyú sas áll. A három oldalra mindhárman egyegy verset készítettek évszám és szerzőnévjelelés nélkül.

1. „Irrthum verlässt uns nie, doch zieht ein höher Bedürfniss
Immer den strebenden Geist leise zur Wahrheit hinan“!
2. „Wem wohl das Glück die schönste Palme beut?
Wer freidig thut, sich des Gethauen freut“.
3. „Zierlich denken und süß erinnern
Ist das Leben im tiefsten Innern“.

Az egyetemi könyvtárban mintegy másfélszázezer kötet van s jól rendezett. Sok nevezetes férfi arcképét és szobrát mutatja. Schiller, ki itt volt történettanár, széken ül, balját ruhája alá rejti, jobbja pongyolán ereszkedik alá a szék karjáról; sovány arc, gyöngén kajász orr, kellemes melankholiával. Göethe távolba néz, kezében ön s könyv egyikét sor íráttal; kalapja s botja a csalitos földre szórva előtte hevernek; az arc kicsit redős, a szemek nagyok, az egész magas álló test; érdekes szoborpár. E könyvtárban sok, magyarokat illető munkák vannak, kivált kéziratok, melyeket a hajdan ott tanult számos akadémikusok dolgoztak ki; jelenleg 9, 10 egyénre apadt számuk. Ki időt tölt itt, haszonnal nézhetné át ezeket.

Említeni való még Jéna hét csudája, mely ezen diák versbe foglaltatik:

„Ara, caput, draco, mons, pons, vulpecula turris,
Weigeliana domus, septem miracula Jenae“.

1. Ara: a nagy templomban egy oltár, mely alatt kinn az utcán járhatni.
2. Caput: toronyóra, mely ha üt, egy ember medvének nyujt almát, s el-elkapja. Luther ezt „Hans“nak nevezte.
3. Draco: hétfejű sárkány a könyvtárban, de csak kézzel csinált.
4. Mons: különös szép kövekkel gazdag hegy.
5. Pons: e híd a város alatt van, mely a nagytemplomnál egy fillérrel került kevesebbe. Igaz! nagy kötömeg, de a mester mégis erősen rárótta.
6. Vulpecula turris: rókatorony; a közel hegytetőn egy toronyalakú kömelet, hol az új diákokat — kiket rókáknak neveznek — szokták beavatni.
7. Weigeliana domus: e házban egy csalárd ijesztő lakott. Jénának egyetemépülete vén és szűk, s a tanárok többnyire háznál olvasnak. Érdekes és mulatságos hallgatni Luden történetrajzát; de a derék Hase óráit sem lehet feledni! Ő „theologus jenensis“nek nevezi magát; s e két férfúnak csupán egy órai tanítása töredékét is nem lesz fölösleges ide jegyezni, hogy legalább kis alakban lássuk mint tanítanak a német egyetemekben.

Hase. „Legujabb egyházi történetek“.

„Német irányzat“.

„Gutzkow, munkáival úgy a jót mint a roszt megtámadta az egyházban. Ki könyveit olvassa, szerencsésb volna szem nélkül, ki valamit hall belőle, annak füle elé őrt kellene állítani. A papokat Isten inasainak nevezi, „Házasságra nézve sincs szükségem rátok“, mond Gutzkow, „és ha a világ soha semmit sem tudott volna Istenről, szerencsésb volna.“ Ilyféle gonosz kifejezések jönnek elő könyveiben. Wenzel Wolfgang volt az első, ki az ifjú németországi irányt megtámadta s vádolta; azonnál minden rendőr sisak alá lépett, de nem ezek döntötték meg azon irányt, hanem más, t. i. Heine s versei, mit Gutzkow Heinehoz irt levelében megvall, midőn így szól: „versek, melyekben a palais-royalnak eladó szépségei dicsőítve vannak, ezeket kegyed Németországban megsemmisítné sat.“ A bukni indultak köréből csak azoknak lehetett kilépniök s nyavalyájokból kivergődniök, kik lélekkel s eredetiséggel bírtak, a gyöngébbek

menthetlenül vesztek el. — Erkölcsi és vallásos nemes érzés ellenük támadtak, és a jobb lelkek jó utra tértek.“

„E mételyes elv Angolhonban száraz és tényleges komolysággal lépett életbe; ipari és elméletileg vallásos oldalát leginkább Robin művelte ki. Tisztelték őt gyáraiiban, ki népiskolákat alapított, s dolgozó házaiban nyereségrészekké tette munkásait. A telepítők birtokegyenlőséggel dicsekedtek és szabadsággal kérkedtek; senkit sem kellett volna büntetni, és még is arra szorultak hogy a bűnhődők számára kórházakat kellett építeniök. E társulat egy év lefolytával szétbomlott; Angolhonban ugyan növekszik, mi kiteszik abból, hogy 1838-ban sokkal kevesb tagot igtattak be mint később. A felekezet tanát tizenhatsz kószáló pap terjeszté; dolguk könnyű volt, mert a szocialisták bibliája csak tizenhat nyomott oldalból áll. A társulat jó célja csupán az: hogy a zsugori gazdag ne használhassa önkénytesen a szegényeket; de ezen ellentan végre is nyakát töri az angol társas életnek. Család helyett osztassék fel a nép egyházakra s mind két nem egyenlőn neveltessék. A házasságot természet elleni bűnnek nevezik; a gyermekek az egyházéi legyenek; ugyanaz, mit Plató bölcsesége ohajtott. Nagy számot tartnak a jótékony közsegítségre. Vallástekintetben azt mondja a szocialisták bibliája: „minden más vallás csak emberi törvényeket terjesztett a természeti örök törvények ellenébe.“ Robin öslélkeket, öslényt képzel, ismeretlen főt ismeretlen s megfoghatlan távolban. „Ugy érezz mint papjaim tanítmányai érezni parancsolják; fizess meg szolgálmat, kik ily tanokat oltanak beléd. Csak a föld az ember paradicsoma, ege, menyországa. Bűn nincs, csak rossz szokás és baj. Az ember egy műszer, be kell mindenbe vezetni s tanítani. Az erényt maga a társaság teszi és segíti s t. eff.“ Meg van győződve az alapító hogy rendszere többet hatna egy év alatt, mint az eddigiek századok alatt; de a királyné tanácsnokai mindig ovakodnak tőle.“

„A protestantizmus pusztá tagadásából egy más irány keletkezett. Mindenütt, hol új eszmék fejlenek, vagy a már elavultak friss jogot akarnak nyerni, tulságra ragadtatik az ember: de ezen irányzat még is jogosulva van a korszellemben. Ezt követik a mi időnk ultrái, tulságosai; így a reformáció ultrái voltak az anabaptisták. A romantikus iskola a középkort akarta föltámasztani; magában

az egyház kebelében is több követői rejtezkedtek; így Schlegel sőt Tieck is sokáig haboztak, s csak világos gondolkodásuk tartóztatta vissza a lépéstől. Novalis, a ki 1709-től 92-ig Jénában tanult s herrnhutterek értelmében neveltett, vallomását néhány szóval így mondja ki: „miként sem égben sem földön nem lehet Isten nélkül; egy láthatlan világba vágyakozik.“ Buskomorság volt benne lelkesedés tüzével. Néhány szent énekei hosszú időn keresztül lesznek szózatai a vallásos szívnek; például egy, mely így kezdődik: „Mi lennék én nálad nélkül sat.“ De mind a mellett hibáznánk, ha ő benne egyházi istentudatot keresnénk, ő csak azt fejezte ki, mit Fichte a maga „vezérében az örök életre“ (Anweisung zum seeligen Leben) megmutatott. Az énség irtsa ki magát, hogy lehessen a nagy énségben, mely maga az ég és minden. Mi csak csirái vagyunk az én létesülésének, csupán az Isten tudja bennünk magát mint Isten sat. Novalis az eldult életkor küszöbén állt s egy helyt ezt írja: „az anarkhia igaz eleme a vallásnak; Isten lelke lebeg a vizek fölött; születnie kell egy új embernek egy szerető isten alatt s. t. eff.“

„A magnetizmusban úgy látszik, mintha új organumra akadtunk volna; a természet titkait megnyitni, még maga a tudományos komolyság is ráadta magát. Keletkezett ez a svábok közt (Württemberg és Baden) egy kedélyes költő Justinus Kerner és egy szeszélyes filozóf Eschenmeyertől. A politikai rajoskodás oly gyakran csapott át mint a vallásos; ezen hazai iránynak a most élő berlini professzor s leg-erősb pietista Hengstenberg is követője volt; ő az egyoldalu egyházi iránynak központjává lett. — Egykor Bonnban nyilván azt a thezist ótalmazta: „qui Christum quaerit in veteri testamento, nugatur;“ most pedig mindenhol Krisztust keres. Ennek egész jellemét az „Evang.Kirchenzeitungban“ kell keresni. A világon mindent névvel szeret az ember keresztelni, úgy itt is. A korszellem használja itt az orthodoxsiának és pietizmusnak neveit: de ezen irány pietizmusnak igen orthodoxs, és orthodoxsiának nagyon is pietisztikus. Követi ez a bünt Augustinusnak komoly s homályos értelmében, a megváltást pedig Anselmuséban. — Tartózkodó félénkséggel ítél a földi élet szépségei s örömeiről. Néhanéha ez a pietizmus igen elegansnak és világinak mutatja magát. Spener pietizmusa közönyös volt a dogmára nézve; azon kívül szelid és tüdő. Az újabbik pedig is-

mét helyre akarja állítani az orthodoxsiát; ő a betűre és imádságra nézve kakasviaskodó. Szorgosan kutatjuk: vajjon ez s amaz keresztyén-e vagy pogány; a racionalistákat gyakran nevezték vízzel meghintett pogányoknak. Roszul járhattak volna, ha a heretizálandók száma be nem telik vala. A dolgot csak a személyben lehet tetemesen megtámadni; ezen irányt mi orthodoxsz-pietizmusnak nevezzük. Neander az „Evang. Kirchenzeitung-ban“ unica salvifica dogmatikájától elállott. Ha az egykoruak historiájára nehéz is mindig igazságosnak lenni, minthogy a történetek egymást érik, mégis jó az, mert az élők mindig cáfolva menthetik magukat. Száz vagy ezer év múlva meg fogja az utókor köszönni, ha kútfőkkel birand, ha akkor is nem használandja azokat vígyázatlanul.“

„Kérdezze bár magát Dr. Hengstenberg, ha vajjon terjesztette-e valaha annyira a gondolatszabadságot mint Luther és Spener? Reutlingenben például egy evangélikus pap elveszni engedett egy gyermeket, és fegyverrel végeztetett ki. A vérengző áldozatkés ismeretes. 1835. decem. 24. egy gyár munkása saját fiának szegte nyakát, másik két fia csak nehezen menekült, vérontás után így kiáltott fel az apa: „tettem nagyobb az Ábraháménál, én megtettem az áldozatot!“ A pietista párt kimentette ebből magát, és a történet keletkezte bizonytalanná lett, de az „Evang. Kirchenzeitung“ könnyeden hányta szemre a „mentirist.“ Azonban mit sem tesz ez! a katolikusoknál is voltak martirok, s még sem nevezik azt gyilkos egyháznak. Egy tanuló diák azt tévé magával, mit Origenes; egy másik ablakból ugrott le, mivel az ördög kísértetének nem állhatott ellen; harmadik mint misszionárius ment Amerikába s ott katolikussá lett. Az irodalom nagy mesterei Göethe és Schiller ellen is türelmetlenül viselték magukat. Így volt Cromwel idejében is: csak szentirat és ízetlen imakönyvek. Schiller és Göethe nem voltak a ker. vallásnak ellenségei, csak idegenei. Az „Evang. Kirchenzeitung“ értekezményei 1830—31-ben ily szellemben írvák.“

Luden jénai tanár s világtörténettanító egy órai beszédének töredéke.

„Ferdinánd király V. Károly testvére gyűlést tartott Wormaciában, hová a protestánsok követeket küldeni azért nem akartak, mert az a pápa elnöklete alatt állandott. Né-

melyek egy theologusi conciliumra hivatkoztak, mások német nemzeti zsinatot kívántak. Az ellenfelekezet követőivel nem hagyta ezt helybe. V. Károly Vormaciába jött, s rá akarta bírni a protestánsokat hogy követeket küldjenek. A szövetségesek hasonlását megtudta, és sokat igyekezett is részére vonni, kettejét elcsábította, a többit megtántorította. Tettette mintha egyebet nem kívánna a császári nagy tekintet visszanyerésén kívül. A hesseni Filepet maga részére birta; pedig a protestánsoknak ez volt erős feje. Másokat mint smalkadi szövetségeseket pártütőknek nézett, s így a hesseni Filep sokkal felhagyott. Az ifju szász herceg Mórícot is részére vonta Károly. Móríc 24 éves eleven ifju volt, testileg ép s kitűnő elméű, később is mindig protestánsnak mutatta magát a hit dolgában. De most azt lehetett gyanítani, hogy Károlyhoz állott, mert kétszínű s titkolózó volt, bár végre is ő tette Károlyon a halálos csapást“.

„Miután dolgait Károly elintézte, Regensburgba országgyűlést hirdetett 1546. Itt azt kellett volna végezni, mit Vormaciában elmulasztottak; de a gyűlés kezdete előtt két eset hatott a protestáns világra. Első, januárban állott be a tridenti zsinat, melyen először negyven prelátus volt jelen, mind olasz. Mindjárt oly határozatot tettek, melylyel a porostánsokat heretikusoknak nevezték, és a két párt közt leronthatlan közfalat vontak. Megvetették a protestánsoknak alapelvét, hogy, t. i. a hit csupán szentíráson alapulhat; elfogadták kánonban az apokrifus könyveket; s már a második ülésben a vulgátát authenticice bevették a római ekkleziába oly határozattal, hogy ez az eredeti bibliával tökéletesen egyenjogú; ezt pedig e protestánsok teljességgel nem ismerték el. A harmadik ülésben már a tradiciónak is oly nagy becsét tulajdonítottak mint a szentírásnak, ugyanazon erőt adván annak, pedig lehetetlen hogy a tradíció három nemzedéket túlélhetne a nélkül, hogy ne gyengüljön. Midőn a protestánsok megtudták, hogy az ezen határozatokkal ellenkezőkre anathema vár; látván hogy az egyezésre semmi kilátás: nagyon kezdtek nyugtalankodni s aggodtak a jövőndön“.

„Második történet egy hóval később. Febr. 18. Luther, születése helyén, Izlébiában meghalt; ide pedig azért jött, hogy a mansfeldi grófokat kibékéltesse. E két esetből a protestánsok rosztat jósoltak és buslakodtak; a katolikusok

pedig örvendeztek leginkább azon, hogy a gonosz heretikus kimult. Mi pedig azt mondhatjuk, hogy ez utóbbi eset isteni kegyelem volt Lutherre nézve, ki azon vészt nem élhette volna túl, mely a szász választó fejedelmet érte, ki neki legkedvesebb ura volt. Luther egész halálaig mindig ellene volt a hadakozásnak, s ebben engedelkeny sőt félénk volt, mert azon elvből indult ki: „hogy a szellemet nem kell kivívni földi fegyverrel“. De e szép tan nem volt megegyeztethető a smalkaldi szövetséggel; ő reá nézve a háború kimondhatlan bú lett volna, a protestánsoknak pedig nagy bánatot okozott az ő halála.

„Kezdjünk egy új paragrafust. A regensburgi országgyűlés beállott; a kath. rendek megjelentek, a prot. rendek csak követeket küldöttek azon ürügy alatt, hogy ők nem képesek az országgyűlésre elegendő pénzt keríteni. Károly beszéddel nyitotta meg a gyűlést, melyben nagyon érzékenyen jelentette a protestánsok meg nem jelenését, mintha őt, ki meszsziről jött, méltónak sem tartanák arra hogy felé menjenek. Egyébiránt egész beszédében vagy kétszínűleg nyilatkozott a vallás iránt, vagy nem is emlékezett; s úgy látszik, hogy magában a városban tartatni szokott protestáns istenitiszteletet sem akarta észrevenni. A hit miatt senkit sem igyekezett nyomni, hanem mindig csak a császári fölségi tekintetet vitatta. Midőn így vitatkoznának több tárgyak fölött, csak hamar végét szakasztotta egy véletlen eset a gyűlésnek: t. i. ápril 6-án V. Károly III. Pál pápával szövetséget kötött, és a protestánsok erőszakos elnyomását felfogadta. A pápa hadat is ígért annak végrehajtására, pénzt is ajánlott, melyet Velencében csakugyan lefizetett. Továbbá a pápa a spanyol egyházi jövedelmeket átengedte a császárnak a papi jövedelmek egy részével, s ezen szövetség titkon történt. Azonban a pápa, ki Károly által megcsalatottnak hitte magát, a szövetséglevelet kinyomatta s több tartományokba szétküldötte. A mint e levél Regensburgba jutott, a protestánsok elhagyták az országgyűlést és tartományaikba siettek, a gonosz hírt másoknak is megviendők. Egész Németországban csöndes lázongás támadt, némely fejedelmek mindennel fel akartak hagyni, mások tüsténti háborút javalltak. Ezen utóbbi vélemény mellett volt a szász fejedelem Fridrik János, a hesszeni Filep, a württembergi és anhalti fejedelmek, velők Straszburg, Ulm és Augs-

burg városok is, s négy hét alatt elkészültek. A mult történetek hoszas csatáiból még sok katona élt s ohajtotta a háborút. Az egész egybegyűlt sereget hetven ezer gyalogra és tizenöt ezer lovasra lehet számítani százhusz ágyúval s nyolcszáz élelemszekerrel, s bátran mondhatni: hogy az uj hadakozás beállításától fogva nem állt még oly sereg lábön. Ezen had északról délnek indult, hol Károly tartózkodott, de a mód, melylyel a protestánsok e sereget vezértették, mustrája volt a legroszabb hadakozásnak. A császárnak Regensburgban mindössze is tizenegy ezer embere volt, mely sereg akkor jött Magyarországból. Ha őt a protestánsok megtámadják, azonnal kiűzik az országból; de ők szegények azzal elégedtek meg, hogy levelet irtak a császárnak, melyben mentegetőznek azon vád alól, mintha ők pártütők volnának, azt adván okúl: hogy csak a vallásért tették azon lépést. Károly ebből mindjárt azt következtethette, hogy a protestánsok félnek s tartózkodnak őt megtámadni és a pártütő nevezettől borzadnak. Ő hát mit sem felelt, csak később válaszolt a levelre, melyben a hitet elő sem hozta, se a herezist, hanem egyedül az ország egységét. 1546. július 20-án a szász fejedelmet Fridrik Jánost és a hassiai landgróft birtoktalanoknak nyilvánította; e tette önkény s despotizmus volt, mert azon joggal nem ő maga, hanem a rendek birtak, s így nyilatkozata érvénytelen volt. Az ágyuk (*rerum ultima ratio*) nem gondolnak irott, hanem szokásjoggal. Károly ereje a protestánsok meghasonlásában állt, azok pedig nem merték Regensburgban megtámadni, mocskolták a császárt, Genti Károly gunynévvel illették, elálltak kormányától. De az egész szövetséges seregben csak egyetlenegy bátor férfiú fogott dícséretes munkához, ez Schaertlin volt, egy, a francia háboruban közvitézből kapitányságig emelkedett ember. Róma bevételekor tömérdek gazdag zsákmányt nyert (például csak fekvő birtokát hatszáz ezer talléron adták el, mely akkor sokkal több pénz volt mint jelenleg); jól értette ez a hadi mesterséget, embereivel Tirolba tört, az ehrenbergi és kufsteini erősegeket elfoglalta, s Insprukba sietett, a pápa katonáinak útjokat elzárandó, hogy Károly egyedül maradjon. Győzelmi haladásában hassiai Filep és szász Fridriktől parancsot kapott a visszatérésre s velők egybekapcsolkozásra; s így az első szerencsés kezdet is félbeszakasztott.

Vályi Pál.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KUTFÓK.

I. Nánási emlékirat.

(Az alább olvasható emlékirat nem ugyan az egyház köz és nyilvános életére, történetére fog szolgálni kutfőül, hanem belső állapottaira, magán viszonyaira annál bizonyosabban. Jó lesz ide is bepillantani s meglátni: mi volt a protestáns lelkész sorsa ezelőtt két száz esztendővel Magyarországon. Adjuk ennél fogva mint a hajdunánási ref. egyház levéltárának becses ereklyéjét, az igen tisztelt Varga Lajos mostani ref. lelkész ur közlése szerint, „a több helyeken lelkészhivalt viselt, még többekre meghívást nyert jó emlékezetű s nagy érdemű Rápóti Papp Mihál, példás pontossággal vezetett naplójából” saját életírását ekkép:

I. Kiktől születtem? Keresztyén Isten felő szüléktől és a J. C. Ecclesiájának hivséges lelki pásztorától Rápóti Papp Jánostól és Bakó Erzsébettől, de nem én csak, hanem többen is mint egy testvérek atyával és anyával voltunk 17. Ennyi számos gyermekek között penigh öte volt leány, az tizenkettő penigh fiuk voltak. Ennyi gyermekek között penigh kettőnél több tizenkét esztendőt meg nem haladhatott, hanem csak én és az én öcsém János, ki Kállóban lakik. . . Mikor születtettem penigh, ezt az édes atyám írásából mutathatom meg, ki így vala írva: Anno 1627. die 30. maji, idem Dengelegini natus mihi filius Michaël nominat. Ebből már azért könnyő meghértened: holott születtettem. Az Eér mellet Dengeleghe nevő faluban.

II. Neveltetésemet penigh így értsed. Az én szüleim engem dicseretesen neveltének; mert soha sem ételből sem italból fogjatkozásom nem volt, sőt ennek felette tisztességes öltözetel takargattak anyyira, hogy jut eszemben az atyámtól bocskort, szürt kértem gyermeki időmbbe, de soha nekem nem adaték, sőt ennek felette is kényességhez és gyermeki rossz erkölcsökre egyik sem hitetgete.

III. Istenesen is neveltének. 1. Mert buzgó lélekből szárazott siralmas könyörgéseket Istenemhez életemért és világh szerint való hivatalomért, sokkal inkább a sz. tudományban való gyarapodásomért bocsátottak. 2. Mert még házokban az hitnek ágazatira, Istennek isméretére és tiszteletire szoktattak úgy hogy mi atyánkot, apostoli credot, tiz parancsolatokat velem megtanultattak és a szenteknek gyülekezetiben be szoktattak. —

IV. penigh tisztességesen is neveltének 1. mert még házokban a tisztességes tudományoknak magvaira az A. B. C.re megtanított az atyám és a mikoron iskola mestere volt, azokhoz el is járatott kiváltképen Endréden Joh. Gencsihez, Steph. Karalyihoz, Ladisl. Sárándihoz. A mikoron pedig egészem és erőm volt, tehát job oskolákban taníttatott. A. 1635. Tasnádra át vitt, tisztességes szállásrol piaczon lakó Csengeri Szür Szabó Istávántól fel jártatott 1. Fegjverneki János uramhoz, kit az ur Isten áldgjon meg, mert édes atyám volt. 2. Steph. Tolnaihoz, ez jó író volt, de valóban kegyetlen, kinek keménysége miatt negyednapi hideghlelésben két esztendeigh kellett atyám házában laknom, az mikor pedig ebből meghgyógyúltam A. 1639. vitt az tiszteletes debreceni oskolába és mester utzában Nyirő Benedeknél egy kis ideigh letett, hogj föl járjak, áldgja megh Isten az gazdasszonyt, édes anyám volt. Az oskolának mestere Ujfalusi Thamas volt, ki engem tön Czéhi András discipulussává, ki oly serényen tanított és discséretesen, hogy valamit az atyám néki adott, méltán meghérdemlette, áldgja megh az Isten mennyen és földön, ennek discipulussamigh voltam, asztalom volt nem csak Nyirő Benedeknél, hanem Péterfi Jakab utzából Kádas András uramtól A. 1640. és 1641-ben és azután penigh A. 1642-ben rész szerint Várad utzában Szabó Tobiás uramtól, itt mind az gazda és gazda asszony atya és anya voltak, ha én meg tudtam volna becsülni. Ezen praeceptorom Boros-Jenőbe ment rektornak. Ezután lön más praeceptorom Petrus Thasnádi, ehez jártam Darabos utzában lakó erszény gjártó Illyésné házától, de nem sokáigh 1643. ezekről sem mondhatok egyebet jónál. Ugyan ezen esztendő folyása alatt vitt az atyám a Szathmár-Némethi oskolában és tön Szoboszlai Miklós discipulussává, kinek idejében kevésse föl járván, juliusban levék öreg deákká. Görgei János lön azonban ott való oskolamester, Lázár utzában lakó Jó István házától lettem deákká. —

Némethiben mint egj esztendő és egynehány hónapok forgása alatt gyermeki és deáki időmben lakván, onnan elbucsuzám, oskolai laboromat rész szerint exploratoriában rész szerint coquiában eltöltvén Anno 1644. mely valedictoriám után ilyen commendatoriával

tisztelt meg az én praeceptorom (szórum szóra leírja ezt, mint szinte volt kedves praeceptoraitól, rokonaitól, atyjától időnként vett leveleit is. V. L.).

Némethiből való elbucúzásom nem tetszett az édes-atyámnak, sőt magam is azután valóban meghbántam vala, de a jó ítélő Isten jómra szolgáltatta, mert nem sok idő múlva az édes atyám debreczeni öreg deákságra ismég be vitt A. 1644. 14. septembris, mikor Nagyari Benedek ott való iskola mesterségben vala. Senior Joh. Kálnai, contrascriba Andr. Korádi valának, helyet nékem mutattak Körösi István és Tarpai András kamarájokban, társaságokban, kik emberséges tudós legények voltak. Itt publice legelsőben erről az propositiőről disputáltam „an anima sit tota in toto corpore?“ Ezen mesterem után következett Anno 1645. Dani^{us} Hencius, kitől a rhetoricában ép-pültem az én életemnek 18. esztendejében, és mivel ily ifjú gyermek voltam, azért 1. Marty. exploratoriat vetének nyakamba, és sokat a Péterfi Jakab utzai kapunál való város tövises kerítése mellett, mely volt napszállat felől Darabos utza vége aránt, eleploráltam, mert a szemérmert még az atyám házánaál meghtanúltam vala, nem örömet jártam azért emberek szemei előtt. —

Ezek után mesterem lön Szoboszlai Miklós, kinek tanítása alatt ép-pültem az logicaban A. 1646. Ez idejében sokat szenvedtem, esik vala olyan óram is, hogy egy ebéden még csak kenyeret sem ehettem, de bár csak kenyér hiját tanáltam volna, szintén jó ízűn megehettem volna, én azért neki keseredém és étemért jó egy álmod alu-vám, többször ilyen bajom nem volt deáki időmben, ez idejében csusz-tam vala fel subcollegaságra, az mint mi akkor hittuk. —

Ezután A. 1647. tanító mesterem lön a szelid erkölcsű istenfélő tudós Tölczehi János, kinek tanításából idvességemre és az anyaszentegyházbeli tanításra való tiszta hasznos tudományomat vettem és gyermekségemtől foghva valamit tanultam vala, de ennek tanítása tette mind azt jó ízűvé, az ur Isten testében lelkében áldgja megh, az szép discipulusokkal megajándékoza, és szép maga viselésével az tanuláshoz úgy fel serkentett, hogy csak egy óráját is bántam ha el-múlt. Ez idejében collegasághra, abból cantorsághra Isten felemelt annyira, hogy már nagyobb állapotot is remélheték vala tertarius cantorságomnál, de mivel a városbelieknek igen ismeretes lők, gyakorta leczkéimet kellett elmulatnom, azért gondolám, hogy mester-ség-hre *) kimennyek, mikor már laktam volt ben 3 esztendő és 8 holnapokat, ugymint 4 holnap bián 4 egész esztendőket. —

*) Mester: tanító, mesterség: tanítóság.

Ezek igj lévén, Istenemnek kegjelmes gondviseléséből nemes Kálló városában hivatalt adának az ott való böcsületes Csáko István, Eötvös Péter uraimék által, kik tisztességes exitussal (mert három asztal vendégem volt), bőséges költséggel kiköltöztettek Anno 1648. 15. Maji. — Mesterem amaz boldog emlékezetű Tölcezi János volt, az senior Hatházi Miklós, contrascriba Czei János, első collaborat. Némethi Mihály, kiktől mint szerelmes barátimtól szomorúan elválván, menék az tiszteletes kállai mesterséghe, amaz nagy hirű tudós Vátzi János predikátor mellé, ki az két esztendők folyása alatt édes atyám volt, sok ebédvel vacsorával gazdálkodott és érdemem felett való tisztességben tartott.—

Ebben az időben magamat arra szántam vala, hogy ismégh ujabban Debreczenben vissza menyek kicsény tudományom öregbitésére, de míg esztendőm eljárt, reménységemem és érdememen kívül az ur Isten nekem hivatalt mutata gyermeki időmben a szent szolgálatra, predikátorsághra.

I. Hivatalom. I. ön predikátorsághra Panyolára az Szamos mellé Kállai Pálné asszonyomnak levelével s emberséges követével, de ez hivatalnak azért nem engedtem, mert oskola mester nem volt, 1650. virág vasárnapján. —

II. Hivatalom. Csak hamar azután nagy esőtörtökön 1650. az Réth mellé N. Halászban hívának predikátorsághra, Thót János és Szabó Gáspár uraimék, és mikor ki mentem volna ő klmek közzé, az innepek után való hétben értem, ez fizetésre alkuvám megh, noha igen kedvetlen, mert ifjú voltam a szent munkához: —

Jövedelem.

Minden jobbágj ember ágjtól den. 75. ha penigh udvari szolgál, fél bért. 25 köből gabonát, minden házas ember egj egj szekér fát, egj egj baglya szénát, egj vén disznót, az három vásárból három köből gabona, keresztelésért tyuk, kenyér, halottól flor. 1., eskütőtől egj kendő. —

Mighlen penigh ez szolgálatra ki költöztem (mivel mégh esztendőmet Kállóban ki nem töltöttem vala), tehát némely jó akaróimnak tanácsadásokból megh házasodám, és magamnak eljedsém Kállóban Debreczen utzában lakott Nagy Lőrincz árva leányát Katát, mely Nagy Lőrinczet az előtt ugjan magam eltemettem vala februariusban. Leány kérőm volt az ott való notarius Szent-Mihályi János és Szöcs Pál uramék.

Ugjan is Halászban laktomhan Anno 1650. 5. die Septembris Thasnádi generalisban az szent ministeriumra ordinálának, mely disputation de vocatione fidelium jelen volt az édes atyám is. Supe-

rintendens az időben volt Nicolaus Lázár Szathmári. 27-en voltunk procedensek. Opponens ki vala, nem jut több eszemben: Topheus Mihály. —

Ebben penigh az helyben laktam 5 esztendeigh valóban nyugodolmasson ez életemnek napjaiban, bántam hogy közzűlök ki jöttem volt. Patronusom Paxi János és fia Paxi László u. voltak, valamennyire Vay Péter u. Patronák amaz istenfélő assz. Paxi Györgj özvege és ennek egy öcse, Gargóci Bodizárné, ki férjhez ment Kendi Andr. u. —

Hivatalom lön innen predikátorsághra első esztendőmben Kárádon, de mivel Halászbán is új ember valék, azért el nem menék.

Nagy-Halászi auditorim A. 1650 és a következőkben is, kik meg nem haltanak. — — — (Itt névről névre följegyzi hallgatóit. Az egész összeg = 119.)

Migh itt laktam, oskolamesterim ezek voltak: 1. Paulus Terebesi. 2. Stephanus Györteleki. 3. Johannes Bányai. 4. Stephanus Dobrai, az harmadik és negyedik predikátorokká lettenek.

Nomina parentum et baptisatorum halásziensium. A. 1650=18. 1651=24. 1652=26. 1653=29. 1654=22. 1655. marc. végéig=15.

Nomina uxoratorum halásziensium. Anno 1650=3. 1651=4. 1652=6. 1653=7. 1654=6.

Nomina defunctorum halásziensium, (8-at jegyez föl csak, e jegyzést tévén:) ezeken kívül többeket is temettem, de nem találtam feljedzeni talán csak hármat avagj négyet.

III. Hivatalom. A. 1655. Mikor így keresztyén atyámfiainak szolgáltam volna öt esztendeigh, hivatalt ada nekem az tarcali főbiró Kovács Mihály tanácsával egjütt ott való predikátorsághra Várallyai Lőrincz uram által tisztességes levéllel. Gondolván azt, hogj itt kolbásszal fonnyák az sövényt, nagj nehezen melyet sokszor meghbántam, kibontakozám, és majusban oda költözém 29. die, holott rettenetes zenebonában voltam rész szerint collegám amaz nagyhirű Tolnai János miatt, ki ugjan kinyoma onan; rész szerint a predikátoroktól, mivel Zebegneyi János akkorbéli senior eccles. azzal vádola szerencsi zsinatban, hogj sine ipsius consensu mentem oda, kibem mennyit hányadtam, sok volna leírni, az város mindazonáltal felette nagj jó akarattal volt hozzám és mind egjigh szerettenek.

Tarcali fizetése m. Minden lakos és vidéki ember ha ott szőlője volt, adott fél köből bort 5 budai íztét, az primárius minister tartozott adni 12 köből buzát, ismégh az mely negjven negjven pénzt számára szedtek, annak az harmada volt enyém. — Volt ezenkívül két darab szőlő, egjik mester völgyén, másik az mélyj oldalon, Dobi-

nak hitták, ezeket kapáltatnom kellett, ha termett, szűrtem, ha nem termett, üresen maradt az hordóm, 1 esz. lett vala egyikben 10, másikon 4 hordó borom, 2 esz. egyikben 2 átalag, másikon más fél hordó. — Keresztelés 8 gr. — Temet. flor. 2, eskütéstől: nem kellett erszény neki, — ezen kívül ha mi kellett, fát, örletést pénzen kellett vennem. — Oskolamester volt Pathoni István.

Tarcali auditorim (név szerint fölírja betűrendbe szedve hallgatóit, kik 150-en valának).

Mivel mikor Tarcalra költözém, Anno 1655 jöendő őszén egy kis rövid pestis lön, kiben én is édes gyermekimet eltakarítám, azért feles halottaim voltak. —

Nomina funerum tarcaliensium Anno 1655=49. 1656=23. 1657 feb. végéig = 4.

Nomina baptisatorum tarcaliens. A. 1655. nem irogattam fel, hihető hogj nem sokat, az mint 1656 látod=5. 1657 febrig.=3. m. hogj ily keveseket kereszteltem ne csudáld, mert az primárius pastor óráján u. m. vasárnapokon reggel szoktanak volt itt keresztelni és az igen ritkán került én reám.

Nomina uxoratorum tarcaliens. A. 1655=5. 1656=20. —

— Predikátori Debrecen városának, kikre emlékezem gyermeki s deáki időmben:

1. Ama nagyméltóságú Keresztszegi István, orthodoxus püspök a Tiszától fogva Erdély széléig.

2. Ama nagy munkatehető Kismarjai Pál.

3. Lelkében buzgó Szikszai Benedek.

4. Igen jó jurista és a világiakban nagy érdemű Tornai István.

5. Amaz ékesen és igen értelmesen predikáló Tarczai János.

6. Ama kemény beszédű és könyörgésben forró Szoboszlai Miklós.

7. Amaz okos maga viselésű Hencérus Dániel.

IV. Hivatalom. A. 1657. Midőn az én atyámfiainak Tarcalon szolgálék második esztendőket és harmadikra is nagy reménységgem vala, hogy megh maradok, úgy vagyon, marasztottanak is, és én is ígérkeztem volt; de az én collegam Tolnai János a Patakon költ liturgiában való nem collaborálásomért elő hivatá az akkor pataki praefectust Incédi Mihált, a ki a tarcaliakkal való conventiomat elbontá, és engemet nagy impius zélussal a porigh lenyomván, nem engedte tovább a tarcali predikátorságban, midőn szolgáltam volna 10 hetek hián 2 esztendőket, mivel itt Sz. Gergely napján szoktunk vala terminálni; — minek előttte penigh az álnok tanács ellenem

megforrott volna, im az előtt minemű hivatalom volt Szepsi városában, röviden megirom:

Ez uj esztendőnek teljes folyását tegye Isten kdnek egész-ségessé, békességessé és jó szerencsésessé!

Nekem, kedves jó akaró u. és kedves atyámfia, Rápóti uram! még az elmúlt szüretkor úgy esik vala értésemre egy jó akaró u. által, hogy kd. az Tarcalon való lakástól bizonyos okokra nézve megh unatkozott volna, ehez képest én kd. felől mind az D. Seniornak irtam, megh értvén a kd. terminusának közelgetését, mind pedigh auditorimnál is emlékeztem, hogy ha kdnek tetszeni fog az Szepsi állapot, és az én társaságom is, semmi fogyatkozás az dologhban nem lészen, mert im látja kd. az D. Seniornak is micsoda legyen kd. felől való végzése. Hanem én im mostan az tanácsbeli uraimnak tetszésekből irtam kdnek, minthogy 23 praesentis lészen partialisunk Göncön, igyekezzen kd. is oda jőni, ott én kdnek bőségesen az itt való állapotot elő beszélem, és egyszersmind úgy is jöjjön kd., hogy én velem együtt ide fel jöjjön Szepsiben és itt az szokás szerint kd. proponálván, az uraimmal végezzünk, én effcialom, hogy kdet ismét böcsületesen há-zához vigyék, tisztességes vocatió és üresembb az félelemtől rend sze-rint más helyeknél. Isten áldása legyen kden és az kd. dolgain.

Ex Szepsi 17. Januari Anno 1657. Kd. igaz jó akaró atyafia Chrtusban és barátja Váci András.

Consens. Senior. Eccles. Nem bánom ha kd. Rápóti Mihál atyánk-fiát Tarcalról maga mellé hozza, mivel Tolnai Jánossal, a mint értém, nem lakhatik meg. *J. Zebegnyei.*

Ez szép hivatalnak nem engedék, mivel vala még h akaratom arra, hogy tovább is Tarcalon lakjam, noha kedvetlenségem volt a török nemzettől való félelem miatt, és még Tolnai János collegámnak velem való háborgása miatt, de ezeket a jó békességes tűrés, szenvedés által megh győzőm vala. Azonban mivel az édes anyám is él vala, úgy gondolkodtam, hogy távol való lakásommal szegénnyt ötet is megh ne szomorítsam, hanem közlelől minden jó akaratommal állapotomhoz képest segítsem.

V. Hivatalom. A. 1657. Midőn Tolnai János collegám és Incédi Mih. pataki praefectus gonosz tanácsokkal a tarcali gyüle-kezetnek szolgálatja mellől el estem volna, Istenemnek mindenkor reám való gondviseléséből ilyen hivatalom esék:

Az ur Istentől minden jókat és kívánsága szerint dolgaiban való előmenetelt kívánunk kdnek!

Csak e felől kelletik kdet, mint jóakaró urunkat meghatalálnunk, emlékezhetik kd. reá bizonyos emberünk által minemű dologh felől

találtuk vala megh kdet, hogy ha helyünk, fizetésünk tetszenének kdnek sz. hivatala szerint a predikátorsághnak munkájában kd. közöttünk szolgálna, akkor bizonyos okok és conditiók alatt jó válasszal értetett kd. melynek egyike ez volt, hogy Zebegneyi uramat requiráljuk és az ő klme consensusát kdhez hozzuk, mi azt megcselekedtük volna eddig is, mert arra való választott emberünk vala, de bizonyossn hallottuk, hogy ő klme visitatióra Gönc felé ment, azért haladott ennyire, mostan azért gondolván, hogy talán eddig ő klme megjött, bizonyos emberünket ő klméhez küldöttük. Kd. azért addigh legyen varakozásban, és minémű válaszuk leszen kdnek, azt is meghvisszjuk, és a mi szándékunknak, kdhez való jó akaratumknak beteljesítői akarunk lenni és az feltett szándékunkat, ha Istenünk engedi, effectuáljuk is. Ezek után Isten legyen kddel és engedje szolgálhassunk kdnek. Datum in oppido Zombor 8. Martii, 1658. kdnek jó akarói jó szívvel szolgálhatnak, Zombornak nemes és nemtelen lakosi. —

Ez atyámfiainak ugyan ezen dologh felől is a végre érkezett más levelek is 11. Martii, 3-ik 18-ik Martius, 4-ik 25-ik. Mart. —

Consensus Sen. Eccles. — Salutem et omnia! Édes atyámfia Rápóti Mih. uram, az zombori ecelésiában az én atyámfiainak consensusából hijják kdet, abban az eclában való predikátorsághra, mind én mind böcsületes atyafiai consentialunk kd. hivataljában, azért kd. jó lelki ismerettel bátorságosan elmehet. De caetero Isten legyen kddel. Göncino 17. Mart. post reditum ex congregatione nobilissimi Comit. Anno 1657. — Frater in Dno. Johannes Zebegneyi.

P. S. kd. ad 21. Mart. Vilmányban jöjjön fel, valami kis partialisunk lesz.

Ez hivatalomnak Istennek tetszéséből elbontója lön: 1. az ott való elébbeni predikátor Tokai István uram, 2. a töröktől való félelem, 3. pedig házam népének igen nagy kedvetlensége, 4. a feles szőlőknek bajos miveltetése, mind a messzeség mind a moneta szük volta miatt.

VI. Hivatalom. A. 1657. Mivel Tarcalon való vacantiám igen el hiresedett volt, azért más felől is Istenem ilyen hivattallal értete:

Szolgálok kdnek mint atyámfiának! Mivel Székely Mihály bátyámtól tegnap izentem kdnek, írja mester uram és Várallyai uram is jelenti, ha Istennek úgy tetszik, hogy kd. hozzánk eljő, ha az partialisnak consensusa ehez járúlna. Papon levén azért gyűlés, bizonyos emberemet elküldöm ezen dologh végett. Ha azért kd. mi tőlünk és ez mi helyüinktől nem idegen, tetszett, hogy ez levelemben hivattal vigyek kdnek, ha azért tovább is kd. magát igéri, én is beviszem és el is hozatom kdet ilyen conditióval. Hogy

valami az Pályi Mih. u. fizetése mind az falutól mind én tőlem volt és járt, azt kdnek is minden punctjaiban megh adjuk jámborúl, ki minemű legyen jól tudgya kd. az parasztságh mind házas ember flo. 1., item egy szekér fát, egy boglya szénát, egy véka éle-tet ad, a fizetetlen szabadosok d. 24 adnak, a falu szánt vetést a predikátornak 4. köblöt, én pedig adtam Pályi uramnak flo. 10, item egy vén disznót, item 20 kereszt búzát meg annyi rost, — de tudom kd. mind ezeket jól tudja, ezt kdnek is megh adjuk böcsü-lettel, és én az én részemről látván kdnek jó forgolódását (nem úgy mint tartozásképpen), de a mivel lehet kdnek gratificálni is igye-kezem, kd. mind ezekre categorice resolválja magát, hogy azért holnap az partialisra is bizonyos véggel küldhessek. Isten legyen kddel. In Ibrány d. 28. Mart. A. 1657. kd. atyafia Ibrányi Ferencz.

Megh jövőn bizonyos emberem az partialisról jó válasszal, magam is szemtől szembe esperest u. Vaaralljai Lőrinc u. az kd. dol-ga felől istenesen deliberáltunk, és kd. ide való jövetelében senki ellenkező nem lészen, ne gondoskodjék azért kd. se egy se más felé, mert minket kd. másban nem talál, elhisszük kd. is oly syncerus, szavában constans ember, hogy hozzánk való ígéretit megh nem változtatja kd. azért csak a terminusról és az szekerek felől tudó-sítom, mikor és mennyit bocsássak kdért. Ex Ibrány 25. Mart. Anno 1657 kd. atyafia Ibrányi Ferencz. —

VII. Hivatalom. Miglen az consensus hozzám érkezett, az ur Istennek csudálatos érdemem felett felőlem való gondviseléséből ismég ilyen hivatal érkezett hozzám:

Szolgáunk kdnek, Istennek minden nemű testi lelki áldását kívánjuk kdre terjedni, minden kedves jó akaróival egyetemben szívünk szerint! —

Az Isteni szolgálat miben álljon és függjön, jobban tudja és érti kd. azt nálunknál, bizonyosak vagyunk benne, de becsületes jó akaró urunk, ennek a mi szegény helyünknek régi dicséretes rend-tartása szerint, a mint igaz hiv lelki tanítókat szoktunk tartani, eb-ben mostan megh fogyatkoztunk és lelki tanítónk nincsen, hanem alázatosan és nagy böcsülettel kérjük kdet, mint böcsületes urunkat, hogy ha ennek a mi szegény két helyünknek, u. m. Kisfaludnak és Szeginek fizetésével megelégednék, bínánk és híjuk kdet az anya-szentegyházbeli szent szolgálatra, Istenünk igéjének predikálására, megtekintvén azért kd., hogy mi szívünk szerint híjuk kdet, mert szívünk lelkünk személyén és életén meg nyugodt kdnek, azért ezen hivatalunkra, ha mód vagyon benne, kd. magát megh ne tartóztassa tőlünk, mert úgy hisszük és reméljük, hogy az szegény helyek-

nek fizetése káros nem lesznek, sőt használni fog, azért ezen levelünk praesentáló emberünktől jó és kedvünk szerint való választ várunk kdtől, és esperest urunktól is azért hólnap választ viszünk, hogy kd. bátorságosan eljöhessen közinkbe. Ezek után Isten legyen kddel, kd. jó akarói B. Kisfaludi és szegi bírák és mind az egész lakosok szolgálnak kddnek. Raptim B. Kisfaludini A. 1657. 25. Martii. —

E hivatalt örömet s kézzel kapom vala, és ha módot ejtheték vala benne, tehát inkább megyek vala ide, hogy sem Ibrányban, de mivel előbb ért volt az ibrányi hivatal, azért a mint Istennek tetszett, Ibrányi u. tett relatióm szerint Ibrányba elköltözém A. 1657. Sz. György nap előtt két héttel, mert várandós vala az feleségem. —

A. 1657. 29. Apr. Midőn Ibrányban elköltöztem volna, Istennek felőlem való gondviseléséből kedvességem lett mind az ur mind az assz. előtt, azért a mily fizetést felyebb vocatoriájában elő számíta, a maga résziről valót ilyen rendben fordítá, a falubeli helyén maradván: én Ibrányi Ferenc A. et die supra notato így alkudtam meg Rápóti Mihály urammal, hogy valamigh ő klmé Ibrányi predikátor leszen, adok ő klmének esztendőnként pénzt fl. 10, egy vén disznót, buzát szemül cub. 25. rost is szemül cub. 25. ismégh egy hordó olasz bort is.

Ibrányi auditorim A. 1657. (111-et jegyez föl név szerint, keresztelést 7-et, esketést 2-öt, halottat 2-öt).

Oskolamesterem volt Steph. Szentpéteri, szebben éneklő mesterem eddigh ennél nem volt. —

Mikor Ibrányban az én afaianak esztendeigh szolgáltam volna, az ott való lakástól igen megh idégenedtem —

I. A községnek haló szegénysége miatt, ki nem hogy nekem illendőképpen fizethetett volna, de inkább nekem kellett őket táplálnom, és fizetésemnek elengedésével gyámolitanom, mert az engedelmen kívül még is egynehány forint adósságom vagyon odá.

II. A patronusnak keménységétől elirtóztam, de kíváltképen az udvari szertartást s gőgöt megh nem szerethetém.

III. Az Isteni szolgálathoz óráiban is diétához kell vala magamat szoktatnom, és az udvari kényességhez hajlanom, kiből auditorim hét köznapokon nem voltak, és ha kik vasárnapokon voltak, az urtól való félelemtől inkább hogy sem kegyes indulattól viseltetvén.

IV. Felőlem való gondviseletlenség oly volt, ha a temető károival nem fütözöm vala, feleségestől, gyermekestől meg kell vala

fagynom. . Ezekhez több bántódásaim is járulván, vágyódtam ki és reménységemen, érdememen felől Istenem ilyen levelet küldé hozzám.

Szolgálatunkat mint jóakaró urunknak ajánljuk kdk. Isten minden jókkal, kedves jó egészséggel és szerencsés hosszú élettel áldja meg kdet, kívánjuk! Nekünk böcsületes jó akaró urunk, esett értésünkre, hogy kd. tovább lakását Ibrányban nem continuálja, azért nagy szeretettel mint jó akaró urunkat kérjük kdet, ha valahova mégh abban a sz. szolgálatban ígéreti és maga kötelezése nincsen, minthogy predikátor nélkül vagyunk, jövődő 2-ik predikátorunknak hivatalt adunk kdnek, ha kd. a mi együgyű helyünket szereti és bennünbet megh nem vét. Esperes u. ő klmét is böcsületes emberünk által megh találtuk, és ő klme is committálván kdhez való szeretetünkét s affectusunkat, igen javasolta, melyre iterum azért hívjuk kdet, hogy kd. ne vesse megh hivatalunkat, ha nem jó választ adva minden jó akaratunkat vegye kd. Itt éltetvén uram bennünket, mi is minden időbeli jó akaratunkat, szolgálatunkat ígérjük kdnek. — Ezek után a jó Isten gondviselésébe ajánljuk kdet kedves háza népével egyetemben. Datum in Bodrog Keresztur d. 17. mensis Martii 1658. — Kdnek szeretettel szolgál a keresztúri nemesség és főbíró Róka András egész tanácsával együtt. — Consens. Sen. Eccles. Salutem in Dno. prosperam! A B. Keresztúri Eccles. a kd. szolgálatját kívánja sőt hivatalt adni is indul, ha Istennek úgy tetszik, és kdnek is jó akaratja járul, mi kdet társaságunkba szeretettel acceptáljuk, többet nem irhatok. Isten kddel. Liscae 25 Martii A. 1658. kd. afia az urban Tarcali Páál s. k.

Nb. Hogy ez hivatal felől egy más között való tractánkat házamban elvégeztük, és keresztúri jó akaró uraim Szücs Péter és Monus (?) János uraimék jó válaszommal búcsúznak azon órában ismégh

VIII. Hivatalom érkezék.

(Folytatása következik).

Közli

Varga Lajos, s. k.

2. Szikszói emlékirat.

(Méltóságos Gróf Egri Püspök Esterházi Károly eö excellentiája Felséges Királyné Asszonyunk kegyelmes parancsolatjából, a mint már ez előtt való esztendőben más Vármegyékben, úgy ezen Tettes Ns. Abauj Vármegyében is visitálván minden ekklesiákban, predikátorainkat a sz. keresztségnek sakramentoma felől micsoda értelmek legyen, megvizsgálta; e mi városunkban is beérkezvén, itten, hogy acceptáltatott, mint viselte magát, tetszett a Ns. Ekklesiának a feljebb valóknak rendeletekből bejövetelet megelőző dolgokkal együtt ezen protocollumba historicé et genuine inferálni; melyek rendbe szedettek ezen ekklesiának első predikátora tisz. Lukács István úr által).

1. Bejövetelet megelőző dolgok. Méltóságos Egri püspök eö Excellentiája bejövetele előtt három vagy négy napokkal az itt való plebanus Gresics János hozzám küldötte két izben is a maga mesterét, azt tudakoztatván tőlem: mennyin lehetnek szám szerint az hallgatóim, mind azok a kik úr vacsorájával élnek, mind pedig azok, a kik azzal nem élnek, és az oskolában hány tanulóknak, s azok között hány togátusok, mert a mint a mester mondotta, a püspök megparancsolta nekie, hogy mig maga ide érkezne, addig ezeket számba vegye; melyre én ezt feleltem: én azt hamarjában megmondani nem tudom, nem is lehet különben megtudni, hanem ha házonként járna valaki, és úgy tudakozná meg, kinek kinek hány gyermeke vagyon, a pedig most nem lehet, mind azért hogy aratás ideje vagyon, melyben kiesvén az emberek a mezőre, sok házak üresen bezárva tállatnának, mind azért hogy most ide országos vásár gyülekezvén, majdan rakva lesznek az utcák szekerekkel, barmokkal, sátorokkal, emberekkel, etc. Ezzel a mester tőlem elment. De ugyan csak felirt ő mindeneket ex conjectura, mert minekutána irását elkészítette volna, némely embereink módot kerestek benne, hogy avagy csak mulólag bele tekinthessenek, a melyben is im e következő dolgokat írva találták, melyek közül ezeket excerpálták is.

2. De Oratoriis et Coemeteriis Heterodoxorum. An datur in possessione hac oratorium acatholicorum? Quorum? Quot circiter ab hinc annis, cujus indultu, per quem, ex qualibus materialibus constructum, reparatum? In quo est actu statu? Num

per reparationem, quoad situm, extensionem vel materialia aut alia quapiam ratione, et quomodo immutatum, et hoc quali autoritate? **Responsio.** Datur oratorium H. C. addictorum, quando aedificatum, binis vicibus reparatum, postremo indultu Comitatus 1764. Turris fortificata et incrustata, quod ejus situm attinet nullo modo immutatum. **Quaestio.** Num oratorium hoc olim fuerit catholicorum? **Responsio.** Oratorium hoc olim fuit catholicorum, id ipsum prae se fert structura Sanctuarii, Sacristia, porta infra Turrim situata. 2-do probatur ex fundatione Altariae sanctae Trinitatis in eadem existentis, uti fusius suo loco deducetur. Hoc oratorium cum turca Agriam teneret, censetur in manibus acatholicorum fuisse, qua occasione contra Turcas Agrienses ad Szikszó ratione tributi percipiendi excurrentes, quod constabat ex aureis 1000, sub Bassa Rehates, ut scribit Istvánušius, populus Szikszoviensis in Ecclesiam confluit, et ita se defendit, probabile quod etiam ministrum habuerint, cum populus sat copiosus fuerit.

3. De Ministris Acatholicorum. In possessione Szikszó sunt duo Ministri, primus Stephanus Lukácsi, introductus abhinc 24 circ. annis autoritate oppidanorum fundata in praehabita consuetudine et praxi vix memorabili. Secundus Michael Mokri introductus eadem oppidanorum autoritate. Festa decretalia se publicare asserunt, sed incassum, quia eorundem exigua est observatio in hac possessione. Praenominati ministri exercent jurisdictionem in Augustanae Confessionis homines, uti s. sepeliunt etiam contradicente Parocho et benignas superinde Sae. Cao. Rae. Mattis ordinationes allegante. 2-do eorum infantes baptisant, tametsi parochus quoque duos sepeliverit lutheranos per eosdem requisitus, nemine ex ministris contradicente. Judaeos ab ipsis baptisatos esse observatum non est. Quod attinet suae religionis extraneorum copulationem, eam absque testimonio Parochi perficiunt, eadem die, qua promulgationem praemittunt, nullo dato temporis interstitio.

Ezeket eddig excerptálták, de a többbit az időnek rövid volta, miatt nem excerptálhatták; hanem ezeken kívül e következő dolgok olvastattak benne. A mi hallgatóinknak számát ird 5 ezerekre, a magáéit pedig ird 5 százakra tette. A nagy haragunkat 18, a középsőt 6, a kisebbiket pedig 2 mázsásoknak irta. Az én kezem alatt levő parochialis szőlőknek egyikét 80, másikat 16, harmadikát pedig 2 vagy 3 ember kapálókra. A püspök visitatioja után pedig egynehány hetekkel én magamnak történt a plebánussal együtt lenni, és akkor azt mondotta, hogy az én jövedelmemet 700 forintig, a Mokri uramét pedig 500 ftig adta be a püspöknek.

4. Eő Excellentiája bejövetele után következett dolgok. Méltóságos Egri Püspök eő excellentiája beérkezett hozzánk 24-ta Julii hétfü nap délután 4 óra tájba, a kit az előre tett rendelés szerint a T. Ns. Vármegye köszöntött az Ujfalusi vendégfogadónál. Mi pedig reformatusok mentünk eleibe a vetések közé, és én Lukacs István ott köszöntöttem ily formán. Méltóságos kegyelmes uram! Nagy dicsőségnek tartjuk mi még csak látni is az olyan fő személyeket, kiket Isten felső méltóságban helyezettett, és az ország népének eleibe tett. Úgy szemléljük azokat, mint mondatott isteneket, a kik felől maga az Isetn a zsoltáros könyvben ezt mondogta: Én mondogtam: Istenek vagytok és a magasságosnak fiai, meny nyivel inkább mikor tupasztaljuk azoknak hozzánk való leereszkedéseket, velünk való nyájas beszélgetéseket, hogy ne tartanánk nagy dicsőségnek? Ez mondatott istenek közül valónak ismerjük mi Excellentiát is, mind régi törzsökü familiajára, mind az országban viselt fő tisztségeire nézve. Hát ne becsülnénk-e nagynak Excellentiának hozzánk való érkezését, nem cselekednénk-e Excellentiához tartozó kötelességünket? Távol legyen az mitőlünk, hiszen meg vagyon parancsolva, hogy megadjuk illendő tisztességeket minden emberi rendelésnek az úrért akár királynak, mint felső méltóságba helyezettettnek, akár vezéreknak, mint a kik a királytól bocsáttatnak a gonosztevőknek büntetésekre, és a jóknak dicséretekre. Ez Excellentiához való kötelességünknek egy kiváltképpen való részének tartjuk azt, hogy hozzánk való jövetelében minden lelki testi jóknak kívánásával fogadjuk Excellentiát; kívánjuk annak okáért, hogy az Úr Isten Excellentiát éltesse, maga nevének dicsőségére. Felséges Királyné Asszonyunknak szolgálatjára, országunknak javára, igazgatására, és hozzánk való jövetelét igazgassa mindnyájunknak vigasztalásunkra. Ez a mi, Excellentiád iránt való jó kívánságunknak egy csomóban köttetett summája. — Melyet elfogadott, s fogadását ily formán kezdette: Örül a pásztor, mikor a maga nyáját látja, örül az atya, mikor a maga fiait látja; én is, kit a sz. Lélek az Anyaszentegyháznak Pásztorává s Atyjává tett, örülök etc. és jóknak kívánásával s szolgálatjának ajánlásával végezte. A plebánusok pedig több pápistákkal együtt várták szinte a város végén, a holott köszöntötte a kassai plebanus Berecz Mihály uram, így osztán beszállott a plebaniára, melynek udvarán és a pápista templom mellett lévő utcán már az előtt három vagy négy napokkal egynehány sátorokat vonatott volt fel Méltóságos GrófCsáky Antalné eő Excellentiája, ki is mig-itt volt, tractalta eő Excellentiáját.

Más nap, úgy mint kedden délig bérált, ebéd után pedig

hozzánk izent, hogy kíván bemenni a templomba, mi pedig seregben lévén a parochián, elküldöttük Terney Ferencz uramat a plebaniára, hogy tudja meg hány órákor parancsolja, hogy megnyissuk a templomot. A plebania udvarán vont sátor alatt lévén pedig vármegyénkbeli magistratuális tisztek, és a szomszéd helységekből összegyűlt plebánusok, mondotta némely azok közül eő excellentiájának, hogy ő kegyelme legyen az ekklesia curatora, ezt megértvén eő Excellentiája, így szólott Terney uramnak: cseréljen kentek templomot, melyre eő kegyelme ezt felelte: én rajtam nem áll, hogy azt cselekedjem. A püspök mondotta: adja kend okát, miért nem lehetne cserélni. Erre eő kegyelme felelt: nekünk *articularis securitasunk* vagyon templomunknak *imperturbate* lehető birodalma iránt az 1681-ik esztendőbeli *articulus* szerint, de ha eleserlénénk más fundusért, abban nem reménylhetnénk oly állandó birodalmunkat. A püspök mondotta: én az *evictiót* magamra vállalom, kentek nem jól érti az 1681-dik esztendőbeli *articulust*, mert az kenteket csak *in usu exercitii religionis*, nem pedig *in possessorio templorum* firmálta, és ha én kentek ellen a templom iránt *actiót* tétetek fel, el kell vesztetni kenteknek a templomot, most ideje van kenteknek magokkal jól tenni, ha cserélnének, és én kenteknek ezt a jó tanácsot adom. Ezek után mindjárt eő excellentiája a templomba készült s minthogy pedig nagy sár volt, maga *viceispán* urammal egy hintóra ült, másokra pedig gróf Battyáni másokkal együtt, kik között volt Fáy Ferenc uram is, és ez volt délután 4 óra tájban. Került pedig a templomnak nagyobbik vagy délfelől való ajtajára, ott leszállván a hintóból a templom hidjának végén, Terney uram bevezette a templomba, mely már akkor tele volt emberekkel. Mi azt gondoltuk vala, hogy majdan templomunknak minden részeit megjárja, de egyenesen csak az asztalhoz ment, a holott megállván, a közöttünk tett rendelés szerint tiszteletes Mokri uram köszöntötte, el is fogadta a köszöntést; a köszöntés ilyen formán volt: Méltóságos született és nemzetünkbeli valóságos nagy gróf, egri püspök kegyelmes uram! Voltaképpen boldognak ismerem és vallom e mai nap excellentiád előtt azért magamat, hogy én excellentiád méltóságos személyét tisztelhetem és köszönhetem. Tisztelem azért és köszöntöm excellentiádat örömmel és kívánom tökéletes tiszta szívvvel, hogy az az Isten, a ki excellentiádat ebbe a méltóságos dicsőségbe felöltöztette, excellentiád méltóságos személyét dicsőségesen országló felséges királyasszonyunknak, az egész felséges császári királyi háznak hivséges szolgálatjára, édes hazánknak, ebben a maga házának boldogságának tapasztalható haszonnal való kimunkáló-

dására sokáig szerencsésen éltesse, excellentiád dicsőségének székét erősítse, annak fényesen tündöklő sugárait szélesen messze kiterjessze, és minekutána excellentiád is ezen mulandó dicsőséget a halál által levetkezni fogja a porba, örökké tartó dicsőségbe öltöztesse. Eő excellentiája repositiója erre volt ilyen formán: Kedvesen veszem kegyelmed szép köszöntését; nincsen is kétségem abban, hogy a mit kegyelmed kíván, tiszta szívből kívánja etc. Azonközben gróf Battyáni felhajtotta a keszkenőt, mely az asztalon lévő keresztlő edényen szokott állani, a keresztlő pohárt felvette, mely szép ezüst s e végre rendeltetett megaranyozott pohár, mondotta: Bizony szép, bizony szép edény, a rajta való inscriptiot is magában olvasta. A püspök reá tekintvén ezt mondotta: bizony szép, és reám fordúlván így szólott: Ebből szokott kentek kereszteni? Én feleltem: Igen is, keresztlő pohár. Ez után mondotta, mit ért kend a keresztségről? micsoda a keresztség? melyet midőn definiáltam volna és azt jegynek és pecsétnek mondtam volna, ily formán szólott: Hamarébb pecsétel hát kendtek mint írta? csak olyan az, mint mikor valaki valamely tiszta papirosra, a melyen semmi irás nincs, pecsétet ütne, mit pecsételne az? semmit sem, mert nincsen irás rajta. Én feleltem: nem olyan, mert a keresztség praesupponálja a kegyelmet, a hitet. Erre mondotta: honnan próbálja meg azt kend? Én feleltem: Filep meg nem keresztelte az eunuchust, mig ilyen vallást nem tett: hiszem az Jézust Isten fiának lenni. Erre mondotta; úgy in adultis; a csecsemőknek nincsen hitek, nem hihetnek azok. Én feleltem: a mely csecsemők az anyaszentegyház kebelében keresztyén szüléktől születtenek, azok a kegyelemben lenni censeáltatnak, és a Sz. Lélek rendkívül munkálódhatik, s munkálódik is benne hitet. Erre mondotta: honnan próbálja meg kend? Én feleltem: ha a gyökér szent, az ágak is szentek, ha a szülék keresztyének, azoknak csecsemő gyermekeik is keresztyéneknek tartatnak. Ismét, tinektek lettek az ígéretek és a ti fiaitoknak, ezt is utána mondtam: nem illik a hitetlent megkeresztelni. Erre azt mondotta: nem keresztelné hát meg kend a pogány gyermekét? Én feleltem: Bizony nem én, mig meg nem tanitanám a hitnek ágazataira, de mint pogányt meg nem keresztelném, melynek ezt is utána kell vala mondanom: ha a pogány csecsemő gyermek keresztyén embernek tutorsága alá esne, és az a tuteur azt fogadná, hogy azt keresztyéni vallásban neveli: úgy meg keresztelném, de ezt nem mondhattam ki, mert a discursus a sok szóbeszéd által interumpáltatott. Ezt pedig e fundamentomon mondtam: ne adjátok azt, a mi szent, az ebeknek, és a ti drága gyöngyeiteket ne hányjátok a disznók eleibe.

Ismét, nem jó a fiaknak kenyeret elvenni és az ebeknek adni. Ez után mondotta: a keresztség vize eltörli-e a bűnt? Én feleltem: a keresztség kétféle külső és belső; a külső vízzel vitetik véghez, a belső pedig a Krisztus vérével és Sz. Lelkével, azt mondja keresztelő János: én keresztelek titeket vízzel, de a ki én utánam jő, az keresztel titeket Sz. Lélekkel. A hol már mind a kettő együtt vagyon, ott eltöröltetik a bűn, de nem a keresztségnek vize által magában, mert megtart minket nem a keresztség, melylyel a testnek szennyei elmosattanak, hanem a jó lelkiismeretnek Istennel való közönsége, azaz a Krisztusnak vére tisztít meg minket minden mi bűneinkből, és az ő Sz. Lelke szül újonnan az élő reménységre. Erre azt mondotta: miképpen töröltetik el a bűn a keresztség által? Én feleltem: *distingvendum est inter reatum culpae et reatum poenae.* Erre azt mondotta: nem deákul beszéljen kend, nem, hanem magyarul, hogy mindenek értsék. Én pedig így szólottam: hogy mondjam ki magyarul? ihol így mondom ki: mikor Isten megbocsátja a bűnt, nem töröltetik ki a bűn az emberekből, hanem akkor is megmarad a *reatus culpae*, mert azután is csak bűn az, nem jó cselekedet, de elválasztatik attól a büntetés, *reatus poenae*, úgy hogy azért a bűnért, melyet Isten megbocsát, nem bünteti meg az embert érdeme szerint. Mikor az ember megigazíttatik, nem tétetik akkor büntelenné, hanem a megigazulás által csak a bűnnek kárhóztató ereje alól szabadul fel az ember, valamint mikor megszenteltetik is, nem töröltetik el teljességgel az emberből, hanem megmaradnak azután is a bűnnek maradványi, épen hogy a bűnnek uralkodási alól oldoztatik fel az ember a megszenteltetés által, mint sz. Pál apostol példája bizonyítja, a ki újjá született, megigazíttatott, megszenteltetett ember volt, mikor a római levelet írta, még is keservesen panaszkodik, hogy nem cselekedheti mindenkor a jót, melyet akarna, hanem sokszor a gonoszt kellek cselekedni, a melyet nem akarna, de ha testével szolgál is a bűnnek, mindazáltal a belső ember szerint gyönyörködik az Isten törvényében. Ez után mondotta: mi haszna hát a keresztségnek? Ez, hogy bizonyossá teszen a felől bennünket, hogy valamiképen elmossa a víz a testnek szennyét: úgy a Krisztusnak vére tisztít meg minket minden bűneinkből, és az ő Sz. Lelke újjászül bennünket. Itt kezdett beszélni az embernek születése, élete és halála felől, és láttatott ezeket *distingválni*, de én nem penetrálhattam hova célozott, hanem tudom, hogy ezt feleltem rá: hogy a keresztségben kifestetik embernek mind a Krisztussal való halála, mind az ő vele való meg elevenedése, mert azt mondja az apostol: eltemettettünk a Krisztussal együtt a keresztség által a halálban, hogy miképen a Krisztus feltámadott a

halálból az atyának dicsőségére, azonképen mi is új életben járjunk, azaz míg a megkereszteltetett a víz alatt vagy, addig a Krisztussal megholt, midőn pedig a vizek közül felüti magát, a Krisztussal feltámadottnak censeáltatik. Végre osztán ezt kérdezte: mi követte a bünt? Én feleltem: a büntetés. Erre mondotta: nem, nem, közelebb mi követte a bünt? Ekkor is csak azt feleltem: a bűnnek consequense a büntetés. Erre azt mondotta: nem, hanem a bünt követte közelebb az Isten jó kedvéből való kiesés, és ezt követte osztán a büntetés. Én mondtam: igaz, igaz. Osztán kérdezte: mi által vétetik be az ember az Isten jó kedvébe? Én feleltem: a Kristus által, megerősítetik pedig abban a keresztség által. Itt vége lett az én censurámnak. Mindezeket pedig morose vitt: véghez, minden feleleteimet megnevette, hasonlóképpen a vele volt sok plebánusok is, és a templomban való sok pápisták. Ezek így végbemenvén, készült kijöni a templomból, akkor offeráltuk neki az éneklést, acceptálta is, és énekelték a khórusban a szűz Mária énekét: Magasztalja az én szívem etc., s mellettem állván az ő excellentiája káplánja, mondom neki: a boldogságos szűz Mária éneke ez, melyet meghallván a püspök: a „Magnifica“, a káplán pedig így szólott: hát hiszen nem tartja kgylmetek szűz Máriát boldogságosnak; és én mondtam: mi bizony tartjuk. Erre mondotta: tudom hogy a lutheránusok tartják, de kgylmetek nem tartja; tudok olyan papot a Nyirben, a ki nem tartja. Ha tartja kgylmetek, hát miért nem mondják az Idvez légy Máriát. Én feleltem: mi bizony mondjuk, predikációkban is predikáljuk, énekben is vagy, nálunk foglalva, az ének pedig ususban vagy: „Külde az úr Isten“ etc. Fekete Zsigmond uram is ott állván mondotta: tartjuk, de mi bizony nem imádjuk. Ekkor a püspök ő kgylmére fordulván mondotta: az angyal elmondhatta, hát kend nem mondhatja el, kévélyebb kend az angyalnál. Ezzel kijött a templomból és hintójára ülén, ment a kisebbik paróchiának udvarára, követte pedig a sokaság úgy hogy mind a ház, mind az udvar megtelt emberekkel. Bemenvén a házba, leült a lócára, és minekutána egynehány extra-serialis kérdéseket tett volna T. Mokri uram eleibe, mint: régen lakik-e kend itt, honnan jött kend ide? etc. osztán mondotta a kassai plebánusnak, censeálja már kentek ő kemét is, lássuk ha egy értelemben vannak-e, mert a mint észrevettem, a miskolciak nem egy értelemben vannak. A kassai plebánus kezdte ugyan a censurát, de maga a püspök kivette szájából, és ugyan maga is vitte véghez. Ezt is elvégezvén, mondotta: menjünk már az oskolába. Én pedig mondtam: méltóztassék már excellentiád az én lakó házamat is megtekinteni; de csak az oskolába ment, követvén oda is a sokaság. Mester

uram pedig már akkor kiállította seregben az udvarra a maga tanítványit, maga pedig előttök állott; a püspök pedig a tornác alatt. Mester uram köszöntötte egy kis deák orációcskával és arra az alkalmatosságra iratott egy kis deák éneknek két gyermekek által lett elénekeltetésével. Ekkor osztán kiszólított egy kis gyermeket a sereg közül maga eleibe s kérdezte: ki teremtett téged? ama felelt: az Isten! Mire teremtett téged az Isten? Az ő képére. Miben áll az Istennek képe? Az ő bölcsességében, szentségében és igazságában? Erre mondotta: talán hát az ember egyenlővé lett az Istennel. Errre nem tudván a gyermek felelni, mester uramat szólította meg, hogy igazítsa a gyermeket, de nem várta azt hogy mester uram szóljon, hanem maga így világosította: ládd-e az emberben vagyon értelem, akarat és emlékezet, az Istenben is vagyon értelem, akarat és emlékezet; de az ember nem minden dolgokat ért, hanem csak némelyeket, az Isten pedig minden dolgokat ért, az ember nem cselekedhetik meg mindent, a mit akar, az Isten pedig mindent megcselekedhetik, valamelyeket akar, az ember nem minden dolgokról emlékezik meg, hanem csak némelyekről, de az Isten mindenekről megemlékezik. Láddé hát hogy az Isten a maga képére teremtette ugyan az embert, de ázzal az ember nem lett az Istennel egyenlővé, hanem csak hasonlatossá. Ezek is így végbemenvén, és már estve is lévén, elment a szállására, a hová kevés idő múlva behívatott a lutheránusok közül hármat, és csak rendesen arra kérte őket, hogy már ezután a plebánussal tartsanak, s annak fizessenek. Melyre ezek feleltek: mi királyi parancsolatot arról nem láttunk, ha ő felsége parancsolja, kénytelenek leszünk tédet fejet hajtani. Erre azt mondotta: de vagyon arrúl parancsolat, vagyon; hanem ahoz tartsa kentek magokat. Ezek pedig mondták: hát a mi papjaink hogy élnek. Melyre azt felelte: de bizony bár a plebánusoknak volna annyi mint azoknak.

Mig még a lutheránusok benn voltak nála, addig a pápista lakosok is begyűjtettenek hozzá a vizitációra, a mi embereink közül is némelyek beszorultanak, és ezeknek hallatára így szólott a pápistáknak. Ihol a templomotok dülő félben vagyon, azért templomépítésről gondolkodjatok. Azok feleltek: vagyon nekünk templomunk, ama nagy a mi templomunk. Erre azt mondatta: de biz ahoz ne bízzatok, hanem csak építsetek; egy is adjon egy aranyat, másik is mást, kéregetni is ki kell küldeni, ezek a kálvinisták is megsegítenek. Míddőn tovább készítenék a templomnak elvételére; ezt mondotta: én a királynénak fél keze, fél szeme vagyok, de hogy templomot foglaljak, nincs hatalmamban, nem bocsátott ki a királyné a végre, hanem a

miben bocsátott, abban kell eljárnom. Ezután mondták: nincs höl építenünk, mert a földesurak nem mutatnak helyet. Melyre mondták: ha helyet nem mutatnak, építsetek kívül a városon, a temető mellett. Mivel a múlt esztendőben restauráció alkalmatosságával nagy zendülés esett: volt a város népe között ezen, hogy a tiszttartók, ha bírót nem is avagy csak notáriust pápistát akartak betenni, de azt akkor véghez nem vihették, ezen az okon arra is kérték a püspököt: cselekedje meg hogy ők pápista bírót és notáriust tehessenek. De erre is azt felelte: nincs a neki hatalmában, nem is lehet azt cselekedni, míg a város ily állapotban leszen, hanem a földesurak könnyebben megcselekedhetnek, ha a kálvinista lakosokat kihajtanák és pápistákkal ültetnék meg a várost, vagy ha az egri püspök árendára venné; melyre ily példát mondták: az én apámnak volt egy városa, a mely lutheránusokból és kálvinistákból állott, de már annyira kipusztítottanak, hogy három vagy négy alig találtak benne.

Szerdán is délig bérált és faluról behozatott egynehány harangokat kereszttelt, ebéd után pedig kiment Aszalóra, hálásra visszajöven. Csőtörtökön jó idején elment, hálásra sem jött vissza, nem különben pénteken is oda volt, hanem osztán szombaton reggel jött elő, ugyanakkor estve végképen elment Selyebre; valamikor pedig vagy kiment vagy visszajött, mindenkor a harangokat megvonták neki, mint szintén akkor is harangoztak, a mikor a mi templomunkból kiment a kisebb parókhíra, onnan az iskolába, onnan ismét a maga szállására. Peragáltatott ez a vizitáció 1769-ik esztendőben 25. juliusban.

Utóirat. Szikszai ref. káplán tiszt. Gyarmathy Lajos ur szíves közléséből vettem Aszalón 1856. marc. 27.— **M.**(olnár) **A.**(ntal), kinek hagyományaiból

közli Erdélyi János.

IRODALOM.

PROTESTÁNS LELKÉSZI TÁR. Kiadták Török Pál és Székács József. Első kötet negyedik füzet. Ára 1 f. p. Pesten nyomtatott Beimel és Kozma Vazuhál 1858.

A „Prot. lelk. tár“ olyan időben indult meg, midőn a prot. egyh. olvasó közönsége vágyva vágyott valamely életrevaló egyházi közlönyt olvasni. Egyházi irodalmunknak sovány éveit éltük akkor,

nemcsak gyéren, hanem üresen is jöttek a kalászok. Szemeink az egykori „Prot. egyh. és isk. lap“ felé fordultak, nemcsak, hanem többektől föl is szólítottak, hogy annak letett fonalát ismét fölvegyék, ők akkor heti folyóirat helyett az egyház benső életének emelésére jobbnak látták a főnirt „Prot. lelkészi tárt“ megindítani, és ki is adták annak első füzetét 1854-ben, több mostoha év után az első érett gyümölcsöt egyh. irodalmunkban. Azolta négy füzet forog már a közönség kezén. Az első egy korszerű és igen figyelemre méltó, határozott elvű előszóban, kitűzte a vállalat programját, mely szerint az csak keresztyén szellemű, eredeti szónoklatokat akar fölvenni, fordításokat pedig csak oly föltétellel, hogy a fordítandó darabot magok a t. szerkesztők tűzzék ki. Vettünk már a füzetekkel kitűnő egyházi beszédek, imákat, szertartási beszédek (ezek között Kálvinét, Zwingliét), közleményeket a lelkiatyáskodás köréből, egyháziakat illető törvények s rendeletek közlését sat.

A „Sárospataki Füzetek“ elvénél fogva méltányol minden nemes törekvést és szakavatott munkásságot a prot. egyh. irodalomban, s ezért nem mulasztja el a „Prot. lelk. tárt“ is a t. közönségnek bemutatni. A „Sárospataki Füzetek“ megindulása óta a „Prot. lelk. tárnak“ ezen IV. füzete jelenvén meg először, ezen kezdjük annak ismertetését. — Szólt e füzetről Czelder Márton is a „Prot. egyh. és isk. lapban“ (21. szám), de ez nem fölöslegesíti a mi ismertetésünket, sőt — mint ki fog tűnni — egy másik okúl szolgál arra, hogy a könyvről mi is megemlékezzünk.

A „Prot. lelk. tár“ ezen füzete is, mint előzői, két szakaszra oszlik, az I. hoz egyházi szónoklatokat, a II. tárcát, melyben imák, szertartási beszédek vannak. De mielőtt ezekhez jutnánk, az előző köti le figyelmünket.

Sok más könyvben az előszó csak a lapok számát növeli belérték nélkül, nem kevesebb igénynyel az író részéről mint mennyivel a római nagy költő írta volt „exegi monumentum“. A „Prot. lelk. tárbán“ az előszó — a hányat vettünk valamennyi — a könyvnek igen becses hozománya, és főleg a kezdő lelkészekre nézve föltötte üdvös és gyakorlati hasznú olvasmány. Az előszó, melylyel e füzet fölnyílik „A keresztyén egyh. beszéd kellékeiről“ szól, Tatai András tollából, ki azt írja ugyan, hogy Hagenbach eszméi nyomán dolgozta, de mivel nem fordítás ez, hanem a Hagenbach enciklopédiájából való tanulmány gyümölcse, bátran az író eredetijének vehetjük. Czelder M. említett ismertetésében mindjárt elől összeütközik a t. értekezővel, ezen állításaért: „nem jól fogják föl a dolgot azok, kik azt kívánják, hogy a mi egyházi beszé-

deink a Jézus és az apostolok beszédeihez idomíttassanak. Cz. M. ezen állítást csak „a formát illetőleg“ engedi meg, de a „módra és egyszerűsége nézve“ tagadja. Azért idézem mind a két félnek saját szavait, hogy a t. olvasó maga ítéljen. Én még csak azt jegyzem meg, hogy mivel Tatai elég világosan és követségére méltó szavakban indokolta mennyiben és miért kell már egyh. beszédeinknek az apostoli kor térítő beszédeitől különbözni, és mivel másfelől egy szóval sem tagadja, hogy beszédeinkben a krisztusi és apostoli egyszerűsége törekedjünk: nem volt semmi ok vele összezsapni. Tiszteljük a jelesekét, a kikkel bírunk! — Alább az értekezés ezen kérdésre világít: „vajjon az egyh. szónok maga személyiségéről beszélhet-e a szószékben vagy egészen hallgasson arról?“ A t. értekező megemlíti, hibáztatja az e tekintetben szokásos két tulságot, és a két tulság közt középen járó helyes szabályt ajánlja. „Tüntesse ki a szószékben“ — így szól az egyh. szónokról — „hite meggyőződése nagyságát serejét, erkölcsisége rugalmasságát minden jóra, nemesre kész voltát. Ilyen értelemben a szónok saját személyiségéből kölcsönzött darabok nagyon is beillő, sőt szükséges elemek“. A vélemények különbözők lehetnek ugyan ezen kérdésre nézve is, de úgy vélem hogy a t. értekezőnek teljes igaza van. A ki személyiségére vonatkozva szól az egyh. szószékben, jól meglássa mint teszi azt; ha a t. értekező tanácsát követi, úgy üdvös hatása leend beszédének. Ilyen beszédet ez a füzet is hoz egyet, f. t. Báthori Gábor h. szuperintendenstől, melyet a pesti egyh. kettős jubileuma ünnepélyén mondott, s a mit benne önmagáról felhozott, annyira helyén volt, hogy annak kimaradni — azon ajakról, a mely szólotta — igen nagy hiány lett volna. De ha a szónok maga én jét igen föltojja, s csak magán beszélgetésben való körülményeket hoz elő, hogy p. o. ő a szónóklatra meghívó levelet kapott s akkor éppen családkörében enyelgett sat. az ilyen aztán undorító. Az is figyelmet érdemel, hogy nem minden mondhatja el ugyan azt magáról a mit egy másik elmondhat, p. o. „tanuljátok meg tőlem hogy én szelid és alázatos szívű vagyok“, ezt egy Krisztus mondhatta, de gyarló ember effélelről hallgasson. Cz. M. nem enged meg „egyetlen“ magunkra vonatkozó szót is, midőn predikálunk, feledvén hogy főlebb az apostolok tanítása módját ajánlotta, a kik nagyon sokat beszéltek önmagokról. Nem érzem magam hivatva, két vitatkozó theologust egyetértésre bírni, mely dolog eleitől fogva nehezebb volt a hegyek elmozdításánál. Visszatérek elbucsuzni a t. értekezőhöz, ki nem csak erős logikai rendben, s nyomos okok alapján fejtegeti: hogy a ker.

egyh. beszéd ne legyen sem csupán tudományos értekezés, sem törvényszéki szónoklat, sem csupán moralfilozófiai lecke sat., hanem arra is épületesen megtanítt, hogy milyen legyen tehát az. Ajánlom értekezését azoknak, kik homilétikai utasításoknak szükségét érzik.

Révész Imre erő- és szellemteljes egyh. beszédére nyitunk (273—283 l.) „A lelki pásztor főkötelességeiről“. Még mint szentesi lelkész írta volt, s elmondotta lelkipásztori ordinációkor Debrecenben aug. 6. 1855. Édes buzgalmat keltő előimája már előre fölébreszt a hathatós beszéd fontos eszméire, melyek bár nem újak — mert a fölvetett szöveg nyújtotta azokat — de az alakban, melyet a szerző mesteri kezétől nyertek, ujakként tűnnek föl, meglepnek, ellenállhatlanul meggyőznek, buzdítnak kitartásra, lelkesítenek a lelkészi hivatással járó bajokkal való apostoli küzdelemre. A remekül választott szövegben az egész beszédet előre látjuk, halljuk. „Te vigyázz mindenenkben, szenvedj, az evangyélisztának munkáját cselekedd, a te szolgálótodat bizonyosképen megbizonyítsad“ (2. Tim. V. 4). A beszéd első szótól utolsóig szüntelen tárgya körül forog, mindent elmond, a mi arra és az alkalomra vonatkozik, szavai megannyi gondolatok, terjedelme kellő rövidségű, homály és szárazság nélkül, képei, példái vonzóak, intései időszerűek, szívből fakadók, szívre hatók. E beszéd kiválólag a lelkészekhez volt intézve az alkalom szerint, és ha lehetett volna egy ezek között, ki ezt hallgatván, kötelességérzet és lelkesülés nélkül távozott el, az bizonyosan legjobban az által építendené Isten országát, ha másnak engedi a szent hivatalt.

Ismét zsinaton mondott beszédre nyitunk. „A vallástalanság némely főfő okairól, s annak az emberi természettel ellenkező voltáról“. Írta Szász Károly mint még kezdivásárhelyi lelkész, s elmondotta Kolozsvárt 1855. jun. 6. Ha az előbbi beszédben minden sor mutatja az alkalmat, melyben mondatott, ebben már egy szó sines, melyből a zsinat látszanék. Czelder M. azt mondja e beszédéről: „a théma nem épen helyesen volt választva a szövegből“, hanem ez igen gyenge jelzése a beszédnek. A théma kijöhet ama beszédből, de a baj az, hogy a tűrhetőleg választott théma a szöveg alapeszméjével nem mindenütt tart egyező irányt a kivitelben. A beszéd szövege t. i. azon nagy eseményre emlékeztet, midőn a keresztyének ellen dühösködő Saulus ama mennyei szózatra: „mit kergetsz engem? Nehéz neked az ösztön ellen rugódozni,“ Pállá változott. Átváltozott egyéniségek példáiban fölötte gazdag

a történelem, de undorral fordulunk tőlük el; az átváltozott Pál majd nem páratlanul áll, előtte tisztelettel hajlunk meg. Őt mint Saulust sem vehetjük a „vallástalanság“ képviselőjeül, mert éppen a Mózes kijelentéséhez való nagy buzgósága adott fegyvert kezébe az új tudomány ellen. Ő ritka fönséges jellem, ki éhezi és szomjuhozza az igazságot, melyet ha egyszer megismert, az ellen többé — mint a szöveg írja — „nem rugódozhatik“, hanem inkább fejét hagyja leüttetni, mint az egyszer megismert igazságot megtagadni. — — — Ime itt van a szentiró alapeszméje: Saulusnak azon fényes jellemét akarja kitüntetni, hogy neki nehéz az igazság *) ellen rugódozni. Miként fogja föl már szerző a szöveg ezen alapeszméjét, kitűnik a beszédet bezáró intéséből: ne legyen nehéz nektek az ösztön elleni rugódozástok, hanem szíveitek forró vágya emeljen mindig Istenhez a hit szárnyain! — A „ne“ és a „hanem“ árulják el itt szerzőt. A beszéd első része a vallástalanság első fokául mondja: pénz és érzékiség tulságos szerelmét, pedig ez eredménye, nem oka a vallástalanságnak; második főokul az álfelvilágosodást hozza fel szónok, s ezen cikkben hatályosan védi a valódi tudományosságot, és elégségesen mutatja meg példákban, hogy a valódi tudománynak egyes ágai, utól végül, Isten imáadására vezetik a tudománybuvárokat. A vallástalanság harmadik fő okának a vallásos nevelés hiányát mondja szerző, de nem fejti ki egészen, mert a mit e cikk végén mond, hogy ha minden iskolának homlokára a XXXIV. zsolt. 12. versét fölírnák, nagy erős bástya állíttatnék a vallástalanság ellen, ez még nem kifejtés. Nem! főleg azért mivel a vallástalanság elenyésztését nem az iskolai vallástanítás teljességétől, hanem inkább a keresztyén családélet vallásos példáitól várjuk. A beszéd II. része a vallástalanságnak az emberi természettel ellenkező voltát, az elsőnél teljesebben, logikaibb gondolatmenetben és mélyebb lélektani alapokon tárgyalja. A beszéd mód fölötthozú. (23 sűrű oldal 8d rétbén). Alig van alkalom, melylyel inkább pazaroltatnék a szellem nemes ereje, mint a hoszadalmas egyh. beszédek készítésével; a hallgatók figyel-

*) Az eredeti szövegben (Csel. IX. 5.) *κέρπον* többesének accusativusa áll az illető praepositívóval így: *προς κέρπα*. E szónak az egyesben többféle jelentése van, a fordítók ezeknek legkézzelfoghatóbbikát használták: a stimulust. A szó többese saját értelemben az ég sarkait (*cardines coeli*) jelenti, szellemi értelemben pedig — mint a hogy a sz. író vette — az igaz vallást. *Coelum* a latinban jelent vallást is. Ennek nyomán csinálták nálunk is elég helytelenül az „egélyt“. Vagyon a latinban egy másik „*caelum*“ is, mely metsző vasat jelent, ezzel tették a fordítók a hátrányos cserét ama *locusban*.

me egészen kimerül a fogékonyságból, és a mi némes magot föl-szedtek is, hazaig mind elhullatják. — Vannak e beszédben olyan kifejezések, mondatok is, melyeknek csak tudományos értekezésben lehet helyök, de az egyh. szónoklatból örökre száműzendők, p. o. „Arkhimedes heurékája“ (305. l.), „Kant a maga kategorikus imperativusát egy imperiumért nem adta volna“ (l. 306). „Az ok és okozat törvénye bár minden kételkedésen felüli logikai bizonyosság, de annak mikéntségét az emberi lélektanban“ (másféle lélektan ugyan hol is volna!) „formulázni még senkinek sem sikerült“. Soha ilyent a templomban nem kell mondani.

Ezen jegyzetek után és ezek dacára átmegyek a t. szerző dicséretére és legelsőben is védeni kívánom Czelder M. azon megrovása ellen, melylyel „nem épen szépnek“ jelölte ki szerzőnek azon ártatlan szubjektivitását, hogy büszkének vallotta magát hallgatói díszes koszorújára (287. l.). A büszkeségnek van némes oldala is, és nincs jogunk föltenni, és a kitételből sem jön ki, hogy a szerző nem ezen némes értelemben tette vallomását. Magasztalásra méltók a beszédben annak magas szépségei, a termékeny képzelet szép virágai, az eszmék gazdagsága, távol minden ürességtől és léha cirádáktól. A szellemiségnek nem kis mértéke kell ahhoz, hogy ilyen hoszúra nyult beszédben elkerültessek a gondolatüresség. Olyan szép élettavas, milyenben a szerzőnél lelkészi pályája kezdetén — mert akkor készült e beszéd — gyönyörködünk, jósló örömeire jogosít az ő szellemi gyümölcsökkel gazdaguló nyara és ősze felől. A nagy elmének és szorgalomnak szerencsés és ritka egyesülése a t. szerzőben jogosítanak minket ezen reményre. Csak hogy a párkák kedvezzenek neki! — A költészetben is szép neve van, innen prózájában is a költészet, a szabatos nyelv, az elme szép virágai, az eszmék gazdagsága, ebből leendnek az érett zamatos gyümölcsök. Ha az ifju lelkésznek beszédeiben hiányoznak a virágok, nem várhatni ott jövőre gyümölcsöket sem.

„Az urtól rendelt örömnap“ f. t. Báthori Gábor h. szuperintendenstől, (309—324. l.) és „emlékbeszéd“ Török Páltól (325—346. l.). Mind a két beszéd a pesti ref. egyh. 50 éves megtelepedésének, és a templom 25 év előtti fölszentelésének jubileumi ünnepélyén mondatott 1855. aug. 26. Ezen egymást kiegészítő s a mellett mégis külön külön tökéletesen egész beszédek nem használhatja ugyan senki elmondásra, mert egyik remekségök épen az, hogy csak ott és akkor volt helyök, a hol és mikor, sőt a kik által mondattak, hanem a ki ily alkalmakhoz való beszédekre

mintát keres, az minden áron szerezzze meg ezeket. A beszédek a magas műbeccsen kívül fölötte érdekes reformációtörténelmi adatokat nyújtanak, s már ennyiben is a füzetnek drága hozományaiul tekintendők. De kedves magasb szempontból is, mert látjuk ezekben, hogy anyaszentegyházunk ügye Pesten szép virágzásnak indult, látjuk a lelkesedésnek új lobbanását s világítását a férfiakon, kik Pesten így képviselik a reformáció nagy elveit.

„Miképen kelljen gondolkozni azok idvességökről, a kik nem keresztyének“? és „minő előnye van a ker. vallásnak minden más vallások felett“? Mind e két egyh. beszédnek szerzője Vajda Sámuel h. m. vásárhelyi ref. lelkész. Czelder M. ezen két karácsoni egyh. beszédéről azt mondja, hogy az ünnep tárgyától néhol igen messze eltérnek. Igaza van. Én pedig azt mondom az elsőre, hogy az tudós theologusok közötti értekezésre való tárgy, mi pedig, hallgatóinkkal együtt, akkor gondolkozunk a nem keresztyének üdvösségéről (nem üdvösségökről), ha a magunké felől teljes biztonságban leendünk, vagy mint a helv. konf. „Kiki igyekezzék bemenni a szoros kapun“ (X. rész. 4. §.). A második beszéd is inkább theologiko-filozofiai mint templomi tárgy. Egyébiránt mind a kettő elég tudós gonddal és nagy szövegismerettel van írva.

„Gyászbeszéd“ Gödöllőn, Kiss Lajos gyömrői ref. lelkész által (364—368. l.). A vesztés fájdalmát enyhíteni akaró beszéd egy kis kölcsönzéssel és utóimával. Határozottan roszaalom imában az ilyen kérdéseket: „mit vétett, Istenem, ez a nemeslelkű, ez a téged tisztelő család“? (368. l.). A por zúgolódik, és pörbe száll teremőjével, a természet örök törvényei alól kivételt követel, és istentiszteletét hánytorgatja! Ezen kirívó keresztyénellenes érzületet nem egyenlíti ki, hogy alább mondatik: „a dorgálások atyai szereteted bizonyosságai“, mert ama zúgolódó kérdéseknek imában semmi szín alatt nincsen helye. A szónoklatban is csak objectio alakában jöhetnek elő, és olyan föltétel alatt, hogy erőteljesen megcáfoltassanak.

A füzet II. szakasza az „Egyh. tárca“ is (209—268. l.) gazdag és válogatott tartalmú. Advent utolsó hetében mondandó reggeli és esti könyörgések Szabó Péter harkályi ref. lelkésztől. Halotti könyörgések különböző alkalomra Tóth Mihály losonci volt ref. lelkésztől. Keresztelési és házszentelési beszéd Dobos János ceglédi ref. lelkésztől. Szertartási beszédek az úri sz. vacsora felett aratási, adventi és karácsoni ünnepek alkalmával. Énekek sz. Dávid zsoltáraiból, Szász Károly kunszentmiklósi ref. lelkésztől, és ugyan

tőle egy kenetteljes szép virágvasárnapi ének, mely a tartalmas füzetet befejezi. Csak maga a tárcza dusabb kamatot nyújt áráért (1 f.) egyéb papi dolgozatok füzeteinél. E tárcza becses tartalmában, csak itt ott egy vonás, a melyet nem helyeselhetni. Do b o s ház megáldásában többi közt p. o. így szól: „legyenek e ház körül Lóthnak angyalai, kik vaksággal verjék meg a gonosz embereket, kik e házhoz ártalmas szándékkal közelítnének!“ Csak a szándékért ilyet kívánni! — Ugyan, mikor hagyjuk már el az ó törvényből azt, a mit Krisztus világosan eltörölt? — E frázison kívül a beszédnek minden gondolata a nagy talentomu szerzőhöz méltó.

Vajha a „Prot. lelk. tár“ gyakrabban jelenhetne meg! Vajha oly nagy kelendőségnek örvendene, mint a milyent valóban megérdemel!

Baló Bénjámn.

TÖRÖK PÁL. Korrajzok a dunamelléki helv. hitv. egyházkerület életköréből, főtekinettel a kecskeméti s pesti főiskolák . . ügyére. Pest. 1858.

FÖRDÖS LAJOS. Rövid válasz nagytiszteletű Török Pál urnak, mint a korrajzok előterjesztőjének. Kecskemét, 1858.

Szerettük volna, ha e két rajz soha semmi alapot nem lel vala az időben, különösen a protestáns élet fejlődésében. Nem is akarunk felőlök igen sokat beszélni, mert sem nt. Török Pál sem tőő Fördös Lajos urnak nem akarunk ügyvédei lenni, hanem igenis akarunk lenni v é d e i az ü g y n e k, mely sem Török Pálé sem Fördös Lajosé, hanem úgy egyiké mint másiké, sőt valamennyinké; és nem függ attól, hogy T. Pálnak vagy Fördös Lajosnak van-e igazsága szemközt egymás ellen, mert ez mindössze is az egyik vagy másik igazsága lenne, hanem olyan ügy, mely magában hordja igazságát és minden buzgó magyar protestáns embernek, mint régi ohajtás, szíve közepéből van kivéve, s e z e g y p e s t i p r o t e s t á n s f ő i s k o l á n a k l é t r e j ö v é s e.

Most jobb megegyezni a nemteljes igazságban, mint felekezni az igazságért; s az már régi dolog hogy nem mindig a „quid juris“, de gyakran a „quid consilii“ kérdés jő főtekinet alá. —

Mióta a pesti főiskola ügye a protestáns közönség elé hurcoltatott, és a „pro & contra“ feleselések járják, két nyomos észrevétel merült fel és vált közvéleménynyé a mi általunk ismért műveltebb

protestáns körökben. Egyik az, hogy a tudomány ügye nem felekezeti ügy, hanem az emberiségé, mely semmi térről nem igényelhet annyi áldozatot, buzgóságot mint különösen a protestáns egyházról. Másik az, hogy az emberiség ügyét semmi által sem lehet úgy előmozdítani mint az egyház és nemzetiség ügyének lehető összeforrasztása által, s hogy ezt Magyarországon a magyar nemzet fővárosában érhetni el legsükerebben, arról, Pest politikai, kereskedelmi, irodalmi s összműveltségi jelentőségének tagadhatlan volta után, nehezen fog kételkedni valaki.

Mig a protestáns egyház nincs kellően képviselve a főváros műveltségi tényezői között: addig, bármennyire ragaszkodjunk is Debrecen, Kecskemét, Pápa, Sárospatakhoz, folyvást csak a „suburbiumban“ lakunk. Ilyen és sok más közösen tudott, elismert előnyöknél fogva, melyeket sem kedvünk sem szükség előszámlálni, kit fogjon meglepni a legparadoxabbnak tetsző ítéletmondás is a kecskeméti és pesti főiskolák ügyében, minőt e sorok írója is, nyomos vita után hallott, például: nekem mindegy akár van, akár nincs igaza Töröknek vagy Fördösnek, csak hogy Pesten főiskola van; s azt a hibát, vagy törvényteleniséget, mely talán ily eredményre vitt, erénynek s erélynek volna illő keresztelni, mert minő törvénytelenység az? Legföljebb olyan, mely Kecskemétnek fáj, de már Kőrös nem érzi, az összes műveltség s magyar protestánsság pedig valóságos szerencsének tartja. Ki fogná ostrom alá venni az általánosan biztosító intézetek fenállási jogát csak azért, mert van tűz, jég stb. károk ellen biztosító külön társulat?

Nem lehetne annyi büne Kecskemétnek a maga habozásában most gimnázium majd theologiai szeminárium pártolásával, hogy ellenére s mellette a pesti protestáns főiskola létre jöhessen, ha ennek valamely magasabb szempont és igény lendületet nem ad; s viszont nem lehetne annyi erély Törökben, hogy azt, e magasb igény s irány nélkül, elősegíthesse maga de sőt s mások által is.

De hát ki fog ezeken soká vitatkozni? Senki! A magyarországi protestánsság csak örülhet a pesti főiskola megnyitának. A viták nem tartoznak a dolgok folyamába; kivetjük azokat emlékünkből, mint hajóbul, mely megnyerte irányát, ki szokták vetni a pótterhet (ballaszt). Azonban Kecskemét, mint halljuk, még most készül erősen valamit nyomtatni. Nem félünk a paradoxonok miatti vádtól és bátran kimondjuk, hogy azon irat, ha csupán a körül forog: kinek van igazsága: Kecskemétnek-e vagy Pestnek, Fördösnek-e vagy Töröknek, már születése előtt elavult; egyébiránt a belőle következő dicsőséget nem irigyeljük.

Az eszély, a hazai tudományos vallásosság most egyet kíván: kiragadni Pest ügyét a dunamelléki egyházkerület párttusáiból s fölemelni a hozzá méltó körbe, és határozni szóval, tettel, észszel, kézzel iránya, feladata, jövődjö felett. S. P.

— A „Protestáns Egyházi s Iskolai Lap“ második félévi folyamára előfizetés hirdettetvén, meglepett bennünket a következő nyilatkozat, hogy az „egyházrendezés ügyét,“ mely pedig, mint tudjuk, a Protestáns Lapnak leggyakrabban fejtegetett, talán épen tüzetes tárgya volt, „több nagyfontosságú körülményeknél fogva, melyeket itt fölemlíteni nem lehet,“ a szerkesztőség mintegy abba-hagyja, s inkább olyanokra szereti fektetni a fősúlyt, melyek az egyházi életet s öntudatot stb. fejlesztik. — Ez a nyilatkozat annál jobban meglepett, mert ezelőtt 15—16 esztendővel már elég tüzzel volt szó az egyházrendezésről és megbírá a felekezet értelmisége. De hát azóta mind hiába éltünk, tapasztaltunk, tanultunk, vagy inkább semmit sem haladtunk volna? Annyi való, hogy nem főkérdésnek főkérdéssé magasítása mindig eltörpíti az ügyet, s mi, részünkről, ezt vettük észre az egyházrendezési eszmecseréből. Van-e még más körülmény, mely a szerkesztőséget a fentebbi nyilatkozatra bírja, nem tudjuk, de megengedjük; hanem annyit bátran merünk állítani, hogy bármi körülmény legyen az, csak ne a protestantizmus körében, kebelében származott legyen: „mégis tőle semmit nem félünk“.

Ez a mi gondolatunk, melyben elhallgatva igen sok fekszik. Soha sem volt több szükség az ildomra, mint most, és soha többok az eszmék iránti türelem s nyugodt vizsgálódás hiányán panaszkodni mint most. Honnan e belső meghasonlás, a lényeg és látszat fölcserélésének eme korszerűsége, vagyis a dogmák szaporításának viszketege?

Mi egyebet nem mondhatunk, mint két szót mai állásunk beteges izgatottságának lehető orvosaul, s ez a két szó, édes atyáinkfiai, nem más mint csupa keserűség s fáradság ugyan, de melynek édes a gyümölcse: t ü r n i és t a n u l n i.

Fodor.

FELVILÁGOSÍTÁS.

Tisztelt szerkeztő ur! A Sárospataki Füzetek második félévi harmadik száma a tizáninneneti év ref. egyházkerület névkönyvét ismertetvén, az abban összeállított statisztikai adatok közt, lehetet-

len minden buzgó reformátusnak meg nem ütköznie azon gunyoros megjegyzésen, mely a miskolci egyházra tétetett, fennen hirdetvén: hogy ott 16650 lélek van, s a tanulók szám 144, mondd száz negyven négy.

Az említett névkönyv tisztelt szerkesztője honnan vette az ide vonatkozó adatokat nem, tudom, de hogy az e tárgyra tartozó, általam idejében beküldött statisztikai adatok mellőztével a miskolci ref. egyházra nevelés és oktatási tekintetben nyilvánosan ily megrovás tétetett, azt csak fájlalni lehet, s kell hogy ellene szót emeljek. Mert:

Nem áll hogy Miskolcon a helvét hitvallásuaklélekszáma 16650-re megy.

Nem áll hogy Miskolcon az iskolába járó gyermekek névjegyzéke csak 144-re megy. —

Amarra nézve szolgáljon cáfolatul s utba igazításul az ide vonatkozó hivatalos statisztikai kimutatás, mely szerint:

„ A legközelebbi évben összeállított hivatalos népszámlálásnál miskolci honos lakosul kitűnt 16095 lélek között a vallásfelekezetek szerinti szám következő:

Római katolikus	„	„	„	„	„	„	4066
Görög katolikus	„	„	„	„	„	„	168
Görög nem egyesült	„	„	„	„	„	„	90
Agostai hitvallásu	„	„	„	„	„	„	1171
Helv. hitvallásu	„	„	„	„	„	„	7188
Izraelita	„	„	„	„	„	„	3412

összes lélekszám 16095.

Hol van e számítás szerint Miskolcon a 16650 helvét hitvallásu lakos? Hol veszi magát a valóban létező létszámot meghaladó 9462 h. h. lélekszám?

Hogy a statisztikai adatok összeállításában hiány, elvétel mindig szokott történni, közönségesen tudva van, de a valódi létszámot megkétszerezettnél is többre tenni megfoghatatlan. De továbbá

Az sem áll hogy a miskolci egyház felügyelése alatt álló tanintézetekben a tanulók száma csak 144. —Erről könnyen meggyőződött volna a tisztelt szerkesztő, ha figyelemmel kíséri, mint kellett vala kísérnie, a mult évi Pesti Napló egyik számában közölt ide vonatkozó hiteles kimutatást. Mert azon igazgatói jelentésből kitűnik, hogy a miskolci ref. fitanodákban az 1856/7. tanévben a tanítványok létszáma következő volt:

1. A gimnáziumban tanult	„	„	„	„	„	177
2. Az elemi osztályokban	„	„	„	„	„	203

összesen 380.

Ha ehhez hozzá számítjuk az említett névtárban a 9. lapon olvasható, nem mint ismertető írja 144, hanem 148 tanulót, mely létszám egyedül az alsóbb leányiskolákra vonatkozik, a tanítványok létszáma fölment volna 528-ra. — Azonban ezen statisztikai kimutatásban a gimnaziális tanulókat illetőleg, befoglaltatván a vidéki tanulók létszáma is, ennek kihagyásával, a folyó tanévi, csak miskolci, tanulók létszáma következő:

1. Gimnaziális növendék van összesen	188, ezek közül helybeli	95
2. Az elemi osztályokban van összesen	„ „ „	222
3. Kisebb leányiskolákban	„ „ „ „ „	128
4. A felsőbb leánytanoda 70 növendéke közt miskolci	„	59

és így összesen 504.

Igy állván a dolog, egészen más és talán kedvezőbb arány tűnik ki a miskolci helyv. lakosok és tanulók létszáma viszonyításában, mint a minőt Tiszai ur ismertetésében méltán megütközve olvashatunk.

E mellett megjegyzendő hogy azon, mondhatni, aránylag kevés iskolakötelezettekre nézve is, kik a legközelebbi pontos összeírás szerint mind eddig oktatásban nem részesülnek — minek legfőbb oka a legyőzhetlen szegénység — a nevezett egyház, híveinek önkéntes adakozása nyomán oly intézkedéseket tett, hogy a tandíjt fizetni nem képes szülők gyermekei nem csak ingyen tanításban részesülnek, hanem minden nemű iskolai könyvek s taneszközökkel is elláttatnak, sőt az e célra már megnyitott, önkéntes adakozásból bejövő alaptőke növekedésével idővel az egyház jótékonyágát a szegény iskolásokkal még nagyobb mértékben s más módon is éreztetheti. —

E fölvilágosítás utba igazítással tartoztam az igazságnak s azon egyház érdekének, mely a nevelési és oktatási ügy előmozdításában bátran kiállja a versenyt a hazai akármelyik népesebb várossal, saját erejével tartván fön egy főgimnáziumot, jól rendezett három osztályu elemi főiskolát; ugy szintén három kisebb és egy nagyobb leánytanodát, e mellett arról is gondoskodott hogy kebelében a vasárnapi iskola is szép virágzásnak örvendjen.

Midőn ennek közzétételét kérném, stb. Miskolc. Május napja 1858.

Pásztor Dániel,

Igazgató tanár.

EGYHÁZMEGYEI GYÜLÉSEINK KÖRÉBŐL.

Sine ira et studio, quorum causas procul habeo.

Abauji helv. hitv. egyházmegyénk april 7, 8, 9. napjain tartá tavaszi közgyűlését Göncön, gyűléseink állandósított helyén. —

A ki tudja tisztelni s méltó becsben akarja tartani azon szellemi kincset, melyet protestáns testvér felekezeteink a koronkint tartatni szokott gyűlésekben birnak: az minden bizonynyal ohajtani fogja, hogy bennök feltalálhassa a lélek nemes gyümölcseinek megtermésére képesített vallásos élet biztosítékát. Épen e gyűlési körből várjuk és ohajtjuk kisugározni a fényes példát: mindeneket ékesen és szép renddel intézni a gyülekezetben; epedő lélekkel ohajtjuk gyűléseink menetében csak azt látni s tapasztalni, mi által a vallásos kegyelet oltárán buzgó részvéttel áldozó tagokul lelkesülhetünk. Azonban, valljuk be, igen sok esetben számításunkkal épen ellenkező gyakorlati meggyőződésre jutunk. S e miatt gyűléseinkben részt venni sokan lelkesebb férfiak közül is vonakodnak.

Vártuk egyházmegyénknek a „Sárospataki Füzetekben“ vagy a hamvaiból fölelevenedett „Prot. egyházi és iskolai lapban“ képviseltetését, s gyűléseink megismertetését. Miután azonban ez illetékesebb egyéniség által nem tétetett, mi, ösmeretlen mennyiség, nem gondoljuk felesleg dolognak, ha e néhány sorokban figyelmeztetésül nyilatkozunk. —

Mielőtt egyebet elmondanánk, gyűlésünk jellemzéseül kitárjuk azon buzgó kívánatunkat, vaj ha itt több szeretet s határozottabb igazsághoz ragaszkodás szerepélne. Mondani szokta ugyan sok ember: nincsenek nekünk szentesített törvényeink, azért is könnyen eshetnek félszegségek, következtelenségi botlások, amint hogy valóban történnek is nem várt, nem reménylett dolgok, néha szenvedélyes kölcsönös rekriminációk sem maradván el. De hát ha soha kodifikált törvényeink nem volnának is, nem lehetne dicsőségesb tanácskozásokat, intézkedéseket eszközölni? Vannak kánonaink is, melyek respektálása mellett elhunyt tisztelt emlékü elődeink kevesebb zajjal több botlásokat kikerültek. — Vannak egyházkerületi határozatok, vannak az evangéliomban gyönyörű utasítások, melyek zsinórmértékül szolgálnak: hogyan kelljen az egyház belső és külső dolgainak igazgatásában Jézus szellemében működni. Azonban ha kánonaink s a jó rend ellenére még elnöki teendőkbe is bevágunk, mint e gyűlésen B. J. főjegyző nagyon tisztelt esperesünk sérelmére, az espereselnöki joggyakorlatot kísérté meg, a

többszörözött letiltással, akkor vigyázatlanul magunk fosztjuk meg erejunktől intézkedéseinket. Egymás irányában sem igen méltányosak vagyunk. S a szeretetlenségnek ezen bizonyos neme annyira veszélyes, hogy ha legüdvösebb szentesített törvények örködnének is felettünk, ez boldogító hatásukat paralizálhatná. A szeretet égisze alatt lehet diadalmasan vitézkedni az anyaszentegyház javára. A világi résznek az egyháziak irányában nyilatkozó méltánylása, tisztelete sok részben föltételezve van az egymással bánásmódtól. Ez amannak becsmérője. Minden kiméletlen föllépés megtermi a visszatetszést, a közroszálást. Azért ohajtottuk volna elmaradottnak B. J. főgyőz urnak v**lyi tisztára irányában tett nem igen kedvesen hangzott nyilatkozatát.

Hát az igazság követésének tántoríthatlan bajnokai vagyunk-e? Sz. Pál nagy apostoltól ugyan tanulhattuk, hogy öltözzük fel az igazság vértjét, mert ez védhet meg a részrehajlástól, melynek láthatjuk gyakori kinövéseit. De mi egyebet is tanultunk, pedig nem rébben egyik tekintélyes ülnökünk H. L. urtól, kinek szavára sokat adni megszokta a kisvilág. Tanultuk jelesen azt, hogy: most így, majd amugy érvényes, szokásos kedélyünk szerint intézkedünk. Smikor hallók, gondolkozóba esénk: vajjon nem az ily nemű eltévelyedések satiráját hallottuk-e? De csak hamar, a kápláni rendezés alkalmával az abaujvári ügyben, meg más tárgyban is feltüntetett agitációjából kiviláglott, hogy ez nála elv gyanánt felfogott eszme. Kormányzó testület előtt, ülnöknek ilyet még tréfából is kimondani! Szükség, hogy az igazság, fehérnek feketének érdekében, egyiránt legyen igazság, különben ruit Ilium. Ezen a módon meg fognak tágulni a bizalom szálai. Így az is meglehet, hogy az érdemetlenek kegymosolylyal karoltatnak föl, az ártatlanok és érdemesek pedig bukásra jutnak, s azután bizvást fölkiálthatunk:

Mundus non mundus, quia mondos polluit: ergo

Qui manet in mundo, quomodo mundus erit?

De a gyűlés működési tárgyairól még nem is igen emlékeznék. Pedig sok dolgunk volt. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, felmerült kisebb nagyobb bajok intézése, felsőbb rendeletek s a t. Minden tárgy hoszas elsorolását azonban nem látjuk fontos érdekűnek. Csak egy két ügyet állítunk a közismertetés terére, mint a melyek leginkább foglalkodtatták a közérzületet, s igénybe vették az okszerű intézkedést. S ez a garbócbogdányi és devecseri egyházak ügye. —

A garbócbogdányi egyházban, ez előtt majd két évvel a lelkész, főgondnok és egyházi közönség közt keserű meghasonlás, mérges összevokocsnás ütött ki. 1856. évben ugyan is a garbócbogdányi s a hozzá tartozó leányegyházak határait elverte a jég. S e károsulás után szóba jött a lelkészi s tanítói fizetés mikénti behajtása. Ezen kérdés meg-

oldása kiküldöttségre bízott, de a melynek nem sikerült kielégítőleg működhetni. Hanem keletkezett zaj, mely kiindulási pontjaul szolgált egy mai napig is kiegyenlített villongásnak. Fokról fokra emelkedő ingerültség lobbant fel. Az egyházközség pénzügyi követeléssel lépett fel a főgondnok és lelkész ellen. Ezek pedig az algondnokot építés körüli hanyagsággal vádolák, ki a főgondnok és lelkész által az ő tudta s befolyása nélkül vitt hűtlen pénzkezeléssel s e miatti üres pénztárral menté magát. Közbe szöve bonyolította az ügyet a tanító s lelkész közt kiütött meghasonlás, összeütközés. Készen volt e szerint a gyúanyag, mely a békes élet virágait minden oldalról leperzseléssel fenyegeté. E sok kellemetlenséggel, epés kifakadásokkal, felváltólag piszkos vádakkal küzdött esata újabb meg újabb küldöttségek fáradsalmainak lön tárgya. Itt nem feladatunk a meghasonlott feleknek 50 vagy több bélyeges okmánynyal — pro et contra — támogatott ügye felett bírói ítéletet hangoztatni, valamint azt latolgatni sem, mi volt a kölcsönös vádak között igaz, mi nem? mert ebben nyomozólag fáradozott az egyházmegyeileg kiküldött bizotmány: hanem feladatunk röviden kimondani, hogy egyházmegyénk az ügy felett bíróilag itélni *) kormányzói köteleességének s hivatásának ismerte. — E bírói eljárás az ítéletben kifejtett okok miatt szomorú eredménnyel t. i. a lelkésznek egy évig tartó minden hivatalos működéstől felfüggesztésével s a főgondnoknak hivataltól elmozdításával, az egyház községi tagok közül pedig a zajt elénkítő részvényesek illetékes egyházi büntetésével **) végződött. De nem is végződött, hanem egyházkerületi gyűlés elébe vitetett, mely főbb kormánysszék saját meggyőződése szerint nem találta a kifejtett okokat elég nyomatékosoknak ***) s az egyházmegyei túlszigorunak talált ítéletet megváltoztatá. A lelkészt visszahelyezé hivatalos aktivitásába, vissza a főgondnokot is az egész egyházközségi minden hivatal új választás általi szervezéseig, minek az e végre kinevezett bizotmány által minél előbb végrehajtatni kell. De hát a béke, a bizalom és szeretet visszaköltözött-e a fölzarvart keblekbe? Ez fontos kérdés. Legalább igen különösen tünt fel a kerületi gyűlés utáni egyházközségi magaviselet. A jószívű olvasó meg fog bocsátani, ha ez egyszer nem mindenektől akarunk egészen megértetni†). Hová fognak e szerencsétlen ügy hullámszásai végtére is ütödni?

*) Esküvel ezen tárgyban lelkiismeretes működésre kötelezett bírák (consistorialiter) hányták vetették a dolgot, délelőtti 9 órától fogva, kevés szünet kivételével esti 9 óráig, minden okmányt tüzetesen tárgyalva.

**) Közönséges megdorgálás gyűlés előtt, és választási s választhatási jog elvesztése.

***) Soha még nem volt korripiálva a lelkész, a veszélybe láthatólag inkább besorodva volt; hanem, mert engedte magát vitetni, innen a nagy baj.

†) Annyit ki kell azonban mondanunk, hogy május 2-án körül belől 200 lélek az első ének-lés után mindjárt kitakarodott a templomból.

melyik ponton fognak szétlocsesani s elenyészni?! Ki tudja nem egy — minden esetre elégtelen okok miatt — siralmas helyzetnek eleibe néző, s nevetlen gyermekes családfő gyászos elhagyatása fogja-e felfejteni? S itt lehetlen hallgatnunk azon eljárásról, mely a dolog csöndes lábra állítása körül használtatott, melyben a főt. egyházkerület is megbotránkozott. Mert a nyilvánosan tárgyalt s bélyeggel ellátott temérdek vád- és védíratokból az tűnt ki, hogy inkább tulcsigázott, szélsőségig erőtetett volt e bonyolult ügy, mint kanonikus vétséggen alapúlt. Tisztelt urak! kik működtetek e tárgyban: hová számítottatok, mikor bárkinek, ha mindjárt főgondnoknak is, kedveért a szelíd békülés helyett a büntetés útján a csöndesítést láttátok jónak munkába venni? Szerencsés gondolat volt-e a g. bogdányiak által annyi elismerő dicséretekkel halmozott, szeretett tanítójukat akarattjuk s magának a tanítónak akarattja ellen csendőrréli kihajtás fenyegetése közt hivatalából kiüldözni a helyett, hogy lelkészéveli viszálykodás útjából, mint sikeres tanítót, jobb promócióra szép módjával léptették volna tovább. Közfájdalommal s becsülő emlékezettel szóltak azon erőszakot szenvedett tanítórul a gyűlés színe előtt megjelent egyházközségi igen számos tagok. S ezen erőszak nehezíté meg a kezünkön forgott vádíratok szerint a jó móddal lehető kiengesztelődést. Hát az egyháztanácsnak az egyházközség akarattja elleni föloszlatása, gondnoknak szintén ily módoni letévése micsoda rokonszenvvvel találkozhatott? És végtére jót lehetett-e várni abból, hogy a kiküldött békítő urak, az esperesi vagy talán emegyei útasítás korlátin tulterjeszkedvén a mislei cs. k. szolgabírói hivatal segéde által az elégedetlenek közül egy bebörtönöztetett, ki innen Kassára községbe hurcoltatott? Erre ugyan mondják, hogy a dolognak árnyoldalát nem kell keresni, mert azt sötét szín nélkül adni nem lehet. Mi pedig azt mondjuk, hogy az orvosság halálosb vala magánál a betegségnél. Hiszen azon terjedelmes kiküldöttségi relációban is, melyet a temérdek okmánynyal egyetemben, határozata alapjául használt az egyházkerület, a panaszos fél ellen elzáratás és valami 140 p. for. pénzbirság sürgettetik! Ettől borsózik a hátuk. Meg talán a főgondnok ur megátalkodottságától, ki minden áron ütni s megtanítani szeretné a goromba parasztot. De uram! ez régi bűz, veszített erejéből. Jaj te neked ez úton félrevezetett szegény lelkész, immár pusztába kiáltó szó lőn a te szózatod. Vigyázat minden oldalról! mert nyilatkozat után mondhatjuk, hogy itt egy gyülekezett sorsának végzetes változása *) forog kérdés alatt. Méltán érdemi ez a közfigyelmet. Az említett eljárások magának nagytitst. esperesünknek teendőit is végetlenül megnehezítik; ügyein-

*) Ha itt talán vallásos és nemzetiségi tekintetek értetnek: alig ha igaza lesz a levele-

ket pedig kétes helyzetbe juttatják; fontos okunk lévén más részről figyelmeztetni egyházmegyénk megóvandó becsületére, mert most hirtelenében egy párszor igen furcsán nézett szemünkbe az egyházkerület; megyeszerte pedig sok jámbor elmében fordult meg az önkény jármától szabadulás eszméje, mit egyedül tiszt. elnökünk iránti — nem félelem — hanem szeretet s tisztelet miatt tartózkodunk kimondani.

Hár Devecser mit csinált? ez komikusabb jelenet. Elevenebben is általszökönk rajta. Itt a lelkész azon okból hogy parokhiája rossz karban van, lemondott. Egyháza ugyanez okon a lemondást elfogadta. Azonban hogy mind a két résznek mennyiben volt igaza, azt a jövő őszi gyűlésre beadandó s e tárgyban már működött biztosság befelelése derítendő föl. És mi még a gyűlésen ugyancsak hozzáfogtunk a devecseri paplak építéséhez, egyik ülnökünk H. L. rögtönzésben termékeny kedélye után, a devecseri követ urak nem kis álmélkodására. Járt az aláírási iv, s csakhamar 60 p. ftot. meghaladtott a hevenyészett buzgalom eredménye. Ezt a követ urak el nem fogadták. De mégis ha már egyszer öszvesétált az ostrom alá vett zsebekből a pénz, kellett valahová tenni. És ily megszorult jótéteményezési szent tűzben lehetett-e illetékesebb gazdát találni, mint a parokhiától minden áron szökni szándékozó lelkész, ki örömmel telve, s véletlenül pénzhez jutva, talán egy jó izűt mosolyogva hagyá el a szent várost. Auch gut! Nem sajnáljuk, mert becsületes jó jámbor fiúnak esett, meg is köszönte szépen. Hanem a közvélemény azt merte reámondani: el volt bizony az szeleskedve, s máskor jobban szemébe néz emberének. Megemlítjük hogy a devecseri volt lelkész, kéri időtöltőséget kész vala elfogadni, s ott működik.

A mult évben három szeretett tisztársunk hunyt el közülünk, t. Mecsei Mihály szesztai, Halmi István abaujvári és Szóráth Lajos kéri lelkész urak. Ohajtva vártuk hogy jó emlékeztők gyűlésileg fel fog eleveníttetni. Vártuk azon okon, mivel nagyon tisztelt elnök esperes ur ezt máskor szives vala tenni, s mi tisztársi részvéttel és méltányló tisztelettel fogadtuk. Különösen szívünkben fakadt volna, véletlenül agyon lött Szóráth Lajos tisztársunk gyászos halálának megemlézése által egy pár érzékeny könnyel áldozhatni a szerencsétlen barát s paptárs emlékezetének!!

S. S.

Ezek után szeretnénk álomból ébredni föl, hogy ne Abaujban történt dolgokat beszéltünk légyen el.

zönek. Mi az egyházmegyei kormány egy böles sakhuzásával az egésznek jó végét hiszszük. Világért sem mernénk oly kiskorúságot, gyermekes dacot föltenni egy — bárminő kicsin, de azért önálló — testületben.

Szerk.

PROTESTÁNS VILÁGKRÓNIKA.

Az **ausztriai** császársággal kötött konkordátum megtermé a gyümölcsöket, melyeket előre láthatánk. A r. katolikusok és evangélikusok közt folyvást épül a válaszfal, mit a temetők elkülönítése is nem kevésbé elősegít. A vegyes házasságok ellen, melyeknek egyébiránt mi sem vagyunk magasztaló szónokai, de melyeknek kikerülése mégis Némethon jelen viszonyai közt teljes lehetlen, folyvásti a tusa, és ezekre csak azon esetben mondja áldását a pap, ha a gyermeknövelés r. katolikus modorban megigértetik. A népiskolaügy már csaknem a klérus kezében, sőt még a felsőbb r. katolikus iskolák is napról napra érzik a klérus befolyását. Különösen a csak 1854-ben bevitt tanterv az, melyet a klérus legelőször is félretétet. Ennek változatlan megtartása mellett ugyan több egyetemi és középtanodabeli tanárok határozottan nyilatkoztak; de ki tudja, lesz-e szavokra azon figyelet, melynek kellene lenni a haladásnak indult műveltség és népképzés érdekében. A változtatások, melyeken a klérus igyekszik, névszerint a természettudományok előadására, a görög és német nyelv tanítására szorítkoznak. A természettudományok, minthogy azok a matérializmus elterjedésére nagy tért nyújtanak, kisebb mértékben adassanak elő az alsóbb osztályokban, és a német, görög nyelv oktatása kevesbítése által megkímélt tanórák a latin, mint a „tulajdonképeni egyháznyelv“, terjedelmesebb előadására fordíttassanak. Ezen nézet természetesen viszás a vallás érdekében, sőt magának a r. katolika egyháznak érdekében is. A természettudományok tanítása az alsóbb osztályokban minden esetre egészen veszély nélküli; gyerraekek, minők ezen osztályban vannak, bizonyosan nem esnek matérializmusba. Miért számüzve tehát a természettudomány épen ezen osztályokból az életkor által önként nyújtott korlát között is? Ha pedig a természettudományokat a felsőbb osztályokban, ugy a mint az szándékoltatik, megszorítva adjuk elő, akkor feledjük hogy az által épen azon ellenségnek készítünk működési tért, melytől félünk. A mint az ügyek jelenben állanak, a nagy világba lépés alkalmával a középtanodabeli tanulók előtt sem leend ismeretlen a matérializmus, s azon veszély, hogy annak zsákmánya lesznek, még inkább fenyegető, ha ők az iskolában meg nem tanulták helyes szempontból tekinteni a természettudományokat s azok következéseit. Ha a matérializmusnak sikeresen akarjuk elejét venni, akkor nemcsak hogy ne kevesbítsük a közép-

tanodákban a természettudományok előadását, sőt többítsük azt; éber szemüek lévén, hogy az helyes módon közöltessék. Ez, csak ez lehet már a római katolikus egyház helyesen értett érdeke. Hát a műegyeteni intézetekkel, melyeket Ausztriában csakugyan igen nagyra becsülnek, mi történjék? Talán ezekben is megzsorítva adassanak elő a természettudományok? És ha ezekben bizonyosan nem, miért a középtanodákban, melyek valóban az életre, annak szükségére, követelményeire képeznek s készítenek elő? Tehát csak a latin nyelv kedvéért korlátozandó a görög és német nyelv tanítása? Hát az ausztriai klérus részéről oly kevéssé ismeretes a görög nyelv képző befolyása, sőt az anyanyelvre sem fordítandó a szükséges gondoskodás, vagy talán Ausztriának ilyesmire semmi szüksége? Vagy ennek a „tulajdonképi egyházi nyelvért“ kell így történnie? Hát a középtanodák és képezdék pusztán leendő lelkészekért vannak?!

Mellőzzük a középtanodákra vonatkozó, mostanáig csak szándokban levő tervet, s átadjuk magunkat azon reménynek, hogy az az avatott tanárok és nevelők ellenmondásain hajótörést szenved. Ennyi erősen igaz: a klérus tekintélye és befolyása Ausztriában határozottan öregbedik. — De ha tartós leendő befolyás, és ha az, nem épen ellenkezőjét munkálja-e annak, mit általa reménylenek és szándékolnak? Ausztriában sok áttérésről hallunk. Valamely nagy gyár tulajdonosa 500 munkással tért volna át. Cseh- és Magyarországról is hasonlót beszélnek. De minden felől hallunk áttérésekről, melyek már létesültek. És még mennyi történnék, ha azoknak oly eltökélten nem munkálnának ellene, s eléjük oly nagy akadályok nem gördítették?

(PKZ.)

— **Theologiai szigorlatok.** Nem rég a párisi „Evangéliomi szövetséggyűlésen“ panaszlá egy magyar ember a magyar protestáns egyház ellen: mióta a katolikus papság derék iskolákban szilárd tanulmányokhoz szoktattatik és szigorú próbákra szoríttatik, a mi theologusainknak nehezebben esik most, mint ezelőtt, szembeszállni vele. A protestáns hittanhallgatók vizsgája igen könnyű, s nem is adnak reá sokat. Vajjon nem tarthatni-e tőle, hogy a két egyház nem sok idő múlva szerepet fog cserélni.

(AKZ.)

— Az **Ausztriai** birodalomban jelenleg 256 gimnázium közül 172 van jezsuiták igazgatása alatt; a tanítók közt épen annyi egyháziak mint világiak, mindazáltal a népességhez képest a kath. iskolások száma igen csekély, csekélyebb mint az evangélikusoké és még csekélyebb mint a zsidóké, és a kath. hittanhallgatók évenként mind inkább fogynak.

(PKZ.)

Bécs Az „Oesterr. Ztg.“ egy tárgyalást hoz egy röpiratról: „a gimnáziumok reformja Ausztriában“ (Gymnasialreform in Oesterreich), melyet a következő s az uralkodó érületre nézve jellemzetes szókkal vezet be: a gimnáziumi kérdés nagy terjedelmű fontosságáról való meggyőződés elevenné lett közöttünk, mióta a jelen intézkedés, melyet alapjaiban császári szó látszott biztosítani, hirtelen minden oldalról megrendítették. Nem átnézésről, javításról van itt szó (ki nem ohajtáná ezt, ki volna oly hiszemben, hogy valamely intézkedés a szellemi haladás körül azonnal be legyen végezve, vagy teljesen alkalmazva?) sőt inkább minden kérdésbe van itt hozva, s az alapok sem állnak többé szilárdul. A vesztés lehetsége a jelen birtokot is alászállította becsében; s a vita, mely mellette és ellene foly a szakferfiak között, a művelt közönséget nem azon ujságvágygyal érdekli, melyet közönyös napi eseményre szán, hanem határozott párthoz szegődéssel, és aggodalmas kinézéssel a vég eldőlésre.

(PKZ.)

Paris. Guizot, a protestáns iskolaügyi egylet évi ülését egy beszéddel nyitá meg, melyből kijő, hogy azon panaszok a protestánsok nyomása háborgatása miatt, melyeknek a külföldi lapokban tett közlése ellen oly kemény vádakkal lépett föl a kormány, csakugyan nem voltak alapnélküliek, és a melyben csak elismerése is oly kormány „jóakarató szándékának“, mely az „Univers“-el köte legujabban frigyét, igazságos kétségre jogosít.

(PKZ.)

Rómában Theiner atya Magyarország egyháztörténetével foglalkozik, mely a magyar püspökök tekintélyes pénzsegélyezéséből a pápai titkos arkhivumnak még eddig használatlan forrásaiból dolgoztatik ki. A tridenti zsinat nyilvánosságra nem hozott aktáinak közzététele, ámbár a nyomtatás megkezdett, jelenre nézve el-tiltatott.

(PKZ.)

Párisban a „Moniteur“ protestantizmus feletti nyilatkozatára tekintélyes evangélikus férfiak gyűlést tartottak, melyben a kormány vagy, a min nem kétkednek, az „Univers (ultramontán kath. lap) fenyegető célzatainak elhárítása végett különböző eszközök ajánlottak. Végre azon határozatban állapodtak meg, hogy várnak és kitartanak.

(PKZ.)

Felszólítás a Dunafejdelemségekben szétszórva élő magyar reformátusok ügyében.

Hogy mind egyházi, mind nemzetiségi tekintetben mily gyászos állapotban legyenek a Dunafejdelemségekben szétszórva élő magyar református hitrokonink: azt Koos Ferenc bukareszti lelkész atyánkfiának a Prot. Lapban ez ügyről közlött leveléből megérthette a közönség. E gyászos helyzeteni segítséghez mulhatlanul szükséges országos segélygyűjtést azonban, egyfelől a sok nehézségekkel járó felsőbb engedély kinyerésének, másfelől az említett hitrokonok jelen helyzetéről minél részletesebb és hitelesebb előleges tudomásszerzésnek kell megelőznie. Én tehát ez ügyet minden oldalról jól megfontolván, s többekkel egyetértvén, felszólítám a napokban Koos Ferenc buzgó atyánkfiát, hogy hajlandó és képes lenne-e a szükséges utazást, a kellő hiteles tudomásszerzés végett még e nyár folytán megtenni, s mennyi úti költség szükségeltetnék e végre? Ő általam épen a mai napon vett levelében, elszántan felajánlja magát a négy hetet igénylő utazás megtételére, s harminc darab aranyat vél e végre szükségesnek. Az eddigelé felajánlott 35 pftot. és nyole darab aranyat tehát, — melyből 30 pftot és két darab aranyat a pesti ágostai hitvallású gyámolda küldött hozzám, — én e célra fordítandom; a még hiányzó összegnek önkéntes adakozás utján beszerzésére nézve pedig a pataki, miskolci, kecskeméti és holdmezővásárhelyi s debreceni lelkész és tanárurakhoz, ezennel atyafiúi bizodalommal fordúlok, kérvén őket, hogy e célra adandó filléreiket, az adakozások sorozatával együtt, hozzám minél előbb küldjék be, hogy én azokat aranyokká váltván, haladék nélkül kiküldhessem. A nyilvános számadást és részletes tudósítást mind Koos Ferenc mind én, több nagy fontosságú körülményeknél fogva, az utazás bevégeztére halasztjuk.

Debrecen, junius 29. 1858.

Révész Imre s k.
predikátor.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

MÁSODIK FOLYAM.

III.

JULIUS 31. 1858.

A SZERETET ESZMÉJE.

A szeretet oly közönséges mindennapi érzemény, melyet minden ember ösmer; és mégis azért igen kevés ember ösmeri öntudatosan eszméje nagyszerűségét. Céлом hát most, nem épen tudományos szigorú rendszerrel egészen kifejteni, hanem csak legalább érinteni a szeretet fölséges eszméjét.

Nézzük ennélfogva a szeretetet Istenben, világban és emberben.

I. Istenben.

Hogy Istenben szeretet van, ezt minden keresztyén tudja; de legtöbb ember azon tévgondolatban él, hogy a szeretet Istennek egy oly tulajdonsága mint a milyen az igazság, szentség, sat. Fejtsük ki tisztán.

Legelőbb is meg kell vallanunk, hogy az emberi észnek Istenről valódi fogalma nincs; mert a mely fogalmunk eszünk után van Istenről, az nem egyéb mint az emberi lélekről levont s tökéletes fokig potencirozott emberfogalom. Ugy hogy igen meg lehet fordítani Mózesnek azon állítását, hogy Isten az embert teremtette a maga képére és hasonlatosságára oly formán, hogy ember teremtette — nem ugyan az Istent, hanem — az istenről eszmét.

De ez nem tesz semmit; mert mi emberek csak emberi módon gondolkozhatunk Istenről; s ezért helyesen tulajdonítunk Istennek szintugy mint az emberi léleknek, ösmerő, akaró és érzelmi tehetséget. Tudjuk hogy emberben az érzelmi tehetség az alap, ebből kifejtett pólusok az ösmerő és akaró tehetség; ugy hogy e szerint az érzelmi tehetségnek mint lényegnek, alakjai a másik két tehetség, s így az érzelem, minden pontjában, áthatja mind az ösméretet mind az akaratot.

Emberileg szólva tehát, Istenben is az érzelmi tehetség magába foglalja az értelmi és akaró tehetséget; az érzelem Istenben a lényeg, az ösmeret és akarat alakjai amannak.

Az érzelmi tehetséget mi szebb névvel nem nevezhetjük Istenben mint a szeretet nevével. A szeretet tehát nem tulajdonsága, hanem lényege Istennek. Az Isten szeretet. 1. János 4. — A szeretet ily módon áthatja az isteni akaratot és ösméretet.

Bölcsészileg szólva: a jó megfelel az akaró tehetségnek, az igaz az ösmerő tehetségnek, a szép az érzelmi tehetségnek. Vagyis: jó az, a mi az akaró tehetség eredeti törvényeivel, igaz az, a mi az ösmerő tehetség eredeti törvényeivel, szép az, a mi az érzelmi tehetség eredeti törvényeivel megegyezik. És így a szép nem egyéb mint az igaznak és jónak egysége.

E szerint Istenben az érzelmi tehetséggel azonos szeretet rokon eszme a szépség eszméjével. De mégis azért sokkal fölségesebb az isteni érzelmi tehetséget vagy jobban mondva, azon megfoghatlan s ember által egészen kimagyarázhatlan isteni lényeg, melynek egyik pólusa, alakja a végetlen akarat, másik pólusa a végetlen ösmeret, szeretetnek nevezni.

Nagy fontosságú az, hogy az Isten lényege szeretet; ez mutatja ki a lényeges különbséget Mózes vallása és Jézus vallása közt. Mózes ugy gondolkozván, hogy Istenben a szeretet épen oly külön álló tulajdonság mint az igazság, tanítja, hogy Isten valamint szereteténél fogva jutalmaztatja a jókat: ugy igazságánál fogva bünteti a bűnösöket. Jézus pedig tanítván, hogy a szeretet Istennak nem külön álló tulajdonsága, hanem minden tulajdonságainak öszvege, vagyis lényege: Isten nem igazságánál, hanem szereteténél fogva bünteti a bűnösöket.

Ez, első tekintettel, némelyek előtt homályosnak, nem eléggé világosnak látszhatik; világosítsuk hát meg egy hasonlatossággal. Állítsunk előnkbe két atyát, kik az ő vétkezett gyermekeiket megbüntették. Az egyik atya így szól: én megbüntettem gyermekemet, mert vétkezett; a véték, az igazság törvénye szerint, büntetést érdemel. Imé így tanítja ezt Mózes vallása is. A másik atya pedig ezt mondja: én megbüntettem vétkezett gyermekemet, de nem azért, hogy vétkezett, hanem azért, hogy ezentúl ne vétkezzék, hanem megjobbuljon; mivel én gyermekemnek jövő boldogságát ohajtom. Imé ezen atya nem azért büntette meg gyermekét, mert az igazság büntetést mér a bűnre, hanem azért büntette meg, mert szereti gyermekét, ohajtja annak megjobbulását, jövő boldogságát. Imé így kívánja Jézus tudománya is; és valóban a nevelésnek ezen új alapja kiszámíthatlanul boldogabb eredményeket szül mint Mózes félelmi rendszere.

Nem azért kell hát a bűnöst büntetni, mert vétkezett; mivel különben is a már elkövetett vétket semmiképen nem lehet átváltoztatni nemvétekké: hanem azért kell büntetni, hogy azontúl ne vétkezzék, hogy megjavuljon. A büntetés ne a félelmet árasztó igazságból, hanem a megtérésre serkentő, édesgető szeretetből induljon ki. Isten is nem azért büntet, mert igazságos, hanem azért igazságos és azért büntet, mert csupa szeretet.

Istenben a szeretet végetlen levén, nekünk véges elméjűeknek csak töredék, csak gyarló fogalmunk lehet az isteni szeretetről. Mi megelégszünk annyi tudattal, hogy Isten csupa szeretet.

II. Világban.

1. Hogy a világban, nevezetesen a természetben, az anyagi világban meg kell lenni a szeretetnek, onnan következik, hogy a világnak főanyaga, eleme, lényege Isten akarata; úgy de Isten akaratától elválhatlan az isteni ösmeret és érzelem, következésképp az isteni érzelemnek vagyis szeretetnek kétségen kívül meg kell lenni a természetben.

2. Csak az a kérdés: minő alakban vesszük észre a természetben a szeretetet. a) Az égi testek közt, különö-

sen a naprendszerben, a szeretet úgy tűnik föl mint gravitáció, mely egyik pólusával mint centripeta (= ösmeret), másik pólusával mint centrifuga (= akarat) nyilatkozik.

Magunkból merítve a szeretet fogalmát, úgy tapasztaljuk, hogy a szeretet bennünk valami bizonyos tárgy felé való vonzalom; a bujdosók épen így vonzódnak a nap felé; ezen vonzódást gravitációnak szoktuk nevezni. Valamint a gyermekek szeretet által tartatnak meg szüléik körében, szeretet által vonzódnak édes anyjokhoz: épen így gravitáció által forognak a bolygók a nap körül, a holdak a bolygók körül. A bolygók e szerint a nap gyermekei, a holdak pedig a nap unokái. A nap épen úgy szülte a planétákat, mint a planéták a holdakat. Szaturnus bolygó épen most viselős két gyermekével, most akar két holdat szülni.

Az állatok magukban belül a középponton hordozzák magzataikat; már a növények, különösen a fák, a periférián vagyis kérgeik alatt érlelik bimbóikat; imé az égi testek maguktól egészen külön bizonyos távolságban hordozzák magzataikat. Szaturnus magán kívül gyűrűalakokban érleli leendő holdjait. Ily gyűrűalakokban érlelte, szülte, két-ség nélkül, a nap is minden bolygóit.

Ezen gyűrűk midőn az érettségnek bizonyos fokára jutnak, elszakadnak, s mint üstökösök bolyongnak a nap birodalmában, mind addig míg vagy feloszlanak az étherben (mint sok kised meg hal a nélkül, hogy emberkört érne), vagy megérnek összebb összebb sűrűdve, s lesznek vagy bolygókká vagy illetőleg holdakká. Valamint tehát az anya szereti gyermekeit: úgy szereti a nap is bolygóit, s ezek holdjaikat és viszont.

b) Továbbá a szeretet a természetben úgy is megjelenik mint szépség. Ugy látszik, hogy a természetben az ösmeretnek megfelel a rend, az akaratnak a célosság, az érzelemnek, a szeretetnek a szépség.

Ugy hiszem, hogy minden ép érzésű ember szeretettel vonzódik minden szép iránt a természetben. A szépség akár az ég csillagain, akár a tavasz földi pompáján, a kertek virágain, a reggeli harmatgyöngyökön, a gyémánt ragyogásain, a madarak bájos énekein, akár a művészet széles mezén, akár az emberi nem kellemein sat. tükröződjék: kivétel nélkül a szeretet érzését, a látott vagy hallott tárgy iránti édes vonzalmat tapasztaljuk keblünkben.

Már pedig csak a rokon tárgyak vonzódnak egymáshoz: következésképp a szépnek rokonnak kell lenni a szeretettel lényegesen. Jól megjegyzendő hogy az ellentétek vonzódnak ugyan egymáshoz, de csak a rokon ellentétek, melyek egy felsőbb fogalom alakjai; p.o. a férfi ember a nő emberhez.

c) Különösebben itt a földön a szeretet igen világos jelenlétét mutatja az ásványok, növények és oktan állatok országában. Az ásványok országában a vegytani affinitás, sarkiság sat.; a növények közt az olthatóság, nemesedhetőség sat.; az oktan állatok között a fársas élet, magzataik védelmezése sat., különösen sok állatnak szelídíthetése, az emberek az ember iránti hűsége csálhatatlan nyilvánulásai a szeretetnek.

III. Emberben.

1. Hogy az emberben is megvan a szeretet, bizonyos onnan, hogy az ember a világnak egy része. Egyébiránt érezzük is, tudjuk is magunkban a szeretetet öntudatosan.

2. Fontos a szeretet az emberben; mert a) ez köti össze az embert Istennel. Jól esik csak leírnom is, mit most érzek s gondolok; tudnillik meg vagyok győződve, hogy valamint a planéták, mint anyagtestek, egy anyagi központ, a nap, körül forognak: úgy a mi lelkeink egy szellemi központ, az istenség, körül mozognak. Az emberek mintegy Isten felé gravitálnak. Ki ne érezte volna már életében, hogy az ember lelke valami legfőbb jó után vonzódik, Istenhez ohajt közeledni ösmeret és erkölcsi tökéletesedés által? Ezen gravitációt szeretet névvel nevezem; mely szeretet Isten iránt különféle alakokban, nevezetesen hit, remény, bizalom, könyörgés, háladás, imádás, dicsőítés sat. alakjaiban nyilatkozik. Ezen állítás igazsága önként következik azon alapelvből, hogy az isteni akarat mint a világ substancíája, melytől az isteni tudalom és érzelem vagyis szeretet elválhatlan, az egész világban jelenlevén, jelenvan az emberben is: és így az embert Istennel össze-köti. A naprendszerben a gravitáció: öntudatlan szeretet, az emberben az istenhezi vonzódás: öntudatos szeretet (János 2, 5. — 4, 12. 13. 16.).

b) Szeretet köti az embert embertársaihoz. A

szeretet és bizalom egymástól elválaszthatlan eszme. Ezen iker eszme a legfőbb kapocs az emberek között. Ezen eszme hozta létre kétségbe vonhatlanul az emberek közt a társas életet. Bizalom és szeretet köti a házasságot, szeretet tartja össze a családokat, rokonokat. Szeretet, bizalom alakítja a nemzeteket, országokat, birodalmakat. Szeretet és bizalom szüli a barátságot, a földi élet egyik legjelentékenyebb föltételét. Bizalom és szeretet nélkül semmi társulat nem alakulhat. Szeretet szüli a társas életben a legszebb eredményeket, legnagyobb vitézeket sat. szeretet nyilvánul születésünkör szüleink, rokonaink örömeiben, szeretet nyilvánul koporsónk körül hozzánk tartozóink könyeiben.

c) Szeretet köt össze a szellemi s anyagi világgal. Gondolkozó ember előtt világos, hogy a szellemi világ különbözik az anyagi világtól. Mind két világhoz a szeretet kapcsolja az embert. A szellemvilágban miért keresi, gyűjti az ember a gondolkodás ösvényén oly nagy töredéssel az ösmereteket? Mert szereti az igazat, gyönyörködik az igazság látásában. Miért fut, fárad az erény darabos útjain? Mert szereti természet szerint a jót. Miért vágyik a művészet kimeríthetetlen termékeinek, tárgyainak élvezése után? Mert kiolthatlan az emberi szívből a szépek szeretése. Nincs oly halandó, ki ne szeretné nézni Ráfáel képeit, Kanóva szobrait; nincs, ki ne szeretné hallani Liszt zongorázását vagy Lind éneklését. Nincs ép érzésű ember, ki ne szeretné olvasni a remek költeményeket, sat.

Az anyagi világhoz is a szeretet kapcsolja az embert. Fáradsággal munkálkodik az ember az eledelért és ruházatért; mert szereti a test egészségét, szereti a jóllakást, szereti a kényelmet, szeret másoknak tetszeni öltözékeivel, sat.

A mai kornak matérializmus utáni határtalan vágya, törekvése nem egyéb a pénz szereteténél. Sok ember igen nehezen tud meghalni; mert földi vagyonához szerelmének kötele nehezen szakad el.

d) Magában az emberben is lényeges szerepe van a szeretetnek. Az emberi léleknek három vele született, egymástól elválaszthatlan östehetsége van; tudnillik az ösmerő, akaró és érzelmi tehetség. Ezek között az érzelmi tehetség az embrió. Ebből kifejlett egyik pólus az ösmerő, másik pólus az akaró tehetség. Az érzelmi tehetség tehát a legősibb tehetség; ugyde a szeretet az érzelemből buzog

ki leginkább: következképen a szeretet az emberben a léleknek lényeges oldalát teszi. Ugy hogy, ha igaz az, hogy az érzelmi tehetség fejti ki magából tapasztalás, gondolkodás által, egy felől az ösmerő más felől az akaró tehetséget: úgy az is kétségtelenül igaz, hogy a szeretet ösztönzi mind az ösmerő tehetséget az igazság keresésére, a gondolkodásra, mind az akaró tehetséget a jó cselekedetekre, az érzelmet pedig a képzelődésre költészet, szobrászat, festészet, zenészet, éneklésre sat.

A szeretetnek annyira lényeges szerepe van az emberben, hogy az képes az embert az égig emelni vagy a sirba lesujtani, mint ez sok szerelmesen megtörtént.

Vajjon ha a nem keresztyének így ösmernék a szeretet nagyszerű eszméjét, s tudnák azt hogy az idvezítő a keresztyén vallást épen a szeretet eszméjéből fejté ki, vajjon lehetne-e kételkedniünk, hogy mindnyájan keresztyénekké lennének?

Valóban mind a kül mind a belmissziónak oda kellene irányozni minden törekvését, hogy a szeretet eszméjét fölvilágosítsa s az emberek szívében meggyökereztesse; így az Isten országa sebesen terjedne.

A keresztyén vallás alapja a szeretet, mely a multra vitetve hitnek, a jövőbe kiterjesztve reménynek nevezetik. Pál apostol is erre nézve így ítél ama szavakkal: „megmarad a hit, a reménység, a szeretet, ez három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet“. 1. Kor. 13, 13.

Jegyzés: Kérem ne ütközzék meg senki azon, hogy én az anyagi és szellemi világ közös fő substancíájaul az isteni akaratot tartom. Ki ezen igazságról kételkednék, ha kívánja, szívesen kifejtendem és bebizonyítandom ezen bibliaszerű állitmányt egy külön cikkben *).

Szalai István m. k.
sz. mihályi ref. lelkész.

*) A nélkül, hogy valaki megütözését bevárnók: vegyük úgy mintha már megtörtént volna. Mi a külön cikket szívesen elvárjuk.

Szerk.

NÉPISKOLAI TERVEZET.

(Vége).

5. Reáltudományok.

A népiskolai oktatásnak a vallásos erkölcsi képzés alap-
elvénél fogva szükséges kiegészítő részét teszik a reáltudomá-
nyok: a földrajz, történelem, természetrajz és természettan.

Földünk alakulása, annak egyes helyein időnként fölme-
rült nagyszerű történeti események, a földön létező élő és
élet nélküli testek sajátosságos alkotása, az azokon és azokban
uralkodó erők és törvények józan vizsgálása a mindenható,
böcs és szeretetteljes alkotó ismeretére vezérel, imádására buz-
dít, meglévén e mellett ezen tantárgyak közül mindeniknek
saját gyakorlati haszna és alkalmazása is. Azok előadásában
már e kettős célt szem elől téveszteni nem lehet.

A reáltudományok előadása általánosan.

a. Földrajz.

A földrajzi oktatás már csak azért is nélkülözhetlen,
mert a nélkül a vallásitanításhoz szükségkép tartozó bibliai
történeteket a tanítvány tisztán fel nem foghatja.

A végre már, hogy a földrajzi oktatás vallásos érzelme-
ket és gondolatot költson a tanítvány lelkében:

1. A föld sajátosságos alakulásában, felosztásában, mind-
abban, a mi azon él és mozog, termékei gazdagságában, válto-
zatosságában Isten hatalmát, bölcsességét és jóságát tanulja a
gyermek ismerni.

2. A földet úgy tekintse, mint az embernek Istentől ren-
delt lakhelyét, melyet kiebb terjeszkedés által lassankint el

kell foglalnia, megnépesítnie. E végre nem elég, hogy a térképeken ki legyen jelölve, mennyire nyomult elő az ember északon és délen, hogy birtokába vegye a földet, hanem szükséges ösmerni az eszközöket is, melyeket e végre felhasznál, s a melyek által azt magára nézve legcélszerűbben elrendezi. Ilyenek a hajózás, kereskedés, földmívelés, bányászat, halászat; melyek egy részről azt mutatják, mikép korlátozza a természet az embert, más részről azt, mikép uralkodik az ember a természetén.

3. Minthogy az evangéliom minden népek számára van rendelve, a nélkül hogy az egész földön el volna terjedve, szükséges ismerni, mily kiterjedést vett e föld különböző részein a ker. vallás, továbbá azon egyes helyeket, melyekre annak világa a sötétben járó népek között elhatott. Ezzel szoros összefüggésben van a különböző nem keresztyén népek vallásának ismertetése, s a társadalmi viszonyoknak a vallással összhangzó fejlődése, s a keresztyén vallásnak e részben is minden más vallás feletti elsősége.

b. Történelem.

A történettánításban fődolog az emberi mívelődés története, s az események keresztyén szellembeni s öntudattali fel fogása. E végre minden nagyszerű eseménynek úgy kell előadatnia, mint a mely Isten akaratából és végzése szerint történt. A történettánítás máskint keresztyén vallásos szellemtől áthatott nem lehet.

A történettánítás széles mezejéna haza története az, a mi leginkább a népiskolai oktatás körébe esik. Növendékeire nézve a világpolgárság a haza polgárságában határozódik. Az egyetemes világtörténetből csak a legnagyobb események adatnak elő, mint p.o. Kolumbus élete, az ő korból különösen azon népek történetének ismertetése, melyekkel az Izráel népe küzelebbi érintkezésbe jött, s melyek ezzel hatalmokat különösebben éreztették, s a melyekkel érintkezés ennek életére befolyással volt.

A történettánítás különös feladata azt eszközölni, hogy a serdülő nemzedék az egyház és a haza multjával, nagyszerű eseményeivel, nagy fontosságú intézkedésekkel, nagy érdemű honfiak életrajzával megismerkedjék, ismerje el a haza fenmaradásában magát megdicsőített gondviselést, tanuljon meghajol-

ni a törvények és a nemzeti intézkedések előtt. S mindezt oly modorban, hogy az előadás meghasson a gyermeknél kedélyt, jellemet és akaratot.

A népiskola nem fogja a gyermeket pozitív históriai ismérésekkel elhalmozni, hanem arra tanítja, hogy a történetből bölcseséget merítsen, továbbá miként szerezzen magának érdemet a haza előtt; megújítja és megőrzi áldásban a jelesek emlékét; nem feladata, hogy pusztán mulattasson, hanem hogy anyagot szolgáltatson élő keresztyén nemzeti öntudat ébresztésére, fogékonynyá tegyen a szép, jó és nemes iránt, s a közjóért hősiességre és önfeláldozásra buzdítson, lelkesítsen.

c. Természetrájk és természettan.

A természetrájk előadásában nem lehet célja a népiskolának a természeti testek terjedelmes osztályozása, tudós rendszerbe szedése, hanem a helyett azok legegyszerűbb elvek szerinti összeállítása, áttekintése, mégpedig akképen, hogy az állatok, különösen a növények sajátos alkotásából, életszerveik működéséből, az emberek javára azokba oltott erőkből az alkotó hatalma, bölcsesége és jóvolta tűnjék ki mindennek felett. Népiskolában a természetrájk oktatásban főcél, hogy a tanítvány megismerje, mely nagyok és csudálatosak az úrnak munkái, hogy mindennek szemei ő reá néznek, s ő az, a ki mindenneket megelégit jóvoltából. A tudós rendszerezésnél épületesebb lesz a tanítványokra nézve, ha a gyökekre, levelekre s más életszervek sajátos működéseit, azokban a természet titkos gazdálkodását ismerni tanulják, s ha a növényekben lévő táp- és gyógyerőben az égi atya gondoskodását ismerik fel.

A természetrájk ily módon előadásának következménye lesz a természet józan és kegyeletteljes vizsgálása, mely szemet és szívet egyaránt gyönyörködtet s a tanítvány egész lelkületére jótékonyan hat.

E mellett nem lehet szem elől téveszteni a természetrájk előadásában azt, a mi gyakorlatilag hasznos. Minthogy az e részbeni oktatás nagyon terjedelmes nem lehet, szükséges az anyag megválasztásában különösen azt venni figyelembe, a mi az emberre nézve hasznos vagy ártalmas volta miatt különösen fontos, minők a házi és ragadozó állatok, rovarok, takarmány- és mérges növények, életfajok sat.

Egyébiránt úgy a vallásos erkölcsi oktatás, mint a közhasznúság elve e kérdésben egyesül: miképen vette az ember birtokába a földet, mely a teremtmő által számára lakhelyül rendeltetett és az azon lévő teremtményeket, s miképen fordítja hasznára azokat? A mi egyenesen a negyedik tantárgy, a természettan, előadására vezet.

Ennek feladata azt eszközölni, hogy a tanítványok a közelökben eső természeti tűneményeket és erőket értelmesen felfogni, s helyzetök szerint célszerűen felhasználni tudják.

Az ezen tantárgy előadásának alapul szolgáló vallásos mozzanat egy részről negatív irányú: ellene dolgozni a nép között, némely általa hibásan felfogott természeti tűnemények nyomán, elterjedt babonának; más részről pozitív irányú: a mennyiben a tanítvány a természeti testek elé írott törvényekben Isten hatalmát és bölcseségét szemléli, s az azokban és azok által működő erőket céljainak megfelelőleg felhasználni tanulja. Szükséges, hogy a népiskolákban a legközönségesebb tűneményeket a tanítványok egyrészt elfogulatlan vallással szemlélni, más részről az erők rúgóinak kijelölése által azokat egykor céljaikhoz képest lehető sikerrel alkalmazni tanulják, alkalmazását megértsék.

A tárgy részletes kijelölése.

1.) Földrajzi oktatás.

A reáltudományok előadásának alapja és központja a földrajz. Földünket különböző szempontból lehet és kell felfogni:

1. Földünk mint egy része a világegyetemnek, mint égi test.

2. A föld mint szervezett egész, alakulásában és felosztásában, állataival, növényeivel és ásványaival, azaz összeköttetésben a természetrajzzal.

3. A föld mint az emberek lakhelye, összeköttetésben a történelemmel.

4. A föld mint Isten országának színhelye: a ker. vallás elterjedése, térítő társulatok.

a. Földünk mint égi test; matematikai földrajz; égi testek ismertetése.

b. A föld felülete, mely különböző céloknak megfelelőleg a legbölcsebben van felosztva.

Itt előadatik a száraz és víz sajátságos alakulása: földrészek, tengerek, szigetek, föld- és tengerszorosok, hegyek, folyók, a föld minősége, állatai, növény- és ásványtermékek, égalji viszonyok befolyása a növényzetre, a növények elterjedése. —

c. A föld, mint az ember lakhelye. A különféle emberfajok s azok elterjedése, sajátságaik, a vad, pásztor, földművelő és műiparos népek életmódja; a műipar különféle ágai, hajózás, kereskedés, gyárak, kézművek. A nagyobb államok politikai elkülönítése, belső elrendezése, államszerkezet, tudományos intézetek; a haza részletes leírása.

Mint hogy az egyes államok politikai alakulása azok történeti kifejlődésének eredménye, az a kettőnek egységes előadását teszi szükségessé. Hogy e részben csak a hazára vonatkozó adatok tárgyalhatnának némi részletességgel, nagyon természetes; ezen kívül minden csak a legnagyobb általánosságban marad. Így az egyetemes világtörténetből csak a legnagyobb szerűbb események adatnak elő, különösen pedig azok, melyekkel vagy bibliai vagy hazai történetek vannak összeköttetésben, ezekhez járul még némely időszakot alkotó nagy emberek s az emberi mivelődés történetében a legnagyobb tekintélyek életrajza.

d. Végre szükséges a földet úgy venni figyelembe, mint a melynek lakói vallásos hitöknél fogva különböző egyházi testületeket képeznek. Ismerni kell a keresztyén, zsidó, mahumed és pogány vallást, azon főbb pontokban, melyekben azok lényeges különbsége van kifejezve; továbbá ismerni kell, miképen mivelik, szabályozzák a különböző vallások az erkölcsöket, a tudományt, a társadalmi viszonyokat. Végre ezekhez jó különösen a protestáns államok által felállított térítő társulatok ismertetése, azoknak a föld legtávolabb eső részein tett működése, főbb térítő állomások, nevezetesebb térítők életrajza, a térítés nehézségei, a megtérített népek életmódjának, szokásainak, erkölcsének, hajlamainak ismertetése.

Ezen terjedelmesnek látszó mező közelebbi körülírása végett megjegyzendőek lesznek a következők:

A földrajz előadásában arra fordítatik különös figyelem, mi az embert mint honpolgárt és a ker. egyház tagját közelebbről illeti. Magyarország, az ausztriai birodalom, a földrészek között, Európa lép előtérbe. Legrészletesebben tárgyalatik a haza, különösen a lakhely és vidéke, a járás, a megye

és a kerület, nem oly terjedelmesen a többi kerületek, még kevésbé a birodalomhoz tartozó egyes államok; általában a távolság nevedezésével arányosan fogy az előadás részletessége. Európán kívül a többi földrészek csak a legnagyobb általánosságban adatnak elő, különösen figyelembe vétetvén Ázsiában a Szentföld.

2.) Történelem.

A történettanítást illetőleg, a világtörténeti események előadásában azoknak a bibliai és hazai történetekre vonatkozását szükséges szem előtt tartani. Az ó korban minden nép, mely hatalma tetőpontján világuralomra emelkedett, érintkezésbe jött az Izrael népével, így Asszírnia, Egyiptom, Fenícia, Babilon, Persia, végre a római birodalom. A keresztyén népiskolát ezen érintkezésnél fogva érdeklik az ókor eseményei. S minthogy a népiskolában a történetek okkövetkezetes egymásutáni lehozására, elsorolására nincs elég idő, ezért korszakot alkotó egyének életrajzában kell azoknak előadatni. E célból a feldolgozás alapjául kitűnő egyéniségek életrajza vétetik fel, melyben egy század vagy egy korszak eseményei mintegy élő középpontot találnak, s a körül állíttatnak össze kisebb nagyobb csoportokban a mellékes események. Ily egyéniségek élethű felmutatása által a legépületesebben lehet hatni a gyermek egész lelkületére. A népszerű előadásban a bibliai történetek feldolgozása szolgálhat követendő például, melyek leírásában vezérfonalul egyes személyek, Ábrahám, Dávid, Salamon élete, majd egész csoport események, özönvíz, fogságra hurcoltatás, fogságbóli visszatérés vétetnek fel, mi mellett épen nem lehet állítani, hogy a zsidó nép története nem volna elégé világos és érdekes.

A történettanítás a keresztyén vallás első idején kezdve, megelőztetve mindenütt az illető földrajzi oktatás által, mintegy a bibliai történetek folytatása lesz, érdekes képekben a keresztyén vallás elterjedését, erősödését, gyors elterjedésének akadályait tárgyalja. Előadatik a keresztyének üldöztetése a római császárok alatt; Konstantin s a ker. vallás győzedelme, népvándorlás, s annak befolyása a ker. vallás elterjedésére, keresztes hadak; nagyfontosságú felfedezések és feltalálások: Kolumbus, könyvnyomtatás, lőpor sat. a reformáció. 30 éves háboru, francia forradalom, sat.

A haza történetéből részletesebben azon események adatnak elő, melyeknek ismerete a haza jelen állásának felfogására különösen szükséges, és a melyek az összes nemzet vagy legalább egyes osztályok ügyét elébb vitték, vagy visszaesésének okai voltak. A kevésbé fontos események vagy egészen mellőztetnek, vagy lehetőleg összevonva adatnak elő.

3.) Természetrájk.

A természetrájk köréből azon egyedek iratnak le terjedelmesebben, melyek nemek vagy fajok képviselői, mindek előtt a hazaiak, s jellemző összehasonlítás végett a nevezetesebb külföldiek, melyek, ha az embernek különöbben hasznára vagy kárára vannak, vagy alkotásuknál fogva különösen érdekesek, az illető földrészt geográfiai tárgyalásánál adatnak elő részletesebben, azok kiemelásával, melyeket a gyermek már az életből ismer, mint p. o. a kávé, sat.

A természetrájk oktatásnak célja figyelemébreztés a természeti tárgyak iránt, úgy azonban hogy azzal magasabb vallásos erkölcsi célok legyenek szoros összeköttetésben: felemelkedni a látható természetből annak láthatlan alkotójához, vonzalmat és érdeket ébresztetni a természeti tárgyak iránt, s ez által erkölcsi irányban ellenehatni a szívtelen állatkinzásnak, élőfák durva, erőszakos, vad rombolásának; általában kegyelet az élő, kímélet az élet nélküli természet iránt. A mely iskolában ezen magasabb vallásos erkölcsi célok nincsenek megközelítve a természetrájk oktatásban, ott az a maga egyenes feladatának nem felelt meg.

A természetrájk oktatás, a mely mint felebb érintve volt, később a földrajzi oktatással egyesül, hogy azt kiegészítse, vonzóbbá, érdekesbé tegye, kezdetben önálló. Ezt több okok kívánják. Az oktatásban legfőbb szabály a tanítóra nézve ez: szemléltető legyen az oktatás, s hogy ennek elégtétessék, nem szükséges-e gyakran mesterséges eszközökhöz nyulni? A természetrájk, főleg a növénytan előadásánál maga a természet szolgáltatja bőségben a legegyszerűbb s mégis a legtökéletesebb mintákat. Minthogy pedig ezeket csak a nyári szakon lehet kellő választékban feltalálni, következik, hogy a növénytant csak ezen időben lehet sikerrel tárgyalni, a mennyiben az oktatásnál a szóban lévő növénynek kéznél

kell lenni, a melyről annak tulajdonságai, részei, ismertető jelei sat. leolvastatnak. A téli szakon az állatok ismertetnek meg s iratnak le, leginkább ábrákról, valamint a vidéken található ásványok, külsőleg könnyen felismerhető, a gazdára nézve fontosabb földnemek.

Minthogy már a növények ismertetése különösen képző, szükséges arról részletesebben szólni.

Midőn a gyermek iskolába lép, sok növényt ismer, némelyeket név szerint is. E névismeret még magában nem nagy becsű, azonban ha még azzal sem bírnak a tanítványok, legelsőben azzal ismeresse meg őket a tanító, midőn a növényt előttük felmutatja, hogy a név annál inkább megerősödjék emlékekben a tárgyalás alatt. Tehát egy bizonyos, a gyermekek elé tett teljes növényről olvastatnak le annak és illetőleg az egész fajnak, sajátos ismertető jelei. Nagyon természetes, hogy a mit a gyermek bizonyosan tud és ismer, azt ő vele mondatja el a tanító rövid, határozott alakban. Ez úton a tanítvány a növényt elsőben egyszerűen megnézi. Azonban nem sokára belátja annak szükségét, hogy a növényt nem elég csak megtekinteni, hanem figyelemmel kell azt vizsgálni; mert a növény leírásánál csak azok fognak helyes és kielégítő feleletet adni, kik a legnagyobb figyelemmel vizsgálták azt, mi által a többiek önkénytelenül is hátra vetve érzik magukat; mi az elsőre törekvés ösztönét sérti, a tehetségesebb gyermekben önmagávali elégtelenséget támaszt, s versenyt idéz elő, a könnyelmű, felületes megtekintés helyett nyomos vizsgálódást szül, melynek eredménye szavakba foglalva határozott értelmű, teljes mondatokban fejeztetik ki. Itt azonban még nincs vége az egésznek. Hogy a jellemző level-, virág-, általában növényalakulásokat annál tisztábban fölvegye képzetébe a gyermek, szükséges, hogy azokat (legalább a városokon s másutt is a példányiskolákban) rajzban állítsa elő. Ne hűledezzen belé senki, hogy az követeltetik, miszerint 8—10 éves gyermekek a természet után rajzoljanak; csak maga a tanító kellő ügyességgel és eleveenséggel állítsa elő az illető alakokat tanítványai előtt, meg fogja látni, hogy azok hihetlen gyorsasággal, érdeklél és sküerrel fognak utána nyomulni. Különben is okszerű vezetés mellett egyszerű természeti testek lerajzolása nem sokkal nehezebb, mint a kész alakok szolgálai lemásolása, míg becsére nézve amaz ennek hasonlíthatlanul felette

áll. Az életben, a mi a népiskolai oktatásban a legnagyobb súlylyal bír, amannak van bece; mert a távollevő tárgyak képzetét, azok előtte lévő alakáról, az fogja legtisztábban maga elé állítani, a ki ismeri a törvényeket, melyek szerint a tárgy alakának elő kellett állíttatnia, s a ki maga is képes volna az alakot előállítani, ha a tárgy tétetnék eléje.

Ha ekkép tárgyalatott a természetrajz, ha az élő növényt nemcsak szemlélte a tanítvány, hanem szemlélet után le is írta, sőt alakát rajzban is előállította: ez által képzetébe kitörölhetlenül felvette azt, s bensőleg is kellő tisztaságban fogja szemlélni. E mellett nem az a fő dolog, hogy nagyon sok és mindig új növények vétessenek elő s tárgyalassanak futólag, sőt inkább ez az elv, hogy célszerűbb kevés, minden részben teljesen kiképzett növényeket alaposan és ismételve tárgyalni szóval, és a hol már lehet, írásban, mint sok növényt felületesen megtekinteni. Különösen fontos, hogy a megismert növények összehasonlítottassanak, közös ismertető jeleik szerint összeállítottassanak s ez által azok osztályozásának útja megkészítettessék.

Midőn a tanítványok néhány egyedet külsőleg megismertek, következik, hogy a növények belső alkotásával, élet-szerveikkel, a növényélet tünetényeivel és fültételeivel megismerkedjenek; ezt követi a növények népszerű osztályozása. Ez lehet menete az állatok és a szükséges kivételekkel az ásványok ismertetésének is.

Az itt előadottakban nagyrészt előszóval oktattatnak a tanítványok; e végre inkább vezérkönyvre van szükség a tanítóknak, mint kézikönyvre a tanítványoknak, számára, mely ezekre nézve csak a tárgyalás eredményét adja elő röviden, pontozva, vagy általok írásban megfejtendő kérdéseket foglal magában.

A mi ezen tantárgyak kezelését illeti, e részben fődolog:

1) Hogy azok ne egyenkint, egymástól elkülönítve, hanem egymás mellett párhuzamosan előbb vívetárgyalassanak; hogy természeti leírások, tájképek, jellemrajzokba kellően összeállítva egy szervezett egész alkossanak; a honnan egyszersmind következik, hogy ezek rendszerbe teljességgel nem foglaltathatnak.

2) Az iskolai oktatás mindjárt kezdetben tárgyára nézve a reálszak köréből vétessék.

3) Az alsó osztályban a gyermek a közéletben általa

szemlélt tárgyakat tanulja vizsgálni, öntudatosan felfogni, s azok élőszóvali leírása által gyakoroltassék a gondolkodásban és beszédben. Ilyenek az iskolai eszközök, az emberi test részei, iskolaszoba, ház, udvar, kert, város, mező, állatok, növények, rét sat. mégpedig szoros rendszerbe foglalás nélkül, azon természetes menettel, a mint az ember azokat az életben találja. Az által hogy a tanítványok a tanterem alaprajzát adják s az abban lévő egyes tárgyak helyét kijelölik, megvettetik alapja a térképek használatának, megértésének; a vidék közvetlen szemlélet utjáni leírása által a későbbi földrajzi oktatásnak; a házi, majd a vad állatok, a kertben, majd a mezőn lévő némely növények elsorolása, leírása által a természetrajzi oktatásnak.

4.) A reáltudományok előadásánál mint az alsó úgy a felső osztályokban is multhatlanúl szükséges a szemléltetés. Így a természetrajzi oktatásnál az illető természeti testet a gyermek kezébe kell adni, vagy legalább előtte felmutatni, p. o. élő növényeket, ásványokat, kitömött állatokat, azok öntvényeit, vagy legalább ábráit; így a történelmi oktatásban a nevezetesebb szereplők arcképét, a nevezetesebb történeti eseményeket rajzban; a földrajz előadása végett jó térképeket, melyeket a tanító egész könnyűséggel állít elő rajzban a táblán. E mellett az előadásnak vonzónak és tisztának kell lenni, hogy annak nyomán a tanítvány az előtte lévő képet, vagy annak egyes részeit képzetébe felvehesse. Ez uton azonban nemcsak a tárgy tiszta felfogását kell eszközölni, hanem az az iránti részvétet szükséges a tanítványban felkelteni. E végre alkalmilag figyelmeztesse a tanító a gyermekeket arra, mily szép az előtte lévő tárgy, s mily csudásan tükrözi ki abban magát Istennek bölcsesége, továbbá mily célszerű, hasznos vagy káros az; vagy mutassa ki a gyermek előtt valamely esemény fontosságát, jó vagy rossz következményeit, befolyását a későbbi időkre és viszonyokra, hogy a tárgynak erkölcsi becsé legyen a tanítvány előtt, s hogy iránta benne belső érdek ébredjen.

5.) A gyermek elé ne azért adassanak egyes tárgyak vagy azok képei, hogy azok neki pillanatnyi szórakozást szerezzenek, hanem hogy azokról az őt környező külvilágra vonatkozólag élő és biztos ismereteket tegyen sajátjává. Ezért szükséges, hogy a gyermek a tárgyak vizsgálása közben, úgy az egész-

nek, mint az egyes részeknek hibátlan megnevezése, leírása mellett azok jellemző tulajdonaira fordítsa figyelmét, s azokat tanulja felfogni.

Jegyzet. Az anyag megválasztására nézve különösen figyelembe veendő, miszerint az alsó osztályban nem főcél, hogy a gyermek szemléletköre tágíttassék, hanem hogy öntudatosná legyen. A gyermek a közéletből szemlélet útján elsajátított ismeretek bő mértékét viszi magával az iskolába, de azok nem tiszták előtte, azok felett nem gondolkodott, nem tudja magát azokra nézve kellően kifejezni. A tanító feladata már legközelebb kizárólag abban áll, hogy észrevétesse a gyermekkel, mit és mennyit tud ő már, s hogy előtte ismert tárgyak leírása által mintegy feloldozza a gyermek nyelvét, megtanítván őt szemlélet útján tiszta képzetekhez jutni. S ez oly fontos feladat, hogy annak megfejtésével a tanítványnak huzamos időn keresztül szükséges elfoglaltatnia. Az e célra felhasználandó tárgyak szükségképe gyermek ismeretköréből vétetnek. Ezekre nézve a tanítványok, kik az eléjük állított tárgyat kezdetben a részletek vizsgálása nélkül a maga egész egységében fogják fel, elsőben talán csak egyes szókban adnak feleletet, de a melyek rövid idő alatt mondatokká bővülnek ki. S a tanító sokat tett, midőn már annyira képesítette a gyermeket, hogy tiszta kiejtéssel, habár rövid, de jól rendezett mondatokban, kellő hangnyomattal tudja, kezdetben talán csak utánozva, később önállólag, egy előtte lévő tárgyra vonatkozólag, több oldalról fogva fel azt, magát helyesen kifejezni. A hibátlanul kimondott szókat és mondatokat nem sokára írásba foglalják a tanítványok, valamint a szoba, ház, udvar sat. alaprajzát, a tanítót utánozva, tábláikon fogják előállítani, s rövid időn képesek lesznek azt, a mit egy eléjük tett tárgyon vagy képen szemlélnék, a nélkül hogy a tanítónak sokban segítségökre kellene lenni, pontosan elbeszélni és leírni. Magában értetik, hogy az illető tárgyaknak, vagy ha ez nem eszközölhető azok ábráinak a gyermekek elé kell állíttatniok. Ily szoros viszonyban áll, főleg kezdetben, a reálszak a nyelvtanítással, s így egyesül abban a szemléltetés, gondolkodás és beszéd. Ezekből látni lehet, mennyire fontosak a reáltudományok az elemi oktatás mezején, s hogy azok okszerű tárgyalása különös gondot és avatottságot kíván.

Miként alkalmaztassék a központosítás elve a földrajz, történelem és természetrajz előadásában, annyival inkább mert ez az olvasókönyv menetét is kijelöli és meghatározza, nem lesz felesleges egy példával világosítani.

Vegyük fel Északamériát.

A tanító legelsőben a Rocky (Oregon vagy szikla) majd az Ozark és Alleghani hegységeket, az öt nagy tót a táblán rajzban előállítja, valamint a nagyobb folyamokat is, mint a Mississippi, Missouri, Ohio, Sz. Lőrinc, sat. a nélkül, hogy a ten-

gerbe ömlésig vezetné azokat. Ezután szélén a határokat jelöli ki, s megnevezi a nevezetesebb félszigeteket: Kalifornia, Yukatán, Florida, Ujskócia, Labrador, valamint a nevezetesebb tengeröblöket: a kaliforniai, mexikói, Lőrinc-, Hudson- és Baffinöblöket, s a folyókat bevezeti a tengerbe, megnevezi a tengereket, előállítja rajzban az azokból kiemelkedett nagyobb szigeteket.

Ezeket követi a föld felületének, a nagy sziklahegyek, hóval fedett vulkánok s a mérsékelt hullámzatú Alleghani hegyek leírása; majd a termékeny mexikói fel- és a keleten elterülő, vízben bővülködő alföld, a homokos, de sok helyen termékeny átláti partvidék, felül Kanada, roppant területű tavaival, azok hatalmas kiömlésével a Sz. Lőrinc folyammal, legfőkéül a sivatag, terméketlen észak. Mindezek nem terjedelmesen, de jellemző vonásokban iratnak le.

Ezek után jönnek érdekes leírások, az egésznet megeleveníítő képek a növény és állatországból, az északi alvidékek őserdői, a missouri vidékein elterülő gazdag mezőségek; biva, medve, más vadak, a hód bámulatos építkezéseivel sat. oly élettéljes csoportokat képeznek, melyek a tárgyalás alatt lévő földről vett képet mind határozottabbá, elevenebbé, vonzóbbá teszik.

Következik az őslakók, az indiánok életének ismertetése: vadászataik, harcaik, erkölcsük, durvaságuk, természetességük. Ez után jó Amerika felfedeztetése: Kolumbus, Kortéz, az első európai gyarmatok, azok harcai az őslakókkal, dohány-, gyapot- és cukornádtermesztés, az északon lakók életmódja, a föld mivelhetővé tétele, kaliforniai gazdag aranybányák, a hatalmas északamériai egyesült államok, hajózás, vasutak, rabszolgák, különböző népfajok, nagy városok, mindezek egyes életképekben röviden, de élénk színekkel rajzolva.

Ezek mellett méltán helyet foglalnak a térítő társulatok, egyes térítők működésére vonatkozó adatok, különböző egyházak. —

Az egésznek záradékát képezi az északamériai szabadságharc története, Washington élete. Végre Európára nézve az amérikávali összeköttetés nagy fontossága.

3.) Természettan.

A természettan előadása sok nehézséggel van összekötve,

részint mert az anyag temérdeksége miatt népiskolákban csak töredékekben adathatik elő, részint azon ok miatt, hogy e végre is bizonyos készletekre és eszközökre van szükség, melyekkel hogy kivétel nélkül minden iskola el legyen látva, alig remélhető. — Azonban igaz, hogy a természet-tan roppant terjedelme miatt a népiskolában csak egyes töredékekben adathatik elő, de ezen töredékek is nagy becsűek, ha célszerűen vannak megválasztva, egymást kölcsönösen világosítják, támogatják, és a mi fődolog, az egész eljárás egyenesen a szemléletre van alapítva. Azokban a gyermekek üdvös bepillantást vethetnek a természet titkos gazdálkodásába, s Isten végetlen hatalma, bölcsesége és jósága felől kézzelfogható adatokból győződnek meg; e mellett oly hasznos ismeretekhez jutnak, melyek által sok alaptalan félelemtől és szorongástól szabadulnak meg, sőt magukra nézve anyagi tekintetben is sokképen célszerűen használhatnak fel.

A mi a természettan előadását illeti, ha valahol itt kell a tanítónak gondosan őrizkedni az elméletbe mélyedéstől és a pusztá tanítástól, hanem ahhoz ragaszkodni szorosan, hogy itt mindennek átalánosan ismert tünemények szemléltetésén s kísérlet által támogatott érzéki észrevevésen kell alapúlni s az előadásban kivétel nélkül onnan kell kiindulni. A mi a kísérletet illeti, e tekintetben megjegyzendő, hogy egy darab kőnek a földre esése, egy lyukas kulcsnak, melyből a levegő kihúzatott, az ajakra tapadása, a meleg kályha közelébeni felduzzadása a bekötött hólyagnak, s más effélék, érdekes kísérletek eredményei, melyekből nagy fontosságú tüneményeket minden nehézség nélkül ki lehet magyarázni. Népiskolákban leginkább ily egyszerű eljárással fejtegettetnek a tünemények; a mi sok költségbe kerül nem oda való; azonban kevés költségen is sok használható készletet be lehet szerezni, s azok alkalmazása által a természettan a legérdekesebb, vonzóbb és épületesebb tantárgyak egyike lesz. Hol a körülmények kedvezők a több eszközök közt egy hőmérő, légsúlymérő, delejtű, kísded villanygép is megszerzendő lesz.

A mi az e részben használandó kézikönyvet illeti, fődolog, hogy az valódi olvasókönyv legyen, mely távolról sem viseli magán a leckéztetés színezetét. A kísérletnek meg kell előznie a szabályt. Az előadásnál fogva a gyermek figyelmének folyvást felvontnak kell lenni. Evégre fel kell hívatnia, hogy adjon számot arról, mit látott, s miben keresné okát a tüne-

ménynek, hogyan tudná azt kimagyarázni? s ne táltassék ki a gyermek elé a tünetény oka, hanem inkább a gyermek segítették annak felfejtésére. Ez által a tanító is nemcsak figyelmeztetve, hanem némileg kényszerítve lévén helyes eljárást követni, nem fog kezei közt a természettan előadása, annak igen nagy kárára, pusztá olvastatássá silányúlni.

Ezen tantárgy hetenkint egy órán adathatik elő a felső osztályban, úgy azonban, hogy olykor nyelvtanítási órán is célszerűen elővételhetik. Ha a tárgyaltak kellő tisztaságban állanak a tanítványok előtt, előadják azokat szóval és írásban. A gyermekek sokkal nagyobb sikerrel fognak néhány sor fogalmazást készíteni játékeszközöikről, bodzafa puskájukról, melyből csepűt és vizet lövöldöznek, mint más, nem az ő koruk és felfogásukhoz illő feladatokról, melyekkel többnyire a legbuzgóbb nyelvtanítók által minden haszon nélkül kinoztatnak.

6. Rajz tanítás.

A rajz tanítás által a népiskolában téri és alaki viszonyok felfogása és kifejezése tűzetik ki célul.

Az ember majdnem több fogékonysággal bír a szép, mint a hasznos iránt. Ennek okszerű fejlesztése feladata egy részben a rajz tanításnak. Ez az alakok szemlélése s helyes felfogása által eszközöltetik.

Azonban az emberben megvan nemcsak az alakok érdekelési vizsgálásának, hanem egyszersmind azok előállításának is hatalmas ösztöne. A gyermek minden e részbeni oktatást megelőzőleg, legfelebb is esetlegesen szerzett előismeretek nyomán, szenvedélyesen rajzol s állít elő tökéletlen emberi alakokat, s örömet foglalkozik, mulat, társalog azokkal, noha a lábukat többnyire egy egy megnyujtott, a száját és orrot egy egy rövidre szabott vonalka, a szemeket két pont képviseli.

E kettő azonban t. i. az alakok felfogása és előállítása egymással belső összeköttetésben van, különösen az utóbbi hathatósan visszahat az elsőre. Ugyanis az alak előállítása, utánzása végett tanulja az ember a szemlélt tárgyat egyes részeiben helyesen felfogni s képzetébe tisztán felvenni, míg viszont, a tárgy vagy alak szemlélése nélkül annak előállítása nem eszközölhető. Érdekes alakok szemlélése és lemásolása mintegy kielégítendő belső szükségei közé tartozik a gyermeknek s ellenére van, ha annak kielégítésében megzavartatik.

A mi a rajztanítás e kettős célja felett áll, a tulajdonképeni művészet, a népiskola körén kívül esik. Ebben a rajztanítás tárgyára nézve a szemlélet körére szorítkozik, s egyenesen azzal foglalkodik, a mi a gyakorlatban hasznos.

A rajzolási gyakorlatok által csin és tisztaság iránti fogékonyság ébred és ápoltatik a tanítványban, ki e mellett megszokja a pontosságot, szorgalmat és kitartást, megszokja és megkedveli azt, a mi szép és összhangzó mértékviszonyok szerint alakult; ez által erősödik nála a szemmérték; az itt célul kitűzött ügyességet sokképen hasznára fordíthatja a földmivelő is, míg a kézművesre nézve nélkülözhetlen az.

Innen a rajztanításnak feladata a népiskolában, hogy a tanítvány elsajátítsa azon ügyességet, melynélfogva az őt környező életkörülből vett tárgyakat és téri viszonyokat öntudatosan szemlélni, felfogni és egyszerű vonalrajzban előállítani képes legyen.

A tárgy részletes kijelölése.

Az alsó osztály előkészítő dolgozatokkal foglalkodik. Ezek az írásra előkészítő gyakorlatokkal ugyanazonosak. E végre egyenes vonalakkól lehetőleg szabályosan egy négyszög alakíttatik, abba fekvő, fenálló és dőlt vonalak iratnak, mint az irány- és mértékviszonyok legelső szemléletei. Ezekhez járulnak egyenes vonalakkól alakult egyszerű rajzolatok, melyek ablakot, ajtót, a ház homlokzatát sat. ábrázolják, s a gyermekek által utándolgoztatnak.

Ezekon kívül a rajzolatok iránti figyelmet és fogékonyságot érdekes ábrák által éleszti és táplálja a tanító. Ezen ábrák élő szóval is leiratnak az első nyelvtanításnál, ezek szemlélése a rajztanítás útját egyengeti, a mennyiben a szem az eléje tett ábrák helyes felfogásában gyakoroltatik. Továbbá a szoba, udvar, kert alaprajza, valamint más, a tanító által a táblán előállítandó, a tanítványok által utándolgozandó egyszerű alap- és oldalrajzok bő anyagot szolgáltatnak.

Míg az alsó osztályban feldolgozandó anyag nincs szorosan kijelölve, a felső osztályban annál szorosabban meghatároztatik az s a rajztanítás a többi tantárgyak szolgálatába lép. Legelső helyet foglalják el a mértan elemei: fekvő, függélyes dőlt, párhuzamos, összehajló vonalak iratnak, s ez utóbbiak meghosszabbítása által előáll a szöglet. Majd derék, hegyes és

tomp szögek alakíttatnak hosszabb és rövidebb szárakkal, vonalak és szögek osztatnak el két, három és több részre: előáll a szélrózsa. A szögletben fekvő tér bezáratván három- és négyszög alakíttatik. A derékszögű háromszög hossz- és szabályos négyszöggé alakíttatik. Azután derék-, hegyes és tompaszögű egyenszárú és nem egyenszárú háromszögek szerkesztetnek. A körző segítségével előállított körbe szabályos alakok iratnak: hat- nyolc- tizenkét- és tizenhatszög. Végre mértani testek alakíttanak: kocka, hasáb, gúla, kúp, henger és gömb.

Második tantárgy, melylyel a rajztanításnak összeköttetésbe kell jönie, a földrajz.

Már az alsó osztályban adták a tanítványok a szoba alaprajzát, a melyben dolgoznak, figyelembe vették, s a mennyire a gyermekek képessége megengedte, lerajzoltattak az abban lévő egyes házibútorok. Ha ezt a tanítványok felfogták, eléjük tétetik a ház, az udvar és a rajta lévő épületek, a kert és az abban lévő utak, az iskola egész területének, a város piacainak, téreinek, főbb épületeinek rajza, mégpedig akképen, hogy az alsó osztályban lévő gyermekek a tanító által jó nagy mértékben csinosan papírra ledolgozott tervet szemlélik, míg a felsőbb osztálybeliek nemcsak utánrajzolják, hanem a tanító vezetése mellett az iskolaszobát láncsal felméri s kisebbre vett mérték szerint rajzban előállítják; az ügyesebbek az egész iskola vagy a szülei ház, középületek, templom sat. rajzát adják a természet után dolgozva, egyik vagy másik oldalról véve fel.

Ezekhez járúl a szem gyakorlása: vízszintes, függélyes dőlt vonalak hosszasaága, pontok egymástóli távolsága elébb szemmérték szerint meghatározatnak, azután láncsal felméretik; a vonasz hüvelykmértékre osztatnak, hogy annak segítségével a felmért tárgyak részei kellő arányban tétessenek papírra. —

Ez úton elébb haladva megismerteti a tanító a gyermekeket a térképek hálózatával, utándolgoztatja azt, egyes helyek, kerület vagy országok rajzával betölteti; a nevek legnagyobb gondnal és csinnal történendő bejegyzése által a rajzzal összeköttetésbe jó a szépírás; mennyit nyer ez által a földrajzi oktatás, nem szükséges bővebben fejtegetni. —

A rajztanítás a természetrajzi oktatással is összeköttetésbe jó, ez utóbbi nem kis előnyére. Így rajzoltatnak p. o. a növénytanból a jellemző levélalakok, a növények egyes részei,

melyeket, azok természetbeni felmutatása mellett is, képzetükbe úgy vesznek fel legtisztábban a tanítványok, ha az átalok szemlélt fogazott, fűrészcsipkés sat. levelek átalok le is rajzoltatnak. Ezekhez jó a különféle égájak alatt tenyésző sajátságos növények és állatok ábráinak lemásolása, az ásványtanból egyszerű jegcealakulás.

A természettanra vonatkozólag egyszerű gépek és készletek rajzoltatnak, különösen olyanok, melyekben a részek sajátságos aránya és viszonya különösen fontos az azokban és azok által működő erők hatása és az átalok eszközlött tünetmények előállítására, kimagyarázására.

A rajztanítás a történeti oktatással is érintkezésbe jó. Történetileg nevezetes készletek, régi fegyverek, várak, tornyok, ostromgépek, egyszerű vonalrajzban nagyhírű férfiak és nők arcképei rajzoltatnak.

Hogy e bejáratlannak látszó mezőn a tanító magát kellően tájékozhassa, szükséges megjegyezni, miszerint az árnyékolási gyakorlatok teljesen mellőztetnek, melyek azon felül hogy időt rabolnak a tanítványtól, a dolgozatot ernyedté teszik, felvontság helyett szórakozottságot szülnek. A darabok egyszerű vonalrajzban állítatnak elő.

A rajz sikeres tanítása végett a felebb kijelölt körökből vett érdekes tárgyak ábráira, módszertani következetességgel összeállított példánylapokra van szükség. Ezek az illető tantárgyak előadása közben a magok helyén elővételnek, s mint segédeszközök használtatnak, a tanítványok által szemléltetnek, a tanító által megmagyaráztatnak, végre a tanítványok által utándolgoztatnak, erre nézve azok ügyessége és hajlama különösen figyelembe vétetvén.

Az önszorgalom ébresztése végett készíttessen a tanító a tanítványokkal az iskolán kívül alap- és oldalrajzokat előpéldány nélkül, melyeket ők lehetőleg csinosan állítanak ki, ha érdekessé tette előttök a tanító a tárgyat, és nem pusztán reájok parancsolta a munkát, s ha kezdettől fogva úgy vannak szoktatva, hogy mindentőlök kitelhető pontossággal előállítva mutassanak be.

Végre átalánosán megjegyzendő, miszerint népiskolában a rajztanításnak éppen nem feladata azt eszközölni, hogy az átal a kéz művészi ügyességet sajátítson el, hanem a szemmértéket lehetőleg biztossá tenni, a gyermekeket a használatban lévő mekhánikai eszközök, mint a vonasz, körző, hüvelykmér-

ték biztos kezelésébe begyakorolni. De legalább ennyit tenni minden népiskola köteleztetik; a többi, kedvező viszonyoktól, körülményektől függ.

Minden elhánytvetett rajzolat, melyből szórakozás, a munka fel sem vevése tűnik ki, az illető tanítvány által a legközelebbi, reá nézve különben szabad időben újra fog ledolgoztatni, a különben gyenge dolgozat nem vettetik el, hanem kijelöltetvén az, a mi abban jó, a hibák a tanító által a tanítvány előtt kellő felvilágosítás és útasítás kíséretében kijavíttatnak.

Különösen fontos, hogy a tanítvány az előállítandó rajzolatot helyesen felfogja. E végre, az elemi gyakorlatokon kezdve, a felvett alakot a tanító élőszóval leírja, a tanítványal leiratja, s az illető vonalakat előtte a táblán ugyanazon renddel előállítja s utánrajzoltatja.

7. Elemi testgyakorlatok.

Az elemi testgyakorlatok célja mindjárt az iskolai oktatás kezdetén figyelmet ébreszteni a gyermekben, őt engedelmességhez és pontossághoz szoktatni, azt eszközölni, hogy többek szabályszerű, összhangzó működésébe a tér és idő figyelembevételével számítás szerint be tudja a magáét illeszteni. Ezen gyakorlatokban nem cél a nyers erő lehető felfokozása, hanem igenis, szabályos testtartás, a tagok hajlékonysága, ügyessége, rugékonysága, hogy azok az akaratnak készen engedelmeskedjenek, mi által a test a lélek hatalmába adatik; továbbá annak eszközlése, hogy a gyermek körültekintő, megfontoló legyen, s belátásának és ügyességének érzetéből bátorságot merítsen, a veszélyben zavarba ne jöjjön, lélekéberségét és nyugodtságát megtartsa. Hogy e mellett igen természetesen a nyak, váll, derék, karok és lábokban a csontok és izmok is megerősödnek, az nem lesz kárára a leendő kapásnak, favágónak, vagy annak a ki jövőben malomkövet tör és emelget, sőt talán annak sem, kit a bölesőtől kezdve módszertani következetességgel tesz tudtán kívül naponkint elpuhultabbá a szülei gyengeség.

Ezen gyakorlatoknak alaka és módja az, minél fogva ezek képző hatással bírnak a gyermekre a test, a lélek és a gyakorlati élet szempontjából.

Midőn a gyermek, a nélkül hogy reá gondolna, kezét tet-

szése szerint felemeli, kinyújtja, vagy maga mellett leereszti, abban nincs semmi képző; de midőn a gyermek karját bizonyos meghatározott irányban, meghatározott sebességgel, ehez még az egyes tagokat, fel- és alkar, kéz és ujjakat is meghatározott módon hozza mozgásba, az már képző gyakorlat, mely azon felül hogy a tagokat erősíti, még a tér és idő érzékét is gyakorolja és képezi az egyénben. Hogy a gyermek fölfelé vagy hosszában nagyot tudjon szökni, ahhoz nem kell különös gimnasztikai begyakorlás, hanem hogy a legkevesebb erővel, a legnagyobb biztossággal, a mellett lehetőleg szabályos testtartással, bizonyos adott mérték megtartásával, tehát számítás szerint tudjon ugrani, ezt a gimnasztika tanítja, s ez által lesznek ezen gyakorlatok képzők mind a testre mind a lélekre.

A gimnasztikában, legalább egy részben, egyesek is vehetnek részt, de a mellett hogy vannak oly nemű gyakorlatok, melyeket csak többek közösen együtt működve vihetnek keresztül, amazokból lényeges képezési mozzanatok hiányzanak. Azok úgy mutathatják ki egész hatásukat a gyakorlatokra nézve, ha egy szakértő által többen közösen együtt vezetettnek.

E végre alkalmas helyre van szükség, az iskolaszobán kívül még egy tágas udvarra vagy térre, hol a gyermekek legalább a nap heve ellen lombos fák árnyékával legyenek védve. Itt gyakoroltatnak ők leginkább a tanítási órák közt eső néhány pernyi szünet alatt, mi már csak azért is fontos, hogy eleje van véve általa, az azon idő alatt történni szokott lökdösésnek, pajzánságnak, éktelen zajnak.

Az alsó osztályban a kar, kéz, ujjak, fej, derék, lábak gyakoroltatnak továbbá saját mozdulatokat tesz az egész test; szabad és kötött futás.

A második osztályban oly nemű gyakorlatok tétetnek, melyekben a tanítványoknak egymás segítségére van szükségök, ide tartozik a birkozás is.

A felső osztályban a felebbiek ismétléséhez díszmozdulatok járulnak, s hol a körülmények engedik, ezen úgy nevezhető szabad testgyakorlatokhoz (a mennyiben t. i. ezek minden technikai eszközök nélkül vitetnek keresztül) olynemű gyakorlatok jönnek, melyekhez bizonyos készletek szükségeltetnek, ilyenek a sulyegyentartás, kúszás kötelen, tetőirányosan és dőlten felállított póznán, lajtorján sat.

8. Gazdászat.

A legegyszerűbb háztartásnak is szükséges kellékei a takarékoság mellett, a munka, szorgalom, tisztaság, rend és pontosság. Ezeket a tanítványok az iskola, a tanító és családja körében mintegy megvalósulva látják, s ezekbe magukat tetteleg beélik. De a mi a háztartás, gazdászat egyes részeit illeti, azokba a népiskola nem bocsátkozhatik; mert annak nem feladata kiválólag ez vagy amaz irányban nevelni, hanem általánosan bár mely életpályára leendő kikészülésnek biztos alapját megvetni.

A gazdászat köréből egyedül a kertészet az, melyben a népiskola növendékeinek a tanító gyakorlati utasítást adhat. A kertészettel kisebb nagyobb mértékben úgy foglalkodhatik a földművelő, mint a kézműves, mint a tudós; továbbá, mert a kertészet nemzetgazdászatiszempontról is általánosan nagy fontossággal bír reánk nézve; ebben a gyermekek tömegesen is részt vehetnek, azaz a foglalkodás iskolaszerű, e mellett az egészségre is jótékonyan hat.

Gyakorlati oktatást vesznek a gyümölcsfa tenyésztésben és nemesítésben a fi-, virágápolásban a leány-, konyhakertészetben, mag-gyűjtésben, vetésben, hol a körülmények kedvezők a selyemtermelésben is, mindkét nemen lévő növendékek. A gazdászat tüzetesebb tárgyalása az ismétlő iskola feladata.

C. Erkölcsei nevelés.

A tanítóeljárása azon esetben érdemel teljes elismerést, ha az iskola figyelmes, részletes és mélyebb átvizsgálása után az fog kitűnni, hogy abban tiszta, mélyen meggyökerezett vallássosság uralkodik s az erkölcs nemesebbé lett. Ezt a tanító példás, feddhetlen életén felül az által fogja elérni, ha minden részleteiben vallásos erkölcsi szellemtől lesz a tanítás áthatva. Ez az iskolában a következőkben fogja magát felismerhetővé tenni.

A tanítványok pontosan és örömezt engedelmeskednek a tanító minden rendeleteinek; tisztelettel viseltetnek az iskolai, egyházi és polgári előjárók iránt iskolában és azon kívül, mégpedig a törvénynek nem pusztán kényszerből engedelmes-

kednek, hanem azon tudatból, hogy az azzal ellenkező cselekedet aljas és erkölcstelen, az egyesek és az összes javával ellenkezik. Ide mutatnak a tanítványok részéről:

a. Igazmondás, tanító és pályatársak irányában; őszinte és jóakarató maguk viselte a gyermekeknek egymást között, hogy sikkasztások, csúfolódás, ingerkedések, erőszakoskodások, egymás elleni árulkodás nem tapasztaltatnak.

b. A tanítványok pontosan és örömmel látogatják az iskolát.

c. Ugy az egész test, mint az öltözet tisztán tartása.

d. Illedelmes köszöntés a találkozás, megérkezés, távozás alkalmával.

e. Nyugodt és illedelmes magatartás a szünetek alatt.

f. A kijelölt hely pontos megtartása, illedelmes elfoglalása.

g. Könyvek, taneszközök rendben s kéznél tartása a kelő időben.

h. Illedelmes testtartás, figyelem a tanítás alatt, alázatosság és buzgóság a könyörgésben.

i. Az ülő helyből illedelmes felállás a megszólításkor, a kérdéstevőhöz irányzott nyílt tekintet, a helyiség és a jelenlévők számához mért hangos felelet.

k. Minden nemű iskolai eszközök megkimélése, tisztántartása, a tanteremnek s az abban lévő iskolai eszközöknek minden megkárosítás és eldísztelenítéstől megóvása.

Az iskolás gyermekek nemesebb iránybani vezetése kimutatja magát a szülék iránti tiszteletteljes, engedelmes, hála magaviseletben, továbbá a testvérek és játszótársak iránti nyájasságban, szivességben; mindenki, főleg előljárók, elaggottak, idegenek iránt tanúsítandó szolgálati készségben, elnyomorodottak, inségben lévőek iránti szánakodásban, részvételben, azok tettleges segélyezésében; ide mutat az állatkinzástól, elhunytak emlékei, köztiszteletben álló helyek, mint a temető, sírok, a polgári rendtartás érdekében felállított jelvények, élőfák megkárosításától óvakodás, szelíd és csendes magatartás az egyházban, illedelmes magaviselet a szülei házbán és azon kívül.

Az iskola, melynek növendékei az itt felállított mértéknek általában, vagy kevés kivétellel, megfelelnek, I. osztályzatú, az pedig, a melyben a tanítványok nagy része csak a három főtantárgyban, vallás, nyelv és számban tesz kívánt előmenetelt II. ha ezekben is csak kevés egyesek ütik meg a kel-

lő mértéket III-ik, végre a mely iskola ezen igényeknek épen nem felel meg, IV-ik osztályba lesz sorozandó.

Annak megítélésében, vajjon ez vagy amaz iskola a maga feladatának teljesen megfelelt-e, nem egyes kitűnő tehetségek, sőt inkább a tanítványok nagy részének előmenetelét kell figyelembe venni. Különösen méltánylandó érdeme a tanítónak, ha vezetése alatt gyenge, korlátolt tehetségű gyermekek kielégítő előmenetelt tesznek.

Különösen fontos, hogy a nagyobb idejű fi- és leánynövéndékek, még ott is, hol egy iskolaszobában közösen együtt oktattatnak, egymástól térileg elkülöníttessenek, gondosan el legyenek tartóztatva minden érintkezéstől és összejöveteltől, mely az érzékiség felizgatásának szolgálhatna alkalmúl.

A mi a tanítónak az iskola iránti magatartását illeti, ebben főelv, hogy ő, mint a szülék helyettese, látható szeretettel viseltessék a tanítványok iránt; hivatalábani pontossága, éber felügyelet által előzze meg a rendetlenséget és ne hátulról üldözze azt, a fegyelem gyakorlásában a legnagyobb mérséklettséggel és megfontolással járjon el. Mennél több ízben fordul elő a szigorú fegyelmi eljárás szüksége, annál hitványabb az iskola és a tanító.

D. Taneszközök.

1. A vallástudomány előadása végett:

- a. Biblia.
- b. Bibliai olvasókönyv, külön tanítók és tanítványok számára
- c. Kis és nagy káté.
- d. Egyháztörténet.

2. Az énektanításhoz szükséges:

- a. Kóta- és daltár.
- b. Énekeskönyv.
- c. Bevonalzott tábla.

3. Nyelvtanítás végett:

- a. Képek, ábrák.
- b. Táblácskákra ragasztott betűalakok.
- c. Fali táblák.
- d. ABC és olvasókönyv.
- e. Nyelvtani gyakorlati olvasókönyv.
- f. Vezérkönyv a tanítók számára.

- g. Palatáblák, nagy fekete tábla bevonalezva, kréta, vonasz, papír, toll, tenta, rajzón.
- 4. A szám- és mértan előadása végett:
 - a. Vezérkönyv a szám- és mértanban, tanítók számára.
 - b. Példatár.
 - c. Különféle szerkezetű számoló gépek.
 - d. Nagy fekete tábla.
 - e. Mérő lánc vagy pózna, körző.
 - f. A használatban lévő mértékek: font, lat, mérleg, öl, láb, itce, sat.
 - g. Mértani testek.
- 5. A reáltudományok előadása végett:
 - a. Reálolvasókönyv.
 - b. A földrajzi oktatás végett: műföldgömb, térképek, keleti és nyugoti félgömb, Európa, a Szentföld és Magyarország térképe. Tellurium. Éggömb.
 - c. Magyarország földrajza és története.
 - d. A történettanítás végett a nevezetesebb emberek arcképei.
 - e. A természetrajzi oktatás végett: a természetrajz elemei, továbbá állatok rajzban, kitömve és természetben, növény- és ásványgyűjtemény.
 - f. Természettani olvasókönyv.
 - g. Természettani eszközök.
- 6. Rajzolási (és szépirási) mintalapok.
- 7. A testgyakorlatok végett:
 - a. Fákkal beültetett alkalmas tér, s hol a körülmények kedvezők egyszerű készletek gerendákból, kötelekből, póznákból.
 - b. Vezérkönyv a tanítók számára.
- 8. A kertészetben adandó gyakorlati utasítás végett alkalmas helyiség: iskolakert.

A taneszközök kétfélék: 1.) olyanok, melyekkel minden tanítványnak el kell magát látnia, mint kézi és olvasókönyvek, írószerek sat. 2.) olyanok, melyeket a tanítványok közösen használnak; ezekkel az illető egyházközség látja el az iskolát. Ezek célszerű elhelyezése és felhasználása végett mindennek előtt szükséges egy tágas, egészséges, világos, utcai zajtól és zűrejtől ment tanterem; az ebben elhelyezendő, közösen használandó iskolai eszközök: asztalok, lócák, fogasok a fővegek és ültönyök elhelyezése végett, egy szekrény az ira-

tok és rajzolatok számára. Továbbá a tanításnál használandó könyvek és készletek: a nyelvtanításnál használandó képek, táblácskákra ragasztott betűk, fali táblák, nagy fekete tábla, számoló gépek, mértani testek, mérő lánc, pózna, mérleg, a használatban lévő törvényes mértékek; műföldgömb, térképek, a történetileg nevezetes emberek arcképei, tellurium, éggömb, állat-, növény- és ásványgyűjtemény, természettani eszközök, rajzolási mintalapok; végre a gimnasztika és kertészet gyakorlása végett alkalmas helyiség és készletek.

E Népiskolai tantárgyak idő szerinti beosztással.

1. Vallástudomány.

a. Alsó osztály.

Illedelmi szabályok.

Erkölcsei elbeszélések. Isten ismerete.

Bibliai történetek: u. m. 1. A teremtes története. 2. Az első ember, a paradicsom, az eset. 3. Káin és Ábel. 4. Az özönvíz. 5. Ábrahám. 6. Izsák. 7. Jákób és fiai, különösen József, végre Mózes életéből a nevezetesebb adatok. 8. Jézus születése. 9. Jézus némely csodatételei. 10. Jézus halála, feltámadása, mennybemenetele. 11. Az úri imádság, 10 parancsolat.

Könyörgések, énekek.

b. Középső osztály.

Az alsó osztályban előadottak ismételtetnek. Ezek mellett némely adatok az ósatyák, továbbá Mózes, a bírák, a királyok, a próféták életéből és korából.

Az új testamentumból: Keresztelő János, Jézus megkezesztetése (Sz. Háromság). Itt adathatik elő az apostoli hitforma. Jézus némely csodatételei, életének nagyszerű történetei, tanításai, példabeszédek. Bibliaismertetés.

Kis katekhizmus. Könyörgések, énekek.

c. Felső osztály.

Az apostolok cselekedetei közül a legnevezetesebbek; az apostoli levelekből egyes szakaszok, melyekben a megváltó-

ba vetett hitre, szent és feddhetlen életre inntetnek, taníttatnak egyesek és egész gyülekezetek.

A reformáció története, mit azok ismétlése előz meg, a mik a történettanításnál az egyházra vonatkozólag előadattak.

Heidelbergai káté. Könyörgések, énekek.

A konfirmálandókat, a felavatást megelőző hat héten át, hetenkint két órán a lelkipásztor oktatja.

2. Énektanítás.

Alsó osztály.

I. Melódia.

a. Dur skála.

Egyenes, szabad, nem erőtetett testtartás. A tanítványok egy adott jelre mindnyájan egyszerre mondják (de nem énekelve) a **la** szótagot. A **la** szótag ismételtetik az utolsó **la** tetemesen megnyújtatván. A **la** szótag egy többször előénekelten hangon utánénekeltetik. Az első után jó a második hang, amannak szekundája; ezt követi a harmadik (tercia), ugyanazon eljárással, mint az elsőnél. A három hang egymás után énekeltetik felfelé és lefelé, elsőben minden egyes hang ismétlésével, végre a nélkül.

A **la** helyett számnevek énekeltetnek, a hangok emelkedése szerint „egy, kettő, három.”

Átmenet a felebbi eljárás szerint a negyedik és ötödik hangra. Az 5 hang egymás után énekeltetik elsőben a **la**, majd más szótaggal, mint re, mi sat. azután számokban, 1, 2, 3, 4, 5, végre szöveggel mint:

(1 2 3 4 5 5 4 3 2 1.)

E- ne- kel- je- tek a jó Is- ten- nek.

Átmenet a 6, 7 és 8-ik hangra, mint a megelőzőkben.

A skála különféle ütem szerint énekeltetik fel- és lefelé.

Mindenik hang egy, majd két, három, végre négy ütemen keresztül kitartatik; egy ütem alatt elsőben egy, majd két, három hang énekeltetik.

A skála az ujjakra vitetik át; a hangváltozás mintegy téreleg szemlélhetővé lesz, a balkéz újjain és az újjak közein elsőben pusztán szóval, majd énekelve jelöltetik ki.

Gyakorlatok. 1.) Mindig az alaphangon kezdve a

skálán egymás után két, három, négy... nyolc hang énekel-
tetik fel- és lefelé: 1 2; 1 2 3; 1 2 3 4; 1 2 3.... 8; 8 7;
8 7 6; 8 7 6.... 1.) Tetszés szerinti hang változtatás sze-
kundákban, az alaphanghozi visszatérés nélkül: 1 2 1 2
3 2 1; 1 2 3 2 3 4 5 4 3 4 3 2 1; sat.

A gyakorlatokban fődolog, hogy a tanítványok az ön-
hangzókat, általában minden egyes hangot, lehető legtisztáb-
ban ejtsenek ki; a száj nyílása mérsékelt legyen, az arcvoná-
sok el ne torzítottassanak.

Ezen gyakorlatokat az iskolán kívül tanult, egyes tanít-
ványok és az egész kar által eléneklendő dalok előzik meg.

Ezek mellett gondosan gyakoroltatnak a tanítványok
hallásutáni dallásban, s a második iskolai félévben az éneklés-
ben is. E részben szorosan megtartandó szabály, hogy
a dallamot mindig megelőzze a szöveg értelmes betanítása,
kifejezéstartás, ünnepélyes, mondhatni szónoki felmondása.

Középosztály.

a. A főlebbiekben gyakoroltatnak a tanítványok.

b. Átmenet a terciára. Három egymásután következő
hang 1, 2, 3 közül az 1 megnyújtva és erősen, a 2 elébb mint-
egy lehelletkép, majd csak pusztán képzeletben, a 3 pedig
mint az 1 énekeltek. Az 1, 3, többször ismételtetik. Ugyan-
azon eljárással kerestetik fel az 5 is: 1, 3, 5; végre ezekhez
jő a 8; 1, 3, 5, 8 (egész akkord) fel- és lefelé.

Az eddig tanultakból alakított különféle gyakorlatok.

c. Hangjegyek ismertetése, kótavonalak, vonalközök,
hangjegyírás, a hangjegyek elnevezése.

A felebbiek ismételtetnek a hangjegyek segítségével.

A daltár használatba vétetik.

d. A skála kibővül néhány hanggal fel- és lefele menve;
segédvonalak az öt kótavonalon alul és felül.

e. Terc-, kvárta-, kvint-sorzatok.

Vegyes gyakorlatok.

f. Két hangon éneklés.

b. Moll skála.

A következőkben, melyekre azonban csak akkor vezet-
tetnek a tanítványok, ha az eddigieket teljesen elsajátították, a
fél hangokkal ismerkednek meg.

Az 1 és 2, vagy is a c és d között még egy hangot keresnek a tanítványok, a cis-t, így tovább.

Megismerik a felemelő keresztet és a levető b-ét.

Különféle gyakorlatok.

II. Ritmusz.

Egész, fél, negyed-, nyolcad-, háromnegyed-, hatnyolcad-rész ütem, a megfelelő hang- és szünetjelek.

Különféle gyakorlatok.

A melódia és ritmusz egyesítése.

III. Dinámika.

A dinámika, vagyis a hang erejének a melódiai viszonyokhoz alkalmazott mérséklése, különös gondot kíván. Menyire botrányos a gyülekezetre egy két, különben jó énekes erőtetett ordítása! A dinámika nemcsak az erőt szabályozza, hanem az ízlésre is jótékonyan hat.

Ezek előadása közben a tanítványok folytonosan tanulnak énekeket, s azok melódiáját úgy elsajátítják, hogy a vezérhang éneklésében a hangjegyeket, a betanulás segédeszközeit, teljesen nélkülözhetik.

A felebbiek ismétlése mellett, a még hátra lévő időn keresztül folyvást énekeket tanulnak a tanítványok négy hangon; a vezérhangot mindnyájan együtt, a többi hangok közül kiki legalább még egyet.

Az itt előadottak keresztülvitele végett szükséges az énekeskönyvet akkint szerkeszteni, hogy abban a használatban lévő énekek melódiája, a többiek teljesen kihagyatván, négy hangra legyen kidolgozva, egy kulcson.

Szükséges továbbá egy daltár, mely a különböző osztályok szükségeinek megfelelő darabokat és gyakorlatokat foglal magában.

E füzet bizonyos elvek szerint lenne készítendő, mind a szöveg, mind a dallam tekintetében.

A mi a szöveget illeti: a felveendő darabok tartalomdúsak, érdekesek és a gyermeki kedélyhez szólók legyenek. Tartalmukra nézve lehetnek erkölcsiek, a természetből vettek, vagy házi viszonyokra vonatkozók, mint bölcsődalok, különösen leánynövendékek számára. Ki van rekesztve mind az, mi léhaságot tartalmaz: szerelmi és bordalok sat.

A versszakok rövidek legyenek, négy, legfeljebb hat sorból álljanak, a mennyire lehet minden sor egy gondolatot fejezzon ki, magában érthető legyen.

A mi a dallamot illeti, magában kell foglalnia mindent, a mi szükséges a végre, hogy azok elsajátítása után a tanítványok énekeinket négy hangon némi könnyűséggel tanulhassák be. Elrendezésére nézve módszertani elvek szerint összeállított legyen, hogy az a tanításban is vezérfonalul szolgáljon.

Fő kelleke lenne a munkának, hogy az alsó osztály számára készítendő első rész a dallam tekintetében előkészítője volna a másodiknak, s hogy egymást, ezen szempontból véve fel, lehetőleg megközelítsék.

3. A nyelvtanítás menete.

1. Alsó osztály.

Alsó folya m.

Első fokozat.

Előgyakorlatok.

Érzéki tárgyak szemléltetése, azok megnevezése. A hall-érzék és a beszéd életművei akképen gyakoroltatnak, hogy a tanító rövid mondatokban fejezi ki magát a felvett tárgyra vonatkozólag, s azon mondatok a tanítványok által fennhangon, tisztán, érthetően utánmondhatnak. E mellett különösen fontos, hogy a tanítványok szelíd bátorsággal, bizalmasan tekintsenek a tanítóra, annak minden intését figyelemmel kísérik, rendes testtartáshoz szokjanak. Ezekhez járul, hogy a tanító szavára mindnyájan egyszerre felállnak és leülnek, különbséget tesznek a jobb és bal kéz között, felemelik és lebocsátják azt, valamint a palatáblát, vonaszt, íróvesszőt, megnevezik az ujjakat és felszámolják, megszokják lassankint a rendes testtartást a későbbi írás és rajzolás mellett.

Szemléltetés végett képek is használatnak.

Második fokozat.

a. Tiszta hangoztatás. Önhangzók és mássalhangzók tiszta kiejtése, kezdetben utánmondva, később önállólag, leginkább egytagú szók felvételével. Az önhangzókat bizonyos rendben mondják fel a tanítványok egyenkint és mindnyájan; minde-

nik hangzó összeköttetik egy felvett mássalhangzóval, azaz szótagok képeztetnek. Mert bár az értelemnélküli szótagok képezése egyhangulag elvettetett is a nyelvtanítók által, s ha teljesen mellőzve van is az az ABC-ékben, de az élő gyakorlatokban nélkülözhetlen, mert elvitázhatlan alaki becsesél bír a nyelvtanításban.

Ezekkelegy időben gyakoroltatnak a tanítványok a rajzolás elemeiben is. A palatábla bevonaleztatik keresztben és hosszában, s ez által lehetőleg szabályos négyszögek állíttatnak azon elő; majd egy négyszögbe fekvő, fennálló és dőlt vonalak iratnak, elsőben vonasz segítségével, majd szabad kézzel; a négyszög kereszt- és szögvonalak által több részre osztatik, azokba egyenes és kerekvonalak iratnak nevededő számmal egytől tízig; végre különböző fekvésű hosszabb és rövidebb, vékony (hajszál-), vastag (alap-) és kötvonalak iratnak.

b. Szemlélet után gyakoroltatnak a tanítványok folytatólag a gondolkodásban és beszédben. Emberi és állati test, növények különböző részei jeleltetnek ki, számláltatnak el, vagy különféle jelenetek és cselekvények iratnak le, beszéltetnek el a képekről; valamint a rajzolási gyakorlatok is egyzersmind beszédbeli gyakorlatok, köteleztetvén a tanítványok az általok követett eljárást élőszóval szabatosan és határozottan előadni.

c. Ezen szók: hangzó, mássalhangzó, szótag, gyakori ismétlés által a gyermek előtt felejtethetlenné lesznek, s rá nézve a nyelvtan első alapját képezik.

Harmadik fokozat.

Betűk ismertetése, írás, olvasás.

a. A tanítványok az írott és nyomtatott betűalakokat tanulják ismerni és egyzersmind felírni, e végett a hangzók, ezek után a mássalhangzók azon renddel vétetnek fel, a mint felírásuk többtöbb nehézséggel van összekötve. A tanító minden egyes betűt leír a tanítvány előtt fekvése, terjedelme, egyes részeis a részek egymáshoz viszonya tekintetbe vételével, s utóbb a tanítványnyal leirat. Minden ujabban mégismert mássalhangzó összeköttetésbe jő az egyes hangzókkal, s azok összeillesztésében mind addig gyakoroltatnak a tanítványok, míg az azokból alkotott szótagok elolvasásában kellő készséggel nem bírnak.

Nélkülözhetlen segédeszközök: táblácskákra ragasztott, nagy távolságban is könnyen olvasható betűalakok, fali táblák és ABC- és könyv.

b. Az olvasási gyakorlatoktól elválhatlanok az írásbeli gyakorlatok. A felebbi fokozaton megkezdett rajzolási előgyakorlatok még itt is folytattatnak; mert nem cél nélküli, hogy ezen dolgozatok által a kéz és szem folytonosan gyakoroltassék, s ezek mellett a közelebb eső tárgyak képei egyszerű vonalrajzban állíttathatnak elő, hanem mégis fő dolog már itt a betűírás. A betűk a palatáblákra diktálás, írás és nyomtatás után vonalak közé iratnak. Kezdetét veszi az ütemírás. Mint felebb egyes hangok, úgy itt betűalakok segítségével, t. i. azok összetétele s írása által, egyes szótagok alakíttatnak, vagy a felírott szótagokban az egyes betűk megkülönböztetnek.

A gondolkodásban és beszédben a reálszak köréből vett tárgyak szemléltetése, leírása által folyvást gyakoroltatnak a tanítványok.

Negyedik fokozat.

a. Nagy betűk írása, olvasása. Több tagú szók elemzése, olvasása, írása. A betűk megnevezése.

b. Az írásra nézve a felebbiek ismétlése mellett oly gyakorlatok vétetnek elő, melyek által a kéz a nagy betűk felírásában kellő könnyűséget nyer, minők a görbe, kigyóvonalak sat.

c. A gondolkodásban és beszédbeni gyakorlatoknak az ABC- ből olvasott szók, illetőleg tárgyak, szolgálnak anyagúl.

Ezen fokozat befejeztetvén az olvasás külső nehezségei le vannak győzve, s a gyermekek rövid mondatok egybefüggő olvasására vezettethetnek; de a végett, hogy az olvasástánításnál a tanítványok önállólág tanuljanak gondolkodni, célszerűbb, ha akképen vezettetnek, hogy minden egyes elolvasott szót figyelemmel megfontoljanak és felfogjanak. E végre a gyermekek ismeretköréből vett egyes szók hozatnak fel nem csekély számmal s illesztetnek össze az ABC- ben, nem gépies elolvasás végett, hanem hogy azokra vonatkozólag könnyen megfejtethő kérdésekre, melyek az illető szók elé nyomtatnak, helyesen fejezzék ki magukat. Így p. o. ki készíti a szekeret? a kést? az abroszt? sat. miből készítik ezeket? mire használ-

ják ezeket? sat. a midőn a tárgyalás alkalomszerűleg kibővül és terjedelmesebbé lesz. Ezt követi az egynemű fogalmak logikai összerendezése, p. o. a szék,asztal,nyoszolya=házibutor, a könyv, toll, tábla=iskolai eszköz sat.

b. Felső folyam.

a. A felebbi gyakorlatokból megismerkednek a tanítványok a legelső nyelvtani fogalmakkal, megkülönböztetik minden közelebbi meghatározás nélkül a tárgyat, minőséget és működést jelentő szókat.

b. Az írásbeli gyakorlatokat a mi illeti, a tárgyalás alatt lévő egyes szókat írják fel az ABC-ből és a szemléltetés végett használt képekről, valamint azokra vonatkozó kisebb mondatokat is. Kíváncs, hogy a felirandó szók között mennyi nagyobb számmal legyenek olyanok, melyeknek a felírásban nem a kimondás, hanem a szokás szolgál alapúl, mint boglya, gereblye, sat, hogy azon szóalakok, többszöri figyelmes és hibátlan utánírás által, kitörölhetlenül megmaradjanak a gyermek képzetében. A képekről felírhatják a tanítványok az azokon lévő tárgyak neveit s megkísérthetik rövid mondatokban fejezni ki és írni fel azok minőségét, foglalkodását sat.

c. A gondolkodásban és beszédben folyvást gyakoroltatnak a tanítványok, az anyag a reálszak köréből és a képekről vétetvén.

d. Az oktatásnak ezen szaka különösen fontos a nyelvtanra nézve. Ezen fogalmakkal főnév, melléknév, számnév, ige, továbbá az egyes és többes szám képzésével, időviszonyokkal mintegy közvetlen szemlélet útján megismerkednek a tanítványok; ide tartoznak a szóösszetétel és szószármaztatás, mint a mik később fogalomszerűleg fognak kifejtetni.

Az eddigi oktatás eredménye lesz, hogy a tanítványok (a második iskolai év utófelében) kisebb olvasmányi darabokat megérteni és előadni képesek.

a. E végre az ABC-ből a szemléltetés végett használt képekre vonatkozó leírások, elbeszélések, majd erkölcsi tartalmú példabeszédek olvastatnak; ezek után jó az erkölcsi olvasókönyv.

Ezen az állásponton a tanítványok nemcsak biztos, hanem egyszersmind kellő kifejezéssel bíró olvasásra vezettetnek. E végre a tanító nemcsak olvastat, hanem maga tart felolva-

sásokat a gyermekek előtt s ő az élő példány előttök a tiszta kiejtésben, helyes hangváltoztatásban, hangsúlyozásban, és a szünetek kellő kitarításában, szóval mindenben, a mi a helyes olvasáshoz tartozik.

b. Miután a tanítványok élőszóval felmondják az elolvasott darabok tartalmát, következik, hogy azt írásba foglalják, mégpedig ugyanazon szavakkal és kifejezéssel élnek-e, mint a könyvben találták, vagy többé kevésbé elváltoztatják az alakot, mit sem tesz; főkéllék, hogy a dolgozat minden tekintetben helyes legyen.

c. A helyesírásban az által gyakoroltatnak a tanítványok, hogy az elolvasott darabokat a könyvből a legnagyobb pontossággal utánírják; a gondolkodásban és beszédben pedig az által, hogy az olvasmányokban előjövő tárgyakhoz hasonlókról az olvasókönyv szavaival és kifejezéseivel szólnak. Olykor diktálás után irat velek a tanító az olvasókönyvből, a hibákat önmaguk, majd egymásét kölcsönösen tartozván, ugyancsak az olvasókönyv nyomán, kijavítani.

A közelebb szerzett nyelvtani előterjesztések, az olvasmányban előjövő egyes szók kijelölése által nemcsak kellő eleven-ségben megtartatnak, hanem a folytonos ismétlés és alkalmazás által nagyobb nagyobb világosságra, öntudatos tisztaságra emeltetnek.

2. Középső osztály.

Alsó folyam.

A nyelvtanítás feladata ezen osztályban azt eszközölni, hogy az, a mit a tanítványok az alsó osztályban tanultak, ismétlés által biztos és maradandó sajátjokká legyen, s egy-szersmind annak alkalmazásába is bevezetessenek.

Az írásra nézve megjegyzendő, miszerint a palatáblát és íróvesszőt mennél gyakrabban papírral és tollal cserélik fel, s már nem vonalak közé, hanem csak egyes vonalakra írnak.

Olvasmányul azon bibliai történetek vétetnek fel, a melyek az alsó osztályban a tanító által élőszóval előadattak. E részben fődolog, hogy a gyermek figyelmetlenül és meggondolás nélkül egy verset sőt egy nagyobb jelentésű szót se olvasson el. E végett oly gyakran meg kell állapodni az olvasásban mint csak lehet, s a tanító a nehezebb értelmű szók jelentését megmagyarázza, s kérdéseket intéz a tanítványokhoz, hogy meggyőződjk, ha mindnyájan megértették-e az előa-

dottakat. Neveli az élénkséget és változatosságot, részvétet kelt a tanítványok részéről, ha nemcsak egyesek, hanem az egészben ülők, vagy egész csapatok egyszerre együtt, fennhangon olvassák a tárgyalás alatt lévő darabot. Ha egy rész, vagy egy egész történet elolvastatott, a tanítványok fejből felmondják annak tartalmát röviden. Majd egyes helyeket olvasnak, melyeket nem fogtak fel eléggé tisztán. Gyakran maga a tanító olvassa fel az egészet, a hangnak kellő változatosságot, sulyt és nyomatékot adva, végre az erősebbek után a gyengébb tanítványokkal olvastat.

A bibliai történetek mellett olvastatnak még énekek, továbbá a katekhizmus, a reáolvasókönyv.

Feliratnak, az írásba már kellően begyakorolva lévén a gyermekek, különösen a végre készítendő gyűjteménybe, azon szentírásbeli helyek, melyek az elolvasott bibliai történetek tartalmát röviden magokba foglalják, vagy a katekhizmus cikkelyeit erősítik, világosítják, s minthogy ezen dolgozatokban a helyesírás szabályaitól legkevésbé sem szabad eltérni, a gyermekek az utánírás végett a nyomtatott szöveget használhatják, legyen az a biblia, énekeskönyv, katekhizmus. Azonban az énekeket írhatják olykor diktálás után, a katekhizmus egyes helyeit pedig fejből, hogy ily nemű felírásban is gyakoroltassanak.

A felírottakat a tanítványok, annyival inkább mert már az előtt azokat könyv nélkül betanulták, a tartalomnak megfelelő hangejtéssel mondják fel.

Ezen osztály első folyamán a nyelvtan tüzetesen tárgyalatik.

Bevezetésül felvételnek a hangok, betűk, szótagok, szók.

a. A hangok és betűk megkülönböztetése.

1. hangzók; a. al-, b. fenn- és c. középhanguak.

2. mássalhangzók; a. egyszerűek; b. összetettek.

A betűk A B C- rendben.

b. Szótagok képzése. Egy tagu és többtagu szók.

c. A szók osztályozása.

a. Terjedelmökre nézve: egy taguak és több taguak.

b. Hangjok szerint: alhanguak, fennhanguak, élehang-
guak.

c. Alkotásukra nézve: egyszerűek és összetettek.

d. Eredetökre nézve: tö- és származott szók.

Az összetett szók értelmezése anyagul szolgál gondolkodás, beszéd, és fogalmazásbeli gyakorlatoknak.

Ezek mellett 1. egyszerű 2. kisebb terjedelmű összetett mondatok olvastatnak, s alkalmilag kifejtetik, hol kell használni az írásban pontot, vesszőt és két pontot. A mondatok tárgyalása közben azonban nem említetik alany, állítmány, mellékmondat, hanem inkább a mondatok külső alkotására, az azokban előjövő egyes szókra figyelmeztetnek a tanítványok, p. o. hogy, miután; továbbá, hogy a mondatban két működést jelentő szó jó elő, egymástól több kevesebb szó által elválasztva: ezekből fogja megtudni a tanítvány, hová tegyen vesszőt a felírás közben.

Különösen fontos itt, hol a tanítványok a mondatokat inkább külsőleg tanulják ismerni, a mi magában könnyen érdektelenné lehet a gyermek előtt, hogy a tanító eljárása tegye azt vonzóvá és több tekintetben épületessé, körülbelől a következő eljárás útján.

1. A példánymondatokat felolvassák a tanítványok sorban; tisztán, hangosan.

2. Ez után a tanító a mondatokat elsőben azok tartalma, majd alakja és összeköttetése tekintetbe vételével fejtegeti.

3. Továbbá átmegy arra, a mi nyelvtani tekintetben a tárgyalásnak főfeladata, mit egy tantételbe fejez ki.

4. Végre a kijelölt alakszerint mondatokat szerkesztet a tanítványokkal, előbb szóval majd írásban. Ezen módja a megfejtésnek, főleg nehezebb feladatoknál, állhat az elolvasott mondatok könyvnélküli felmondásában és felírásában is.

Felső folyam.

Egyszerű mondatok; beszédrészek.

1. Alany, ezen kérdésre: ki, mi, micsoda, (főnév, névmás).

2. Állítmány, mely azt fejezi ki:

a. mit mivel az alany? (ige).

b. Milyen az? (melléknév).

c. Mi az? (főnév).

3. Állító, kérdő és óhajtó mondatok az illető hangjejtéssel; a megfelelő írásbeli jelek, pont, kérdés- és felkiáltásjel.

4. A névmás, a. mint alany, b. mint állítmány.

Általában a névmások.

5. Számnevek; egyes és többes szám.

6. Szóragozás.

A ragozott nevek a tulajdonító és tárgyesetben mint új tagjai a mondatnak: kiegészítő. A nevek hely- és időraggal, a mondatban mint hely- és időhatározók.

7. Részszók. A határozó bővebben tárgyalva: ok- és módhatározó.

8. Indulatszók.

9. Hasonlítás.

Ezek előadása nem történhetik akképen, hogy a tanítványok pusztán alaki gyakorlatokkal foglalkodjanak, az olvasókönyv mellőzésével, tehát bizonyos osztályú szokat kereszenek s gyűtjzenek össze, vagy egyszerű mondatokat szerkeszzenek bizonyos képletek szerint; hanem az illető oktatásnak mindig a tárgyalás alatt lévő anyagból kell vétetni, s a tanítványok azokban keresik fel a fő- és mellékneveket, valamint a mondattagokat is. Emellette tanító nemcsak efféle kérdéseket tesz: Melyik szó fejezi ki ebben a mondatban az állítmányt? melyik szó fejezi ki az alanyt? hanem ily kérdéseket is: mit csinál ez vagy amaz (t. i. a mondat tárgya)? mi cselekszi ezt vagy azt (t. i. a mit az állítmány kifejez).

A nyelvtanításnak felebb előadott tárgyai azonban nem valami tarka vegyületet képeznek, hanem renddel egymás után következve mintegy tagokra osztott egészet alkotnak. Így p. o. a tanító, a nélkül hogy azt a gyermekekkel tudatná, egy órán nagyobb súlyt fektet a fő-, más órán a melléknevekre, e mellett az elébb tárgyaltakra is kiereszkedik, hogy az oktatás úgy terjedelemben, mint alaposságban, az előbbiek beütelésével folyvást növekedő és elébb menő legyen.

A nyelvtanítás tárgya ezen a fokon vétethetik a vallástudományból, e részben hetenkint egy órán a könyv nélkül betanulandók felírásával foglalkodnak a tanítványok; továbbá a reálszakból, itt fődológ, hogy az olvasottakat helyesen megértsék, s akképen fogják fel, hogy az emlékekben maradandó legyen; végre a szoros értelemben vett nyelvtanításnak feladata lévén az, hogy úgy a szóbeli, mint az írásbeli előadás egybefüggő, folyékony és hibátlan legyen: ez a nyelvtani és helyesírái szabályok előadásának egyenes feladata gyanánt tekintendő, az olvasókönyv nyomán, úgy azonban, hogy az e mellett előkészület legyen a tanítványra nézve a nép számára írott egyes prózai és költészeti darabok

sikerrel leendő olvasásához is, melyek ennél fogva az olvasókönyvből ki nem maradhatnak, annyival inkább, mert a költemények kötetlen nyelvre leendő áttétele a legépületesebb nyelvgyakorlatok egyike.

3. Felső osztály.

Alsó folyam.

Kibővített egyszerű mondatok: jelző, tulajdonítmány, értelmező.

Összevont mondatok; egynemű mondattagok, azoknak vessző általi elválasztása a felírásban.

Igeragozás.

Cselekvő igék ragozása határozatlan és határozott alakban; szenvedő, közép iktelen és ikés igék, hangugratók, rendhagyók, személytelenek.

Fogalmazás.

Felső folyam.

Összetett mondatok.

Fő- és mellékmondatok, ezek egymástóli elválasztása a felírásban vessző, pontos vessző és két pont által. A még hátra lévő írásbeli jelek s azok alkalmazása. Egyszerű és összetett mondatok rövid áttekintése, példákban összeállítva.

Körmondatok.

Szépség a kifejezésben, szórend, széphangzat.

Átvitt értelmű mondatok.

Fogalmazás: nyugtatóványok, kötelezvények, levelek sat.

4. Szám- és mértan.

1. Alsó osztály.

a. Alsó folyam.

A számok 1- től 20- ig.

A. A számok 1- től 5- ig. A számok szemléltetnek és megneveztetnek. A szemléltetés végett használtatnak az újjak, íróvesszők, gombok, bab- és borsószemek, ablaktáblák, golyók a számológépen sat.

Számolás 1-től 5-ig, fölfelé és lefelé.

2. Összeadás és kivonás 1- től 5- ig. a.) az 1- el, b.) a 2- vel, c.) a 3- al, d.) a 4- el, szemléltetve a számológépen, vonalakon sat.

Általában igyekezzenek a tanító ezen gyakorlatokat a feladatok változatossága által érdekessé tenni, s azokat ismétlés útján egymással összeköttetésbe hozni.

Számjegyek ismertetése, felírása 1- től 5- ig.

A számok szétbontása (1- től 5- ig), egyenlő és nem egyenlő részekre.

B. A számok 1- től 10- ig. a) Szemléltetése és megnevezése a számoknak 6- től 10- ig. b) Számolás 1- től 10- ig. fölfelé és lefelé.

Összeadás és kivonás.

Ismétlések, a feladatok lehető változatossága mellett.

A számjegyek felírása 6- től 10- ig; az összeadás, kivonás és egyenlőség jele.

A számok szétbontása 6- től 10- ig.

Ismétlések, különféle tartalmu feladatok s azok megfejtése szóval és írásban.

Szorzás, osztás, összeköttetésben az előbbiekkal.

A szorzás és osztás írásbeli jele a fekvő kereszt és a két-pont (:). A tanítványok megismerkednek a következő számértékkel és kifejezésekkel: $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{6}$.

Egynemű fél, negyed, harmad, hatodrészt törtek összeadás és kivonása, szorzása és osztása.

C. A számok 1- től 20- ig.

A számok szemléltetnek 1-től 20-ig (számolás).

Az egyesek tízesekbe foglaltatnak.

A számok felírása, olvasása 1- től 20- ig.

A számok szétbontása, összeadása, kivonása.

Gyakorlatok; összeadási és kivonási sorzatok alakítása; különféle feladatok megfejtése.

Szorzás és osztás; ide vonatkozó sorzatok alakítása.

Törtszámok: $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{7}$, $\frac{1}{9}$, $\frac{1}{10}$, ezek összeadása, kivonása, szorzása és osztása, mindig egynemű törtekről lévén szó.

Jegyzet. A kiindulás mindenütt a szemléletből történik, az elvont számokkai számítás már a szemléltetés eredménye, valamint az írásbeli számvetési gyakorlatok is.

Mértani testek szemléltetése, leírása.

b. Felső folyam.

A számok 1-től 100-ig.

A. A számok szemléltetése, megnevezése 1-től 100-ig, (számlálás).

A számok tízesekben és egyesekben.

A számok felírása.

B. Összeadás, kivonás (leginkább fejben.)

1. Egyesek egyesekhez adatnak ismétlésül, tízesek tízesekhez.

2. Egyesek egyesekből vonatnak le ismétlésül, tízesek tízesekből.

3. Tízesekhez és egyesekhez egyesek adatnak, kiegészítésül a legközelebbi tízesig.

4. Tízesekből és egyesekből egyesek vonatnak le a legközelebbi tízesig.

5. Tízesek adatnak oly számokhoz, melyekben tízesek mellett egyesek is vannak.

6. Tízesek vonatnak le ugyanily számokból (vegyes tízesekből).

7. Vegyes tízesek adatnak vegyes tízesekhez (az egyesek összege 10).

8. Vegyes tízesek vonatnak le vegyes tízesekből (a maradék tiszta tízesszám).

9. Egyesek adatnak vegyes tízesekhez (az egyesek összege 10-en fölül megy).

10. Egyesek vonatnak le vegyes tízesekből (az egyesek nem vonathatnak le az egyesekből).

11. Vegyes tízesek adatnak vegyes tízesekhez (az egyesek összege meghaladja a 10-et).

12. Vegyes tízesek vonatnak le vegyes tízesekből (az egyesek le nem vonathatnak az egyesekből).

C. Több mint két szám adatik össze táblán. A tanítványok megismerkednek ezekkel az elnevezésekkel: összeadandó rész, összeg; mit tesz összeadni?

A kivonás írásban. Egy nagyobb számból több kisebb szám vonatik le. Mit tesz kivonni? kisebbbítendő, kivonandó, maradék, különbség.

Közben a törtekből a felebbiek ismételtetnek.

Mértani testek szemléltetése, leírása.

2. Középosztály.

a. Alsó folyam.

Szorzás Osztás. (1-től 100-ig).

Szorzás. A 2- nek többesei állíttatnak elő, elébb érzéki tárgyakon szemléltetve, majd összeadás útján a táblán. Ide vonatkozólag hármasszabályra tartozó feladatok.

A szorzással párhuzamban adatik elő az osztás.

Szemlélet útján kijelöltetik, hányszor van meg 2 a maga többeseiben, hanyad része azoknak?

Szorzás és osztás a 2 után a 3- al, 4, 5 10- el.

A szorzó tábla. (A felebbiekben előadottak ismétlése, kibővítése.) Osztás által megfejtendő hármasszabályra tartozó feladatok. Váltószámok s azok alkalmazása.

Törtszámok egész számokkal szoroztatnak. Valódi és áltörtek.

Törtszámok osztása, melyeknek számlálóját az osztó egész számmal maradék nélkül el lehet osztani.

Tízesek egyesekkel szoroztatnak.

Tízesek és egyesek egyesekkel szoroztatnak (az egyesek szorozmánya 10- en alul van.)

Tízesek és egyesek szoroztatnak egyesekkel (az egyesek szorozmánya 10- en fölül van.)

Elnevezések: szorzó, szorzandó, tényezők, szorozmány.

Osztás. (tüzetesen). Az osztó nem foglaltatik maradék nélkül az osztandóban. Osztandó, osztó, osztalék, hanyados.

Az osztandó tiszta tízes; az osztó egyes. Az osztandó vegyes tízes; az osztó egyes, majd tiszta, végre vegyes tízes.

Alsóbb pénz, mérték és súlynemek felsőbbekre, felsőbbeknek alsóbbakra változtatása. Időszámítás.

A törtek is alkalmazásba vétetnek oly terjedelemben, mint a felebbiekben tárgyaltattak.

A mértanból a vonalak, szögek; a vonalzó mellett a körző használata; szabályos alakok szerkesztése.

Jegyzet. A leányoka a mértannali foglalkodás helyett a rajzolásban gyakorolják magukat.

b. Felső folyam.

A számok 100-on fölül.

Számlálás. Nagyobb számsorzatok áttekintése: százasok, ezresek sat. Számírás. Számolvasás. Tizedes rendszer. Római számírás és olvasás.

Összeadás, kivonás. Egynemű és különemű egész számok s egynemű nagyobb törtek összeadása, kivonása.

Szorzás, osztás.

Felsőbb pénz, mérték és sulynemek alsóbbakra változtatása, elsőben közvetlenül, majd több közbe eső átváltoztatással. Az alsóbb nem 1.) maradék nélkül átváltoztatható felsőbbre; 2.) maradékkal, mely törtté alakíttatik.

Ismétlések, a felebbiek kibővítése.

Időszámítás.

A mértanból a kör felosztása, részei, a szögek mértéke.

3. Felső osztály.

a. Alsó folyam.

A számok oszthatósága, egyszerű és összetett számok, az oszthatóság ismertető jelei, egyszerű tényezőkre bontás.

Legnagyobb közös osztó, legkisebb közös többszörös.

A felebbiekre vonatkozó gyakorlatok.

Törtszámok.

A törtek felosztása.

Egész számok törtekké alakítása.

A törteken eszközölhető változtatások, azok befolyása a tört értékére.

Kisebb különemű törtek egyneművé tétele (gyakorlatilag), azok összeadása és kivonása.

A mértanból felméretneke a négy-, három- és sokszögek, végre a kör; kocka, hasáb, gúla, henger felülete.

b. Felső folyam.

Nagyobb törtek egyneművé tétele, összeadása, kivonása, szorzása és osztása.

Hármasszabályra tartozó feladatok megfejtése.

A mértanból a kocka, hasáb, gúla, kúp és henger tömege.

5. Reáltudományok.

1. Alsó osztály.

a. Alsó folyam.

Az iskolában lévő tárgyak, eszközök, tanszoba, maguk a tanítványok, az iskolaház, a házban lakók, az udvar, a házi állatok, a kert, fák, virágok, vetemények, rovarok, pillangók, madarak s ezek főbb részeinek megnevezése.

A téli szakon mértani testek: kocka, hasáb.

A város vagy helység, utak, utcák, piac, tér, vásár, különféle emberi cselekvények, kézművek, kereskedés; köz- és magánépületek, hivatalok.

A város környéke, tó, folyó, mező, erdő, rét s a mi ezeken terem és időnkint véghezmegy.

b. Felső folyam.

Az alsó folyamon előadottak nagyobb részletességgel tárgyalatnak; így p. o. nemcsak a test részei és tagai hanem azok sajátos működései is figyelembe vétetnek. A ház leírásánál nemcsak a fedel említettik meg általában, hanem az anyag különbsége szerint szalma, nád, zsindely s más nemű fedőlék, tűzvész. A növények közül különösen a mérgesek ismertetése, azok öldöklő hatása sat.

Továbbá a szoba, ház, udvar alap- s épületek egyes részeinek oldalrajza.

Különbség a város és falu között, a város vagy helység alaprajza, a tanító után ledolgozva. Felsőbb hivatalok.

2. Középső osztály.

a. Alsó folyam.

A földrajz elemei, a lakhely és vidéke, a járás és megye, a kerület és a többi kerületek ismertetése; földünk általánosan: földrészek, világtengerek.

Ezekkel egy időben az állat-, növény- és ásványország népszerű osztályozása.

A földrészek közül különösebben kiemelendők Ázsia és Afrika. Ez utóbbiból Egyiptom, amabból Asszíria, Média, Babilon, Persia, Fenícia, különösen a Szentföld.

b. Felső folyam.

Európa (déli): Görögország. Róma őskora. Keleti és nyugoti római birodalom.

Nép-vándorlás.

Magyarország földrajza, általánosságban, azon helyek figyelembe vételével, melyek nevezetesebb történeti események színhelyei voltak.

3. Felső osztály

a. Alsó folyam.

Európa (közép és északi), különös tekintettel az ausztriai birodalomra, keresztelkedés, Nagy Károly, VII Gergely, Mahumed, I Fridrik. Habsburgi Rudolf, sat.

Ezzel egy időben Magyarország földrajza részletesen.

Magyarország története.

A reformáció. Az új kor nagyszerű eseményei. A természetből a testek s azok általános tulajdonai; egyszerű vegytani kísérletek; súlyegyen, hang, világosság.

b. Felső folyam.

Amérika és Ausztrália.

Az új kor eseményei bevégezve.

Magyarország története és a reformáció bevégezve. Matematikai földrajz. Csillagok, csillagzatok.

A természetből a melegség, delejjesség, villanyosság; vegytani kísérletek: szétbontás, leverés sat.

A többi szakok, mint felebb a népiskolai tantárgyak rovatában elsoroltattak.

F. Lecketerv a tiszamelléki helv. hitv. egyházkerület népiskoláiban.

Óra.	Vasárnap.	Hétfő.	Kedd.	Szerda.	Csütörtök.	Péntek.	Szombat.
1.	Éneklés.	Szent történ. Alsó oszt. ille- delmi szabá- lyok, rajz, írás.	Katekhizm. Al- só oszt. erkölcsi elbeszélések, majd szent tör- tén. rajz, írás.	Reáltudomány. Alsó osztály mint hétfőn.	Szent történet. Alsó osztály mint kedden.	Katekhizm. Alsó osztály mint hétfőn.	Zsoltárok, di- cséretetek, egy- háztörténet. Alsó osztály mint kedden.
O l v a s á s, í r á s, f o g a l m a z á s. Az alsó osztályban előbb szemléltetés, azután írás és rajz elemei.							
2.	Könyörgés.	Nyelvtan.		Természettan.		Nyelvtan.	
3.	Isteni-	Számтан.	Éneklés.	Számтан.	Éneklés.	Számтан.	Éneklés.
4.		Rajz.	Mértan.	Ismétlő	Mértan.	Rajz.	Ismétlő
5.	tisztelet.	Olvasás, írás, fogalmazás. Nyelvtan.		isko-	Olvasás, írás, fogalmazás. Nyelvtan.		isko-
6.		Reáltud.	Reáltud.	la.	Reáltud.	Reáltud.	la.

E szerint a népiskolákban az egyes tudományok hetenkint a következő óraszámmal adatnak elő:

1. Vallástudomány 5 órán, u: m:	
a.) Szent történetek	2 órán.
b.) Katekhizmus	2 „
c.) Zsoltárok, dicséreték, egyháztörténet	1 „
2. Éneklés	3 „
3. Anyanyelv	10 „
(A közép és felső osztályban 4 órán nyelvtan.)	
4. Számítan 3, mértan 2, összesen	5 „
5. Reáltudományok	5 „
(A közép és felső osztályban 2 órán Magyarország története; a felsőben egy órán természettan.)	
6. Rajz	2 „

összesen 30 órán.

(A 30 órához jó még a tanítóra nézve 6 óra az ismétlő iskolában, külön díjazás mellett.)

Gimnasztikában naponként a második és harmadik tanóra közt eső 10 percnél szünet alatt gyakoroltatnak a tanítványok; a kertészetben pedig a nyári szakon szerdán és szombaton délután. Ezen délutánokon ugyan az ismétlő iskola növendékei fognának oktattatni a tanító által, de nagyon valószínű, hogy ezen oktatás a serdültek külső munkával elfoglaltatása miatt csak a téli szakra fog szorítkozni; ezért a nyári szakon azon délutánok a közelebb kijelölt célra használtathatnak.

Záradékol nem lesz talán felesleges röviden befelelni azon több oldalról aggodalomkép felmerült kérdésre: miképen vezethet egy tanító, mi a hat évre terjedő iskolai oktatásnál kikerülhetlen, hat különböző osztályt ugyanazon időben?

Ennek szükséges feltétele, hogy egyes osztályok tömegesen együtt vezettethessenek. E végett:

1. Ki kell mondani, miszerint egy évben új tanítványok csak egyszer vétethetnek be az iskolába, ősszel, vagy tavasszal, különben az osztályok száma kétszer annyira fog nevekedni.

2. Az osztályok közös működése a legnagyobb pontossággal; mondhatni ütemszerűleg megy véghez. Ez által a figyelem egy pontra irányozva folyvást felvontan tartatik, eleje van vége a rendetlenségeknek, melyeknek utba igazítása a tanítótól sok időt elrabol.

3. A népiskolai oktatásban különösen fontos azoknak, a mikben a gyermek oktatott önálló, mondhatni gépszerűsé-

gig vitt elsajátítása, begyakorlása. Mig ez általa gyermek egész lelki ereje el van foglalva, az ismeret szenvedőleges elfogadása a feldolgozás által cselekvő önmunkássággá válik, egyszersmind időt nyer a tanító más más osztály néhány percig tartó vezetésére. Ez által lesz az nagyrészt eszközölhető, hogy bár a tanító a hat osztály közül személyesen csak egyet vezethet egy időben, mind a mellett a többiek is hasznos és épületes foglalkozásban vannak, minők a fogalmazás, utánírás, feladatok megfejtése, a tárgyalatok betanulása, vagy a tárgyalandókhoz előkészület.

4. Azon tantárgyakban, melyekben az ismeret elsajátítása a főkellék, gyakorlati kivitel és iskolaszerű alkalmazás nélkül, az ugyanazon osztály alsó és felső folyamán lévő tanítványok együtt oktattathatnak; ez által az osztályok száma megkevesbedik. Így p. o. az alsó osztályban, hol a szent történetek élő szóval adatnak elő, az alsó és felső folyamon lévők, a második fél éven kezdve, együtt oktattathatnak; mig az első folyamon lévők a történet egyes főbb pontjait fogják fel, s egyes kérdésekre adnak feleletet, a felső folyamon lévők már összefüggésben adják elő az eseményeket. E részben így kombináltathatik, kellő bevezetés mellett, a középosztály alsó és felső folyama is.

5. Vezértanítványok alkalmazása nélkülözhetlen. Gyors és könnyű felfogású, feddhetlen erkölcsű tanítványok sikerrel vezethetők nemcsak az alsóbb, hanem az ugyanazon osztálybeli gyengébb tanítványokat is. Ezek azonban sohasem közölnek új dolgokat az általuk vezéreltekkel, hanem a tanító által legközelebb előadottakban gyakorolják őket.

II. Ismétlő iskola.

Hat évi oktatás népiskolában, hetenkint két nap, t. i. vasárnap és más két délután, valamint a törvényes szünidők kivételével, ezen fölül annyi igazolt és nem igazolt mulasztás leszámításával, nem elég arra, hogy annyi ismeretet és készséget közöljön a tanítvánnyal, a mennyire közműveltség és életviszonyok tekintetében az alsó néposztálynak is szüksége van. Innen egyenesen következik, hogy a népiskolából kilépett 12 éves gyermeknek még azontúl is oktatásban kell részesülnie, mely az időre nézve a népiskolai oktatás felét tenné, azaz 3 évre terjedne, ugyanannyi osztálylyal, és így a 15-ik

életévig tartana. Oktattatnának pedig a serdülő ifjak hetenkint egy egész, vagy még inkább, a népiskola növendékeire nézve szabad, két fél napon, szerdán és szombaton délután, három órán, az iskolában, a tanító által. Az ismétlő vagy helyesebben polgáriskolának (a mennyiben t. i. annak közelebbi célja a polgári életre előkészíteni) nem feladata pusztán azoknak ismétlése, a mik a népiskolában taníttatnak és gyakorlatba vétetnek, sőt lélektani alapokon nyugvó egyenes célja, feladata és rendeltetése, hogy a népiskolai oktatást tovább vigye és kiegészítse.

A 12-ik év körül a gyermek a fejlődésnek új stadiumára lép; az értelmi erők szabadabb fejlődése háttérbe szorítja a gyermeknél a képzelődést, ki örömeit számítja magát és csatlakozik a nagyobbakhoz, mint a kisebbekhez; ösztönök és vágyak ébrednek, s az egész kedélyélet határozottabb irányt vesz; az egyén tisztább önérzet és öntudat világába lép; fontos tárgyak felett kezd elmélkedni, örömeit vesz részt komoly tárgyalásokban, munkában, vállalatokban. Innen természetesen következik, hogy a lelkét ezen korban, a fejlődésnek ezen fókán nem elégíti ki a népiskolai oktatás egész tartalma, hanem az ismeret egész körének bővülnie kell. Az ismétlő iskola elfogadja ugyan a népiskolai oktatás eredményét alapul, de azt nem, hogy ugyanazon anyag dolgoztassék abban fel, ugyanazon menettel és modorban. Az erők nevedezésével nevedezni kell a feladatok fontosságának is; különben a részvét helyét közönyösség, a kitartó foglalkodását unalom, a figyelmét szórakozás foglalja el, s az egész eljárás előmenetel helyett visszaesést fog eredményezni.

Ez azonban éppen nem azt teszi, hogy az ismétlő iskolában azok teljességgel nem jöhetnek elő, mik a népiskolában már előadottak; azok is előjöhethetnek, sőt egy részben szükségkép elő is jönnek, de nem ugyanazon könyvek használata mellett, nem ugyanazon tételekbe és szavakba foglalva, hanem akképen előadva, hogy az előadásban ismétlés és továbbképezés elválhatlanul egyesüljön, s ez által az oktatás érdekes, vonzó és épületes legyen. Így p. o. míg a népiskolában az ó testamentumból leginkább a történeti rész van kiemelve, adassék az ismétlő iskolában a tanító rész, adassanak a prófétai iratok; általában fordíttassék nagyobb gond a bibliaismertetésre; gyakoroltassanak a tanítványok itt is, mint a népiskolában, a fogalmazásban, számtani feladatok megfejtésében, de ne ugyanazon, hanem tartalmasabb olvasmányi darabok tárgyalassanak, ne ugyanazon feladatok fejtessenek meg.

Előadandó tantárgyak lennének :

1. Vallás. 2. Nyelv, t. i. beszéd, írás, olvasás, fogalmazás. 3. Szám- és mértan. 4. Éneklés.

Azon szakok, melyekben a tanítvány egy órai foglalkodás mellett nem mutathat fel oly eredményt, mely magában egy egészet tegyen, és a melyek természetüknél fogva olyanok, hogy azokkal otthon is sikerrel foglalkodhatik, minőkaszépírás, rajzolás, nagyobb darabok betanulása, a rendes tanítási órákra nem szoríttathatnak, hanem ezek otthon magánfoglalkodás útján végeztetnek, bemutatvatván időnkint a dolgozatok a tanítónak, s felmondvatván a betanultak a tanítási órán.

A mi a vallástánítást illeti, ezen kezdődik a tanítás kivétel nélkül minden alkalommal. A tanítás tárgyát teszik énekek, a szentírás, a keresztyén vallás különösen a ref. egyház sarkalatos hitágazatai, egyháztörténet.

A nyelvet illetőleg nem az a feladat, hogy a tanítvány az olvasásban gyakoroltassék, nem is a nyelvtan előadása; itt az iskolaszerű beszéd-, írás-, olvasásról nincs különösebben szó; az előre fel van téve, hogy ezen készséget, mint az ismeret és kedélyképzés végett szükséges új ismeretek megszerzésének eszközét, a népiskolából kellően elsajátítva viszi magával a tanítvány az ismétlő iskolába. A tanítványok nem azért olvasnak, hogy magukat az olvasásbani készségben fennszóval gyakorolják, hanem, még inkább mint a népiskolák felső osztályában, egyenesen azért, hogy az olvasmányi darabok tartalmából épületet vegyenek, öregbedjék bennök az ismeret, képeztessék az érzelem és kedély; továbbá nem azért írnak, hogy a szép- és helyesírásban gyakorltassanak, hanem hogy a gondolatok írásbani kifejezésében nagyobb nagyobb készséget szerezzenek, különösen annak írásba foglalásában, a mire a gyakorlati és polgári életben legnagyobb szükség van. Ezen beszéd, írás és olvasásbani gyakorlatok végett felhasználandó anyag az ideális, reális és műtani szakból vétetik, s ennél fogva az előadandó tantárgy legnagyobb része, egy különösen ezen osztály számára készítendő olvasókönyvbe foglalva, egészen a nyelv mezejére van terelve.

A számvetésre és mérésekre sem annyira taníttatnak a tanítványok, mint inkább gyakoroltatnak azokban, hogy a közéletben előjöheto feladatokat hibátlanul és gyorsan tudják megfejteni. Énektanításnak sincs helye, mint olyannak, hanem éneklésnek, karénekek, templomi énekeink több hangon betanulásának, s e részben kívánatos, hogy az ismétlő iskolából

kilépők az éneklő karnak legalább még egy évig, s tetszésük szerint azután is, tagjai maradnának.

A mi az előadás módját illeti, e részben is különbözik az ismétlő iskola más iskoláktól. Itt a tanító és tanítványok egymásra hatása szabadabb, t. i. nincs annyira a tárgyalás alatt lévő anyaghoz vagy feladathoz kötve, mint a népiskolában.

A kérdések és feleletek sem oly szorosan iskolaszerűek; a mi pedig a kedélyképzést illeti, a tanítás a tanítványokra nézve épületes társalgás színezetét veszi magára. Itt mutathatja ki a tanító a maga készségét, tanítói talentumát, közlékenységét, művészetét; de egyszersmind itt van legnagyobb szükség arra, hogy a tanító ismeretben, ügyességben, képzettségben jóval meghaladja tanítványait; mert csak ezen szellemi felsőbbiségből eredő tekintéllyel tarthatja fel az iskolában a kellő rendet és csendességet, nagyobb s hozzá az iskola szelleménél fogva szabadabb és fesztelenebb viszonyban álló növendékei között.

A mi a használandó tankönyveket illeti, azok, az idő korlátoltságánál fogva, melyre az ismétlő iskolai oktatás szorítkozik, nagyon terjedelmesek nem lehetnek. A vallástanításra nézve nincs különös kézikönyvre szükség; mert e részben csak azok használatnak, a melyek csaknem minden keresztyén közember házában feltalálhatók: biblia, énekeskönyv, katekhizmus. Továbbá a közösen használandó taneszközök az iskolában mind feltalálhatók. E szerint az ismétlő iskolában nincs egyéb szükség, mint egy olvasókönyvre, mely a három osztály számára három évfolyamra legyen osztva. Ez egy részben a reálszak köréből vétetnék, úgy azonban, hogy a többek között a hazai és polgári történet és okserű gazdaság lépne előtérbe; e mellett egy rész az emberi test alkotására, egészség-, lélek-, illedelem-, kötelesség- és erénytanra vonatkozó előadásokat foglalhat magában; különösen a harmadik évfolyam alatt az állami, egyházi és polgári életviszonyok, ide vonatkozó kötelességek fognának előadatni. Ezekhez jönnek minden évfolyam számára különféle tartalmuköltevények, különféle életviszonyokra vonatkozó, azokból vett szám- és mértani feladatok, végre az üzleti fogalmazás példányai. Elbeszélések, leírások anyaga feldolgozás végett az olvasókönyvből is vétethetők. Az írásnál palatábla helyett, különösen az utolsó évben, papírt használnak a tanítványok, vonalakkal és azok nélkül. Az írásra nézve különösen figyelembe veendő a rend és csinosság. A tanítványok tollmetszésben is gyakoroltatnak.

Lecketerv az ismétlő iskolában.

Szerdán délután.

1-ső óra.

I. Osztály.	II. Osztály.	III. Osztály.
* Bibliolvasás és magyarázat. Ó testamentomi és evangéliomi rész.	Előkészület, olvasás és magánelmélkedés, az apostoli cseleketekből vagy levelekből.	Olvasás és emékedés csendben. Legin- kább egyháztörténeti rész.
A közelebb tárgyaltak írásba foglalása, a könyv használata nélkül.	*Azok magyarázása, fejtegetése, a mikre a tanítványok csendben előkészültek.	A csendben elolvasottak írásba fogla- lása, kivonatban.
A fogalmazás folytatva.	Az előadottak írásba foglalása.	*Azok magyaráztatnak, a mikre a tanít- ványok csendben előkészültek.

2-ik óra.

* Olvasókönyvből olvasás és magya- rázat.	Előkészület az olvasókönyvből.	Előkészület az olvasókönyvből.
Az olvasottak írásba foglalása.	* Azok magyaráztatnak, a mikre a tanít- ványok csendben előkészültek.	A csendben elolvasottak írásba foglalása
A fogalmazás folytatva.	Az előadottak írásba foglalása.	*Azok magyaráztatnak, a mikre a tanít- ványok csendben előkészültek.

3-ik óra.

* Számvetés v. mérés előszóval.	Számvetés írásban.	Számvetés írásban.
Számvetés írásban.	* Számvetés előszóval.	Számvetés és mérés írásban.
Mértani feladatok megfejtése írásban.	Mértani feladatok írásban.	* Számvetés és mérés előszóval.

Szombaton délután.

1-ső óra.

I. osztály

*Egy felvett tárgy fogalmazás végetti kifejtése.

II. osztály.

Előkészület az olvasókönyvből.

III. osztály

Fogalmazás.

Fogalmazás.	*Az olvasottak magyarázása.	Fogalmazás folytatva.
A fogalmazás folytatva.	Az előadottak írásba foglalása.	* A fogalmazás kijavítása.

2-ik óra.

*A fogalmazás felolvasása, megbirálása. Fogalmazás végett feladott darab olvasása, előkészület.

Előkészület az olvasókönyvből.

A fogalmazás kijavítása.	*A fogalmaz. végett feladott tárgy kifejtése.	Előkészület folytatva.
Ismételt olvasás az olvasókönyvből.	Fogalmazás.	* Magyarázatok, fejtegetések.

3-ik óra (30 percig tartó foglalkozás, a többi éneklésre fordítottatik)

Az otthon betanultak felmondása.

A fogalmazás folytatva.

A könyv nélkül betanultak

A felmondottak kivonata
írásban.

*A könyv nélkül betanultak felmondása.
A fogalmazás kölesönös kijavítása. 1)

kivonata írásban.

*A könyv nélkül betanultak felmondása.

1) Vagy, az utolsó órán a fogalmazás röviden bevégeztetik, a betanultak felmondatnak, sa tanítványok a kijelölt énekhez készülnek, azt olvassák. Ezt követi az éneklés.

Jegyzet. A *-al jelelt helyeken a felolvasás és tárgyalás fennszóval történik a tanító személyes vezetés mellett, egyebütt a tanítványok magokban működnek minden zaj nélkül. Ezen felosztás szerint a tanító egy osztály mellett 20 percet tölthet egy órából, mi azonban a körülmények szerint egyik vagy másik osztállynál néhány perccel többet vagy kevesebbet tehet.

III. Kisdédóvó.

A nevelés a bölcsónél kezdődik és nem az iskolában, hova már a gyermek vágyakat, hajlamot és kívülről felvett szokásokat visz magával. Az első benyomásokat a lélek a legnagyobb bensőséggel fogja fel, s azokat egy könnyen kiirtani, megváltoztatni nem lehet, azok sokszor a későbbi életirányát kijelelik, elhatározzák. És e nagyfontosságú kifejlődési fokozaton mily kevés történik jelenleg a nevelés érdekében, mindenki előtt tudva van. A házigondok, munka és bajok által elfoglalt s alapos miveltséggel nem bíró, közrendű szülék e részben nagyon keveset tesznek, az egyházak és községek, kevés kivétellel, semmit sem. Óvodákkal még kevés község dicsekedhetik, azok helyett a kisebb gyermekek ápolása és szemmeltartása végett a nagyobbak fogatnak el az iskolától; vagy az utcákon és kerteken kóborolnak fel s alá a kisdédék, s tanulnak meg idő előtt károkat tenni, gúnyt üzni az elmenőkből, káromló beszédet szórni egymás ellen, ott gázoltatnak el marha és szekér, vagy faldostatnak össze ebek által s esnek holtig tartó legborzasztóbb nyavalyákba; vagy boglyák s épületek körül üznek veszélyes játékot gyulékony szerekkel, s égetnek fel nem ritkán egész községeket. Az innen származó kiszámíthatlan erkölcsi és anyagi rosákat egy kis áldozatkészség elfordítja az egyháztól és községektől, kisdédóvók felállítása által; ezek nélkül a népiskola a maga céljának kellően meg nem felelhet, a népnevelés teljes mértékben fel nem virágozhat, a mennyiben erejét kezdetben huzamos időn keresztül a már szenvedett erőszakos rombolások kijávitására kénytelen fordítani.

A kisdédóvók felállítása végett költséges építkezések helyett, egy a község vagy felekezet által kijelelendő szerény hajlékra van szükség, a lehető legnagyobb tisztán tartással, egy nagyobb és ha lehet egy kisebb mellékszobával; amabban játszanak a gyermekek mindnyájan együtt, vagy csapatokra oszolva, ebben az alvók pihennek gyékényvankosokon, arra alkalmas időben a biztosan körülkerített udvar is játéktérül szolgálván.

Ami az óvodai felügyelőtilleti, nem szükséges, hogy az épen e végre különösen kiképzett nevelő legyen, nagy fizetéssel, mit a gyülekezetek fedezni nem képesek. Legyen az, ilyen hiányában, egy szelid lelkületű, gyermekeket kedvellő, feddhetlen életű ügyes nőszemély, mellette két felseledült, jó erkölcsű leány, a

tisztaság és rend fenntartásában, s bizonyos tekintetben a felügyeletben is, segédei.

Aprólékos, könnyen el nem rombolható játékeszközök, képek, lócák, egy nagy szekrény az élelmi szerek s egy két fogas a fővegek és felső ruhák elhelyezése végett, ebből áll az egész felszerelés. Mert itt tanítani nem kell, sőt nem célszerű. Felügyelet alatt, tisztán és rendben tartassanak a gyermekek, ez utóbbihoz tartozván az is, hogy az étkezést mindnyájan együtt végzik, bizonyos időben; egymást ne bántalmazzák, sem tettetleg sem illedelmetlen szavakkal. A mi a tanítást illeti, az abban határozódik, hogy legfeljebb is képekről állatokat ismergetnek s hallás után azokról 2 vagy legfeljebb 4 sorból álló verseket tanulnak.

A gyermekeket, kik reggel vitetnek az óvodába s alkonyatig maradnak ott, egész napra elláthatják élelemmel maguk a szülék, vagy szerződhetnek e részben a felügyelővel, kit tisztességes fizetéssel minden esetre az illető község vagy gyülekezet lát el kész pénz- vagy természetnyelvekben.

IV. Felső leánynövelde

A felső leánynövelde feladata műveltebb családokhoz tartozó leánynövendékeknek vallásos erkölcsi oktatáson fölül a női jellem és hivatásnak megfelelő nevelést adni, hogy azok a művelt világ, mindenek felett a nemzet szellemi életében időnkint mutatkozó jelentékeny mozgalmakat megérteni, fel fogni, méltányolni, e mellett felsőbb műveltségi körökhöz magukat kellően alkalmazni tudják. A népiskolától lényegesen különbözik az által, hogy az ízlés, s a mennyiben művelt nőnek szükséges a művészet és tudomány iránti fogékonyság felébresztése és képezése végett nemcsak a hazai, hanem ezen fölül a német, francia, vagy talán olasz irodalom termékeinek megértésére vezet, s e célra a vallástanítás és női kézi munka mellett különös súlyt fektet a magyar nyelv, irodalom és történet, valamint a német és francia nyelv s irodalom ismertetésére, tanítására.

Ezen cél megközelítése végett szükséges, hogy az intézet ahhoz illő műveltséggel és tudományos készséggel bíró egyén vezetése alatt álljon, ki a közelebb említett nyelveket s azok irodalmát alaposan ismerje, vezetése alatt, különösen az alsóbb osztályokban, kevesebb tudományos műveltséggel bíró egyének is működhetvén.

A felső leánynevelésben előadandó tantárgyak: 1. vallás, 2. írás és olvasás, 3. magyar 4. német 5. francia, vagy olasz nyelv, 6. földrajz, 7. történelem, 8. természetrajz, 9. természettan, 10. számvetés, 11. rajzolás, 12. éneklés, 13. zene, 14. női kézi munka.

A francia vagy olasz nyelvre a szülők különös kívánsága mellett csak azon növendékek taníttatnak, kik a német nyelvben már teljesen kielégítő előmenetelt tettek.

Ezen tantárgyak közül az alsó osztályban előadnak: 1. vallás, 2. írás és olvasás, 3. magyar, 4. német nyelv, 5. szám, 6. éneklés, ezekhez jönnek 7. a női kézi munkák, 8. a rajzolás elemei.

A középosztályban a közelebb elsoroltak mellett: 9. földrajz, történelem, természetrajz és 10. természettan.

A felső osztályban: 11. a magyar irodalom története.

A vallástudományból ugyanazok adatként elő, a mik a népiskolákban, kitűnő kegyességű serenyű nők életrajza is adathatván a többek közt.

A nyelvtanítást a mi illeti, azok mellett, mik e részben a népiskolákban előadnak, különösen fontos, hogy a felső osztályban prózai és költészeti remekiek olvastassanak, s azok a nyelvvalakók, a nyelv szépsége és izlés tekintetében gondosan és kellő alaposággal tárgyalassanak, előadatként a magyar irodalom története is, különböző időszakból felmaradt irodalmi emlékek és költészeti darabokban, az újabb korbeli kedvelt írók műveinek gyakorlati ismertetésével.

A német nyelvet, mely a felső osztálybeli növendékekre nézve az iskola körében társalgási nyelv lehet, írott munkákból tanulják ismerni, a nyelvvalakokat akképen elsajátítani, hogy azokat úgy a szó, mint írásbeli előadásban lehetőleg hibátlanul és kellő könnyűséggel használják. Az alsó osztályban főkéllék a tiszta kiejtés, a középben a nyelvtan, a felsőben a társalgás mellett a fogalmazás.

Az írás, éneklés, szám, s a reál tudományok általában ugyanazon menettel és elvek szerint adathatnak elő, mint a népiskolában, azon megjegyzéssel, hogy a földrajzra nézve a térképek rajzolására különös figyelem fordítatik, a történelmet illetőleg pedig nemcsak férfiak, hanem jeles nők életrajza is adatik, melyben háziasság, családi, általában női éretnyek szemléltetnek.

A rajz tanítás főfeladata egyes darabok csinos kiállí-

tásán fölül, az alakok tiszta és hibátlan felfogása, a művészi dolgozatok, remekek izlésteljes megítélése.

Az alsó osztályban a kéz gyakoroltatik, s a tanítvány megszokja helyes szemmértéket venni, egyenes vonalakban állítható modellekről; a középosztályban természet után dolgoznak a tanítványok, s a finom árnyékolásban is gyakoroltatnak.

A felső osztályban gipszöntvények, mű-virágbokréta, rajzát adják.

A női kézi munkát illetőleg nem fényűzési diszmunkák készítése a fő, legalább nem oly mértékben, hogy azok e részben a növendékek egész idejét elfoglalják; hanem azok mellett gyakoroltatniok kell a szabásban, a varrásban, kötésben, szegélyezésben, a fejjerneműek kijavításában és megjegyzésében, s általában mindabban, a mi munkás, házas tevékenységet ébreszt, a rend és csinosság megkedvelését eszközli s azok fentartására vezet.

A felső leánynövelde lecketerve:

I. Alsó osztály.

hetenkint

1. Vallás	„	„	„	„	„	3 órán.
2. Magyar nyelv, írás, olvasás, fogalmazás	12					
3. Számvetés	„	„	„	„	„	3
4. Német nyelv	„	„	„	„	„	3
5. Ének	„	„	„	„	„	2
6. Rajzolás	„	„	„	„	„	2
7. Női kézi munka	„	„	„	„	„	6

31.

II. Középosztály.

1. Vallás	„	„	„	„	„	3 órán.
2. Magyar nyelv, írás sat.	„	„	„	„	„	10
3. Számvetés	„	„	„	„	„	3
4. Német nyelv	„	„	„	„	„	4
5. Reáltudományok	„	„	„	„	„	5
6. Éneklés	„	„	„	„	„	2
7. Rajzolás	„	„	„	„	„	2
8. Női kézimunkák	„	„	„	„	„	4

33.

III. Felső osztály.

1. Vallás	„	„	„	„	„	2 órán.
2. Magyar nyelv	„	„	„	„	„	6
3. Német nyelv	„	„	„	„	„	6

4. Számvetés „ „ „ „ „	3
5. Reáltudományok „ „ „ „ „	6
6. Rajzolás „ „ „ „ „	2
7. Éneklés „ „ „ „ „	2
8. Női kézi munkák „ „ „ „ „	5

összesen 32 órán.

Ezekhez jönnek mindenik osztályban naponként a testgyakorlatok.

A zongora, mint a francia és olasz nyelv, mellékesen tanítatik a szülék különös kívánságára.

Árvay József,

képezdei igazgató tanár.

A POGÁNY RÓMA AZ ŐS KERESZTYÉN EGYHÁZ IRÁNT.

(Nérótól Nagy Konstantinig).

Midőn a történezet oly tárgygyal foglalkozik, mely nemcsak az ős kor homálylepte századaiba vonul vissza, hanem a melyet egy kényelmesebb és biztosabb kor legendái, s a vallásos ihlettség deklamációi nem egész hiteles alakban mutattak fel a későbbi nemzedéknek, illő, hogy mielőtt tolát használatába venné, számot vessen magával, s a történetírás azon alapszabályát „ne quid historicus falsi dicere audeat“ kellő figyelembe vegye. Ha igaz, mit Teutónia egyik remek költője mond: „die Weltgeschichte ist das Weltgericht“, illő azon magas szellemek iránti kegyelet, kik a már rég letűnt korban a történetek tényezői voltak, tekintetbe vennünk, s tetteik indokait kellő figyelemre méltatnunk, erényeik avagy bűneik által jutottak legyen is gyászos nevezetességre. Nincs oly zsarnok, ki megdöbbenve ne tekintsen olykor olykor a történezet magas tribunáljára, s meg ne akarná vesztegetni a kérlelhetlen ítésetet, mely akkor a mikor, de csakugyan kimondan-

dó lesz tettei fölött véleményét, midőn vagy hervadhatlan babérból fúzi a koszorút Titusa fejére, vagy eldörghi semmisítő ítéletét a vak szenvedély vezette Nérók és Domiciánok felett.

Midőn engemet a keresztyén hit által eszközlött szellemi világ-átalakulás magas fontossága visszatekintésre késztet, az ős keresztyénség három elsőbb, már rég letűnt százada felé, nem tudom, nem vesztegetem-e föl, mint egy remek tollu római író mondja, meddő törekvésekre időmet, s hasznos szolgálatot teszek-e az egyháznak, s általában a fűrkésző szellemnek, leírván a leghatalmasb, a római kormány-nak viszonyát a még bülesejéből kikelő keresztyén egyház-hoz Néró uralkodásától kezdve nagy Konstantin idejéig.

Ha mi a keresztyén hit tisztaságát, erkölcsstanainak magasztosságát, a keletkező egyház hiveinek szigoru erkölcsiségét figyelembe vesszük, s nem mellőzzük egyszersmind mérlegelni Róma intézményeit, melyek szerint minden válást egyaránt pártolt, s a meghódított népek isteneinek helyt engedett Pantheonában, tudván, hogy népe, ha ragaszkodott is mesék isteneihez, ősi hagyományaihoz, de bülesei elég felvilágosodottak voltak nem hajtani többé az orákulumok jóslataira: önként merül fel a kérdés: mi sugallotta a türelmetlenség szellemét Róma, mondhatni, felvilágosodott kormányzatába. Ugy látszik, Róma hűtlenné lett elébbeni kormány elveihez, s a keresztyén egyház iránti új viszonyával türelmetlen szellem lépett a régi helyére. Elésorolom tehát a történeti tényeken alapuló adatokat, külön választva a legendák oly gyakran élvezhetlen meséitől. A keresztyén üldözések okait, terjedelmét és tartósságát kimutatni leszen jelen értekezésem feladata.

Valamely elnyomott, üldözött nép vagy felekezet csak ritkán képes nyomora okát felfogni, helyzete körülményeit megítélni. A felzudult szenvedélyek, az önérdék, átkölcsönzött fogalmak, nem megbízatosabb és hitelesebb szempontból láttatják vele a szenvedett méltatlanságok okait. Veszélyen kívüli állás, némi távolság, az események higgadt és nyugodt áttekintése s kölesönös viszonyítása, sokkal alkalmasb a tények részrehajlatlan megítélésére.

Ha mellőzzük, hogy az ő kor vallásának politheisztikus iránya, mely annyi sok évezreden át a népek erkölcsére, életmódjára, gondolatainak idomítására, izlésére nagy

befolyást gyakorlott, összeütközésbe jöven bizonyos újabb, de amattól eltérő vallásos fogalmakkal, természetes visszahatást szült is; de mindamellet küzelebbi okok is léptek elő, melyek a természetes gyűlöletet szinte üldözésig fokozák. Róma türelme mindenkor bizonyos köteleesség teljesítésétől föltételeztetett. Ilyen volt a provinciákra kivetett adónak pontos fizetése. A zsidó nép pártoskodó jellemében feküdt pedig (melynek kebeléből lépett ki a keresztyén felekezet) az adónak megtagadása. Nemzeti reminiscenciák miatt a zsidó még csak érintkezni is a pogányokkal vétéknek tartotta *). Ez tehát ariadnei fonalat nyújt nekünk a zsidókkal sokszor azonosított keresztyének iránti bánásmódra nézve. Néró uralkodása kezdetétől Antonius Pius koraig a legelkeserültebb, sokszor lázadásokba átmenő gyűlöletüket tanusíták a zsidók Róma uralma ellen, ki nem békülhetvén azon eszmével, hogy bálványoknak szolgáló népet és császárt uraljanak. Ezen vad szenvedély fokoztatva egyszerűsmind látnokaik földi messiás felőli jövődölései által várva Izrael reményének beteljesedését, tette az egyébként hadi dicsőségre nézve nem igen kitünő népet képessé, hogy a Zelóták Barkokheba alatt Hadriánnak két évig voltak képesek ellentállani. De egyes véres jelenetekben is nyilvánult gyűlöletük a bálványtisztelők ellen. Kiszoríttatván ugyanis később eredeti fészükéből, hol tulsulyra vergődhettek, ártatlan polgártársaik ellen fordíták dühös fegyvereiket mint ezt cirenei, ciprusi és egyiptomi véres kihágásaik bizonyítják, hol, Dio Cassius bizonyítása szerint, több százezeret koncentáltak fel. Mi csuda, ha a rómaiak megboszulandók ezen kihágásokat, visszatorlásul, mint Josephus történész és Dio Cassius megjegyzik, 580 ezeren lőnek a Hadrián alatt folytatott harcoknak áldozatai.

Mindezen kihívó ellenszegülések után a római légiónk, mihelyest a véres bosszú és visszatorlás napja megszűnt, hüvelyeikbe dugták fegyveröket és a zsidókat vagy megvetésből **) vagy polgári elveiknél fogva nem szorongaták, hanem vallásos szertartásaikat gyakorolni, szabadságaikat élvezni, sőt helyhatósági törvényeiket is szabadon gyakorol-

*) Tradidit arcano quaecunque volumine Moses,
Non monstrare vias eadem nisi sacra colenti,
Quaesitos ad fontes solos deducere verpos.

**) Despectissima pars servientium. Tacit. Hist. V. 8.

ni engedék. Főpapjok, ki Tiberiásban székeltek, Mózes törvényei szellemében kezelte magán ügyeiket, s egyházi adót szedett hitfeleiktől. Antónius Pius korától fogva a visszatérést más úton, szelidebb modorban kezdék gyakorolni a zsidók, s ellenszenvök csak titkos gyűlöletben határozódott a kevély és hatalmas Édom ellen *).

A zsidók, Mózes elkülönítő rendszabályainál fogva, szorosan elzárkozva éltek a nagy birodalom kebelében. Amár ezen életmód őket gúny tárgyává tette is, mindazáltal Róma kormányelvei szerint szabadon gyakorolhatták vallásukat, s teljesíthették nemzeti szertartásaikat. A keresztyén egyház ellenben, mint a zsidó egyház közösségétől külön vált felekezet, minden összeköttetését s viszonyát felmondotta mihamar a zsidó egyháznak a nélkül, hogy kárpótlást keresett volna a bálványimádók gyülekezetében. — Lelkismeretére hivatkozva, megtartotta jellemét sépen úgy mint a zsidók, különváltságban s elkülönözöttségben keresé menedékét.

A pogányok álmélkodva bámulák a zsenge keresztyén egyházat, hanem ez a bámulás később üldözési szenvedélyré fajult. Nép felől, mely magát minden babonától és pogány jelvényektől, a többistenhívés természetes következményeitől távol tartá, nem bírtak más fogalmat formálni, mint hogy Istentagadó s vallástalan. Nyugtalan ujságvágygyal kutatták a keresztyének titkos istenségét, kit e földön semmi külső látható jel nem képviselt, s kultusztelet semmi libációk, oltárok, ünnepélyek nem emelék **). A görög és római bölcsék, fölemelkedvén úgy a hogy a dolgok főokára az istenség ösméretére kiváltságos jogot formáltak maguknak ezen ösméretre, s azon hitben éltek, hogy ily észvallás nem is képes korlátozni a tömeg szenvedélyét s kicsapongásait, és ha képzelt bölcseségök magasságáról futó pillanatot vetettek is a keresztyén tanokra, úgy nézték a keresztyének fölényről fogalmát, mint a melyet, szerintök, ezen ábrándozók álomlátása egészen eltorzított. Lucian, ki dialogusában a keresztyén hit háromságát nevétsé-

*) A zsidók szerint idumaeus gyarmatok, Dávid fegyvere elől elfutván, gyarmatosíták Róma vidékét.

**) Cur nullas aras habent, templa nulla, nulla nota simulacra? Unde autem, vel quis ille aut ubi Deus unicus solitarius? Min. Felix. c. 10.

ges oldalról gúnynyal vitatja, saját gyöngeségét, és az isteni tulajdonok végéremehetlensége felőli hibás fogalmát árulja el.

Nem csekély figyelmet ébresztett a pogányok előtt a keresztyénség azon hitcikke, melynél fogva Jézust, vallásuk alkotóját, nemcsak úgy tisztelik mint kitünő prófétát és tanítót, hanem imádták is mint istenembert. Ebben ugyan nem igen volt okuk a politheizmust követő pogányoknak megütközni, örömet engedvén helyet új hősöknek Herkules, Eskuláp, Bakhus s más pogány hérósok sorában; de meg nem bocsáthatták, hogy az új felekezet hívei a mithósz ezen férfairól, kik az embernemet szörnyetegektől, természeti csapásoktól menték, mit sem akartak tudni akkor, midőn vallásuk alkotóját, kinek eredetén és származásán szent titok feküdt, szerintök, vagy a nép dühének vagy Róma féltékenységének esett áldozatul, isteníték. Mi csuda tehát, ha az anyagi hasznót tulbecsülő Róma tudni sem akart az egyszerű, s az egész emberi nemet magához ölelő vallásalapító jelleméről, ki legyőzvé a babona és setétség hatalma-
it, minduntalan egy szellemi, sirontul kifejlendő lét boldogságára mutatott, hová tiszta erkölcs, erény és magát megtagadó önfeláldozás vezet. Meglepő valóban a gúny és elvetemültség, melylyel Celsus Porfirius és Julián a legmagasztosabb személy eredetét és jellemét kigúnyolák.

De végre a keresztyének elzárkozottsága, éjjeli öszvegyülései sem igen költének kedvező véleményt az új felekezet iránt. Ki a keresztyén hitre tért, látszólag félbeszakítja viszonyát, régi öszveköttetéseit családjával és bálvány isteneivel. Róma kezdet óta soha sem volt barátja a társulatoknak, szövetkezeseknek, gyanus szemmel nézte alakulásukat*). Annyival kevesebb rokonszenvet mutatott a számára mindinkább szaporodó keresztyének iránt, kiknek sötét jelleme, külsőségekkel nem foglalkozó zárkozottsága gyanút ébreszthete népben épen úgy mint kormányban. A kormány kegye csupán föltétlen meghódolás és a társadalom külső szabályaihoz illeszkedés által lett volna elérhető, nem csuda tehát ha Plinius prokonzul így szól a keresztyének-ről: „neque enim dubitabam quodeunque esset quod fate-

* Traján minden szövetkezést, bármilyen célból alakult legyen, kárhoztatott. Plin. Ep. X. 42. 43.

rentur, pervicaciam certe, et inflexibilem obstinationem debere puniri“.

De a pogányok ellenszenve nem elégedett meg a jámbor felekezők gyűlöletével, hanem erkölcsüket s életök módját is gyanúsítani célba vevé. A keresztyének ugyanis a kor fogalmához alkalmazkodva, tekintélyesebbé teendők hitelveiket, szereték azokat, némi titkolódzás fátyola alatt, a pogányok eleuzisi misztériumaihoz hasonlítani. Szertartásaikat elvonultságban éjjeli öszvejövetelek alkalmával gyakorolták. Mi vala természetesebb, mint hogy ezen öszvejövetelek, melyekre főképen az üldözésektől félelem ada okot, gyanúsíttassanak. Mondatott, hogy ők vallásos vendégségeik alkalmával ártatlan csecsemő tagjain rágódnak, s vért iszszák; majd később a gyertyák eloltatván a fajtalanság és bujaság vérlázító karjaiba vetik magukat, s közös hallgatásuk közös bűnértet következménye *).

Ha fáradságot veszünk magunknak megtekinteni a mentő iratokat, melyek a keresztyén hit üldözésének külön szakaiban keletkeztek, nem nehéz meggyőződnünk az első keresztyén egyház tiszta jelleméről és feddhetlenségéről. — Mit, eként hivatkoznak ők szent könyveikre, ha az evangéliom még a legkisebb szeplőt és erkölcsi foltot is kárhoztatja hivein, avagy utat nyithatna-e azon vérlázító erkölcstelenségekre, melyekkel ti vádoltok bennünket? Vizsgáljátok bár életünk feddhetlenségét, tekintsétek isteni tiszteletünk egyszerűségét, ha megfeddésre méltót találtok bennünk, ám büntessetek. Tagadhatlan azonban, hogy nem ritkán magok a keresztyének gyanúsíták a marcioniták, karpokratiánusok, gnosztikusok különvált felekezeteit. Nem csuda ha ezek is aztán visszatorlást intéztek az anyaegyház ellen; a montanizmussal vádolt Tertullian is gyanúsítólag áll elő rágalmával, sed majoris est agape, úgy mond ő, quia per hanc adolescentes tui cum sororibus dormiunt, appendices scilicet gulae, lascivia, et luxuria. — De jejuniis. Cap. 17. — Már egy pogány bíró, kinek se ideje, se tehetsége nem volt kijelölni a határvonalat, mely az orthodoxsz és eretnek felekezet között felállt, nem csuda, ha azon tévelyre vezettetett, hogy a kölesönös ellenszenv közös bűneik érzése-

*) Minucius Felix mindezen vádakát előadja c. 9. 10. 31. melyekre Tertullian egész nyíltsággal és méltósággal felel.

nek következménye. Ily körülmények között már csak méltánylandó marad a pogány bírák elfogulatlansága, kik megvallják, hogyha a keresztyének életmódja ellen kifogásuk nem lehet is, eszélytelen babonájuk miatt azonban büntetésre érdemesek.

A történetészet nem felelne meg magasztos céljának, nem is állhatna elő úgy mint az élet oktatója, ha Róma zsarnok urai, a pogány császárok kegyetlen tetteit a zsenge keresztyén egyház irányában mentegetni szándékoznék; annyit mindazáltal biztosan bevallhat, hogy vérengező kegyetlenségük könnyebben menthető, mint sok későbbi világurainak vérlázító tette, kik felvilágosodottabb kor magasabb státusbölcséségének birtokában a szerintök helyesebb vallásos véleményről eltérő felekeztesek ellen irtó háborút kezdetek. Bármily meddő legyen is azonban a pogány történetészet a zsenge keresztyén egyházat illető adatok tárgyában; mindazáltal az ezek körüli buvárkodás, e következő hiteles történeti adatoknak juttat birtokába. 1) Sok idő folyt le addig, míg az ős keresztyén egyház, ezen, a kor véleménye szerint, ábrándozó különcök felekezete, a pogány kormány figyelmét magára vonhatta. 2) Hogy az oly sajátzerű vétkekkel terhelt ősi egyház tagjainak irányában nemcsak sajátágos tapintattal történt az eljárás, sőt megessett, hogy sok üldözésbe a kormányhatalom bele nem egyezett. 3) Hogy ha a kormányhatalom büntetőleg lépett is gyakorta fel, mégis nem ritkán a mérséklettség nyomaival is találkozunk. 4) Az is igaz végre, hogy az üldözött egyház tetemes időszakon át békét és nyugalmat is élvezett.

Az ős keresztyén egyház felett örökös gondviselésnek szent titok fátyolába tetszett borítani annak első viszontagságait. A keresztyén egyház első hívei többnyire mind Ábrahám utódaihoz tartoztak, s közös nemzeti jellegökkel, a környülméletkedéssel különbözteték magukat, tisztelték az ó szövetség szent könyveit, s hittek ihletett látnokaik jövendöléseiben, nem is egyszerre, csak lassankint történt az eltávozás Mózes törvényeitől; s valódi szellemi fúsitás útján mindinkább kezdetek a pogányok is részesei lenni az ígéreteknek. Eként egy rég elismert nemzetiség, a zsidóság palástja alatt védve volt tehát a zsenge egyház minden külső megtámadások ellen. Látván azonban később a zsidók úgy nevezett nazarénus rokonaiknak a zsidó elvektől való

lassankénti elpártolását, türelmetlen lángra gyuladtak, örömet eloltandók dühöket az új felekezet vériben, de büntető hatalommal nem bírván, ritkán sikerült üldözésök. Prokonsulok, s pogány bírák eleibe vivén pedig az ügyet, ezek mihelyt megérték, hogy nem tényekről, hanem szóvitáról vagy vallásos fogalmakról van szó, épen nem tarták Róma méltóságához illőnek beavatkozni, sőt Gallió akhájai prokonsul és Festus példája is bizonyítja, hogy védelmet nyújtottak a gyengébbeknek a zsinagóga vak dühe ellen. A legendák mesés fonálán elindulva, nem lenne nehéz a tizenkét apostol vértanúságát egyenként előadni, de mivel még Tertullian és alexandriai Kelemen korában csak Péter, Pál és Jakab számláltattak az elvérzettek közé, természetes a következmény, hogy legtöbbször a nagy katasztróf előtt természetes halál vetett végett. Bátran állíthatjuk e szerint, hogy Jeruzsálem pusztulásaig Róma türelmetlen szellemének nincs nyoma.

Néró uralkodásának tizedik évében nem kisebb szerencsétlenség érte a világvárost, mint a keletkező keresztyén egyházat. A tizennégy részből álló Rómának tíz része lángok martaléka lett. A kevély paloták, középületek, a görög és római művészet remekei elhamvadtak. Sietett azonnal a közigazgatás enyhíteni a nyomort és inséget. — Megnyitattak a népnek a császári kertek, közkölségen ideiglenes épületek emelkedtek, és olcsó áron adattak az élelmi szerek. A felingerlett kedélyek e közben keresték a nyomor és inség okozóit, az anya- és nőgyilkos szörnyetegről, Néróról, ki a borzasztó égés óráiban, mint Tacitus, Sveton és más írók megjegyzik, hárfája kísérete mellett Trója veszedelmét éneklé, a legkicsapongóbb észtelenséget is nem ok nélkül tette fel a közvélemény. Ezen terhes gyanút, melyet hatalomszóval elnyomni nem lehetett, magáról elhárítandó, a bűn súlyát a keresztyénekre hárítja, kik egyébként is, mint Tacitus szól: „odio generis humani convicti“, ily kiszámított csellel könnyen gyűlölet tárgyaivá lettek. Borzad a történet megemlíteni a kegyetlenségeket, melyeknek alávetettek. Keresztre szegés, olajba mártás, hogy meggyújtatván, az éj sötéttségét világítsák, vadállatok elé dobás; módjai a keresztyének büntetésének, gyász történetek, melyek színhelyei a császári kertek valának, miglen a közgyűlölet szájalomba menvén át, a meggyilkoltak úgy

tekintettek mint egy vérengező zsarnok áldozatai. Megjegyzendő, hogy a régi cirkus és a császári kertek helyén, anynyi hívó vértanú emléke által megszentelten, állították fel a pápák, igényeiket egy egyszerű gallileai halász jogaira alapítván, ama nagyszerű emléket, Péter templomát, mely a hajdani Vatikán diszét jóval felülmulja. Ezen üldözés azonban Néro alatt Róma falain túl nem terjedett.

A vérszomjas Domicián is üldözője volt a keletkező egyháznak. Dühét rokona, Flávius Sabinus, maradékain tanusítja. Ugyanis a nevezetnek idősb fia állítólagos felségárulási bűn miatt életét veszté, az ifjabbat, Clemens Fláviust pedig, minthogy távol tartotta magát minden politikai cselszövényektől, nemcsak kedvelte a zsarnok, de sőt unoka hugával, Domicillával, öszve is házасította, igényeket is adott neki a trónra való juthatáshoz. De miként lehet vala állandó a zsarnok kegye? Flavius Clemens konzulságának első évében, melyre maga a császár emelé, mint Dio Cassius megjegyzi, istentagadás, és zsidó szertartásokhoz ragaszkodás gyanúja miatt (mint a pogány író, nem ösmervén keresztyén elveket, magát kifejezi) megöletett, Domicilla pedig Campánia közelébe egy pusztaszigetre száműzetett. Ezen fölül nagy számu keresztyének élőkkel, javaikkal adóztak. A keresztyén egyház pedig nem késett Flavius Clemens nevével Domicillával együtt a vértanúk száma közé igrtatni. Ezen üldözést, ha szinte tartós nem volt is, az üldözések második korszakaul jelöli az egyháztörténet.

Ez esemény után tíz évvel később, Traján uralkodása alatt, az ifjabb Plinius bithiniai prokonzulssággal ruháztatott fel. A kormányzat némely nehézségei, különösebben a keresztyénekkeli bánásmód miatt nem tudván másként eligazodni, a böles és tapasztalt császár véleményét kérte ki: hogyan kellessék bánnia azon emberekkel, kiknek minden bűne az ő véleménye szerint csak ábránd és setét babona. Plinius, a forum embere, a római törvénykezés avatottja, ki a hivatalos fokozatok lépcsőjén egész a konzulsságig emelkedett, kétségen kívül ösmérhette volna, ha ugyan léteznek vala, a keresztyének ellen hozott törvényeket is. Önként foly tehát az a következtetés, hogy eféle köztekintélyen alapuló törvények mindeddig nem valának, s valamennyi bántalom, melyet eddig a keresztyéneknek kelle szenvedniök, csak az önkény és jogtalan vad düh eredménye volt.

A bölcsh Traján távol minden hitüldözési szenvedélytől, tekintetbe vévén egyszersmind a régi intézvények fentartása iránti kötelezettségét is, mint a birodalom császára azon utasítást adá szabályul, hogy fürkészni és nyomozni őket ugyan nem kell, de ha följelentetnének, tekintetbe nem vévén a névtelen feladásokat, büntetessenek meg. Ennek következménye lett, hogy ha valaki keresztyéni érzelmei miatt följelentetett, a menekvés mindenkor nyitva maradt előtte. Egy tagadó vallomás, vagy a bálványok oltárára vetendő marok tömjén többnyire biztos mód vala a törvények szigorát kikerülni. Nem is a multakra való hivatkozás, hanem az új hitelvekhez jelenleg ragaszkodó makacsság szolgált büntetési ürügyül. Sőt mielőtt vértanúságra került volna a dolog, a keresztyén apologéták bizonyossága szerint is, az ékes szólás és rábeszélés mesterségét gyakran elővetették a pogány birák, midőn a halál félelmeit s az élet kellemeit eleven színekkel rajzolák az ártatlan áldozatok előtt kérvén, kényszerítvén őket gyermekeikre, s családjuk boldogságára: ne tennék élteket kockára üres ábrándért. — Hogy pedig különösebben a némberek, megátalkodásuk esetében szüzességük elvesztésével lakoltak, (mitől a legendák szerint, rendesen csuda által menekültek), ezen esetek, ha megtörténhettek is, csak ritkán fordultak elő. Az ifju thebai Pál esete pedig, ki hogy a kéjhölgyek csábjai ellen szüzességét megvédhesse, nyelvét harapta el, alig ha nem a későbbi költemények sorába sorozandó. Annyit bátran mondhatni Róma felvilágosodott, sőt gyakran a bölcsészetben is jártas polgárainak hangulatáról, hogy hamarébb elháríták magukról a keresztyénüldözés szomorú tisztét, minthogy gyilkos szenvedélylyel dühösködtek volna, sőt a halálos büntetések nemét többször bányamunkára, száműzésre változtatták. „In metalla damnamur, in insulas relegamur“ szol Tertullian, apologiájának tizenkettedik fejezetében, honnan mégis biztosabb volt a visszatérhetés reménye, mint az enyészet setét hazájából.

A vértanúk, kik hitök melletti állhatatosság miatt haltak el, vagy tekintélyes férfiak, jelesen püspökök, vagy az a nélkül is kevésre becsült rabszolgák valának. Szent Ignác, antiokhiai püspök, a római cirkusban erőszakos halállal végeztetett ki. Origines, kinek elég módja volt megismerkedni egyháza történetével, világosan megjegyzi Celsus

ellen, (l. III. p. 116.), hogy a hitökért elvérzett martirok száma nem volt oly tetemes, mint hinni szeretik. E jeles férfiú bizonyossága már magában is elég fontosság arra, hogy Róma katakombáiból kikerült azon porlandó maradványok, melyek az egyházak szent helyeit betöltik, melyeknek a tüzes képzelődés oly sok csudát tulajdonítja, csak közönséges halottak pormaradványai valának, s a hamvedreken levő pálmaágak, vagy hihetőbben ciprusok, nem a vértanúság, hanem a közös halandóság jelvényeiül tekintendők. Origenes barátja, Dionysius is támogatja a jeles egyházfőnök állítását. Ő a roppant terjedelmű Alexandria városában a Decius alatt hitökért elvérzettek számát tiz fi és hét nőszemélyre teszi. Eusebiusnál. L. VI. c. 41.

Hogy egy keresztyén püspök állását és veszélyeit Decius korában megítélhessük, nem lesz érdeknélküli Cyprián karthágói püspök viszontagságaival hiteles adatok nyomán megösmérkednünk. Cyprián buzgó, kegyes, elragadó szónoklatú előjárója volt a karthágói s ennél fogva az afrikai keresztyén egyháznak. Jámbersága, tekintélye és befolyása kitűnő állomásra emelék őt hitfelei felett. Nem szabad azonban ki nem mondani, hogy ő csendben és békében élé le hivataloskodása tiz évét akkor, midőn négy korabeli császárnak erőszakos halállal kelle kimulni. Cyprián csak hivataloskodása harmadik évében jutott azon veszélyes helyzetbe, hogy Décius vérengező kegyetlensége elől el kelle vonnia magát. Ő tehát magányba menekült, feltartva mind a mellett is viszonyát és öszveköttetését szeretett hiveivel. E közben és miatt némelyek őt félénkséggel és kislelkűséggel vádolák, mások ismét nyílt kárhoztatásba törtek ki ellene, hogy az igaz ügyet félénken mellőzi. Mindezekre menteségül azt hozá fel, hogy életét az egyház érdekéből, mely biztos vezetőt nem nélkülözhet, kiméli. Végre ellenei rágalmát végkép megcáfolandó nyolc év múlva magát az egyház ügyeért nagylelkűleg feláldozza. Hogy a római igazságszolgáltatás szellemével és a pogány hatóságok keresztyénüldözési rendszerével megösmérkedjünk, jó lesz ezen, az utókornak teljes hitelességgel átadott perfolyammal megösmérkednünk.

Valérián és Galienus császársága alatt, Paternus afrikai prokonsul Cypriánt birói széke elé idézteti, tudatja vele a császár azon körlevelét, hogy mindazok, kik a rómaiak

hitét elhagyták, rögtön térjenek vissza atyáik szertartásaihoz. Cyprián erre válaszolá, hogy ő keresztyén, s egyszerűsmind püspök is, azon egy igaz Isten szolgája, kihez minden nap bocsátja fohászatát a császároknak, mint törvényes urainak és egész birodalomnak üdvéért. Hivatkozáék egyszerűsmind polgári jogaira is, felelet nélkül hagyván a prokonsul gyűlöletes és sértegető kérdéseit. Erre Cyprián számkivetéssel büntettetik, és rögtön Curubisba szállíttatik, Zeugitania egyik tengeri városába, 40 mértföldnyire Kárhágótól, mint Diaconus Pontius megjegyzi: „in apricum et competentem locum, hospitium pro voluntate secretum“, hol tisztelő hiveinek körében, hasznos munkásság között nyugalomban tölté napjait. Más prokonzul váltván fel helyét az előbbinek, visszahívatott, s Karthágóhoz közel saját kertjeiben bölcshöz méltó nyugalmat élvezett.

Az első elfogatás után egy év múlva új parancs érkezik Rómából Galérius Maximus prokonzulhoz, mely a keresztyén tanítók halállal fenytését rendeli. Cyprián, mint a rendelet értelmében első elesendő áldozat, az életfentartás természetes ösztönétől indítatva, biztos menhelyet keres; majd kötelessége érzetében előbbi helyére ismét visszatér. Itt két főbb rangú hivatalnok által elfogatva, szekérre szállíttatik és Karthágóba vitetik. A prokonsul, elfoglaltatása miatt, azon nap vele nem találkozhatván, saját lakában vesz szállást, itt, mint Pontius, ki vele vacsorált, megjegyzi „in custodia delicata“ saját hiveitől környeztetve tisztességes lakomában részesül. Más napra kelve a prokonsul elé állíttatik, ki őt mindenre kéré és kényszeríté: térne vissza Róma isteneihez, változtatná meg vallásos nézeteit. De mivel elhatározása rendületlenül állt, nem minden ellenmondás nélkül kimondatott a szenátus által a halálos ítélet, „hogy Cyprián mint Róma isteneinek ellensége, és a gonosztevők azon társulatának, mely ellene szegül Valérián és Galliánus császárok szentesített törvényeinek, feje, késedelem nélkül nyakasztassék le.

A mint a halálos ítélet kihirdetve lön, a nagy számmal öszve csoportosult hívők serege ezen felkiáltásban tört ki: „haljunk meg vele együtt“, mely a mint fő pásztoruk sorsán nem könnyíte, úgy a résztvevőkre sem vont semmi veszélyes következményt. Centuriók és tribunok által őriztetve, szeretett paptársaitól és diakónaitól környeztetve min-

den meggyaláztatás nélkül vitetett ki a várost környező térségre. Szeretett hivatalársai segíték levetkezni. A hivdiakónok fejér lepelt terítének le, a kiömlendő nemes vér felfogására; miután Cyprián 25 aranynak a bakó részére leendő kifizetéséről rendelkezett, egész lélekéberséggel elfödözé arcát, s azon pillanatban a felvilágosodott fej külön volt válv a törzsöktől. Teste a bámész pogányok kívánatára egy ideig azon helyen maradt, majd szeretett hivei felfogván, egész ünnepélylyel, fényes fáklyavilágnál vitték ki a keresztyének köz nyughelyére a nélkül, hogy ebben a pogányhatóságok által zavartattak volna, vagy ez újabb nyomozásokra ürügyül felhasználtatott volna. Cyprián az afrikai nagy számú püspökök között első szenvedett a keresztyén hitért vértanúságot.

Méltán kérdezheti a figyelmes olvasó, mi volt oka azon hősie elszántságnak és állhatatosságnak, mely az első keresztyénekkal oly elszántan vétette fel a martirkoronát, akkor midőn egy tagadó válasz vagy a bálványok oltárára vetendő marok tömjén biztos ut vala a menekedésre? Ha nem vesszük is számba a megvettetést és közgyaláztatot, mely a hittagadókat sujtá, más okoknak is kell vala arra befolyjniok, hogy ők oly bátor szívvvel veték éltüket üldözőik elé. Tagadhatlan, hogy ha a bűnbocsánat megnyerhetésének hízegő reménye gyámolította is a hitért szenvedők bátorságát, de ezen hősie elszántság leginkább azon okból folyt ki, hogy szerintök majd a természet rendén elköltözöttek lelke fokonként, sok szenvedés után jut a dicsöültek honába, e közben a vértanúk azonnal Isten szentei közé vétetnek föl, Jézussal és apostolaival itélendők meg az egész világot. Add hozzá még ezekhez, hogy a győzelmi trofeumok s megtiszteltetések, melyekkel elvérzett hősieinek adózott Görögország és Róma, sokkal hidegebbek voltak azon meleg részvétnél, melylyel a keresztyének dícsöiték kiszendvedett hitrókónaik emlékéit.

Korunk emberei nem találván illő mérvet a lelkesedés azon fokozatához, mely a keresztyén egyház első hieveinek fejére tüzte a vértanúság koszorúját, sajnálkozó csudálattal tekintenek vissza az ősi keresztyén egyház azon bajnokaira, kik hitök melletti állhatatosságuk áldozatjaként estek el. Meglepetéssel olvassák Ignácról, hogy hitbeli állhatatossága miatt vasba veretve vitetvén által Rómába kis Ázsia vá-

rosain keresztül, miként eseng őreinek, ne hogy valamikép közbevetésük által fölmentsék őt a cirkusban történendő martirhalál, vagy épen vad állatok általi széttépetés boldogságától. Meglepő azon késség, midőn e hitbuzgók legbensőbb örömelvezettel vetették magukat tűzbe, vérengező vadak elé, vagy a találékony ész által kikeresett kinok nemére, kiérdeklendők a martirkoronát, sőt nem ritkán a pogány vallásos szertartások zavarásával és bálványoltárok széttörésével önként vesztőkre siettek, mi annyira ment, hogy az illiberisi egyházzsinat 60-dik kánonjában, mindazok, kik halálukat ily módon eszközlék, martirkorona vesztettnek nyilváníttatnak. Mily nagy volt a magukat magas lelkesedésükben, vagy mint Mosheim „de rebus Christianis“ megjegyzi, babonás őrjöngésükben önként feladó keresztyén hivek száma, megtetszik kisázsiai prokonzul Antonius felkiáltásából „szerencsétlen és őrjült rajongók! azt hiszitek: oly nehéz-e már nyakatokra kötelet, szétzuzatástokra mélységet találni!“ Ezen hősiség először bámulatra, később csudálkozásra, végül a keresztyén hit fölvételére birta a bábmész pogány közönséget, úgy annyira, hogy mint egy ösmeretes mondás tartja, a martírok vére lett azon mag, melyből a hívők sokasága felcsirázott. Idő multával ugyan ezen, hitelvekért feláldozó láz, melyet a buzgóság szült, a folytonos deklamációk pedig éberségben tartottak, csökkenni kezdte, az élethezi természetes ragaszkodás mindinkább követelvén vissza jogait. Három ut nyílt azonban az üldözések szigorúságától menekedni, u. m. a veszedelem előli önkéntes elvonulás, a biztosító könyvek előmutatása és végre az általános apostazia. A későbbi korok hitnyomozója bámulna az ő pogánykor eljárásán, midőn a nyomozó bíró, feljelentés következtében, idéztette az új vallásos tanok hiveit, előadta előttük az ősi szertartásoktól elpártolás veszélyét, s időt engede szándékuk változtatására; mi csuda, ha sokan ezek közül futás által menekedtek, mi első fokozata volt a keresztyén hit iránti hűtlenségnek. Majd ismét az idéztettek egyszeri megfenyegetésre változtatni ígérék hitelveiket, ennek erősségére bizonyítványt nyertek (libellatici), mely által magukat igazolandók (ha mindjárt egyházukkal viszonyba maradtak is) mentesültek a feljelentésektől. Legsúlyosabb volt az ugynevezett hittől szakadtak (lapsi) büne, kik féltőkben megtagadták hitüket, s ennek igazolá-

sára tömjént hintettek a bálványok oltárára „ad prima statim verba minantis inimici maximus fratrum numerus fidem suam prodidit“. Dionysius Alexandrinus apud Eusebium. L. 14. c. VI. Megjegyzendő azonban, hogy a körülmények változtával s az üldözések szüntével ismét megtölték az egyházakat a bünbánók, kik töredelmezve tértek azon egyházhoz vissza, melyet a félelem miatt elhagytak. Tertullian két császári ediktumról emlékezik, az első Tibériustól, az utóbbi pedig Marcus Antoninustól. Az első szerint értesítvén Tiberiust Poncius Pilátus judeai helytartó, hogy ő a zsidók kívánságára, egy ártatlan, s a mi több, isteni személyt kárhoztatott halálra, a végrehajtott ítéleten a császár annyira megrendült, hogy őt magát rögtön a herósok sorába igttattá, s a méltatlanságot pedig jóvá teendő, hivat kegygyel pártolá. A második az, hogy Márcus Antoninust a keresztyének Istenének tulajdonított barbár markomannokon győzelem birta volna a keresztyének iránti türelemre, ugymint a kiknek könyörgésére az ég zivatart és jégzáport bocsátott az ellenség soraira. De ezen előadások alig fogadhatók el hitelesekül, nemcsak annyiban hogy ezeket egy afrikai keresztyén 160 évvel később írja az esemény után; hanem annyiban is, mivel ez utóbbinak semmi nyoma nincs a görög és római íróknál, sőt hallgatnak felőle a császári emlékpénzek és ércoszlopok; sőt inkább a népvélemény ezen csudás szabadulást Jupiter és Merkur műveinek tulajdonítá. Hihetőbb az, hogy Antoninus mint bölcsész gyűlölte a keresztyéneket, mint császár meg is büntette.

A mely nyugalmat a keresztyén egyház az erényes Antoninusok alatt nem élvezhetett, épen oly belbékének örvendett a másként zsarnok Commodus uralmi időszaka alatt, mely kimélet leginkább Márciának, a császár legkedveltebb kéjhölgyei egyikének köszönhető, ki lelkiösmeretének könnyű megnyugtatóására, bűneit, mennyiben nemcsak életmódja ellenkezett az evangéliom szabályaival, sőt császári kedvese halálának is egyik oka vala, a keresztyének pártolásával igyekezett jóvá tenni. Severus kormánypálcája alatt sem zavartatott meg a jó viszony kormány és egyház között, sőt a főbb rangu keresztyének biztos bejárással is bírtak az udvarhoz, míg végre a sok elpártolás az ősi hittől, keményebb rendszabályokra készíteték őt, „qui Judaeos fieri sub gravi poena vetuit, idem etiam de Christianis sanxit.

Hist. Aug p. 70°. A béke és nyugalom csak ritkán zavart ezen 38 éveit az itáliai és ázsiai püspökök, a husvét ünnepe tartásának ideje fölötti versengésekben emészték föl. E korban kezdett gyarapodásnak indulni a keresztyén egyház. Az üldözött felekezet, mely eddig magánházaknál vagy félre fekvő helyeken ülte vallásos szertartásait, imaházakat kezdé építeni, püspökei az udvari ünnepélyeken is megjelentek, a császár házi kápolnájába Ábrahám, Krisztus szobra is fölvétetett. Mamméa császárné ázsiai útjában vágyott a nagy hírű keresztyén bölcsessel, Origenessel, találkozni, örömelevezet közt hallgatá beszédeit, s dicsérettel halmazva bocsátá onnan vissza palesztinai magányába, szóval, az egyház a fejedelmi magas kegy napja alatt huzamos ideig háboríthatlan békében volt.

Severus halála után az embertelen Maximin, ki vérszomját hajdani ura, jóltevője hiv embereinek vérén hütötte meg, lépett a császári székbe. A trónváltozással járó zürzavarokba sok keresztyén belé sodortatott, és ezekre, mint a megbukott kormány által kitűnőleg pártolt egyénekre, hárámolt leginkább az üldözések sulya, melyek bár helyhez kötve és mulékony természetűek valának, az üldözések egy uj korszakát képezik.

Filep császár mint a keresztyénség védője tűnik fel a történetek szinpadán, buzdítva és felvilágosítva erre Origenes irományai által. A jó akarat, melylyel a keresztyén egyházat ápolta, s a tisztelet, melylyel az egyház kitűnőbb hivei iránt viseltetett, azon nem okadatolható véleményt költék sokakban, mintha ő a keresztyén egyház hive lett volna. Bukta után oly vészteljes napok következtek a keresztyén egyházra, melyek a Domicián kora óta csak ritkán zavart nyugalmit egészen megháboríták. Décius ugyanis a római szokásokat és erkölcsöket ismét helyreállítandó, és a szerinte veszélyes keresztyén babonát végképen kiirtandó, bosszúját leginkább az egyházi főnökök, a püspökök ellen irányozta. Minden jelentékenyebb város püspöke vagy vértanúság által veszett vagy elűzetett; a római püspökség is megürült Fábiánus vértanúsága által 250. évben, s 16 hónap folytán üresen állott. Ezen zsarnok oly ellenszenvet tanúsíta a püspökök ellen, mintha titkos előérzet által vezetette, előre látná vala Péter utódait a tettetett alázatosság köntöséből kibontakozva, az Augusztusok nyakára nőni.

Annyi bizonyos, hogy inkább ellencsászárt mint püspököt szenved vala még közelében. Lactantius c. 3, 4. De moribus persecutorum ezen vérszomjas zsarnokoteként jellemzi. „Exstitit post annos plurimos execrabile animal Decius, qui vexaret ecclesiam“.

Az ingatag jellemű Valérián alatt az egyház sorsa igen különböző volt. Ugyanis uralkodásának első felében türelemre és keresztyének iranti szelidségre nézve, mérközhetett a keresztyéneket pártoló legjámborabb elődeivel, majd félrevezettetve az egyiptomi mágiába avatott Macriánus minisztere által, kormányja három utóbbi évében üldözője lett az egyháznak, s Décius rendszerére tért által (253—260.). Galienus alatt a keresztyénüldöző törvények, bár köztekin-tély által el nem töröltettek is, elavultak és feledésbe mentek, sőt a püspökökhöz kibocsátott egy császári ediktum, mely a keresztyénektől elvett temetkező helyek visszaadását rendeli, némi polgári elismerést is föltételez. Némi, állítólag Aurélián császárnak tulajdonított megtámadtatáson kívül 40 éven által oly nyugalmat élvezett az egyház, mely a keresztyének erkölcsi jellemére nézve, mondhatni, sokkal veszélyesebb volt mint az üldözések korszaka.

Hogy fogalmunk legyen azon kor szelleméről, s világnézeteiről, midőn Odenát és Zenóbia uralma alatt állott kelet, érdemes leend az antiokhiai püspök, Samozatai Pál életírásával megösmernednünk, a mint Eusebius által emlékezetben hagyatott (Hist. Ecc. L. VII. p. 30).

Ezen kevély és fényűző főpap eladóvá tevén a jüvedelmezőbb egyházi hivatalokat, kénye és kedve szerint gazdálkodott belőlök; a vallás színe alatt kirabolta és zsákmányolta hiveit; s eltérve az őskeresztyéni egyház szolgálainak szerény egyszerűségétől, fényes udvart tartott, a torkosságnak és buja kéjvadászatnak élt. Egyházi szónoklataiban virágos nyelvű, előadásaiban a mimika szabályaihoz illeszkedő; csudálóit és tisztelőit jóakarattal tetéző, elleneit és gyűlölőit pedig üldözé és sanyargatá. Dacára mindazáltal ezen kicsapongó hajlammal párosított uralomvágyának, ha tanaira nézve az orthodox egyház véleményével összeütközésbe nem jő, megmaradhat vala holtig Szíria fővárosának püspöki szé-kén, ha csak a körülmények hatalma a martírság tövises koszorújára nem juttatja. A szentháromságról szóló tévtana által azonban a Feketetengertől kezdve egész Afrikaig

annyira fölingerlé maga ellen a kedélyeket, hogy az egyház minden püspöke mindenütt ellene nyilatkozott. A kárhoztatások és viszont kárhoztatások egymást érték, míg végre az antiokhiai zsinat 80 püspöke őt hivatal vesztettnek nyilatkoztatja, s helye a zsinat által, nép és papság véleménye mellőzésével, betöltetik. Ezen eljárási modor erősíti Pál pártját, azonban ő az udvari cselszövényekben sem gyakorlatlan, Zenóbiát részére vonja, s hivatalát minden ellen-szenv dacára négy éven át folytatja. Aurélián császár keleti győzelme után új fordulatot vőnek a dolgok, s a keresztyének elkeseredett civódásai a pogány császár figyelmét sem kerülheték ki, melyeknek véget vetendő, magának pedig mint pogánynak és császárnak vallásos szörszálhasogatásokba ereszkedni sem hivatása sem kedve nem lévén, bölcs tapintattal a részrehajlás vádját kikerülendő, ezen keleti ügyet az itáliai püspökök bírósága elé terjeszti, s miután ezek az antiokhiai zsinat végzését helyeselték és Samozatai Pált kárhoztatták, a kevély egyházfőnök a császár által hivatalos állásától megfosztatott. Ezen Eusébius által ritka hitelességgel előadott tényeset hajlandóvá tesz hinni bennünket, hogy már ekkor 270 évben, a keresztyén egyháznak némi gyakorlat által megerősített önállósága és biztossága volt, s napfényre hozza egyszersmind az imperátorok által gyakorolt azon kormányelmet is, melynélfogva a tartományokat, bármi alakban mutatkozó ügyeikre nézve is, a központtól, Itáliától, függővé tenni el nem mulaták.

A hadi dicsőség és országlási gondok által elfoglalt Dioklecián, ha nem sok hajlammal birt is vallásos szemlélődésekre, mégis birodalmának ősi isteneit fentartani hivatásának ösmérte úgy azonban, hogy a keresztyének 18 éven keresztül a legbiztosabb békében éltenek. Magából a császári palotából folyt ki a kegy a keresztyén gyülekezetekre. Priska császárné és Valéria császári hölgyek mint meg annyi nemtői voltak a császár környezetében a keresztyén ügynek. A császári kegy teljes élvezetében álló főbb eunukhok Lucian, Dorotheus és Gorgonius, a császári háztartás főbb hivatalnokaival együtt nagy részben keresztyén hitelveknek hódoltak, és ha olykor olykor a császári kísérethez csatlakoztak is, midőn ez áldozatát nyújtá Róma isteneinek, de csendes házi körükben a názáreti vallásalapító hitelveinek adák az elsőbbséget; a püspökök nemcsak saját hitfeleik ál-

tal tiszteltettek, hanem még a pogány hatóságok által is méltányoltattak, a keresztyén szűk magán házak helyett vallásos célból díszesebbek és kényelmesebbek emelkedtek. Nem csuda tehát, ha ezen elkényeztetett helyzetben, midőn már a püspökök nemcsak egymásfeletti kitüntetésre törtek, hanem világi hatalom után nyultak, egy oly visszahatás előjelei valának készülöben, melyek az elveknek nagyon kétes kimenetelű harcát idézék elő. Eusébius ezen korban az erkölcsök romlottsága felett már érzékeny panaszt emel. Hist. Eccl. I. VIII. c. 1.

Ezen kegy és a keresztyének innen eredett elbizakodása rázta fel ismét a pogány birodalmat egykedvű közönyösségből. Ugyanis nem vala megbocsátható ezen naponként erősbuló egyháznak, hogy ez a pogányokat, s elödeiket mint kárhozat rabjait nézte, s csudatévő erejénél fogva folytonos aggodalomban tartotta. Ezen kegyajándékokat tehát ellensúlyozandó a pogányság, ismét fölleveníté az orákulomok jóslatait és Eskuláp gyógycsudáit és a tianei Apollónius varázsmester mivét az egyház csudáinak ellenébe állította, sőt maga a bölcsészet, a babonának ezen legelhatározottabb ellene is, felajánlá szolgálatát, a régít felforgatással fenyegető ezen közös ellen megdöntésére. A neoplatonika iskola játszott ezen téren fő szerepet. Porfir több mint 30 kötetre menő mivében vette ostrom alá az evangyéliomi hitelveket, melyeket azonban az orthodox császárok bölcsesége az utóbbi korban jónak látott lángok martaléki-va tenni.

Bár Diokletian és Konstantius, az első ugyan állami szempontból, az utóbbi pedig humanitásból, türelemmel viseltettek is a keresztyénekhez: de a társ császárok, Maximian és Galérius, ki nem tudtak békülni a keresztyénekkal. E két durva és nyers férfit, kik magas helyzetüket fegyverhatalomnak és személyes bátorságuknak köszönhetik, ha a helytartóságokban a szokás által szentesített polgári törvényekhez tarták is magukat; de a táborban és környezetökben sokszor adták jeleit keresztyénüldöző szeszélyöknek. Maximilian, egy áfrikai ifju, általuk kivégeztetett, makacsul állítván, hogy a hadi szolgálat lekismeretével ösze nem fér. Marcellus Centurio Mauritania Tingi nevű városában haditörvényszékileg lefejeztetett, ki lehányván fegyverét és hadi készségeit kijelenté, hogy ezután pogány fe-

jedelmeknek nem, hanem csak az örök királynak Jézus Krisztusnak engedelmeskedik. Azonban ezen büntetéseket nem annyira üldözési szenvedély, mint hadi fegyelem gyakorlata idézte elő. Galérius sok keresztyén tisztviselőt bocsátott el, kiknek haszonvehetetlenségét keresztyéni elvökből következtette.

A persákon vett győzelem után Galérius Diocletiót nikomédiai palotájában meglátogatta, hol minden igyekezetet arra fordított, hogy ellenszenvet kölcsön benne a gyűlölt keresztyének iránt. A társesászárbán aggodalmakat ébresztendő, kiemelte a keresztyének napról napra növekedő számát, előadva, hogy bármi fény környezze is a birodalmat a persákon vett legközelebbi győzelem után, mégis egy független felekezet keletkezése az állam szívében, melynek községei oly alárendeltségben állanak püspökeiktől, kik anynyi közpénzzel intézkednek, végre is a birodalom végromlását eszközölné, mely ügy egy, főbb polgári és katonai tisztviselőkből álló tanács elé terjesztetvén, ezen szolgáló érzelmű testület véleménye, csak viszhangja volt Galérius előterjesztésének.

A huzamos tanácskozmányok következtében, melyek kimenetelét a keresztyének aggodó figyelemmel várták, a keresztyénüldözés 303. év febr. 23. napján Nikomédiában csakugyan kitört. Mindjárt viradtakor, épen a római termináliák ünnepén, a „praefectus praetorii“ tábornokoktól, tribunoktól és más magas hivatalnokoktól környeztetve a keresztyének temploma ellen, mely egy magasb helyen, a császári palotát meghaladólag, szerény egyszerűségben állt, ment. Feltüretvén a záruk, minthogy belül semmi látható jelek nem valának, az ott találtató evangyéliomi könyvek ellen, melyek elégettettek, intéztetett a visszatörles, majd az örök kőfaltörő ostromszerek segédelmével a művészet ezen egyszerű remekét földig leronták. Más nap a keresztyéneket üldöző parancs egész ünnepélyességgel kihirdetett, a vérszomjas Galérius azon kívánsága azonban, hogy minden keresztyén egettessék meg, Diocletió emberibb érzelméi által némileg mérsékeltetett. E közben minden keresztyén egyház lerontása azonnal megrendeltetik, a püspökök halál büntetés terhe alatt szent könyveik kiadására felszólíttatnak, az egyházi javak elvételén, vagy államjavakhoz csatoltatnak, vagy hízogó csapodárok birtokába jut-

nak, a tekintélyesebb hivek minden állami hivatalból kirekesztetnek, végre minden keresztyén a törvény oltalmán kívül állónak nyilváníttatik. Lactantius egy bizonyos előkelő személyről (quidam) emlékezik, kinek János nevét a görög egyház hagyomány után őrzötte volna meg (Euseb lib. VIII. c. 5), ki a közhelyre kifüggesztett üldözési parancsot a zsarnok ellen szórt szitkok között tépte le, mely főléséért merényletért lassú tűz mellett süttetett, mit Lactantius írása szerint „et si non recte, magno tamen animo“ míg lelkét ki nem adta, hősies mosolylyal szenvedett el.

A keresztyénekkel szigorú elbánást fokozta a nikomédiai császári palotának tizennégy nap alatt kétszer történt felgyuladása. Ezt a keresztyénnel benső szövetségben álló eunukhoknak tulajdoníták, minek következtében mihamar megteltek a börtönök főbb rangú keresztyénnel. A kínzások minden neme meg lőn kísértve a bűn kipuhatolása végett, az üldöklések megkezdettek. S miután kegyetlenkedése miatt a zsarnok ön életét bátorságban lenni nem vélé, lakát, Nikomédiát, oda hagyja. Két egykorú író közül egy fő ember és egy rhetor tesz említést a tűz okáról; az első villámütésből, a másik pedig Galérius cselszövényéből következteti.

Az üldözési parancsok, az e korban már rendezett postautak és levélhordások következtében, mihamar elterjedtek, a vidéki tisztviselők azonban nem birtak vagy talán nem is mertek elegendő elhatározottsággal fellépni. Félix, afrikai püspök, a szentkönyveket kiadni vonakodván, nem a hely színén hanem Lucaniában, a Horác születéséről nevezetes Venusiumban, a „praefectus praetorii“ által fejeztetik le. Midőn sok püspök állhatatossága miatt elvérzett, akkor némelyek a szent könyvek kiadásával bélyegzők nevőket. Szent könyvkiszolgáltatók hiveik között megvetés tárgyaivá lettek.

E közben szünni nem akaró dühvel folyt az irtó pusztítás a szent könyvek és egyházi épületek ellen. A szent könyvek másolatai sokszorozott kéziratokban forogván kézen, ha egészen meg nem emésztethettek is, de a gyülekezetek köz használatban lévő új szövetségi könyvei nagy részben elenyésztek, az egyházak vagy földig lerontattak, vagy pedig szószerű, ülő padok égettettek el, szent edények zúztatnak szét. Emlékezetben hagyatott egy frigiái keresztyén városocskára azon hősi elszántsága, mi szerint a népség, imaházát

a pogányok pusztításaitól megvédendő, fegyveresen a szent hajlékba vette magát, s miután a feladásra rá nem bírat-haték, a rá gyújtott egyház omladékai között találta tra-gikus halálat. Eus. VIII. II. A Sziria és Arménia határain keletkező nyugtalanságok keresztyén papok izgatásainak tu-lajdonittatván, új ürügyül szolgáltak ismét a keresztyénül-dözésekre. Mihamar megtelének itt is a börtönök püspökök-kel, papokkal és diakónokkal; a keresztyének között az üldözés általános lett; a verpadok és máglyák nem kiméleék áldozataikat. Mindazon kemény parancs dacára is, mely a keresztyéneket rejtegető pogányokat kemény büntetésekkel sújtatni rendeli, nem kevés volt azok száma, kik menedéket nyújtván az üldözötteknek, megmutaták, hogy a zsarnoki parancs egy érző kebelben az emberiség érzését nem képes elfojtani.

Diocletian császár letevén a birodalom jelvényeit, nyu-galomba lép s az üldözések folytatását volt hivataltársaira bizá. Ezen különböző jellemű és lelkületű férfiak bánásmód-ja a birodalom különböző provinciájiban igen különböző volt. —

Konstantius szelid jelleme, s művelt érzése, épen nem hatott volna nyommasztólag a keresztyén egyházra, becsül-te ő a keresztyének erkölcsét, méltányolni tudta hűségöket; de még mint „caesar,” alá rendelt helyzetet foglalt el a bi-rodalom kormányánál, az augusztusok u. m. Diocletian üldö-ző parancsait és Maximin szigorú rendeleteit érvénytelení-teni hatalmában egészen nem állt és, hihető, ezen türelmes szellemnek tulajdoníthatják a galliai és körülbelül már ezen korban keletkező félen levő britanniai egyházak is békéjő-ket és belnyugalmukat. Hispániában azonban a vértanúsá-gok sokkal gyakoribbak voltak, míg végre Konstantius utó-dának, Konstantinnak, kit bár politika, jóakarát, meggyőző-dés vagy akár lelkiösméret furdálás vitt legyen is a keresz-tyén hit föl vételére, jobb napok derültek a keresztyén egy-házakra.

Azonban hasonló szerencse nem jutott sorsul az itáliai és afrikai egyházaknak, mert itt az üldözés a keresztyéneket szivből gyűlölő Maximin alatt nemcsak teljes mértékben folyt, sőt súlyosbult is akkor, midőn a két császár, győzel-mét ünneplendő, Rómában találkozott. Letevén azonban ké-sőbb Diocletian a bibort, Sevérus társceszárs is folytatta a

véres rendszabályokat. Ezen korra esik már az előkelő itáliai családból származott Adauctus martirsága is, ki, mint kincstárnok, Róma nagyjai közül csak maga lette ezen dühösség áldozata.

A különben kegyetlenségeiről nevezetes Maxentius uralkodása visszaadá az egyháznak belnyugalmát. Ez ugyan is magát ellenfele a gyűlölt Galérius ellen megerősítendő, a tekintélyre és jóllétre vergődött keresztyének rokonszenvét kezdte vadászni, s oly eljárást követett irányukban, mely egy orthodox császárnak is becsületére szolgál vala. Ugyan is Marcellus, római püspök, az egyház kebelébe visszatérő hitől szakadtakra szoros egyházi fényítéket szabván, ez nemcsak meghasonlást hanem véres jeleneteket is idéze elő az egyházban. *) Maxentius az egyház békéjét helyre állítandó, az inkább erélyes mint bölcs püspök száműzetésével csilapítja le a zavarokat. A császári engedékenységgé újabb jelével találkozzunk Mensurius karthagói püspök irányában. Ugyanis ezen egyház diakonai egyike a császár személyét gúnyiratok tárgyává tévé. A hatóságok által üldözöbe vette egyházszolga a püspöki lakban kerese menhelyet. A püspök az üldözöttet pártfogása alá veszi, s menedéki jogát idő előtt gyakorlatba veszi. A fölségsértési vád alá került Mensurius e miatt fogva Rómába vitetik, s onnan rövid kihallgatás után bántatlanul egyháza körébe viszabocsáttatik.

Galérius vérszomjas kormányja alatt nem csuda, ha a keresztyének hitökhözi ragaszkodás miatt, keleti lakhelyüket elhagyván, nyugot békésebb vidékein kerestek menedéket. Mig Galérius az illiriai tartományokat kormányozta, mennyiben itt a keresztyén hit csak gyér előmenetelt tőn, nem sok módja volt üldözési szeszélyét követhetni. Kormánypálcája alá jutván azonban később kelet több tartománya,

*) Marcellus sirirata Gruters után. 1172 p. nro 3.
 Damasus római püspök által készítve 366. Kr. u.
 Veridicus rector lapsis quia crimina flere
 Praedixit miseris; fuit omnibus hostis amarus,
 Hinc furor, hinc odium, sequitur discordia, lites,
 Seditio, caedes, solvuntur foedera pacis
 Crimen ob alterius Christum qui in pace negavit
 Finibus expulsus patriae est feritate tyranni.
 Haec breviter Damasus voluit comperta referre,
 Marcelli ut populus meritum cognoscere possit.

nagyobb mező nyíltelötte a vérengzésre. Ugyanakkor jobb sorsot nem élvezhettek a szíriai, palesztinai, egyiptomi keresztyének sem, mert Maximin csak saját hajlamát követte, midőn védőjének Galériusnak szigorú rendszabályait hajtá végre. De a halálos ágyon megmozdult Galériusban is a lélek-ösméret, s elmondá végóráiban, hogy bármint szíven feküdt legyen is Róma intézményeit és ősi vallását fenntartani, de mivel az elvakult keresztyének mind eddig sem hallgattak az okosság és természet szavára, midőn későbbek valának hitelveik mellett elvérzeni, mint az állam kívánalmaihoz alkalmazkodni, nem ellenzi tehát ezután egyéni véleményeiket, vallásos öszvejövelteiket s a törvények iránti engedelmesség föltétele alatt őket császári magas kegyeibe részelteti, teljes bizalomban levén, hogy ők, valamint magok, úgy a birodalom üdveért és a császár boldogságaért is buzgó imáikat istenhez emelendik. Ezen méltányosság a végórákban egy elnyomott néposztály iránt, ha mindjárt későn jött is, minden esetre maradandó fénypont egy zsarnok sötét életrajzában, tanúság egyszersmind, hogy a lelki-ösméreten elkövetett erőszak soha vagy csak igen ritkán vezethet sikerre.

Ezen császári parancs következtében mihamar kiadák a börtönök ártatlan áldozataikat, a bányamunkákra kárhóztattak szabad lábra tétettek, a száműzött hívők öröm himnuszokat zengve tértek vissza honukba, s az egyház megnyitván kebelét vezeklések és bánalom könnyei között tértek vissza hozzá az elszakadtak.

A keresztyének javára kiadott ezen türelmi parancs Maximin alatt ismét erejét veszté; végvonaglásai között ismét új harcra készült a pogányság. A császári irtó tervet a provinciák kormányával nem ritkán megbízott bölcsészek is hatalmasan gyámolíták. Látván ezek, hogy a keresztyén egyház ereje az egyházi fegyelemben, öszpontosításban, papjaik s püspökeik köztiszteletben álló személyiségében rejlik: ezen erkölcsi hatalmat ellensúlyozandók oda vitték a kormányt, hogy ez rendezett pogány egyházi testületet alkot, a legkitünőbb pogány családok ivadékaiból pogány főpapokat rendel, ezeket a provinciai főpapoktól teszi függők-ké, s őket, mint hivataloskodási külső jelvénynyel, fehér öltönynyel látja el; mi közben a száműzések, sőt Eusébius szerint a vértanúságok is napi renden vannak (Lib. VIII. c. 14.).

Kelet fővárosai Nikomédia, Antiokhia és Tirusz szerencsekivánattal járulnak a császárhoz, esedezvén a megkezdett rendszabályok következetes folytatásaért. A császár megdicséri buzgalmukat, s ajánlkozik megkezdett művének végrehajtására. —

A Diocletian alatti üldözések történetét adván, szándékosan mellőzém mindazon borzasztó eseményeket, melyekkel Eusébius elbeszélései és Lactantius deklamációi nyomán a pogány kegyetlenség a jámbor hívők testeit gyilkolá, melyek aztán szerintök vagy csoda közbejövetele által érték végüket, vagy pedig mennyei győzelem látható jelenyeivel dicsőítették. Oly író felől, mint Eusébius, ki ha nem egyenesen is, de mégis elég nyíltsággal megvallja, hogy valamint mindent hiven előadott, mi a keresztyén hit dicsőítésére szolgálhatott, elhallgata ellenben oly dolgokat, melyek arra gyalázatot vonhatnak vala; könnyen feltehető, hogy békés kormány alatt később nyugalmat élvezvén, tulajdonságokra és a képzeletet nagyban foglalkodtató irmodorra is hagyá magát ragadtatni. Oly körülmények közt ugyan, midőn a pogány bírák vagy személyes bántalmakkal illetve vagy épen eszélytelen viselet, kihívó dac által ingerelve az üldözésre, vérlázító kegyetlenséget vittek is végbe, mégis józan mérséklettséget tőlük egyáltalában megtagadni igazságtalanság volna; sőt ellenkezőt bizonyít az, hogy a bánarabságra kárhoztatott hívők, rabságuk helyén, az általuk emelt kápolnáknak háborítlanul tarthatták istenitisztelőket. (Euseb. de martyribus Palestinae c. 13.) Nem csuda tehát, ha a mesés előadások nagy része, melyekkel telvék a régi egyház legendái, mennyiben a hitért vett sebek rögtön behegedtek, a lemetszett tagok ujonnan kinövének, mivel úgy adatnak elő, hogy különböző helyeken és időkben estenek meg, az ujabbkori történetész szigorú ítézését nem minden részben állhatják ki.

Már akár az újabb korok legendáiból indulva, melyek nem ritkán egész városokat, helységeket, sőt nemzedékeket áldoznak fel a pogányok bőszen dühének, akár a régibb kor dagályos irmodorát követve, melyek a helyett, hogy lehető szabatsósággal csak megközelítőleg is meghatároznák az ősi keresztyén egyház elvérzett hőseinek számát, áradozó szöözönbe burkolják a hívők szenvedéseit; szükség oly adatok után látnunk, melyek a bizonytalanság ezen tömkele-

géből kivezetvén, ha mindjárt megközelítőleg is meghatározhatjuk azok számát, kik mint az őс egyház elvérzett bajnokai hitők igazságát vérökkel pecsételék meg. Eusébiusz, (c. 13. de martyribus Palestinae,) részrehajlás nélkül jegyzi meg, hogy a Diocletian alatti korszakban a vértanúságot szenvedett püspökök száma kilencre ment. Ugyan ő utána tudjuk, hogy magában Palesztinában a hitők miatt elvérzettek száma 92 egyénre becsültetett. Mennyiben már Palesztina a keleti birodalomnak mintegy tizenhatod részét tévé, ezen alaphól kiindulva, a Galériusz és Maximin kormánya alatt elvérzettek száma az 1500-at nem haladja meg, melyből közép számitás szerint, a tiz évből egy egy évre százötven áldozat eshetik. Nem vevén már tekintetbe a nyugoti cézárók szelidebb jellemét, ezen számitási kulcs szerint az ezen vidékeken kiszenvedett mártirok számát 2000-re tehetnök. Ha hozzáadjuk még, hgy a Diocletian alatti üldözések, mind terjedelemre, mind tartósságra nézve fontosabbak voltak az ezt megelőzőtteknél, föltevén de nem engedvén meg, hogy a más üldözési korszakok ezen mérvben pusztíták áldozatjaikat, készen lehetne azon tábla, mely a politheizmus visszahatásának eredményét három lefolyt századon keresztül tanúsítaná.

Ha figyelmünkre méltatjuk azon nagy jelentőségű harcot, melyet a három elsőbb században a politheizmus vívott a világot majdan átalakítandó keresztyén új eszmékkal, nem lehet, hogy eszmetársulat útján eszünkbe ne jussanak azon belforrongások is, melyek a későbbi századokban az eszmék új iránya felett ezen egyházban fejlődtek ki. A keresztyén egyház a császári magas kegy melengető napja alatt mindinkább növekedvén és erősödvén célját tévesztve, a helyett, hogy a fölényhez annyira méltó egyszerűségben kereste volna tisztaságát, látható istenségek után sovárgott; a helyett, hogy mint szellemi hivatása kívánja vala, az értelem világító szövétnekével fénylett volna, a közép századok sétét babonájával szövetkezett; papjai a helyett, hogy egy oly szellemi országnak, mely nem e világból való, hív munkásaiként tüntek volna fel, földi ország hatalma s gazdagsága után nyultak; szóval az anyaszentegyház hajója csökönyös megállapodásban célját tévesztve zátonyra került. A józan értelem gyenge erőlködései igyekeztek ugyan azt tétlen megállapodásából kiemelni, de az a századok lomha fo-

lyása alatt mindig mélyebbre és mélyebbre süllyedt. Végre a tizenkettedik s tizenhatodik századok lefolyása közben megszólalván a szellem, sükerült azoknak, kik a reformatori tövises koszorú után nyultak, új életmozgalmat idézni elő ezen téren. A régi rendszer, a megállapodás baráti, a szellemi tétlenség semmit nem tevő légkörében igen jól érezvén magukat, nem vették közönyösen az új mozgalmat, az eszmék harcában egyenetlen anyagi fegyverekhez kapván, vérengező pallosok, lángoló máglyák s tüzes vasak itéletére hivatkoztak. A hitnyomozás segítettve a kormányhatalom szétzúzó sulya által nyomatékot adott gyászos működéseiknek. Ha meggondoljuk már, hogy egy, a szeretet evangéliomát valló keresztyén újabb korszak alatt, csak egy tartományban, Németalföldön, vallásos meggyőződésökért, száz ezeren véreztek el, kiket vakbuzgó vallásos düh hurcolt verpadra, nem fogunk csudálkozni a mesés istenségek azon tisztelőin, kik évezredes vallásos intézményeiket feltartandók, nem ontottak több vért egy roppant birodalom keblében, három hosszú század alatt önfeltartási érdekükből, mint a mennyit egy állítólagosan felvilágosodottabb keresztyén kor néhány évtizedén, ugynevezett magasabb státusbölcsesség birtokában, ontott a sötét fanatizmus.

Adja az emberi történeteket igazgató bölés gondviselés, hogy ha már csakugyan szükség, hogy szakadások legyenek, az isteni alapító nagy parancsa szerint a szeretet törvényében mindnyájan egyesüljünk, és az elvharcok a vallás terén, mindenkor hozzájuk illő szellemi fegyverekkel folytattassanak!

Nagy József
szomotori ref. lelkész.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KUTFÖK.

Adatok a miskolci ref. egyház történetéhez.

(Első közlés).

A miskolci ref. egyház története ugyan azon város következő című jegyzőkönyvéből: LIBER. ANNALIS. JURATORUM. CIWIUM. CIWITATIS. MISKOLC. JUDICE. PRIMARIO. BENEDICO. NYRI. ANNO. 1554. RENOVATUM. EST. TEMPORE. JUDICATUS. D. STEPHANI. SZABO. ONODIENSIS. ANNO. 1721.

Az 1577-ik évi jegyzőkönyv szerint miskolci predikátor volt Hevesi Mihály, kinek Szalontai Mátyás testamentomba hagyott 35 darab aranyat és 8 tallért.

1585. Bányaí Páter fő bíróságában az egész tanács együtt levén, a jelen voltak közt említettik Hevesi Mihály az itt való predikátor.

1588. Az arról való emlékezet, hogy Bányaí Páter uram fő bíróságában anno 1588. az egri vitézlő Bala házastársa Cabai Anna csináltatta az ur Jézus Krisztustól szereztetett szent vacsorának tiszteletére és ajándékozta meg az miskolci anyaszentegháznak gyülekezetit ez pohárral mind tányérostól anno Domini 1588. augusti die. 18.

Anno dni 1598. 22. januarii juxta vetus deliberatum est de proventu ministri ac rectoris exigendo ab iis hominibus, quorum vinea sunt in promontorio Diósgyőr sita.

„Hogy minden egy egy köből bort adjon akármely hegyen legyen szőlője is, ha szintén az miskolci hegyen nincsen is, az kiknek csak a győri hegyen vagyon is, először azért, hogy egyaránt való fizetésre híttak mindenik; másodszor mert lelki szolgálóknak fizetik, harmadszor mert az kiknek csak csabai vagy kereszturni he-

gyen vagyon szőlőjök is megadják. Ezzel pedig a győri predikátorok javadalmát a mi törvényünk le nem szállíthatta, először mert az ott való köből borral való fizetés is ab antiquo rendeltetett, másodsor, mert hogy azzal tartoznak vala, harmadsor, mert egyéb sok helyeken is akárki hol lakjék, de a hol szőlője vagyon, ott ad köből bort. Praesentibus reverendis et nobilibus viris reverendis, Clarissimo dno Vincentio Tolnay seniore cottus Heves et Borsod. Paulo Lónyay (kétes: helyesen olvasom-e), Georgio Sixai, Isaco Rothfeldi, Paulo Kérészy, Laurentio Csengeri, Michaelé Siklósi, Pauló Bereghszázi, Petro Gönci, Joanne Kazay, Petro Lónyay (mint feljebb), Nobilissimo Basileo Bakos, Georgio Macri, Georgio Bornemisza, Antonio Lassu“.

1625. Ez arról való emlékezet, hogy Teorek András fő bíró-ságába anno 1625. az becsületes és vitézlő Istenben elnyugodt Győrfi Jánosnak megmaradott özvegye ugymint az megmaradott fia ugyan Győrfi János az Úr Jézus Krisztustól szerzettetett szentvacsorának tiszteletére ajándékozta meg az miskolci anyaszentegyháznak gyülekezetét az pohárral anno 1625. 20 m. ap.

1627. Ezen szavak vannak: „Az predikátor malmának állapítja Miskolcon eleitől fogva így volt, hogy az derekas építését, házat, hajazatját, köpadját városék építették; az gátlását az jobbágyok tették, az papszeresiek és tótutcaiak az malom kövét az közből vették és hozták, gerendelt, zsilipfát azonszerint.

1627. „Ez arról való emlékezetes, hogy Ozdi Imre főbíró-ságában az becsületes Górsos János az Úr Jézus Krisztustól szerzett szent vacsorának szent tiszteletére ajándékozta meg az miskolci anyaszentegyháznak gyülekezetét kannával és tállal 1627“.

1639. die 11. maj. „Maklári Zobor Márton urunk miskolci második predikátor von az avas völgyön egy pincét Vatai Dömötörtől, városunkban lakozótul egy gönci hordó boron, mely akkor ért volna 18 fr“. (Jegyzőkönyv szavai).

1643-ban predikátor volt Tolnay János.

1644. 15. decembris. „Én Tolnay Borbély Gergely ön lelkiös-méreteimtől viseltetvén egészséges koromban az én kevés javaimból, melyekkel az én Istenem megáldott, adtam két száz magyar frtokat, s egy messzejes ezüst pohárt, az pénznek 50 frtját az miskolci templom épületére, az ötvenet a schola épületére, az ötvenet a szegények segítségére, az ötvenet a városnak közönséges szükségére, az ezüst pohárt penigh adtam az ur vacsorának sakramentomához, meg-gondolván és előttem viselvén sok keresztyén embereknek előttem

való ez világból való kimulásokat, kik halálok ideén meghnémulván, az ő javokból senkinek nem disponálhattanak“.

1646—47. Az fő predikátorságra vittük Kőrösi Mihály uramat.

1648. Mense martii az miskolci nagy harangh hasadott vásárnap halott temetéskor, az melynek ujjban való helyreállítására s megöntésére néhai üdvözült Tóth Mihályné testamentomban hagyott egy hordó bort“.

Item, eodem anno néhai Ozdi Anna hagyott tíz forintot az az fl. 10.

1653. „Kassáról hozott predikátornak Kassay Balázs“.

Az avasi templomban e század elejeig törvényes szokás volt, hogy a templomban levő kitünőbb helyeket a városi tanács, később a konzisztórium egyik vagy másiknak adta. E tekintetben következő jegyzőkönyv találtatik.

Anno dni 1670. die 19. mensis martii. „Mivelhogy az mely szék helyet az miskolci templomban az predikáló szék ellenében a Zabari familia fiu ágon levő defectusával in anno 1662. Sos Péter uram bíróságában az becsületes tanács és annakutána az egész város akkor nemine contradicente nemzetes Döry Ferenc uramnak az Isten házához való affectiójára nézve jure perennali conferáltak volt, de helyéből azon ő szokás ő klmét akkor kitétetvén, maga és maradékai számára új széket csináltatott vala és azt majd kilenc esztendeig pacifice birta: abban a szokásban Miskolczi János uram az Zabari Péter leányát, a ki elsőben Kéry Mátyás felesége volt, ugymint Zabari Zsuzsána asszonyt feleségül elvévén, az ő felesége jussával impediálta, és sok kocódások után arra menvén a dolog, hogy az nemes vármegye ad pdictum diem 19 pcent. mens. martii vice ispán uram feles számu becsületes főrendekkel, ugymint nemzetes és vitézlő Szuhay Mátyás, Zákány István, Zákány András, Lóczi János, Szomolyai Nagy Pál, Bekény András ónodi szolgabíró, Laskay János, az ládi fejér barátok, Ónodi Kovács András, Döri András itt való szolgabíró uraimékkal, item tiszteletes Szalóczi Mihály esperes, Szikszai, aszalai predikátor, Item Törnyei András és Beregi János itt való predikátor, Szendrői Márton harmaczi predikátor uraimékkal, az sz. ekkliésia részéről és ezen becsületes tanácsnak egy részével együtt ide Miskolcra kibocsátotta volna az végre, hogy azon villongó székeknek állapotját, melyiket tudniillik ő klmek közül illetné, törvényes uton eligazítának, midőn azért ezen deputátus urak becsületes külső és belső főrendek azon controversiának decisiojához fogtanak volna: elsőben ő klmeket mind a két részről az szent békeségre admoneálták ugyan, de ő klmek egyéb-

képen meg nem állhattanak, nem akarván egyik is ő kelmek közül jussától elállani, hanem ez concordia azon két részről megemlített Döry Ferenc és Miskolczy János uraimék között úgy sopiáltatott az magok egyenlő kívánságok szerint, hogy egyik is ő kelmek közül a modo in posterum azon székből és helyeken ne üljön“.

Anno dni. 1678. die 9. men. februarii.

In domo parochiali ecclesiae Miskolczyens. synodoque partiali dioecesis. cotuum. Gömör et Borsod presentibus clarissimis atq. Rdis. Dnis. Dno. Andrea Szent-Mihályi, Dno. Andrea Ternyei Dno. Stephano Kapossi, Dno. Valentino Kőszeghi, Dno. Joann Etsedi, Dno. Stephano Némethy, Dno. Joanne Báry et Dno. Stephano Zilizi, item gros. Dnis. Stephano Kecskeméthy senior, Joann Miskolczy, Andrea Döry, alio Andrea Aszalai, Joann Palóczy, denique circumspectis Georgio Simon iudice primario oppidi Miskolcz, et Andrea Szigyártó juratis eiusdem oppidi civibus in facto solutionis et exactionis didactri in praemium et mercedem laboris Dnorum rectorum scholarum loci cuiuslibet in posterum persolvendi subsequens limitatio et aestimatio facta est.

Mivel a deákságon, neutralistákon és mendikánsokon kívül a tanulók közé felvett gyermekekből valók, ugymint itt lakos becsületes emberek gyermekei és vidékiek, különbözést kellett a dologba tenni, a fizetés azért a szerint így különböztetik meg.

Az itt való abeciarus gyermektől a rudimentáig limitaltatott huszonnégy pénz d. 24, az vidékitől pedig az etymológiáig egy egy forint, 1 frt.

Az itt való rudimentistától den 50, az gramatistától den 75., az syntaxistától fl. 1 d. 50, az vidéki etymologistától és syntaxistától egy tallér, tallér 1.

Az itt való poetatul fl. 1 d. 70, oratortul egy frt. 80 pénz, logikustul fl. 2.

Az vidékiektől poetatul fl. 2. d. 50. oratortul fl. 2. d. 75, logikustul fl. 3. idest három forint.

Anno 1678. partim 1679. fő bíró Busa Mihály, tanácsbeli személyek: Miskolczy Péter, Thilai Bálint, Forrai János, Pathai István, Jacso András, Szigyártó András, Poroszlai Mihály, Király János, Király István, Deöri Bálint, Nagy Gáspár, Septei András, Majoros Pál, Thékes János, Czene András, Trencsényi György, Szabó Miklós, Varga Mihály, notarius: Nánási István, kincstartó: Thernyik András, vásárbíró: Kóródi Bálint; félesztendő kapitányok: Szendrei Márton, Pap István, Szendrei Szabó István, Tóth Gergely, Ando Márton, Thót Márton, város szolgálja: Theleki Péter.

Statutum est ex communi Dnorum senatorum iudicis ac totius oppidi consensu, a modo inposterum. Minden rendes biráink feő predikátorunknak praedecessorunk által, rész szerint az schola mester asztaltartására, rész szerint penig az első parochiához tartozó szőlőknek miveltetésekre conferáltatott, és rendeltetett ötven magyar forintokat id est fl. 50. Ismét az második predikátorunknak hasonlóképpen conferaltatott tíz magyar forintokat, egy hordós bort, egy hordós leőré és nyolc miskolczy köböl buzát tartozzanak intra anni revolutionem sine defectu meghadni és megfizetni a város közönséges jövedelméből és pénzéből; alio quin ha intra anni revolutionem ezként megh nem fizetnék esztendőnek eltelése után, az maga javaiból és pénzéből legyen köteles mind azoknak megfizetésére. Anno ut supra die 7 mens. martii.

Anno dni. 1689. 5 die martii. Bányai Péter főbiróságában jöve mi előnkbe Tóth Benedek az feleségével Anna asszonynyal, hogy az minémü buzát az predikátor malmából ellopott volt, az vétkiért érdemlett volna halált; de biró uram mind az egész tanácssal, mind az predikátor akaratjából engették meg halálát.

1703. 9-a januarii. Reverendissimus Dnus Ioannes Óvári ecclesiae nostrae reformatae verbi dni minister fidelissimus in sacri ministerii functionem hoc anno quoque apud nos continuandum per dnos iudicem primarium, et nonnullos dnos senatores honorifice requisitus et rogatus sese compromisit ac determinavit die 9 januarii.

Die 24-a januarii. Infrascripti venerabilis status ecclesiastici ministri, videlicet clarissimus dnos Buzinkai, humanissimus item ac eruditus dnos Stephanus Simándi necnon praestantissimus dnos Andreas Sz. Pétery, ille in verbi divini praeconium, hic in praeclari seminarii nostri rectoratum, hic vero in cantorum magisterium anno quoque continuandum per dnos iudicem primarium, nonnullosque adjunctos dnos senatores honestissime requisiti et rogati, sese cum alacri promptitudine Deo ac ecclesiae ejusdem servituros compromiserunt.

1704. 8-a febr. A méltóságos fejedelem felsővadászi Rákóczi Ferencz klmes urunk ő nga, minekutána Tokaj várát hosszas vitatása után accorda által megvette volna, szállott be feles hadakkal téli kvártélyára Miskolcz városában és ekkor a becsületes birák alázatos instanciájára ajándékozott egy tört ágyut, melyben 11 mázsa réz volt, melyet több dirib darab aprólék rezekkel, melynek némely része az ecclesia kezénél volt letéve, némely ismét a város lakosai által együnnen s másunnan adattatva (melyről való laistrom a város levelei között való fragmentumokba írva vagyon) összeol-

vasztván ugyanitt Miskolcz városában egy Podolinszky György nevű lengyel harangöntő által megöntetett, mely most a harangok között legnagyobb harang, melylyel is sok becsületes emberek körülötte való munkájok s forgolódások után kezdettenek elsőben is harangozni a templomba való menetelre Orbán napján, mely volt 25. Maji. NB. Ezen harang materiája közé olvasztatott a város ládájában régen heverő s tizennégy frtbul álló poltura is.

1707. Minthogy az egész város közönségesen az német és rác ellenség miatt megégettetett és a város lakosi sokan (helyek nem lévén) falukra kioszlottanak, jóllehet azokról is convocáltván, a mennyire telhettenek, összevgyűltenek az iskolában levő nagy auditoriumban (melyet az ellenség az egész scholával meg nem égetett volt) és elsőben is bírók uraim ő klmek személyekben Faragó János uram tisztességesen elbucsuzott.

1710. 18-a januarii a városi tanács előtt egyházfuságra beállítottanak és megesküdtettenek Takács Nagy János és Thállyai Szabó István uraimék.

Anno 1712. 18-a januarii megmarasztották Tiszteletes Rimaszombati Mihály uramat ő klmét bírák uraimék az miskolczy ref. szent ecclesiában való első predikátorságra.

Anno 1712. die 29-a januarii nemes Miskolcz városának felső közép és alsó renden lévő lakosi közönségesen említett Miskolcz városának közönséges tanácsházában convocáltván ugyan megírt Miskolcz városában levő reformata szent ecclesiának lelki pásztorának tiszteletes tudós Rimaszombathi Mihály uram és az szent fraternitásnak érdemes esperestje által scriptotenus producalit némienmő gravamenek decisiojára és dilualására, arra a megírt nemes frequentia, ez alább megírt punctumokra sana deliberatione ekképen tett resolutiót.

Series.

Primo primum. Megírt tiszteletes esperest uram ő klmé által írásban előadva punctumok rendi ekképen következik:

A miskolczy nemes szent congregatio eleiben adandó difficultások, melljek az első parochia eránt occurralnak, és mind consideratione s mind hogy tollaltassanak, méltók.

1. Mivel az előtt mind azokat, melljeket a malomba, és a körül kellett csináltatni, és a kőnek hozásával a város tartozott, excepto hoc, hogy mikor követ hoztak, a predikátor adott egy köből lisztet, mint ez vagyon prothocolálva, és ugy practizáltak; most pedig abusuban ment a miniszernek nem kicsiny kárával, azért is

kivánságom ktek előtt jó uraim ennek dolga in priorem statum redigáltassék.

2. Mivel a szállók igen elpusztultak, nem miattam, mert engemet illető minden munkáit megadtam, szintén úgy mint másutt magam kis szállócskéinek, hanem a miá, hogy nem homlitottak, melljel is a város tartozik, és én erre vigyáztam marasztásomkor, s minden esztendőben elől adtam marasztásomra deputalt becsületes uraiméknak, igenis ígérték ő klmek, mind azonáital ugyancsak elmúlt, ez okon lett pusztulások. Azért mivel miveltetése sok kárommal vagyon, senki töllem nem kívánhatja, hogy pénzen kárt vegyek, úgy vennék penig mert legalább is minden munkáira 180 frtot költök; most lett három hordóval s két átalaggal, másszor hat tal, az előtt tizenkettővel, ennél penig többet vehetnék, az ő idejében kész pénzen, melljel csekély asztalomat beérném, és így a szent György szállón kívül a négyet kényszeríttem a nemes városnak resignálni. Sub spe bonificationis az innen emergált defectus iránt.

3. Mivel schola mester uramnak sok esztendők alatt lött intertentioja vagyon káromra és kissebbségemre, hogy kevés sallariumomat ő klmével partialjam. Én adjak bort, kenyeret, pénzt ő klmének, holott oka sincsen ő klmének erre, hogy töllem ezt várhassa, mert sem hivatalomnak valamely részét nem viseli, sem ő klmének fizetésébe rövidség nincsen, sőt kétség nélkül vagyon, hogy nagyobb a schola mester fizetése az első predikátor fizetésénél, s mégis legyen nekem öt hordó borom egyet adjak, s így egyebet ítélje meg jó uraim klmetek között akárki is, micsoda ius et aequum a melly velem ezt cselekedhetné, sőt ha ugyan maturiori discussione ezeket megfontoljuk, schola mester uram tartozik a predikátornak, mivel sokszor, egyszer másszor hasznos munkát téssen a predikátor a scholában, melljet ugyan nem kívánok, s Isten oltalmazzon ezután is valamire érkezem, jó szívvvel cselekszem; de ő klmé sem várja semmi intertentióját töllem. Ezek levén a difficultasok, klmeketek bizodalmasan kérem, vegye egyenes ítélete eleiben s méltó tekintetben, és mind sok káromat gondollja meg, melljeket első esztendőben szenyvedtem, magam soldján szolgálтам, s mind fáradságos munkámat, s mind klmetek busítása és botráncokozása nélkül még eddig klmetek között elővitt életemet, és ezekben klmetek tegyen kívánt igazítást kéri ezekér. A Christus szolgálatába ketek szolgálja Rimaszombathi Mihály az miskolci szent ecclesiának lelki pásztora. Mely felül declaralt proiectumra felül titulalt esperest uramnak ő klmek ugyan a felül megírtt közönséges gyűlésben lett ilyen replica:

Quoad primum punctum. Minthogy említett Miskolcz városa ab antiquo az első parochiához deputalt város malma az elmúlt 1627. esztendőben condalt statutum, et deliberatum szerént a minémű épülettel kívánta és kívánja a város subleválni és építtetni, mostan is azon deliberatumnak és végzetnek inhereal. Mely deliberatumnak rendi és tenora eképpen következik.

Az predikátor malmának állapota Miskolczon eleitől fogva ugy volt, hogy a derekas épülését, házát, hajazatját, köpadját városul építteték, az gátlását az papszeresiek és tótutezaiak, a malomkövet a közből vették és hozták, gerendeljét, zsilip fáját az szerint az közből.

Quoad 2dum punctum. Az parochialis szőlőknek a város kezibe való resignáltatását a város absolute magára nem assumallja, hanem megtekintvén már felül titulalt esperest és predikátor uram ő klmé az elmúlt esztendőkre fén forgó revolutiók miatt ő klmén történt és esett kárvallásait, nem akarván megvonni a nemes város ő klmé iránt ennekelőtte gyakoroltatott jó akaratját a szőlők építetésében, mostan is ezen jó akaratjátul nem recedal a város, illy declaratioval mindazáltal, hogy tudniillik a midőn az Isten a homlitásnak idejét esztendőnként megáldja tehát valamennyi munkás emberekkel az parochialis szőlőkben, sokszor titulalt predikátor uram ő klmé a homlitást a nemes reformata ecclesiának hitese egyházfiainak relatiojokra dietim az homlitó embereknek napi számokat tartozzanak Miskolcz városa birái és tanács ex communi exsolvalni, ugy azon homlitáshoz kívántató elegendő ganajt avagy trágyát hordatni. Ha pedig a melly esztendőben sokszor megirt esperest uram ő klmé nem homlittatna, tehát a város ne tartozzék semminemű munkájára a parochialis szőlőknek (az egy homlitáson kívül) succurrálni.

Quoad 3um punctum. Valamint eddig fő predikátor uramnak ő klmének a schola mester tartásáért observáltatott, és annuatim megfizettetett huszonöt frtokból álló summa pénzt a város exsolválta, ugy mostan és jövőendőben is, azon huszonöt forintokat schola mester uram ő kelme intertentiójára megadni tartozik. De cetero fő predikátor uram ő klmén áll miként lehessen mester uramékkal ő kelmekkel az intertentio iránt egymásközött való megalkudás.

Egy szóval: ezeken kívül sokszor megirt első és fő predikátor uram ő kelme proiectumára a város hogy accedaljon és valamely innovatiót tehessen, sem a régi irási a városnak, sem peniglen a memoria hominum lett biteles embereknek relatiója nem dicthalják sőt nem is consential annak a város, hogy sokszor titulalt

esperest uram ő klme után következő ő klmének successorira ezen város jó akaratja deriváltassék, és az szent ecclesia matriculájában beirattassék. Datum ex publica congregatione liberi oppidi Miskolcz anno, mense, dieque supranotatis. Extradat. per juratum oppidi Miskolcz notarium Samuelem Wetéssy mpr.

1715. die 7-a januarii. Fő predikátor Tiszteletes Szombathi Mihály ur megmarasztása determináltatott; az marasztásnak idejét mindazonáltal elméjére kell ő klmének adni, hogy a mint ezelőtt praktizáltatott, tehát ő klme az scholamesternek vagy asztalt tartson, vagy pedig ezen tartásért kívántató pénzt és ahoz kívántató pénzt az mesternek exsolvaja ő klme.

Die eodem második predikátor Tiszteletes Bereti Mátyás uram megmarasztása is determináltatott. Hasonlóképen megtekintvén az város scholamester Nagymihályi Gergely uram ő klme két esztendőök alatt való itt lakása alkalmatosságával az esztendőöknek meddsége miatt lött csekély proventusát, ehez képest harmadik esztendőre való ő klme megmarasztása is (hogy annyival is inkább belső hivatalbeli szent szándékába boldogulhasson) determináltatott, melyről Tiszt. Füleki András pataki professor uramat tudósítani kelletik.

1716. die 20. januarii. Schola mester hozására expedíáltattak a ns sárospataki collegiumba Gyöngyösi Jó István és Csóka Márton uraimék, rendeltetvén ő klmek uti költségére tíz magyar forintok, ismét az szokás szerint azon ns collégium első rend tagjainak megvendéglésére nézve adatva ő klmek kezéhez egy átalagos bor, melyet magokkal el is vittek ő klmek.

1717. die 12. nov. celebráltatott gralis gyűlése Miskolcz városának, melynek alkalmatosságával előadatván szószóló idősbik Faragó János uram által néhai Tiszteletes Rimaszombathi Mihály urnak Miskolcz városa fő predikátora meghalálózása és abból emergált defectusa a városnak, ehez képest determináltatott, adattassék hivatal miskolczi predikátorságra esáti predikátor Tiszteletes Tarczali Sámuel uram ő klmének.

Tarczali Sámuel a hívást el nem fogadta, meghívatott Bodrogereszturban lakó Zsérczy Lőrincz, ki a meghívást elfogadta.

Die 28. 1717. Ujebben celebráltatott gralis gyűlése Miskolcz városának, melynek alkalmatosságával hogy Tiszteletes Bereti Mátyás uram jövő esztendőre is megmarasztassék, egyszersmind pedig annak idejében az első parochiában transponáltassék, determináltatott.

Elméjére kell mindazáltal ő klmének adni, hogy az uri imádságban a minemű szokot netalán ex praecipitantia szokott ő klme

elhagyni, tehát ezen defectust ennek utána ő klmé abban hagyja és ne is kövesse, hogy az szegény községnek is minden botránkozás nélkül lehessen azon uri imádságokkal az Isten házában élni, hogy penig azon defectusa említett Bereti Mátyás uramnak annyi-val inkább remediáltathassék, tehát ő klmének declarálni kell egy-szersmind ezen megmarasztásnak idején, hogy ha különben nem lehet, tehát írja le ő klmé az említett uri imádságot s úgy mondja az Isten házában az Isten népével együtt és e szerint szoktassa ő klmé magát azon uri imádságnak minden hiba nélkül való elmondására.

Die 4. jan. (1718). Csóka Márton és Erdélyi István uráimék expedíáltattak az ns Borsod vgyei sz. társaság gyűlésére Szpéter városába, Tiszteletes Zserezy Lőrincz uram miskolezi második predikátorságra való hivatála iránt consensusért.“

1718. 12. januarii még említés vagyon Bereti Mátyásról, de mi történt vele, nem tudatik. A jegyzőkönyv szerint 24. januarii csáti predikátor Tarczali Sámuel hivatott fő predikátorságra s a hívást el is fogadta.

1720. Scholamester Szentpéteri István volt. 19. febr. Tarczali Sámuel Debrecenbe hivatik, de a miskoleziak, minthogy magát pro anno kötelezte, bár a dolgot a debreczeniek erőltették, nem bocsátották.

1721. 16. jan. határoztatott, hogy scholamesterségre tisz. Csáji Mártont hozzák ki Sárospatakról.

1725. Schola direktornak tisz. Bánhorváti Márton választatott.

1728. 1. jan. Schola direktorságra sárospataki senior Kispatiki János hozatni rendeltetett. 6. decemb. Zserezy Lőrincz meghalálózván, második predikátorságra tisz. Csáji Márton választatott.

1730. 30. jan. Togatus ifjakkak számok restringáltatik minus ad num. 20; majus vero ad num 25.

1730. Scholamester Dookus János.

1731. 24. julii határoztatott, hogy néhai tiszteletes Tarczali Sámuel ur temetésére és annak solennitására mindennemű expensakat ex cassa communitatis medio dnorum inspectorum Stephani Erdélyi et Sigismundi Sóry nzetes Boldisár Zsigmond ordinar. bíró ur ppter merita et existimationem oppidi vitessen végbe.

1730. (hibásan; 1731-nek kell lenni) 30. julii, második papságra tisz. Tokai Márton választatott el.

1731. 28. decemb. Schola direktorságra a pataki collegium érdemes seniorának Szoboszlai István uramnak adatott hivatás.

1734. 7. decemb. Losonczy predikátor Jánosi György meghallgatására követek küldettek. Tokai Mártonnal mi történt, nem tudatik; előtte való évben marasztatott, de úgy, ha megjavítja magát.

1735. 1. jan. csak Csáji Márton marasztaltatott; és Kádas Mihály iskolamester mikor hozatott, nyoma nincs.

Soltész Nagy János.

IRODALOM.

BUNSEN CHR. CARL JOSIAS. Vollständiges Bibelwerk für die Gemeinde. In drei Abtheilungen. Leipzig. 1858.

Ki Bunsennek csupán politikai fényes pályáját ismeri, álmélkodva kérdezhetné: mit keres Saul a próféták fiai között. Csodálkozása azonban enyész, hallván azon életrajzot, melyet szerző jelen munkájának 118. s következő lapjain magáról ekkép tesz*): „Keresztényenileg vallásos szüléim mindjárt gyermekségem óta figyelmemet Krisztusra fordítván, a bibliában oktatának. Mint gyermek, az apai háznál, a szentírásnak eredeti nyelven megértésébe vezettem be. Már gimnáziumi tanuló koromban (1805.) eredeti nyelven olvasám a teremtésről írt könyvet és az evangéliumot, majd két évvel később az utóbbit szír fordításban. Akadémiai pályára lépven 1809. a theologikumot tanulmányoztam. Szerencsém volt a szentírás nevezetesen az ó szövetség magyarázásában Arnoldi és Hartman alapos tanítók oktatásával élni. A klaszszikai régiség tanulmányozására adván 1810. magamat, a bibliai fürkésztést nem vesztém szemeim elől, az ehez való visszatérést szoros feladatomból tűztem ki. Szükségessé tartám azonban előbb, hogy a klaszszicitás remek példányinak studiuma által izlést sajátítsak el, és hogy a bibliai keresztényen hitbe magamat mintegy beélve, ennek igazságát enmagamon megta-

*) Bunsen született 1791. a waldceki fejedelemség Korbach helységében. Tanulását, melyet Marburgban kezdett meg, Göttingában folytatta, hol 1811. gimnáziumi tanító volt. Nyelvészeti tekintetből elsőbbsen Hollandiába, majd Koppenhágába ment. Niebuhr híre Berlinbe vonzá, valamint Sylvestre de Sacy-é Párisba. Rómában 1818. porosz követségi titoknok, majd Niebuhr távozta után követhelyettes, aztán valódi követ. Rómát 1838. oda hagyva Schweizban viselt követséget, innen 1841. Londonba rendkívül megbízásban küldetvén, ott valódi követté lett. — Hányadik gimnáziumi tanár vergődik fel ily magasra!!

pasztaljam. Így lelkesülve haladtam a klaszszikai literatura terén, Heine és a vele szellemben rokon Hey, Lachman és Lücke Fridrik vezérlete alatt. Nem kis befolyással volt eleitől óta kedvenc eszmémre, a bibliai fürkészésre, Sylvestre de Sacy persa és arab leckéinek élvezhetése Párisban“.

Jelen munka, mint szerző a 120. lapon mondja, hét évi szak tanulmányozás után, 20 évi folytonos előkészület eredménye. Az élet iskolájának oly kedvező oktatásában ritka egyén részesült valaha, mint szerző. Homér Uliszses bölcseségének tényezőjeül mondja, hogy sok népek szokásainak ismeretére jutott el, és sok várost látott. Bunsen Párisban, Hollandban, Bernben rövidebb ideig tartózkodván, husz évig lakott Rómában, és tizenötig Londonban. Valóban neki a földiek bő mértékben megadtak, neki, ki az Isten országának és annak igazságának keresését tűzte ki törekedéseinek céljaul, munkásságának rugójaul.

A bibliai, mint isteni igazság ismeretére másképp el nem juthatni, mond szerző, mint a hogy én eljutottam, és a melyet, mint bizonyos lépcsőzet szerint való ismeretre jutást jelen munkámban ezenel előadandó vagyok. Mindenek előtt szükség van a bibliai dolgok elfogúlatlan, előföltétlen megalapítására, aztán a lettdolgok történelmi összfüggésének átlátására, végre annak, a mi a bibliai tényekben és azoknak történelmi összefüggésében állandó és örök, méltánylására, a szentirási világnézelem szempontjából. Az első lettdolgi, a második történelmi, a harmadik pedig fogalmi stádium.

Szerzőnek bibliai munkája, az említett stádiumokon, mint ugyanannyi fejlődési fokozatokon kiegészülve, nyole darabra fog terjedni. Több évi tárgyavatott előkészület kezeskedik a munkának lehetően tökéletes előállta felől annyival inkább, mivel szerzőnek már a tervezett stádiumok közül mindenikre nagyon jeles monográfiái jelentek meg.

A bibliai lettdolgok elfogúlatlan megalapítása válhatlan összfüggésben áll azon kellékkal, hogy a szentirási szöveg az olvasás kétségein felülemelve tétessék át ez vagy amaz élő nyelvre. Szerző ezen, mondhatnók, legnehezebb stádiumon is tett már töredék mestervonásokat, nevezetesen Jóel és Jónás proféciáinak fordítását kritikai dolgozattal párosítva adá, valamint az evangélikus énekes és könyörgéses könyvben, mely 1842-ben szerző neve nélkül jelent meg, hatvan válogatott zsoltár fordítását közlé.

A tisztába hozott szöveghez illesztett fordítás azonban egy egyén erejét haladó munka levén, innen szerző 1854 óta, a hivatal nélküli magány csendébe vonulva, Kamphausen Adolf és Haug Már-

ton híres orientalisták közremunkáltával küzd az itt előforduló bokros nehézségek elhárításán.

De bár e teren a tartalom a munkálatot folytonos küzdelem tartsa még, a történelmi és fogalmi stádiumokon a munkálat a tartalmat már teljesen hatalmába keríté, nevezetesen a történelmi stádiumot illetőleg, szerző 1844—47. adott ki munkát következő cím alatt: „Egyiptom helyzete a világtörténelemben“. Ezen munkának előnye az, hogy benne a héber kronológia, az emberiség kezdő története és fejlődésének korszakai konstatirozvák, valamint a térek pontosan kijelelvek, melyekbe az ó szövetségi elbeszélések és okmányok tartoznak. Az itt tisztába hozott szenttörténeti lettdolgok, napfényre derített emlékek mentté teszik a szentírást a történelmi kritikusok azon vádjától, hogy az valódi történetek helyett mithoszt és legendákat ad. Szinte az új szövetségi időszámítás, keresztyénség kezdő története és fejlődésének korszakai, kivált a Baur-Schweglerféle gyanúsítás ellenében okadoltan igazoltnak következő munkákban: „Ignácféle levelek 1847. Hyppolitus és kora 1852. A keresztyénség hét elsőbb nemzetségeinek tanítói, párosulva a három elsőbb század okmányival. 1854“.

Végre a megkezdett bibliai munkát fogalmi stádiumon, szelvényben vázolja elő szerzőnek 1857. megjelent következő című munkája: „Isten, a világtörténelemben“. A szent okmányoknak kritikája, valamint az összes kijelentés világtörténelmi nézelve, mond szerző, mind addig hiányos s tökéletlen, míg a bibliai istenismerés mint központ, mint a világtörténetben lényeges alkatrész nem méltányoltatik.

Az eddig mondottakat az egész munka szellemének ismertetéseért emelők ki. Az első darab nyomtatásban megjelent kézalatti első felének különösebb tartalmúl szolgálnak: értekezések az ó és új szövetség kánonjának eredetéről, az összes gyűjteményben az egyes alkatrészeknek helyes rendéről, az eredeti szövegnek okmányiról és annak régibb és újabb nyelvekre fordításáról; szóval a biblia bevezetésében rendesen tárgyaltni szokott tételekről. Egy külön cikk Istennek ó szövetségi neveivel foglalkozik. Az Elohim és Jehova neveket Istennek tulajdonsági mondománya gyanánt veszi, ellentétben más szentírásmagyarázókkal, kik Istennek még szentségi mondományát is az Elohim és Jehova kifejezésekhez mindenben hasonló tulajdon névnek tartják. Hogy Isten ó szövetségi neveinek jelentősége van, az a tulajdon név lényegének semmit sem árt. Plátó „Kratylosz“ dialogusából látható, mily szorgosak valának a régiek a tulajdon neveknek is jelentőséget adni.

Jelen bevezetésben különös érdem tulajdonítandó az időfolyam megalapított azon rendének, mely szerint a héber nép történetei, az egyiptomi kijöveteltől fogva Nagy Sándor koráig, a legkövetkeztetesebben öszhangzatos párhuzamban folynak Egyiptom, AsszírIA és Babilónia egykoru történetével.

A munka lényeges tartalmához képest, különösebb érdekekkel bír szerzőnek szentírásmagyarázási álláspontja vagy annak látása, mi csoda szempontból fogja tárgyalni a szentttörténeti lettdolgok értelmezését.

Előőbbben is a 102—105. lapokon nagyon érdekesen jellemezvén azon nézpontokat, melyek a szentírásmagyarázat terén mint tárgyalási modorok divatoznak, minők a dogmatikus, racionalisztikus és misztiko-pietisztikus nézelmek, a szentírásnak helyes magyarázatát következő alapigazságokra fekteti.

1. A szentírás tényleges igazságot tartalmaz, minek következtében mindenen előtt tisztába kell hozni, mit tanít a szentírás ugy egészben, mint egyes tételeiben, legyen az külső történet vagy valamely isteni dolgokat tárgyazó gondolatnak történelmi kijelentése.

2. Hogy ezen bibliai tudósításnak és kijelentésnek története igaz; hogy tehát az idő előadásának, a melyben, a személyeknek, a kik által, és a körülményeknek, a melyek közt előálltak, szóval a történelmi vizsgálódás és előadásnak lehetőknek kelljen lennie.

3. Hogy az ekkép megállapított és történelmileg felvilágosított tényeknek maradandó magvok, szellemi értelmök van kiváltkép Isten országának megértésére, melynek központja Jézus, s a róla szóló tudósítás.

Ezen alapigazságokhoz szabva, bírálja szerző a szentírásmagyarázat főnebb érintett nézelmeit. A dogmatikus és misztiko-pietisztikus rendszernek, mond szerző, annyiban van igazsága, a mennyiben elismeri, hogy a szentírásban állandó, szellemi, vallásos tartalom van. De mivel azt, a mi történelmi, mindkettő félreveti és megsemmisíti elhanyagolás avagy hamisítás által, megrontják és eljászásk a megnyert alapot is. Az, mi a bibliaában lényeges, mindkettőnek elenyész kezei között, de különösen a dogmatikusok vagy egyházi iskolásoknál. Ezek ugyanis rendszeröket ugy állítják fel mint irányadót és így a biblia felibe teszik, mihelyt azzal az egyszerű s mesterkéletlen bibliai ige össeütközésbe jő. Ezek tehát nélkülözök ugy a második miként a harmadik igazságot. A misztikusok ellenben elismerök a harmadikat elvileg a legfőbb mértékben, csakhogy értelem nélkül, minthogy a második, a történelmi, vizsgálódást el-

hanyagolják és ekkép gyakran a tiszta lettdologot is elvesztik szemek elől.

Ezeknek ellenében a racionalisták méltán jogosultnak érezhetik magokat, a mennyiben a tiszta lettdolognak kifürkészésére törekcszenek, a történelmi vizsgálódást is körükbe vonják. Minthogy azonban szerintök a bibliai előterjesztésnek nincs eredeti, állandó, szóval isteni tartalma, s minthogy az egyházközség szükségét és alapérzelmet benső lényegében nem értik, ha egészen meg nem tagadják; azért sem a bibliában sem a községben gyökeret nem verhetnek.

Ugy látszik, mintha azon theologusok járnának jó uton, kiknek hite szerint a bibliában vallásos tartalom van, még pedig nem mellékesen hanem lényegesen; és hogy ezen tartalom az egyházközség benső istentudalmának (a vallásos érzelmiségnek) megfelelő és annak irányt adó. Ezen két jegy (megfelelés és irányadás) közremunkáltával nézetök, következő alaptételben fejezhető ki: a bibliának Istenről és a világról való öszves nézete legyen és maradjon a községre nézve minden lényeges dolgokban elhatározó és ez őrizte meg az evangyéliomi községekben és népekben a teljes keresztyén istenösmeretet s még pedig azon mértékben, a mint az evangyéliomi nép szabadon vallhatta és érvényesíthette.

Ezek a helyes ösvényen járó theologusok is azonban, mihelyt tovább akarnak menni, azonnal tévelybe esnek, t. i. mihelyest a bibliának történeti tanalakját fölfoghatónak vélik, gondolják. A történeti előterjesztés és az eszmei vagy megérthető, fölfogható nem fedezik teljesen egymást. Mindkettőnek alapfogalmai különbözők és különböző téren mozognak. Az egyetemes és föltétlen igazság csak fogalmilag bizonyíttathatik be; a hiteles lettdolog pedig történeti tanubizonyosságok által erősíttetik meg. Ha a történeti figyelembe nem vétetik, az emberi szellem vagy a mithósz vagy a papság hatalmába esik, tehát rendszerint mindkettőébe. Ha a logikó-metafizikai megmutatást legenda vagy jelkép pótolja, ezzel egy mithológiai szövevény áll elő, mely a megmutatás hiányát takarja el, midőn az eszmét mint valamely megtörténtet, tehát tényleg megvalósultat állítja elé. Ha pedig a filozófiai megmutatást egyéni hatalomszónak kell pótolni: úgy annak, ki azt hirdeti és érvényesíti, mint élő orákulumnak, közvetítő állást kell elfoglalnia Isten és a többi emberek közt, a mely az evangyéliommal homlokegyenest ellenkezik. Ellenben ha valami lettdolognak vétetik, a mi bölcséleti szempontból lehetlen, avagy kritikailag be nem bizonyíthatónak látszik, akkor minden összeköttetése valamely gondolati rendszerrel nyilván visszás és csalékony. Mért mit használ metafizikai vagy általában

tudományos magyarázása valamely tényleges dolognak, mely épen nem bizonyítottatott be, talán nem is áll. A nem valódi, bár eszmeileg a legkövetkezetesebben vitessék is ki, mindig csak képzelt dolog marad.

A dogmatikus és racionalisztikus nézpont megállhatásán kétségbe esve, beölnök-e magunkat a vallásos érzületnek és így a miszticizmusnak és az ezzel rokon érzelgős pietizmusnak meglábolthatlan mélységébe? Teljességgel nem. Ily kezdet korunkban keserűbb csalódást vonna maga után mint bármikor. Korunkban messze terjedt s nagy erőre kapott ellenszenvvel találkozni ez; s mi több, a bibliai istenösmerés a miszticizmusnak egyáltalában ellene van. Ábrahámtól kezdve le Mózesen és Ilyésen át Jézusig és az apostolokig, a szentírás teljesen át van hatva a valódiságnak ép, egészséges, minden állítólagost győzedelmesen leverő öntudatától. Azon erő, mely a világnak jelen rendében szellemhordozó, koránsem fekszik a miszticizmus- és pietizmusban. A rajoskodás álarca alá könnyű szerrel elrejtőzik a csalárd, a tettető, de könnyű szerrel is fölfedeztetik. A valódiság nagyon hatalmas. Isten a világban, Isten országa a lélekben, megvalósulása az életben, a hazában, a községben, az államban, ez nem vakság és csábítás, hanem isteni hívátása és valódi lelkesülése korunknak.

A mondottak után nincs más mit tennünk, mint a bibliához folyamodnunk úgy, miképen az az evangélikus népek keresztyén öntudatában él, vagy pater Newmannal így szólunk: „Minthogy a biblia nem nyújt biztos igazságot, azért meneküljünk Rómába, melynek pápája csálhatlan magyarázója a bibliának és helytartója Istennek e földön: tehát ő képviselője lesz az isteni lelkismeretnek és isteni észnek minden egyesre nézve, tisztább mint isten ígéje a bibliában, melynek minden esetre csálhatlan magyarázóra van szüksége. Mert ha nincs igazság avagy nincs organum, hogy azt felfogjuk és bizonyosak legyünk: akkor maga a biblia kényszerít, hogy a papokhoz menjünk, kik azt tanítják, hogy náluk van az igazság, abból annyit kell tudnunk, a mennyi nekik helyésnek látszik és oly módon, a mint azt illőnek tartják“.

Mi az első utat választjuk. Teljes meggyőződésünk, hogy e tekintetben a keresztyén egyházközségek és népek valódi ép, egészséges vallásosságával, mint az világtörténelmi tényekben félreösmerhetlenül nyilvánult, találkozandunk. A biblia és egyházközség körében biztosak vagyunk Isten országa és annak szelleme fölől. Ezen biztosság birtokából szólítunk fel másokat is a velünk tartásra. Kezünkben a biblia nem azért, hogy a kegyes hivek hitét és az egy-

házközségek vallásos meggyőződését idomítsuk, annyival kevésbbé hogy rajtok uralkodjunk, hanem hogy a hitet, vallásos meggyőződést a multnak és jelennek fürkészésével, és minden időt Isten ismeretével összefüggésbe hozunk, s a kor kíváнатát a vallásnak tudományos alakzatát magából a komolyan és kegyelve átfürkészett bibliából fejtsük ki (I. CXIV—CXVII.).

Szerző az érzeményi theologusokról beszélvén, azokat a misztikusok és pietistákkal azonosítja. Minekelőtte tovább mennénk, megjegyezzük, hogy ezen azonosítás nem egyéb mint a vallásban az érület álláspontjának félreértése.

Öntudatos természetünk mélyebb fölfogása ugyanis valóban aksiomává tévé azt, hogy a történeti teren (az összes tér- és időben létező vagy tapasztalati világban) egyszersmind eszmeileg is közre munkálunk. Az ezen teren való közremunkálásnál azonban az eszmeiség szenvedőlegesen áll, azaz a tapasztalhatás korlátain túl nem terjenghet. A vallás teren az eszmeiség, szenvedőleges mivoltából öntevékenységre emelkedik, csak hogy, mi jól megjegyezendő, az eszmeiség itt nem valamely elvont szellemhatalom, a lettdolgokkal szabadon rendelkező kény és kedv, hanem erély az érületben. Itt már a tartalom, mint tér és időbeni, az eszmének nem mindenkor felel meg teljesen, a nélkül azonban, hogy a tartalom valódisága legkevesebbé is veszélyeztetnék. Az érzeményi theologusok szerint az isteninek helyes ismerése az emberi természet tevékenységébe van ugyan helyezve, de hatáskörébe vagy szabadon rendelkezésébe nem. Oly álláspont ez, melyen az eszme az érület erélyébe van ugyan leszállva, de úgy, hogy egyszersmind az érület abban mutassa erélyét, hogy eszmeiségbe tisztuljon fel. Így kerültetik a tulság, melybe egy részről a miszticizmus és pietizmus süllyedt alá, más részről a racionalizmus szédeleg.

Szerzőnek dogmatikus álláspontja, a gyakorlati kereszttyénség. Sokáig élvén Angolországban, a disszenterek vallásos lelkületébe is beélte magát. Így lelkesülve, a gyakorlati kereszttyénség igéjét a szentirásból még ott is szereti kiolvasni, hol az egyáltalában nem található, így például János 1, 4. ez áll: „ő benne (az igében) vala az élet, és az élet vala az embereknek ama világosságok“. Szerző már az előző 3. versből, mely így szól: „mindenek ez által (az ige által) teremtettek, és ő nála nélkül nem teremtetett az, a mi lett vagy van“, ezen kifejezést: „a mi lett vagy van“, a negyedik vershez tartozónak mondja, minék következtében a negyedik vers szerinte így volna: „a mi van, az igében élet az, és ez az élet az embereknek világossága“. Így állva a szöveg, nagyon könny-

nyen adhatná azon értelmet, hogy a vallásos világosság a gyakorlati keresztyénségben áll. Egyházilag divatos szerkezetében azonban a negyedik versnek értelme, szerzőnk magyarázatától nagyon elütő. A hely azon eszmét fejezi ki, hogy az ige oly étellel birt, mely egyszersmind az embereknek világossággul szolgál. Az igének azon élete már, mely egyszersmind az embereknek világossága, szent-történeti kiábrázolás, kipéldázolat, kijelentés. Ezért teszi nagy helyesen Schleiermacher a testben megjelent ige mondományaul (léte-lével azonos tulajdonsággal) a történeti kipéldázolást (geschichtliche Urbildlichkeit).

A gyakorlati keresztyénség ezen terén micsoda tényezők működnek, sikerrel működnek, megtetszik szerzőnek a 95. lapon előforduló következő szavaiból: az utóbbi három században a keresztyén nevelés és egyházközségi élet, kölcsönös egymásra hatás által, szellemi légkört képeznek. Korunkban az evangélikus világnak egyetemes éltető légköre ez, melynek erejét azonban senki se veheti észre, hanemha magát abba beéli. Ezen egyházközségi öntudat, mely az evangélikus népeknek ereklýje, lényegben nem egyéb, mint a legmagasb tudományos igazság néperzélmű felfogása.

Ismerve ekkép mind az egész munka ekonómiaját, mind szerzőnek szentírásmagyarázási elvét, lássuk, miképen értelmezi szerző a szentírás szavait, melyeknek eredetiből fordítását folytonos jegyzetekkel kíséri.

Az első darabnak kéz alatti fele a Genesis 12. részeig terjed. Egyházi szempontból ítélve, az itt előforduló dogmai tételek próbakő gyanánt szolgálhatnak arra, hogy a magyarázónak vallásos nézelme megüti-e és mennyiben a keresztyénségi mértéket?

A teremtésnek szentttörténeti elbeszélésében nem kis nehézség gördült a theologusok és theologus-filozofusok elé annyival inkább, mivel e tekintetben, két, egymással tételeikben némileg, ellenkező okmányok fordulnak elő a teremtésről írt könyv első és második részében. Ha csupán az elsőbb teremtéstörténeti okmány tekintetik, Hofman magyarázata mellett meg lehetne nyugodni. Szerinte ugyanis (Írás bizonyossága című munkájában) elsőbben az élet fentartásának nélkülözhetlen föltételei, aztán az egyéni szabad lét tökélyesülésének fokozatai jönnek létre, mégpedig, úgy egyik mint másik, három lépcsőzeten vonulva át; innen a hat napokoni teremtés. Az élet fentartására szükséges dolog három lépcsőzeten átvonulása, a földnek füvekkel, fákkal fölékesítéseig terjed, mire következik az egyéni szabad létezésnek fokenkénti emelkedése. Az égi testek is bírnak ugyan már az egyedi élet némi szabadságával, a mennyiben az egy-

másra vonzódás törvényének következtében körpályát futnak. Az egyedi lét szabadságának azonban nagyobb mértéke jutott osztályrészül a vízben úszkáló és a levegőben repeső állatoknak, legnagyobb pedig az embernek. De bár Hofman magyarázata nagyon okszerűnek látszik, azon ellenmondást, mely a teremtetéstörténeti két okmány között létezik, el nem hárítja, nevezetesen miként van az, hogy midőn az első okmányban a növényvilág az ember létezését megelőzi, az utóbbiban megfordítva van a dolog, a növényvilág az ember megelőző létezésétől tétetik függővé.

Minden bizonynyal, az okmányok helyes értelmezésében kell rejlenie a nyilvános különbség elhárítása kulcsának; nem lévén föltehető akár a szentírásról, hogy az első részben mondottról a másodikban már megfelejtkeztek, akár a szentkönyveket gyűjteménybe iktatókról, hogy két egymással ellenkező okmányt függeszszenek a szentttörténeti kezdet élére.

Szerzőnek teremtetéstörténeti felfogása az érintett nehézség elhárítására van különösebben irányozva. Szerinte a súly következő kifejezésen fekszik: „kezdetben monda Isten, legyen világosság, és lett világosság“. A teremtetésnek napjai a világosságnak magát mindinkább tisztább alapon való felfogásai. A világosság önmagának legtisztább felfogását az embervilágban érte el.

Az ugy nevezett második teremtetési okmány értelmezésére térvén szerző, ekkép szól: „következik a teremtetés gondolatának előterjesztése, ellentétben az elébbinek, a teremtetés munkájának időbeli nyilvánulásával. Amott (az első okmányban) az ember utolsó volt, itt szükségeskép első. Isten mint örök eszme, lényegileg csak önmagát gondolhatja, és így a teremtetésben saját képét, az öntudatos véges lényt. A második teremtetéstörténeti tudósítás nem pótléka, kiegészítője az elébbinek, annyival kevesbbé ismétlése. Képies előterjesztése ez a teremtetésnek, az isteni örök gondolat központjából, azért szükség, hogy a teremtetett dolgok az ember után említessenek itt, valamint amott előtte. Mind a két tudósítás Isten teremtetéshezi viszonyának ugyanazon alapeszméjén nyugszik. Az előadás központja az ember, mint gondolata Istennek, mely eszmének a példabeszédes könyv VIII. része jeles kiviteléül, János I. része pedig kulcsul szolgál.

Szerző a második okmány kezdő szavait (ezek történetei az ég- és földnek, midőn teremtetének) az első okmány záradékaként tartja. Igazolásul felhossa, hogy midőn az első okmányban rendsen az ég után említettik a föld, a másodikban a föld emeltetik ki az ég előtt, célzással ennek lakosára az emberre; továbbá így

egy oly meglepő párhuzam áll elő, mely a kétféle tudósítás helyes értelmét nagyon elősegíti.

1. Okmány: kezdetben, midőn Isten az eget és földet teremté... mondá Isten, legyen világosság, sat.

2. Okmány: azon időben, midőn Isten a földet és eget teremté... alkotta Isten az embert a földnek porából, sat.

Mind két okmányban a közbeeső tételek, mondhatnók, a dráma mű nyitányaként szerepelnek. Az előadandó tartalom előélvezetül szolgálnak.

Szerzőnek értelmezésére lényeges befolyással van, hogy szerinte, a Genesis kezdő szavainak szokásszerű fordítása (kezdetben teremté Isten az eget és földet) hibás; helyesebben állhat, még pedig a szöveg megváltoztatása nélkül, ekkép: „kezdetben, midőn Isten az eget és földet teremté“, mit már Raschi és Aben-Esra is sejtének, korunkban pedig Ewald filológiaiag is helyeslett.

Sajnosan nélkülözzük itt bővebb kifejtését annak: mint lehet az ember az Isten teremtetési gondolatának központja és a teremtetés munkája ezen gondolatnak csak időbeli realizálása? Ez volna pedig Isten teremtetéshez viszonyának azon alapeszméje, melyen mind a két teremtetéstörténeti előadás nyugszik. Bármint okoskodjunk, azon egyszerű és nagyon természetes észrevételt sehogy se nélkülözhetjük, hogy a teremtetés gondolata, ennek időbeli realizálásától (a teremtetés munkájától) nem lehet elütő. Megengedjük, hogy a valóság terén az eszme és ennek térben és időben előterjesztése nem mindenkor fedezik egymást, de ezen igazságnak az ellentétes realitásokra kiterjesztése bajos. Abból következtetni a teremtettségnek az ember utáni előállítát, mivel az Isten teremtetési gondolatában az ember szükségeskép első: okszerű megmutatás helyett csak felületen elsimulás. Minden esetre azon meglepő párhuzam, melyben a két okmány egymásra nézve áll, és a melyet szerző is különösen kiemel s méltányol, egy oly alapeszmének, mint kielégítő oknak sejtésére jogosít fel, mely az e részbeni nehézség elhárítására van számítva. Szerző maga is érzi a kielégítő megfejtés hiányát, ezért mondja a 147. lapon, „a kéz alatti és más nehezségek megoldását kielégítőbben tesszük akkor, midőn a bibliai értelmezésnek harmadik és legfőbb lépcsőzetén állandunk“.

Paradicsomi vagy ártatlansági állapotot, az első emberre nézve, szerző nem hajlandó megengedni. Szerinte az eset megtörtént, az Isten gondolatában létezett embernek földi létezésbe átmentekor. Ezen szempontból tekintve a dolgot, az eset rendeltetése az embernek, mivel az Isten dicsőítése végett megkívántatik a gonosznak és a kültermészeti szükségességnek öntudatos legyőzése.

Mind a mellett is a bűnnek maga az ember az oka. Ez arra, hogy az ember Istennek gondolata, oly kevésbé vihető vissza, mint más egyéb rossz, nyomor, fájdalom és halál. Az Isten gondolatából földi létezésbe átment lélek bizonyos akarásnak, világtest iránti vonzalomnak esik alá, ez pedig minden esetre önhaszonlesés, vét-
kes mivolt.

Ádám bűnbe esése személyes egyéni tette mindenkinek, az emberiség kezdetétől a jelenkorig. A szenttérténeti, bűnre csábító eszköz, a kígyó, nem egyéb mint természetes, ősképe a magát minden, minden külsőleg feltűnő eszköz nélkül keresztül vágó értelemnek, mint a lelkismerettől, a gonosz elhárításától elszakadt észnek. Saját érdekétől tevén az ember tevékenységét függővé, az önkényt szabadságnak tartja, és a kötelességet szabadsága korlátozásának tekinti; minek következtében önkényes akaratjának elérése, mint a kötelesség kényszere alól menekülés, rá nézve kedves, s ez a kívánság. Ádám esete az ember lelkületében véghez menő oly tevékenység, mely minden vétkezés alapja. Azon büntetést, mely a csábítást elkövetett kígyó fejére mondatott, a lelkismeret szavára nem figyelő ész értheti magára. Az isteni tehetség, az ész, ha magát rosszba foglalja, az emberiség üldözőjévé fajul el. De minden új nemzedék származtával újra éled az isteni életösztön, küzd a rosszal a teljes sikerülés reményében; a győzelem annak számára van biztosítva, ki ezen boldogító hitben él. Az életnek és tudásnak (jó és rossz tudásának) fái az emberiség eszmevilágában gyökerezvők. Az embernek ugyanis rendeltetése nem az, hogy a tudat útján, hanem hogy erkölcsi uton jusson el a boldogságra. A kherubimok emésztő tűzként, a serafok pedig sugárzó lángként ható természetűek. Tüztünetényi hatás által hajtattott ki az emberiség lakhelyének bölcsőjéből, a paradicsomi kertből.

Látható, hogy szerzőnek vallásos nézelve, bár a gyakorlati keresztyénység színezetét viselje, nagyon racionalisztikus lényegű. Némi megütközéssel kerdezhetnők: ez-e azon szellemi légkör, melyet a keresztyén nevelés, bibliát tartván kezében, az utóbbi három században képzett, ez-e a legmagasb igazságoknak népszerű felfogása? Szerző a protestantizmusnak jelvét, „nincs igazságnak tudalma gondolkozási szabadság nélkül“, mondhatnók szaván fogja, betű értelemben veszi, holott ez csak azt teszi: „a protestantizmus abban mutatja erejét, hogy benne az egyén motu proprio szereti elismerni azon igazságot, melybe különben, mint az egyház által kültekintéllyel rátukmáltba, csak kénytelen kelletlen találná be magát“. Jézus szavai: „megismeritek az igazságot, és az igazság szabadokká tesz

titeket“, nyilván ezen értelemben veendők. Idő előtti azonban minden vitatkozás oly tárgy felett, mely több lépcsőzeten emelkedve lesz konstatirozott ténynyé. Bár első tekintettel a megütközésre ok és alkalom láttassék lenni, szerző felett pálcát törni nincs jogunk. Ez, a szó betűértelmében, előítélet volna. Hogy szerzőt érdemlegesen megítélhessük, be kell várnunk a munka fejlődésének második és harmadik stádiumát.

PROTESTÁNS VILÁGKRÓNIKA.

Északamerika. Az „Evangelist“ szerint, az Egyesült Államokban is kedvezőbb az idő a katolikus elemre mint bármikor századok óta. Mint Németországban 10—20 évtől kezdve az előnyösen kötött konkordátumok által, úgy mutatkozik a katolicizmus előmenetele az Egyesült Államokban, mire bizonyság a következő adat.

1808-ban volt az Államoknak 8 millió lakosa. Ekkor annyira csekély volt a katolikusok száma, hogy az egész nagy területen csak egy diecézis volt; a papság összes száma 2 püspök, 68 lelkész, 80 templom, 2 papnövelde, 2 nőiskola és 1 kollégium. — Most, 1858-ban, tehát 50 év múlva van 41 diecézis, 39 püspök, 1872 lelkész, 2053 templom, 35 papnövelde, 29 bekeblezett kollégium, 134 nőiskola és 20 be nem keblezett kollégium.

Ezen óriási növekedés pedig nem együtt jár az Államok népségének szaporodásával, hanem igen sokkal felülhaladja azt. Ha a mai népszám 28 millió, ez csak négy annyira az 1808-ki népszámnak. Tehát míg a népség csak négy annyira növekedett, a katolikus papok száma 27 annyi, templomoké több mint 25 annyi.

Angolország. A „Kehblatt f. d. ref. Schweiz“ említi, hogy a régi vallásos vitatkozások ideje visszatérő félben van. Manchesterben máj. 6-án tartatott ily vitatkozás egy angol egyházi és katolikus pap között Mária örök szeplőtelenységéről. Jelen 1500 hallgató. A katolikusok egyik oldalon, másikon a protestánsok. A két tábort erős korlát választá el. A vitát a katolikus pap nyitotta meg, tételét a bibliából vett helyekkel támogatván. Nyugodtan hallgatták ki. De alig kezdé el az angol egyházi pap ugyancsak bibliából vett idézetekkel gyöngíteni a felállított tételeket: a katholi-

kusok részéről zajos láрма tört ki, megrohanván a korlátokat, minek a rendőrség közbejött vete csak véget.

Hannovera. A pápa, mintegy külső elismerésül az osna-brücki püspökség visszaállításának, a királyt egy antik edénnyel, a királynét fekete márvány asztallal, melynek közepén mozaik virágbokréta díszik, ajándékozta meg. (PKZ.)

Gotha. Az idevaló fő egyháztanács előtt porosz házassalándók összeadása, kik oda haza az elváltak új egybekelése iránti vélemények miatt nem nyerhetik azt meg, nagy számmal és széltilben járja. A legközelebb múlt héten is négy. (AKZ.)

Kurhessen. A „Deutschland“ írja innen: Ámbár jó darab idő óta félreismerhetlen az ó lutheránusok törekvése lényegben és szertartásban, hitelvek és nézelmekben a katholicizmushoz egyengetni visszavívó utat: mégis új és örvendetes jelenség, hogy már a gyakorlatba is átmentek. Pünköszt óta ugyanis nálunk, hol az ó lutheránusok és reformáltak közti ellentét élesebb mint akárhol másutt, némely egyházakban az istentisztelet ünnepélyesítésére behozták a „responsoria“-kat, azaz (nép és pap közötti) váltó éneklésmódot. Megjegyzendő hogy a nép az éneklés közben feláll. Közöségesen úgy mondják hogy eme visszatérés a régihez nem téveszti hatását, de vannak mégis, kik egy részről ha nem tagadják is ebben a méltóságosat, fenségést és hatásost, de szót emelnek ellene, s úgy hiszik, hogy ez mégis egy kissé pápistás. (AKZ.)

Schwarzburg—Rudolstadt-ban a Voss. Ztg. magán tudósítása szerint a hatodik parancs elleni bűnök mind a két bűnhődő fél részéről két tallérral, ha pedig a nőszemély nem tárja fel, a kinek magát oda engedte, a férfi nevét, vagy ez meg nem tudható, az ő maga részéről négy tallérral birságoltatik. Tehát a kinek két tallér nem sok — —? Vagy ha szemérem hallgattatja el a nőszemélylyel a férfit, minden büntetés négy tallér! Lehet-e tovább üzni az erkölcsbíráskodás nyersségét? A tudósító ezt egyházi fegyelemnek nevezi, de mi azt éppen hihetlennék tartjuk. (PKZ.)

Bécsből írják a „N. Pr. Z“-nak: Az 1851. dec. 31-ki császári nyiltpanancsban, mely Ausztria belső intézkedésének vezérigéit kimondá, méltóztatott ő cs. k. apostoli Fensége legkegyelmesebben nyilvánítani, „hogy minden törvényesen elismert egyházat — így az evangéliomit is — és vallási társulatokat a nyilvános közös vallás-gyakorlat jogában, ügyeiknek önálló kezelésében, továbbá kultusi,

oktatási és jótékonyági intézeteik birtokában s élvezetében megtartani akarja“. Ausztria protestánsai legbiztosabban reménylik, hogy a császári szó igazsággá lesz. Hálásan ösmerik el, hogy az államkormány a nyiltparancs szavait valósággá akarja tenni, s történetek lépések, melyekből a vallásos kérdések iránt igazságosság és jóakarát mutatkozik. A legujabb idő hathatós bizonyosságát adja, hogy irányadó körökben a császári állam nemkatholikus keresztyénei kultusügyeinek szabályozása jóakaró komolyság tárgya. De az egyház ügyével karöltve jár az oktatási. A kedvező változásnak, melybe az egyházi kérdés jutott, jelenleg már erre is ki kelle terjedni, s ez is előtérbe nyomakodott. A császári biztosítás lényegben csak kifejezése a nyert jogok tiszteletének, s minden iránti kegyeletnek, a mi jogon alapúl. Ennél azonban nem akar megállapodni a kormány. Az állam kötelességei tovább terjednek. Ausztria protestánsai, mint a birodalom minden más alattvalói, viszik az államterheket. Az állami, tehát közoktatási célokra épen úgy adóznak, mint a katolikusok. Ezeknek van a monarkhiában kilenc egyetemök; sok katolikus gimnázium az államé, vagy tőle huz segedelmet. Ez mind nincs meg a protestánsoknak. Az egész birodalomban sincs egy főiskolájok (egyetem); az evangélikus gimnáziumok együtt és külön magán intézetek, az államtól, mely oktatási rendszerét velök elfogadtatja, semmi gyámolítást nem kapnak, vagy csak igen keveset. Így történik, hogy az ausztriai protestánság pusztán a katolikus alattvalók nevelő és tanító intézeteire adózik. Ezen állapot nehéz a protestánsoknak, és veszélyes az államnak. Örvendetes annál fogva hallani, hogy nem rég ismét indítványba jött egy protestáns egyetem alapítása. Ezzel csak az igazság egy kötelessége volna betöltve és egyszersmind az állam érdekei előmozdítva. Bajorországnak is, noha tulnyomólag katolikus állam, van egy protestáns egyeteme Erlangában. Ausztriának egy sincs, holott protestáns alattvalói száma csakugyan több, mint a bajoré. Egy protestáns egyetem alapítása Ausztriában egyuttal szükséges eszköze volna a felekezeti kérdés egyenjogúsága keresztülvitelének. Ha áll az alapítás elvé, a hely, hol legyen, kevésbbé fontos.

(AKZ.)

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

MÁSODIK FOLYAM.

IV.

SZEPT. 4. 1858.

KÖZOKTATÁS ÜGYE NÉMETALFÖLDÖN.

Előszó.

Ha van a társadalmi életben oly árkhimédesi pont, melyre támaszkodva eget s földet ki lehet helyéből mozdítani: az bizonynyal nem más, mint az iskola. Ha a hazának szent szerelmét, a nemzeti nyelvhez és ősi szokásokhoz hű ragaszkodást ki akarod irtani a következő nemzedék kebléből; ha a harcias érzületű, bátor és vitéz nép helyét szibaritákkal akarod betölteni; ha a józan vallásosság, felvilágosodás és műveltség magas és erős bérceéről a babona, hitelenség és tudatlanság sötét völgyébe akarod taszítani a maradékot, hogy letépjed arról az Istennek képét; egy szóval: ha az embert ki akarod forгатni önmagából: nem szükség erőszakhoz s fegyverhez nyulnod, hanem állíts célodhoz képesti szerkezetű és szellemű iskolákat, mint Antiokhus Epifánes cselekedett a héberekkel, hogy hanyatló nemzetiségüket végromlásra juttassa, s ha nemtelen szándékod kellő ügyességgel párosul, bizonynyal nem lesz idő és alkalom, hogy Makkabeusok támadjanak, kik győzelmes fegyvert emeljenek a nemzetiség és emberiség örök jogainak kivívására. És viszont, ha azt akarod, hogy a romlásnak indult hanyatló nemzet és haza önhamvaiból, mint a féniksz, új életre keljen, s a józan műveltség, szorgalom, ipar és vagyoni jóllét e világot meggyőző hittel és tiszta erkölcsökkel egyesülten új és boldog korszakot idézzenek elő: állíts

böles szerkezetű iskolákat, tartsd fenn és virágoztasd azokat, minden kitelhető anyagi és szellemi erővel: meglásd, hogy betelnek és megvalósulnak ama jelentékeny szavak, melyek hajdan a Nagy Károly császár fuldai iskoláját ékesíték: *ex scholis nostris omnis nostra salus, omnis gloria, omnis auctoritas et divitiae*. „Tanítsd a gyermekeket az ő utjának módja szerint: még mikor megvénheszik is, el nem távozik attól”. Péld. XXII. 6.

Az iskolák e roppant fontosságát, kivált a civilizált országokban, eleitől fogva érzették mindazok, kik bár mi uton hatalomra jutván, s a dolgok előbbi helyzetével elégedetlenek lévén, nézetök szerinti új irányt és alakot akartak adni a társadalmi életnek. Valóban az iskolatanítók és az iskolák, hatalmasabb védői vagy ostromlói az államhatalomnak s a trónoknak, mint a szuronyerdők, ágyutelepek és erős várak! Érzi mindezt a jelenkor is, melyben mi élünk. Avagy nem látjuk-e, hogy minden oly társadalmakban, melyekben a fensőbb életnek csak némi eszmélete és öntudata van is, előáll a család, előáll az egyház, előáll az államhatalom, előáll a korszellem, és mindegyik most kisebb, majd nagyobb mértékben a maga saját birtoka és törvényhozása alá tartozónak véli és vitatja az iskolákat. Oly harc ez az irodalomban és törvényhozásban, melynek most lassú és alig észrevehető, majd zajos és pusztító mozdulatait, mind nálunk mind másutt csak az nem látja, ki abderitai szánandó együgyűségben él. E roppant harcnak egyik már régolta forrongó pontjára akarom most az olvasó becses figyelmét irányozni, midőn e türelmes lapokon a németalföldi iskolaügy közelebbi évtizedek alatti fejlődését és jelen állását, habár töredékesen is, lerajzolni megkísértem. Az eddig előzményül mondottakból megértheti a tisztelt olvasó, hogy itt most nem az iskolák benső életéről, a tanrendszer, tanmódszer sat. fejlődéséről, hanem a nevelés ügyéhez jogról, s az a feletti harcról leszen szó.

Csekély egyéniséggemmel nem tartozom azon tudós férfaink közzé, kik a tudomány és műveltség minden ágában, egyedül külföldön keresik a bölcsek követ, s örökké más népek követésére, majmolására unszolják, kergetik a szégyény magyart; sőt hirdetem ama böles intést mindenütt a hol helye vagyon: „ösmérd meg magadat”; saját hely-

zetedet és multadat tanulmányozd egész terjedelmében és mélyében, hogy önálló életet élhess és ne légy mindig úszályhordozója másoknak; és ezt annyivalinkább hirdetem, mert erősen hiszem, hogy a magyar elme képesítve és hivatta van arra, hogy miként a műveltség és tudomány minden egyéb ágában, úgy a theológiában és bölcsészetben is, melyek a dolgok természete és multja szerint az iskolaügygel legközelebb érintkezésben állanak, önálló pályát fusson, s az egyetemes tudomány és műveltség mérlegébe oly saját sulyt vessen, melynek nyomatékát, kellő méltánylattal és tisztelettel a boldogabb és hatalmasabb népek is elősmerjék. Ezen nézet és elv azonban teljességgel ki nem zárja a külföld nagyobb fontosságú életmozgalmainak ösmeretére való köteleztetésünket; ideje levén már valahára, hogy ne csak a maga, hanem a más kárán is tanuljon a magyar, s legyen lelki szemeinek oly széles és világos látköre, melyen magát saját ügyére nézve is bölcsen tájékozthassa, életre való hasznos tanulságokat vegyen, s láthassa az örvényeket és kösziklákat, melyeket roncsolt hajókkal kikerülni kell. Annak, a ki mindezek ellenére kicsinylő vagy közönyös mosolylyal hallgatja a külföldről közleményeket: bátran fülébe lehet sugni, nagyon sok ponton ama horáciusi figyelmeztetést: „Quid rides? mutato nomine, de te fabula narratur“. Satyr. Lib. I. Satyra I.

Annak pedig, hogy felvett tárgyunkra nézve Németalföldről teszek közléseket, oka nemesak az, mert az állam és egyház között a neveléshezi jog felett vívot harc régolta folytonosan tartó, határozott és elszánt sigy sok részben tanulságosabb Németalföldön, mint Európa más országaiban; hanem azon kegyelet is, melylyel nekünk magyar reformátusoknak Németalföld iránt viseltetnünk kell. Utrecht, Leyden, Gröningen, Franeker, mily sok száz és ezer magyar ifjakkal adtak szállást, táplálékot, alapos tudományos készültséget és hit melletti nemes buzgalmat a mult századokban; mily nemes és elszánt volt Hollandia részvéte a magyar reformált egyház iránt ama gyászos időkben, quos animus meminisse horret; luctuque refugit! A velünk ily áldott emlékezetű egybeköttetésben állott egyháznak s hazának mult és jelen küzdelmei tehát bizonynyal méltán érdekelhetnek bennünket.

De térjünk a dologra immár.

I. Közoktatás ügye a francia forradalomban, s ennek befolyása alatt Németalföldön.

Tárgyunk történelmi fonalát felvenni akarván, nincs szükség messzebb mennünk a francia forradalomnál, mert e pont az, a melyen a társadalmi életet mozgató és vezérlő több nagy fontosságú elvekre nézve novus ab integro saeculorum nascitur ordo; e pont az, a melyen az európai száraz föld sok országaiban, teljes erővel kezd felemelkedni megvalósulnia az állam mindenhatóságának eszméje és elve, mely az óta mostanig, egyik legfőbb forrása a társadalom temérdek zavarainak, szenvedéseinek s küzdelmeinek. A vallás és egyház, a tudomány és a tisztán emberi háttérbe tolatott sőt elnyeletett az állam által, mely tehát épen azon szerepet kezdé most felvenni, mely a középkor sötét századaiban a keresztyén egyházé vala. A francia forradalom alatt az alkotmányozó gyűléstől a konzulságig több rendbeli nagyszerű tervek s intézkedések jöttek létre a köznevelés ügyében, melyek mind az államhatalomnak adák az e részbeni törvényhozás és intézkedés jogát. Merültek ugyan fel szözatok, melyek a feltétlen tanítási szabadságot pártolván, több jogot adtak a nevelés ügyében az embernek mint az államnak, s magán tanintézetek felállítása valóban megvala engedve, de mindenkor az állam által kiszabott korlátok között, annak felügyelete s vezérlete mellett, és úgy, hogy a tanítók ünnepélyes eskütt tettek le, hogy az alkotmány ellen nem tanítanak. Megvalósult tehát s szabályzóvá lón Danton nézete, ki azt állitá, hogy a gyermekek inkább az állam mint a szülék tulajdonai. A tanrendszer egyedül az embert, a francia polgárt s annak szabadságra neveltetését vette figyelembe; egyházi irányról s vallásról szó sem vala; sőt még a szigorú s tiszta lelkiületéről ösmert Condorcet is, minden pozitív vallást és morált, mint kártékony hatásukat egészen kizárt az iskolákból, egyedül az egyének és családok ügyének, nem pedig a köznevelés dolgának tekintvén ezeket. A konzul s majd császár Bonaparte Napoleon addig, míg hatalmának megerősítésére szükségesnek látta, kimélve bánt a tanítási szabadság elvével, s különösen a katolikus klerusnak megengedte, hogy a leendő papok nevelése érdekében, magán intézeteket állitson; de mihelyt ha-

talmát megerősbulve s magát a császári trónon biztosítva érzé: legott kimondá s életbe lépteté az állam mindenhatóságát a nevelés ügyében, s a magán intézetek ellen a legszigorubb eljárást követte. E már nem embert és szabad francia polgárt, hanem jobbágyott kívánt sakart nevelni, ugyanazért a népfelvilágosításával nem sokat aggódott; az elemi oktatást csupán olvasásra, írásra s a négy alsó számtani műveletre szorította, a gimnaziumokból a történelmet kitiltotta, s az egyetemekben csak egyedül a kenyér-tudományokat taníttatta. — Lásd e pontokra nézve egyebek mellett: *Die Freiheit des Unterrichtes, mit besonderer Rücksicht auf das Königreich der Niederlande.* Bonn. 1829. Kapitel VI. VII. *Die protestantische Kirche Frankreichs,* Herausg. v. Gieseler. 1-ter Band. Leipzig. 1848. Kapitel V.

Miután a francia köztársaság győzelmes fegyverei, segítette a belgák titkos cselszövénye által is, 1795. meghódíták Németalföldet s Belgium és Hollandia együtt Bataviai köztársaság név alatt, a francia birodalomhoz csatoltatott, 1806-ban pedig francia császári felsőség alatt Lajos Napoleon lón királyává: átment a nevelés joga és ügye Németalföldön is mindazon kinos vergődéseken, melyeket imént kissé bőven épen ezért rajzolék. Itt jegyezzük meg, hogy a francia forradalom előtt Németalföld déli része azaz Belgium az ausztriai ház, északi része pedig azaz Hollandia az orániai ház fejedelmi uralma alatt állott. Belgiumban Mária Theresia és II-dik József épen olyszerű, gyökeresen új intézkedéseket akartak létre hozni, mint hazánkban az ösmeretes Ratio Educationis s más organikus rendeletek által; s tagadhatlan, hogy mindezek a legnemesebb irányzatuk voltak, s áldásos hatásuk lettek volna Belgiumra nézve, hol a közoktatás, az alsóbb szintűgy mint felsőbb fokokon, a római katolikus klerus kezében a legnyomorultabb állapotban sinlett; e nemes törekvések azonban, a klerus fanatikus ellenszegülése miatt mind meghiusultak. Hollandiában pedig, miként a reformációtól fogva folyvást, úgy a francia forradalom előtt is, az oránia ház védelme és pártfogása alatt, oly virágzásban állott a nevelés ügy, melyett azon időben Európának egy állama sem mulhatott felül. Ily állapotban találta Németalföldön a nevelés és oktatás ügyét a francia forradalmi átalakítás, melynek Német-

alföldrenézve egyik első és fő eredménye vala, az 1801. kibocsátott új közoktatási törvény. E szerint az iskolákban csak a mindenható lényről s az az iránti tartozásokról volt szabad tanítani, s minden oly hittani pontokat, melyekben a különböző felekezetek eltértek egymástól egészen el kellett mellőzni. Ha a hittani különbözőségeken oly csekély eltéréseket értett volna e rendelet, mint a milyenek például az ágostai hitvallásuak és reformátusok között vannak: ellene semmi alapos kifogásunk nem lehetne; mert ama különbözőségek elhallgatása nem sértette volna mélyen a protestáns felekezetek önértetét és történeti fejlődését, s a katekumenusok vagy confirmandusok oktatásánál sikeresen ki lehetett volna pótolni azon csekély hiányt, melyet az elemi iskola a vallásos oktatásban e szerint hagyott volna. De, hogy mennyire fel sem vétetett ezen korban a felekezetek saját jelleme és történeti fejlődése, mutatja egy Németalföldön, mindjárt 1801-ben megjelent könyv, melynek címe: A vallástudomány kezdete 7—10 éves gyermekek számára, s melyről a szerző azt nyilvánítja, hogy „ezen vallási tankönyv akként van szerkesztve, hogy ezt a zsidó gyermekek oktatásánál is haszonnal lehet használni; mert ebben Jézus Krisztusról és az ő tudományáról legkisebb említés sem tétetik“. Hogy e könyvet nemcsak protestánsnak, de keresztyénnek is semmiképen nem lehet tartani, szerzője bevallja, s mégis hivatalosan felvétellett ez Németalföldön a kötelezett tankönyvek sorába. Az 1801-diki közoktatási törvény 1803-ban s különösen 1806-ban szenvedett ugyan némi módosítást, de a szellem folyvást az maradt, s a cél öntudatosan, vagy öntudatlanul bizonynyal nem csak az volt, hogy az iskolákat végképen leszakasszák az egyház kebeléről, hanem az is, hogy ezt tökéletesen aláássák, romba döntsek amazok által. Hogy is lehetett volna az iskola, melyet az állam a maga kizárólagos tulajdonának tekintett, keresztyén, midőn az állam nyilván hirdette a keresztyénség és minden egyéb vallások iránti rideg közönyösségét, szeretetlenségét, s minden ponton elárulta a deizmus örvényébe való boldogtalan lesúlyedését! Lásd: Köhler Aug. Die niederländische reformirte Kirche. Erlang. 1856. 100—102 lapokon. A forradalmi szellemnek, s az az által mindenhatóvátett államnak az egyház és iskolák ellen intézett mindezen megrohanásait csendesen tűrte, a kévéssel

ez előtt II. József ellen oly hatalmasan zajongott belga klerus, vocem praeclusit metus, s egyidőben magán intézetek által igyekezett segíteni a maga érdekein; a hollandiai reformált egyház tanintézetei pedig, fejlettségük és benső erejük nemes önérzetében, részint erélyesen felléptek, részint megvetéssel tekintették a forradalom árjának reájok is csapkodó hullámain, mi által nem kis mértékben kiérdemlették, a hatalmas császár neheztelő haragját. Egyébiránt mindazon tervek és intézkedések, melyek a közoktatás ügyében, a francia forradalom zavaros folyama alatt felmerültek, erős gyökeret seholsem verhettek, a nehéz harcok és polgári viszonyok foglalván ekkor el minden kedélyt és tevékenységet. —

II. Közoktatás ügye Németalföldön a francia forradalom után Belgium elszakadásaig, 1814—1830.

Eljött az idő, midőn az egyesült hatalmak győzelmes fegyvereinek csapása alatt, szárnyaszegetten bukott le a kevély francia sas, miként másutt, ugy Németalföldön is a hatalom polcáról; az orániai ház, melynek Holland a reformált egyház s az általános műveltség érdekében oly sokat köszönhet, visszaállíttatott Hollandia tronjára, melylyel ekkor a diplomácia Belgiumot, Lüttichet és Luxemburgot is egy állammá olvasztá. A németalföldi új alkotmány 226-dik cikke, a nyilvános oktatás ügyét, mint az államkormányzat egyik kiválóan fontos tárgyát, egyenesen a király gondja alá helyezi. A francia forradalmi befolyás idegenszerű maradványai késedelem nélkül kiirtattak; a holland jellemre és történeti fejlődésre kimélő tekintet volt; pestalozziféle elvek szerint példány elemi iskolák s tanító képző intézetek állíttattak; a hollandokkal törzsrokon németek tudományos vizsgálatainak eredményei figyelemmel kísértettek s felhasználtattak, s általában az alsóbb közoktatás egészen új életnek indult, míg a gimnáziumok s főiskolák régiebb dicsteljes pályájokon tovább haladtak. Mindez az államhatalom vezérlete és egyenes rendelkezése folytán történt ugyan, de az egyesek s a reformált felekezet minden ellenszegülése nélkül, mert a reformált vallású hollandok által általánosan szeretett, s velők hitrokon orániai ház, s annak

akkor uralkodott tagja I. Wilhelm, jure territorii is feje vala a hollandi reformált egyháznak és iskoláknak.

Egészen más lett az ügy fejlődése Belgiumban, a hol valóban nemcsak rendezni, reformálni vagy pótolni, hanem teremteni kellett a végre, hogy az iskolaügy, mint a kormány akarta, a hollandival egy színvonalra emeltessék. Az államkormány mindjárt 1815-ben előlegesen kihalgatta a belga értelmiség véleményét, a hollandi közoktatási rendszer felett; de az nem minden ponton nyervén helyeslést, a helyi viszonyokra tekintő módosításokkal lett életbe léptetve Belgiumban. Különböző fokú új intézetek állítottak, kellő képzettségű tanerők hiányában a német földről jeles tanférfiak hozattak, s általában a szabadelmű és korszerű közoktatási rendszer által életerős lendületet és fejlődést o-hajtott adni a jóakarató kormány a belgiumi nevelésügynek is. Mind hiában! Az intézkedések kezdetén legott két hatalmas ellenzék támadt fel a kormány ellen, a nemesség és papság. Mindegyik határozott s a papság a legmerészebb és nyílt ellenszევvel viseltetett a német eredetű s protestáns fejedelem s intézkedései ellen, melynek, midőn a dac magas pontra hágott, több rendbeli elfogatások lettek eredményei. Ennek sem lett állandó sikere. A papság folytonosan vívott a nevelésügyhőzi kizárólagos joga mellett, elég nevetségesen a Jézus ama szavaira is hivatkozván e részben: „men-jetek el az egész világra és tanítsatok minden népeket“; a vallás egész hatalmát, a gyóntató széket, a haldoklók körűli lelkipásztori eljárást, egy szóval: mindent felhasznál t a végre, hogy a kormány gyűlölt intézkedéseit megghiúsítsa. A német tanárok, kik a francia nyelvben nem bírtak kellő jártassággal, minden kigondolható bosszúsággal illet-tettek még a tanulók által is; a községek a reájok bízott államiskolák fentartását egészen elhanyagolták; s minde-zek eredménye az lőn, hogy mig az államiskolák tanítvá-nyai naponként fogytak, addig a papság szárnyai alatt te-nyésző zugiskolák folyvást szaporodtak. Mindezek ismét eré-lyes rendszabályokra kényszeríték a kormányt, mely ezek mellett a reformok megkezdett pályáján is teljes elszántság-gal haladt tovább, s az igen szomorú állapotban lévő lel-készképzést is egy jeles intézetnek, a collegium filozófikum-nak felállítása által kívánta jobb karba helyezni. Jó aka-ratóú törekvései némely egyes pontokon nem is maradtak si-

ker nélkül; de a nagy többség, a tanítás szabadságának lobogója alatt, folyvást elkeseredéssel küzdött az államhatalom által, szerinte, bitorlotot közoktatási monopólium ellen.

Ez egész nagyszerű ügy benső rugóinak teljesebb megösmertetése végett im közlöm azon tételeket, melyeket a hollandi kormány egyik névtelen, de tudós és nemes lelkületű irodalmi barátja, annak közoktatásügyi törekvései védelmére, 1829-ben, tehát a harc vége felé, a következőkben felállít:

1. A németalföldi kormány épen nem monopóliumot, hanem csupán a legfőbb felügyelet és vezetés jogát gyakorolja a nyilvános oktatás felett, egészen az alkotmányos államjog elvei s a művelt és képviselőileg kormányzott népek példája szerint, és pedig oly módon, mely ama népek-nél vagy épen nem, vagy igen gyengén kárhoztatik.

2. Mindezen népek példája mutatja, hogy a közoktatás s az egyetemes népműveltség csak ott tenyészik, hol a kormányok ama jogot gyakorolják.

3. A németalföldi kormány ama jogot az alap törvénynek szabályai és azoknak legjózanabb magyarázata szerint gyakorolja.

4. Az alkotmányos államjog egyetemes elvein s az a-lapszerződvényen kívül erre kényszeríti őt még különösen az ország sajátságos helyzete s művelődési szüksége.

5. A magánosak tanítási szabadságát egy általában nem gátolja a kormány, hanem ragaszkodik e részben folyvást csak a legfőbb felügyeleti joghoz, melyet eddigelé az egyetemes tanításszabadság legföltétlenebb barátai és bajnokai sem vitattak el a kormánytól; s azon negatív hatalomra szorítkozik, hogy az alkalmatlan, ártalmas és veszélyes tanítókat meggátolja a nemzet nevelésébe való avatkozásban, s a nemzeti műveltség kifejlődésének s az államcél elérésének meggyorsításában.

6. A szülék házi nevelésének joga sértetlen marad; de a nemzeti nevelés, melyet az alkotmányos állam a maga mivolta szerint kíván, csak oly egyének által vezettethetik, kik a nemzet bizodalomára magukat méltóknak mutatták.

7. Minden oly tanintézetek és egyesületek, melyeknek célja az állam ösmere és felügyelete elől elvonatik, képviselői államban kétszeresen veszélyesek s egyáltalában el

nem tűrethetnek; annál fogva a kormánynak joga van, legalább tudomást szerezni minden magán iskoláról s nemcsak utólagos hanem előző felügyeletet is gyakorolni azok irányában, nem a tanmódszert és benső szerkezetet, hanem a tanárokat és tankönyveket illetőleg.

8. A németalföldi kormánynak joga van, valamely idegen állam iskoláinak látogatását nem egyenesen eltiltani ugyan, hanem közvetve az által mégis gátolni, hogy az azokat látogatókat a rendelkezése alatt álló hivatalokból kizárással fenyegeti, azon esetben t. i. ha azon nevezetes meggyőződésre jutott, hogy amaz iskolákban oly tanok adatnak elő, melyek az állam céljával s a nemzet alaptörvényeivel ellenkeznek. Itt különösen a francia országi jézuita iskolákra van célzás, melyeket a francia közvélemény is később egészen megvetett.

9. A nagy számú magán iskolák, melyek jelenleg Németalföldön, Belgiumban szintugy mint Hollandiában fennállanak, s melyek a kormány védelmét élvezik, a legvilágosabb bizonyítékai a kormány tanítás ügybeni szabadelmű elveinek.

10. A németalföldi iskolákban a legnagyobb függetlenség van a vallásos és politikai véleményekre nézve. Még egyetlen tanító is soha meg nem támadtatott e miatt, s a nagylelkűség vagy engedékenységgel azon példái, melyeket némely újabb kori franciaországi eseményeknél magasztalnak, itt hiányzanak, mert nincs szükség és alkalom rájuk.

11. A vallásos képzés és vallásos oktatás lényeges alkatrészét teszi a szabadság valódi elvei szerint vezetett nemzeti nevelésnek; ugyanazért az alkotmányos kormány, a nyilvános oktatás ezen ágát, különös figyelemmel tartozik kíséreni. Minden felvilágosodott államjogtanárok s még római katolikus kanonisták alapelvei szerint is, ezen oktatási ág fegfelsőbb vezérletének joga is elvitathatlanul az államhatalom körébe tartozik; azon balítélet, mintha ezen oktatási ágra kizárólag a lelkészi rend volna képesítve, a civilizált népek meggyőződéséből az alkotmányos rendszer világa előtt régen elenyészett. A lelkészi rend, miként a közoktatás egyéb ágaival, ugy a vallástanítással is megbízathatik az állam által, s a lelkészi rendnek erre való közelebbi hivatását, melylyel sajátlagos helyzeténél fogva bír, senki sem tagadja, de jure azonban, s törvényes elvek szerint még

sem birtokosa ezen jognak, s az államnak sérthetlen azon joga, hogy óvó befolyást és vetőt gyakoroljon minden olyan ellen, mely az állam tagjainak ártalmas lehetne.

A németalföldi kormány minden hitvallású lelkészi rendnek átengedi a nép vallásos oktatását nemcsak az egyházban, hanem az iskolákban is. De annyival nagyobb gondot kell aztán fordítania az a feletti örökösre, hogy ezen vallástanítók közül egy se képeztessek oly intézetekben, melyek az állam és más felekezetek iránt már előre gyűlöletet, megvetést és ellenállást tanítanak, s a vallás alapigazságai alá földi érdekeket tolnak. Az állam egyáltalában nem bocsátkozik bármely vallású papság belügyeibe sem; minthogy az őt illető népnevelésnek egy fontos részét általadta a papságnak: ennél fogva mulhatlanúl joga van, megkívánni a papoktól azon tulajdonokat, melyek valamely hitvallás saját érdekeit előmozdítják ugyan, de a nélkül, hogy más felekezetnek, vagy a társadalomnak egyetemes érdekeit sértenék, s melyek képesekké és méltókká teszik a papokat arra, hogy az államhoz tartozó polgárokat, annak alapelvei és céljai szerint neveljék. — S ha már most a papság által alkotott intézetek, nem nyujtanak e részben kellő kezességet: akkor bizonyynyal meg van engedve az államnak, a papság számára állított saját intézetekben, oly tudományokat taníttatni, melyeknek ösmerete az alkotmányos rendszer szükségéhez képest reá nézve mulhatlanúl szükséges; és ha nincs is az államnak joga arra, hogy az ily intézetek látogatását kényszerítő szabályokkal eszközölje: de azon negatív hatalommal mégis bír, hogy az ő rendelkezése alatt álló hivatalokból s javadalmakból az illetőket kizárja.

12. A kollégium filozofikum sem valamely egyházi hitágazatot, sem valamely kánoni jogot egyáltalában meg nem támad, sőt teljes összhangzatban van a világi hatalomnak egyházjogi szigorú elvek szerinti fogalmával is. A kollégium filozofikum csak oly tudományágakat tanít, melyeknek ösmerete minden művelt férfiúnak, annyival inkább a lelkész jelölteknek, a polgári műveltség jelen állás mulhatlanúl szükséges. Látogatása azonban a delemek szerint csak ajánlott és nem kényszerű.

„Mindezeket jól megfontolván, a közoktatási poliumát, a pártszellem költeményének, kép fantomnak kell tartanunk, melynek célja az, ha

kormány s a polgárok közötti egyetértést felzavarja. Azon oktatási szabadság pedig, melyet némelyek kívánnak, nemcsak jogellenes, hanem képtelen, nemcsak célellenes, hanem kártékony, nemcsak soha nem gyakorlott, hanem ily értelemben soha nem is ohajtott“.

„Az uralkodó ház, melyet az isteni gondviselés ezen szép s jelentőségre és dicsőségre egyedül a műveltség által emelkedhető hazának kormányára állított, miként a polgári ügy szellemi szabadságra nézve is, mely nélkül amaz a legközelebbi ostrom alatt romba dölne, teljes biztosítékot nyújt“.

„Vajha ama dicső szellem, mely évek során által, a jobb érzésűek örömeire, oly sokat létrehozott e hazában, lebegne tovább is e felett, nem gondolván a pártok szenvedélyeivel s a rövid látók és balgatatagok lármájával! Vajha a népnevelés nemes és szent kincse, ne adatnék áldozatul könnyelműen a setéség démonának, mely Proteus alakban jár körül a földön, hogy az államok gyengéit és egyesek tévedéseit kilesse s a gonosznak győzelmére felhasználja. Tiszteljétek a történelem intéseit oh belga férfiak, s magatokat fogjátok megbecsülni, s nem kértek gyermekeitek számára halálos mérget, üdvital helyett. Te pedig óh fejdelem! kinek számára az utókor biztosítadnja egykor az erőslelkű és törvényszerető nevezetet, melyet kortársaid már megadának neked, tartsd meg teljes erőben őseid e szavát: Je maintiendrai! Ez az ohajtása egy szabad haza polgárának, ki a műveltség és törvényesség győzelmét bármely alakban lehetőnek, s a belgák népét a te uralmad paizsa alatt minden boldogságra képesnek azért tartja, mert te minden polgári erényben s szellemi törekvésekben vezérként mégynak annak előtte“.

Igy vélekszik a németalföldi államkormány s az orániai ház egyik buzgó és szellemdús barátja, mint említém. Die Freiheit des Unterrichtes, mit besonderer Rücksicht auf das Königreich der Niederlande, und die gegenwärtige Opposition in demselben; von einem wahrheitliebenden Schweizer. Bonn. 1829. 240—246 l.

Az igazságszeretetet s tárgyunk lehető legtisztább felfoghatása kívánja, hogy mindezek után hallgassuk meg egy már későbbi, de szintén tekintélyes és pártatlan ügyismerőnek véleményét is. Az angol és belga nevelésügy ujabbkori

egyik jeles ösmerője, az irodalmunkban is előismeréssel és tisztelettel emlegetet Dr Wiese, így ír e részben: „Egy, a belgiumi iskolák viszonyait igen jól ösmerő tudós és protestáns férfit Brüsszelben azt mondá nékem, hogy a hollandi kormány a belga iskolák irányában részint a legotrombább hanyagságot, részint erőszakoskodást s balfogásokat követett el, a nélkül hogy intézkedéseinek következtetéseit sejtette volna. Azon általános gyanu, hogy az iskolákra való hatás által az országot lassanként dekatholizálni akarja, azt szülte, hogy legjobb célzatait is bizalmatlansággal fogadták. A legkárhózasabb intézkedések egyike volt idegen tanárok hívása; a hollandi miniszterium nevezetesen, új oktatási rendszer ügyébeni tanácsért, egyebek közt heidelbergi tanár Paulushoz is fordult, s ettől nemcsak tanácsot vett, még pedig olyat, melyet annak egyházi és politikai ügyekbeni felületes liberalizmusától várni lehetett, hanem javaslatot is, az egyetemi és főiskolai tanszékek betöltésére nézve; s az ifjú emberek, kik aztán az ő ajánlására meghivattak, a kor és a helyzet viszonyaival, többnyire a legnagyobb ellenkezésben állottak“.

A pártérdekek és elfogultság miatt bármily különbözők s ellenkezők legyenek is a hollandi kormány Belgium irányában eljárása feletti vélemények: anyi csakugyan bizonyosnak látszik, hogy noha a kormányt kétségtelenül jó akarat és nemes cél vezette, mégsem vétettek kellő figyelembe általa Belgium történeti multjának, nemzetiségének, s egyházi életének érdekei és viszonyai, s hogy a nem csak nem katholikus, de nem is positiv keresztyén irányu és szellemű, s tulzóliberal és racionalista jellemű nevelési rendszer, a hatalmas belga klerus tekintélyét s befolyását gyökerében veszélyeztette.

Ütött végre véletlenül az óra, s az 1830-dik évi belga forradalom, melynek egyik szülője a hollandi kormány nevelésügyi intézkedése, egyetemes forrása pedig a reformatus Hollandia elleni kiirthatlan ellenszenv vala, rövid idő alatt s kevés vérontással megszabadítá Belgiumot Hollandiától. Kevesebb fáradsággal aligha lett valaha ország szabadabbá mint Belgium, s e részben bizonyynyal többet köszönhet a hollandi kormány és dinasztia szabadelvűségének, engedékenységeinek s a külső hatalmak nevezetesen Anglia befolyásának, mint önmagának. Liberté en tout et pour tous!

hangzott mindenfelé a szabad hazában, s a forradalomban nagy szerepet vitt klerus nevelésügyi hatalmára nézve is eljöttnek vélvén a *restitutio in integrum* idejét, gyorsandóhoz látott. Új korszak állott be a belga nevelés ügy fejlődésében, melyet a következő sorokban rajzolunk.

III. Közoktatás ügye Belgiumban a forradalomtól mostanig.

A forradalmat követő években a leggyászosabb állapotra jutott, a már most minden állami befolyás s felügyelet alól emancipált s csupán a klerus karjai közzé jutott közoktatás ügye. A hollandi korból maradt tanrendszer, tankönyvek végképen elvettettek, az alsóbb oktatás virágztatására állított társulatok feloszlottak, több községekben az iskolák fentartására szánt költség megvonatott, iskolák építése félben hagyatott s alig megnyitottak bezárattak. *Pro cax libertas civitatem miscuit*. Egy közoktatási törvényterv, melyet a kormány 1833—34-ben terjesztet a kamarák elé, noha az a klerus iránt meglehetősen kedvező vala, a katolikus párt által megbuktatott; csak községi és megyei szabályok rendezték tehát az egyetemes társadalmi életre nézve oly nagy fontosságú közoktatási ügyet. Ily körülmények közt a klerus működésének s kényének szabad tér engedtetvén, részint önmagokban, részint a községekkel egyetértve nyitottak a lelkészek iskolákat, s a zárdaiskolák száma huszszorta megnövekedett. Az 1836-ban kibocsátott megyei rendeletek az iskolákat alapító és fentartó hatóságoknak adák a saját iskoláikbani felügyelet és rendelkezés jogát. Végre 1842. szeptember 23-dikán jött létre egy rendszeres közoktatásitörvény az elemi iskolákra nézve, mely szerént a magán iskolák meghagyattak ugyan, de nem csak a községeknek, hanem a felsőbb kormányhatóságoknak is nagyobb és rendszeres befolyás biztosított a közoktatás ügyére, s általában az állam teljes buzgalommal és elszánt-sággal mindent elkövetett és sokat áldozott a nevelésügy rendbe hozására és virágztatására. 1846 kezdetén volt Belgiumban 4949 elemiiskola, melyekből a lelkészi testületek csak 618-t, s legnagyobb részben leányiskolákat tartottak fent.

Mindezeket azonban a klérus és annak pártja nem a legjobb kedvvel nézte. Az említett törvény az iskoláikbani

vallásoktatást azon felekezet lelkészeinek vezérlete alá bízta, melyhez a tanulók többsége tartozik, s az e részbeni felügyelet a püspökök joga volt, kiknek megengedettett, hogy képviselőik által a közoktatási hatóságok felsőbb fokaira is tanácskozási szavazat által befolyással bírjanak. De mindezzel meg nem elégedtek, hanem azt is kívánták, hogy egy tudományágra se neveztessek tanító a klérus beleegyezése nélkül, s hogy az állam birtokában lévő példányiskolákba minél kevesebb tanítványok vétessenek fel, hogy a püspöki ily intézetek hanyatlásra ne szálljanak. Egy szóval: a klérus oda törekedett, hogy az állam legfőbb felügyelési jogát minden erejéből kivetkeztesse, s a közoktatás egész ügyét a maga hatalma alá helyezze. A minisztériumok igen sokszor a kathólikus párt szülöttei levén, engedtek ezen törekvésnek s határozott ellenállás csak ritkán történhetvén, az állam és egyház közötti visszázkodás azon pontra jutott, hogy a püspökök akadálytalanul megvonhatják a vallásos oktatást azon iskolákban, melyeknek tanítói nekik nem tetszenek, s viszont az államkormány is a magokat vonogató vallástanítók fizetését felfüggesztheti, s a vallástanítást a szülék beleegyezésével másra bízhatja.

A gimnáziumok még tovább valának szomorú helyzetben a forradalom után mint az elemi iskolák. Az állam csak az ő általa alapított néhány gimnáziumra bírt felügyeleti joggal; ennélfogva tantervben, fegyelemben, tankönyvekben semmi összhangzás, s az alkalmas tanároknak igen nagy hiány volt. A kormány törekvései, melyekkel e gyászos helyzeten segíteni akart, s ezek közt az 1834-ben tervezett gimnáziumi törvény is, a klérus részvétlensége s egyenes ellenállása miatt meghiusultak. Az 1850. évi június 1. keletkezett gimnáziumi törvény, melyet a kamarák elfogadtak, az államnak győzelmet s az ügynek jobb jövődőt ígér. E törvény már az államiskolákra nézve a tanárok képzése, vizsgálata, választása, a tankönyvek s tanrendszer dolgában egyenes befolyást ad a kormánynak, s a lelkészeket csak felhívja a vallásoktatás adásra vagy az a feletti felvigyázásra. Ezzel a püspökök természetesen meg nem elégedtek, hanem kívánták nemesak azt, hogy a vallásoktatásról egészen önállólólag gondoskodhassanak, hanem azt is, hogy a tanárok választásánál szavok legyen, azok erkölcsi magaviselete felett ellenőrséget vigyenek, s a tankönyvek felvétele min-

denkor az ő helyben hagyásukkal történjék; s minthogy a kormány ezen tulzó követeléseknek nem engedett, a püspökök kezdték a papoknak az államgimnáziumokbani valásoktatást megtiltani. Wiese azt véli, hogy a kormány mindezen intézkedései is tulzásban járnak s azon célra törekusnek, hogy a felsőbb oktatás minden egyházi befolyás alól lassankint kivétessek, szekulárizáltassék s állammonopoliummá tétessék, s általában hogy az egész törvény párt-demonstratió vala, s rá Metternich herceg midőn meghallotta, legott azt nyilvánította, hogy „ha a törvényhozók nem tudták, hogy mit cselekesznek: akkor ostobák; ha tudták: rosz emberek voltak“. A löweni egyetem egyik tanára Arendt pedig, így nyilatkozott ez ügy lényegéről Wiese előtt: „ti Némethonban azért vagytok oly hátra politikai tekintetben, mert nem tudjátok, hogy a valódi szabadság feltétele mindenek felett a kölcsönös türelem, s hogy ezen nézet uralkodik-e valahol, annak előttem legbiztosabb ösmertető jele az, hogy türik-e a jézsuitákat, kiknek szintugy van jogosultságuk mint minden másoknak“. „E szerint Belgiumban, ugymond végre Wiese, a közoktatásügy terén a pártok még folyvást bizalmatlansággal s ellenséges indulattal állanak egymással szemben; az egyik hierárkhiai tulzó türelmetlenséggel, a másik szinte tulzó és igen felületes liberalizmussal“. Az egyetemi vagy felsőbb oktatás ügyére nézve szintén nagy és elkeseredett a visszavonás a püspökök és az állam között. Lásd: Dr. Wiese L. Deutsche Briefe über englische Erziehung nebst einem Anhang über belgische Schulen. Berlin. 1855. 2-te Aufl. 192—196. Die Gegenwart. Leipzig. Brockhaus. 1849. 2-ter Band. 616—618 lapokon.

Nem lehetett tehát urává a belga klérus a hollandi uralom megszűntével sem a közoktatás ügyének s nem szabadulhat meg az államnak e mezőni hatalmas versenyétől, s azt hiszem, hogy a jelekből bizvást következtethetni, hogy a papság hatalma még nagyobb csorbúlást szenvedend e mezőn, miután a szabad sajtó erősen működik ellene, s az alsó papság egész serege régolta szaturálva van a lamennaisféle demokrat és szocialisztikus elvekkel. Ugy látszik, hogy Belgium, ha a maga önálló fejlődésében valami államesin vagy más eféle által meg nem gátoltatik, azon nagy társadalmi problémának megfejtésére van rendeltetve az isteni gondvi-

selés által, hogy a katholicizmussal mennyiben férhet össze a polgári szabadság, népfelvilágosodás és műveltségbeni tökéletesbülés?

IV. Közoktatás ügye Hollandiában az újabb időkben.

Azon felületes politikai és egyházi liberálizmus, melynek lobogóját a francia forradalom oly fennen hordozta, s mely a történelmi fejlődés szülte jogok és intézmények feldulására, sőt gyakran teljes nihilizmusra vezet, miként nem szülötte a francia forradalomnak, mert már Rousseau, Voltaire s az enciklopedisták által hatalmasan képviseltetett s terjesztetett: úgy meg sem szűnt a francia forradalom buktaival, sőt azután is folyvást pusztított, miként a társadalmi élet sok más pontján, úgy a közoktatás mezején is. Bizonyosság erre a már Belgiumtól megvált Hollandia újabb kora is.

1842-ben határozottan kimondá a hollandi kormány, hogy „a nyilvános oktatás tisztán polgári társadalmi ügy marad, s egy felekezet hittanának vagy hitelveinek sem szabad arra befolyást gyakorolni; minden kizárólagos s egyoldalú irányt kerülni kell, s e szerint, a közoktatásügyi hivatalokra is minden valláskülönbség nélkül alkalmaztatnak az egyének, így Amsterdamban néhány évvel ezelőtt egy protestáns városrész felett zsidó iskolafelügyelő volt; a tanítóknak a legszigorubban megtiltatik, valamioly magyarázatot tenni vagy kifejezést használni, melyben valamelyik vallásfelekezet megbotránkozhatnék.“ Az állam ez elve és intézkedése ellen oly erős volt a keresztyénérzület visszahatása, hogy a kormány még azon évben kényszerülve volt magán iskolák felállítására nyilvános engedélyt adni, melyet, kivált a pozitív felekezeti hithez ragaszkodó orthodox reformátusok legott használni is kezdettek; de nem minden nehézség nélkül. A községi hatóságok ugyanis, melyeknek beleegyezésével lehetett csak magániskolákat állítani, gyakran megtagadták az engedélyt, s ha alakultak is magán iskolák, minthogy azok egyedül a magas tandíj által tartathatnak fel, csak a tehetősebbek által voltak használhatók. Egy néhány évvel ezelőtt, a kormány által a második kamara elé terjesztett közoktatási törvény-terv szerint, az egyes felekezeteknek szintén biztosittatik ugyan azon jog, hogy saját iskolákat állítsanak; de ezek mellett az állam mindenütt tart nyilvános s köz iskolákat, melyek szintén keresztyének lesznek ugyan, de úgy, hogy azokban a zsi-

dó gyermekek is minden nehézség nélkül oktattathassanak. Ennélfogva ezen iskolákban semmi vallás nem taníttatik, a szentírás nem olvastatik, s a hazai történelem, melynek legdicsőbb pontjai a reformált egyház életével elválhatlan kapcsolatban vannak, a protestantizmusra való minden vonatkozás nélkül taníttatik. Imádkozni is lehet ez iskolákban; de nem a Jézus nevében; tehát oly formán, mint az amsterdami városi tanács, melynek zsidó tagjai is vannak s ennélfogva, napenkénti imája a keresztyén hitelvekkel legkisebb érülködésben sincs, a mit józanul és képmutatás nélkül egy öntudattal bíró keresztyén ember sem tehet. Az említett törvényterv ellen az orthodoxok számtalan nyilatkozatot nyújtottak be, melyek mindnyájan megegyeznek azon nézetben, hogy a nevelés és tanítás keresztyénség és biblia nélkül, s a németalföldi történelem tanítása felekezeti álláspont nélkül merő képtelenség; annál fogva a nyilvános iskolákat oly szellemben és elvek szerint kell rendezni, a mint azok Poroszországban, Würtembergben és másutt vannak. — Lásd Koehler fentidézett művét 101 — 103. lapokon.

A hollandi közoktatásügy jelen állását, a reformált hitfelekezeti elvekhez hű orthodoxszia szempontjából a leghivebben s hitelesebben rajzolja báró van Lyndennek a hollandi második kamara tagjának, az egyetemes evangélikus szövetségnek múlt évi berlini gyűlésén ez ügyben tartott beszéde, melynek szorosan ide vonatkozó pontjai im itt következnek:

„Én e napokban, e szép fővárosban sok szépet láttam; de ha Poroszontól valamit irigyleni fognék: az bizonynyal, mostani uralkodója után, iskolai rendszere lenne. Mi sok jóval birunk Hollandiában. De fájdalom! nálunk is azonos eset van, hogy az állam, mely eddig a maga történeti fejlődésénél s lakosainak nagy többségénél fogva keresztyén volt, az újabb idők eseményei s az ezekből származott alkotmányos határozatok után, megszűnt keresztyén lenni, s polgárainak vállalása iránt magát egészen közönyösen viseli.“

„De hogy ezt népünk többsége kívánta volna s helyesnek tartaná, a felett okunk van kételkedni. Sokan azt hiszik velem együtt, hogy lehetséges lett volna a nemkeresztyének állampolgári egyenlőségét biztosítani a nélkül, hogy azért szükséges lett volna a keresztyénségnek állami tekintélyvel kiadni a végelbocsátási levelet.“

„A nyilvános intézetek között egyet sem érdekelt oly közvetlenül az állam elkeresztényetlenedése, mint az iskolát. Megértük ezt fájdalom hazánkban a múlt évben, midőn egy új iskolai törvény jött létre“.

„Eddigelé iskoláinknak vegyes jellemök volt, s a tanítóknak a körülmények által, a hitvallások szerint meghatározott viszonyai valának. Semmi felekezeti sajátság megsértve nem vala, s azon alapelv, melyen e gyakorlat nyugodott, méltán elfogadható volt, mert minden nyilvános iskolák keresztyének valának, s a zsidóknak is megvoltak saját intézeteik úgy, hogy csak a két nagyobb felekezetről, a katholikusról és protestánsról lehet szó“.

„Az új iskolai törvény, minden felekezetű gyermekeket, keresztyéneket és zsidókat egy iskolába szorít, a közös hazafiainak kedves palástja alatt; e törvény említi ugyan általánosságban a keresztyén szót, de a mely nem egyéb üres hangnál. A tanítónak még ott is, a hol csak egy felekezetű gyermekek vannak, minden vallásos fogalmakat respektálni, azaz a hitről hallgatnia kell. Ennélfogva aztán a szentírás tiltott könyv az iskolában, s nem szabad a Jézus nevében imádkozni, mert a zsidók megbotránkoznának. Az állami iskola mellett fennáll természetesen a szabad iskola is; de ez, a dolog természete szerint, csak kevesek menedékhelye lehet“.

„Azt mondják, hogy itt a lelkiösmeretszabadság forog fenn, holott valójában nem ez, hanem a legszenvedhetlenebb lelkiösmeretnyomás vagyon itt. A polgári béke kedvéért, a nép nagy többségének vallásos sajátságait ignorálják, s nem látják át, hogy ez csak elkészerít, s mindent szűl inkább mint békességet. Általános keresztyén oktatást akarnak, mely azt a mi minden vallásokkal közös, magába foglalja, s így azt reménylik, hogy ezen közös vallásos öntudat megszilárdítása által, noha Krisztust csak mint történelmi személyt kell tekinteni, a pozitív keresztyénséget annyira elcsekélyítik, hogy az társadalmi és polgári tekintetben a kedves békének nem lesz többé akadályára“.

„S itt szabad legyen teljes megegyezésemet nyilvánítanom azon jeles szavakkal, melyeket ma reggel heidelbergi tanár Plittől s tisztelt hivataltársától Schenkel tanártól hallottunk, melyeket én, kevés kivétellel, teljesen aláírok. Mellékeesen megjegyzem itt, hogy Hollandiában épen ellenkezője van

annak, a mit Schenkel tanár a római katolika egyház meg-
támadásairól mondott, mint a mely egyház t. i. az iskola fele-
kezeti jellemét előre felteszi. Hollandiában ezen egyház, e vi-
lághatalom, mely minden eszközt felhasznál céljainak kivite-
lére, a vallástalan iskolákat mozdította elő, csak azért,
hogy ez által a protestántizmus életét metszhesse el“.

„Önök pedig édes atyámfiak! bizonyosan megegyeznek
velem abban, hogy mindaddig, míg az iskolákban tanítani
kell (unterrichtet werden soll), nem lehet azokat pusztá abrik-
toló intézetekké változtatni, melyekben a gyermekekkel csak
gépies ügyesség közöltessék, s az ösméreték bizonyos összege
tömessék emlékezetökbe; mindaddig, míg a tanítónak ta-
nítványait emberekké nevelnie s nemcsak mint az okta-
lan állatokat dressziroznia kell, mindaddig, mondom, van
szükség valamely magasabb elvre is, a melyből az egész ta-
nítás folyjon s melyhez visszatérjen“.

„Én azt hiszem, hogy a keresztyénség lényege az Isten
és emberek iránti azon szeretetben áll, mely a Krisztus által
megengesztelt atyában vetett hitből származik, s az oly tanító,
ki ezt szívében hordja, képtelen a szeretetben türelmetlensé-
gre, s tanítványaira keresztyéni befolyást gyakorol a nélkül
hogy felekezeti sajátságaikat sértené, sőt még a zsidó tanít-
ványok is s épen vallásos tekintetben is, sokkal jobban vezet-
tetnek általa, mint egy oly tanító által, ki néhány zsidó gyer-
mek iskolában léte miatt urát s megváltóját megtagadja s
azt a keresztyén gyermekek egész seregétől elrejtve tartja.
De ezen esettel a törvény nem gondolt. Fájdalommal kell
nyilvánítanom, hogy az Isten ígéje törvény által számkivetve
van az államiskolából Hollandiában, úgy hogy a tanító, ki
azt ott olvasná, bírói fenytésnek tenné ki magát. Természe-
tesen, nálunk is hivatkoztak az alkotmány szellemére; de erre
megjegyezhetjük, hogy ha állana is az — quod negamus —
belőle semmi egyéb nem következne, mint az, hogy az al-
kotmánynak e ponton felette nagy szüksége van az átvizsgá-
lásra. Bizonyynyal nem a nép van az alkotmányért, hanem
az alkotmány a népert. Képtelenség az, hogy valaki vallás-
szabadság iránti igaz szeretetből az által akarná a zsidók ér-
dekeit előmozdítani, hogy a keresztyének megzavartassanak
saját iskoláikban, s azoknak keresztyén jelleme eltöröltesse;
a valódi türelem sokkal természetesebb és igazságosabb utat
talált volna e végre, azt t. i. hogy alsóbb és felsőbb zsidó is-

kolák állíttassanak, s ez által az állampolgárok ezen részének vallásos és nemzeti fejlődése sértetlenül fentartassék“.

Mindezek után Hollandiát s az ő ügyeit, mindazoknak kik az Urat félik, buzgó imádságukba híven ajánlom. Lásd: *Verhandlungen der Versammlung evang. Christen* 1857. in Berlin. Authent. Ausgabe. Berlin. 1857. 292—294. l.

V. Tanulság és elmélkedések.

A közoktatás ügye és az ahozi jog feletti harc nem szorít-kozik egyedül Hollandia és Belgium határára, hanem kiterjedt és kiterjed az európai szárazföld csaknem minden civilizált országaira. E harc ott, a hol az államfő és a kormányon állók a néppel vagy annak nagy többségével egy hitfelekezethez tartoznak, vagy a hol a kormány a liberalizmus tul-zásaitól magát megtartóztatá s a történeti jogokat és viszonyokat figyelembe vette s bölcsen kímélte, esendesen lefolyt minden nagyobb pusztítás nélkül; ott pedig, hol a kormány magaviselete s a viszonyok ellenkezők valának, rendesen el-keseredett harcot vívott az egyház a maga érdekeiért és tör-ténelmi jogaiért. De a győzelem kisebb nagyobb mértékben mindenütt az államé lön; elannyira, hogy jelenleg az európai szárazföldön egyetlen egy ország sincs tudtommal, a hol a közoktatás ügye egyedül az egyház hatalma alatt állana, s az állam nemcsak felügyelői, de vezérloői és törvényhozói ha-talmat is ne gyakorolna arra. Ily értelemben nyilatkozik az irodalom is; mert noha egyes hangok emelkednek fel ottan-ottan az egyház részéről, melyek különösen a vallásoktatás-nak egyedül és kizárólag az egyház rendelkezése alá helye-zését sürgetik; de oly szózatot vagy elméletet, mely a közok-tatás egész rendszerét, a mult századok értelmében, az egyház hatalma alá vélné visszaviendőnek, alig találhatni; mig ellen-ben több nagy tekintélyű elmék, egyenesen az állam nevelés-ügyi hatalma mellett emelik fel szavokat.

Schleiermacher, ki a mult évtizedekben egyik legte-kintélyesebb gondolkozó fő volt Európában, az államnak ad-ja a nevelésügyi hatalmat, minden oly országban, a hol a nép társadalmi öntudata és közvéleménye még teljes érettségre nem fejlődött ki. „Mennél nagyobb mértékben van valamely népnél, ugymond, oly nyilyános élet, mely kétségtelen

bizonyosságot szolgáltat a közérzelemről s a műveltség állásáról: annál szenvedőlegesebben viselheti magát a kormány a nevelésügy irányában. Találunk időpontokat újabb korunk története folyamán, midőn valamely nép egyedül azért ébredt fel a butaság és durvaság hosszú álmából, mert kormánya a nevelés ügyének gyeplőit kezébe ragadta. De viszont arra is vannak néha esetek, hogy a népeken azért nehezedett meg és lett tartósabbá a szolgaság járma, mert a kormány nemcsak a felnőtteket, de a gyermekeket is vas vesszővel igazgatja, s meggátolja, hogy valami egyéb fejlődjék ki azokban, mint azon készség, hogy legpontosabban megtegyék s legtürelmebben szenvedjék azt, mit egy talán zsarnoki s a nép benső szellemével egészen ellenkező akarat, tétetni és túretetni akar. Előmeri, hogy az egyháznak a nevelésügyre nézve van hivatása, s az európai államokban jogi prioritása, de ezt már többé érvényre nem emelheti, miután a maga egységét nem tudta fentartani, s mindezekből azt következteti, hogy a valóságos nevelés és oktatás az egyházá ugyan, de az iskola mégis tulnyomólag az államé. Nézeteinek veleje ide látszik kimeni: a nevelés ős joga a családoké; kiskorú népeknél a kormányé, fejletteknél magáé a népé. Lásd: *Die Idee der Volksschule, nach den Schriften Schleiermachers*. Dargest. v. Eisenlohr. Reutlingen et Leipzig. 1852. 109—121. l. Schleiermacher minden bizonynyal nagy fontosságú nézeteit, ha körülményeim engedik, máskor bőven előterjesztendem.

Korunknak a protestáns egyházi élet és tudomány mezéjén egyik méltán legnagyobb tekintélye Bunsen így vélekedik: „a mi már az állam és hierarkhia közötti egyik fő vitapontot t. i. a nevelést illeti: kétségen kívül van, hogy a népnevelés legszentebb kötelessége s legszentebb joga az államnak. De e részben különböző rendszerek vehetők fel. Lehetséges nevezetesen, hogy (mint az amerikai Egyesült Államok legtöbbszörében a szentírás választékos kivonatának megtartása mellett) a pozitív vallás oktatása a nyilvános népiskolákból kizárassék, s a különböző hitfelekezetek vallás-tanítóira bízassék. Vagy a vallástanítás az iskolai tanítás egy részét alkossa ugyan, de úgy, hogy a másfelekezetű kisebb rész ne kényszeríttessék részt venni abban; így van ez a poroszországi népiskolákban. A gimnáziumoknál többnyire egy felekezethez tartozók a tanulók s tanárok. Vagy végre, hogy a különböző felekezeteknek állami vagy községi költsé-

gen különböző tanintézetek legyenek. Ezen rendszerek közül egy sem elvetendő feltétlenül, de hogy melyik legyen a legjobb, az oly kérdés, mely különböző államokban, s ugyanazon állam különböző tájékain is különböző eredménnyel fejthető meg“.

„Azonban minden lehető formáknál híven meg kell tartani egy elvet, azt t. i. hogy a lelkiismeretszabadság sérelmet ne szenvedjen“.

„Az istentelenség felőli ellenvetés, melyet oly gyakran szoktak tenni e rendszerek elseje ellen, mely szerint t. i. a vallásos oktatás az illető felekezeti tanítókra bízassék, mind önmagában mind történelmileg alaptalan. Hogy az ily elkülönítésnek mindenkor a nép vallásos érzelmeire való szelid és bölcs tekintettel, s erkölcsi komolysággal kell történni, az a fentebb kimondott alapelvből önként következik“.

„Mindezeket a következő szavakban foglaljuk össze: az állam cselekedjék mindent hitből; igen, Isten, Krisztus és az emberiségbe vetett hitből“.

„Természetes, hogy a mi legfőbb elvünk szerint, épen és sértetlenül fenn kell állani azon jognak, hogy az államiskolák mellett, a létező vallásfelekezetek is, saját vallásos iskolákat állítsanak ifjaik képzésére“.

„A hol már az állam és egyház nincsenek egymástól egészen elválva, nem lehet az államtól megtagadni a magániskolák feletti felügyeleti jogot sem annyiban, a mennyiben a műveltségnek bizonyos mértékét azok részére is kiszabhatja, s megkívánhatja tőlök, hogy azt elérjék. Ennélfogva a tanárokat megvizsgálhatja, s a tanítványok vizsgálatánál képviseltethetik“. Bunsen, *Die Zeichen der Zeit*. Leipzig. 1855. 2-ter Bd. 56—58 l.

Azonban mindenütt, a hol gyakorlati viszonyokról s történeti fejlődéssel bíró intézményekről s elvekről van szó, bölcsőbb tanítónk az élet és annak tapasztalása, mint a pusztá elmélet. Lássuk azért mit szól a szemmel látott s teljes hiteleti tanú Wiese, a nevelési jognak a világ legnagyobb és legbölcsőbb nemzeténél, az angolnál, állásáról: „Azon nézet és öntudat, hogy a gyermekek nevelése a szülők isteni jogához és kötelességéhez tartozik, s ennélfogva egyházközségi ügy, Angliában általánosan el van terjedve és felette erős, annyira, hogy az államnak egyenesen meg kell magát tartóztatni a nevelésügyre való minden közvetlen befolyástól, melytől az

angol kormány sokkal inkább is felmentheti önmagát, mint az európai szárazföld kormányai, mert az angoloknál erős a testületi szellem, mely az állam ez ügybei avatkozásától és gyámkodásától idegen“.

„A németeknél a nevelésügy sokkal határozottabban az állam dolga. Az állam biztosítani akarja magát leendő polgárai felől; s Angliában a legtulzóbb nézetek uralkodnak azon kényszerítésről, melylyel a porosz kormány a nevelésügyet intézi“.

„Az állam nem terjeszkedhetik tovább helyesen a jog fogalmánál, de a mely egyáltalában nem független fogalom, hanem a jó és szabadság fogalmán alapúl; valódi szabadságra pedig az egyház növel, nem pedig az állam. Ennélfogva az egyház magának az államnak érdekében sem bocsáthatja ki kezei közül a népiskolákat, s igénye van arra, hogy a népiskolai nevelés minden családtya által ő reá bízassék. Így van ez az angoloknál, kik között a család sokkal nagyobb s erősb keresztyéni öntudattal bír, mint a németeknél. Így éri el biztosabban az állam is, mely a jogra nevel, a maga célját, mert így tétethetik le a mély és erős alap“.

Az angolok azon meggyőződésben vannak, hogy a porosz oktatási rendszer megsemmíti a szülék jogait. Lord Brougham katonai abriktolásnak és dresszirozásnak nevezi a porosz nevelést; Sir Róbert Peel visszaborzad azon rendszertől, mely a szülék személyes szabadságát s a vallásos szabadságot megtámadja; mások azt mondják, hogy nem illik a kormányhoz, hogy korbácsal hajtson a szükséges ösmeretek utáni vadászatra. Arundel gróf pedig, ki nemes lelkületű és böles férfiúnak tartatik, így szól egyik parlamenti beszédében: „Ha minden nevelés és oktatás végcélja az, hogy az embert a maga erkölcsi méltóságának érzetére, s teremtoje iránti felelősségének tudatára fölemelje: akkor a porosz oktatási rendszer valódi szörnyszülött; nem egyéb az, mint a léleknek azon szolgálásra való abriktolása, melyet az állam a maga polgáraitól kíván; oly nevelés az, mely az emberi lelkületet nem felemeli, hanem megalázza“. Angolhonban az emberi önkormányzat és az egyház barátai működnek leghatalmasabban a kormány nevelésügyi befolyása ellen. Tartanak tőle, hogy ha közoktatásügyi miniszterium állittatnék, mert ez ideig nincs, politikai hullámszások áldozata lenne a nevelés ügye, s a központosítás és egyformaság többet ártana mint hasz-

nálna, s a felületes racionalizmus megrontaná az egyházat s vészt hozna a társadalomra. Mindezen nézetek és elvek alapján a család és az egyház nevelési és joga Angliában mindezt ideig sértetlenül fennáll, s az államhatalom épen nem törvényhozási és rendelkezési, hanem csupán segélyezési szerepet visz ott, a hol szükség van reá, a nevelés nagy fontosságú mezején. S mindezeknek végokát az angol nép tiszta öntudatában s társadalmi fejlettségében találja Schleiermacher is. Lásd: Wiese fent idézett művét 148—150, 158. l. Az angolokéval egyező nézet uralkodik a nevelés ügyében Északamerika legműveltebb és leghatalmasabb államaiban is.

Hogy az európai szárazföld országaiban, a nevelésügyi jog felett vívott harcot, s az államhatalomnak ebben győzelmét, egy felől a tiszta egyházi öntudat és életelevenség elhanyagolása, józan keresztyén theologia homályba borulása, s az iskolának az egyház általi árván hagyatása, másfelől az egyesek polgári s társadalmi önérzetének, eszméletének és erélyességének is alásülyedése vagy elenyészése, s az államhatalom uralmának épen ily mértékbeni előtérbe jutása, s az egyházi racionalizmus és közönyösség szülte: azt már pár évvel ez előtt, egyik munkámban megérintettem. — Valóban történelmileg ki lehet mutatni, hogy az államhatalom csaknem kényszerülve vala arra, hogy a nevelés ügyét, polgárizati és emberiségi érdekekből, kivége az egyház kezéből. Ha tehát bárhol is visszaszerezni, vagy megtartani akarja az egyház a közoktatás jogát: bizonyítsa meg magát arra méltónak lenni, ébreszsze, erősítse és virágoztassa saját életét; se önmagától, se a hatalma alatti közoktatástól a józan tudományos műveltség és tökélyesbülés szabad légjاراتát el ne zárja; egy szóval: legyen hű önmagához s isteni alapítója által kitűzött nagy rendeltetéséhez: s minden józan szerkezetű állam bizonynyal tisztelettel fog meghajlani ő előtte, elősmervén az emberiség nevelésére isteni küldetését, nyugodtan fogja reá bízni az ifju nemzedék oktatását. Ezen elvek és nézetek mellett azonban mindenütt, a hol az egyház és állam között kétség vagy harc támad a közoktatás joga felett, mulhatlanul a történeti fejlődést, s az annak következtében származott pozitív törvényes jogokat kell kiindulási irányadási pontokul venni. Mindaddig, míg örök igazság az, hogy egyeseknél szintugy mint társadalmaknál, csak a fokozatos fejlődés s haladás lehet természetes és észszerű: nincs a

földön oly bölcsesség és hatalom, mely jogosulva érezhetné magát, tabula rasán intézkedni ott, a hol kétségtelen történeti mult, s pozitív viszonyok léteznek. Az ily eljárás s a territorium joga által döntötte vészbe a hollandi államkormány a reformált egyházat, mely mint fentebb láttuk, egészen iskolák nélkül maradván, életerejének legfőbb alapjától megfosztatott s közoktatási tekintetben azon helyzetben van, melyben az amerikai pusztákon megtelepedő puritánok valának. Mi magyarországi protestánsok áldhatjuk a bölcs és kegyelmes isteni gondviselést, hogy egyházunk hánykodó hajócskáját megszabadítá a jus territorii terhes sulyától s akként vezérlette atyáinkat, hogy már a mult időkben kellő mennyiségben állítottak fel saját anyagi és szellemi erejökkel oly felsőbb és alsóbb felekezeti tanintézeteket, melyekre nézve az egyház kizárólagos birtokjoga soha józanul kétségbe nem vonható. Így a magyar protestáns egyházat soha sem érheti azon vész, melynek sulya alatt most hollandi testvérink sohajtoznak.

A mi pedig a vita alatti ügyet tisztán elméleti szempontból illeti; én most sem kételkedem nyíltan kijelenteni, hogy az egyháznak, meggyőződéseim szerint legalább, isteni küldetése van a közoktatás és nevelés ügyének vezérletére és kormányára, melyet az állam csak rendkívüli esetekben és ideiglenesen vehet magának. Az ember művelődési és erkölcsi fejlődésének törvényeiből azt látom ugyanis, hogy az elmének és szívnek, ha e földön elérhető igazság és erény birtokába akar jutni, a pozitív hitre mulhatlanul szüksége van. Midőn elménk, a beleoltott isteni szikrának indítására, megindul, hogy üsmereteket gyűjtsön s végokra jusson a természeti és erkölcsi világ roppant térein, plátói vagy newtoni s humboldti szárnyakon repülünk bár: mennél felebb vagy mélyebben szállunk az okok láncolatán, annál inkább reánk nehezedik a végetlenség szédítő gondolata, s mennél inkább megrakjuk az emlékezet tárházát különféle üsmeretekkel, annál mélyebb és fájdalmasabb ür támad a nyugalmat és révpartot nem találó kebelben; az aléltan vagy kevélyen, de mindig csak tapogatózva vergődő elme előtt folyvást egy nagy rejtély marad e világ s az élet; „mikor azt gondolnám, hogy bölcs vagyok, a bölcsesség távol vala tőlem“. A magára hagyatott elmét e vergődéséből nem emelheti föl, révpartra nem juttathatja, ama rejtélyt nem fejtheti meg, ama hézagot a kebelben

nem töltheti be más mint a hit, a vallás. Az ösmeretek és tudományok bármely ágában tehát a hitnek és vallásnak kell azon éltető és vezérlő napnak lenni, melytől a világi tudományok önálló és saját pályán forgó sötét bujdosó földjei is, szint-ugy mint a legkisebb ösmeretek fűszálai, fényt, életet és erőt vegyenek. Igen! így kell ennek lenni minden oly iskolában, mely nem dressziroz és abriktol, hanem tanít, mely a tisztességes és szabad tudománynak, s nem a divatnak vagy hasznak szolgál, s mely Isten képire teremtettt embert, s nem gépet akar képezni s nevelni. Ha a lelkiületet és erkölcsi életet tekintem, sem jutok más nézetre. Mert úgy tartom, hogy rakják bár meg az iskolák és azok tanítói az ő tanítványaikat a különbféle ösmeretekkel, tudományokkal és ügyességekkel, mint meg annyi sisakokkal és páncélokkal egészen a roskadásig: nem más, mint egyedül a pozitív hit által képzett tiszta erkölcs biztosíthat arról bennünket, hogy az élet harcába kilépő tanítványok ama fegyvereket, az emberiség szent érdekeinek nem rontására hanem előmozdítására használják. Ott pedig, a hol az iskolákat az egyházzal a történeti mult és pozitív jog szent köteléki kapcsolják egybe, nem kell elfelednünk soha, hogy ha az egyház másutt is, de kivált hazánkban, a pusztáknak bús pellikánjaként, saját felszaggatott kebeléből táplálta és táplálja az ő fiait, az iskolákat, s most vagy máskor, mint bús özvegy édes anya nyújtja ki feléjük karjait: természetellenes és szentségtelen dolog lenne, elszakadniok az anyaszentegyház kebeléről, melyen oly sok nehéz és gyászos évek folyamán, hű szeretettel ápoltatának. — Ily nézetekkel mindig lelkesedve tekiutak a tiszántuli egyházkerület azon hivatalos tényére, midőn a mult század vége felé, az iskolák egére fevonulni kezdő sötét felhők közeledésekor, meghagyta az egyes gyülekezeteknek, hogy buzgó imákban kérjék a nagy Istent, hogy az iskolákat, az egyház kebeléről leszakasztatni ne engedje.... *Preces et lacrimae sunt arma ecclesiae!*

De bármily buzgón és határozottan védjük is az anyaszentegyháznak a maga kebelébeni közoktatásbani jogát: soha el nem kell felejtkoznünk az államhatalom e részbeni legfőbb felügyelési jogáról sem. Ha az állam nem volna egyéb csupa rendőri intézetnél, melynek célja csak a személy és vagyon. bátorság külső biztosítása, de a mely fogalomnál, már a hellen és római pogány államélet is magasabb és nemesebb ponton

állott: még akkor sem lehet tőle elvitatni azon jogot, mely szerint teljes szabadságában áll mindenről, mi az ő területén történik, biztos tudomást szerezni, s az oly tényeket és törekvéseket, melyek az állam békéjével s céljával ellenkeznek, megsemmíteni s fenyíteni. Joga van tehát örködni a közoktatás s a felekezeti iskolák felett is, s ha azt tapasztalná, hogy azok az illetők hanyagsága miatt, a kor által józanul követelt társadalmi műveltség színvonalától messze maradtak, vagy talán a társadalmi rendre nézve veszélyes elveket táplálnak: maga és az emberiség iránti kötelessége megfenyíteni s jobb utra téríteni azokat. Miért ne lenne joga, tantervet és tankönyveket indítványozni s ajánlani, bizván azoknak elfogadását a maga javát érző, józan iskolai előjáráságra, a mely, ha e részben elfogult vagy épen dacoló lenne: nincs szükség reá, hogy külső hatalommal és erőszakkal toroltassék meg, midőn a józan közvélemény és önnön kára által előbb utóbb méltán sújtatni fog. Mindezekhez s még több efélékhez is joga van a közoktatás ügyében az államhatalomnak, kiváltképen ott, hol mint Hollandiában és Belgiumban képviseleti törvényhozás és kormányzás levén, az államtörvények és rendeletek a nép közakarata kifolyásának tekinthetők.

De mindezen nagy fontosságu jogok gyakorlatában, böles önmérsékletre van az államnak is szüksége, és soha sem szabad elfelejtkeznie arról, hogy van az emberi és vallásos kebelnek oly *ᾠδον*-ja, vagyis hozzá férhetlen szentélye, mely felett egyedül Isten tartá fenn magának az uralmat, s mely a felekezeti oktatás éltető elveinek háborgatása által oly rázkodásba jőne, mely az állam közboldogságát s nyugalmit gyökerében veszélyeztetné. „Sum rex populorum, non conscientiarum“; mondá a derék lengyel király Báthori István; Deus haec tria sibi reservavit, creare aliquid ex nihilo, nosse futura, et dominari conscientiis“. Többek előtt ünnepélyesen mondá a nemes lelkű II. Maximilian császár és magyar király: „Nullum peccatum gravius est, quam conscientiis velle dominari..... Qui in conscientias sibi imperium sumunt, coeli arcem invadunt, interea potestatem, quam in terris habent, plerumque amittunt“. Röviden, de mégis egészen helyesen és kimerítően mondá egy francia katolikus püspök is a mult században: „A különböző vallásfelekezetekre nézve,

minden polgári törvényhozás végelve ebben áll: meggátolni, hogy azok háborgatást se ne szenvedjenek, se ne okozzanak“.

Révész Imre,
prédikátor.

NÉPISKOLAI TANTERVJAVASLAT.

A népiskolai tantervezetek napjait éljük. Későcskén ugyan, mert rég megviradt, és a nap égetőleg sűt fejünkre, de jobb későn is mint végképen elkésni.

Több jeles szakférfit munkálkodik jelenleg a népiskolák tanterve körül, mit meggondolva nekem hallgatni, és egyéb dologhoz látni kellene, de kimentem merészségemet. Az ilyen tantervezetek fölötte sok oldalú tökélyt kívánnak. Nem várhatjuk hogy bárki egy maga hiány nélküli tökéletesen jó tervezetet adhasson. Többek dolgozatát kell megrostálni, és így alkotni össze egy tantervezetbe az együvé illő darabokat. Ilyen összealkotásnál a gyengébbek dolgozata is tehet valami szolgálatot, ha mást nem, tehát azt hogy benne sok holmit látni, a mit nem kell fölvenni.

T. Gönci Pálur pesti nevelő intézet tulajdonosa, kedves hitrokonunk, mint a nevelésügyben tekintélyes szakférfit a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ 1, 2, 3, 4, 6 és 7. számaiban egy figyelemre méltó népiskolai tantervet közlött. Ezen jeles terv, mely bizonyosan olyan nemes szándékkal készült, hogy a kik akarják, gyakorlatilag alkalmazzák, fölmenthetne nálam erősbeket is — a tervezgetés munkájától, ha ezt minden pontjaiban, és minden népiskolánkra nézve kifogás nélkül alkalmazhatónak mondhatnók. Meglehet hogy tévedésben vagyok, de én nem szavaznék arra, hogy a mondott tanterv — úgy a mint van — életbe léptetendőnek elfogadtassék. A lelkesen és temérdek jó akarattal készült tantervet alapjaiban jónak vallom, de látok részleteiben

javaslatokat, melyeket mellőzendőknek, hiányokat, melyeket kipótólandóknak vélek, és épen erre veszek szabadságot magamnak itt előadandó népiskolai tantervjavaslatomban.

I.

Készíthetnénk bár — a mit nem tehetünk — tökéletes tantervet, még sem hozná meg ez azon eredményt, melyet ohajtunk mind addig, míg a tanítók olyanok maradnak mint a milyenek. Vannak ugyan jelesek, de fájdalom hogy csak kivételképen, a mi nagy baj, mert a nagy többség olyan, hogy kezei között meghiusulna a tökéletes tanterv is. Tulajdonképen nem is az a baj hogy tantervünk nincs, mert a hivatását szerető és értő tanító, élő és jó tanterv lenne önmagában is, míg így a hogy vagyunk, minden készítendő tantervünk holt és öldöklő betűvé váland. És épen ez teszi nehezzé a tantervkészítést, mert azon tudat mellett tervezgetni hogy annak üdvös eredménye nem leend, vajmi nehéz dolog!

Ismeretes közönségesen népiskoláink hanyatlásának két fő oka: egyik a tanítóknak rémítő csekély anyagi jutalmaztatása, mely miatt az élelemgond lehervaszítja benők — ha volna is — az elme virágait, és kénytelenek hivatásukkal ellenkező kenyérkereseti módok után látni; másik a tanítóknak tekintélytelen állása, melynél fogva teljes függésben vannak még olyanoktól is, kik gyakran még a közönséges illem és becsület szabályaitól sem akarnak függeni. — Nehéz első tekintetre meghatározni hogy e két baj közül melyik rombolja inkább az iskolaügyet, hanem miután vannak tanítók, kiket a legjobb anyagi helyzet sem képes az iskolaügynek megnyerni, mert vagy a világi szorgalmatosságnak vagy édes mulatkozásnak esnek martalékul, és miután vannak viszont, kik csekély fizetés mellett is nemesen megfelelnek hivatásuknak, azt kell mondanunk, hogy a tanítók függő állása sokkal nagyobb baja iskoláinknak, mint a csekély anyagi fizetés. Ez utóbbi ellen nemes harcot küzd és győzelmet arat a hivatásától áthatott szellem, mint Pestalozzi, az iskola-tanítók ama nagy mestere, ki szegénysége miatt papírt nem vehetvén, régi könyvek széleire irta remek növelési munkáját; a függés állapotja ellenében pedig, mivel az olyan ár-

talmas a szellemi törekvésnek, mint méreg az életnek, el-
lankad, leveretik a tanító lelkesedése. Az anyagi szük-
ségekkel küzdelemben van egy pont, melyhez az arkhime-
desi erő támaszkodhatik, és a kenyér gondjain túl emelked-
hetik, de ama másik küzdelemben nincsen támaszpont; ott
el kell esni!

Hogy a tanítók elé irandó tanterv ne csak írott ma-
laszt és holt betű legyen, a fölebbi két nagy akadályt el
kell hárítani, annyival inkább, mivel az nem merőben lehe-
tetlen. Itt nincs ugyan helyén ezen bajok elhárításáról tü-
zetesen okoskodnom, jobban is tudják ezt azok, a kik erre
hívatvák, de mivel ez minden gondolható tantervnek élet-
föltétele, legyen szabad nekem is arról egy két vonalozást
ide tenni.

II.

1) A mi a pirulásig csekély tanítói fizetést
illeti: ezen bajból nagyon sokat elenyésztetne az, ha az
olyan egyházközség — ilyen pedig igen sok van — hol
jelenleg lelkész és tanító lévén, mind kettőnek fizetése együtt
sem megyen annyira hogy egy család belőle epeosztó gondok
vagy más kenyérkeresési módok nélkül megélhetne, csak
egy belső hivatalnok tartására utasíttatnék, szoríttatnék. És
pedig ha az ilyen egyház egy másik gazdagabb egyháztól
csak két órányi vagy még közelebb szomszédságban fekszik,
tétessék annak filiájává, és tartson csak tanítót; ha
pedig nagyobb távolságra fekszik, semmint a lelkészi te-
endőkre nézve azzal — a kettő közül akármelyiknek rö-
vidsége nélkül — egyesíttethessék, így is csak egy hivatal-
nokot tartson, a ki aztán lelkész és tanító is legyen egy
személyben. Még egy intézkedés járuljon ehhez, t. i. tanítói
özvegy- és árva gyámintézetet kell állítani.
Kiváncos hogy a tanítók házasságban éljenek. A tanítókat
olyan fizetéssel látni el, hogy annak megtakarításából halá-
luk esetére, családjukat biztosíthassák, teljes lehetetlen, sőt
célszerűtlen volna, mert legtöbb tanító mégis inségsen
hagyná maradékait. Ellenben egyh. kerületi intézkedés ut-
ján olyan gyámintézet állítható, melynél fogva a tanítók
fölmentetnének azon gondtól hogy kötelességük hátrátéte-
lével is világi szorgalmatosságba merülvén, a tanítóságot —

mint a hogy jelenleg történik — csak mellékes foglalkozásnak tekintsék. Ha a tanító biztosítva tudja családját halála esetére, úgy egyfelől fölötte nagyra becsülendi hivatalát, és ahöz kedvet kap, mi nélkül merőben lehetlen sikeres tanítás; másfelől teljes joggal követelhetni tőle hogy kirekesztőleg hivatásának éljen, és ha arra akármi okból képtelen, irgalmatlanul kitöröltessék a tanítói tisztességtől; míg a dolgok jelen állásában a tanítók némileg a természeti jog terén állanak, ha családjuk vagy maguk biztosítása miatt a kötelességet elhanyagolják. — Hol volnánk most, ha csak 50 év előtt is ilyen gyámintézetek alapítottak volna?! És a mit oly régen kellett volna tenni, szabad-e azt továbbra halasztani? — Egyes egyházmegyék külön gyámintézeti alapítványai csak gyenge — bár dicséretes — törekvések. Az egyh. kerületnek ily célra egyesített ereje bámulatos eredményt hozandana.

2) Másik nagy baja iskoláinknak a tanítók tekintélytelen függő s kegyelmi állása. Nem méltóztatassanak félre érteni. Nem azt akarom hogy a tanítók — az Istenen kívül — senkinek ne tartozzanak számadással, csupán azt tartom a tanítóra nézve fölötte lealázó állásnak, ha ő az egyházközség egyes tagjainak vagy akármely felsőbbjének kegyelmétől, tetszésétől függ, s ezek bántalmainak büntetlenül ki vagyon téve. Röviden formulázom ezen kényes pontot s abba hagyom: A tanító legyen biztos afelől hogy ha ő kötelességét hiven, sikeresen teljesíti, józan és tiszta keresztyén életet él: úgy őt állomásából a halálon, vagy saját lemondásán kívül senkinek önkénye el nem mozdíthatja. Megfordítva: a tanító legyen bizonyos afelől hogy ha ő kötelességét elhanyagolja, vagy dobzódó erkölestelen életet él, senkinek pártfogó kegye őt állomásán meg nem tarthatja.

III.

Ha a főnebbi, vagy annál jobb intézkedések nyomán a tanítóság valóban tisztességes, és a kenyérgond ellen biztosító állássá válik, akkor aztán méltó joggal lehet követelni a leendő tanítóktól hogy ők hivatásukra teljesen kiképzettek legyenek. Hogyan juthatunk teljesen kiképzett tanítókhoz?

Ezen nagy kérdésre t. Gönci ur igen célszerű és gyakorlati feleletet ad.

„Az ország különböző részeiben gyakorlott és ügyes tanítókat kell kiszemelni s azokhoz küldeni gyakorlatra a tanítónak készülő ifjakat“ (Prot. Egyh. Isk. Lap 4. sz. 91. h.). T. G. ur nem ellensége a preparandiáknak, de igen helyesen jegyzi meg: „Ha majd idővel anyagi erőnk engedi, ám állítsunk preparandiákat, de ha egykor a preparandiáknak bővében lennénk is, még akkor is előnyösebbnek tartanám a gyakorlat mezején, az iskola földén nevededett tanítókat mint a preparandistákat“. Minden eddigi tapasztalásom ez ügyben igazolja a t. G. ur nézetét. A preparandisták, kiket eddig ismerek, sokkal ügyetlenebb tanítók azoknál, kiket a gyakorlat képezett ki. Nagyon természetes, mert a preparandisták csak úgy válhatnak jó tanítók, ha nem csak elméletileg leckeztetnének hanem gyakorlatilag is mutatnák nekik a tanítás nehéz mesterségét. Ha ez történnék, akkor természetesen a preparandistákból is jó tanítókat várhatnánk. A milyen bizonyos hogy ha a leendő kézműveseknek nem adnák kezeikbe a munkát, hanem csak felolvasásokat tartanának előttök a fűrészelés, gyalulás, varrásrol stb. azokból jó mesterek nem válnának: épen olyan kétségtelen, hogy a preparandiák úgy a mint nálunk azokat tervezik, s néhol föl is állíták, jó tanítókat nem adhatnak az iskoláknak. A preparandiák csak akkor volnának valódi képezdek, ha azokban mint G. ur mondja: „mind az megvolna, a mit a falusi iskolákban meglenni ohajtunk“*). Így tehát igen célszerű preparandia volna az, ha jeles tanítók vennének magokhoz tanítóságra készülő ifjakat. Ennek a célszerűség mellett még azon nevezetes előnye is volna hogy már fölállítvák, és azonnal használatba vehetők.

*) Tulajdonképen egyre megy akár preparandiákban, akár a gyakorlati pályán kitünő tanítók mellett képeztesse nek ki a leendő tanítók, csak hogy teljesen kiképezve lépjenek a tanítóságba, azaz hogy hivatásukat minden ágában értsék, szeressék s azon némi ihlettel csüngjenek. Sőt még legcélszerűbb volna az hogy a két módot egyesítsük. Legyenek preparandiák t. i., ellátva mindennel, mit a falusi iskolákban meglenni ohajtunk, s az ilyen preparandiában kiképzett ifjaknak csak akkor adassék állandó tanítói allomás, ha tanítók mellett bizonyos ideig segédkedtek, s ez idő alatt kétségtelen tanusították hogy ők minden tekintetben

A teljesen kiképzett tanítók elé, nem annyira azért mintha nekik tantervre szükségük volna, hanem hogy valamennyi iskolánkban ugyan azon jó rend legyen, adhatunk és adjunk tantervezetet.

Itt már oda jutottam hogy a népiskolai tantervről szólhatok.

IV.

Népiskoláink feladata.

Valamint a pályafutó elé ki kell tűzni a célpontot, melyet vele elérteni akarunk, szintigy a népisk. tantervben ki kell mutatnunk azon képzettségi fokot, melyhez a népiskolák növendékei vezetendők. T. Gönci ur, röviden, tudósan s épen azért nem elég kimerítőleg, a népiskolák hivatását, feladatát így definiálja: „A köznépet értelmessé, vallásossá és jó erkölcsűvé nevelni“ (Prot. Lap 1 sz. 18. l.). Jó hogy tudjuk, mit akar, jó hogy a definíciók általában nem sokat nyomnak a latban, különben majd innen azt huzná ki valaki, hogy t. G. ur csak a köznépet akarja nevelni egyh. községi iskoláinkban; holott minden áron oda kell törekednünk, hogy az urak gyermekei is egyházközségi iskoláinkban keressék és találják föl az egyházas szellemet, mely az urak gyermekeit is anyaszentegyházunkhoz fűzze állandóan. Értelmes, vallásos és jó erkölcsű, ezek tulajdonképen egyre mennek. A vallásosság ugyanis az értelmetlenséget jelző babonákkal, vakhittel és az erkölestelen étellel össze nem férhetvén, tudni való, hogy a vallásos, értelmes és jó erkölcsű is kell hogy legyen. Körül kell írni népiskoláink feladatát.

jól ki vannak képezve. Volna még egy kérdés: milyen képzettségűek legyenek azon ifjak, kik a preparandiákba fölveendők? A kik a tudományos műveltséget font számra, és kásztok szerint szeretnék kiméretezni, azt mondják: az elemi iskolatanítókat nem illeti több tudomány, csak a mit a gimn. nyolc osztály nyújt, és abból sem nekik való a latin, görög és mathezis. Sértés volna e füzetek t. olvasói színe előtt az ur isten ilyen kosztosaival vitát kezdeni. Olyan tanítók, milyeneket amaz urak akarnak, csak kegyeső szolgálatokra, tanári és esperesi ebédeknél való tányérváltásra volnának alkalmasak, de iskolatanítóságra nem.

Egyházközségi iskoláink úgy neveljék gyermekeinket, hogy azok reform. szent vallásunkhoz és annak intézeteihez buzgó szerelemmel ragaszkodjanak, azt öntudatosan ismerjék, annak elveiben keressék és találják a lelki nyugalmat, és vigasztalást az élet legnehezebb óráiban. És ezt nem csak kell, hanem lehet eszközölni, mert a gyermekből olyan ember leendő, a milyenné őt a nevelés képezi. Gyermekeink mikor az iskolát elvégezték, és a konfirmáción is keresztül mentek, legyenek képesek a gyülekezettel közösen énekelni a karmelyik templomi éneket, a szentírásban jártasak legyenek, a bibliai történeteket, Jézus Krisztus életét, paraboláit tudják, sőt igen az egyh. történetét, reformációját nagyjában, a magyarországi reformációt pedig különösen, hogy így református létük teljes öntudatával s lélekelmelő önérzésével birjanak. Ezen vallásos nevelésnek pedig legfőbb elve az legyen, hogy ne csak tudásból álljon, mert el tudhatja valaki pergetni a katekizmusokat, leénekelheti a zsoltárokat, mégis istentelen, vallástalan. Legeslegfőbb feladata, iránya legyen tehát népiskoláinknak a valódi vallásos érzület fölkelte, ápolása, nemesítése, megörökítése. Ez az öntudatos vallásos értelmiség.

Az értelmiséget más irányban is kikell fejteni gyermekeinkben, s képesítnünk kell őket életbeli ügyességre, hogy a midőn egyfelől vallásos érzületöknél fogva becsületes szorgalomból élnek, senkit meg nem csálnak, akkor másfelől a mások csalásainak együgyűségük miatt kitéve ne legyenek, ismerjék a dolgok becsét, használják föl önboldogításukra az alkalmakat, készséggel számítsák ki a tárgyak becsét, árát, a mint az életben előkerülnek, ismerjék a hazát, melynek hű polgárai tartoznak lenni, a birodalmat, világrészt, melyhez országunk tartozik nagyjában legalább, ismerjék szintén nagyjában a naprendszert, az égi tüneményeket, és a természet három országából legalább azon tárgyakat, melyek nálunk honosak és a mindennapi élet szükségéit érdeklik. Ismerjék nem könyvből tanulva, hanem kísérlet útján a természet örök törvényeit, hogy így midőn egyfelől saját életüket könnyíthetik és szépíthetik, biztosítva is legyenek a babona és vakhit veszélyei ellen. Tudják nagyjából tájékozni magokat a világtörténelemben, de különösen ismerkedjenek meg nemzetünk történeteinek főbb

mozzanataival és fejlődésével. Végezetre ébreszsze az iskola gyermekeinkben a könyvolvasás és ismeret szaporításának nemes vágyát, hogy az iskolából kinővén, aztán is kedves foglalkozásuk legyen a szívképző és tanuságos könyvek olvasása. Népünk ne csupán csak kenyérrel és kenyérért éljen, hanem ismerjen magasabb és nemesebb célt is, ne csak dolgozni tudjon mint a barom vagy rabszolga, hanem keressen és találjon szellemi élvezeteket is. Önként értendő, hogy az ekképen nemesebb irányban indult nép, anyanyelvét nem csak nyelvtanilag írja, hanem fogalmazni is tudjon azon úgy, hogy ne szoruljon másra, ha egy levelet, nyugtát, számlát s több effélét kellend kiadnia.

Ezekben közölirva vélem egyházközségi iskoláink föladatát.

Ezen föladat nem csekély, de nem lehetlen azt elérni. Ennek létesítésére, habár nem mélységes tudomány, de igen jól kiképzett tanítók szükségesek, kik egyfelől vallásos érzülettel, sőt némi ihlettséggel, hivatásuk iránt lelkesedéssel birjanak; másfelől oly általános kiképzettségük legyenek, hogy a gyermekektől jövő száz meg száz kérdésre készségesen tudjanak megfelelni. Ha a tanítók fizetése, állása tisztességes, és családjuk biztosítva leend, bizonyosan fognak ilyenek előállni, kik közül aztán egyéb tulajdonok egyenlősége esetében mindig előnyt kell adni azoknak, kik a muzsikához értenek, sőt az is föltötte üdvös volna, ha lényeges tulajdonúl kívántatnék meg a tanítóban a zeneismeret.

V.

A népiskolai tanosztályok és tantárgyak.

Az egyházközségi iskolák föladatát, és annak létesítójét, a tanítót, ekképen leirván, önként a gyermekekre, anyaszentegyházunk jövődjének reménybimbóira, száll gondolatom, azért most már az iskola ifju népességének osztályairól akarok szólni.

Tiszántuli f. t. egyh. kerületi népiskolaügyi nagy választmányunk alapirányul fogadta el, hogy a népiskolai tervet négy évi folyamra kell alapítani, a mi azt jelenti, —

ugy vélem — hogy az iskolában négy osztály legyen. Négy tanosztályt indítványoz t. Gönci ur is, és kijelöli, hogy a gyermek házi neveltetése, a hol kiseddóvoda nincsen, 7, a hol pedig van, 4—5 éves koráig tartván, az iskolát e szerint 7 éves korában kezdje. T. Gönci ur alapnézetét a kiseddóvodákról, mely azokat csak szükségben segítő intézeteknek, és a házi nevelést azokénál előnyösebbnek s üdvösebbnek vallja, én is osztom. Elméletileg, sőt az istenfélő kegyes családok gyermekeire nézve gyakorlatilag is, teljes igaz ez. De fájdalom! az oly családi tüzhelyek, hol a gyermekek csak rossz példát látnak, förtelmes rothadt beszédet, istenkáromlást hallanak, részegségben, hazudozásban gyakoroltatnak, az ilyen helyek szükségelik a kiseddóvodát. Állítsuk föl a tételt így: a kiseddóvoda semmi kárt nem teszen az olyan gyermekekben sem, kik otthon jó gond alatt neveltetnek, azoknak pedig, kik a szülei háznál erkölcsi vagy testi veszélyekben forognak, ha tökéletes menhelyül nem lehet is, mégis nagy mértékben üdvös szolgálatot tehet. Gondoljuk ehhez, a mi a legistenfélőbb háznépnel is megeseik, hogy a szülék mezei vagy más dologra menvén, magokra hagyják 2—3 éves gyermekeiket, sőt néha a csecsemőt is, s ezek mellé vigyázóul a nagyobb iskolaképes gyermeket; emlékezzünk a gyakori nagy szerencsétlenségekre, melyeket az ily magokra hagyott gyermekek nem csak saját életükre, hanem tüzelés által egész helységekre vonni szoktak, ekkor aztán kétségtelenül oda kell szavaznunk, hogy fölötte üdvös volna minden egyházközségünkben kiseddóvodát alapítani. Fölötte csodálatos tehát, hogy t. G. ur, ki a nevelés ügyét nem csak melegen szíven viseli, hanem azt tudományosan, lélektanilag és gyakorlatilag érti is, kicsinylőleg látszik nyilatkozni a kiseddóvodákról, s azokat „csak jó akarattal telt, de nem sokat ígérő surrogatumnak“ nevezi (Prot. Lap 2. sz. 11. l.). Surrogatum, az igaz, de olyan, melylyel élnünk kell, hogy ezer meg ezer gyermeket megóvjunk és megnyerjünk anyaszentegyházunk jövődjének. Olyan surrogatum ez, melynek eszméjét maga a legnagyobb népnevelő mondotta ki először. „Ne tiltsátok el tőlem a kis gyermekeket, hogy hozzám jöjjenek“. — A baj nem annyira az, hogy „szükségből törvényt rontva“ kell a kiseddóvodát használni, mint t. G. ur írja, hanem az, hogy ezen surrogatumnak jótékonyását

nem minden egyházközségünk veheti igénybe, hiányozván anyagi ereje kisdédóvodát állítani az iskola előpitvarául! Ez a baj, miután bizonyos, hogy a szülék 5—6 éves gyermekeiket szeretik főképen az iskolába adni, hogy otthon ne lábatlankodjanak, úgy hogy e miatt ilyen kis gyermekek népesítik leginkább iskoláinkat, s onnan többnyire, elég rendetlenül, mihelyt használhatják valamire, a nélkül hogy kitanítottak volna, kiveszik — szükségessé teszi, hogy az iskolában a surrogatum kisdédóvodának egy másik surrogatumát vegyük föl, és a rendes iskola leckéi előtt — melyet t. G. urral én is a gyermek 7 éves korára határozandónak véleményezek, előkészítő osztályt engedjünk, melybe irandók a 7 évet még be nem töltött gyermekek, önként értetvén, hogy ez csak olyan helyeken, a hol kisdédóvoda nincsen, mert a hol van, ott ennek szüksége önként megszűnik. Mivel pedig tökéletes igazság az, mit t. G. ur mond, hogy a kisdédóvoda nem tudja mit cselekszik, ha a gyermekeket tanítja betűzésre, írásra, számvetésre, föld és természetrajzra sat., tehát ezen előkészítő iskolaosztályból ki kell zárni a tanítást, legyen az, mint t. G. ur a kisdédóvodát helyesen nevezte, szoktató intézet. Mit kelljen ezen előkészítő osztályban a gyermekekkel tenni, mindjárt a maga helyén megírom, itt azt kell kijelentenem, hogy mivel ezen előkészítő osztályt, melynek a gyermek 7 éves koráig kell tartani, nem mellőzhetjük, és mivel a gyermekek konfirmálását 12 éves koruk előtt helytelennek, célszerűtlennek tartom, szükségesnek látom, hogy az iskolás gyermekek tanpályája nem 4, hanem 6 évre határozassék. Számtalan tapasztalás igazolja ezt, és sok szüle megbánta már, hogy jó tanuló gyermekét, 12 éves kora előtt, az iskolából kivette, mert az elfeledte, a mit tanult. —

E szerint tehát népiskoláink tanfolyamát 6 évre terjesztve következő osztályokra alapítnám, rendszerezném a népiskolai tantervet.

A. Előkészítő tanosztály. Oly helyeken, hol kisdédóvoda nincsen. Fölveendők ez osztályba az 5—7 éves gyermekek. Ezeket nem kell tanítani, hanem értelmes beszélésben kell gyakorolni, tisztaság és rendtartásra szoktatni; tapasztalásaik elbeszélésében, vidámító, szívnemésítő kicsin szavalatok, aranymondások, ártatlan gyer-

mekversjátékok (mint Gáspár nevezi — „csemegek”), a gyermeki értelemhez alkalmazott talányok elmondásában gyakorolni, és legtöbbször a gimnastikának korukhoz illő játékaival mulattatni. Fő cél ezen osztályban: a gyermekben élénk vágyat ébreszteni az olvasni és írni tudásra, s általában nagy kedvet kelteni az iskolába járásra. Ha mód van benne, ezen kis gyermekek kedvéért legyen az iskolában a tanító rendelkezése alatt egy felvigyázó, ki ezen osztályt játékainál kísérm, vezesse, ha pedig ez ki nem telik, a felső osztálybeli nagyobb gyermekeket a tanító sorban bízza meg — maga mint fővezér szemmel tartván — a felügyelettel.

B. Kezdő tanosztály. Ebben a 7 évet betöltött és a 8-at kezdő gyermekek sorzandók. Ezek már betűzésre, foglалásra taníttatnak, s ezen év alatt folyvást olvasni megtanulnak, nem csak nyomtatott, hanem írásbeli betűkkel is. Vallástanulások pedig álljon imában, éneken, bibliai történetkéik elbeszélésében, morálistanok példák által világosított erkölcsi szabályok tudásában, hozzájuk illő kicsi erkölcsi elbeszélésekben és a tíz parancsolat értelmes tudásában. A magyar nyelvtanból a legelső beszéd-részeket, de távolkerülve minden nyelvtani szabályt, ragozás, hajlítás; csupán annyit kell ismerniök: ez főnév, ez melléknév, ez ige sat. öszvekötvén ezeket ész és gondolkodásgyakorlatokkal, mind csak élő szóval, nem is tudván semmit afelől, hogy ezekről könyvek is léteznek. A számtan ez osztálybelieknek csak fejbéli legyen, távolkerülvén minden definíciót, számláljanak ugrással és visszafelé, csinálván öszveadást, kivonást, szorzást, elosztást a fejükben, de 50-en felül csak a második félévben és abban is legfőlebb 99-ig. Természettanból: állatok ismertetése, legelőbb a látott állatokról: milyen természetűek, hol laknak, mi az eledelök, és hány évig élnek, később a hírneves állatok: tigris, oroszlán, elefánt, cet, sat., hanem mind csak képeket mutatva. Ebben az osztályban és évben a gyermekek semmiféle könyvet nem kapnak, olvasni a fal-táblákról tanulnak, írásra legyen palatáblájok és papirosuk is. Földrajzból általános figyelemébreztés, hogy léteznek e földön hegyek, sziklák, folyók, tengerek, szigetek, többféle országok és azok milyenek; de név szerint ezek nem nevezendők, hanem csak fogalmi szempontból.

C. Második tanosztály. Ebben a 9. évkorba lépő gyermekek veendők. Ezek már valamennyien jó olvasók lévén a fennszóval, és többen egyszerre való üteny (taktus) szerinti, olvasásban, az elolvasott tartalmának könyvbe téve elmondásában naponként bizonyos órán gyakoroltatnak. Olvasás közben nyelvtani gyakorlás végett a beszéd-részek hajlításában (többen egyszerre egy hangból, mi szerfölött vitorítja a gyermekeket) szoktattatnak. Az írás diktandó is folyván, a közben az írásjelekre (pont, vonás sat.) és a helyesírasszabályokra nagy gonddal figyelmeztetnek a kis deákok. A vallástan ez osztályban álljon minden nap, tehát vasárnap is, az ezen évben bevégezendő *) bibliai történetek elbeszélésében, és ezekből vétessenek ki a keresztyén vallás hit és erkölcsi igazságai példákkal való megismertetés végett, hanem ez még mind nem könyvből tanulva, hanem a tanító élő szava és elbeszélése után, a tanulók felolvasása közben alkalmyszerűleg. Ezen közben taníttassanak erkölcsi szabályok, kedélyes versek, vallásos tartalmu kicsi szavatok. Ezen vallásos oktatást élénkíteni, lelkesíteni kell a vallásos énekeknek (most még kótaismeret nélkül) tanítása által, de nem a mint következnek sorban a zsoltárok, dicséretetek, hanem kiválogatva a szokottabb és gyermeki elméhez közelebb álló énekeket, úgy hogy a gyermekek a templomban is énekelhessenek. Számtan ez osztályban hétköznaponként a fejbeli négy művelet, százasokkal írva, de az 500-on nem kell felül eresztetni. Hozzá lehet és kell már kezdeni az írásbeli számvetéshez is. Az írás szintén hétköznaponként, mint

*) Ez osztály annyiban végzi be a bibliai történeteket, mennyiben csak az e korhoz válogatott darabok választandók ki ezen osztály számára, végig menvén e végett az egész biblián. A következő osztályokban ismét elül kell kezdeni, és fokonként bővebben, és az előbbi osztályban mellőzött darabokból válogatni. Ebből látszik, hogy külön kell a bibliai történeteket megírni az osztályok szerint. Ezeket megválasztani és „ad hominem“ vagy inkább ad pueros megírni fölötte nagy mesterség, a mi még a jeles Fleurynek sem sikerült. Ilyen bibliai történet nélkül lehetlen elérnünk népiskoláink legfőbb célját, az öntudatos, vallásos érzület kifejtését. Azért semmi áldozatot nem kell kimélni, hogy ezen szakmában valódi könyvekhez juthassunk. Gazdag kamatokat fogna hozni ez az anyaszentegyhának! A mely könyveket e nemből bírunk, mind elvetendők.

néhány sorral előbb megírtam, de itt emlitem, a mit imént feledék, hogy az írásjelek nem csak diktandó írás közben, hanem olvasásnál ismertessenek. A természetrajzból növények, ásványok, és a még nem mutatott állatok képének — a mennyiben pedig lehetséges, természetben de képeken mulhatlan — mutatásának ismertetése. A földrajzból topografiai ismertetés, a föld külszíne és belseje általános ismertetése, és a naprendszernek általánosságban való elmondása, felfogása. Európának általános rajza, nevezetesen helyeinek (város, folyó, hegy) megnevezése, mind csak szóval és rajzban mappából, a világot sem könyv nélkül magolva. A közönséges és főleg honi történelemből elbeszélések, a nevezetesen férfiaknak életéből sat., mind csak élő szóval.

D) Harmadik tanosztály. Ez a 10.-évbe lépő gyermekek osztálya. Ezen osztályban a vallástán tovább vitetik, és már a Bibliából olvassák válogatva a szenttérténeteket, különösen pedig a Jézus Krisztus életét részletesen is tanulják, e végre készült különös könyvből minden hétköznapi egyszer. Az énekek tovább gyakoroltatnak, és a hangjegyek tanítása is megkezdetik (a mellett hogy a kisebb osztályok szabad éneklésében is segítőleg résztvesznek). A katekizmusból minden hétköznapi könyvből tanultatnak, felmondanak, hanem tudnivaló hogy teljes magyarázat nélkül semmit sem szabad megtanultatni. Az énekek szoktattassanak harmóniás éneklésre is. A közönséges egyháztörténet megkezdetik és főbb mozzanataiban lejjön ez évben a reformáció koraig s az ennek következtében lett keresztyén felekezetek ismertetéseig. Ebből kiindulva a katekizmusban el kell kezdeni a reform. vallásunk hitigazságainak ismertetését. Földrajzból a világrészek nagyában, Európa szintig, de valamivel részletesebben Magyar és Erdélyország, de mind ez nem könyvből (a tanítónak előre való készülésre legyen jó kézikönyve, de a gyermekeknek nem kell e szakban könyv), hanem mappából, melynek, ezen osztályban, már rajzolására is vezettessenek a gyermekek; úgy hogy a gyermekek ez évben annyira legyenek a földrajzban, hogy a mappákról minden földrajzi kérdésre készséggel felelni tudjanak, és nyomról nyomra kimutassák a mappán e vagy ama távoli országba, városba mely úton, városokon keresztül mehetni. Törté-

nelemből vázlatban és csupán honi történelmünk tájékozhatása végett, a közönséges történelem nevezetesebb vonásai, mozzanatai, eseményei; ezekre kiindulási pontul szolgálnak a már ismert bibliai történetek. Ezen történelmi vázlatból kiindulva vezettetik ezen osztály Magyarország történetéhez, s megtanulja ezen évben Árpádok korát, természetesen ezt is nem könyvnélkülözve, hanem az e végre különösen és sajátágosan készítendő olvasókönyvből az alább kijelölendő órákon való felolvasások alkalmával. Ezen osztály számtanja a fejbeli, és táblán való négy művelet, de csak a 999-ig, főleg nem. Az osztásnál fennmaradni szokott törtek szükségelik, hogy itt a törtszámok fogalma felől tisztába hozassék a tanuló, de a törtszámokkal való munkáról egészen hallgatni kell. Magyar nyelvtanból olvasás és diktandó írás közben taglalás (resolutio), gondolkodásgyakorlat, tárgyak leírása (ezt magokban írják, míg a tanító más osztályokkal foglalkozik), mondatok alkotása, elrakása, megfordítása stb. Természeti tudományok babonák, tévelygések írtásával összekötve, e végre különös olvasókönyv készítendő, az oktatás ebből való felolvasások közben történjék bizonyos alább kijelölendő órákon. Egészségi szabályok versekben, és példákkal különös tekintettel a pálinka ital veszélyeire.

E) Negyedik tanosztály. Ez a 11. évkorba lépő gyermekek osztálya. A vallásban ez év alatt az énekeket mind tudják, nem csak gépiesen hanem hangjegyekből. A bibliai történeteket az új szövetségből is mind tudni kell, szintígy az apostolok életét, az apostoli levelek rövid tartalmát. A bibliából nem csak kikeresni tudnak holmit, hanem abban nagy jártassággal bírnak. A reformáció történetét, felekezetek előállítását, egymástól különböztető tanaikat, elveiket ösmerik, és reformált anyaszentegyházunk, vallásunk iránt erős és magasztasító önérettel, melegséggel áldozatkészséggel telnek el. A kátét naponként tanulják, és év végével teljesen bevégzik, a hit és erkölcsigazságokat, az urvacsora fogalmát, történetét jelentését, rendeltetését mind elmondják könyvbetéve. Több alkalmi imát, fohászt nem csak elmondani tudnak hanem magok fogalmaznak is. Sőt fogalmaznak rövid vallásos és erkölcsi tárgyakról, elvekről kicsin dolgozatokat. A harmoniás éneklésben tovább vezettetnek a meddig csak lehet.

Történelemből ezen osztályban Magyarország és Erdély történetét bevezetik, és nem csak olvasásból áll a tanulás mint az előbbi osztályokban, hanem könyvbetéve is. Más, különösen a szomszéd népek történelméből annyit, mennyi a mi nemzetünkkel viszonyban létüknél fogva mulhatlanul és önként előjön. Nemzeti dalok, ártatlan népdalok. A természettanra, mely eddig csak olvasás közben adatott elé alkalom szerint, most más könyvet kap a gyermek, de nem magolásra hanem vezérfonalul a tanító által mutatandó kísérletekhez. E végre a tanító számára való kezikönyvön kívül különösen készíttessék egy könyv a gyermek számára. A naprendszer bővebben, de nem tudósan, nem billiókkal, és nem könyv nélkül tanulásra, megismertetik. Az állattan, növénytan, ásványtan használatosság szempontjából, és különös tekintettel a honi mérges növényekre, megismertetnek. A számtan, a hol a másik osztály végezte, tovább folytatva bevezetetik, s ennek népiskolai véghatára legyen a hármasszabály, társaságsszabály. És taníttassék ezen osztályban népszerű földmérés is táblán figurákkal, de gyakorlatilag és öllel, lánccal a mezőn. Számvetési feladatokat a gyermekek otthon is, az iskolában is (a tanító más osztályokkal foglalkozván) készítsenek. Magyar nyelvtan. Ezen osztályban már inkább csak maga a gyermek dolgozik a tanító által feladott tárgyakról (levelek, számlák, nyugták, kötlevelek, historiai leírások, öntapasztalta események leírása stb), és ezeket bemutatja a tanítónak, ki azokat megbirálja, észrevételeit közli a gyermekkel, s ezen közben is gyakorolja őket a magyar nyelvtan szabályaiban, helyesírásban. Írástan ezen osztályban már magasbra jut. Diktandó írás hetenként egy óra, mappák rajzolására ismét egy óra, a többi napok egy óráját pedig szépírásra kell fordítani. A természetrajzból az emberisme a különböző népfajok sajátosságai, szokásai megismertetése tekintetéből taníttatik. Földrajzból elmondják a mappáról általában az öt világrészt, különösen Európát, legkülönösebben és az előbbi osztályokénál nagyobb részletességgel Magyar- és Erdélyországot. Utazási leírások arra készítendő olvasó könyvből olvastatnak (Állatok, városok, vízesések stb. képei mulhatlanul szükségesek). Ezen osztály tanulóit a tanító néha segédül is alkalmazhatja a kisebb osztályok vezetésénél.

F.) Konfirmálandók osztálya. Ebben az iskola-végző és 12. évkorba lépő gyermekek sorzandók, kik pünköszt előtti vasárnapon konfirmáltatván, a népiskolai tanpályát elvégzik. Ezek ismételjék a IV. osztály vallástanulmányait, és a konfirmáció napjára a káténak erre vonatkozó szakaszára különösen elkészíttetnek a lelkész által, önként értetvén hogy az énekekben, imákban, bibliai történetekben folyton folyvást az alábbi rovatok szerint kijelölendő órákban foglalatoskodnak *). Ők előkönyörgők és előéneklők az iskolában, számukra vannak kitűzött órák, melyekben az előbbi osztályokban már bevégzett magyarnyelvtani fogalmazásokat, leírásokat, szépirást stb. ismételve gyakorolják. Ezen számukra kitűzött órákon kívül pedig segédkednek a tanító rendelése szerint annyira, hogy a hol nem lehetséges a tanítót a temetések alól fölmenteni, a tanító temetésre mentekor, egyik vagy másik vagy többen közülük, még vezetik is az iskolát. Arra kitűzött órákban a lelkész tanítja, oktatja, készíti ez osztályt a konfirmációra. Keresztülmenvén ez osztály a konfirmáción — a kik tovább is folytatni kívánják a tanulói pályát, mennek vagy reál- vagy felgimnáziumi iskolákra, vagy kézművességre, a többi visszaadatik a családi tűzhelynek. És mivel remélni lehet hogy a hat iskolát a fönnebbiek szerint kifutott gyermek megkedvelte az iskolát, tanulást, olvasást, és szívesen jár azután is, a mi igen ohajtandó, a vasárnapi iskolába, melyben ismételtetnek az eddigi tanulmányok, tehát életbe kell léptetni a vasárnapi iskolákat.

Az itt általam leirt iskolai hat évfolyam annyival inkább elfogadandó, mert szintén ennyire terjeszti ki azt a felsőségtől kiirt népiskolai szabályzat, s mivel e mellett a célszerűség és a dolog természete is szól, többszörös okaink vannak azt elfogadni.

Mivel a népiskolai tantárgyak előszámolásánál a rajzról, melyre t. Günci ur fölötte nagy súlyt helyez, semmit nem hoztam elé, szükséges itt arról szólnom. Hogy iskolás gyermekeink rajzoljanak, az kétségkívül igen szép volna, de kivihtlen és nem mulhatlan szükségességű. A rajz eszköze az érzület nemesítésének és az értelem fejlődésének

*) A IV. osztályal közösen.

is, de csak alsóbb rendű eszköze. Azért habár kívánatos is, hogy iskoláinkban rajzolás taníttassék, azt nem helyeslem, hogy a kezdő iskolások, mint t. G. ur kívánja, még az írás tanulása előtt a rajzot megkezdjék. A 7 éves iskolakezdők igen gyengék a rajzhoz, tulajdonképen gyengék még az írástanuláshoz is, de az írással a szülék követelései miatt késnünk nem lehet, mert ha a gyermek írását nem látják, azt mondják: nem tanul semmit, s elidegednek az iskolától, a mi aztán nagyobb baj mint ha egy kevésbé hamarabb fogjuk írásra a gyermeket, a mint kellene, mert ez semmit sem árt, ha nem használ is. A rajzolásra csak 9. éves gyermeket kell fölvenni, tehát a második tanosztályt végző gyermekeket, kik aztán folytathatják, a meddig vihetik az iskolai pálya végeig. Minden esetre annyit tudhat — kell hogy tudjon minden tanító, hogy a földrajztanulással egybekötve a gyermekeket mapparajzolásra képessé tegye, mert ez egyetlen biztos eszköze, módja a földrajz tanulásának. De nagy, fölötte nagy baj az, hogy nem lehet kilátásunk olyan tanítót állítani minden iskolába, ki szélesebb vagy saját értelemben a rajzot tanítsa. „Omnia non possumus omnes!“ Kevesen hivatvák e szép művészetre, a kik pedig hivatvák, azok rendesen használhatlanok egyébre, mert ez a lelket úgy megtölti hogy egyebet alig fogadhat be. Művésznek kell pedig annak lenni, a ki rajzot tanít, a művészi szenvedély pedig egyéb képességeket kizár, és így keresvén rajzoló, ügyetlen tanítót kapunk, s különösen anyagot, vagy pedig ha jeles tanítót keresünk, nem kapjuk meg benne a csak közepszerű rajzoló is. Azt vélem: minden esetre minden áron jó tanítót kell választanunk. Azt mondom tehát: a hol lehetséges, az iskolatanítón kívül egy rajztanítót kell bérelni, a ki hetenkint 3 órán a II. osztályt végző s a III. és IV. osztálybeli gyermekeket egyszerre tanítsa, de csak azon gyermekeket, kik saját ösztönükből kívánják a részletesb rajztanítást, a kényszerítés csupán csak a mapparajzolásra terjesztessék, mappát rajzolni a mondott osztályok minden tagja rászoríttassék. A hol a tanító maga is képes mappán kívül egyéb rajztanításra is, hasznosítsa az egyházközség az ő képességét, hanem ezért bármi kis részben is külön fizessék, ha sikerét ohajtják tanításának. — A rajztanítást minden falusi iskolánkba megrendelni ez igen is lehetséges, de létesíteni a rendelést, ez már nem lehet-

séges, ezért én nem vettem föl azt a rendes és mulhatlan tantárgyak közé. Eljárásom ellen sok szép érzékeny szót, olvasztó frázist lehet mondani, de utoljára is azt mondom: hogy csak lehetségesekre törekedjünk; olyant, a mi csak a papirosan marad, legjobb elhagyni.

A fönnebbiek szerint tehát a rendes népiskolai tanulmányok lennének a következők.

1. Első rangu és fontosságu tantárgyak: választan és annak hatályos tárgyai: ének, bibliai történetek, erkölcsstan, hittan, Jézus Krisztus élete részletességben, egy-egyházstörténet, reformáció, különösen magyarhoni anyaszentegyházunk története.

2. Másod rangu tantárgyak: olvasás, írás, helyesírás, szépírás, az. ezzel egybenkapcsolandó magyar nyelvtani fogalmazások és észbeli gondolkozási gyakorlatok: levelek, nyugták, számlák stb. és a számvetés fejbeli és írásbeli.

3. Harmad rangu tantárgyak: közönséges történelem nagyában, Magyarország és Erdély története különösebben. A naprendszernek és csillagászatnak népszerű ismert tése. Égi tünemények, természetösmertetés, különös tekintettel a léleknek Istenséghez emelésére és a babonák, tévelyek kiirtására, emberisme, egészségszabályok sat.

4. Negyedik rangu tantárgyak: természetleírások, utazási képek, népfajok és szokásaik ösmertetése, földrajz, a természet három országának népszerű ösmertetése képekben mutatva.

A tantárgyaknak rangok szerinti osztályozása nem azt teszi, hogy a kisebb ranguakat költség vagy időnyerés tekintetéből mellőzni lehetne, hanem csak azt hogy ugyanazonegy szakaszba nem sorozhatók valamenyien.

VI.

Népiskolai év- és napirend.

Többféle évet ismerünk a gyakorlati életben. Ezeket az intézmények szülték. Ha népiskoláinkat rendezzük, meg kell állapítani a népiskolai év kezdetét is, és ahoz alkalmazni a tanítást.

Mivel népiskoláinknak egyházas jellemet és irányt

akarunk adni — kell, hogy adjunk — tegyük népiskolai üjévvé az egyházi üjévet, tehát advent első vasárnapját. Ekkor vezessék a szülék gyermekeiket a lelkészhez, ki azokat az iskolatanítónak az iskolai anyakönyvbe írás végett ajánlja, átadja. Az iskolába fogadás némi meghatározandó rövid és egyszerű ünnepélyességgel történjék.

Szünnapoknak a hetenkénti két délutánon kívül is kell lenni, főképen azért, hogy a tanító is kipihenhesse fáradságát. Szünnapokul véleményezem a karácsoni, husvéti és pünkössti penitenciális heteket, de ne legyenek teljes szünnapok ezek, hanem csak részletesek, azaz járjanak föl e napokon is a gyermekek, de csak bibliai történetek olvasásában, éneklés és könyörgésben foglalkozzanak az iskolában, minden egyéb tantárgyaknak szünete legyen, hamarabb is haza eresztetnek az iskolából e napokon a gyermekek, mint máskor. Ez legyen a penitenciális hetek szünete. Bizonyosan merem állítani, hogy a gyermekek valóságos érületének emelésére az ilyen szünetek egész életökben fönmaradó hatálylyal fognak lenni.

Ezen kívül indítványozok egy nagyobb teljes szünetidőt. Erre fordíttassék október, november. Ennek célszerűségét főleg az ajánlja, hogy októberben esvén a gyermekek előtt oly kedves szüret, és a szülék előtt oly fontos kukoricatörés, s novemberbe is átnyulván a télre való betakarítása, iskolás gyermekeknek télre való kiruházása, nagy sáros, esős idők, sőt a leggyakoribb egészségváltozások is sat., bajok, melyek miatt a tanító dacára otthon tartogatják a gyermekeket, és az iskola mintegy önként megüresedik. Üresedik ugyan máskor is többféle bajokért, s főleg azért, hogy a szülék házi használatra visszatartják az iskolásokat; de ha meghatározott idejű szünnapok lesznek, ezek arra is ösztönzendik némi részben a szüléket, hogy a szorgalom idején az iskolától vissza ne tartsák, levén ugy is határozva két teljes hónap, a mikor otthon hasznát vehetik gyermekeiknek. Némely helyütt a nyárszaki sürgös mezei munka miatt — lábat adván erre a tanítók és lelkészek is, kik elmerülnek a mezei gazdaságban — kiment szokásból a nyári iskolázás, és csak télben járnak föl a gyermekek, s nyár folytán teljesen elfeledik a télben tanultakat. De ezt, a hol így van, meg kell szüntetni, mert ez csak anyyi, mintha tanító és iskola sem volna. Csak néhány évet

követelünk a gyermekektől lelkek művelésére, ezt ne legyen szabad a szüléknek visszatartani. Ha az egész szorgos mezei munkaidőt (marcius—október) szünetnek hagyjuk, akkor lehetlen az iskolaügyön legkisebbet is lendíteni. Hanem a 10 hónapnak olyan iskolai szorgalomban töltése után, tanítók és tanulók részéről, mint a hogy kell, nem igen hosszú az általam indítványozott két hónap. Ezen két hónap alatt is azonban, vasárnaponként a gyermekek az iskolába okvetlen és pontosan fölmenjenek, a vasárnapnak főlebb említett gyakorlata végett. Ezen két hónap alatt a tanító is egyfelől kipihenhet, másfelől úgy elvégezze az iskolán, vagy a község határán kívül akárhol eshető magán ügyeit, hogy a többi tíz hónapban kirekesztőleg az iskolának, tanítványainak éljen. Ezen két hónap valamelyik napjára határozottassék az egyházmegyebeli tanítók konferenciája, értekezlete, melyet a tanító el ne mulasztson s abban tevételes részt vegyen. Ilyen tanítói értekezleteket okvetlen föl kell állítani, még pedig, a szomszédos egyházmegyékkel egyetértésben, ezen két hónapos szünidő különböző napjait tűzzék ki e végre, hogy egyik egyházmegyebeli tanítók a másik értekezleteit is meglátogathassák.

Az iskolai évvrend menete tehát ez lenne:

1. Iskolába bejelentés, föladás és beírás: advent első vasárnapját *) megelőző hét, mely azon kívül is penitencialis hét (Canon LX.).

2. Iskolai év és szorgalom kezdő napja: advent első vasárnapja utáni első hétfő. Az iskolai év a lelkész és egyházi presbiterek jelenlétében, némi rövid ünnepélylyel

*) Ez nem gátol a azt, hogy az először fölادandó kis gyermekek az eddigi szokás szerint tavasszal is fölvetessenek, ők úgy sem szorítandók a tanulásra. Ha nagyobb iskolások ki-kimaradván, mint most szokas, félveken is, és idő közben jönnek föl, úgy azon tantárgyakhoz kell ültetni, melyet elhagyott, vagy melyhez visszasülyedt feledés utján. A tanosztályok sorsosai az iskolában külöleg is elkülönítve üjjenek. Az ilyen ki-kimaradozó gyermek szülei s ő maga is érezzék, hogy a ki elmaradoz, kárát vallja. Az ilyennek iskolai pályája is későbbre fusson ki, mint egykorú társaié. Célszerű intézkedések fölötte sok mostani bajt elenyésztetnének, melyeken most a legjobbak is csak sopankódnak, de segíteni nem tudnak, a közönyösök pedig hagyják a bajokat mentére, sőt kizsákmányolják mentségökre.

nyittassék meg. Jelen lehessenek az önként jövő szülők közül egy vagy másik.

3. Részletes szünnapok: a karácsoni, husvéti és pünkösti penitenciális hetek.

4. Nagy teljes szünidő: október és november hónapok.

5. Nyilvános iskolai vizsgálatok a templomban: április és szeptember utolsó vasárnapjain.

Az iskolai évvrend menete tehát ez lenne:

Vasárnap. E nap, mivel Isten és emberi törvények szerint nyugnap, tehát legyen az az iskolára nézve is. Csak ily intézkedés által nevelhetjük úgy a gyermekeket, hogy egész életében szent és kedves ünnepélyes napnak tartsa, s mint ilyet mindig némi ihlettséggel megülje, a vasárnapot. A gyermekek gyűljenek fel az iskolába, külsejökön is lássék meg a vasárnap; templom előtt énekeljenek, olvassanak bibliai történeteket, s azokat mondják el, sőt mondjanak kedélynemesítő versecskéket sat. Ilyenkor az egész iskola összefoly, mintegy nem osztályok szerint foglalatoskodnak, hanem a tanító vegyesen kérdezget, olvastat velők, természetesen kitkit a maga szakmájához képest, új dolog e napon elő nem vétetik, hanem a mult héten tanult és megismert dolgok ismételtetnek, így aztán könnyű és kellemes lesz e napon minden. E napon ne legyen helye semmi büntetésnek, fenyítésnek, e napon ki van zárva a vallásra vonatkozókon kívül minden egyéb tárgy, semmi írás vagy számvetés. Templomba vezeti a tanító tanítványait (még az olyan tanító is, a ki kántorságot nem folytat, a templomból tanítványaival el ne maradjon, és azoknak élén üljön ott) szép rendben; a templomból kijövén, az iskolában még néhány percre helyüket foglalják, a tanító megkérdezi közülök egyiket vagy másikat a templomi tanítás felől, kikeresteti a nagyobbakkal a hallott tanításnak szövegét, fölolvastatja és csak hamar haza bocsátja őket. Vasárnap haza mehetnek az iskolából templom után, ima és éneklés nélkül is. Vasárnap délután csak a harangozás hívja a gyermekeket az iskolába, és csupán azért, hogy a tanítóval a templomba menjenek, honnan kijövén, az iskola udvaráról haza bocsátandók. Vasárnapot kell engednünk a tanítónak, ha azt akarjuk, hogy hétköznapiokon kedve legyen, kedve, mi nélkül annyi mintha tanítónk sem volna.

Hétfő	}	az iskolának erőteljes szorgalomóráit foglalják el. —
Kedd		
Szerda délelőtt		
Csütörtök		
Péntek		
Szombat délelőtt		

Szerda és szombat délutánjai a heti szünórákat és a szükséges játékidőt adják. Figyelmet kérek. Az iskolai figyelemnek egyetlen sikeres és üdvös módját nyújtják ezen délutánok, mert ezen órák örömeitől el kell tiltani azokat, és az iskolateremben felvigyázat alatt és dolognál (a közlelbi napok alatt tapasztalt mulasztás, hanyagság miatt elmaradt dolognál) tartani az olyan gyermekeket, kik akár-mely hibáért, hanyagságért fenytést érdemelnek. Nincs egy gyermekre nézve hatályosabb büntetés, mintha mig mások a játék örömet élvezik, ő attól eltiltatik. Okosan, bölcsen, igazságosan használva e módot, a tanító egészen jóvá, szorgalmassá változtatja tanítványait, még a legroszabbaakat is. Mennyi szitok, méreg, barbárság, ütés-verés marad ki így az iskolából, mennyire emberiv lesz en által az iskola, a tanító, és mennyi emberi marad meg en által a gyermekekben! Ezen játékok mindig a tanítónak jelenlétében folyjanak, és tudom jól, hogy tanítványait szerető tanító még részt is vesz en a játékban. A játékok egy nemét tegyék a gimnasztikai gyakorlatok, melyeknek eszközeit mulhatlanul meg kell szerezni. Nem is fölötté költségeseek ezek, mert nagy részét otthon is megcsináltathatni, ilyenek: a pallók, hinták, lajtorják, kötélhágcsók, sat. Ezeket a gyermekek véghetlenül szeretik, és ezek által őket szerfölött az iskolához lehet édesíteni. Hát ha még ehez gondoljuk azon nagy nyereséget, hogy az ilyen gimnasztikai gyakorlatok által a gyermekek szerfölött ügyesednek, erősödnek, bátor, őszinte szellemet sajátítanak. Bizony ezeket ajánlani, az iskolai életbe vinni mellözhetlen nagy kötelesség!

Az iskolai nap- és órarend következne már, hanem itt két igen nevezetes pontban öszveütközöm t. G. ur terveztével, és addig tovább nem tudok lépni, mig e két pont felől tisztába nem jövünk.

En is azt ohajtom, s ez a fönnebbiekből, ugy vélem, eléggé kitünik, mint t. G. ur, hogy egész népiskolai nevelésünk vallásos irányban és célra vezettség, és egész neve-

lésünkön egyházas színezet, nem színezet, hanem szellem legyen előntve. De [hogyan érhetjük el e célt, ha az iskolában, mint t. G. ur tervezi, épen csak vasárnap és csak két órán tanítunk éneket. Az ének leghathatós, mondhatnám egyetlen emelője, nemesítője a vallásos érületnek, a káté és egyéb eszközök az ének hatályához képest csak árnyékok. Sztárai Mihály példája, ki énekével terjesztette a reformációt, igen nevezetes példa erre. Az ének által edesíthetjük a gyermeket egész életére a templomhoz, mert tudván és szeretvén énekelni, csak azért is templomszeretővé leszen, hogy tetteles részt vegyen az istentiszteletben. Igaz ugyan hogy: „non omnes sunt sancti, qui calcant limina templi“, de az is igaz, hogy a ki templomba nem szeret menni, az otthon sem áhitatoskodik, és az életben sem vallásos. Az is igaz, hogy a ki vallásos énekeink végtől végig tudja, az sokszor merít azokból keresztyéni vidámságot, bajaiban erőt, szenvedéseiben vigaszt, reményt épen mint az imából, minthogy az ének nem is egyéb mint ima, még pedig az imák imája. T. G. ur annyira kívánja vitetni az énektanítást, hogy a nép tudja az olyan darabokat is énekelni kóta segítségével, melyet az iskolában nem tanult, és azt kívánja, hogy a III. és IV. osztályban nemcsak a kóták ismeretében, hanem a három (talán 4) hangu harmóniás éneklésben is kiképeztessenek a tanulók (Prot. Lap 93. l.). Jól van, én is ezt kívánom; de egyfelől bizonyos, hogy erre csak úgy mehetünk, ha iskoláinkban főfő tárgyul tűzzük ki az énektant; és másfelől hogyan érjük el a célt, ha csak vasárnap tanítunk éneket? — Vasárnap! melyet soha sem szabad fárasztó tannappá kitűzni, pedig bizony a kóta és énektanítás nagyon fárasztó. Vasárnap, igen is legyen éneklés az iskolában, de csak a megtanult énekek gyakorlása, a mi aztán, a mint kell is vasárnapon, vidámító, erősítő, lélekmagasztosító foglalkozás mind a tanítóra, ki bizony megérdemli, hogy vasárnapja legyen hat napi munkája után, mely nem kevésbé fárasztó a hat napi kapálásnál, mind a tanulókra, kikre nézve csak ez az egyetlen mód arra, hogy azon eszmében nőjjenek föl, és maradjanak egész életükre hogy a vasárnap szent nap, az urnak napja. Én tehát itt is t. Gönci urtól eltérve azt véleményezem, hogy az iskola minden tanosztálya hetenként négy órán a szépéneklésben taníttassék, és pedig a kitűzendő na-

pok délutánjainak egyik óráján. Ezen tanításon kívül pedig minden reggel a közelebből betanult énekek egy versével, az egész iskola által éneklendővel, nyilják meg az iskola; és minden hazabocsátás (vasárnapot kivéve) szintén énekléssel történjek, mindannyiszor rövid imával is, a mint ezt alább mindjárt megírom a nap és órarend kimutatásánál.

Másik pont, melyben összeütközünk, a gazdaság és háztartásra való oktatás (Prot. Lap 7. sz. 160. l.). A mit t. Gönci ur e pontokra nézve kíván a népiskoláktól, abban sok van a mi szükségtelen, kivihetlen, és az iskola tekintélyét a nép szövéleményében sülyeszti. Nem állítom, távol legyen! hogy az emberi gyöngeségekkel terhes közvéleménynek mindenben hódoljunk, de a miben a közvéleménynek igaza van, azt tisztelnünk kell! Mindjárt kifejttem és alkalmazom ezt, most előbb ki kell jelölnöm: mit kívánok az iskolától a gazdaság és háztartást illető oktatásra nézve. Kívánom és helyeslem, hogy az iskolás gyermekek az eperfák tenyésztésére, a gyümölcsfák és szőlők nemesítésére vezettessenek; kívánom, a miket t. G. ur elhagyott, de a mik fölötté szükségesek, hogy a gyermekek a selyemhernyók ápolására, a nyers selyem előállítására is gyakorlatilag. Hanem ezen selyemtan ne legyen kötelező tantárgy, csak azok oktattassanak erre, főleg leányok, kiknek erre kedvök és hajlamok leend, mert se nem szükséges, se nem lehetséges hogy minden ember selyemtenyésztő legyen. Kívánom továbbá, hogy a leányokat a ruhaszabás, finomabb varrás, harisnyakötésben naponként bizonyos órában, a tanítóné, a hol lehetséges, oktassa, vezesse, de külön fizetésért, mert átok, a sikeretlenség átka vagyon minden ingyen szolgáltatón. Ezek és ennyiben kívánatosak. De a többit, melyeket t. G. az iskolától követel, elhagyandóknak vélemezem, s mivel a gyakorlatban amugy is kivihetlenek, bizonyosan el fognak maradni, s így fölösleges azok ellen a kivihetlenség szempontjából szólnom, elég ha röviden elmondom, hogy azok szükségtelenek, az iskola tekintélyének ártanak, és sok iskolai visszaélésnek nyitnak tágas kaput. Hogyan és hol vehetni munkába a nevezetesebb gazdasági növények termesztése módját? hol a tér akár az évszakok, és az iskolai tanrendtől engedhető időt, akár a szükséges földet tekintsük? Van-e minden tanítónak marhája, istál-

lőja, hogy ezekkel való bánásmódra gyakorlatilag vezesse az iskolásokat? Még gondoljuk ehhez, hogy ezek gyakorlatát nem lehetvén órákra, sőt az időjárás miatt fél vagy egész napokra is szabni, hanem csak úgy félben hagyni miattok az iskolai tanrendet, teljes fölzavarását huzná ez maga után minden napirendnek. De most mondám, hogy kivihetlenségéről hallgatók, elég ezenkívül és hogy merőben szükségtelen dolgok ezek, mert, p. o. a gazdasági nevezetesh növények termesztése módját, a marhákkal való bánást, s a leányok a tejgazdálkodást, baromfitenyésztést sokkal jobban megtanulják a szülei háznál, s ha mi az iskolában effélékkel pedantuskodunk, csak kinevetik az egész intézményt a tanítónál ezekhez sokkal jobban értő szülék, és azt mondják, hogy a halat uszni, a fecskét fészket rakni tanítjuk. Még adjuk ehhez hogy ilyenén iskolai tanrend temérdek visszaélésre nyitna tágas kaput, úgy hogy csaknem minden helyütt az iskolai tanulás idején dolgoztatná a fiukat és leányokat a tanító és tanítóné, még pedig de lege, a mi eddig csak visszaélésképen történvén, az illetők rendre utasíthatók. A ki ismeri a falusi iskolai élet jeleneit, jól tudja milyen sok panaszt emelnek a szülék azért, hogy gyermekeik az iskolába nem annyira tanulni, mint szolgalegénykedni és szolgálóskodni járnak föl. Quidnam futurum, ha a tanítók utasításban kapják: hogy a fiúkat a marhával való bánásban, a tanítók saját marhájok mellett oktassák? Valóban nem tudom mosolyogni vagy csodálkozni kelljen-e az ilyen tantárgyon?

Ezek után már én is rovatokba szedhetem az iskolai napirendet, a főnebb kijelöltem tantárgyak szerint egy egész hétre, a mint következik:

1. Népiskoláink egy heti napi rende.

Tanosztályok	Vasárnap	Hétfő és Csütörtök	Kedd és Péntek	Szerda és Szombat
I. tanosztály	délelőtt	1. Közéneklés, imádkozás. 2. Betűzés, hangoztatás a fali táblákról. 3. Magyarnyelvtan, főnév, melléknév hajlítás nélkül, könyvet nem használva. Értelemgyakorlat, látoztatás tapasztalt dolgok elbeszéléstetése 4. Erkölcsei szabályok, aranymondatok, egészség-szabályok.	1. közéneklés imádkozás. 2. betűzés hangoztatás (mint hétfőn). 3. természetrajz állatképek mutatásával (l. a tervet). 4. a tanító beszél érdekesen földrajzi tárgyakról, sziklákról, hegyekekről mutat képeket.	1. közéneklés ima. 2. betűzés (l. hétfő). 3. Nyelvtan mint hétfőn. 4. tizparancs (l. a tervet).
	délután	1. énektanítás. 2. írás táblán, papíron. 3. betűzés kézirati betűkkel. 4. számtan csak fejbéli, számlálván ugrással és visszafelé, de csak 50-ig. 5. a tanító beszél bibliai történetet.	1. énektanítás 2. írás és hallás mikor tudni fognak, olvasás. 3. számtan (l. hétfő d. u.). 4. bibliai történetekből beszél a tanító (l. a tervet).	A tanítás folyamában lévő ének egyszer kétszer gyakoroltatik, azután játékos testgyakorlattal. A hibás tanulók nem játszanak.
II. tanosztály	délelőtt	1. közéneklés ima 2. olvasás az évig re készült olvasókönyvből üteny szerint, aztán külön mindenik egy-két sort. 3. nyelvtani hajlítás nem említvén semmi szabályt. 4. egészség-szabályok, erkölcsi szabályok. Pálinka eleni tanítás.	1. közéneklés imádkozás. 2. olvasás sat. (l. hétfőn). 3. természetrajz növények, ásványok, állatok képekben, beszélés mellett 4. földrajz, naprendszer (l. a tervezetet.	1. közéneklés imádkozás. 2. olvasás mint az előbbi napokon. 3. nevezetes férfiak és nők életéből elbeszélés. 4. erkölcsi szabályok, vallásos kenetű szavallatkák.

Tanosztályok	Vasárnap	Hétfő és Csütörtök	Kedd és Péntek	Szerda és Szombat
II. tanosztály	délután	1. énektanítás. 2. írás üteny szerint. 3. számtan fejbéli és táblán, de nem 500-on felül. 4. bibliai történetek elbeszélése.	1. énektanítás 2. írás üteny szerint. 3. számtan mint hétfőn. 4. bibliai történetekből elbeszélés.	1. éneklés ismételve. Játék, testgyakorlatok. A hibások nem játszhatnak.
	délelőtt	1. közének és imádkozás. 2. olvasás az olvasókönyvből vagy bibliából még nem hallott történetet. 3. nyelvtani taglalás, gondolat, gyakorlás. 4. katekhizmus könyvbeteve.	1. közének és imádkozás. 2. olvasás. (1. hétfő). 3. földrajz. Európa általánosan. Magy. Erd. ország különösen mappából. 4. katekhizmus könyvbeteve.	1. közének és imádkozás. 2. természet-tan, tünények, babonák irtása, kísérletek különös olvasó könyvből. 3. Magyarország története. Árpádok. 4. katekhizmus könyvbeteve.
III. tanosztály	délután	1. énektanítás, kórák, harmónia. 2. írás diktandó, tárgyak leírása. 3. számtan 4 művelet fejből, táblán 999-ig. 4. Jézus Krisztus élete. Egyháztörténet, reformáció.	1. énektanítás (1. hétfő). 2. írás vagy mapparajz. 3. számtan (1. hétfő). 4. Jézus Krisztus élete. Köz. egyh. tört. reformáció története (1. a tervben).	1. közének és gyakorlat. Játék testgyakorlattal vagy az évszak szerinti kertészet.
	délelőtt	1. közének és imádkozás. 2. olvasás az olvasókönyvből vagy bibliából még nem hallott történetet. 3. nyelvtani taglalás, gondolat, gyakorlás. 4. katekhizmus könyvbeteve.	1. közének és imádkozás. 2. olvasás. (1. hétfő). 3. földrajz. Európa általánosan. Magy. Erd. ország különösen mappából. 4. katekhizmus könyvbeteve.	1. közének és imádkozás. 2. természet-tan, tünények, babonák irtása, kísérletek különös olvasó könyvből. 3. Magyarország története. Árpádok. 4. katekhizmus könyvbeteve.

Tanosztályok	Vasárnap	Hétfő és Csütörtök	Kedd és Péntek	Szerda és Szombat
IV. tanosztály	délelőtt	Bibliai történetek, apostolilevelek olvasása, éneklés. Hazabocsátás.	1. közének és ima. 2. katekhizmus könyvbeteve. 3. számtan hármasszabály. 4. természettan kísérletekkel. 5. nyelvtanból, írásgyakorlat, levelek, nyugták, történelmi leírás.	1. közének és ima. 2. katekhizmus könyvbeteve. 3. Magyarországi történeti végigkönyvbeteve. 4. emberismeret. Egészségtan. Pálka ellen.
	délután	Templomba menés, hazabocsátás.	1. énektanítás kóda és harmónia. 2. diktandó írás taglalással. 3. számtan hármasszabály. 4. bibliai történetek végosztálya. Apostoli levelek tartalma, bibliaolvasás, abban keresés. Magyarország és Erdély reformációja.	1. közének gyakorlat. 2. ezen osztályi játék előtt rajzolhat mappát, és ha van rajztanító, egyebet is. 3. játék testgyakorlattal. 4. az évszak szerinti kertészet, fanemesítés sat.

2. Általános megjegyzések:

a. Az előkészítő osztálybeliek és a konfirmálandók osztálya nem jöttek tekintetbe a főnebbi heti naprend rovataiban, mert e két osztálynak, nézetem szerint, hogy úgy tegyem ki, szabad lábon kell állani az iskolában. A konfirmálandók ugyanis most mint játékvezetők s felügyelők, majd mint gyermekverseket, talányok, aranymondásokat előmondók (diktálók) az előosztálybeli kicsinyekkel foglalkoznak, vagy pedig más osztályoknál segédkednek a tanítónak ennek rendeltére; majd önmagokban dolgoznak (lásd a tervben), majd végre a lelkész által kitűzendő órákban előbb hetenként 3 órán, a konfirmáció napja előtt pedig 42 napon keresztül minden nap egy órán a

lelkészről tanulják a vallást, és különösen a konfirmációhoz készíttetnek. Ez okokért nem adtam ezen osztályoknak helyet a rovatokban. Ez az én véleményem, szeretnék jobbra taníttani.

b. Az előkészítő osztálybeliek sem hétköznapi, sem vasárnapon az iskolával templomba nem viendők. Sőt ha egészen tölem függne, csak a III. osztálybelieken kezdetném meg a rendes templomba járást. Ez tudom hogy élénk vágyat keltene bennök előre a templomhoz, és inkább megörökítené bennök a templom szeretetét, mint ha kiskorukban már a templomba kényszerítjük. De ezt nem merem a tervbe tenni, mert tudom hogy ettől sok tudós urak, kik a lélektanra semmit sem adnak, elrémülnének.

c. A kertészet, fanemesítésre, selyemtenyészetre nem lehet bizonyos napot kitűzni. Az évszak, az időjárás és a tanító bölcs tapintata határoz ebben. A selyemmivelésnek az évben csak 6 hete van sajátlag, e hetekben tehát a kikknek erre hajlamuk van, rendeltessenek jobbkor feljönni, vagy később haza menni, hogy a selyemdolgot végezzék a tanítóval. A tanítónétól varrást, ruhaszabást sat. tanulni kívánó leányoknak, az iskolai foglalkozás hiánya nélkül, rendeltessék hétköznaponként egy óra.

d. Ha a főnebbi heti rendet, vagy ennél más jobbat, a tanító egyszer folyamatba indít és pontos egymásután szerint életbe léptet, magok a gyermekek úgy hozzá szoknak, hogy mintegy gépszerűleg szabályosan megyen önként mindenik a maga kiszabott munkájához. Az egész iskolának ezen ösztönszerűsége leend legbizonyosabb próbája annak, hogy az iskolában minden jól megyen. A tanító gyönyörködni fog nehéz művében. Ezen nehéz művéről ha jó próbát ad gyakorlatilag a preparandiában, úgy bizton kibocsátandó tanítóságra. A pontosság legyen fő törvénye, így kevés idő és fáradság mellett is sokat végez, de ha kipróbál, semmire sem menend.

e. Télben a reggeli iskolába jövés ideje 7 óra. A tanító készen felöltözve (nem fölösleges említés, mert néhol alig győzik várni a feljött gyermekek a tanító felköltét is) és reggelijét elvégezve fogadja a feljövőket a tanteremben, hová a tanító soha be ne vigye pipáját, se fejét be ne fedje. Csekély dolognak s tán szőrszálhasogatásnak látszhatik sokak előtt ez, pedig fölötte nagy fontosságu, mert az élesen

ítelő gyermek előtt csak így vivhat tiszteletet magának s az iskolának. Vajha volna az egyháznak külön templomi, és temetésre való kántora. A hol ez nincsen, ott az iskola-tanító reggel azon nagyobb fiukkal, kik neki az éneken segítenek, templomba megyen, a többit valamelyik nagyobbinak vigyázata alatt az iskolánál hagyja; és míg ő a templomban van, azalatt a tanterem kisépretek, friss léggel kiszellőztetik, padok, asztalok stb. helyre tétetnek. A tanító a templomból kijövéen, az egész iskola énekel és imádkozik, de igen röviden, úgy hogy félkilencor az iskolai tanítás erélyesen megkezdetik. Az egészen derült kedv ömlik el: tanítón és gyermekeken, különben az egész iskolázás kénytelen, kelletlen, sikertelen és üdvötlen munka, melynek semmi haszna nincs. De hagyom ezt most, mert ez a tanítók utasításába való, melyről különös könyvet kell az egyh. kerületnek készíttetni. — Nyárban (vagyis májustól szept. végeig) a különbség csak az, hogy reggeli 6 órakor feljöhetnek az iskolába, és haza mehetnek 10 órakor, a téli haza bocsátás eshetik 11 órakor, sőt a legrövidebb napok idején, a mikor a templomozás miatt 9 nél előbb nem foghatnak a tanuláshoz, legyen az iskolából hazabocsátás délben 12 órakor vagy valamivel előbb, hogy délre otthon legyenek az iskolások.

Délután feljövés télben 2 órakor, nyárban 3-kor. Elkezdhetni az iskolát éneklés és ima nélkül. A haza bocsátás legkorábbi ideje: télben 4, nyárban 5 órakor legyen. Hanem nyárban 6 óráig is benmaradhatnak, ha a tanító szükségesnek látja. A kitűzött óránál hamarább az iskola el ne bocsátassék.

Az iskola napja mindig közénéklés és imával zárassék be. A délutáni hétköznapi templomozást, a hol erre nincs külön kántor, végképen el kell hagyni, úgy sem megy senki a templomba az ily helyeken.

f. Nem írtam be a rovatokban megnevezett órákat, mert soha arra nem fogunk mehetni, hogy az így kitűzött órák úgy megtartassanak mindenütt és mindennap, a hogy ki-írvák. Teljesen elég ha meghatároztatik és megtartatik a tantárgyak következői rendje, és elvégzik félévenként a kitűzött szakmát. Megjelölván név szerint az órákat, alkalmat adunk szabályrontásra a tanítónak; egyszer megszegi azt kénytelen szükségből, utóbb szokásból. T. Gönci úr

megjelölte az órákat, hiszen az nem is rossz, ha úgy megtartanák azt mindig; de mondom hogy azt úgy meg nem tartandják. Ne csináljunk tehát oly szabályt, melynek pontos megtartásához nincs biztos kilátásunk. Én e részben alkalmazandónak vélem a mit t. G. ur más apróságokra vonatkozólag mély lélektani alapossággal irt: „Csak a főbb elvek szigorú megtartására szorítsuk a tanítókat, ezek mellett a kivitel körül eléforduló apróságokban hagyjuk meg a szabad gondolkodást, és tevést tanítóinknak“ (Prot. Lap 12. szám 281. h.). Arany szabály! — és fogadom hogy t. G. ur maga is helyben hagyja hogy a 9 vagy a 10 óra nem fő elv, sőt még csak elv sem.

g. Nem írtam külön rovatot napi rendet ezen tervjavaslatba az 1. 2. 3. 4. tanítós iskolák számára, sem különösen a leányiskoláknak, mert mint ismét t. G. ur igen helyesen írja (Prot. Lap 4. sz. 92. h.), ugyanazt és azon időben kell elvégezni az 1 tanítói iskolában is mint a hol 4 a tanító. Megírván az 1 tanítói iskolák napirendét, a dolognak csak könnyebb fele marad fenn, mert 4, 3, vagy 2 tanító, könnyen fogják azt magok között felosztani, vagy a számukra kitűzöttet gyakorlatba venni, a mit csak egynek szintén mind el kell végezni. Nem írtam a leányok számára külön tantervet, mert semmi sincs, a fenn részletesen megírtam tantárgyakban, a mit a leányoknak épen úgy nem volna szükséges tanulni mint a fiuknak. Ha és a hol meg kell lenni, úgy a földrajz, természettan, történettan, történetek, hármasszabály volnának olyan tárgyak, melyek mellőzendők. Azt pedig mondom hogy minden módon elérni igyekezzük, hogy a leányoknak a fiuktól elkülönözött iskolájok legyen mindenütt.

h. T. Günci ur kívánsága (Prot. Lap. 3. sz. 69. h.), hogy a vallástant lelkészek tanítsák a népiskolában, nagy figyelmet érdemel. Tökéletesen szent igazság az, a mit mond t. G. ur hogy a gyermekoktatás a papi tekintélyt csak emelheti. Erdélyben csak lelkész tanítja a konfirmálandókat, és én Erdélyből jövén ide, csodálkozom azon hogy itt de regula az iskolatanítók készítik a konfirmálandókat, hanem hogy magamon ne kelljen csodálkoznom, csak folytatom itt is az erdélyi szokást e részben. — Főnebb megírtam: mennyiben vegyen tettelegesen részt a lelkész a népisko-

lai vallásitanításban. Ha annál többet kívánnak tőle, más teendői fognak rövidséget szenvedni. Nem „pro domo sua“ beszélek, mert én jelenleg is — azonkívül hogy a konfirmálandókat évenként hat hétig tanítom — az aradi kath. gimnáziumban tanuló reform. ifjakat hetenként négy órán tanítom, hanem beszélek az ügy érdekéért. Igaz ugyan hogy a lelkész többet tudhat a vallásból mint a tanító, jól mondja ezt t. G. ur, — míg és mivel népiskoláinknak főfő feladata a vallásos nevelés, kell hogy a tanító teljes képzettséggel bírjon a vallásos nevelésre. Az egész népiskolai pályának legnagyobb részét a vallás tárgyai foglalván el a tanítónak — lelkész tanítván mindent, a mi vallásra tartozik — igen kevés teendője maradna. — Azt sem állíthatjuk — mit t. G. ur mond — kifogás nélkül, hogy a lelkésznek akár falun akár városon „nem sok teendője“ volna. Merem állítani hogy ha egy lelkészt dologtalanságban látunk, úgy ez hanyagolja hivatását. Sok teendője van mindenütt a lelkésznek, és az is bizonyos hogy igen gyakran a lelkészi teendők: keresztes, esketés, beteglátogatás, hallgatói körüli lelkiatyáskodás stb. oly halaszthatlan teendőket hoznak elő igen gyakran, nem említvén hivatalos utazásait — hogy azok miatt épen nem mehet kitűzött órán az iskolába vallást tanítani, s elmaradása miatt fölötte sokszor zavartatnék meg az iskolai tanrend. Tehát a justum és aequum szerint osztassanak föl a szerepek. Nézetem az: tanítsa a lelkész a konfirmálandók osztályát hetenként 3 órán, a konfirmáció előtt hat hétben naponként egy órán; a többiek pedig oktassa vallásban is a tanító, természetesen a lelkész felügyelete és befolyásával, meglevén ezen felügyelet és befolyás ugyis az egész iskolára általában.

Az iskolai felügyeletről, taneszközökről, tankönyvek előállításáról, az iskolák felszereléséről stb. melyek ezen tantervjavaslatot befejezendik, legközelebbi alkalommal.

Baló Bénéjámín.

PÁRISI KÖNYVTÁRAK.

(1841-iki naplótöredék után).

Párisnak nyolc nyilvános és huszonhárom zárt könyvtára közül az egyetlen királyit kiemelve célt talál az olvasó vagy vizsgálódó, mert e királyiban mindenféle alakú s kiadásu könyveket találhat azon sok tárgyról, melyekről az emberi nem különböző nyelven gondolkodott és irt. Azt mondják: hogy naponkint tizennégy órát számítva, nyolc száz év alatt olvashatná át egy ember e könyvtárnak csupán történeti darabjait. A kötetek száma nyolc száz ezer; a kéziratoké nyolcvan ezer; a rézmetszetek, földképek egy millió kétszáz ezerre rúgnak hatezer tárcában, s e gyűjtemény leggazdagabb a maga nemében. A rézmetszetek közt legritkábbakat és régibbeket láthatni s gyűjteménye két millióra becsültetik. E terem közepén dolgozó táblák vannak. A régi remek művek, metszett kövek, emlékpénzek gyűjteménye nagyon érdekes, s ez utósók összege kilencven ezer darab. Ezen roppant s felszámíthatlan becsű ész- és kézművek lehetőleg rendezett halmaza egy nagy épületben pihen, melynek udvarán V. Károly magas képszobra áll.

Az első könyvterem ajtajában szinte meghökken az idegen, mert szeme Voltaire szobrába ütközik. Ott ül a szatirikus képű filozof, egész életnagyságban, fölemelt karszékbén, rajta hosszú kényköntös. Voltaire a bemenőre néz, szája gunymosolyra vonul; ennek meg kell állnia s darabig bámulnia a természethű szoboralakot, és mindaddig ki sem mozdul helyéből, valamíg meg nem győződik az igazságról: hogy az arcvonalmak a lelki sajátságoknak sokszor tökéletes kinyomói. Soha ugyan a természet az emberi boldonságok kikacagására nem alkothatott volna ügyesebbet Voltaire-nál! „Gyűlöletes volt az ő megjelenése” — így szólt a szellemdús de Ligne herceg — „és mégis látnom kellett őt. Tele marokkal osztogatta az eszmét és élcet. Körzetében élet és értelem terjeszkedett. És még a legszárzabb természetével is tudott közlekedni, szelíden és csipkedve, gyermekesen és komolyan, hogy értsék és tiszteljék őt”. Tulszigorú bírálója Zabuesnig pedig így szól: „En Voltairret csupán irományaiból ismertem, becsültem és csudáltam képességét: de utálok gonosz kedélyét, cinikus szeszélyét”,

és mottóul Jób szavait hozza föl: „Tibi soli tacebunt homines? et cum ceteros irriseris, a nullo confutaberis? (Jób. XI. 3.)“.

A könyvek izletes rendben vannak, a kéziratok elkülönítvék csinos kötetekben, egy darabot sem érinthetni hirnélkül, mert a polcok előtt végtől végig drótháló van húzva, és ez szükséges is több okok miatt, de leginkább azért, mivel a vendéglátogatóknak szájokba nem bámulnak őrszolgák, mindenki mehet a szabad napokon, összevisszajárhatja s olvashatja a cimeket; pedig a szép szabadságot Pallás e nagy templomában is könnyen eltorzíthatja egy két enyves kéz. Mindjárt szembe ötlík egy öreg s ezüst fedelű nagy biblia ily körirattal: „Praedicate Evangelium omni Creaturae. Mark 16“. E szent könyv Xavér Ferenc indusok apostolaé volt. Sok jeles férfiak levelei s kéziratai hevernek itt üveg alatt, és szabadon olvashatók, mint IV. Henrik, Voltaire, Rousseau, Racine s másokéi több napkeleti kéziratokkal. Fülöp Lajos s némely királyi könyvtárörök képszoberai ékesítik a galériákat. Egy régi porfir edény St. Denis abbás hozománya, mely a rege szerint Clodwig király megkeresztelésekor használtatott. Egy teremben igen jelesen ábrázoltatik a Parnasz, melyet a francia művészek tiszteletére készítettek. Természethűen rakott meredek sziklahegy ez, s alkalmatlan a mászásra. Legfelül van a Pegazus, alatta muzsák táncolnak virágfűzérrel; oldalsucsain s ligetes helyein költők s egyéb művészek dolgoznak. „Le Parnasse Francais par Mr. Titon du Tillet en 1721“. Ezen épület egy termének hossza száz métre (egy métre = $3\frac{1}{3}$ láb) három métre magas s egy métre széles ablakokkal. Könyvet kivinni nem, olvasni, lehet; az ör helyben lakik. Hetenkint kétszer nyittatik meg 10—3 óráig.: de a művészek és olvasók a kiszabott óráküzben mindennap járhatnak. Ez utósók számosan szoktak lenni; a hosszú asztalok mellett százkint ülnek néma csendben, egyik olvas, másik jegyez. A Mazarin könyvtárban egy nő is ült az olvasók közt, előtte nagy irattekercs feküdt, ő pedig tüzesen jegyezgetett egy könyvből. Vágytam szemébe tekinteni a kétségtelen szerzőnőnek, de állandóul asztalra szegzett szemeit s arcát anynyira elfödte a szalmakalap, hogy minden hoszas ügyekezetem füstbe ment. Ez is jeles könyvtár, de amához nem is hasonlítható. Sok régi épületmodellek vannak benne. El-

ső terme aijtájánál két oldalról Mazarin és Racine büszkje látható. Mindkettőben igen nagy földteke van.

Páris könyvkereskedési tekintetben is nagy, pedig azt gondolnók, hogy egy ilyen kőjvadászó, fényt és pompát bálványozó város nem sokat ad az ész terményeire; bár tagadhatlan, hogy a mennyire saját nemzeti erejét fejt ki itt is a francia: annyira rabja diésvágyának, s a tudomány mezején is némileg külön szerepet játszik. A Pantheon Odeon körül vagy a Sorbonne vidékén tömérdek könyvrakhelyek vannak. Berlin és Lipce akaratlanul is észébe jut itt e tekintetben az utazónak, s kénytelen meggyőződni, hogy Páris könyvvásárai amazokéinál nagyobbak kivált belfogyasztásilag. Az Orsay- Voltaire- Malaquais- Conti- sz. Agoston- és sz. Mihály szajnapartok, e viznek széles oldalfalai öt hat hidak karai könyvekkel borítvák. Némely boulevardokon s csaknem mindenik utcában láthatni könyvkereskedést. — Hogy élnek azon sok antikvárok? ki emészti meg darabjaik ezereit? szinte megfoghatlan. És e nagy csődület mellett mégis emberség uralkodik nálok. Ritkán mult el nap, hogy köztök nem forgottunk, vettünk, adtunk, cseréltünk: de csalfaságot nem igen vettünk észre; sőt szept. 15. örömmel jegyzettem naplómbe, miként: „tegnap egy szegény antikvárnak, ki az utcán árulja könyveit, elszámoltam fél frankot; és a becsületes ember észrevevén a hibát, odahagyta könyveit, s mintegy ötven lépésnyire utánam futott, s pénzemet akaratom ellenére hűségesen visszaadta. Épen így adott vissza minap a weimari könyvkereskedő már alku után huszonöt ezüst garast, midőn utazó földrajzért fizettem. A becsületes ember lélkéhez nem fért a becsaló nyereség. Ha ilyenek volnának az emberek, szebben nézne ki a világ“.

Minthogy a Szajna hidain legtöbbször járnak, azoknak parkányán feszítettnek ki leginkább a tiltott könyvek. Boldog boldogtalan láthatja s veheti; sőt némelyik antikvár figyelmeztetni szokta a szemlélődőt egyikmásk tiltott munkára, nem úgy mint Berlinben a királyi várlak melletti egyik kereskedő, kinek boltjában midőn bizonyos egyházpolitikai röpiratot kértem, „Gott bewahre“-t nyöszörögve, nagy képekkel jelentette ki: hogy a kérdett röpiratot gondolattal sem szabad árulni, mert a boltban többen is voltak, de azért feltartóztatott, és a vevők eloszlásával kezembe nyomta a brochuret, pedig szerintem, a mű érdemetlen volt csinos ha-

zugságra és sovárgásra. Lamennais munkái Párisban újabb újabb kiadást értek, kézzől kézre forogtak; filozófiai híres műve a hidakon s több nyilvános helyeken virított, ő maga pedig mint szerző fogházban ült.

Főlebb említettem, hogy a francia a tudomány mezején is rabja dicsvágyának, s némi külön szerepet játszik. Ennek igazolására elég, hogy Páris roppant könyvhalmozában, mely utcákat borít, alig láthatni német munkákat; némelyek közt csupán Schiller és Göethe nyerte meg a franciák kegyét; pedig Párist nyolcvan ezer német lakja, s ennyi nép, habár a ragadó francia nyelv fölöslegessé tenni láttatik is a németet: ez mégis csak megérdemelné az idegen írók pártfogását. Ha pedig a dolgot tudományos szempontból vesszük, bármennyire dicsőítjük is a nemzetet, mely anyanyelvét jellemstilárdsággal, lelkes kezeléssel tetemes erőre csigázza: szellemi ereje kifejlesztésére, egyoldalúság kikerülésére, alapos ismeretszerzésre, művelt egyéneinek mégis csak mulaszthatatlan szükségük van az egyetemes irodalom tág csarnokába pillantani, lerázván a nemzeti előítélet avult köntösét, kellő viszonyosság méltánylásával közlekedni, hazájuk józan észigéit átköcsönözni olyakért, melyek saját földükön meglehet idegen növények, de a rendszert egészítők, tökéletesítők, simítók. Azt mondja Stolz: „Jede Nation kann von den andern lernen“, ehez pedig legbiztosabb kulcs a nyelv. Az anyagi közlekedés a szelleminek sarjadéka, s ki ezt tagadja, bátran rejtezkedhetik vissza Rousseau vadonába. Amarra nagy szükségünk van, ez pedig társas jólétünknek s haladásunknak tényezője, emberi rendeltetésünknek organuma, tiszta, szellemi, égi, minden korlátokból kinőtt. Bizonyítják ennek szükségességét a régi művelt nemzetek, bizonyítják a széles ismeretű, eszmeeserét méltányló, idegen elmeöngyöt örömmel elfogadó s honosító poroszok; bizonyítja maga a francia tudományosság korszakos embere, Cousin, is, ki épen ezen uton, s ily móddal is gyarapította tudományos műveltségét.

Mi tehát az oka, hogy a mennyire lelkes s önerejű nemzet a francia, annyira egyoldalú? Az, hogy másokat lenéz, megvet, csak az angolt méltatja figyelmére szellemi és anyagilag; pedig csak meg kell vallanunk: hogy az embereedésnek Németország is tényezője, hogy a szellemi haladásnak ő valódi nemtője, mert bár az angolok és franciák nagy elméket mutattak és mutatnak, a tudomány rendszeres ki-

fejlesztése, a népnevelés felvirágoztatása Németország dicsősége. Ő műveli hiven annak földét, ő kövéríti kitartó iparral az ismeretfát. A tudomány világában nincs nemzetkülönbség, a mint Göethe mondja: „Es giebt keine patriotische Kunst und keine patriotische Wissenschaft. Beide gehören, wie alles hohe Gute, der ganzen Welt an, und können nur durch allgemeine freie Wechselwirkung aller zugleich Lebenden, in steter Rücksicht auf das, was uns vom Vergangenen übrig und bekannt ist, gefördert werden“.

A franciának gazdag literatúrája van, de aránylag csekély filozófiája. A természetten virágozik Párisban, de ez magában még csak gyárakat épít, a lélekre, az emberi magasb rendeltetésre nem eléggé ügyel. E mellett magokban csak mozognak az élők, de nem élnek, csak eszmélnek, de nem gondolkodnak, és az időt csak bámúlással ütik vétik el. Párisban hat hétig reggeliztem és ebédeltem bizonyos tanárral, ki valamelyik collegeben — minthogy itt Sorbonne-on kezdve a gymnaseig van vagy huszonnyolc különféle intézet, előkelő tanító volt, mi egész magaviseletéből kitűnt. Ő ügyes volt és sokat mutatott, de lelki szegény, tudományokban járatlan; a Leibnitz filozófiájánál nem ismert újabbat, de ezt is csak nevérol ismerte, csak azért mert Leibnitz francia nyelven is irt. Erősen vitatta többünk előtt: hogy a Napoleon neje a II. József császár leánya volt; és hogy az akkori (1841.) osztrák uralkodó Leopold; s ezt lehetlen volt fejéből kiverni, pedig különösen két sweizi tanár ugyancsak szorongatták a tudós urat. Azt kérdezte tőlünk e férfiu: „Hiszik-e a reformátusok az Istent? hiszik-e a Jézust? hiszik-e a boldogságos szüzet? — Egykor ebédlés közben egy orvostanhallgatóval ugyancsak az orvostanból szóvitába keveredett, s tüzők annyira éledt, hogy mind ketten fölugráltak az asztaltól, s egymás nyakkendőjébe ragaszkodtak, de az izmos házi gazda szélesebséggel röppentette szét a rendbontókat. Ez ember ötvenes lehetett, két három órahosszig is evett legnagyobb kényelemmel, úgy hogy mikor ő fölkel, mások éhesek is lehettek, de a gyomrában is volt minden tudománya. Ilyen szegény, ki a maga viskójából ki nem tekint! Feledi Socratesnek szavait, a ki e kérdésre: hol született? nem azt felelte hogy Athenében, hanem: „e világban“.

Vályi Pál.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÖK.

A máramarosi helv. hitvallásu egyházmegye ésegy-
házközségek rendezete a 17. század elején.

A máramarosi egyházmegye, bár mint az itt közlött irat is mutatja, csekély számú gyülekezetekből állott, de az újabb időben végrehajtott „coordinatio“ előtt önálló megye vala. Ez önállásu korszakából való még, a megye levéltárában, 1624-ben kezdett s attól fogva szakadatlanul folytatott jegyzőkönyvének 1-ső vagy az a darabja, mely a mondott időtől 1797-ig való egyházmegyei eseményeket foglalja magában. Ez 1-ső darabból juttatom köztudomásra ez egyházmegyei és egyházközségi szervezetet, mint egyik becses adalékot egyházszervezeti régiségeink ismeretéhez. A ki tudja, mily parlag egyházi irodalmunk ilyesekben, érzeni fogja ennek becsét, s bár kapna is kedvet egyuttal, hogy ha van módjában, juttatna több ilyet is közismeretre. Hordjunk mindnyáján homokot, fát, követ stb. mert ezek nélkül nem építhetünk. — Az írásmódot, melylyel az eredeti él, adni szándékosan nem akartam; követtem Toldy F-t., ki ilyeseknél a szerző olvasását tekinti csupán s azt öltözteti a mai helyesírás köntösébe. Nem is a nyelv külseje itt fő, hanem a tartalom: s úgy hiszem e szempontból a felfogás, az eljárás helyes.

Liber Ecclesiarum Maramarusiensium inceptus Anno Dni nostri Jesu XPI 1624.

Ez maramarusi Dioecesisben, kibén egy Senior szokott lenni, vagyon most öt város és egy falu; azoknak nevei ezek: Sziget, Hoszszumező, Técső, Visk, Huszt és Remethe, ki csak falucska. Ezekben egy egy ministerek szoktak lenni és nem többek az mi emlékeztünkre, hanem ha valamelyik csak jó akaratjából, maga segítségével maga költségén, avagy az urak és város jó akaratjából, nem készerítésből fogadna káplánt melléje, az mint Csepei Ferenc mellé esztendeig Betlen István urunk ő Nagysága fogadott vala káplánt, kit még eddig többé nem cselekedett. Igy Kőrösi Istvánis Szighten esztendeig maga költségén tartotta káplányul Johannes Sárosit. De ezekre sem az minister, sem az Vr, sem az város, sokkal inkább az falu nem köteles.

Ha pedig az Dioecesisben valamely ministernek halála leszen és házanépe meg marad, tartozik az egész Dioecesis renddel kitölteni fél esztendejét az meg holt ministernek, hogy az árvák jövedelme tétova ne szakadozzon, és hogy ez idő alatt hasznosban gondolkodhassék az falu vagy város az következő ministernek fel találásában és beszállításában.

Az minister pedig illendő testimonialissal jöjön be és menjen ki is, melyet vagy Seniorátul vagy az egész Ecclesiátul vett legyen, alioquin be nem fogattatik. Az helynek választása pedig és abban való első predikállása a Senior vagy az egész Eccla hire nélkül ne legyen. Mert ha Senior hire nélkül leszen (*excepto casu inevitabilis necessitatis**), és ha ugyan beszállhatandis, de azutánis meg privaltatik fl. 6. **).

Az Scholamesterekis azon képpen testimonialissal jöjenek be és menjenek ki is, az mint mindenütt kívántatik, és ben az tiszten, ha jól forgolódnak, két esztendeig lakhassanak, ha nem ha hű szolgálatját valamelyiknek meg tekintvén az Eccla és az Senior enged harmadik esztendőtis neki.

Szolgálatjuk pedig ez Dioecesisben, mint egyéb több Dioecesisekben mi legyen, arról nem illik felettébb sok szóval emlékezni; elsőben, mert az sz. írás mind az ő és mind az új Testamentomban arról kazdagon tanít. Továbbá mert irott articulusinkis vannak, az me-

*) Közbeszúrás, ugyanazon kézzel, de más tintával.

**) Utólagosan, ugyanazon kéz, más tinta.

lyek szolgálatjoknak rendit és tiszteket az ministereknek kazdagon be foglalják. Harmadszor, mert minden keresztyén Tanítónak meg kell emlékezni arról, hogy CHRISTUS URUNK ötet méltatlan ingyen való kegyelméből hitta nem hívokodásra, nem testének hizlalására, sem derekason testi javainak győjtésére avagy komplárkodásra, avagy magának és házanépének felettébb való czifrázására ez szent és drágalátos hivatalban: hanem hogy ez szent hivatalban vigyázzon mind magára mind pedig az ISTEN anya szent egyházára, az melyet az XPS az ő drágalátos vérével meg váltott és szerzett (Act. 20), hogy azt tanítsa az ISTENTől neki adatott ajándék szerint serényen és hiven, az propheták és Apostolok írása szerint, az ISTENnek igaz ismeretire és tiszteletire, az szent életnek követésire és az bűnöknek eltávoztatására, vastagon feddvén az embereket szép értelemmel és tudománynyal az sz. írásból, félvén jobban ISTENTől, hogy nem mint az emberektől, és nem kedvezvén az tévelygő vallásu embereknek, ezért hogy őket ISTENnek megnyerhesse. Végezetre az szomorú és bánatos szívű embereket kell vigasztalni szép sz. írásbeli bizonyosságokkal, ígéretekkel és példákkal. Kiket mind ezért kell cselekedni, hogy ekképpen az hivek az XPSnak juhait, mint szép siros mezőn, nevedjenek, hizakodjanak és vastagodjanak az igaz ISTENi ismeretben, hitben, reménségben, az igaz szeretetben, az igaz ISTENi tiszteletben, az szent életben és minden próbáknak és késérteteknek békeséges és hálaadással való türésében és szenvedésében; megerősítvén őket az Sakramentomokkal az ISTENnek kegyelmében és szent ígéretében, hogy meg mozdulhatatlanok legyenek és vastagok minden szent dolgokban, mindezekben például adván ő magokat igaz vallástétellel, szent és fegyheterlen életnek követésével és az nyomorúságoknak béke (ke *) séges türésével, minden szép ISTENi dicsirettel és hálaadással.

Ez ilyen Tanítóknak, XPS VRunk, ez Dioecesisbenis tisztességes asztalt rendelt, ezért, hogy éljenek arról, és illendő jövedelmeket, az melyekből elegendő képpen eltarthatják meges ruházhatják magokat és házok népét, ha tobzódók, részegesek és tékozlók nem lesznek, hanem ez nagy VRnak sőt minden VRAKnak VRÁnak az VR JESUS XPSnak házában és asztalánál az szent hivatalban józanon mértékletesen tisztán, igazán kegyesen és minden fősvénység nélkül takarékosan élnek Ennek az végheterlen VRnak és örökké áldandó ISTENnek az ATYÁval és az vigasztaló szent LÉLEKKel, ki minden üdőben nagy gondját viseli az ő Anyaszentegyházának, elnem

*) Így.

hagyja sőt oltalmazza őtet minden lelki testi ellenségi ellen, adván neki lelki és testi eledeleket bőséggel, ennek az nagy kegyelmű és sokat tűrhető ISTENnek legyen birodalom, tisztesség, hálaadás, dicsőség mind örökkön örökké Amen.

Gyakran esik pediglen ez, hogy ez világnak felhetetlen fiai bánják az Tanítóknak előmeneteleket és irillik *) jövedelmeket, sőt kapdosnakis rajta, igyekezvén azon, hogy hol egyik részét, hol pedig másik részét jövedelmeknek elragadják, eltitkolják és eltagadják. Ezt pedig sokszor akkor cselekszik, mikor az Tanító változik és új Tanító jő be helyébe, az ki nem tudván az dolgot és nem értvén az helynek jövedelmét, azt annyinak lenni csak úgy hiszi, az mint elejben adatik az kösségtől, és így e n n i h á n y **) része hátramarad az jövedelemnek, mely ha mind abban megyen el, meg fogyatkozik az Tanító táplálás nélkül és nem szolgálhat az nép között, és ekképén az kösség h lelki pásztornélkül maradván, mint az juh pásztornélkül, esik az lelki farkasoknak kezekben, kik elszakasztják őket az XPStul és viszik iszonyu tévelygésekre és bűnökre, melyek be meritik őket az örökké való kinban és kénkövel gerjedező tüzes tóban kit pokolnak értünk. Hogy ezért az kösség h ez nagy veszedelemtől meg oltalmaztassék, az Tanítóis mint jó vezér, pásztor és igazgató meg maradhasson az nép között az hiveknek oltalmokra és épületekre, illik feljegyezni és az következőknek emlékeztetre adni ez könyvecskében is mind azt, hogy mi legyen szolgálatja az ministernek, mind pediglen azt, szolgálatja után hol és micsoda jövedelme legyen külön külön mindenik helyen.

Hogy pedig mind ezek jobb móddal legyenek: renddel kell fennvünk az parochiakat és abban mind az ministernek s mind az schola mesternek és az scholában levő deákoknak mi legyen rend szerént való szolgálatjuk és azután való tápláló jövedelmek, meg illik jelenteni. Így következnek azért.

SZIGET.

Asz szigeti ministernek két helyen kell szolgálai: elsőben az Városban, azután az Sóaknán.

Az városban szolgálatja ez, hogy Hétfőn reggel és Kedden könyörgés legyen és Csőtörtökönis, ez mellett, avagy az könyörgés után mindjárást, avagy azon napokon délyest catechizálás legyen, és az if-

*) E helyett: irigylük.

**) E h. ,egynihány'.

juság az öregekkel egyetemben taníttassék mind az hitnek ágazatira, az könyörgésre és ISTENi szép dicsiretekre minden szemérmességgel és tisztasággal. Szeredán és Pénteken contió legyen. Akkor az catechizálás a Minister jó akaratjában legyen: mind az által minden azon igyekezzék, miképpen az ő URának az XPSnak kedveskedhessék hű szolgálatjával. Szombaton nyugodjék és az következő Vasárnapra jól reá készítse magát. Vasárnap kétszer kell praedikállani, és délyest, ha az idő meg engedi, úgy mint nyárban, mikor hosszabb az nap, délyest, avagy mindjárt az concio után, avagy egy órával azután, az mint az alkalmatosság mutatja, catechizálás legyen, de azután harangozásnak kell lenni, az az, ha az délyesti concio után egy avagy fél órára halad. Az harangozás pedig az deákok dolga ha vannak annyin hogy harangozhatnak az öregek; ha nincsenek, az város viseljen gondot az harangozásra.

Az keresztségnak reggel concio avagy catechizálás után kell lenni a z T e m p l u m b a n *), ha az szükség másképpen nem kívánja, és az hideg és az gyermek betegsége meg engedi.

Ezért az minister jövedelme itt Szigheten csak ez, hogy az komák, az kik ott lesznek, adnak egy egy batkát avagy egy egy pénzt. Ezzel tartoznak ha tizen vagy többen lesznek is. Az gyermek szüléi pedig semmit nem adnak ezen kívül. Sőt ez tes **)) az harangozóknak akarták fordítani, de az mi üdönkben nem engedtetett meg, hogy más ember kebelében szednének eperjet, mert annakülsi vagy jövedelme az városnál az Ecclesiának, mely a czégérpénz, kit ha magokra nem költenének, kazdagon elérnék az Ecclesiában való szolgálatot és építést azzal, és mind az óra jártatást és harangozást.

A c o e n á n a k két holnapban kell egyszer osztogattatni, jóllehet ez nem köteles, ha minden hóban osztogattatikis; az alkalmatosság, az községnak állapotja és az miniszternek prudentiája mutatja azt meg, abban mint kellessék procedálni. Az coenara az egyházfiaknak kell gondot viselni, ők tartoznak az czégérpénzből czipóvalás borral, ők terítik meg az asztalt és elkészítik minden módon; de az coenának osztogatásának idején nem nyulnak semmihez, hanem azt mind csak ő maga az minister viszi végben, énekelvén akkor az deákok. Elsőbenis pedig az coenához az férfiak járulnak, azok után az asszonyálatok és leányok promiscue.

Mikor pedig az coena elvégeztetik, az egyházfiak tartoznak felszedni az asztalt, és az czipó hulladékját és az meg maradott bort. Itt ha mi marad, az az pásztor jövedelme ekkores nem több semmi.

*) Betoldva ugyanazon kéz által.

**) E. h. ,ezt is'. Erdélyben, több helyt, ma is így: ,ezt es'.

Vagyon pedig ez asztalhoz egy öreg ón kanna, kit Ötvös János maga pénzén csináltatott az Ecclához; nagyobb szigheti iczésnél. Anno D. *). Vagyon továbbá egy ezüst tányér, 6 tallér nyomó, kit Tordai Miklós csináltatott maga költségén az kanna után (Ezt az Remetei Ecclához conferalták **). Vagyon egy régi kelye ***) is, az kinek az feli ezüst és aranyfüstes, ebből adminis-traltunk eddig. Vagyon egy gyöles abroszis; de még egy kisedd kanna és egy tális kellene. (Ezekután csináltatott az fel-jül megh nevezett Tordai Miklós **Ispánságában** az coenához egy ezüst pohárt, tizennégy öreg tal-lérokából és két aranyból, Nagy Bányán Anno Domi-ni 1625) ****). Vagyon egy aranyos keszkenőis, kit Nagy Mihályné asszonyom adott. †)

Az eskütésnek helye reggel hétköznap praedikatio után szokott lenni az templumban, de úgy, hogy az előtt való vasárnap meg kell hirdetni az házasulandókat, kit az nemes népek eleitül fogván difficultalván, reá nem mentek (fel nem vettek †*), sőt, pedig ki rut szokás, házoknál sokan estve kívánják az esküvést; azon kell lenni, hogy lassan lassan az rut szokás ki gyomláltassék közzülök. Az eskütésért jutalma az ministernek csak egy keszkenő, jó szerencsés az, az kinek tallért vagy aranyat adnak. Ha pedig meg marad az ebédre avagy vocsorára: ötetes kell kínálni étellel és itallal.

Az halott temetésre ha híják az ministert, el kell menni, és ha kéri, praedicállani, és az Eccla végezése szerint, tartoznának az egy forinttal, de ők azt az fizetést nem akarják felvenni †**); az minister okossága, mint mehet és mit vehet rajtok.

Az Rectornak és deákoknak el kell menniek, övék az harango-zásis. Akkor az Rectornak adnak d. 12. Az harangozó deákoknak és az éneklőknek adnak d. †***), egy kupa bort és egy tál étket, ez mellé kenyeret. Az Rector pedig az torban is elszok-ták hínia.

Az Rectornak Szigheten Scribánakis lenni kell nagy sokszor az Törvényszékben és minden levéltül jutalma d. 12. (akár az

*) Az évszám kimaradt.

**) Későbbi 1643. kézzel tett oldaljegyzése Zábolai C. Miklós papnak.

***) E h. „kehely”. Régebben a Kehel-ből: „kehli”.

****) Utólagos jegyzete az eredeti kéznek. T. M. viceispánja volt a megyének.

†) Zábolai kezével tett utójegyzet s így 1643 tájáról.

†*) Utólagos beszúrás, de ugyanazon kéztől. E h. „reá nem állottak”.

†**) Azon értelemben, mint fentebb; azaz: „a temetésért nemakarnak fizetni a felek”.

†***) A szám kimaradt.

törvényben, akár maga házánál, akár pedig egyéb külső helyekben *).

Továbbá az Rector tisztja az Scholában való tanítás és az Templumban való éneklés az deákokkal együtt.

Jövedelme az Rectornak az Ministertől fl. 12. frugum cubuli 12.

Az kösségtől, házanként minden külön kenyeres embertől d. 12. Az sóvágóktól só 12. duodeni.

Az gyermek tanításért az Abcedariusoktól d. 25. Az Donatistáktól d. 50. Az declinistáktól fl. 1.

De fát neki sem hordanak, mint az ministernekis. De tartoznak nekiis építéssel az népek, mint magoknak, mert az Schola az városé örökösen.

Másodrendben az ministernek kell szolgálni az S ó a k n á n **). Oda minden két hétben egyszer kell felmenni praedicállani, vagy Szerdán, vagy Csütörtökön, vagy Pénteken; de Pénteken alkalmatosb. Az sóaknán délyest kell praedicállani, mikor az só feljár. Magának kell csemetgetni. Ott nem szoktak az Concioelőtt sem utána énekelni, hanem csak meglevén az concio, ha lehet mindjárt eljöhét az minister. Ha pedig meg akar maradni: tartozik az Kamara Ispán neki valami eledellel és egy messzel borral, ha borok van.

A munkáért pedig derék jövedelme ez: Hogy minden sóvágó minden szombaton kétfél sóval tartozik az ministernek, és annak kiszedésében az kerekések munkálkodnak, kiknek viszontag az minister minden szombaton négy sóval tartozik.

Az sóvágóknak pedig jó akaratjából, az négynapra, úgy mint Karácsonra, Husvétra, Pünkösztre és Mindszentnapjára tartozik ötven ötven pénzzel, summa szerént az négy napra kétforinttal. Ez mellé kívánnak kenyeret és valami ázalékot, mert azok igen kórus emberek.

Mindenek felett derék jövedelme az ministernek ez: 1. Tartoznak dézmát adni az buzából, rosból, árpából, tatárkából, kölesből és az mi eke után terem és meg arattatik. Az kender pedig és len, mivel hogy sokaknak kevés, kiből egy kévét, kiből kettőt, és az kinek többecske van, hármat négyetis veszen, és ezt maga házanépe dézmálja, de ha másra bizhatjais, szabad vele.

Ennek behordására öt dézmásnak kell lenni, azok az dézma hordást magok meg kérik, mind az öt mező szerént, mert minden

*) Utólagos odairás Sonkádi János pap kezével, 1634.

**) Rónaszéken.

estendőben öt mező dézmáltatik. Viszontag a minister az behordásért az dézmásoknak, azonból az mit hordnak, tizeddel tartozik, kit megis kell adni. De erős hittal megkell eskütni az dézmást, hogy te. hetsége szerént mind az miniszernek s mind az városnak igaz lesz. Ezek tartoznak befedni az asztagokatis, de az miniszeris tartozik egy ebéddel nekik. Ha pedig tisztekben elnem járnának: az birákkal meg büntetheti az minister őket.

Ez mellett vagyon nyolcz kaszáló rét. Egyik az Céta dombja megett az forrásra menő völgyben, oda feljebb, közel három ember kaszáló; másik Farkas-rév *) előtt az Iza mentében; harmadik az Ghéres szegletben; negyedik az Iza mellett, az köves ellenében, de azt igen eltörlé az Iza. Ötödik az Istvándeák molna megett, kinek az város felől határa az árok, napnyugotfelől az domb alatt menő ut és az mellette való szántó földek, az hegyek felől az partnak éli, napkelet felől István deák, Ádám Pál, és Rápóti István az Iza felől. Hatodik az kender áztató tó mentében vagyon. Hetedik az Kökény pataka mellett az hegy alatt, kinek szomszédja az rét felől Pongorác György. Nyolczadik az Sorbán mezőn, az hegy oldalban vagyon.

Vannak szántó földekis, ugymint az kert alja, egy láb föld; széle az kerttel egy arányu. Másik az utról az város felől az árokra dől, egy felől szomszédja Poncz Geczi, más felől Szabó Gergely.

Vagyon pénzzel való fizetés is. Mert az oly embernek, kiknek vetések nincsen, huszonöt-öt pénzzel tartoznak, kit az biráknak kell kiszednie, esztendőről esztendőre.

Tartoznak továbbá méh dézmávalis, de ezt immár annyira eltagadják, hogy semmit nem akarnak adni. Kell az Ecclesiának ennek felállításában munkálkodni.

Az építésis pedig a kösségé, de ebbenis oly restül kezdenek forgolódni, hogy majd csak az miniszerre kezdenek nézni. Az Ecclesiának **) ezt nem kell könnyen hadni.

(Mindezek, kevés kivétellel, Kőrösi Isván keze)

(Két okirat.)

1.

Stephanus Bethlen de Iktár Comitatum Hunyadiensis et Máramarusiensis supremus ac perpetuus Comes, Sacrae Regiae

*) Farkas-rév falu.

**) 'Ecclesia' nevezet alatt az egyházmegyei sz. széket érti.

Maiestatis *) *intimus Consiliarius ac per Regnum Transylvaniae Gubernator. Egregio Domino Stephano Budaj Salisfodinae Maramarusiensis praefecto, amico observando salutem ac servitii commendationem.* Vallásunkon levő Szigheten lakó keresztyén predicator Kőrösi István találá meg könyörgése által, kérvén azon, hogy az mi kevés sava az aknáról rendelt fizetésében jár, azt százanként, és nem nyolczával, az mint annak előtte szokás volt, engedném eladhatni. Melyet ő kegyelméenk meg is engedtem. Kegyelmedetis azért intem, sőt auctoritate functionis parancsolomis, ebben ellene ne tartson, hanem százanként engedje sóbéli kevés jövedelmecskéjét eladhatni. Bene valeat. Secus non facturus. Praesentibus perlectis exhibenti restitutus. Datum in oppido Szighet, die vigesima prima mensis februarii, Anno domini Millesimo sexcentesimo vigesimo primo.

Stephanus Bethlen mpr.

Exhibitae et acceptatae, 23 febr. 1621.

St. Budaj, prfectus salisfodinae Maramarusiensis, mpr.

(Kőrösi I. keze.)

2.

Comes Stephanus Bethlen de Iktár, Comitatum Hunyad et Maramaros supremus ac perpetuus comes cet.

Memoriae commendamus per praesentes, quod nos considerata tenui sorte Studiosae Juventutis in Scholis oppidorum nostrorum Szighet et Hoszszumező successive commorantis, quo eadem Juventus scholastica papyro et atramento sibi opem ferat, eam ob rem ex salisfodina nostra Maramarusiensi, quotannis a modo in posteram omnem aetatem triginta florenos ungaricales decrevimus, donavimus et dedimus ita, ut dualitas istius pecuniolae caedat advenis et non domesticis oppidi Szighet scholasticis, tertialitas autem similiter advenis extraneis et non domesticis oppidi Hoszszumező scholasticis. Quae pecuniolae summa in dimidietate praesentium solum vigore absque omni commissione nostra, ad primam martii quotannis, praesenti et succedentibus oppidi nostri Szighet R. Dnis Concionatoribus exsolvatur; altera vero dimidietas ad primam septembris, similem in modum exsolvi debeat, ab eiusdem oppidi nostri Szighet concionatoribus dictis scholasticis, in dualitate quidem Szighetianis, in tertialitate vero Hoszszumezeiensibus fideliter dividenda. Imo decernimus donamus et damus praesentium per vigorem. Quocirca universos et singulos arcis Huszt legitimos suc-

*) Azaz: Betlen Gáboré, ki magát ekkor, electus Rex Hungariae-nek irta.

cessores pie hortamur, et moderno ac subsequentibus satisfodinae praefectis iniungimus, ut memores officii ac liberalitatis christianae, dictam pecuniolae summan, modo praedeclarato absque procrastinatione, quotannis exsolvi *) debeant et teneantur. In cuius rei robur firmius et perpetuitatem, hasce nostras damus, pro moderno et subsequentibus eiusdem oppidi Szigeth concionatoribus semper conservandas. In Curia nostra Huszt, die 12 Marty, Anno 1640.

Comes Stephanus Bethlen mpr.

(folytatása következik).

közlő Szilágyi István.

Régi válóperi eset.

Nem lévén 1853-ban egyházi közlönyünk, azon évi Uj Magyar Muzeum XI. f. 597—599. l. Gamauf gyűjteményéből egy 1607-ik esetet közöltem, mely szerint egy vegyes házasságbeli válóperben prot. egyházi hatóság bíraskodott. Most egy későbbi, t. i. 1632-ki hasonló adatot, ugyanazon gyűjteményből, közlök a becses füzetek n. é. olvasó közönségével.

Nos Superintendens et Seniores Ecclesiarum juxta puritatem August. Confess. in Comitatibus Castriferrei et Soproniensis**) per Dei gratiam collectarum, caeterique in iisdem ovium Jesu Christi pastores, salute et debiti officii commendatione praemissa. Notum facimus harum nostrarum tenore et testimonio mediante universis et singulis, praesentes notras visuris, lecturis et audituris. Quatenus nobis in nomine filii Dei in oppidum Csepreg 11 et 12 die Maii Anni 1632. ad quorundam Casuum spirituale forum concernentium revisionem congregatis et existentibus. Providus Matthias Kemmerer, Civis Soproniensis personalem veniens in praesentiam conquestus est, caussamque suam retulit hunc in modum cum solemniter pertristatione: Quod solito et approbato Sanctae Majestatis (igy) Ecclesiae Catholicae ritu, duxisset pro conjuge nomine Catharenam, et cum ea per quatuor integros annos pie et honeste cohabitasset, nec ullam unquam illicitae fugae ansam eidem praeberisset, verum omnia boni et christiani mariti officia, singulari fide et constantia eidem praestitisset. Illa vero, nescitur, qua levitate mota, superiorum disturbiorum temporibus, jam a decennio eum dereliquit, cum peditibus germanicis clancularie et sine

*) E h. exsolvere.

**) Miért csak egy két megyében?

ulla caussa, nulla nec Dei, nec pietatis, nec fidei matrimonialis habita ratione, sese subduxit, a cujus liga matrimoniali tanquam infidelis et fugitivae desertricis liber pronuntiari et ad alia vota transmitti, suffragio nostro Ecclesiastico spiritali humillime nos universos elflagitavit. Hoc quia Soproniensis Amplissimus Senatus litteris authenticis. Regiae ac liberae Urbis sigillo munitis, ita evenisse comprobavit. Itaque praedictum Virum Matthiam Kemmerer e liga et vinculo conjugis suae malitiosae et infidelis desertricis, ut et adulterae, liberum ac solutum pronunciare et eliberare derevimus; prout pronunciamus et eliberamus, eique tanquam justae et innocentis personae potestatem tentandi secundas nuptias damus et conferimus, modo juxta adhortationem Apostolicam, fiat in Domino, Ipsam vero infidelem et adulteram desertricem ultioni et poenae divinae committimus. In cujus rei evidens testimonium et notitiam praesentes hasce nostras literas, Sigillo Consistorii nostri authentico, manuque subscriptione communitas dedimus et contulimus, imo damus et conferimus. Datum ex Generali nostra Congregatione Csepreghini habita 12 Maii, Anno Domini 1632. (P. H.) Bartholomaeus Kys, Illmae Aulae et oppidi Sárvár Concionator, Superintendens. Stephanus Lethen (yei) Praedicator Csepreghiensis et Senior. Nicolaus Galgocj Praedicator Nicopolitanus et Senior. Georgius Serenij Notarius.

A soproni tanács jegyzőkönyvébe beiratott 1632-ki jun. 7-kére.

Garády.

Visszapillantás *)

a mult juliusi áthelyzési vizsgákra a sárospataki főiskolában.

A sárospataki főiskolában a közvizsgák mult julius hó 4-től 15-ig tartattak. E főiskola nem magánvállalkozás útján megnyitott intézet; ez egy tekintélyes egyháztestület tulajdona, annak kebelében a szellemi előhaladás központja, nemcsak a szüléknek tartozik számadással, hanem általában az egész egyházkerületnek, sőt

*) E „Visszapillantás” írója különösen fölkért bennünket, hogy nézeteit a vizsgák tárgyában engedjük elmondani. Ő oly őszintén beszél, hogy némelyek talán indiscretiónak fogják venni nyíltságát. Mi e részben nem vagyunk ily érzékenyek; sőt ha csakugyan szigorral járt el az egyházkerületi küldöttség, üdvözljük az eljárást azok ellenében, kik már eddig is superintendenciális felhőt szeretnének támasztani az illetők feje fölött, hogy szívélyeskedő sopánkodásaik által a nagy közönségben vádat

az egész helyv. hitv. magyar prot. közönségnek, melynek részéről évenként szíves jótéteményben részesül, melyet a szellemi téren viszfizetni, az intézet legszebb feladata. Mint sokak által fenntartott közintézetnek csak üdvére fog szolgálni, ha mindarról, mi kebelében nagyobb fontosságú dolog történik, minők például az évenkénti áthelyezési vizsgák, s azok körül az egyházkerület általa felügyelettel megbízott organumok eljárása, annak közvetlen és törvényes tulajdonosa és minden jóltevői értesíttetnek.

Az igen sokfelé ágazó, az intézet egyenes feladataival összeegyeztethetetlen magánérdekek kerülhetlen szemmel tartása miatt a küldöttségnek a vizsgákat megelőzőleg még mindig az elvek megalapításával kell vesződnie, melyeket a tanuló ifjúság megvizsgálásában s a következő felsőbb osztályba leendő áthelyezésében követni fog. Így történt ez az intézet átalakulása óta minden évben, így legközelebb is. Valóban sajátságos helyzet, vagyis inkább viszásság, hogy az irány felett kell tanácskozni, melyet az intézet egyenes célja és feladata minden elfogulatlan ügybarát előtt félreismerhetlenül kijelöl. A kellő szigor elve alkalmaztassék-e vagy az elnézésé, a vita e kérdés körül forog!!!

A gimnáziumi igazgató által benyújtott előterjesztésben a gimn. tanári kar nevében a mérsékelt szigor elve ajánlatott. A mérsékelt szigor a gyakorlatban annyit tesz, mint felsőbb osztályba tenni át az ifjakat, annak komoly megbírálása nélkül, ha oly mértékben magokévá tették-e a szükséges ismereteket, hogy azok nyomán tovább képzésük biztosan munkába vétethetik. Azonban hogy e mellett maradjon a küldöttség, reá nézve két körülmény erkölcsileg lehetlené tette. Az első egy tanárnak, kétség kívül épen ellenkező cézzal tett, azon naiv nyilatkozata, hogy az ifjak most is úgy készültek a vizsgához, mint máskor, úgy bema g o l t a k egyet mást, tehát csak hadd menjenek át egyik osztályból a másikba. A második egy tekintélyes szülének, kinek a gimn. VIII. osztályában lévő fia, mint maga az egész osztály, a többieknél minden esetre szigorubb vizs-

kelthessenek — hol és mikor, ők lássák. Bár volna szavok egyszer már nyíltan is hallható, hogy tudnók: ki honnan fázik, de ők ezt nem teszik, nem merik, hanem annál hitelesebben informálják aztán az egyházmegyéket dolgokról, melyek soha nem történtek mint tavaly a gömörit, mely követi (R. F. és T. M. urak) által meglepve hallá őszi gyűlésén mindannak ellenkezőjét, mit némely bölcs belátású urak erőnek erejével ráfentek volna az iskola közvetlen felügyelőire. E cikket illetőleg, ha csekélységekkel olvas benne a közönség, annak a referens nem oka.

Szerkesztő.

gát volt leteendő, azon nyilatkozata, miszerint „teljességgel nem szeretné megérni, hogy a sárospataki főiskola ellen azon vádat méltán lehessen felhozni, hogy benne az ifjak előmenetele nem vétezik oly szigoruan figyelembe az áthelyezésnél, mint a nyilvános intézetekben, s hogy benne nem a valódi tudományosság, hanem az elnézés (t. i. a tudatlanság elnézése) által emeltetett magasra az ifjak száma“. Bajos volna meghatározni, e két nyilatkozat közül melyik bir nagyobb nyomatékka a teljes szigor elve mellett, melyet a küldöttség már a mult iskolai évben alkalmazásba vett a gimnáziumi osztályokban, jelenleg pedig az akadémiára is kiterjesztett. Hogy ily eljárás mellett az ismétlők száma, mely a mult iskolai évben 72-re ment, nem lehet csekély, nagyon természetes. Most az már a kérdés, vajjon tiszta prot. érdekek, valódi tudományos műveltség szempontjából véve fel: helyeselhető-e a küldöttség eljárása, s a főiskola érdekeinek szem előtt tartásával történt-e? Némelyek úgy vélekednek, hogy az eljárás sok szülében elégületlenséget fog támasztani, s a visszamarasztottak közül többen oda hagyják az intézetet, melynek, szerintök, csak kárára lesz az idegenség, mely ez által a szülékben támadni fog. Továbbá, a visszamarasztottak egy részét a szülék megsértett hiúsága elfogja az iskolától, s kérdés nyert-e ez által a protestans ügy, a közműveltség lehető legáltalánosabb terjesztése? Nem jobb lett volna-e ha ezek, a helyett hogy otthon egyenesen cselédek vagy mesterlegények körébe vettetnek, továbbis tagjai maradtak volna a főiskolának, ragadt volna reájok a mi az, s lett volna belőlük idővel egy, a főiskola iránt melegen érző derék kúrátor?

A mi már a szülék gondolkodását illeti, nagyon természetesen minden értelmes szülének azt kell kívánnia, hogy helyette az előjáróság lelkismeretes szigorral vizsgálja meg, vajjon az ifju oly mértékben magaevá tette-e az ismereteket, hogy az a szüle ohajtása s a maga hajlama szerint eléje tűzött cél elérésére elegendő. Az értelmes szülének magának kell a szigor alkalmazását követelnie, magának kellene a készületlen ifjura nézve az ismétlést elrendelnie; vagy csak azért áldozik gyermekére, hogy mind az anyagi mind a szellemi munkára képtelenné tegye az iskola? A máskint gondolkodók előítéletét, önérdekét, hiúságát a közügy kárára célzó számításait az előjáróság nem fogadhatja el a főiskolában követendő növelési rendszere alapjául. Megtörténik, hogy némely szülék elfordulnak az intézettől, de a fogyatkozást (mi a visszamarasztottak számának egy nyolcad részénél nem tesz többet) helyre fogja ütni a szigor erkölcsi hatása, helyre az ifjak szorgalma által előidézendő előmenetel.

A visszamarasztottak közül már többek a kitűnők közé vitézték fel magukat; ezeket a szigor tartotta meg, az atyáskodó elébb elébb vitel elvesztette volna őket meglehet örökre. Hogy az ifjúból csak azért, mert a főiskolában tudatlansága dacára évről évre elébb vitetett, buzgó egyházi hivatalnok legyen, épen úgy nem következik, mint hogy valaki azért ne lehessen jó kurátor, mert készületlenség miatt az előtt 20—25 évvel a főiskolában visszamarasztott.

A pataki iskola theologiai szeminárium, s bizton el lehet fogadni, hogy növendékeinek $\frac{9}{10}$ -e egyházi pályára készül. Ezeket tudományos készültség tekintetében nem fogjuk oly szigor alá vetni, minő alá vettetnek az érettségi vizsga behozatala által a leendő polgári hivatalnokok? Szép! Egy tudós szavai szerint az állam oly viszonyban áll az egyházzal, a minőben áll a test a lélekhez. És míg annak, hogy a testi élet organumai működéseket kellően végezzék, elegendő biztosítékai vannak: épen ez első rendű prot. tanintézetben veszítse-e el, felületes intézkedések és eljárás következtében, törvényes fensőségét a lélek? Alapos tudományos műveltség nélkül senki sem viselhet felsőbb rendű polgári hivatalokat: a prot. hely. hitv. egyházi hivatalok elnyerésére pedig elegendő a középserűség mértékét megütni, vagy bizton lehet még azon alul is maradni!

Hogy népünk nem viseltetik nagyobb részvétellel, melegséggel és buzgósággal az egyházi és iskolai ügyek iránt, annak okát nagyrészt kívülötte, a fenálló intézkedések hiányos voltában kell keresni. Képzeli-e csak, hogy vannak egyházak, melyek keserű panaszok mondják el, hogy fél század óta nem volt jó tanító az iskolában, s aztán panaszodjunk, hogy a nép nem viseltetik részvétellel az iskolaügy iránt, kívánjuk tőle, hogy a tanító sorsának javítása végett többet fizessen mint eddig. Ha, a mi pedig épen nem példatlan, tanítói és lelkesítő hivatalra méltatlanok is eljuthatnak s nem ritkán, és ha egyszer a vizsgán kegyelem útján átbocsáttattak, megelőzik és a legjobb helyekről kiszorítják a náluknál sokkal jelesebbeket, ez valóban a prot. egyházi ügyek romlására vezető megbocsáthatatlan eljárás.

Midőn már az isk. előjáróság a szigor elvének alkalmazása által azt eszközli, hogy minél kevesebb ily egyén kerüljön ki a főiskolából, akkor valóban csak a legmagasabb prot. érdekeknek tesz üdvös szolgálatot, s midőn eljárásának szükségességét ekképen lehet motíválni, mint a melynek üdvös eredménye kimaradhatlan, vétkezik, ha az ellenkezőt cselekedte. Vétkezik még akkor is, ha ez eljárás a főiskolában a tanítványok számát, a mi pedig nem fog megtörténni, egy időre tetemesen alább fogná szállítani. Azzal, hogy bizonyos körülmé-

nyek és érdekek nagy számu növendéket hoznak az intézetbe, ne ámit-sa magát senki, hogy ott a dolgok jól mennek, hogy az jeles intézet, hogy az a maga céljának teljesen megfelel s ez által már egész jövője biztosítva van. Nincs még ezek által. Az csak erkölcsi alapon eszközölhető, belső erő, alapos tudományos műveltség és az erkölcs tisztasága által. Ha ezekben nem erős: egy véletlen rendülés neki s összeomlott a fellegvár. S ez nemcsak a sárospataki főiskoláról áll, hanem bármely tudományos intézetről a föld kerekiségén.

A mi a vizsga menetét és, hol elvkérdés van szóban, módját illeti: az akademikus ifjak közül elsőben is azok szólítottak elő, kik a legközelebbi isk. fél éven át hallgatták a képezdei előadásokat. Egy fél éven át sokat lehet a népiskolai oktatásra vonatkozólag elsa-játítani, de nem mindent, főleg ifjaknak, kik egy részről más nemű iskolai kötelességgel vannak egészen elfoglalva s a képezdei oktatás reájok nézve csak amolyan mellékes dolog, más részről az ifju kor könnyű véralkatánál fogva dolgokról, melyek reájok nézve egy állandó életpályára csak úgy ideiglenes átmenetet képeznek, mint az időszaki tanítóságok theologus ifjainkra nézve. A küldöttség már szükségesnek látta kimondani, hogy a theologus ifjak, nem mint legközelebb egy fél, hanem egy egész éven át fogják hallgatni a képezdei előadásokat, s nemcsak mint műkedvelők látogatják azokat, hanem mint kötelezett hallgatók, s azokból oly szigorral fognak megvizsgáztatni és osztályoztatni, mint a böleseletből és a theologiai tudományokból.

A theologiai tudományokból a szokottnál annyiival volt szigorubb a vizsga, hogy az ó és uj szövetségi szentírás magyarázásánál az ifjak nem saját kézikönyvüket, hanem ott a vizsgán kezökbe adott szöveget használtak. Ez nem egyéb, mint a legtermészetesebb ellenörködés az ugy iskolai, mint papi vizsgákon számtalanszor előforduló visszaélések ellen. Már uraim, vagy neveljünk tudós theologusokat, kik képesek legyenek a szentírást az eredeti nyelven tanulmányozni, vagy ha arra reá nem mehetünk, hagyjunk fel az egészszel, ne ámitsuk se magunkat se másokat, ne üzzünk gunyt a rendszerből.

A gimnáziumi növendékek vizsgájára nézve megemlítendő, miszerint itt minden osztály vizsgája két nap tart, az osztály negyedekre osztatik, s a negyedekből ismét öten hatan, kik egyszerre vizsgálat alá vétetnek, a többiektől elkülönítettnek. Jelenleg hogy minden lehető félreértésnek, sugás általi könnyítésnek véget vessen a küldöttség, elhatározta, hogy a felelő a középre álljon ki. Ez eljárás azzal indokoltatott: midőn sugás által könnyít pályatársán az ifju,

az egyenesen a szeretet munkája, s itt ne kárhoztatásról legyen szó, hanem eszközöltessék (a téri elkülönítés által) hogy az ifju kísértetbe ne jöjjön. Szerintünk itt ennél nyomatékosabb védvet alig lehet felhozni, mi egyszersmind kézzel fogható bizonyossága az egyh. ker. küldöttség humanus gondolkodásának, s lélektani elvekre fektetett eljárásának. De épen azért, mert nagyon örülünk annak, midőn a szőnyegre hozott kérdések nem felületesen tárgyalatnak, hanem azok morális jelentősége emeltetik ki, s mert a felhozott indokot is ilyennek találjuk, mondjuk el annak ellenében egyéni nézetünket.

Igaz, hogy a sugás bizonyos tekintetben segélynyújtás; de a segélynyújtás, ha világos törvény által tiltva van, megszűnt a szeretet munkája lenni, a törvéynél fogva, s mint annak megrontása vétséggé lett. Aztán nemcsak a szeretet erény, hanem az önmegtadás is, abban is gyakorolni kell az ifjut. Az egész eljárás komolysága, ünnepélyessége, a vizsgáló egyh. ker. küldöttség és az illető tanárok jelen- és együttléte elegendő legyen arra, hogy az ifjakat a rend korlátai között tartsa, minden félrelépéstől eltartóztassa. Külön intézkedések által a küldöttség lehetlenné teszi magára nézve, hogy az ifjak fegyelmezése, a törvények tiszteletben tartása felett, a mi pedig az iskolai életben nem kisebb fontosságú, mint az egyes tantárgyakbani előmenetel, ítéletet hozhasson. A téri elkülönzésben, ha a negatív irány mellett pozitív célok nincsenek kitűzve, t. i. annak eszközlése, hogy a gyermek és ifju ünnepélyes alkalommal, tekintélyes közönség előtt, a mi a szokatlant elfogulttá teszi, megszokja, teljesen önmagára hagyva, arról a mit tudnia kell, megzavarodás nélkül számot adni, hallgatva az van kimondva, hogy a rendetlenség külső megakadályozása által kívánjuk a rendet fenntartani, minek nincs semmi erkölcsi bece.

Ez uton azonban a megvizsgált nem mutathat fel többet, mint a mennyit magáévá tett, s midőn ekkép mindenkit a maga valóságában ismert meg a küldöttség, mit tegyen azokkal, a kiket nagyon gyengének talált? Ha következetes nem lehet az ismételésre utasítás által, jobb ha oly eljárást követ, melynél fogva disszimulálva az egészset, tudomására sem jön a hiányoknak; mert úgy a véletlennek fogja tulajdonítani a növendék, ha úgy a hogy elsült a vizsgán, s készületlensége mellett is átbocsáttatik a következő osztályba, és nem a rendszernek, mely őt a szorgalomra ösztönző visszamarasztástól egyszer mindenkorra biztosította.

De nem hihetjük, hogy legyen valaki a műveltebb protestánsok között, ki ily megbízást elfogadjon, valamint nem hihetjük, hogy az egyházkerület azért tartson időnként ünnepélyes vizsgát a főisko-

lában, hogy tudomására ne jöjjön annak, a mi ott történik; vagy csak azért ismerte fel a küldöttség a hiányokat, hogy behunyt szemmel nézze el? Lehetne-e akkor egyetlen szüle is nyugott gyermeke készülsége, tudományos kiképezése felől, lehetne-e nyugott egyetlen egy tagja a protestáns egyháznak, ha azt kellene tudnia, hogy a nagyrészt egyházi hivatalokra készülő ifjak a főiskolában kellő ellenőrködés nélkül vitetnek az évek száma szerint elébb elébb az egyházi hivatalok sarampójaig? Ki a szigor ellen szól, az a főiskola, az a tudományosság emelkedése ellen szól. —

Azoknak száma, kik az akadémiában és gimnáziumban ismétlésre utasítvák, nem lévén előttünk tudva, nem közölhetjük.

A képezdéről kellene még szólni, ez intézetről, a mely felől méltán mondatott el e lapok közelebbi számában hogy: Jobb lett volna neki nem születni.

A képezdében a rendes tanítványokra nézve jelenleg csak első fél évi és így nem áthelyezési vizsga tartatott, marcius elsőjén kezdődvén abban az iskolai év. Mind a mellett is 33 ifju vizsgája három nap tartott. Nagyon helyesen; mert nincs veszélyesebb, az ifjura nézve kísértetbe ejtőbb a felületes eljárásnál. E vizsgát idegenek is meglátogatták: nyíregyházi két jeles evang. tanító, mindketten elválasztott tanárai az ott rövid időn megnyitandó képezdének. Kedves jelensége azon figyelemnek, melyet ez intézet maga iránt nemcsak az egyházkerületben, hanem azon kívül is ébresztett.

Azt mondják, hogy Gömörből is egy derék iskolatanító több bivataltársai nevében nyilvánította volna, miszerint ők (ők, a távol lakók) ohajtanák tudni a képezdei vizsga napját, hogy azon megjelenvén, az intézettel s az abban követett eljárással hacsak kivonatban is megismerkedhetnének.

Van a sárospaki főiskolában egy a gimnáziumra előkészítő elemi osztály, két évi tanfolyammal. Ez iskola tanítója minden évben változik, s midőn a különben jeles készülségű egyén, saját tapasztalatából, illetőleg botlásaiból okulva, mert nincs a ki neki a gyakorlatban utasítást adjon, némi jártassággal birna már az elemi oktatásban, kénytelen kilépni, mert az év lejárt, s helyére ismét tapasztalatlan ember lép. Ez iskola a gimnáziumi direktor (s az egységes főiskolában nem tudjuk miért nem a neveléstan tanára) felügyelete alatt áll, hogy ő írja be a felveendő tanítványokat, hogy a beírási díj a közpénztárba folyjon be. Ennyiből áll a felügyelet, azon tul semmi.

Kerülhetlen szüksége lévén a képezdének mintaiskolára, mint a mely nélkül feladatát: gyakorlott, ügyes tanítókat adni az egyhá-

zaknak, távolról sem közelítheti meg, nem állván pedig tehetségében ilyennek rögtöni felállítása, s ha ezer módja volna is benne, mi végre tenné? miután már létezik a főiskolában, melynek kiegészítő része a képezde is, egy iskola, a közelebb említett elemi osztály, melyet e célra nemcsak sikerrel lehet felhasználni, hanem a melynek, valamint az egész főiskolának egyenes érdeke azt kívánja, hogy mennél célszerűbben rendeztessék, mint alap, mely nélkül nincs erős gimnázium, e nélkül ismét erős akadémia, e nélkül végre valódi alapos protestáns tudományos műveltség: a küldöttség úgy kívánt intézkedni, hogy az elemi osztályt kell mintaiskolául felszerelni, elrendezni, s legyen az a képezde kiegészítő része, álljon a képezdei igazgató felügyelete alatt. S a minek csak örülni kellett volna, nem várt ellenzésre talált némely főiskolai tanárok s épen azok részéről, kik a képezdének a főiskolába leendő beolvasztása mellett vívnak. Ezek tudtokon kívül, mintegy ösztönszerűleg árulák el, miként éreznek a képezde iránt: az egység színe alatt örökös kiskorúságban akarják azt tartani. Szerintök az elemi osztálynak nem a képezdei, nem is a gimnáziumi igazgató felügyelete, hanem az ő tulajdon szavaiak szerint, a rektor tekintélye alatt kell állani!! Erre már csakugyan *difficile est satyram non scribere*. Az a tekintély alá állítás ad-e emelkedést az intézetnek? aztán a tekintély mellé tetszik-e a teher, mely a felügyelet lelkesmeretes gyakorlásához kötve van? meglátogatja-e a rektor hetenként sőt naponként az elemi osztályt? fogja-e úgy rendezni, hogy az az elemi oktatásban valóságos mintaiskola legyen? át fogja-e abban venni szükség esetén a tanítást? Vagy minek a tekintély mellé a teher, főleg olyan, mely annak nimbuszát beárnyékolná? Hadd legyen az a másé.

A vita sokára utóbb is úgy végződött, hogy a tekintély a gimnázium direktoránál meghagyatott, a teher a képezde igazgatójára tétetett. Különös eljárás! Van-e mostani helyzetében várt jövője a szóban lévő képezdének?

M. L.

HIVATALOS TUDÓSÍTÁS.

a sárospataki ref. főiskola 1857/8 évi állapotairól. Felolvasta Erdélyi János ez évi közigazgató, jul. 4. 1858.

Mélyen Tisztelt Gyülekezet!

Egy esztendővel irunk ismét többet a sárospataki ref. főiskola életében, s midőn a multra és annak viszontagságaira visszatekintünk, örömmel ismérjük fel a gondviselés mutató ujját jó és bal körülményei között. Legyen azért az első szó is hála és ömledezés az égi atyának, hogy esztendőkké hagyá érlelni a napokat és századokká az esztendőket és pedig úgy, hogy nemcsak megtartotta ez intézetet imádásában, szeretetében, hanem, ha nem folynak éppen hiába el a napok, évek, elé is vitte ösméretében.

Mint e főiskolának ez évi közigazgatója, éppen azon ünnepélyes percben, mely mármár kiszedi alólam a hivatal polcát, a lelépő tisztviselőnek komolyságával állok meg a végfokon utasok példájára, kik, midőn változik a táj, még egyszer fordulnak vissza ájtattal és, mert utolszor, annál több szeretettel a meghaladott vidék felé, hogy drága emlékezetül vihessék magokkal a többé nem látandó jelenségeket. Kiki jól tudja, hogy az utnak nincsenek többé fáradałmi, hanem csak szépségei; s vajjon volt-e oly szenvedés, mely kedves vagy legalább enyhe ne lett volna, ha már egyszer kiállottuk, volt-e oly nagy öröm, mely még nagyobbá ne lett volna, mikor az emlékezet ráájába beillesztettük.

Valóban a véges ember sorsának kifejezését látom abban, hogy az idők egy egy percét megjelöljük, s azt mondjuk: imé ez az új év, most telik az ó év. Jó, hogy van kezdet és vég előttünk; mert a kezdetnél legalább gondoljuk, hogy ezentul jobbak leszünk, a végnél magunkba térünk, és összefogván a jó és rossz kifutó szálait, tanulunk kibékülni. Azonkívül az ember igyekszik magát összeszedni, és az időnek kisebb téreit munkával éppen annál örömeštebb tölteni be, mint a méhek, ha kisebb köpük rakvák eléjük; míg valamely nagy időköz, mint sivatag pusztá megtekintése, verne le vagy rontaná meg kedvünket előre már.

Meglehet, hogy a legközelebbi s mármár lefolyt iskolai évről tartván hivatalos előadást, ama kisebb mozzanatok, melyeket emli-

tendő vagyok, számba sem fognak jöni egy tized mulva, de azért elhallgattassanak-e? Nem, a világért sem! Egy kis dolog, mely ma csak említettik, lehet oly nagynak kezdete, hogy meg fogja ragadni egykor az emberek emlékezetét. A nagy tölgy kis makkból ered, és semmi sem volt nagy, mely ne volt volna kicsi — kezdetben. Mindamellett remélem, hogy a mi főiskolánk mult évi eseményei között lesznek olyanok is elészámlálva, melyek nem azért mutatkoznak kissé nagyobb alakban, mert közel vagyunk hozzájuk, hanem mert jól vannak gondolva, utban az előmenetel magassága felé. A kisebb momentumok pedig hadd legyenek vető mag, melyet ha beboronált is ez év, de csak azért hogy a jövő kikelesse, a részvét felápolja.

Mert, igen tisztelt gyülekezet, nem épen a külső hivatalos leköszönés vagy tisztujtítás közhirrre tétele a cél ez ünnepélyes tudósítással. Hiszen e főiskolában a tisztváltozás megvan igen régen, a nélkül hogy a le és fellépő közigazgató vagy ékes szólását, vagy e főiskola páratlanságát az ő hivatalos éve folytán—me consule! mutogatta, bizonyítgatta volna. Igen derék ugyan, ha valaki szép dolgokat mond és szépen; hasonlóul nem utolsó szerencse, ha van mit dicsérni magunk én, vagy tulajdonkép talán magunk on; de a cél nagyobb mindennél, annyival inkább az öntetszés hiúságainál. A cél nem kisebb és nem nagyobb, mint az igazság, mint tükrözése az intézet hogymintlétenek. Cél tehát előadni az iskola jelen állását anyagilag, szellemileg, előadni nemcsak előnyét, fényoldalát, hanem hiányát, fogyatkozását, nem pusztá tudomás végett, mint valamely királyi magán intézetnél, mely a fejedelem kezéből veszi tápforrásait, s kezébe teszi le számadásait, hanem részvét kinyerésének okáért, mert a mi intézetünk sorsa is változott, s nagy a különbség Lorántfy Zsuzsána kora és a mai kor között. Akkor egy hatalmas és még nagyobb lelkű nő és fejedelem volt édes anyja, gondviselője a sárospataki főiskolának. Egy elég volt valamennyi helyett. Most az egynek vagy kevésnek, a ki maga elég dus vala sokakért, a kevébbé dusak állottak nyomdokába, s intézetünk védője nem fejedelem többé, hanem elmondhatjuk, hogy iskolánk fejedelme mailag tulajdonkép a mélyen tisztelt, összes protestáns közönség. Hogy ne feküdnék már magának az intézetnek érdekében számolni minden év lefolytával Isten és világ előtt, a nyilvánosság napfényénél állapottairól a maga fentartójának, illetőleg gazdájának? S viszont nem lelket magasító-e a nagy közönségnek egyetemesen és fejenként tudni, hogy pártolásából egy oly iniezet áll fel, a mely, szó ide, szó oda! századoktól fogva lényeges tényező nemcsak a keresztyén vallási, hanem az összes nemzeti magyar műveltségben is? Ezenkívül

egymás ellenébe állíttatván az idők, s azt is megtudhatjuk, minő különbség van egy gazdag fejdelem és egyenként kevésbbé gazdag, de összesen tán még tehetősebb közönség pártfogása között, s melyikből meríthetni több alapot, lelkesedést az előmenetelre, erőt a kitartásra; vajjon ha sok elme gondolkozik egy nyomon: nem hatalmasabban fejlődik-e elő a közszellem, az egyetemesség áldása, a kölcsönködés viszonya, a lelkeknek egymásban való találkozása, a szeretet, barátság, egyházi és polgári közösség? Ellenben nem mindig biztos azon intézet fenállása, mely egy hatalmasnak kegyéhez és mulandó voltához van kötve; a történet legalább nekünk is megmutatá ezen tétel igazságát, és mindnyájan tudjuk, hogy Lorántfy Zsuzsána ápolgatásaira, melyek az irigységig emelék ezen intézet sorsát, Báthori Zsófia üldözési következték, hogy a szánakozók se hiányozzanak.

Ma bennünket senki sem irigyel; talán szerencsénk épen az, hogy nincs rajtunk irigyleni való; de mi tudjuk hogy ha tudná, a ki bennünket nem szeret, milyen jó nekünk így, elővennie a fondorkodás mesterségét. Mindamellettt hiszszük, hogy afféle futás, minő Pósházi és Buzinkai idejében polyvaul szórta ki testületünket honos fészkeből, mai nap, az erősödött vallásos türelem, atyafiságos szeretet, felvilágosodott közvélemény korában lehetlen. Hiszen magok a törvények — regnum marianum törvényei különben—elannyira polgárisultak, hogy midőn tiltanak vagy parancsolnak, még mind nem vágják el a békés tanácskozás, alapokra fektetett értesítés, nyomos felvilágosítás útját, és ha el nem zárják: valósággal csak nyitva tartják előttünk a pályát, melyen okszerű vezérlés, bölcs igazgatás végetlen előhaladásig vihetnek minden tudományos, közjólleti, humanus intézetet. Szóval, ha van ellensége a protestantizmusnak, de van pártfogója is, bizonyosan; legalább az ellenszenves hajlamok nem üzhetik szabadon játékaikat, s nekünk a mérséklésben jóakaró kezekre kelletik ösmernünk.

Imé, tisztelt gyülekezet! csak egy szó van még, melyet ki kell mondanom, melyet örömmel tartok kimondhatni annál inkább, mert önértet mellé, mely a tettek jutalma, önbizalmat is párosít, mely a teendők sürgetője, s ez a szó ennyi: magunktól függ sorsunk, magunkon áll szerencsénk, magunkban áll erőnk. Miénk a munka, Istené az áldás. Isten csak munkára fizet. Dii laboribus omnia vendunt. Igen! magunkon áll egyházunk, egyházi és vallásos életünk fejlődése, virágzása, köznevelő intézeteink disztlése, előmenetele. Oly gondolat, mely mikor terhet látszik rakni vállainkra, egyuttal erőt lop szívünkbe a teher alá; és ha nagyobb a teher, de nagyobb az

erő is: mikor a protestáns léleknek meg kell érzeni, hogy ily nem-es hívása, rendeltetése után egy fejjel nagyobb más embernél; legalább az európai műveltség s vallásosságban én nem tudom mi más, ha nem ez, vivta ki az elsőséget a protestáns országoknak.

Midőn így beszélek, azt gondolom: autonom közönség előtt állok, oly közönség előtt, melynek legkisebb tagja is érzi, hogy csak azért kicsi, mert nagyobbak is vannak mellette; de a kicsi és nagy találkoznak a közügynél és ezáltal aztán mindnyájan egyenlők. — Azt hiszem, örömet fogja meghallani a mélyen tisztelt gyülekezet iskolájának egy évi sorsát, külső belső állapotát, a mennyiben ez a nyilvánosságot érdemli, s a nagy közönséget érdekli.

A sárospataki ref. főiskola, megtartva régi kollegiális nevét, a legközelebbi év alatt a hittani akadémiához és nagygimnáziumhoz, mint a mely kettőből állott 1853. óta, mikor a jogakadémia megszűnt, egy harmadik, saját rendeltetésű és új intézetet fogadva kebelébe, ugymint a népiskolatanítókat képző intézetet vagy képezdét; így ismét harmas főiskolává nőtte ki magát, s ha szó fordul a sárospataki főiskoláról, alatta egy hittani akadémia, nagygimnázium és képezde értendő. Ezenkívül a tudományosság szükségéi másképen is nyilatkoztak. Nevezetesen a most esztendeje itt ülésezett nagytiszteletű egyházkerületi küldöttség belátván a tulajdonképi akadémia szűk körét, igen kevés kivétellel pusztán csak a hivatalos papi tudományokra szorított munkásságát; számba vevén egyuttal a tanítványok fiatalságát, hogy mikor egyházi hivatalok elfogadására emelkednek, ha mindennel fel volnának is készülve, de a kellő élet és emberösméretet, a tapasztalás bölcsességét birniok egyáltalában lehetlen: gondjai közé foglalá az akadémiai tudományok nagyobb mérvű tanítását addig is, míg különösen a bölcsészetiakra lehetne fordítani több erő. Így a theologiai pálya már a letünendő évvel négy esztendei folyamra volt emelve, az iskolai élet egy évvel meghosszabbítva. Nem lehet eléggé ohajtani, hogy a főt. egyházkerület gondoskodását különösen egy magyar irodalmi tanszék felállítása iránt az akadémiában, minél előbb siker koszorúzza. Nagytiszteletű gyülekezet! Az a tisztas akadémia, melyben a theologiai tudományokon kívül a hazai és egyetemes történet, a magyar és latin irodalom, német nyelv, a mathezis és természettan, népszerű gazdaság és orvosi tan, zene és építés elmélete, a hazai polgári jog fensőbb tudományos szempontból tanítottak: most mindezek nélkül kénytelen ellenni, s magát oda kárhoztatva látni, hogy a tulajdonképi tudományosság, melyet az ugynevezett bölcsészeti szak képvisel, csaknem ki van veszve tan-

székeiről. Meddig fog ez még tartani? E kérdésre a főt. egyházkerület adhat kielégítő feleletet. — Hanem annál erősebb, s minden kélekeknek megfelelő a nagy gimnázium, berendezve, taneszközökkel ellátva oly módon és mértékben, hogy semmi kívánni valót nem hagy; s bizton számíthat a nyilvánosságnak oly teljes élvezetére, mint bármely gimnáziuma az összes birodalomnak. — A képezde még zsengejében. Nov. 17. 1857. nyitattott meg. Legelső hallgatói voltak az azon idő folytán még a főiskolában bentlevő, de már pályavégzett theologus ifjak, szám szerint tizen. Ezen szám azonban két annyira nevedett mihamar, újabb tíz theologus ifju iratván magát önkéntes hallgatóul, a nélkül hogy rendes, törvényes órái alól magát kivonni akarta volna. — Egy keletkező intézetnek kétségen kívül legnagyobb szerencséje, ha ideje korán érdeket tud maga iránt ébreszteni. Ez megtörtént mind a főiskolában mind azon kívül. Mert a theologus ifjak buzgósága nem ujdonság iránti felángolás volt, hanem a folytonos kitartásból ítélve, állandó részvétel, hálás tisztelet maradt mind folyvást, mi a népnevelési ügyek mélyebb felfogására s a képző intézet szükséges voltának belátására hagy vonni következtetést. És semmi jobb jel, mint ha szeret tanulni az ifju. Ezen részvétnek tulajdoníthatni ama szerencsét, hogy midőn a második félév kezdetén a rendes három évi tanfolyam megnyitása a tanerő nevelését mulhatlanul szükségessé tenné, a tanítványok jelesbjei, eligazodva már a képezdei oktatás iránya felett, legott szert foghatának a segédtanításban és foghattak volna még többen is, mint hárman, ha szükségeltetik vala. Igazgató tanár Árvay József felügyelete és oldala mellett így jelöltettek ki Nemes Ferenc, esküdt, aztán Gubás Ferenc és Kőrösi György pályavégzett ifjak. Az ő jutalmok az ifju büszkeség és azon nemes önérzet, hogy egy előttök kedves ügynek tőnek szives szolgálatot.

A tanerő ily módu nevelése által vala lehető, hogy a rendes félévi vizsgák után három évi pálya nyitattott meg. Ugyanis mind a gimnáziumból jelentkeztek ifjak mind kívülről, névszerint pedig hat, már iskolát vezérlő, néptanító iratta be magát a képezde növendékei közé, mi által a létszám nagyobbá lett, hogysem jövőben egyszerre annyian fölvétethetnének. Meg kell azonban jegyezni, hogy mint új dolog körül, itt sem hiányoztak az aggodalmak, kérdezősködések, melyek egyenesen a képezdének vagy befelfogásából vagy némi kicsinyléséből eredtek. Csak néhány heti oktatás elég volt mindezek cáfolatára. De ott van és lesz az élet, a nagy közönség egészséges, józan felfogása; az fogja megmutatni, hogy tiszta emberi és keresztyén felvilágosodás mellet egy, gyakor-

lati célokra képzett tanítót, ki az alsó és felső műveltségi körök közt mintegy állandó átmenetül szolgál, nem fog-e szerencsének tartani bármely egyházközség, áldásnak vallani a protestáns felekezet, barátja, vezére s vigasztalójaul tekinteni a tömeg.

Volt pedig a létszám az akadémiában 103, a gimnáziumban 492, a képezdében 33, az elemi osztályban 109, összesen 737.

Mi a tanerőket illeti, Antalfi János, mint rendes gimnáziumi tanár, ez évben foglalta el tetteleg tanári állását, a közigazgató által a szeptember második napján tartott köziskolai székben fogadtatván, üdvözlötten.

Miféle taneszközök, könyvek, térképek, érmek, folyóiratok s természetani és rajzi gyűjtemények szaporiták ez évben a főiskolai készletet, hosszas volna mind elszámolni. A könyvtár gyarapodása a legjobbnak ismert hazai és külföldi termékekből folyt. Belsejét illetőleg könyvtárnokunk el volt foglalva a könyvszekrények rendezésével, régi példányok ujonnan köttetésével, sőt ha szabad említeni: néhány tudós hazánkfiát is szívesen boldogítánk könyvek átkölcsönzésével, s ez által közvetve a hazai tudományosságnak távolra is tettünk jó szolgálatot. Hálásan említjük a magas kormány kegyéből a „Jahrbücher der geologischen Reichsanstalt“ és a birodalmi törvénylap (Reichsgesetzblatt) folytonos küldését. Szabó Károly körösi tanár „Oidipus a király“ szofokleszi színművét küldte meg. Toldy Ferenc a „Sárospataki krónikát“ és „Pesti Gábor meséit“ ajándékozta könyvtárunknak. Az ajándékozók között tisztelettel soroljuk el még Havas József, Révész Imre, Fördös Lajos, Török Pál, Tóth Mihály, Somosi István urakat, kik részint saját munkáikkal részint kézirati ritkasággal kedveskedtek. Bizony Károly ur, „Magyarok ázsiai emléke“ című munkájából 20 példányt eladás végett a képezde javára adott át könyvraktárunkba. Brezenheim Ferdinánd özvegye hg. Schwarzenberg Karolina ő főméltósága zenedarabokkal volt kegyes gyarapítani énektárunkat.

De leginkább a természetrajzi példányok és régi pénzek gyűjteménye vőn ez évben tetemes szaporodást. Ezekről egy pár szót! A mi terménytárunk eléállását homály fedi. Valószínűleg régiségek gyűjtésével kezdetett, majd a benkféle növény és ásványgyűjtemény vétetett meg számára. Az ásványgyűjteményt későbben gróf Bethlen Imre nevelte szép küldeménynyel Erdélyből. Az állattani gyűjtemény leginkább egykori felsőborsodi esperes Komjáthi Abraham csigák és kagylókból álló becses ajándokára szorítkozott.

Ez teszi a mi természetrajzi gyűjteményünk alapját. Különösen az állattani gyűjtemény néhány említésre is alig méltó

darabon kívül ezen kagyló és csigagyűjteményből állott eddig. Ez sem volt még rendezve. Az idén négy ritkább fajjal szaporodott; köztök egy gyöngytermő.

A rovarok gyűjtése csak legujabban van megkezdve. Szaktanár Soltész János nagyobb részt az általa gyűjtött pénzen a téhelyröpkék vagy coleopterák rendéből mintegy 900 darabot vásárolt, s vidékünkön majdnem 100 darabot szedete össze különböző fajokból, melyeket meghatározott, rendezett, díszesen készült szekrényekben a vizsgálót meglepőleg elhelyezett. A pillangókból, melyek gyűjtésére nem volt bár kedvező a szeles időjárás, mégis 52 darabot 42 fajból helyezett el hasonlóan szekrényekbe.

A madarak tömését is megkezdettük. Elismeréssel hozzuk fel Varga József első évi theologus buzgóságát, ügyességét. Ő szeretettel fordult a madarak tömésének mesteri üzéséhez; eddig már 20 darab, méltó a megtekintésre, áll készen.

A benkőféle száraz növénygyűjtemény elpusztulván, helyette egy újabbat, a wagnerfélé, szereztük meg ez évben, mely tanításoknál igen célszerűen használható. Eddig 394 különböző fajt kaptunk belőle. Gyönyörű példányok.

Az ásványgyűjteményhez 20 pft. árú szereztetett különösen az algimnázium számára. Járult ezenkívül hozzá megkeresés útján mintegy 30 szép darab a Szepességgről t. Fuchs Károly, krompachi bányarészvényes urtól; igazán muzeumba valók.

A sziklafajok még eddig hiányzanak; remélhető azonban, hogy a dr. Szabó Józsefnél Pesten megrendelt 400 fajt megvásárolni minél előbb lehetővé teszi a pénztár állása.

A régi pénzek, érmek tetemes szaporulást vőnek néhai boldog emlékezetű Tóth Pápai Zsigmond alsózempléni egyházmegyei ülnök ur hagyományából, ki, míg élt, szenvedélyes barátja, ismerője a történeti ereklyéknek, nagy gondnal összeállított gyűjteményét főiskolánknak hagyta végrendeletében, mely most pénzgyűjteményünket szembetűnő akár anyagi akár történeti beccsel gazdagítja. Régi római pénzekon kívül érdekesek főleg elsőbb magyar, árpádvéri királyaink pénzei. Egy küldöttség van kinevezve a pénzek rendezésére; eljárásától függvén az érmek tudományos használata. Vályi Pál sátoralja-ujhelyi lelkész hasonlóul 20 darab ezüstpénzzel gazdagítja gyűjteményünket.

De szólanom kell, habár röviden, a sárospataki főiskola árnyékában működő irodalmi erőkről, s az előállott irodalmi jelenségekről. A tanárok munkásságát s irodalmi befolyását egy meg lehetőséren berendezett nyomda segíti elő. A jelen évben kikerült a nyom-

dából huszonnégy féle munka, melyek egy része iskolai könyv, más része tág értelemben vehető irodalmi termék a tudomány és költészet köréből. A kiállító erő pedig a következő tanárookra esik, úgy mint Somosi István a középkor történetét adá gimnázium számára, övé az újkor története is. Zsarnay Lajos „Apologetika” című új munkát nyomatott, míg a Paptant másodszor becsátá ki sajtó alól ugyanő, ugyancsak saját művét. Finkei József és Soltész Ferenc Latin nyelvtant dolgoztak Dr. Putsche Kár. Edvárd után. Az egyházi és iskolai tudományosságot nevelték ezen kívül azon tanárok, kik a helyben megjelenő folyóirat által szólottak a közönséghez. Pálkövi Antal „Bocskai és a bécsi békekötés”, továbbá „Egyházi és világi főhatalom feletti harc a középkorban”; Antalfi János „A zürichi ref. gyülekezet megalapítása és kifejlése, Pestalozzi élete és törekvése” körül elmélkedett, szerkesztette a Sárospataki népszerű naptárt 1859-re oly törekvéssel, hogy lehető javadalmát a testgyakorló intézetre fordítsa. Tetemes részt vett Árvay Józseffel a népiskolai tervezet készítésében, különösen mint egyik, népiskolai választmányi jegyző codifikálá a népiskolai törvényeket; Árvay József „Népiskola és képezde” aztán „Népiskolai tantervezet” című rendszeres munkát ír a főt. egyházkerület megbízásából, szervezte a képezdét, mint jegyző működött az egyház. népiskolai választmányban. Finkei Pál egyháztörténeti kutatókat magyartott; Szeremlei Gábor a protestantizmus elvét, a szeptemberi evangyéliomi szövetséggyűlés szellemét fejtegette, míg e sorok olvasója mint szerkesztő járt el a folyóirat körül s különösen régi magyar bölcsészek tanait, életét rajzolta. De valamennyi munkásság között sem tűnt fel egy is annyira, mint Finkei József vállalat, ki a legmagasabb görög tragédiaköltő Szófokles magyarításába vágott, s már eddig világ elé bocsátá Ajasz, és Filoktetesz című szindarabjait, nem mindennapi szerencsével a klasszikai műveltség öröme.

Minő előmenetelt tesz nálunk a sajtó, egy kis összevetés megmutatja. 1854^{1/2}-ben készült 14 féle munka 18,000 példányban. 1857^{1/2}-ben készült 24 féle munka 48,000 példányban. A többlet három év múlva épen 30,000 példány. A belső becs is körülbelöl jelentékenyebb.

Könyvraktárunk 1851-ben 43 különféle példányt árult s eladott 5002 darabot. 1857-ben árult 66 különféle példányt, s eladott 10,543 darabot. A számok mindenestre haladást tanúsítanak.

A humanus műveltségnek előmozdítója még az ugynevezett „ifjúsági könyvtár”, mely az idén a legújabb magyar irodalomból mint-

egy másfél száz pengő frt áru jeles könyvekkel szaporodott. Van újságolvasó terem a tanárok és akadémikus ifjak számára külön külön.

Az ifjak tudományos buzgóságának serkentésére a Vay hármas és Pécely-díjak ez évben is ki voltak tűzve. A pályázás meghozá sikerét. Elsőre kívántatott egyházi beszéd, melynek tárgya: a szenvedésekben és nyomorúságokban mivel vigasztaljuk magunkat (1. Pét. 2. 19—25); s érkezett áldozó csütörtökig mint határnapig kilenc pályamű; ezek közül, eléggé sajnálatos, hogy a külső kellékek hiánya miatt öt elmaradt a pályáról. Az akadémiai szék örömet nyilvánítja az ifjak munkaszerető iparkodásán, egyházas irányú, vallásos műveltségén; s kedves tudomását is jelenti a beérkezett pályaművek kiállítása, becse s értelmi sulya felett. Ha mondja hogy társaihoz képest igen kitűnő pályaművet nem látott, ez annyit jelent, hogy a jó dolgozatok száma valójában szaporodott és több volt a jó, minthogy egy kettő igen kitűnhetett volna. Mindazáltal megkülönböztette a 9. szám alatti, mely nemcsak belbecsben ajánlkozik, hanem a többinél bővebben van kidolgozva, s mint több munka gyümölcse, terjedelme által vivta ki az elsőséget. Jeligéje: „ha Isten velünk ki ellenünk“. Másod jutalmat nyert a 7. számú, „Jobb hogy a jó cselekedetért szenvedjete sat. (1. Pét. 3. 17.) jeligéjű, dolgozat. Harmadik jutalomra pedig az 5. szám alatti, „Haram nyavalyát ereszt“ sat. jelmonddal ellátott pályamű lön érdemesítve.

Felbontatván a névrejtő jeligés levelkék, belőlök e nevek tűntek ki egymás után: Kovács László mint a 9. és 7. szám alatti művek írója, és Futó Mihály mint a harmad jutalom nyertese. A Pécely-díjra kitűzött kérdés egy pályázót nyert, csak egyet! Tárgya volt a fordítás elmélete, aztán Liviusból, Szallusztból elbeszélési, leírási és szónoklati példányok fordítása. Az akadémiai szék nem minden meglepetés nélkül vön tudomást az egyetlen pályaműről, de vigasztalva érzé magát annak sikere, szerencséje által. A dolgozat igen megérdemli jutalmát, kitüntetését nemcsak a példányok átértett világos fordítása, érett nyelvű szerkezete által, hanem a fordítás elmélete után is, mely a pályázót a hazai tudósok nézeteinek ismeretével, a magáéinak szabatos összeállításával diszesíti. Névrejtő levelének jeligéje „et voluisse sat est“, mely felbontatván, e név vala olvasható belőle: Futó Mihály.

Az anyagi állapotokról csak megnyugtatót mondhatni. A takarékoság elve folytonosan uralkodó volt a nt. egyházkerületi küldöttség és gazdasági választmány eljárásában. A bölcsészettanári lak

egy részének ujonnan építése e takarékoság eredménye. Folytak ezenkívül a nagyobb kijavítások, de a főiskolai udvar munkába vett csinosítását a kedvezőtlen időjárás nem hagyta elömmenni. Hanem nyert mégis a belső egy új intézetet, a testgyakorlót; és ezt kiválólag az egyéni munkásság, egyszerűség és kitartás szóló bizonyosságaul Antalfi János tanár lankadatlan munkássága által, ki már évek előtt hordván elméjében egy ily intézet szükséges voltát, eljöttek látá az időt a kivitelre. Elismeréssel kell szólanunk e részben a pesti vivó intézet igazgatóságáról, mely iskolánk egy ifját, Halmi Károlyt, ingyen tanításban részesíté, és részesíté vala hosszabb ideig, ha iskolai pályája engedé; valamint méltánylandó az a bizalom is, melylyel a főt. egyházkerület Antalfi Jánost felruházta, egyetlen kézbe adván a kivitel gondját. Most a régi „cigánysor“ helye, mintegy az erőnek vására van berendezve a testgyakorlásra szükséges eszközökkel, hol a kis és nagy tanítványok versenygése kiesiben ama klaszszikai kort idézi az ember elméjébe, melyről a görög és római költőkben annyit olvasunk. Valósággal ama testgyakorló tér, épen a bölcsészeti hallgatóteremmel átellenben, klasszikai emlékezetet gyujt; vajjon ne hizelkedjünk-e magunknak, mint a régi Athén polgárai, hogy városukban egymás szomszédságában estek a stóá és a palesztra?

Egy takarékmagtárral összefüggő tápintézet rögtöni felállásának csak épen a bekövetkezett szűk idő vete akadályt. Egyébiránt eddig elé 149 ft. 37 köből buza és 189 köből rozs van megajánlva nagylelkű egyesek által. Ezenkívül a főiskolai pénztár is von növekvést egy részben a nt. egyházkerületi küldöttség több tagjainak viszszaahagyott napi díjából. Különösen a képezdére folyvást adattak be a kivetés szerinti summák vagy kötvények, míg t. Ragály Ferdinánd ur 200 pfrtal nevelé ugyanazon alapot. Nt. Bodnár Gábor volt felsőszabolesi esperes pedig 400 pengő forintnyi tőkérről, a tanári fizetések pótlására, mint végrendeleti hagyatékáról értesíté előlegesen az igazgatóságot,

Az erkölcs és fegyelem ügye az összes főiskolában az egész éven át örvendetes. Nagyobb kihágás, főleg mely iskolai halált vont volna maga után, épen nem adta elő magát. Némely hírek, melyek a szüléket fiaik netaláni besorozása miatt nyugtalaníthaták, szállongtak ugyan, de alább maradtak a valóságnál. A szüléket a törvény biztosítja s ha netalán némi szigor gyakorlása volna fenyegetőben, az csak másod osztályzatú, rovott erkölcsű ifjakra illenék. —

Ime ezek voltak mondandóim a nagy közönség előtt, és midőn tárgyaitam kimerítém, kimerült reám nézve is az idő, elfolyt közgaz-

gazgatói hivatalom esztendeje. A főt. egyházkerület kegyéből s bizalmából volt enyém a tér, melyen némi munkásságot kifejtethék. Vajha fejtettem volna is ez intézet javára! Részemről mondhatom: többet éltem másnak, mint magamnak, legtöbbét ez anyaiskolának. Az egyházi és vallásos, tudományos és nevelési ügyek szeretete szinte győtrővé vált reám nézve fontosságával. Lelkem mind mélyebben hatolt e nagy tárgyakba, melyek reám nézve nem voltak mindig oly érdekesek, mint most, a nélkül hogy szent tárgyakat ne ápolgattam volna elmémben folytonosan. — A főt. egyházkerület bizalma emelő, kartársaim együtt munkálása bátorító, a közönség részvéte megnyugtató, az ifjak szeretete vidámító. Akarám hogy hivatalviselésem, a hol teher volt, könnyítsen, a hol munka volt szükséges, hozzá lásson a dologhoz. Szolgálatomat tiszta jó szándék tegye érdemessé, a nagytiszteletű közönség pedig tartson meg bizalmában, szeretetében. A mennyi tölem telik, én mindig helyt állok, remélve Istentől, hogy az én munkásságom nem lesz éppen méltatlan az áldásra. Ő tartsa meg a főt. egyházkerületet, általa e főiskolát s ennek nagyait kincsinyeit, alsó és felső intézőit, pártfogóit, tartsa meg az ifjuságot, s virágoztassa ez egyházat mind az idők végeig!

IRODALOM.

Egyházi könyvtár a magyar ref. vallású nép számára.

Kiadja a tiszántuli ref. egyházkerület, szerkeszti Révész Bálint, debreceni ref. lelkipásztor s egyházkerületi főjegyző. Első évfolyam I. füzet, nyomtatott a város könyvnyomdájában Debrecenben. Kaphatni Telegdi K. Lajos bizománynosnál. 8dr. 174 l. Tartalma:

Kibocsátó szó Balogh Péter helyettes szuperintendenstől, előadja az egyházi könyvtár célját mely szerint az egyházi könyvtártól megkiváncsoltatik, hogy világoljon a vallásosság és erkölcs fáklyájával a tudatlanság s romlottság sötétében tévelygők előtt; a keresztyén vallás igazságaiból plántáljon hitet s meggyőződést minden szívbe, predikálja az igét, s adja mindenkinek Isten beszéde tiszta tejét.

Szózat a magyar reformált vallású néphez, Révész Bálinttól.

A szentírás mint Isten kijelentett igéje s boldogságunk főeszköze, Tóth Mihály debreceni th. tanártól.

Jézus Krisztus élete Menyhart János debreceni th. tanártól.

Az apostoli kor története s jelleme Könyves Tóth Mihálytól. Az előbbenieknél rövidebb és velős közlemény; szól az egyházi élet körében történt mozzanatokról; az evangéliom hirdetése s az őskeresztén hitcikkék erejéről a keresztén jellem képződésére nézve. Az első keresztén gyülekezetekről; az első keresztények házi s társadalmi életéről, s az anyaszentegyház megalakulásáról; Jeruzsálem pusztulása, s ennek a kereszténységre kiható eredményéről. Az egész cikk igaz meleg buzgalommal van írva, szép logikai rend s összefüggésben, terjedelme sem nagy, irmodora sok helyen inkább filozófiai mint népszerű.

Az egyházi könyvtár egy évi folyamára még most is lehet előfizetni egy pengő forintjával.

Kicsiségek. Angolból ifj. báró Vay Miklós. Sárospatak. 1858. Ára 10 kr. pp.

„Ha akartok egyszer könyvet, mely többet ad, mint a mennyit címe ígér; ha akartok könyvet, mely szerény egyszerűséggel meglepő igazságokat hirdet; ha akartok könyvet, mely remek példánya az oktatva mulattató olvasmánynak: vegyétek e 10 krajcáros könyvet. — Valóban a báró izlésének nagy becsületére válik, hogy az ingerlő napi irodalom özönéből épen e kis munkát választotta ki mintegy irodalmi maiden-speech-ének. — Olyan e kis munka, mint egy jól rendezett példánygazdaság, hol a célszerűség, hasznosság s rendesség szemléléséből a legtisztább örömek fakadoznak. Jó lélekismerettel mondhatjuk, hogy nem nyithatni egy lapra, hol az olvasó ezen állításunkat igazolva nem találná. — Alig van ember, ki ezekből a kicsiségek közül nagyot nem tanulhatna; de különösen ajánlhatjuk a ritka emberismerettel irt kis művet lelkészársainknak, nem egyedül tartalma, hanem még inkább modora tekintetéből. Megtanulhatják ebből, mit jelent Salamon ama mondása: „a bölcsesség nyelve kedvessé teszi a tudományt“; megtanulhatják, hogy kell intéseinket intéznünk, hogy magunkat unalmasakká ne tegyük“.

Eme kedvező ítéletet, melyet a Prot. Egyh. s Iskolai Lapból veszünk át, még kedvezőbbé teszi a kedves fogadtatás, melylyel e kis könyv találkozott, és reméljük ezután is találkozni fog, mi végett, a mint tudjuk második kiadása is meg fog rendeltetni. — „Vegye a báró őszinte hálánkat e becses ajándékért, melynek egész jövődelme a sárospataki reform. egyházba állítandó orgonára van felajánlva. Adjon Isten sok olyan fiatal bajnokot egyházunknak!“

Baló Bénéjám in. **Sükösd Sámuel** emléke, egyházi beszédeiből I. füzet. Arad 1858. Ára postán 1 pft.

Az érdemes kiadó, nemes tisztet vitt véghez, midőn barátja számára egyházi beszédeiből alkotott emléket. Tanúja ennek főleg a gyermeki, iskolai életből vett adatok összegyűjtése egy életrajzban, mely az üdvezültet a leghűbben igyekszik rajzolni melegséggel, ifjui hévvel mint barátokhoz illik. — Tartalma (az említett életrajz) *Sükösd Sámuel. A bizonyos és bizonytalan halál. Az élet késő estvéjét vidámító gondolatok. Szép halál. Élő halottak, holt elevenek. Az asszonyok valódi ékszerei. A derék nő jellemrajza. A nő életpályája. A méltóságos szolgáló. Vajjon jó volna-e örökké élnünk e földön? Az élet megrövidülése. Nyomorék fölött. A sirnál több okunk van örövendő, mint keseregni. A korán elhunyt gyermekek sem hiában élnek. Fájdalommenthítő gondolatok gyermekünk koporsójánál. Kedves gyermekünk halálakor. Értesítés.* Ez utóbbi cím alatt így ír a kiadó: „Ezen beszédek érdeme az eszmék gazdagságában állván, s eredetileg nem levén sajtó alá szánva és készítve, hanem csak első leírásban, a szerző magános használatára, nem a kivitel szempontjából ítélendők. Ki ezeket bírálni akarná, halottal kezdene vitát, a ki neki vissza nem felel. Tőlem nem kaphatott sem az alak, sem a kivitel semmi változást. Csak két helyen kellett — sajnálván a beszédet mellőzni — a csonkaságot kiegészítnem: a 2-ik beszéd tizenegy vég-sorát, és a „Nyomorék fölötti“ beszéd végét e szóknál kezdve: „Még egy vigasztaló sugárt“ stb. én irtam hozzá. Ezt azért említem, hogy az én tollam gyengesége a szerzőének ne tudassék föl.

A következő füzetek kiadása attól függ, hogy ezen első hamar elkelvén, a költségeket, melyeket okozott, kifizesse.

Végül meleg köszönetemet küldöm az 58 t. c. előfizetőnek a békétűrő várakozásért. Egyik nagy oka volt e füzet megjelenésének, hogy ezen becses bizalom meg ne hiúsuljon“.

Oly kevés előfizető! De ha szavunk nyomhat valamit a mérlegben, reméljük, hogy eme dolgozatok mint eszmeforrás, gondolatközlő tünemény az egyházi irodalomban jó szívvel fognak vétetni a protestáns lelkészek s egyházhívek által. Ha sok ily nemű dolgozatot bír-nánk: nélkülözhetők volnának a német orthodoxsz és igen közönsé-
gessé lett koncionátorok egyházi dolgozatai, melyek annyira ösmé-re-
tesek már, hogy szinte unottak.

B. S.

PROTESTÁNS VILÁGKRÓNIKA.

Rio Janeiro. A protestánsok sőt magok a katolikusok bevándorlásának is legnagyobb akadálya volt egy részről a klérus, mindazon dicsérgetés dacára, melyet a telepítő egyletek az alkotmány szabadelvűsége mellett harsogtattak. A protestánsok türelmetlenséggel, erőszakos megtérítési próbákkal kínozzák. A katolikusoknak minden egyházi ápolás nélkül, melyről a braziliai papságnak semmi fogalma, el kell lenni, sőt családok erkölce elleni megtámadásokat is elszenvedni. Például a legutóbbi három hónap alatt Rio Janeiro és Minas tartományban, három erőszakos elrablás történt és pedig gyermekeken, 10—13 éves leányokon helybeli lelkészek által. Egyik esetben az elrablás utáni reggel összeadá a pap egy 14 éves mulatt fiúval, cseléde gyermekével, a leánykát, kit szülői visszakivánása ellenére is folyvást letartóztatott. Maga a gyóntatószék sem biztos ez emberek megtámadásai ellen. Az idevaló ujságok fennen hirdették, hogy egy pap, kinek a vidéken össze kellett volna adni egy párt, a menyasszony megpillantásánál azonnal el kezdte kötekedni: vajjon meggyónt-e annak rendi szerint a leány; és az esetet elhalasztá. Ezt mind nem hoznók elő, mond a tudósító, ha a braziliai papság a protestáns házasságot nem cégérezte volna ágyastartásnak, egyuttal a törvény oltalmát is ügyekezvén megvonni a protestáns bevándorlók házasságától. Mindamellet az idevaló püspök, ki az eretnek házasság felőli nézetet kimondotta, összeadott egy protestáns nőt, miután hitét elesküdte, házasságtörő cicisbeojával.

(AKZ.)

Jeruzsálem. A jelen évi böjtben itt 11—12,000 idegen fordult meg; de a legtöbb zarándok nem csendes kegyes vendégül jelenék meg, hanem zajjal és lármával, mikép a keletieknek örömet és bajt átélni szokások; miért ki az ünnepélyes csendhez, mely a nyugat templomaiban uralkodik, szokott, az istentisztelet ily módjától kellemetlenül érintetik. Ez évben még hozzá jött az is, hogy a latin, görög és örmény ünnepek együvé estek. Virágvasárnap legelőbb jöttek a latinok, aztán a görögök, végre az örmények. A latin patriarka maga nyujta saját kezeivel zöld ágat mindenkinek. E szertartás ünnepélyes mély benyomást tón, emlékeztetvén az üdvözítő virágvasárnapi bevonulására. Az osztrák zarándokok száma évenként szaporodik leginkább a Szeverin-egylet által, mely négy év óta különös gondot fordít a zarándoklatokra.

(AKZ.)

Olaszország. Milanóban, mint a „Triester Ztg.“ írja, igen különös per adta elő magát. Kevés napok előtt Monzában meghalt egy jó birtokos ember, kinél, szeretvén a régi főstvényeket, két rubensi darab, az egész Lombardiában még ez a kettő volt csupán a nagy mestertől: zodiakus réztáblán és egy nőarc vásznon. A beteg mellé hívott lelkész azonban megtagadá az abszolúciót a haldoklótól; ha a főstvényeket, melyek egyikén illüdelmet sértő alakok voltak, meg nem égetteti. A haldokló belé egyezett, s az örökös, kinek volt végrendeelve a 30,000 frankot érő két kép, most kárpótlást keres a lelkészen.

(PKZ.)

Würtemberg-ben a kultuszminisztérium újból megerősíté abbéli határozatát, hogy az ország területén a nazarétiiek vagy u j e g y h á z i a k felekezete istentiszteletet tarthasson.

(PKZ.)

— Az evangélikus zsinat az egyházi kormánynak az evang. theologiai szakhoz való viszonya dolgában oda nyilatkozott, hogy ezután az akad. theologiai tanárok és tanaik az egyház szolgálatában álljanak és tanár nem választathatik a nélkül, hogy hitelvét, hitvallását helyben nem hagyá az evang. konzisztórium, melynek esetleg indokolt veto-ja is van. Ugyanez léphet föl a minisztériumnál oly tanítók ellen, kik az evangyéliomi tudományt vagy az evangyéliom alapját megtámadják, felforgatni törekeshnek, s az egyház és intézményei ellen gyűlöletet, megvetést hirdetnek.

(PKZ.)

Frankónia. E tartomány felső részében katolikus papok oly helyeken, hol protestánsok és katolikusok vegyesen laknak, kath. ünnepek szorgosabb megtartása végett panaszt emeltek a törvény előtt a protestánsok „szolgai dologtételők“ s lármás munkájok ellen. A baireuthi kormány azonban több helységek protestánsainak fölebbezésére, a protestánsokat, ha nagypénteken szántanak, vetnek sat. hasonlóul katolikusokat is, ha ludat, barmot őriznek, minden keregettől fölmenti.

(PKZ.)

Berlin. A „Prot. KZtg.“ tudósít egy jezsuita egyházi beszédéről, melynek tárgya Ján. 19. 27. Ecce mater tua, és szól Mária tiszteletéről és segítségül hívásáról. — Mellőzve a részletekbe menő bírálatot, csak az általános észrevételt adjuk, mely szerint a jezsuitai beszéd „hemzseg“ a hamis okoskodásoktól. De, szól a tudósító, hogy a jezsuiták ily beszédek tartanak, nem tűnik fel; de hogy nem valami jobb adatik elé oly közönségnek, mely mint előre tudható, egy harmadában protestáns, ez sajátságos fényt vet a mai katolicizmus életére. Ha valami kíváncsatos volt valaha, az semmi e-

gyéb, mint hogy legalább egy egész évig jezsuiták papolgotnának itt, hogy minden, főleg a lágymeleg, protestánsoknak lenne módjuk halálni őket. Beszédeik csak szemet nyitnának. De ha meggondoljuk, hogy a mai katolicizmus sava a jezsuiták, kiknek feladatuk a közönyös egyházakban életet támasztani, és ha meggondoljuk, hogy beszédeik a megjátszott értelemhez szólnak, csillogó ál okoskodásokkal akarván reá hatni: amaz ige jó emlékezetünkbe: „ha a só megromlik, mivel fogtok sózni“.

Lissa. Néhány hét előtt a szomszéd Schmiegel városban ismét látánk egy epizódot amaz egyházi zavarokból, melyek fájdalomosan bizonyítják, mily kevéssé várható mind folyvást a viták ki-egyenlítése. Egy oda való ref. kereskedő N. az ottani egyesült templomban ohajtá három hetes fiacskáját a keresztyén szövetségbe felavatni, levén keresztszülék a napa és két sógora. L. . . lelkész elkezdé a szertartást, és a gyermek nevében a következő kérdést intézé a keresztszülékhöz ó lutheri szokás szerint: „Ellene mondasz az ördögnek és incselkedéseinek“? emez egyesült egyházi megszólítás helyett: „ellene mondasz a gonosznak? sat. A keresztszülék hallgattak a kérdésre és mondák, hogy nem hiszik az ördögöt, következképp az unió értelmében várták a kérdést, s a keresztszüléiséget is csak úgy fogadták el. L. . . nem akará tenni a kellő kérdést oly hozzáadással hogy a használt formula a királyi egyháztanács által van megerősítve. Erre a keresztszülék eltávoztak s a gyermeket csak más nap avathaták fel az idevaló (lissai) ref. jánosegyházban.

(PKZ.)

VISSZAIGAZÍTÁS.

Csalánosi János a „Kecskeméti Prot. Közlöny“ II. füzetében „Hová jutottunk“ felkiáltó cím alatt utánközli és megróvja őszinte és egyenes cikkemet, mely a „Sárospataki Füzetekben“ Török „Korrajza“ és Fördös „Válasza“ fölött röviden mond ítéletet. Megrovása tulajdonképen afféle szubjektív érzelmek, gondolatok, melyek helyhez és időhöz kötvék pro hic et nunc minden magasabb felfogás nélkül. Csalánosi urnak kétségkívül oka volt úgy kiáltani fel: Hová jutottunk! mert a közmeggyőződés a magyarországi protestáns körökben koránsem a kecskeméti meggyőződése, s a kecskeméti Förd.

dős-párt igazsága koránsem isteni s emberi törvények szerint való igazság; s ők elmondhatják „hová jutottunk“!

Ugy nyilatkozni az ő sok beszédök, szöszaporító polémiáik után, melyeknek készül tárháza lenni a „Kecskeméti Közlöny“, volt-e vagy nem volt okom s jogom: kérdeni senkitől sem kértem, s az emberek, különösen hittársak, ítéletét nyugodtan elvárom: de hogy Csalánosi ur szent Pált, a ki a kecskeméti ügyben semmit sem tud, oly hatályosan idézi ellenem, sőt hivatkozván az egekre esedezik, hogy „S. P-t s az általa ismert műveltebb protestáns köröket világosítsa meg a világosságoknak atyja és térítse meg, hogy soha ne tartsák a hibát és törvénytelenséget erénynek és szerencsének“, mondom, hogy mindezt teszi, ez már valóban megdöbbenet. Én le vagyok győzve a kecskeméti igazsága által; és miután látom, hogy ugysis oly kevesen vannak már, csupa szivből, szeretetből hozzájuk állok; legalább lesz módom négy szem közt megmondani nekik:

1. Hogy igen nagy hitet, erőködést állítottak egy kevésbbé nagy ügynek szolgálatába. Kecskemét ily uton megéri, hogy hitele semmivé lesz, s hittani akademiájára nem lesz szükség.

2. Szükség törvényt ront. A kecskeméti igazságát ily magasabb szükség rontotta le. A magyar protestantizmus szükségait a mai theologiai, csupán theologiai! akademiák ki nem elégíthetik, bárminő programokat tesz is közzé nyeglén Kecskemét.

3. Kecskemét elé abban, hogy az legyen, a mi lehet, senki akadályt nem gördít. Jó lesz azért illető határai közé tereltetni és az összes magyar protestánsság ellenében nem foglalni kivételes állást. Elég volt eddigelé fejetlenkedni a dunamelléki egyházkerületben. Elég volt!

4. Csalánosi urnak és társainak tanácsos lesz vigyázni az igen nagy kegyesség sugallataira és ezeket tisztázni. Ne folyamodjanak mindjárt szent Pálhoz és az ur Istenhez, mint egy középkori szerzetes, ki az igével ördögöt űzött, átkozott, áldott, oldott. Annál fogva midőn magát oly hatalmas oltalom árnyékába veszi, ne felejtse, hogy „a te urad Istened nevét hiába föl ne vedd“.

S. P.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

MÁSODIK FOLYAM.

V.

OKTÓBER 9. 1858.

A HAZAI BÖLCSESZET TÖRTÉNELMÉHEZ.

IV. BAYER JÁNOS.

Jelenleg a hazai régibb filozofok közül egy új tömböt fogok fel és állítok össze, nevezetesen az eperjesi főiskola két száz év előtti virágkorának bölcseési triászát, a kik is voltak Bayer János, Ladivér Ilyés és Zabán Izsaák. Mind a háromról adok, a bevett modor szerint, életrajzot és tudományos ösmértetést, a mennyire forrásokhoz jutni mostani helyzetemben alkalmam és szerencsém vala. Különösen és ezuttal Bayer Jánosra fordítom az olvasó figyelmét.

Bayer János eperjesi születés, kevésbbé vagyonos polgári családból. Fejlődése s művelődése körül annyit talállok följegyezve, hogy kitünő elmebeli tehetségeiért a városi tanács őt a gimnáziumi segélydíjasok közé fölvevén, méltónak lelé az egész iskolai pályán atyailag pártolni. 1650 körül Bayer, ez uton, Wittembergát is láthatá, hol bölcsezet, mathezis és hittannak feküvén, mint mester (magister) és bölcseészeti segédtanár, akadémiai leckéket nyitott, különböző tárgyak felett nyilvánosan vitázott vagy a vitákon elnökölt *). Kétség kívül tanult és tudós férfiú, de nyugtalan és izgága lélek **). Hanem e tudósság és nyugtalan-
*) Czwittinger.
**) Klein. Nachrichten I. B. 7. S.

nak együtt mégis volt egy jó oldala. Ugyanis igazgatóvá levén az eperjesi gimnáziumban (ő lyceumot ír), mely már a mult század folytán vette kezdetét, éleselműleg fűdözte föl Bayer azon gyöngéket, melyekben a XVII. század iskolái nálunk synlettek, hogy t. i. a felsőbb tudományokat pusztán hivatalra készítő szellem nélküli formaságban egy tanító adá elő, a többi — gyakran 3, 4 tanár — pedig a humaniorákat mintegy mellékesen. Bayer mindezt elmaradottságnak ítélvén, újító szerepben lépe föl és tanácsába vonván Sartorius János első lelkészt, a kiről nem tudni kevély volt-e inkább vagy az újítások nagyobb kedvelője, továbbá Veber János bírót és Vitnyédi István derék férfiakat, leginkább a felvidéki evangélikus urakkal annyira megkedvelte gondolatát, hogy az eperjesi gimnáziumnak magasb tanintézeté (collegium) emelése iránt 1665. aug. 11. és 20. napjain értekezlet hivatott össze, s még azon évi nov. 18-kán, a kassai tanácskozmányból, a felekezethez segélynyújtás végett megkereső levelek indítottak *). Ribini véleménye tehát, mely szerint Bayer csak mondatik (dicitur) a kollégium tervezőjének, beerősül, megjegyezvén, hogy a tüzes férfit emez újító törekvéseinek alaprugója egyedül a bölcsészet magasb, mint gimnáziumi szempontból leendő tanítása volt, oda számítván más részről, hogy ő a filozófiát, valamint társa Sartorius is, hogy a theológiát fogják az új kollégiumban tanítani.

Egyiknek sem sikerült. De különösen Bayerről van szó. Nyugtalan izgága lelkének ott voltak már bizonyosságai, s nem feledve a patronátus által, az előbbeni igazgató, Horváth András, elleni garázdaságok óta. E szelid, csilapodott, tulkegyes férfit Bayer ki nem állhattá. Neki nem volt sok a lehető aljas módokat elküvetni, hogy amazt mind a patronátus mind a hallgatók előtt gyűlöltté tegye. Nyiltan, vakmerően vitatá, hogy H. nem képes az ifjuság oktatására, s helyét másnak kell elfoglalni. Mind ez semmi volt még. Gunyverssel is bűkte a csendes embert. Névszerint az iskola aijtára e distikhont írta:

Cur schola vilescit? cur tempora perdit juvenitus?

Rector ineptus obest, rector ineptus adest.

Végre nem állhatván a folytonos bántalmakat Horváth, leköszönt hivataláról, s Bayer az igazgatóságot, melyre ási-

*) Wallaszký. Conspectus Reip. Lit. Hung. 1808. 230. l.

tozott, elnyerte ugyan, de úgy látszik, eljátszá az illető felügyelőség szeretetét. Hasonló garázda egy viselettel vegyült az ismert Sartorius és az ifjabb lelkész Eccard Ábrahám ellenségeskedésükbe amaz mellett s ez utóbbi ellen. Az ő vad természetének semmi aggodalomba sem került latin verseket írni, s bitó alakjában kinyomatni, melyen Eccard függött ily felirattal:

At quis illud carcinoma pendens?

Responsum est: Eccardus *).

A mi több, még nevét is alá jegyzé rothadt versének, mintha ürről volna dicsekedni szerzői gonoszságával, melynek hivatalvesztése hozá el végét, a mikor mene papnak Besztercére 1667-ben. De rossz szelleme itt sem hagyá el. Gyakran és mértéken túl engedvén szabadságot nyelvének a jezsuiták ellen szószékből harsogni, a városban maradnia többé lehetlenség volt. Azonban szerencséje csillaga még fenvolt, és meghívást vőn Szepesváraljára, melyet el is fogadott, de nem sokáig élvezhete, mert 1672-ben megháboríttatván az egyház békéje, mikor iskolát, templomot elszedtek a protestánsoktól, Bayer is a többi szerencsétlen papok sorsára és nyomorba jutott, melybe hihetőleg együtt rántá magával ifju nejét, Máriát, Pomarius Sámuel leányát, kivel ugyanazon végzetes évben köte házasságot. Ezutáni sorsát homály fedi. Volt-e zólyomi tanító, mint Balogh Pál **) írja, nem tudom. Czwittinger szerint Váralján halt meg mint szeretett pap. Klein nem mondhatja bizonyossággal, vajjon tíz évi számkivetettség után visszatért-e, mint más lelkészek, hazájába vagy talán valahol veszett el Németországban.

Mint tanár a lehető tudományosság mellett a lehető legesetlenebb hibában szenvedett. Hosszadalmas előadása volt a szertelenségig. Három teljes éven át nyuzta e kérdést: an bruta sint rationalia. A hallgatókban undor, a polgároknak morgás e szörnyű tudosságban. Érdemes volt-e inkább vagy szerencsés Bayer, hogy íróul ösmerelessé lett, s Hetényi szerint egy maga birt az lenni, a kül-

*) Ki az a függő rákfene? Felelet: Eccard

**) Phil. pályamunkák. I. K. 50. l.

***) Klein, i. h.

föld előtt közülünk, nem fürkészsem: annyi való, hogy a latin nyelv uralkodása akkor még könnyebben teheté európaivá a tudóst, mint később a nemzetiségek önuton indulásának s fejlődésének korában: mind a mellett írói hírének csatlakozhatatlan jele, hogy „Cynosura”-ja Eperjesen, garázdaságai és torzsalkodásai színhelyén, iskolai kézikönyvül használtatni érdemesült*), melyhez Budde**) és Morhof***) ítélete igen kedvező világításul mutatkozik. De kedvező a tényállás különösen az eperjesi kollégiumra nézve, a mint ez azon időben magát a tudományok iránt viselte. Maga az, hogy egy letett tanár könyve meg lön különböztetve írójától, szép vonás; még szebb aztán, hogy Bayer a mozaizmust, Zabán az atomisztikát, Ladivér az arisztotelizmust, úgy szólván egy időben, legalább egymáshoz igen közel minden visszatetszés vagy tudomány elleni türelmetlenség felmaradt jele nélkül taníthaták; mert hogy ezek egymás ellen fenekedtek, az nem annyira emberi, mint elvi dolog, nem jellem hanem tudomány dolga.

A mi már Bayer bölcészeti jellemzését illeti: ő ama nemesb elmék közé tartozik, kik megérik az idő szellemét, s átértik a tudományos világ irányát. E nélkül újító senki nem lehet. Az iskolászat (scholasticismus) az ő lelkére is sulyként nehezedett. Az arisztótelesi tudományt s a modort, melylyel taníttaték, gyűlölte. Egész irtózás Arisztóteles ellen van kifejezve „Ostium vel atrium naturae” című könyvének előbeszédében. „Éris almáját veté Arisztóteles a keresztyének közé. Mi mást lelhetni az iskolász tudoroknál mint a legszüvevényesb vitákat Arisztóteles vagy néha Plátó és más régiek tételei felett? S minő fegyverekkel vínak? Olyanokkal, melyeket a pogányság és ennek zászlóvivője Arisztóteles nyujt. Mi az elv, forrás, törvény, rend és szabály e vitáknál? Az egy Arisztóteles logikában, fizika és metafizikában. Ő különböző határozmányokat (notiones) gondolt ki, első és másod rangúakat, ugyszintén különböző elvmondatokat (axioma), melyek mint jósodai szó és mennykő használtatnak minden kérdés eldöntésére. A ter-

*) Ribini. Memorabilia. Tom. II. 369. lap.

**) Ab usitata ac trita via multum recedit . . . de rerum naturalium principiis plane aliter philosophatur, ac ea aetate philosophari solebant. (Introductio ad hist. phil. hebraeorum 256. lap).

***) Polyhistor. Edit. IV. Lübeck. 1747. T. II. pag 102—160.

mészet és tapasztalás vagy épen föl sem véve, vagy Arisztóteles után csodálatos módon elcsavarva; a szentírás pedig mint rendbontó (seditiosa) és e dolgokban járatlan a természet mezejéről elutasítva. Mi cél, mi hatás és haszon e vitákkal és vitákból? Kettő, mondják. Egyik az anyag körül az igazságnak keresése, másik elménkre való nézve ennek belterji tökélye. De mit tartozik a keresztyén emberre, a természeti bölcsészre tudni Arisztóteles igazait, véleményeit az alakról, az anyagról, az ég, a csillagok, a világ öröktőlisége, az elemek, a hely és az ür felől? Mire való ez, ki lett boldogabb és bölcsőbb ezek tudásából, vagy boldogtalanabb és kevésbbé tudós vagy nyomorult, ha ezeket nem ösmerte? Ezen igazságok érdemlik a munkát, de a mód és eszközök nem különösen és csupán Arisztóteles vagy más pogányokból veendő. A szentírást és természetet kell ugyan tanulmányozni; de nem csak a zárolás (syllogismus) segítségével élni, mely az írás és természet igazságát ki nem fejtí, hanem a jól roszul kifejtettel csak dicsekszik; és nem az igazságnak, hanem csak az igazságról való vélekedésnek és ugyhivésnek közvetlen tolmácsa. Más eszköz használandó, mely a természet és szentírás magyarázatának és használatának egyetlen igaz módja, minőt akartam én rajzolni „Lux mentium“ könyvemben. Azonban az emberi elme (mens) tökélyére nem elegendő pusztán a természeti dolgok ösmérete által igyekezni, elhanyagoltatván más tehetségek; sőt magának az elmének a természetiek körüli előmenetele sem éretik el amaz igazságok s viták által, melyek az iskolások tanszékei és könyveiből viszhangzanak. Mert nemcsak értelem (mens, intellectus) van az emberben, hanem akarat és más egyéb tehetségek is, melyeknek ép oly szükségök az előmenet, mint magának az értelemnek. A természet és szentírás nem is oly terméketlen hogy csak az értelemnek szolgáltatson tökélyi és fölsegítő eszközöket. A böles ügyeljen hogy mind okosan fejtegesse a természet műveit, mind hozzáértőleg fordítsa emberi haszonra és kényelemre. . . . Már is oda jutottunk, hogy a legképtelenebb állításra is lelünk védvet a logikában, fizika és metafizikában. . . . Annyiféle értelmezés, jelentés, különböztetés, korlátozás, kivétel, hasonlóság (anologia), kétértelműség, alkalmazkodás, arány, működés, képesség, formásság és más ily neműek, hogy bármit sürgetsz is, lehetlen sarokba szorítnod

ellenfeledet, mert vagy kifogás vagy különböztetés vagy más efféle hasadákon kisiklik. Ezen akarván segíteni korunk nagy férfiai, a szentírás és természet ráspolyát vették elő, s a pogányok fizikáját megújíták és gazdagabbá tették, sok hiábavalóságát fedezvén föl és cáfolván meg a pogány bölcsészetnek. . . . Kövessük ezek szorgalmát nem abban, hogy azt a mit ők tökélyessé tettek és véghez vittek, újra készítsük, hanem ott, ahol ők félbenhagyták. Nem meg kell újítani a pogányok bálványai ellen a harcot, hanem tovább menni a természeti bölcsesség birodalmában, okoskodások helyett élvén igaz behozással (inductio).

Ezek a kulcs Bayer bölcsészetéhez, a mint az „Ostium vel atrium naturae“ című munkájának előszavából kitűnik. Így Bayer a leghatározottabb követője verulámi Bacónak. Ugyanazért nem tartom fölöslegesnek, ha éppen ezen munkáját kivonatban közlöm, s az olvasóval egy régi magyar reál bölcsészt, ki a héber „cabalistica“ nyomain bacoí szellemben járt, megismertetek. A munka berendezése s tartalma következő, u. m. előszó, melyből van a fentebbi jellemző kivonat. Ezen előszót követik némely egyetemes tételek mint bevezetés I—XV. ily értelemben: a természetnek célja és határa az embernek boldogsága; hogy ez megnyeressék: használni kell a természetet; használni bölcs magyarázat s ildomos kezelés által, mi a testek származása, elve, alakja, tulajdona, hatása körül forog. Az ember valaha ily módon bírta a természetet az eset előtt, most ilyennek kell lennie Isten akaratjából. Tanulnia kell a természettant. A fizika oly tudomány, mely a természet bölcs magyarázását és ildomos kezelését tanítja. Baco tanai.

Az „Ostium vel atrium naturae“ tanít három főtárgyat. 1. a kezdeti természetet vagy mózesi elemeket; 2. az alkotó természetet vagy Istent, a mózesi szellemet; 3. a szolgáló természetet vagy a mózesi világosságot.

Az ősaný (materia prima, Bayernél mindig massa, én is gyakran fogom ezt használni a szükséges megérthetés végett) a testnek anyagi kezdete, melyet egyenesen Isten teremtet semmiből. Egy része sem veszhet fel vagy semmisülhet meg. Valaha kettős állapotja volt, u. m. ő s másod teremtetési, mint olyan, egyetemes, mint ilyen, részletes. Az ősteremtetési tömeg tulajdonkép sem föld sem víz, sem ég, annál kevésbbé ásvány, növény vagy állat, ha-

nem mind ezek anyagi alapja (basis). Ezen mózesi ősan állapítja az első nappal együtt megszűnt, s ma már nem létezik. A másod teremtetési elem (massa) különös formákba feldolgozott anyag, vagy víz vagy ég vagy föld: ásvány növény s állat alkotása végett. Ezen állapot ma is megvan. Eloszlik az egész munka tíz fejezetre.

Első fejezet. Tételek az alzati (subjacens) természetéről vagy mózesi őselemről (massa). Minden test bir valamilyes anyagi elemmel. I. — Az elem állagi (substantiale) lény. II. Alárendelt és nem végcélú. III. — Mielőtt előállna a test, már kész a massa (elem); mielőtt megszűnnék a test, oda van massája úgy, hogy sem massa nélkül test, sem massa testen kívül. IV. — A testeket ezen massa, egyesülve a szellemmel és világossággal, alkotja; melyekhez járul még emberben az anyagi természetű okos lélek, az egész test vezére, igazgatója. A massa magában nem állítja ki a testet; mert így a test tunya, holt, tétlen dolog volna. Ennél fogva más éltető erőnek is kell a testhez járulniok, melyeket a massa nem adhat. Ezen éltető erőket (principia substantialia) metafizikai szóval legjobban nevezhetni anyagnak általánosan, mely kifejezés jelenti az alárendelt lénynak azon állapotját, mely szerint véghez megy benne a fölény alaptétele; ellentétül a formával, melyben a véges lény a fölény formai lételét éli (status entis subordinati, quo id absolvit entitatem entis principalis fundamentalem; opponiturque formae, qua indigitatur status entis subordinati, quo id absolvit entitatem principalis formalem), vagyis oly kép, jel és jegy, mely a dolgot meghatározza, rendeli és módosítja hogy mástól különbözzék. V. VI. — Az elem a test alapja vagyis a szellem és világosság, alak és tulajdonok hordozója. De a szellem és világosság is alapja a testnek; mert a mint a massa alapja szellemnek és világosságnak: úgy ezek is annak. De az elem subjacens alap, a szellem alkotó és a világosság szolgáló. VII. — A massa a szellem és világosságnak enged, képes alakulni és különbözőleg rendeztetni. VIII. — Az elem tulajdonai kiterjedés, alak, folytonosság, súlyosság. IX. — A mózesi zür egész világ eleme. X. — A világ eleme teremtetett; mert nem lehet két örök, nem teremtetett lény; de Mózes is bizonyítja. Itt első és nem másod teremtetés értendő. XI. — A világ eleme kezdetben formátlan, azaz sem föld sem víz, hanem valameny-

nyi együtt; XII. hogy minden forma elfogadására képes legyen; XIII. minő a füst vagy gőz vagy elszórt parányok. XIV. E gőz elem annyit szült, a mennyi elég volt a térnek betöltésére, XV. miért a világ minden részei érintkeznek egymással, vagyis sehol sincs megszűnés, megszakadás a részek között, XVI; máskép: a világ eleme porosus, likacsos, ürems, XVII. terjedékeny, hígítható, sűríthető, XVIII. mely tulajdonok szerint lehet szilárd vagy kemény, lágy, sika-mos, folyós, átlátszó, füstölő, gőzös és szeszes, XIX. alakítható mint a viasz, XX. örök, mely sem fogyhat sem növekedhetik. XXI. — A világ eleme a szellemmel és világosság-gal együtt az első teremtés határa, a mely^{ig}, a másodiké pedig a mely^{től}. XXII. Minden test külön eleme az egyetemes világelemtől nem lényeg hanem csak a tükély fokai szerint különbözik. XXIII. — A mik a másod teremtés óta lesznek a természetben, nem az egyetemes vagy első terem-tési állapot szerint lesznek, hanem bizonyos részekké osztva a másod terem-tési állapot szerint. XXIV. Az egyszerű vagy kezdeti elem nem test, hanem a testnek principiuma; XXV. ezen egyszerű massa megválhatlan a formától és romolhat-lan; XXVI. az összetett massa test és testnek része; XXVII. alakjától megválható oszlékony és enyészhető. XXVIII.

Második fejezet tételei az alkotó (fabricans) természet-ről vagy Istenről azaz mózesi éltető szellemről. Az alkotó természet főfő ható erő, mely a maga vagy felsőbb ható (agens) által teremtetett massát fölveszi s belé formát, rendet visz. Itt előadatik: az első vagy egyetemes és a másod vagy részletes természet (szellem). Az első vagy egyetemes szellem főfő, teremtetlen, mérhetlen. A másod vagy részletes teremtetett, véges. Továbbá az egyetemes természet vagy belső és közvetlen, vagy külső és közvetett. Amaz behat a tömegbe (massa) mint éltető szellem, azt alakítja (spiritus plasticus); emez különös jellemzést visz a testekbe (s. specificus, individualis); születési (s. nativus), mely a testtel kezdődik; jövevény (s. adventitius); kezdetleges (s. primordialis) a testeket a természetkori állapotban megtartó; égi (s. coelestis), mely a vizek, nedvek által mindenü-vé kiömléd és egységben tartja az egész kerekiséget; csillagzati (s. sidereus), vagy mozgató, elterjedve a csillagokon keresztül, beléjük mozgást és világosságot adó; elemileg állagító (s. elementaris substantificus), az elemeken

átömledve szaporodást s táplát eszközöl; ilyen a földé, légé, vizé; módosító (s. modificativus) a szén, só és higanyban szín, szag, íz s más tulajdonokat ad; magvi (s. seminalis) az egyének s egyedek tovább tenyésztésére; ásványi (s. mineralis), mely sok esztendő, századok alatt munkál az ásványi világban; annyiféle a mennyi az ásvány; a küzdelemtől, melylyel a massát meghódítani tör, nyers, kemény; növényi (s. vegetativus), lágyító; annyiféle a mennyi a növény; érző (s. sensitivus seu animalis), finom, hajtható, a helyből való mozgás szerzője, az állatország mestere, annyiféle, a mennyi az állat.

A részletes szellem alárendelt (s. subordinatus), minden test egyes részei, s azon célok szerint, melyekre rendeltetvék. Példaul más a szív, máj, szem és fül rendeltetése; egészleti (s. totalis), mely az egyes részeket összetartja; szabad (s. liber) vagy kötött (s. ligatus) mint a puska-por, mig nem éri szikra, sat.

A részletes külsőleg alkotó természet minden egyénbe saját tenyészert ad, s ezt saját ujszellemmel gazdagítja, s egyént, fajlag hasonlót nemz; és vagy egyedi, mely másnak hozzájötté nélkül képes magát szaporítani, vagy társas, mely más nélkül nem adhat uj egyént.

Ezen alaptételek XLII elvmondásban (axioma) bőven kifejtetnek.

Harmadik fejezet tételei a szolgáló természetről, t. i. a mózesi világosságról. A világosság közepet foglal az őszany (massa) és szellem között, s mindkettőt meghatja. Vagy kezdeti és egyetemes vagy eredett és jellemzetes. Az egyetemes a teremteskor láttatott, a jellemzetes a teremtes negyedik napján; minden tevellését mozgás és rezgés által végzi. Születési (lux nativa) a testekbe van oltva eredetleg; a testtel kezdődik s vesz; járuló vagy jövevény (l. accessoria v. adventitia), kívülről jő a testre. A láng kirezgő világosság (l. evibratrix); a gyullám (candor s. ignitio). gerjesztés által kirezgő világosság; a szikra erőszakolva kirezgő világosság.

Minden testnek van saját világossága. Azon világosság ez, melyet Isten teremtett, mondván: legyen világosság! Ez, egy szóval, első közvetlen alany (subjectum primum et immediatum), a kifolyásnak (emanatio) igazi forrása. Az a fény, csillám vagy ragyogás, mely szemeinket éri, s a tes-

tekét láttatja, ezen világosságnak a gyermeke. A világosság állag (substantia) vagy különböző járulékok alanya (subjectum, subjacens); a testekben állagi elv szül melege-
dést, szikkadást, gőzt, párol, éget, olvaszt, gyújt, világosít. Nem massa, mert áthat, legbelsőbbjökig járja meg a teste-
ket; mert működik, mozgat, a mi a massának nem tulajdo-
na. Nem szellem, mert érzékel; nem test, hanem a testnek
elve, kezdete. Mint a szellem nem test, hanem a test alko-
tó elve, úgy a világosság sem test, hanem a test szolgáló el-
ve. A világosság az egyetemes természet műtője. — Hosz-
szas volna mindezen tételeket, melyek a természeti tünemé-
nyek felhordásával is a világosságról előadatnak, p. hogy
az eredeti világosság keringés vagy rezgés által hatotta meg
a zürt (chaos), honnan veszik a hold alatti testek a fényt,
mi az a berezgő és kirezgő világosság, napban vagy más
csillagzatokban, sat. átmegyünk a negyedik fejezetre.

Ez tanít a vezérlő természetről és a fölsegítő vagy
végecélről. A vezérlés történik 1. a cél, 2. az élet és 3. a
célhoz jutás módjai által. Első szerint minden szellem o-
hajt ismerni célt, második szerint ösmér képeket s példá-
nyokat (ideas et exemplaria) az alakulás végett, és harmad-
szor van bennök tehetség s ajándék az alkotás vagy önala-
kúlásra.

A végecél minden testben (lényben) Isten jóságának,
bölcsességének és hatalmának dicsőítése. Cél 1. az egyetem,
2. a faj és 3 az egyén java. Az egyetem java épség, teljes-
ség, folytonos összeköttetés, rend és összealakulás, dísz és
szépség. A fajé önfentartás, tenyészés, sokasodás. Az e-
gyéné lenni, élni, hatni. Az egyén java a faj javáért; a fajé
az egyetemért, ezé az emberért, s az emberé ISTENÉRT.

Elmondatok. Isten mindent a legjobb végekre a
maga legbölcsőbb és örök eszméi (ideas) szerint teremtett
hatalmas szavával. A természet semmit se mível hiába. Azt
míveli, a mi legjobb. Mennél közösbb a jó, annál tüzesebben
vonzatik felé a természet (élelemkeresés, öltözködés, a faj
feltartása dühödésig ösztönz). Minden test a legnekivalóbb
szervületet nyeri.

Ötödik fejezet a jellemző és formásító természet-
ről. Minden test áll massai részből, alakulásból és a vilá-
gosság mérsekményéből. Massa, szellem és világosság a
testek belső állagisága, melyeket a reájok jövő alak határoz

meg. A testek formája ama háromtól nem különböző állag, hanem ama háromnak együttes rendessége. Egy testnek csak egy alakja lehet. Az alak vagy nemi vagy egyéni sat.

Hatodik fejezet. A tehetségekről, tulajdonokról, még pedig az elfogadó és ható képességekről. A tehetségek vagy egyesültek vagy különváltak. Származnak az ős anyagtól, szellemtől és világosságtól külön külön, vagy mindegyiktől. Az ősanyagtól van a kiterjedés vagy megnyiség, folytonosság, alak, helyzet. A szellemtől az élet, ösmeret, kívánság, erő, igyekvés, működés. Mindezeknek erőt ad a világosság. Mind a háromtól együtt van a testekben 1. lét (subsistentia), 2. szám, 3. hely, 4. idő, 5. részkülönőség (distinctio partium), 6. rend, 7. helyzet, 8. hatás magára és másra, 9. szenvedés mástól.

Hetedik fejezet. Az ékesítő tehetségekről. Ezek hasonlóan erednek vagy ama háromtól külön vagy együtt. Az ősanyagtól van a hígályosság és szilárdság, suly, durvaság, finomság, darabosság, homály és átlátszóság; nedves és szárazság, hosszúság, szélesség, mélység, magasság, egyenlőség, hasonlóság és a szervültség. A szellemtől a mozgás, erő, egészség, csend és szeretet, és ezek ellentétei. A világosságtól meleg, fényesség, homály, rend, szabadság, és ezek ellentétei... Mind a háromtól egyenlően illóság (volatilitas), keménység, érettség, egyesültség, magány, segítség sat. vagy ezek ellentétei.

Nyolcadik fejezet. Az ösztönzőkről. Ezek a szeretet és gyűlölség, vonzódás és iszony. Minden szeretet indítója valami jó, s minden iszonyé valami rossz.

Kilencedik fejezet. A társakozó természetről, mely szerint a testek egyeznek vagy ellenkeznek, engednek vagy hódolnak, vagy uralkodnak és győznek. Innen a másulás, mozgás, halál, termékenység, meddőség, koresülés, rothadás sat.

Tizedik fejezet. A természet játékairól. A testek különbözőknek mutatkozván, osztályoztatnak és pedig szélesebb és szorosabb körökben. Így a nem, faj és egyén. Ezek fokok. A magasabb fok minden alsóbb fokot magába foglal. Az őseredeti test megtartja formáit a magvi (seminalis) testekben. Az őseredeti lény a származottban tökélyesül. A faj megáll a világgal és nem vesz el. Az őseredeti

deti lények száma marad, mint a hogy Isten által megte-remtvék. A magvi (származott) lények egyedileg elromlanak; de tenyészás által megmaradnak mint faj és nem. Uj faj nem ered, annál kevésbbé nem (genus). A szörnyek ha vannak, nem tesznek uj fajt.

Munkái: 1) *Disputatio metaph. secunda: summariam decisionem controversiarum de entis ratione exhibens.* Wittebergae 1658. 4. 2) *De gnomone sciaterico.* Witteb. 1658. 4. 3) *De notitia Dei naturali.* Wittebergae. 1658. 4. 4) *De angelorum existentia.* Ugyanott és akkor 4. 5) *De conceptu entis veri et realis.* Witteb. 1658. 4. 6) *De nominali entis protheoria.* U. o. és a. 4. 7) *De attributis entis in genere.* U. o. és a. 4. 8) *De uno vero et bono.* U. o. és a. 4. 9) *De causa et causato.* U. o. 1659. 4. 10) *Diss. 10 metaphysica de eodem et diverso, simpliciter et composito.* U. o. 1659. 4. 11) *Ostium vel atrium naturae ichnographice delineatum, h. e. fundamenta interpretationis et administrationis generalia ex mundo, mente et scripturis jacta.* Cassoviae 1662. 8. 12) *Filum labyrinthi et cynosura, seu lux mentium universalis, cognoscendis, expendendis et communicandis universis rebus accensa.* U. o. 1663. 8. 13) *Summariae decisiones metaphysicae publicis disputationibus exhibitae.* Witteb. 1667. 4. 14) *Heraclius Africanus titl. Stanislao Heraclio Lubomirsky praesentatus nomine 13 oppidanorum pastorum,* 1675. fol. Mindezek Klein után előszámlálva. Jöcher*) említi következő című munkáját 15) *Vranometria, de mely hol nyomtatott, nem; és Horányi**) nagy érdemül rója fel neki, hogy 16) Theophrastus (szerzői álnév) könyvének uj kiadását rendező 1656.*

Mindezen munkák közül az egy Ostium-ot volt alkal-
mam láthatni eddigelé.

Erdélyi János.

*) Gelehrten Lexicon. Tom. I. Lit. B. 363. lap.

**) Mem. Hung. et prov. P. I. 155. lap.

A PROTESTÁNS EGYHÁZ VISZONYA AZ ÁLLAMHOZ.

Történelmi és egyházjogi szempontból.

Az alap, melyen az evangyéliomi egyház alkotmányának fel kell épülnie, ha ugyan lényegéhez s a reformáció által kimondott alapelvekhez hű akar maradni, a keresztyén község eszméje. Ezen egyházalkotmányi elv önként foly az egyház fogalmából, melyet a reformátorok és hitvallások a szentírás alapján felállítottak. Ha azért arról van szó, mikép kell a látható egyházat szervezni, a szabályozó ezen kérdés lesz: Mi az egyház?

Az egyház nem külső látható intézet hierarkhiai szervezettel, hanem község a hit és szentlélek közösségében. *Ecclesia principaliter est societas fidei et spiritus sancti in cordibus* (Apol. confess. c. IV.). Ez az evangyéliomi egyház alapnézete. A tridentinum ellenben azt mondja: *si quis dixerit in ecclesia catholica non esse hierarchiam divina ordinatione institutam, anathema sit.* Az evangyéliomi egyházfogalom tehát éppen ellentéte azon nézetnek, melyet röviden így lehet kifejezni: a papság az egyház. Sőt inkább az egyház evangy. fogalma magában foglalja a reformáció ama másik nagy elvét is: a hívők mindnyájan papok. Ezen hívőkről mondja Péter apostol: „Ti választott nemzetség, királyi papság, szent nép vagytok, oly nép, melyet Isten sajátjának tart, hogy annak hatalmas dolgait hirdessétek, ki titeket a sötétségből az ő csodálatos világosságára hívott (1. 2, 9.). S ugyancsak ő mondja: „Ti mint élő kövek építtessetek fel, hogy legyetek lelki ház, szent papság a lelki áldozatok áldozására, melyek Istennél kedvesek Jézus által“. János pedig így szól: „Ki megváltott, minden ágazatból és nyelvből, népből és nemzetségből tett a mi Istenünknek királyokká“, hogy gyűjtsük és építsük az élő Isten anyaszentegyházát, s „papokká“, hogy állítsuk a mi testünket élő, szent és kedves áldozatul Istennek, „és uralkodjunk a földön“. (Jel. 5. 10.).

A protestantizmusnak tehát két legfontosabb tétele: az egyház a hívők községe s a hívők mindnyájan pa-

pok. Mindkettőnek közös gyökere s életelve a Krisztusban mint megváltóban vetett hit. Ezen tételeknek kell tehát vezérül szolgálniok mindazon kérdések megfejtésében, melyek a látható egyház szervezésében fölmerülnek, s ezek vezérnyomain azok mind szépen fölfejlének.

Az egyház a hívők községe. Ez az egyik főtétel. Az egyház tehát a hit bensőségén alapúl, melyet csak Isten ítélhet meg, s ennyiben mondhatni, hogy az egyház láthatatlan. „De azért, a mint Kálvin írta a francia királynak, az jelen van, s jelenléte nem külső fény, hanem egyedül Isten ígéjének tiszta hirdetéséből s a sakramentomok szereztetésszerű kiszolgáltatásából ismertethetik meg“. Nincs tehát két egymástól teljesen különböző egyház, mintha a látható és láthatatlan egyház egymás mellett avagy egymáson kívül volnának; hanem ez amannak benső, hit- és szellem-élete. Igen fontos szerepet visz az egyház szervezésében a hit általi megigazulás apostoli tanára fektetett egyházfogalom. Ebből ugyanis megtanulhatjuk, hogy a keresztyénségnek egyik része sem igényelheti magának jogosan, hogy ő kizárólag a kathol. vagy egyetemes egyház s kívülre nincs idvesség. Minden egyes látható község s a különböző községi körök vagyis a részletes egyházak csak változandó és folytonos tökélyesülés alá vetett nyilatkozatai ama benső, eszményi egyháznak. Legfelebb is csak annyit mondhatunk a reformátorok értelmében szólva, a hol Isten ígéje tisztán hirdettetik és a sakramentomok Krisztus rendelése szerint szolgáltatnak ki, ott megvannak a valódi egyháznak megismertető jelei és így ott annak valódi, élő tagjai is vannak. S ha már most arról van szó, melyik alkotmány felel meg legjobban a valódi keresztyén egyház fogalmának, mondhatjuk: mindenesetre az, mely szervezetében és intézményeiben a keresztyén község evangyéliomi eszméjét leghívebben kifejezi s a hitéletet leghatályosabban előmozdítja.

Az evangyéliomi egyház fogalmán meg kellett törni minden egyeztetési kísérletnek a római egyházzal, mely Németországban, főkép a közvetítő szellemű Melanchthon által többször megkísértetett; mert az nyílt s állandó protestáció az egyház hierarkhiai szervezete ellen. De ezen szenved hajótörést magában az evangyéliomi egyházban is minden hierarkhiai irányzat s törekvés. Ily irányt követnek

a német evangyéliomi egyházban jelenleg a tulzó lutheránusok, kiknek protestáns ellenes nézetöket a különben velök szellemben rokon Hengstenberg így jellemzi: „az ev. egyház nem hit, hanem sakramentomi egyház“. „Ezen hiperlutheránusok, mond Schwarz, a mennyiben általában Lutherhez kötik magukat, kizárólag az ő sakramentomi tanához támaszkodnak, azaz azon oldalához Luthernek, mely a római katholicizmus felé esik, ama setét, még a katholicizmus árnyékában nyugvó, nem pedig az ő saját és legjobb lényéhez, nem amaz uj, a protestantizmust megalapító és mégis a hit általi igazulásnak ősi, Pál apostoli tanához“ *). Az evangyéliomi egyház nem a megkereszteltek, hanem a hívők községére fekteti a súlyt, egyesítvén a láthatlan egyház eszméjével az egyetemes papság eszméjét, melyek amaz egy közös életgyökere, az idvezítő hiten állanak.

A hívők királyi papi nép. Ez a másik főtétele. A mint a reformáció ismét világosságra hozta ama nagy igazságot: az idvezség nem az egyház és annak közbenjáró hatalmától függ, hanem egyedül a hittől, mely visszahelyez a fiúság jogába, azonnal áttört a korlát, melyet a hierarkhia vont Isten és a lelkismeret közé s felnyit az igazság és idvezség közvetlen útja. A hol ezen igazság győzött, ott a papi egyház helyét a keresztyén község foglalta el. Ebben amaz egy fő a Jézus alatt minden tag egyenlő s a mint kiki szabadon járulhat Istenéhez, úgy jogosítva is van, hogy szellemi erejének mértékéhez képest az egyház egyetemes ügyeinek vezetésében részt vegyen. Igen, az evangyéliomi egyháznak feladata, hogy kitünőleg községi egyház legyen, melyben, mint Luther oly szépen és erőteljesen kifejezi, a hívők mindnyájan papok s nincs más különbség, mint a szolgálatra nézve, a mint Pál apostol mondja: mindnyájan egy test vagyunk ugyan, de minden tagnak megvan a maga munkája, hogy a másiknak szolgáljon. A mi azonban a községben mindenkié, azt senki sem ragadhatja magához, hanemha Isten igéje szerint hivatik. A lelkészeknek sincs tehát semmi letörölhetlen bélyegök, mely öket a községből s község felibe emelné, habár az egyház

*) Karl. Schwarz: Zur Geschichte der neuesten Theologie. I. 387.

alakulása a lelkészi hivatalt szükségkép föltételezi isteni meghagyás és emberi rendelmény szerint, melyet a smalkaldi cikkek így fejeznek ki: „A hol egyház van, ott a parancsolat is megvan, hogy az evangyéliom hirdettessék. Az egyháznak tehát hatalmának kell lenni egyházi szolgálakat választani és ordinálni“. Az egyetemes papság joga nem tesz rövidséget a lelkészi hivatalnak, viszont ez nem teszi fölöslegessé amazt, hanem egymást kiegészítik. Az egyház igaz tagjainak közös hivatása, hogy építsék az ur testét s egyedül Isten igéjének hatalmával és tekintélyével.

Az alap tehát, melyen az evangyéliomi egyház alkotmányának fel kell épülni, a hit közösségén s a hívők egyetemes papságán álló keresztyén községi élet. Ez alapon épült fel az ős, apostoli egyházalkotmány, a hit és szeretet közössége, az egyenlőség s testvériség lévén egyetemes jelleme. A reformátorok is elismerték, hogy az egyházi hatalom magában az egyház egyetemében van s az alkotmánynak a községi élet alapjául kell feküdnie: mégis mondhatni, főkép a svájci reformáció határán sikerült az egyház alkotmányát a községi élet alapján szervezni. A német evangy. luth. egyházakban vagy ki sem fejlett az vagy ha kifejlett is, idővel az államviszonyok hatalma alatt teljesen elsatnyult, s még az evangy. ref. egyházat is magával ragadta az államhatalom mindent központosító örvényébe. Így lőn, hogy míg más helyeken a keresztyén községi élet szabadabb mozgása csodás hatalmat fejtett s fejt ki, magában a reformáció ős hazájában a községi élet hiánya avagy fejletlen volta miatt az egyház szellemi ereje annyira megtört, hogy ellenei gúnyolódva mondják: az evangyéliomi egyház már csak az állam kegyelméből él.

Az egyháznak a község alapján kell magát szerveznie. Ezen alapelvből önként foly az egyházalkotmány második alaptétele: az egyházi hatalom magában az egyházban, mint községben van. Más szavakkal: az egyház önhatósági joggal bír (autonomia), melyet Krisztus lelkének igazgatása alatt egyedül Isten igéjének szabályozó tekintélye szerint gyakorol, szem előtt tartva az egyház legfőbb célját és egyesek lelkismereti szabadságát. Az egyháznak tehát mint községnek joga olvasni és vizsgálni a kijelentés okmányát, a szentírást s vallásos nézeteit szaba-

don nyilvánítani (jus fidei); hitelveit s tudományát kifejzeni s vallástételbe foglalni (jus confessionis); a hitvallás tan-tételeit, az egyház alkotmányát s szertartásait Isten ígéje szerint átvizsgálni, javítani (jus reformationis); az isteni tisztelet rendét, módját megszabni, elrendelni, hogy a val-lás szertartásaiban az egyházközség hitelvei fejeztessenek ki (jus sacrorum); az ige hirdetésére, sakramentumok ki-szolgáltatására, egyházi fegyelem gyakorlására lelkészeket választani, rendelni és felavatni (jus sacerdotii); az egyhá-zi fegyelem szabályait meghatározni (jus correctionis); az alkotmányozó hatalmat gyakorolni vagyis a törvényhozást, felügyelést, végrehajtást szervezni, az egyház jogait úgy az állam miként más egyházak irányában képviselni s fen-tartani (jus regiminis). Ezen jogokból több más jogok is folynak, nevezetesen az iskolai oktatás szervezése, vezérle-se sat. Az egyháznak már mint községnek joga elvileg ma-gában foglalja, hogy az egyházi hatalomban részt vegye-nek úgy egyes községek miként ezen községek egyeteme, az egyház részint közvetve részint képviselők által az egyházalkotmány szerves útján s Isten ígéjének szabályozó tekintélye alatt. Az egyház tagjainak ezen jogosultságában, az önkormányzás kellékénél fogva, egyesülve kell lenni jog-nak kötelességgel, szabadságnak törvénnyel. A szabadsá-got a törvény és rend, a rendet és törvényt a szabadság te-szi erőssé.

Ha az egyháznak ezen önkormányzás jogára épült al-kothmányát bizonyos névvel akarjuk megjelelni, azt a pres-biteri zsinati alkotmány nevezete fejezi ki. Ezen alkot-mánynak ugyanis lényegét röviden a következő tételekbe foglalhatjuk össze: az egyház a Krisztustól szerzett szabad s önhatósággal bíró vallásos társulat az államban; minden egyes község jogosítva van részt venni miként saját úgy az egyház egyetemes ügyeinek vezetésében; az egyházi ha-talom gyakorlása az egyes községekben részint közvetlen részint képviselők által történik; a presbitérium azon legal-só hatóság, melyben a felügyelettel, igazgatással, fegyelem gyakorlásával a tanító és igazgató vénék (presbiter) van-nak megbízva; az egyes községek s azoknak presbitériumai nem függetlenek, hanem mint az egyetemes községnek, az egyháznak tagjai a hit és alkotmány közös alapján zsinati kötelékben állanak; a zsinatok, melyek a látható egyház

terjedelméhez képest fokozatosan emelkednek, a községek lelkeszi és világi képviselőiből állanak; a képviselő vének a törvényhozást s igazgatást az egésznek nevében s tekintélyével viszik. Ezen alkotmánynak jelleme egyenlőség amaz egy fő, a Jézusban, és szabadság, Isten ígéjének egyedüli és föltétlen tekintélye alatt. A presbiteri alkotmány nem tűri a zebedíták lelkét, hanem így szól Jézussal: „Tudjátok, hogy a fejedelmek uralkodnak, a hatalmasok hatalmaskodnak, de ti közöttetek nem így leszen, hanem a ki ti közöttetek nagy akar lenni, legyen ti szolgátok. És valaki ti közöttetek első akar lenni, legyen ti szolgátok. Mint az embernek fia nem jött, hogy szolgáljanak neki, hanem ő szolgáljon s adja életét váltságul sokakért“ (Mát. 20, 20.).

Ha nyomozzuk, hová nyulnak be a presbiteri alkotmánynak kezdő szálai, azokat a szentírásban s az ő, apostoli egyházszerkezetben találjuk fel, melyek itt is vezérül és szabályozóul szolgálnak, ellentétben azon nézettel, hogy az írás és apostoli szerkezet az egyház szervezésében épen nem kötelező. Ezen nézet az egyházat ott, a hol az tulságosan érvényre emelkedett, végre is ezen elv nyomán: az egyházszerkezet nem idvezségben járó dolog, a mi ugyan igaz, az államhatalom kezébe adta.

Ezeket előre bocsátva lássuk már most a protestáns egyház viszonyát az államhoz először történeti fejlődésében, szem előtt tartva a presbiteri egyházalkotmánynak itt kifejtett s előre bocsátott alapelveit.

A keresztyén egyház a római állam ellenséges nyomása alól N. Konstantin alatt szabadult fel. Most már a keresztyén vallás, ezen religio illicita, lett az állam vallásává. Az egyház intézményeit a császár szentesítette s azok a birodalmi törvény kötelező erejével s tekintélyével birtak. Az egyház tehát az állam védelme, de mondhatni, a világi hatalom uralma alá is jutott. Mily veszélyes szövetség volt ez az egyházra nézve, arról bizonyosságot tesz a történelem. De csak hamar feltűnt az egyházban az imperium és sacerdotium eszméje, mely szerint a világot két hatalom igazgatja s ezek közül a papi a főbb; mert az isteni dolgok vezérlése bízott rá. A visszahatás, mely az államhatalom nyommasztó sulya ellen feltámadt, idővel mindig több több tért foglalt el, mig nem végre kimondatott: az egyház önálló s független; a pápa a világ ura s minden hatalom egyház-

ban és államban a pápai hatalom kifolyása. A mily mértékben emelkedett a hierarkhiai hatalom, azon mértékben veszté el az állam jogát s hatalmát az egyházra s a szerep megváltozott. Amott az állam nehezkedett az egyházra, itt pedig az egyház igazta meg az államot. Az egyház, mond, isteni intézet hierarkhiai szervezettel, melynek élén a római pápa áll, mint az egységnek képviselője s kezébe adatott az igazság és üdv minden kincse. Hogy valami szent és jogos legyen, annak az egyház szentesítése alá kell jönie, miként az idvezségnek is föltétele az egyház iránti engedelmesség. Gondolhatni, mily állás jutott az egyház ezen fogalma mellett az államnak. A római egyház nézete szerint az állam nem isteni intézet, divina ordinatio, hanem önkény szüleménye s isteni jogszerűségét és erkölcsi jellemét az egyháztól külesünzi. Sicut luna, mond III. Ince, lumen suum a sole sortitur: sic regalis potestas ab auctoritate pontificali suae sortitur dignitatis splendorem. Az egyházi hatalomnak ezen túlfeszítése nem maradt visszahatás nélkül. Mig egy részről a pápa királyi és papi hatalmánál fogva, melyet állítólag Krisztustól nyert, nemcsak az egyház, hanem a világ fölötti uralmat is magának igényelte s gyakorolta is: más részről az államban is fölébredt önállóságának s függetlenségének érzete s a hierarkhiával hosszú és véres harcot vívott, hogy visszanyerje önállóságát s azon hatalmat, melyet tőle az egyház a maga körébe ragadt.

Miként a lelkismeretnek ugy az államnak is végleges fölszabadulása a hierarkhiai uralom alól a reformáció műve volt. A római egyház ugyan a trienti gyűlésen újra az egyház hierarkhiai szellemében nyilatkozott, de a XVI. századtól fogva mindinkább érvényre emelkedett az állam önállósága és fenségi joga. Engedelmeskedjete a polgári hatalomnak nem pusztán félelemből, hanem a lelkismeretért is, mint isteni intézménynek, hanemha vétkes dolgot parancsol, midőn Istennek kell inkább engedni mint embernek. Így fejezték ki magukat a reformátorok és hitvallások az államhatalom irányában s ezzel elismerték az állam erkölcsi alapját s isteni jogszerűségét. Az állam fogalmával szükségkép az egyház és állam viszonyának is változnia kellett. Miként alakult ezen viszony, s közelebb miként igyekezett élet és tudomány megfejteni és elrendezni a protestáns egyháznak államhozi viszo-

nyát az egyház elvei s állam új fogalmához képest és sikerült-e ez mindeddig, lássuk főbb vonásaiban.

Itt legelőbb is azon egyházakra fordítjuk figyelmünket, melyek a lutheri reformáció jellemét öltötték magukra *).

„Noha testben járunk, a mi vitézkedésünknek fegyverei nem testiek, hanem az Isten ereje által erősek a nagy erősségek lerontására, mikor t. i. minden emberi okoskodást elfordítunk és minden nagyságot, mely felemelkedik az Istennek ismerete ellen és az emberek gondolatait foglyúl viszsziük, hogy a Krisztusnak engedjenek“ (2. Kor. 10. 3, 4, 5.). Ezen apostoli igékre építi Luther azon nevezetesszavakat, melyekben az egyházi és világi hatalom közt megvonja a határt kijelölván mindeniknek saját körét. Miután elmondja, hogy az emberek kétféle törvény alatt állanak u. m. Isten országában Krisztus, a világi országban pedig a felsőség alatt, így folytatja: „Mindenik országnak meg kell lenni a maga törvényének és jogának s törvény nélkül sem ország sem kormány fel nem állhat. A világi kormánynak oly törvényei vannak, melyek nem terjednek tovább mint a testre, a javakra s a mi külső van e földön. Mert Isten nem engedheti s nem is engedi, hogy a lelkeken rajta kívül más uralkodjék. Azért ha a világi hatalom a léleknek merészel törvényt szabni, Isten kormányába vág s csak a lelkeket csábítja el s rontja meg. Azért ezen két kormányt gondosan el kell egymástól választani s mindkettőt meghagyni, hogy álljon, egyikef, mely kegyessé tesz, a másikat, mely külsőképen békeséget szerez és a gonosz tetteket elhárítja“. (Von weltlicher Oberkeit, wie weit man ihr Gehorsam schuldig sei. Luth. W. I. 425. Waleh.). Midőn Luther az állami és egyházi hatalom viszonyára nézve így fejezi ki magát, nem húzza vissza azon örökre nevezetesszavakat, melyekben az egyház hierarkhiai fogalmával homlokegyenest a világi felsőséget is az egyház tagjává avatja, fölhíván a közös munkára. Minthogy a világi hatalom is, mond, velünk együtt megkereszteltetett s ugyanazon hite s evangyélioma van, engedjük, hogy legyenek papok és püspökök s hivata-

*) Biztos vezérfonalat ad e tekintetben kezünkbe Richter L. „Geschichte der evang. Kirchenverfassung in Deutschland“ című művében, melyben a prot. egyházalkotmány fejlődését magukra az eredeti forrásokra utalva adja.

luk legyen hasznára a községnek. Ő csak azt akarta, a mint a hitvallás szavai kifejezik, hogy az egyházi és világi hatalom össze ne zavartassék, minthogy bizonyos, a mint Melanchthonnak írta, hogy a két kormány egymástól elválasztott s különböző. Nem akarta az egyházat az államtól teljesen elszigetelni, mintha egymással viszonyban sem állhatnának, hanem csak elkülöníteni, hogy mindkét intézet isteni jogszerűségénél fogva teljesítse feladatát s Isten országának létesítésének végcéljában találkozzanak.

Az egyháznak mint saját étellel s önhatósággal bíró vallásos társulatnak kell vala fölépülnie a reformáció által szentesített alapelveken. Ily alapokon s önállóság kísérté meg a hombergi zsinat (1526.) a hesseni egyház szervezését; de ezen községi-zsinati alkotmány, mint szép eszmény, a mint feltűnt, azonnal el is enyészett, nem mintha alapja nem avagy hibás volt volna, hanem mert az idő nem kedvezett. De ily önálló életnek indult az egyház mindeütt, hol az az államtól függetlenül sőt annak ellenséges nyomása alatt szervezte magát. Az elveken azonban sok helyen diadalmaskodott a viszonyok hatalma. Maga Luther is föladta az állást, melyet, hogy visszaverhesse az evangélium ellenségeinek megtámadásait, az államhatalom irányában elfoglalt, habár később is többször fölemelé intő és kárhoztató szavát, nehogy az egyházi és világi kormány össze zavartassanak. *Satan pergit esse satan; sub papa miscuit ecclesiam politiae, sub nostro tempore vult miscere politiam ecclesiae*, így irt többek közt Luther 1543-ban s szavai világosan mutatják, hogy ő épen oly gonosznak tartá az egyházban a fejedelemúri korlátlan hatalmat, mint a hierarkhiát. Mi az oka, hogy az egyházalkotmány fejlődésében korán ily forduló pont állott be, mely a német tartományi egyházakat végre is az államhatalom kezébe juttatta? Ennek főoka volt az anabaptistai mozgalom s a pórlázadás. A helytelenül értett reformátori eszmék s a oroszúl használt keresztyén szabadság megszédítette a fejeket s miként a polgári társaságot teljes felforgatással, úgy a reformáció áldásait végveszélylyel fenyegették, megvetvén a rajongók az Isten írott igéjét, lelkészi hivatalt, polgári felsőséget. — Mondhatni, hogy főkép az események árja akasztá meg az egyházalkotmány természetes és élvszerű fejlődését s téríté más irányba. Nehogy a reformáció nagyszerű kezdeményei

meghiusuljanak s a rajongók kicsapongásai s a pórlázadás iszonyatosságaiért Luther és a reformáció tételesenek felelőssége, most már a lelkeszi hivatalra fektetése a súlyt s a polgári felsőségnak kitűnő jogot s befolyást adott az egyház kormányzására. Nem azért nyilatkozott a hesseni alkotmány ellen, mintha feladta volna azon elvet, hogy az egyháznak a községi élet alapján kel felépülnie, hanem mert, a mint más alkalommal kifejezé, még nincsenek hozzá emberek; azért nem szervezhetne oly rendezett községet, mely a Krisztus evangyélioma szerint igazgattaság. De a politikai viszonyok is mindinkább fenyegetőbb alakot öltöttek magokra. Azért kérte s kényszerítette Luther a szász választó-fejedelmet, hogy keresztyéni szeretetből, mert mint világi felsőség nem tartozik, s Istenért az evangyéliom és keresztyén nép javára rendeljen férfiakat a püspöki tiszttel teljesítésére, miután ezen hivatal felfüggesztetett s közülök egyik sem érzi magát hivatva és feljogosítva, hogy azt felállítsa. A fejedelem engedett a fölhevítésnek, s az ő nevében és tekintélyével kiadott egyházlátogatási utasítások és rendszabályokban (1527) letétettek az alapok, melyeken később az evangy egyház alkotmánya felépült, magán viselvén eredetének bélyegét. Csalódnék tehát, ki azt hinné, hogy a reformátorok föltétlenül hívták meg a keresztyén felsőséget az egyházkormányra. Ők a polgári felsőség segélyét csak addig akarták, míg a törvényes tekintély az egyházban helyreállíttatnék. De magok a fejedelmek is úgy nézték azt, mint szolgálatot az egyházban isten dicsőségére s az evangyéliom javára. *Coacti sumus, ez áll a porosz egyházszervezetben (1530), aliénū officium, hoc est episcopale, in nos sumere, ut quantum fieri possit, corrigenda aliqvo modo mutarentur adeoque in meliorem formam et statum dirigerentur.* Szükség volt az egyházban kormányra, azért, ha a püspökök az evangyéliomnak szabad folyást engednek s a lelkiismeretet nem kényszerítik, továbbra is közben hagyják a püspöki jogok gyakorlását, nem isteni hanem egyházi rendelés szerint. Ily szellemben fogalmazta Melanchthon az ugynevezett „wittenbergi reformációt“ (1545), melyben a fegyelem és házasságügy a konzisztóriumok, mint egyházi törvényszékek, körébe utasított, az egyházkormányzás pedig a püspököknek hagyatott

fel. De végre is a római egyházzal minden egyeztetési kísérlet megghiusult s a reformátorok nem láttak más, célosabb utat, mint a fejedelmeket hívni fel a püspöki jogok s kötelességek átvételére, kik különben is erre a spirai (1526) birodalmi gyűlés által már némileg fel voltak jogosítva. Feledék, hogy a püspöki hatalom vagyis az egyházkormányzat joga (potestas jurisdictionis) magában az egyházban van s az egyházalkotmány és kormányzat nem épen oly közönyös dolog (adiaphorum), mint Melanchthon állítja s utána még ma is az evangy. egyházban sokan állítják, hanem a melynek az egyházban a község alapján kell fokozatosan felépülnie s állandóan az egyház körében maradnia. Az sem áll, hogy az evangyéliomi egyház azért nem szerveztethetett önállólag s elvszerűen, mert még nem voltak hozzá emberek. Ide is illik ez némi változtatással: Die Konstitution eines Volkes, je vortrefflicher sie ist, das Volk eben um so vortrefflicher macht. Az egyetemes papi jellemtől meghatott intézményeknek kell vala papi népet nevelni. A reformátorok azonban ragadtatva az események árjától, ha elvben nem, de tetteleg feladták az egyetemes papság eszméjét, pedig a község ezen papi jelleme szabályozója minden egyházalkotmányi kérdésnek. Most már az egyházi szolgálat egész súlya a lelkészi hivatalra tétetett, mint a mely az egyházban föltétlenül szükséges s egyedül állandó, a községi tagoknak nem nyittatott tér visszanyert papi joguk gyakorlására s az egyházkormányt a fejedelmek kezébe adatott.

A fejedelem mint kegy- és védúr köteles az egyházat segíteni s oltalmazni minden külső és belső erőszak ellen s föltartani a rendet és békét; mint a törvény mindkét táblájának őre gondoskodik alattvalóinak nemcsak világi hanem lelki javáról is, az igaz tudományt védi, a tévtanokat elnyomja; mint az egyház kitűnő tagja szolgálni tartozik az egyháznak szeretetből isten dicsőségére s a keresztyén nép javára; továbbá az ágostai 1555-iki vallásbéke felfüggesztvén a püspöki hatóságot az evangélikusokra nézve, ezen hatalom (potestas jurisdictionis) a fejedelmekre szállt. Ezek voltak az érvek, melyekkel a fejedelmek egyházkormányzati jogai védelmeztettek s igazoltattak. Ezekhez járult még azon terjedező vélemény, hogy a törvényhozás és kormányzás joga általában a

fejedelmet és világi felsőséget illeti isteni rendelés szerint, melyre később a földesúri rendszer (territorialismus) védői oly nagy súlyt fektettek. Így állt elő a fejedelem püspöki joga (jus episcopale), nem mint a felség fogalmából származó, hanem mint az egyházban szerzett jog.

Nem engedi ez értekezés köre, hogy történelmi részletekbe bocsátkozzunk; azért röviden csak annyit mondunk, hogy miután a hesseni presbiteri szerkezet még bölcsőjében meghiusult s az első vallásbéke az egyházak szervezésére utat nyitott, a luth. reformáció határán általában a fejedelemúri vagy konzisztoriális alkotmány fejlődött ki. Ezen alkotmánynak eredeti s általános jelleme s alapelve az, hogy az egyházkormány a fejedelem kezében van úgy isteni hivatás miként a birodalmi törvény szerint, s azon egyházi hatóságok, melyek ezen kormányt a fejedelem nevében s megbízásából viszik, a konzisztóriumok s ezen hatóságok alatt álló szuperintendensek. A kurszász, würtembergi, braunschweigi, mecklenburgi egyházszervezetek, melyek a német tartományi egyházak szervezésében példányul szolgáltak, mindnyájan ezen konzisztoriális alapon épültek fel. Hogy a kezdetben kapott irány mily túlnyomó hatalmat gyakorolt a német protestáns egyházalkotmányok kifejlésére, mutatja az, hogy Ostfriesland, Nassau s Pfalz is, melyek tudomány és szervezésben református irányban indultak, valamint más részről a porosz hercegségben s Kurbrandenburgban a püspöki kormányzat, mely egy ideig fentartotta magát, végre is kénytelenek voltak a konzisztórializmusnak meghódolni. „A német lutheri egyházkörökben, mond Richter, az alkotmány a XVI. század végével egyésekben ugyan több különféleséggel, de általában ugyanazon alapon rendeztetett el. Az egyházkormány, melyet egyes körökben a tanító rend gyakorolt, elejtetett s a súlypont a konzisztóriumokban volt, a melyek felett a fejedelem állt tanácsosival, mint legfőbb hatóság, melyben a kormányzat úgy szellemi miként világi oldala összpontosult. Kérdjük már most, hol talált ezen szervezetben az egyetemes papság eszméje, mely iránt Luther egykor annyira lelkesült, kifejezést? Erre nem nehéz megfelelni. A lutheri egyházalkotmányoknak közös jelleme, hogy azok a községet nem úgy nézik mint jogi személyt, hanem mint tárgyat, melynek csak köteleességei vannak — —, mint durva

népet, mely isten igéjének fegyelme s a kormány rendőrsége alatt áll. Hol foghatna itt helyt gondolata is azon községnek, mely hivatva van, hogy saját háztartásában rendszeres részt vegyen? — Könnyű tehát kimagyarázni, miért hogy az egyházi szervezetekben a községek joga vagy egészen eltűnt vagy legalább háttérbe szorult“ *).

Bármily tanuságos és érdekes volna a fejedeleműri egyházigazgatás történeti fejlődését nyomról nyomra kísérni: mi itt ezen fejlődésnek csak felvett tárgyunkat érdeklő főbb mozzanatait emelhetjük ki. A tizenhetedik század a rendszeresnek, protest. skholicizmusnak kora volt. Midőn a reformáció hitelvei a vallástételekben hitágazati alakot nyertek, jelen volt az idő, hogy az egyház a hittudomány rendszeres fölépítésén munkálódjék. Ezt hozta magával a szabad vizsgálódás elve s a tudományos szellem, mely a protestantizmusnak hiv szövetséges társává lett. Vessünk csak egy futó pillantást a protestantizmus belső fejlődésére s azonnal meggyőződünk, hogy ezen század az egyház és hittani irodalom termékeiben igen gazdag volt, akár a hittudomány rendszeres kidolgozását akár egyes hitágazatok tudományos megalapítását tekintjük. Ezen irányt látjuk az egyházalkotmány terén is. A püspöki hatalom vagyis egyházkormányzat joga s a polgári felsőség, lelkészi rend és a község tagjainak ezen kormányhozi viszonya s jogosultsága fölött különféle elméletek keletkeztek. A tizenhetedik század mint tényt vette át, hogy a püspöki jog a fejedelem kezében van. Ezen jognak elvi s tudományos fejtegetése s az ezen alapra fektetett egyházjogi elmélet megalapítása tulajdonképen most következett be, bár, a mint láttuk, már Melanchthon igyekezett azt különféle érvekkel támogatni. Így fejlett ki legelsőbbben is Stephani, Reinking, Gerhard s Carpzov nyomain az úgy nevezett püspöki rendszer. Azon alapelveket, melyeken ezen rendszer fölépült, Stahl a következő tételekben adja elő: 1. Az egyházkormányzatot az egyházi hivataltól szorosan el kell választani; 2. feladata különösen a tiszta tudománynak megőrzése, s e célból kötelessége a nyilvános igehirdetésre felügyelni és a hittani vitás kérdéseket eldöntetni; 3. az egy-

*) Ludw. Richter. Geschichte der evang. Kirchenverfassung in Deutschland. I. 135, 136.

házi kormányzat isteni rendelés szerint az egyházat s innen a fejedelmet mint az egyház első tagját illeti, s jogilag a vallásbékék által a püspökökről a fejedelmekre szállt; 4. a fejedelmet azonban csak külső oldalánál fogva illeti (potestas externa), a rendelmények tartalmának végrehajtását a tanító rend ítéletéhez tartozik szabni. E mellett a népet illeti még a helyeslés és (e felett különbözők a nézetek) az elvetés joga. A három rend elmélete. 5. A fejedelemtől van tehát a világi és egyházi kormány különböző módon, különböző jogi alapon, vagy különböző minőségben és különböző jogosultsággal*). Az egyházban, mint láttuk, ezen elmélet szerint három rend van: status politicus, ecclesiasticus és oeconomicus. E három rendnek kell az egyházat képviselni: instituit Deus tres ordines, quibus mandatum dedit. Ez volt a XVII. század orthodoxus theologusainak és jogászáinak nézete, de az élet nem felelt meg az elméletnek. A harmadik rend vagyis a község joga ugyanis csak pusztá engedelmességre szorítottatott, a tanító rend pedig, hogy az ősök szent hagyományát, a szimbolikus tanokat, tisztán és változatlanul megőrizze, az egyház belső igazgatását (potestas ordinis et jurisdictionis) csaknem kizárólag magának igényelte s a fősulyt nem a keresztyén életre hanem az igazhitűségre fekteti. A püspöki rendszer ezen hiányai erős ellenzéseket költöttek fel. Spener a jogtalanul elnyomott harmadik rend mellett emelt szót s a hívők egyetemes papságának visszaállításában és ezen jog használásában kereste az egyházi élet újjászületését. A lelkészeknek, kik csak az igazhitűséget sürgeték, szemökre hányá, hogy míg egyházi beszédeiket meddő vitatkozásokkal töltik meg s erejüket hittani civódásokban vesztegetik, a hívek vallásos érzelmére nem hatnak, a lelkészi gonddal egészen felhagynak, a község tagjainak egyetemes papi jogát teljesen elnyomják s gyümölcstelenné teszik. Hogy a bajon segítsen, többek közt azt tanácslá, hogy adassék vissza a harmadik rend elrablott joga, állíttassanak mindenütt presbitériumok s szerveztessék úgy az egyház alkotmánya, hogy mind a három rendnek meglegyen az ő munkaköre s ekkép az egyházban nevedjék a közszellem. Ahol a lel-

*) J. Stahl: Die Verfassung nach Lehre und Recht der Protest. Erlang. 1840. I. 20.

készi rend ragadja magához az egyházi hatalmat, mond, ott papizmus, antikrisztianizmus van, ahol ellenben a világi felsőség a püspöki jogot csak azért tartja kezében, nehogy dicsőségéből valami hiányozzék s uralkodik inkább mintsem szolgál az egyháznak, ott cezaropápia, világi antikrisztianizmus van. Thomasius ellenben a püspöki rendszernek azon hierarkhiai irányát támadta meg, mely szerint a lelkészi rend magának felettébb sok hatalmat tulajdonított, s lőn a földesúri rendszer (territorialismus) meg-alapítója. Ezen rendszernek egyik főtétele: a püspöki jog a földesúri felsőségből származik s a polgári hatóságot vagy fejedelmet illeti valláskülönbség nélkül, ki azt a község s tanító rend befolyása nélkül korlátlanul és saját belátása szerint gyakorolhatja. A fejdelem ezen egyházi hatalma azonban csak a külsőkre terjed ki. A lelkismeretszabadság sértetlen s a vallástürelem főszabály. A másik főtétel: az egyház nem önálló társaság az államban, azért nem illeti önkormányzás s a hitvallás tekintélyével senkit sem köthet le, hanem kiki szabadon követheti meggyőződését s a vitás hitágazatok elfogadására senki sem kényszeríthetik. Ezen elmélet, a mely végre ama kétes és sokképen magyarázható elvben fejezte magát: *cujus est regio, illius est religio*, a mint egy részről sok képviselőre talált úgy a theologusok miként jogászok közt, más részről nem maradt ellenzék nélkül. Nevezetesen Puffendorf s utána Pfaff meg-alapíták ellenében a kollegiális rendszert, mely a Spener által letett alapra épített. Ezen elmélet szerint az egyház a Krisztus és apostolok által szerzett szabad társaság (*collegium*), mely különbözik a polgári társaságtól, mint a melynek eredete emberi akarat. Az egyházi hatalom magában az egyházban van. Társas jogai (*jura conventionalia*) a lelkészek és hallgatók közt oszlanak meg, s azokat meg nem sértheti, el sem veheti maga a fejdelem sem; mert azok Krisztustól származnak, ki az egyházat alapította. Különbség van tehát a „*jura sacrorum majestatica*“ és a „*jura conventionalia*“ közt. Amazok a polgári felsőséget illetik s magokban foglalják általában a főfelügyeletet (*inspectio generalis*), nehogy az egyházban valami olyan történjék, a mi a polgári társaságnak ártalmára lehetne, és a védúri jogot (*jus advocatiae*); ezek pedig az egyház sajátja s a következőkre terjednek ki: az alattvalók 1. taní-

tőjikkal együtt közös hitvallást alkothatnak; 2. az isteni tiszteletet szabad tetszés szerint a fegyelem, szertartás, hely és időre nézve elrendelhetik; 3. tanítókat és előljárókat szabadon választhatnak; 4. az egyház közjávára vagyonukból, a mennyit akarnak, adózhatnak és azt kezelni joguk s hatalmuk van; 5. társas törvényeket hozhatnak; 6. felügyeleti szabályokat alkothatnak; 7. kik ezeknek, az adott szó ellenére (parole), nem akarják magokat alávetni, azokat a társaságból kizárhatják; 8. a visszaéléseket reformálhatják; 9. a hol szükség van, a brachium secularét is felhívhatják; és végre 10. társas jogaik gyakorlását bizonyos esetekben másokra is bízhatják*). Ezen jogok gyakorlata tehát elvileg nem illeti a fejedelmet, sem mint fejedelmet sem mint keresztyént sem mint az egyház kitűnő tagját. Az egyházban csak tanítók és hallgatók vannak, a kikhez tartozik a fejedelem is, ha az egyház tagja. Ha azért az egyházi hatalmat a fejedelem gyakorolja, mint Németországban, „az nem jogból történik, hanem előre föltett vagy hallgatag megegyezéséből az egyháznak, mely a gyülekezet nagysága miatt, el levén nevezetesen az egész polgári társaságban terjedve, egyetemesen (tota) ezen jogok gyakorlására alkalmasan aligha befolyhatna.“ (Dissertatio de jure sacrorum absoluto et collegiali. Auctore Anonymo). Ezen elmélet alapelvei szerint az egyház, ha természetéhez hű akar maradni, a képviseleti jogot sem a polgári felsőségeknek sem a lelkészeknek át nem adhatja, hanem azt magának az egyháznak, mint szabad társaságnak, kell gyakorolnia. — A fejedelem képviseleti joga tehát, melyet ezen rendszer alkotói és védői költöttek, nem egyéb mint a rendszer alapelveinek megtagadása s helytelen alkalmazkodás, mely végeredményben a territorialis rendszerrel megegyezik, habár, mint Zwingli, korrektívum gyanánt hozzátették is, hogy ha a felség ezen joggal visszaél, azt az egyház visszaveheti s önmaga gyakorolhatja.

Ily különböző elméletek fejlődtek ki az egyházkormányzatra nézve, de a melyek végre is ez egy pontban mindnyájan megegyeztek: a fejedelmet illeti a püspöki jog, habár ez isteni jogból, az a fenség fogalmából, amaz

*) Ch. Math. Pfaff: Academische Reden über das Kirchenrecht. Tübinga. 1742. lap. 8.

végre felállított elve ellenére az egyház nyílt vagy hallgatólag beleegyezéséből származtatta is azt. Ez az oka, hogy idővel az egyház életereje, mondhatni, egészen a fejedelem személyében összpontosult s az államhatalom mindent központosító iránya szövetkezve a területiális rendszerrel az egyház kormányát is teljesen elvilágiasította. Igen híven rajzolja a protestáns államegyház ezen felbomlását egy szellemdús német theologus. „A mint a tagozott államszervezetnek maradványa az erőtlen tartományi rendekkel elenyészett, az egyház is megfosztatott a nyilvános és törvényes képviseletnek nyomorúságos hajlamától is. Mennél határozottabban munkálkodott az idő iránya az államkormányzatnak mindent egyenlítő központosításán, annál inkább levetkezte lassankint a konzistoriális egyházkormány hagyományos alakja is, a mi még rajta sajátos egyházi jellem volt és beolvadt alakja és szellemére nézve a keletkező világi kormány gépezetébe“ *). Igen, a mint az egyház hitvallása az államtörvény tekintélyével s kötelező erejével ruháztatott fel vagyis az állam konfesszionális állam lett, úgy az egyház kormánya is bekebleztetett az államba. A lelkészrend az államhivatal jellemével annak parancsoló szellemét is öröklötte és erejét meddő hittani vitatkozásokra fecsérle, az egyházközségek joga pedig teljesen elenyészett, s az egyházfegyelmet, a hol még teljesen ki nem ment a divatból, a rendőri fenyték váltotta fel. Mennyire hatalmába kerítette a territorializmus az egyházat, mutatja többek közt azon egyházi jogi érvényre emelkedett nézet is, hogy a püspöki jog még a római kath. fejedelmet is illeti s ha azt nem közvetlen, hanem az egyház kebeléből választott egyházi hatóságok által gyakorolja, kérdésbe sem vétethetik, a miről Luther és Melanchthon még csak nem is álmodtak, midőn jó lelkismerettel a keresztyén vagyis az ő nézetök szerint az evangy. egyházhoz tartozó fejedelmet hívták fel az egyház kormányzására. Az is a territorializmus kifolyása volt, hogy idővel a konzisztóriumok törvényhatósági jogát a világi kormány vette át s azok pusztán igazgató hatóságokká lettek, mignem végre nagy részint meg is szűntek, mint Poroszországban (1808) s ezzel az egyház önálló életének végmaradványa is eltűnt.

*) Der deutsche Protestantismus sat. Frankf. 1847. I. 103.

De midőn az egyház elvilágiasodásának tetőpontjára jutott, épen akkor emelkedtek a legerőteljesebb szövatok, melyek kimondák, hogy az egyháznak az állam karjaiból ki kell bontakoznia s önálló életet és egyházi kormányzatot kell nyernie. Az egyházalkotmány kérdése előtérbe lépett, s többek közt azon kornak egyik legszellemdúsabb férfiában, Schleiermacherben, a presbiteri egyházszervezet hatalmas szószólóra talált. De az alkotmányi tervek vagy nem voltak életre valók, mint az 1814-iki kurmarki zsinaté, mely mindent a lelkészi rend méltóságának nevelésétől s hatáskörének szélesbítésétől várt, vagy szabadabb irányuk miatt nem találtak kegyelmet, mint azon presbiteri alkotmány, mely az 1818-ki porosz zsinatban terveztetett. Nem sokkal több sikere volt az 1843. és 1846-ki porosz zsinatoknak sem, melyeknek a ikeleti tartományokban az egyházat zsinati-presbiteri alapra kell vala fektetniük; de törekvésöknek nem lett más eredménye, mint az 1850-ben megerősített közsé-gi rend s a legfőbb egyházkormányzattal megbízott fő egy-háztanács. Az 1856-ki berlini értekezlet is, melynek a tar-tományi zsinat egybehívását kell vala előkészítenie, már az előleges kérdésekben sem érthetvén egyet, elnapoltatott. Né-hol azonban sikerült az egyháznak némi presbiteri zsinati elemet venni föl magába, mint a württembergi, hesseni, ba-jor és bádeni evangy. egyházaknak, de oly tökéletlenül, hogy a fejedelemuri és konzisztoriális hatalom tulnyomósá-ga miatt csak alig fejthet ki némi önálló életet. Ez szülte közelebb Württembergben a nürtingeni megyei zsinat ezen egyhangú határozatát: Elismerve hálásan a közsé-gi tanácsok és a megyei zsinatokkal tett kezdetet, kérelmet kell intéz-nünk az egyházi hatóság- és általa a fejedelemhez, hogy hívja össze a tartományi zsinatot és vegye ki annak nézetét és javaslatát, miként lehetne az evangy. egyházat a most már (konkordátum által) autonomiát nyert kath. egyházzal egyenjogú állásba helyezni, sértetlenül maradván a fejedele-m történetileg megalapított joga az evangy. egyházra. — Más megyék is követék a nürtingeni példáját. (Allg. Kirchenz. 1858. lap. 35.) *)

*) A válasz már megjött, de az egy lépéssel sem vitte odébb az ügyet. A fejedelem történeti joga kiemeltetett; marad summus episcopus. (Protest. KZ. lap. 646).

A német evangy. egyházban tehát az alkotmány még mindig megfejtésre várakozik. Az állam nyommasztó hatása, a konzisztóriumok bürokrata jelleme, a községi élet hiánya közszájon forog, de mikor és hogy fog elintéztetni a reformáció alapelvei szerint az egyháznak a fejedelem és államhozi viszonya, megnyeri-e az egyház a községi élet alapján az önállóságot s önkormányzási jogot, vagy a zsinati-presbiteri szervezet a konzisztórializmussal párosúl, mint ez a rajnai presbiteri egyházban történt s kisebb nagyobb módosítással másutt is utánoztatott, és megtermendi-e ez a várt gyümölcsöt? Ezek oly kérdések, melyekre csak a jövő fog megfelelni. Most csak annyit mondhatunk, ha vannak is Németországban a püspöki igazgatásnak hívei, azok sokkal kisebb számmal vannak, mintsen ezen kormányforma meghonosodhatnék az egyházban, a nagy rész még mindig azon meggyőződésben van, hogy az egyház és világi felsőség közt történetileg kifejlett viszonyt nem kell elszakasztani, csak a fejedelem püspöki jogának gyakorlását kellegyházivá tenni s azt presbiteri-zsinati elemmel párosítani. „Egyházalkotmányunk fejlődésének lényeges feladata, mond Müller, hogy az egyházban a lelkészek és községek szabad választásán nyugvó képviseleti organum szerveztessék, melynek ereje a tartományi zsinatban összpontosuljon, mely minden fokozatán nemcsak lelkészekből hanem a községek egyenjogu véneiből, mint képviselők, álljon és legyen. Joga az egyház ügyeiben a fejedelemhez indítványt tenni s az eléje terjesztett egyházi törvényt megvizsgálni, míg a végrehajtó hatalom, a tulajdonképeni egyházigazgatás, mindazon fokokon, melyek az egyes községek körén felül esnek, tulnyomólag a konzisztórialis organumok hatáskörében marad“ *).

Ezen nézetnek jelenben újabb lendületet s az egyházjogi elméletnek újabb fordulatot adott azon fontos történeti esemény, hogy a római egyháznak sikerült magát a bürokrata állam karjaiból kiszabadítani s a kötött és kö tendő konkordátumok által igyekezett s igyekszik autonómiáját biztosítani. A római egyháznak adott engedmények a protestáns egyház figyelmét nagy mértékben felébresztették s ezen

*) J. Müller: Fortbildung der deutsch. protest. Kirchenverfassung. I. 45.

kérdés: mi viszonyban álljon az egyház az államhoz, az előtérbe lépett. A protestáns egyház ennél fogva nem követel magának uralmat az állam fölött, viszont az állam sem tarthatja az egyházat gyámság alatt. Az egyház követeli, hogy ne az állam, hanem saját szelleme s elvei szerint szerveztessék és igazgattassék. A fejedelem főpüspöki joga nem a protestáns egyház fogalmából, hanem a körülmények kényszerűségéből származott intézmény. Ezek ma a vezérgondolatok. Igen jellemző e tekintetben, a mit Schenkel egyházi szemléjében mond. „A protestáns egyház azon engedmények következtében, melyeket az állam a római egyháznak tett, kétségkívül jelenben az ő alkotmányi életére nézve kerülhetlen fejleményeknek néz elé. Ha nem tévedünk: egyházunk épen megfordított fejlődési menetet lesz kénytelen követni, mint a régi egyház. Ez fejlődését az államtól a legteljesebb szabadságban sőt a leghatározottabb ellentétben kezdé meg, s csak idő folytával esett az államegyháziságba, a melyből a hierarkhia segedelmével ismét kiszabadította magát. A protestáns egyház megfordítva az államegyháziságon kezdé s úgy lát-szik, hogy eljött az idő, midőn be kell bizonyítania, hogy nincs szüksége az állam gyámságára, önállóságának fentartása végett. Lehetetlen, hogy az állam, midőn egyik egyházat (a rómain) szabadon bocsátja, a másiktól (a protestánstól) követelje, hogy az eddigi függésben maradjon. — A jelen körülmények közt bizonyára a legkisebb, a mit a protestánsok követelnek, hogy az egyházkormány, a mely alatt állnak, a hitfelekezet saját hiveiből alkottassék. Némely irányadó személyiségek elégnék tartanak, ha a főegyházi hatóságok a belügyi avagy kultus-minisztériumnak még jelenben jogilag fenálló főfelügyelete alól kivétnének és a stat us fejével állanának közvetlen viszonyban. E mellett általában minden a réginél maradna. A fejedelem, miként edd ig, saját hatalmából töltené be a legfőbb egyházi hivatalokat; ezek az egyházat, megszabadulva a minisztériumok nyommasztó felügyeletétől, saját véleményök szerint vezetnék s ezért a summus episcopuson kívül senkinek sem volnának felelősök. Megvalljuk, hogy mi ezen intézményt a legtévesztettebbnek, szerencsétlenebbnek és protestánsellenesebbnek kénytelenítenénk tartani minden gondolhatók közt. Ez az egyházhatóságoknak egyházi abszolutizmusa

volna, a melyhez képest a legkorlátlanabb államkormány abszolutizmusa még mindig tűrhető volna. Hogy a protestáns egyházalkotmány ne roszuljon, a helyett hogy javíttatnék, hogy a protestantizmus lényegének megfelelőleg, nem pedig azzal ellentétben fejlődjék: fejlődésének az alaptól, a községből kell kiindulnia; így mindennek előtt a községi életnek kell szerveztetnie. A hol pedig egyszer a községek valósággal szervezvék, ott az alkotmánynak felépülése zsinatokban nem maradhat el. Nem szenved kétséget, hogy ha a felsőbb kormányhatóságok ellenörködésének a konzisztóriumok irányában meg kell szűnni, helyükbe más ellenörséget kell felállítani, nehogy ez új intézmény már mindjárt kezdetben általános bizalmatlanságot támaszson s ez munkásságát megbénítsa. E végre a zsinatoknak nemcsak a törvényhozó egyházi munkásságot kell teljes mértékben megadni, hanem biztosítani kell a főegyháztanács és főbb egyházi hivatalok betöltésére nézve a lényeges befolyást“ (Allg. KZg. 1858. 27).

De még azok közül is, kik az egyházat így akarják szervezni, a nagy rész belátja és megvallja, hogy ahol a fejedelem nem tagja az evangy. egyháznak, ott az államfőiséget egyedül a főfelügyeleti jog (*inspectio secularis, jus circa sacra*) illeti s az egyház az egyetemes véduri jogot veheti igénybe. (D. Schenkel: *Die Reformatoren* sat. I. 265.) Vannak azonban s nem kevesen a németországi evangy. egyházban, kik a szabad egyháznak barátai. Az alkotmánytalanság a mi bajunk, mondják, ezen kell segíteni; azért adják meg nekünk a protest. elv és szellemhez mért egyházi szervezetet, melyben a községi elv megnyerje jogát, azaz szabad elvű presbiteri zsinati alkotmányt. Szabadság az egyéni kifejlődésre, hitszabadság ennek megfelelő alkotmány alapján, megszabadulás az államnak az egyház belügyeibe való avatkozásától, önhatósággal bíró községi élet, ez az a mire a protest. egyháznak szüksége van, minden más mellékes és minden kisszerű katholizáló rendszabály nem segít, hanem csak zavarja a fejlődést és azt betegessé, végre zajossá teszi. (Protest. Kirchz. 1858. n. 8.)

Mielőtt a német reformáció földjét elhagynók, meg kell említenünk, hogy a lutheri reformáció eszméi nem maradtak a német birodalom határai közt, s azon egyházak, melyek ezen befolyás alatt keletkeztek vagy presbiteri önálló-

ságot nyertek, mint hazánkban, vagy a püspöki igazgatást fogadták el, de a fejedelem legfőbb hatalma és tekintélye alatt, mint Dániában, Svéciában, vagy konzisztóriális igazgatás alatt állanak, mint az osztrák koronaországokban.

Azon egyházak, melyek a svájci reformáció hatásán keletkeztek, az egyházszerkezetre nézve két fő csoportot képeznek: az egyik az állammal viszonyban, a másik függetlenül, sőt az államhatalom nyomása alatt szervezte magát. A fővonások, melyek ezen alkotmányokban kisebb nagyobb mérvben, hiányosabban vagy teljesebben kifejezvék: Isten igéjének szabályozó tekintélye, az ő, apostoli egyházszervezet példája, lelkeszi és világi egyháztagok egyenjogúsága, szigorú egyházfegyelem, községi zsinati szervezet, önálló egyházi élet az államban, mely hivatva van, hogy védőszárnyai alatt az egyház nyugodt és boldog életet éljen.

Zwingli hamarabb szakított a hierarchiával mint a német reformátorok, és Svájcban az egyházújítás sebesebben ment s folyt le mint Németországban, habár itt miként amott ugyanazon fegyverekkel harcoltak is a hierarchia ellen. A svájci viszonyok ugyanis kedvezőbbek voltak akár a római szék befolyását és hatalmát tekintjük akár azon polgári községeket, melyekben a reformáció véghezment. Ezen községek nevezetesen köztársasági államszerkezettel bírtak s a felsőség, mely a közös munkára fölhívatott, úgy szólt és rendelkezett mint a nép képviselője. A mi közelebb Zürichet illeti, mondhatni, hogy itt maga a polgári község szállt harcra Isten igéjének fegyverével kivívni a hit és lelkesmeret szabadságát. A polgári és egyházi község egy és ugyanazon volt, s az államhatóság úgy nézetett, mint mindkettőnek közös képviselője. Ezen szempontot nem kell eltéveszteni a zürichi egyházalkotmány megítélésében.

Az egyházat, mely, a mint Zwingli kifejezi, nem másutt van, mint azon keresztyén hívők számában, kik Isten lelkével és akaratával egybegyültek, csak az kötelezi, a mit a község Isten igéjének mérlegébe vetvén a szentírással megegyezőnek elismer. Ily szellemben nyitotta meg Zwingli a második vallásos vitatkozást (október 26. 1525.), mely a képek s tisztító tűz tana felett a szentírás utmutatása szerint határozott. Ezen ünnepélyesen kinyilatkoztatott nézet szerint az egyháznak a község alapján önállólag kell vala szerveztetnie. Miért mégis, hogy a

tanács kezébe adatott az egyházkormány? Lássuk, mily szellemben felel erre Zwingli. Az egyházközségnek ugyan joga van, mond ő, magát Isten igéje szerint szervezni s igazgatni, de hogy az egyháztól a viszály minden alkalma elháríttassék, a tanács bizatott meg az egyház kormányával s ezt csak úgy gyakorolhatja jogosan, ha Isten igéje szerint határoz és igazgat, s az alap, melyen a tanács képviseleti joga áll, nem más mint a község hallgatólagos beléegyezése, s mint ily hatalom vissza is vehető, mihelyt Isten igéjének tekintélye megvettetik (*Subsidium de eucharistia* 1525)*). Ezen nézet szolgált alapúl azon alkotmánynak, mely véglegesen az 1532-iki zsinat által alapíttatott meg. Az egyház kormányát, mint legfőbb egyházi hatóság, a tanács vitte a község nevében (*sic utimur Tiguri Diacosiorum senatu, quae summa est potestas ecclesiae vice*). A másik hatóság volt a zsinat, mely a lelkészekből s a tanács képviselőiből alakult, de a kormányzásba csak tanácsadólag folyt be. A hol Zwingli szellemében és elvei szerint szervezte magát az egyház, ott hasonló viszony fejlett ki. Ez történt Svájc ref. kantonainak nagy részében s még ma is ezen viszony szolgál alapúl, bár az állam tulságos befolyása 1845. Waadtlandban szakadást szült s az újabb időben a presbiteri rendszer a kantonokban éléhaladást tesz.

A másik reformátor, kinek elvei nem annyira a svájci mint a külföldi reformált egyházakra hatottak, Kálvin, a genfi egyházújtó. — Az egyház nem külső hierarkhiai intézet, hanem a szentek községe, mely egyedül a szentlélek és Isten igéje által igazgattatik. A ki hit által az ő fejével Jézussal egyesül, az valódi tagja az egyháznak. A látható egyháznak szervezetre és kormányra van szüksége. Az egyházat közösen a lelkészek s vének kormányozzák. A vének tanácsa gyakorolja a fegyelmet, melynek föladata, hogy a szentlélek vezérlése és Isten igéjének fegyelme alatt neveljen az urnak községet, mely az ő tulajdona legyen. Egyház és állam különböznek egymástól. Mindeniknek megvan saját köre és feladata. Az egyház egyedül lelki kormány alatt áll. Az államnak kötelessége szolgálni az egyháznak, viszont ez a világi dolgokban engedelmességgel tartozik a

*) Ezen nézettel találkozunk később, mint láttuk, a kollegiális rendszer védőinél.

polgári felsőségnek, mely szintén isteni intézet. Azon alkotmányt, mely mint eszmény lebegett Kálvin lelke előtt, midőn a most elmondott alapnézeteket Isten ígéje s az apostoli egyház példája után „Institutiójában (IV. könyv. 1559. kiadás) felállította, nem valósíthatta teljesen és elv szerint. Igaz, hogy azon egyházszerkezet alaptételei közt, melyet a nagy tanács jóváhagyott s 1541. november 20-án az összes polgárság közgyűlése elfogadott, első helyen áll ez: Krisztus az egyház kormányzására négy hivatalt rendelt u. m. pásztorokat, doktorokat, véneket és diakónusokat: de a vének a tanács tagjai közül választatván az államhatalom túlsúlyra emelkedett az egyház ügyeinek vezetésében. A presbitérium ekképen államegyházi intézet lett sitélt tudomány és erkölcs felett, s az egyházi fegyelem, melyet Kálvin a testet összetartó ideghez hasonlított, a polgári fenyték jellemét ölté magára. E mellett a zsinat, az egyházi élet organizmusának ezen központja, nem lépett életbe. Érzette Kálvin, hogy a valóság nem felel meg az eszménynek; azért a többek közt így szól: *formulam composuimus, non illam quidem satis absolutam, sed pro temporis infirmitate tolerabilem* (Epp. f. 263). Annyi azonban tisztán áll, hogy a genfi egyházszervezetben egészen más állást foglalt el az egyház az államhatalom irányában, mint azt Zwingli felállította. Még egy lépés s azonnal előttünk áll a presbitéri egyház a maga önállóságában. Ezt mutatja mindazon egyházak példája, melyek a Kálvin szellemében selvei nyomán indultak s mielőtt az államban létezt vívhattak volna kimaguknak, vérkeresztségen mentek keresztül, a mint a következőkben látni fogjuk.

Legközelebb a francia reformált egyházban látszott meg a Kálvin szelleme a maga egész tisztaságában és erejében. Kálvin volt a francia reformációnak nem ugyan megindítója, de később lelke és vezére, s a francia protestánsok agy néztek Genfre, mint a honnan folytonosan új meg új hitbajnokok küldettek ki felkészítve a tudomány és Isten ígéjének fegyverével. „Küldjetez nekünk, szokta mondani Kálvin, fát, mi abból nektek nyilat faragunk és küldünk“. A legszólóbb tanúbizonysága azonban Kálvin szellemének és elveinek a francia hitvallás, melyet az 1559-iki párisi nemzeti zsinat elfogadott s megerősített s magában foglalta az egyház hitelveit, miként alkotmányát. Azon egyházal-

alkotmány, mely mint eszmény Kálvin lelke előtt lebegett, itt nyert hű kinyomatot. A francia reformált egyház ugyanis a községi élet egészséges és erős alapján építé fel alkotmányát, mely a községtanácsok (consistorium), tanácskozmányok (colloque) és kerületi zsinatokon emelkedve a nemzeti vagy közzsinatban, mint legfőbb képviselő gyűlésben, összpontosítá életerejét. A mi az egyház és állam viszonyát illeti: a francia reform. egyház az államtól függetlenül és önállólag gyakorlá az egyházhatalmat, s több nemzeti zsinat, nevezetesen a rochellei (1571.) kinyilatkoztatá, hogy a hitvallás megveti azok tévelygő véleményét, kik az egyházi és polgári kormányzat összezavarása által az egyházalkotmányt meg akarják semmisíteni. Az erős hit és szigorúan fegyelmezett hugonotta erkölcs mellett főképp ezen alkotmánynak köszönheti a francia refor. egyház úgy belső erejét miként külhatalmát.

Ha kérdjük: megtartá-e a francia refor. egyház önállását az állam irányában? a történelem azt feleli: a francia refor. egyház egész a mult század végeig folytonosan a létért küzdött, mióta pedig a vallásszabadság elve kimondatott, az államhatalom beavatkozása és gyámásga ellen küzd. Tartsunk egy rövid szemlét. Franciaország földje teljesen el volt készítve, hogy a reformáció egészséges magvát befogadja s gyümölcsöztesse. Ha nem említjük is a hierarkhia s papi egyházzal meghasonlott azon szabadabb irányú felekezőket, kik az inkuizició tüze által teljesen fölemésztettek: a waldiak, kik megfogyva bár, de meg nem törve, még mindig föltarták magukat az ország déli részében az ő apostoli egyszerűségökben, az evangyéliomi tudománynyal és községiszerkezettel; a francia egyház ellenzéki szelleme, mely ha az egyháznak „főben és tagokbani“ reformációját keresztül nem vihetette is, de a papizmust megrengette s az egyházba a szabadság s függetlenség elvét oltotta be; a reformáció előhírnöke a humanizmus, mely az Európa szerte megindult szellemi mozgalomban az egyház és tudománya ellen közvetve avagy közvetlen a tudomány vagy gúny fegyverével működött s majd legnemesebb képviselőiben a reformációnak hatalmas szövetségesévé lett s melynek befolyása alól „a legkeresztyénibb fejedelem“ s „az egyház legidősb fia“ a király, I. Ferenc sem menekedhetett: ezek mind oly kedvező előjelek voltak, melyek Franciaország

átalános reformációjára csaknem biztos kilátást nyújtottak. Ezen reménynek, mely jóslatként még ma is föltartja magát: *il faut evangeliser toute la France*, mindjárt kezdetben különös lendületet adott az, hogy a navarrai király, Condé herceg s az ország sok más nagyjai álltak a reformáció pártjára s illetőleg élére. De épen ezen hatalmas szövetség volt egyik főoka, hogy a katolikus párt is erősen szervezte magát s így két hatalmas ellenfél állt egymással szemben. Medicis Katalin, az anyakirályné, ismerve a kálvinista párt erejét, s nem akarván kiskorú fia birodalmát a polgárháború kétes kockájára tenni, színlag igyekezett visszatartóztatni a harc kitörését, sőt a két fél közt vallásos vitatkozás is tartatott Poissyban s a reformátusok az úgy nevezett januáriusi ediktum (1562) által vallásszabadságot nyertek. Szűk marokkal mérte ezen ediktum a szabadságot, de azért a reformátusok ezt is örömmel fogadták, a katolikus fél pedig s különösen a párt feje, Guise herceg, nyíltan hirdeté, hogy fegyverhez nyúl. Meg is gyult a harc fáklyája. Alkalmat adott erre ama „vérfördő“, melyet a Guise herceg fegyveresei 1562. Vassy városában a kálvinisták közt véghezvittek; s a harc tüze kevés szünetekkel egészen 1570-ig lobogott, midőn a st. germainei béke a reformátusoknak vallásszabadságot s kezességül némely erősített városokat adott át. A mit a fegyver véghez nem vihetett, azt most egy, a pokol méhében fogamzott, alattomos eselnek kell vala véghezvinnie. A reformált egyháznak egy csapással akartak véget vetni, s megtörtént IX. Károly beleegyezésével a párisi vérményekző (1572.), „amaz utálatos tett, a mint egy katolikus püspök mondá, melyhez hasonló nem volt, s ha Istennek úgy tetszik, soha se is legyen“. A véráldozat nagy volt, de azért a hugonották még mindig elég hatalmasak, hogy elleneikkel megmérkőzzenek s a harc tüze újra meg újra fellobbant. A guise-párt annyira vitte erőszakoskodását, hogy végre maga III. Henrik, ki kevés az előtt ünnepélyes esküt tön, hogy az eretnekeket a francia földről kiirtja, a két guise főnököt megöletvén, pártjától szorongattatva, a gyűlölt hugonották karjai közé veté magát. De őt is elérte az orgyilkos keze s az ország navarrai Henrikre nézett. Ez gondolván, hogy „a béke s vele Franciaország felér egy misével“, visszatért a római egyházba s engesztelő áldozatúl a reformátusok részére kieszközlé a

nantesi ediktumot (1598.), mely kimondá ugyan a lelkiismeretszabadság elvét, de az istentisztelet szabad s nyilvános gyakorlását szűk korlátok közzé szorította s a római katolikus egyházat uralkodónak nyilvánította. Meddig tartott ezen „örök és visszavonhatlan államtörvény“, mutatja a történelem. Egy viszontagsággal teljes század s miután sem a protestánsok politikai katalmának megtörése, sem csel és erőszak, sem a bossuetek szellemi fegyvere sem az „arany ékesen szólás, melyről azt mondták, hogy nem annyira tudós ugyan, de sokkal meggyőzőbb mint Bossuet“, sem az udvari szédítő légkör fel nem emésztheték a francia refor. egyházat, hogy Richelieu szerint: egy Isten, egy király, egy katolikus Franciaország legyen, ezen átkos dicőseget XIV. Lajos akarta megszerezni. A nantesi ediktum 1685. megsemmisített s a francia protestánsok polgári és vallásos szabadsága egy tollvonással eltöröltetett s ezzel bekövetkeztek az üldözés átkos napjai, melyek a francia protestáns egyháznak csaknem teljes megsemmisülését vonták magok után, de a melyet Franciaország is keservesen megélt.

A mult század végén, midőn a polgári jogok kiherdeltettek, a vallásszabadság elve is kimondatott. A refor. egyház most már a szabadság paizsa alatt védve volt az üldözések ellen, de a helyett, hogy ős alkotmányának alapján szabadon s önállólág szervezkedhetett volna, az államhatalom tulságos befolyása alá jutott. Az 1802-iki organikus törvény a francia reformált egyháznak új alkotmányt adott. Ezen alkotmány az egyház kormányát konzisztóriumok és provinciális zsinatok kezébe tette le. Minden hat ezer lélekre egy konzisztórium szervezetett. Tagjai voltak azon egyházkör lelkészei s 6—12 világi tag; ez utóbbiak első ízben a legtöbbet adózó család fők közül neveztettek ki, később minden második évben kooptáció útján váltattak fel. A konzisztóriumok fölött volt a provinciális zsinat. Minden öt konzisztórium egy zsinati kerületet formált. A zsinat a községek lelkész és világi véneiből alakult. Ezen alkotmánynak megvolt ugyan presbiteri színe, de mondhatni, hogy csak is színe volt rajta a régi francia egyházszervezetnek. Mert hogy többet ne említsünk, ezen szervezetből hiányzott az alap, a községi presbitérium s a zárkő, a nemzeti zsinat s a választó és választási képesség az adóra alapíttatott.

Hogy pedig az államkormány részéről mily szigorú örkö-
dés alá s korlátok közé szorítottatott, mutatja az, hogy a zsi-
nat a kormány engedélyével gyűlhetett össze és csak hat
napig tanácskozhatott, akkor is biztos jelenlétében és az e-
leve fölterjesztett napi renddel. (G. V. Lechler: Geschichte
der Presbyterial- und Synodalverfassung sat.) Érezte a fran-
cia egyház az alkotmánynak ezen hiányait s mihelyt az ál-
lamhatalom nyomása tárgult, azonnal föl is szólalt; de elő-
terjesztései, alkotmányjavító tervei (1830—1844.) sikeret-
lenek voltak. Az 1848-iki remények a politikai vívmányok-
kal együtt elenyésztek s a december 2-iki államesíny a fran-
cia egyháznak is meghozta az újalkotmányt. Ez 1852. mar-
cius 26-án hirdettetett ki mint az 1802-iki organikus tör-
vény kiegészítője. Ezen új szervezeten, hogy többet ne mond-
junk, a császárság központosító szelleme nagyon meglátszik
s aligha nem pusztá szép szó azon legközelebb tett ígéret,
hogy a presbíteri alkotmány csak felfüggesztetett, de el nem
töröltetett. Naponként szaporodik azonban azon szabad
egyházak száma, melyek az állami kötelékben levő egy-
háztól elválnak, felebb becsülván a szabadságot az állam se-
gélyénél és oltalmánál, sőt azt határozottan evangyéliomi
elvnek vallván.

Az angol-skót reformáció földjén is a Kálvin elvei
verték gyökeret. Hogy közelebb az angol reformáció saját-
ságos jellemét megértsük, ismernünk kell annak kezdetét és
fejlődését. Mindjárt kezdetben kettős irányt kapott az, me-
lyet folytonosan megtartott. Anglia is meg volt érve a re-
formációra. Wycliffe s követői megtörték az utat s a huma-
nizmus itt is, midőn az emberi szellemnek szabadabb utat
tört s az egyház romlottságát leplezetlenül feltárta, a refor-
máció kezére dolgozott. De a mily örömmel üdvözlöztetett
és sebes terjedésnek indult a reformáció Angliában: épen
oly hamar felgyúlt az üldözés tüze, s az áldozatok száma
nem csekély volt. A humanisták nagy része is miként má-
sutt úgy itt is vagy elvonult a reformáció mozgalmai elől
vagy épen a római egyház mellett tört láncsát, mint maga
a király; VIII. Henrik is, ki ezért a pápától „defensor fidei“
címet nyert. A reformáció ügye azonban váratlanul új for-
dulatot vett. A király meghasonlott a pápával, mert ez nem
egyezett házassági elválásába, s haragjában az angol egy-
házat teljesen elszakasztá Rómától, s a pápa egyházi átkára

viszonzásúl a parlament által 1534. kimondatá: az angol egyháznak látható feje egyedül a király s a római székkal minden viszony tilos. Henrik ugyan tulajdonképen nem akart mást, mint hogy ő legyen az angol kath. egyház korlátlan feje s ezenkívül az egyházban minden a régi állapotban maradjon. Ezt mutatja az, hogy ő épen oly dühösen üldözte a reformációi híveit mint a római székhöz szítókat. De midőn Rómával szakasztott, akarva nem akarva a reformáció kezére dolgozott. A reformáció azonban csak Edvárd uralkodása alatt vehetett kedvezőbb fordulatot, ki már tisztább evangy. elvekben nevedett. Még mindig Cranmer, kenti érsek, volt az állam és egyház vezetője. Ezen simulékony, eszélyes és dicsvágyó udvari ember, ki a reformáció ügyét Henrik önkénye és szeszélye ellen oly ügyesen s eszélyesen védte és megmentette, úgy intézte a dolgok menetét, hogy a tiszta reform. elveknek mindig nagyobb nagyobb tér nyílt. Ezt bizonyítják a liturgia, egyházi törvénykönyv s a kalvinizmushoz hajló hitvallás, mely 42 cikkben 1552-ben terjesztetett elő az államtanácsnak. Ezen szép kezdetet és fejlést megakasztá Mária rémuralma. A refor. egyház visszahajtatott a római egyház kebelébe s az üldözés dühe még a megholtakat sem kímélte, maga Cranmer is máglyán halt el vértanúi bátorságával a feledés és engesztelődés leplét borítván pillanatnyi ingatagságára. Mária halálával uj korszak derült fel a reformációra. Utóda Erzsébet, ujra felfogta az Edvárd halálával félbeszakadt fonalat. Igen, ő volt tulajdonképen, ki az angol reformációnak alapját letette s arra az állam vagy püspöki egyház sajátoságos épületét föl vonta. Ezen egyháznak ugyanis hitvallása lényegben Kálvin elveit foglalja magában, de liturgiája a kath. egyház szertartásait nagy részben megtartotta, egyházalkotmányának alapvonalai pedig ezek: az egyháznak feje a király, a püspökség isteni intézet, a benső egyházi hatalom (potestas ordinis) a püspökök kezében van, az egyházi törvényhozást a király és parlament gyakorolják, melynek a püspökök is tagjai, az egyház hivatalnokai vagy alapítványokból vagy az államkincstárból fizetnek s a kinevezés joga a fizetéshez van kötve. Az egyháznak a király és államhozi ezen szoros viszonya, az isteni tiszteletnek pápistás szertartásai, az evangy. elveivel ellenkező püspöki egyházszervezet sokakat elidegenített. Ezen

puritánusok vagy nonkonformisták, így nevezték az elégedetleneket, kiléptek az államegyházból és szabad s független egyházat alkottak tiszta presbiteri alapokon. Az első puritánus község 1572-ben alapítottatott Wandsworthban Field, Wilcox és más világi férfiak által. A szabad egyház eredetét azonban messzebb kell keresnünk. Már mindjárt a reformáció kezdetén voltak sokan, kik az egyházújítást nem felülről lefelé, hanem a község alapján tiszta evangy. elvek szerint akarták végrehajtani. Közelebb Edvárd uralkodása alatt azon tudós férfiak közül, kiknek tanácsával élt Cranmer, többen az egyház teljes reformját sürgeték tanban, kultuszban, alkotmányban s Lasky kicsinyben oly tiszta presbiteri alapon szervezte Londonban a németalföldi menekültek egyházközségét, hogy az később Angliában miként Németországban is, kiindulási pontul s példányul szolgált a presbiteri reform. egyházak szervezésében. Az angol reformáció tehát, a mint felebb láttuk, kettős irányban indult meg és úgy is fejlődött. Az államegyház nevezetesen felülről a király érdekében elvtelen államférfiak s szolgáló-parlament befolyása s vezérlete alatt oly visszás helyzetbe jutott, mely míg egy részről akadályozá az evangyéliumi elvek teljes és szabad kifejlését főkép a szertartás és igazgatásban, más részről az egyházat az állam érdekéhez kapcsolá és eszközül alacsonyítá le. Az angol egyház, mond Macaulay, tovább mint másfélszázadig a monarchiának alázaszt szolgálója és a nyilvános szabadságnak állandó ellensége maradt. A királyok isteni joga és az alattvalónak kötelessége, vakon engedelmeskedni, ezek voltak kedvenc tételei. Ezen tanok mellett állt az elnyomás, üldözés és erköletelenség idején, mialatt a törvények letapodtattak, a birói szék megvesztegettetett és a nép kimélet nélkül feláldoztatott. Csak egyszer, egyetlen egyszer, csak egy pillanatra feledé el a függést, melyet állandóan tanított. (Zur englischen Verfassungsgeschichte. Kleine Schriften). A nonkonformista vagy népi egyház ellenben Kálvin hitelvei s szigorú egyházfegyelme mellett a község alapján, az irás elvei és apostoli egyház példája szerint, presbiteri alakot öltött magára s csaknem egy századig erős és nagy áldozatokkal és szenvedésekkel járó harcot kelle kiállania, mignem az orániai Vilmós trónra léptével békésebb idők állottak be. Az 1689. szerződés meghagyta ugyan a püspöki egyházat államegy-

háznak, de e mellett Anglia minden színezetű disszenterinek szabad vallásgyakorlás biztosított.

A skót reformáció is, a mint felebb említettük, Kálvin szellemében hajtattott végre. Az ő elvei vannak kifejezve ugyan hitvallásban (*confessio scotica*), mely az 1560. békekötés után a parlament meghagyásából készítettett, miként az első skót refor. egyházszervezetben (*first book of Discipline* 1561.), melyet az edinburgi első egyetemes zsinat megbízásából ugyancsak a hitvallás írói, Knox és megbízott társai, szerkesztettek. Ugyanazon tiszta presbiteri elvek vannak kifejezve azon egyházalkotmányban is (*Book of Policy*), mely Melville András, nagy tekintélyű tudós, elnöklete alatt készült az 1578-iki egyetemes zsinatban.

A skót egyház ezen ős alkotmánya, mely még mind e mai napig alapúl szolgál úgy az állami, miként a szabad egyháznak, a következő alaptételeken épült fel. Az egyháznak egyedüli feje Jézus és királyi hatalmát senkivel sem osztja meg. Egyház és állam két különböző intézet, csak a végcélban, Isten országa építésében, találkoznak; azért egymást kölcsönösen segíni tartoznak. Az egyházi hatalom vagyis törvényhozás, igazgatás és végrehajtás magában az egyházban van, mely azt községi-zsinati hatóságok által gyakorolja szabadon, minden külbeavatkozás nélkül. A községi zsinati hatóságok az egyházak lelkészi és világi képviselő véneiből állanak. A lelkészválasztás joga a községnél van. Az egyházi fegyelem egyiránt mindenekre kiterjed. A lelkészek és képviselő vének közt nincs különbség és rangfokozat. A zsinatok végzései törvényes erővel bírnak s a szentesítési jog magánál az egyháznál van. Az egyház az állam segélyét elfogadja, de önállóságát feltartja.

Az 1578-iki egyházalkotmány kevéssel azután keletkezett, midőn VI. Jakab (mint angol király I) még mint gyermek a kormányt átvette. Ezen alkotmányt a parlament is megerősítette. Jakab uralkodásának kezdete tehát minden jót ígért a presbiteri egyház jövődjére, ő maga is tiszta presbiteri elvekben neveltetvén. De a mint a következők mutatta, ezen whitehalli Salamont, így nevezték a hízelgők az ő theologiai ismeretével kérkedő fejedelmet, természeti hajlam, tévesztett nevelés, korlátlan uralkodásvágy s azon aljas emberek, kiknek mindjárt kezdetben kezükre jutott, valóságos átokká tették. „A szabadság mindazon ellenségei

közt, így szól róla egy nagy tekintélyű angol író, kiket Britannia szült, ő volt a legártatlanabb de egyszersmind legkihívóbb. Feladata hasonlított ama picardoréhoz a spanyol bikaviadalban, ki a tunya bikát dühre ingerli, midőn előtte veres posztót lebegtet és koronként kopját vet az állatra, mely komoly sebet nem ejt, csak fájdalatszül. Böles zsarnokok mindig azon politikát követték, hogy a zsarnoki elméleteket népszerű formák alá rejtették. Jakab az ő zsarnok elméleteit folytonosan tukmálta alattvalóira, habár legkisebb szükség sem volt rá. Esztelen fecsegésével jobban ingerelte népét, mintha kényszerkölcönt avagy önkényes adót vetett volna ki. A mi pedig a gyakorlatot illeti, jogait egy király sem oltalmazá kevesebb szívóssággal^{*)}. Valóban nem csoda, ha uralkodása alatt a skót presbiteri egyház folytonosan élet és halál közt lebegett remegve szabadságaért, melyet a király szeszélye és korlátlan uralkodásvágya örökös bizonytalanságnak tett ki. Most egész odaadással nyilatkozott a skót egyházsszervezetről, majd minden epéjét kiönté rá s a püspöki rendszer mellett buzgott, „a hol nincs püspök, mond, ott király sincs, a lelkészek egyenlősége az egyeduralommal meg nem fér“. Most úgy látszott, mintha Rómával is hajlandó volna kibékülni s tettetése pillanatra magát a pápát is tévedésbe hozta, majd, hogy a csatlódás annál keserűbb legyen, a presbiteri egyház hitelvei és kormányrendszere mellett tett ünnepélyes vallást, holott lelkének háttérében az episkopalizmus gondolata rejlett, melyről 1603-ban, midőn az angol trónra lépett, a parlament előtt ünnepélyes vallást tett. Ez idő óta a dolgok egészen más fordulatot vettek. A királynak elhatározott szándoka volt Skóciában is az egyházigazgatásba a püspöki rendszert s az isteni tiszteletbe az angol államegyház pápistás szertartásait bevinni. Egymást érték a kieroszakolt parlamenti és zsinati határozatok és kényszerítő rendszabályok. Mennél nagyobb volt az ellenállás, annál erősebb volt az üldözés dühe is. Az angol puritánok sorsa sem volt irigylendő, habár a király 1604-ben egy részről a püspökök és angol hittudósok, más részről az oxfordi és cambridgei puritán lelkészek közt Hamptoncourtban értekezletet tartott is, hogy egyessé-

^{*)} Th. B. Macaulays ausgew. Schriften. Braunsch. 1858. 5. B. l. 124.

get hozzon létre. De a melynek eredménye végre is csak az lett, hogy a király kimondá: presbitériumok és monarchia ugy illenek együvé, mint Isten és ördög; ott összegyűlnek Jach és Tom, Will és Dick, cenzúra alá vetik a királyt és tanácsát s még egy nyugodt lélekzetet sem engednek nekik. Ezen merész és kihívó rendszert követte utóda I. Károly is, kinek jellemére elég lesz annyit mondani, hogy a szabadságot minden alakban gyűlölte s ingatag jellemében ez volt az egyetlen állandó vonás. Mindketten azon boldogtalan hitben voltak, hogy az egyház presbiteri szerkezete s annak egyenlőségi elve nem lehet oly erős támasza az egyeduralomnak, mint a püspöki rendszer vagy éppen a hierarchia. Pedig a mily szépen, éppen oly igazán van mondva: a tapasztalás bebizonyította, hogy a kálvinista egyház mint más, ha üldöztetik, elégedetlen, ha türetik, nyugodt, ha szerettetik és kegyeltetik, erőteljesen loyális.

A folytonosan táplált elégedetlenség végre nyílt fölkelésben tört ki. Megújíták ama régi nemzeti szövetséget, (covenant) s a szövethozási okmány 1638-ban mint isteni szövetség ünnepélyesen megerősítettet, s az ország fegyvert fogott. A király az angol parlamentet hívá fel, de az alkotmányon ejtett durva sérelmek annyira felzaklaták az indulatokat, hogy végre itt is kitört ama nagy lázadás, mely a királyt s vele a monarchiát és püspöki egyházat is megdöntötte. A zivatar idő folytával elmúlt, a monarchia helyre állíttatott, de a mult időből senki sem okult, a nagy lecke tanúság nélkül maradt. II. Károly a restaurációval, melyet rendesen a jellemek elaljasodása szokott kísérni, ismét felfogta a régi átkos rendszer félbeszakadt fonalát, mely a revolúció szörnyetegét földézte. „Huszonnyolc évig törekedtünk, mond Macaulay az ír államegyház ellen tartott parlamenti beszédében, hogy a skótokra a főpapos rendszert ráerőszakoljuk és következménye volt, hogy Skócia huszonnyolc év alatt borzasztó színhelye volt a nyomorúságnak és eszeveszettségnek. Ezen időkor története nem beszél másról, mint elnyomásról és ellenállásról, fölkelésekről, barbár büntetésekről és öldöklésekről. Ma kétségségesen védi magát egy csapat vakbuzgó paraszt és visszaveri a vasasokat. A következő nap szétverik a vasasok a parasztokat s a futókat levágják. Ma egy szerencsétlen covenantinak lábszárai zúzatnak szét amaz átkos csizmában. Következő

nap a lord primás egy csoport eszelős fanatikus által kivonatik kocsijából s mialatt kegyelmért esd, saját leányának lábainál mészároltatik le. Így ment ez tovább, míg végre megemlékeztünk, hogy az intézmények az emberekért vannak és nem az emberek az intézményekért. Egy bölcs kormány föl hagyott végre azon törekvéssel, hogy egy presbiteri nép között a püspöki államegyházat föltartsa. Ezen perc óta Skócia és Anglia közt nap nap után szorosabb és szorosabb lett az összeköttetés“. Oránia Wilmós trónra lépésével kezdődött meg ezen békésebb idő. Az unió létre jött s az egyezségi szerződés a skót presbiteri egyházat biztosította.

Ne véljük azonban, hogy itt teljesen véget ért az állam és skót presbiteri egyház surlódása. Most már többé nem a püspöki rendszer behozatala, hanem az egyházuri (patronatus) jog alkotmányellenes gyakorlata zaklatá az egyházat. Még alighogy megkötötték az egyesülési szerződés, már a parlament a lelkészválasztás jogát a patrónusok kezébe tette le, melyet az ő egyházalkotmány szerint a község, az 1690-iki törvény szerint pedig az egyháztanács gyakorolt, mely vénekből és a protest. földesurakból állt. Hasztalan hivatkozott a skót egyház a törvényre. Az egyezményi törvény megrontatott, mit az államkormány még azzal tetézt, hogy többször beleavatkozott az egyházi hatóságok körébe s oly hatalmat követelt, minőt az alkotmány meg nem enged. Ezek és ezekhez hasonló sérelmek az egyházat koronként addig szaggtaták, mignem 1843-ban megtörtént ama nagy szakadás is, mely a szabad skót presbiteri egyházat szülte. Az önkéntesség elve (voluntary principle) vagyis azon nézet, hogy az egyház az államtól független s ugy szellemi miként anyagi ügyeire nézve Isten után egyedül önerejére s az egyházi közszellemre támaszkodik; azért az állam nem avatkozhatik az egyház ügyeibe, de nem is köteles az egyház s egyházi ügyek fentartására adózni, ezen elv főkép 1831-től fogva előtérbe lépett. Ennek ellenében az államegyház védői erős ellenzéket formáltak s a harc folyt, mignem az egyházuri (patronatus) jog gyakorlata s az ebből eredett összeütközések az állam hatóságok önkényes és alkotmányellenes beavatkozását szülvén, az államegyház egyik legfőbb védője dr. Chalmers lón a szabad egyház alapítója. Ezen szabad egyház lemondott az államegyház

előjogáról, le az állam segélyéről a szabadságért s megtartotta az önkormányzás jogát és elfogadta a voluntarizmus elvét, mely miként kezdetben úgy azóta is csodás buzgalmat fejtett és fejt ki.

Mielőtt az angol-skót reformáció földét elhagynók, nem lehet meg nem emlékeznünk az amerikai protestantizmusról, mely ama földről ültettetett át az új világba. Ugy hiszem, hogy a legcélosabban járok el az amerikai protestantizmus ismertetésében, ha pennsylvániai tanár Schaff Filepnek az amerikai keresztyénséget rajzoló s a berlini szövetséggyűlésen fölolvastott értekezésének ide vonatkozó szavait kiírom. „Az egyesült államok, mond, miként nyelv, erkölcs, irodalom, úgy vallás és egyházra nézve is leányai és örökösei ama nevezetes szigetországnak, a honnan két századdal ezelőtt a puritánus zarándokatyák Massachusettsbe, a püspöki cavaliérek Virginiába, a quäkerek és presbiteriánusok Pennsylvániába kivándoroltak, hogy őszinte isteni félelemben egy új nemzetet alapítsanak. Ők azonban elvben, úgy vallás miként politikában, az anyaországnál egy lépéssel tovább mentek és törekesznek, mondjuk, törekesznek az általános polgári és vallásszabadság és egyenlőség elvét sokkal tökéletesebben és egyetemesebben valószínűsíteni az önkormányzás és népképzés alapján, vagy ha szabad magamat úgy kifejezni, amaz egyetemes papságot és királyságot, mely, úgy látszik, az egyház és állam történetének, igaz, hogy nem pusztán természeti uton elérendő és teljesen csak a Krisztus megjelenésével feltűnő végcélja“.

„Tekintsük csak meg legközelebb azon törvényes és szociális alapot, melyen az egyesült államokban a hitvallások és felekezetek állanak, s itt azonnal azok lényeges sajátosága tűnik szemünkbe, nevezetesen az állam és egyház teljes különvállása és az ez által lehetővé tett teljes vallásszabadság. Ebben Amerika valóban egy új lapot nyitott fel az egyháztörténetben és államtörténetben is, mely különbözik a Konstantin előtti pogány üldözéstől, melyet az egyház az államtól szenvedett, különbözik a középkori római katholicizmustól, midőn az egyház megigázta az államot, különbözik azon gyámságtól, mely alatt az állam a mai európai protestantizmust tartja. Ebben tett Amerika először és a legnagyobb mérvben merész kísérletet, hogy a

keresztyén lelkismeret és kultusszabadság protestáns elvét a legszélsőbb végletig keresztül vigye és ezt a polgári szabadság alapjává és garanciájává tegye. Ezzel gyakorolt már eddig hatalmas befolyást Európa közvéleményére, a mint az a vallásszabadság folytonos előhaladásában nemcsak Angliában, hanem a kontinensen is eléggé meglátszik“.

„Tény, fontos tény, mondja más helyen, hogy ezen ország protestantizmusa egészben az önkormányzás jellemét viseli magán s a képességet, ügyeit népszerű módon vezetni és érdekeit a kormány segítsége nélkül előmozdítani, miként Európa egyik országában sem, legyen az bár a szabad skót egyház“.

„Itt mindenek előtt szabad és jól szervezett keresztyén községekre találunk, melyek a hit önkéntes vallóiból állanak s különböznek a névvel keresztyének azon esetleges csoportjától, melylyel az európai államegyházakban község vagy parokhia nevezete alatt oly gyakran találkozunk. — Vannak Amérikában számtalan községek az íráson és egyik vagy másik nagy reformatori hitvalláson nyugvó alkotmányokkal; ezek pásztorukat azon egyházközségnek, melyhez tartoznak, törvényesen ordinált szolgálóból választják, nem mint bérbe fogadottat, hanem mint Istentől hívott s egyházilag rendelt lelki előjárójukat; rendelnek mellé bizonyos számú véneket és diakónokat segédül, a legméltóbb és buzgóbb tagokból; gyakorolják az egyházfegyelmet a durva kihágások felett; vezetik ügyeiket isteni félelemben, imádsággal, nyugodtan és ügyes tapintattal a lelkész hivataltal elnöksége alatt s az alkotmány szerint, és e mellett munkás részt vesznek Isten országa egyetemes ügyeiben“.

Ezen önkormányzás, ezen parlamenti tapintat, ezen rendszeret, ezen közszellem, mely a helybeli községek gyűléseit jellemzi, még nagyobb mértékben van meg a zsinati testületekben. — Amerika evangy. zsinatainak egyik legjelentékenyebb vonása a laikus-elem. Ez az egyetemes papság protestáns eszméjéből foly és a legjobb védőfal a papi uralom szelleme ellen, melyet naziánzi Gergely a régi kath. zsinatok leggonoszabb hiányaúl ró fel s melytől maga Péter is nem tartotta szükségtelennek inteni az apostoli községeket. Az angol szabadság ezen alaptétele: semmi teher képviselet nélkül, az amerikai keresztyénségnek is jellemző vonása. Ez épen ellentéte azon nézetnek, hogy az egyház egy

jelentésű a papsággal s a község vak engedelmességre kárhoztatott. A lelkészek állanak ugyan természetesen minden egyházi dolgok élén, kivéve a pénztári ügyet, és mindig is ott fognak állani mélyebb vallásos ismeretők és buzgalmuknál fogva. De a láikus képviselők semmi esetben sem tétlen nézők; szabály szerint nekik éppen annyi szavuk van s gyakran igen élénk részt vesznek a zsinati tanácskozmányokban, még ha tisztán theologiaiak is azok. Ezek a községek legérdemesebb tagjai közül választatnak, és egy valódi amerikai község, ismételnem kell, nem tarka csoportja egy pár tucat megtért hívnek és néhány száz megkeresztelt pogánynak, hanem jól szervezett teste élő keresztyéneknek. Ily láikusok nem veszélyesek a zsinaton, sőt csaknem folytonosan üdvös konzervatív befolyást gyakorolnak“.

„A püspöki egyház szervezése is, mely minden protestáns elnevezések közt legközelebb jár a római hierarchiához, ezen országban igen jellemző változáson ment keresztül, a mennyiben a kerületi konventekbe és a minden harmadik évben előjövő „generalconventioba“ a lelkészek számával egyenlő világi képviselőket vett fel. A felső ház egyedül püspökökből áll“*). —

Németalföld is egyike volt azon országoknak, hol az egyházújítás fogékony szívekre talált s a reformáció előhírnökei által megtört uton sebesen terjedt. A reformáció itt csakhamar határozottan a kálvinizmus jellemét öltötte magára. Kálvin hitelvei vannak kifejezve a Guido de Bres által szerkesztett s az 1566-iki antwerpi zsinatban véglegesen elfogadott németalföldi hitvallásban (confessio belgica), valamint az egyházalkotmányban is, mely az 1564-iki antwerpi zsinat cikkeiben van legterjedelmesebben kifejezve. A németalföldi refor. vagy kálvinista egyház az államtól függetlenül a községi-zsinati szerkezet alapelvein épült fel. Ezen egyház is egyike azoknak, melyek kereszt alatt nevedtek föl, nyomatva de végkép el nem nyomva. Alba herceg tartá a vérkeresztséget, de éppen ez idézte föl a szabadságharcot, mely az orániai herceg vezérlete alatt politikai és egyházi függetlenséget szült, véget vetvén a spanyol uralomnak. Most már az egyház léte és fenállása biz-

*) Verhandlungen der Versammlung evang. Christen sat. in Berlin. (Berlin. 1857.) I. 222. sat.

tosítva volt, de nem önállása és alkotmánya; ezekért küzdenie kellett a polgári felsőség ellenében. Az állam nem akará elismerni az egyház önhatósági jogát. Az 1576-iki önkényesen adott egyházszervezet a községi-zsinati alkotmánynak árnyékát is alig hagyá meg. Az állam csaknem kizárólag magának tulajdonítá az egyházi hatalom gyakorlását. Még a lelkészek és vének választását sem akará a község kezében hagyni. Az alap, melyre az államkormány követelését építé, ez: igen veszélyes egy és ugyanazon községben két felsőség; sminden istenfélő világi kormány magának tulajdonítá a jogot, egyházi rendszabályokat bocsátani ki, nevezetesen a protest. kormányok ezen jogot gyakorolják. Ezen erőszakos jogkövetelés és beavatkozás az egyházban nagy ingerültséget szült, bár voltak olyanok is, kik az egyház önkormányzata ellenében az államegyház eszméjét védtek. Az 1578. dordrehti zsinat határozottan kifejezé, hogy az egyház autonom testület, mely a községi presbitériumok alapján megyei (classis) és provinciális zsinatok által kormányoztatik s minden harmadik évben nemzeti zsinat tartassék. A második dordrehti nemzeti zsinat is 1619-ben, a május 13 és 14-iki ülésekben megerősíté, csekély módosításokkal, az 1586-iki hágai zsinat által megalapított egyházalkotmányt. A németalföldi egyházak egyesülése egy nemzeti közzsinatban megtört ugyan a szövetséges államok ellenállásán: de azért a provinciális egyházak presbiteri szervezete eredeti alapvonásaiban, kisebb nagyobb módosítással, egész a mult század végeig megmaradt. Azon borzasztó rázkodás, mely Európát fenekestől felforgatá, a németalföldi egyházban is mindent összezavart, de mégis eredeti jelleméből leginkább az 1816-iki oktrojált alkotmány vetkezteté ki, melynek épen ujja kellett volna szülnie. Meghagyta ezen szervezet a községi szerkezetet a maga eredeti alakjában, de a zsinati szervezetet teljesen összezavará. Ezen alkotmány szerint a megyei kormányt (classis) alkotják az elnök, egy irlnok, 2—4 lelkész és egy világi tag. Évenként hat-szor gyűl össze. A tagok választása ugy történik, hogy a „classis“ elnöke hat tagot terjeszt elő a provinciális kormánynak, ez hármat választ belőle s a királynak följelenti, ki azok közül egyet kinevez. Az elnök állandóan a provinciális kormány küldötte. — A provinciális kormány áll tizenkét tagból, kik épen ugy választatnak, mint a megyei

kormány tagjai. Tizenegy lelkész és egy világi, évenként más más klasszisból sor szerinit. — Zsinat, mely évenként egyszer gyűl össze, mindenik provinciából egy lelkész, kit a provinciális kormány választ, továbbá egy világi tag, évenként más más provinciából választva, s egy királyi biztos. A határozatokat a király szentesíti. — Van még egy zsinati bizottmány, mely hét tagból áll, a zsinat elnöke, jegyző, két lelkész és három világiból, kik közül a két utóbbiakat a zsinat választja s egy rész minden évben kilép s új választás történik. Az egész szervezetben még ezen bizottmány a legnormálisabb szerkezetű. (Beschreibung der wichtigsten Presbyterialverfassungen. v. H. Hellmar.) Ha ezen egyházalkotmány önkényes eredetét, az államhatalom tulságos befolyását s az egyházhatóságok csoda szerkezetét megtekintjük, nagyon természetesnek fogjuk találni, hogy ellene az egyház folytonosan küzdött s nem szűnt meg a régi alkotmányt visszakövetelni. Azon sem fogunk csodálkozni, hogy Hollandiában is megtörtént az, ami Skóciában, Franciaországban, hogy már ma az államegyház mellett szabad refor. egyház is van és ez naponként növekedik. Az egyháznak ezen évről évre megújuló ellenzéke végre is megtermette, ha csak némi részben is, gyümölcsét. Az 1852. rendszabály meghagyta ugyan alapjában az 1816-iki szervezetet, de akár az egyházi hatóságok szabályosabb szervezetét, akár a lelkész és világi képviselők méltányosabb arányát, akár a választás módját, akár az államhatalom korlátozott befolyását tekintjük: el kell ismernünk, hogy már ez újabb rendszabályon a presbiterianizmus szellemének áldott nyomai meglátszanak, habár a régi alkotmánytól még meszsze áll is.

A svájci s közelebb a kálvini reformáció Németországba is behatott, s különösen azon tiszta, minden fejedelemsüri vagy püspöki befolyástól ment presbiteri-zsinati alkotmány, mely a kléve-marki grófság s a jülichbergi hercegségekben kifejlett, még mind e mai napig jótékony befolyást gyakorol egész nyugoti Németországra s talán, mint jó kovász, egykor meghatja az egész németországi evangy. egyházat. Az említett alsórajnai tartományok ma a porosz keleti provinciák kitűnő részét alkotják. Kihalván (1609.) az uralkodó hercegi ház férfiága, a már akkor egyesült tartományokat a református brandenburgi (porosz) és a római kath. pfalzi

(bajor) házak öröklötték, amaz kléve-márk, ez pedig jülich-berget. Idővel ezen tartományok nagy része francia uralom alá jutott s a reformált egyház az (1802.) organikus törvénynek vettetett alá. Végre a bécsi kongresszus ezen tartományokat a porosz uralkodó ház alatt egyesítette.

Ennyit röviden ezen tartományok történetéből, mely szorosan összefügg a közönségesen úgy nevezett „kereszt alatt volt“ alsórajnai refor. egyház alkotmányával. Ezen refor. egyház alapját főképen azon németalföldi menekvők vették meg, kik az üldözés elől elfutva, Kálvin szellemében s elvei szerint községeket alkottak s az 1568-iki weseli konventen, majd 1571. emdeni zsinaton letették alapját azon tiszta presbiteri-zsinati alkotmánynak, mely Németország ezen részében alapjában még ma is megvan. A weseli és emdeni zsinatok a községi alapra építék az egyházat, hivatkozva az apostolok példájára. Legalsó egyházi hatóság a vének tanácsa. A községek szerves összefüggését pedig a fokozatosan emelkedő megyei (classis), tartományi és közzsínatok tartják föl. Ezen egyházszervezet úgy a kléve-marki miként a jülichbergi tartományokban többször megerősített; sőt a kléve-márki lutheri egyház is a presbiteri alkotmányt fogadta el. Hogy mily üldözéseknek volt ezen egyház a katolikus uralkodó alatt kitéve s miként törekedett a reform. brandenburgi ház is védő jogát idővel fejedelemsuri joggá változtatni, a territoriális rendszer szellemében, és végre miként tette semmivé az alkotmányt a francia idegen uralom: azt elégnék tartjuk csak futólag megemlíteni. Hanem azt ki kell emelnünk, hogy a képviseleti alapra fektetett szabad alkotmány mentette meg az egyház hajóját az elsüllyedéstől, midőn a katolikus részen az üldözés szélvesze által oly keservesen s oly sokáig hanyatott. Az is igaz, hogy ezen szabad alkotmány szerelme adott erőt és bátorságot megküzdeni a fejedelemsuri befolyással annyira, hogy midőn, mondhatni, másutt a földesuri rendszer (territorialismus) az egyházat az államkormányba beolvasztotta, itt sohasem vetkeztethette ki teljesen az egyházalkotmányt eredeti jelleméből. Azon konzisztóriálizmussal párosult presbiteri-zsinati alkotmánynak is, mely a porosz rajnai és westfáliai refor. községeknek 1835-ben adatott, az ősz egyházszervezet szolgált alapul.

Hogy annál jobban kitünjék, mily áldott kovász volt

ezen rajnai refor. egyház s annak presbiteri alkotmánya egész nyugoti Németországra, ne mlesz érdektelen, sőt tanulságos lesz azon tudósításokat szembe állítani, melyeket a szeptemberi evangy. szövetséggyűlésen 1857-ben Goebel, Coblenzből és Kuntze, berlini lelkész, tettek az evangyéliomi egyház állapotjáról, ez északkeleti, amaz pedig nyugoti Németországban. „Ezen (rajnai presbiteri-zsinati) alkotmány lett, mond Goebel, az ur áldása után azon edény, melyben közötünk a keresztyén élet szellemben és igazságban századokon keresztül a hitlenség és közönyösség legnehezebb idején is megtartatott. Ennek köszönhetjük, hogy egyházaink a többi németországiak fölött nemcsak telvék, hanem hogy az azokat betöltő községekben keresztyén élet van; hogy az ige hirdetői közt nem hierarkhiai, hanem terstvéri szellem uralkodik; és hogy itt nincs meg a lelkészek és láikusok vagy a lelkészek és vének közt másutt uralkodó feszült ellentét; mert a véneknek miként lelkészeknek egy hivataluk van a községben s egyik sem akar a községen uralkodni, hanem csak szolgálni az urban“.

„A rajnavidéki, különösen az északnyugati sajátos presbiteri-zsinati alkotmányával s annak régi harcával és keresztyével szorosán összefügg, hogy a porosz példája után Németország minden más tartománya fölött egyedül nyerte meg a két evangyéliomi egyház uniójának gyöngyét és azt mint legbecsesebb egyházi kincset erősen őrzi. Hogy az unió a Rajna mellett tetteleg s jogilag fölbonthatlanul megköttethetett és ugyanazon jó joggal Isten és emberek előtt Westfáliában, a rajnai tartományokban, Nassauban, Hessenben, Birkenfeldben, Pfalzban és Bádenben már 40 vagy 30 évvel ezelőtt bevégeztetett, ez legnagyobb és gazdagabb áldása a zsinati-presbiteri alkotmánynak, a mennyiben egyedül ez által voltak az illető községek és zsinatok azon helyzetben, hogy törvényesen elismert organumaik által az unió mellett nyilatkozzanak és azt formaliter megkössék úgy, hogy annak fölbontásán csak az egyházi forradalmárok vagy vallásos demagógok munkálkodhatnak“. Nézzük ezzel ellentétben, mit mond Kuntze keleti Németország egyházi állapotjáról. „Északkeleti Németországot, így szól ő, a thuringi erdőtől és Harztól az orosz-lengyel határszélig a reformációtól fogva a lutheri egyház vette birtokába. Braunschweig, Hannovera és Oldenburg, Thuringia, Szakszónia, Branden-

burg, Mecklenburg, a Hansavárosok, Pomerania, Szilézia, Pózen és Poroszország lutheri tartományok és ezen hitvallás sajátsága van rajtok kinyomva. Ha valahol, ezen széles határon, melyen korlátlanul uralkodott, mutathatta volna meg a luth. egyház, hogy mit tehet a vallásosság előmozdítására, a testi és szellemi nyomorúság enyhítésére, egy új keresztyén élet eleven kifejlésére. De minthogy ott a lutheri egyház a reformációtól fogva a világi fejedelmek kezébe és a polgári hatóság hatalmába adatott és ezzel minden egyházi önállósága feláldoztatott: azért ezen függés bélyegét megtartotta és csaknem felolvadt az államban és ezzel ugyanazonítottatott. Ebben az egyházi fegyelem sohasem foghatott állást, s a hol valami fegyelem látszott, az polgári rendőri fenytő eszköz volt. A lelkészek a községek fölött s nem a községekben állottak. A mint a lutheri egyháznak az állam irta a törvényeket, úgy mindenben és minden egyházi szükségben az államtól várta a segílyt s a hol ez késett, ott tehetetlenül állottak. Azért midőn némely hívő lelkészek közt a jelen egyházi bajokról és azok elhárításáról volt szó, az egyik így vélekedett: itt a rendőrségnek kell közbe lépni; a másik: itt a kormánynak kell segílyt nyújtani; a harmadik: itt az államnak kell segíteni; arra nem is gondoltak, hogy az egyháznak bámulatos ereje van, hogy önmagán segítsen; elfeledék, hogy Jézus Krisztus annak feje és királya. Az ur egyházának tehát ezen keleti tartományokban legnagyobb kára, hogy az egyháztól elidegenedett nép a lelkészre, egyházra, keresztyén vallásra úgy néz, mint állami és rendőri intézetre, s minthogy az állam és annak intézményei ellen fel nem kelhet, legalább az által szerez magának kárpótlást, hogy az egyház irányában gúnyát és megvetését világosan kimutatja". (Verhandlungen der Versammlung sat. 1. 431 sat.) Intő és tanulságos szavak!

Hogy a rajna-westfáliai presbiteri alkotmányba beoltott konzisztóriáлизmus s viszont a konzisztóriáлизmusba beoltott presbiteri szervezet a württembergi, bádeni, bajor sat. egyházakban mily gyümölcsöt fog teremni, azt a jövődő mutatja meg. Jelenleg egyedül az alsó szász egyesült ref. községeknél van meg az eredeti presbiteri szerkezet. A güttingai zsinaton 1839. egyesültek a braunschweigi, cellei, hannoveri, güttingai, münden és bückeburgi reformátusok és presbiteri zsinati alapon szervezték magukat. Minden

községben van presbitérium; alkotják a lelkész és legalább négy vén. A lelkészt a község választja, de csak a vének által kijelölt három jelelt közül. Ezen egyesült községek egyetlen legfőbb egyházi hatósága a zsinat; hat év alatt egyszer gyűl össze a fejedelem engedelmével s biztos jelenlétében. Mindenik község egy vénet és egy lelkészt küld képviselőül. A zsinat kezében van a törvényhozás, igazgatás és végrehajtás. Határozatai ellen nincs fölbbezés. Idő közben a zsinat elnöke (moderator) végzi a folyó ügyeket, nevezetesen az ordinációt és vizsgát. Ez utóbbira nézve két lelkészt veszen magához. (Die wichtigste Presbyterialverfassungen v. Dr. H. Hellmar. I. 193.)

Hegedűs László.

A PROTEST. BIBLIAÁRULÁSRÓL FRANCIAORSZÁGBAN

már volt a Prot. E. I. Lapban szó. Erről a „Revue des deux Mondes“ közelebb ekép nyilatkozik:

„Nem vitatjuk, hogy azon társaságok, melyek a bibliát olvassák, értelmesb és erkölcsiebb embereket képeznek mint azon népek, melyek azt épen nem olvassák. (Mi pedig ez ügyben az olvasót egy Roussel Napoleon nevű franciának 1854-ben megjelent könyvére, s az ismeretesb Bretschneider-féle Heinrich und Anteriora utasítjuk.) Csak egy más tekintetre hívjuk fel az államférfiak és más igazán vallásos katolikusok figyelmét. Van egy ránk (katolikusokra) nézve szomorú, de kétségtelen tény, hogy t. i. a XVI. századtól fogva azon népek, melyek a bibliából táplálkoztak, felekezeti különbségeik és hajlamaik mellett is, lényegesen vallásosak maradtak; holott azon népeknél, melyek a bibliát nem olvassák, mindaz, a mi a katholicizmusra nézve elveszett, elveszett a kerésztyénségre nézve is, s maratalékül esett az atheizmusnak, materializmusnak s a szellemi fensőbb érdekek nemtelen elhanyaglásának. Így történt ez

a felsőbb osztályok körében; s ez okozta, hogy Franciaország, kivált a tizennyolcadik században, oly keserű hánykódásokat szenvedett. S nem terjed-e ez a nyomorúság a népre is ki? Ha megyeink mindenikében összevetnők a katolikusokat és protestánsokat: ki merné állítani, hogy a katolikusok számában egy nagy s talán a nagyobb rész tényleg nem közönyös akármelyik felekezet szertartása szerénti istentisztelet iránt? Ekkor tehát a kérdés így áll: el kell-e nézni, hogy a vallásos hit kialudjék a népesség azon részéből, mely anyagi munkálkodás által teljesen elfoglaltatik, s nyomorú helyzete által anyagiasságra süllyed, megvesztegetetik? E, szerencsétlenségre, egészen műveletlen lelkek kitétessenek-e az elaljasodott materializmus kísérteteinek? Nem oly erkölcsi tér-e ez inkább, melyre fel kell szólítani minden keresztyén felekezeteket, hogy itt buzgóságukat gyakorolják? Nem többet ér-e, hogy a keresztyéni buzgóság némi szikrája terjeszsze el tisztaságának, erejének hatását, még ha az által a protestantizmus nyerne is? Látni való, hogy nem beszélünk a szenvedélyekhez, hanem azon jó édes anya érzetéhez fordulunk, mely Salamon ítéletében említettik, ki, mintsem gyermekének eldarabolandó holt tetemei fölött versengjen, inkább átengedi azt életben ellenfelének. Csak azt szeretnők megakadályozni, hogy a kik a katholicizmusra nézve elvesztek, ne vesszenek el általán a keresztyénségre, és minden nemű hitre nézve. Azt ohajtanók, hogy a különböző keresztyén felekezetek, keresztyéni vetélytől indítatva, elárasztanák Franciaországot bibliával; mert meg vagyunk győződve, hogy azon fordítási különbözőségek mellett is, melyek a theologusokra nézve dogmatikai vitákat szülnek, de a melyeket észre sem vesz az egyszerű ember, elegendő isteni láng marad e szent könyvben, hogy felmagasztalja az ember lelkét, és tisztázza abban az erkölcsi felsőség érzetét.

Eddig a „Revue des deux Mondes“.

Gyakran gyönyörködik a szellemi mozgalmak történetének jóakarató vizsgálója a nemes liberalizmus ama jelenségeiben, melyek a francia irodalom mezején a legjelesb férfiak (tudósok, államférfiak) részéről előtűnnek. Miként változik az a voltairei hitetlen malignitás meleg vallás- és emberszeretetté, az a kicsinylés, mely még néhány év előtt a

protestáns elvek, irányzatok ellenében divatozott, a reformáció és elvei komoly méltánylásává, a prot. lelki szabadság, individualizmus és erkölcsi komolyabb irány megkedvelésévé, a vallási tárgyakkal való gyakori és kedvtelő foglalkozás a mindig mélyebben meritendő bölcselkedés öröndetes előjelévé! Mikép sejtet mindez egy még igenis távoli, de bizonyos jövőben már látható nagyszerű vallási mozgalmat a protestáns elvek javára!

De a legjobb elvek mellett is gyakran megtéved vallási dolgokról szólóban a francia bölcselkedő, midőn nemeslelkű akar lenni s nemes és nagylelkűen közölni és egyszer máskor az éloquence palástja alá rejteni az egyik vagy másik fél előtt kellemetlen meggyőződést. Az ingen is szorgoskodó urbanité néha sért és kitünteti észrevétlenül elfogult gondolkodásmódja hibáját, nevelése hiányát.

A Revue-nek fentebbi szavai, melyeket pedig nagy dicserettel s legkisebb észrevétel nélkül közöl egy francia prot. egyházi lap, nem egészen tetszhetnek.

Elején megadja, hogy a bibliaolvasás, ez a főkép protestáns cselekvény, legtöbbet tesz a valláserkölcsi érzet fenntartására, s utóbb a prot. egyházat mégis a Salamon ítéleténél előforduló gonosz asszonyhoz teszi. Nem, bizonyára a prot. egyház nem olyan nemanya, a ki a más gyermekét magának jogtalanul követelné, nem olyan mostoha, ki, csak-hogy övé legyen, megöletni is képesnek nyilatkozik. A protest. egyház nem fogadhatja el ezt a szerepet, a mostoha anyja, a család követelő szerepét. A prot. egyház Krisztus egyháza. A hol Krisztus van, ott az ekklézsia. S hol volna inkább Krisztus, mint a hol az ő igéje az egyedüli alap; az istenalkotta természet szemlélete által felgerjedt szívtől befogadott, s az istenkép szerint adott észtól vizsgált és elsajátított ige; a Krisztus szeretete és követése úgy, a mint arra Krisztusnak a szent könyvből való szemlélése, elfogadása vezet. A protestáns egyház, midőn a szent könyvet olvastatás végett megszerezetteti elsőben önhiveivel, azután a minden társulat természeti joga szerint, másokkal is, a kik megkedvelik, kevesebbet tesz, mint midőn a másik egyház szentjárdalásai, szobrai, képei sat. által nem is Krisztust, hanem a vallási tisztelet más alsóbb rendű tárgyait minden felé szemlélteti.

„Semmi türelem“! kiált fel Bunsen az „Idő jelenségei-

ben“; „semmi lealázó türelem“! Valóban is a türedelem, a türelmi vagy kérelmi vagy általában kivételes jogállapot (inkább jogtalan állapot) gyűlölséget okoz; ez pedig a társadalomban a rendet, erkölcsiséget ássa alá! Osak az igazi jogegyenlőség teheti azt, hogy a különböző egyházak egy téren meglehessenek, s egymás mellett a valláserkölcsei képezés útján összeütközés nélkül párhuzamban haladjanak.

I. S.

A FÖLD NÉPEI VALLÁSOS TEKINTETBEN*).

XXIV.

Mohamed és vallása.

Mohamed Kövesarábia Mekka városában született K. u. 570. évben. Utazásai alatt figyelmét a zsidó és keresztyén hit tanulmányozására fordítá, s elhatározá a különféle vallásos felekezeteket, egy új s önképzete szerinti tökéletesb vallás kötelékeivel, összefoglalni. Erre vallásos szemlélődésbe merül, elvonult életmódot követ, buzgó áhitatosságban gyakorolja magát. Élte 40. évében először családjának, majd másoknak is tudtul adja, hogy ő Istentől bocsátott látnok; és rövid, erőteljes mondatokban, intő beszédekben, költészi nyelven kezdi hirdetni tanait. Az egy istenröli tudományt vette alapúl; melyet mind a pogányok sok istenének, mind a keresztyén hit szentháromságról szóló ágazatának ellenébe állít, s ezzel egybeköti a maga istentöli küldetését. Jézust isteni követnek, saját tanait a zsidó és keresztyén hittel összehangzónak állítja. Mekkában követökre, egyszersmind azonban ellenségekre is talál; söt később ugyanott élete is veszélyben forogván, 622-ben Medinába futás által menekül, s oly buzgósággal és lelkesedéssel fogad-

*) L. Első folyam 120 és 302. II.

tatik, hogy rövid idő alatt honfiainak profétája, törvényadója, hadvezére és királya leszen, s hivei segedelmével alkalmat nyer tanainak erőszakkal szerezni érvényt. Csak hamar utának ismeré Arábia. A zsidóktól és keresztyénektől először annyit kívánt, hogy őt isteni követnek s tanait pedig Isten-től származottaknak üsmérjék. Minél jobban nevededett tekintélyben, annál erőszakosabb lett rendszabályaiban. Ha a nesztoriánusok iránt türelmes volt és őket pártfogolta is, nem más célja volt, mint hogy a gyengébb, elnyomatott részt a gyűlölt hatalmasabb ellen használhassa. 632-ben meghalván, utódai a khalifák, Abubéker és Omár, meghódítják szintén Persiát, Palesztinát és Egyiptomot s keleten a keresztyénségnek nagy kárt okoznak. A VIII. században pedig a szaracénok elfoglalják a pirenéi félszigetet, sőt Franciaország és Olaszhon partjait is háborgatják.

A sunniták a szájról szájra kelt szóbeli hagyományokat (sunna) az írott koránnal (kurr an: szükséges olvasmány) egyforma tekintélyűnek tartják; a proféta utódaul Omárt és Osmánt fogadják el. A schiiták a tradiciókat megvetik, s a proféta utódaul Alit üsmérik. Az izlam tanai, honnan ezen tudományt vallók mozlemimeknek is neveztetnek, a koránban foglaltatnak, mely egyszersmind törvénykönyvük is a törököknek; innen a papok vagy az ulemmak törvénytudók is. E hitnek alapelvei: Isten egysége, kikerülhetlen sors, Mohamed küldetése, végítélet, atyafiúi szeretet, többnejűség. Szeretarsái: bucsujárás Mekkába, valásos mosódás, körülmetélkedés, kemény büjt, ötszöri imázás naponként, végre alamizsnaosztogatás.

Mekka és Medina, szent városok, Kövesarábia Hedscha tartományában fekszenek. Mekka a proféta születéshelye, hegyektől környezett, viz és folyam nélküli helyen fekszik. Szent tisztelet tárgya nemcsak Mohamed születésénél fogva, hanem azért is, mivel a kaaba, vagyis az Isten tiszteletére szentelt legelső hajlék itt létezik. A kaaba, melynek néme-lyek Ábrahámot, mások ismét még Ádámot tartják legelső építőjének, egy kis négyszeg, ablak nélküli épület, ajtai éven-kint egyszer nyitvák, belsejében tiszta forrás buzog, bent van egy ezüstbe foglalt fekete kő, mely eleinte fehér, később a bűnök miatt fekete lőn, melyet Gábiel angyal az égből azért hozott le, hogy a könyörgéseiket végzendő hívők imáikat felé intézzék. Ki ezt először megcsókolja, Isten szentje

s kitűnő tisztelet tárgya. A szultán ide évenként ajándékokat küld. Esőfogó csatornái drága ércekből készítvék, melyek azonban utolsó szükség esetében a muzulman birodalom épségeért felhasználhatók. Kincsei 1803-ban a veba-
biták által kiraboltattak. A mekkai zarándokok utjaikat úgy intézik, hogy ide ramadám hónapra érkezzenek, midőn a beiram ünnep ünnepeltetik, emlékezetül, hogy ezen napon vette a proféta Gábiel angyaltól az első kijelentést. E bucsujárás ideje alatt a zarándokoknak hajaikat nyiretni, bármely alkalmatlan férget megölni, kereskedést űzni, sőt rosz szót szólani is tilos. Közeledvén a szent városhoz a vándorok, testök alsó részén kívül magukat megmeztelenítik, utközben énekléssel, imádkozással, alamizsnaosztogatással foglalkoznak. Majd célukat érven, három nap látogatják a főbb nevezetességű szent helyeket; a kaabát, bizonyos tágas körben egy imám vezérlete alatt, naponként hétszer megkerülik. Az araboknál nem sok becsületben állanak, mint ezen példabeszéd igazolja: „óvakodj attól, ki Mekkába zarándokoskodott, ha pedig ezen utat már kétszer megtette, és te szomszéda vagy, add el házat és más helyen keress lakást“.

Medina jóval kisebb hely; itt őriztetik a proféta sirja, hol tetemei fehér márvány sirboltban nyugosznak. E helyhez nemmuzulmannak közeledni tilos; ha pedig valakit bal csillagzata ide hozott, áldozatává lesz a vakbuzgalomnak; csak a Mohamed hitére térésben talál szabadulást. — Szent könyvük a korán vagyis kurrán, rendetlenül és dagályos modorban összehalmazott beszédei a profétának. Tartalma különbféle vallástételek, istendicsőítések, könyörgésre, bőjtre, alamizsnálkodásra serkentő felszólítások, keresztyének s bálványozók elleni feddözések, látások s csudák.

Szertartásaik legfontosabbika a körülmetélkedés, mely nem mulhatlan kellék ugyan a muzulmanoknál, de meny-nyiben a körülnemmetéltek hívők ellen tanúk nem lehetnek: minden szüle körülmetélteti gyermekét; mi is az atyai háznál esik meg a legközelebbi moséh imámja jelenlétében, ki a kised fülébe bizonyos könyörgéseket mond, és a csecsemőnek nevet is ad.

A haldokló muzulman körül is bizonyos szertartások vannak szokásban. A haldokló ugyanis hanyatt fektettetik jobb oldalával a szent város felé; körüle jó illatú füst ger-

jesztetik, ezalatt az imám hitformát mond fel előtte, melyet a beteg lassú hangon utánmond. Ha meghal, a legközelebbi rokon fogja be szemeit, mikor teste, szakála illatos vízzel mosatik meg; a test felett az imám bizonyos könyörgéseket mond, mi végződven, a koporsó legnagyobb sietséggel vitetik nyughelyére, hol a feljebb leírt helyzetben temettetik el. Temető kertjeikre nagy gond fordítottatik, virágok illatoznak a sirokon, mellettük gyászjelek állanak, hasonlók a hajdankor szárkofágjaihoz; ezeken a megholt rangját s polgári állását jellemző fejékeik hárs, ciprus és platánok által árnyékozva. Kiemelendő az ázsiai részen Stambullal átellenben a skutarii sirkert. Minden hatalmas muzulman itt temettetik el, részint azért, mert ez is azon világrészben fekszik, melyben Mekka és Medina szent városok, részint azért, mert Európa megtarthatása felől maguknak is kevés reményök levén, nem szívelheti a büszke muzulman, hogy sirján győztes keresztyének tiszteletlenül tapodjanak. A beiram ünnepeken kívül nevezetes ünnepök a sandschak scherif, vagy a proféta zászlója kitűzetésének ünnepe a se-rail előtt azon percben, midőn a nap a déli ponton áll. Ennek látása a hívőket egész a lelkesedésig hevíti. Vannak még más nemzeti ünnepeik is, melyeken a császár és basák imáikat valamelyik moschéban végzendők, keleti fényben lóháton láttatják magukat.

Az ozman birodalomban az uralkodó vallás a sunnita felekezetű mohamedán, melyet a birodalombeli minden török és tatár vall, de azonban a bolgárok, bosnyákok és albánusok között is található.

A papság, mennyiben vallásos szolgálatot tesz, e következő osztályzatokból áll: 1. A mufti, a szultán vagy padischa helyettese, a vallásos ügyekben a státus első egyházi férfia, egyszersmind az egyház és igazság kiszolgáltatójának minisztere. 2. Scheichok, vagyis a korán magyarázó, vallástanítók, vallásos szertartásokkal foglalkozó személyek. 3. Imámok, vagyis az ötszöri imádság végzői, kiknek kötelességükben áll a betegek látogatása és halottkisirés. 4. Chatibek, kik pénteken a nép előtt imádkoznak. 5. Mucsinek, vagyis könyörgésre felszólítók. 6. Keimok vagyis a mosché szolgálói. A papi rend kiegészítő részét teszik még az emirek vagyis a proféta vérszerinti rokonai, a mollák, kadik, naibek vagyis az egész birói testület; a müderrik vagy

oktatók, végre a dervisek, török szerzetesek mintegy 30 szerzetben, kik kolostorokban laknak, melyeknek előljárója egy egy scheich.

Valamint a világ sok jeles embere, úgy az izlam alkotója felett is nehéz mondani ítéletet: a csalók vagy rajoskodók közé számláltassék-e? Bár magát nemzete egyházi és polgári alkotójává tolta is fel, elvei tisztasága mellett szól az, hogy az emberáldozó bálványozásnak véget vetni kívánt, ha mindjárt, elleneinek dühösségét visszatorlandó, véres jeleneteket követett is el. Neje, Kadischa, iránti hálája, az őt Mekkából elűző koreschiták iránti kimélet, azon törvény végre, hogy a vásárlott rabnőt gyermekétől külön választani ne lehessen, emberileg érző szívre mutatnak. Az egy Isten imádásának behozása pedig, kit illetőleg buzgó imával, jótéttel, magunk megadásával, test tisztaságával imádkhatunk, kétségen kívül csak nyereség volt a romjaiba dült pogányság ellenében. Azon tan pedig, hogy az embernek változhatlan végzések szerint van élte minden percnete kimérve, melytől hajszálnyira sem lehet eltávozni, mely feláldozza az erkölcsi szabadságot, nem különben a fanatizmus, melyet létrehozott, a soknejűség, a politikának és vallásnak összeszövése; hogy ezen cikkek nem egyetemes világvallásba valók és rossz számításon alapultak, a következés bizonyította be.

A Libánon környékén különös vallásfelekezetet formálnak a druzok. — Vallásuk keresztyén, mohamedán és pogány vallás vegyülete. Keresztelkednek és körülmetélednek. Azt hiszik, hogy papjaik közvetlen isteni kijelentésben részesülnek; most keresztyén majd mohamedán egyházakat látogatnak, Ali sirjához zarándokoskodnak, lélek-vándorlást hisznek, magán házaikban érc bálványok előtt tömjéneznak. Számuk 146,000. — Sátánimádók a kurdok között; inkább keresvén annak kegyelmét, mivel félnek tőle, mint Isten irgalmát, ki a nélkül is jót tesz.

Mohamed összes követőinek száma Ázsiában mintegy 70 millió.

A nagy Oroszbirodalom mohamedán néptörzsei a tatárok, turalinzek, barabinzek, nogairek, kumükek, basiánok, trukmennek, kirgisek, bukhárok, mecseherjékek, baskirok, tscherkassok, awehasok, lesghiek, mind sunnita felekezethől: schiiták pedig a tadsehsikok, kisilbaschok. Ezen mohamedán népességek száma harmadfél millióra megy.

Európai Törökbirodalom lakóinak egy része sunnita felekezetű mohamedánokból áll, kik is az uralkodó egyházat képezik. Ide számláltatnak a szorosabban vett törökök, tatárok, Bolgár, Bosnyákország és Albánia lakóinak egy része *).

Ázsiai Törökország mintegy 11 millióra menő népessége sunnita felekezetű mohamedánokból áll, de azért Arábia a mohamedán hit eredeti hazája. Itt vannak Mekka és Medina szent városok, hol Mohamed különböző hitű és fajú polgártársait egy vallás kötelékével kapcsolta össze, 12 millió lakossal; ezek vagy sunniták vagy pedig wehabiták. Ez utóbbiak a Mohamed vallásának reformált felekezete, mely hitujítását Abdul Weháb fegyveres kézzel hajtott végre, ki, Niebuhr szerint, csak az izlámot akarta megtisztítani, de utódai annyira mentek, hogy Mohamedet profétának sem tartották.

Irán vagy Persia 10 millióból álló népessége leginkább schiita felekezetű mohamedán. A Mohamed és Ali közötti kalifákat igaznak nem ösmérik.

Afganisztán számlál 6 millió mohamedán lakost. Van közöttök az izlamnak egy töredék felekezete is, mely sófinak nevezetik.

A beludschok 3 millió népességgel többnyire mohamedánok; polgárilag több törzsekre oszlanak. Minden törzsek azonban a cheláti kán alatt egyesülvők.

Elszórva találhatunk még nagy ellenkezésben élve a lámaimádókkal Kisbukhariában, Nepaulban, az ázsiai francia, portugál és dán gyarmatokban, Malakkában, Ceylon és több keletindiai szigeteken.

Vége Afrikában Mohamed hitét követik az arabok, az úgynevezett rabló státuslakók, Biledulgerid, Senegambia keleti partjain és Nigricia egy részén lakó népek.

XXV.

Pársok, géberek vagy tűzimádók.

A pársok vallói azon őspersa hitnek, melyet 550 évvel Krisztus előtt Zoroászter vagy Zárdus a Zendavestában

*) Általában véve az európai Törökbirodalom 10 milliónyi népességéből csak egy millió van Mohamed hitén. Világkrónika. 1856.

vagy előszóban Dárius Histáspis alatt szedett össze. Ösméretlen volt ezen könyv a mult század végeig Európa előtt, mig nem Anquetil du Perron, ki Indiában akadt nyomába, azt az európaiakkal nem ösmértette. — Ezen hit az elemek imádásán alapúl. A fővaló, Ormuzd, ama fénylő világosság, minden jóktól segítettve és gyámolítva, küzd Arimánnal, a minden rossz és sötétség szellemével; ezen harcot egykor bevégezendő a két elem, egymástól elnyeletvén, össze fog folyni egy közös világosságba. Innen a minden jók okfejét, Ormuzdot, tűz képiben imádják. Hajdan a Káspi tenger partjainál több ily tűz tiszteletére szentelt templomok állottak, ma csak egy látható még Bakunál, a naftaforrások között. Ezen tűztemplomban mindjárt az oltár közelében két láb magas cső emelkedik a földből, melyhez kevés tűz járulván, azonnal gyönyörű, szagnélküli lánggal ég. Itt tartózkodik szakadatlanúl három jámbor tűzimádó pap, szolgálatot tévők azon tüznél, mely ezelőtt 4000 évvel profétájuk, Zoroászter, által gyújtatott meg. Ezen helyre jönnek a jámbor zarándokok gyujtott naftával, gyümölcsessel és virágokkal áldozandók a fővalónak, kit Yezdnek neveznek, s órákig görnyednek jelképe, a tűz, előtt. Számuk 50,000-re megy. — Csudálandó, hogy ezen hitfelekezet évezredek után is fenáll töredékben, az erőszakos izlam és bramanizmus közepett. Erkölesi tanjok test és lélek tisztaságában, egyetértésben és szorgalomban áll. Egy nejűek. Ha házasságuk kilenc évig gyümölcstelen, szabad az ujonnanai nősülés. Halottjaikat nem ássák el, hanem 10 ölnyi magasságú kőpadra teszik, melynek belől ürege van; figyelemmel lesik: melyik tagoknak esnek először a madarak, hogy abból a megholt jövőjét kitudhassák. Megemésztetvén a test, a csontok aláhullanak, új halottaknak engedvén ismét helyet. —

Nagy József,
szomotori ref. lelkész.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÓK.

Adalékula „Sárospataki Füzetek“ első folyamának 972. l. 3. sz. „Szatmár, Ugocsa, Bereg, Szabolcs vármegye főrendinek s nemeseinek postulatumai“ című cikkhez.

E cikk elején olvasván, hogy „jó szolgálatot tenne, ki a megyék kívánatait napfényre hozná s ezen több tekintetben érdekes történelmi adatot kiegészítené és felvilágosítaná:“ kívánom e jó szolgálatnak tőlem telhető részét teljesíteni a „postulatumok“at tartalmazó instructió alább olvasható közlésével. Én ezt a szatmári helv. hitv. egyházmegye jelenleg legrégibb jegyzőkönyvében*) fel találtam s felvilágosításul ez instructio keletkezésére nézve, az olvasó figyelmét előlegesen is annak fentírt címjére s alább olvasható aláírására hívom. Ezek együttléve azt mutatják, hogy a „postulatumok nem 1642-ben a váradi, hanem 1641-ben a sz. németi közzsínatnak és csupán Szatmár vármegye rendei által adattak be: hanem, mint az okirat alatt talált NB. mutatja, miután ott kedvök szerinti választ nem nyertek, csatlakoztak a velök egy érzelmű Szabolcs, Bereg és Ugocsa megyékhez és folyamodtak együtt a váradi közzsínathoz.

Instructio pro generoso domino Matthaeo Pathai et Johanne Keczei ad venerand. ac clar. virum d. Michaëlem Szántai, Ecclesae Dei in citte Rivu. concionatorem primarium, Ecclarum cistibiscanarum in hoc regno Hungariae et partibus eidem annexis superintend. — Necnon ad reliquos etiam clmos ac vener. viros concionatores in generali Synodo in oppido Szathmár-Némethi existentes et congregatos, ratione suarum difficultatum inter Eccle-

*) Debreceni Ember Pál Hist. Eccles. Hung. Lib. III. sect. 1. pag. 614. e traktus jegyzőkönyvéről említi hogy „deperdita in misera clade Szatmariensi anni 1705 antiquior publica matricula“ s igaza van: de hála a gondviselésnek, megmentetett e tűzből az akkor újabb, 1670-ik évben kezdetett egyzökönyv s még ma is hordja a bösz ellen három fegyverszúrását, melyeknek egyike majd minden levelét áthatván, méltónak tartá egy régi kéz ezt jegyezni melléje: „a rácok vagy németek szurták által kotzpetérrel.

sias simul et seculares personas Cottus Szatmariensis noviter exortarum ac complanandarum.

I. Punctum. Hogy a kik a nemes rend közül gyilkosságot cselekesznek, azokat reconciliatoria ne kényszerítsék, míg törvénynyel nem prosequaltatnak és sententia felőlők nem pronunciatatik, és ha pronuntiatio után vagy büntetések nem leszen, vagy concordia-jok, ugy cselekedjenek ő kglmek a vétkes személy ellen. Minthogy pedig a gyilkosság három féle: szántszándékból, történetből és maga oltalmából való; a szántszándékkal való hazánk s mind Isten törvénye szerint halált érdemel ugyan, de a casuale, et in sui defensa lött homicidiumért (si rei veritas ita comperta fuerit) kiváltképen a nemes rendet reconciliatoria ne erőltessék; mert nemzetünk közt ab antiquo nem volt, nem assumaltatott, nem assumáljuk ennek utána is

II. Punctum. Ezekén kívül is ugyan a nemes rend közül, ha kik valami vétkekben megtalálkoznának, azokat se kényszerítsék az Eccla követésre, mert noha mondhatnák ugyan: Nobilis est ille, quem sua virtus nobilitat, de minthogy hazánk megrögzött törvénye szerint eleitől fogván ránk maradott szabadság, attul nem akarunk recedálni, hanem valaminthogy azok eddig csak a külső magistratus-ra tartoztak, ugy ennek utána is nem admittalunk abban semmi variatiót behozattatni.

III. Punctum. Történik egy néhány helyeken az is, mint a patronusok jelenték, hogy tanítójokat akarván megváltoztatni, amazok ott maradni erővel igyekeztek, mely cselekedetekben nem gondolnak semmit a helynek patronusának magokhoz való kedvetlenségével, még ellenségeskedésekre is megmaradnak, kire előjárójok és esprestjek is segítik, fenyegetvén a patronusokat, hogy sem az sem más nem leszen, Krisztus urunknak ama praeceptuma ellen: Ubi vos etc. Ebben is azért a mint eleitől fogván volt, legyen szabadsága a földes uraknak, hogy vagy megtartsák az előbbi prédikátorokat, vagy megváltoztassák s mást hívjanak, mert hogy valakit ő kglmek vagy kedvek ellen rajtok tartsanak, vagy obtrudáljanak, assumalni nem engedjük.

IV. Punctum. Kivánják azt is predikátor uraimék, hogy a szegény község közül megesett emberek és udvarbeli szolgák is 15 adstáljanak, és az után legyen reconciliatójok, mely minthogy ennek előtte országunkban nem volt, hanem a szegény embereknek háromszori adstatiójokkal contentusok voltak, és azután reconciliáltak legyen: ugyan azon observatio ez után is, ne innovaltassék benne semmi. Az udvari szolgák pedig ne is adstáljanak; mert ő ngok, ő kglmek azt assumalni nem akarják.

V. Punctum. Panaszolkodásból jelenték némely helyekben lakók ezt is, hogy némely tanítójokhoz való specialis jó akaratjokból, predikátorokhoz ha a szokott fizetés kívül valami beneficiummal voltanak, azt az utánok való tanítók ordináriummá akarják tenni és annuatim megkívánják, azzal fenyegetvén, hogy ha nem praestálják, az Isten ígéje megtiltatik. Kívánják azért ő ngok, ő kglmek, hogy ha eféle extraordinarium beneficium találkozott vagy találkozik, pro complacentia alicujus personae, azt predikátor uraimék ordináriummá ne csinálják, mert nem akarjuk assumalni és a voluntariumot necessariummá nem akarjuk csinálni.

VI. Punctum. A lopóknak is országunkban közönséges bevett törvény halált pronuncial ugyan, de némely kisebb excessusokért, melyek a magyisztrátus inquisitójokból kijönek és halált nem érdemel, egyébképen is szoktak megbüntettetni, az olyanokat is ne erőltessék reconciliatoria ő kglmek, mert ab antiquo soha nem volt nemzetünk között, ez után is nem akarjuk assumalni; kiváltképen pedig a gyermek renddel.

VII. Punctum. Ujabb ujabb dolgokkal és innovatiókkal, hazánkban bevett szokásokkivül se oneraltassunk, hanem in eodem et priori statu maradjanak mindenek, mind magunkon, mind pedig a szegény emberekre nézendő dolgok; mert alioquin semmit assumalni nem akarunk; ha pedig valami ujabb dologról akarnak ő kglmek concludalni, certifiçaljanak minket is felőle és communi consensu legyen aféle dolgoknak decisiója, et volentibus non fiet injuria.

VIII. Punctum. Ha valakik atyánkfiai közül szükséges dolgok végett esperest uraimékat némelyeket megtalálják, mint az előtt való becsületes esperestektől, fogadtassanak becsülettel ez mostaniaktól is és ha méltó kívánságok: idegen válasszal vissza ne bocsátassanak s idegen írásokat becsületes nemes uraiméknak ő kglmek ne tégyenek, a mint nem régen is esett Medgyesi István *) uramtól.

IX. Punctum. A nemes rendet templomokban való felhirdetéssel ő kglmek ne onerálják, mint ennek előtte ugy ez után is esküttessenek és gyermekek keresztségét templomok kívül is végbe vigyék. A keresztségben ő kglmek egy bizonyos naphoz senkit ne kötelezzenek, minthogy most is 8-ad napot denominálnak ő kglmek, mert assumalni ezeket nem akarjuk.

X. Punctum. Ha kik kezességeket nem effectualhatják, akármi rendek közül is, eccla követésre ne erőltessenek.

XI. Punctum. Absque legitima convictione modo inordinato

*) Szatmárnémeti lelkész és esperes, később a szatm. németi nemzeti zsinat egyik tagja.

senkit ő kglmek ne excommunicaljanak, se egy embernek vagy többnek is vétkeért az egész communitast az Isten igéjétől és a sacramentomoktól ő kglmek ne priváljanak.

Datum in Oppido Szathmár, die 20 Novembris loco nempe et termino celebrationis generalis congregationis ns Comitatus Szathmár. Anno C. 1641. Universitas Dnorum Magnatum et Nobilium Comitatus Szathmar.

NB. Quia universitas magnatum et nobilium comitatus Szathmariensis replicationem a veneranda Synodo Sz. Némethini celebrata ad placitum non habuit, adjunxit se reliquis tribus etiam Comitatibus Szabolcs, Bereg et Ugocsa, quibus-cum consentiens hi quator Comitatus sua puncta (addito etiam XII. hogy az Innep napokon való lakodalmazások ne tilalmaztassanak) per suos legatos exhibuit venerandae synodo Varadini 1642. celebratae.

A fentirt jegyzőkönyvben beírva vannak a feleletek is, melyeket a váradi közzsinat a „postulatumok“ra adott, e cím alatt „Replicatio sanctae venerabilis synodi generalis Varadini anno 1642. 6. julii congregatae ad puncta, instructione generosor. Dnorum legatorum comitatum Szathmár, Szabolcs, Bereg et Ugocsa eidem venerabili Synodo exhibita“ és a replicatio ugyanaz, mely a Spat. Füz. 2. félév V. 977. s köv. lapjain foglaltatik, némi csekély szóbeli különbséggel, mely a leírótól eredhetett, de az értelmén semmit nem változtat, például: a z, e z helyett, i g y e, k ö z e helyett stef. Hanem a XI. punctum után még ez is áll: „Ad XII. Punctum adjectum.“ Az innepekben való lakodalmazások iránt az Articulusokhoz tartásák magokat. — Varadini in Synodo generali deliberata, publica et extradata 1642 die 6. julii. (Ebben a zempléni jknyvtól 2 napi eltérés van. Az okirat alá pedig ez van jegyezve: „Si quis Dux quispiam, si Consul ipse, si qui diademate ornetur indigne s. coenam: cohibe et coërce, majorem tu illo habes auctoritatem. Chrysostomus, Tom. 2. in Com. in Math. in Cap. 26. Hom. 83. col. 670. Rationem ibidem hanc dat: qui panem praebent indignis, gladium acutum pro pane praebent, quo scl. se jugulent. etc. qui edit indigne, judicium edit.

Közli Kiss Áron.

BUZINKAI M. PÓSAHÁZI J. és SZIKSZAI, GERGELY LEVELE BORSOD MEGYE REFORMÁTUSAIHOZ.

Hogy a kegyelemmel gazdagon bővülködő szent Isten kglteket minden idvességes javaival megáldván, virágzó

jó egészségben számos esztendőig éltesse, sok keserves változásokkal eltöltött napjai után feltetszett csendességét és békességét megerősítse és állandóvá tegye, sőt posteritására is kiterjessze, szívünk szerint kívánjuk.

Tekintetes, nemes és nemzetes Uraink, nekünk bizodalmas fautorink és Pátrónusink! jó emlékezetiben lehet kgltekk, minémü változásokban, szorongattatásokban és veszedelmekben forgott számos esztendőktől fogván, a mi Jézus Krisztuson, amaz romolhatatlan és mozdulhatatlan lelki kösziklán, fundáltatott igaz keresztyéni vallásunk, és annak teljes szívvel való követői: miképen foglaltattak el minden igaz ok nélkül a parochialis és scholasticus proventusok, minémü kegyetlenséggel és dühösséggel hányattattak ki az ecclákból és schólákból az isteni tudományt hirdető tanítók, sőt sokan siralmas számkivetésben minden irgalmasság nélkül üzettenek, miképpen ruináltattak sok helyeken a parochiák és schólák, hogy azoknak többé senki lakosa ne lehessen: ezek között amaz dicsiretes, jó hírű, tiszta tudmánynyal szépen fénylő és tündöklő pataki schóla, a mi igaz vallásunknak kis Jéruzsáleme, melyet ma is szívünknek keserű szomorúságával, és szemeinknek sűrű könnyhullatásával emlegetünk: mert elromlott és rutul elpusztult a bölcsességnek amaz hajléka, melyből származnak vala szegény rongyollott hazánknak javára mind az ecclai belső, s mind a secularis külső hasznos emberek és oszlopok; ugyanis ez ellen köszörülte és élesítette volt meg kedvezni nem tudó agyaráat a napnyugati veres vadkan, kinek már a mi gazdag és bő kglmű Istenünk ellené kezdett állani, úgy hogy a mieink azt a pusztá veteményes romladozott kerttet reoccupálták, és ahoz tartozó parlagos szőlőket is. Kgltkk azért mint Tekintetes, Nemes és Nemzetes bizodalmas Fautorinak, Pátrónusinak alázatosan esedezik a specificált néhai fényes Schólának bujdosásban lévő maradékja, essék meg rajta könyörülő szive, és legyen assistentiával, sőt tehetsége szerint segítséggel, épüljenek annak a romladozott kis Sionnak kőfalai, gyűjtessenek egybe már valaha eloszlásban lévő fiai, lakhassák békével, élhessenek csendesen annak privilégiumival és javaival. Kgltek ez aránt Istennek kedves dolgot cselekszik, keresztyéni tartozó tisztit végbeviszi, igaz vallását előmozdítja; és a posteritásnak s jövődő nemzetnek halhatatlan dicsiretes emlékezetire megmaradandó és állandó oszlopot emel; minket pedig életünk fogytáig magokhoz való háladatosságra és hűségre kötelez. Ajánljuk mind fejenként kglteket a jó gondviselő Istennek kglis védelmező szárnyának árnyékában. Fejérváratt, 2. Marty Anno 1683.

Ngtokk mint Tekintetes Nemes és Nemzetes urainknak, pátró-
nusinknak

alázatos szolgálói

A néhai bujdosásban levő pataki scholának professori

Buzinkai Mihály ms.

Pósaházi János ms.

És az alumnusok nevével az collegium mostani Seniora
Szikszay Gergely mpr.
Spectabilibus, Generosis, Nobilibus ac Egregiis Dominis Dominis in
Inclyto Comitatu Borsodiensi Helvetico-Evangelicam Confessi-
onem sincere profitentibus, Dnis Dnis Fautoribus ac Patronis
munificentissimis aeternum observandis et colendis.

Ao 1688. die 6. aprilis in generali congregatione Cottus Borsodien.
in oppido Miskolcz celebrata psntes Dnor. professor. olim
scholae patachinae literae sunt publicatae et perlectae per me
jur. sedis notar. Franciscum Nagy de Szkáros mpr.

HIVAVALOS ELŐTERJESZTÉS

a miskolci helv. hitvallású főgimnázium s vele
kapcsolatban álló elemi fitanoda 1857/8-ik tanévi ál-
lásáról.

A miskolci helvét hitvallású szentegyház előljárósága a mily
sajnosan tapasztalta darab idő óta a közte és az egyházkerület kö-
zötti viszony mindinkább tárgulását, ép oly jól esett a folyó évi
ápril hó 20-ik s több napjain Miskolcon tartatott egyházkerületi
közgyűlés 50. sz. alatti jegyzőkönyvi kivonata nyomán értesülnie
arról, miszerint jövőre az egyházkerületi közönség felügyelői jogá-
nál fogva megvárja a miskolci egyháztól is hogy gimnáziuma állá-
sáról s az abban folyamatban levő tanrendszerről évenként hiteles
tudósítást terjesztend az egyházkerületi kormányzék eleibe.

Ezen határozat értelmében is, de általában azon meleg rész-
vét méltánylásául, melylyel a miskolci főgimnázium iránt nem csak
a közel vidékben lakó protestánsok viseltetnek, hanem a távolabbi-
ak is gondos figyelemmel kísérik, alólírt egyházi előljáróság köte-
lességének tartja tanintézete jelen állása s különösen a hazai tan-
intézetek újra alakításának ezen korszakában tett intézkedéseinek
eredményéről az egyházkerületi közönséget s azok közt a szorosabban
érdekelt szüléket s ügybarátokat következőkben tudósítani.

A.

A tanintézet szervezése körül tett intézkedések.

A miskolci helyv. hitvallású szentegyház és tanintézet előljáróságához a tanintézetek újra szervezését érdeklő magas kormányi leirat 1851-ik évben érkezett meg. Ennek értelmében a nevezett szentegyház tanintézetét jogszerűleg kezelő előljáróság szokott úton és módon minéllelőbb oly célra vezető értekezletekre és tanácskozásokra serkentetett, melyek eredményeül a miskolci helyv. hitv. tanintézet, a lehető legrövidebb idő alatt kellőleg átalakíttatván, már azon tanévben „nyilvános gimnázium“ tekintélyére emelkedhessék s ennek következtében tanítványainak álladalmilag érvényes bizonyítványt adhasson, melynek erejénél fogva, ezek közelebb ugyan mint tanulók bármely álladalmi tanintézetben, később pedig álladalmi hivatalban alkalmazhatóknak ismertessenek.

Ezen magas leirat vételekor, bár a nevezett szentegyház előljárósága soha kétségbe nem vonta a magas kormány és felség fő felügyelési jogát az egyház és iskolai ügyekre nézve, szabadjon kifejezni; lelkében megrendült, megrendült különösen azon oknál fogva, mert a felhívó rendeletben érdekelt tárgy a protestantizmus lételevél oly szorosan összeforrvá lévén, hogy ha attól önként elállunk s a miniszteri tervezetet feltétlenül elfogadjuk, emezen is halálos sebet ejtetik, és nemcsak több mint három százados gyakorlatot megdőntő újítást fogadnánk el, de vérrel szerzett, békekötések által nyert s törvényeken alapuló jogainktól mi magunk fosztanók meg magunkat. Ugyanazért a nevezett egyház előljárósága protestánsi kötelességét véle teljesíteni, midőn ezen fontos tárgyban jó eleve alázatos feliratot intézett a budapest-kerületi cs. k. Helytartóság útján a cs. k. közoktatási magas minisztériumhoz, indokolt föliratában esedezvén a magas kormány előtt: méltóztassék a magas kormány az uralkodó felség kegyelméből az összes protestánsok számára kieszközölni:

„Hogy mielőtt a tanintézetek ügyében kiadott új szervezési szabályok életbe léptetnének, engedtessék meg a protestánsoknak, maga a felség által is elismert autonómiajok következtében, törvényes úton egyházi és iskolai ügyeik elintézése végett közönséges zsinatot tartani. Ily zsinati intézkedés, mely egyedül megférhet a protestantizmus természetével, hozhat csak oly eredményt, mely valamint az összes protestánsokat megnyugtathatja, úgy más részről maga a kormány és felség legbiztosabban s hitelesebben tudhatja meg: mi az

a mit ők a magas kormány által nyilvánított elvekből s tanmódból elfogadhassanak, mi az a mit kérnek s mik annak okai? Mi azon alapérték, melyet ők vallásuk és tanintézeteik oltárára letenni magukat felajánlani kötelezik? Ezek s több itt előforduló kérdéseknek zsinatilag történendő megfejtése adhat biztos támaszt a fenség népei boldogítására kitűzött célja sikeres kivitelére.“

Ezen alázatos fölriratot 1851-ik év február havában terjeszté föl a nevezett szentegyház előljárósága. Ezen időtől azon reménnyel biztatá magát, hogy igazságos panasza és jogos kérelme az uralkodó zsámolyáig jutott s a magas kormány által hathatósan pártoltatott, ezen reménye annyival inkább biztosabbá vált az idő folyama alatt, mivel fölterjesztett panasza s kérelme ellen nemcsak hogy roszaló megrovás, de legkisebb észrevétel sem tétetett s nem juttatott a gyülekezet tudomására. E körülmény kedves jeléül vétetett annak, hogy a magas kormány a miniszteri tanterv keresztülvitelében egyedül csak azon feltételeket és kellékeket kívánja lényegesekül tekinteni, a melyek a tanügyet ugyan európai álláspontra állítandják, de a mellett oly érdekekbe nem vágnak, melyek országos törvények s királyi eskük által biztosítvák, szentek és sérthetlenek. E meggyőződést még inkább erősíté a miskolci szentegyház előjáróságának keblében az idő folyama alatt mutatkozott azon törekvés, mely által a miniszteri tanterv életbe léptetését mind a négy helv. hitvallású egyházkerület, köztök a tiszáninneri is, főiskolájára nézve, melynek a miskolcit testvéréül szereti tartani, különböző sikerrel és irányban megkezdették. Ezen, bár nem közönséges zsinati végzésből folyó, törekvés azon nézetet juttatá érvényre előttünk, hogy a tanintézetek szervezésében a protestánsok igazi protestáns jellemökből ki nem vetkeztetnek, de mint hű és engedelmes alattvalók a kormány kitűzött céljait a lehetőség korlátai között teljes erejükből előmozdítani törekeshnek.

Ily remény és meggyőződés, ily körülmény és törekvések után a nevezett szentegyház előljárósága, komoly és érett megfontolása után annak: vajjon a magas minisztérium által követelt tanítást rendező új terv a protestáns tanszabadság korlátai közé beilleszthető-e a nélkül hogy életfeltételü jogai veszélyeztetnének? azon korlátok között míg ez nem történik, hajlandó lett a felügyelése alatt álló tanintézetét jövődre is a hazai több államérvényes tanintézetek sorában nyilvános fő vagy teljes gimnáziummá átalakítani s e minőségben fentartani.

Ily megfontolás után a nevezett egyház előljárósága Tervezeté a miskolci helvét hitvallású Lyceumnak miniszteri tanterv szerinti

szervezése tárgyában 1852-ik évben a magas oktatásügyi minisztérium elé terjesztette. Az ezen benyújtott tervre tett felsőbb megjegyzés s az erre adott pótló felvilágosítás után több ízben érkezett magas leiratok s az azokra tett válaszfeliratok s illetőleg felvilágosítások és ígéretek következtében érkezett a miskolci helvét hitvallású szentegyház előljáróságához a budapesti kerületi cs. kir. Helytartóságnak 1855-ik év január 16-án 27, 273 szám alatt kelt magas intézvénye, melynek folytán a nevezett egyház előljáróságával tudatik, hogy a magas kormány az egyházgyülekezet részéről a legbuzgóbb törekvés jeléül veszi azt, hogy nyolc osztályú gimnáziumát az államgimnáziumok terve szerint rendezni ohajtja s így iskolájának a közel jövőben reménylendő megerősítését eszközli, a honnan a múlt évi szeptember 9-én 13, 877 szám alatt kelt rendelet nyomán a tanintézet kül és belkiállítására vonatkozólag emelt nehézségek az adott felvilágosítás és biztosítás által el vannak hárítva. Innen ha a nyilvánossági jog elismerésének két feltételül követelt 10 rendes és két póttanár hivatalukba beállítatnak s ekként az egész tanszervezet keresztülvitele eszközöltetik, a tanintézet nyilvánossági joga azonnal megadatik s megerősítését megnyerendi.

A magas kormány ezen elismerését magában foglaló rendelet értelmében a nevezett egyház ugyanazon év február 18-án tartott egyházi tanácsülésében a még hiányzó tanárt megválasztá s ugy ennek mint a már régebben megválasztott, de csak a nyilvánosság megnyerése esetében működendő tanároknak még ezen iskolai félév végével hivatalukba leendő behelyezését el is rendelé.

Tanintézete szervezése ügyében e fokra jutott immár a miskolci helv. hitv. szentegyház előljárósága, midőn a vallás és közoktatásügyi magas minisztériumnak 1855-ik év január 1-én kelt s megelőző évi december 16-iki rendelettel közhírré tett legfelsőbb határozatok alapján azon legújabb rendelete a nevezett egyház előljáróságával is közöltetett, mely által a magyar, erdélyországi s a szerbvajdasági és temesbánsági iskolákban a nyelvvizonyok szabályoztatnak s a német nyelvnek tanítása, melytől a nyilvánossági jog megnyerése feltételeztetik, parancsoltatik, hogy azon évet beszámítva, hat év leforgása alatt minden tudományok, a vallás és magyar irodalom kivételével, német nyelven adattassanak elő: ezen magas rendelet a protestáns felekezet vallásos szerkezetét s annak összefüggő tanítási szabadságát lényegében a legmélyebben érintvén, az abban kifejezett feltételekhez, habár azokat a kormány részéről mint a birodalmi egység eszméjéből kifolyó nézeteket, tiszteli is, a miskolci szentegyház tanintézete szervezésében magát teljességgel nem alkalmazhatá.

Nem alkalmazhatá különösen azért, mert hazánkban a reformáció s akkori országos viszonyok történeteiben gyökerező okoknál fogva helvét hitvallásunk a magyar nemzetiséggel oly váhatalan kapcsolatban áll, hogy a vallásos intézeteinket jellemző nemzeti színezet avagy csak gyöngítésével is magának vallásunknak eddig eléltörvény biztosította szabad gyakorlata alapjaiban rendítettnek meg. Ugyanis Magyarországon a helvét hitvallású népség általában a legtisztább magyar, egyházkormányzatunk, melyből sarkelveinél fogva a nép ki nem zárathatik, szintén magyar, és így természetesen iskoláinkban s minden tanintézetekben, melyek az úgynevezett szigorlatokra örökös figyelemmel megjeleneni szokott reformált nép buzgó adakozásaiból s filléreiből tartatnak fön, a nyelv nem is lehet más mint magyar, elannyira hogy más bármely idegen nyelvnek tanítási nyelvül leendő elfogadása által a valláshoz oly szilárdul ragaszkodó református nép, bizonyára nemcsak iskoláinktól vonná meg adakozó jóltevőségét, hanem egyszersmind vallásában és nemzetiségében is, legdrágább védkincesiben, megtámadtatva érezvén magát, a tisztelt rendelet teljesítése által a legsajgóbb szellemi elégtelenség s elkeseredés fogna eszközöltetni, mire nézve a felelősséget az egyház magára nem vállalhatja. Feleketünknek vallásával szorosan összeforrott ezen nemzeties szellemét eltitkolni szabad nem lévén, mint hü alattvalók s békeszerető honpolgárok, épen a magas kormány iránti tiszteletből, mely helyzetünket voltaképen nem is tudja, kénytelenítettett a nevezett szentegyház őszintén nyilvánítani: hogy minden kedélyzavarok elhárítása tekintetéből is, ha tanintézetének rendszeres állásrai emeltetése csakugyan a német nyelvnek tannyelvkepeni elfogadtatásától föltételeztetnék, a többször említett egyház előjárósága ezennel az álladalmi tanintézetekhez alkalmazott nyilvános iskola eszméjétől eláll, ellenben századok óta törvényesen fennálló iskoláját, mint eddig, úgy ezután is, saját szegénységéhez képest, igénytelen protestánsokat nevelő magánintézetként fentartani szilárdul elhatározta.

Ily szellemben tétetett a szervezésre vonatkozó utolsó alázatos fölirat a miskolci magán főgimnázium részéről. Ily irány és szellemen munkálkodik jelenben a nevelés és oktatás azon pályáján, melyen már századok óta munkálkodott a tudomány, vallás, erkölcsiég és emberiség javára.

B. A tanintézet külső állása.

a. Tanári személyzet. A gimnáziumban tanítandó tudományok előadására a miniszteri tanterv értelmében kezdetben 12

rendes tanár kívántatott. De később a magas kormány, belátva mintegy hogy ily megszorítás által a közértelmesedés és igazi haladás útjában az önerejűkre támaszkodó protestánsok akadályoztatnak, egy, a miskolci szentegyházhoz 1854-ik év március 13-ikán 4525 sz. alatt kelt, magas leiratában oda nyilatkozott, miszerint tíz rendes és két kevésbbé díjazott póttanárból álló tanerő, jelen viszonyok között, épen nem akadály még a nyilvánosság megnyerésére is, mivel a föltétel, melyre a kormány bármely tanintézet elismerésének bizalmát alapíthatja, a kiadott tanterv általános keresztülvitelében s a tanintézet beléletében alapszik, hogy úgy az egyes osztályokban mint a gimnáziumi pálya végeztével a tanítványok tudományos miveltisége a nyilvános iskolák növendékeivel egyenlő színvonalon álljon. Ezen irányadás után is, de különösen azért, mivel a nevezett szentegyház előljárósága úgy van megyőződve hogy az oktatási minisztérium által kívánt tantárgyakat 12 személyből álló tanári személyzetnél, buzgalommal és önfeláldozásra számítva, kevesebb tanerő is kellő terjedelemben előadhatja, gimnáziumát úgy szervezte hogy abban minden kívánt tudományok nyolc rendes és három segédtanár által adassanak elő, kik név szerint a következők: Pásztor Dániel, Vágó József, Kovács Gábor, Solymosi Sámuel, Orbán József, Kun Ábrahám, Lévai József, Kun Pál, Finkei József, Péter Dániel, Singler György.

A nevezett egyénekből álló tanerő működött a miskolci magán főgimnáziumban a lefolyt tanévben, minő eredménnyel: tanulni lehetnek, kik azt az év folyama alatt éber figyelemmel kísérték s különösen a szigorlatok alkalmával a fölmutatott sikert tapasztalhatták. Mi nyugodtan és megelégedve tekintünk vissza a lefolyt tanévre, mert tanintézetünk is munkálkodék, a hazai több protestáns tanintézetek között, a nevelés és oktatás érdekében, munkálkodék hogy növekedjék a vallásos erkölcsiség, virágozzék a tudomány és művészet, mélyebb gyökeret verjen a protestantizmus s az idők viharai között szilárdul fenmaradjon a nemzetiség. Bizalommal tekintünk a jövőre, mert a lefolyt évi tanúság által is erősödött azon meggyőződésünk hogy minden tanintézet létele a felette örökös és benne munkálkodók cselekvősége s erejétől föltételeztetik; sezen erőnek kell jelenben és jövőre is a protestáns tanintézetek éltető forrásának lennie, mivel ettől függ lételők nagy titka, a fenmaradás és tökélyesedés. Fenmaradás azon szellemben, melyben elődeink alapíták, tökélyesedés azon viszonyok között, melyekkel az idő környez, s azok közé magunk beillesztését a társadalmi intézvények követelik. —

b. Tanítványok létszáma. Hogy az egyházkerület

főiskolája mellett a miskolci helv. főgimnázium fennállása is szükséges, örvendetes blzonyságául szolgál ennek a növendékek évenkénti létszáma, mód és alkalom nyújtván az által is nemcsak a helybelieknek, hanem az egyházkerület Miskolchoz közel eső részében lakó tisztán magyar ajku számos protestánsok növekedő ifjúságának úgy erkölcsi, mint tudományos kiképzetésére. Mert tekintetbe véve azon megszorító körülményt, melybe a nemnyilvános tanintézetek jutottak, miszerint azon ifjak, kik államhivatalnokokká képzik magukat, többnyire az utolsó évet oly tanintézetekben szokták töltetni, melyek a nyilvánosság birtokában vannak, örvendetes tapasztalat, hogy a növendékek létszáma a budapesti kerületi cs. k. tanhatóság elismerése szerint is mindig növekedésben van. Nevezetesen az 1856/7. tanévben a gimnáziumi 8 osztályban volt 174 nyilvános és 3 magán tanuló, összesen 177, mely létszám a megelőzőt évit 4-el múlja felül. A legközelebb lefolyt évben pedig az összes gimnáziumi ifjúság száma tett 191-et, mely létszám a múlt évit 14-el haladja meg.

c. Taneszközök. 1. A mi a könyvtárt illeti, a nevezett szentegyház előjárósága főgondoskodása tárgyául tartja annak időnkénti gyarapítását. Szaporodása különösen részint az ide vonatkozó alapérték erejéig a hazai és külföldi legjobbaknak ismert termékekből történik, részint egyes jöltevők kegyes adományozásaiból, sőt ha a szükség úgy hozza magával, a tanintézet számára a szükségeseket felül az egyházi közpénztárból is megszerezte. Miféle taneszközök, könyvek, térképek, folyóiratok stb. szereztettek a múlt évben, hoszas volna mind elszámolni, azonban legyen szabad hálás tisztelettel felemlíteni, a több kegyes jöltevők között, az irodalmilag is köztiszteletben álló buzgó protestáns tekintetes Jakabfalvay András urat, ki egész könyvtárát tanintézetünknek ajándékozta, melyből 303 darabból álló szállítmány már rendeltetése helyén is van. Ugyancsak a lefolyt tanévben vettük tekintetes Szücs György urnak 102 darabot tevő becses adományát. Hálás köszönet mindkét kegyes adományozónak. Vajha más tanintézetek példájára a Jahrbücher der geologieshen Reichs-Anstalt s birodalmi törvénylap megküldetése tanintézetünk részére is a magas kormány kegyéből kieszközlötnék. Könyvtárunk, belsejét illetőleg, a lefolyt évben nagybíttatott s részben polcokkal láttatott el s a könyvtárnok, tisztársainak segélyével, a könyvek rendezésével foglalatoskodott.

2. A mi a muzeumot illeti, mindazon eszközöknek birtokában van tanintézetünk, melyek egy gimnáziumban tanítandó tudományok előadásához megkívántatnak, nevezetesen:

a) A természet, vegy és mértani készlethez újabbak járultak s vannak megrendelve 50 pgő forint erejéig. Különösen kiemelendő tekintetes Kolossy Sándor iskolai világi kormányzó úr becses adománya: egy fűrészmalom minta gépe.

b) Tanítási segéd eszközül használat alatt áll növénytanra nézve 2185 ábra, természeti dolgok s állatok ismerésére 617 táblán 1983 ábra, mindkét nemű előadásokhoz 186 táblán 1524 színezett ábra.

c) Az állatgyűjteményben csiga és kagyló van 187 darab, rovarok összesen 252 példány, lepe 150, a tojásgyűjtemény 239 darabból áll. Vannak néhány ritkább nemű madárfészkek.

d) A növénygyűjteményre nézve nagy hézagot pótoltt Rácsok István úr becses adománya, mely 600-on felül levő különféle nemű szárított növénypéldányt foglal magában.

e) Az ásványgyűjteménye magában foglal 271 darab külön nemű ásványt, 51 darab kővéletet, 27 darab kristályidomot.

f) Pénzgyűjteménye áll 231 darabból.

g) Történet és földrajzi oktatáshoz birtokában van az intézetnek térkép 90 darab, melyhez legközelebb tekintetes Kolossy Sándor úr ajándékából a Schedius féle nagy s Holle Európa térképe járult.

Átlása van 24; 891 táblával

Magyar és német szövegű föld és égteke 4, sphaera armillaris 1.

Megjegyzendő miszerint a növény, rovar, lepe, tojásgyűjtemény a tanárok buzdítása s vezetése mellett a növendékek gyűjtése által évenként növekedik.

Kitömött madarak gyűjtésében a kezdetnél vagyunk, ez még sok kívánni valót hagy hátra.

C. A tanintézet belállása.

A tanári kar szem előtt tartva azon fontos érdeket, miszerint a miskolci helv. hitv. tanintézet egyike azon magyarországi tanintézeteknek, mely eddig elé anyagi erejéhez képest önmaga tartotta fenn magát, saját befolyással intézé kormányzati ügyeit s alapíttatásától fogva teljes örömet és dicsekedését találta abban, hogy kormányzata ugy vezettség, miként azt a civilizáció terjedése, a tudomány haladása, a tiszta erkölcsiség és vallásosság kívánja, megkettőztetett erővel és buzgósággal oda munkálkodott a lefolyt tanévben is, hogy a közvetlen vezetésére bízott tanuló ifjuság tudományos kiképeztetésében bármely államérvényes vagy vele hasonló tanintézetek növendékeivel egy színvonalon megállhasson, s általában, mint kell oly testületnek, melynek hivatása és feladata hasznos embereket, polgárokat és alatt-

valókat képezni, a maga kötelességének lehető tökéletesen megfeleljen. Ily érdek szem előtt tartása mellett fő törekvése volt a tanári karnak mind azt teljesíteni, mit a józan nevelés és oktatás kíván, mind a felsőbb rendeleteknek a protestáns autonómia megsértése nélkül engedelmeskedni; különösen azon igyekezett, hogy a növendék ne pusztán gépies vagy felületes isméretet szerezzen, hanem a tudomány belsejébe hasson, vagy azt felfogni, megérteni és sajátjává tenni törekedjék. — Innen a lefolyt tanévben is a tanári kar különös gondoskodása tárgyául tűzé ki a klasszikus, különösen a latin, nyelv tanításának minél sikeresebb eszközöltetését; tanácskozmányokat tartott, melyekben vitatás tárgya volt „miként lehetne a latin nyelvet a gimnázium mind a 8 osztályában következetesen úgy keresztülvinni, hogy az által az ohajtott cél t. i. a latin írók tökéletesértése, elérnének. A tanácskozmány eredménye lőn, egy oly lecketerv készítése, melyben a genetikai módszer ismeri ugyan el olyannak, mely az új tanrendszert s a nyelvtanítás magasabb igényeit leginkább megközelíti, de minthogy az egész gimnáziumra szóló magyar nyelven írott ily tankönyvet még eddig nem birunk, a meglévő kézikönyvek után a latin nyelv tanítása a gimnázium legalsó osztályától kezdve a legfelsőbbig úgy vezetessék keresztül, hogy a legalsóbb osztály tanítása a következőnek, ez ismét az utóbbinak mintegy útmutatásul szolgáljanak, vagyis hogy a növendék a legalsóbb osztály tantárgyait a legfelsőbb osztályokban is saját tantárgyainak tekintse s a tanító az előbbiekre, mint azon osztálynak is kötelezett tantárgyaira, hivatkozassék.

Ezen lecketerv életbe léptetésénél szembetűnőbb volt a lefolyt tanévben a latin nyelv tanításának sikere, mert a mellett hogy mint eddig, úgy a lefolyt évben is az olvasmányokból elemzés útján vonatott ki az elmélet s nem annyira az alak mint tartalom felfogása sürgettetett, a fogalmazás nem tétetek célul, hanem eszközül arra hogy a növendék az igazán klasszikus művek értésében gyarapodjék, ítélete erősíttessék, ízlése finomíttassék s előmozdítottassék, a lélek úgy a külső mint belső szépség értésére, átlátására s méltánylására képes legyen. Szóval az egész oktatás gyakorlati irányú legyen.

Azonban nemcsak e tárgyban, hanem a többi tanágakra nézve is meg lévén győződve a tanári kar hogy a tanítás sikere még akkor is, ha a tanító ügyes kezelése, avatottságára igen nagy súlyt fektetünk, fő mértékben függ a jól választott, a tudomány természetéhez alkalmazott, egységre vitt tanrendszertől, úgy intézkedett, hogy methodikai tekintetben — a tantárgyak kiszabva lévén — soha anticipációkat nem hozott elő s ez által a fejlődésbeli szükségesség semmi esetben és alkalommal meg nem zavartatott.

Ily összehangzó működés eredménye lőn azon siker, melyet a tanári kar a lefolyt tanév február 1-ső s következő s ugy szintén a tanévet berekesztő, június 4-ik s több következő napjain tartott, szigorlatok alkalmával fölmutatott, mi minden esetre a tanárok buzgó fáradozásuk méltó elismerését vonja maga után. Mert ha bár találkoztak is gyöngék, kik a helybenhagyás mértékét teljesen meg nem ütötték, azt inkább értelmi gyöngeség mint hanyagság következményének lehet tulajdonítani.

A kötelezett tantárgyak tanulása mellett, kedvező alkalom nyílt a lefolyt tanévben is a tanuló ifjuság előtt a humánus műveltségben előhaladásra, a már több éveken keresztül fennálló ifjúsági könyvtári résztvevés által, mely a lefolyt évben is a részvényesek által lefizetett csekély díj mellett szép növekedésnek örvendett.

A tudományos előhaladás előmozdítására nézve tisztelettel kell fölemlítnünk egy magát meg nem nevezett egyén s tekintetes Molnár Bertalan úr által kitűzött két rendbeli jutalmat, mely egy magyar nyelven szerkesztett, kötött és kötetlen pályamű jutalmazására tétetett. Az eredmény, mit e tekintetben a pályázás mutatott, örvendeztető volt. — Mert a kitűzött időig a tanintézeti népességhez képest bármely népes tanintézetben számításba jöhető pályázók adták be munkálataikat.

A beadott pályaművek egy, a végre kinevezett, bíráló választmány által megvizsgáltatván, mind kül alak mind beltartalomra nézve legkitűnőbbnek találtatott a 33-ik számú „Nyári éj“ című rajz; ehez belbecs és külalakra nézve legközelebb járt a 13-ik számú „Zrinyi Miklós“ című ballada. A felbontott jeligés levélkékből amannak szerzőjéül Soos Pál V., emennek Zsutai János VI. osztálybeli növendék neve tűnt ki, kik is pályaműveiket a hallgató közönség előtt felolvastván s elszavalván, illető jutalmaikat átvevék.

A pályázatból örömmel értette meg a bíráló választmány s vizsgáló küldöttség, hogy a nemes ösztön és munkássági készség nem halt ki a növekedő ifjuság kebléből, mert a pályázók közül 15-en dicséretre méltóknak találtattak, s neveik jegyzőkönyvbe vitettek.

A tanintézet növendékeinek szép művészetekbeni haladása is örvendetesen lepte meg a vizsgálaton szokatlan nagy számmal megjelent közönséget. Nevezetesen az összehangzatos éneklés minden kívánsatot kielégített, úgy szintén a közönséges énektanulásból osztályonként tett próbatét minden vallását szerető keresztyént örvendetesen lepett meg. Azonkívül képezték magukat a növendékek a szónoklatban s az exameni ünnepély alkalmával a szónoki előadás kellékeit szem előtt tartva s tárgyaikat mintegy elsajátítva, 11 növendék szavalt s költök a

leginkább kitünt, Pásztor Miklós, gimn. VI. osztályú, tanuló egy névtelen jóltevő által rögtön egy darab két pengő forintos tallérral jutalmaztatott.

Nem maradt el a lefolyt tanévben a szépirás és rajzműkiállítás sem, sőt mindenki édes meglepéssel szemlélheté az ünnepély helyén közszemlére kifüggesztett nagy számu rajzolatokat, melyek közül a legjobbaknak kijelölésére egy bíráló választmány neveztetett ki, melynek véleménye folytán 10 darab jutalomra méltónak ítéltetett, s az ide vonatkozó jutalmakat iskolai világi kormányzó tekintetes Kolossy Sándor úr buzgózkodása mellett egyes jótevők rakván össze, az igen szép haladást tanúsított rajztanulók közt azonnal ki is osztattak. A kiosztott jutalmak összege tett 10 pgő forintot, 20 kr. érc pénzben.

A szépirásra nézve az egész tanuló ifjuság szintén példányokat mutatott föl, melyekből a haladás tanúbizonyságát lehetett fölsmerni. Hogy a műveltség ezen ágában is annál inkább buzdítottassanak a növendékek, a kitűnőbb szépirók közt rögtönös adományozás útján jutalmul 9 ft 20 kr. osztatott ki érc pénzben.

Ezekon kívül az ösztöndíji alaptványból szintén a lefolyt tanévben 16 kitűnő szorgalmú s erkölcsi jó magaviseletű tanuló részesített ösztöndíjakban. A kiosztott ösztöndíjak összege tett 164 ft 48 krt pengő pénzben s egy darab magyar aranyat.

d. Fegyelem s erkölcsi ség. Fegyelmet illetőleg a tanári testület azon határok között járt el, melyeket elébe a józan nevelés és oktatás elve szab ki. Elve volt a megelőzés; tanácsosabbnak tartván a rosznak kezdetén ellentállani s gyökerében elfojtá a gyarlóságból vagy szántszándékkal teendő hibát, mint később oly körülmények közé jutni, hol a büntetést a maga szigorúságában kelljen gyakorolni. Ha pedig megtörtént oly eset, mely fenytést vont maga után, ezt atyai bánásmóddal párosított szigorral hajtá véghez, főtörekvése lévén megismertetni a hibázóval hibáját, s ez által téríteni a jobb útra. —

Ily eljárásmodnak lön következménye, hogy az egész tanév folyamán alatt, erkölcsi halál esete be nem állott s csak egyetlen példa történt, hol a tanári összes személyzet által diktált keményebb fenyték használtatott. Mely eredmény természetesen a tanári kar éber gondoskodásának tulajdonítandó; mi itt is méltánylattal említettük fel s juttatatik a közönség tudomásra.

e. Vallásos ügy. Az erkölcsi és vallásos érzelmek az ember természetének nemességét leginkább kitüntetvén, a tanári kar legfőbb törekvésének egyike volt oda munkálkodni, hogy ezen érzelmek a növendékek keblében gonddal élesztessenek s ápoltassanak. E te-

kintetből a tanítások minden nap éneklés és imával kezdettek s avval végeztek be. És minthogy a vallásos és erkölcsi érzelmeknek egyfelől igen természetes nyilatkozata, másfelől hatályos ébresztője a külső isteni tisztelet gyakorlása, a tanuló ifjuság, kivétel nélkül, minden vasárnap a délelőtti isteni tiszteleten tanáraival együtt megjelent s ott magát úgy viselte, miként a hely és foglalkozás szentsége kívánta. Fő gond fordítottatott arra is, hogy az úri szent vacsorával még nem éltek arra előre elkészíttessenek s fölavattassanak, kiknek számuk a lefolyt tanévben 53ra ment, s úgy ezek mint a már képesíttettek annyiszor, a hányszor alkalom nyílt, abban részesültek.

f. A tanintézet külkormányzata. A tanintézet a miskolci hely. hitv. szentegyház védelme s pártfogása alatt áll. Ez intézi minden ügyeit; azoknak teljesítését bizván csak az igazgató tanárra, melyek által az egyház pártfogói joga rövidséget nem szenvedhet sem az iskolának az egyházzal összeköttetése nem veszélyeztethetik s meg nem szakadhat. Sőt még oly esetben is, minő a fegyelem s közoktatás közvetlen vezetése, a kormány irányábani felelősség a beligazgatóság vállaira úgy tétetik, hogy az iskola beléletét tárgyazó felsőbb rendeletek, mielőtt végrehajtnának, mindenkor az egyházi tanács elé terjesztetnek.

A tanintézetrei közvetlen külfelügyelést egy, több világi és egyházi tagokból álló, iskolai tanács teljesíti, melynek élén, az egyház lelkésze mellett, egy világi kormányzó áll; mely állás és hivatalon a lefolyt tanévben Kolossy Sándor volt.

g. A tanerő tudományos működése. Nem említve az irodalom különféle közlőnyeiben megjelent szépirodalmi és tudományos cikkeket, a tanári munkálkodás eredményeül tekinthető, Krüger után, népiskolai természettan magyarátsa Orbán József által. Továbbá Lévai József szerkesztése mellett több tanárok közre munkálásával egy magyar olvasó könyv készítése. Ugy szintén Pásztor Dániel tapasztalati lélek és gondolkodás tana, melyek nyomtatás alá várakoznak

h. Anyagi intézkedés. A miskolci hely. hitv. szentegyház eleitől fogva főgondjai közé számítá azt is, hogy tanintézete oly karban tartassék, mely e tekintetben is a nevelés és oktatás céljának megfelelhesen. Ugyanazért a lefolyt tanévben nem elégedvén meg azzal, hogy a tanteremek s általában a tanintézet kül és belső része kellőleg felszereltessek s kicsinosíttassék, gondoskodott, hogy a kevésbbé alkalmas taneszközök, mineműek: táblák, támlák s egyéb efélék, megújíttassanak. Sőt, miként fentebb is említve volt, a régi könyvtár helyisége be nem fogadhatván a már meglévő könyvkészletet, egy tágas teremmel nagyobbítá s a polcozatokon kívül, melyek

készítés alatt állanak, oly állapotba tevén, mint a melyet egy ily gyűjtemény megőrzése kíván. Ezeken kívül úgy a tanintézetben mint a tanári lakoknál a szükséges javításokat megtéteté.

D. Elemi fitanoda.

A gimnázium mellett a nevezett egyház kellő gondoskodással tart egy, három osztályból álló, rendezett és minden szükségességekkel ellátott elemi fiiskolát, melyben a lefolyt tanévben egy rendes tanári állomás rendszeresített. Az ezen tanintézetrőli előterjesztés az egyházmegyei esperesi hivatal teendői közé tartozván, itt csak annyiban említettik fel, miszerint minden jól rendezett gimnázium mellett kell, hogy legyen ily elemi iskola, hová azon növendékek utasíttassanak, kik a kellő képességi mértéket meg nem ütik.

Az említett három osztályú elemi iskola összes népessége a lefolyt évben fölment 222-re

Tanári nyugdíjintézet.

A tanintézet erkölcsi becsének emelésére nem keveset tesz azon körülmény, miszerint a miskolci főgimnázium s elemi fitanoda tanárai a lefolyt tanévben egy tanári nyugdíjintézet alapját vetették meg, mindegyik tanár, szerény illetékéből, öt év leforgása alatt részletesen fizetendő 100 pft ajánlván az alaptőke nevelésére, mely összesen 1766 pft teend. — Az egyesült tanári testület ezen intézet felállításával úgy vélekedett, hogy nem csupán az annyi fáradsággal járó tanári hivatal jövőjének biztosításához járúl, hanem egyszersmind a nevelés szent ügyének is némi áldozatot hoz. A kezdet ugyan csekély, de az alapítók azt hívék hogy a csekély kezdetet majd az idők folyamán a protestáns buzgalom és áldozatkészség nagygyá és áldásos eredményüvé teendi. — S hitőkben már eddig sem esalatkoztak, mert egyes jóltevőkön felül a miskolci egyház, (bár korlátolt pénztára sok oldalu kiadások által vétessék is igénybe, mindazáltal ezen saját érdekében is tervezett intézet alapjához ugyanannyi öszveggel, megnyit a tanári testület öszvege teend, járuland, s járulékanak egy részét valósággal már gyümölesöztetés végett a tanári testület rendelkezése alá adta. — Az egyház és tanárok részéről már eddig befizetett öszveg s az egyes jóltevők kegyes adományozása által a nevezett nyugdíjintézet alaptőkéje jelenleg tesz 1116 pft 59 krt pengőben, mely öszveg gyümölesöző állapotban is van. — Adja Isten hogy e jótékony intézkedés minél dúsabb következményü legyen.

Imé ezek voltak azok, mik a miskolci egyház tanintézete életében a közel múltban, különösen a lefolyt évben történtek, miket a fő-tiszteletű egyházkerületi gyűlés bírálata s egyszersmind a protestáns közönség tudomására juttatni a miskolci egyház édes és tartozó kötelességének ösmér.

Örvendvén egyúttal azon, hogy alkalmá nyílt tanintézete állását kül és beléletében felmutatni s kitárni, hogy a tanügy kezelésében úgy járt el, mint kellett egy protestáns autonom testületnek. Kelt Miskolcon, szept. 19. 1858.

A tiszáninneri helv. hitvallású egyházkerületi közgyűlésnek

alázatos szolgálja

a miskolci helv. hitv. sz. egyház tanácsgyűlése.

PROTESTÁNS IRODALMI SZEMLE.

1) **Különféle viszonyokra vonatkozó papi dolgozatok.** Szerkesztő Fördős Lajos, kecskeméti reform. lelkész. Tizenegyedik füzet. Kecskeméten nyomtatott kiadó tulajdonos Szilágyi Károlynál, 1858. — Ennek melléklete

2) **Kecskeméti protestáns közlöny.** Füzetek az egyház és iskola körében. I. füzet. 1858. (Ugyanazon szerkesztés és kiadás. A kettő együtt 265 lapra terjed s ára 1 ft. 36 kr.)

Ha a „Sárospataki Füzetek“ közlemények szűkében volna, úgy bő forrásul szolgálhatna szemleírásra a följirt vállalat, mely gyorsan hozza füzetait. Ez uttal a papi dolgozatok XI. füzetét vesszük, s ezen kezdjük ismertetését. —

A kitünőleg jó dolgozatoknál lehető legrövidebben írunk, hosszabbban csak a gyengéknél, és a netalán előtálálható roszaknál mulatunk; a kritikára is alkalmazhatónak vélvén, a mit a nagy apostol a világi törvényekről igen bölcsen tanít, hogy nem a jók és szentek, hanem a roszak és gonoszak ellen hozattak. Egy kis munkakevesbítés biz ez, mennyiben remélem és ohajtom hogy a szemle alatti s még ez alá ezután veendő művekben több legyen a jó, mely mellett keveset szólva-tisztelettel tovább mehetünk, mint a rosz, melyben sok a gyomlálni s irtani való.

Peti József kecskeméti theol. tanárnak három beszédét olvasuk e füzetben. 1) „Jézus Krisztus az igaz fundamentum“. 2) „Az imádkozásról.“ 3) „Az emberi nyelv fönsége.“ Ez utóbbi leghoszább és legjobb is. A két elsőben a témák nagyszerűek, fönségesek, de a kivitelben fölötte kevés, hogy ne mondjuk, semmi, a mi a népnek lelki épületére befolyhatna. Azért emeljük ki a népet, mert a kizárólag tudományos műveltségük ezen elméleti szárazságokat is, miután a beszédek nagyon, rövidek, unatkozás nélkül végig hallgatnák. A második beszédről különösen mit mondjunk? Ebben már van valami a bibliából is, de az is nem ex visceribus materiae választva. Nem elég tanítani az ima szükségét, hanem fölkelteni kell azt, akkor aztán önként rájön a hallgató annak kellékeire, melyeket a t. szerző jól kijelölt: „alázat, hit, bizalom“, hanem kifejtetlen hagyott, holott témájában ez a cardo rei, és ennek folytán alkalom nyílt volna az ima felőli közönséges tévfogalmak előhozására és azoknak megcáfolására, mi aztán protestáns színezetet és lényegét adandott a beszédnek. Ugyis épen ez az, a mi e füzetbeli beszédekben leginkább hiányzik. Egyébiránt a t. szerző maga e beszéd végén vallja: „Elismerem, hogy lehetnek helyek, mik a szándékoltat kellő tisztasággal kifejezni nem bírták“ (77. lap). De először: semmit sem szabad a templomban kellő tisztaság nélkül kifejezni; másodszor: ha akármi okból tettük azt, nem kell kibeszélni. A harmadik beszédben szintén fellengős témát vett föl.

Kis Gábor theol. tanár és h. lelkésznek Pápán, beszéde: „Az egyház körüli szolgálatban mutatkozó hidegségről.“ Atyai szelidséggel, lelkipásztori fájdalomérzettel, csöndesen és épen azért hatással dorgálódzó igen jó és kenetes beszéd (6—13 l.). „Heródes bűne és büntetése“ (14—24 l.) névtelen; de e névtelenségnek sorsa van. E beszéd eleje ki volt már nyomva az előző íven, így értesít a szerk. jegyzet, mikor feltűnt hogy beküldő azt a Pécely művéből majd nem szórol szóra kölcsönözte, a t. szerkesztő azért méltán így dorgálja beküldőt: „én önt érdeme fölött kimélem, midőn nevét elhallgatom.“ A beszédben egyébiránt az olvasóra nézve nincs vesztes, hanem nyereség.

Celder Márton losonei segédlelkészről: „A keresztyén vallás szabaddá teszen, s a világosság és igazság terjesztésére indít.“ A tárgy maga, ámbár népszerűen és igen épületes beszéddé készíthető, mintegy fölhívta szerzőt hogy magasb műveltségű hallgatók számára dolgozza ki, és úgy is tett. E nemből a beszéd egy jól kidolgozott teljes mű, melynek szépségei sem hiányzanak. De a predikációban mindig a legfőbb hiányzik, ha az nem a népet tanítja. Nem tanítja pedig

azt az ilyen mondás: „az érző szív nem pusztá kopár szirt, melyen nyomtalanul enyésznek el mosolygó napsugár és dúló vihar, hanem sziget, melyben csak akkor van nyugalom és enyhület, ha körülte reményzöld lombjaival gyöngye szellők játszadoznak“ (29. l.). Azonban üdvözljük a t. szerző beszédében az eszmegazdagságot, a műbecset és szép szabatos nyelvet, melyeken szép jövő reménye mosolyog.

Kulifay Zsigmond kunhegyesi lelkész és egyházmegyei ülnöknek három beszédét hozza a füzet: 1) „A rágalmazás (bűnének) iszonyu és rettenes voltáról“ (38—46 l.). 2) „A hálátlanságról“ (60—70 l.). A rágalmazásról azt prédikálván a t. szerző hogy „nagobb ez a tolvajságnál, gyilkosságnál, gyujtogatásnál“ (38 l.), a hálátlanról viszont azt hogy „valóságos tolvaj és rabló“ (63 l.), látnivaló nemcsak hogy e két beszéd iker testvérpár, hanem az is hogy ilyen szörnyállításoknak megmutatása óriási föladat. Ha ezen kifejezéseket valaki csak hiperbolice említené is, nem helyeselhethők; hát még így megmutatandó témául venni föl! Ha igaz hogy a rágalmazás nagyobb a tolvajságnál, gyilkosságnál, gyujtogatásnál, és hogy a hálátlan ember valóságos tolvaj és rabló: ugy a világ valamennyi büntető codexének szerzői iszonyu tévelygésben s tudatlanságban vakoskodtak hogy a hálátlanokat és rágalmazókat ama gonosztevőkkel egyenlően vagy még inkább nem sujtották. Ha a hallgatók a felhozott szörnyállításokat meggyőződve igaznak fogadják, nem az a hatása lesz annak, hogy a rágalmazástól és hálátlanságtól — melyek föltétlenül nagy romlottságot jelző bűnök — elrettennek; hanem az: hogy a tolvájságot, gyilkosságot s gyujtogatást nem tartják többé olyan kebellázító iszonyu vétkeknek mint a hogy kell. Ez lélektani csalihatlan eredmény s mutatja a rémletes örvényt, melyhez vezetnék az ilyen, minden bölesészeti alapot nélkülöző, beszédek az embereket. A szerenese az, hogy az ilyen állítások és beszédek a „qui nimium probat, nihil probat“ törvényénél fogva, semmit hatást nem tesznek és a meggyőződéseket nem alakítják. Így nem volt bizonyosan semmi hatása ezen beszédeknek is, pedig a nem csekély tehetségű szerző minden képzelhető és képtelen dolgokat felhozott hogy ama témául fölvetett állításokat bebizonyítsa, de a mely igyekezet aztán, nem lévén a probandum sem szentírásiilag sem bölesészetiileg demonstrálható, természetesen olyan állítmányzűrzavarba vitte a t. szerzőt hogy mintegy kénytelen volt a keresztyén morál alap-eszméjével összeütközni. Rettentő vád, de könnyen bebizonyítható! „A hálátlan ember valóságos tolvaj és rabló s annyival gonoszabb,“ — így tanít szerző — „mert azokat lopja meg, a kiknek a megfosztás legkeservesebben esik t. i. a szegényeket és szűkölködőket“

(63 l.). Ezen, némelyek előtt elmésnek látható, következetlen következtetést a t. c. szerző így hozza ki: „midőn a jószívű ember tapasztalja hogy azoktól, a kikkel jöltett, nemcsak köszönetet nem arat, hanem még gonoszsággal is fizetnek neki a jóért, mi természetesebb mint az hogy apródonként meghüljön a szegények és szűkölködők irányában?” — Ezen conclusiot, ámbár benne egy nagy erkölcsi eszmeugrás van, ám hagyjuk helybe, mivel — fájdalom! — az életben erre több mint elég példa van, és ha sok ily prédikációk mondatnának, még több is volna, — de a t. c. szerző tovább megy, és teljesen fölmenti azokat, kik csak hála fejében akarnak jót tenni. „Ha a szűkölködő és gyámoltalan magára hagyatva elvesz nyomorúságában” — így tanít szerző a 64. lapon — „vajjon ki fog oka lenni? ki lesz azért felelős az Istennek ítélő széke előtt is? — Talán az a jószívű, ki segíthetett volna, de nem segített? Ingyen sem! Ti fogtok azért számadásra vonatkoztatni, háladatlanok” stb. Ime ez az egyik hely, hol a t. szerző a keresztyén morálnak alapeszméjével, mely kategorice parancsolja hogy a hálátlanokkal, sőt még elleneinkkel is jól tegyünk, összeütközött. A t. szerző maga is megrémlettnek látszik ezen tanításától, mert beszéde végén megemlíti, hogy a hálatlanság miatt nem kell elfojtani a könyörület indulatait, de ez ki nem menti, hanem megcáfolja azt, mi előbb probandum volt, és felette különösen hangzik, midőn két sorral előbb világosan azt mondja: „Nem mondom hogy a hálatlansággal megbélyegzettek irányában tovább is a nagylelkűt játszatok; sőt inkább elismerem helyesnek, hogy a ki rossz emberekkel teszen jól, kétszeresen vétkezik” (70. lap). Látnivaló hogy ez épen ellenkezője a keresztyén bölcsészetnek, melynek egyik lánglelkű apostola így tanít: „Ne győzöttessél meg a gonosztól, hanem inkább a gonoszt jóval győzd meg!” (Róm. 12, 21). — A t. szerzőnek még egy beszéde van e füzetben: „Mire, mikor, mimódon és kinek kell az embert tanítani?” (87—100), hanem a rövidség föltétele mellett ezen füzetekben nekem adott tér tovább lépésre, sőt befejezésre int.

Kis Bálint szentesi néhai ref. lelkész és esperesnek két remek, népszerű és mégis tudományteljes beszédét olvassuk, u. m. „a káromkodás” és „az isten nem személyválogató” (47—59 l.). Parragh János nagyszokolyi ref. lelkésztől: Keresztyéni nevelés kellékei. — Simony Imre, balatonhenyei néhai ref. lelkésztől: „Azon szülék boldogságáról, kik gyermekeik oktatásával igaz lelkesmerettel gondoskodnak.” Miskolci Szigyártó István szentmártonkátai

ref. lelkész és alesperestől: „Egyházi gyűlésekről”; Basa Bálint szerepi lelkésztől: „Az isteni gondviselésről”; — Kovács József magyarujfalusi ref. lelkésztől: „A szentbor mint békesség, vigasztalás, bűnbocsánat forrása”; Oberyik József néhai losonci tanártól: „A fogadástételről”. Mind jeles beszédek. A sorból pedig kihagytam, hogy kiemeljem Győri Lajos kisujszállási ref. lelkész beszédét: „Jézus tudománya eledele a léleknek az örök életre.” Újkenyér ünnepén. Protestáns szellemben, lelkesen írt és igen kedves népszerű beszéd. Sok ilyen tanítást az anyaszentegyháznak!

A „papi dolgozatok” ezen füzetében, mint fön kijelöltük, a „Kecskeméti prot. közlöny” I. füzetét is vesszük, szintén Fördös Lajos szerkesztése alatt. A t. szerk. előszavából értesülünk, hogy addig, míg a törvény által kívánt biztosítékot letévén, hetilapot adhatnának, a „papi dolgozatok” mellékleteül adatik a „Kecskeméti prot. közlöny.” — Ennek jelen füzete következő tartalommal jelent meg: „A theologiai tudat fejlődésének áttekintése a legközelebbi évtizedekben”. Historico-critikai értekezés Peti Józseftől (1—35 l.). Sok és alapos tanulmányynal írt becses darab. — Lelkészképző intézeteink emeléséről” (36—43 l.) szakavatottan és nemes szellemben készült, figyelemre méltó javaslatokat tartalmazó cikk, melynek alapeszméjét így vélem rövidben foglalhatni: ne csak tanítsuk, hanem válaszszuk ki és neveljük a leendő lelkészeket. — „A kecskeméti reform. ekklezsia rövid históriája, melyben előadatik az itt szolgált lelkipásztorok és iskolai főbboktatók névsora, némely, idejökben történt, nevezetesebb dolgok jegyzéseivel kísérvé. Szerkeszté Polgár Mihály, kecskeméti lelkipásztor 1844-ben.” — A néhai nagy emlékü szuperintendensnek ezen érdekes hagyománya, mint a szerk. jegyzésből értesülünk, a kecskeméti legrégibb anyakönyv végéhez vagyon mellékelve, s annak elején álló jegyzésekre (melyek a Sárospataki Füzetekben*) közölvek) utalgat, és a lelkipásztorok névsorát a nevezetesb események krónikájával 1600-ik évtől, a professzorok névsorát pedig 1599-dik évtől hozza le, amaz 1819-ig, ez 1837-ig. „Külföldi levelezés” rovat alatt (61—79 l.) három érdekes levél van: a két első Zürichből, a harmadik Göttingából; mindenik, úgy látszik, ugyanazon névtelen levélírótól. Az első Zürich templomait, tanárait, inté-

*) Általában a „K. prot. közl.” tartalomosztályozása annyira hasonlít a „Sárospataki Füzetekéhez” hogy ha ez öregebb nem volna, azt mondanók hogy amannak hasonlatosságára osztályozta tartalmát.

zeteit sorolja elé. Nevezetes levélírónak ezen tudósítása Zürichből: „A legközelebbi únapon a rómaiak egyházát akartam meglátogatni, de nem lehetett, mert isteni tiszteletöket zárt ajtóknál tartották“ (63 l.). A második levél tartalmát láthatjuk annak ezen szavaiban: „Minthogy Zürich kanton egyházi alkotmánya polgári alkotmányával szorosan egybefügg, s egyik a másiknak része, és a kettő együtt tesz egészet, ennél fogva midőn azt leírni akarom, ez utóbbirol is emlékeznem kell.“ Ez után következik a 80—88. lapokon: „A göttingai egyetemen tanult magyar és erdélyországi ifjak névsora, kiírva az 1734. évtől a legközelebbi évig vezetett jegyzőkönyvből.“ A „Külföldi irodalmi szemle“ cím alatt (89—100. l.) Fehér Péter a L. CBL. és Th. LBC. után fordítva, hat könyvet mutat be; Perpetuus pedig eredeti szemlét ad következő munkáról: „Über die Religion. Reden an die Gebildeten, unter ihren Verächtern.“ Dr. Fr. Schleiermacher, 3te Ausgabe. Berlin 1821. „A kecskeméti prot. közl.“ ezen füzetét bezárja az „Okirattárca“, ebben olvassuk: „Memorandum über die Entstehung und kirchliche Beziehung der neuerrichteten evangelisch-theologischen Lehranstalt in Pest“ című okiratot, egyzersmind magyar fordításban is. Ezen emlékiratot Török Pál és Székács József pesti prot. lelkészek írták és Lipcsében kinyomatták. A t. szerkesztő kommentár nélkül közölvén ez okiratot, azt jegyzi meg, hogy ahhoz a jövő füzetben visszatér. Akkorra halaszthatjuk mi is róla bővebben szólni.

3. Isten igéje a szószékből hirdetve a népnek. Herepei Gergely, Vadas József és Nagy Péter kolosvári ev. ref. lelkészek által I. füzet. Ára 1 ft 20 kr. Kolosvártt, Stein János bizománya, MDCCCLVI.

Itt van 16 egyházi beszéd. Ezen füzetnek első megtekintésére is kedves gondolat ébred az ember lelkében, látván Kolosvárnak, a reformáció első magyar bölcsőjének, ref. lelkészeit oly testvéries egyetértésben, egy vállalatban egyesülni. Ők nem irígyek egymásra, mert mind jelesek, egy lélektől, a keresztyén bölcseségnek és szeretetnek lelkétől, elevenítvék. Ezen szellemből származvák a nevezett egyházi beszédek, azért olyan jók, hogy egy gyenge sincsen azok között. Végig olvasván az ember alig tudja: melyiknek adja a palmát a másik fölött; egyik egyben, másik másban jeles, mindenik szép és kedves népszerűséggel van irva, minélfogva elégnek tartjuk tartalmát kiírni. Herepei Gergelynek hat beszéde van itt: „Én keveset gondolok, ha töletek ítéltetem.“ „Ime én meg-

tisztítlak tégedet, de nem úgy mint az ezüstöt sat.“ „Kivánsz-e magadnak nagyokat? Ne kívánj!“ „Közelgessetek Istenhez s Isten is közelget hozzátok“, „Isten előtt nincs személyválogatás“, — „Magatokért boszut ne álljatok“.—Vadas Józsefnek öt beszéde: „Kik boldogok?“ „Az evanyéliomi ifju“, „A keresztyén életbölcsetség, vagy politika“, „A Jézus Krisztus vallásának lelke, az igaz hitből, tiszta szívből és jó lelkiisméretből folyó szeretet“, „Az igaz ember hitből él.“—Nagy Péternek viszont öt beszéde: „Feledni“, „Monda az ur: te szánod e tököt sat“. „Az imádság erje“, „Urvacsoraosztáskor ujbuza kenyérre“, „Egy akol és egy pásztor.“ — Mivel ezen jeles és Isten országának terjesztésére igen alkalmas beszédeknek inkább vagy kevésbé gyors megjelenését a t. kiadók, igen természetesen, a kelendősegtől függesztették föl, a lehető legnagyobb elterjedést ohajtunk e füzetnek, mert ennek beszédei által nemesedik a hítszónoki izlés, minek üdvös eredménye aztán kimaradhatlan. És azt merem állítani hogy míg sok más egyh. beszédgyűjteményeknek vételénél a sok polyva között alig találni egy egy tiszta szemet, itt az egész füzetben semmi polyvát nem látunk.

4. Egyházkelezkori szertartásos beszédek és imák. Kálmán Ferenc gyönki ref. algimn. tanár és fölszentelt paptol. Székesfehérvárott. Ráder Antal tulajdona. 1858. 22 lap. Ára?

A t. szerzőnek szép hítszónoki tehetségéről tanuskodnak ezen beszédek és imák, melyekben a legritkábban együtt található kellékek, nagy meglegedésünkre, együttvannak. Ezen beszédek és imák különböző alkalmakra készítvék u. m. 1. Ha a gyermek él, 2. Ha a gyermek meghalt, 3. Ha az anya magával felhozta gyermekét a templomba. 4. Két anya előtt, kik közül az egyiknek gyermeke él, a másiké meghalt. 5. Embriót szült nő előtt.—Mindenik külön imával és kedves modorban készítve. Csak arra bátorkodunk legszívesb jó akarattal figyelmeztetni a tehetséges szerzőt: ovakodjék a nagyot mondani akarástol. Ilyen ezen mondása: Ha rövid látásu halandói nyelven ki merjük mondani: egyanya tán tovább megy magánál az Istennél, mennyiben a fővaló, mindenhatóságánál fogva, ön magában csorbát nem ejtve, teremte legelső emberét, az anya pedig élete kockáztatásával szüli magzatát“ (lap 10.). Az ilyen mondas, látni való, hogy fölötte sokat akarván mondani, semmit se mond, hanem saját semmiségébe süllyed el, mint elpattan és összeromlik a hólyag, melyet mértékén túl feszítnék. Minél nagyobb szellemi tehetséggel van valaki megáldva, annál veszélyesebb, reá nézve, az ilyen nagyot mondani akarással való hatáskeresés, mert észrevetlenül oda süllyed, hogy beszédeiben a szép mondasok azes zméket mind kiszorítják.

6. **Jena hungarica**, sive memoria hungarorum a tribus proxime seculis academiae jenensi adscriptorum. Auctore A. Ludovico Háán, olim academiae ejusdem cive, nunc apud békés-csabenses V. D. ministro. Gyulae, 1858. Typis Leopoldi Réthy.

A könyv címe hirdeti tartalmát, mi itt ismertetésül a mű felosztását jegyezzük föl. A t. szerző ékes latinsággal írt előszavában kegyeletes vonásokkal vázolja azon viszonyokat, melyeknél fogva a magyar prot. egyház mindjárt a reformáció kezdete óta a német protestantizmussal, a tudományt illetőleg, folytonos összeköttetésben volt és mivel maga a t. szerző is egykor a jénai akademiának tanítványa volt, most, midőn az akadémia négy százados ünnepét éppen megüli, jelenlegi előjáróinak ajánlja, szenteli ezen kegyeleti munkáját. A munka négy időszakaszra oszlik: az első 1558—1671; a második 1671—1780; a harmadik 1780—1817; és a negyedik 1817—1858. Ezen időszakok szerint évről évre megnevezi a t. szerző azon magyar- és erdélyi honi protestánsokat, kik a jénai akademián keresték a prot. tudománynak mennyei eledelét; nemcsak megnevezi pedig, hanem azokról, kik onnan haza jövének, az egyházban és irodalomban hatásosan, jótékonyan működtek s hírnevet vívtak ki, a mennyire kiterjeszkeskedhetett, érdekes biográfiai adatokat is nyújt, sőt irodalmi műveiket följegyezte. Ezen jegyzetek által nagyon érdekessé s az egyházi irodalom munkásai előtt igen becsessé tudta tenni a t. szerző ezen kegyeleti művét. Kihagyások nélkül ilyen gyűjtemény nem igen lehet, az bizonyos s azokat ebben is sajnálnunk kell. Bántó Mihály nevét, ki 1801. ment a jénai egyetembe s onnan 3 évi szorgalmas tanulás után haza jövének, 30 évig buzgó és hathatós építője volt Isten országának a templomban, iskolában és az életben. Kimaradását annyal inkább csodálom, mert a t. szerzőnek csak nem ajtaja előtt nyomtatták a „Néptanítók könyvét“, melynek 1856. évi IV. füzetében olvasható Bántó Mihály életrajza. Én ezen kihagyást fájlatom, más talán mást, az igen becses műből, s minél becsesbb a mű, annál sajnálatosbak hiányai! — A t. szerző, igen helyeselhető okból, hogy t. a jénaiak olvashassák, latinul írta könyvét, és, a mint megjegyeztem, ékes latinsággal, hanem azon különösséget látom benne, hogy Kolosvár nevét németül fordította „Clausenburgnak“ (lap 10), holott annak latin neve *Claudiopolis*, a a könyv így ír: „quidam Stephanus Transilvanus Clausenburgensis“ — *Claudiopolitanus* helyett. Avagy a latin nyelvet is germanizáljuk? — — Elgyűbiránt az „ubi plura nitent“ elvénél fogva a nagy szorgalmat és szép kegyeletet tanúsító értékes művet bizton ajánlom a prot. egyházi irodalom barátnak.

Baló Bénéjámín.

NÉPISKOLAI ÜGY.

Pályázat. 1. Készíttessék a magyarországi helvét hitvallásu ref. egyház népiskolái számára „Beszéd és értelemgyakorlatok“ cím alatt a tanítók számára vezérkönyv, melynek nyomán a tanító a gyermek körébe eső s előtte az életből ismeretes tárgyakat tüzetesen megismertethesse; az ismeret ily nemű gyarapítása alatt értelmét fokozatosan fejtegethesse; végre az ez úton szerzett ismereteket a gyermekkel folyóbeszédben is előadathassa. Ezek mellett ügyeljen a vezérkönyvkészítő arra is, hogy a következő osztályokban előforduló tanulmányok előfogalmait a gyermek körébe eső tárgyak ismeretéből levezesse s addig menjen, míg a gyermek minden tanulmánytárgy előfogalmaival helyesen meg nem ismerkedik, törekedjék pályázó mindenek felett arra, hogy a tanulmányok előfogalmai levezetése közben az elemi nyelvtan alapja e munka utáni tanítással meg legyen vetve.

A munka szemléltető és feltaláltató (szokratesi) tanmódon legyen írva.

Ezen tanulmánytárgy tanítására a népiskolákban hetenkint 4 óra levén szentelve, pályázó a vezérkönyv terjedelmét ezen idő mennyiségéhez mérje.

2. Készíttessék olyan ABC-és könyv, melyben az irvaolvasás tanítására lépésről lépésre előrehaladó irva-olvasási anyag meglegyen. Ügyeljen a pályázó a betűvonások egymásból alakulására s ezek nyomán az írni s ismerni megtanított betűalakokból azonnal alkottasson értelmes szavakat, mondatokat, s végre az egyszerű mondatokból rövid leírásokat és elbeszéléseket, hogy így egyszerre a gépies irvaolvasást, e mellett az értelmes olvasást is, meg lehessen tanítani.

Az irva-olvasás tanítására hetenkint 6—10 óra van számítva, de azért a könyv ne legyen 4—5 nyomtatott ívnél több.

Készíttessék továbbá ezen ABC-és könyvhöz a tanítók számára vezérkönyv, melyben mutattassanak fel röviden a különféle olvasástanítási módszerek, legyen benne kiváltképen kifejtve és kiemelve az irva-olvasatás tanmódszere, összekötve az írástanításában célszerűnek bizonyult ütemmódszerrel; vezérelje továbbá ezen könyv a tanítót mintegy kézen fogva, mi módon kelljen az irva-olvasatás tanításában fokozatosan előhaladnia, mikép kelljen tanítása közben mondanía s tennie.

3. Készíttessék egy Olvasókönyv, mely foglaljon magába vallásos irányu, magyar jellemhez alkalmazott erkölcsi elbeszéléseket,

imákat, szívnyemesítő s a gyermek felfogásához mért verseket, erkölcsi és illedelmi szabályokat. Figyelmezzon pályázó arra, hogy az olvasási tárgyak egyszersmind a magyar nyelv tanításához előkészítő anyagokul szolgáljanak.

Ezen könyv a népiskola II. osztálya számára van szánva, ugyanazonban, hogy a tanító a benne foglalt történeteket az I. osztály növendékeinek élő szóval tanítandja.

A könyv terjedelme 3—4 nyomtatott ív.

4. Készíttessék az „Ó és új szövetségi szent történetek”re olvasókönyv, gyermekek számára, melynek tartalmát tegyék: elsőben az ó szövetségből vett olyan történetek, melyek Istennek az emberiség üdvözítésére tett intézkedéseit a gyermeki elméhez alkalmazottan, feltűntessék, vallásos-erkölcsi érzelmet, kegyességet ébresszenek; továbbá az új szövetségből Jézus életének története születésétől menybemenetelig; a bibliai történetek főtartalmára vonatkozó szentírásbeli helyek és oda illő énekversekkel. Előadása lehetőségig a bibliai nyelvhez alkalmaztassék.

Ezen olvasókönyvhöz írjon pályázó egy tan módszeres vezérkönyvet, mely magyarázatokat és utasításokat foglaljon magába arra nézve, hogy miként járjon el a tanító a szent történetek tanítása és olvastatásában.

A pályázatra kitűzött iskolai könyvek szelleme, iránya és módora helyesebb felfogására, pályázni kívánók bővebb tájékozást nyerhetnek a nyomtatásban nem sokára megjelenendő tantervből.

P á l y a d i j a k.

1. A gyermekek számára irandó kézikönyvekre nézve:

A legjobbnak és így első jutalomra ítélt munkának díja 12, a második jutalomra méltó 6 darab arany, nyomtatott ivenként.

2. A tanítók számára irandó vezérkönyvekre nézve:

Első jutalom 8, második jutalom 4 darab arany, nyomtatott ivenként.

Az idegen kézzel írott, bekötött és lapozott pályamunkák, jelítség levélké kíséretében, küldessenek be pesti ref. lelkész és esperes nt. Török Pál urhoz. A beküldés határideje 1859. év szeptember 30. napja.

Kelt Debrecenben, 1858. év szeptember 30. napján.

A helvét hitvallásu ref. egyházkerületek népiskolai választmányának megbízásából.

G ö n c y P á l, mint tollvivő.

Hiteles kútfőből, biztos uton jutott hozzánk a következő] nevezetes okmány:

Kiírott pontja

a magyarországi reformált vallásu egyházkerületek Debrecenben f. évi szeptember 28—30. napjain tartott népiskolaügyi egyetemes értekezlete naplójának.

A tiszamelléki egyházkerület részéről igen nyomatékos elméleti és gyakorlati okok alapján buzgón ajánlatván és sürgettetvén az, hogy a népiskolai tanpálya mindenütt kötelezőleg hat évre terjesztessék ki, s e szerint a pesti értekezleten készült tanterv újból átalakíttassék és rendeztessék: az ügy több oldalról terjedelmes megvitatása után határoztatott:

A népiskolai tanpályának hat évre való kiterjesztése jelen értekezletünk által is oly célnak tekintetik, mely felé az egyházkerületeknek erélyesen munkálkodniok kell, s épen ezért minden egyházmegyében a lehető legrövidebb idő alatt legalább egy, példányul szolgáló, iskola hat éves tanfolyammal szerveztessék, s a hat éves tanfolyam jelenleg fennáll, az ezentul is fentartassék; minthogy azonban e célnak minden gyülekezetekre nézve kötelező egyetemes keresztülvitele és életbeléptetése jelenleg több okoknál fogva kivihetlennnek tetszik: elégnek tartja a választmány a pesti értekezlet által készített s most kiigazított tantervnek mulhatlan és mindenütt kötelező életbe léptetését; esperes Hegedűs László és tanár Árvay József urakat pedig felkéri a végre hogy a már megállapított és épségben tartandó négy éves iskolai tanrendszerhez az 5. és 6. év tanrendszerét elkészíteni s azt az egyházkerületek népiskolai választmányaival minél előbb előlegesen is közleni sziveskedjenek, hogy az, a legközelebbi értekezlet általi helyben hagyatása után, minden egyházkerület által a maga körülményei szerint minél több iskolákban életbe léptetessék.

Kiadta Debrecenben, 1858. október 1. napján

Révész Imre,
értekezleti jegyző.

A népiskolaügyi egyetemes értekezlet naplójának fentebbi pontjára észrevételt nem tenni lehetlen. Feltűnő mindjárt, a mi ez egyetlen pontból is kitetszik, hogy az értekezletnek módjába esett választani a 6 és 4 éves tanfolyam közül és ez utóbbit fogadta el. A hat év szabályszerűleg és közönségesen van megállapítva minden első rangú népnevelő államban s egyházban Európaszerte; s van okunk hinni, hogy nem alap nélkül. Így tanítják ezt hazai tudósaink is egyezőtleg, így tervezi a magas kormány a magyar katolikus népiskolákra. E részben a magyarországi ref. egyetemes értekezlet, miért, miért nem, eltér az európai gyakorlattól és a felekezet népiskolai ügyét kivételes állapotba teszi; vagyis a kivételt, a mi csak megengedhető volna, szabálylává emeli, mint a minék csupán úgy és nem másképp lehet és kell lenni. Vajjon mondhatni-e reá, mikép mondatott az evangéliomi asszonyra, hogy „a jobb részt választotta“?

De eltér az értekezlet magától felekezete gyakorlatától is, mert a hol csak van módja rendes iskolát tartani a gyülekezetnek, kivétel nélkül hat éves tanfolyamu iskolát tart, vagy igyekszik tartani; az értekezlet pedig a helyett, hogy tervileg szélesbíténé a nevelés körét, inkább redukálja azt, mintha tán ezzel gyakorlatibb módon járna el feladatában tetteleg.

Végre, hogy meg ne előzzük a kijövendő tervezetet, feltűnő a hat éves tanfolyamnak, mint valami újnak, csak amolyan mellékes, ne mondjuk hogy éppen fölösleges megemlítése. A tiszáninneni egyházkerület még a múlt 1857. évben a hat éves tanfolyamnál alapodott meg, s ily szellemben bizá meg küldötteit is a lefolyt május-juniusi pesti értekezletre. Ugy kell hinnünk, hogy a küldöttek egyenesen megbízatásukhoz képest jártak el tisztókben — másképp hűtlenségi vád alá eshetnének; és ha, mit hiszünk, ők tették indítványba a hat évet, de vele Pesten annyira sem mehettek, hogy csak meg is említettett volna, mint jövődő lehetőség vagy ohajtandó cél, a jegyzőkönyv valamelyik zárjelében, most pedig — négy hónap eltelte után — Debrecenben már legalább oly formán találtattott feljegyzésre méltónak, a mint a kiírott pontban olvassuk: igen hihető, hogy várva még négy hónapot, fél vagy egész évet a népiskolai ügy körüli nézetek, gondolatok tisztázására, a hat éves tanfolyam fogadtatik el rendes és szabályszerű népiskolai tanfolyamnak egyetemesen, országszerte.

Már is komolyan meglepi az olvasót ama kiírott naplói pont előtérbe hozása. A hat éves tanfolyam ajánlva, de el nem fogadva! Kimondatik reá, hogy az „oly célnak tekintetik, mely felé az egy-

házkerületeknek erélyesen munkálkodniok kell.“ — Valóban e szavak a tisztultabb értesültség szavai; s úgy tetszik, hogy az értekezlet látta a jobbat, de nem követte, s nem bírta az ítéletet a rosszul informált pápátul a jobban informáltra felebbezni.

Micsoda jövődje van „a már megállapított és épségben tartandó (?) négy éves iskolai tanrendszernek,“ bajos megmondani. Mi nem sokat bizunk hozzá; azt pedig, hogy miért lenne „épségben tartandó,“ nem látjuk be, mihelyt jobbat ösmerünk. Az a dualizmus, melybe az egyetemes értekezlet eddig elé a hat és négy év miatt legközelebb Debrecenben jutott, akárki emlékezzék rá, zsiabasztólag fog hatni népiskolai ügyeinkre; s annak minél előbb toltaltatni kell. — Ohajtandó, hogy a hat év legyen a rendes tanfolyam, a négy év pedig a kivételes.

Erdélyi János.

CÁFOLAT.

M. L. ur a „Sárospati Füzetek“ második folyamának IV. szálmányában „Visszapillantás stb. című cikkében a gimnáziumi vizsgákról és a gimnáziumra előkészítő elemi osztályról oly adatokat és eszméket közöl, melyeket észrevétel nélkül nem hagyhatni.

A gimnáziumi vizsgákról azt mondja M. L. hogy ezek mikénti megtartására az igazgató, a tanári kar nevében, a mérsékelt szigor elvét ajánlá. Mult pálnapi vizsgák alatt a kellő szigor leendő alkalmazása ismét határozatba ment, a tanároknak pedig kötelességévé tétetett, hogy ezen határozatot növendékeikkel jó eleve tudassák. És ez meg is történt. Most aratáskor a tanári kar véleményadásra, nem lévén rá semmi szükség, nem szólítottott fel s így a mérsékelt szigor elvét nem is ajánlhatá; az igazgató, ha nyilatkozott, bizonyosan csak saját, nem pedig a tanári kar nevében tette azt. Annyi valósággal igaz, hogy a gimnáziumi tanárok sokkal szigorubban ítélték, mint a nt. küldött urak legtöbbjei. A példa legjobban világosít. 1856⁷/₈ iskolai év végén a tanári kar maga ítelt s visszamaradt 72 ifju; 1857⁸/₉ iskolai év végén pedig a nt. küldött urakkal egyetértve, és most a visszamaradtak száma nem több mint 25.

Az M. L. által előszámlált s mint mondja, döntő okok a VIII. osztály vizsgálja napján voltak vita tárgyai; a mikor a többi osztályok vizsgálja már bevégeztetett. Az intézetnek van egyenes célja

és feladata, melyet egyeseknek elnézését vagy nagyobb szigort ajánló nyilatkozatai le nem dönthetnek. E szerint a kellő szigort a VIII. osztályban nem ezen nyilatkozatok idézék elő, hanem az intézet egyenes célja és feladata.

A kérdés, mint én felfogtam, ez volt: megtartassék-e ezutánra is a VIII. osztályban épen úgy, mint megtartatik a többiekben, azon elv, hogy t. i. a ki a tantárgyak feléből második osztályt érdemelt, visszamarad; vagy mondassék ki, hogy a VIII. osztályban már három tudományból kapott második osztálylyal is visszamaradnak? Ez utóbbi elv emeltetett határozatra, azon toldalékkal, hogy a kik egy vagy két tudományból második osztályuk lesznek, jövő iskolai év elején pótvizsgát tartoznak adni, különben visszamaradnak; és az ilyen ifjak vizsgája szeptember elején meg is történt.

A 398 és 399. lapon mondja M. L. hogy a képezdének mintaiskolára van szüksége, mert e nélkül gyakorlott, ügyes tanítókat nem tud adni az egyháznak. Ez tökéletes igazság. Azt mondja továbbá, hogy az egyházkerületi küldöttség úgy kívánt intézkedni, hogy az elemi osztályt kell mintaiskolaul felszerelni, elrendezni s legyen az a képezde kiegészítő része. Ebben már téved M. L. Az elnöki kérdés, mint én hallottam, az volt: hol legyen a mintaiskola? E tekintetben a vélemények kétfelé ágaztak. Némelyek mondták, hogy a főiskolai elbontandó „Trója“ épület helyén kell egy új helyiséget a mintaiskola részére alkalmazni, melynek ajtaja az utcára lehetne; ily módon reménylhető volna, hogy benne nemcsak fiú, de leánygyermek is tanulnának; mert egy képezdei növendék a leánygyermek körüli bánásmódot oly mintaiskolában, hol csupán fiuk tanulnak, el nem sajátíthatja. Ez eszme kivitele igen költségesnek és sok bajjal járónak találtatott. Másik vélemény az volt, hogy a főtiszteletű egyházkerület tegye magát érintkezésbe a pataki ref. egyházzal és ennek már most is jól berendezett, hat osztályú népiskolája legyen a képezde ugynevezett mintaiskolája. Ez eszme oly életrevaló, hogy mielőtt kimondatott, már tetteleg alkalmazva volt; mert a vidékről bejáró tanítók régóta ebben igyekeznek sajátokká tenni az újabb tanítási modort. Itt látják azt, mint kell vezetni egy tanítónak hat osztályt sükeresen. A megállapodás tehát, mint én tudom, az volt, hogy e részben az egyházkerület a pataki egyházzal fog egyezkedni; mely egyezségben, természetesen, első pont lesz az, hogy a képezde mintaiskolájának berendezése, tudományokbani miként haladásának megszabása vagyis a legközelebbi felügyelet a képezdei igazgatót illeti.

Felmerült még azon eszme is, hogy a városi népiskola növen-

dékei rendszeren 120—140-en lévén, de lehetnének 160-an *) vagy többen is; ily nagy számmal igen bajosan tud a legügyesebb tanító is boldogulni, talán célszerű lenne a városi iskolából, ott helyben, minthogy két tanterme van, két mintaiskolát alakítani, hat hat osztálylyal. Egyikre közvetlen az egyház ügyelne fel, másakra az egyházkerület. Egyik tanítót, kinek a gyermekek tandijából most sincs haszna, mert az az egyház pénztárát illeti, fizetné ezentul is az egyház, másikat az egyházkerület. Ily formán az eddigi egy tanítóról a nagy teher felerésze leesnék, az egyház eddigi jogában, értem az egyik iskolára való közvetlen felügyeletet, sértetlen megmaradna. Az egyházkerületi mintaiskolának leány növendékei is lennének. Vagy pedig lehetne az egyik fiu, a másik leányiskola, hat hat osztálylyal.

Azon eszme, hogy a három alsóbb osztályt tanítsa az egyik, a három felsőbbet a másik tanító, a képezdei mintaiskola fogalmába nem foglalható, így arról szó sem lehet. Mert a mintaiskolában annyi osztály vezetését kell a képezdei növendéknek elsajátítani, a hány osztály a népiskolai tantervben meg van alapítva. A törvényes iskoláztatás ideje Magyarországon 6—12 év lévén, természetesen, már csak a józan ész sugallata szerint is, minden iskolában a mennyi a tanév, annyi osztálynak kell lenni, vagyis hat osztály kell. A tanító könnyebbítése tekintetéből némely tudományokat két két osztálynak egyszerre lehet előadatni, így a hat osztályu iskolában csaknem úgy érzi magát a tanító, mintha csak három osztályt tanítana. Hat évnél kevesebb iskoláztatás a mivelte Európa egy nemzeténél sincs. **)

E kitérés után átmenve feladatomra, csudálom M. L. okoskodását, midőn mondja, hogy a főiskolai elemi osztályt a képezde

*) Csak minden tizedik lelket véve iskolázhatónak, lehetnének 250-en. **Szerk.**

**) Oly tanterv, mely hat évnél kevesebbre van tervezve, nem életre való. Az ilyen mai világban csak azért születik, hogy minél hamarabb nyom nélkül elenyésszen. A ki új ruhát akar készíttetni, az ne foltoztassa az ócskát, mert abból, akárcsak legyen is a foltozó, soha sem lesz új ruha. Ellenben a ki újat állít elő, annak a meglevő akadályok mikénti leküzdésével már a tervkészítésnél tisztában kellett lennie, így iránta előlegesen bizalmatlanságot mutatni kishitűség. Egy új tantervet lehet úgy készíteni, hogy abban a gyenge tanítók is, úgy a hogy, mozoghassanak. A régi nem lehet úgy megfoltozva, hogy abban a kor szellemével ösmeretes tanítók meg ne botránkozzanak, a nevelés roppant kárára, hátrafelé ne taszítottassanak. Népközeletünkön csak egy teljes és gyökeres reform segíthet, a mihez egyedül akarat, bátorság és kiveteli ügyesség szükséges. A pénz lassacska magától megjön.

mintaiskolájává kell alakítani. Egy osztályu képezdei mintaiskola e világon sehol sem létezik. Higye el M. L. ur, mikor becses cikkét olvasni kezdtem, attól féltem, hogy a népiskolai tanfolyamot csak egy évi időre kívánja megalapíttatni; mert egy osztályú mintaiskola csak egy évi tanfolyamot követel. De hála az egeknek, M. L. ur ezt még sem kívánja! Ez lett volna még egyszer a baj, pedig az is elég nagy, hogy köztünk protestánsok közt, légió azok száma, kik azt hiszik, hogy négy évi taníttatással is lehet buzgó protestánsokat nevelni, hogy a gyermekbe négy év alatt minden tudományt putton száma be lehet tömni, természetesen azért, hogy azt hamarabb elfelejtse, sat. Ily gondolkodásuak mellett mikor lesznek nekünk ismétlő népiskoláink, mikor lesz életbe léptetve közöttünk a mivelit protestáns világ azon szokása, hogy urvacsorájával elsőr csak a 15 vagy 16 éves ifjak élhesenek? Isten tudja!

A pataki főiskolai elemi osztálynak csak addig van jövője, míg népiskoláink jól berendezve nincsenek, azután magától megszűnik. Most a szülék legnagyobb része úgy taníttatja oda haza gyermekét, hogy ez a gimnáziumi első osztályba bejöhessen. De Patakon a kis ujonge vizsga alá vétetvén, kisül, hogy minden állítólagos készsége mellett sem tud alaposan olvasni és számolni, habár már a latin nyelvtant is bevégezte; ily számtalan esetben az illető tanárok természetesen egyebet nem tehetnek vele, mint hogy a gimnáziumra előkészítő osztályba sorozzák, melyet évenként egy végzett theologus szokott tanítani. Ezen osztálynak csak addig lehetnek számos növendékei, míg a népiskolákban értelmesen olvasni és ügyesen számolni meg nem tudják őket tanítani. A mely szüle egykor a gimnáziumi első osztályba bátran hozhatja gyermekét, az nem fogja többé az elemi osztályban egy évig tartani. A ki pedig kezdettől fogva Patakon akarja gyermekét taníttatni, az előtt mindig nyitva lesz a mintaiskola. Ily kilátás mellett én nem akarok nagy jövőt jöslani az elemi osztálynak, mert azt előbb vagy utóbb elnyeli a mintaiskola. Megfordítva: az elemi osztályból soha sem lesz mintaiskola, mert az Patakon, bár próbálják meg az illetők, lehetlen.

M. L. ur aggodalmára nézve az én teljes meggyőződéseim az, hogy a képezde jövője az elemi osztály felügyeleti jogával semmiféle kapcsolatban nincsen, nem is lehet. Az általa felhozott aggodalmak s egyesektől hallott és nem reménylett kifejezések mind, de mind oly kicsiségek, melyek a képezde jövőjének soha nem árthatnak. Ily és ehez hasonló felsohajtások a jól megvetett alapot soha meg nem rendíthetik.

N. Á.

EGYHÁZKERÜLETI GYÜLÉS TÁLYÁN.

A tiszáninneri helvét hitvallású egyházkerület f. évi mult szeptember 21, 22, 23. napjain tartá őszi közgyűlését Tályán, főt. Apostol Pál szuperintendens és mélt. Pálóci Horváth Simon, cs. kir. tanácsos mint ungi egyházmegyei segédgondnok, páros elnökletök alatt. Jelen valamennyi esperes, de nem valamennyi segédgondnok; aztán az egyházmegyeék egyházi és világi küldöttei; nem igen nagy számú hallgatók a vidékből, papok és nempapok közül.

A jegyzőkönyv Felsőborsod indítványára most először kinyomatván, közbirtokká lett, s országosan olvastathatik. Mi azt se kivonatban se másolatban nem közöljük, hanem magáról a gyűlésről, s annak menetéről, lefolyásáról vagyunk bátrak elmondani megjegyzéseinket, melyek a tényekkel s határozatokkal egybefüggőleg, de mégis azok felett bírálólág mint rajzhoz a világítás, a tanácskozás szellemét annál élénkebben fogják előtűntetni.

Nagy figyelmet érdemel mindjárt a 2. pontba foglalt tény, hogy a segédgondnokoknak gyűlésen meg nem jelenése nem, mint eddig, csak fájdalmas tudomásul vétetett minden megrovás nélkül, hanem mentségre szoruló hibának is kimondatott; többeken súlyul maradván a meg nem jelenés; „az alsóborsodi segédgondnokra nézve pedig teljes mentségül vétetvén szuperintendens ur jelentése súlyosb betegségéről mint elmaradásának egyedüli okáról“. Hogy ily kezdet bizonyos neme az egyházi fegyelemnek, mondani sem kell. Hasonló ehez egyik egyházi szellemű világi ülnökünknek, Jakabfalvay Andrásnak, nyilatkozása, mely szerint a küldöttek ösmerjék kötelességöknek a gyűlést végig várni s nem, mint szokás, a gyűlést csak utba ejteni. Efféle szavak ma mondatnak, holnap, ha megértettek, valósággá mennek át. Szintén az egyházi élet figyelmezettségének és szerveztségének tanúsága, hogy a miskolci *) és rimaszombati gimnáziumok eddigi magokra hagyott állapotjokból, a mult tavaszi egyházkerületi gyűlés határozata következtében, kiemeltettek és az egyházkerületbe, ugy szólván, ujjban bekebeleztettek.

Botrányosan jött ki, hogy némely egyházkerületi határozatok nem mentek ki az illetőkhöz, kik aztán el sem járhattak megbízásaikban. Erről nem csak egyes, hanem egész egyházmegye, Abauj is panaszkodott. Az pedig jóval gonoszabb, hogy az egyházkerületi

*) L. a 486 lapon az egyház hivatalos előterjesztését.

népiskolai választmány munkálatának egy része, mely a népiskolai kormányzatot illeti, most, mikor épen a legnagyobb szükség lett volna rá, elveszett-e vagy csak nem találtatott! Ide vág a nyomtatott jegyzőkönyv 3. pontjának d) cikke: „a népiskolai választmány értesítetik a felől, hogy mihelyt a kidolgozott, de a közelebbi közgyűlés iratai között lenni kellő népiskolai kormányzatot a jegyzői hivatal útján visszzakapja, azt munkálatába igtassa be“. — Ez mondatik szept. 21. napján, míg más részről az egyetemes népiskolai értekezlet határideje szept. 28-ára van kitűzve Debrecenbe, hol már elő kellene állani a munkálattal. — Kár volt ezt is ki nem nyomtatni, mint az Árvay által készültet.

Az egyházkerület szinte az öntagadásig menő atyafiságos hajlandóságot tanusító határozatának, mely a 12. pontban olvasható, nem tudja az ember, örüljön-e vagy ne. Ugyanis a főt. egyházkerület a legszivesebben fog kezdet a többi testvér kerületekkel a népnevelési ügy egyformaságára nézve, üdvözli különösen az annyira kívánatos egységet. Azonban kijelenti, hogy a pesti egyetemes értekezlet által megállapított négy éves tanfolyamért a magáét vagy a hat évest is, kész feláldozni, csak hogy az egység, „melyet a népnevelés ügyében létesíteni s fentartani ohajt“, meglegyen. Tehát a tiszáninneni ref. egyházkerület egy neveléstani, maga által jónak ismert elvet is feláldoz az egységért! Senki ne higye, hogy az egység előttünk keveset mondó szó; mi azt nagyba vesszük. De a tiszáninneni kerület nemcsak elvről mondott le, hanem szerzett jogról, évek óta gyakorlatról, midőn eddigi reformjait a népnevelés körül mintegy megakasztatni vagy más irányba tereltetni is megengedi oly irányért, a mely nem talál igazolást sem életben sem tudományban. A tiszáninneni kerület többet tőn a legutóbbi tíz év alatt a népnevelés körül, mint a többi valamennyi egyházkerület. Ezt semmi szerénységi szabály sem hallgattathatja el velünk. Ott vannak kézikönyvei Seps-Szentgyörgytől kezdve a dunántúli ref. vidékekig az iskolákban; és minden nap jobban kerestetnek; a nyomdának ugyancsak van dolga kiállításukkal. Kimondotta-e a többi egyházkerület, hogy eme könyvek roszak, következőkép használhatlanok; annál fogva másokról kell gondoskodni? Nem! Sőt az irodalom kedvező bírálattal tisztel meg a vállalatot, mely akkor, mikor legszükségesebb volt, lényeges hiányt pótol, mégis csak nagy bajjal vívhatta be magát a nép fiai közé, hol az előítélet módján felőli szerepet játszik mindenha, de kivált új könyvek behozatalánál. A tiszáninneni egyházkerület valóban sokrú mond le; de nem azt kívánjuk, hogy lemondását visszavonja, hanem, az igazság és méltányosság nevében, ohajtjuk, hogy ezt más egyházkerüle-

tek, különösen ezek képviselő férfiai, elősmerjék, bevallják. Nem a tiszáninnen egyházkerületnek van e részben szüksége unióra, hanem a többinek. — Azonban ez csak egyes ember feltartott nyilatkozata, melynek sokkal mélyebb alapjai lehetnek sőt vannak, mint akárki is egy könnyen elgondolhatná.

Magasztos volt hallani némely eszméket, minökrül még eddig aligha beszéltek lelkesebben a ref. egyházkerületi gyűlésen. Ugyanis az egyházkerületi népiskolai választmány az iránti javaslata mutatattván be: hogyan lehetne a néptanítók fizetését javítani, biztosítani; igen igen érdekes tanácskozás fejlődött ki a napi renden lévő egyházi pénztár körül. Pénz ugyan még nincs; de a szavak és határozott nyilatkozatok oly férfiak részéről, kik a tárgyhöz nyomatékosan szólhatnak, már is kezdete a teljesedésnek. Az egyházkerület az ez ügybeni „végleges intézkedést” nem tartja csupán a maga jogkörébe esőnek: jelenleg e nagyszerű eszme előtt az utakat csak egyengetni s azt csak érlelni kívánván, előlegesen oda nyilatkozik, hogy a teherviselés kulcsaul nem a földbirtok, hanem az államadó mennyiségét ohajtana elfogadtatni; azért is e nagyszerű tárgyat komoly megfontolás végett a testvér egyházkerületek méltó figyelmébe melegen ajánlja.

A főiskola kebelében felállítandó tápintézet terve egy, a végre kinevezett, küldöttség által beadatván, elfogadtatott. Egy okkal és móddal lesz több, melyért s mely után a szegényebb sorsú szülők biztosan vethessék szemeikeit az egyházkerületre, s örvendezhessenek necsak annak, hogy fiu lett a világra születésekor, hanem a fiuból ember és igaz protestáns is lehessen egykoron.

Szintén fölismerhető vonása a közgyűlés emelkedett állásának az a határozat, mely szerint a sárospataki főiskola három százados ünnepét a jövő évi júliusban megtartani célosnak és illőnek tartván, a programm elkészítésével az iskolára felügyelő egyházkerületi küldöttséget bízta meg.

Csak egy pár hang vegyült kellemetlenül a gyűlés menetébe: Alsóborsod indítványa, melyre a jegyzőkönyv 39. 40. pontjában akadtunk, az iránt, hogy a sárospataki főiskola jövedelme a legszigorubb takarékossgal kezeltetné k. Ezen igen ártatlan és kegyes indítvány messzibb horderejű lett mint előre gondolható vala. Föl van benne téve hogy ott valamely gondatlan, vesztegető kéz nyulka a pénztárba, mi ellen a legszigorubb takarékossg elve köttessék szívére a gazdasági választmánynak. Azonban ezen indítványnak egy kis története van; s a nélkül hogy rá mutatnánk az eredetére, fölfedezzük hogy ez a hír több mint két esztendő óta járja már egyházkerületünket a fő-

iskola anyagi érdekeit illető dolgok miatt. Hosszas lenne elészámlálni terjesztőit s a részleteket. Hanem az mégis főlemlítendő, hogy miután a kétszer kettő négyet hamarabb megérti a nagy közönség, mint felfoghatja a rendszert és elveket: próbáltatott a számok tanubizonyossága által gyanúsíttatni bizonyos testület vagy párt (a mint tetszik); s így került szőnyegre az anyagi oldalról megtámadás. Nem titok többé hogy a gömöri egyházmegye tavaly épen ez iránti eligazodásért küldte Sárospatakra tek. Ragályi Ferdinánd és tdő. Tompa Mihály urakat körülnézni: hogy mint vannak ott az állapotok s valók-e a vesztegetés, a bizalommal visszaélés felőli hírek. A gömöri egyházmegye tehet bizonyosságot felőle, miképen referáltak Jánosiban tartott egyházmegyei gyűlésen küldötteti a hírek és vádak valósága felől: elég az hozzá, hogy a megye megkönnyült és visszavonta kétségeit. — A hírek és adatok is azonban nem szűntek meg, és Alsóborsod nem volt oly vigyázatos mint Gömör, hanem hagyta magát, erkölcsi testület létére, alaptalan beszédek által félrevezettetni, és megtette famózus indítványát az egyházkerületre. Ez rosszul hatott. Az alsóborsodi egyházmegyétől ilyet hallani nem lehetett meglepetés nélkül. Ezen indítványa azonban nem maradt egyedül. Jött hozzá egymásik, mely szerint kéretik az egyházkerület, hogy a főiskolai algondnoki hivatalt az egyházak szabad szavazata által töltené be. A két indítvány nem látszik összevágónak, de azért összevág, és épen itt mutatkozik annak a fulánkja. Mert feledve, hogy az algondnoki hivatal nincs megüresedve, és így szavazatra semmi szükség, tehát az indítványban a gyöngéd kiméletnek semmi nyoma, sőt az minden szeretet nélküli, keresztyéntelen, hanem megemlékezve arra, hogy ama hivatal teendői el vannak végezve tisztességesen, de a mit Alsóborsod vagy nem tud, a mi nem hihető, vagy nem akar tudni, a mi valószínű; sőt az algondnokság betöltésének sürgetése által épen azt vádolja, ki ama teendőket végzi: nagyon természetes, hogy voltak a közgyűlésnek olyan tagjai, kik e föllépésben, illetőleg vádban vagy időszerűséget vagy loyaltást vagy egyiket sem láttak és szabad tanácskozás joguknál fogva, lepletenül ki is mondták véleményöket, ha az mindjárt megrovás volt is Alsóborsodra. Sajnos e helyen főlemlíteni, hogy Alsóborsod esperese, oly nyilatkozatra von magának vakmerőséget, hogy arról e helyen pár szóval megemlékezni hasznos és illendő dolognak véljük. Találkozott ugyanis a szólók között, ki Alsóborsodnak ugy a takarékosagra, mint az algondnoki hivatal betöltésére vonatkozó indítványát egyáltalában igazolhatatlannak mondotta ki, és ez a szóló, ugy akarván a tiszáninni egyházkerület, egyik tanára a sárospataki főiskolának. Alsóborsod esperese jobb ok nem létében vagy mint tőle telhető leg-

jobbal, azzal cáfolá meg a tanár szólót: Alsóborsod indítványa oly magas, hogy azt a tanár ur meg sem ítélheti. — Meg vagyunk győződve róla, hogy az alsóborsodi esperes nem adná sokért, ha ezt a szót soha nem mondja. De az embert leginkább akarhatja ellen mondott szavai árulják el, mint a gyermeket. Gyermeknél ez naivság, férfinál hebehurgaság vagy megszorultság. A nt. esperes urnál, ha jól sejtjük, egyik sem volt a kettő közül, hanem egy kis optikai csalódás a protestantizmus láttávolán, mit a lélektanban rövidlátásnak neveznek. Nagytiszteletűsége ugyanis azt gondolá, hogy a szóló tanár csak mint magán protestáns szól a tárgyhoz: ergo meg sem ítélheti azt. Biztosíthatunk akárkit hogy ő nagytiszteletűsége koránsem a tanárt, kivel régi jó és gyöngéd viszonyban él, kinek tudományos képességéről is meg van győződve, hitte illetéktelen hozzászólónak, hanem a magán protestánst, a ki még csak nem is egyházmegyei küldött, annival kevésbbé esperes. — Ez az, a mire akarjuk figyelmeztetni az olvasót és Alsóborsod esperesét megtanítani, ha eddig nem tudta, hogy ennél durvább sértést a protestáns világban nem lehet követni.

Tudja meg tehát, hogy a magyar ref. egyház gyűlésein mindenkinek van joga szólani a kellő határok között; ez az egyéniség joga; ezt soha senki, mint igaz protestáns, nem vonta kétségbe három száz esztendő óta, kivéve oly espereseket, a kik, ha e hivatalra megválasztattak, a szavazattöbbség után mindjárt az apostolica successio birtokában képzelik magokat. Tudja meg továbbá, hogy más a tanácskozás, más megint a szavazás. Mig ez nem illet mindenkit, addig amarra képesítve van minden tisztességes egyén; s ennél nincs szebb joga protestáns egyházunknak, mert ez sarkalatos jog. Óvást teszünk annál fogva itt és most és minden időre efféle protestánsellenes hivatalbeli gőg vagy kiváltság ellen, mint a mi a protestantizmus lelkének volna legotrombább megsértése. Óvást teszünk az egyéni szabadság nevében! A nt. esperes ur ezelőtt husz esztendővel, irván a minimumról gróf Széchenyi ellen, midőn kitalálta ama nagy igazságot, hogy a szegény ember földje ha nem oly széles is mint az Esterházié, de bizonyosan olyan mély: mondta-e önnök valaki, hogy mert kevesebb földje van mint a nagy birtokosoknak, meg sem tudja ítélni a minimum ügyét? Tessék a nt. urnak okokra, érvekre hallgatni, s ne keresse mint valami „inquisitor magnus“ az egyéniség külső formátságait; megjegyezvén, hogy mi e tárgyra nem ereszkedünk ki ennyire, ha más körben, a népiskolai választmány tanácskozásai folytán is, hasonló szellemben nem hallottunk volna egy más nyilatkozatot ugyancsak egyik alsóborsodi képviselőtől, ki az egyetemes népiskolai értekezlet munkálatához még a hozzászólást

sem akarta megengedni, mivel az, úgy mondá, felette van minden vitának. Ennyire jutottunk volna már! Nemde a rossz, ha egyszer fészket talál, sebesen harapózik? — Egyébiránt mind a két famózus nyilatkozat dacára hogyan ítelt az egyházkerület, megolvasható a jegyzőkönyv 14. 39. 40. pontjaiban. Hanem visszatérve a nt. alsóborsodi esperes urhoz, kiemelendőnek tartjuk, hogy mihelyt értésére adatott, miszerint a többször érintett szülő nemcsak magán személy, hanem egyházmegyei képviselő is, azonnal megnyugodott és elhitte, hogy most már megítélheti Alsóborsod indítványát. Ezzel, úgy hiszszük, beösmérjük loyaltását.

Ragályi Károly, felsőborsodi világi képviselő, harminc két szavazó közül harminc szavazattal a főiskolára felügyelő egyházkerületi küldöttség elnökének megválasztatott. Zsindel István (most Göttingában) a képezde második tanárául 600 pft. fizetésre meghívott.

Az abauji egyházmegye most is szíves volt felebbezni némely otthon eligazíthatandó ügyet, mint más alkalommal többször. „Valami rohadt elem van abban az abauji egyházmegyében“, mondhatná egy ujkori Hamlet.

A gyűlés komikumához tartozik hogy némely világi urak az egyházkerületet hol fő- hol nagytiszteletű egyházmegyei kerületnek címezik, egy két figyelmes hallgató kimélő mosolygására. No de az is megtörtént már, hogy a szuperintendens elnök nálunk tiszteletes szuperintendens urnak szólítottott, fejedelmek szokásaként. — Furcsa, hogy mi, a kik úgy tudtuk a politikai címeket, nem tudjuk az egyháziakat. Még nem éltük belé magunkat az egyházba. Ezzel mi koránsem a címeket, mint olyanokat, védjük, hanem a szokást. Az mégis különösen jó ki, hogy ugyanazon gyűlés tagjai sem járnak egy nyomon a külső illem dolgában és vegyítik, zavarják a hivatalos címeket, fokozatokat.

Valaki Pál,
magán protestáns.

Ráth Mór könyvkereskedésében Pesten, a „vastuskóhoz“ épen most jelent meg:

SZENT TÖRTÉNELEM.

Az isteni üdvintézmény történelmi kifejlésének rendszeres előadása; mint az igaz keresztyén vallás tan mellőzhetetlen alapja. Kurtz Henrik János „Lehrbuch der heiligen Geschichte“ című munkájából, a reformált egyház hitelveivel is összhangzásba hozva, átdolgozta **Tatai**

András hittanár. — 12 iv. Ára 1 fr.

Szíves megrendelések ezen, valamint minden más, iskolai könyvre általánosan és jutányosan eszközöltetnek.

**Előleges jelentés a dunafejedelemségi magyar reformátusok
ügyében.**

Azt hiszem, hogy nem enyészett még ki egészen a tisztelt olvasó közönség emlékezetéből bukureszti református lelkipásztor, Koos Ferenc urnak folyó évi marcius 22-én kelt s hozzám intézett azon levele, melyben a dunafejedelemségi magyar reformátusok szomorú sorsát megható vonásokkal rajzolta, s melyet a Prot. Egyh. s Isk. lap folyó évi május 6-ki — 18-dik — számában oly céllal közlöttem, hogy a tisztelt közönség részvétét ezen egyházi és nemzeti szempontból egyiránt nagyfontosságú ügy iránt felköltsem, s hogy egyházunk kormányán állók közül támadjon valaki, ki tekintélyes állásánál fogva, egy magyar református missziónak a Dunafejedelemségekben megindíthatását fent és alant kieszközölje. Azonban, míg egy felől csakhamar meggyőződtem arról, hogy egy rendszeres és ohajtott sikerű missziót, az említett hitrokonok jelen helyzetéről minél részletesebb és hitelesebb előleges tudomásszerzésnek kell megelőznie; addig más felől egyes buzgó hívek, minden felszólítás nélkül, több rendbeli adományokat küldöttek be hozzám e szent célra: én tehát folyó évi június 15-én kelt levelemben felszólítám t. Koos Ferenc urat, hogy nem lenne-e hajlandó és képes amaz elhagyott atyánkfiait még e nyár folytán meglátogatni s mennyi uti költség szükségeltetik e végre. Ohajtottam, hogy e látogatást t. Koos Ferenc ur tegye meg, mert ismertem már s ismeri az egész művelt magyar közönség az ő lelkipásztori és honfiúi nemes buzgóságát; tudtam, hogy a szükséges nyelvismerettel és egyéb kellékekkel ő teljesen bir, s nem csak tudomást fog szerezhetni az illető helyeken, hanem az áldott evangéliomot is hirdetheti és hirdetendi azon szegény atyánkfiai között, kik a nyomor- és elhagyatottságnak miatta, a vallás vigasztalásától s a lelkipásztori gondviseléstől évtizedek óta megfosztva valának. Felszólításomra e derék férfiú — kinek adjon bővséges jutalmat ama napon a pásztororok fejedelme, Jézus! — nem késett elszántan felajánlani magát az utazásra. Így ir nevezetesen a többek közt ez ügyben, június 22-kén kelt válaszoló levelében: „A mit

a moldovai magyar hitsorsosaink felkeresésére nézve ígértém, én a mellett most is szilárdul állok, mert számot vettem magammal s úgy találtam, hogy az idén még megtehetném, de jövő évben nem, mert akkor itt egy tanítólak és leányövelde építésével nagyon el lesznek foglalva. Nekem is, mióta itt vagyok, mindig forró obajtásom volt őket egyszer meglátogatni és honi hitsorsosimat felőlők hitelesen tudósítani. Becses levelét ma közlöttem azért két érdemes hallgatómmal, dr. Borosnyai és dr. Lukács Farkas urakkal. Mindketten igen nagy örömmel fogadták tisztelendőséged nemesirányu ajánlatát, és igen helyeselték, hogy részemről is megígértém, miként e nemzetiségünkre és vallásfelekezetünkre nézve oly fontos utazást magamra elvállaltam. Néhai t. Sükei ur bár több ízben megfordult Moldovában, de úgy látszik, hogy a bukuresztiekkel sohase közölte tapasztalatait; azért itt oly keveset tudnak a moldovai atyafiakról, mint épen a magyarországiak. Hozzáfogtunk azért az idő és uti költség kiszámításához, és úgy vetegettük, hogy legalább négy hét kívántatik arra, hogy minden pontot apróra bejárhassak; uti költségre pedig mintegy harminc darab arany kívántatnék. Én azonban igyekezni fogok, hogy mentül kevesebb összeggel beérjem, a megmaradandó összeget pedig a későbbi szükségek fedezésére fordíthassuk. Igen örvendenék, ha tisztelendőséged ez összeget valahogy minél előbb összeszerezhetné, hogy a szép nyári napokból ki ne fogynék, mivel itt ősz felé szerfelett terhes az utazás. Ha ezen összeg elküldése lehető volna, abban az esetben arra kérném a tisztelendő urat, hogy az egész dologról mindaddig, míg utazásomból haza nem jövök, a hírlapokban legkisebb említés se tétessék, nehogy a moldovai papság utazásomról már előre értesítetvén, működésemben magakadályozzon. Haza jöve pedig kedves kötelességemnek fogom ismerni, hogy a tisztelendő urat tapasztalásaimról azonnal körülményesen tudósítsam“.

Én e levél vétele után haladéék nélkül hozzáláttam, hogy a már kezem közt lévő összeget, magánuton jó ismerőseim s egyikét szolgatársam segítségével harminc darab aranyra növelhessem. Az Ur annyira megáldotta szándékunkat, hogy egy pár hét múlva, július 24-kén, nem harminc, de harminchét es. aranyat indíthattam s indítottam is utnak Bukuresztbe,—a nélkül, hogy Debrecenben, hol a lelkész és tanár urak ez ügybeni megkeresését utoljára hagytam, — csak egy lelket is meg kellett volna szólítanom.

Midőn a küldemény Bukuresztbe eljutott, aug. 3-kán így válaszol hozzám t. Koos Ferenc ur: „Mult hó 24-kén kelt becses levelét, és a mellékel 37 darab es. k. aranyat, tegnap hiba nélkül megkaptam. Szerkest már annak előtte fogadtam, most tehát annyira készen állok,

hogy holnapután korán reggel indulunk. Indulunk mondom, mert előljáróim teljességgel nem engedik, hogy oly tolvajos helyekre, mint a bérces Moldova felső vidékei, egyedül menjek. Azért egyik előljárót hivatalosan kinevezték, hogy velem jöjjön, ki késznek is nyilatkozott engem saját költségén minden faluba elkísérni. Természetes, hogy én is elfogadtam. Ha Isten megsegít, szándékom minden magyar falut felkeresni, mindenütt istentiszteletet tartani, nyelvöket, költészetöket, zenéjüket, házi szokásaikat kissé tanulmányozni; a lelkek számát összezeirni, a falvak számát külön külön megjegyezni“ sat.

Elindult tehát t. Koos Ferenc derék atyánkfia, s én a napok folytával várva vártam tudósítását, s nem kevés öröömre folyó hó 14-kén csakugyan kaptam tőle egy előleges tudósítást, melyben szeptember 6-áról ezt írja: „Körutamból épen a mult éjjel jöttem haza, miről addig is, míg bővebb jelelentést tehetnék, sietek tudósítani az illetőket. Egészségemet a sok különböző viz, változó levegő, kényelmetlen utazás és szállás, négy hét alatt, jóformán összerongálta. E mellett itthon is ugyancsak meggyült a teendőm. Kérem azért egy kissé még várakozni, míg egészségem helyre áll, s itteni legsürgetősebb dolgaimat helyre hozom, mikor aztán rögtön meg fogom küldeni jelentésemet. — Most előre csak annyit említek meg Moldovából, hogy ott egy magyar református papot is találtam, bár irtóztató nyomorban és szegénységben. Kisded templomuk bezsindelyezésére és tapasztására itten rögtön gyűjtők egy pár aranyat és elküldöm. Nyolc éve hogy templomba nem jártak, mert nem tudták befedni egészen. Én, hogy a befedés beveződjék, uti pénzemből adtam nekik annyit, a mennyit kiszakíthattam és a mennyivel ők is a befedést és két gomb megvásárlását eszközölni vélék. Összegyűjtöttem őket, kik még hitőkben megmaradtak, előbb a temetőben, — mert e hely illik leginkább az ő elhagyatott állapotjokhoz, — azután a pap irtóztatósan szegény házában. Mind a két helyen kisírtuk magunkat előbb, azután birtunk csak imádkozni, én magam is csak azután tudtam őket vigasztalni. E helység neve Sz á s z k u t, hová a református magyarok, a nagy éhség idején jöttek volt ki Háromszék Móha helységéből, de azok közül, kik akkor kijöttek úgy mint családfők, ma már egy sem él. Csak egynéhány van olyan, ki arra a szomorú időre vissza tud emlékezni. Már eddig három papjuk volt. A mostaninak neve: M á r k M ó z e s. Huszonegy éve hogy itt nyomorog, és öreg napjaira egy koldusbotot szerzett magának, mit ha kezéből kiragadni nem sietünk, legkevésbé sem fogok csudálkozni, ha megátkozza azt az órát, melyben szászkuti református pappá lett. Oly nyomorban találtam ezt az embert, hogy nemesak ottlétem alatt könyeztem, de még most is könyes szemekkel írom e sorokat, eszembe jutván rettenő helyzete,

melybe 21 évi fáradoimai után mások hibája miatt keveredett. Áldja mindennap az Istent, hogy gyermekei meghaltak s nem látják és nem érzik szenvedéseit. Csak egy fia maradott életben és jutott nagykorúságra, de ez is elbujdosott az égető nyomor miatt az apai háztól. — De nem folytatom levelem; mert alig ülhetek széken, minden csontom összetörte az irgalmatlan rosz ut. Míg azért bővebb jelentést tehetnék, türelemért esedezem“.

Mindezekből megérthette a tisztelt olvasó, hogy végre van tehát hajtva egy tény, a keresztyén atyafiúi s magyar honfiúi szeretetnek egy ténye, mely bizonyynyal múlhatatlanul szükséges vala a végre, hogy ama távol földön nyomorgó atyáncfiainak lelki szükségein minél előbb s gyökeresen segítve lehessen. Ez ügy eddigi folyamát lehető részletelességgel előadtam azért, hogy az adakozókat adományaik hovafoordításáról s immár gyümölcsözéséről megnyugtathassam, s magamat e részben előttök igazolhassam, és hogy az egész ügy mikénti intézése felől, mely eddig egyedül reám vala hagyatva, a tisztelt közönség előtt számot adhassak. Most már én is egy kis türelemért esedezem még, míg t. i. hozzám t. Koos Ferenc ur részletes tudósítása megérkezendik, a melyet e becses lapokban legottan közleni fogok.

A Sárospataki Füzetek tisztelt szerkesztőjét, ki ez ügy iránt folyvást a legmelegebb részvéttel viseltetett, szíves tisztelettel felkérem, hogy ezen előleges s majd a következő részletes jelentést is, — ha nézeteivel nem ellenkezik, — a szerkesztése alatti füzetekbe felvenni sziveskedjék. — Debrecen, szept. 17. 1858.

A Prot. Egyh. s Isk. Lap után.

Révész Imre.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

MÁSODIK FOLYAM.

VI.

NOV. 30. 1858.

ISTEN AKARATA A VILÁG LÉNYEGE.

I. A világnak semmiből teremtése.

Ezen fogalom a) theológiailag véve a II. Makkabéusok 7, 28-ik verse ezen szavaiból: *ἐποίησεν ἐξ ἡν οὐτῶν* származott; a mennyiben az említett kitétel a vulgátában így fordíttatott le: *creavit ex nihilo*. De látni való, hogy e fordítás hibás, a mennyiben a nem létezöt (non existens) nem lehet épen semminek tartani. Az ens és existens közt igen nagy a különbség. Németül is Sein és Dasein közt megvan e különbség; nevezetesen Sein = határozatlan lét, Dasein = határozott lét. A világ mint Sein, vagy mint isteni eszme megvolt öröktől fogva, de mint Dasein kezdett lenni *ἐξ ἡν οὐτῶν*, vagyis Istennek a világróli örök eszméjéből. Ily értelemben vették ezt a régi zsidók is; nevezetesen Bölcsesség könyve 11, 18-ban ez mondatik: „E világot forma nélküli állatból teremtetted“. Így tanítják ezt a kanonikus szent könyvek is: Zsid. 11, 3. Róm. 1, 20. 4, 17.

b) A világnak semmiből teremtése bölcsepszetileg véve származott azon alapgondolatból, hogy Isten mindenható: tehát a világot semmiből is teremthette. De helyesen taníttatik némely katekhizmusban: hogy Isten, mint mindenható, mindent megcselekedhetik ugyan, de csak olyat, a miben általános ellenmondás nincsen; már pedig amaz ős igazság; *ex nihilo nihil fit*, máig is érvényben áll az emberi ész törvényei előtt.

Az újabb bölcsészek ugyan a semmi alatt a határozatlan létet értik; s ha a világ teremtését az ily semmiből, azaz a világróli örök eszméből származtatják, ez ismét más kérdés.

Én most a semmit csak közönséges értelemben veszem, s ez értelemben mondom azt, hogy Isten a világot semmiből nem teremthette; már csak azért sem, mert ekkor a világ Istentől tökéletesen különböznék. — Ha pedig a világ az Istentől tökéletesen különböznék: úgy — mint leebb meglátjuk — az Isten a világnak egy része, darabja lenne, vagy is pantheizmusba esnénk.

A világnak semmibőli teremtése e szerint ellenkezik mind a szentírással, mind az okossággal.

Nincs hát egyéb hátra, mint azt állítani, hogy a világ eszméje az isteni gondolatban öröktől fogva megvolt, és ezt az idővel együtt realizálta, vagyis az Isten a világot kezdetben teremtette. 1. Móz. 1, 1.

De az már most a kérdés: miképen realizálta Isten a világróli eszmét?

Két ut lehetséges, emberi felfogás szerint. Vagy az isteni eszme szerint alakított a világ, vagy maga az isteni eszme alakult át világgá. Ha az első esetet veszem: akkor az Istennek magán kívüli anyagra volt szüksége, ő csak alakját adta a világnak. Ezen értelem régen meg van cáfolva, a mennyiben az az isteni tökéletességekkel ellensmondásban van.

A második eset lehetséges tehát csak; tudnillik az isteni eszme maga alakult át világgá. Ugyde, minthogy Isten az ő eszméit nem magán kívülről gyűjti, — minthogy emberi felfogás szerint rajta kívül világ teremtése előtt más ily világ nem volt, — mint gyűjtik az emberek; hanem ön magából merítette a világ eszméjét: következésképp az Istenben volt világróli eszme önnön lényegéből való. Vagyis, minthogy Isten akarta, hogy az eszme testesüljön meg, az isteni eszme isteni akarattá változott: innen látni való, hogy a testi és lelki világnak fő szubstanciája az isteni akarát. Ily szellemben van János 1, 1. 14., 1. Tim. 3, 16., Jerém. 51, 15.

Tertullianus is, midőn a Hermogenes dualizmusát ostromolja, ily szellemben írja: „Si necessaria est Deo materia ad opera mundi, habuit Deus materiam longe digniorem et idoneorem, non apud philosophos aestimandam, sed apud

prophetas intelligendam, sophiam suam scilicet; ex hac fecit, faciendo per illam, et faciendo cum illa. Quis non hunc potius omnium fontem et originem materialium commendat, materiam vero non sibi subditam, non statu diversam, non motu inquietam, non habitu informem, sed insitam, et propriam, et compositam, et decoram, quali Deus potuit eguisse, sui magis, quam alieni egens? Denique ut necessariam sensit ad opera mundi, statim eam condit et generat in semet ipso. Sic enim et Jeremias (51, 15.) commendat: Deus faciens terram in valentia sua, parans orbem in intelligentia sua, et suo sensu extendit coelos. Hae sunt vires ejus, quibus enixus totum hoc condidit. Major est gloria ejus, si laboravit“.

Irenäus hasonlókép az isteni akaratot nyilvánította minden dolgok szubstanciájaul (II, 56.).

De menjünk már tovább: az isteni akarattól elválhatlan lévén az isteni ösmeret és érzelem: látni való, hogy az isteni akarat = egymásbaniségbe, egymásonkívüliségbe és egymásbaniségbe s egyszersmind egymásonkívüliségbe törekvő végetlen potencia, vagyis egység, ellentét és egyezmény. Ugyde a világnak is ezen három potencia a fölényege. Ezen három lényeg különbféle alakban föltalálható mind az anyagi mind a szellemi világnak minden pontjain. P. o. az anyagvilágban vonzó, taszító erő és súly; továbbá idő, tér, mozgás sat. Az emberi lélekben: ösmerő, akaró és érzelmi tehetség sat. Lásd 1857-ik M. akadémiai Értesítő II. füzet. „Egy kő az egyezményes filozofia templomához“ című értekezésemet.

Ott ki van fejtve, hogy a filozofia tanítja a dolgok lényegéről s alakjáról (a dolgok fő alakjai egyszersmind a gondolkodás főtörvényei).

Ott ki van fejtve, hogy a dolgoknak három fő lényege van, melyek a dolgok fő alakjainak okaikúl, alapjaikúl tekintendők.

A három fölényeg: Az egymásbaniségbe törekedő potencia. Ennek alakja az egység.

Az egymásonkívüliségbe törekedő potencia. Ennek alapja az ellentét.

Az egymásbaniségbe s egyszersmind az egymásonkívüliségbe törekedő potencia. Ennek alakja az egyezmény. —

II. Vajjon vezethet-e pantheizmusra azon állítás, hogy Isten akarata a világ lényege?

Semmiképen nem, sőt épen csak ez által lehet kikerülni a pantheizmust. Ugyanis három osztályra, vagyis három álláspontra lehet vonni azokat, kik az Istenről, világchozi viszonyában, különböző fogalmat állítottak fel; mint ezt a történeten is eléggé igazolja.

Először fejlett ki azon fogalom, hogy Isten a világgal egy; ezen fogalom szerint Isten a világban immanens. Az ide vonatkozó különböféle fogalmazások között legjelentékenyebb az ujabbkori pantheizmus.

A második osztály ennek épen ellentétét állítja, midőn azt tanítja, hogy Isten a világtól tökéletesen különbözik. Ezen fogalom szerint Isten a világon kívül van, transcendens. Ez a theizmus. Hiába nevezik ezen álláspontot némelyek deizmusnak; mert a deizmus és theizmus közt e tekintetben nincs különbség, legfőlebb annyi, hogy az egyik latin, a másik görög szó. Bölcsészetiileg véve ez álláspont a merev dualizmus.

A harmadik osztály fogalmazása szerint Isten a világgal egy és egyszersmind attól tökéletesen különbözik. Ezen fogalom szerint Isten immanens is, transzcendens is egyszersmind. Ezen fogalmazásban, első tekintetre, megemészthetlen ellenmondás látszik azok előtt, kik a régi hiános logikai törvények szerint az ellentéteket kibékíthetlenneknek tartják *). Azonban mint George berlini tanár kifejti,

*) Azoknak kedvéért, kik a Magyar Akadémia Közlönyét nem olvassák, röviden megjegyzem, hogy én az említett közlönyben kimutattam azt, hogy az eddig divatozó gondolkodási alaptörvények e kettőben határozódnak: 1. Azonsági elv, melynek rövid értelme vagy kifejezése ez: az egységben egység van, azaz csak a megegyezőket, hasonlókat lehet egy fogalomban összekötni. 2. Ellenmondási vagy ellentéti elv, ennek rövid értelme, rövid kifejezése ez: az ellentétben vagy különbségben ellentét vagy különbség van; azaz a melyek egymással ellentétben vannak, egymástól különböznek, azokat egy fogalomban összekötni nem lehet; hanem ha azok közül egyiket valamely dolognak tulajdonítom, akkor a másikat t. i. amannak ellentétét el kell onnan zárni, távolítani.

Ugyancsak az említett közlönyben kifejtettem, hogy ezen két alaptörvény csak úgy elégséges a helyes gondolkozásra, ha

azon látszó ellenmondás elenyészik, mert csak ezen utolsó fogalmazás lehet egyedül a helyes. Lássuk George hogyan okoskodik:

1. A pantheista — úgy mond George — midőn azt állítja, hogy Isten egy a világgal, vagyis, hogy Isten és világ közt nincs semmi különbség: akkor tagadván minden különbséget, megsemmisíti a világot; minthogy a világot megfosztja leglényegesebb mondományától, a különbözőségtől. Ugyanazért minden pantheizmus vagy istentagadásra vagy világtagadásra (acosmismus) vezet.

2. A theizmus, midőn azt állítja, hogy Isten a világtól tökéletesen különbözik, akaratlanul is részévé teszi Istent a világnak; mert minthogy minden különbség a világ predikátumához tartozik (Istent a theista, ellentétben a világgal, merő egységnek, azonságnak állítván): innen következik, hogy a világ, mivel minden különbséget magába foglal, Istent is mint különbséget (tőle különbözőt) magában foglalja. — E szerint a theista a helyett hogy a pantheizmust kikerülné, egyenesen pantheizmusba, sőt atheizmusba esik; mert oly Istent, ki a világnak egy része, hinni nem lehet.

3. Nincs hát egyéb hátra, mint azt állítani: hogy Isten a világgal egy is s egyszersmind attól különböző is. Azaz Isten magában foglalja, egyesíti mind az egységet, azonságot mind pedig a különbözőséget egyszersmind.

Igaz is, mert ha csupán csak az egységet foglalná magában; azaz ha Isten a világgal tökéletesen csak egy volna: úgy hiányoznék ezen viszonyban a különbség, a mi pedig a világnak elmaradhatlan predikátuma. Kérdem: ez esetben mikép lehetne Isten egy és ugyanaz a világgal? Ha pedig Isten csak a különbséget foglalná magában; azaz a

még egy harmadik új alaptörvénnyel megtoldatik, mely 3. gondolkozási (logikai) alaptörvénye: az egységben, azonságban különbség, ellentét és viszont a különbségben, ellentétben egység, azonság, megegyezés van vagy rejlik (principium syntheseos seu harmoniae, Vermittelungs-princip). Tehát az első az egység, a második az ellentét, a harmadik az egyezmény törvénye. —

Tisztelt szerkesztő ur! engedje meg, hogy e helyen föl-szólítok, fölkérek minden bölesészt: méltassák e harmadik logikai alaptörvényt a megvitatásra, s ítéljenek annak igazsága vagy hamissága fölött; mert ezen törvény állása, vagy dőlésétől függ a filozofia iránya, sőt mindene.

világtól tökéletesen csak különböznek: úgy Istennek oly predikátumot tulajdonítanánk (tudnillik a különbséget), a mely a világnak elmaradhatlan tulajdona: következésképp Isten nem lehetne a világtól tökéletesen különböző.

És így Istenről egyedül csak azon fogalmazás lehető és helyes, mely szerint állítatik, hogy Isten tökéletesen egy is a világgal és tökéletesen különbözik is a világtól. Ez a valódi krisztianizmus. A keresztyén vallásnak a trinitásról taná épen ez.

Isten tehát az által egy a világgal, hogy magában foglal minden különbséget; annyiban pedig különböző a világtól, hogy benne minden lehető különbségek — tehát még a különbség és egység, azonság közti különbség is — elenyésznek vagyis kibékülnek, összeegyeznak (= Vermittelung).

Látni való az eddigiekből, hogy Isten a világchozi viszonyban a pantheizmus vagy monizmus szerint = egység, a theizmus vagy dualizmus szerint = ellentét, végre a krisztianizmus szerint = egyezmény.

Ezek szerint az is világos, hogy midőn állítjuk: a világ az isteni örök eszme megtestesülése, vagyis hogy a világnak lényege az isteni akarat: koránt sem eshetünk pantheizmusba; mert szerintünk, a krisztianizmus szerint, az Isten nem csak egy a világgal, hanem attól különböző is. Igenis, a világ Istennek csak egy eszméje. Hány eszméje lehet még Istennek, mit mi nem ösmerünk, nem ösmerhetünk! Ez a világ, meglehet, csak egy betű a többi isteni eszmék megösméréséhez. Majd az örök élet többekre tanít minket. 1. Kor. 13, 12. 2. Kor. 3. 18.

III. Isteni akarat a világ lényege. Csak ez alatt a föltétel alatt, vagyis csak ezen elvnel fogva lehet a keresztyén vallás leglényegesebb tanait az emberi észszel kibékíteni.

Itt először is általánosságban megjegyzem, hogy a keresztyén vallás némely hitágazatai azért látszanak ellenmondásban lenni az emberi értelemmel, mert a dualizmus Istent a világgal, s így az emberrel is, merev ellentétbe helyezé, úgy hogy Istent minden tekintetben csak végetlennek, az embert minden tekintetben csak végesnek állítá, a nélkül

hogy ezen rideg ellentétnek kiengesztelésére legkisebb reményt is nyujtana.

Valamig ez ellentétek a dualizmus értelmi álláspontjából ítéltetnek, valamig az ellentétek magasabb szempontból, tudnillik az okosság magaslatáról, nem nézetnek (mert a mindent külön rakó értelem ugyan az ellentéteket egyesíthetlenné látja szükségesképen, de a mindent egyesíteni törekvő okosság a különbözőket, ellentéteket valamely magasabb fogalomban kiengesztelhetőnek, egyesülhetőnek látja szükségesképen): addig a keresztyén tan némely hitágazatai folytonosan ellenmondásban fognak maradni az emberi észszel, a keresztyén vallás terjedésének nagy kárára. Holott pedig a kijelentett vallásnak nem lehet, nem szabad az emberi észszel, ennek törvényeivel ellenmondásban maradni. —

E tekintetben nincs más menekülés mint az említettem harmadik logikai törvénynek elfogadása. Nem kell félni az értelem földéről fölemelni szemeinket az okosság egére: azonnal megláthatjuk a kijelentett vallásban foglalt misztériózus kiengesztelődés reménycsillagát. Miért félünk p. o. kimondani, hogy Isten nemcsak változhatlan, mint az értelem látja: hanem ő benne a változhatlanság, az értelem által megfoghatlan módon, egyesülve van a változással. Hát illetlen dolog volna-e Istenhez a sajátos változás? Hiszen a változás nem tökéletlenség, sőt még az anyagi dolgokban is a változás a változhatlan és örök. Istent változás nélkül én nem tudom gondolni; e nélkül nem volna Isten tökéletes. E nélkül az imádkozás is csak hideg kötelesség.

De lássuk hát némely hitágazatait a keresztyén vallásnak célunkhoz képest. Nevezetesen: 1. A szentháromság-róli tan a dualizmus álláspontjából, — miszerint az állítatják, hogy Isten tökéletesen különbözik a világtól, vele merev ellentétben, semmi azonsága, semmi egysége sincs Istennek a világgal — soha ki nem békülhet az emberi észszel, s ama lényeges hitágazat soha sem fog szülni igaz meggyőződést a gondolkodó emberek elméjében; mert a merev dualizmus szerint a különbséget egységben felfogni lehetlen.

Ellenben a krisztianizmus (3. logikai törvény) álláspontjából — miszerint állítatják, hogy Isten a mellett hogy különbözik a világtól, egyszersmind egy is avval, a világ lényege isteni akarat — ama misztérium az ész előtt is igazolható.

2. Az isteni gondviselés a dualizmus álláspontjánál örökre kibékíthetlen az emberi szabadakaratal. Mert ha Isten csak merev ellentétben van a világgal minden azonság nélkül: úgy az isteni szükségesség az emberi szabadsággal (a mennyiben a dualizmus szerint Isten csak szükségesképeni, a világ és így az ember is csupán csak esetleges) soha össze nem egyeztethető.

Ellenben az egyezmény törvénye szerint, melyben az állítatik, hogy egység van a különbségben és különbség az egységben, vagyis Istenben minden ellentétek egységben olvadnak föl, ő benne a változhatlanság a változással kibékül, mondom, az egyezmény törvénye szerint az isteni gondviselés és predestináció szövevényes kérdéseinek minden csomója könnyen kibomlik. Dualizmus szempontjából az ellentétek kiengesztelhetlenek. Egyezményes szempontból az ellentétekben egység rejlik. A ki az értelmi filozofia (dualizmus) álláspontjáról nem bír fölebb emelkedni: az előtt örökre megfoghatatlan, s ugyanazért hihetlen lesz az emberi szabadság mellett az isteni gondviselés. De a ki tudja azt, hogy az Isteni akaratnak térben és időben megjelent képe az ember: az előtt a gondviselés és emberi szabadság egyezménye nem titok.

3. Az isteni kegyelmet illetőleg a szentírás világosan tanítja: hogy az isteni kegyelem az ember értelmét világosítja, akaratját jobbjítja, érzelmeit megszenteli, nemesíti, még pedig nem csak közvetve, hanem közvetlenül is.

Immár a dualizmus álláspontjából az ember az isteni kegyelemnek csak a közvetett munkásságát tarthatja lehetőnek; mert az isteni akarat a világtól tökéletesen különbözik, vele semmi közvetlenségi egységben sincs. Ellenben az egyezményi álláspontból az isteni kegyelemnek mind közvetett mind közvetlen munkássága belátható, felfogható; mert az isteni akarat és az emberi lélek közt közvetlen egybeköttetés is tétetik alapúl.

Egyébiránt ezen kérdés: vajjon Isten közvetve hat-e munkásságával a világra vagy az emberre, szubjektív felfogástól függ; mert míg az értelem minden isteni befolyást, az emberre nézve, közvetve történni lát: addig az okosság, az ész belátja, hogy Istenre nézve minden isteni befolyás közvetlenül történik.

4. A halhatlanság, dualizmusi szempontból, bölcsé-

szetileg bebizonyíthatlan; mert az ellentétek egyesíthetetlenek lévén, az ember lelke mint csupa végeesség, soha sem emelhető a vele ellentétben álló isteni végetlenség, örökkévalóság körébe. Ellenben az egyezményes bölcsészet szempontjából a halhatlanság önként következik.

5. Egyébiránt a keresztyén vallásnak sarkalatos tana és elve az, hogy minékünk kötelességünk Isten akaratát ösmerni és teljesíteni.

Ezen tan, látni való, hogy mind könnyebben felfogható mind könnyebben teljesíthető, ha az vétetik elvül, hogy az isteni akarat, az isteni eszme realizálta magát a világban; mint ha a dualizmus szerint az isteni akarat a világgal csak teljes ellentétben lenni állítatik.

Végül megjegyezzük még, hogy az új szövetség is elene tanít a merev dualizmusnak. Csel. 14, 15—17, 28. — János 17, 21. — 1. János 3, 24. — 4, 13, 15. 16. — Róm. 11, 36. — 1. Kor. 3, 16. — 2. Kor. 6, 16. — Zsid. 11, 3.

Szalai István,
szentmihályi ref. lelkész.

A LEGUJABB THEOLÓGIAI MOZGALMAK NÉMETORSZÁGBAN.

Schwarz K. (Zur Geschichte der neuesten Theologie Leipzig 1857.)
és A. Réville (Histoire du mouvement théologique dans l'Allemagne contemporaine. Lien. 1857. évi folyam.) u t á n.

(Első közlés).

Németországnak legnagyobb dicsősége a reformáció. Sokat nyert, sokat elvesztett állodalmi létezése első korától fogva, s nagyon kétes, ha vajjon oly kezdethez, melyet Németországról kivált saját történetírói előadnak, az ókori germán nép erőteljességéhez, tisztességéhez, a középkori községi és állodalmi germán institúciókhoz, az újabbkori nagyszerű küzdelmekhez, a harminc évestől a legutóbbi függetlenségi

háborúig, méltó-e azon állás, melyet most akár Európa irányában az egész, akár az egész irányában részei elfoglalnak? Hányan felelnek erre nem-mel, hányan kesergik az elvesztett dicsőséget? De egy vigasztalhatja különbség nélkül fiait, az, hogy a külsőkben szegények lévén, nagyok a szellem vívmányaiban, az, hogy ebben párjuk alig van. Melyiknek sikerült a szellem szabadságát megalapítani a reformáció korában, melyiknek van ma is Humboldtja, Grimmje, Boppja, Rankeja, Ewaldja sat. egyszerre. És bizony ezt az utóbbi szerencsét az előbbinek, a reformációnak, a protestáns szellemnek, s az ez által áthatott életnek köszönhetik. —

Nekünk helyzetünknel fogva sokat adott a szellemiekből Németország. Miért tagadnók ezt? Ha mi őt a barbarság ellen karddal védtük egykor, ő tanítónk lőn a tudományokban, mesterünk, vezetőnk a szellem emancipációja nagy munkájában. Könnyű és áldozat nélküli visszafizetés; de azért elismerést érdemel. Egy és húzamos idő óta Némethonból veszszük, csaknem kizárólag, theológiai ismereteinket. De onnan veszi azokat nevezetes részben Angol-, s kivált Franciaország is; bár kivált az előbbi nagy és eredeti theológusokkal dicsekedhetik. Jól is van ez így *); csak hogy ne úgy mint azon módon felhasználandó anyagot, a szellemi életnyilatkozatok azonkép elfogadandó, elsajátítandó formulait, hanem mint termékenyítő anyagot, tenyésztő erőt for-

*) De hogy nem mindig volt így, az igazság kényszerít megemlítenem, s meggyőződhetik kiki, régi lelkipásztoraink könyvtárait vizsgálván. A mult századokban és a jelennek elején számos lelkészeink — már csak azért is, mivel Németthonban tiszta ref. egyetem alig volt, de sok más okért is — Hollandba és Svájcba jártak főiskolákra. Könyvtáraik javát, tanulmányaik kutfejét a francia ref. egyházi (és nem-egyházi) irodalom remekei, s a latinúl igen jelesül irt hollandusok művei tették. (Itt ott még tán maiglan ismerik Turretinust, Werenfelsét sat.). Ezek és jó részben az angolok voltak a magyar ref. egyh. irodalom mintái is. A ref. egyh. irodalom pedig mikép hatotta meg nálunk is az összest, tudni fogja, a ki irodalmi történetünket ismeri. Csak Broughton Relig. lekszikonára, Pictet moráljára, Bunyan keresztyén utazására (pilgrims progress.) Derham fiziko-theológiájára, Pope próbatételére az emberről. (Kísérlet. Essay on man.) Doddridge az igaz kegyesség kezdete és előmenetelére, Young éjszakáira, (Nightthoughts), Milton elvesztett paradicsomára, Maysonnet bibliai történeteire, Blair predikációira utalok; nem először utalok az igaz,

dítsuk javunkra a német theológia termékeit, a német theológusok rendszereit, neológizmusát, dialektikáját; szűrjük át, ha lehet, a német alaposságot (bocsánat a szörnyű hasonlatért!) és mélységet a francia clarté és popularité rostáján. . . . Legalább minden papnöveldéi tanártól megkívánám, hogy miután elébb a német theológiából alaposságot merített, azután a franciáktól izlést, melegséget, tárgyalási könnyedséget, az angol-amerikaiaktól bibliásságot, kenetet tanuljon el.

Hadd legyen hát, legalább mostanában még, theológusainknak fő tanulmányok a német theológia! Annyi komoly kutatási szellem, annyi tudomány, annyi szabadságvágy sehol sincs elrejtve mint ebben. De a német theológia roppant mező, melyen az élet elfoglaltsága, a hivatal teendői mellett könnyen eltévedhet, s célhoz jutás előtt kifáradhat, leroskadhat a magyar hittanuló (hibázom-e hogy a hivatalt viselőt is tanulónak számítom?), és oly mező, melyen a rossz a jó mellett, a mérges az éltető mellett található, s gyakran még vonzóbb alakban. Kitegyük-e mégis a veszélynek a magyar tanulót, a hitetlenség veszélyének a theológust, a szakadásnak, pártoskodásnak e szegény egyházat a német egyh. irodalomra utasítván? — Már semmiképen sem illenék az általunk vallott lelki függetlenség elvéhez ezeket eltiltani, gyermekes sőt nemtelen dolog volna lehordva befeketteteni. Férfias és protestáns eljárásmód lesz szembe állítani az illetők előtt a tulságokat, megizleltetni a jó és gonosz tudásának fájáról mind két ág gyümölcsét, kü-

de önkénytelen. Mert fáj, hogy a ref. egyházi irodalom ily előzmények után csaknem semmivé lett, ily terjedtség és egyetemesség után könyörgéses könyvekre és predikációkra apadt (ezeket lehetlen volt nem csinálni!) s apasztatott saját lelketlenségünk miatt, s szegénységünk ürügye alatt! és e szellemi szegénységünk által kiestünk nemcsak a külföldi egyetemeken a számosak, hanem a tudom. irodalmak és művelt népek öntudatának körében létezők közül. Lám Stuttgartban jelenik most meg egy prot. Encyclopaedia (Real-Encyclopaedie für Prot. Theol. u. Kirche). Eddig nem épen kilenc, teljesen lesz mintegy tizenhat, ötven éves, kötet. Mindenik nemzetbeli prot. egyház története, történeti személyei benne foglaltatnak; Magyarhonról, magyar reformátorainkról s theológusainkról szó sincs, legalább eddig. — Ujabbkori tételességünk elfeledteti előbbi tetteinket. Ha már meghaltak, minek rólok beszélni? De praesente — de futuro is tán? — gaudet ecclesia! —

zепett mindig a jól kikutatott s tiszta fénybe helyezett evangéliomot tartván, s felhívni hogy mindeneket megvizsgálván a jót megtartsa, s értesíteni és képezni, hogy a vizsgálódáshoz jól fejlett éles szemei, a jónak megtartásához érző nemes szive legyenek. Gyermeknek vallásos erkölcsi nevelésére is, tudjuk, fődolog az, hogy serdült korokig kegyes szülék példáinak hatása (ez az első), felügyelete és oktatása alatt tartassanak, azután bocsáttassanak a nagy világba, hol már a jó és rossz ut között könnyen fog találni biztos közepet az előre kiképzett nemes hajlam.

Valamit tenni ezen kalauzolásra, a jó elvek és irány felismertetésére, ez a célom, midőn a fentebb jegyzett munkák után a legujabb német theológiai mozgalmakat ismertetni akarom. Igyekszem előadásomban rövid és világos lenni, követvén a francia szerző nemes népszerűségét. S tán nem is lesz rossz, kivált idősbjeinkre, s a német mélységgel, dialektikai finomsággal, neologizmussal kevésbbé ismeretésekre nézve ha népszerű leszek, ha magyarul beszélek, s ha mint nem szorosan szakember, igen mélyre vezéreinket nem követem. Hiszen ez csak kezdet, csak izlelő akar lenni; s izlelőül ki adna fanyart vagy nehezen rághatót!

I.

Schwarz K. adaléka a legujabb theológia történetéhez rendkívüli hatást tett Németországban s másutt, hol a német eszmejárással, a német főtanodák egyéneivel ösmeretesbek az emberek. — Két hónapnál rövidebb idő alatt két kiadásban kelt az el; mi annyival esodálatosb, mert a könyv itt ott csipős és mindenütt elmés ugyan, de mindenesetre csak egy bizonyos körre tartozik szorosabban annak gondosabb és teljes olvasása. Szerzője a német theológia ifjabb képviselői közé tartozik; azok közül egy, kik keresik az igazság útját erélyesen, nem hagyva magokat megtántoríttatni sem a jobb oldal anathemái sem a balsürgető riadozásai által. Ez az állás Némethonban egy idő óta nehéz lett. A politikai reakció, melyet az 1848-iki pol. tulzások nagyon előmozdítottak, de előmozdít a német kedélyesség is, melynek a gyakorlati életbeli lemondás igen könnyű s, mondhatni, természetére tartozik, csak hogy szabadon bírhasa elméleti ábrándjainak mezejét, a polit. reak-

ció, mondom, önmaga fölsegélésére, oly egyházi reakciót szült és tart fön, hogy előle más, nem politikai érdekből orthodoxok, péld. angolok és franciák, borzadva riadnának vissza. — Még nem régi dolog Bunsennek a teljes vallási szabadság és Stahlnek a berlini titkos tanácsosnak az állammallás érdekében egymás ellen folyt vitájok; az e vita alkalmával előidézett fölleplezéssel fölmerült szenvedélyek még friss emlékezetében vannak mindenkinek, ha a vallás általános ügye érdekli, s ha az európai szellemvilág mozgalmait, melyeknek hatása alól magát most már a nép legalsóbb gyermeke sem vonhatja el, magára tartozóknak véli. Ki nem jajdult volna fel protest. feleink közül, ha megérté, hogy Berlinben, a német tudományosság ezen szent helyén, hol a közelebbi múlt félszázad alatt a legfüggetlenebb szók hallatszottak volt, hol Schleiermacher, De Wette, Neander és számtalan övéik oly magasan lobogtatták vala a legalaposb tudomány s a leghóbb vallási érzelem zászlóját: ott most csaknem ellenmondás nélkül uralkodik az a retrográd terrorizmus, melynek Hengstenberg és Stahl a főnökei *)! Ki gondolta volna, hogy oly államban, melynek csaknem tulságos türelmet lehet vala szemére vetni a böcsészet és theológia legbadaarabb tulzáai iránt, most oly elméletek fejlődhetnek ki, melyeket a francia Univers, Európa legultramontánabb lapja, lefordíthatna, s lefordítván egyedül az által bizton sajátjának vallhatna; oly elméletek, melyekben leplezetlenül és fénszóval kimondatik, hogy az egyháznak és annak tanrendszerének az állam anyagi és törvénykezési segélyére kell támaszkodnia, és attól függnie; oly elméletek, melyekről azt kellene már hinnünk, hogy a XVII. század legroszabb emlékeivel együtt megsemmisülnek, s melyek már legfőlebb az állam és egyház viszonyaik történeti fejtegetése közben növeldek tanóráin látszottak előfordúlhatóknak! És mégis ilyen vala csak most, s ilyen némileg ma is

*) Meg kell jegyezmem az itt és másutt előfordulókra nézve, hogy közelebb némely jelenségek, péld. az egy év előtt tartott evangy. szövetséggyűlés más elvek felülkerülését reményltetik. Utólag tudjuk például, hogy Stahl, ki ama gyűlést ellenezte s benne részt nem vett, és előle elvonult, később lemondását beadta; lemondása pedig el nem fogadtatván, magányba lépett. Ugy látszik, már maga a betegeskedő király is más nézetekre tért. A most ideiglenesen kormányzó trónörökösről pedig bizonyos.

a helyzet; e körülményből magyarázta a *Revue des deux Mondes* egyik legjeleseb publicistája a múlt évben, hogy Poroszország szellemileg bámulatosan alászállott; egyetemei az élénkséget, irodalma az egykori friss életerőt elvesztették. Mindezt a zsarnok egyházi kormányzat okozá, mely még nem régiben Poroszországban uralkodott, mely az egyh. szabadabb életet, a theológia mozgalmasságát a kisebb államokba üzé.

Schwarz könyvét úgy tekinthetjük mint második vilámcsapást, mely a Bunsenféle Időjelenségek (*Zeichen der Zeit*) után a berlini uralkodó párt fejére sujtott. Ez a szerző egy élettel, színezettel teljes történeti képben állítja elő, mikép származott és állapotodott meg hazájában a jelen egyházi és theológiai helyzet, s ezen előadása közben nem egy két rejtelmet tár fel, mely eddig a szemlélők legnagyobb része előtt leplezve volt. Ha szabad volna ily dolgokra ezen hasonlítással élnünk, azt mondanók, hogy Schwarz nemcsak egy két dologra nézve a nagy némethoni színpad falai közé vezet bennünket, kik eddig csak a hátulsó padokon ülve csupán távolról s csak a mutatványt szemlélhettük. Azért mohón olvasták, mondhatni nyeldesték ezen könyvet, s ezen mohó vágy még sokáig fog hihetően tartani, kivált oly körökben, melyek távolabbi helyzetöknél fogva kevésbé lehetnek jól értesülve. Ide járul, hogy Sch. elleneire leverőleg, pártolóiira lelkesítve hat azon körülmény, hogy Halleből, hol privát-docensségét, bár mérsékelt és nemes ker. szabadelvűsége miatt tovább nem folytathatá, Gothába udvari lelkészül vitetett, s hogy mind derék beköszönő beszédével nagy figyelmet gerjesztett, mind utóbbi predikálásával a vallási közönyt legyőzésére s szabadelműbb, de hő keresztyéni érzelmek gerjesztésére igen nagy hatással működik.

Szerzőnek, hogy célját érhesse, fentebb kelle kezdeni a dolgot. A jelenkori theol. mozgalmak értékük szerint nem ítéltetők sőt fel sem foghatók, ha csak össze nem vetjük a korábbi belmozgalmakkal, kivált pedig a XVIII. századbéli bölcsesletekkel, melyeknek Némethonban Kant és Lessing voltak legvalódibb képviselői. Előadja tehát az egymást felváltott bölcsészeti pártokat és rendszereket röviden és szellemdúsan. Gyakran fogjuk idézni szavait, s fájlaljuk, hogy azokból még többet vagy az egészt nem adhatjuk; mert meg kell vallanunk hogy kevés német szerző van, ki

oly élvezetesen és mégis alaposan beszélne, vagy ki — mint Réville magát kifejezi — oly franciás német író volna. Mint egy bűvös mesterséggel vezet bennünket hona tudományának legmélységesb rejtekeibe, s a mi szintannyit vagy többet ér, onnan ép oly könnyen kijuttat és napfényre hoz, a mily könnyen beléptetett, még pedig kihoz az áthaladt ut emlékeinek teljes és világos emlékezetével. Birálatai, igaz, nem mindig kenetesekek és szelídek, de mindig valódi részrehajlatlanságot s férfias és kemény őszinteséget tanúsítók, melylyel nemesen gyönyörködtet. Nehezen kielégíthető; de ez joga, mondhatnám, ítészi kötelessége. Nem minden ítéletét írnök alá az emberekről és eszmékről, azért néha igénytelen észrevételünket sőt határozott ellenvéleményünket fel is jegyezzük. De általán szólva, a munka oly tudományos, oly éles elmű, oly szellemdús, hatása oly erős maig is, felfogása oly jól értesült, hogy ismertetését, vázolását elengedhetlennek tartjuk, s hiszszük, hogy kivált theológiai irodalmunk fölébredésének ezen időszakában olvasóink is véleményünket pártolják. Ez a könyv gyönyörködtet, tanít, lelkesít, irodalmi, értelmi, erkölcsi értéke van; és így jó könyv.

De ideje dologra térnünk, s elkezdeni vázlatunkat. Szerzünk Strausz Jézus életét tekinti az újabb theológia induló pontjául, mint a melynél nemcsak nevezetes fordulatot vett, hanem oly válság alá is ment, mely a maiglan élő és működő pártok mozgalmait előidézte. Nem mintha ezen könyv értéke igen nagy volna, sőt inkább igen is parányi; hanem feloszlató, romboló ereje oly nagy, hogy az által birt nevezetes fordulati tényezővé lenni. Mint a khemiai reaktivum elválaszt, rendez, a szerteszt levő elemeket egyfajtájuaakkal összezi. Az 1835. év az volt a theológiára, a mi az 1848. a politikára nézve. De a tudományi forradalom jobban sikerült; ez a német nép természetéhez, jelleméhez képest fejlett ki, midőn amaz a társadalmi és állami ujítás terén, mint többször az utóbbi századok folyamában, feltűnő tehetetlenséget tanúsított. De hogyan volt összefüggésben az 1835. theológiai forradalom az előbbi időkkel?

A XVIII. század második fele, sőt a XIX-nek első évei is a racionalizmus és szupranaturalizmus küzdései által foglaltattak el. A kettőnek egy közös pontja van, egy tételök, melyben érintkeznek: a világ és Isten teljes elkülönzöttsége, theológiai dualizmus (Schwarz 5. l.). Mindkettő egyiránt csu-

pa tanítássá tette a keresztyénséget, mely aztán az érzéseket, az akaraterőt nem érdekelte. A küzdés folytában a harcosok kimerülnek, megfogyatkoznak, összevegyülnek, úgy hogy őket nem is tudják szabatosan megkülönböztetni, sőt ők magok sem egymást s önmagokat sorozni, osztályozni. Keletkeznek például: racionalista szupranaturalisták és szupranaturalista racionalisták. A régi orthodoxia két külön irányú ellenfél által volt megdöntve; de helyette semmi sem akart lenni tartós és tekintélyes. Vizsgálódva egy darabon előhaladni, de majd féluton megállapodni s bizonytalanságban habozni — itt az okosságból egy kevésnek, amott egy hajszálnyi revelációnak engedni befolyást vagy helyet rendszerökben, tanulni a bibliát, hogy bibliai theológusoknak neveztesseken vagy éppen bibl. szupernaturalistáknak; de eredetiség, behatás, tevékeny hit nélkül temérdekét beszélni morálról s temérdekét okoskodni, de úgy hogy moráljuk aluszékony, okoskodásuk a mindennapiság földszinén fölül emelkedni nem tud: ez a XVIII. század végén a theológiai helyzet mérlegzete. Ha van a század theol. törekvéseinek valami komoly eredménye, az abban áll, hogy a tért megtisztította a régi rendszer romdarabjainak nagy részétől, hogy középre és fő tárggyul állította elő a morált, hogy kiemelte a keresztyénség emberi oldalát, felnyitotta az emberek szemeit, a hisztóriai pragmatizmusnak s a hisztóriában lévő érgyiségnek (hist. realizmus) látására s eltanítására. — De mindez mily nyomorú köznapisággal tárgyalva! Mily nyárspolgári hasznoskodó eszmétlen morált akartak a vallás helyére állítani! Minő nevetséges eszméket koholni a reveláló Istenség csodái helyébe! „A racionalizmus elve, az ész fensőbbsege, itt már a legsilányabb alakjában jelenik meg. Semmi egyéb ez az ő híres eszköz, mint a legmindennapiabb józan ész (sens commune, good sense), mely szintugy képtelen szemlélni ösmérésre mint önkéntes érzésre. Az a tudás, melyet ez szerez, semmi egyéb mint az erkölesösködő egyszerű házi ész ügyessége, és így nem tudomány. Ez a nagyszerű hisztóriai és kritikai tudományosság csak külső készüllet, mely a multba látni nem tud, izlés, lelkesedés nélkül, minélfogva a szentírás költői és vallási értékének felfogására alkalmatlan. Oh bizony nem nagy volt az ész szerepe ezen eszeskedésben! Kétségtelenül uralkodni kell az észnek; de csak ott, hol ő

céljának megfelelhethet. Amaz ó szabású racionalizmus inkább hibázott izetlensége, köznapisága mint romboló hatása által. Ezért lett az, hogy megmaradván tudományos munkálataiból, s Semler, Eichorn, Plank stöbbek vívmányai-ból némi nyeresmény, egyébképen ama racionalizmusnak meg kellett halnia.

De a mult század közepe óta új irány jelei mutatkoztak, magasabb tájak, az eszményi felé, a költészi, az isteni felé. Lessing és Kant lőnek az eszménység (idealizmus) ezen újjászületésének vezérei. Már Klopstocktól fogva kezdett a költészet a klasszicizmusnak a képzelet fölemelkedését gátló bilincseiből kibontakozni. Stollberg, Jakobi, Hamann, Lavater, Herder előhírnökei amaz új élet szellőjének, mely meg fogta később frísíteni a költést, a bölcsészetet és theológiát. Fichte s még inkább Schelling rendszere fejtik ki azon eszthetikai idealizmust, nyílt ellenkezésbe lépven a vulgaris racionalizmussal. Itt kezdődik azon korszak, melyet a németek romantikainak neveznek.

„Ezen korszakot az jellemzi, hogy élet- és erőteljes hadat izent a XVIII. század prózájának, a tulzó fölvilágosodásnak, a száraz-józan és alantjáró eszeskedésnek, a reflexzió kizárólagos uralmának, a közpolgári morálnak; és feltörekedett a végetlen felé, s törekedett azt érzelmei által elsa-játítani“ (Schwarz. I. 10. 11.). Ez által és e részben a romantika nagy hasznót tett. Ez gyujtotta meg ujra a szent tüzet a lelkekben. De fájdalom! nem sokára tulzásba esett, és képzelgési idealizmussá fajult el.

A közérzés a józan ész ellen szegülve, száműzi az észt, az erkölcsi érzést, s a közvetlen érzelés némi ábrándjává sülyed. Nem folytatja a végetlen felé törekedő szellem utát, az arra vágyó szív érzelését eszesen, hanem elaljasodik, dajka-mesék és rablókalandok posványában. Innen irtózása attól a mi létszerű, a mi meg van: ez az átkozása, kerülése a jelennek, az új kor által értelmesen, világosan, rendezetben felfogható világnak; innen az a beteges érzelgősség, visszaáhitozás a középkor felé, a csodásnak, a legendafélének körébe és korába, hol aztán a fantázia mindenféle kénye szerint röpdeshet denevér szárnyain. Innen természetes következményül a gyöngéd hajlam a katholicizmus iránt, mely elébb csak költői rokonszenvezésben nyilatkozik, utóbb nyilvános áttéréseket szűl, például Schlegel Frigyesét. S minő

áttérések! Midőn az életunt tehetlen dilettantizmus szent járdalásokban akar keresni lelki táplálékot, az élni nem tudó ész a halálban élvet!

Tudom, hogy a theológiai szélső bal tulzásai nagy részben okolhatók a dolgok ezen siralmas állapotaért. A vallás, mint a politika, körében a gyenge emberek rendesen a nyugtalan és határt nem ösmerő radikalizmus szörnyűséges irányzatával és következéseivel iesztik magokat. A retrográd párt ezzel igazolja magát, s ezt használja ürügyül, hogy elvesztett előjogainak vagy uralmának birtokába visszahelyezkedjék. . . De minő tévedés, midőn az emberek eme tulzó reakciótul várják a szellemi rendetlenségek kicsapongások orvosoltatását. Épen az ellenkezőt szokta az eléidézni. Franciaországban az ultramontán törekvések legszembeötlőbb eredménye volt, hogy felébredt annak zajgására a voltairei vallástalan szellem, mely már édesdeden kezdett vala szenderegni! Így bizonyára Németországban is a politikai és vallási reakció a néptömeg kebelében oly forrongó anyagot szorít be, melyben a jövőbe látók borzadva szemlélik a vad forradalom, a hitetlenség, az atheizmus rémítő elemeit, melyek csak a kellő pillanatot várják a kitörésre. A hégelianizmus, miután tudományos téren legyőzetett, most már népszerűvé vagy legalább népszerűsködővé lett, s eltorzítva, különböző alakban és nevek alatt lassanként beszivárog a néptömeg kebelébe. Egy bizonyos cant, bizonyos hipokrita külsőködés, melylyel egy némethoni politikai párt magát burkolni, álarcozni szereti, új táplálátót ad ama boldogtalan meggyőződésnek, melyre a vagyontalan munkás osztályok néhol könnyen vetemednek, hogy a királyság és a vallás, a nemesség és az egyház, a politikai hatalom és a vallási intézmények, az erkölcsi és polgári törvény, mindez nem egyéb, mint mesterséges eszközök a szegények és együgyűek megvakítására, s némely ügyes csalók kiváltságainak s embertelen jogainak védelmezésére. És mint két ellentétes vagy külön térbeli nyavalya, mely egyszerre gyöttri ugyanazon testet, annál bajosabban orvosolható, mivel egyik baj gyógyszerei a másikat mozdítják elő: így a kétféle terrorizmus, a kétféle okú rettegés, t. i. egyfelől a tulzó radikalizmusé, más részről az ovatosság nélküli reakcióé egymást tüzei fel, egymásnak szolgáltat fegyvert. Lám lám, mit akarnak amott! kiáltanak fel mindenik párt.

vezérei, gyanúsítólág¹ mutatván ujjal a másik tábor készületeire, mozgalmaira, s varázslói ügyességgel festik le az ellenfélnek valódi és nemvalódi gonosz terveit, elnyomási szándékait, és a nép, a nagy többség, mely többnyire vakon követi ösztönét, s vakon tolong el onnan hol rá ieszto vár, ide oda haboz, ingadoz, mint a légüres térben mozgó inga egyenlő sebességgel vetődve az egyik és másik oldalra.

De a vallási szabadság barátainak nincs miért kétségbe esniök e szomorú kép láttára. A történetek folyamának, az eszmék fejlődésének egyik bizton elvont törvénye, hogy az igazság bizonynyal mindig győzelmesen menekszik ki azon nagyszerű erők nyomása közül, melylyel mindenik oldalról rá nagy erővel nyomakodva már már elfojtani látszanak. Az inkvizitor Kajafás és a lázadó Barabás között Krisztus egy időre megszorúlhat, elnyomathatik s meg is halhat; de csak egy percre; mert bizonynyal fel fog az támadni és győzedelmeskedni.

Aztán azt se feledjük el, hogy az értelmi és vallási függetlenségnek együttes védői sem hiányzanak. Uj erőt merített magának ez az ügy közelebb ama veszély érzetéből, melynek kitéve volt s melyet szerencsésen kikerült. Csak maga Bunsen neve nagy erőt önthet az értelmi és hitbéli függetlenség bajnokaiba, bátorságot adhat a legernyedtebb vívónak. Valami jóslói van az idő ezen jelenségeiben, melyeket oly ügyesen fejteget, oly élénken tár elé a tudós és lovagias diplomata, midőn heidelbergi magányából oly szilárd hangon mondja el az igazságot mindeneknek, az alsóknak és felsőknek, a tegnapi és mai hatalmasoknak. — Virtus nescit ignavos metus. Szenekának ezen mondatát jó lesz a mi időnkbeli keresztyén, egyházi férfiaknak minél többször emlékezetükbe hozni, s ha lehet sajátukká tenni!

Vallási tekintetben a romantizmus mindent a fantáziára, képzelgésre hagyott, mely annyira szeszélyes, ingtag és könnyen torzításra vetemül *). Innen eredt, hogy azon jótékony rázkódás mellett is, melyet a szellemekben

*) A romantizmusnak, mely hozzánk is elhatott, volt itt is némi nyilatkozata a vallási elvekre nézve. Némely kitéréseket, melyek 1820 körül bizonyos vidéken előfordultak, nem mernék vele kapcsolatba hozni, de egy érdekes irodalmi tünetményt egyenesen oda sorozok. Ide s tova nem fogják ifjaink ösmerni az élet és literatura (muzáron) c. folyóiratot; pedig szerkesztőjük még él! Ebben ki-

okozott, esztetikai inspiráció mellett is, melynek forrása volt, s melyből aztán oly férfiak is merítettek, mint Schleiermacher és Novalis, lényegében alkalmatlan volt arra, hogy a német nemzetet a valódi vallásra visszavigye. Egyedüli hatása az lett, — a mi ért is valamit — hogy általa szorosabb összeköttetésbe jöttek a költészet és a vallás. Ily forma hatást tett a franciáknál Chateaubriand az ő *Génie du christianisme*-jával. De a német népnek a gondviselés egy hatalmasabb tényezőt, egy komolyabb térítőt adott, midőn az idegen hatalom alá esés és elnyomatás miatti szégyen és lelkesedés támadt fel keblében. A Napoleon által rajta ejtett becstelenség megrázta Némethont, s oly nemzeti felindulást okozott, milyen tán a 92-iki volt Franciaországban. E mozgalomban minden részt vett: tanulók és tanárok, bölcsesek és költők, munkások és főurak, nehézkes parasztok és tetemes polgárok; a kinek csak ép karja volt, az Némethon szolgálatába adta magát; és bámulatos! ezen fölkelést az jellemzi, hogy sikert senki sem reménylt, mégis mindenki tenni rohant, tenni és reményleni remény nélkül. Nem oly dolog volt ez, mint a francia ifjúság ábránd és reményteljes felbuzdulása; ez egy kétségbe esett nemzet erőködése volt, mely tudhatta s feltehetette, hogy most tán a végsőt lehell. Schwarznak igaza van, midőn eme nagy nemzeti forrongásban találja fel azt a válságot, melyből aztán a valláshoz való komoly visszatérés fejlődött ki, a theológia megújításának kiinduláspontját. „Az olyan küzdés, melyben az ember mindent veszélyre tesz ki, és vídáman adja magát a halálra: ez a vallás küzdése. Az önfeláldozás ezen öröme, a győzelem ezen bizodalma, az elaljasodás és unalom korában, ez a hit hatása“. A hazafias lelkesedés tüzeiben kiég belőlünk mindaz a mi földi lehet, s a lélek megnyílik a végtelennek. Megtanúlja érezni az isteni akarat fönségét, főhatalmát, és önkénytelenül hálaadó himnusz éneklésére nyílik a száj a szabadulás mennyei érzetében.

nek nesajgana olvasni Kölcsy declamációját a reformáció ellen, s renaissance mellett! Mintha azért, mivel a reform. és renaissance szinte egy korba esnek, azonosak avagy összemérhetők is volnának! Mintha a renaissance csak úgy el nem mulhatott volna a vallásra, egyházra nézve egyetemes következmény nélkül, mint Abelard vagy Savonarola mozgalma! Tudjuk mily bála érte Kölcsy-t e téveteg liberalizmusért.

Tehát a függetlenségi háború lett Némethonban az új vallásos szellem fölébredésének okozója, mely mélysége és komolysága által lényegesen különbözik ama felületes és frivol moralitástól, melynek a köznapi racionalizmns a vallás nevet adta volt.

E szellemtől veszi eredetét a legujabb theológia; különbözik ez a XVII. század dogmatikájától tartalma, a XVIII. század theológiájától alakja által. De szokott meríteni amannak tartalmából, emennek nagy tudományi kincstárából is. Élén ennek két férfi áll, kik az észet a szemlélkedésre akarák visszavinni, a tudományt a hittel kibékíteni. Fő elvök volt Istennek a világhoz való szoros kapcsolata, az isteninek és emberinek kölesönös áthatottsága. Nézeteik ellenesek, theológiai és bölcsészti munkáik irányzatai különbözök lehettek; de mulhatlanúl szükség ezt a két legnagyobb alakot egymás mellé állítva tanulmányozni, midőn a legujabb theológia felől akarjuk ősmerteinket tájékozni: e két férfi Hegel és Schleiermacher.

II.

Hegel és Schleiermacher.

Említettük, hogy a régibbféle racionalizmus, melynek nem igen volt egyéb érdeme és maradandó emléke, mint tudományos kutatásai, melyekkel azonban a vallást nem tényezé, szárazsága s fölemelkedés nélküli köznapisága által a romantizmus visszahatását idézte elő. De ez is bár új szellemet, a végetlen felé vágyás szellemét, terjeszti vala, kevésbé volt komoly, könnyen dilettantizmusra, műélvezésre fajult a helyett, hogy komoly és élő hitet idézett volna elő, s megújította volna a theológiát a természeténél fogva mélyelmű német nemzet szükségéhez képest. De a század kezdetének óriási eseményei erősebben meghatották az embereket, mint bármily tudomány és rendszer, vagy akármily emberi munka, s előkészíté az emberi lelkeket a komoly és pozitív vallásra. Ily korban jelent meg két nagy ember egész erőben, a végzettől arra rendeltetve, hogy főfő tekintélylyel hassanak a szellemi mozgás vezérletére: Hegel és Schleiermacher.

E két lángelmű ember jellemzése egyik legszebb része Schwarz munkájának. Hegel már kezdetben nagy erővel

szakítja el magát a korabeliek tömegétől. Eltaszítja a romantizmust, de még jobban a racionalizmust hasznossági erkölcsi elveivel, fenség és mélység nélküli jellemével. Hatalmas, átfogó, erőteljes szellem ez, mely a tárgyilagost kívánja birni, a dolgok általános lényegét felfogni, úgy gondolkozva Fichtével, hogy az emberre nézve semmi sincs értékes, hanemha a mit öntudata által igazolva talál. De azt következteti, hogy ez az elv lényeg és jelenték nélküli, ha nem valami általános az alapja és lényege az embernek, az általános pedig az állománynak alanynyá fejlődése, s öntudatosává válása. Ez az ő bölcsészetének alapgondolata, s ekép az igazság és az ismeret, a tárgy és az alany, az eszme és a valóság, s így az isteni és emberi, lényükben, valódiságukban mind összesnek, kibékülnek s úgy tekinthetők, mint ugyanazon fejlődési folyamnak egymásutáni mozzanatai.

S minő értékük lett ezen elveknek a theológiára nézve? Az, hogy a reveláció mekhanikai felfogása, melyet az elévült orthodoxia alapított volt meg, az a természetén túli vagy kívüli anyagias felfogás, átalakult; a kijelentés mint örök, folytonos és az egész történelmet átható vétetett föl, mint az isteni életnek az emberi életben folyton benmaradó tova fejlődése. A megtestesülés (incarnatio), melylyel oly könnyen elbánt a racionalizmus, ismét tisztas helyet foglalt el, úgy tekintetvén mint a keresztyénség középpontja. Csakhogy rendkívül elütött ez a hegeli felfogás az orthodox fölfogástól, bár ez is örökké való, és az emberi és isteni természetek egyesüléséből származott gyanánt fogatott fel.

Igaz, hogy az örök megtestesülés ezen tételét már Schelling is bevette az ő eszmedús és ragyogó rendszerébe. De Hegelnek felsőbbiséget adott, sőt hatalmat és erőt methodusa. Megvetve a schellingféle értelmi nézlést és a romantizmus közvetlen érzését, logikai akart lenni, még pedig szigorúan logikai és az is volt. — Bajos dolog mostani időben bármiképen is megdicsérni Hegelt. A hegelianizmus, bizonyosan tulzó és kores magyarázóí miatt, egy értelmű lett igen sok hitvány dologgal, értetlenséggel, szószaporítással, izetlenséggel; s a rendszer alkotója valami csekély becs-telen névvel. Így kivált a franciák közt, hol minden egyes mélyelmű tétel felfogásának vagy teljesítésének fáradságától egy gunyszóval sat. szokott megszabadulni a nép, mely-

nek értelmi műveltsége ép oly csekély mint egyenlőségi vágyai, ítélgetési szeszélyei erősek. De adjuk meg kinek kinek sajátját. Hegelnek rendkívüli érdeme van; mert a szellemi feslettség, tehetlenség ama korában rendbeszedte a gondolkodást, a romantikus tunyaság korában visszavitte az elméket a tudományos munkálkodásra. Már életében meghomályosítja az általános azonság híres szerzőjét is; ki pedig eleinte csak úgy nézte vala őt, mint későn jött munkást, s egy olyforma tolmácsot magához mint Wolf volt Leibnitzhez képest.

De nem sok időre feltalálhatók lőnek gyöngeségei s védtelenségei is. Hegel a szigorú logikát akarta a racionalizmus és romantizmus helyébe tenni, s helyébe tette a skolaszticizmust.

Eleinte az ujdonnat új spekuláció egynek vallotta magát az orthodoxiával, s csak alakkülönbséget ismert el. A háromság, az elégtétel, a két természet, sőt még a communicatio idiomatum is rekonstruálva lőnek, általános bámulás közepett, s a nélkül hogy a kritika csak egyet is kukkant volna! Az elámulás jó ideig tartott. Számosakat lehet nevezni, kik amaz elméleteket pártolták és terjesztették. Közöttük jelesek: Daub, Marheineke, Conradi, Rosenkranz. A konstrukciók egész sora kezdődött, mely tán még maig sem végződik vala be, s melynek orthodoxsz esupán a neve volt. Támaszkodik vala ez a politikai restaurációra, melynek a forradalom után egészen neki adta volt magát valamennyi német kormány. Azt tekinték életkérdésnek, hogy leültessék a függetlenségi háborúból még most is meglevő tüznek itt ott fellobbanó gerjedelmeit, kellő bürokratikus mértékre szállítsák azon eszményi vágyakat, reményeket, melyek még most is sebes verésben tarták a nemzet szívét. Ez a könnyen hívó nép ujjászületést, regenerációt reményl vala, s nem nyert egyebet mint új rendbeszedetést, restaurációt.

„Most fölépe Hegel az ő gyűlöletével minden nemű elvont idealizmus ellen, mélységes irtózással minden alaptalan fellelkesedés iránt. Természetes, hogy szövetségesévé lőn a restaurációnak. Minden alkalommal erőlyesen fejezte ki magát az ohajtások, vágyak és idealizmus politikája ellen. Csak helyeselni tudta midőn De Wette elüzetett, mert a szerencsétlen Sand (Koczebue gyilkosa) anyjának vigasz-

taló részvevő levelet irt. A régi burschenschafterek (poliizáló társulatok tagjai német egyetemeken) Forster, Henning, Leo hozzája zarándokoltak, hogy régi bűneikből feloldoztassanak, s az új életre általa bevitessenek“. Hegel ismeretes aforizmája: a mi való, az észszerű, alapúl használtatott fel a kormányok által bármily statusquónak védelmezésére, mind a mellett is, hogy maga a bölcsész komolyan tiltakozott az abból vont következtetések ellen. De ő nála és feleinél a spekuláció fölemésztette a kritikát, a szemléelkedés az ítészetet. Hegelnek nem igen volt kritikai hajlama. Nem tudott egy Niebuhrt máskép mint szarkazmusaival méltányolni. Már egyelőre megkövesíté a hisztóriát az által, hogy fel sem vevén az ellenmondásokat, az eszmékkal össze nem hangzó részleteket, csak azon volt, hogy a történet az ő eszméi megtestesítője legyen, az eszmék fejlődésének szükségképeniségével vágjon össze. Tanítványai, kik szintoly elfogúltan megkedvelték a spekuláció által igazolni a meglevő tényt, a történeti Krisztust az örök megtestesülés eszméjére vonták; és mivel ezt szükségkép valónak tarták, azt tanítják vala, hogy ez a názárethi Jézusban létesült mint tökéletes, s hogy ez másképen nem történhetett. Itt ezen salto mortale-nál akadnak a pontra, melyből Strausz elmélete fakadt fel. De csak ezen egy tétel is mutatja, mily nagy hiányát tünteti fel Hegel és iskolája a történeti tények, valóságok érzetének. Egyedül a logikát ismerték ők zsarnoki szigorú kategóriáival, Schwarz szavai szerint, „a történelem vérszopóját, mely az élettelmes történelmi jellemek helyébe nekünk értelmi képleteket s állománytalan fántomi általánosságokat adott“.

De még ez nem volt elég. Az ó racionalizmus fölemelte fejét, s jogot nyert a szemléelkedéstől azt kívánni, a mit elébb az orthodoxziától követelt, s a mit maga felületes léhasága mellett is fön tudott tartani: a keresztyénség erkölcsi irányát, jelentékét. De az ujkori szemléelkedés szerint az ember az általánosnak folytonos dialektikájában csak egy átmeneti momentummá lett, s e szerint többé sem személyiséggel sem szabadsággal nem birt.

Sőt mit mondunk! Az általános maga sem birt többé személyiséggel. Nem leve más, mint oly elvont valami, mely a világban, a világ által az ember öntudatában jutott önmagának tudatára. Tehát az általános a mennyiben csu-

pán az emberben jutott öntudatra, személyileg, tárgyilag nem létezett. Tehát realiter (érgyileg) Isten, vagy a realis Isten az ember vala! Itt találkozunk aztán Feuerbach-al.

Általán Hegel tudományát pantheizmusnak nevezik. Hibásan! Anthropotheizmust kellene mondani.

Különös fordúlata a dolgoknak! Hegel a minden oldali konzervatizmus által kiáltatott ki. A fejedelmi korlátozatlanság, az egyházi orthodoxia üdvözölték benne legszilárdabb védőjüket. És a hegelianizmus oda jutott, hogy a legfejetlenebb radikalizmus bölcsészettévé és a leghitetlenebb nihilizmussá lön.

Ezért van az, hogy egy nemes alak, Schleiermacher alakja, a bölcsészet-hittani téren oly különböző vonásokkal tűnik elő, s napról napra diszesbbé, fényesebbé növekszik azon arányban, melyben Hegel torzúl és megkisebbedik. Schleiermacher nem oly zajosan lépett elő, de befolyása mélyebb lön mint Hegelé, s e befolyás mélyebben gyökeredzett. Hegelé ma már csekély és kevesekre terjedő, s eredeti irányától jó formán eltávozott. Schleiermacheré ellenben még most is tart; a földön, melyet ő a theológiának megművelt, ma is minden nap új növény szakad fel, s mindeniken rá ismerhetni az ősi kertészre. Ő sajátképen iskolát nem alapított; de oly nagy volt a mozgalom melynek lendületet adott, hogy leghevesb ellenei is azt, a mikké a theológiában lőnek, egyedül neki köszönhetik.

Schl. a romantizmus kebeléből lépett elő a nélkül, hogy annak tévedéseiben osztozott volna. A hittudomány körébe a bölcsészet palástját hozá csak azért, hogy a két testvért kibékéltesse. Ő az ujabbkori theológiának valódi reformátora. Az ő szelleme áthatotta annak minden részét, úgy szólván mindenik likacsát; minek bizonyága, hogy közvetlen tanítványain kívül is az ő nevéhez csatlakozik ma a theológia körében minden ember a legkülönbözőbb irány mellett is. Ő tőle indulnak ki szintugy a szelidebb orthodoxia emberei: Twesten, Nitzsch, Müller mint a juste milieu, a bibliai elmélet és a schleiermacherféle formulák vegyítői, kik közül Neander, Ullman, Umbreit, Lücke, Olshausen sat. a legkitünőbbek, a legelőhaladtabb ítések és a legroppantabb tudományosság képviselői: De Wette, Baumgarten-Crusius, Bleck, Thilo, Schwarz (a je nai) Gieseler, Credner, Schneckenburger és Schwei-

zer S. sat. A pietizmus ő általa alakult át, és ha e tudománynak nem adott is kitűnő munkásokat, de az ő szellemében találták fel legjeleseb szónokaik az új élet vizének forrását.

Még a legszigorúbb orthodoxzia, minő például az erlangi Hoffmáé és a rostocki Baumgartené, még ez sem független ő tőle, holott a theológusok hadtestének átellenes végpontján a tübingai iskola főnöke Baur és az ő tanítványa Strausz a teremő lángelmének ép azon jeleit mutatják, melyeket ő hagyott maga után. Csak azt jegyezzük meg, hogy a két utóbbinál tisztán felvehető és tájékozható az a pont, melyben a schleiermacherféle iskola historikó-kritikai iránya a hegelféle spekuláció irányával kapcsolatban van. Ebből lett az, hogy egyik fél sem akarta elismerni, elfogadni Strauszt, egyik a másikhoz lökte magától mint a laptát (Schwarz. 26.).

Schleiermacher szelleme hát azon delejfolyam, mely az ujkori theológiának egyik sarkától a másikig megy át. Fejtsük ki röviden e szellemi tulnyomóság okát.

Schleiermacher, így szól Schwarz, teljes ellentéte vala Hegelnek személyében, tudományában. E két férfi életében egymáshoz soha sem közelített, bár mindketten ugyanazon időben tanítottak a bérlii új egyetemen... Legalább soha sem érintkeztek úgy, hogy idegenültebben nem távoztak volna el egymástól, s végre is mélységes ellenszenv tartá vala őket egymástól távol egész halálokig. Ellentétben Hegellel Schl. a tudományban az alanyiságot képviselte. Ő az örök mozgalom embere volt, az átható szellemé, az érzékeny kebelé. Irályát bámulatos erélylyel kezelte, mihez szellemének rendkívüli hajlékonysága jutott. Dialektikai nagy ügyessége, gondolkodási képessége nemcsak a tudásnak, hanem az akarásnak is volt eredménye; nem csupán az értelem, hanem a lelkismeret dolga is. De ezen mindig ragyogó dialektika, ezen erkölcsi és munkássági erőfeszítés és folytonos munka mellett, feltaláltatik és mutatkozik vala ő benne — és ezen ellentétben volt személyiségének ellenhatása — a sziv valódi és mély bensősége, az érzelmek ritka nemessége; ezekben nyugodott meg s engesztelődött mintegy ki felszárnyaló s némileg kifáradt dialektikája, ebben lelte újra fel nyugalját, erejét lelkének tevékenysége; ebben békültek ki ellentétei, a kétség által olykor meggyötrött

lélek ebben akasztotta meg reményének horgonyát. . . Egy szóval ő benne a legnemesb miszticizmusnak a végetlenül tevékeny észbeli reflexzióval csodás elegyülése volt.

Mig Hegel és felei a hagyományos keresztyénségben annak metafizikai elemeit a háromságot, a megtestesülést, a kijelentést keresik vala: Schleiermacher, ki a vallást úgy nézte mint az emberi szellemnek legnemesb és sajátabb munkálkodási terét, mint ősi, minden cselekvést és gondolkodást megelőző, mindezt vezető erőt, ki azt tette életföladatává, hogy a felvilágosult osztályt vezesse a hitre; ő a váltságot tette a vallás központjává, s a megváltóban mutatta fel a keresztyénség életteljes középpontját. Ha kezdetben a vallásról való beszédei, még akkor a romantizmus körében és befolyása alatt, némi pantheistai zamatot éreztetnek is, mint azt szent Spinóza ismeretes apoteozisa bizonyítja, de mind inkább eltávolozik eme veszélyes iránytól, a mint dogmatikája előbb előbb halad. Ezen műve klasszikai értékű és századunkban páratlan elannyira, hogy hozzá az előbbi három századból sem hasonlíthatunk egyebet, mint Kalvin institúcióját. E dogmatika főkép az által nevezetes, hogy rendkívüli, sőt fő szerepet ad a vallás körében a vallásos érzésnek, különös tapintattal megválasztja és kifejti, az érzelem elé adja azt a mi a vallásra nézve lényeges, míg ítészi bonckés alá veszi, s teljes szabadsággal tárgyalja azt, a mi nem az. Innen az orthodox dogmának teljes átalakulása, és azon elv, hogy megtartassék a valódi állomány és az ízes táptartalom; de eltávolíttassanak az újabb szellemmel és az eddig nyert világosság mértékével határozottan ellenkezők. Ő nála és szerinte például az eredet szerinti bűn a bűnösség közösségévé, egyetemességévé lesz; a megigazulásról való régies törvénytudói elmélet ő nála tisztulva adatik elő, mint Krisztussal való személyes közösülés. — Egy szóval Schleiermacher, ki német és francia orthodox körökben rendkívüli tekintélylyel bír — a mit néha alig is foghatni meg — közelebből tanulmányozva az, a mi ő lenni akart: e század theológiai tanulmányainak fő tekintélye, fő mestere. Ő benne valósult, a mit a legfőbb mester kívánt az államkormányzatban jártas írástudótól (Mát. 13, 52.), hogy élés-házából hozhat őt és ujat elő.

Szerencsétlenség, hogy utódai nem tudták úgy mint ő összekötni az ítész tisztítgató tehetségét az újra szervező

tehetségével. — Ezt a következőkből, úgy reménylem, átláthatjuk.

III.

Twesten, Nitzsch és Dörner, Neander és De Wette.

Schleiermacher tehát elsajátítván a racionalizmustól a tudományosságot, a romantizmustól a végetlen felé törekvést, elutasítva magától szintugy az előbbinek száraz sivar-ságát, mint az utóbbinak silány dilettantizmusát, megalapította az újabb theológiát, még pedig Hegelnek skolasztikai szemlélkedésével teljes ellentétben; mivelhogy Hegelnek eleinte tulkonzervatív iskolája méhében a legradikálisabb s legrombolóbb iránynak csiráit hordozza vala.

De megtörtént itt is a mi gyakran szokott. A tanítványok nem tudták magokat a mesternek magaslatán föntartani; s képtelenek lévén egészen az ő vonalára emelkedni, saját vonalukra húzták le nagy mestereket. E tény legfel-
 ötlőbb bizonyítéka Twestennek dogmatikája. Ezen egész műnek egyetlen egy célja: kiszínezni a régi dogmákat Schleiermacher frázisaival, és azon ürügy alatt, hogy a valási érzés kútfeje minden vallástudománynak, megújítani, lábra állítani egészben a régi orthodoksziát. „Ő szerintük“ mond Schwarz, „a vallásos érzésben minden feltaláltatik, a sz. háromság skolasztikai meghatározásával, a két természet sat. sőt mit mondok! maga az ördög is személyileg. Twesten legalább emez utóbbinak ügyét egész hévvel és különös vonzalommal védi“. Bizonyára nem igen részesülhetett az igének „új borában“. Bir egész a bámulásig a darabosságok elsimitásának, a nehézségek leküzdésének mesteriségével; de ez által nem képes sem tiszta alakokat, sem biztos következtetéseket létesíteni. Kritikája pedig csak a külső bőrön állapodik meg, nem érint elevent sehol. Schleiermacher ezen tanítványai csak önmaguk megcáfolására, s felekezeti elveikben való következetlenségre képesek. Ide tartozik Nitzsch is, ki sok homályos beszéd, sok csűrés csavarás után végre is az ontológiai háromságot honosítja meg az iskolában. Van egy sajátságos kifejezés, mely rendkívüli szerepet visz eme theológiai operációknál, t. i. a mélyebb felfogás (tieferer Erfassung) valamely dogmára nézve. —

A bünről való azon tant, melyet Schleiermacher tanított volt, Müller J. spekulatív uton meg akarja egyeztetni az orthodoxsz felfogással; de mily áron? Ugy hogy a szimbolumok és sz. könyv egyiránt sértetnek vele. Fel kell vennünk nem tudom minő árnyalakot s azt a történet előtti idők homályába valahogy visszavinnünk; ily korban ment volna aztán végbe valami bünös cselekvény, abban a fölvetett előlétben, mely utóbb az egész emberi fajra kiterjed. „Jellemző dolog,” mond Schwarz „hogy az ezen tárgyra nézve legjellesb monográfia, melyet Müller a bünről készített, a részletek szabatossága, világossága, a logikai kifejtés finomsága, éleselműsége mellett sem bír egyéb értékkel, a kellő leszámítás után, mint egy különös és badar kényállítmány, s magok M. csodálói szerint is alig több, mint tudományi kuriózum!

Másik sületlenség, mely a mélyebb felfogásból eredt, itt következik. Dorner egy nagy munkát irt ily cím alatt: **A Krisztus személyének története.** S mi ezen nagy munka egész tudománya? Egy dogmatikai idétlenség, bevezetve szörnyűséges tudománynak fitogtatásával. Mert mi marad meg Dorner fejtegetése után az egy személyben egyesült két természetről való régi dogmából? Egy kétes és természetes alap s létezhetés nélküli való, mely sem nem a schleiermacherféle Krisztus, a szent és tökéletes ember, sem nem az orthodoxzia isten-embere; oly személy, mely nem is személy többé, mely az emberi természet kollektív személyesítője, ki t. i. magában öszpontosítja minden egyéniségek ősi vagy minta-alakját, prototípusát (die aller menschl. Individualitäten Urbilder in sich sammelt). Lám ezt nyerték[ve], hogy mélyebbek akartak lenni mesteröknél! Ime ők nyitottak utat öntudatlanul, akaratlanul az ujra felébredt orthodoxzianak, mely azután a mi napjainkban a konfeszszionalizmus legszelső határait közelítette meg. Az észlelő, a logikai hajlamú szellemek nem tapogatózhattak tovább eme ködös tartományban; inkább csatlakoztak az ó szimbolumok szabottan fejezett formuláihoz.

De voltak Schl-nek más tanítványai is, nagyobb hatásuk, kik kevésbbé tévedtek el mesterök szellemétől. Csak az kár, hogy annak egyik egy, másik más oldalát örökölté s fejtette ki csupán; s innen az ő viszonylagos gyöngeségek. Ezek, kiket főntebb a középett tartók, a juste milieu

képviselőiként tüntettünk elő, s e cikk fölé jegyeztünk, élőkön Neandernek mély tiszteletet érdemlő személyével. — Halljuk Schwarz szavait!

„Épen nem ohajtanám, mond ő, Neander személyét vagy vonzó erejét kisebbiteni. Sőt inkább ezeknek tulajdonítom ama rendkívüli, mondanám, egyetlen becsültetést, melyben ő a némethoni újabb theológusok közül részesítettetett. A benső életnek az a tisztasága és egyszerűsége, az a gyermekség minden irányában, a mi csak a külvilághoz tartozott, az a teljes önátengedés a vallás ügyének, mindez őt egészen kiváló egyénné tette. Ő egész lélekkel és kizárólag a vallási világban élt, melyben ő úgy szólván szembehunyva sem tévedt volna el a theol. pártszenvédélyek közt, csak úgy mint az utcák jártas embere a fővárosi tarka életben. Meltán nevezték őt egy halotti beszédben az utolsó egyházi atyának. Inkább nevezném tán mégis protestáns ősi szerzetesnek vagy szentnek. Mert az ő világa a külső emberre nézve zárda volt, s ő abból csak azért lépett ki, hogy az egyházban vagy iskolában működjek, tanítson“.

Miután ekkép méltányolta Schwarz Neandernek tudományát és kitűnő munkásságát, főkép a mennyiben az egyháztörténetet minden használható anyagnak feldolgozása által újra szerkeszté, sajnálattal említi meg, hogy e csodás munkásság által semmi eredeti sem szülemlett; és hogy folyvást abban fáradozván, hogy a szélsőségek és ellentétek gyakorlati épülés végett kiegyeztessenek, bár más uton mégis oda jutott, hova elődei; azaz tanításainak némi elhatározatlanság, félszegség, ingatagság jellemét, színezetét adta, mely rendkívüli erővel mozdította elő a megalakulás útjára lépett konfesszionalizmust.

Neander kedvence eszméje volt, hogy a keresztyénség nem tudomány hanem új élet. Ezt a tételt Schleiermacher-től öröklötte; ennek köszönheti az egyház e becses és termékeny igazság újra lett fölébredését. Neander szüntelen ezt a hűrt pengeti egyháztörténetében, és kétség kívül nagy nyereség, hogy ennek olvasása, tanulása közben a keresztyénség századain által a kegyes szerzővel együtt élvezhetni eme vallásos szellem frís és tiszta lehelletét, mely függetlenül a hittani formuláktól, keresztül leng a változások tömkelegén. De ezen szent és magasztos eszmétől egészen elnyelve elhalványodnak Neandernél az emberi személyiségek

az isteni élet fénysugarainak közepette. Az ő történelmében az isteni elhomályosítja az emberit, a kegyelem a természetet; ezért az ő hosszadalmas elbeszélésének minden alakjai hasonlítanak egymáshoz; mindnyájan a szelid, mély, alázatos, mondhatnám ős szerzetesi kegyességnek egy idomú jellegei. Hozzá tehetjük, hogy az egyháztörténet minden alakjában Neander saját gyermeteg kegyességét festette le. Tehát a valódi szín, élet és mozgás hiánya kisebbítik munkája becsét; mely tekintetben Hase sokkal föntebb áll nála. Az előbbinek munkája inkább a keresztyéni kegyesség, mint az egyház története; nagyszerű munka a keresztyéni épülés eszközzésére. Ugyanezt mondhatni Jézus életéről is, melyet ő Strausz ily című műve ellen irt. Nem találhatni nála a vak konzervatizmus makacsságát, melylyel az például minden áron még akarja menteni egyik vagy másik szent könyv történeti hitelességét, vagy egy gyanúsított részletnek eredetiségét. Sőt inkább teljes az ő könyve az ellenfél irányában tett engedményekkel. És ezért nem is vádolhatni, mert sehol sem tetszik ki annyira igazságszeretete. Csak az volna kíváncsi, a mi benne nem találhatik, az elhatározottság, az ítészeti alak, az elvek, melyek képezzé tennék az olvasót, hogy ne habozzon mind örökké a történelem és mítósz, egyik vagy másik szokásos előadásmód tulszigorú megtartása, indokolatlan érvényesítése s azon különös szabadságok között, melyeket a szerző magának némely tényekre nézve enged. Valami igenis alanyi érzélem kritikája az, melyet ítéleteiben használ a szerző; és mégis, újra mondjuk, a hitbeli épülésnek nemes és édes illata száll fel könyvének mindenik lapjáról. Ez okozta annak sikerét s nagy hatását, sokkal inkább mintsem tudományos eredményeinek világossága vagy benső kapcsolata.

Pectus est quod theologum facit! a szív teszi a theológust! szokta volt Neander gyakran mondani; ellenfelei is úgy tekinték tanítását, mint a szív theológiáját. E jelmondatban van kifejezve Neander viszonya Schleiermacherhez. Emez inkább azt akarta mondani: *pectus est quod religiosum facit*, s ebben igaza volt. A theológus mint ilyen, a kegyes laikustól abban különbözik, hogy bár a szív vallásos élete mind kettőre nézve a szellemi élet szükséges alapja, de a theológus értelmet, tudományt is használ a maga kiképezésére.

Egyébiránt Neander nemesen hű volt elvéhez. Ő a Hegel skolaszticizmusának, az eszme istenítésének, mely ellen oly lángoló ellenszenvet táplált, mindig erőteljesebben szegült ellene *). Oltalmazta a tudományos és vallási szabadságot az Evang. Kirchenzeitung és az új orthodoxia zsarnoksága ellen. Köztiszteletű szavát védőleg emelte fel Wegscheider és Gesenius mellett. Állhatatosan ellene mondott minden megszorító intézkedésnek, melyet Strausz és híres könyve ellen tenni akartak. Tényleg a legfélelmesb ellensége volt a porosz orthodoxsiának. Ő iránta Hengstenberg is, ki egyéb iránt senkit sem kimélt, tartózkodó figyelemmel viseltetett, s ellenében csak önvédelemre szorítkozott. Szerencsétlenségére a hegelianizmus elleni küzdésében nem láthatta be, hogy az értelmes emberek, ezen rendszer szigorú logikájával ellátva, nem elégedhettek meg azzal, a mit ők, a hegelianusok, érzelmösség pépjének neveztek, gúnyoltak. Fő ellene a berlini egyetemenél Marheineke, ki Hegel rendszerét legnagyobb talentommal fejtette ki, s nagy hatását ép ezen logikai fensőségnak köszönhette; és pedig éppen akkor, midőn a hegelianizmus borzasztó titkai fölfedeztetvén, maga a visszahatás is azon tér felé hajtá vala a lelkeket, mely téren Neander forgott; melyet azonban, sajnos, igen is szűkre kértelt, nem akarván abban más gyümölcsöket tenyészteni, mint a keresztyéni élet és szeretet gyümölcseit.

Egy szóval Neander Schleiermacher folytatója, csak-hogy egyedül érzelmi oldalról. Egy más barátja a híres theológusnak De Wette fogta fel a kritika elejtett fonalszálát.

Schleiermacher a tudomány ezen ágát is mint a többi valamennyit, egész mélységében felfogta és megújítani akarta volt. Fentebbi fő elve, a vallási érzelemből kiinduló rendszere megszabadítá őt az ihletés gépies felfogásától, s a kánon magyarázata körüli minden babonás előíteltől; minélfogva a tisztán történelmi szempontot vette fel

*) Beszélnek hogy egy alkalommal tanítványai, a berlini egyetemi tanulók, fáklyás zenét adtak Neandernek. A számos vivatok és percek után, mik ily alkalommal elhangzani szoktak, az öreg és elgyengült tanár erkélye magaslatáról, minden erejét összeszedve, kiáltott le: perccat hegelianizmus! Talán ez az egyetlen egy átkozódás, mely ajkairól egész életében lehangzott.

• kiindulása pontjaul. E téren már kritikai munkálkodása által számúzta az eichornféle híres arámi és evangyéliom föltevését, mely és evangyéliom másolatai volnának a mi megelőző evangyéliomaink. Módosította Gieseler hipotézisét, mely szerint egy szájhagyomány lett volna az evangyéliomok megigazítása előtt, tényezőkül ehez adatván a diegezísek, melyekről Luk. 1, 1. szól, s melyeket azután különfélekép vegyítenek s használtak volna a mi evangyélis-táink. Megadta értékét Pápiasz hagyományának, ki szerint az ur beszédei Máté által összeszedetvén, a mi első evangyéliomunkba foglaltattak. E szerint a mi három evangyélis-ta szünoptikusunk némi viszonyos különbözés mellett is egyféle munkát szerzett; melynek ellenében egészen külön és sajátos jellemmel bír a negyedik, a mennyiben ez eleitől fogva végig egy szemtanú, egy apostol által iratott, s így ez lehet a Krisztus élete s történetei tudományos szerkesztésében biztos vezérfonalunk, világító tornyunk. Felvilágosított, megerősített sok tételt, a jelenések könyvére és a levelekre nézve, melyeket az előtte volt itészet megpendített; de hogy egyben másban tévedt is, az természetes. De Wette tovább fejté jeles barátjának most ismertetett exegetikai mukáját, a nélkül, hogy azt sokat módosította volna. Munkát adott ki bevezetésül az ó szövetséghez, mely ezt a nehéz tanulmányt már tudomány rangjára emelte. Mint jeles exegeta és kritikus valóban kitűnő helyet foglal el a német theológusok közt; mint dogmatikus Schleirmachernél sokkal alantabb áll. Ő a két ellenkező elem, az ész és kijelentés vagy a tudat és hit között az által akarja megsemmisíteni az ellenkezést, hogy eszthetikai érzelés és képes kifejezésnek tekintés által kívánja a szentkönyv titkait magyaráztatni (aesthetische Erhebung und bildlicher Ausdruck). Igaz is, hogy e nézetben sok eleme van az igazságnak, és e szerint sok dogma nagy könnyűséggel felfogható. De ki nem látná át, hogy ez az ész és kijelentést lényegben ki nem békéltetheti, s hogy ezen eszthetikai és szimbolikai magyarázat mellett sok kétség marad fön! Ki nem látná be, hogy a komoly tudomány és az eszthetikai érzelés közt az összeütközés ép oly nagy maradt, mint előbb volt. De ha a dogmatikában nem szerencsés, az exegezisben és kritikában mester De Wette. Alig vihetni tovább a sz. írók sztiljának mélységes ösmeretét, alig lehet gyakorlottabb kézzel,

biztosb tapintattal latolgatni a kritikai aprólékos kérdések horderejét, jelentékét, több részrehajlatlansággal venni szemügyre az eltérő véleményeket. Altalán szólva De Wette sok előtte éltek munkáját tovább fejti, tökéletesíti; csak hogy ritkán fejezi be. Az hiányzik nála, a mi Neandernél más téren: az elhatározottság, a tisztába jövési ügyesség.

Tanulmányai végén befejezésül mindig egy kétség merül fel, melynek aztán nem birt mást ellene vetni, hogy kibontakozzék, mint érzési vagy izlési okokat. E tekintetben az újabb tübingeni theológiai iskola tett rendkívüli szolgálatot; behozván a sz. könyvek kritikai becslésébe a historikó-dogmatikai elemet; ugy hogy most már ez által tárgyilagos tér van nyerve, melyen döntőleg határozhatni s feloldhatni, és a feloldásokat formulázhatni. Az authenticitás kérdése, melynek megoldása mindig oly sok nehézséggel járt, e szerint második helyet foglal el, és mindenek fölött arra fordíttatik figyelem, mely időhöz, mely irányhoz, mely eszmekörhöz tartozik valamely szent könyv származásánál fogva. De Wette tehát szörnyű nagy munkát tett és célhoz nem ért. De ezért az ő emlékezete nem vádolható; mert épen az igazság iránti tiszteletből nem birt célhoz jutni, fenakadván a még előtte föl nem fedezett igazságon. De legalább megérthetjük ebből, miért nem csatolhatá magához theológiai tevékenysége által azokat, kik minden áron tisztába jöni akartak, s kik ugy vélték, hogy tisztába jöni lehetséges, s tán némelyeknek sikerült is.

Ily sajnos hiányokat látunk eme férfiak tanításaiban s tehetségeiben, és mégis szintoly igaz, hogy a berlini egyetem 1815—1835-ig nagy szerepet viselt az emberi gondolkodás történetében. Hegel, Marheineke, Schleiermacher, De Wette, Neander egy azon időben tartották ott tanításaikat, s viselték a tudomány királyi pálcáját. Lánglelkű tudományáhitó derék ifjuság tolongott tanszékeik körül. Badeni káplánok, svajci lelkészek, tübingeni repetítorok, minden egyetemből való privat-docensek zarándokoltak Berlinbe az egyetemi tanfolyamra, melynek hallgatói számára szűkek lőnek termei. Hogyan lettek ezek lassanként üresek? Hogyan jutott oda az alma mater, hogy most már növendékeit igen könnyen megszámlíthatja? ezen kérdésre fogunk felelni Hengstenberg és társai jellem-

zésére áttérvén. (A berlini egyetem theológia-tanulói száma 1857 nyarán Mathes szerint 295, a halleié 445, a tübingenié 146, az erlangaié 253, télben 325, a göttingaié 122, a heidelbergai 87, a jenaíé 90, a lipcseié 193 sat.)

I. S.

AZ ANGOL NÖVELÉSI RENDSZERRŐL.

II.

Miután első *) cikkemben egy tekintetet vetettem az angol népiskolákra, ha nem is belsejökre vonatkozólag, mint inkább tekintetbe véve viszonyukat egy felől az államhoz, más felől az egyházhoz: ígéretemet beváltandó, ez uttal főleg a felsőbb tanintézetekről akarok szólni.

Az angol iskolák különfélesége kimondhatlan nagy, miután a centralizáció eszméjének minden valósitása nélkül azok alapítása a községek gazdagságától, elhaltak alapítványaitól és élők adományozásától föltételeztetik. A porosz és jelenleg már magyarországi gimnáziumokhoz is hasonlítható intézet igen kevés található. Ezek közt főbbek a winchesteri, etoni, westminsteri, harrowi és rugbyi public schools. Azonban ezek is annyiban különböznek a mi gimnáziumainktól, a mennyiben ott a tanítványok legnagyobb része nem valamely különös hivatalra készül, hanem csak általános képzésben akar részesülni, míg a mieinkben csaknem kizárólag hivatalnokok képeztetnek.

Bizonyosan nincs más ország, melyben az iskolák külseje oly kellemes benyomást tenne mint Angolországban. Sehol sincsenek oly szép stilben épített és célszerűen rendezett tanodai épületek, mint itt. Valamint Oxfordban és Cambridgeben semmi sincs, mi inkább érdemelné a megnézést, mint a csinos kollégiumi épületek, templomaikkal, ká-

*) Lásd I. folyam, 936. lap.

polnáikkal, kertjeikkel, berkeikkel és gyöptérségeikkel, mi mind egyesülten valódi paradicsomot képez, úgy Etonban, Winchesterben, Harrowban és Rugbyban az iskolai épületek a város legfőbb épületei. A pompás Edinburgban is kitűnők az iskolaházak.

A benyomás, melyet az ifjúság az idegenre tesz, akár nagyobb számban a tanteremben, akár egyenként lássa, tökéletesen összhangzó. Tekintsük bár őket az igazgató felügyelete alatt a játéktérben, akár az ebédlőben vagy könyvtárban, akár lakásaikon, akár szünnapi utazásaik közben a vasutakon, mindenhol egyenlők; miből méltán a bánásmód egyenlőségére, s a tanodák különfélesége dacára is, szellemegységre következtethetünk.

A tanítók külseje, eltekintve szokásos egyenruhájuktól is, papi állásukra emlékeztet, és szintén kedvező benyomást tesz az idegenre. Mindeniknek magatartásában van valami tiszteletre méltó, mi azonban kizár minden pedansságot. — Angolországban általában kevés tanító van, ki tudományos tekintetben főlebb állna a poroszok nagy részénél; de hogy a fiúk férfiakká csak férfiak által növeltethetnek, ez meggyőződésük, és ezt tartják legfontosabbnak. Inkább arra tekintenek, hogy a növendék általok, mint hogy tőlök tanuljon. Gyakran úgy tetszik, mintha ott a tanító azt mondaná: „nézd, mit cselekszem“, míg Németországban azt mondja: „halld, mit mondok“. Szóval, jellemképzés tekintetében ott a befolyás sokkal nagyobb, mint máshol.

Azonban, hogy magával a növelési rendszerrel közelebbről megösmérkedjünk, szükség a tanodák belső működésébe bepillantánunk. És itt előbb a fegyelemre, azután az oktatásra fordítom a t. olvasó figyelmét.

Az elsőre nézve Angolországban, a mi fogalmaink szerint, a növendék igen nagy szabadsággal bír. Szoros felügyeletről, kémkedésről, iskolai rendőrségről ott szó sincs. Ezt az ifjúság úgy tekintené, mint jogaiba való beavatkozást. Neveiknek a padokba és asztalokba való bevésése s több eféle nincs megtiltva. A szabad kijárhatás még a londoni intézetekben sincs nagyon korlátozva. Továbbá olvashatnak a mit akarnak, minden politikai hírlapokat is. De más részből az ifjúsági könyvtárak oly példásan rendezvék, hogy ezek magok is képesek sokakat haszontalan vagy káros olvasmányoktól viszsztatartóztatni.

A tanulók Angolországban korán foglalatoskodnak politikával, valamint hogy lehetetlen is volna őket a vele megtölt léghőrtől elzárni. Mi egyébiránt ott kevésbé káros, mint más államban. E tekintetben is fontos, hogy minden tanuló már a szülei házból hoz magával bizonyos vele növekedett meggyőződést, melynek alapja — igen csekély kivétellel — tisztelet a főnálló rend, a jog és törvény iránt. Azonban különösen hat az idegenre, ha látja, miképp hatnak be a nyilvános élet formái magába az iskolába is. Dr. Wiese jelen volt egy jutalomosztásnál Londonban a Kings Collegeben. A teremben mintegy 400 tanuló volt tanítóikkal együtt összegyűlve; köröskörül férfiakból és nőkből álló fényes gyülekezet. Mig más országokban ily alkalommal az elnöklet rendesen az igazgatót illeti, itt e tisztséggel egy parlamenti tag kínáltatott meg, ki egyszersmind az iskolai tanács tagja. Az ünnepély mintegy három óraig tartott, de ez időnek legalább egy harmadát tapsolás foglalta el. Minden szónoklat, minden tetsző kifejezés után, továbbá a jutalmak kiosztásainál, valahányszor a jutalmazott megneveztetvén előlépett, mindig hosszú tapsvihar következett. Vagy ha valamely kevésbé kedvelt tanuló neveztetvén, a tetszés nyilvánítása közé püsszegés vegyült, néhány percig várakozni kellett, míg a püsszegő és tapsoló párt ismét lecsöndesült.

Némely iskolákban bevett szokás a büntetés megszabását tanulókból álló eskütszékre bízni. Eleinte csodálkoztam, — mond figyelmes utazónk — hogy megengedtetik, miszerint Birminghamban a King Edward's schoolban néhány év előtt az úgy nevezett primáriusok heti folyóiratot nyomattak, melyben apró történeteket, költeményeket sat. közlöttek, és melynek nemcsak a tanulók közt, de a nagy közönségben is voltak olvasói. Azonban a közönség kevés részvétel tanúsított iránta, valamint közlési anyagból is kifogytak, s így sokkal hathatósabban győződtek meg vállalatuk balgaságáról, mint ha egyenesen betiltatott volna. — Később megtudtam, hogy ily kora iráskodás Etonban is, és pedig több ízben divatozott, holtöbbi közt Canning György is kiadott egy „Mikrokosmos“ című folyóiratot, melyben egyik költeménye Görögország szolgátságáról már akkor is tanúsítá későbbi férfias törekvéseit. Még nagyobb szerencsében részesült egy másik „the Etonian“ című kis folyó-

irat. Dr. Arnold hasonlókép megengedte, hogy primáriusai egy általa szerkesztett heti lapba dolgozzanak.

Ha valaki azon észrevételt teszi, hogy az ifjúság nagyon magára van hagyatva, és hogy kevésbé van a közélet mozgalmaitól elzárva: erre az angolok azt felelik, hogy mi máshol nélkülözhetlen, az náluk fölösleges, és hogy más országokban a szorosabb felügyelet mellett sem jutnak tovább mint náluk. Egyébiránt nincsenek is a tanulók egészen magokra hagyatva, mint az eddig mondottakból könnyen következtetni lehetne. Az intézetek első osztálya, mely rendszeren sixth formnak neveztetik, minden ifjút, ki abba jut, feljogosít a széniori (prepostor) kötelességek gyakorlására. Csak az utána következő osztály van kivéve felügyelete alól. És miután amaz első osztályba való áthelyezés nagyon óvatosan történik, meglehetősen bízhatni azon gyámolításban, melyet a széniorok fegyelme nyújt; valamint könnyű róla meggyőződni, hogy ez ifjak becsületkérdésnek tekintik, hogy a bennök helyezett bizalmat ne árátsák. Első tekintetre a fagging-system az ifjabbak iránt zsarnokinak látszik, mely szerint minden széniornak legalább egy „fag“-ja vagy szolgálja van. Azonban ha ez ember ily „fag“-ot talál, midőn az idősebb tanuló könyveit rendezi, ruháit takarítja, és ha tapasztalja, mi nyájasan és megelégedetten nevezi meg széniorát azon kérdésre: kinek fagja vagy? könnyen meggyőződhetni, hogy ők a szolgálatokat örömmel teljesítik. De bizonyos is, hogy a széniorok ezen alárendeltjeiknek hű pártfogóik és védőik. Méltán mondhatta tehát dr. Arnold: „ha a sixth formban bízhatom, akkor nem aggódok“. Igaz ugyan, hogy némely szüléknek roszul esik, ha gyermekök szolgálai szerepet visz; minél fogva ez intézményt több ízben meg akarták szüntetni, de épen a régi szokásokhoz szigorúan ragaszkodó ifjúság részéről akadtak legerősebb ellentállásra, s így célszerűbbnek találták ismét csak meghagyni, s a vele szorosan összekapcsolt hátrányokat is eltűnni.

Azon nagy engedékenység, melyet Angolországban az ifjabb kor iránt tanúsítanak, ott már csak azért is kevésbé ártalmas, mivel ugyanazon ifjúság, dacára önértetének és szabadságszeretetének, ezzel rendkívüli tiszteletet párosít a tekintély iránt. A népnek e jellemvonása minden viszonyokban feltalálható. E tekintély iránti tisztelet okozza, hogy az ifjú angol a legbizalomteljesebb és magát odaengedő

tanuló. E tisztelet egyes személyek iránt is nyilatkozik, de még inkább tapasztalható, ha e tekintély elv, törvény, hol személyes önkény föl nem tehető. A törvény valamint a közéletben, úgy az iskolában is sérthetlennék tartatik; jókor megtanulják, hogy a törvény iskolája vezet szabadságra.

Ennek legvilágosabb tanúbizonysága azon megnyugvás, melylyel magát az ifjúság a szokásos iskolai büntetéseknek, még a nálunk feltűnő testi fenyítéknek is, aláveti. A flogging-system valamennyi felsőbb intézetben is életben van, és Etonban a sixth form növendékei sincsenek kivéve a vessző büntetés alól. Ez a főnebb is említett önérzettel ellenmondásban látszik ugyan, de megmagyarázható azon körülményből, hogy e büntetés régi és törvényes, hogy azt mindig csak a head master (igazgató) teljes díszruhában hajtatja végre, és a közvélemény nem tekinti meggyalázónak. De elviselhetlenné válnék akkor, ha az illető személyes megbecstelenítésnek tekintené.

A közvéleményben a büntetésnek e neme nem is tekintetik javítási eszköznek; erre az indokoknak — mint arról az ifjúság is meg van győződve — belülről kell származni, nem kívülről; e szerint a büntetés náluk nem egyéb, mint kényszerű büntetés a multakért. De annál kevésbbé tartatik a büntetés elengedhetőnek. Így a mult században a nagy hatalmú Holland lord sem védhette meg az etoni igazgató, dr. Davis, szigorától ifjabbik fiát Charles James Foxot, ki a szabályszerű iskolai öltözet helyett párisi divatszerű öltönyt viselni bátorzkodott. Az atya maga okozta a fiú könnyelműségét, de ez később az igazgató büntető igazságában, mely által a miniszter fiával is érezteté a törvény előtti egyenlőséget, a kapott csapásokat egész életére üdvös oktatásnak tekintette.

Azonban jaj azon tanítónak, ki csak egy ütéssel többet alkalmaz, mint mennyit a törvény megenged; a tanulók e tekintetben is ösmerik valamint előljáróik, úgy magok jogait. Dr. Arnold testi fenyítéket csak a hazugság büntetésül használt. A nagy közönség tetszését ugyan e büntetés nem bírja, de mint régi szokás által szentesített, még mindig főáll.

A terjedelmes régi latin iskolai törvények helyébe, melyek már csak „consuetudinaria“ nevet viseltek, most többnyire a gyakorlat hagyománya lépett, úgy hogy péld.

a londoni bluecoat-schoolban, melynek növendékei 700-ra mennek, nincsenek írott törvények. Mennyire terjedtek ki a régiek a legkisebb részletekre, tanúsítják a példák: „In templo: oculi ne vagantor. Silentium esto. Nihil profanum legitor. sat. In schola: clare ad praeceptorem loquitor. Orthographice scribito sat. In atrio: ne quis fenestras saxis, pilisque ferito sat. Most sok iskolában csak rövid, általános szabályok vannak táblára írva és a falakra illesztve; némely helyen semmi egyéb, mint ezen alternatíva: „aut disce aut discede“.

A közlött vonások is képesek meggyőzni az olvasót, hogy a public schools az angol nemzeti szellemtől áthatvák. Ez az, minek népszerűségüket köszönhetik, melylyel, dacára azon ócsárlásoknak, miket elavult intézményeikről olykor hallhatni, dicsekedhetnek, és mely a szigorúsággal kezelt fegyelem miatt legkevésbé sem szenved. Annyi bizonyos, hogy sokkal népszerűbbek, mint más számos országban a gimnáziumok. A meggyőződés általános, hogy épen a public schools képesek a nemzeti szellemet táplálni, kicsinykedő önzést idején elfojtani, férfias és nemes elhatározásokra buzdítani. Ezért nyilatkozott Canning is rólok következőképen: Hogy történelmünk csaknem szakadatlan sorát mutatja föl oly férfiaknak, kik szóval és tettel legsúlyosabb helyzetekben az ország támaszainak bizonyították be magokat, hogy minden téren birunk férfiakkal, kik értenek hozzá, a célt kitűzni és erre az eszközöket nem közönséges észszel megválasztani és alkalmazni, azt mindenek fölött a public schoolsnak és egyetemeinknek köszönhetjük.

Sok iskola idő folytán eredeti rendeltetésétől arisztokratikus célokra távolíttatott el. Így péld. a winchesteri intézet és a londoni charterhouse eredetileg „pauperes et indigentes scholares“ számára volt alapítva. De azért itt az első családok fiait láthatni a nép legszegényebbjei közé vegyülve. Maga azon körülmény, hogy az ifjú ily iskolában volt, bizonyos nemesi rangra emeli őt, és aztán nem jó kérdésbe: gyárnok vagy gróf fia vagy-e? Minden ily különbség ki van ekkor, gyakran az egész életre, egyenlítőve. És sokan azt tekintik ez iskolák legüdvösebb gyümölcsének, hogy az ifjút a döllyftől elszoktatják, és kényszerítik, hogy magához hasonlókkal mérkőzzék. Erre otthon az ifjú patriciusnak nincs alkalma, hol mint urfinak minden megenged-

tetik; míg a nyilvános intézetben erre legkisebb tekintet sincs. Így készítetik elő a szellem a viharoknak a későbbi életben elviselésére.

Ha az eddigiek kedvező véleményt képesek az angol ifjúságról szülni: más részről tagadhatlan, hogy az ott uralkodó szellem bajt is okoz. Miután meg van engedve, hogy az ifjúság a társas életben korán tanúsítson férfiaságot és önállóságot; miután már a fiú is szülők és tanítók által önálló személynek és gentlemennek tekintetik: a gondtalan, vidor ifjúkor rájuk nézve gyakran elvész. Füllépésükben és magokviselésében a felnőtteknek rájuk ható tekintélyéhez alkalmazzák magokat; minek következtetése, hogy amaz elfogulatlan vidorsággal s a gyermek és ifjúkor poeizisével nem bírnak, mely e kort nálunk is jellemzi. E kora komolyság különösen a quäkerek gyermekeinél van leginkább kifejlődve, és valaminek felekezet az angol jellemet általában tulságában képviseli, úgy, különben igen jól szervezett iskoláikban is, nagyon kevés ifjúi vidorságot találhatni, de e helyett igenis őszinteséget és nyíltságot.

Az angol gyermekek tizenkét éves korukon túl egészen férfiasan viselik magokat; minél fogva bízhatni is bennök, és gyakran magokra hagyják őket ott is, hol lélekjelenlét kíváncsít. Sokszor láthatni kis fiúkat az omnibusz tetején oly veszélyes helyzetben lebegni, hogy nálunk a papa bizonyosan inkább ülőben, vagy lábai közt tartaná. De Angolországban azon vélemény uralkodik, hogy az ifjúnak szükséges a veszélyt megismerni és feledni tanulnia. Innen van, hogy náluk a szerintünk veszélyes játékok és fogadások igen kedvesek. Ilyenek a vízi mulatságok (aquatic amusements) csinos kis csónakjaikon. Ezeket nem csak edzési és ügyességszerzési eszközökül tekintik, hanem egyszerűsmind arra való, hogy a tengeren uralkodó nemzet rettenthetlen szellemét már az ifjú korban képezzék. És csakugyan ez ifjú nép oly bátor, szilárd és büszke, mintha azon öntudatot, hogy ők ó Angliának szülöttei, már az anyai tejjel beszívták volna.

Különös mégis, hogy ez ifjúság más tekintetben szellemi képzésre nézve tovább éretlen, mint máshol. Ezt némileg a tekintélyelismerés tulságából magyarázhatni. Kitűnő és elfogulatlan férfiak állítják, hogy az oxfordi és cambridgei tanulók közt nagyon kevés van, ki sajátelvekkel bírna,

vagy ki valamit szabad tudományos buzgalommal tanulmányozna. Az egyetemeken a nagyobb rész nem sokat tesz, hanem csak mulat, és a szorgalmasokban sem tapasztalhatni semmi tudományos önállóságot. Csak miután így éveket töltöttek volna, villan föl előttük egyszerre a szellemi világosság. Az angolok előtt ez épen nem feltűnő, mert azt hiszik, hogy ez ismeret és akaratérettség mindeniknél előbb utóbb bekövetkezik, minél fogva szerintők a gyermek és ifjú kort nem szükséges sokat szabályozni, sőt inkább magára kell hagyni, legyenek hajlamai bármi balgatagok.

Erősíti e nézetet az angolok azon meggyőződése, hogy az ismeretek szerzése a növelésnek csak második feladata, melyre még az élet elég alkalmat fog nyújtani. De hogy az ifjú maga képes legyen ez alkalmat megragadni és felhasználni, annál szigorúabban kell venni az első feladatot: a jellemképzést, mert az e tekintetben történt mulasztásokat később nem lehet helyre hozni. Az angol növelészet e szerint fő gondját arra fordította, hogy az ifjúságban az akaratot helyesen szilárdítsa; a jót az által akarják megismertetni, ha azt gyakoroltatják. És ez irány az életben is nyilatkozik, mint azt csaknem valamennyi kitűnő férfi életrajza bizonyítja.

Mielőtt ezen, az angol iskolák, különösen a régi public schools fegyelmét tárgyzó, cikket befejezném, vessünk még egy pillantást azoknak külső viszonyaira.

Az intézetek többnyire nem oly tágasak, hogy az alapításuk óta folytonosan szaporodó ifjúságot befogadhatnák. Így Etonban mintegy 659 növendék van, kik közül csak 70 lakik az intézetben; a többiek, kiket „oppidans“-oknak neveztetnek, 20—30-ával magán egyéneknek vannak a városban elhelyezve. E szállást adók neve „dames“, hihetőleg onnan, hogy eredetileg tisztességes koros nők lehettek, kik az ifjúságról való gondoskodást magokra vállalták. Az illetőknek erre az igazgató által kell felhatalmaztatniok, ki e felhatalmazást ismét vissza is veheti. Az intézeti helyek nagy részben díjmentesek.

A belső elrendezés, noha igen különféle, többnyire nagyon célszerű. Némely helyeken a háló termek úgy vannak rendezve, hogy a nyoszolyák nappal nem is láthatók, olyanok, mintha szekrények volnának. Rendre és tisztaságra nagy gond fordítatik; valamint arra is van tekintet,

hogy a termék tágasak, világosak és könnyen szellőztethetők legyenek. Szigorú felügyelet van a növendékek testi tisztaságára is, ágy és fehérneműt gyakran változtatnak; télben mindenki tartozik egyszer hetenkint lábát mosni, nyáron gyakrabban.

A betegeket gondosan ápolják, az orvoson kívül rendszeren koros nők (matrons nurses). A cselédek (mindenütt férfiak), nehogy a növendékek adományaira szorúljanak, jól fizettetnek, és többnyire tisztességes, nem műveletlen emberek, kik a nélkül, hogy felügyelettel volnának megbízva, jelenlétük által mégis sok helytelent megakadályozhatnak.

III.

Hátra van még, hogy az angol tanintézetekben divatozó oktatásról is adjak értesítést.

Az angol tanítvány ismereteinek köre szűkebb, mint más országokban, péld. Némethonban hasonló fokon, de abban, mit az angol ifjú tud, sokkal biztosabb.

A tanító fő foglalatossága abban áll, hogy a föl adottat a könyvből kikérdezze s ismét újat adjon fel. Ezt tudva, könnyebben megérthetjük, mikép lehetséges, hogy az angol iskolákban többnyire valamennyi osztály számára csak egy tér, rendszeren egy nagy terem van, melyben annyi tanszék (kathedra) áll köröskörül, többnyire oly padokkal, melyeken irni nem lehet, a hány osztályt az intézet magában foglal. Ők azt állítják, hogy ez együttléthez annyira hozzá vannak szokva, hogy általa sem tanítók sem tanulók nem zavartatnak; és hogy szükséges, mikép jókor tanuljanak „ad hoc“ figyelmezni, akarmi történjék közöttük. Ha azonban valamely tanító szükségesnek tartja, hogy osztálya a többitől el legyen zárva, a legközelebbi osztálytól egy nagy függöny lebocsátása által különíti azt el.

A mintegy 18 év óta újra fölépített King Edward's schoolban, Edinburgban, a sajátképi iskolai terem hossza 150, szélessége 30, magassága 45 láb. Egyik végén magas trón áll az igazgató számára, s az átellenes falnál a „second master“ tanszéke, a hosszú falaknál pedig négy tanszék ugyanannyi altanító (ushers) számára. A „head master“ állásából oktatás közben valamennyi osztályra felügyelhet, mit már csak azért is szükségesnek tartanak, hogy ez által né-

mely tanítók a hanyagságban vagy keménységben meggátoltassanak. Hogy azonban ez egész berendezés, kivált felsőbb osztályokban, céltalan, ha azt akarják, hogy az oktatás ne legyen csupa gépies működés, be kezdik látni, és már Etonban, legalább a sixth form számára, van egy külön „igazgatói osztály“ nevű tanterem. Dr. Arnold pedig, ki a szárazföld iskoláinak szervezetével ismeretes volt, valamenynyí osztály számára külön tantermet hozott be, a nélkül, hogy nagy ellenszegülésre talált volna. De annál nehezebben boldogult egy más ujitással a leckerend szokásos egyformaságának megváltoztatásában, a mennyiben a latin versek készítését korlátozva, e helyett szellemképzőbb oktatást akart behozni. Végre magának is be kellett látnia, hogy hiába küzd a közvélemény ellen.

A nevezett verselési gyakorlatok s azok bírálása még most is fő részét foglalják el az iskolai foglalkozásnak. Különösen feltűnő azon mód, mely szerint e gyakorlatok kezdetnek. Nálunk ugyanis, míg ezek szintén divatban voltak, rendesen azzal kezdték, hogy „versus turbatos“ kellett mértékbe szedni; Angolországban pedig azzal, hogy a tanulók bármi jelentésű szavakat tartoznak úgy egymás mellé helyezni, hogy a mértéket megüssék, a nélkül, hogy az értelemmel gondolnának; csak jóval később kezdenek oly verseket készíteni, hol az értelemre is van tekintet. Hogy a növendékek úgy is elég ügyességre tesznek szert, eléggé bizonyítják több rendbeli gyűjtemények, mint péld. a Musae Etonenses, Sabrinae Corolla (a shrewsbury-i iskolától), az Anthologia Oxoniensis és Arundines Cami, melyekben valamint az újabb nyelvekből (Shakespeare, Milton, Byron) latinra és görögre áttett fordítások, úgy az e nyelveken írt eredetiek is a különféle versalakokban való jártasságról és könnyűségről tanúskodnak. Ezekből látni, hogy azon mesterség, melylyel Buchanan a Györögy a szoltárokat fordította, még ki nem halt.

E gyakorlatok védelmére különösen azt hozzák fel, hogy az ifjúság ebben nagy ügyességre tesz szert; mit pedig nem tehetne, ha az ó klasszikusokat szorgalmasan nem olvasná. Azonkívül, mondják, a hatás nem csak az, hogy az ifjúság ez által a klasszikusokat megkedveli, de hogy azon öntudat, miszerint az ifjú ez ügyességet magáévá tette, az erőnek öntudata.

Szerintünk a gimnázium feladata a tudományos szellemet fölébresztteni és fejleszteni. Ezt az angolok el nem fogadják, mert ők attól nem tágítanak, hogy célunk nem tudni, de cselekedni, és az egyesnek önállósága az életben és hivatásában. Az angol iskolákban sokkal kevesebbet tanulnak mint péld. a németekben, de egyet jobban, t. i. megtanúlnak tanulni. Itélő tehetségök sokkal fejlettebb, míg nálunk a tanuló csak épen annyit tud, megnyit az iskolában tanult, s ez iskolában tanulttól való függéstől nem képes magát emancipálni.

Tagadhatlan, hogy „non scholae, sed vitae discimus“; ezt Angolországban jobban értik, mint máshol. Az iskola az ismeretek csekély összegén kívül csak tanulni taníthat. Nagyon félreérti a főnebbi mondatot, ki ha liberális nevelésről van szó, mást kíván az iskolából kihozatni, mint erőgyakorlást. Mert a tanúlandók tömegéből mégis csak aztán kell egyéni hajlamhoz képest választani. A gimnáziumok eredeti rendeltetése ugyan szintén az volt, de egy felől ifjúságunk korábban kényszerítették valamely szakra előkészülni, más felől a tantárgyak szerfölött megszaporodtak. Angolországban a közönségnek iskolák és egyetemek iránti követelései iránt sokkal állhatatosabbak, a nélkül, hogy a reformokat egészen kizárnák.

Az angol irodalom általában szegény neveléseti munkákban, míg Németországban e tekintetben évenként újabb meg újabb recepteket gyártanak. Gondoljunk csak a különben derék Herbartra *). Vagy talán Fichte nemzeti nevelést célzó tervei gyakorlatiabbak valának? Miért ismeretlenek Angolországban az ily tervek? Mert ők az élet szilárd magvával bírnak, s ez a nemzetiség és vallás. Ehez alkalmazkodik minden egyéb képezési eszköz, a nél-

*) Herbart tervei ösmertetéseül csak ennyit. A község, úgy mond, tartson egy növelőt, ki se oly közel viszonyban ne álljon a családhoz mint a házi tanító, se oly távol, mint a mostani tanító, de mint egy olyanban mint a házi orvos. Jöjjön gyakrabban mint az orvos, gyakorolja diagnózisát a gyermekek szellemi szükségsein, rendeljen, ha kell, más éghajlatot, a társalgás, az oktatási órák minősége és mennyisége tekintetében sat.; tanácskozzék a szülékkal, adjon nekik részletes utmutatást a nevelésben. Ki tagadhatná, hogy ebben sok jó van; csak azon bajjal ne volna összekötve, hogy mindez csupán a képzelem országában kivihető, kivált ha meggondoljuk népünk viszonyait.

kül, hogy eszköznél egyébnek tekintetnék. Mi ama magvallyal megegyez, ahoz híven ragaszkodnak, s az idők hulláma elrohan fölötte, a nélkül hogy lemoshatná. És ez az angol növelésnek tagadhatatlan előnye, mig máshol a sok kísérlet után ismét csak vissza kell térni az előbb elhagyott ösvényre. A filológiának oly uralkodása, milyen Németországban létrejött, oly korban, midőn az egyház feladatát feledni látszott s az állam iránti érdek elenyészett vagy legalább elhallgatott, Angolországban lehetetlen; de lehetetlen aztán azon közöny is a filologiai tanulmányok iránt, milyent most tapasztalunk, midőn a közvélemény szerint a humanizmus elve elavult. Ez csak ott történhetik, hol vallásos és nemzeti alap hiányozván, azt valami másban kell keresni, mi aztán természetesen állandóságra nem tarthat számot.

E nemzeti és vallásos alap oly szilárd, hogy az ó kort a legnagyobb elfogúlatlansággal vizsgálhatják és használhatják a nélkül, hogy annak káros hatásától tarthatnának, vagy hogy ez által a dolgok rendje megváltoznék. A kijelentés isteni munkája lényegében annyira különbözik az antik humanitás természeti kifejlődésétől, hogy a kettő egymástól változhatlan határ által van elkülönítve, és amaz sokkal magasztosabb, mint sem aggódni kellene, hogy emez által valamit szenvedhetne. Az ókori életet a keresztyén fölé emelni Angolországban már magában is nem tudományosnak látszanék, miután az ily visszalépést a történetben képtelenségnek tartanak.

Lássuk ez általános észrevételek után már magát az oktatást. — Minthogy Angolországban arról meg vannak győződve, hogy a műveltség nem áll ismeretekben: ebből az iskolákra nézve azon előny származik, hogy a tanítók az egy és főbb célnak készebbek magokat külön oktatási eszközeikkel alárendelni, mig máshol, fájdalom, mindenik el van a többitől mintegy szigetelve, a nélkül, hogy öszhangzólag egy célra működnének. És e tekintetben az angol tanítók oly következetesek, hogy vannak rá esetek, miszerint, ha valamelyik ez alárendelést saját meggyőződésével meg nem egyeztetheti, inkább kilép, minthogy szenvedőleges magaviselete vagy ellenkező hatása által az egésznek sikerét akadályozza.

Angolországban a public schools-ban többnyire a szakrendszer uralkodik, mi azonban a fő dologban egymáshoz

tartozó tanulókat a többi tárgyakban egymástól el nem különíti, mivel a tantárgyak száma különben is nagyon csekély, a tanítók száma pedig rendesen nem több tíznél.

A tantárgyak csekély számáról és a leckerend egyszerűségéről szolgáljon tanúlságul a harrowi és rugby public schools három napi órarendje a sixth form, legfelsőbb osztály, számára, mint következik:

Harrowban.

Hétfőn.	Kedden.	Szerdán.
7 ¹ / ₂ —9. Horác ismétlés és a készített versek átnézése.	Egész nap szabad idő.	7 ¹ / ₂ —9. Görög tragik. ismétl. Készített versek átnézése.
11—12. Horác ódái. 60—70 vers.		11—12. Virgil.
3—4. Homér Iliásza, 50 vers.		3—4. Euklid.
5—6. Historia romana, egy lap.		5—6. Musa graeca. 40—50 vers.

Rugbyban.

Hétfőn.	Kedden.	Szerdán.
7—8 óra. Septuaginta.	7—8. Mathezis.	7—8 ¹ / ₂ . Septuaginta.
10 ¹ / ₄ —11 ³ / ₄ . Homér.	10 ¹ / ₄ —11 ³ / ₄ . Görög tragikusok.	¹ / ₂ óra. Corpus poet. lat.
3 ¹ / ₄ —4 ¹ / ₄ . Ciceró.		10 ¹ / ₄ —11 ³ / ₄ . Francia és német nyelv.
4 ¹ / ₂ —5 ¹ / ₄ . Iambusok.		3 ¹ / ₄ —4 ¹ / ₄ . Ciceró.
		4 ¹ / ₂ —5 ¹ / ₄ . Görög prózairók.

A public-schools azon kedvező helyzetben vannak, hogy — mint az idézett órarendekből láthatni — a tanítók közt alkalmat nyújtanak egy részről testi mozgásra, más részről a tanúltaknak, hogy úgy fejezzem ki magamat, megejtődzésére, mi annál szükségesebb ott, hol az egymást felváltó tanóraban nem rokon nemű tárgyak következnek egymás után. Négy tanóránál több egy nap sincs, némelyeken csak kettő, és hetenkint nem több tizennyolcnál. Annál több idejük van a tanulóknak házi feladataik elkészítésére.

A tantárgyak legfőbb részét a biblia és ó klasszikusok teszik, úgy hogy a legközelebb multban alakult londoni kings-collegeben is, melyben a tantárgyak közé történet és földrajz, mathezis és számtan, angol és francia nyelv, sőt a

felsőbb osztályokban a német nyelv és rajz is föl vannak véve, mindezek ama két első tárgyhoz képest csak alárendöltek. Ez intézetben a tanórák 9—3-ig, szombaton 12¹/₂-ig tartatnak, a többi napokon délben egy óráig szünet lévén. Az edinburgi high-schoolban naponként reggel 9—11-ig vagy 12-ig, délután, szombatot kivéve, 1—3-ig tart az oktatás.

A public-schoolsban minden félév még két részre oszlik, melyeknek egyike „language time“, másika „history time“, mi nem jelent egyebet, minthogy az utóbbiban túlnyomólag történeti művek olvastatnak a klasszikusokból. Így Rugbyban a nyelvészeti folyam alatt a primában: Homér, görög tragikusok, Demoszthenes, Arisztoteles etnikája, Virgil, Cicero; a történetiben: Thukydidesz, Arrian, Tacitus.

Mi az oktatás módszerét illeti, az előttünk nagyon gépiesnek fogna látszani. Az emle (memoria) sokkal inkább gyakoroltatik, mint nálunk; az ismétlések nagyon gyakoriak. Az angolok véleménye szerint nem szükséges a tárgyakat érdekessé tenni, sőt inkább szoktatni kell az ifjúságot a száraz előadásra is, hogy tanuljon a gondolkodásban is tűrni és a nehézségekben kitartó lenni.

Mikép üzik az ó klasszikusokat, kitűnik a vizsgálati kérdésekből, milyenek a vizsgálatok alkalmára nyomtatnak és melyekből néhányat ide igtatunk:

Horác egyik ódájánál: szerkeszd és bontsd szét az első két verset. Az *e a* „telum“-ban hosszú-e vagy rövid? Mi a különbség az *arma* és *armus* közt? Mondj egy összetett melléknevet „*arma*“ szóból, mely fegyvertelent (defenceless) jelent. Milyen ige a *tractare*, és honnan származik? Vagy Juvenál egy helyénél: mi a különbség az „*animus*“ és „*anima*“, „*mens*“ és „*ingenium*“ közt? Miben különböznek „*servus*“ és „*verna*“, „*libertus*“ és „*libertinus*“; továbbá: „*securus*, *incolumis*, *tutus*“. Vagy Aeschylusból: milyen viszonyban vannak *πόλις* és *ἄστυ*, *εὖ πράττειν* és *εὖ ποιεῖν*, *εὐχόρως* és *χολέριως*, *χάλως* és *καλῶς*? E kérdésekhez csatlakoznak aztán a tárgyiak, melyek azonban az illető helylyel gyakran csak nagyon távol összefüggésben állanak. —

Eltekintve attól, hogy angol iskolákban nem rettegnek oly nagyon a gépies módszertől, azon véleményben, hogy ha csak egyszer a szabály az emlében megerősödött, majd

lassanként meg is fogja az illető érteni, ehhez még a kegyelet is járul minden iránt, mi régi idők óta szokásban van és több nemzedék által szentesítettett.

Azonban azért koránsem kell képzelnünk, mintha p. o. a remekírók kezelése nagyon is gépies volna. Nem tekintetnek célnak, hanem üdvös „disciplina mentis“ gyanánt szolgálnak, különösen az által, hogy azoknak fordítása alkalmúl szolgál az angol nyelvben való biztos kifejezésre. Nálok minden latin és görög óra egyszersmind angol óra.

A tér nem engedi, hogy az angol oktatási módszert hosszasan részletezzem; jellemzésül csak azt említem még meg, hogy az angolok erkölcsi becsét tulajdonítanak neki. Lényege következő: kevésre szorítkozás, központosítás, kitartás a teljes elsajátításig, türelemre szorítás a fárasztó és nehéz feladatoknál. Mi mindössze üdvösen hat a jellemképzésre; míg az ellenkező, tudományos dolgokban egyiktől másikhoz való ugrálás, a legellenkezőbb tárgyak egymásutáni következtetése nem kevésbé mozdítja elé a jellemtelenséget. Midőn sir Peel Róbert a glazgowi egyetem igazgatóságát átvette, helyfoglaló beszédében intette a tanulókat, hogy a génius inspirációjában való bizalomtól óvakodjanak, mert reális sikerhez csak szorgalom és fáradhatatlan kitaratás által juthatni. Mely mondat Schiller ama kifejezésének mintegy kommentárja: „Das Genie ist der Fleisz“*).

Az angol ifjúságban nem találhatni föl benső odaengedést, élénk lelkesedést valamely kedvenc tantárgy iránt. — Minden tanulás kötelességszerű cselekvés jellemével bír. Ennek következtetése, hogy a tanulás eredménye ritkán fényes, de annál egyformább és biztosabb, mi ismét a jellemképzés próbája.

Azonban ideje, hogy az egyes tantárgyakra fordítsuk figyelmünket. És itt mindenek előtt az anyanyelvi gyakorlatokkal, s általában az iránylyal kezdhetjük. Valamint főnebb a harrowi lekerendben a versek száma meg van határozva, melyeket egyszerre kell megtanulni, úgy némely iskolákban az irányfeladatok is, miszerint például egyik tanintézet első osztályában az iránygyakorlatnak legalább 40 sort kell magában foglalnia. Ez nekünk csaknem

*) E szavakból sokat tanulhatna egy némely feleszüetett lángész, ha ők ugyan valamit tanulhatnának.

nevetségesnek látszik, kik hozzá vagynak szokva, felsőbb osztályú tanulóinktól egész értekezéseket követelni. És ennek dacára is a public schools növendékei később igen jó stílisztáknak bizonyítják magokat. Általában az angol iskolákban nagyon keveset irnak, valamint a tantermek sincsenek a szerint rendezve; úgy hogy ha a fiú olykor irni akar, íróasztalúl térdét kell használnia. A feladatok egészen egyszerűek, gyakorlatiak, melyeknek célja rendesen a figyelem és észlelés gyakorlása. Ilyenek: különbségek és összehasonlítások, analogiák, egyszerű rövid gondolatok bővítése, földadott vázlatok kitöltése, a lecke alatti magyarázat ismétlése. A felső osztályok e nemű gyakorlatai is még nagyon khria-szerűek. Annál több gondot fordítanak a fordításokra. A legjobb művekre jutalmak vannak kitűzve, a nyertes dolgozatok kinyomatnak, és ezeken lehetlen észre nem venni a velős rövidséget, határozott fogalmazást, logikai különböztetést s kitérések nélkül cél felé törekvést.

A vallástan a német iskolai programokban, és a mieinkben is a „tudományok“ rendébe van sorozva, s úgy tekintetik, mint péld. a természettannal sat. koordinált tantárgy. Ez az angoloknál ismeretlen. Oktatás előtt naponként ájtatoskodás tartatik, s ezzel a biblialecke összekapcsolatik. Az osztályban is főgond fordítottatik a sz. írás ismeretére, mely a felsőbb osztályokban az új testamentom az eredeti görög nyelven, az ó szövegség pedig a „septuaginta“ szerint olvastatik, vasárnap délelőtt is egy óraig. Szigorú magyarázatot nem kap a tanuló, mi annál inkább nélkülözhető, mivel az egész szentírással lassanként úgy megismerkedik, hogy az maga magát magyarázza. A tapasztalás azt bizonyítja, hogy a biblia egyes kifejezései és képzetei, eredeti mélységökben, szórakozott, refleksiókkal telt korunkra nézve nagy részben idegenekké lettek; de annak összefüggő egésze még korunknak sem érthetetlen. Angolországban minden vallásos oktatás a bibliához kapcsolódik, külön előadások hit- és erkölestanból, egyháztörténetből sat. nincsenek. A biblián kívül az alsóbb osztályokban még az egyházi katekhizmus, a felsőbbekben a Paley evidences-ei és horae Paulinae vannak szokásban.

Filozofiai propedeutika mint külön tanulmány nem jó elé; de a ki észreveszi, mikép alkalmazzák az első

osztályban Arisztótelest, ebben ama helyett elég kárpótlást fog találni.

Hol a történelem a leckerendbe föl van véve, ez nem annyira a történet előadása, mint inkább arra való utasítás, mikép kell a történeti műveket olvasni. Így az ó történetet nagyon könnyű a görög és római történetírókkal összekapcsolni, s ekkép egy lecke alatt kettőt végeznek, épen úgy ha az újabb történelem kézikönyveiül Mignet vagy Guizot műveit választottuk, ezek egyszersmind a francia nyelvben való gyakorlásul szolgálnak. Ezeken kívül Markham, Hallam és Russell munkáit használják a történelmi órákban. Éles politikai pártszínezetű műveket iskolai használatul választani tilt egy részről a helyes nevelészetű tapintat, más részről azon tekintet, melylyel az iskola a politikai nézetek különfélesége iránt van, mint melyek a szülékről fiaikra átszármaztak. Hogy egyes történeti művek a főnebb leírt mód szerinti olvasása hézagokat hagy a világtörténet ismeretében, tagadhatatlan; és ezt az angolok igen jól tudják, de nem is tekintik nagy bajnak, mert nekik célok, hogy a tanítvány csak valamely szorosan meghatározott szakaszban legyen jártas.

A történelem, régészet, földrajz, természetrajz magán tanulmányozása szerfölött könnyítettik és előmozdítatik a nagyon célszerűen rendezett, többnyire igen jó rajzokkal ellátott iskolai könyvek által.

A tántárgyaknak főnebb előadott egygyéolvadása még inkább alkalmaztatik a földrajzra nézve, mely alig található valahol külön tantárgyúl kijelölve. Mert azon véleményben vannak, hogy az az ifjú, ki a történetet olvassa, kénytelen a földrajzra is fordítani figyelmét, mivel különben a történeti eseményeket jól meg sem értheti. A vizsgálati kérdések fölteszik a földrajznak a történelem gyámolítása végetti tanulmányozását. Az új földrajz pedig a sajátképi oktatás köréből egészen ki van rekesztve, a régre melleleg kiterjeszkedni a remekírók magyarázatánál kénytelenek. Coleridge azt mondja: „ha Ilisszusról, Orontesről az iskola által tudnak valamit, a Gangeszről és Missziszipiról annál inkább fognak magok gondoskodni, a mennyiben az utleírás érdekesebb a Cellariusnál“.

Ugyanő a mathezisről a „public schools“-ban teljességgel semmit sem akar tudni. Most azonban valamennyi

iskolában tanítják, többnyire Euklid után; de képző erejéről még most is tart a vita a hirlapokban. A csupán matematikus — mondják ők — a szó magasb értelmében nem nem nevezhető művelt embernek; nem egyéb ő mint eszköz, némely műtételek véghezvitelére.

A természeti s általában az ugy nevezett reáltudományokat nem tárgyalják, miután azokat olyanoknak tekintik, melyek a későbbi élet hivatalához tartoznak, míg Németországban ezeket tekintik imitt amott századunk sajátképi humanizmusi tanulmányainak. Az angolok azt hiszik, hogy az ifjúság nem képes velök hozzájok illőleg foglalatoskodni, és hogy bennök, valamint az új nyelvekben is — bár mennyire szükségesek is a gyakorlati életben — nagyon kevés foglaltatik, mi az emberi szellemet sajátképi rendeltetésére képezné; az iskola szerintök eleget tett kötelességének, ha az észlelés és ítélet tehetségét annyira képezte a növendékben, hogy ezek képesek vele ama tárgyakat megértetni, ha idővel ezekhez fogja vonni hajlama. Hogy ezt el is éri, bizonyítja az angol természetvizsgálók számos példája. Az edinburgi high school-ban a vegytan és földisme, mint szabad tantárgy fölvetetett, de abban kellett hagyni, mivel hallgatók nem voltak, noha a tanító kitűnő volt e szakban.

Az éneklés egy iskolában sem általános vagy köteles tantárgy; némely intézetekben az isteni tiszteletnél való karének a jótétemények föltétele, valamint az oxfordi college All Soulsban a régi forma szerint csak a „bene nati, bene vestiti et mediocriter docti sc. cantare“ fölvehetők, mely utóbbi azonban ma már elhagyatik.

Imitt amott kísérleteket tettek a testgyakorlattal is; de ezzel is, miután az ujság ingere elenyészett, föl kellett hagyni; mi Angolországban ismét nem nagy hiány, miután az ifjak országszerte divatozó derék játékaikban elegendő kárpótlást találnak bármi mesterkélt iskolaszerű gimnasztikaért.

Ezek az ugy nevezett public schools általános alapvonalai, többet alig lehetne a létező számos egyéni különbféleség mellett összevonni.

A felsőbb osztályokba való áthelyezés a karácsoni szünnapok előtt tartatni szokott fővizsgálat eredményétől, vagy pedig az időközietektől is függ; némely intézetekben

azonban meg van engedve, hogy a tanulók a tanfolyam alatt is áthelyezés végett jelentkezzenek. Az igazgatói osztályban rendesen mindenik két évig marad; ha valamely ifjú 18 éves és még nem jutott a primába, azon tanácsot adják neki, hogy távozzék el.

A külső viszonyok, péld. a költségek a különböző iskolákban még kevésbbé összhangzók. Ezeket, ha tekintetbe vesszük is, hogy Angolországban a pénznek sokkal csekélyebb bece van, nagyoknak kell mondanunk. A merchant tailors school-ban a tandíj évenként 10 font; a Kingscollege-ben az oktatás a három évi folyam mindenikében valamivel több 7 fontnál; ugyanott az előkészítő oktatás azon tanulók számára, kik még nem képesek az előadást követni, minden folyam $8\frac{1}{2}$ font, s bekebelezési díj 5 font. Az edinburghi high school felső osztályaiban 5 fontnál valamivel több a tandíj évenként. És hogy a növelőintézetekben fizetett szokott díjak egy példáját is lássuk, megemlítjük, hogy ez Harrowban 119 fontba kerül, a szülék tartozván ezen kívül ruházatról, könyvekről, oda és visszamenetelről gondoskodni, s ehez járul, hogy a szünnapok csaknem 4 hónapig tartanak (nyáron tovább 7 hétnél, karácsonkor 4 hétig). Etonban a tütornál lakó 120 fontot fizet.

Még egy szót a szorgalomra való ösztönzésről. Ennek leginkább elterjedt ingere a becsület, az iskolában és a nyilvánosságban. A legfőbb osztályt kivéve mindenütt vetélkedés van szokásban. Ezen kívül a szorgalom és jó magaviselet jutalmául szolgálnak a különféle pályadíjak, becses könyvek, emlékpénzek sat., valamint kilátás ösztöndíjakra és más jótéteményekre. Szóval a jutalmak és kitüntetések szerfölött el vannak terjedve, mi nem csekély ellentétet képez az angol jellemmel, a mennyiben a kötelességszerű magaviselet részesül kitüntetésben. Az még hagyján, ha a fiú egyes tollmetszésért is kap jutalmat; de alig hihető, hogy lányok jó magaviseleteért ezüst keresztet kapjanak, hogy azokat nyilvánosan viseljék; és ez is történik. — Van azonban néhány magán intézet, hol se nem vetélkednek, se jutalmak nem osztatnak, és ezek is csak annyira mennek, mint mások.

A jutalmak kiosztása nyilvános ünnepélyek alkalmaul szolgál, melyek iránt a közönség nagy részvétet tanúsít, és melyek hírlapokban is megvitattatnak. Saját művei-

ken kívül ilyenkor a növendékek hazai, francia, görög és latin írók műveiből részleteket vagy egész műveket is adnak elé. A Westminster-school régóta híres Terenc műveinek jeles előadásáról. Dr. Wiese tanúsága szerint a Kings-collegeben legsikerültebbek a Plautus és Shakespeare darabjaiból választottak.

Vizsgálat nagyon gyakran van, névszerint újabb intézetekben minden folyam végén, „for places in the class, for promotion, for prizes“. A fővizsgálat a karácsoni szünnapok előtt tartatik, szóval és írásban. A legjobb tanulók nevét hírlapok közlik. Programmok „tudós“ értekezésekkel nincsenek divatban, de igenis tanodai tudósítások; a Kingscollege saját naptárt is ad ki. Az évi tudósítások magokban foglalják a vizsgálatok eredményét, a vizsgálati kérdéseket, a „duces“ (egyes tantárgyakban első tanulók) és „captain“ (primus omnium) neveit. Az iskola dicsőségére a növendékeket még azután is figyelemmel kísérik, midőn azok már kiléptek, s ugyanazon tudósítások meghozzák az arról szóló jelentést, ki lett az illető tanoda volt növendékei közül az egyetemen „wrangler“, azaz ki nyerte el az első fokot különös dicséret mellett, ki részesült jutalomban sat. E szerint a tanulók mindig megismerkedhetnek az iskola múltjával, s ez által szorgalomra serkentetnek. A jutalmak részint oly nevezetes emberektől származnak, kik valaha az intézet növendékei voltak, például a Peel-medal, vagy pedig a hazai történelem és irodalom valamely jelesének emlékére alapították, mint a Milton-prize, Porson-prize.

Valamint az államban, úgy már az iskolában is gond van rá, hogy a történeti fonal meg ne akadjon. A fiúk tudják és igen sokat tartanak rá, hogy ugyanazon helyen élnek, hogy ugyanazon levegőt szívják, mint annyi férfi előtők, kik a hazának büszkeségei. Elősegítik az emlékezetet némely külső jelek is. Így Westminsterben most is látható Drydennek egy padba mélyen bevésett neve, Harrowban megmutatják az utasnak Byron fáját, neve pedig sok másé közt könnyen észrevehető a tanterem falán, valamint Peelé, az előbbinek iskolatársaé, közel az igazgató tanszékehez; Etonban Porson Rikhardé, a híres lord Wellesley é és testvéreé lord Wellingtoné sat. Így, mit nálunk rend tekintetéből tiltanak, a neveknek padba metszése vagy

falra írása, Angolországban erkölcsi tekintetből meg van engedve. Kitűnő férfiak arcképei is, olyanokéi t. i. kik az intézetnek jötevői valának, a tanteremben és ebédlőben függenek a növendékek szemei előtt.

Midőn ekkép az iskola multját minden ünnepélyes alkalommal mintegy a jelenbe helyezik, ezeknek története a hazaéval összeolvad. Innen magyarázható azon kegyelet is, melylyel az intézetek iránt azok viseltetnek, kik egykor növendékei valának, mely kegyelet több ízben a költészetben is nyilatkozott. Ilyen Byron költeménye Harrowra, Gray-é és Moultrie-é Etonra, lord Wellesley gyönyörű latin elegiája a Temze melletti etoni szomorú fűresat. Ez utolsó, ki Indiának kormányzója volt, egész élete folytán annyira ragaszkodott Etonhoz, hogy nem akart máshol, mint ott eltemettetni, mi meg is történt.

Valamely intézetnek volt egykorú növendékei férfikorukban is ünnepélyeket rendeznek emlékére, megajándékozzák, szóval, viszonyban kívánnak vele maradni. Mindez az iskolák gyarapodására nézve nagy fontosságú; mindenki azon iskola becsületét, melynek kiműveltetését köszöni, a magaénak is tekinti, épen azon értelemben mint ott mindenki a haza becsületét egyszersmind a magaénak is tartja, sokkal nagyobb mértékben, mint máshol.

A régi iskolák iránti kegyelet azonban az illetőket koránsem vakítja el azok hiányai iránt; de bíznak ez intézetek fejlődési erejében, valamint a többi angol politikai intézményekében is, melyek gyakran azon fákhoz hasonlóak, melyek imitt amottelszáradván, másutt annál ifjabban kezdenek zöldelni és a törzs és gyökerek meg nem gyöngített erejéről tanúskodnak.

Szeberényi Lajos.

SZENTKÖLTÉSZET.

Reggeli ének.

(VIII. zsoltár szerint)

Serkenj föl lelkem, a nap feljöttével,
 Dicsérd az urat öröme nékeddel;
 S mint a test kél az álom ágyából:
 Kelj föl te is a bűnnek álmából.

Áldozatra kész a földnek határa,
 A teremtőnek magasztalására;
 Értelmed te is ha fölemeled,
 Örül az ur, mert képét viseled.

Uram! te cselekszed, hogy a nap fénye
 Támadjon föl az éj sötétségére:
 Ó gyujts lelkemben is bölcseséget,
 Adj világot, hadd értsenek téged.

A puszta földet harmattal itatod
 Hogy zöldeljen s hozzon gyümölcsmagzatot:
 Harmatoztasd rám lelked kegyelmét,
 Teremjen éltém erény gyümölcsét.

Segíts ó uram! hogy szent akaratom
 Betöltése szentelje meg e napot.
 S végső napom ha jő, jöjjön velem
 Az örök élet kívánt reggele.

Miskolci Pál.

Esti ének.

(CXVI. zsoltár szerint)

Miért sietsz nyugodni ó te nap!
Búsan nézek az elhaló sugárra,
Nélküle oly árva a föld határa,
Oly szomorú az esti alkonyat.

Ha búcsút vesz földtől a napsugár,
S a szunnyadó mezőre homály borúl,
Néma csendében a kebel elszorúl,
A szív epedve viradatra vár.

Miért félek tőled szép alkonyat?
Hisz te bennünket pihenni hívogatsz,
Gond, munka után álom karján ringatsz,
Mely a fáradt embernek nyugtot ad.

Sorsomat látom benned csendes est!
Egykor reám is enyészet éje száll,
Földi pályámnak határt vet a halál,
Sirba hanyatlik e romlandó test.

Ó! ki mondja meg, érek-e reggelt,
Derül-e reám új napnak hajnala,
Fog-e kímélni a sirok angyala,
Vagy rám terítik a halottlepet?

Ó Isten! engedj csendes szunyadást,
Hogy a setét éjt békén aludjam át,
Békében érjem az új nap hajnalát,
Ne bocsáss rám vést, ne küldj rám csapást.

De ha az változhatlan végzeted,
Hogy szemem több földi hajnalt ne lásson,
S számomra holnap rokon kéz sirt ásson,
Adj a siron túl örök életet.

Somosi István.

Feltámadok.

(LXXXIX. zsoltár szerint)

E föld az embernek csak rövid szállása.
Az élők keze a hunytak sirját ássa.
Elhal a portest, dicső művei szétmálnak,
Alávetve vannak enyészetnek, halálnak.
„Por vagy“! ki van mondva az ítélet felettünk;
Meghalunk mindnyájan, kik anyától születünk.

De ha a természet közsorsa változás,
Ha a sötét éjet kíséri viradás,
Ha mindig megújul földünk évi körutja,
Miután pályáját a nap körül megfutja,
Ha végzetszerűleg élet váltja a telet,
A földet álmából felkölti a kikelet:

Reménynyel tekintek a sirgöröngyökre,
Hogy ezek sem fedik porómat örökre.
Ha hozzánk van kötve a folytonos változás:
A sirok népére is jövend feltámadás.
A fájdalom könyétől ázott halmok felett
Hosszú álom után megrezzen az új élet.

Uram, valósítsd e boldog sejtelmemet,
Hogy örökre a sirhalom el nem temet.
Hogy ha majdan rám nehezül is a végálom,
Égi hajlékidban új hazámat találom.
Boldogító hittel ölelem a szent kezet,
Mely földi pályámon túl mennyországba vezet.

Somosi István.

Uj évi elmélkedés.

(Zschokke után)

Ki éveimhez újabb évet tűzél:

Mi vagyok én, hogy rólam emlékezzél,

Uram, hogy gondot tarts reám híven?

Miként legyek hálás, óh én mulandó?

Szerelmedet nem éri föl halandó:

Szerelmed mindig uj leszen.

Kezed, vetőként világokat szóra,

Teremtő tetteidnek mély titkára

Vakító fény ver, öszhang és vihar.

És végetlen sorában műveidnek!

A nap, mint egy csekélység jelenik meg,

És a föld csak mint egy rovar.

Vajjon ki olvasott a sors könyvében,

Hová, óh minden lények lénye! szépen

Az ég rendét fölirták ujjaid?

Vajjon ki ült te veled egy tanácsban,

Hol a törvényt kimérted e világban,

Hogy aként fussa utait?

Minden dolgoknak nálad ősviszonya,

Mely nagy körében bölcseséggel fonja

A szükségesség hosszú fonalát,

Kétségbe, buba dől a gyenge lélek:

S a sors törvényei változást nem érnek

Minden örök időkön át.

Adtál hitet, adtál észet életemhez,

A mennyi e vizályos földi léthcz

Elég áldás, elég átok lehet...

S hogy bűnöm súlyát, melyet érdemeltem,

Zajongva inkább, mint békén viseltem:

Mutatja gyöngeségemet.

Engedd atyám! mig e világon élek,
 Ne vádoljam a sorsot könnyelműleg:
 A túlvilágra mért borúl homály?
 Ne szitkozódjam a bűnnek uralmán,
 S az eltiport erény árva siralmán.
 Itélni fogsz és az megáll.

Ha félelem és kétség ostromolna,
 Ha egyik éj a másikra omolna,
 S ha minden érzés bennem háborog:
 Még akkor is, szívem hozzád emelve,
 Előtted leborúlok, és remélve,
 Hogy el nem hagysz, boldog vagyok.

Miskolci Pál.

Jézus és a vádlók.

Eredj el és többé ne vétkezzél. Ján. 8. 11.

Jézus a dicső istenember,
 Isteni hit és érzelemmel,
 A ki a hol járt s megfordúla
 Jó példával tündöklött vala:
 Szenvedésének napjaiban,
 Midőn megjelent a templomban,
 Az olajfák hegyéről érve
 Az Istennek dicséretére:
 Álmélkodva hallgatá a nép
 Ajkáról az isteni ígét.

S im hozzája közelgetének
 Az írástudók és a vének,
 A színlelő farizeusok,
 Képmutató tudományosok;
 Hozván egy asszonyi állatot,
 Ki paráználkodni mondatott;
 Kérdezvén: mit kövessenek el
 Az ily nyilvánvaló bűnössel,

Mert hogy kővel kell verni agyon,
Mózes törvényében az vagyon.

A rossz akarat sugallata
Ezt csak azért kérdezé vala,
Hogy a Jézust megkísértenék,
S gonoszság törébe ejtenék.
Jézus pedig aláhajolva
Ujjával a földön ír vala,
Mindenható lelke pediglen
Kémlél a vádoló szívekben;
S midőn szorgalmaznák a kérdést,
Hogy mondaná ki a büntetést,
Magasztos ajkáról ezen szó
Vala ítéletül hallható:
„A ki nem bűnös közületek,
Az vessen rá először követ“.

És viszontag aláhajolva,
A mester a földön ír újra.
S míg isteni eszmékbe téved,
Fölébred a lelkiösméret
A vádló népség szívében,
S a bűnös volt mély érzetében:
Elkezdvén az első nép s vének
Egytől egyig mind kimenének.

Jézus pedig átszellemülve,
Látja, hogy senki sincs körülé,
Egyedül az asszonyi állat,
Marván szívét igaz bűnbánat.
Szólott szelíden az asszonynak:
„A te vádolóid hol vannak?
Hol van ki kárhoztat tégedet,
Aján hordva a te vétkeidet“?

A nőben a töredelmes szív
Érzeménye nehéz tusát vív.
S hangjain a bűnbánó szónak
Ekként felel a megváltónak:

Bűnös lelkemet látja Isten,
A ki vádolna, senki sincsen.

Látván Jézus a bűnbánatot,
Mit a félemllett nő mutatott:
Szól: „ha vádlóid elmenének
Én is nem kárhoztalak téged.
S míg bűnödről megemlékeznél,
Eredj el s többé ne vétkezzél“.

Ember! kit rosz akarat hevít,
Kárhoztatni társad tetteit,
Eszmélj, hogy a gyalázat, szégyen
Önmagad fejére ne térjen.
Ha vádolsz s a lelkiösméret
Sintén vádol és mardos téged,
E szent szavakra emlékezzél:
„Eredj el s többé ne vétkezzél“!

Czelder Márton.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÖK.

Papszentelési mód a dunántúli ág. vallásuaknál a XVII. század elején.

Az uy Praedicatorok felszenteleseknek rendi és céremonialia mely az mi Gyülekezeteinkben Isten igejenek folyasa szerint megtartatot mindenkor, s megtartatik most is.

Szokas mikor az üdö engedi, hogy vagy chak edgis az Ordinandusok közül, ha töbtül nem lehetne is az Ordinatio előtt praedicallyon. Ez el vigezedvén, az fölszentolásra valasztatot személy az oltarhoz allyon az töb seniorokkal egyetemben, és az kik Ordinaltatni akarnak azokkal maga eleiben szolithia, es az utan az egesz Ecclesiavall, es az Ordinandusokkalis egyetemben terdre alvan kezdgye enekelni ezt az következendő könyörgést az Szent Lélek Istenhöz.

Jovel Szent Lélek Ur Isten, latogasd megh az te hiveidet. Es ő bennék szeretetednek tüzet gerjeszd föl. Ki az egy igaz hűtnék tökeletes vallasara, különböző nyelven szolló nepeket intesz. Dicziret te neked aldott Isten.

Es el vigezedven mondgya az fölszentölő imez Collectat.

Bocsasd ki Ur Isten az te szent lelkedet, es teremtetnek Alleluja.

Az gyülekezet felellyen.

Es megh ujtod az földnek szünet.

Ez utan imatkozzék az ordinalo személy mondvan Imadgyuk az Ur Istent.

Eörök mindenható Isten, kinek lelke által, az Anyaszentegyhaznak tellyes tagia szentölteték és vezérelteték, halgas meg minket minden rendekert könyörgöket, hagy az te kegyelcmessigednek aján-

déka által, mind ezektől tiszta szüübül szolgáltassék neked az te szent Fiadnak az mi Urunk Jezus Christusnak általa, ki te veled el es uralkodik Isten, az Szent leleknek egyességiben mind öröken öröken. Ugy legyen.

Mondgya az Gyülekezet. Ugy legyen.

Ez után ismeg imez mas Collectat enekellye az felszentelisére való személy.

Az Christus szenvedet az mi bűneinkert.

Az gyülekezet felellyen.

Es fel tamadot az mi megh igazulasunkert. Alleluja.

Ismeg az Ordinalt személy imatkozzék s mondgya

Imadgyok az Ur Istent.

Ur Jezus Christus, fő es jó Pastorunk, kérünk tegedet, hogy az te niajadat engedelmessiggal halgasd megh, es az te juhaidat kiket dragalatos vereddel a keresztán megh váltottal, ne hadgyad az pokolbeli ördögnek be rohanasa által megh szaggattatni, ki az Attyával es az Szent lélekkel él és uralkodol Isten, mind öröken öröken.

Az gyülekezet mondgya Ugy legyen

Ez harmad Collectat is mondgya enekelven az felszentelő személy.

Uy szivet teremts én bennem Ur Isten. Alleluja.

Az gyülekezet felellyen

Es az igaz lelket uyíts megh az én belső riseimben. Alleluja.

Itt is imadkozzék az felszentelő s mondgya

Imadgyok az Ur Istent.

Ur Isten ki az te hiveidnek lelkeket az Szent lélek Istennek vilagosittasa által tanetottad, adgyad nekünk hogy ugyan lélekben igazat ercsünk, es az ő vigasztalásban mindenkor gyönyörködgyünk, az mi Urunk Jezus Christusnak általa. Ki te veled él es uralkodik Isten az Szent leleknek egyességiben mind öröken öröken.

Az gyülekezet mondgya. Ugy legyen.

Ezek után fölkelvén terdrül az föl szentelő az több Seniorokkal es az Ecclesiával, az Ordinandosoktól, kik terden alvan felellyenek, kérdésködgyék illenkeppen.

Az közonsíges keresztyén Anyaszentegyhaznak vallása szerint. Hiszteke egy Istenben mindenható Atyában menynek földnek teremtőiben.

Felellyenek az Ordinandosok. Hiszünk.

Ismegh kerdgye az fel szentelő személy.

Hiszteke a Jesus Cristusban, az mindenható Attya Istennek egyetlen egy Fiában mi Urunkban, ki fogantatek Szent lelektül, születék szűz Mariatul, kénzatek Pontius Pilatusnak alatta, megh feszítették, megh hala es el temetetek, szalla poklokra, harmad napon halottajbul föl tamoda, mene menyegben, ülő az Attya Istennek jobjara onnet leszen el jovendő itilni eleveneket es holtakat.

Felellyenek az Ordinandusok. Hiszünk.

Ismegh kerdgye az fel szentelő személy.

Hiszteke a Szent Lelekben.

Felellyenek az Ordinandusok. Hiszünk.

Ismegh kerdgye az fő Senior.

Hiszteke az közönsiges keresztyen Anya szent egy hazat, szenteknek egyessigit, büneinknek bocsanattyat, testünknek föl tamadasat, es az örök életet.

Felellyenek az Ordinandusok. Hiszünk.

Ismegh kerdgye az fel szentelő személy.

Karhoztatoke, es nem jovallatoke, az Isten igiie, es az megh probaltatot Conciliomok által nem jovallattatot cretneksegeket es tévölgiseket.

Felellyenek az Ordinandusok. Karhoztatunk és nem jovallunk.

Ismegh kerdgye az fel szentelő személy

Hasonlokeppen karhoztattiatoke es nem jovallyatoke az Muhametnek es az Papanak hamis tudomannyat es sok gonosz talamanit, s egyetemben az Sacramentariusok Anabaptistak es ezekhez hasomlok karomkodasit.

Felellyenek az Ordinandusok. Karhoztattiuk es nem jovalliuk.

Ismegh kerdgye az fel szentelő személy.

Akarjatoke az reatok bizatot niaiat ez tevelgisektül el idegeniteni, es készek vattoke az bennetek való Isteni ajándék szerint mind ezeknek ellene szollani.

Felellyenek az Ordinandusok. Akarjuk es keszek vagyunk.

Ismegh kerdgye az fel szentelő személy.

Akartoke kegyessen es tisztessigessen elni, es egyebeknekis jó peldat adni.

Felellyenek az Ordinandusok. Akarunk.

Ezek utan igy szollyon az fel szentelő.

Az mi Urunk Jesus Christus annakokaert, ugymint lelkünk-

nek fő Pastora es Püspökő titeket ebben az hűtben es vallasban es az keresztini jó igyekezetben, kegyelmessen erősítsen es tárcson megh. Amen.

Tovabba így szollyon.

Mostan mi legyen az ti hivataltok hallyatok meg. Így szol Szent Pal errul 1. Timoth. 3. Az beszéd, hogy ha ki puspeksiget kivan, jó hivatalt kivan az. Kell pedig az Puspegnek megh fedhetlennek lenni, egy felesigű ferynek, józannak, mertekletesnek, szalasodonak, az tanításra illendőnek, nem risegesnek, nem ragalmazónak, nem undok nyeresegh kivanonak, hanem maga megh bironak, nem vörsöngőnek, nem főszvenynek, ki az ű hazanak jól viselyle gondgyat, kinek minden tisztessiggel engedelmes gyermeki legyenek (az ki pedig maga hazanak nem tudgya jól gondgyat viselni, mint viseli az Isten Anya szent egyházának gondgyat) nem iffiui indulatinak, hogy föl fuvalkodvan ne essek az karomkodo ördögnek itiletiben, szuksig pedig hogy legyen jó bizonsaga azokrulis, az kik kívül vadnak, hogy gyalazatban ne essek, se az ördögnek töriben.

Itt inti a Ephesum es Miletumbeli véneketis Actor. 20.

Vigyazzatok magatokra es mind az egész niaira, melyben az Szent Lelek Isten Püspökökke tött titeket, hogy igazgassatok az Istennek Anya szent egyházat, melyet maga verevel megh váltot. Mert tudom hogy az en elmenetelem után gonosz farkasok jűnek be kik nem fognak kedvezni az nyainak. Ti magatok közül tamadnak hamissat szollo ferfiak, hogy vonyhassak magok után az tanetvanyokat. Annakokaert vigyazzatok emlíközetben tartvan, hogy három esztendeig megh nem szüntem eyel nappal mindeniteket konyhullatasommal intenj.

Ez igeikbűl való rovid tanusag, mellyetis az föl szentelő személy olvasson.

Ez igeikbűl ertyők attyamfiai mit kivanion tülünk, kik Praedicatorok es lelki gondviseloi vagyunk az menyei felsig, tudnia illik elsőben, hogy megh ertcsék azt, hogy az mi szolgálatunk az Szent lelek Istennek szolgálattya, az ki helyhöztetettis minket az szolgálatra. Másodszor hogy eszunkben vegyük azt, hogy Commendaltatik nekünk ez az hivatal, es azért szorgalmatossan vigyazzunk mind magunkra s mind az Ecclesiara. Mert nem juhok es ökrök őrizeti bizattatek am reank, hanem az Isten Ecclesiae, mellyet draga kenchén maga verén váltot megh az Istennek fia. Ezt azért az Istennek tiszta igievel legeltetni tartozunk, es szorgalmatossan őrizkodni, hogy ne rohannyanak ebbe gonosz farkasok, kik az lölköket el idegenitik megh váltoioktul. Harmadszor ertyük életünknek is mine-

műnek kel lenni, tudni illic hogy az emberek előtt fedhetetlenek legyünk, embersigessék, tisztak, tisztessigessen éllünk, es az ily életnek nemeivel az mi rendünket es az Istennek igeiet likesitchők, es egyebeketis jo pelda adasunkal Istenünknek nyeryünk.

Annakokaert tinektekis, kik az oraban erre az Szent hivatalra kivantok szenteltetni, hivataltokban igen szorgalmatossaknak kel lennetek, minden gondviselisteknek erre kel lenni, hogy az Jezus Christus verevel megh valtót Ecclesia, az menyei tudomanyban épületet vegyen kinek fundamentoma vagyon az Apostalak es Propheetak irasiban az három közönsiges vallasban, az Augustana Confessioiban, es annak apoligiaiban, Luther Cathechismusiban az Schmalchaldiai Articulusokban es Luthernek egyeb irasiban, mellyek az mi keresztyeni egyességünknek könyveiben be vadnak foglaltatvan. Ezt penig azert kel cselekednötök, hogy az halgatok épüllyenek az juhok legeltessen az el veset megh talaltassek, az el teveledet utra hozattassék, az sebes, erőtlen es beteges megh gyogéttassék, es hogy az bakok es juhok között Isten igeje szerint valasztas tetessek.

Nem csak legeltetnetek kell penig így az juhokat, hanem megh az farkasokatis ell kell az akoltul rekesztenetek, az hamis tudományt megh köl feddenetek, es az mennire halgatoitoknak hasznos es szukseges leendő, szorgalmatossan köl intenetek őket. Kivaltkeppen penig az Papanak es az Mathumetnek dögleletes utalatossagit, egyeb tévelgőknekis, kiktől az halgatok igen könnyen el vonyatatnak, minemuek az Sacramentariusok, Cavinistak, Anabaptistak, Svenkfeldianusok, Photinianusok, es egyebek ellenök köl szollanotok, es őket Isten igeieibül es az Cathechismusbul hamissagokrul megh köl győznetek az Istentül vet ajándék szerint.

Hasómlatoskeppen tisztetek ezis, hogy az nyilvan valo bűnöket es botrankozásokat keményen fedgyetek az bűnben heverőket incsítetek, dorgallyatok mind alkalmas s mind alkalmatlan üdőben, az mint az szükség kevannya, hogy ki gyomlaltassanak az botrankozások. Mert ez megh nem leven az bűnökben el veszet lölkök az tanetok kezébül varattatnak megh.

Végezetre fedhetetlen életben ellyetek, kegyes es tisztessiges élet tükörelvel, nyaiatok előtt jariatok, jo pelda adastokkal egyebeketis az kegyessigre es az tisztessiges életre vezérellyetek, es végre az Ecclesiaert, az juhokert, az egyhazi rendekert, lelki testi aldomasert, imatkozvan, vigyazassal es szorgalmatossaggal munkalkodgyatok. Így nem leszén heaban valo az ti munkatok az Urban, hanem Isten kegyelmébül sok lelkeket nyertek es szabadetotok megh az Ur Jezus Christusnak.

Mellyeket mind készörítés nélkül, szabad akaratotok iszerint ha keszek vadtok, engedelmessiggel es szeretettel megh cselekedni, most is Istennek szünö előtt, az szenteknek jelen valo egyességében es gyülekezetiben, föl szoval mondgyatok megh.

Felellyenek itt az Ordinandusok. Keszek vagyunk. Itt így szollyon az föl szentelő.

Ha az mint magatok mondgyatok keszek vadtok mind ezeket hütötökkelis erősitenj, mondgyatok el utannom magatok kepeben fel szoval az Esküvesnek szokot igejet.

Formula Juramenti.

En N. esküsöm szabad akaratom szerint, jo lölki eszmerettel az elő Istennek menynek es földnek teremőjenek, ki Attya, Fiu es Szent lélek egy bizony örök Isten, hogy en az Apostolok Prophetak es Evangelistak irasiban be foglaltatot, menyei tudomanyt, ki rövideden megh vagon az Nicaea es az első s megh nem változtatot Augustána Confessioban, mely az ötödék Carol Csasarnak be adattatot az Athanasius vallasaban es az mi hitünknek agazatiban tisztan es igazan hirdetem, az en halgatoimnak egész eiletemben valamig öröm es halgatom el nem fogy, nemis tavozom el attul semmi articulushokban, sőt ellene mondok minden tévölgiseknek valamellyek ezzel ellenköznek, mint az Sacramentariusoke Papistake, Anabaptistake, Photinianusoke, es egyebeke Isten engem úgy segellyen.

Itt az föl szentelő személy kezeti az Ordinandusoknak fejere téven ordinallya es így szollyon.

Verba tempore impositionis manuum dicenda.

En is N. Senior tegetet tisztet szerent nevezlek es teszlek ma, az Isten igejenek, igaz hivatatot es valasztatot hirdetoive, az Sacramentumok ki szolgaltatoiva, es ezt cselekesem az közönsiges keresztyen Anya szent egyhaznak minden idobeli dicsiretes sokasa szerent. Mennyel azért es safarollyad az te read bizattatot Isten orsaganak titkait. Az örök mindenható Ur Isten, az mi Urunk Jesus Christusunknak szent Attya, szent lelkével tégetet vezérellyen, hogy nagy hasonnal munkalkodhassal az te hivatalodnak minden riseiben.

Attyanak es Fiunak es Szent Lelek Istennek neviben Amen.

Az Ordinalas után terdre allyon az föl szentelő személy, az több Seniorokkal, es az egész Ecclesiával, es így imadkozze.

Imadgyok az Ur Istent.

O irgalmas Isten, ki az te szent Apostolod által ezzel az vi-

gasztalással batorétottal meg minket, hogy teneked menyei Attyank kedved ez, hogy az keresztnek praedicallasa által üdvözüllyenek azok az kik hisznek: Kerünk tegedet alazatossan, hogy irgalmassagodból igireted szerint, ezeket az előttünk való szolgálodat, kiket az tanétasnak böchületes rendire hittal es valosztottal, kegyelmeddel erősíts, szent lölköddel ajandekozzad, ki által ezek megh erős-sittessenek, es az pokolbeli ördögnek minden mestersegi ellen, az te kedves nyaiadat akaratom szerent legeltessenek, szent névednek örök tisztessigire, es az Anya szent egyháznak épülesire, az te szent Fiadnak az mi Unrunk Jesus Christusnk általa. Amen.

Itt föl kelven az fel szentelő az halgatokat s kiváltkeppen az Ordinandusok melliet faradozo személyeket így solichia megh.

Szerelmes Attyamfiai im lattyatok es hallyatok hogy ez jelen való személyek az lelki pasztorsagra vadnak szentöltetven, kiknek mi legyen tiszték, eleibe adattatot. Mostan tiis az ti tisztetekről vegyetek tanusagot. Tisztetek azért tinektekis ez, hogy az Istennek igejet, mellyet ezek, az így elvalosztatot személyek, koztetek hirdetni sognak tisztan es igazan, jó kedvel es fügyelmetessiggyel halgassatok, az böcsületes szentesiggyekkel Isteni félelemmel élytetek, hütötöket, Istennek segitesiggyül hivasaval es kegyes eletetekkel megh mutassatok, es mindenkoron eszetekben tarcsatok az szent Palnak 1. Thess. 5. meg irt mondasat ahol így szol. Kerünk titeket Attyamfiai hogy észmerjetekek megh azokat, az kik ti köztetek munkalkodnak, az kik előttetek jarnak es intnek benneteket böcsületben tarcsatok őket szeretettel az ő munkajokert, es bekessigesek legyetek velek (mint ha azt mondana: megh ne bancesatok őket gonosz hirben, nevben, hamissan ne keverjetekek, ellene ne zugolodgyatok, se hamis itilettel őket ne terhellyetekek) az Sidokhoz irt levelinek 13. reszeben is így szol. Engedelmessekek legyetek azoknak kik előttetek vadnak es türjetekek nekiek, mert ezek vigyáznak az ti lölkeitekre, mint kiknek szamot is kel adniok, hogy orommal cselekedgyek ezt es nem nyögessel.

Tisztellyetekek azért az tanetot, es taplalasara gondot visellyetekek, mert megh erdemli az beres az ű jutalmat, es ugyan így rendelte az Uris hogy az kik Evangeliomot hirdetnek az Evangeliombulis ellyenek azok. Ebbül mondgya az Szent Pal Galat. 6. Adakozzek penig az ki szoval tanettoték minden jovaibul annak, az ki tanettya őket; mellyet ha tiis megh cselekeztek, Isten előtt kedves, emberek előtt tisztessiges léssen cselekedetötök. Erre segellyen benneteket az Attya Fi Szent lélek egy bizony örök Isten. Amen.

Eztis el végezven meghis így imatkozze az
felszentelő terdre alvan.

Mindenható irgalmas Ur Isten, mi menyei Attyank, te az te szerelmes fiadnak az mi Urunk Jesus Christusnak szaja által nekunk ezt mondtad. Az aratas bizonyara busiges, de az munkas keves, kerjetez azért az aratásnak Urat, hogy bocsassa ki az munkasokat az ő aratasara ez parancsolatod szerint, tellyes szüvel kerünk tizedet hogy mi nekünk kik az te szent igidnek hirdetisire választotvan vagyunk adgyad az te szent lölködet, hogy mi felessen te Evangelistaid az ördög világ es test ellen, hivek es tökellertesek legyünk, mellybül szent neved szentöltessek, Országod öregbedgyek, es akaratod tetessek. Ezen is könyörgünk kegyelmes Attyank, hogy az Papa es Mathomet utalatossagainak s egyeb eretneksigeknekis, mellyek szent nevedet karomlyak országodat rontyak, te magad vess véget, es az mi alazatos könyörgisunket halgasd megh, es tellyesicz be az te szerelmes szent Fiadnak az mi Urunk Jesus Christusnak altala, ki te veled es az szent Lelekkel el es uralkodék mind öröken öröken Amen.

Mi Attyank ki vagy menyegben etc.

Mind ezek után vegre az felszentelő személy az Oltarhoz alvan, ezt az aldomast felszóval mondgya el.

Az Ur aldgyon meg minket es őrizzen meg bennünket.

Mutassa meg az ő orcsáját minekünk es legyen irgalmas mi hozzánk.

Fordetcsa mi hozzánk az Ur Isten az ő szent szemeit, es adgyon nekünk megh maradando bekesseget.

Attyanak es Fiunak es szent lelek Istennek kegyelmes aldomasa legyen mi velünk mindnyaian most mind örökken öröкке Amen.

Ez aldomas után enekellye az gyülekezet az Te Deum laudamust azzal megyön veghöz az Ordinati-onak Ceremoniaja.

Teged Isten dicsérünk. Teged Urnak vallunk.

Gamauf gyűjteményéből

Közli

Garády.

Szabolcs megye rendei a kebelbeli egyházak íránt intézkednek 1607.

Nos Universitas Dominorum Magnatum et Nobilium Comitatus de Zabolch, damus pro memoria. Quod nobis in Anno Domini Millesimo sexcentesimo trigesimo sexto, die quarta mensis Januarii, in Possessione Petneháza, una constitutis et existentibus, exhibiti sunt nobis *) et praesentati per Reverendos Dominos Concionatores, nomine et in persona Reverendi ac doctissimi Domini Stephani Dormán de Debreczen, Comitatus hujus Zabolchiensis Senioris, infrascripti Articuli, dudum per Praedecessores Nostros editi et sanciti, quos Nos, ex eo, quia easdem literas ob vetustatem iam dilaceratas, sigillisque Comitatus nostri carere conspeximus, eosdem Articulos pro nunc etiam acceptare et approbare denuo renovare, scriptoque mandari, sigillique huius Comitatus nostri authentici impressione roborare curavimus. Quorum quidem Articulorum series et tenor sequitur in hac verborum forma:

Anno domini Millesimo Sexcentesimo Septimo, vigesima prima die mensis May, in Possessione, in Comitatu de Zabolch, infrascripti Articuli sanciti per Universitatem Dominorum Nobilium eiusdem Comitatus.

Primo. Az mi az Templomok építését illeti: unánimi voto statutum ez, hogy az Templomok mindenütt meg építtessenek, és a hol kinek Residentiája ősi, az építtesse. Ha mely nemes embernek penig ott Residentiája nem volna, hanem portionatus: az ott való jobbágyok fizetéssel és egyéb segítséggel mellette legyenek azok. Az mely nemes embernek penig sok helyeken való jószágá volna: ezekben levő portiója és része szerént legyen segítséggel az szentegyház épületiben. Az kinek penig (. . .)sága is volna ott, tehát személyében is segítsen szerént. Az kinek penig temetéseis volna ott, az-is ugy fizessen, mint az faluban lakó nemes ember, az ő része szerént. Ehez penig értessenek minden faluban levő paraszt emberek. Az épületi penig sindelből legyen és esztendő ekkorig meg legyen. Az hol penig szentegyház nincsen: tehát az hova filialis, oda tartozék segítséggel lenni, az hova predicióra jár, az feljül meg irt mód szerént. Ha kik penig esztendő ekkorig az szentegyházakat meg nem építenék: tehát akkorbeli Vice ispán mindenüve kimehessen, és ha

*) Így, másodszor is kitéve.

nemes ember az oka, tehát két annyit vehessen rajta, az mennyit az Templom építésére kellett volna adni. Ismét, ha az falubelieken mulnék el, azokon is hasonlóképpen két annyit vehessen, az mennyit oda kellett volna fizetni, és annak feletté tizenkét forintot vehessen rajta, melyeket mind az Templum építésére fordítsanak. Ha mely szentegyházak pedig szigetekben volnának, az falun kívül is megépíttetnek: tehát az falubeliek tizenkét forint birság alatt, melyet az Viceispán megh vehessen, tartozzanak oda menni predicatio hallgatni.

Secundo. Az praedicatorok házokhoz való rét, szántóföld és egyéb pertinentia, melyet vagy nemes ember, vagy paraszt ember magához fogott volna, tehát minden meg ereszse nekik. Ha hol peniglen vagy nemes ember, vagy köz renden levő az jószágot kézhez nem akarná bocsátani: tehát tartozzék, ha nemes ember lakik az városban vagy faluban, ki kelni az praedicator mellett, az Viceispánis, ha kíváztatik, tartozzék ki menni és kézhez adni az jószágot. Az ministerek oltalmaztassanak személyekben, marhájokban az patronusoktul.

Tertio. Ha mely nemes ember vét az Praedicator ellen: tehát vármegye Viceispánja előtt keresse az Praedicator. Ha az Praedicator vét az nemes embernek: tehát az Esperestje előtt keresse az nemes ember, és statim et de facto tartozzanak mind egy felől s mind más felől törvényt tenni és executiót. Az bűnnek büntetése felől tartozzanak ki menni Viceispán uraimék az Articulusok tartása szerint és mindenféle gonosztevőket érdemek szerint megbüntettessenek.

Quarto. Minden falukban bírák legyenek és egyházfiak, esküttek, mely egyházfiaknak mind Praedicator fizetésére és egyéb egyházi dolgokra gondjok legyen, tizenkét forint birság alatt, melyet Viceispán uram megvehessen; toties quoties az földes ur birot nem tenne. az ki hitin volna: ennek az birsága Viceispán uramé legyen. Minden város és falu határában fát és nyá s t*) tizenötöd nap alatt, tizenkét forint birság alatt csináljanak, és az falukban kalodákat.

Quinto. Mivel az orosz batykók**) néminemű embereket, kiket az ministerek meg nem esketnek valami bűnök miatt, és hozzájuk mennek és megesketik: azért afféle batykókra ki mehessen az viceispán és kergethesse és dijon változhassék ki az viceispántul; hanem csak maga vallásán való embereket eskessen meg. Az viceispán penig az circalást az urak jószágán kezdje.

Sexto. Az mely városhoz vagy faluhoz, ugymint Ecclesiához filiálisok volnának és azok az Ecclesiától distráhlattanak és aba-

*) Régi forma, e h. „nyá R s”,

**) Görög vallásu papok,

lienáltattanak volna, tehát az hova régtől fogva filialis volt, meg adassék, ha az filialis Praedicatori nem akar tartani. Ha pedig az filialis Praedicatori tarthat: szabad legyen vele, hogy az praedicatori tarthasson.

Quos quidem Articulos, Nos, per Juratum Notarium nostrum, praesentibus literis nostris inseri facientes, annotato Domino Stephano Dormán Seniori ut praefertur huius Comitatus nostri, ceterisque eidem succedentibus Dominis Senioribus, necnon Verbi DEI Ministris, futuram ad cautelam necessariam, ratione boni publici, sub sigillis huius Comitatus nostri Iudicialibus et authenticis extradandos duximus et concedendos. Communi id svadente iustitia et aequitate. Datum in Possessione Petneháza, die decima octava mensis Januarii, ex Sede nostra Judiciaria. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo trigesimo sexto. Lect. publ. et extradata de Sede Judiciaria sub nomine Universitatis Dominorum Magnatum et Nobilium Comitatus de Zabolch, per me Stephanum de Czegléd, Jur. Not. m. p. r. *)

Sz.

GIMNÁZIUMI ROVAT.

Sárospataki gimnáziumi tanácskozmány.
julius 31. 1858**).

Gimnáziumi tanácskozmány tartatván, Igazgató ur felmutatá a

*) Fazekas György, egykor felsőszabolcsi esperes kéziratából, ki azt e jegyzettel kíséri: Ezen Articulusoknak originalisa megvan a Felső-Szabolcsi Tractus Archivumában, melyről én ezt paráltam. Az írás nehezen olvasható és a levelek szélei el is szakadoztak stb. stb. Feljegyeztem ezeket én Fazekas György m. k. nagykálói predikátor és Tractualis Notarius. A. 1824 d. 29. Jul. s beteszem a többi ritkább gyűjteményeim közzé. — Fazekas Gy. halálával, irat- és könyvhagyományai között kegyetlen kezek gazdálkodtak, úgy hogy mikor Közlő azokat látta, a kézirati gyűjteménynek immár híre pora sem volt az örökösöknél. Pedig ha elgondolom, hogy a Tofeus, Maróthi, Varjas hagyományoknak jó része, e gondos gyűjtő unoka kezei között találták meg maradásokat: nem lehet kevésre tennem az ott volt darabok számát. Szabad volna-e kérni azokat, kiknek kezei közé jutván utóbb, hogy a mennyiben eddigelé még megvannak oltalmazva, adnák át azokat a legalkalmasb helyre, a főszabolcsi nt. egyházmegyének, további gondviselés végett? A magán kezek nem lehetnek mindig eléggé gondosak, hogy az efféléket megőrizzék. Vagy hát e füzetekben nem lehetne e belőlők, egyet mást, az érdekeseket legalább közzé tenni? (De hogy nem! Csak akarat kell hozzá s egy kis egyháztörténeti érdekelttség! Szerk.)

**) Megkezdjük ime a jelen közleménnyel gimnáziumi rovatunkat, azon biztos reményben, hogy a magyarországi és erdélyi prot. gimnáziumok igazgatóságai folytatni fogják e kezdetet a gimnáziumi tanügy körül és belakulásainak közzétételével addig is, még a gimnáziumi oktatás önálló független gimnáziumi közlönnnyel bírhatna.

Szerk.

h. h. tiszántuli egyházkerület választmánya által a debreceni főgimnázium számára ajánlott tantervet azon kérelemmel, hogy a tanári testület a tantervre saját véleményét, szabad meggyőződése szerint, mondaná ki s jegyzőkönyvünk e tárgyróli pontja a h. h. tiszántuli egyházkerület választmányának küldetnék meg.

Felolvastatván a nagyon is általánosan s nem fokozatos menetben készült tanterv: a tanári kar a mily lelki örömmel vette a tiszántúli egyházkerületi választmánynak bizalmas megkeresését, ellenkező oldalról épen oly szomorúan kénytelen kijelenteni, hogy ily fontos ügyben teljesen kielégítő s megnyugtató feleletet rögtön nem adhat: mert oly rendszeres tanterv ellenében, mint a magas kormányé, csak rendszerezés, részletesen és fokozatosan kidolgozott tantervvel léphetünk a nyilvánosság terére; a küldött tanterv ily kellékekkel teljességgel nem bírván, hoszas időt igénylő komoly tanácskozás tárgya sem lehet.

Felvette tehát az egyes tantárgyakat külön külön s elmondá röviden s futólagosan mindenikre saját véleményét:

1. A vallástudománynak egyes osztályokban tanítása fokozatos rendszer nélkül van kijelölve. E szerint a tanári kar, mely az algimnáziumban leginkább csak bibliai ösmertetést, vagy a keresztyén vallás főbb hit- és erkölesigazságait ohajtáná tanítani, ily sokféle tanok száraz és nem fokozatos tanítását az algimnáziumban célszerűnek nem tartja. A felgimnáziumban bibliai bevezetés, egyháztörténet, erköles és hittan tanítása, mindenik egy egy évig röviden, szerinte fokozatos és célirányos tanítás.

A konfirmációt ezután is évhez s nem osztályhoz ohajtáná kötni.

2. A magyar nyelv tanításánál semmi fokozatos rend nincs felállítva. A tanári kar ohajtotta volna, ha a nagytiszteletű választmány a magyar tudós társaság által e tárgyban kiadott rendszert szem előtt tartja. Nem hajlandó arra sem, hogy a szépészet a gimnáziumból egészen kiküszöböltessék.

3. A latin nyelv tan és szófűzés tökéletes betanulására két év kevés. Sokkal üdvösebb, ha ezekből a III. és IV. osztály is valami újat tanul; mert a sükeres ismétlésnek és helyes alkalmazásnak mindig az auktorok fordítása közben kell történni. A felgimnáziumban első félévben prózai, másodikban költői művek olvasása igen üdvös és célszerű.

4. A német nyelv természete azt kívánja, hogy azt a mondatra alapítva kell tanítani, e szerint a VI. osztályból a mondatra bátran kimaradhat. A VIII. osztályban a német irodalom

ösmertetése helyett célszerűbb lenne német prózai és költői darabok könyvnélkül tanulása és elszavalása. A német nyelv tanítását a II. osztályban már el lehet kezdeni.

5. A számtan tanítása sem fokozatos menetű. A számtannak a mértannali párhuzamos tanítását a tanári kar célosnak és üdvösnek ösmeri.

6. A görög nyelvtant lehetlen másfél év alatt úgy betanítani, hogy a tanítványok a második év utófelében a görög prózai írókat már változtatatosan olvashassák. A III. osztályban el lehet kezdeni a görög nyelv tanítását: mert a nyelvek betanulására egy egy évi köz elegendő. Az előttünk levő tiszántúli tantervben felállított két évi köz sok lesz akkor, mikor a népiskolákból teljesen felkészülve fognak a gimnázium első osztályába átlépni növendékeink. Népiskoláinknak mielőbbi célszerű elrendezése, egyházkerületi realiskolák felállítása és a mostaniaknál célszerűbb gimnáziumi tankönyvek készítése által, a most gyakran felmerülő aggályok, kételyek nagy része el fog enyészni.

7. Az általános geográfia és história röviden és külön tanítása, valamint Magyarországé is az algimnáziumban, szerintünk, nem lenne céltalan. A felgimnázium számára kijelölt részeit a történettannak mi is helyesnek tartjuk.

8. A természetrajz tanításának felosztását célszerűnek ösmerjük azon megjegyzéssel, hogy elébb az ásványok, úgy a növények, végre állatok megösmertetése célszerűbb s természetesh menetű lenne.

A természettan, bölcsészeti előtan tanítása ellen nincsen semmi észrevétele a tanári karnak.

Mindezen futólagos megjegyzések mellett is tiszteli és nagyra becsüli a tiszántúli egyházkerületi választmánynak e téren működését. Adja az ég, hogy mielőbb egy teljesen kidolgozott, életre való, saját beléletünkből merített s a hetenkénti órák számával nem tulságosan terhelt, protestáns gimnáziumi tantervvel lephessen meg bennünket és a többi egyházkerületek főiskoláit.

A tiszáninneri egyházkerület nyolc év előtt elfogadván a magas kormány által kiadott gimnáziumi tantervet, a sárospataki gimnáziumi tanári kar még eddig csak ezen tanterven igyekezett a hiányokat fölfedezni s javítani; úgy hiszi, hogy e téren is következetes maradt maga iránt; mert a már egyszer elfogadott tanterv hiányait igyekezett elébb kipuhatolni s orvosolni és csak később szándékozik — midőn az általa legközelebb tett változtatással sem lesz orvosolható a hiány s fogyatkozás — egy új s rendszeresen

kidolgozott tantervvel fellépni. — Igen óhajtható volna tehát, ha a tiszántúli egyházkerület által egyházkerületünk s illetőleg a sárospataki gimnáziumi tanárikar e szándokában mielőbb megelőztetnék. —

Kiadta Antalfi János, gimn. jegyző.

A máramaros-szigeti helv. hitvallású nyilvános algimnázium külső és belső állásáról az 1857⁷/₈-ik iskolai esztendő folyása alatt, a ft. helv. hitv. tiszántúli szuperintendensi hivatalhoz.

Alólirott, mint a máramaros-szigeti helvét hitvallású nyilvános gimnázium igazgatója, a nevezett tanintézetnek, a lefolyt 1857⁷/₈-ik iskolai év alatti külső és belső állapotáról, következőkben teszi hivatalos tudósítást a főtiszteletű túlatiszcai h. h. szuperintendensi hivatalhoz, hogy kitessék, miképen igyekezett ez intézet a lefolyt évben is megfelelni azon hivatásnak s kötelességnek, mely végre az alapítók kegyes buzgalma által előállítottat, s kik által fenállásában folyvást gyámolítottat s gyámolítatik jelenhen is, óhajtván alólírt jelentő, hivatala részéről is ébren tartani az iránta eddig is mutatott figyelmet, s azt megérdemelni a jövőben is.

A) A tanoda külsőképen.

a) Tanosztályok. 1. Terjedelem. Az 185³/₅. év végén az eddig fenállott főgimnáziumi osztályoknak felsőbb intézkedés kifolyásából származott kényszerűségnél fogva meg kellvén szünni, s az 185⁵/₆. iskolai év, már csak mint 4 osztályú algimnáziumot találván az intézetet, azóta mint ilyen, a szokott 4 osztálylyal működik s működött a lefolyt esztendőben is.

2. Nyilvánosság. Miután a megelőzőtt évek sanyarúságai, melyekkel a nyilvánosság nemléte miatt küzdött az intézet, s melyek közt fő helyen állott a tanulóknak soha nem tapasztalt kevés számra lett apadása, s épen e viszonynál fogva lett apadása, az 1855. év végén oda kényszerítették a kormányzóságot, hogy ha az iskolának teljesen felbomlását s üresen maradását megérni nem akarja, járuljon hozzá a felsőbb helyen kimondott pénzérő elégtelensége miatt szükséges egyedüli módhoz, a leszállításhoz, s e lépést meg is tette: a m. kormány által megadatott 1855. novemberben az intézetnek a nyilvánossági jellem és jog. Azóta ennek birtokában van, mint ilyen részesül mindazon figyelemben, melyre igényt tarthat, s részesült a lefolyt esztendőben is.

b) A tanári személyzet. 1. Igazgató. Igazgatója az intézetnek a lefolyt évben [is volt Szilágyi István, ki vezette annak belügyeit folytonosan, azon vezérelvek s utasítások szerint, melyek e tekintetben a tanoda kormányzósága által elcibé ki szabva voltak.

2. Tanárok. A gimnázium tanári személyzete, az igazgató beleszámításával is, állott 5 rendes tanárból, 1 katekhetából, 1 énektanárból, mely utóbbinak tiszte a növendékeknek különösen az egyházi éneklésben vezetése és oktatása volt.

3. Változás magát az év folyama alatt nem adta elő, s ehhez képest a személyzet következő vala: Szilágyi István, Fejér Bertalan, Gonda László, Kardos Károly, Lator Bálint, Szarka József és Batizi János, összesen 7. Azonban a 2-od félévben Szarka József a helybeli sz. egyházban megürült papi állomásra elválasztatván, helyét a jövő tanévre már az intézeti kormányzóság nagygyűlésén választott P. Szatmári Károly, eddigelé Pesten a váradiféle finővelde egyik tanára, fogja betölteni, ki székét folyó évi október elején el is leszen foglalandó.

c) A tanoda népessége. Visszaemlékezve arra, hogy midőn ez előtt 3 évvel a gimnázium új pályáját megkezdette, csupán 21-re olvadtott tanuló számmal tehette azt: e jelen évi, bár még mindig nem elég népességet az ezelőtt 10 évihez képest, eléggé örvendetesnek lehet mondani, már csak azon szempontból is, hogy e jelenséget méltán a felébredt figyelemnek s a tünedezni kezdő zsibbadtság jelének lehet e vidéken is tulajdonítani. Az a 45 növendék, kik ez évben a gimnáziumban tanultak, több mint két annyi a 3-ad évihez, és 15-tel több a tavalyihoz képest. Osztályonként e szám ekképen volt megoszolva: I. osztály 20. II. osztály 12. III. osztály 7. IV. osztály 6. = 45, közöttök 16 szigeti mellett 29 külföldi; mindnyájan magyarok, s egyen kívül (ki ágost. hitv.) helvét hitvallásúak.

d) Tan, segédszerek. 1. Könyvtár. A könyvtári készlet kétféle uton nyert szaporodást, t. i. vétel és ajándékozási uton. Az ajándékozók közt különös hálával említettik meg a birodalmi cs. kir. geologiai intézet, mely évkönyveit rendesen küldözi; gróf Teleki Sándor és t. c. Demjén István ur, kik közül az utóbbi maga és testvérei részéről, n. édes atyja könyvtárának egy részét 300 darabban ajánlotta fel a gimnázium könyvtára gyarapítására, s mely darabok immár be is érkeztek. Ezek beszámításával a könyvtár jelenleg 8300 darabot téssen.

2. Természetiiek tára. Azon ajánlatokkal együtt, melyek részint a növendékek gyűjtései, részint jóltevők adakozásai útján be-

gyültek, a természetiek tára áll a) 42 fészek és tojásból, b) 30 hullóból, 600 rovarból, 4 kitömött madárból; c) 950 növényfajból, d) 2000 darab ásványból, 140 jegec mintából.

3. Természettani műszerek. Ez osztály igen csekélyül van ellátva jelenleg; minek oka főképen az, hogy a kórházul használatás ideje alatt, a beszállásolt katonák által a műszertár feltöretvén, körül belől 150 p. frt. értékig, minden becsesb ércből készült darab ellopott. A kár maig sincs megtérítve. Gyarapodás is semmi a lefolyt év alatt nem volt; azonban a jövő évre a kormányzóság által immár utalványozva van 100 pfrt, hogy az elvesztettek legszükségesebbjei visszapótoltassanak.

4. Geografiai és mathematikai szerek osztályában bir az intézet 10 fali térképét, 6 atlást, 2 ég, 2 földtekét, 1 telluriomot, mely utóbbit ez év folytán batizi predikátor t. Szűcs János ur ajándékozta. Stereometriai ábrák és minták elegendő számmal.

5. Pénzgyűjteménye az intézetnek igen szép volt, de a már említett lopáskor elidegenítettvén, most újabb adakozások után 50 darab réz pénzből áll, részint hazaiakból, részint rómaiakból.

B) A tanoda belsőképen.

a) Tanítás. 1. Tanári eljárás. A gimnázium tanárai mindnyájan lelkiismeretesen törekedtek megfelelni azon köteleességeknek, melyek a tanításra nézve, ugya pedagogikai általános kívánalmak, mint a felsőbb rendeletek által előszabva voltak; igyekezeteik inkább a beható tudásra irányoztattak, hogy a növendékek ne maradjanak a dolog felszínén, sőt inkább arra szokjanak, hogy mindennek, a mi eléjük adatik, mélyére s valójába vágyakozzanak s iparkodjanak behatni. Nem mulasztattak el ennél fogva a koronként tartatni szokott konferenciákon a kölcsönös értekeződések a különböző tantárgyak módszereire nézve, nem az eszmecserék magános uton is, hogy az egység és a siker tanárok és növendékek részéről annál inkább biztosíttassék, előmozdítottassék. A rendes ülésekről vezetett jegyzőkönyvek havonként beküldettek a ker. cs. kir. helytartósághoz, melyekben a magyar eredeti szerkezet mellé, meghagyás folytán, mind annyszor latin fordítás is mellékeltetett.

2. Vizsgálatok. A tanodai évet berekesztő szabályszerű vizsgálatok jul. 21—31-ig tartattak, s jó sikerrel, mint ezt a tanári kar lelkiismeretes munkálkodása után méltán várhatta is. Az osztályzatok megadásában ugya az egyenkéntiek, mint az általánosra nézve a tanári kar kellő szigorúsággal járt ugyan el: de ugya mégis, hogy azok

ne csak a szorgalmasakra nézve legyenek mintegy jutalom, hanem egyszersmind ösztön és rugó is a gyengébbek és kevésbé iparkodóknak is, a jövődő szorgalmasb önviselet és igyekvés tekintetéből.

b) Fegyelem. 1. A tanári kar azon határokon belől, melyeket a tanoda törvényei, s a felsőbb helyekről kiadott rendeletek e tekintetben kiszabnak, jó részt, a megelőző módhoz tartotta magát; tanácsosabbnak, célhozvezetőbbnek s több tekintetből áldásosabbnak ismervén el elejét venni inkább a bajnak, mintsem azon kellemtelen kényszerűségbe jőni, hogy büntetést kelljen alkalmaznia. — Mind ezek azonban nem gátolták, sőt a józan pedagógia elvei szerint kellett is, hogy az eljáró s felügyelő tanárok az ifjú tanulóknak bizonyos szabadsági, önmozgási kört engedjenek, már csupán önmagok s a fáradni szokott lélek olykor olykor megvidámitása tekintetéből is, a nélkül azonban, hogy ez által a szabadosságra nyitott volna út. Tapasztalt igazságnak tartá s tartja ugyanis ez intézet tanári testülete, hogy az ifjúi öncselekedhetés túlszigorú korlátozásának sokkal több és nagyobb s az egész életre kiható káros eredményei vannak, mint (valódiilag véve csak úgy tetsző) hasznai, vagy csak az által is, hogy vagy a lélek eltunyúl, eltörpül, vagy a befojtott elevenség később tesz veszélyesb kitérőseket. Nem is lehet attól félni, hogy okos és ahhoz értő vezér kezei között e mód céltévesztő legyen; de szükséges is aztán, hogy a növendék jó korán fölemeltessék annak tudatára s értésére, hogy szabad és törvényt nem ismerő élet felette különböznek egymástól, s az él legszabadabban, ki akarva él a törvény szerint. Ha azonban volt eset, minthogy volt is, a hol fenyíteni kellett: ott a szigorúság mindig atyai komoly jó szívvvel párosult, s főleg oda irányoztatott, hogy a növendék annak igazságos voltáról meg legyen győződve s ismerje el önmagát hibásnak lenni.

2. Az ifjú növendékség ily eljárás mellett, mely a tanároknak folytonos figyelmét igényelte, erkölcsi tekintetben mondhatni egész éven át tetemesb megrovásoktól ment marad. Minden havi jelentéseikben kiemelték az osztályfőnökök a dicséretes viseletet, s erről az igazgatóság is örömet teszi bizonyítását. Csak két eset volt, a hol a tanügyi választmány közbe jötte is szükségessé lett, s egyszer komolyabb eljárás is szükségelteték négy növendékre nézve. Többiről mind teljes dicsérettel szólhatni; s a mennyiben az eredmény a tanár urak lankadatlan s valóban humanus bánásának köszönhető: különösen jól esik az igazgatóságnak azt e helyen is tudomásra juttatni.

c) Vallásügy. A rendes vallástani előadásokon kívül az igaz-

gatóság és tanári kar gondjai és munkásságainak külön tárgya volt a kegyesség gyakorlata is. Az első tekintetben mit s mennyit végzett az illető katekhéta, erre nézve azon kimutatásnak, mely a nm. kerületi helytartóssághoz beküldetett, egy példánya ide csatoltatik *). A másodikra nézve köztemplomjárás volt gyakorlatban minden vásárnap és ünnepnapokon, hogy így a növendék külső istenitisztetünkkel, annak rendezetével minden formáiban megismerkedjék (erről külön tanítás is adatott az exhortációk alkalmával), s ekkép mindannyiszor buzgósággal párosult érzelemmel s ne csak külső szokásképen vegyen abban részt. Végre valamint az év a sz. lélek segítségül hívásával nyitvatott volt meg: úgy a berekesztés is, ünnepélyes „Téged Isten dicsérünk“ kel ment végbe a városi köztemplomban.

C) Tanodai felügyelőség.

a) Tanügyi választmány. Tanügyi választmányképen működött egyet értve a beligazgatósággal, a Kormányzó Tanács kebeléből s által e végre kibocsátott Választmány. Tagjai voltak a lefolyt évben: elnök: Tóth János inspector curator. Választmányi tagok: Szarka József lelkész, Szöllősi Balázs, Szilágyi István igazgató, Lator Bálint tanár. Jegyző: Fejér Bertalan tanár. E választmány állott segédletével a tanári kar mellett a fegyelemkezelésben, midőn az ügy fontossága azt igénylettte, ez volt közvetítő a tanári kar és kormányzó tanács között, ha a viszonyok úgy kívánták, s kezét fogva az alája rendelt és felette álló kormányzói hatóságokkal, mindent tett, mit köréből folyólag tennie lehetett és szükségesnek látott az intézet szellemi s erkölcsi jólétének előmozdítására.

b) Kormányzó tanács. Az összes tanodai ügy élén működött a felügyelő gondnok elnöklete alatt álló kormányzó tanács 15 választott tanácstaggal. Anyagi és szellemi oldal felett teljes, mindenre kiható munkálkodásai a testületnek ez évben is lelkismeretesen folyának. Képviselői által jelen volt a vizsgálatokon, s részvételével ünnepélyesítván az iskolai élet e fontos cselekvényét, örömmel vett róla tápasztalást, hogy a gimnázium a lefolyt évben is dicséretesen oldotta meg azon feladatot, mely úgy a vallás és egyház mint az általános művelődés tekintetéből eleibe kitűzve vala.

Kelt Szigeten, szept. 6. 1858.

Szilágyi István, igazgató.

*) Közzöljük a jövő számban.

A TISZÁNINNENI HELV. HITV. EGYHÁZKERÜLET NÉPISKOLÁINAK KORMÁNYZATA.

(Elfogadttalott ápril 20. s következő napjain 1858. Miskolcon tartott egyházkerületi közgyűlésben).

A. Egyházközségi felügyelet.

a) Mibenlét és választás.

1. §. Minden egyházközségben, mely önálló népiskolával bir, létezik egy népiskolai választmány; tagjai a lelkész, gondnok és egy vagy két értelmes, egyházas érzelmű tagja a gyülekezetnek.

Rendes tanácskozó tag a tanító is, kivévén személyére vonatkozó tárgyalásokat.

2. §. A népiskola-felügyelők a presbitérium által, téli vizsga utáni első vasárnap szavazat útján, két évre választatnak, ennek elteltével újra választhatók. Az időközben kilépett vagy meghalt tagok helyét a presbitérium legrövidebb idő alatt új választással tartozik betölteni. A megválasztott egyén hivataloskodásának ideje, ha előbb lépett is be, téli vizsga utáni első vasárnaptól számíttatik.

3. §. Minden népiskola számára alapíttatik egy iskolai pénztár, melynek kezelőjét, a gyülekezet tagjai közül, a presbitérium évenkénti számadás mellett, négy évre választja. Számol a népiskolai választmánynak s ez a presbitériumnak.

Ezen kis pénztár tőkéjét évenként növelik: Minden új növendék által, iskolába legelőször menetele napján fizetendő hat pengő krajcár (tiz új krajcár). A szüléktől, gyermekeik iskolamulasztásaért, egy napra egy pengő krajcárt számítva, járuló és a kezdő által hónaponként, a tanító jegyzése szerint pontosan beszedendő büntetéspénz. A lelkészek erélyes eljárása következtében minden vőlegény által, a pap stóláján felül, fizetendő hat pengő krajcár. Nyilvános vizsgák alatt kitett perselyjvedelem és más ajándékok vagy büntetéspénzek.

A pénztár szaporítására begyűlt összeg évenként tőkésíttetik; a kamat szegény gyermekek tandíjai fizetésére és ezeknek szükségelt iskolai könyvek, közösleges taneszközök vételére fordíttatik.

4. §. A választmány tagjai, hivataluk elfoglalásakor, a presbitérium előtt következő fogadástételt mondanak el fenszóval:

„En N. N. az N-i helvét hitvallású evangélikus egyház népiskolájának (népiskoláinak) felügyelője, szentül felfogadom s ígérem, hogy

hitvallásunk egyházi felsőbbbségétől megerősített törvények értelmében a reám ruházott kötelességeket és jogokat lelkösmeretesen teljesítem, népiskolánk (népiskoláink) anyagi és szellemi gyarapodását, a gyermekek iskoláztatását, célszerű neveltetését, egész tehetségem szerint előmozdítani törekszem, hogy ez által a vallásosság, erkölcsiség, tudomány, mesterség, okos kenyérkeresetmód egyházunkban, hazánkban terjedjen; magunk és utódaink jóléte előmozdítottassék. Isten engem úgy segítjen.“

b) Az iskolafelügyelők jogai s kötelességei.

5. §. Az egyházközségi népiskolai választmány az iskolára, nevelésre és tanításra vonatkozó egyházi felsőbb rendeleteket életbe lépteti. Az iskolaköteles gyermekek számát minden iskolai félév első hónapjának első hetében jegyzőkönyvbe teszi. A gondnok a tanító fizetését, helyben dívatozó szokás szerint, ez alap nyomán beszedi; azon különbséggel, hogy a gyermekeiket hat egész évig, kezdve a hatodik év betöltésétől, iskoláztatni nem akaró szüléktől, a tanítónak járuló rendes fizetésen felül, évenként még 12 krajcár büntetéspénzt is bevesznek, mely az iskola pénztára tőkéjének szaporítására fordíttatik.

6. §. A választmány évenként tanácskozik négyszer: januárius, március, június és október hónapok első vasárnapján; rendkívüli esetekben annyszor a hányszor a körülmények kívánják. A tanácskozmányról rendes jegyzőkönyvet vezet, melyet, mint az iskola anyagi és szellemi állását hiven rajzoló hivatalos jelentést, félévenként a presbitériumnak felmutat és bead, az egyházmegyei körlátogatókkal pedig láttamoztat. A körlátogatók a félévi jegyzőkönyv rövid s érdekeseb kivonatát, a lelkész által kidolgozottan, magukhoz veszik.

7. §. A választmány tagjai az iskolát, együtt évenként négyszer külön s egyenként pedig, önmaguk által meghatározott rendben, minél gyakrabban tartoznak meglátogatni. Az egyes látogatás alatt a tanítót tanításában nem háborgatják, a tanítványok előtt a tanítóra vonatkozó megjegyzéseket soha nem tesznek, tanítás alatt saját szobájába való meghívást el nem fogadnak; hanem a tanterembe vagy beülnek s a tanításra hallgatnak, vagy az épületet, tanszoba berendezését, tisztán tartását, télben kellő fűtését, taneszközöket figyelembe veszik. körül nézik, az iskola javítandó tárgyait feljegyzik; haza mennek s tapasztalataikat tanácskozáskor előterjesztik s jegyzőkönyvbe tétetik.

A lelkész inkább az iskola szellemi állásáról, a nevelés s oktatás menetéről; a többi felügyelők a tanító erkölcsi magvaviselétéről, az anyagi dolgokról, taneszközök mibenlétéről, épületről, tanító fizetésének, büntetéspénznek pontos beszédéről adnak részletes jelentést.

8 §. A tanító tanítványai iskolamulasztásáról naponként rendes jegyzőkönyvet vezet s hónaponként kiírja ebből a büntetésre méltó szülék gyermekeinek nevét s a mulasztott napok számát.

Ervényes mentségek: betegség, házi szomorúság vagy öröm ünneplése. Ezeket a szülék nyolc nap lefolyása alatt a tanítónak hivatalosan bejelentik; ellenkező esetben mentségül be nem vétetnek.

A tanító ezen ugynevezett házi jegyzőkönyvébe jegyzik a felügyelők az iskolátogatás napját és óráját, mely az egyházmegyei körlátogatóknak felmutattatik s ha kiderül belőle, hogy a lelkészek hónaponként egyszer, a többi felügyelők külön külön két hónapban egyszer, nem látogatták meg hivatalosan az iskolát, a körlátogatók által jegyzőkönyvileg kötelességeik teljesítésére figyelmeztetnek, és ha ez nem használna, mint hanyag felügyelők, az egyházmegyei közgyűlés eleibe, komoly megintés végett, felterjesztetnek.

9 §. A választmány a félévi vizsga napját, a körlátogatók jóváhagyásával meghatározza. Iskolai év végén az iskola állásáról, tanító és tanítványok szorgalmáról, taneszközökről, iskolaépületről jelentését, észrevételeit, javaslatait a körlátogatóknak írásban beadja. —

B. Egyházmegyei körlátogatói felügyelet.

10 §. Az egyes egyházmegyek közgyűlése szabadon, tetszése szerint választja a körlátogatókat hat évre.

Minden egyházmegye több járásra osztatik, egy járás 6—10 ref. egyházközségből áll. Egy járásban van egy lelkész, egy világi körlátogató, kikhez egy kitűnő néptanító is választható.

11. §. A körlátogatók az egyházmegyei népiskolai választmány-nal egyetértve s annak utasításait híven teljesítve, a járásukhoz tartozó ifjúság vallásos, erkölcsi s tudományos képzésére ügyelnek; az akadályokat, melyek egy vagy más helyen a jó és célszerű nevelés és oktatás ellen felmerülnek, teljes erejükből elhárítani igyekeznek; ellenben mind azon módokat s eszközöket oltalmazzák és védik, melyek ezt előmozdíthatják.

Iskolátogatás alatt megvizsgálják főképen a gyermekek szorgalmas iskoláztatását, a tanítók kötelességteljesítését, tanterv keresz-tűlvitelét, iskolarendet, épületet, az iskola anyagi állását.

12 §. A körlátogatók a hatáskörükbe eső népiskolákat félévenként meglátogatják. Az egyházközségi népiskolai választmányt összehívják, félévi munkálatait, tapasztalatait, lehető javaslatait röviden írásba foglalva elkérik, saját észrevételeiket, nevök aláírásával beírják.

Minden egyes iskoláról részletes és kimerítő tudósítást, javaslatot szerkesztenek, melyet félévenként az iskolai táblázatokkal együtt az egyházmegyei népiskolai választmány elnökének beadnak.

13 §. A körlátogatók a járasonként alakított s évenként kétszer tartatni szokott tanítói értekezleteknek rendes tagjai.

C. Egyházmegyei népiskolai választmány.

14 §. Minden egyházmegyében van egy „egyházmegyei népiskolai választmány“, melynek öt vagy hét tagból álló egyéneit az egyházmegyei közgyűlés, vegyesen lelkészek, világiak és néptanítók-ból hat évre választja.

Hivataláról lemondottnak tekintetik az, ki egymás után három értekezleten meg nem jelent. Az időközben megürült választmányi hely az egyházmegyei közgyűlés által töltetik be. Az újonnan választott tag hivataloskodási ideje megválasztatási napjától számítatik. —

15 §. A választmány titkos szavazat útján, saját kebeléből tet-szése, belátása szerint választ három évre elnököt és jegyzőt; ennek elteltével újra szavazat alá jönnek.

16 §. Az egyházmegyei népiskolai választmányok az egyházkerületi választmánynyal szoros összeköttetésben vannak, ennek es-peresi uton küldött utasításait és az egyházkerület minden népiskolai rendeleteit, törvényeit, a községi iskolai hatóságokkal közlik, a körlátogatókat hivatalos teendőikben utasítják, a népiskolai rendszabályok végrehajtása felett őrködnek. Indítványokat, javaslatokat tesznek az egyházmegyei közgyűlésnek és a központi iskolai hatóságnak.

17 §. A körlátogatói járás szerint létesített egy vagy két példányiskolák látogatását a választmány tagjai úgy osztják fel magok között, hogy ugyanazon példányiskolát egy választmányi tag, saját belátása szerint meghatározott időben, félévenként egyszer meglátogathassa; megjelenési idejét a tanító jegyzőkönyvébe feljegyzi.

18 §. A választmány évenként kétszer gyűlésezik, az egyházmegyei közgyűlést megelőző napokban; a mikor az egyházmegye körébe eső népiskolák szellemi és anyagi állásáról, a körlátogatók jelentése nyomán, az e végre kiadott táblázatok szerint (tekintettel a tanítók, taneszközök, tanítványok, vizsgák eredménye, iskolaépület mibenlétére) részletes tudósítást szerkeszt, saját félévi munkálatai, javaslatai, észrevételei, indítványai ide mellékelésével, két pél-

dányban, az egyházmegye és egyházkerületi népiskolai választmány részére.

19 §. Az egyházmegyei népiskolai választmány tagjai az évenként egyszer tartandó egyházmegyei tanítói értekezleteknek rendes tagjai.

D. Egyházkerületi népiskolai választmány.

20 §. Az egyházkerületi népiskolai választmány a tiszáninne-ni helvét hitvallású evangélikus egyházkerület összes népiskolái fellett örködik. Hat világi, hat egyházi és a képezdei igazgatóval együtt öt tanárból álló, öszvesen tizenhét tagját az egyházkerületi képviselői közgyűlés szavazat utján nyolc évre választja. Feljogosítandó lesz a választmány időnként két néptanítót szavazatjoggal ülésre meghívni.

Elnököket és jegyzőket a választmány tagjai önkéblökből titkos szavazat utján választanak, kik négy év elteltével ismét új választás alá esnek.

Ki egymás után okadatolt igazolás nélkül két értekezleten meg nem jelenik, lemondott tagnak neveztetik.

21 §. Az egyházkerületi népiskolai választmány a népnevelés és tanítás ügyét egész terjedelmében kezelvén, évenként egyszer szükség esetében kétszer gyűlésezik, az elnök által kitűzendő időben. Főteendői közé tartozik: népiskolai tanrendszer készítettése, megbíralás után az egyházkerületi közgyűlésnek elfogadás végetti ajánlása. Ezen rendszerben megalapított elvek, tanrend és tanfolyam szerint, pályázás utján készitendő népiskolai tan- és olvasókönyvek megvizsgálása, az érdemlett jutalom megítélése s kiosztása. A pályadíjt nyert népiskolai könyveknek forgalomba hozatala, minden, az egyházkerület körébe tartozó népiskolára nézve törvényes kötelezettséggel bír. Iskolai törvényeket alkot, melyeket megbíralás után, megerősítés végett az egyházkerületi közgyűlés elcibe terjeszt.

22 §. A választmány az egyházmegyei és járasonként alakított tanítói értekezletek működési körét, tárgyát és módját átalánosságban kijelöli. A képezdei növendékek szellemi és erkölcsi előhaladását figyelemmel kíséri, vizsgájukon küldöttség által megjelenik.

A képezdével öszkeköttetésben álló példányiskolákról évenként kimerítő és részletes tudósítást szerez.

23 §. Az egyházmegyei iskolai választmányok által felterjesztett sdatok nyomán, az egész kerület népnevelési és oktatási ügyéről

évenként egyszer pontos és részletes tudósítást szerkeszt, melyet saját indítványával, javaslataival együtt egyházkerületi közgyűlés eleibe terjeszt.

E. Néptanítói értekezéslet.

24. A néptanítói értekezéslet célja: a tanítókat kötelelességeik hű és pontos teljesítésére felvillanyozni, az összes népnevelés segédeszközeinek tökéletesbítéséről tanácskozni, kívánalmakat és indítványokat terjesztetni az illető hatóságokhoz.

Az egyházmegyék egyes járásaiban külön külön évenként kétszer tartatni szokott tanítói értekezésletnek rendes tagjai a járás körlátogatói és a járás népiskoláiban működő rendes tanítók. Tanácskozásuk tárgyát az egyházkerületi népiskolai választmány határozza meg. Tanácskozás előtt a helybeli tanító próbavizsgát tart növendékeivel. Elnök az idősb körlátogató.

Az egyházmegyékben évenként egyszer tartatni szokott tanítói értekezletek rendes és szavazattal bíró tagjai: az egyházmegyei népiskolai választmány, körlátogatók és minden járásból egy évre a tanítók által szavazattöbbséggel választott négy néptanító. Működésük körét a központi iskolai választmány határozza meg. Egy önálló, a népnevelés és oktatás köréből merített dolgozat és ennek bírálatának felolvasása el nem maradhat. Elnök az egyházmegyei népiskolai választmány elnöke.

A dolgozó és bíráló tagok, mind a járási mind az egyházmegyei tanítói értekezletekre, az illető elnökök által neveztetnek ki, egy évvel a gyűlés előtt. A dolgozó egyén saját művét az illető bírálónak, két hónappal az értekezéslet előtt, bírálatul átadni tartozik.

A járási és egyházmegyei tanítói értekezleteken kinyomásra méltónak ítélt művek, évenként a kerületi választmány által kinevezendő szerkesztőnek átadatnak, előfizetés útján kinyomatnak. A tiszta jövedelem „Néptanítók két hónapos folyóiratá”nak megalapítására évenként tőkésítettik.

(Az egyházkerületi népiskolai választmány megbízásából készíté)

Antalfi János.

— Minő érdekeltséggel viseltetik a m. kormány a magyar ref. népiskolák és néptanítók sorsa iránt, mutatja a következő szuperintendensi körlevél:

Nagytiszteletű Hegedűs László urnak, mint a [helv. hitv. alsó zempléni egyházmegye esperesének. A kassai kerületi cs. kir. helytartósági osztálynak f. év október 27-én 19640/4302 sz. a. kelt leiratában előterjesztetik, mikép a két hitvallású evangélikusok iskoláiban, bár azoknak jóllétére az illető előljáróságok gondoskodása által némely tekintetben sok történt is már, még mindig mutatkoznak jelentékeny fogyatkozások, melyeknek szükséges elenyésztetniök, hogy hogy amaz intézetek rendeltetésöknek megfelelhessenek. Így az iskolába járás sok helyeken nincsen kellően szabályozva; az iskolatanítók állása és díjazása nincsen a kor által előidézett körülményekhez alkalmazva; az iskolaházak minősége és felkészítése nem felel meg a célnak. Hogy ezek a fogyatkozások foganatosabban elháríttathassanak, a tisztelt leírásban felhívatni rendeltetnek az esperességi előljáróságok intézkedéstételre az iránt, hogy mikor a cs. kir. prot. iskolatanácsos ur szemlézeti utat teszen, az ő, a tisztelt iskolatanácsos ur megkeresésére, rendeltessék mellé alkalmas egyházi organum-egyen, hogy magukhoz vevén még képviselőt a megyei hatóságoktól, melyek ez esetben utasíttatni fognak, ezeknek egyesített működésök által az egyes járásokban, némely iskolák gondosabban és teljesebben rendeztessenek, melyeknek példájára szabályoztassanak aztán a többiek is.

Méltóztassék a nagytiszteletű ur gondoskodni, miszerint annak idejében ezen fölhívásnak elégtétessék. Miskolc, nov. 10. 1858.

Apostol Pál szuperintendens.

— Zsindely István, jelenleg Göttingában, ki a sárospataki képezde második tanárául volt megválasztva, a mult őszi tályai egyházkerületi gyűlés által hivatalának elfoglalására felszólíttatván: a felszólítást visszautasította, mint mondják, azon okból, mert a jegyzőkönyvi pont, mely róla szól, segédtanárt említ, s ő nem akar ily rangban tanítóskodni. Mi tudjuk, hogy az egész csak jegyzői „incuria“; de hogy ily galibát okozzon, sohasem hittük volna.

— A kolozsvári reformált egyház kebelében lévő népiskolák örvendetes haladásnak néznek elébe. Helyzetök tetemesen javult ez év folyama alatt, részint a magas kormány helybenhagyására a vá-

rosi pénzalapból nyert tetemes segély, részint a népnevelés céljával egybehangzó célszerű szervezet által. A tanítói erő tetemes szaporítása, a tanítók javított fizetése, s más kül és bel ekonómiai intézkedései az illető egyházi tanácsnak biztosan remélni engedik, hogy a népiskolák az erkölcsi és vallásos élet hatalmas emeltyűivé fejlődnek nem sokára az egyház körében is. A népnevelést szíven hordozó ev. ref. püspök, főtiszt. Bodola Sámuel ur az illető iskolai s egyházi gondnokokkal rendre látogatta ezen egyházban virágzó négy népiskolát, személyes tudomást szerezni, hogy miként teljesítik a tanítók kötelességeiket, miként teljesíttetnek az egyházi tanács bölcse intézkedései, s a szülék minő lelkismeretes buzgósággal járnak el legszentebb tisztokban, t. i. hogy gyermekeiket taníttassák mindazon dolgokban, melyek Isten és emberek előtt kedvességet szereznek. A munkás főpásztor atyai gondossága nem maradt jó következtetések nélkül, s vajha másutt is buzgó követőkre találna az illetőknél. A ref. egyház kebelében négy népiskola van: 1. a belvárosi leányiskola felügyelője esp. Herepei Gergely, tanító Indali Péter. Segédek: Szász Lajos, a női munkák tanításában Nagy Leopoldné. Népesége 70—80. 2. Külső-magyarutcai népiskola, felügyelő tanár Sárkány Ferenc. Tanító: Tóth Tamás. Segédje a női munkákra nézve, Tóth Tamásné. Népesége 80—100. 3. Urhölgyek által alapított külső-magyarutcai iskola. Felügyelő: tanár Nagy Péter. Tanító: Némethi Károly. Segéd: Magyarósi Károly. Női munkákban Némethiné. Népesége 75. 4. Hidelvei iskola. Felügyelő: Vadas József lelkész. Tanító: Mike János. Segéd: Benedek József. A női munkákban: Mike Jánosné. Népesége 150. A kolozsvári ref. egyház több mint 7000-re menő népességéhez mérve a fenebbi számok összegét, vajjon nem igen kevés-e a tanulók száma? S ha az ország egyik legnépesebb s miveltebb városában csak annyit érdeklí a szüléket gyermekeik nevelése, mit kívánjunk a faluk népétől? (KK.)

— Megjelent az Egyházi Könyvtár második füzeté 1—130 lapon. Tartalma. Az Egyházi Könyvtár alapszabályai. A prot. ker. egyháznak jelen állapota az egész földön, különösen hazánkban. Szegedi S.*). Az apostoli korszak vértanúi. K. Tóth Mihály.

*) Sietünk jóvá tenni egy hibát, melyet Szegedi Sándor debreceni gimnáziumi tanár követett el a mi Füzetek után, az „Egyházi Könyvtár“ II. füzetében közölt népnevelési statisztikai összeállításban az abauji ref. egyházra nézve, hol csak minden 20 lélekre esik egy tanuló, szerinte. A mi Füzetek hibája kiigazított volt az első folyam IV. számában a 891—2 lapon, mi, úgy látszik, elkerülte Szegedi Sándor figyelmét, s most rá is, ránk is nehezíthetnek az abauji atyafiak. Kérjük őt, hogy tartson velünk, és tegye a mit jelenleg mi teszünk.

Rövid áttekintés a magyarországi protestáns egyház élete fölött, az erre vonatkozó törvények vezérlete szerint. Kallós Lajos. Erkölcsei elmékedések. Baksay Dániel. Karácsoni örömbir. Kovács József. — Ezen Egyházi könyvtárt, mint tudatik, kiadja a tiszántúli ref. egyházkerület. Minden ajánlásnál, bírálgatásnál helyesebben álljon itt tiszáninnen szup. főt. Apostol Pál ur levele, melyben az espereseknek a vállalat pártolását szívökre köti, következő szavaiban:

„Nagytiszteletű sat. A tiszántúli ref. egyházkerület által megindított „Egyházi könyvtár“ I. füzetének megjelenéséből alkalmat veszek tisztelettel megkérni a nagytiszteletű urat: méltóztassék az egyházmegyéjébeli egyházakat, lelkészeket és tanítókat az üdvös vállalat pártolására ujlag felhívni, különösen a lelkész és tanító urakat arra is buzdítani, hogy a szent célra szellemileg is közremunkálni s azt a nép vallásos erkölcsi életére ható dolgozataikkal elősegíteni sziveskedjenek, mire szolgáljon ösztönül az is, hogy minden nyomott iv két vagy három darab cs. arannyal, sőt a vállalat kedvező sikerülése esetében többel is lesz jutalmazandó.

Mint hirdetve volt, az „Egyházi könyvtár“ évenként 4 füzetben fog megjelenni, melyeknek mindenike tiz tiz ivre terjedend. Egy egy füzet ára 15 pkr. 40 ivnyi, szívet, lelket formáló, nemesítő olvasmányért, évenként 1 pft. hallatlan olcsóság. Nem kétkedhetni, miszerint számosan fognak annak vevői s örömmel olvasói találkozni; csak a lelkész urak részéről ne hiányzék a figyelmeztetés s ébresztés“.

— A b a u j b ó l írják, hogy az egyházmegyét mostan leginkább a jövőndő segédgondnok választása foglalja el. Bárczay József és Jakabfalvy András neve a jelszó; e két férfiú iránt nyilatkozott már az első választáson, mult szept. 14. napján a legnagyobb részvét: egyenlő számú szavazatot nyervén mindkettő. Mi örvendünk oly férfiakat látni az egyházi ügy jelöltei sorában. A Bárczay névhez Abaujban sok remény csatlakozhatik; Jahabfalvy András egyéniségéhez, független protestáns szelleméhez sok emlék kötheti már eddig is az egyház barátait.

PROTESTÁNS VILÁGKRÓNIKA.

A revivalok **Ameriká**-ban. Dr. Baird lelkésznek, ki Európában is úgy ismertetik mint igazságszerető s komoly szemlész, New-Yorkból 1858. majus 17-én kelt s az evangy. szövetség elnöke, sir Culling Cardleyhez intézett iratából kiemeljük a következő pontokat ama nevezetes tünemény, a revivalokról, melyek az amerikai keresztyénséget mozgatják.

1. A mozgalom kiterjedése. Ugy látszik, az egész országot elfoglalta. Induló pontja különböző volt; nevezetesen hamarább volt észrevehető északon és keleten, mint délen és nyugaton. Két hónap lefolyása alatt az egész országban elterjedt. A mozgalom oly kiterjedésű, hogy a Krisztus igaz egyházának csaknem minden ága érezte inkább vagy kevésbbé annak becses hatását. Még a mozgalomnak nincs vége, és sehöl sem mutatkozik annak fogyása, bár hónapok és hetek multak el.

2. Ezen mozgalomnak legfigyelemreméltóbb és egyszersmind legörvendeztetőbb jelenségei közé számlálja s méltán, dr. Baird, föllépésének csendes és nyugodt természetét. Mély komolyság s nyugodt figyelem az evangéliom igéjére, rend és nyugodtság (kevés kivétellel) uralkodott mindenütt. A kereszt hirdetése egyszerű és hatalmas volt; nem volt nehéz Isten igéjét hirdetni ott, hol az mindenütt készséggel fogadtatott. S mit kerestek, az nem annyira nagy ékesszólás mint inkább az igazságnak tiszta és értelmes fejtegetése különösen annak, a mi az evangéliom lényege.

3. S csodálatos, mikép áldotta meg az idvezítő legegyszerűbb követének legegyszerűbb igéjét, ha az ígét hittel és szeretettel s okos buzgalommal hirdették. Az úgy nevezett revivals preachers, azaz szavas és buzgó férfiak, kik különös feladatukul tűzték volna ki, ily revivalokat előidézni s ezért az országot feljárni, mondhatni, hogy sehöl sem voltak láthatók. Isten áldása mellett a hirdetésnek legközönségesebb eszközei elegendők voltak, azonkívül, hogy a rendes istenisztelethez még különös predikációk és imádsági gyülekezetek is csatlakoztak, melyek sokszor igen népesek voltak.

4. Különösen kiemelendő, hogy ezen mozgalmakat a láikusok különféle közremunkálása nagyon előmozdította, kik imádság és intés által vettek munkás részt. Sokszor lelkészek és láikusok megosztottak a munkán és egymás mellett a legnagyobb szabadsággal mozogtak. Sokszor a mozgalmat főképp láikusok mozdították elő és csodálatos, megjegyzi az értesítő, mily beszédbeli adományt és ügyességet tanusi-

tottak. Mig ezen közlemény adja meg ezen mozgalomnak sajátos jellemét, az ige hirdetése, szószerű korlátlanul az evangéliom hirdetőinek hagyatott fel mint különös munkakör *)).

5. Végre még más kedves oldalát is mutatja fel tudósító ezen mozgalomnak, nevezetesen a szellem egységét és a békeség kötelét, mely úgy látszik, minden evangéliomi felekezetet egyesít. Egyesülnek imádságra és épületre, nem törődve vele, melyik községhez tartoznak egyesek. Egyházak fuziója azonban, a mint megjegyeztetett, nem céloztatik, hanem egyszerűen csak imádságra s Isten igéje általi kölcsönös intésre és erősítésre egyesülnek.

6. Megjegyzendő továbbá, hogy a mozgalom a népnek csaknem minden rétegét magába zárja. Némely államokban az egész törvényhozó testület összeállt ily imádsági egyesületre, mely rendesen megtartatik. Törvényszékek, ügyvédek hasonlót tesznek. Hogy kereskedők és tőzsérek is csatlakoztak, tudva van. Ez utóbbiak közt vannak sokan, kik, ha az imádság órája eljő, mely többnyire délelőtti tizenegy órára esik, üzletszobájokat bezárják, hogy maguk és segédek jelen lehessenek a buzgólkodáson. Nálunk Németországban gondolja a kereskedő osztály, még vasárnap sem zárhatjuk be a nélkül, hogy vesztésnek ne tegyük ki magunkat; Amerikában az emberek oly jelentékeny üzlet mellett, a melyet Németországban nem is láthatni, naponként egy óráig be tudják zárni, hogy ezen időt lelköknek szenteljék. Ebből tanulhatna Németország.

Jellemző, hogy az összes politikai napi sajtó ez ügyet kedvező szempontból tárgyalja.

7. Záradékként közli még a tudósító, hogy a theologiai kollégiумok ifju növendékei is részt vesznek és imádsági egyleteket alkotnak, mely jövődő munkássági körüknek minden esetre hasznára fog válni. —

Mit csinálnak a mi ifjú theológusaink a német főiskolákban s hány órát szentelnek imádságnak és épületnek?

Mit használ minden egyháziasság az imádság szelleme nélkül!

Utóirat. Tudósító épen most értesült, hogy Skóciában egyes körök alakulnak, hogy esedezéseik által segéljék ezen mozgalmat

*) A tudósító előtt nem ösmeretlen, hogy a mozgalom épen ez oldala, nevezetesen a világi elem közremunkálása Németországban nagy aggodalmat szülne, különösen azoknál, kik előtt a hivatal sohasem elég magasan áll a község fölött. De ő még nem győződhetett meg róla, hogy a hivatalnak ezen fölemelése az evangéliomon alapúlva s annak szellemével megegyeznék. Sőt annyi bizonyos, hogy főképen ezen magasra emelés idegeníté el a közönséget az egyháztól s a világi elem közremunkálásának visszatartása sok becses erőt elvon a községtől.

Amerikára nézve üdvössé és állandó jóvá lenni. Mi szép volna, ha ott az egész evangy. keresztyénség egyet értene!

(AKZ.)

— A protestantizmus **Olaszország**-ban. A „Christian Times“ kivonatokat ad egy tudósítónak jegyzeteiből, ki a lefolyt évben és részint még ez évben is utazott Olaszországban. Ezen utazónak jegyzetei az olasz egyház állapotjáról figyelemre méltók. Ezen cím alá „olasz egyház“ mindazon keresztyéneket befoglalja ő Olaszországban (a waldiakat kivéve), kik mintegy tíz év alatt protestánsokká lettek és közös épületre községekké alakultak. Az egész mozgalom írja ő, 1848-tól datáltatik. Akkor a szentírásnak út nyílt Olaszországba s az szorgalmasan és buzgalommal olvastatott. Mily nagy legyen száma az ily módon bevitt szentiratoknak, nem lehet tudni, mert hivatalos adat nincs *).

Már maga azon körülmény, hogy ezen könyv tiltott, kíváncsiakká tette az embereket, hogy megvegyék; így terjedt az sebesen házról házra, kézzől kézre. Utat nyitott magának, a douane, rendőrség és papság ellenére Toskanába, Lombárdiába, a pápai államokba és Nápolyba és mindenütt örvendetes fogadtatásra talált. Azok, kik ez ügy felett ítélnének, azon nézetben vannak, hogy ily uton a szentírásnak legkevesébbé 20,000 példánya juthatott be Olaszországba. Azt azonban természetesen nem állíthatjuk, hogy ezen bibliák mindig csak olyanok által olvastattak volna, kik valósággal és egyedül az igazságot keresik. Sokat tehetett „a tiltott dolognak“ vonzó ereje, hogy ezen könyv kerestetett, avagy azon körülmény, hogy ez a gondolat szabadságát előmozdítja s a klérus követelményeinek ellenáll.

De mégis meglehetősen nagy azok száma, kiknél a vallásos szükség volt az indító ok. Genuában, Turinban, Alessandriában és Florencében vannak valódi hívő községek, melyek semmi politikai célt nem üznek, hanem egyedül az urban bíznak, ki az ő hazájokban is a maga idejében mindent jó végre fog vezérteni. S ezen községek nemcsak a nagy városokra szorítkoznak, kisebb helységeiben is Szárdiniának, Lombardiának, Toskanának, a pápai államoknak sat. vannak egyes kis csoportok, melyek felségesebb célra törekesznek mint bármely politikusok. A legtöbb esetben nem is lehet tudni, honnan származtak ezen mozgalmak; néha pusztán csak a szentírás olvasása eszközölte azokat,

*) Ez idő óta a sardimai államok nagyobb városaiban vannak biblia-raktárak s innen hordatnak szét. A múlt évben csak magában Genuában 4000, Nizzában 2000 példány adatott el. Ez utóbbi városban a raktár az igen megpróbált Madiái keresztyén pár kezében van, kik 1851-ben Florencéből száműzettek.

máskor a más keresztyénekkel társalkodás; itt és amott olykor egyes kegyes nők fáradozása, kiknek munkája ezen tartományokban különösen megáldottnak látszik lenni, mindenütt oly eszközök, melyek az emberi szem előtt áthatlannak látszanak, de az isteni szellem áldása által hathatósakká tétettek.

Ezen keresztyének összegyűlnek az irás vizsgálására és könyörgésre a mikor és a mint lehet, Szárdiniában nyilvánosan, más vidékeken pedig inkább vagy kevésbé titokban. Néha erdőkben, barlangokban, olykor házakban, mindig félelelemmel és rettegéssel, folytonosan kémltetve a rendőrség által, sokszor a fogságban, és még többször kiteve számtalan kárnak és bosszantásnak, melyeket az ugy nevezett kicsinyes ingerkedések hoznak magokkal, mint hivataltól megfosztás, családi egyenetlenkedések sat., melyeket annál nehezebb elviselni, mert a kedélyt és érzést folytonos izgalomban tartják.

Továbbá kiemelendő sajátság az is, hogy ezen testvérek többnyire a szegényebb osztályhoz tartoznak, nagy részint földmivesek, napszámosok, szolgák, kézmivesek, olykor kisebb kereskedők. A magasabb osztályból, bármennyire elidegenedtek is a római egyháztól, még eddig csak kevesen birtak bátorsággal az igazságnak azon áldozatot meghozni, a mit szegényebb polgártársaik megtettek. Őket sok dolog akadályoztatja. Gazdagság, rang, méltóság, társas állás és más efélék állnak még útjukban.

Községi viszonyaik szabályozásában ezen községek önkéntességüket kívülre megőrizték, ellenben a meglevő erőket és adományokat gazdagon felhasználták; így saját kebelökből állítottak tanítókat és evangyelistákat, a helyett, hogy kívülről nevezetesen a waldiaktól szereztek volna. S az ur több megáldott férfiakat támasztott, kik képesek az evangyélista munkáját sikerrel űzni. Szárdiniában magában tizenöt ilyen van különböző helyeken, mialatt más egyesek is foglalkoznak az igazság terjesztésével, anélkül, hogy kizárólag evangyelistai hivatalt viselnének.

Tulajdonképeni hitvallást még ezen községek nem állítottak fel; de mégis nagy részt a genfi evangyéliomi egyház által felállított normativumhoz tartották magokat.

„Az, ki megvallva bűnét s elismerve saját cselekedetei általi kárhooztatását, az egyházzal ugyanazon reményben él Jézus Krisztusban, a testben megjelent Istenben és a bűnös egyedül menedékében, és ezen vallástételt életével bebizonyítja, teljes joggal követelheti magát az egyház tagjának nézetni. A szív megítélése egyedül Istennek marad fel, mert egyedül ő ismeri a bűnbánatot. Az egyház, jól tudva, hogy Isten ígéje a vizáلكodást és cívodást a test cseleke-

detei közé számítja, ajánlja minden tagjának, hogy a szeretetre törekedjenek a tudomány és gyakorlat mindazon ágaiban, melyekben még nem történt közmegegyezés.

Bár földi javakban szegények, mégis a szeretet adományai által igen sokat tesznek ezen községeknek a kölcsönös segélynyújtásban. Vannak bizonyos számú diakónusok rendelve, kik ez adományokat összeszedik és azok közt kiosztják, kik betegség vagy üldözés miatt szenvednek avagy evangy. hitvallásuk miatt a szegény és kórházak sat. jótéteményeiből kizárva. Így díjaznak Genuában egy orvost, hogy a betegeket meglátogasssa és kiszolgáltatják a szükséges orvosszereket is; így van ez más kelyeken is. Ehez járulnak még természetesen a községi gyűléshez szükséges helyiségek sat.; minden esetre ily szegény emberektől nem csekély áldozat.

Nagyon természetes, hogy idővel a theológiailag képzett predikátorok szüksége is érezhető lesz. Nevezetesen szükséges lesz ez a magasabb osztályuak tanítására nézve, valamint a tartomány irodalmának evangyéliomi megkelesztése is megkívánja ezt. De a községek békén várják, míg az ur utat és ösvényt nyit.

Toskanában az egyszerű evangyelistai hivatal gyakorlása sem lehető. Azon néhány magasabb műveltségű férfiak, kiket eddig az igazság meghatott (mint gróf Guicciardini s kivüle öten) az országból száműzettek és Szárdiniában találtak munkássági mezőt. De ezen csekély szám sincs egészen elhagyva. Vannak néhány nők a tartományban, kik az egyes lelkeket ápolják és erősítik. Ily Priscillák és Aqvillák becses bizonyságok és munkások oly körülmények közt, mint a toskanai. Itt is a hívők kis serege imádság és tűrés közt várja, hogy az ur férfiakat támaszson evangyéliomi szellemmel és utat nyisson munkásságuknak.

Ezen érdekes tárgyra nézve következni fognak a közlemények.

(AKZ.)

-- A következő adatok nem igényelnek teljes bizonyosságot, de mégis igyekeznek az igazságot megközelíteni s több évi gyűjtemények eredményei az összes keresztyénség számáról. Van a földön

(egyesült)evangélikus	11,524,000.	khaldaeus	20,000.
lutheránus	20,014,000.	egyesült örmény	94,000.
református	8,127,000.	orthodox görög	66,619,000.
kathólikus	148,906,000.	örmény	2,767,000.
jánzenista	5,000.	jakobita	64,000.
egyesült görög	3,892,000.	koptus	80,000.
maronita	140,000.	abyssinai monophysita	100,000.

nestoriánus	100,000.	herrnhuter	162,000.
tamáskeresztyén	220,000.	mennonita	189,000.
(ebből 150,000 a római		universalista	600,000.
egyházzal egyesült.		christianus	300,000.
episkopalista	12,357,000.	unitarius	190,000.
presbiterianus	5,700,000.	mormon	50,000.
methodista	3,598,000.	seceder	120,000.
baptista	4,638,000.	cameronianus	17,000.
independens	1,469,000.	glassita	10,000.
quäker	160,000.	wald	20,000.
tunker	30,000.	remonstrans	5,000.
schaker	6,000.	swedenborgianus	7,000.

Az összes keresztyénség száma a földön 292,330,000.

(Herz. R. Encycl. I. 681.)

Bern. A szövetségnek kettős szerencsége volt egy pompás katolikus és irvingi templommal megajándékoztatni. Senki ne mondja hogy Bern holt. El és — forr. Valami van keletkezőben. Az ifjú nemzedék reformot akar. Közlönye a Berner Zeitung. Az új lelkészdíjazási terv hosszadalmas és szörszálhasgató tárgyalása után e napokban egész sor tételek állítottak fel, melyeket kedvező viszhang követett. Tartalmilag ezek: 1) Új katekhizmus. 2) A lelkési szabályzat átvizsgálása. 3) Új választási rendszer. 4) Szabadabb istentiszteleti forma; az egyházi szónoklatnak elevenebb vonatkozása életviszonyokra. 5) Semmi rangfokozat, semmi életkori osztály többé. 6) Semmi eskü többé a régi egyházi jelvényre; ezek jogos félretétele. 7) A zsinatoknak több komolyság és szorgalom ajánlandó. 8) A papjelöltek magokat „in philosophicis“ elegendőleg kitüntessék; az egyházi jogban azonszerint.

(Kbl. für d. ref. Schweiz.)

Bázel-ből mint kuriózumot írják, hogy a kormánytanács többsége jónak találta a mostani jeles imádságokat, könyörgéseket javítása alá venni. Így e felkiáltásban: „Oh te nagy és rettenetes Isten“ (Dán. 9, 4.) a „rettenetes“ szó nem találván irgalomra, kihuzatott. Hasonlóul a bűnvallomásokból ki kelle hagyni a „felsőség és alattvalók, tanácsnokok, bírák és tisztviselők“ nevezeteknek, hogy a kormány hibázhatónak ne állíthatassék, s tekintélye ne csorbuljon. Végre e kifejezés is: „Isten, a mi királyunk“, mint a nép republikai érzületével összeütköző, elhagyatott. Még majd egy különösen fordítandó bibliára is foghat lenni szükség Bázelben, hol Isten király helyett talán elnök címmel fog neveztetni.

(Kbl. f. d. ref. Schweiz.)

A **Felsőrajnai** egyháztartományban, hír szerint a Rómával kötendő konkordátumok feletti tanácskozások mindenütt megakadtak. A bádeni követ a nem sokára következő bevégzésnél félbeszakasztá az alkudozást újabb utasításokig. A hesseini nagyhercegség 1855-ki egyezményére most sincs meg a pápai jóváhagyás. Kurhessen megmarad a fenálló alku mellett, s az alkotmány botrányos paragrafjain sem akar változtatni; és Nassauból semmi konkordátumot illető nem hallatszik.

(PKZ.)

Naumburg-ban egy emlékirat jelent meg: az idevaló elemi tanítók szomorú helyzetét illetőleg állapotjoknak lehető javítása iránt, hol a többek között mondatik: melyik tanító szíve nem törik meg saját gyermekeire tekintvén, midőn látja hogy a nyomor miatt hivatalos terhei alatt korán sirba ment tisztársainak gyermekei szegényül s elhagyatottan maradnak e világon, vagy elképzei hogy majdan özvegyének nem hagyhat örökül egyebet az utolsó fizetési részletnél s utalványt a merseburgi egyetemes tanítóözvegyi pénztárhoz, mely annak évenként kicsikart két tallérnyi betét után nyolc tallérnyi évi járadékot megrendel. Honnan merítse már a tanító az oly igen szükséges hivatali kedvet? Mig munkánk évről évre szaporodik, az iskolások száma nő: a pénztár szabályai vas következetességgel megtartatnak, és míg az iskolai hatóság újabb terheket ró ránk, a magán oktatást pedig, mely eddig kereseti ág volt, lehetleníti: annál szomorúbbá teszi helyzetünket“ sat, sat. — (Igy aztán tovább; ott sincs különben mint nálunk).

(PKZ.)

Bécs. Mennyire védi a világi hatalom a kathólikus egyházat, a következő történetke is mutatja. A mint nem rég a mariacelli bucsujárdalat az utcákon elvonult, éppen valamelyik nyomdai inas terhet vive ott ment el s kalapját fentartá. Egy rendőr rá üt s parancsolja hogy vegye le fővegét, mire midőn a szolga elég nyersen mondá, hogy engedjék őt a maga útján, befogatik s a törvényszék által 14 napi börtönre ítéltetik.

(PKZ.)

Bécs-ből írják a Spener'sche Ztg.-nak: a harc, melyet az ultramontán párt folytat a Thun-féle oktatás-szervezési terv ellen, ösmeretes. Még eddig elmaradt a nyilvános megtámadás; elégnek tartatván alattomban izgatni, s határozatokkal, emlékiratokkal hatni a császárilag szentesített szabályzat ellen. Most a Rómában megjelenő „Civiltà Cattolica“ hoz egy ilyen megtámadást, hirdetvén hogy a velencei püspökség az oktatás reformját, az ultramontán rendszer értelmében most veszi először kezébe és eme kérdést hihetőleg elő is fogja terjesztetni a legközelebbi tartományi gyűlésben. Az oktatás-szervezési terv, az említett lap szerint, nagyon egyetemes műveltségre irányul, s a sokoldalúsággal alaposág helyett fölszínességre vezet. Helyébe a régi jezsuitai programnak kelletik lépni, melyben elkerülvén az említett hiányok. Az olasz papi lapok örvendeznek a „Civiltà Cattolica“val.

(PKZ.)

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

MÁSODIK FOLYAM.

VII.

JAN. 4. 1859.

SCHERR TAMÁS *).

I. Scherr Tamás született december 15-én 1801. Hohenrechbergen, a württembergi királyságban. Atyja iskolatanító vala, de a ki egyszersmind nem jelentéktelen gyárüzletet folytatott, Németország első kereskedő helyeinek vásárait meglátogató; értelmesség, tapasztalat és világösmeret által hivataltársai legtöbbjei felett kitünt, és jelesül írásbeli nyelvkifejezésben, költőileg is, némely tudósokat jóval felülmult.

Scherr Tamás előlegesen papi hivatalra vala szánva és kilencedik évétől kezdve főleg a régi, újabb nyelvekben és zenében jeles tanítóktól nyert oktatást. Iskolatársai, még azok is, kik korosabbak s nagyobb osztálybeliek valának, mindenütt különös figyelemmel, méltatással viseltettek iránta s önként uralkodó befolyást adtak neki. Írásbeli dolgozatai s olvasottságával mindenek felett kitünt. Lénye kitünőleg csendes és komoly vala, gyakran félrevonult a társalgástól s magányt keresett a szabad természetben. Mig az atyai házhoz közel volt és később is szünnapok alatt, örömet részt vett a gyári üzletekben, mezei munkákban s a munkások előtt erélyessége, jártassága által tekintélyre tett szert. Néhány gyárüzleti utazást is tett szünnapok alatt, utazásában mégis mindent figyelemre vett, mi okulására szolgálhatott, nevezetesen a képzőintézeteket és ezek elrendezését.

*) Kutfők: Scherrelli személyes ösmeretség, többszöri levelezés és műveinek, különösen életírásának tanulmányozása.

Az ifju korba lépve, bár felsőbb tanodai oktatásban részesült, és a sok oldalu, alapos módoni tudományos kiképzést elsajátítá, mégis részint nem kedvező körülmények, részint tulnyomó kölcsönös hajlam által eddigi meghatározott hivatásától elvonatott és a tanítói pályára szánta magát; először kiváltképen a siketnéma képzés szakára, mely célból 1819. és 1820-ban a gmündi (svábföldi) királyi siketnéma intézetet látogató és mint segédtanító, a tanítás mesterségében gyakorlatilag képeztetett.

A nevezett állami intézet akkori igazgatója Allé ur igyekezett azon, hogy Scherr itt hivatalba tétessék; mert a mint a király, ki ezen intézetet különösen gondoskodása alá vevé, ezt 1821-ben meglátogató, Allé segédet kért, kérelmével különleg Scherre utalt. Ezen év augusztus havában, miután barátja Wurst Raimund mellet, ki később népiskolai dolgozataival magát oly nevezetessé tette, Frankóniában 1820. 1821-ben a téli félévet, mint helyettes tanító tölté, különös legfőbb parancs által a királyi siketnéma intézetbe tanítónak kineveztetett.

Hivatalos kötelessége az első években igen fáradságos és nehéz vala. Munkásságát tanítás és felügyelet napról napra egészen igénybe vevék. Hogy csekély fizetését megjobbitsa, késő estveli órák alatt a latin nyelvből magánleckéket adott, és csak éjjel, midőn tanítványai nyugodtak, talált néhány szabad órát, melyet részint ifjabb testvérével*) ismételésre, ki felsőbb gimnáziumi tanuló volt, részint saját tudományos önképzésre fordított. Legelőször tanulmányozá De l' Epée, Siccard, Heinike, Klein szaktudományait, Rousseau közönséges neveléstanát és bölcsészettét, Sailer, Graser, Denzel, Schwarz, Kant, Fries, Fichte műveit. Ezen időben már egyes írói próbák jelentek meg tőle a folyóiratokban; terjedelmesb s nagyobbbrészint latinból németre fordított dolgozata vala Seckendorf után „Commentarius historicus et apologeticus“ című könyv; kiváltképen pedig Maimbourgh jezsuitának „Lutheranizmus történelme“ (Histoire du Lutheranisme), ezen mű hatott leginkább Scherr saját egyházi nézeteire.

*) Scherr Ágoston kora halála, ki már tanulókorában jelességeért nagy emberek figyelmét és reszvétét magára voná, Scherr Tamás legfájdalmasabb tapasztalatai közé tartozott. Legifjabb testvére az író dr. Scherr János.

Első könyvét a siketnématanításról 23 éves korában írta, ezen cím alatt: „Genaue Anleitung, taubstummen Kindern ohne künstliche Mimik Fertigkeit im Verstehen und Anwenden der Schriftsprache beizubringen.“ Megjelent Gmünd. 1825. Stahl nyomdájában. E könyv világosan türekszik a siketnématanítást a mesterséges és közszokásban levő mellékmunkából levetkeztetni és természetes tanmódra visszavezetni; kiváltképen az elvontabb, erkölcsi és vallásos fogalmak kifejtésére új utat nyit, mely szerzőjének mara-dandó érdeme.

Allé ur 1825-ben gyengélkedése miatt hosszabb távo-zhatási engedélyt nyert, mialatt az igazgatói hivatal ideig-lenesen Scherre ruháztatott, ki már 1824-ben a vele való megelégedés jeléül ösztöndíjban részesült és Wurst barátjá-val Északnémethonban utazhatván, ott Graser neveléstani felolvasásait hallgatá. A mint nem sokára Allé ur, ismételt kérelmére, folytatott szolgálata érdemtelen elősmérésével nyugalmaztatott, mindenki azt várta, hogy Scherr, ki ed-digi tetteiről külön dicsérő okiratot kapott, most az intézet első tanítói állomására véglegesen kineveztetik. De egy fő-rangu pap alattomoskodása és azon ürügy miatt, hogy Scherr a végleges kineveztetésre még nem törvényes korú, ezen állomás egy másik egyénre ruháztatott, kinek legke-ve-sb érdeme sem volt az intézet körül. Annál inkább feltűnt ez, mivel magát Scherr egy külön bizottmány előtt szigorú s hosszas elméleti és gyakorlati vizsgának veté alá a siket-némák és vakok képzését tárgyzó tudományokból, mit a legjobb sikerrel kiállott; Stuttgartban pedig a közönséges neveléstani vizsgán az oly ritka: „kitünő képességű“ érdemjegyet nyerte.

Scherrnek a legfelsőbb hatóság külön rendelete követ-keztében továbbra is az intézetben kellett volna maradni. Igen, sőt hivatalosan tudtára adatott, hogy az új főtanítót foglalatosságaiba vezesse be; de ő elhatározá magában, hogy ily csipős megalázás után semmi áron sem marad az inté-zetben.

Majd Philadelphiába hívták nevelői állomásra, melyet késedelem nélkül elfogadott és már utalványoztatott neki az uti költség is, mikor a zürichi vakok intézetébe meghívó levelet kapott.

Allé ur t. i. szabadsági utazása alatt Zürichet is meg-

látogatá és a vakok intézete igazgatóságának megigéré, hogy a gmündi intézetről tudósítást küld. Betegeskedése miatt felkéré Scherrt, hogy helyette ezen ígéretet teljesitené. Részletes tudósítása a zürichi segélyegyletben, mely az intézet alapítója, felolvastatván, nagy tetszéssel fogadtatott és Scherr rögtön az egylet tiszteletbeli tagjává neveztetett. Ez vala Helvéciávali összeköttetésének kiinduló pontja.

Október 16-án 1825, a legkedvezőbb bizonyítványokkal elhagyá a gmündi intézetet, a legtekintélyesb hivatalnokok s polgárok serege barátságosan kikiséré őt, és igen sokan sajnálkozva nézék, midőn számos tisztelői érzékeny búcsut vettek tőle,

Helvéciába gyalog ment és október 26-án mint a zürichi vakok intézetének főtanítója, egyszersmind igazgató, hivatalát elfoglalá.

II. Scherr saját életét és törekvését Zürichben 1825-1839-ig kimerítőleg leirta következő című művében: „Meine Beobachtungen, Bestrebungen und Schicksale während meines Aufenthaltes in Kanton Zürich. Vier Hefte 1840-1841 bei Scheitlin und Zollikofer in St. Gallen“ A népnevelés és oktatás gyors s biztos fejlődését figyelemmel kísérni szerető olvasót e könyvre utalva, mely Zürich kanton történetéhez nem csekély adat, elégedjünk meg e helyen a legfontosb események kijelölésével.

Zürichben Scherr állása és hatásköre kezdetben nem épen kellemes és fényes vala. A mint Helvéciában az árvaházaknál mindenütt, úgy itt a vakok intézeténél is az anyagiakra ügyelőség főbb vala a tanítói hivatalnál és Scherrnek, mint igazgató főtanítónak sok fáradságába került valamit érvényre emelni. A tanítványok többnyire idős emberek valának, kiknél a további képzés alig remélhető; számuk aránylag kevés. A helyiség homályos és szűk. Neki magának semmi lakhelye. Az intézet egy Brunnenthurm nevű épületben volt, ennek legfelsőbb részében egy kis szoba, itt huzta meg magát Scherr, ez volt dolgozó és alvó szobája s télben nem a legmelegebb. Évi fizetése 575 frank, kosztja igen egyszerű. Mint főtanító csaknem határtalan kötelességgel volt felruházva, naponként nyolc óra tanítás, nappali és éjjeli felügyelet. Századok óta Scherr volt az első „idegen“, ki Zürichben mint tanító alkalmaztatott: nemcsak egészen magára volt hagyatva, üsmerős s barát nélkül,

hanem sokan mihamar bizalmatlanságot támasztának ellene, vigyáztak lépteire, A köznép nyelvét igen nehezen értette; viszont az ő tiszta német beszédét is kevesen értették.

Fáradhatlan tevékenységgel egyedül csak hivatalának élt. A felügyelő, igazgatóság, számos látogató mihamar észrevették, hogy nem valami közönséges tanítóval van dolguk, hirtelen tekintélyre és tiszteletre tett szert: hallgatók javaslatait, figyelembe vették indítványait, naponként nagyobb befolyást engedtek neki, mint eddig akármelyik tanítónak; tovább ment, mint a hová eddig más tanítók legtávolabbról is merészelték volna kihatni.

Scherrnek szervezni tudó tehetsége megtöré az első utat. Egy emlékiratban lefesté az igazgatóságnak az intézet állását, elmondá, hogy mulhatlan szükséges az idősb tanítványok elbocsátása s ifjabbak felvétele által az intézetbe új életet és törekvést önteni. A javaslat helyeseltetett, Scherr a lelkeszek szolgálatra kész segítségével megszerzé legelsőben a kantonban létező s képzésre alkalmas vakok névjegyzékét. Számuk kevés vala: azon törekvés tehát, hogy a vakok intézetének jutalmazó és nagy hatású kört kell szerezni, így elérhető nem vala. Ekkor elkezdé hintegetni csendesen és ovatosan azon gondolatot, hogy egy siketnémaintézetet kell a vakokéval egyesíteni. Viszhangra talált az igazgatóság legtekintélyesb tagjai előtt; majd nagyobb fontosságot szerze az eszmének az által, hogy a kantonban létező s képzésre alkalmas siketnémák létszámát kipuhatolta és előterjesztette. De más részről kétségek támadának a vakok és siketnémák együtt lakhatása ellen, és csak igen nagy küzdelem után sikerült Scherrnek, hogy egy siketnéma ifjút az intézetbe felvehetett s ezt magánórákon tanithatta. Ily csekély vala a nyert tér: Scherrt bizalom és örömteljes remény éleszté. Az irodalmi térre lépett*), s tervének mihamar számos barátokat szerze, különösen egy költői elbeszéléssel, melynek címe: „Zwei Abende unter den Zöglingen der Blindenanstalt in Zürich. 1827. Orell, Füssli et comp.“, a közönséget széles körben igen kedvezőleg feléleszté és neve Zürich határain tul jó hangzásúvá lön. Az első siketnéma tanítása felől nyilvános vizsga rendeztetett, a siker oly fényes vala, hogy rögtön minden

*) Abhandlungen über Blinden und Taubstummenbildung in Rechenschaftsberichten der Anstalt. 1826 1827.

ellenmondás megszűnt; 1828-ban az intézet reformja és megnagyobbitása eléretett. Az idősb növendékek elbocsátattak, helyükre egy egész új osztály világtalan ifjú vétetett fel, de egyszersmind egy siketnéma növendék is lépett be.

Ez vala Scherrnek legelső tette a reform és szervezés terén. Azon dicsőséget, hogy ő volt a zürichi siketnémain intézet tulajdonképeni alapítója, tőle senki nem akarja elvenni.

Az ujonnan szervezett intézet néhány év alatt diesteli névre vergődött mind bel mind külföldön, és annál inkább a mint évről évre nagy számu tekintélyes idegenek felkérésék. Majd minta-iskolának nézetett: Genf, Bern és Párisból siketnéma tanítók jöttek Scherr tanmódját megösmerni és használni tanulni. Egy értekezése*) Degerando (III-iéme Circulaire, Paris. 1832.) folyóiratában nagy tetszéssel fogadtatott s több mivelte nyelvre lefordittatott. A genuai, prágai intézetek talpraesett tanácsadásokat nyertek tőle és hire messze elhatott; a königsbergi siketnéma intézet igazgatója dr. Neumann többször próbálgatá Scherrt Poroszország tanítói sorába valamely állomásra megnyerni.

Ez alatt igen észrevehetőleg megjavult állása Zürichben. Minthogy részére az intézet épületében illendő lakhely nem volt, engedélyt nyert a városban állandó szállást bérelhetni, saját háztartást vihetni s néhány magántanítványt magához fogadhatni; fizetése pedig 600 forintra emeltetett. Ezek által kielégítő anyagi helyzetbe jutott. A város és vidék sok jeles férfialval barátságos viszonyba lépett, a családi és társas körökben kedves vendégként nézetett és mindig jobban jobban azon édes reménnyel kecsegtetheté magát, hogy Zürichben szép hatáskörre és új hazára talált. A Brunnenthurm épületben a vak és siketnémain intézet mellett volt a zürichi szegények iskolája is. Scherrnek egy segédje ezen iskola tanítójává elválasztatván, ily módon a tanítás menetére befolyást nyert és oly sikerrel, mely figyelmet gerjeszte. Hogy ezt biztosítsa és tovább terjeszsze irt "Elemi oktatás, beszéd, irás, olvasásban" című könyvet tanítók számára négy füzetben és három kis olvasókönyvet gyermekek részére 1830-ban. A

*) Memoire en reponse a la dernière circulaire de l' institut royal de Sourds-Muets á Paris par Mr Th. Scherr.

mű nagy figyelmet költött: a neveléstani folyóiratok legkedvezőbb bírálatokat közlöttek róla. Scherr gyakran említettett a tanügyben legjártasabb férfiak sorában. Munkássága túlterjedt a vak és siketnémaképzés körén; elemi nyelvtanítási módszere beszéd, írás, olvasásban számos iskolákba bevétetett. Hogy ezen módszer különösen a természetes gondolkozás és nyelvfejllesztéssel legmegegyezőbb, azt eddig senki nem tagadta.

Scherr tevékenysége 1830 és 1831-ben csaknem minden mértéket meghaladó vala. Naponként nyolc nyilvános órát tanított az intézetben, két órát töltött magántanítványaival; bevégezé elemi oktatástanát; hetenként fél napi szünidő alatt meglátogató Zürich kanton népiskoláit, leírta s kinyomatta egy kis füzetben szerzett tapasztalatait, a népiskolák valóságos állását és majd minden hónapban rendkívül tartott néptanítói tanácskozmányokban a tanítóknak elméleti s gyakorlati oktatást adott. Ezeken felül a társas életben élénk részt vett, annál inkább mivel érdemei méltánylása mellett a kanton polgárai közé fizetés nélkül felvétetett; Stadel kis faluban pedig helybeli polgárjogot vett. A helvéciai és közhasznú társaságnak ismételve vala előadója és titkára; a híres Nægeli férfienekkarában mint karmester vett részt; néhány megjelent verseivel figyelmet gerjeszte, és a "Der schweizerische Beobachter" című újságnak beteg barátja helyett szerkesztője vala.

Azon idegen, ki alig hat év előtt oly alárendelt helyzetben költözött be, ime jeles férfiuvá és tekintélyes egyénné küzdé fel magát, és a mint a juliusi forradalom következtében, a nagy politikai reformok legtöbb kantonban, így Zürichben is előállottak, bevonatott a legfontosabb politikai tanácskozásokba, a "Neue Züricher Zeitung" szerkesztése, akkor csaknem a legjelentékenyebb schweizi újságé, a szerkesztő hirtelen halála következtében, legnagyobb bizalommal reá ruháztatott.

1831-ben a legfelsőbb kormányzói testület nevelési tanácsnoknak nevezé, és 1832. februárban a küsnachi tanítóképezde igazgatójává lön elválasztva. Ünnepestes beiktatása martius 7-én történt, az intézet megnyitása napján.

III. Most már szervező tehetségének, nevelői hatásának és igazgatói erélyének igen nagy és szép tér nyílt. Első törvényalkotói előmunkálata egy képezdei törvényjavaslat

vala, mely a foganatosítás módjában egyszerűsége, szabátossága és mérséklése által annyira kitünő dolgozat volt, hogy azt a legjelesbb jogtudósok nagy tetszéssel fogadák s törvényes érvényüvé tevék. Ezután következének az elemi és másod népiskolákróli tervezet és tudósítás, ezek mellett temérdek utasítások, rendeletek és válaszadások. Mindezeket ő igen rövid idő alatt tudta elvégezni, bár a képezdében hetenként 24 órát tanított és legtöbbször három estvét a neveléstanács üléseiben töltött. Ez még nem elég: 1832 és 1833-ban készíté a három elemi osztály taneszközeit, fali táblákat, és olvasó könyvet, 1834-ben megjelent „Bildungsfreund“ című olvasókönyve és rövid német nyelvtana másodnépiskolák számára. Ezek után jött mindjárt az elemi iskolák belrendezését: a fokozatos képzést, osztályozást, anyag és idő célszerű felosztását tárgyzó nagy fontosságú irat; továbbá közönséges tan- és lecketerv. Irtóztató feladat vala a néptanítói állomások rendezése. Minden eddigi néptanítók, öszvesen 450-en, egyenként megvizsgáltattak, érdem szerint osztályoztattak, és vagy választható bizonyítványt kaptak, vagy mint képtelenek elbocsátattak.

Nemcsak a képezdei nevendékekre, és a kiegészítő tanfolyamba lépendő tanítókra, segédekre akart s igyekezett ő bátorítólag, jótékonyan hatni, hanem minden tanítók, szülék, iskolafelügyelők, iskolabarátokra is; e célból 1835-ben „Der pädagogische Beobachter,“ című hetilap szerkesztését s kiadását megindította.

Ha egyik vagy másik kantonban iskolaügy javulásnak indult, arra Scherr közvetve vagy közvetlenül befolyást gyakorolt. Véleményét több iskola tanácsosok bevették; közbenjárására Wurst Sz. Gallenben képezdeigazgató lett; Lucern részére, hol 1835-ben e célból több hetekig időzött, teljes szervezeti tervet fogalmazott. Taneszközei nemcsak a többi kantonokban, hanem Németország több helyein is bevéttettek. Ezeket azon korban a nevelésnek legigazságosb vezérei, mindenféle hírlapokban, legkedvezőbben bírálgatták.

A ki a politikai életet és üzletet kis köztársaságokban csak némileg is üsmeri, az előtt elkerülhetlen szükségképen tűnik fel, hogy Scherrnek sok ellenségei és barátai akadtak. Irigy vetekedés, mellőzött nagyravágás, kajánság, roszt

akarat és még azon meggyőződés is, hogy más eszközök és utak hamarább és jobban célhoz vezetnének: ellenmunkálatokra bőven s gazdagon buzogó források valának.

A képezdei igazgatóállomás átvételével elkezdettek el-
lene a megtámadások és több évig csaknem szakadat-
lanul tartottak, még elüzetésén túl is. — Az első lökést
azok adák, kik magukat a pestaloziféle eszmék személyesi-
tőinek lenni állíták; azután következének a radikál párt
goromba ujságirói; majd egy tudós vezére a papságnak,
továbbá a liberal párt közlönye és végre később legszemte-
lenebb nyakassággal a konzervatív párt vezérei és közlönyei.
Nem tagadhatni, hogy Scherr ellenök némelykor nagy ta-
lálékonyssággal és szenvedélyes hevésséggel küzdött; továb-
bá hogy gyakran csipős gúnynyal sértegeté őket. De azért
felingerült hangulata kimagyarázható és megbocsátható:
hiven, legjobb akaratból, fáradhatlan erőltetéssel, leglelki-
ösmeretesen teljesíté kötelességét és hitte, hogy igazsága
elősmertetik. 1835-ben ellenei kevésbé megcsendesedtek,
Scherr pedig utaztatási engedélyt kért és a Rajnán le Hol-
landon át Angliába és vissza Franciaországon keresztül
szükséges megújulást és felfrisülést nyert.

Az erélyes liberálok pártja 1836-ban minden törvény-
hatóság és állomásoknál nagy többségre tett szert, mely
az új népiskolaügyre határozottan kedvező vala. De épen
azután, ugyanezen évben jelenkezik a különszakadásnak
szembetűnő nyoma; több tekintélyes egyének ugyanis,
Scherrnek eddig legnagyobb barátai, készen s örömmel
kezdének az ő elleneire hallgatni. Biztos előérzete vala és
hitte, hogy a jó ügynek s önmagának is a legjobb szolgálatot
teszi azzal, ha leköszön. Benyújtá állomásáról lemondó-
levelét, de eredmény nélkül; mert barátai ezen képviseleti
küzdelemben győztek, ezek és a legfőbb törvényhatóság ál-
tal kényszerítve érzé magát, állomását továbbra is megtarta-
ni. Más oldalról kényszerítés vala a maradásra azon kérle-
velekben, melyeket hozzá Zürich kanton összes, és más kan-
tonok több tekintélyes tanítói intéztek.

De az ügyek naponként rosabb lábon állának: a li-
beralpárt közel vala a feloszláshoz; ellenségeskedés és pár-
toskodás a nevelési tanácsban; áskálódás és civakodás a ké-
pezdében; néhány képezdei tanítónak ellenséges fellépése
Scherr igazgató ellen. És a mint ez a konzervatív párt fejé-

vel szóharcba kerekedett, valóságos vadászat tört ki ellene, mely 1837 és 1838-ban hétről hétre, példátlan ellenségeskedéssel megnyitott. Scherr hatalmasan védte magát minden oldalról és minden módon. Hol a válasz nem vala elég a rágalmazókat hallgatásra birni, ott a törvény védelméhez folyamodott, mely példásan büntetné a rágalmazót. Hogy ily hadi zajban néha Scherr is átlépte a helyes mértéket, az, a megtámadás módját véve tekintetbe, neki megengedhető.

1839-dik év elején Strauss német hittudós zürichi pappá és egyetemi tanárrá választatása jelt adott a politikai pártok határozó harcára.

Scherr a liberalpárt sorában a legizgékonyabb és legelhatározottabb tagok egyike vala. Rőpiratai és hírlapi cikkei a konzervatívok legkeserűbb gyűlöletét felkölték ellene. Nemesak írásban és szóval támadtatott meg legdühösben, hanem üldözőbe vétetvén, többször élete is veszélyben forgott. Még ellenei is elismerék, hogy ő az 1839-ki harc alatt január, február és március hónapokban, mint gyakorlott és bátor küzdő tüntetné ki magát.

A vihar lecsillapultnak látszék; Scherr több hónapra távozhatalási engedélyt kért és nyert; családjával falura vonult Thurgau kantonban. Az évek ótai tulságos lelki megerőltetés, a mélyen felizgatott indulat, melyhez utóbbi időkben nemesak búgond és boszantás, hanem a legmélyebb fájdalom, három kedves serdülő fiának halála is járult, testi erejét észrevehetőleg kimeríték és különösen egy mindig növekedő hallérzéki betegség komoly aggodalmat ébreszte. Falun időzése alatt, Thurgauban, egy nap, egy csoportban, háromszáz zürich kantoni tanító jelent meg nála tisztelkedni; mely az irántai határtalan szeretetnek, ragaszkodásnak legfényesb bizonyysága vala.

Mielőtt szabadsági ideje kitelt volna, a liberal párt Zürich kantonban megbukott és a szeptember 6-ki lázadás következtében, a konzervatív párt főnökei kezébe jött mindenféle hatalom. Scherr minden vizsgálat és elítélés nélkül hivatalából kitétetett; és azon férfi, a ki Zürich kantonbani működésének minden évéről a legdicsérőbb okiratokkal halmoztatott el, kinek észtehetsége és működése közelismerés és tisztelet tárgya volt: most már a legnyersebb guny és legembertelenebb csúfolódás céltárgya lön. Oly egyének,

kik rövid idő előtt öt hizelgéssel, dícséretekkel halmozák, most róla a magas polcra megvető bírálattal szólnak. A megtámadott Scherr néhánynak ezen jellemtelenek közül nem maradt adósa, egy röpiratban egész alacsonytságban lefesté őket.

A telet Thurgau kanton Emmishofen falujában tölté, hol neveléstanának első kötetét bevégezte és egy osztály siketnéma növendéket tanított.

IV. 1840. május első napjain Sonnenbergre költözött, Winterthur mellé. Megérkezése estvén a város énekkara, melyhez a környékről számosan csatlakozának, fáklyame-nettel tisztelék meg. Magán nevelőintézetét mihamar számos rendes tanítvány látogató.

De ismételi fellépte Zürich kantonban az uralkodó pártra igen kellemetlenül hatott, azért ez közlönyeiben folyvást működött és izgatott ellene. Természetes dolog, hogy Scherr sem henyélt. Hétről hétre legélesb fegyverrel kezében a „Pädag. Beobachter“ hasábjain sikra szállt ellenük. Egy önálló dolgozatban, melynek címe: „Öffentliche Aktenversendung“ legtisztább napfényre hozá az ellene elkövetett igazságtalanságot. Majd megjelent négy füzetben következő műve: „Meine Beobachtungen, Bestrebungen und Schicksale während meines Aufenthaltes in Kanton Zürich vom Jahre 1825—1839. St. Gallen beim Scheitlin.“ Ezen eléggé részletes és terjedelmes műben leírta tapasztalatait ama nevezetes évek történetével úgy, hogy az olvasó észrevétlenül érdekelve lőn az ő ügye által is. Az államügyész dr Furrer, ki később szövetségi elnök lett, minden lehetséges lépéseket megtett, Scherr igényeit védeni.

1840. augusztus 30-án Winterthuron volt az iskolaszinodus. Megelőző estve több mint 400 tanító gyűlt ide, kik éjjel Scherrt énekléssel és szónoklatokkal tisztelék meg. Gyűlés alatt az új nevelési tanács követői rettenetesen lehordattak, Scherr pedig gyűlés végén az 1841-ki szinodus elnökévé választatott. Hasonlag több tanítói kerületek tanácskozmányuk igazgatójává tették.

Ily jelenetek legfőbb fokra csigázák ellene a dühösséget. Az iskolai szinodus választása gyűlöltetett, a szinodus-róli törvény felfüggesztetett, a tanácskozmányi igazgatóválasztás megsemmisített: vagyis alkotmány és törvény ellenére pusztá önkény szerint jártak el. Így függesztetett

fel színleg a képezde, hogy Scherr állomását elveszítse és neki, az élethosszig választottnak, önkényleg egy kis nyugdpénz adassék, a mit ő minden fenyegetés dacára is viszszaútasított.

Ezen lelket és testet egyiránt emésztő küzdelmek alatt Scherrt még nehezebb t. i. családi veszteség érte. Neje 1840. július hónapban a wettwyli gyógyintézetben meghalt és mig ennek temetésére sietett, azalatt Sonnenbergen legkisebb gyermeke vízbe fúlt, úgy hogy ismét temetésre tért haza; nyolc nap alatt kedves nőt és gyermeket kellett eltemetve látnia. És épen ezen fájdalomteljes időben szándékának öt ellenségei bűnvádi nyomozat alá venni; mert egy ösmeretes rosz lelkű feladó azt állítá róla, hogy évek előtt egy darab fát, valami széttüredezet testgyakorlógerenda részét, tikon akara felhasználni. Fölháborodott kebellet értesíté őt ezen barbar szándékról Dr. Furrer; de ellenségeinek jobbjai mégis szégyenlének ellene ily váddal fellépni s viszszaútasíták azt.

Hogy ezen, egész politikai fanatizmusig erőltetett rágalmak, személyes üldözések Scherr jó hírének, nevének s becsületének mily keveset ártottak, azt 1840-ben történt két esemény legvilágosban mutatja: A tübingai egyetem filozófiai fakultása, a legtiszteletteljesb kifejezésekkel megajándékozá őt a „filozófiai tudor“ és „szépművészetek magisztere“ akadémiái méltósági címekkel. Őt ezer legtisztess polgárok Zürich kantonból átnyujtának neki egy bizalmi emlékiratot és egy e célra igen remekül készült emlékpénzt. Egy részről családi veszteség és üldöztetés, más részről érdemelősmerés, a fáradhatlan tevékenység folytatására mind csak újabb ösztönök valának. Naponként számos tanórát tartott magánintézetében, neveléstanának második kötetét készíté, melylyel saját tantervének és tanmódjának támpontot ada, népiskolai könyveit ismét átdolgozá; „Der pädagogische Beobachter“ című folyóiratában hétről hétre küzdött ellenfeleivel az iskolaügyben.

Ezenközben azzal fenyegették Scherrt, hogy ellene a köznépet fellázítják. Winterthuron elterjedt a hír, hogy Sonnenberget fegyveres csoport fogja körülvenni, mely Scherrel röviden végezend. Ennek következtében szeptember 17-én éjjel nagy zaj támadt a városban, a polgárok fölfegyverkezének. De az egész zaj csak vaklárma volt; azért

ellenségei némi részben mégis célt értek, mert sokan, kik a nyugalmat mindenek felett szeretik, Scherrt többé nem igen örömet nézték Winterthur közelében s ottani tartózkodása megnehezítettetett.

1841-ben is folyvást dolgozott és harcolt. Lapjában megjelent néhány csipős cikkekért egyszerre három részről fogatott sajtóvétségi perbe. Az ítélőszék előtti önvédelme (kinyomatott Glarusban, Schmidnél), leghathatósab vala mindazok között, melyeket tőle ellenfelei kaptak. A rágalomérti panasz leszállítottatott; de némely állítólagos becstelentő kifejezésekért elég nagy pénzbírságra ítéltetett.

Mérsékeltőbb hangú, messzebb terjedő és kedvezőbb hatású volt azon hét levél, melyet ő a darmstadti közönséges iskolai lapba küldött (1841. 92—95. szám). A tübingai egyetem jogi fakultásának törvényes véleménye nyomtatásban megjelenvén, ez kimondá és bebizonyítá, hogy a Scherren véghezvitt igazságtalanság, tekintve hivatalbóli elmozdítását, vita tárgya sem lehet. Egy másik röpiratban (Soluthurn. 1841.) a német pädagógok ítélete szedetett össze Scherr működéséről, ebből kitűnik ellenségeinek üressége és gyűlölettel viseltetése. Egy zürichi lelkész ugyanezen évben vala megbüntetve Scherről terjesztett rágalmaiért, hasonló becsmérléseiért egy zürichi ügyvéd.

Az 1842-ik évnek kellett volna Scherr igazsága megnyerésére a rég ohajtott évnek lenni, de ez a legkeserűbb csalódás ideje vala. A nagy tanács ujonnan választatott, a többséget ismét azon egyének képezék, kik 1830-ban a kormányt vezették. Ezek Scherrt többször és határozottan biztatták, hogy a nagy tanács elsőbb teendői közé fog tartozni neki igazságot szolgáltatni, a három év óta folytatott s még mindig függőben levő pernek véget vetni. Egy indítvány valóban ki is hirdettetett ily értelemben; de csak látszólagosan, mert a második, sőt harmadik ülésben is csak a kihirdetésnél maradt; ekkor világlott ki, hogy a hajdani liberálpárt jelenleg el van határozva Scherrt áldozatul dobni és a szeptemberi párttal kibékülni. És ezen békére hajló férfiak vezérei épen azok valának, kik elébb Scherr ügyét, mint legfőbb fegyvert használák a szeptemberi párt ellenében; azok valának, kik az emlékiratnak aláírtak; Scherrt és a tanítókat harcra bátorították.

Mondták ugyan Scherrnek, hogy „várjon még“, de

nem mondták meg meddig? A ki három egész évig védelem és igazságtétel után várakozik, az tudhatja és érezheti, hogy mily kiméletlen követelés rejlik a „tovább várakozz“ szó alatt.

Ennél még többet is kellett tapasztalnia, azon mesterkedtek t. i., hogy Zürich kantonban többé semmiféle nyilvános hatásköre ne lehessen. Minden választásnál a régi liberálpárt emberei léptek fel ellene, nem rossz szándékból, mint mondák, hanem csak ovatosságból és mert ez mégsem megyen. A winterthuri konzervatív tanács kíváná Scherrtől ismét az ottani népiskolaügy megvizsgálásáról hivatalos véleményyzést, mit ő ismételt felszólítás és néhány legközelebbi barátainak beleegyezése után megtagadott. — Most egyszerre többen olyanok, kikről azt hitte, hogy nyilvános ügyekbeni közrehatását örömmel mozdítják elő, mint leghevesebb ellenei tűntek fel.

A három kinos év 1839–1842-ig fájdalomteljes vala, de fájdalmasb, mint minden tapasztalatai, annak tudása és érzése, hogy oly emberektől hagyatott el, és áldoztatott fel, kiket ő eddig legjobb barátainak tartott. Most már csak egyetlenegy erős vágya vala: Zürich kantont oly hirtelen, mint csak lehetséges elhagyni. Alig közlé ezen vágyát néhány bizalmas emberével, tüstént lépések tétették, hogy függőben levő pere a kormánynyal mielőbb egyezés útján bevégeztessék. Ezen egyezkedés november havában 1842. sikerült is; melynél fogva egy részről elősmerte a kormány azt, hogy Scherr önhibája nélkül tétetett ki hivatalából, más részről Zürich kantonban levő birtokától, mint a mely reá ezentúl csak teher lett volna, minden veszteség nélkül megszabadított. 1843. február havában Thurgau kanton Emmishofen falujában, közel Konstanzhoz, vett egy szép kis mezei jószágot; már március közepén üdvözet és kíséret nélkül Zürich kántont vérző szível elhagyá, mélyen megsértve azon sebek által, melyeket rajta utoljára némely barátai ejtének.

Megjegyzendő még, hogy Scherr 1842. „Wegweiser durch den deutschen Dichterwald“ című művet adott ki, melyet ezen nemben a legjobbak egyikének mondhatni; továbbá megjelent tőle „a teljes népiskola szervezete“, melyet még az ő hatalmas ellensége is dr. Mager az újabb időben megjelent ily művek közt a legjelentékenyebbnek nevezett.

Most következett Scherre a csendes, békés s megelégedett évek sora. Ismét megnősült, nyugalmasan visszavonulva élt családjának, magán nevelőintézete növendékeinek és irodalmi munkásságának, dolgozatainak. Nevelés-tanának második és harmadik kötetét bevégezé; több népiskolai könyvei újonnan átdolgozott kiadásban megjelentek, hasonlólag kilenc évi tanfolyamú népiskolai könyvei is. Ellenségei mindazt, a mit tett, beszélt és irt, már a pusztánév miatt is ócsárolák. Egyszer azon gondolatra jött, hogy álnév alatt fog az irodalom terén működni és 1845-ben kiadá „Der schweizerische Volksredner“ című művét álnév alatt, és ime ellenségei rögtön dicsérik azt, mint e nemből a legjelesb könyvek egyikét.

Zürich kantonnal, a mint csak lehetett, minden érintkezést került. Mindazáltal újlag 1848 és 1849-ben az onnan jövő legkeserűbb boszontásokat kénytelen vala elszenvedni. A képezdei igazgatóállomás egy idő óta lemondás által üresedésbe jött. Ismét betöltése 1848-ra határozottatott. A tanítók és iskolai választmányok folyamodtak a nevelési tanácshoz, hogy Scherr újra megválasztása által egy nagy igazságtalanság tétetnék már valahára jóvá és a tanítók közkívánsága teljesíttetnék. De a nevelési tanács, melynek tagjai leginkább az ugynevezett liberál és radikál párt emberei valának, minden kérelmet félretéve, az állomásra más egyént választott, Scherrnek alig volt néhány szavazata. Azonban a nevelési tanács mihamar meggyőződött arról, hogy ily eljárás, ily nép között teljességgel nem célszerű s nem üdvös és már 1849-ben ennek tagjai egyhangúlag, a kanton nagy választó gyűlése előtt azon indítvánnyal léptek fel, hogy az egész kanton iskoláira egy iskolafelügyelő állomás létesíttetnék, melyre Scherr hivatnék meg. De majd a nevelési tanács azon tagjai, kik az indítványt tevék és látszólag ajánlák, először titokban, később minden szemérmet félre téve, a nagy választógyűlésben nyíltan ellene szóltak, e miatt a tárgy komolyabb s ujlagi megvitatása egy választmányra bízott, melynek kezei között a tervezett hivatal egészen elenyészett, az új liberálpárt különös gyűnyörét találta abban, hogy Scherrt gúnyolja és boszantsa.

IV. Azonban ezen méltatlan bánásmód csak Zürich kantonra szorítkozott. A thurgauai nép 1849. az alkotmányzó-

tanácsba hívá őt, 1850-ben a kanton nagy tanácsa által a nevelési tanács tagjává választatott, mely állomást azonban ekkor el nem fogadván, 1852-ben ismét megválasztatott, még pedig első tagnak s átvette a nevelési tanács elnöki hivatalát.

A feladat oly nehéz vala, hogy azon elővélemény „ezt Scherr nem tudja feloldani“ egészen elterjedt. A nép többsége az új népiskolai törvényeket elveté, egy kanton-beli gimnázium és reáliskola alapításának tüzesen ellentmondott. Ezért a kanton eddigi vezérei igen boszankodtak, de a mint Scherr a nevelési tanács első tagjává választatott, a további működést a nevelés és oktatás mezején megtagadják, és a dolgot odavitték, hogy a nevelési tanács tagjai a legingatagabb gondolkodású egyénekből alakult meg; az iskolafelügyelők és képezde igazgatója elbocsáttatásukat kívánták. De sem ezek, sem ellenséges szidalmak s barátságos lebeszélések nem rettenték vissza Scherrt, sőt inkább az ily fondorkodások feljebb fokozák bátorságát és tevékenységét.

A thurgau-i iskolaügy jó hirben állott, de azért ezt leginkább a kedvező bírálatoknak köszönheté. Nem lesz céltalan az ügy valódi állásáról, a gondolkodni s okokat fűrészni szerető egyének előtt, az akkori iskolai adatok nyomán, néhány észrevételt tenni.

1. 1852-dik évben 266 népiskolai tanítóállomás közül még 103 volt ideiglenesen betölve és egy ily ideiglenes tanítónak alig volt évi jövedelme több 96 forintnál. A népiskolák még húsz év előtt szerveztettek ujonnan és azóta nem tudták megszüntetni az igen nyomoruságos, a tanítót bizonytalanságban tartó ideiglenes tanítóállomásokat; a legtöbb rendes tanítók pedig heti bért kaptak, és csaknem szegényebben díjaztattak, mint a mesterlegények vagy közönséges férfi cselédek. Az iskola év többnyire 34 hétből állott, a többi 18 héten a tanító nem taníthatván, fizetést sem kapott. A közönséges tan- és lecketerv csak papiroson létezett, de az iskolákban nem vitetett sehol keresztül, a taneszközök tökéletlenek és hiányosak valának, az iskolafelügyelőség igen hatástalan maradt.

2. A tervezett felsőbb népiskolák, melyek alreál iskolák helyét pótolták volna, csak négy legnagyobb községben létesültek, a többiekben még nyomuk sem volt. Az állam igenis keveset gondolt e fontos intézettel.

3. Magasb tudományos képzőintézetről, úgy szólván, szó sem volt és 1852-ben a nép a tervezett kantoni gimnázium és reáliskola alapítását tüzesen leszavazta.

Igy állott a thurgau-i iskolaügy, mikor Scherr a nevelési tanács elnöke lett, midőn egyszersmind leendő munkásságának hatásnélkülisége jóslói gúny és megvetéssel üdvözöltetett.

Azonban ellenei és gúnyolói csakhamar meggyőződtek arról, hogy az iskolaügy tárgoncája nem marad a sárban. Elnöklete alatt az új nevelési tanács minden oldalról nagy munkásságot fejtett ki. A tanítóképezde, melynek eddig bizonytalan jövője, ingatag s nem bizonyos bevétele vala, törvény által erős lábra helyeztetett. Az eddigi igazgató, ámbár nyiltan s hivatalosan az új nevelési tanács ellen nyilatkozott, legtiszteletteljesb bánásmódban részesült; mégis lemondása mellett állhatatosan megmaradván, leköszönése elfogadtatott. A képezde ujonnan szerveztetett s megnagyobbított, hasonlólag az eddig csak névleg létezett gazdasági iskola is tulajdonképi rendeltetése s célja szerint berendeztetett.

Az új nevelési tanács mihamar ismét készített egy teljes, az egész iskolaügyet magában foglaló tantervet, melyben a nép által elvetett iskolai törvények alaposan megvalának változtatva, ez, körülményes okadatolással, megerősítés végett hasonlólag a nagy tanács eleibe terjesztetett. A tanterv helyesnek találtatván, bevétetett; így nyert Thurgau kanton 1853-ban új iskolai törvényeket, melyek következtében a népiskolák igen jelentékeny fokra emeltek, a felsőbb vagy másod népiskolák száma tetemesen szaporított és egy kantoni gimnázium s reáliskola alapja megvettetett.

A népiskolatanítók elrendeztettek, osztályoztattak s legtöbben megvizsgáltattak, vizsga után érdem szerinti választható bizonyítványt kaptak. Az ideiglenes, határozatlan ideig tartó s egyedül csak a nép önkényétől függő tanítói állomások megszüntettek. Fizetésök közadóztatás útján tetemesen megjavított. Több felsőbb népiskolák megnyitása mellett már 1853. november havában, harsány öröm és nagy részvét mellett mind a gimnázium, mind a reáliskola Frauenfelden megnyittatott.

Ezen rendkívüli munkásságról és az 1852, 1853-dik évek nagy eredményeiről igen kimerítő felvilágosítást ad a nevelési tanács tudósítványa, melyet Scherr szerkesztett és 1854-ben Frauenfelden kinyomatott; e könyvecske igen fontos melléklet leend Thurgau kanton iskolaügyi történetében. 1854 és 1855 első felében is folytonosan működött Scherr, és igen sok történt az iskolafelügyet, taneszközök, belrendezés ügyében. Én 1856. utófelében látván a thurgai népiskolák közül néhányat, alig akartam hinni, hogy az ügyes berendezés nem több mint három, négy év műve.

1852. év tavaszától 1855-ik év tavaszaig, vagyis három évig fordítá Scherr minden idejét és erejét a thurgauai iskolák rendezésére, 200 azaz kétszáz frank évi fizetésért. Azt hinné az ember, hogy ily páratlan egyén megfeszített munkássága, magát egészen az iskolaügynek adása, és a legkedvezőbb eredmény kivívása által, csak hálás elismerésre számolhat. És mégis korántsem találta ezt fel. Ellenéi és gúnyolói elnémultak ugyan a megtörtént fontos események bizonyosságai előtt, de gyűlölségük nöттönnött; néhány notabilitásnak pedig igen-igen türhetlennek látszott az, hogy egy idegen ily kitűnő hivatalt viseljen. Ezen notabilitások annyira elfelejtkeztek magukról, hogy egész a pletykaságig, ármánykodásig s leggorombább sértegetésekig sülyedének le, és minél közelebb vala az 1855-diki új választási időszak, annál nagyobb buzgalommal üzék irigy és aljas szenvedélyeiket.

Scherr öntudata ámbár nyugodt vala, tudta, hogy a felvállalt kötelességet igenis hiven teljesíti, de azért ily aljas üzérkedési beszédek igen sérték őt, visszalépésre határozá magát, mindazáltal az új választás megtörténte előtt ezt tenni azért nem akará, hogy ellenségei később azt ne mondhassák rá: előre látta megbukását, azért köszönt le a választás előtt.

1855 év tavaszán Németalföldre és Franciaországba ment, elutazása előtt egy lepecsételt levelet irt, a nagy tanács elnökéhez címezve, melyet megbízottja azon pillanatban vala átadandó, mikor a nevelési tanács elnökségében újra megerősítették. És úgy lőn, nagy többséggel megválasztatván, levele felbontatott, melyben határozott, megmáshíthatlan lemondása foglaltatott. Így lépett Scherr a magányéletbe vissza.

Ezen időben adá ki álnév alatt következő című művét: „Pädagogisches Bilderbuch; aber nicht für Kindern, sondern für andere Leute“. (Kijött Zürichben 1856. Orell, Füssli et comp. könyvkereskedésében). Ezen könyvet a hirlapi irodalom igen nagy tetszéssel fogadá.

1855-ben nagyobbik leánya Cecilia, 1856. az ifjabbik Erzsébet ment férjhez, amaz Römerhez, a kreutzlingeni gazdasági iskola igazgató tanárához; ez Frühehez, konstanci liceumi tanárhoz. Mindenik család, külföldön igenis ritka, szíves vendégszeretete, reám idegenre nagyon meglepő s felejthetlen vala. — Scherr 1855. év második felében magán-nevelőintézetét feloszlata. 1856-ban igen sokat irt mint szerkesztő a „Schweizerische Schulstimmen“ című folyóiratba. A thurgau és graubündeni népiskolák számára, különös tekintetbe vévén a helyi viszonyokat, kézi könyveket készített. Mégis legtöbb időt szentelt, mint mondá, néhány év óta, úgy most is folytonosan a francia és angol irodalom tanulmányozására, ezek mellett a latin klasszikusok ismét kedves olvasmányaivá lettek. Könyvtárában láttam „Der Unterricht in der Primarschule“ című művének francia, angol és olasz nyelvei lefordítását ki nyomtatva. Midőn a sárospataki „Népiskolai könyvtár“ köteteit, mint az ő rendszere s modora szerint irottakat, átadám neki, így válaszolt: „Legnagyobb elégtételt szereznek nekem a rajtam elkövetett méltatlan bántalmakért azon tisztelt férfiak, kik műveimet idegen nyelvekre lefordítva, nemzetüknél használhatóknak itélik. Kétszeresen örülök azon, hogy művem nemcsak Francia, Angol s Olaszhon több részében, hanem még a távol Magyarországon is viszhangra talált; bárcsak érteném önök nyelvét, hogy örömem négy-szeres lehetne“. Rögtön a magyar nyelv felületes magyarázatához kezdtem, mit ő igen figyelmesen hallgatott s jegyezett. Három hónap mulva már tőle a sárospataki „népiskolai könyvtár“ rövid bírálatát, vagy inkább ösmertetését a „Schweizerische Schulstimmen“ című folyóiratban olvastam. Bírálata, mely leginkább a magyar és német szavak összehasonlításából állott, így végződött: „Valóban mégis szép és különös egy nyelv lehet az a magyar nyelv“. Végül

VI. Alljon itt azon nyomtatásban megjelent művek jegyzéke, melyeknek Scherr részint szerzője, részint szerkesztője volt.

1825. Genaue Anleitung, taubstummen Kindern ohne künstliche Mimik Fertigkeit im Verstehen, und Anwenden der Schriftsprache beizubringen. Gmünd. Nahl.

1826. Zwei Abende unter den Zöglingen der Blindenanstalt in Zürich. Költöi mü. Zürich. Orell, Füssli et Comp.

1831. Ansichten über den Zustand des Volksschulwesens in Kanton Zürich. Zürich Orell, Füssli et Comp.

1831. Elementarsprachbildungslehre. 4. kötet. Zürich. Orell, Füssli et Comp.

1833. Genaue Anleitung zum Elementar Unterricht nebst Tabellenwerk. Zürich. Orell, Füssli et Comp.

1833. Über Bildungsstufen, Lehrkurse, Klasseneintheilung etc. Négy lecketervvel. Zürich. Orell, Füssli et Comp.

1834. Erstes Lesebüchlein, für Primarschulen. Számos kiadásban. Zürich. Orell, etc.

1834. Kurzgefasste Schulgrammatik. Több kiadásban. Zürich. Orell, Füssli

1834. Vortrag über Volksschriften, Synodalabhandlung. Zürich. Orell, etc.

1834. Bericht über das Unterrichtswesen, 1833^{3/4}. Zürich. Orell, Füssli et Comp.

1835. Über Zucht und Ordnung in Volksschulen. Zürich. Orell, etc.

1835. Der Bildungsfreund, Lesebuch für Mittelschulen Többféle kiadásban. Zürich. Orell, etc.

1836. Poetische und realistische Sprachübungen. Két kötet. Zürich. Orell, etc.

1837. Beleuchtung der Streitschrift des Dr. B.—Zürich. Orell, etc.

1839. Handbuch der Schulpädagogik. Erster Theil. Második kiadás 1847. Zürich. Orell.

1839. Beleuchtung der Streitschrift des Pfarrers B. Zürich. Orell, Füssli et Comp.

1839. Sendschreiben an die XXII. des sogen. Gläubenskomites. Zürich. Orell, etc.

1839. Sammlung der Gesetze, Reglemente, Verordnungen und Beschlüsse über das Züricherische Schulwesen, nebst Statistik und Anleitungen. Zürich. Orell, Füssli et Comp.

1840. Öffentliche Aktenversendungen an das gerechtigkeitliebende Publicum. Belle Vue. Weiler.*

1840. Meine Bestrebungen und Schicksale etc. Négy kötet. St. Gallen. Scheitlin und Zollikofer.

1841. Sprachlehre für Primarschulen. St. Gallen. Scheitlin und Zollikofer.

1842. Wegweiser durch den deutschen Dichterwald. Steiner.

1842. Organisation der vollständigen Volksschule. Lipsce. Jurany.

1843. Vertheidigung vor Bezirksgericht. Glarus. Schmid.

1843. Handbuch der Schulpädagogik. Zweiter Theil. Három füzet. Második kiadás, 1851. Zürich. Orell, Füssli et Comp.

1843. Das Votum des Staatsrath B. Winterthur.

1843—47. Handbuch der Schulpädagogik. Dritter Theil. Három kötet. Zürich. Orell, Füssli et Comp.

1845—1848. Schulbücher nach dem Handbuch der Pädagogik. Öt füzet, többszöri kiadás. Zürich. Orell, Füssli et Comp.

1845. Der schweizerische Volksredner Zürich. Schultess.

1849—1852. Neue Bearbeitung der Schulbücher als spezifisch schweizerische Schulbücher für das 1. 2. 3. 4. 5 6. 7. 8. 9 Schuljahr. Mindenik évi tantárgy külön kötetekben. Orell, Füssli et Comp.

1853. Neue Auflagen von Schulbüchern.

1854 Vorträge im Seminar in Kreuzlingen. Frauenfeld Briel.

1854. Rechenschaftsbericht des thurgauischen Erziehungs Rathes. Frauenfeld. Biegel.

1855. Pädagogisches Bilderbuch; aber nicht für Kinder, sondern für andere Leute. Zürich. Orell, Füssli et Comp.

1856. Neue Auflagen von Schulbüchern. Atldolgozva Thurgau és Graubünden kantonok részére.

1856. Neue, umgearbeitete Auflage des Bildungsfreundes. Frauenfeld. Briel.

1857. Der Schullehrer zu Tobelhausen. Zürich. Orell, Füssli et Comp.

1858. Allgemeine Lehrplan und Lektionsplan für die thurgauische Primarschule. Frauenfeld.

1859. Sittengeschichte Europas, vom Anfang des 16. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. Leipzig O. Wigand.

Scherr szerkesztése alatt megjelent folyóiratok:

1. Der schweizerische Beobachter. 1831 március-tól 1832. áprilisig.

2. Neue zürichische Zeitung. 1831 márciustól 1832. áprilisig.

3. Der pädagogische Beobachter. 1835—1842.

4. Schweizerische Schulstimmen. 1856.

Scherr nevelés- és oktatástani elveiről más alkalommal.

Antalfi János.

A LEGUJABB THEOLÓGIAI MOZGALMAK NÉMETORSZÁGBAN.

(Második közlés).

IV.

Hengstenberg és pártja.

Schwarz festőileg csoportozott, rendezett jellemzései körében a legérdeklőbbek bár bizony nem legcsöndesebbek egyikéhez értünk. Fentebbi cím alatt azt adja ő elő, mely okok hatottak a német orthodox párt megszületésére, azon pártéra, melynek húzamosan H. volt legfélelmesebb bajnoka. Meg kell jegyezni, hogy csak előterjesztő, Schwarz véleményének előadója vagyok, és bár az ő ítéletére sokat adok, becsléseit többnyire méltányosaknak ösmerem és vallhatom: mindazáltal némely terhelő ítéleteiért a felelősséget reá visszaháritom.

Mely téren fakad hát ki és gyökeredzik meg Német-honban az ujonnan feltámadt orthodoxia?

Vissza kell térnünk a század elejének nagyszerű mozgalmaira, melyek mint föntebb láttuk, visszavezették a német népet a pozitív vallás szükségének érzetére. Különös, hogy a diáktársulatok, burschenschaftok, melyek oly nagy szerepet játszanak Német-hon politikai történetében, magokban foglalták mindazon neveket, melyek később az orthodox visszahatás táborában elől fénylettek: Hengstenberg, Krummacher, Harms, Guericke, Raumer sat. A népies mozgalom népies vallás után áhítozott. Ama kor theológiája nagyon is spiritualista, fellengős és finom volt. Valami tömörebbet, táplálóbbat, szilárdabbat óhajtott hát, milyen egykor Lutheré volt. A nép tömegben tért vissza az ősi egyszerű valláshoz, mert hiszen már rég nem érthető s nem követhető vala a felsőbb értelmiségű osztályok fönlengéseit. Nem volt-e természetes egyszerűen visszatérni Lutherhez? a nagy reformátor hatályosságát, realizmusát, egyszerűségét tenni ellenébe azon idők elfinomúlt, hideg, táptalan bölcseléseinek? Kétségkívül ez az érzelem fogta el és vezette,

tán tudtok nélkül, az oly férfiakat mint Claus Harms, Heubner, Claudius, kiknél a vallás egyenes, őszinte, kis-sé a reflexzió által vezetett, de önkéntes és következetes volt.

Ide járult a kormányok politikai érdeke, melyek nem gondoltak másra mint restaurálásra. Visszaállítani a régi hitet egyszerűbb, könnyebb volt, mint a romokkal bajoskodni, és a réginek el nem veszett maradványaiból, melyeket nagy munkával lehetett volna előszedni, rendezni, elhelyezni, felépíteni az új Siont. A bürokracia mindenütt természeténél fogva orthodoxsz.

Fentebb előadtuk, miként könnyítették Schleiermacher követői, és a kik tőle indultak ki, félénkségük vagy habozásuk által a szellemi mozgalom ezen irányát. A pietizmus, egykor az orthodoxsziának ellensége, legalább eleinte hasonlóul segédkezet nyújtott. Bár 1840 óta Hengstenberg forma szerint elszakadt ezen iránytól, sőt irgalom nélkül kikürtölte annak minden gyarlóságait és nyomorúságait: mégis megvallja, hogy kezdetben látott abban valami nagyot és hatályost, s olyformát mintha az a reformáció folytatása volna. A bűnösség és a kegyelem mély érzetéhez, mely a pietizmus lényegét tevő, s mely az egyházban mind a reformáció mind eme restauráció korában nagy hatást tett, a tiszta tudomány szükségének eszméje csatlakozott, és nem képzelhetni, hogy eme csatlakozás által mennyi erőt adott az eszme az érzelmenek.

De az ujrászülető orthodoxszia nem volt oly régi, és oly tökéletes mint lenni akart. Nagyon meg volt telve azon bölcsészeti méreggel, a mely ellen hatni akart. Hibáztatta például a régi szupranaturalizmust, hogy félreismeri, tekintetbe nem veszi az istennek a világban való benlétezését; s ez által az újabb orthodoxszia némileg pantheisztikus nézetet tanúsított. Így több tételre nézve, úgy hogy, Schwarz méltán mondja: „az orthodoxszia nem mutatkozott a szegény bűnös ültönyében hanem a divat szerint tűnt elő,” és dicsekedve, hogy neki is van saját spekulációja. Elsajátítja a hegeliánusok, Marheineke, Daub és mások szólásmódjait, legalább a melyek gögös megvetést fejeznek ki az elterelt racionalizmus ellenében. Mellékesen mondva, ezen eljárásra ama jezsuitai nevelési módszer jut eszünkbe, mely abban áll, hogy az új divatú nevelési elvek és fogások formáiba búvik,

hog्य azt annál teljesebben s biztosabban alááshassa és tönkre tehesse. Mert itt sem volt szó kevesebbről, mint arról, hogy az újabbkori szellemi élet minden gyümölcsei megsemmisíttessenek, az által, hogy az eredetszerű bűn a formula concordiae értelmében határozottassék újra meg, s az a meghatározás nyomassék be a keresztyénység öntudatába. Az a tantétel, hogy az emberi természet gyökeresen megromlott, s okvetlenül képtelen nemcsak teljesíteni hanem megösmerni, felfogni is azt a mi Isteni, vagy nemesb értelményben emberi: kedvenc tételök lett az illetőknek. Ezzel természetesen újra lábra állott, mert szorosán is összefüggött, az ihletés mekhanikai felfogása, magyarázása s a szent könyvek kánonának istenítése is. Mert hogyan is lehetne a gyökeresen megromlott öntudatnak megállani s a vallási dolgok körül magára valamiképen támaszkodni; mit pedig a korlátozott ihletés és az emberileg meghatározott kánon magával hoz. Innen származott a gyűlölség és száműzési vágy a hisztóriai kritika ellenében. Mindent vagy semmit! ez lön jelszava a visszaható pártnak Schleiermacher tanítványainak határozatlansága s tapogatódzása irányában. Ha csak egyetlenegy könyv is a kánonból, egyetlenegy hely is a szentkönyvből kétségbe hozható: már akkor tüstént a hit egész alapja megsemmisül az emberre nézve, a ki teljesen alkalmatlan arra, hogy a vallási dolgokat megítélje, megkülönböztesse s azok közt eligazodjék, tehát nem ez vagy a maz bölcsészetet, ez vagy a maz kritikát, hanem általában a bölcsészetet és a kritikát kellett eltörteni.

Nem sokára mutatkoztak, és mindig nagyobb tért foglaltak el a független tudomány és kritika ellen intézett eme számkivetési üldözés következményei. A legszükkeblűbb nevelés, a legvaskosabb dogmatizmus nézponjtára állva, nem tartózkodtak elítélni, elátkozni, az emberi szellem legfelségesb termékeit. Nemcsak Röhr, Wegscheider és Gesenius fejének kellett volna Hengstenberg pallosa allatt lehullani, hanem Göthenek, Schillernek, Jakobinak, Schleiermachernak is magokra venni a vezeklés ciliciumát s így hurcoltatni a hit ezen új nyomozó törvényszéke elé.

Igen tanulságos kívált elnézni, miként viselte magát ez a párt kíváltképen a két evangyeliomi, reformált és lutheri egyházak egyesítésének ügyében. Ez ügy volt egy-

szersemind a kísérletkő megítélni azon különböző elemeket, melyek e párt kebelében lappangottak.

A régi lutheránusok, mint Rudelbach, Guericke, Harms, Steffens visszaakarták állítani a lutheranizmust, s ezt úgy látszik természetesen; mert hiszen az egész párt alap és főgondolata volt az egykori, szimbolumokon épülő orthodoxiát állítani vissza. Csakhogy ez által aztán a két prot. fél közt vitát gerjesztettek. Tudjuk, hogy létesített volt, kissé katonai módon, III. Frigyes Vilmos által az egyesülés. Már természetes, hogy a most újra születendő orthodoxia bajnokaira nézve, csupán ez az egyetlen egyenes és becsületes út marada fön, melyen elindúlhatnak, hogy visszatérjenek a szimbolumokhoz, s egy úttal, a mi épen azt teszi, a lutheranizmushoz. Természetes, hogy nem egyezhettek bele oly intézkedésbe, mely a szimbolumokat közönyös dolgokká teszi, protestálniok kellett hát, és mivel tiltakozásuk nem sikerült; őszinte loyális elválkozás lett az egyedüli becsületes lépés, a melyet tehetett.

S így cselekedtek-e? Igen kevesen. Scheibel, Guericke, Heubner becsületes példáját csak néhányan követték. „Az igaz, mond Schwarz, hogy akkor bajosabb volt mint ma az ó lutheriség zászlóját emelgetni. A lutheranizmus ma már divatozik, akkor még vértanúság volt. Ama konfesszionális buzgólkodás, melylyel ma a legfőbb állások, legdúsabb jövedelmek járnak az egyházban, akkor minden nemű zaklatásoknak, letételnek s efféléknek tette ki az embereket; eme szigorú konfesszionalistákat, kiket ma keresve keresnek s megtisztelésekkel halmaznak el a kormány férfiak, akkor kiállhatlan bohó önféjűeknek tekintették. . . . Az volt a megkisértetés kora, s a megkisértetés megválasztotta az igazi lutherieket, a lutheriség martirjait az állam orthodox theologusaitól.“

Ezen utóbbiak élén áll Hengstenberg. Ő ki a reform. egyház kebelében születve nyíltan a lutheranizmushoz állot, ő ki a vallásban nem akará a lényeges dolgokat a nem lényegesektől megkülönböztetni; ő ki azt állítá, hogy a hit csak a szimbolumok által kimért határok között létezhetik, és a ki irtódzék a vallás és theologia közötti megkülönböztetéstől, ő 1835-ben az evangy ujságban az ó lutheránusoknak azt nyilatkoztatta, hogy azon vegyítés, melyet a hittel és theológiával elkövettek, önnön magát itéli el, hogy a

mit isten egyesített (az egyházat), azt ember nem választhatja el, ő a párt-ember, még pedig mindenkor ilyen, nagy ékesszólással tudta megbélyegezni a veszedelmes pártszellemet, a mindig egy pontra irányzott figyelmet és az által megszorított látkört, és gyakran szokott hivatkozni az Ur Isten nagy érdekeire, melyekre nézve ártalmasok a szenvedélyes vitatkozások. Végre ő, ki oly jól tudta volt mondani, hogy valamely vallási igazságnak fejtegetés általi semlegesítése, meggyöngítése, egyenes elismerés és bevallás helyett, annyi: mint annak megtagadása, és a ki megbizonyította, hogy a szent vacsoráról való kálvinista tudomány az egyházba racionalizmust hoz be, ez a ki mindezeket hirdette, nem nyugtalankodott többé e súlyos ellenvetésekkel, nem hallatá utóbb ama nagy szavakat, melyeket elébb fennye és untalan emleget vala: nem lehet egy igát viselni a hitetlenekkel! semmi köze a világosságnak a sötétséggel, Krisztusnak Béliállal! Az államhit és az államegyház lőn a rögeszme, melynek az orthodoxia is feláldoztatott.

Ezen államhit és államegyház érdeke az oka, hogy az evang. Kirchenzeitung rendszeresen visszaver minden kísérletet, mely arra volna irányozva, hogy Poroszországba a zsinatpresbiteri kormányzás, vagy annak valamely eleme bevitessék. És még is mindig theológiát emlegetnek! Szó sincs voltaképen róla! Semmi más nem forog itt fön mint politika.

Az állami theologusok ezen pártjához tartoznak a legfőbb berlini férfiak, lelkészek, és egyházi méltóságok, kikhez aztán a vidéken alsóbb rendű és ismeretlen de igen buzgó emberek nagy tömege csatlakozék. Ez utóbbiak hivatása az evang. Kirchenzeitungot értesíteni az illető községek egyházi életéről, a racionalizmus által azokban okozott megromlásról, s mindenek fölött feladásokat tenni egyesek ellen is a keresztyén olvasók nagyobb épületére.

Tudományra nézve ez a párt eleinte keveset tett, kivén az ő szövetség magyarázatának terét, melyen Hengstenberg, Hävernien, és Stier némely rabbini és ő egyházatyái elvekkkel, módszerrel működtek. Csak később s kedvezőbb viszonyok közt létesülhetett, hogy némely egyetemek, mint az erlangai, rostochi, és lipcei az új lutheránizmusnak megnyíltak.

De ne feledjük el az új orthodoxok egy harmadik töredékét sem, kik híven segédkedtek az előbbiek mellett, tudniillik a dilettánsok osztályát, kik közé Göschel, Leo, Gerlach, Hubel és Stahl urak foglaltatnak. Az utolsó kétség kívül legkitűnőbb egyéne a csapatnak. Ezek azt a hasznót tették az evangyéliomi újságnak, hogy annak szerkesztésébe befolyván, kezdetben azt világi tudományaikkal divatosra színezték, illatossá fűszerezték. Most más idők jöttek. A bölcsészet ma már megbukott nagyság, melylyel az igaz hívőknek semmi közük többé. Göschel, ki egykor szentháromságba foglalta volt össze Goethe, Hegelt és a Bibliát, már rég lemondott e fényes bűneiről: (splendida peccata) letette a bölcsész palástot, és arcát az orthodox theologus csuklyájába burkolta be. Stahleleinte Schelling megújított rendszerének parthive hasonlólul megtagadta ifjúsága vétkeit. Ezen emberek legnagyobb része jogász, s nem ok nélkül van, hogy a jogtudomány ekképen segítségére jön az orthodoxsiának. Ez birja, ez akarja, ez van hivatva bizonyítani, hogy az egyház nem valami szabad szellemi közösség, mely benső fejlődésre hivatott; hanem irott törvényen alapuló jogintézet, tehát nem az evangyeliom hanem az állami törvények egyháza; miből aztán természettel következik, hogy az egyházon belül csak az lehet, a ki az állam által elfogadott szimbolumnak bevallása által arra birtokigényt szerez.

Hengstenberg 1824-ben tűnt fel Berlinben mint privát docent. Bonnban tanult; se pályán főkép a keleti nyelvekkel és burschenschafttal foglalkozott. De 1823-ban az orthodoxsiára tért át a bázeli missziói intézet befolyására. Már ekkor a pietista-párt gyökeret vert vala Berlinben, kivált a felsőbb körökben; de irodalmi előharcosa még nem volt. Most feltűnik Hengstenberg, és csodáljátok a valódi buzgóság méltánylását! bár ekkor még semmi egyéb, mint meglehetősen ismeretlen szerzője két kis értekezésnek, melyek 1825—26-ban jelentek meg, már 1827-ben rendkívüli, 1828ban pedig rendes hittanárrá neveztetik ki Schleiermacher és Neander mellett.! Ezen kívül 1827-ben felvállalja az evangy. újság szerkesztését, s azt a legfőbb ügyességgel kezeli. „Bármely sivár és szűkkeblű is theologiája, kebellázító föladási, gyanúsítási, kémlési rendszere, de eljárása igen ügyes, tapintata finom; teljesen ismeri a tért Ber-

linben, melyen munkálkodik; pontosan tudja minden egyes esetben meddig lehet menni, s mikor kell leereszteni profétai harsány szavát, melyet egyébiránt olykor édeses zengéssel s kiméletesen hangoztat . . . „Egy szóval jelmondata ez: legyetek eszesek mint a kigyók . . . De ennél tovább nem is megy.

1835—1848-ig valódi rémuralmat gyakorolt vala az egyházban. Ettől fogva a politika úgy szólván főlemész-tette, s mondhatjuk, még feladási buzgalma is elhűlt, az élces adomákhoz való kedve, tehetsége megcsökken, röviden szólva unalmassá lett. De az előbb említett időszakban az egész világ az ő malmára hajtotta a vizet, neki szolgáltatott anyagot. Göthe és egy híres méregkeverő asszony, a kholera és a test jogainak visszaszerzése (rehabilitatio), Hegel bölcsészete és a párisi titkok: mind igen jól jött kézre, hogy olvasóinak bámulatára egy roppant autodafét mutasson fel, melyben a valódi és könnyörületlenül elkinzott áldozmány a racionalizmus volt; még pedig a legszélesebb értelemben s nem a történet által megadott értelemben vett racionalizmus.

Ez a valódi, vagy hisztóriai racionalizmus meghalt; tudományos tekintetben legalább meghalt; de nem Hengstenberg orthodoxsziája ölte meg. Az újabb kori theológia, melynek bár különböző nézponttal Hegel és Schleiermacher valának fő vezérei. Valóban a racionalizmus mint erkölcsi hatalom már rég le volt győzve, elébb mint az orthodoxsz reakció működni kezdett volna. Ez nem is állott vele ki egy tudományos harcot sem; legfőlebb azért küzdött vele, hogy egyes embereket befekettítsen, kizárhasson, letehessen sat. Így például 1830-ban nyilvános megtámadás intéztett két tanár Wegscheider és Gesenius ellen. Ekkor történt, hogy Neander, kit eleinte áhitatos és misztikus hajlama az orthodoxsz felébredéshez vonzottak, határozottan elválakozék, s teljes erejéből tiltakozék Hengstenberg azon dogmatikája ellen, melyet a váltság helyébe állított, és azon új papság ellen, mely Berlinben létesülő félben volt. „Érdekes tudni, hogy ezen vita ügyében Neander az evangy. ujság és pártja ellenében felhozta, hogy ama két tanár, tanulók kézíratai és szóbeli nyilatkozatai után ítéltetett el. Vádolta az illetőket, hogy ez által lerontották azon bizodalmat, mely a tanító és tanítvány közt lenni tartozik. Hengs-

tenberg felelete méltó lett volna Loyola bármelyik tanítványához: „egy keresztyén tanuló és egy racionalista tanár közt a bizodalom nem keresztyéni dolog hanem vetek“!

Ezen erkölcsi kudarc után is csak az ő szellemében szerkesztetett az evagy. ujság. De Wette, Bretschneider, Ammon, Schulz, s több mások még ez után tétettek általa pelengérre. Állandó eljárás módja volt rendszeresen összevegyíteni egy részről a racionalistákat és demagógokat, más részről az orthodoxokat és a trón barátit. Ugyanazon megkülönböztetés, melyet a hol lehet, még ma is használ az összes protestantizmus ellenében az ultramontán okoskodás; ellenébe tevén a katholicizmust és monarkhia-pártolást sat. a protestantizmusnak és republikanizmusnak, szocializmusnak sat. Maga Schleiermacher is, eljutva dicső életének, nemes fáradozásainak magasztos céljához, megkapta magáét, úgy mint mások; s ráragasztattak a szemfényvesztő és jezsuita gúnynevek.

„De még ez csak kezdet volt“ fejezi be Schwarz leírását. „A türelmetlen lap legmagasb fokra vitte hitnyomozói bíráskodását, midőn Strausz Jézus élete megjelent. Ide tartoztak Baur kritikai munkái, Rothe elmélete az egyházról, Hegel pantheizmusa, Feuerbach atheizmusa. Ezek lettek aztán az elkárhoztatási theológiának kövér esztendei (die fetten Jahre für die Verdammungstheologie), mely hiában állítja magát pozitívnek, mert valóban főkép negatív; élvén az eretnek-nyomozásból, s szükségelvén e végre az eretnekséget, hogy elfeledtesse a világgal az ő maga álságát és ürességét. Eichorn minisztersége ezen iránynak Poroszországban egész tért engedett; de Altenstein míg élt, mindig ellene szegült e pártnak, mely fölfelé mindig hatalmasodott; eszes tartózkodás, késedelmezés által hiúsígtatá meg azon merényeket, melyeket a tudomány és annak képviselői ellen intéztek“.

Ezen többet jelentő mint hangoztató szavakkal végzi be Schwarz élénk és csipős vázlatának egyik nevezetes szakaszát. — Most már ismerjük a tért a melyen forgunk. A régies racionalizmus meghalva, a romantizmus megdőntve; bár mindkettő hagyott maga után némi magot a lelkekben; az újabb theológia Schleiermacher által alapítva, de utódinak habozása, erélytelensége által hatástalanná téve; a hegelféle bölcsészet, mely a lelkeken szigorú logikája és meg-

ható nagyszerűsége által uralkodott, s jó darabig az orthodoxia erős gyámolának tekintetett, letereltetéshez közelítve, az orthodoxia előbb áhítatoskodási vallásos ébredés, majd hatalmas és terjedelmes politikai párt: ily környületek közt, így tájékozódott tér közepette ütött le mint mennydörgő bomba Strausznak Jézus élete.

V.

Strausz és orthodoxz bírálói.

Berlinben vagyunk 1835-ben. Hegel már négy év óta halva, Schleiermacher egy év óta. A theológiai világ a béke felé hajlik, béke után ohajtozik; bár Hengstenberg és pártja még most is habozásban tartják a kedélyeket. A kibékülési theológia, és annak vezérei Twesten, Nitzsch, Dorner sat. hiszik magokat a jövő birtokában. Senki semmi véletlen támadásról nem is álmodik, és mégis fergeteg támad, onnan, hol az ég legtisztábbnak látszik.

„Egy tübingeni ifjú magister, a tisztos hittani karnál repetitor, ott hol Bengel, Storr, Flatt, Steudel s hasonló tanítottak volt, egy ifjú ember, ki komoly és átható német elméjének egész erejét a theol. és bölcészeti tanulmányokra fordította, ez vetette a meghasonlás üszkét a hit legszentebb szentélyébe. Ez a férfi józan tudott maradni az általános hegeli mámor közepette, nyugodt és világosan átható szemmel tudta áttekinteni korának ábrándjait, csalódásait, s nem mondott le egyéni józan eszéről a közönséges gondolkodásmód ellenében. E férfiú egyszersmind feladatának mestere volt, ki ügyesen tudta tervezni s rendezni saját munkáját, mint bármely plasztikai művet az ildomok egész tökélyével, a kezelendő anyag és részletek fölötti teljes hatalommal.

Mert igaz, hogy az alak sokat tett Strausz könyvének sikerére. Nem igen sok új dolog volt benne; de egyetlenegy tömbben összefoglalva, előtárva az azelőtti kritika mindenféle nemleges értékű eredményei, melyek előbb itt-ott szétszórva heverték; s mindezek szerves összeköttetésbe hozva, rendszerré teremtve. Ugy látszott, hogy ez lett a tudományos vizsgálódás utolsó szava: „Végleges összeszámolás

az ítészet és theológia közt, mely emerre nézve végeredményül tönkre jutást tüntetne elő“.

„Villanyos átrándulás hatotta át az egész német theológiát. A wolffenbütteli töredékek (Lessingtől) és e híres író polemiai iratai óta a theológus világ nem jött ily ingerültségbe. Az a hatás, melyet e könyv Tübingenben és Würtembergben tett, melynek közvetlen következése letétetése lön, láva-folyam sebességével terjedt egészen Német-honban és kívülre is. E roppant hatást nemcsak az öt év alatt szükségessé lett négy kiadás tanúsítja, hanem a tömredék cáfoló irat is, mely anak folytán megjelent. A cáfolatok ezen tömege magában egy egész irodalmat képez, melyből alig hiányzik egyetlenegy valamit érő theológus neve, s hova még bevegyül sok vidéki lelkész ösmeretlen neve is, kik Némethon minden zugából előtörtek, köteleességöknek tartván tudományos készületekből előhozni a mi telik, azon tűzvész eloltására, mely a keresztyénséget alapjában támadta meg, s elhamvasztással fenyegeti a keresztyén egyház egyetemével az ő falusi templomaikat is. De e cáfolatok magok közt kevésbé egyezők, s nagyobb részben nem mérkőzhetnek Strausz munkájával; úgy hogy ez méltán ítélte azt, hogy ezen zajgásokra csak annyit kell adni, mint midőn lövés hallattára a hölgyek felsikoltanak. E felsikoltások nem jelentik, hogy a lövés valakit megsebesített volna, hanem csak hogy löttek“.

Strausz kritikája nem előzmény nélküli volt; sőt mint főntebb is említettük, a legközelebbieken is megvolt annak magva. Világosan az Istennek a világban való benléte, befoglaltsága volt az eszme, melyet előbb már Hegel megállapított, s melyre ő fő sulyt helyezett. Ebből indult ki Strausz. Az Istennek a világban munkálkodása ő szerinte, benső, folytonos és szervi (organicus) volna; s nem hagyta tért semmi csodának. A csoda teljes és okvetlen lehetségé, ez azon szemlélködési alap, melyre ő a priori okoskodását alapította.

Innen következék, hogy a nazarethbeli Jézus személye és az Isten világbeli inkarnációja egységének, összesedésének ki kellett maradni Strausz rendszeréből; s így ő előbb lépett egy fokkal a hegelianusoknál, kik ép amaz egységet akarták vala eleinte megállapítani. Krisztus helyére tehát az emberiség lépett, homlokán diessugárokkal koszorúzva. Eb-

ben lőnek tárgyilag megvalósúlva Jézus csodás születése, csodatételei, feltámadása, mennybemenetele; s Strausz is azt állítá, hogy ezek ekképeni előadása által a keresztyénséget teljes, örök és dönthetlen tekintélyében fentartja.

Ezen szemlélkedési elveket Strausz részletes, tudományos és szigorú kritika által egészítette ki; mely az ő előbb vázolt elvei szerint intéztetvén, természetes, hogy mithuszt lelt a történeti lett-dolgok helyén, s ezt tette fő tényezőjévé az evangyéliomi történeteknek. A mithusz neve és értelménye ugyan nem épen ujdolgok voltak a kritikában. Már Semler alkalmazta volt ezt Sámson és Eszter történeteik magyarázatában. Schelling és az ő iskolája rendkívüli terjedelmet adott ennek jelentményének; Vater pedig és de Wette nagyban használták a Mózes öt könyve magyarázatában; sőt az utóbbi azt állítá, hogy a sz. könyvet lehetetlen a hitetlenek gúnyolódásai ellen megvédeni, ha el nem ismertetik, hogy abban némely előadás mithoszféle. Strausz elméletének csak jelleme volt új; mert ő a mithosz ezen eszméjét, mely addig csak mellékes dolgok magyarázatára használtatott, felfogván, s Jézus egész történetére átvivén, az evangyéliomokra kezdettől végiglen alkalmazá.

Strausz az ő elméletét az evangyéliomra vonatkozó, viszonylag újabb keltű patrisztikai tanúbizonyosságokra építi, melyek közül egy sem megy fölebb a II. század végénél, ezek összevetéséből azt bizonyítá, hogy csaknem egy század telt el a szent írók halála és azon kor közt, melyben azok munkáit keresztyén írók említeni kezdik. Nagyon is elég, több mint egy emberkornyi hézag, hogy a Jézusra a messiás-tulajdonok a nép mondái által ráruháztassanak, s a mondakör megalakuljon. Azután a sz. könyvek tartalmát, az ő fő és alapelvével, szemlélkedési vezértételével, t. i. a csodák lehetlenségének előfúltevéseivel vizsgálá, s kritikai módszerével, kifáradhatlan türelemmel, részletességgel s finomsággal tünteté elő a kanonbeli könyvek előadásiban bőven tállátató valószínűtlenségeket s ellenmondásokat.

Hogy azonban mithuszok alakulásának lehetőségét bebizonyíthassa, meg kelle bizonyítani, hogy már előbb vagy egykorúlag létezett anyag, melylyel magát az eszme megtestesítse, s melyet alakúl ölthessen fel. Mert a mithusz nem képződik semmiből és önkényesen. Lényegét az első elbeszélők gondolatai, világnézetei, gondolkodásmódja ha-

tározzák meg, s így okvetlenül az előbbi fogalmakból kell kifejlődnie, s azokhoz hasonlítani. — Ehez képest Strausz szerint az evangy. történet nagy része, kivált a csodás elbeszélések, könnyen magyarázható, ha az ó szövetséget messiási eszméivel reményeivel, meghatározásaival vesszük fel magyarázati kulcsul. Ama rabbinusi elv: a milyen volt Mózes, olyan lesz a Messiás, volt szülő eszméje a szent történet legnagyobb részének. Egy szóval a Jézus korabeli igen élénk messiási vágyak, remények tényezték főkép a Jézus életének mithikus előadását. Strausz szerint a megjelent Messiás arcképe a j. vendölt és várt Messiás arcképének vonásaival festetett le.

Sokan azt vélik nálunk, hol a dolgot közelről és pontosan nem tanulmányoztuk, hogy Strausz tagadta Jézus személyének történeti valóságát is. Hibásan. Strausz bantatlanul hagyja, s megingathatlannak vallja az evangyéliomi történet vázlatát. Jézus Názáretben felnövekedett, János által megkereszteltetett, tanítványokat gyűjtött, Palesztinát bejárta, predikálván a farizeusok külszínes vallása, erkölcei ellen; hallgatóit a messiási országra készítgette, és végre meggyűlöltetvén s üldöztetvén a farizeusok pártjától keresztre feszítettet. Beszédein, melyek fennmaradtak, a kétségtelen hitelesség nyomait találni itt amott. Így például a hegyi beszéden. E beszédek, melyeket Jézus kortársai szívére erőteljesen kötött, gnomai alakjuk és antifarizeusi jelleműknél fogva eléggé b. hatók és megtarthatók voltak, hogy a szajhagyomány folyamának felszínén magmaradjanak. Ez Strausz véleménye; s ezen utóbbi engedménye által oly fégyvert szolgáltatott cáfolóinak, melyet azok ő elene nagy erélylyel és előnnyel használhattak.

Következik, hogy Strausz cáfolóinak tömegében tájékozunk magunkat. Elsőben is azokat vegyük röviden szemlélre, kik az orthodox reakció, és a hegel-i iskola köréből valtak.

A visszahatási orthodoxia voltaképen inkább jól érezte magát mintsem bosszankodott volna ezen könyv megjelenésén; ezért nyíltan az újabb theológia legörvendeteseb tünényei-nek is nevezgeti vala; úgy nézvén mint oly művet, melyben a hitetlenség magát leálarcozza, a kritika saját utálatos meztelenségét felfedezte, a hegelianizmus szírefarkát kiburkolta. Mondanunk sem kell azonban, hogy az

orthodoksz polemia minden szokásos szép-fogásait elővette, felhasználta csak úgy Strausz mint mások irányában. Nem épen sátánnak nevezték, tekinték; más kifejezéssel éltek. Judáshoz hasonlították. Azt állíták, hogy a hegeli bölcsészet olyképen ülte benne megdicsőülését, mint a sátán győzelmi ünnepet tartott, midőn Judás Iskáriótes lelkébe szállt. Reá alkalmazták ama szót: a ki kenyere met ette, az kelt föl ellenem. De valóban reményen kívüli fegyver is lett ez a reakció kezeiben. Ebből tűnt ki szerinte, hogy csakugyan alap- és lényegbeli ellenmondás van a hit és a természeti ember nagyra vágyó esze között. Látnivaló lön, hová jut a keresztyénség, ha legkisebb engedély adatik is a kritikának. Nem lön hát más következés, mint aláadni magát feltétlenül a szentírás betűjének. Meg kelle tehát ujtani, sőt erősíteni az újabb orthodoksziának a régi apologétikát. Megengedék, elősmerék, hogy a külső tanúbizonyosság nem elegendő a csodák és jövendőlések megbizonyítására; de követelék, hogy több mint elég arra nézve, ki benső bizonyítékkal bír. „Hogy elhiessük a belpoklos meggyógyíttatását, előbb magunknak kell a belpoklosságból meggyógyultaknak lennünk“. A testimonium spiritus sancti-ra való ezen hivatkozás szembetűnő következetlenség volt. Mert az orthodokszia szerint arra, hogy szent lelket vegyünk, megtérés kell, megtérés az orthodoksz hitre. De a természeti ember csak megfoghatlan dolgok, tévelygések láncolatát képes látni ezen tudományban. A hit tehát egy más előleg szükséges, s mintegy külről veendő ajándék. De ha hit van, ép oly badar mint hasztalan dolog annak alapjáról vitázni, mellékes vagy felesleges dologgá válik a tudomány. Vagy megtértekhez predikálnak vagy siketeknek. (Schwarz I. 118.). Valóban ez a szélső jobb oldal inkább vizet hajtott Strausz malmára, mint megcáfolta volna. Nem bírt vele, sem annak gyöngeségeit feszegetve, sem saját elveinek fegyverével küzdve.

De mit tesz a hegeli iskola? Saját irányához, természetéhez képest nem vette szemügyre se Strausz munkájának kritikai részét. De az iskola egysége megtört ezen enfant terrible által. Ama ködös bizonytalanság, mely eddigelé kétértelműen lebegett az inkarnáció elmélete fölött, egy váratlan és erős szélvész által eloszlatott. Egy jobb, és egy másik: baloldali hegelizmus keletkezett. Előbb

a jobb oldalnak volt többsége. Goeschel, Gabler, Bauer Bruno (ez utóbbi ekkor még orthodox életszakában) az iskola nevében és elveivel akarták Strauszt leküzdeni. „Valóban furcsa volt a hegelieknek, az ő képzelt orthodoxiájuk nyugodalmában szunnyadóknak ama szorongásuk, miszerint feltek, hogy Strausz eretneksége az ő egész iskola-jok tanának rovatik fel. Tehát megszűnhetik az ő rendszerük annak tartatni, minek eddig tartatott volna, a konzervatív érdekek védőjének, porosz királyi állami bölcsészetnek“.

Pedig Strausz elméletében nem vala nehéz fölismerni Hegel elveinek szabatos és logikai alkalmazását. Ez tulajdonítá az emberi léleknek, önmagában állva is, az Istennel való egység öntudatát. Állítá, hogy ez az öntudat Jézus idejében még egyszerű és közvetlen nézés (Anschauung) s még nem kiemelt s logikailag kicsinált eszme. Világosan ebből hozta le, s természetesen Strausz, hogy az emberiség ezen Istennel való egységét nem érheti el egy emberben, ki az emberi nemzet közepett elszigetelt egyén, hanem azt valósulva, teljesülve birhatja emberi összes gondolatai, és cselekvésében, egy szóval a fajban nem az egyénben. Schwarz 144. l.

Igaz, hogy Goeschel másképp magyarázta Hegelt. Ha az emberfaj, ugymond ő, nem csupa elvontság (abstractio) a fajnak magában kell foglalni fensőbb fokon azt, a mit minden egyes bír. Az emberi faj tehát személyi, s személyiség különösen nyilatkozott a primitív ősi emberben, protanthroposzban (Urmensch); de erre Strausz azt felelte, hogy ez a bölcselkedés ama szkolasztikus bölcséletére megy ki, a ki nem akart körtét, cseresznyét vagy almát enni, hanem a sajátlag gyümölcsöt, vagy önmagában gyümölcsöt, a gyümölcsfaj eszméjét; ebből azt vonta ki, hogy e szerint kellett volna egy proto-oroszlánnak, proto-farkasnak sat. lenni.

Dorner sem volt szerencsésebb. Ő Jézusból az emberiség kollektivumát alkotá, egy általános személyiséget, mely egyéni egységre vitte vissza az emberi lények végetlen sokféleségét. Hogy nem látta be, mikép ezen egyetemes személyiség (Allpersönlichkeit) által a Jézus emberi személyisége teljesen lerontatik, a nélkül, hogy az isteni személyiség ez által valamit nyerne. Mert hogy eképen egyedül az embe-

ség mint faj összpontosíttatik Jézusban, ez által az ő istenségeről való orthodoxsz dogma egészen megsemmisíttetik. Ez a modernizált Krisztus, az újabb általános bölcsészete által ekképen alakított Krisztus, az egyéniségek prototipusának ezen összezete, e sok fejű való csak úgy nem ember mint nem Isten. Ez olyan ariánusok értelmében vehetett félisten, kozmikus elv vagy elem (principe cosmique). „És mind ennek nem volt egyéb célja, mint megelőzni Strausz ellenvetését, ki az egyéniséget mulhatlanúl korlátozottnak állítá. Ez azon képtelenül mélységes (abstrus) khristológia, melyet nekünk az újabb dogmatikai munkák az orthodoxia istenembere helyébe állítanak“. Az orthodoxia pedig nagyon téved, midőn ezen dörnerféle elméletet, tán mert nem igen világos, s mert mistifikáló, az orthodoxsz dogma védelmezőjeül tekinti és idézi.

Gabler és Bauer Bruno, ez utóbbi szinte a tanító hangján tanítványa irányában, folytatták a tüzelést Strausz ellen. Annyira mentek, hogy a kritikától létezési jogát is megtagadták. De éppen ez volt mint tudjuk a hegeli iskola gyöngye oldala. Mert megengedhették talán, hogy az eszmét illetőleg emez iskolának igaza volna; de tüggőben maradt a kérdés a dolog hisztóriai valódiságára nézve. Erre áttérni a hegeli iskolának mindig igen kényes dolog volt. Mi történt hát? Az, hogy a hegeliek baloldala, Michelet, Frauenstädt, Vischer és sok mások, ifjabbak, egy bátor ugrással túl tették magokat mindenben, s kimondták, zászlójokra olvashatólag kitűzték a tagadást. Hajh! a holtak gyorsan haladnak, mondja a német ballada. Alig folyt el néhány év, és az ifjú hegelieknek maga Strausz is vakbuzgó lón.

De hát nem találtattak alaposb bírálói is Strausznak, s más oldalról? De igenis; bár nem minden pontban kielégítők, de mindenesetre kielégítőbbek. Ezekre kell már áttérnünk.

VI.

Tholuck, Neander, Ullman Strausz ellenében.

Strausz hát a hegeli elveket észszerűen és következetesen használta fel, nem cselekedvén egyebet, mint azt, hogy

amaz elvekkel egy, csakis egy lépést előbbre tett. Azonban az ezen elvek által vontatott haladási jármű oly sebes rohanásnak indult, hogy az orthodoxok, t. i. a hegeli iskolából való orthodoxok férfiak, nem lőnek képesek kerekeit feltartóztatni, s megóvni, hogy a hirtelen megközelített meredek szélére ne rohanjon. Maga a retrograd, vagy tulajdonképeni orthodoxok párt saját érdekére használható a rémfületet, a melyet Strausz okozott, akarható, a radikalizmus által megrémült sziveket a konzervatizmus jármába hajtani; de valódi bírálatot nem adhatott, s adni nem is akarhatott. Csak a közép-pártbeliek, Schleiermacher egyenes örökösei tettek lényeges szolgálatot a jó ügynek, s ezeket fogjuk itt megösmertetni.

Első theológus, kiről Schwarz beszél, hallei kollegája Tholuck, egy azon némethoni tudósok közül, kikről a külföld legtöbbet tud. Ez Strausz munkája ellen irt egy könyvet az evangyéliumi történet hitelességéről 1837. Schwarz még mikor a kezünk alatti könyvet irta hallei tanár, előre bocsátja, hogy „személyes viszonya Tholuck irányában lehetségessé teszi neki, oly nyíltan és tárgyilagosan beszélni e férfiről, mintha 100 év előtt meghalt vagy 100 mérföldnyire távol volna“. Halljuk hát hogy ítél.

„Tholuckot az jellemzi, mond ő, hogy egyik osztályhoz sem lehet sorozni. Igazán szólva nem tartozik egyik irányhoz sem, melyet most leírtam; de az csak onnan van, mert mindenikkel van némi kapcsolata. Szellemének rendkívüli hajlékonysága, a különfélék elsajátításában való ügyessége azt okozta, hogy mindenféleből vett fel valamit, s rendszere az újabb theológia mindenik részének színét visszaadja. — Eleinte a pietisták közé sorozták. Igen hibásan, legalább ha az ősi spenerfele pietizmust értjük, bensőségével egyszerűsmind egyhangúságával s szellemi sanyarúságával. Van rajta az igaz valami arnyalata a pietizmusnak, de a fővonás nincs meg, a szellemi szegénység. Ő inkább szellemdús eklektikus áthatva az ujkori növelésmód minden elemétől. Megízlelte a szemlélkedést szintugy mint a schleiermacherfele theológiát, a nélkül, hogy egyikkel is betelt volna. . . . Még kevésbbé lehet őt az orthodoxok, akár bibliai akár konfesszionalista orthodoxok közé helyezni. Sőtinkább egy bizonyos fokig rokoniszenvezett a kor minden herezisével; és bizony sokkal függetlenebb, alanyiasb, mintsem

aláadhatná magát az írás betűinek vagy a konfesszió formuláinak. És mégis mindezt látni itt ott rajta. Barátságos viszonyban lévén az újabb orthodoxia fejével, mindig újabb meg újabb lendületet látszik ama felé tenni, mindig vonatra érzi magát annak céljához, mint a hit védelmezője, a racionalizmus ellenzője és bevádlója. Egyszersmind némi pietista zamatot ad neki a bűnről való tudomány erélyes és igen nyomatos kiemelése; mi több csakugyan egy berlini pietista körből is került ki. Lényegesen ezen irányhoz tartozik első műve is: a bűnről és megváltóról. Igen tevékeny részt vett a hegeli szemléelkedésben, mikor az teljes virágzásban volt. midőn az a tudomány és bölcsészet összebékeltetését predikálá, és a szentháromság, megtestesülés titkait az ész előtt igazolni törekedett. Néha azon iskola hívó vezérei körében keresett tanácsot és eligazodást; egy időben például úgy vélekedett, hogy Goeschel igen nagy szerencsével magyarázott meg egy bizonyos nehéz észfeladatot. De elfogadta és felhasználta a schleiermacherféle theológia némely tételeit is.

A színek ily csodás vegyületében egyetlen egy pont van, melyet biztosan úgy tekinthetni, mint kiindulása vagy theológiai tevékenysége középpontját; ez az ő makacs ellenzéke, s rendszeres vitája a racionalizmus irányában. E tekintetben romantikus theologusnak nevezhető. Az az arisztokratai gúny, kimeríthetlen élceskedés a racionalizmus silányságai és sze énysege elleneben; ezen iránynak legtávolibb, legnevetéseseb s némelykor szinte feledésbe ment jelenségeiben üldözése, elkinzása: ez nála különös éledeletté s egyik fő képen való életfeladattá vált. Halléba ép azon világos küldetéssel jött, hogy ott megriaszssa a racionalizmust, mely még ez időben ott hetvenkedett. Ez a küldetés határozta meg örökre az ő theológusi jellemét, s oly gyűlölségeket is szerzett neki, melyekre érdemes nehezen volt. Nem is lehet csodálni, hogy ez a kihívó és tulesapongó modor, melylyel ő hivatásának megfelelt, ama sokféle hiányok látára, melyek ekszegezisében felmerülnek, kivált filologiai tekintetben, a tudós racionalistáktól, minők Schultz, Fritzsche, Schulthesz, t megesen megtámadtatott, mint a nyelvek felületes osmerője, kíméletlenül rendre utasított, mint az ignorantizmus, obskurantizmus, misticizmus és orthodoxizmus képviselője köz gúnyra kitétetett. Pedig ő nem

volt egyik sem ezek közül. Mert míg előre menve birkozott a racionalizmussal, bibelődött mindenféle kritikai kérdéssel; egymás után mindennemű herezissel befertőztette magát. Mint a tizennyolcadik századbeli angol apologéták a deizmus ellen küzdve észrevétlenül beszívták a mérget, és meghódoltak elleneiknek a helyett, hogy azokat döntötték volna le: úgy az ő orthodoxsiája is minden ponton alá van ásva. Nincs oly dogma, melyet ő saját módja szerint nem ujdontított s át nem alakított volna: nincs oly kritikai kérdés, melyben nem engedett volna valamit. „Valóban is Tholuck legfőbb tehetségei a képzelődés és az ironia. Ehez járul az ismereteknek nem igen jól megemésztett halmaza, mely aztán ama más két tehetség, mint tényező által mozgásba hozatva, kaleidoszkópféle hatást csinál, kellemes színvegyületet idéz elő; de igen sok hibázik, hogy csillogó tudományi készülétének meggyőző erőt tudjon adni. Hiányzik a korrektség, a rend, a kapcsolatosság, a nyugodt önállóság, mely mindig tud önmagán uralkodni... s így bármely számosság is idézetei a szent és nem szent írók munkáiból, bármily dúsak és elmések célzásai, szép mondatai, melyeket a bölcsészek és k. ltők köréből fel tud használni a hit erősítésére és dicsőítésére: minden tudós ékesítgetése egy mesterséges tűzben oldódik fel és semmisül meg, mely nem hagy egyebet hátra, mint szikráktól át-meg átszáguldott félhomályt.

Tholuck szerint a csoda oly esemény, melynek eredete és célja vallási, mely általán a dolgok természetes folyásából ered, a mint azt tapasztalásból ismerjük. Ha jól megtekintjük, e meghatározás szerint, a miraculum semmi egyéb mint: mirabile, kivételes, rendkívüli, bámulatos, de elvégre is lényegében természetes dolog. Schwarz megtámadja a csodák ezen meghatározását, legalább azon értelemben, hogy ezekre támaszkodva a csodatevő isteni küldetését bizonyíthatnák. Hanem ezen meghatározás által a csoda a természeti rend körébe esik vissza, mely magában is isteni kijelentés, isten kijelentetése. Hogy e pontra nézve Tholuck valóban az ujkori bölcsészettel evez egy hajóban, átlátható. Mert a hagyományos hit századai épen azt látták a csodákban, a mit ő nem lát, a tapasztalati dolgok között okság-viszony megszakadását, radikális ellenmondását, s épen ez okért követelték benne feltalálni, azt a mit Tholuck belőlök kitagad. Így továbbá Tholuck csak

részleges ihletést (inspiratio particularis) ismér el. Megengedi hát, hogy lehetnek emlékezetbeli hibák, tévetegek idézések, történeti, időszámítási, földrajzi hibák s t. Az ihletés szerinte csak az üdvösséghez szükségesekre szorítkozik. De bizonyára itt a határvonal nem igen biztosan lesz kijelölhető, és az efféle felfogás nagyon messze vet bennünket ama tértől, melyet Tholuck védeni akar. Mit gondolhatunk ama gépies inspirációról, mely működik, míg az író az üdvösségre valókról beszél, s mely rögtön elhallgat, mihelyt hisztóriára, geografiára tér át? Nem világos kifejezésben megengedjük-e ekképen, hogy az emberi természet összeműködik az isteni természettel mint tényezővel, és hogy meg lehetvén különböztetni a sz. könyvben az emberi szót az isteni igétől elvégre is az emberi elme tekintélye mondja ki ítéletképen: mi származott Istentől, mi embertől, mi a revelált és mi nem az? Ha az inspiráción csupa vallási ihletést értünk, arányost a hit és szeretetbeli ihletéssel, melyből amaz is származik, olyat mely képessé tette, hogy a vallási dolgokat, mert csak ezek az üdvösségre tartoznak, fensőbb-szerűen tudja valaki érezni és kimondani: miben különbözik ez az inspiráció bármely igazán hívőnek ihletességétől, s mint fog megalapíttatni annak tekintélye a dogmák dolgában?

Egyébiránt Tholuck ügyesen tudta felhasználni Strausz többféle tévedéseit, és nemcsak kifejtéseit. Egész erélylyel fordította gyakran ellene saját állításait, többek között azt, mely szerint elismeré, hogy Lukács evangéliomának szerzője az apostolok egy tanítványa volt. Apologétikájának az volt fő hibája, hogy az orthodoxiát heterodox eszmék és tételek által akarta védelmezni. Az ily módszer mindig a felhasználó ellen fog hatni. De találhatni nála itt ott gyanításokat, szerencsétlenné állításokat, melyek inkább egy bizonyos dolog vállalkozó és elszánt ügyvédére, mint független, részre hajlatlan tudásra mutatnak, s melyeket Strausz feleleteiben jól tudott ellene felhasználni.

Neander Jézus életéről már szólottunk, ki jeleltük fogyatkozásait és előnyeit, kétségtelen, hogy ő nem az orthodox szempontból indult ki. Az ő Krisztus az, mely Schleiermacheré, az ihletesség történeti fogalmáról lemond; a csodákat a minimumra szállítja. Ltni való, hogy szeinte az utóbbi a vallás szükségleteihez nem multhatlan postula-

tum. Szerinte a csodák a természet körébe járult újabb és fensőbb erők nyilatkozmányai. A Jézus gyógyításai teljesen elfogadvák, a lelketlen természetre tett csodás hatások lehetőleg kicsinyítvék, sőt tapasztalati hasonlóságok által megfejtvék. Mindez új bölcsészeti dolog. Egyébiránt Schwarz, jegyzi meg Réville, kissé szigorú is Neander Jézus élete ellenében, mert bármely erősen megítéljük is Neandert, azt lehet kérdeni: lehetséges volt-e az ő korának tudományos állapotai mellett, mélyebben hatni, áthatóbban itélni, mint ő tevő? Lehetett-e egy szilárd magyarázati szempont alá fogni az evangyéliom minden elbeszéléseit? Igazán szólva az alig is lesz valaha lehetséges. Nem lehet a mi evangyéliomaink minden csodáit ugyanazon mérték alá venni. Némelyekre nézve a racionalista magyarázás bizonynyal jogos (Márk 11, 2—6; 13, 13—16 stalan Ján. 6, 17-21.) másokra nézve a müthoszi magyarázat sokkal észszerűbb (Máté. 4, 1—10; 26, 51—52.) legtöbbre nézve a mi tudomány által magyarázhatlan, de a melyekben a csodatevő és csodatétel tárgya, pél. a meggyógyított vagy feltámasztott személy közt láthatóképen az élet a közeg (medium), mely helyreálltatik vagy vissza adatik, az ilyek, mond Reville, szoros viszonyban vannak a sajátképen való csodával vagy titokkal, a fő vagy egyetlenegy titokkal és csodával, az Isten végetlenül szent fiának személyével, és eme csodák valódisága az ő valódiságával. A kültermészeti és erkölcsi világ tünetényeit egybevetve azt kell gyanítanunk, hogy a fizikai világrend kivételes tünetényei az erkölcsi világban előtűnt egyetlen és előzmények nélküli hatalom működésére mutatnak vissza, s arról tesznek bizonyosságot. Hogy fogalmunk legyen a csodáról, tanulmányoznunk kell benne ama fő és első sőt egyetlenegy csodát (proto-miraculum), mely mások kútfeje, Jézusnak általán szent személyét. S nem különös, sőt mondhatnók csodás-e az a csodakban, hogy így felfogva természetfölöttieknek és még is természeteseknek találjuk őket egyszerre? Mert az embernek fíja egyrésztől titok, Istennek egyetlenegy különös és egyenes kinyilatkozása, más résztől valódi ember, természetes ember a szó saját értelmében, mert Isten akarata szerénti ember, s jegyezzük meg: azért egyik, mert másik is. Tudom, hogy ezen értelmezés a csodák régi fogalmát, és ama használatot, melyet abból az apologétika

vett, meglehetősen lerontja; de vajon nagy veszteség-e ez? Réville kételkedik, s egyszersmind figyelmeztet, hogy itt nem arról van szó, mikép mentjük meg, vagy Strausz ellenében mikép igazoljuk a régi dogmákat; hanem hogy Jézus históriai alakjának valóságát tartsuk fön, ugy a mint az hozzánk a bibliai vonások összezetében átjutott. S ha ekkép felteszszük is, hogy az evangyéliomi történet némely eseményei magyarázatlanok sőt magyarázhatlanok maradnak is, ez nem szolgálhat arra okúl, hogy az egészét müthosszá párologni engedjük vagy eltaszítsuk; mint nem tekintünk müthoszoknak s nem vetünk el sok más történeteket, hol a kifejthetlen részleteknek ily vegyülete találkozik. Gondoljunk például a római történeteknek Schweglerféle felfogására.

De a csodák természetének kifejtésén nem lehet ily könnyedén átesni, és itt azt meg sem kísérhetjük; csak Schwarz némi megigazítása, s Neander igazolatául akartuk e kitérést figyelmeztetésül ide igtatni. Neandernek, hogy rea térjünk, fő hibája: azon habozó és mégis önkényes ítélgetés, melylyel némely vitás kérdéseket eldöntöget; melynek kútfejétabban kereshetni, hogy nem volt tisztában a szünoptika evangyéliomok (Máté, Márk, Lukács) eredetével, szerkezetével, és viszonyaival. Igaz, hogy ez oly tanulmány is, mely a hitet nem érdekli: de mindenesetre végig kell azt folytatni, ha tudományosan akarjuk az Idvezítő élettörténetét rajzolni.

Legjelesb apologéta volt s legsikereseb harcoló Strausz ellen az, a ki, bár egészen a históriai téren maradva, neki legtöbbet megengedett: Ullman, akkor heidelbergi tanár (Historisch oder mythisch?) most a badeni evangy. egyház főnöke. Ullman elismeri világosan, hogy az evangyéliomi történetben vannak oly vonások, melyek a szóhagyományból alakultak, s lényegesen jelvi szümbolikai értékűek. De onnan nem következik, hogy ha némely részlet ilyen, az egészét ilyennek nézzük. Sőtinkább maga az a különbség, mely a szümbolikai részleteket az egésztől elválasztja, annak biztositéka, hogy az egész nem efféle. Diadalmasan küzd ő kivált Strausz azon állítása ellen, hogy a négy evangyéliom a második században készült volna. Pál leveire, mint rendíthetlen sziklára támaszkodik annak bebizonyításul mi szerencsésen sikerült is, hogy az evangyéliomoknak történetileg való alapjuk (substratum) van. Megmutatja, mily képtelen volna az az elmélet, mely a müthoszok légi

alapjára helyezze, ily alapon épülhetni képzelne oly ropant történeti eseményt, minő a keresztyén egyház; s könnyen megmagyarázza, hogy csekély ok ily okozatot nem eredményezhet. Hivatkozik a művészetek, a poézis, a politika történeteire s világossá teszi, hogy mindenkor egyén az emberiségben a nagyszerű átalakulasok tényezője. Ha a zsidók messiásukra ismertek a megfeszítettben, a pogányok Isten fiára a gyalázatosan büntetett zsidóban: bizonynyal valóknak kell lenni az evangy. történeteknek. Egy szóval Krisztus alapíthatta az egyházat, az egyház nem alakíthatta magának Krisztust.

Ezen észlelések Strauszt oly vallomásokra kényszeríték, melyek neki vesztett ügye mellett is becsületére válnak. Elismeré őszintén, hogy Jézus személye valódi teremő erővel volt felruházva; később azt is, hogy benne vallási lángelme volt, felsőbb minden más vallás alapítóénál, s olyan, a melyet felülhaladni soha sem lesz képes senki. Egyelőre ugy látszanék, mintha Strausz és Ullman egy pontban összetalálkoznának s megegyeznének, de ez azért lehetetlen, mivel megengedi ugyan Ullman, hogy az Isten és emberiség egységének eszméje nem csupán egy pontban fejlődött s mutatkozott ki, t. i. Jézusban; de azt állítja mégis, hogy fejlődésének tetőpontját, s történetbeli bevégeztségét egyetlenegyben érte el a büntelen szentben, az Istenben való élet ösképeben. Az isteni kijelentés átvonulhat minden időn és népen; de egy közép és magassági pontra Jézus felé irányul az. Ullman ide tartozó fő munkája: Jézus Krisztus szent-ségéről.

De sokkal erősebben cáfolta meg Strauszt a köz gondolkodásmódnak egyéntől nem szembetűnően előmozdított előbbfejlése, sikeresebben mint sajátképen ugy mondható elleneinek érvei. Az ő álláspontja nem sok ideig lett tartható. Vagy el kellett szakadnia a hegelizmustól és visszatérni a hithez és történethez; vagy egészen végig vinni azt a mit elkezdett, azt a mire Hegel után ő vetette meg leginkább az alapot, és eljutni, . . . majd alább megmondjuk hová. De elébb egy oly iskola tűnik élénk vizsgálódásunk folyamában, mely különös figyelmet érdemel, és szorosán a dologhoz tartozik, mert határos lévén Strausz bölcsészete előföltételeivel, valami lényegest és határozottat törekszik adni, mindenek fölött a történetre támaszkodván

az ősi keresztyénséget rekonstruálni. Ezen iskolának oly sok új igazságot, becses felfedezést köszönhet legujabb korunk; mint túlzást és hiányokat róvhat fel vétkül. A tübingeni iskolát, és annak derék vezérét, főnökét Baur K. F-et értjük.

I. S.

AZ ANGOL NÖVELÉSI RENDSZERRŐL.

IV.

Miután előbbi cikkeinkben*) az angol középiskolákat néhány vonással jellemeztük, úgy hiszszük, kedvesen fogja venni az olvasó, ha ugyanazon szerző nyomán, habár rövidebben is, egy kissé az egyetemet is megismertetjük. Az összhang amazok és ezek közt nagyon könnyen lesz az általunk elmondandókból kivethető.

Alig képzelhetni nagyobb ellentétet, mint mely a londoni élet zajos nyüzsgése, és oly közel az oxfordi csönd közt föltalálható, mely utóbbi a hely tiszteletre méltóságával oly tökéletesen megegyez. Amott a jelennek hangos élete, itt a középkornak egy megmentett darabja, mire valamint az emberek külseje, úgy az épületek is figyelmeztetnek.

Midőn néhány év előtt, mond dr. Wiese, Palermo vidékén utazván, a montrea e-i bencezárdát meglátogattam, és a prior lakását és tanulószobáját megmutatta, kimondhatlanul gyönyörködtem azon szép kilátásban, melyet ő naponként élvezte. A hely szépségétől elragadtatva, mondtam, hogy valódi öröm lehet ilyen helyen a tanulmányoknak élni. Mire tőle azon választ nyertem, hogy ez örömben én is könnyű szerrel részes lehetek. Én azonban válaszomban a dijt, melyért ezt teheném, szerfölött nagynak állítottam. De ezen Monrealere való emlékezet is elhalványúl, ha az angolországi protestáns bencezárdák benyomását felidézem,

*) Lásd II. folyam 555. lap.

ha Oxfordban a Christ-churchba, vagy Cambridgeben a Trinity-collegebe képzelvén magamat, oda gondolom a mellettök elterülő kerteket.

Azonban minél kevésbbé vonható kétségbe a muzsák helyének ezen szépsége, annál nagyobb ellentétben állnak a belbecsi k felőli vélemények. A parlamentben is hallhatni oly nyilatkozatokat, melyek szerint ezek elavúlt intézetek, melyek képtelenné lettek a hazának azon szolgálatot tenni, mely végre alapítottak, hogy ott minden előítélet medék helyet találhat, más részről nem hiányzanak ellennyilatkozatok és dicsérő beszédek sem mellettük. Ugy látszik, dr. Arnold igen helyesen és részrehajlatlanul ítelt felőlök, midőn azt mondá, hogy „az angol egyetemek a világ legjobb helyei, ha a fiatal ember hasznára akarja azokat fordítani, és a legroszabbak annak számára, ki velök nem gondol; az ilyennek jobb volna máshová menni és két keze munkájával keresni kenyerét“.

A német és angol egyetemek közti különbség főleg abban áll, hogy Oxfordban és Cambridgeben a tanulók a collegiumban együtt laknak és előadásokat nem hallgatnak. Ez utóbbi állításnak megfőjtése alább lesz olvasható. Az egyetem nem egyéb, mint több konviktori község összege, melyek közt a nagyobbak és gazdagabban ellátottak „colleges“, a kisebbek „halls“ nevet viselnek. Oxfordban van 19 colleges és 5 halls; Cambridgeben 14 colleges és 3 halls. Minden collegium önálló, saját főnöke (master) alatt. Az összes „college“-ek és „hall“-ok egysége a nagy egyetemes vizsgálatokon és bizonyos fakultási tanárok sajátképi felolvasásain tűnik elő; képviseltetik pedig a tanács és a „chancellor“ által, ez utóbbi jelenleg Oxfortra nézve hg. Wellington, Cambridgere Albert főherceg. A fenálló kevés hall (aula) az egyetemi élet eredeti szabadabb alakjának maradványa; melyekben nincs benlakó „fellow“ de ilyen mégis ügyel rájuk. Az ifjak az előtt efféle szállásházakban együtt laktak egy e végre felhatalmazott „master of arts“ felügyelete alatt, ki testi és szellemi tápláltatásukról gondoskodott. Ily hall állítólag I. Eduard király életében Oxfordban 300 volt, melyekben a tanulók száma egész 30,000-ig szaporodott, mely számok bizonyosan nagyítvák. Ez együttlakás helyébe idő folytával lassankint rendesebb élet jött szokásba; a hallok ugyanis később a püspökök és fe-

jedelmek által gazdagon ellátott és testületi jogokkal felruházott kollegiumok csaknem egészen kiszorították, mi által a tanulók száma is megfogyott. 1855. az egyetemi tanulók száma Cambridgeben 1750, Oxfordban valamivel több volt.

A kollegiumba való felvétel által a tanuló politikai és egyházi jelentőségű testületbe lép; mely Angolország történetében egyszerűen többször erősen előtérbe állott. Minden egyetem követet küld az alsóházba. Az egyházzal való viszony a bevételkor leteendő eskü és a 39 cikk aláírása által nyilváníttatik.

A kollegiumba befogadott minden tanuló három szobát kap, egy tanuló, egy háló és egy lakó szobát. Vajjon a házi rendet szigorúan megtartja-e, arra a számára kirendelt „tutor“ ügyel. Miután az egyetem épületeiben nincs valamennyi tanuló számára elegendő hely, az új belépőknek (undergraduates) megengedtetik egy évig vagy tovább is magánházakban (dames, mint a középiskoláknál) szállást fogadni, de ezeknek is a többivel a kollegium teremében kell enniük, és naponként legalább egyszer reggel 7, estve 6 órakor ugyanannak kápolnájában az isteni tiszteletben részt venni tartoznak, mire pontos felügyelet van. A házi gazda szinte köteles minden estve följegyezni, mikor jött haza a nála lakó tanuló, mely jegyzék minden hónap végén a kollegium dékánjának adatik át. Ki e tekintetben hanyag vagy hűtelen, elveszti tanuló-tarthatási engedélyét. Szabály szerint a tanuló 10 órakor tartozik otthon lenni.

A polgári állásnak befolyása van a fizetésekre, a peer fia általában többet fizet a többinél. Az anyakönyvbe írtatás a nemesre nézve 10 font, mihez még sok más kisebb díj járul, míg a „sizar“ (szegény tanuló, kinek sorsa azonban nem oly mostoha többé, mint Goldsmithnál és az angol drámákban) csak 6 sh. A rangkülönbség az ebédlő teremben is észrevehető; mert a nemesek (noblemen és fellow-commoners) a fellow-okkal rendszeren 4 órakor, a többiek pedig ezután, de a sizar-ok mellékasztaloknál esznek; továbbá észrevehető az öltözetben is, legalább ünnepélyeknél, mert a közönséges egyenruha meglehetősen egyenlő, mely nélkül a tanulóknak nem szabad a városba kimenni.

Az egyes kollégiumokba való felvétel rendszeren Mihál napkor történik, némely helyek alapítványilag bizonyos családhoz vagy országrészhez vannak kötve, mások ismét

valamely public school tanítványainak vannak szánva. Ily szoros összefüggésben áll Eton a cambridgei Kings collegevel, Winchester az oxfordi new-collegevel. Némely iskolákban érettségi vizsgálat tartatik az egyetem által kiküldött bizottmány előtt. Másutt ismét a kollégiumban kell felvételi vizsgálatot letenni; az egyes kollégiumok kívánalmai e tekintetben azonban nagyon különbözök. Oxfordban általában szükséges fölvételi vizsgát letenni, de az alapítványilag jogosított jelentkezők még sem utasíttatnak vissza; valamint állítják, hogy az általánosan ismert kérdésekre adott feleletek mindig kielégítőeknek találtnak. Legalább igen gyakori az ohajtás, hogy az érettségi vizsgálatok szigorúbbak legyenek, nehogy az egyetem oly gyakran jőjön azon helyzetben, hogy az elemeket kénytelen tanítani. Sokszor valamely tekintélyesebb ajánlás is elegendő a fölvételre. A kor, melyben a tanulók belépnek, igen különböző; láthatni itt férfiakat, kik csak későn határozták el magokat a tanulásra, valamint ismét ifjakat is, kik alig hagyták el a gyermekkort. Gibbon Eduard 14 éves korában lépett az oxfordi egyetembe, Arnold 16 éves korában.

Valamint a public schools-ban, úgy az egyetemekben is nem annyira az értelemképzés jó tekintetbe, mint inkább az erkölcsi. És erre nagy befolyása van a kollégiumokban való együtt lakásnak; hol az ifjak idősbekkel és műveltebbekkel naponként közvetlenül érintkeznek, egykoruakkal pedig versenyeznek és barátságot kötnek, s ez által a közösség, a cselekvésben és ítézésben való önállóságra törekvés áldásában részesülnek. Ez egyszersmind a testületi életnek előiskolája, mely iránt az egyetemen túl is kegyelettel viseltetnek. Másutt ily kegyelet legfőlebb valamely tanító személye iránt ébredhet, az egyetem iránt nem, a tanulók mély tátvány által vannak a tanítótól elkülönítve; emez csak név szerint is keveset ismer közülök, tudományos befolyáson kívül, másról szó sem lehet s arról is csak az ifjak önkénye szerint, úgy hogy közülök némelyek többet felejteneek mint tanulnak.

A német tanulónak igazsága volna, ha az angol egyetemi intézményekben csak az iskolák folytatását látná, és a felügyelet alól szabadúlva önelhatározásra hagyatni ohajtana. Az angol ifjuság ellenben nagyon csodálkozik a német egyetemi szabadságon és károsnak tartja azt: oly kö-

rán ébred itt azon meggyőződés, hogy a növelésnek sokáig van korlátozásra, mint lényeges eszközre szüksége. Az angol tanulók első éveiben csak kiskorúaknak tekintetnek, a növelő g y á m (tutor). Ezt ők oly nélkülözhetlennek tartják, hogy a német privat docenseket e viszony utánzásának tekintvén, ezek nevét „private tutors“-nak fordítják, azon hitben, hogy ezek rendeltetése is a tanulókat közvetlenül vezetni és rájuk felügyelni. Legkülönösebb a dologban az, hogy Németországban az ifju férfiak terjedtebb tanulói szabadságuk rövid élvezete után sokkal előbb nagyobb filiszterek, mint Angolországban a korlátolt helyzet után; itt inkább az ellenkező hatás tapasztalható.

Régibb határozványokban ez áll: „Est ea quidem ineuntis aetatis imbecillitas, ut provectorum consilio et prudentia necessario moderanda sit; propterea statuimus et volumus, ut nemo ex baccalaureis, discipulis, pensionariis, sisoribus, subsisoribus tutore careat: qui autem caruerit, nisi intra quindecim dies unum sibi paraverit, e collegio eiiciatur“. Most minden új befogadottnak a collegium „master“-e tutort rendel. Miután azonban e tutorok, minő ilyenek nőtélenségre kötelezvék, igen gyakran éppen akkor hagyják el az egyetemet, midőn tapasztalás és kifejlődés által ilyenekké legalkalmasabban képeztettek. Innen van aztán, hogy némelyek sokkal fiatalabban, semhogy szigorú fegyelmet fűntartani képesek volnának. Ennek következése pedig az erkölcsiség hanyatlása. Egy ideig Oxfortban a puseysmus erős, csaknem zárdai ellenhatást idézett elő erkölcsiség tekintetében; mi egyébiránt új tanúbizonyosága annak, mi hathatós itt a korosbak befolyása ily közel érintkezésben az ifjúságra éppen azon korban, mely máshol minden tekintélytől legfüggetlenebb akar lenni. Az nban amaz aszketai erkölcsiség neme nagyon mulandó vala. Minden új belépő tartozik 20 font sterlinget biztosítékul letenni, hogy rendesen fogja magát viselni. Connivens tútorok és dékánok nem hiányoznak, s az ezeken kívül felállított egyetemi tisztviselők (proctors) bizonyosan lehetlennek tartják, hogy a gazdag ifjakat, kik nagyon találékonyak módot lenni pénzök elköltésére, mindenhová elkísérhessék; és gyakran engedékenyeknek mutatják magokat irantok, úgy hogy emezek nyilvánosan vélnek kicsapongók lehetni. — Egyébiránt az angol egyetemi élet általában kevésbé durva,

mint némely német egyetemen volt, és részben még most is az. Ott az ifjúság mulatságai nem kizárólagosak, elkülönítettek, sőt inkább ezek az angol highlif „nemes” szenvedélyeiből állnak. Az ekkép tett adósságok állítólag igen nagyok.

Mennyibe kerül ily pazarlás nélkül is az élet az angol egyetemeken, kitűnik a következő átlagos felszámításokból. Oxfordban szüksége van a tanulónak évenként mintegy 300 fontra, Cambridgeben 250, Dublinban 200, Duthanban 150, Edinburgban 100, Glasgowban 70, Aberdeenben és St. Andrewbsben 50 font. E szerint Skóthonban kevesebb szükséges, minek következtése, hogy ott az egyetemi képzettség általánosabb mint Angolországban. Hogy a szegényeknek nehezebben esik a tanulmányozás, ezt Angolországban nem tekintik nagy szerencsétlenségnek, mert ki valódi hivatással bír, az, habár küzdelmek által is, célt ér. A fellows közt mindig vannak nagyon szegények.

E fellowok, kik közül minden kollégium előjárója a főnebb említett tútorokat választja, a kollégiumnak régibb, felebb fokozott tagjai, kik benne lakván, határozott jövedelemmel (100—400 font közt) és ingyen helylyel birnak, míg meg nem házasodnak, vagy valamely hivatalba nem lépnek. Imitt amott a házasságot is megengedték, csak hogy az illető a kollégiumban maradjon. Oxfordban 200-nál több fellow van, Cambridgeben kevesebb; de ezek korán sem mind tútorok; így Oxfordban 1855-ben csak 78 tútor volt, kiknek jövedelmök nem csekély. A többi fellownak nincs különösen kiszabott kötelessége; de fölteszik rólok, s ez többnyire történik is, hogy idejüket tanulmányozásra fordítják. Némelyek a szomszéd egyházakban lelkeszi működéseket vállalnak el, melyekből azonban fellowi jövedelmök nélkül meg nem élhetnek.

A fellowokból, mint említők, lesznek a tútorok, vagyis a tanulók felügyelői és tanítói, a nélkül azonban, hogy erre kötelezve volnának, de igenis tartoznak a vizsgálatokon részt venni. Az általános vizsgálatokhoz a tanács választ vizsgálokat a kollégiumok fellowai közül. Minden egyetemen vannak ezenkívül a különféle szaktanok számára tulajdonképi tanárok; ilyen valamint Oxfordban, úgy Cambridgeben mintegy 24 van. Állásuk és a tanulók iránti viszonyuk hasonló a német egyetemekéihez, de csak igen kevés számú felolvasást tartanak, s ezeket az ifjú tanuló

az első három év alatt épen nem látogatja; és később is igen csekély részt vesznek azokban.

E szerint tulnyomó az iskolaszerű tanulás a „college-tuition“-ban. A fellowtól való függés mindinkább szűnik, ha a tanuló egyetemi fokra emelkedett. Előbb undergraduate, az első három év és három hónap után „bachelor of arts“ lehet s fölteszik, hogy e fokot mindenik el akarja érni; uj három év után „master of arts“ lehet, mire azonban aránylag kevesen törekeshnek. Az e fokok elérése végetti vizsgálatok nagyon szigorúak; azok a „for honors“ vagyis jutalmak elérése végett leteendőek. Mert a jutalmazás, valamint az iskolákban, ugy itt is a szorgalom fő ösztönének tekintetik. Cambridgeben az évenként alapítványilag kiosztandó jutalmak 16,000 pftnál többre rúgnak.

Az undergraduates minden kollégiumban ismeretetik fokához képest különféle osztályokra osztatnak, melyeknek száma 10, 12, 20, sőt 40 is. Oktatással 2—3 „principal tutor“ van megbizva, kik magok mellé „assistant tutor“-okat választhatnak; ezek mint amazok nyilvános tanítók. A tutor a rábizottakat arra tanítja, mire a vizsgálaton szükségök lesz és utasítja őket, mit olvassanak. Oxfordban az olvasás bizonyos könyvekre szorítkozik, minden osztály számára egy „text book“ levén meghatározva. Ezeket, mint az iskolákban, olvassák, fordítják, ismétlik, míg a tanuló elég jártas bennök. Cambridgeben az olvasmány valamivel terjedelmesebb.

Ez iskolaszerű eljárásban, mely szerint bizonyos leckék adatnak fel, továbbá mértékes írásgyakorlatok készítenők, sőt a hanyagabbak büntetési munkákra is szoríttatnak, leginkább különböznek az angol egyetemek a németektől. Ez utóbbiak bazarokhoz hasonlítanak, hol minden tanár felüti sátorát, az átmenőkre kiáltozva: Itt van jó filozófia, itt pompás történelem stb. Minden docens azon iparkodik, hogy a tanulókat magához édesgesse, s e végre olyasmit mondjon, mit még senki sem mondott; mert ha már ki volna nyomtatva, mire való a tanulók buzgó írása? Mintha még most is a középkorban élneünk, midőn a könyvnyomtatásról mitsem tudtak.

Az élő szóra tehát az angolok nem fektetnek nagy súlyt; valamint azt is károsnak tartják, hogy a tanuló csak azzal foglalatoskodjék, mi neki tetszik, sőt inkább kívánják, hogy

azzal foglalatossodjék, mit okvetlenül szükséges tudnia. És itt ismét a jellemképzésre céloznak, melyet a német tudományszabadság és sokoldalúság által veszélyeztetve hisznek. A német tanuló, mondják, tanárának egyszersmind bírāja. És ez, mit ők egyszerűen germanizmusnak neveznek, rájuk nézve oly rém, hogy ez szolgál főakadályul az intézkedéseknek a németekét megközelítő átalakításában. Az angol egyetemeken tulajdonkép nem is képezi magát az ifjúság valamely szakra, a cél csupán magasb műveltség. Az, hogy valaki az egyetemet megfutotta, a vizsgálatokat kiállta, az egyemi fokokat elnyerte, még nem képesíti a hivatatra, valamint hogy aránylag igen kevesen készülnek itt hivatalokra. Legnagyobb gond fordítatik a theológusokra, de ezek is hivatalukra leginkább gyakorlatilag mint vikáriusok vagy theologiai szemináriumokban képeztetnek. Ezután jelentik magokat a püspöknél, ki őket káplánja által megvizsgáltatja: vajjon alkalmasak-e a megválasztásra. Az orvosok a kórházakban képeztetnek; és a jogászokra szintén nem igen nagy gond fordítatik.

Az oktatás és öntanulás tárgyai a biblián és egyháztörténeten, valamint az ezekre vonatkozó theologiai tudományokon kívül leginkább a klasszikusok és az ezekhez csatolt mértékes irálygyakorlatok, továbbá a logika és matematika. A nyomtatásban megjelenő jutalomművek szorgalomról és ügyességről tanúskodnak.

Minthogy pedig sokan hiányos előkészülettel jönnek az egyetemekbe, úgy hogy Cicerónak vagy Xenofonnak egy mondatát nem képesek megfejtetni: ily esetben meg van engedve a „privat tuition“; és ha valamely tutor könnyedén veszi kötelességét, vagy ha, mi igen gyakori, valaki csak a vizsgálat kedvéért tanul, ismét a „private tutor“ a menedék. E vizsgálatra való készítés neve „cramming“ (tömés). A private tutors vagy crammers, kivált azok, kik hirre tettek szert, hogy rövid idő alatt képesek a vizsgálatra előkészíteni, oly csoportosan megkeresetnek, hogy ez által a college tuition szenved, és miután ezekért, elhanyagoltatásuk dacára is, fizetni kell, ez által kétszeres, gyakran igen tetemes költség származik.

A kisebb vizsgálatoknál, melyek nem jutalomért vagy fokért történnek (previous examinations, vagy little go), hanem inkább csak ismétlésekül tekinthetők, nagyon enge-

dékenyek, és csak arravalók, hogy intésül szolgáljanak. Ki azonban ezeken is megbukik, kénytelen a termsek nagyobb számát az egyetemen tölteni, mint különben szükség a befejező vizsgálatig, midőn a tanuló „bachelor of arts” lesz. Szokás szerint erre 10—11 terms kívántatik, s ilyen egy évben három van, egymástól a karácsoni, husvéti és nyári nagy szünidő által elkülönítve. A tanfolyamok szaporításán kívül más büntetés hanyagságért és kihágásokért az ideiglenes eltávolítás az egyetemtől: „rustication” vagy „relegatio ad tempus”, mely az illetőnek jövőjére nézve nem oly ártalmas, mert nem oly megbecstelenítő, mint a „rusticatio sine die”.

Ha a tanuló három vagy négy évet becsülettel töltött az egyetemen, csekélyebb a törvényes magaviselete fölötti felügyelet; mi már csak azért is megengedhető, mivel ez idő alatt az akadémiai életmód erkölcsi hatása többnyire eléretik, és pedig biztosabban mint az ismeretek bizonyos összege. A szoros együttélés korosabbakkal, kik iránt tiszteletet kell mutatni, az ifjút lassankint önmeggyőzésre és megtagadásra szoktatta, és így az angolok szerint az erény tanulható. Nagyban előmozdítja ezt már azon körülmény is, hogy valamennyien csak a megszabott öltözetben (dress) járhatnak ki, hogy akadémiai kötelességeikre ez által is annál biztosabban figyelmeztessenek.

Szintén oly üdvösen hat erre a naponkénti jelenlét az általános házi istenítiszteletnél, milyen minden kollégium kápolnájában tartatik. Az angolok nem elfogúltak annyira, miszerint be nem látnák, hogy vannak sokan, kikben kényszer nem ébreszt ajtatosságot. De számolnak arra, hogy nem tudva és akaratlanul is részesül az illető az áldásban a rend és mindennapi szokás által, ha némelyeknél talán csak azon mértékben is, hogy könnyelműségök nyugtalansága és kósza gondolatuk a hely szentsége s méltósága és az istenítisztelet komolysága által egy időre rendre utasittatik és lecsilapíttatik. Méltán kérdik: vajjon az egyház egyéb tagjai többet hoznak-e ki magokkal a templomból, s vajjon mindnyájan valódi ajtatosság és belső ösztön által indítatva gyűlnek-e ott egybe?

Elérvén az első akadémiai fokot, a mint a tutor oktatása háttérbe szorúl („college lectures”), ugy a „professorial lectures” használatának kellene következni, melynek

feladata volna a tudomány felsőbb fokának és újabb fölfedezéseknek megismerése. De már ismét új vizsgálatok várnak a tanulókra, s az ezeknél megkivántatók veszik igénybe idejét. Azonkívül a hosszas iskolaszerű vezetés némelyeket képtelenné tesz e tanulási szabadság élvezésére. Innen van, hogy a tanárok előadásain csak kevesen, a leg-hívatottabbak vesznek részt. És e körülmény okozza leginkább, hogy némelyek az egyetemek reformját, kívált újabb időkben, hathatósan sürgetik, mint erről a parlamenti vitatkozásokból meggyőződhetni. Különösen a kollégiumok autonómiája az, mely leginkább megtámadtatik. Ki valamely kollégiumhoz nem tartozik, az az egyetemből is ki van zárva, úgy hogy ez az angolok bizonyos szabadalmazott számának, de nem a népnek tulajdona. Név szerint a disszenterek még mindig ki vannak zárva.

Igaz hogy a kollégiumok és a fellowok régi jogokat gyakorolnak, valamint hogy ez utóbbiak közül sokan nagyon üdvösen használják a szabad időt tanulmányozásra; de arról nem ritkák a panaszok, hogy vannak, kik a tütorsággal összekapcsolt kötelességeknek nem képesek elegendőleg megfelelni, és kik helyzetöket valóságos „sine curá”-nak tekintik, miután elérték „adscribi quietis deorum ordinibus”.

Azt nem irigylük, hogy az egyetemek gazdagok, csupán azon ohajtás terjed mindinkább, vajha e gazdagságnak, különösen jobb kezelés által, többen vehetnék hasznát mint az történik. Továbbá az oktatási módszer javítása is csaknem közohajtás, miután az eddig csak a szokáshoz ragaszkodott. És némi javítások, névszerint a vizsgálatok körül, már is történtek.

Ezzel berekeszttem ismertetésemet az angol növelésről. Befejezésül is szükségesnek tartottam ismételni, mit első cikkem elején említettem, hogy eszem ágában sem volt ohajtani, miszerint növelési rendszerünket egészen az angolokéhoz alkalmazzuk; de hogy csakugyan van benne sok, mit iskoláinkba átplántálni igen üdvös volna, tagadhatlan. A nyájas olvasótól és t. szerkesztő urtól pedig bocsánatot kérek; amattól, hogy idejét, emettől, hogy becses folyóiratában a tért sokkal nagyobb mértékben vettem igénybe, mint előre magam is gondoltam. De hiszen ha csak egyet-

len egy javítás magvát tettem is le cikkeimben növelési szent ügyünkre nézve, kegyes elnézésre méltán hiszek számolhatni.

Szeberényi Lajos.

A FÖLD NÉPEI VALLÁSOS TEKINTETBEN *).

XXVI.

Hinduk vallása vagy bramanizmus.

Ezen vallásnak alapvonása a pantheizmus vagy mindenistenítés; mely szerint az egység a mindenségben, a mindenség az egységben, Isten a világban és a világ Istenben rejlik.

Van egy fölény, ki Parabramának, vagy Paramáthmának neveztetik, kire még több isteni melléknevek is ruházhatnak. E fölény a teremtés előtt önmagába vonulva nyugodott; megkezdődvén pedig a teremtés, lett a kifolyása minden létnek onnan, hová egykor ismét minden lény visszatérend. Ezen örök lételből folyt ki először Beváni, vagyis a természet istennője, kivel nemzette osztán Parabrama a Bráma teremtő, Wischnu feltartó és Schiven romboló erőket, melyek által munkás az öröklény, s e háromságnál fogva trimurti vagyis három alakú nevet visel. Kifolytak még ezen öröklényből valami 1180 millió szellemlények jók és tiszták eredetükre, de kik közül több millió Moisasur vezérlete alatt a fővaló ellen pártot ütött, miért is őket Šchiwa a mélységbe szórta alá. Ezért teremtette Bráma a testi világot, hova ezen pártos szellemek íteltettek, hol műszeres testet vévén föl, lépcsőnként emelkednek a tökély és szellemtisztulás fokán mind addig, míg végre megtisztulva Brámába visszafolynak. Végződnie kell pedig a minden fo-

*) Lásd II. folyam V. sz. 474 lap.

koni tisztulásnak; mi ha nem történik, a szellem egy fokkal ismét alább száll s munkáját újra kezdi. Ezen tan tehát örökös szellemvándorlason alapúl.

Bráma, a teremő, személyesítve négy fejjel, ugyanannyi szájjal ábrázoltatik, ülő alakban. Szájából származtak szanszkrit nyelven a Wedám szent könyvei. Első a teremő, második erkölcsi szabályokat, harmadik kultust illető szertartásokat foglalja magában, negyedik pedig, mely hihető későbbi eredetű, a három elsőbb könyv tartalmát közli kivonatilag és az egészet oly homályos modorban, hogy a braminok 4500 év óta értelmezik e könyveket; mely értelmezések schasztra szentírások, és purana szent himnuszok neve alatt ösmertetnek. Ez utóbbiak oly gyengéd és bájló ömlengésűek s oly mély igazságokkal telvők, hogy az ott találtató esztelenségektől (melyek, hihető, későbbi eredetűek) méltán különböztetnek meg.

A világ, ugy monda szanszkrit, már három millió éves, mely nagy időköz négy kisebb időszakra oszlik. Első a boldogság aranykora. A világ kormányán braminok állottak, az ember 100,000 éveket élt; s ez időköz 1,728,000 évig tartott. A másik korban uralkodtak a tsethrik, mely időköz három negyed részében erény és egy negyedben vétkek kora volt, 1,296,000 évre ment. A harmadik korszakban a waischik vitték a kormányt, bűn és erény egyensúlyban álltak, az ember élt még 1000 évet, ez időköz 864,000 évre terjedett csak. Az utolsó időköz 4931 évből áll, tart az özönvíz idejétől. Az a schuderek kora; három negyed rész vétkek, egy negyed rész erényvegyítéssel; az emberi élet terjedhet 100 évre, e korból még 427,069 év van hátra; az egy negyed erény is elkopik lassanként, s uj özönvíz által tisztúl meg ismét a föld. Végre a világ egy uj zavarba dőlend össze, melyből ismét a boldogság aranykora fejlődik ki. Mindezen temérdek idők Brámára nézve egy napot tesznek; 366 ily napok Brámára nézve esztendei kört képeznek, 100 ily év után Bráma Parabráamába, kiből származott, visszafolyand. Parabráma egy kő golyó jelképe alatt imádtatik.

Wischnut és nejét Lachsonit, a szépség, gazdagság, termékenység istennőjét, 10 változó alak ábrázolja, kilenc átalakulás (metamorphosis) már lejárt, a tizedik az utolsó időkor lefolyásával köszöntend be.

Schiwa, az enyészet és boszú istene 1008 alakváltoztatással; büntető eszközüket körülte a gonosz szellemek, a görög mithosz cerberusai és emésztő keselyűi.

Ezekon kívül több jó és gonosz szellemeket imád a hindu, kik most emberi, óriási, majd állati alakokban jelennek meg. Isteneit, Parabramát és Brámát kivéve, kik templomokban nem imádtatnak, pagódokban tiszteli. A pagódok kőfalakkal vagy kerítésekkel környezett lobor (pyramid) alakú épületek, bálvány istenek képeivel kőből, rézből, aranyból; egyéb érczekből pedig soha nem. Kivülről áll egy bálvány isten, melynek a nép közvetlenül áldozik, belől ismét egy más, melyhez közelíteni csak a papoknak szabad. Minden pagódban van egy bramin, hivatala firól fira száll; szolgálatában több személyektől segítettik, dúsan el látva jövedelemmel, ki aszály, tűz, ragály és más természeti csapások esetében felelős, és ha bűnt s más efféle eszközök nem segítenek, magát a népért feláldozandó, Isten haragját lecsilapítandó, a pagóda tetejéről rohan alá.

Külső istenitiszteletök babonás, a bálvány képek tejjel és vízzel mosatnak, vajjal és illatos szerekkel kenetnek meg, körülük jó illatú füst gerjesztetik; mialatt a templomi szűzek táncolva dicsérő énekeket zengedeznek; azalatt a minden lépten nyomon más öltönybe burkolt kép körül a sokaság áhitattal imádkozik, egy bramin pedig legyezőjével védi a szobrot az alkalmatlan legyeztől. Bűnt és mosódás a Ganges szent folyamában vallásos szertartás közöttük. Van még más mosódás is a braminoknál, mely mind annyiszor megtörténik, valahányszor ez más osztályú, vagy idegen népekből való emberekkel jó érintkezésbe.

A bramahit erkölcsi szabályai ninesenek ellentétben a keresztyén erkölcsi elvekkel. Emberszeretet, jótékonyság, egyenes lelkűség, tisztaság, szüzeség fő kellékei; fájdalom, hogy mindezek csak a kasztok szűk határai között gyakoroltatnak, s azt hiszik, hogy alamizsnálkodással, bűnttel, mosódásokkal, ünsanyargatással, elvonult étellel bűnbocsánatot érdemelnek. A remeték hampruschoknak vagy testlebilincselőknek neveztetnek, rend szerint tisztelet tárgyai. Ezen rajoskodó eszelősök a menny kegyét megnyerendők lemondanak javaikról, magányba vonódnak, testanyargatással s végre öngyilkossággal végzendők életüket. Csaknem hihetlenséggel határosak amaz észnélkülisé-

gek, melyekkel e szegény ábrándozók örök üdvöket velik megnyerhetni. Nem példanélküli, hogy egy ily egyén elindul bizonyos irányban, minden 24 órában egyszer engedve pihenést magának, utját mind addig folytatgatni, míg a fáradtság miatt lelkét utjában ki nem adja.

Vannak szerzeteseik is, kik szegénységet, józanságot, szüzeséget, sőt némelyek, mint Spanyolhonban a trappisták, örök hallgatást is fogadnak. Köztük a búcsújárás is divatban van. A tudományuk által nagy hirben álló benáresi braminokhoz seregestől üzönlük a nép, hogy az általuk, bizonyos szertartások között, a Gangesből merített vizet drága pénzen megvehessék. A hindu bűnbánók között érdekesek az úgy nevezett joghik, kik csaknem egészen meztelen testök sok nemű sanyargatása között kóborolják be Előindiát, alamizsnálkodásra készítvén ez által a bámész jámborokat. Ezen ábrándozók legeszelősebbjei az úgy nevezett jopiti joghik, vagy gondba merült jámborok, kik félrevonúltan, az időjárás viszontagságainak kitéve, szüntelen orruk hegyit nézik és Parabrâma ezer nevén törik fejüket. Minden hitelt felülmúl a tabesik esztelensége, kik éltöket zárt kalitkában töltik, nehéz vasláncokkal békózván magukat, vagy ökleiket összefogván zárva tartják mind addig, míg körmeik tenyerökbe nőnek, vagy fellábon állanak, míg lábszáraik össze nem dagadnak. Sokan egyik pagódtól a másikig harminc mérföldnyi téren is hempelyegnek. Mind ezen esztelenségeket bűnbocsánat érdemlése, csodáltatási viszketeg, olykor olykor pénzvadászat is szüli.

A brá mavallás Délázsia nevezetes részén van elterjedve, noha a Khinából átszivárgott budhaizmus és a lámavallás ezen vidékeken is nem csekély hódításokat tett.

A bramanizmus ősi hazája a brit felsőség alatt álló India; elő és utóindiai birtokokra oszolva. Előindia ismét két fő részből áll, ugymint Hindostánból és Dékánból, mely is mind kettő közvetlen vagy közvetve angol felsőséget üsmerő tartományokra oszlik szét. Hamilton szerint az angol keletindiai birtokok 52,000 mérföldnyi területen fekszenek, 123 millió lakossal, mely számból 83 millió közvetlen, 40 millió népesség pedig közvetve függ angol hatalomtól. Vallás a hinduk vallása vagy a bramanizmus.

Gwaliór státus 4 millió lakói kiválólág bramánok.

Nepaul 2,500,000 népességének tetemesb részét bramánok teszik.

A portugál, francia és dán keletázsiai gyarmatokban is számosan találtnak bramánok keresztyének, zsidók és mohamedkövetők között széjjelszórva.

Britanniának utóindiai birtokain, melyek a birmánoktól 1826-ban vétettek el 600,000 népességgel, brámaimádók és főtisztelők vannak letelepedve.

XXVII.

Khina és Confusius.

Khina népességének meghatározása bizonytalan és egymástól messzire eltérő adatokon alapúl. Gräberg szerint 150 millióra tétetik; egy 1815-diki összeírás már 361 millióra teszi. Balbi keveset mond, midőn Khina népességét 170 milliónak állítja.

Uralkodó vallás Khinában a Kon—fü—cse vallása, még csak a tudósok előtt ösmeretes; továbbá a laóvallás, melynek számos követői vannak, végre a budhaizmus vagy fővallás, mely is a nép és uralkodó vallása. Találtnak ezeken kívül zsidók, mahomedanok; keresztyének pedig csak mint hittérítők.

Konfucius nevezetes khinai bölc, 550 évvel született Krisztus előtt Lú vagy jelenlegi nevezetén, Xántung királyságban. Kitűnő jelleme, korát haladó bölcsesége kortársai felett annyira megkülönböztették, hogy végtére mandarin és államminiszter lett s bölcseséggel kormányozta a birodalmat; de midőn minden igyekezete mellett sem vala képes megóvni a császárt a feslettségtől, kinek elpuhítására Xi ország királya kéjhölgyet küldött, bucsút vévén az udvartól Sum királyságba vonúlt, hol a társadalmi bölcsészet tanításával foglalkozott. Számos tanítványai közül hetvenkettőt választott ki, tudomány és erényre nézve a többieket felülmulókat, kiknek emlékezete ma is kitűnő tisztelet tárgya. Tanai a kegyesség előmozdítására, értelemfejlesztésre, bölc kormányelvek, erkölcsjobbító ékesen szólás életbehozására céloztak; tudományát pedig mint maga is megvallá, az előtte 1600 évvel élt Jáó és Nun királyok írásaiból meríté. Konfucius még ma is kitűnő tiszte-

let tárgya Khinában; a tudományosság, státusbölcsesség példány képe, közönségesen nagy mesternek, a tudományosság felvilágosodott királyának nevezetik. Senki mandarin vagy hivatalnok Khinában nem lehet, ha Konfucius bölcsességébe nincs beavatva. Utódai születésüknél fogva mandarinok, adómentesek és a császári hercegekkel egy ranguak. Némelyek szerint ő Khinában vallásos tiszteltetés tárgya, mások azt csak nemzeti kitüntetésnek akarják nézni. Innen folyt a hosszas ideig tartott vita a jézuiták és domonkosiak között is.

XXVIII.

Budhizmus és fővallás.

Nevezetes keleten a budhaisták felekezete is. Ők Fót vagy Fét vagyis a legfőbb bölcseséget imádják mint világszellemet, megvetik az osztálykülönbséget és az indus trimurtit vagy háromságot. Ezen hit a bramanizmus sarjadedéka, melyet Budha nevű hitújító Krisztus előtt 1000 évvel hozott. Örök ellenségeskedésben éltek a hindukkal, kik által a félszigetről és Ganges vidékeiről kiszorítottván, Tibetben és Ceylonban széledtek el. Khinában ezen hit fő vallás alatt üsméretes.

Fé vagy Fő leghatalmasabb istenség Khinában. Imádják őt mint a menny urát, kit világosság és fény övedz körül. Ha őt kiabrázolják, kezeit öltönye alá rejtik, mintegy példázásul, hogy ő munkáiban láthatlan. Jobbról Konfucius foglal helyt mellette, balról Lanka vagy Lanza, a khinai népvallás szerzői.

Említendő még a seich vagy sichvallás is, melynek üsméretét Európa Malkolm tábornagynak köszöni. Ezen felekezet Nának által alapított keleten K. u. 1469-ben. Célja az izlámot és bramanizmust egy egyszerű közös vallásban egyesíteni. Nának születésére nézve hindu; elfogulatlan lélekkel kezdi az izlámot és bramanizmust kinövéseitől tisztogatni; vallását a láthatlan fölény fogalmához kötven s emberszeretet elveire alapítván. E célból Parabrama istenségét megtártotta s e hittel a lélek halhatlanságát, lélekvándorlást, bőjtöt, mosódást, alamizsnálkodást öszveköttöte, az alsóbb istenségek számtalan osztályait kiküszö-

bülte, a Vedám és Korán isteni eredetét tanította. Egyszerű kép és csillogás nélküli istenitiszteletet állított fel. „Száz ezer Mahumed, millió Bráma és Wischnu udvarol, úgy mond ő, az öröklény trónja előtt, azok halandók mind, maga csak Isten halhatlan; az az igaz hindu, ki igazságot cselekszik, az az igaz mozlim, kinek szive tiszta.“ Amidőn a joghik hozzá menének hitük igazságát azzal bizonyítandók be: mennyire képesek megöldökölni a testet: tőle hasonló jelt kívántak. „A magasságosnak szolgálja, úgy mond ő, tanainak belső erejére és igazságára hivatkozik“. — Halála után országát nem gyermekeire hanem tanítványaira hagyta. Utódja Góvind a nyomatásoktól kényszerítve népét vitéz és hadakozó bajnok nemzetté tette, honnan a sichs, vagy oroszán melléknevezet is. — Góvind tizedik volt a seichek sorában, bizonyos szent hagyomány következtében utódot nem nevezett, hanem a legegyszerűbb egyenlőség elveire theokratiai reszpublikát alapított. Számuk hatodfél millióra mégyen.

Menu a hinduk legelső törvény adója.—Törvényei sanszkrit nyelven írvák, melyek ez előtt 3000 évvel készültek; a kasztok méltóságáról, jogairól, kötelességeiről, házassági viszonyokról szólnak. E könyvet az angol Jones 1794-ben adta ki, mely Hüttner által 1797-ben német nyelvre is áttétetett.

A fővallás leginkább Khinában vagy on elterjedve, az az uralkodónak és népnek vallása. Ide számlálандók még a khinai néphiten levő mandschuk vegyest lamaitákkal mintegy 1,900,000 számmal. — A minden európai közlekedés elől szigorúan elzárt Kóreában, és az azt környező Likeo arkhipelaguszi szigeteken 15 millió lakos él. Vallásuk általában a fővallás. Vannak kevés számmal Konfuciusznak is tisztelői. Megjegyzést érdemel, hogy papjaik, apácák és szerzeteseik vannak. 1843. évben ezen szigeten a keresztyén hit terjesztése ellen nagy visszahatás történt, mely az ott lakó apostoli helytartónak, két hittérítőnek és 250 keresztyénnek került életébe. A fent nevezett országokon kívül Nepaul (2,500,000), Birmán (4—8 millió), Siám (3,600,000) birodalmokban és Ceylon szigetén van a budhaizmus elterjedve.

XXIX.

Tibet és a lámavallás.

A lámavallás leginkább Tibetben, Kisbukháriában, a mogul néptörzsek és mandzsuk között van elterjedve. — Fő isten Sigemúni; helytartója Lámának neveztetik. Ez a délázsiai tatár népek fő papja, kit ők isteni tisztelettel illetnek s halhatlannak tartanak. Ezen hitnél fogva Lámának a lelke, halálakor, bizonyos gyermekbe megy által, s ennek ösmértető jeleiről tanít a vallás. — Ezen lámák a tatár főnököktől évenként gazdag ajándékokkal tiszteltetnek meg. A lámaimádó népek pogányok, bár azoknak tartatni nem akarnak, és a muhamedánok iránt engesztelhetetlen gyűlölettel viseltetnek.

Tibetben a Láma egyházi és világi hatalmat egyesít. Tibet egy részén uralkodik a dalai Láma, más részén a bogdó vagy tischu Láma; Bután ismét egy harmadik Láma hatalma alatt áll, ki Rája Dáebnek neveztetik. Egyébiránt Tibet khinai felsőség alá vettetett. Tibet vallása a lámavallás, mely innen Ázsiának nevezetes részére elterjedett. — Tibet és Bután öszves népességének száma 12,500,000-re mégyen. Kisbukhária 500,000-re menő lakossága a láma vallást követi. A kirgisek, kálmukok, scharra és kalkás mogulok egy millió népessége között a lámavallás van elterjedve. A mandschuk között is a lamaizmus erős gyökeret vert.

Nagy József.

(Vége következik).

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÓK.

A máramarosi helv. hitvallásu egyházmegye és egyházközségek rendezete a 17. század elején.

(Folytatás).

HUSZTI.

Memoriale de solito officio et proventu annuo Ministri Husztiensis, inscriptum huic Eccelae libro Anno 1625. 27. februarii, per me Franciscum P. Tornaeum p.t. Ministrum Eccelae Husztinae, certe bona fide.

De officio.

1. Presbyter seu Pastor Eccelae Husztiensis sicut et aliarum Eccelarum Ministri, secundum articulos generales et speciales Episcoporum Debrecini, Varadini et alibi excusos officia sua administrantur.
2. In specie Verbum Dei pure et assidue praedicantur, Sacramenta, Coenam et Baptisma iuxta Christi institutum porriguntur.
3. Singulis diebus Dominicis tres Conciones instituuntur, duas in Civitaneorum templo; unam (a matutina Civitatis) in Arce habentur.
4. In tribus illis Festis anniversariis, ut in Civitate, ita in Arce, ut Verbum ita Sacramentum promulgantur.
5. Diebus manuariis, puta Martis et Jovis in Praesidio, — Mercurii vero et Veneris in Civitate Conciones faciuntur.
6. Diebus Lunae, mane et Saturni hora pomeridiana, preces habentur.
7. Sacramentum Baptismi, quando opus fuerit, — Coenae autem Sacramentum intra anni spatium, pro quantitate et qualitate

(*) Lásd. Sárospataki füzetek. Második folyam, II. füzet, 582. lap.

Auditorum itemque prudentia Mystae promulganto. Quater tamen administrare intra annum ne negligunto. Panem vinumquo Judices curanto.

8. Die Epiphaniarum, pro seu de annua magistratus institutione, non quod festum sit, sed quod Judex tunc creari consuevit, officia Judicum, Juratorum, Assessorum et illis subditorum, omnes incolas edocento publica concione.

9. Sponso et sponsas matrimonium contrahere volentes primum die Dominico promulgatos, post sequenti die Lunae horis matutinis a precibus publicis, in templo copulanto.

10. Praeco Ecclesiae rogatus ab auditoribus, funus concione coonestanto, ille vero, qui funus habuerit, flor. 1. expendento.

11. Catechisatio, ut in omnibus plerisque Ecclesiis fieri solet, ut et debet, ita hic die Lunae a precibus matutinis (vel die Sabbathi*) celebratur. Inchoatur circa festum Trinitatis, et finitur circa profestum Divi Michaëlis. Hunc terminum observavimus etiam Zathmarini cum Rev. Dno Michaële Szepsi.

12. Habetur tapetum in Cathedra, alterum in mensa sed vile et vulgare. Unum argenteum auro delinitum poculum,, discus plumbeus cct, (argenteus)**).

De totali Proventu Annuo Parochiali Husztiensi.

1. Integra Decima ex omni frugum frumentorumque genere, puta tritico, siligine, hordeo, avena, panico, milio, lino et ceteris omnibus, quaecunque in manipulos colligari consueverunt in agro, vallibus et quibusvis in locis undiquaque terminorum Husztiensium; sive quis Consul, civis, incola, nobilis, sive peregrinus, alienigena, ignobilis cet.

2. Decima etiam de pisis, lentibus.

3. Ducenta capita brassicarum capitatarum ex horto ad Praesidium pertinente. Prout etiam participatio semper de raphanis, rapis et caepris.

4. Decima quoque tota de examinibus Apum, ab alienis et exteris pariter ac incolis, uxoris simul et coelibibus ac viduis; item iudicibus et civibus etcet, intra limites camporum Husztiensium existentibus residentibusque debetur. Si decima non suppetit; verum duo tria vel 6. duntaxat quis habeat Alvearia examinum: pro singulis alveariis den. 56.

*) Későbbi betoldás.

**) Későbbi igazítás, a plumbeus letérlésével.

5. Qui autem tam infimi status sunt, ut de nulla re decimam solvere possint, sive sint uxorati sive coelibes vel vidui: absque ulla prosopolipsia, in Civitate singuli den. 20. solvere tenentur; quos pulsator exigere debet suo tempore.

6. In Arce vero coniugati, coelibes intranei, sicut in civitate den. 20. solvere tenentur. De extraneis coniugatis pariter ac viduis et coelibibus lis adhuc est, qui tamen den. 10. solvere volunt.

7. Hactenus quotiescunque Praesidium Husztiense conscendimus concionis instituendae ergo, cibus et potus pro necessitate administratus est.

8. Pro Baptismi administratione den. 18, vel gallina una *). Pro concione super funus flor. 1.—Pro copulatione sponsorum, convivae foret Pastor, si volet. (Nunc vero si apud domum sponsi vel sponsae copula fiet: Tiball. 1.; si in Templo: fl. 1. **).

9. E Salis-Camera Rhonensi singulis annis continuis, sales Nro. 2000, idest bis mille. De quibus Privilegia extant Regum Ungariae antiquorum, quae ad manus Consulum Husztiensium tradita, fideliter asservantur inter Civitatis reliqua principia. Ibi inveniri possunt; ego perlegi,

10. Sunt subditi, quos vulgo Jobbagiones vocant in oppidis Herincse et Lipese. In Herincse fundi 6; in Lipese fundi 5. De quibus etiam praeclare extant privilegia Regum et Epicoporum, de Capitulis Agriensi et Lelesziensi promanata. Fuit etiam in Keselyümező ad hanc eandem Parochiam Huszt pertinsens, ut et e literis privilegialibus patet; sed qui abalienata sit: ignoratur. (Később: Bagosienses possident, ut rescivi cet.).

11. Jobbagiones isti non sunt Civitatis, sed (ut verbis privilegii utar) Plebaniatus et Presbiterii, etquidem primarii, pertinentes ad Aedem parochialem Ministri Husztiensis, qui ad omnia opera aedificia et id genus alia eiusdem domus parochialis et Ministrorum in ea successorum, absque ulla tergiversatione, perpetuo jure sunt obligati.

12. Nominatim tenentur foenum falcare, illud congerere, deportare etiam omnis frumenta decimaria ad, in vel circa horreum omnibus nervis, citra omnem teli iacturam intraportare.

13. Si necessitas requirat, vel Ministri Husztiensis ratio ita ferat * (sicut quilibet Magistratum politicorum possunt de jure suos subditos ad arandum, seminandum cet. cogere), velint nolint, coguntur arare, seminare, metere cet.; fruges, avenam, milium, cet.; sic et fodere in hortis, glaciem hyeme et fossam componere cet.

*) Később egy igazítottatott; Denar. 12, et gallina una.

**) Későbbi kéz. Huszt L. Sámuelé.

14. Insuper tenentur illos bis mille sales in totum e salisfodina Rhonensi Husztinum usque deportare, de jure, licet de facto hactenus hoc in totum non praestiterint, neque nos adhuc ita rigore eos cogimus. Sed quadringentos, trecentos vel ducentos tamen, propria tamen quadra et sumptibus, deportarunt.

15. Pastor Ecclesiae Husztinae subditis suis Husztini operantibus atque in ratioaem suam laborantibus panem, sinon semper triticium, at miliarium, hordearium vel avenarum administrare debet.

16. Pro singulis fundis et ad fundos pertinentibus arvis, hortis, pomariis cet. annis continuis flo. 1. Avenam 8. mensurarum, quae evitandae ambiguitatis causa nostro idiomate Nyolczadak vocantur. Tales autem 8. mensurae faciunt unum, sed magnum illum cubulum Maramarosiensem, quem vix duo sacci capiunt.

17. Siuguli item Jobbagiones circa festum Nativitatis, singulas gallinas vel gallos; circa Pascha et Pentecosten vero aliquot ova annuatim solvere ex debito coguntur.

18. De agnellis hornis seu vernis, de examinibus apum et de porcis vel suibus in sylva saginatis, integram decimam, vel si decima non succedit, pecunia, pro temporis et communis juris ratione, redimere debent.

19. Haec est ratio, quod immunes sint ab omnibus tributis Comitatum, Vice-Comitesque Maramarusiensis, prout etiam Arcem Husztiensem concernentibus, quibus aliorum nobilium subditi praemuntur annuatim. Id quod testantur Literae Protectionales Serenissimi Principis Transylvaniae Dni Gabrielis Bethlén, quas huic Ecclesiae Libro inscribendas haud immerito censeo.

20. Nec quicquam domini Cives Husztienses super illos habent subditos. Neque sibi, neque aliis ad ullum servitii genus praestandum fuere unquam obligati, praeter unicam et solam Parochiam Husztiensem.

21. Antiqua consuetudo et Ecclesiae toties iterato facta deliberatio, hactenus nullo unquam tempore permisit, ut Scholam Husztiensem aedificare, vel lignum in rationem Scholarchae aut Studiosorum puerorumque portare hi Jobbagiones debuerint, nisi ipsius Parochi accesserit voluntas et beneplacitum. Testes et hic sunt Literae Synodi Partialis Zighetini habitae Anno 1623, penult. idest 29. Novembris. Quo tempore Zighetini vixit et Ecclesiae praefuit Rev. D. Stephanus Körösi Senior, Hoszszumezeini RD. Joannes Leghenyei, Remeteini RD. Steph. Ilosvai, Técsőini RD. Michael Vaari, Viskini RD. Joannes Viski, et Husztini D. Franciscus Past. Thornai, cet.

22. Quando et quamdiu Ecclia Pastore vacat: pius et religiosus Magistratus curare debet omnia, quae... pertinent ad templi aedificationem.

23. Est praeterea mola, molarum Husztiensium suprema, unius molendinarii lapidis, quam roborant privilegia, etiam in dicto loco. Imo si minister velit: etiam duorum lapidum fieri potest, ubicunque velit in flumine Nagy-Agh vocato.

24. Usu iam praesenti inceptum est, ut molam istam praeditam, si in totum destruat, Cives Husztienses reaedicare tenentur, sin pars eius aliqua: subditi seu Jobbagiones. Lapidem molarem, si quando fuit opus novo, ab antiquo Presbyteri Husztienses curavere propriis sumptibus, ut mihi relatum et notum est.

25. Sacellatum seu Diaconum*) si quando fore contingeret, Pastor primarius nihil ex praedictis ei dare tenetur, nisi is pro se sublevando cum conducere velit. Reverendi Dni praedecessoris mei Francisci Csepeini tempore (1621) Illustrissimus Dnus Transylvaniae Gubernator Nicolaum Tisza becsi propriis aluit sumptibus. Me rogante non fecit.

26. Quod quantumque mihi innotuit, sunt etiam prata ad hanc Parochiam attinentia numero 5. Quorum tria in campo Kékényes vocato: unum in; unum item in agro superiori ad fontem Vicariatus. De quibus item privilegia extant maxime de pratis in Kékényes ad Piros domb**) vocatis.

27. Uj temetöt építtetvén, azótától fogva valaki az templomban temetkezik, 12 ftal tartozik; ha az Cemeteriumban 6 ftal, az templom, parochia, schola azükségére***).

Proventus Scholarchae Husztiensis Annuus 1625, die praefato descriptus.

1. Pastor Ecclesiae habet hoc in suo arbitrio, ut si velit, Rectori Scholae mensam administret, sicque aliud insuper nil ei det; sin vero nolit eum sua quadra alere: flor 12, et cubulos illos maximos tritici tres, h. e. mēsuras 24 (24. nyolczada buzát) cogitur solvere. Dimidium huius tritici ex arca; dimidium ex mola.

2. Supremus magistratus, Illustrissimus Gubernator Steph. solvit iu paratis flo. 20. Panni ex genere Karasia ulnas 20. vel loco istius panni frequentius flo. 20.

*) Segéd lelkész (Capellanus is).

**) Regeirodalmunkban is ismeretes helynév.

***) Valamivel későbbi írás, de Tornaí keze ez is.

3. Duos saginatos porcios; octo agnos; olera pro. 100.

4. Quoties vero tempore habendae concionis in Arcem ascendit ad praecinendum: huc usque pro se mensam habuit inibi in prandio, cibo potuque refertam.

5. Civitanei singuli debent ei den. 18; arcenses den. 12.

6. Didactrum tantum est, de quanto cum puerorum parentibus convenire potest. (Deliberatum tamen est nuper in Synodo Hoszsumezeini 1625. 19. februarii, ut ab Alphabetariis den. 25., a Donatistis den. 50., a Declinistis flor. 1. recipiant. (Ut ólagos jegyzet)

7. Pro singulis pueris discipulis incolae et excolae singula lignorum plaustra debent. Et si ea non sufficiunt: Cives, quibus inservit, plura advehere tenentur, non Pastor, ut etiam in Synodo praedicta partiali Zighetini deliberatum conclusumque est.

8. Pro deductione funeris in civitate, ordinarie accipit den. 12. Si arcem eiusdem funeris deducendi causa conscendere cogitur: den. 50. sumit. Si autem funus ab Arce deportatum, ad aedes civis cuiusdam fuerit: illinc den. 12. deducere debet. Ut convivio exequiali intersit: moris est; prout tamen sibi placet, nullam emissionis poenam subibit.

9. Est vicus Sólalva nuncupatus, ubi Scholae Husztinae moderator concionum instituendarum gratia duodenis vicibus intra unius anni spacium egredi consvererunt. Ubi, cum eius pagi civibus, prout libet et lubet convenire soliti sunt; et qui ad Ministerium aspirant, non tam, quam exercitii concionandi, rationem habent.

10. Ludi Rector etiam Scriba esse debet, quandocunque necessitas requirat. Unde quid praemii, praeter ordinarium reportet, me latet. Prudentia et solertia studeat aliquid pro literis, in rationem praecipue consentium exaratis, labere.

Proventus Studiosorum Husztiensium e Lonis Illustrissimi Gubernatoris Domini Stephani Bethlén.

1. Quatuor Studiosos maiores hic sua Celsitudo alere decrevit.

2. Singulis singulos 12. florenos; mensuras tritici 24., agnos sex et unum saginatum porcum.

3. Quoties Arcem cum Pastore et Ludi-Rectore conscendunt: singulis, non solum maioribus, verum etiam vel ipsis minimis pueris scholaribus singula liba distribuit claviger, qui nonnunquam etiam de caseo et id genus aliis aliquid participat.

4. Isti studiosi, quia sunt conducti elemosynarii et veluti stipendiarii Suae Illustr. Celsitudinis, Scholae et servitio scholari valedicere minime possunt, nisi expleto anni termino.

5. Si contrarium tentaverint, merito persecutionem iustam patientur a Magistratu Politico.

(Az egész irat Tornaí P. Ferencz kezével).

(Toladékul négy okirat).

1.

Gabriel Bethlen Dei gratia Princeps Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes cet. Fidelibus nostris Magnifico, Generosis, Egregiis ac Nobilibus Comiti, Vice-Comitibus et Iudium Comitatus Maramarosiensis. Item Perceptoribus et quorumcunque contributionum Nostrorum Exactoribus cet., eorum vices gerentibus modernis scilicet et futuris quoque pro tempore constituendis, cunctis etiam aliis, quorum interest seu intererit, praesentes nostras visuris. Salutem et favorem nostrum. Értjük, hogy az Herincse és Lipcse nevű falukbeli portiókat az Huszti Praedikátorsághoz birván, noha annak előtte való időkben rovás alatt voltanak vala, de mostani Huszti Praedikátor (Senior. Későbbi kéz toldása.) Óvári György Uram törekedésére, praedecessorink meghengedték volt adajokat, kiket most ujonnan Ktek meghrótt és adózásra kényszerít. Mivelhogy azért praedecessorink annuentiáját helyben hagyván, mi is meghengedtük, hogy az ravás alól immunitisok légyenek és ne adózzanak. Hagyjuk és parancsoljuk Kteknek, hogy ez levelünk látván, se most, se ennek utána ravással őket ne bántsa, és adózásra ne kényszeritse, se penig személyekben vagy inarhájokban azért őket meg háborítani vagy károsítani ne merészelje, hanem ez mi annuentiánkban, melyet ugyan Óvári György az feljül meg irt Huszti praedikátor intercessiójára engedtünk mi is meg, pacifice meg tartsa őket. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibentibus restitutis. Datum Albae Juliae, die 4. Aprilis, Anno Dni Millesimo Sexcentesimo Decimo Sexto

Gabriel Bethlen mpr.

Caspar Bökenyi
Secret.

2.

Conclusiones Ecclesiae Districtus Maramarosiensis 1623. 29. nov.

Kivánván az huszti várbéli Tisztveselők, hogy az huszti Ecc-

lában megrögzött szokás megváltozzék: sok dolgokban etcet. Mely felől az Eccla deliberatiója ez:

Az nem méltó kívánság. 1) Mert az innovatio inkább mindenkor periculosa. 2) Mert ennek előtte való Tisztartók sőt Főkapitányok és Urak is azt nem kívánták; Urunk Ő Nga sem kívánja; mostanis nincs ez Ő Ngának hírével az mit Ktek kíván; elhittük, hogy Ő Nga sem hagyná helyben, bizonyos okokért. 3. Mert illendőbb így lenni ez utánis, az mint eddig volt; holott ha másképen fordulna: alkalmatlanság igen nagy, és kár következne ebből az hallgatókra nézve.

Az mi az várbeli Uraim argumentumát illeti, hogy t. i. az Ur Ő Nga fizett többet másnál az Ministernek: arra az Eccla azt feleli: Ámbátor úgy legyen az, s ugysí vagy: de nem az végre adja az Ur Ő Nga az mit ad, hogy az város népét, az nemes és polgári s katonai rendeket és azoknak házok népét hátra hagyván legelsőben és főképen az Várban szolgáljon az Minister: *) hanem 1) azért, hogy az isteni tisztelet az bevött jó rendtartás szerint, mind az városban, mind az várban kiszolgáltassék. 2) Az maga boldog emlékezetéért cselekszi Ő Nga. 3) Az városbelieketis akarja Ő Nga azzal segíteni, holott az magok fizetésével az Minister el nem élhetne. 4) Mert Ő Nga más Ecclábanis fizet hasonlóképen, ugymint Hoszszumezön, de azért az ki nem jó belőle, az mit az Tisztartók kívánnak. 5) Mert minden héten elég praedikatiót hallanak háromszor az Várbeli Uraimék (Abbat ambitio; percat mundus; fiat institia).

(Tornai keze)

3.

1625. tempore inductionis Novi Calendarii Asszonyom Ő Nga, az tekintetes és Ngos Bethlen István Uram házastársa hagyott egy szönyeget az templomban való asztalon, melyen az sz. vacsora kiszolgáltatik. 27. Marci. Anno 1623, die 18 Junii in Synodo Generali Debreczini habita deliberatum, ut deinceps etiam in Districtu Maramarosiensis festa anniversaria secundum Novum Calendarium celebrentur, et Ecclesiis Ungaricis atque Tansylvanicis conformentur Ecclae quoque Maramarosienses. Cuius rei gratia legati duo, nempe Rdus Dnus Stephanus Keresztzségi, cum alio quodam Pastore amandatur ad Illustrissimum Gubernatorem Comitem Stephanum Bethlen. Qui propemodum 2. annos tacens, tandem 1625,

*) Itt van e' conclusio oka, alapja. Effele úgy még napjainkig sem idősült el. Példákat ismerünk. De az egyház akkor szépen viselte magát.

diebus 28. 30. cet. Martii, dies festos Paschales, secundum Novum Calendarium, prout ministro praeceperat, una cum Spect. et Magnifica sua Consorte et cum toto Coetu Husztini solenniter in Civitate concelebravit et Coenae Dominicæ participes facti sunt.

(Tornai keze).

4.

Instructio pro Egregio Paulo Literato Thuri, Provisore Arcis et bonorum Husztiensium.

Minthogy (az Ur Isten ő Felsége kit panaszul ne vegyen) én mindenféle huszti jövedelmeknek decimáját Isten nevében szántam elkölteni: azért Isten segítségéből az én huszti jövedelmeknek decimájának állapotából ehhez tartsa magát.

1. Az koresomákról valami pénz kezéhez jő, annak decimáját külön reponálja.

2. Minden helyeken levő vámok jövedelmét hasonlóképpen.

3. Az Városok adájának tizedét hasonlóképpen; az kiknek penig szegénységekhez képest adajokat megengedtem, az olyanok atis, mind az adóknak decimájában tudja, és arról való czédulámat acceptálja.

4. Törvény szerint való birságok jövedelmének tizedétis azonképpen.

5. Az faluk az mely nesttel, zabbal, pénzzel, tyukkál tartoznak, azoknakis tizedét hasonlóképpen.

6. Az várhoz tartozó molnok jövedelmének tizedét azonképpen.

7. Az mely molnokrul penig a paraszt emberek negyedrészt jövedelemmel tartoznak Husztvárához, annak az tizedét külön reponálja hasonlóképpen.

8. Az én juhaimból Áldozónap tájban, az bárányoknak tizedét különböző vassal az én jegyemtől jegyezze, és aztis hasonlóképpen külön őriztesse, az míg arra rendeltetett ususra convertaltatik.

9. Az én teheneim szaporodásábólis hasonlóképpen különböző jegyekkel az enyéimtől ki jegyezze, annak gyűjtéményétis kiadja.

10. Az disznók szaporodásábólis minden esztendőben Szent Miklós napban az két esztendő süldekből jegyezze ki az tizedet, és azon ususra convertálja.

11. Az méheknek rajából Kisasszony napban adja ki az tizedet.

12. Az én jószágomban minden jobbágyimtól, s mind havas erdők jövedelméből valami juh, bárány, disznó, méh dézma és váltó pénz jő, annak is az tizedet fogyatkozás nélkül külön reponálja.

13. Ha pedig valami üdökor, vagy Vármegye jó akaratjából, vagy akarmi módon extraordinarie valami hasznom jőne énnekem akár juhbeli akár zabbeli ígéret, vagy akarmi egyéb igaz haszon lenne ez, annak is tizedét külön reponálja; az eziről tyújból, zabból, pénzből, nestből hasonlóképpen.

14. Ez feljül megírt jövedelmeknek decimájából pedig annuatim erogáljon ordinarie az Mesternek, négy Alumnusoknak rendelt fizetésekre, az szegényeknek praebendájokra, az deák gyermekeknek az Várban feljárásoknak ideje korán való táplálásokra, az szokott és tölem limitált mód szerint, s ezeken külis, mikor írom, hogy valamely szegénynek vagy deáknak segítségére, a vagy egyéb Isten tisztességére és Isten nevében való szükségre valahova valamit erogáljon. Efféle decima jövedelemből pedig egy batka értő egyéb fele én külső szükségemre lelke vesztése alatt ne költösn.

15. Valamit pedig az föld énnekem terempt, mindennemű névvel nevezendő őszi, tavaszi, mezei és kertbeli veteményből az tizedet igazán az Huszti Predikátornak annuatim successivis temporibus kiadja, az az, hol jut az tized, melyet az Predikátorhoz szolgáló Jobbágyság tartozik behordani az Predikátornak, mindenféle asszu gyümölcsből is.

16. Az mint egyéb külső jövedelmeknek pedig mind introitusáról mind exitusáról tartozik számot adni: hasonlóképpen ezeknek is az déznák jövedelmecskéjének introitusáról bizonyos számot tartson, hogy annál inkább az dologban véték és fogyasztkozás ne essék.

17. Mind ezekre azért úgy viseljen gondot, mivel én nem érkezem erre való serkengetésre és vigyázásra, hogy se ennek egyéb külső én szükségemre való convertálása miatt, se erre való feledékenység, vigyázatlanság avagy gondviseletlenség miatt ebben fogyasztkozást ne tégyen; mert noba énnekem is tartozik számot adni ő kime annak idejekorán: de annak tartozik nagyobb számadással lelke vesztése alatt, az ki Ananiást és Saphirát efféle dolgaért megbüntette, kinek én oka ne legyen sem Isten sem ember előtt, holott én ezeket jó szívvél convertaltam az feljül megírt ususokra kit Isten Ő fíge panaszul ne vegyen.

18. Az Várossalis pedig Templomnak, Predikátornak, Mesternek házok építésére, jövedelmeknek igazán, fogyasztkozás nélkül való beszolgáltatására mindennemű gonoszt tevőknek kedvezés nélkül való büntetésekre s nem véreknek borbán való vételre, az lelkekkel való szitkozódóknak tilalmára, büntetésére hivatalja és tiszti szerint oly szorgalmas gondot viseljen más írásomban való eleiben adott mó-

dok szerint, ki miatt sem én reám, sem az helyre, se magára Isten haragját és büntetését ne vonja, se embereknek méltán való ítéletit.

Az Huszti Schola Mesternek és Deákoknak rendelt fizetések és Praebendájok.

Az Mesternek kész pénz fizetése	fl. Nro. 20.
Ruhájára Karasia Uln. 16. idest.	fl. Nro. 20.
Buza Cub. 8. idest	Nro. 8.
Bárány	Nro. 8.
Disznó	Nro 2.
Négy tanuló deáknak külön külön mindennek kész pénz fizetése	flo. 12.
Buzája	Cub. 8.
Báránya	Nro. 6.
Verő disznó	Nro. 1.

Az mikor az Mester predikációnak idején feljö énekelni az deákokkal együtt: olyankor az Mesternek egy cipője, fél meszely bora járjon mindenkor, az mellé turót vagy sajtot adjanak, az deákoknak egy egy cipót. Azért minden héten az decima buzából, az ki molnokból szokott jöni, süssenek meg annyit, az mennyivel ezek meg érik, de lelke vesztése alatt én abrakosimnak abban egyet sem adjanak.

Az turó vagy sajtis azon decimából legyen, kit csak az végre kezdjenek meg, és csak azon szükségre kelljen azis; az félmeszely bortis decima borból teljesitse ki.

Az mely hat szegényeknekis rendelt buzájok jár ételekre, ugy mint minden hónapra két két köblöt buzájok, mely tenne egy summában esztendő által 24 köblöt, aztis azon decima jövedelemből szereze meg, ha ki nem telik az molnok jövedelméből; de az 24 köblöt meg-többitse két köböllel, és ezután huszonhat köblöt járjon.

Az gyapjagnakis az dézmáját igazán adja ki. Datum in Arce nra Huszth, die 29. May, 1631.

Comes S. Bethlen impr.

(P H).

P. S.

Karácsonba, kiskarácsonba, Husvétba, Pünkösztbe, Áldozóba kgd az szegényeknek főzessen öreg fazakokkal négy négy tál étket, de ugy hogy öt vagy hat helyreis jusson külön külön az négy tál éték, mert ők ötvenen is hatvanon is hozzá gyűlnek akkoron. Annak egyike káposztás hus, másika juh hus, harmadika tyuk, lud, negyedike sült le-

gyen. Valamennyi szegény oda gyűl: minden hat szegényre egy egy itt való itcze bort kell adni, kit az koresoma nyereségének tizedéből kell kitudni.

Az deákoknak itt fen, az szerint, az majorbeli tyukból, ludból az mi tized illenék, olyankor kell megfőzni nekik, de az tizeden kívül is.

(A közlő birtokában levő eredetiből).

(Vége következik).

Közlő Szilágyi István.

Nánási emlékirat*).

VIII. hivatalom érkezék, Istennek felőlem való gondviseléséből, Cigándra, emberséges ott való emberek által, mely ha egy nappal csak érkezett volna elébb, jó szívvel ide is elmentem volna, de mivel immár kötelességem volt a keresztúri gyülekezethez, azért ígéretem szerint hajóban, mivel igen nagy árvizek voltak, 17. Apr. 1658. elköltözém. Holott az ur Isten nekem reménységem és érdemem felett való kedvességet adott, és még eddigh nagyobb örömmel akár holott is nem szolgáltam mint ott.

Bodrog-Keresztúri Auditorium 224. nna parentum et baptiz. A. 1658. 9. A. 1659. 5. A. 1660. 3. Itt én nem esküdtem két bokor embereknel többet, mivel az esküvő nap az primarius Pásztoré volt mindenkor, azért nem volt nekem szerencsém hozzá. Halottaim A. 1658. 5. A. 1659. 13.

Collegám itt volt ama nyughatatlan elméjű, irigységgel teljes, felebarátjához gyanús, gazdagssággal megh rakodot de mindenkor nincsent kiáltó fősvény Dobrici Márthon. Mesterem Johannes Margitai, Eccl. Cantora Porcsalmi János.

Mikor a felől megh nevezet Atyámfiainak szolgáltam volna két holnapok hián két esztendeigh és tovább is magamnak is édes hallgatóimnak is kedvünk vala, hogy szolgálnék, de hasonló és ugyan azon dologért, mellyet emliték feljebb pag. 55. a Pataki gyűlésben származott és mások nyakára erővel ki röt Lyurgia miat nem leheté maradásom, mellyet mivel nem szerettem, nem is tanítottam és mivel nem tanítottam, azért halgatóim sem igen kaptak rajta és Dobrici Márthon Collegám is soha véghez nem vihette, noha sok mocskolódásokat tőn velem, azonban Istenfélő Auditorit és jó lelkű Predi-

*) L. Második f. II. sz. 103 lap.

kátor Atyafiait közönséges tanításában, rágalmazásban hozá, ezeket mondván.

1. Az J. C. nem igaz tagja az, valamely Pataki végezés szerint nem él az ur vacsorájával.

2. A J. C. nem igaz szolgálja az, valamely az szerint nem szolgáltatja ki az ur vacsoráját sat.

Pataki végezés mi lehetett A. 1656 14. Jan. így esék vala.

1. Az textust de institutione Coenae Dnicae resolválja az minister idvességes poenitentialis predikációt tévén belőle, predikáció után az köz gyónás legyen, azután az kérdések, azután bűnök bocsánatjának hirdetése és az poenitentia tartatlan bűnösöknek az ur vacsorájától való eltiltása az Cathedrából. Ebben csak azt nem szerettem, az mit látsz magad is izetlennék lenni.

2. Ezek megh levén az miniszter mennjen az Asztalhoz és mindgyár immediate tegyen hivatalt az el készült keresztyéneknek és azok közzül némellyek az Asztalhoz járulván vegye az kenyeret és azt kezébe tartván, kezdjen ilyenképpen szólni: Az Sz. vacsora minémű igékkel szereztetet, megh irták Sz. Máté 26. Hogy az J. C. az mely északa el árultaték, vette az kenyeret (az mint látjátok én is vettem) és hálát adott (azért mi is adjunk hálákat) és hálákat adván megh törte, az mint én is im töröm (ez alatt a szó alatt törte), ezt mondván: vegyétek (ez alatt nyújtotta) egyétek (ez alatt a vevőknek enni kellet). Hasonlóképpen az pohárral is, azt kezébe tartván és az oda járultak addigh ot süvegelve, vette, hálákat adott ismég az Pohárhoz illendő beszéddel (az bol penigh két Predikátor volt, úgy akarták, hogy egyik egyik elementumot és az másik másikat consecrálja) ilyen formán pedig csak az elsőben oda járultaknak akarták, többnek nem, mert ezt mondják vala continuus actus, azért más uttal elől járultaknak nem szükség azokat elől hozni, hanem elég ezt mondani: megh emlékezzél az urnak haláláról.

Ez formát én babonásnak ismervén lenni, reá nem állottam, azért az öreg méltóságos Rákóczi Györgyné Fejedelem Aszszonynak el árulván engem Dobriczi Collegám, Generalis lön Patakon 1660. 25. februar. kiben engem elő ránta Márthon Pap és ilyen vádolást tön.

Hogy csak egyedül én vagyok oka annak, hogy az Kereszturi Eccla ennek az virágh szálnak mellé nem ál és azt be nem vette, mellyet hallván, reménkedtem az ujságson kapdosó Predikátoroknak, hogy bocsássanak inquisitorokat ki és menjenek végére, de ad simplicem accusationem Martini Dobriczi ilyen deliberatomot csinálának.

Mivel Rápóti Mihály az evangyéliomi; tudományt az ő folyásában megh gátolta, annak okáért az mi társaságunkból menjen ki és keressen Predikátorságot magának.

Elégge reménkedtem az békességért és avagy csak azért is, hogy töltsen ki esztendőmet, avagy adjanak commendatoriát, avagy ha azt nem adnak, az tanuvallásokkal edgyütt írják megh miért űznek sóskára, de semmit nem nyerheték, azért élvén az magam tanácsával az Keresztúri sz Gyülekezet ilyen Commendatoriával bocsátá el: „Ajánljuk mint jó akaró urainknak szolgálatunkat kigyelmeteknek! Isten minden jókkal, kedves jó egésséggel és szerencsés hosszú étellel hogy megh áldja Kigyelmeteket szívesen kívánjuk!

Tiszteletes Uraink és az J. C. szerelmében Atyáink ez levelünk által, kigyelmeteket mind közönségesen kellett requirálnunk, az szegény Rápóti Mih. u. klme találá megh bennünket, kívánván hogy kigyelmeteknek írának és kigyelmetek előtt tennénk bizonytságot az ő kme közöttünk való maga viselése, élete, tanítása s erkölce felől, mi-azétt Tisztünk szerint és az keresztyéni szeretetnek regulájától kiszttve meg cselekedtük. Jó lelki ismerettel merjük ktek irnunk, hogy két esztendőknék forgási alatt egyebet jónál ő kigyelmében megh nem tapasztaltunk, mert mind személyével mind erkölcsével, tanításával és a sz. sákramentomok ki szolgáltatásával bennünket megh nem szomorított csak egy óra alat is, sőt mindenekben jó példa adásával volt, és kívánságunk szerint előttünk járt. Ezzel az úr Istennek kegyelmes gondviselése alá ajánljuk kigyelmeteket mind fejenként. Datum in oppido B. Keresztur, d. 26 mensis martii, ao. 1660.—Kigyelmeteknek mint urainknak szeretettel szolgálni kész fő Biró Kellő István becsületes tanácsával és az egész nemességgel együtt. Ezután volt a város közönséges pecsége.

IX. Hivatalom 1660. Midőn sok hányódásim, éjjeli nappali nyughatatlanságim közöt igyemnek ártatlanságát, szenvedésimnek méltatlanságát becsületes Senior uraimnak egy felé is más felé is megh irtam vala, ugy mint Gönere Zebegnyei János uramnak, Kállóban is Diószegi Pál uramnak: ő klmek ultro offerálták magokat hogy állapotomhoz képest valamentől hamarabb lehet, provideálnak felöllem. Azomban az Magyar országi Püspöknek is, ki egyszersmind Senior is vala az Debreceni tractusban, Tornai István uramnak is Debrecenben ezen dolgomat és állapotomat megh íram; ő klme jó akaratja hamarabb érkezvén, helyet mutata DOB nevő hajdú városkában az Tisza mellett, honnan Gyöngyösi Mihály és Kovács István uraimék tiszteséges instructióvol hivatalomra el bocsáttatván, hozák az Ecclesiasticus Seniornak ilyen Consensusát:

Salutem et pacem sat. Irtam vala ez előtt való napokban is kednek az Dobi Eccla állapotá és proventusá felől, ha kdnek tetszik im az embereket kdhez igazítottam, kd jöjjön el velek és megh látván

az Ecclesiát, proponáljon közöttök és az mivel öregbitheti kd proven-
tusát lássa. Isten kddel. Ex Debrecen 12. april, a. 1660. Kd jó aka-
rója Tornai István.

Dobi Jövedelem:

Ez Comissióra el menvén 14 apr. proponáltam és megh alkut-
tam. Pénzt Flor. 50. 15 köből Rozs. 10 köb. tavasz búza, nyolez köb.
alá való szántás akár ősszel akár tavasszal légyen; elegendő fa, egy
egy boglya széna (marhám nem lévén minden ember adot d. 33. az
szénáért) 16 köből őrlés, keresztelőtől koma pénz, tyúk, kenyér, egy
vén Disznó, egy désa thúró, egy pintjvaj, két halászat, kinek nem sok
hasznát vettem. Temetéstől fl. 1. eskütéstől megh annyi. Partialis-
ban ló szekér, viaticum d. 50. Dézmából is jutott, ha nem sok kevés
rozsom, bárányom, mézem.

Ez fizetés mellett mily nyomorúságos, nyughatatlan és sok ke-
serves kár vallással megh terheltetett életem volt, im megh jelentem.

Dobra költöztem 27 april. A. 1660. egy éjtszaka háltam a pa-
rochiában; reggel mindgyárt el futottunk, mely futás mily ke-
serves volt gondold megh. Ismeretlen voltam, marhám nem volt,
minden portékám az mások szekerén volt, az mint el hoztanak 14 sze-
kereken, két szekérrel vitettem el benne, az többit templomban Pa-
rochiában be raktam és jövendő vasárnap készülvén az Predikállás-
hoz, azonban el érkezik az Török, már föl égette volt az Hajdú váro-
sokat, megh gyújtá Dobot is és mindenem megh éget azon kívül az
mit két szekeren el vittem volt. Ez volt első futásunk, kiben a 28. ap-
ril. laktam usq ad 20 octobris ejusdem anni Sózó nevü szigetjében
a Tiszának.

II. Futás: az németh hadak miatt A. 1661 18 augusti, Ludas
nevü szigetjébe Dobnak és sem fát sem kemenczét nem találván, sokan
éhel halásra jutunk vala, ha 27. ejusdem haza nem szállhatunk vala.

III. Futás: lön az kis erdőben ugyan az átkozott németh ha-
dak miatt, kik nem oltalmunkra hanem prédálásunkra szállottanak
vala Rakomazhoz a sánczban 4 novembris A. 1661: az futásból Isten
meg hozza isméth 11. ejusdem.

IV. Futás: A. 1662. 19 april. ugyan az Dobi kis erdőben az né-
meteknek istentelen kóborlások előtt; kik ha valakit megh foghattak
verték, tagoltak, megh fosztottak, megh öltek, ha buzás vermet, avagy
valami el tett jószágot avagy valamely helyben lappangó marhát
nem mutathatott. Ez futásból megh jöttünk 9 may supranotati anni.

V. Futás: A. 1662. 30 octobris. ugyan a dobi kis erdőbe, ez
futásból haza jöttünk 3 novembris. anno supra notato.

VI. Futás: A. 1663 12 Februar. Kesznyétembe; ez is a németek

koborlása miatt mért, 10 Febr. reánk ütvén ellenségesképpen szekerekkel, fegyverekkel, dobbal, sippal, az ur Isten megh szégyeníté őket, mert erős csatájok lett és kétszeri öszve menetelnek az körében, holott egynehányan megh sebesedvén az dobiak, hárman penigh megh is halván, az németekben 7 halt megh, sok penigh ló és németh nem tudjuk mennyi, de az csata után is nem kevesen haltanak megh, ezért fenyegetvén a quartélyos kóborló némethek futottunk vala el, de 19 ejusdem ismégh haza szálottunk.

Gondold megh ennyi számos és ily keserves futások között micsoda nyugtom előmenetelem volt, mivel az harmadik futásban az némethek vermemet fel lették, buzámát el vitték és valami némő kedves portékám, házbeli jószágim el rejtve voltak, azoktól egy napon meg váltam.

Anyámnak temetését az mi nézi Bakó Erzébethnek, minekutána élt volna az atyámmal 39 esztöt és 3 holnapokat, özvegyi kenyeret évén 12 eszt. és 9 holnapigh, néha Dengelegben, néha Kállóban az maga házában lakván, néha ismégh nállam és az mikor az én házamnál és asztalomnál élt volna 3 eszt. és negyed fél hólnapokat, életének 64-dik esztendejében, igen nagy erőtlenségben és terhes nyavalyák alatt Dobon laktomban szombaton szintén nap szállatkor Christus születése után A. 1662. 7. Januarii lelkét Istennek meg adá. Kit 8. ejusdem az dadai Predikátornak Szécsi György U. és magam ott való mestereknek szolgálatjokkal az földben be takarítottam.

Dobi Auditorim névszerént mint mindenütt föl irom: 177.

Nomina parentum et baptizator. Dobiens. a. 1660. 32 a. 1661: 45. a. 1662: 40. a 1663. 17.

Nomina Copulatorum a. 1660. 5. a. 1661. 9. a. 1662. 7. a. 1663: 3.

Dobi halottaim:

1. esztendőmben mivel az háboruság miat feles emberek futottanak hozzánk, ezért hallgatóim és az oda futottak közül szám szeriut temettem 28 testeket el. A. 1661. 7. A. 1662. 5.

Oskola mesterim:

1. Stephanus Karádi. a. 1660.

2. Stephanus Böszörményi. 1661.

3. Andreas Gönczi. 1662—63.

X. Hivatalom lőn Návásra Anno 1663 28 Martii Andorkó Gáspár és Takaró István Uraimék által, a Tanácsnak ilyen levelével:

Szolgálatunk ajánlása után Istentől kívánsága szerint való jókat kívánunk kednek megh adatni.

Nekünk jó akaró urunk, bücsületes Atyánkfiától értettünk kd felől, azért ha kd e mi szegény pusztá helyüinktől nem irtódzik, Tiszt, Espéres Urunkkal közölvén a dolgot itt való praedikátorsághra Kdk hivatalt adunk. — Kd azért e becsületes Atyánkfiait jó válasszal bocsátván, minden akadékit elfordítjuk és tisztességesen le telepítjük, ajánlván kdet Istenünk mindenkori gondviselésébe. Költ Nánáson a 1663. 27 Marti. kdk szolgálai Fodor István, Nánási hadnagy Ns Tanácsával együtt.

E hivatalt vévén, halasztám dolgomat az előttünk levő partialisra, mely következett 4 apr Debrecenben, holott a Sz. partialis Instantiajokat Nánási U. megh értvén, introitust ada 6-k april. Componálék ő kmeikkel illetén formán, mivel az Töröknek felégetése után akkor szaladtunk haza.

Pénzfizetésem flo 45. Buza 22 köb. fele tiszta, fele abajdoc. 10 szekér fa, 200 kéve nád—20 boglya széna, elegendő örlés, 1 porci. partialisra den 50. General 1 fl. s ló szekér; eskütőtől fl. 1, temetéstől is annyi, kereszteléstől tyuk, kenyér akár dén. 24.

Második esztendőben így alkuttam: Pénz ft 50. Buza cub 30. Széna 25 boglya; egyéb minden helyén maradt.

Harmadik esztendőben így alkuttam fl. 25. ez esztendőbeli jóvedelmemet 6 köb tavasszal jobbitották, egyéb helyén maradt.

Negyedik esztendőmre is fizetésem maradtott helyén, mert sok volt a supplantator és ott való lakásomnak irigye.

Ötödik esztendőmre fl. 60 pénz, életet 40 köblöt, 12 szekér fát, egyéb helyben maradtott mint az első esztendőbe.

Hatodik esztendőre így alkuttam: fl. 80, 40 köb. buza, 10 köb. köles, árpa, 400 kéve nád; egyéb helybe maradtott.

NB. Hetedik esztendőre is megh marasztának ezen fizetésre, de nem tudom a praedicatorok irighségéből vagy a városkh álhatatlanságából ki kelle költözni Sz. Mihályra. Egyháziak ezek voltanak 1 Esztendőben Lovász Mihály, Bodó István sat.

Közönséges szenvedésim is mind egy mind más felől sokak valának, de kívált képpen ezek:

1. Hogy a Török, Tatár előtt el futánk ao. 1663. 8-k augusti Dobra, honnan Isten gondviseléséből vissza szállánk 22-k ejusdem.

2. Ismégh elfutánk ezen esztendőben 18-k novembris Dadára Tatár hír előtt, honnan vissza jövének 24 ejusdem.

3. Nyomorúságunk hogy a Váradi, Egri és több Véghbeli pogányság meg egygyezvén, indulának a hegy aljának elrablására Anno 1664. 5-ik Februári, de Isten maga hadakozott érettek, 1-ör mert még nem egyezhettenek a kik Eger felől jöttek, ezekkel, a kik Vá-

rad felől jöttek. 2-or mert oly rettenetes sok fergeteg esett hogy szemével sem látott ember, ki mint magok is megvallották a pogányok, hogy a magyarok papjai jól könyörögtek Istennek, ez miatt kik elfutottak a hegyaljai városokból, sokan a hidegh miatt meghagytak, mi pedig rettenetes romlással, félelemmel maradtunk, mert Dobtól meg fordulván a Váradi pogányságh részszerint Sz. Mihályon, részszerint Nánáson halt, kik iszonyu dulást, prédálást tettek, és sok asszonyokat tisztességekben meghfertzettek, engemet is feleségestől gyermekestől házamból ki kergettek, és azután ládámot fel hasogatták és minden javaimat öllel házamból ki hordották, pincémet is elpredálták, kikből több, sok reménykedésünk után, a Passatol kezünkbe nem akadott a Felső ruhámnál, a feleségem palástjánál, ugy annyira hogy feleségem hajadon fővel ült, addigh én magam is tisztát nem vehettem, valamigh Debrecenben ránk valót nem vásárlottam.

4. Nyomorúságunk az irigyek miatt; hisz annyira törtek állapomra hogy sokszor discursus volt arról, minémő szinnel nyomhassanak ki és collocálhassanak academicust, ki miatt szenvedvén az Ujfalusi pártiálison az 1666 31. Mart. azután Eszlári 1667. 16-k mart. azután a 1669 Rác Bösörmyényi Pártiálisban, ki 20-k mart. lett, teljességgel ebben törvények színe alatt exturbálának az akkori Esperest, Debreceni papok, mesterek, és némely Hajdu városiak, kiknek cselekedetek legyen emlékezetben Isten előtt.

5. Szenvedtem a szükség miatt, mert a fősvénység és a magok szereteti miatt régi jövedelmeket a Predikátoroknak nem adták megh a Nánásiak, azonban feles vendégek, böcsületes emberek járták házamat, azért is hogy városon az utas helyén is laktam, kiknek erőm felett és böcsületért kelle terítnem, azért kényszeríttettem eladni szülcimről reám maradt 22 talléros párta övemet, a feleségemnek ezüst hüvelyét és jegybe adott arany gyűrűjét.

Valának ezeken kívül több keserves bántódásim is kiváltképen a Tanácstól, midőn már ki akartam költözni és felrakodtam vala a Sz. Mihályi szekerekre a 1669 4. mart, kiért Isten fizessen meg nekiek.

Nánási hallgatóim az idő folyása alatt migh itt laktam, Oláh Mihály, Huszár Mátyás urak sat. (lap 94. 100) numero 422.

Nomina copulator. Nánási. a. 1663. 30 Májustól, 5 pár. 1664, 18. pár, 1665. 16 pár, 1666. 19 pár. 1667. 34 pár 1668. 32 pár 1669. 5. pár nro 129. (lap 100—107):

Nomina parentum et baptizator. Nánásien. a. 1663 21 1664. 47. 1665. 63. 1666. 89. 1667. 79. 1668. 85 1669. 53. nro 437. (lap 108:—121):

Nánási halottaim, 6 esztendő alatt nro 96. (lap 121—123):

Oskola mestereim.

Stephanus Lévai ott való Notáriussá lön.

Michael Komáromi Debreceni deákká lön.

Mathias Leszfalvi külső emberré lön, egy igen gazdag özvegy asszonyt Lovász Jánosnét elvévén feleségének.

Martinus Tályai Erdélybe ment.

Martinus Vetési, ebbe egy Csiszár Mihály nevű auditorom a kést üte a. 1668. 21. Decembris, ki miath megh halt a. 1669. 19. Január. a borbélynál Böszörményben.

Samuel Penyigés ennek succedalt, kit én ott hagyok.

XI. Hivatalom Collateraliter esett vala Gávára, mivel sok irigyeim miatt láttam, hogy nem durálhatok Nánáson, azért szomszéd vármegyébe irtam vala Pathai András urhoz és ő kegyelme resolvála.

Salutem optatissimam et sat. sat.

Böcsületes atyámfia s kedves jó akaró R. Pap Mih. u. kegyelmed lakó helyén Nánáson való megh nem maradását, változását a Társaságra nézve is értém a kegyelmed irásából és egyszersmind ide való folyamodását is, úgy ítéllem nincs társaságunkba olly atyafi, ki ez iránt kegyelmed igyekezetét sajnálja, én is pedig az itt való társasággal jó szívvvel látom kegyelmedet, a mint azért az idő hozta, a szegény Kisvárdai János a Gávai predikátor a vízbe merülvén, oda halt s már Gáva üresen maradt, ha kegyelmednek tetszik közöttünk ez alkalmas hely, oskola mestert is szoktak tartani, azért ha kegyelmedet megh keresik, kérem kegyelmedet igen szeretettel, adjon jó választ nekik, tartsa és éltesse Isten kegyelmedet kedveseivel együtt sokaig jó egészségben. Raptim in Kisvárdá 14. Mart. 1666. P. Pietati vtrae. additissimus frater Synarus Andreas Pathai in E. Kisv. vdm. nec non vicinorum senior.

Ha ez levél szerint idejében hozzám jöttek vala a Gávaiai, én oda el mentem volna; de nem tudom micsoda okra nézve sokáigh jártanak, én is két szék között hogy a földön ne maradnék, megh maradok ujabban Nánáson.

XII. Hivatalom esék Eszlárra Anno 1667. 16. Marti. Ez így volt: a Nánásiak némely gonosz akaróimtól fascináltattak, hogy ma holnap academicusok érkezik ki, csak engem bocsássanak el, azért ők sem marasztottak az említett terminuson, azért partialis esék Eszlárra, kik közé ki menék 27. Máj. 1667. és ilyen forma alkuváshoz kezdék.

Minden házas ember egy egy boglya szénát, ha gyepszénája csak három boglya lészen is, egyiket nekem hozza Sz. Mihály nap előtt, ha pedig szénája nincs d. 50. ha vagyon s megh akarja

váltani flor. 1. őrlést minden ember egy vékát. Szántást 3 köből alá valót, kit kétszer megh szántanak és még fél köből kölest is vetnek magam magvával, fát elegendőt, dézma buzából, árpából, bárányból; egy dézsa turót, egy porcit (?) partialisra den 50. Gener. fl. 1. és lovat, szekeret kocsisával együtt. Esküdtül ha bérfizető den 40, ha pedig nem bérfizető fl. 1 és egy kendő, temetéstől is egy forint, keresztelestől tyuk, kenyér.

Ez hivatal mellé el mentem volna, de ilyen dolgokon nem egyezhettünk meg:

1. Az őrlést keveseltem és azt nem jobbiták meg.

2. A turót, porcit mondák hogy nem jól fizetik meg, azért kívántam hogy a turóért fl. 3 a porciért fl. 8 adjanak.

3. A pátrónusok Kubini László és Veres Mátyás u. a sz. partialis előtt ultro offerálták magokat, hogy tisztességes fizetést rendelnek, de én hogy kívántam meg tudni mi leszén, jó akaratnál egyebet nem ígértek, az ollyat pedig egyh haragjában akárki is vissza vonzza.

Hogy így meg nem egyezheténk, vevék eszekbe Nánási auditorim, hogy talán szájak ize szerint való academicus nem jó és kezdenék rajtam kapdosni; én is megh gondolván a változásnak terhes voltát, valami nehezen megh maradék közöttök. Kiváltképpen azért is, hogy az Eszlári akkori öreg h 'predikátor Johannes Fegyverneki maradhasson helyben, mivel gyermek koromban ő kelme iniált vala Tasnádon, gondoltam hogy szívének nehézségére leszék.

XIII. Hivatalom lőn Nagyhalászbá Székely János alatt Anno 1665. 12. Martii, de mivel legelsőben is itt laktam, ut supra (p. 33.) láthatni, nem akartam ujabbán vissza menni, hogy valami képpen az előtteni kedvességem kedvetlenségre ne forduljon.

XIV. Hivatalom lőn Polgár várossában ilyen város pecsétés levele alatt. Isten jó egészségben hogy felvirassza kdet kívánjuk. Tiszt. uram, szegény irásunkat kdhez e végre kelle bocsátanunk hogy kd. bennünket tudósítana arról, maradása lesz e kdnek ot való helyében, és ha nem lenne, kd. e mi helyünket szeretné, és közinkbe ígérkezvén minden obstaculomokat mi elfordítani igyekezzünk és Tiszt. Püspök urat mentől elébb requiráljuk és kdet mi, meg elégedvén kiesinytől fogva nagyig az ő idejében tisztességesen el is hozzuk. Várván kd. jó választételét Istennek gondviselésébe ajánljuk kdet. Datum in lib. Civitate Hajdunicali Polgár a. 1669. 13. April. Kdnek becsüllettel szolgál a polgári hadnagy n. Tanácsával együtt, Palai István.

Ez hivatalnak jó szívvel engedtem volna, de mivel az egyházi

rendeknek előljárói Istennek bennem lévő ajándékiért és kicsiny előmenetelemért irigykedtenek reám, azért a mint tőlök lehet, elbonták és a senior a maga sógorát Debreceni Kókus Istvánt collocálá a hivatalom ellen.

Eddigh való hivatalim estenek vala Nánáson, holott megh fogadának hetedik esztendőre is a. 1669. 18. Mart. de midőn Pártialisban R. Böszörményben mentem volna ad 20 ejusdem, sok irigyeim levén az atyafiak között, elbonták, okozván azt, hogy a város academicust kíván; de ez csak szín volt, hogy kivethessenek helyemből, mert mikor haza mentem s e dologról tudakozódtam, megh vallották a tanácsbeliek, hogy semmi akaratkod nem volt Predikátor hívásra, mert egyébiránt miért marasztottak volna meg, hanem egyedül a papok irigysége, melly dolog okát midőn a fraternitásban kerestem volna: miért kellett megh fogadott helyemből exturbálni? vetettek a városra, a város a predikátorokra, és ebbe vádolták az akkori seniort Nógrádi Mátyást és a debreceni predikátorokat s mestereket Komáromi Györgyöt derekasabban, ki az Ecclesiában notárius volt. Ilyen hányódásim között reám küldék Kalocsai Debreceni Jánost, kit mivel a Fraternitas névvel jött, azért megh fogadák, és én hely nélkül maradék (lásd megh sup. 93. pag.).

Az ilyen zenebonás változásom miatt olyan bajos bontakozásom lőn, hogy végre kevésységekben, magok veszedelmére s gyalázatjára árestálák minden javaimat, csak azért hogy egy magam csinálta tőke fa zárt levettem a kamara ajtajáról mint sajátomat, — Ennek indítója volt az akkor fogadott uj tanítójuk, kit ihon említették. De az én uram szemem láttára mind a várost megh itélék, mind ezt az uj tanítót, mert esztendőnél tovább nem lakhaték, a ki pedig fő eszköz volt az én árestáltatásomban, hallatlan szomoruhallással Kola Demeter nevű meghala és az után az egész várost Isten egy óra alatt tűzzel megh emésztette a. 1676. Aug. 14. megmondhatatlan nagy károkkal és így mind e mai napigh pusztán áll. Ily nyomorúságomban az én Istenem reám tekinté és hivaltalt mutatott Sz. Mihályra.

Közli Varga Lajos.

(Vége köv.).

KÜLÖN JEGYZÉK

a vallástan előadásáról a máramaros-szigeti helyv.
hitvallásu gimnáziumban az 1858/9. isk. évre.

I. Általános előleges elvek.

A máramaros-szigeti h. h. gimnázium, mint eddig, úgy ezután is, az ügy fontosságához és szentségéhez mért komoly lelkiismerettel ohajtván a vallástudomány kezelésében eljárni: szükségesnek látja, hogy e jegyzék folytán, mindenek előtt azon általános elveket adja elő, melyeknek szempontjából várja, hogy az előadás, úgy a növendéket mint magát a tárgyat illetőleg, vezetessék. Ez elvek illetni fogják az alapot, melyre s a módot: miképen látja a tanári értekezlet leteendőnek és kezelendőnek az oktatás egész ügyét, hogy az, hite szerint, ne csak célirányosan rendezett, jól vezetett, de eredményeiben gyümölcsöző is legyen.

A) A tanítás alapelvei.

1. A vallásos tanítás alapelvei közt első helyen a tanítványokat illető szempont áll. E tekintetből a tanári kar azon meggyőződésben van, mely szerint, úgy az általános, mint a jelen időben fentforgó körülményekhez képest, multhatatlan és valódi életkérdés a vallásos oktatásnak akképen rendeztetnie, hogy az a növendék emberi, polgári, keresztyéni és protestáns leendő szükségéinek teljesen vagy legalább a lehetőségig megfelelő legyen és lehessen. Hogy pedig a tanítás mindezen irányokra kellőleg kiterjedhessen:

2. Objective, azaz magát a tanítás tárgyát tekintve, fel kell annak magába mind azon ágot venni, melyeknél fogva a növendék az egyházzal és annak intézményeivel kapcsolatba jöhet, kapcsolatban van. Ez ágak a história, katekhetika, kultus és ascetika, adván az első a multat, a többiek a jelent az egyházban, tekintve annak dogmáit, morálját, isteni tiszteletét köz és magán viszonyaiban. Csak akkor mondható ugyan is a növendék a vallásban teljesen kiképzettnek, jártasnak elméletileg s gyakorlatilag, ha magát, minde körülmények közt, hitére és vallására nézve otthon érzi és tájékozni tudja. S ennyit s ezeket egy al-gimnázium, hogy abban a több tudományok mellett, a

vallástan is méltó és kellő helyet és rangot foglaljon el, okvetetlen adni tartozik a kezeire bízott növendékeknek.

B) A tanítás vezérelvei.

1 A tanítványokra nézve, a jól intézett vallástanítás figyelemmel tartja, hogy e téren nem csupán fogalmakkal van dolga, hanem az érzés is ép oly faktor az ismeretek közlésében és elfogadásában. Ehhez képest nemcsak az kíváncsitik, hogy a növendék a vallásról tanítást halljon és vegyen, hanem az is, hogy a vallásban benne is neveltsék, azaz az összes vallásoktatás akkép legyen berendezve s az illető tanár által végrehajtva, hogy abban ne csak esze foglalkoztattassék a növendéknek az igazságokkal, hanem szíve is fogékonnyá tétessék az onnan kifolyó következmények elfogadására. Gyümölesöző s gyakorlatba átvitt hit: ez az, a mit szem előtt tartott eddig az Intézet, s ezt akarja sürgetni, emelni a következő esztendőben is. Innen kifolyólag nemcsak a szokott exhortatiokat s templomgyakorlásokat látja megtartandóknak jövőre, hanem a többi tárgyak előadó tanárai is utasítatnak s felhivatnak az akképen leendő közremunkálásra, hogy részint mint osztályvezérek, részint mint szaktanárok egy alkalmat se mulasztanak el vezérleteik alatt lévő növendékek szívében a vallásos kegyeletet, erkölcsi érzelmeket ébreszteni, gyarapítani, s ekképen osztályukat a tudományos előhaladás mellett, folyvást, mintegy vallásos alapon tartani.

2. A mi a tárgyas szempontot illeti: midőn kijelenti ez értekezet, miszerint míg egy felől alig tart valamit sikeresebbnek a meggyőződés erősítésére, mint a vallás és egyház tanítmányait történeti alapra fektetni a tanításban: másfelől lehetetlen figyelme alól kibocsátani nemcsak azt, hogy a tudományi oldal egyedül akkor teremheti meg a kívánt gyümölesöt, akkor érheti el valódi célját, ha a szív és ész egyszerre érdekeltetnek általa, s a hit és erkölcsillető igazságok egymást kölcsönösen áthatják, úgy mondvá, egyidejűleg munkálkodnak a növendék vallásos meggyőződéseinek kifejtésére, megállapítására, hanem különösen nagy súlyt lát s helyet azon, az alsóbb tanításoknál eddig elé kellőleg nem méltatott körülményben is, mely szerint egyházunk tartomásánál fogva, bármely tanítmány csak úgy és akkor emelhetetik a dogmatikailag igaznak és helyesnek álláspontjára, ha és a mikor az egyes adatok a sz. íráshól, mint egyházunk tanítmányainak elannyira egyedüli kútfejéből bizonyítottat

nak meg olyanoknak és igazaknak lenni, hogy még a szimbolikai hittan kutfejei, a szimbolumok is innen nyerik egyedül kellő tekintélyöket. Ezekhez csak azt kívánja még csatolni ez értekezéslet, melyszerint a tanok előadásában első lépcsőnek a tisztán bibliait, utolsónak pedig a szimbolikait látja, ekképen látván megtestesítve azon körülményt, hogy e tanoda növendékei alaphban keresztyének, s csak ezután in specie protestáns keresztyének s különösen a helv. hitvallás szerinti prot. anyaszentegyház gyermekei. Ezek nyomain következő kezelési vezérelvekben állapodik meg ez értekezéslet:

a. Az összes vallástanítás kiinduló pontja a sz. történelem, de nem pusztán, hanem

6. A történelem és tanítmányi rész egymást kölcsönösen áthassák és elősegítsek az által, hogy midőn a fő részlet történet, ugyanakkor a tanítmányok is, legalább alárendelten, mindig adassanak vonatkozólag és megfordítva.

C. A dogma és moral, nem egymástól elválasztva, hanem egymásba vágólag kezeltessenek, ugyanazon egy fő eszme köré gyűjtve, hogy így a növendék teljesen el legyen foglalva, s mind két irányban egyszerre képeztessek.

d. Az egész gimnáziumi folyamom keresztül a Biblia rendes olvasó könyv legyen.

C) Az osztályokba beosztás elvei és módja.

1. Elvei a vallási tantárgy részekre szaggatásának s tanfolyamokba beosztásának a már mondottakból önként látszanak folyni, s ez értekezéslet következő logikai, s a dolog természetével egyező fokokat állapít meg az előadás rendire nézve:

a. Bibliai tér mint első fok. Ide jő azért az ó és új szövetségi egész időkör a maga történelmi kifejlésében, dogmatikai és morális szemelvényekkel egészen a k. vallás és egyház megalakulásáig.

b. Keresztyén egyházi és élettér, mint 2-dik fok. A ker. egyház tovább fejlődik; a dogma és morál igazságai határozottabb, rendszeres alakot öltenek magokra s alkalmazást nyernek a köz élet különböző viszonyaira.

C. Szimbolikai tér. A prot. anyaszentegyház, s ebben a reformált ág, megjelenik mint külön szervezett egyház a történet terén. Szimbolikus könyvénel fogva határozott állást foglal el szemben a többiekkel, tekintve dogmáját, moralját és kultusát. Ez a 3-dik legfelső fok.

2. Módját a beosztásnak tekintve, adják magok az elvek; itt csupán annyi látszik hozzáadandónak még, melyszerint egyik fokon, illetőleg egyik osztályban sem mellőzendők sem az asce-tika sem a kultus részletei, s ez utóbbiak sem elméletileg sem gyakorlatilag. Ehhez képest a rendesen tanítandó részletek közé tartoznak a szokott alkalmakra illő imádságok, sz. énekek, mind szövegeket mind melódiákat tekintve. A legrészleteseb beosztást a következő szakasz mutatja ki.

II. Tanévekre beosztása a vallási tárgyaknak.

I. osztály.

I. félév. 2 óra. 1. Az ótestamentomi egyház történeti kifejlődése és megalapulása, külső és belső tekintetben, keresztülvive az ősalapítón, mozaizmuson, profetizmuson és judaizmuson. A történeti darabok mellett, melyek időrend szerint, s inkább életirati modorban adatnak, az események egy egy fő ember körül csoportosítottván, minden korszakra nézve, rövid átnézetben adatik az egyház hite, moralja, kultusa, szerkezete.

2. Bibliai olvasás: mindenütt azon helyek az ó testamontomból, melyek a történeti s belső fejleményeket mutatják, megelőzve ezeket a biblia s annak ekonomiajának gyakorlati ismertetése.

3. Az asceitikából a növendékekhez mért imádságok, énekek, különösen a melyek az ó testamentomi sz. íróktól véve foglaltatnak az énekeskönyvben. A liturgiából főleg sz. Dávid szebb hangzatu, érdekesb tartalmu s történelmileg is nevezeteseb zsolttárainak melódiái.

II. félév. 2 óra. 1. Az új testamentomi v. krisztusi egyház történeti kifejlődése az ó testamentomból. Az alapító Jézus Krisztus élete; apostolok cselekedetei. A tisztán bibliai tan úgy mint Jézus és az aposolok előadták, azok iratainak nyomán egybe summázva. A ker. egyház megalapulása, egyes elágazásai röviden kimutatva, hogy így az egész gimnáziumi vallástani rendszer átnézetileg előterjesztessék, s ez által a két fél év az egész propedeütikát előadja,

2. Bibliai olvasás: az új testamentom ide szolgáló helyei: Jézus tanítványai, a parabolák, az apostolok tanai, egy és más tekintetből felhozva, végül összeállítva egy kis egészszé.

3. Asceitikából mint az I. félévben. Liturgiából különösebben azon énekek melodikus tanulása, melyek Jézus Krisztus életére, dolgaira, munkáira vonatkoznak.

II. osztály.

I. félév. 2 óra. 1. A ker. egyház történetei a megalkulástól az első szakadás különös megemlézése mellett, midőn t. i. az keletire és nyugotira vált, a 2-ik különválásig vagy a reformációig. Illő figyelem fog fordíttatni különösen a magyarföldi keresztyén egyház sorsára. Tanítmányok és szertartások változásai, ahhoz képest a mint azok vagy átalakuláson vagy bővülésen mentek keresztül, fölemlíttetnek. A koronként feltűnedező előreformátorok különösen megismertetnek.

2. Bibliaolvasás: a feljövő események s történetekre vonatkozással lehető részletek az új testamentomból, úgy históriai mint dogmatikus és morális tartalommal.

3. Ascetikai és liturgiális tekintetben imádságok különös viszonyokra alkalmazólag; énekdarabok s általában az énekek melódiáin felül azok szövegének is ösmertetése, felváltólag a bibliai helyek magyarázatával, melyeken t. i. sz. egyházi énekeink alapulvák.

II. félév. 2 óra. 1. Katekhetika: a tisztán ker. hit és erkölestannak egymásra s mind kettőnek az életre viszonyított igazságai. I. Rész. I. Isten 1. ismerete (1. személyében, 2. műveiben). 2. tisztelete (fajai, módjai). II. Ember. 1. ismerete (1. önmagában. 2. Istenhez, 3. embertársaihoz való viszonyban). 2. Kötelességei (1. Isten, 2. maga, 3. embertársai iránt). Tárgyalás folytán figyelmeztetések történnek az egyházi történelem egyes adataira.

2. Bibliaolvasás: azon részletek, melyek az előforduló tanítmányokhoz tartoznak, mind az ó mind az új testamentumból egyaránt.

3. Ascetikából: imádságok és énekdarabok, kellőleg fejtegetve s alkalmazva a tanítmányokhoz. Liturgiális szempontból, a tárgyalatokra vonatkozó énekek melódiái.

III. osztály.

I. félév. 2 óra. 1. A ker. vallás és egyház történetei az egyház reformációjá alatt és után (nem foglalva be a magyar földet, csak rövid említésképen). Illő figyelem fog fordíttatni, mint fentebb, a külső állapotok rajzolata mellett a belső (tanítmányi és szertartási) változásokra. A reformátorok biográfiái kellő terjedelemben olvastatnak külön is. Felekezetek előállása. Statisztikájok.

2. Bibliaolvasás: folytonosan az eléjövő történeti eseményekhez alkalmazottan.

3. Ascetikai oldalról imák, énekek, ezek közt különösen a reformátorok szerzeményei, melyek a magyar énekes könyvben fellelhetők. Liturgiális szempontból főleg az említett énekek melódiai, Luthertől s másoktól.

II. félév. 2 óra. 1. A tisztán keresztyén hit és erkölcsstannak egymásra és az életre viszonyított igazságai. II. Rész. I. Jézus Krisztus (1. személyében, 2. hivatalában). II. Az ember. 1. Krisztus irányában (mint egyháznak tagja) 2. a társaság irányában (mint annak többféle viszonyok közt tekintett tagja). 3. a jövőendő irányában, s e hármas állásból folyó részletes kötelességek.

2. Bibliaolvasás: vonatkozva mindig az illető tételekre. Az evangéliumok most különös figyelemmel olvastatnak, hogy Krisztus földi pályája kellőleg állíttathassék szemlélet eleibe.

3. Ascetikus irányban és liturgiai szempontból mint az első félévben.

IV. osztály.

I. félév. 2. óra. 1. A históriai részen a magyarországi protestáns anyaszentegyház történeti adatnak, különösen kiemelvén a reformátorok életét biográfiai olvasmányokban. (A nem nagyon hosszadalmas tárgyalás után a kétfelé szakadás behozatala által előtérbe lép 2. a szimbólumok ismeretése. Az ősz időtől óta keletkezett nevezetesebb hitvallások nyomán bemutatattik a heidelbergai káté, s annak említése után, kik, mikor, mi alapon készítették, hogyan jött be Magyarföldre, megkezdetik annak tárgyalása, s megy az osztály a meddig csak mehet.

3. Bibliaolvasás itt soha el nem marad. Az egyes és vonatkozásos szentírási helyeken kívül, különösen kimutattatnak a sz. Pál Rómába írt levelének rokon párhuzamos helyei a katekizmus tanításával.

4. Ascetikai tekintetből, mint a fentebbi osztályokban. Liturgiális tekintetből tűzetes ismertetése adatik a bevett énekes könyvnek, különösen kiemelvén azon darabokat, melyek az első magyar reformátoroktól származtak.

II. félév. 2 óra. 1. A katekizmus folytattatik és bevégeztetik. A növendék előkészítetik a konfirmációra s az a kellő, egyházilag kiűzendő időben végrehajtatik.

2. A liturgiai egyes, eddig tárgyalt részletek egyesített-

nek, s tűzetesen adatik elő a magyarországi helvét hitvallásuak fenálló isteni tiszteletének szervezete, az egyes cselekvények jelentőségeinek különösen kiemelésével.

3. Ascetika tekintetből különösen a konfirmándusok imádságaira fordíttatik figyelem. Katekhizmusi énekek felolvasásai.

4. Bibliaolvasás részletesen; de a katekhizmus bevezetésekor egybehasonlító olvasás rendeztetik a rómaiakhoz írt levélből, mely most sorban és rendesen végeztetik be.

III. Kézikönyvek.

Vallástani kézikönyvek dolgában nincs ugyan egyházi irodalmunk még most ugy ellátva, hogy a jelenleg tervezett tanrendszer igényeinek tűzetesen megfelelhessen: azonban a meglevők iránt is azon tapasztalásból szerzett meggyőződést táplálja ez értekezet, hogy a fentebb közlött utmutatás segítségével az illető vallásanár ügyszeretete és buzgalma meg fogja találni a módot, a miképen azok közül az eltérő szerkezetűek a célnak, ha mindjárt ideiglenesen is, eleget tegyenek. A használandó könyvek lajstromát, az eddigi tapasztalatok nyomán is, ekképen véli az értekezet egybe állítandónak:

1) Szent biblia. Közösen használandó minden osztály által, s e végből mindenik osztály elláttatik egy egy példánnyal. Megvételére a könyvnek egyes növendékek nem szoríttatnak.

2) A kijelentett vallás rövid története. Sárospatak. 1857. Az I. osztályban.

3) Utmutatás a keresztyén vallásra, a h. h. követő gyermekek számára. Miskolc. 1855. A II. és III. osztályban.

4) Keresztyén erkölestudomány. Debrecen. 1849. A II. és III. osztályban.

5) Keresztyén egyháztörténet. Sárospatak. 1857. A II. III. IV. osztályban (illő kihagyásokkal).

6) Keresztyén katekhizmus. Sárospatak. 1838. A IV. osztály számára.

7) Kis templom (imádságok). Irta Batizi A. técsői l. p. Kassa. 1853. Mind a négy osztályban.

Kelt Szigeten, a helv. hitv. gimnázium tanári karának 1858. auguszt. 4-én tartott gyűlésében.

Szilágyi István igazgató.

Lator Bálint jegyző.

A beküldött választási tanrendszer minden kifogás és megjegyzés nélkül ezennel helybenhagyatik és megerősítettik. Kelt a helv. hitv. tiszántuli egyházkerület Debrecenben 1858. okt. 1. s több napjain tartott gyűlésében.

Kiadta Révész Bálint mk.
egyházkerületi főjegyző.

PROTESTÁNS VILÁGKRÓNIKA.

Baden. Az új „Kirchenbuch für die evangelisch-protestantische Kirche im Großherzogthum Baden,” mely az 1836. agendának helyét foglalja el, már a lelkészeknek kiadatott, de csak adventben vagy újévben fog törvényerejűvé lenni, mert még előbb egy „Gottesdienstbüchlein” fog megjelenni a községek számára s függetlenül az eisenachi énekeskönyv. Az új káté és az új bibliai történet behozatala is sok szót vont maga után, mennyivel inkább az istenitisztelek külformájának változtatása és az énekeskönyv. Különösen a laikus világ már eleve bizodalmatlansággal néz eléje, ismerve a más tartományi egyházakban történt dolgokat, de a főegyháztanács eljárása sem képes az előítéleteket elszélesíteni. Legnagyobb megütközést szül az istenitisztelek külfalakjának megváltoztatása, mely itt a legegyszerűbbek közé tartozott Németországban és nem állt másból mint előének, oltáríma, predikáció előtti ének, predikáció, arra közvetlen szószéki imádság, ének és áldás a szószékből. Most már a következő részekből fog állani: előének, votum, bűnvallás és bűnbocsánatot hirdetése, énekvers, kollekta, irásolvasás, hitvallás, predikációi ének, predikáció; énekvers, főíma az oltárnál, úri imádság, áldás, énekvers, áldás. Az előszó ugyan biztat, hogy ezen istentisztelet „alig fog több időt igénybe venni mint $\frac{5}{4}$ órát,” ha a predikáció 30, 40 minutánál tovább nem tart, mely tehát most már ordonáncszerű hosszúságú lesz, de az 1. Fridrik Vilmos 2 tallér büntetése nélkül, a ki különben egy egész órát engedett meg; de sokan úgy hiszik, hogy itt hosszabb óranegyedről van szó, mint a rendes! A hosszabb istentiszteleti rend rezponzóriákkal és antifoniákkal aligha igen kivételes nem lesz, ismerve a nép vallásos hangulatát.

A mi az új istentiszteleti rend egyes részeit illeti, örömmel kell elismerni, hogy az imádságok és formuláriák

általában nemesak jobbak, mint a régiek, hanem nyilvános elismerést fognak nyerni. Azok lehetőleg bibliaiak, rövidek és egyszerűek. A vasárnapi imádság zártétele ugyan sokaknak nem tetszik: „ezeket kegyelmesen megadhatod a Jézus Krisztus szenvedései és halála által.“ Azt tudjuk, hogy végre is a Jézus szenvedésével és halálával nemcsak a lelki, hanem a testi jók kérését is össze lehet kötni, de az itt teljességgel nem közvetített és nem értelmes módon van összehozva s az imádságnak nem feladata, hogy dogmatikai diókat adjon megtörés végett, mert ez által az sokakra nézve értelmetlen frázisokká válik.—Ellenben méltán kárhoztattatik az énekversek ó szabású formája, holott az 1855. zsinat is nyelviileg helyes énekeket kívánt.

Ezen istentiszteleti rendnek e két részét: az apostoli hitvallás felmondása és irásolvasás, a láikusok általánban úgy nézik mint szükségtelen és hasztalan meghoszabbítását az istentiszteletnek. Azt mondják ezek: miután a bibliát otthon is olvashatni, felesleges a templomban azt felolvasni, a miről nem szól a predikátor avagy a mi nem magyaráztatik. Ez csak mekhánikai opus operatummá sülyed. A mi ellenben az apostoli hitvallás felolvasását illeti, ezt meg lehet fogni a theologusok hitvallási elméletéből, de a gyakorlati élet és szükség szempontjából véve, tévesztett dolog. Ha még az úri imádság is, mely pedig ima, gyakran holt gépiességgé válik, mennyivel inkább ezen hitvallás. De miután annak elhagyása kivételesen meg van engedve, az $\frac{5}{4}$ óra miatt végre egészen el fog maradni.

De már több mint céltalan, az isteni tiszteletben a térdeplés behozatala. Már az unió előtt kiment az divatból, a jelen nemzedék sohasem ismerte. Most ennek helyre kell állni; ez már kemény beszéd és nehéz munka s a sikerre kevés kilátás. Ha kényszerítés nem járul a dologhoz, a mitől pedig határozottan ovakodik az egyházhatóság, egyházi forradalmat ugyan nem fog szülni, de nagy botrányt okozhat. A gyakorlatban ennek nálunk még egy más jelentősége is van. Badenben a gyülekezeteknek mintegy fele részében pietistai konventikulumok vannak, melyek teljesen szervezvék s ismeretes lelkészekről vezetettek és felülről erősen kegyeltetnek. Ezekről sok szomorító, de sok nevetséges dolgot lehetne beszélni, hanem erről majd később. Ezen konventikulumi keresztyének már régen gyakorolják magokat rendesen a térdeplésben, a lelkészi értekezleteken is megkezdették ezt. Annál feszültebb viszonyba jönnek most a többi protestánsokkal. Az új istentiszteleti rend behozatalával már meg fog történni, hogy ezek a térdeplést a nyilvános

isteni tiszteletbe átviszik, még pedig az ő ismeretes mutogató modorukban; annál kevésbbé követendik mások és „a térdhajtás kérdése“ a protestáns nép közt nyughatatlanságot, gúnyolódást és viszálykodást szül sokkal inkább, mint eddig minden más. Azt lehet különösen fájlni, hogy ezen térdeplés legközelebb az urvacsora innepélyénél jön alkalmazásba, igaz, hogy itt is, nem mint szükséges, hanem mint megengedett és a lelkeszek által előmozdítandó dolog. Mi oly szerencsések vagyunk hogy a régi, bösz úrvacsorai vita nemcsak a nép kedélyéből, hanem, hála az egyesülési zsinatnak, tankönyveinkből is kiveszett, és most a szeretet vendégsége más ok miatt ismét veszekedés vendégségévé lesz. Mig a pietista ezen gondolattal térdepel le: „én azt akarom nektek megmutatni, mint kell tennetek, ha igaz keresztyének akartok lenni, a racionalista csak merőbben fog állni gondolván: „azért sem.“ Nem ez az első, a mit, a nép szívét és életét nem tanulmányozván, a nép ellen elkövetnek. Az is ily doktrína, midőn az agenda azt kívánja, hogy az urvacsora innepélyénél a község többi tagjai is jelen legyenek.

A mi a keresztyén tanítást illeti, az énekekkel, imádságokkal, leckékkel és kátéfelmondással annyira el van halmozva, mintha a felnőtt ifjak számára rendezett különös istentiszteletről, nem pedig katekhetikai oktatásról volna szó. A keresztség a mennyire lehet, az isteni tisztelet végével történjék a község jelenlétében. A keresztségi formula kifejezéseivel a kátén és ágostai hitvalláson túlhajtva egész a „concordiae formuláig“ visszamegy. Hogy a keresztszülék hite az apostoli hitvallás szerint vizsgáltassék, azt a lelkiismeret szorongatásának tartjuk, a mi ellen elég komolyan és hathatósan nem szólhatunk. (A keresztszülék nevezetesen az apostoli hitvallás minden cikke után bizonyítani tartoznak, hogy ők mind azt hiszik). A személyes lelkiismeretet s egyesek vallásos fejlődési fokát az egyház nem vette tekintetbe, mi gonosz gyümölcsöt teremhet. Joggal kérhető az egyház: vajjon a gyermek az előirt hitvallásra keresztteltesse-e, de épen ily joggal védhetik magokat a keresztszülék hitök ezen kikérdezése ellen. Ők a konfirmációkor vallást tettek s az egyháznak nincs hatalma annak ismétlését követelni; sőt az egyszerűlvett mind addig tagjának kell ismernie, mig kilépését nem nyilatkoztatja avagy forma szerint ki nem záratik. Mit tesznek a lelkeszek, ha a keresztszülék hallgatnak avagy határozottan „nem“-et mondanak? Megtagadják a gyermektől a keresztséget? Az igen veszélyes dolog volna.*

(PKZ. 1858. 1026—1029.)

*) Ezen badeni eljárás is sok tekintetben nem „revival, hanem vallásos tömés.“ Akarja, nem akarja, a léleknek hizni kell.

Svécia. A „Zeit“ a svéciai tévelygésekről a következő cikket közli: Delakarlienben a mockfjordi és gagnefi egyházközségekben a boszorkányhívés és a boszorkányok hegyére való járás igen elharpózott s Blumenberg lelkész azon gyanut keltette fel maga iránt, hogy ő exorcizmusával az ottani vakhitet előmozdította. Egyházi fel-sősége végre is kényszerítve érzé magát őt hivatalától elmozdítani s a dolgot a hely színen főfő lelkészek által megvizsgáltatni.

Auguszt. 31. történt az első vizsgálat Blumenberg s más két egyházi előljáró, valamint a mockfjordi egyházközség tanácsának két tagja jelenlétében. A hivatalától felfüggesztett lelkész megkérdezettve: vajjon lelkészsége több nő és gyermekének boszorkányhegyre járását hiszi-e, úgy nyilatkozott, hogy ő ugyan nem tartja lehetőnek és való-nak ezen járást, hanem csak kaprázolatnak, melylyel a sátán a gyer-mekek érzékét játszdottatja, de a mit Isten megengedett, hogy az által a világ démoni gonoszságát fölfedezze és a szüléket gyermekeik szor-rongattatása által isten igéjére figyelmeztesse és az imádkozásban buzgóságra intse. Ő tehát ezen sátáni káprázolatokban eszközt lát a világot tisztább és tökéletesebb keresztyénségre vezérelni, mint a mely most. uralkodik. Kéznek fejre tétele és imádság voltak a fegyverek, melyek által ő a sátán foglyait megszabadítani s a tökéletesebb keresz-tyénségnek megnyerni akarta.

Delakarlien boszorkányhegye a Blaakulla, a kék hegy. Nyolc gyermek, kik különböző helyekről hivattak egybe, a vizsgálat alatt szilárdul és merően állították, hogy ők éjjel rendszeren szerda, szom-bat és vasárnapéjtszaka, ismerős és idegen nők által a szellemek he-gyére vitettek s az utat seprűn és boton szokták megtenni. Egy ki-gyó, mely a boszorkányok által nyakuk köré kerítettett, szarkákká vál-toztatta őket, a boszorkányhegyen marhahússal és szalonnával, ki-gyókkal és varangyokkal is vendégeltettek. Ekkor a sátán megjelent táncolni, néha egy szép, kék öltözetű úr, néha pedig saját pokoli alak-jában; elválásakor mindig rájuk parancsolt, hogy arról, a mit láttak, otthon folytonosan hazudjanak.

Egy pár öreg nő, kik szintén jelen voltak és a gyermekek ál-tal úgy vádoltattak, mint kik boszorkányok s a hegyre vezetőik vol-tak, ezen vádat szomorodott szívvél utasíták vissza, mint gonosz hazudságot. Az egyházlátogatók vizsgálatukat a községhez intézett komoly intéssel zárták be, de oly kevés hatással, hogy az emberek merészen állították, mi szerint Blumenberg lelkész az egyetlen va-lódi megváltó, némelyek még azt is mondták: „nem használ sem-mit a Jézusban vetett hit, Blumenberg lelkész a szabadító“.

Más nap is, midőn a kihallgatás a templomban folytatott

és két testvér, egyik 33, a másik 26 éves, boszorkányhegyi járásukat bevallák s a sátán hatalmából szabadítójuknak a lelkészt mondták, a nép megújította azon kérelmét, hogy adják vissza Blumenberg lelkészt s legalább azt engedjék meg, hogy a jövő évben kezdhesse meg közöttök kegyes munkásságát.

Az egyházi felsőség még nem tudja, mit tegyen ezen mozgalom ellenében, mely több parasztok nyilatkozata szerint, nagy erkölcsi romlottsággal van összekötve. A svéd büntető törvénykönyv a bűbájosságra keréketörést vagy megégetést mond; de ezen törvénycikk már régen eltöröltetett királyi rendelet által. Azon nők ellenében, kik a katholicizmusra áttértek, a hivatalos lutheranizmus még a száműzetés büntetését a legközelebbi országgyűlésen megmentette: de a boszorkányokat még nem tudja megfélemezni.

Ehez járul most a mormonok terjedése egész skandináv északon, Svéciában miként Norvégiában és Dániában. A számos és tevékeny mormon apostolok a skandináv missiót minden idegen missiók közt a legvirágzóbbak közé számítják s híveik már több ezerre mennek. Ezenkívül terjed „az olvasás“, azaz a pietistai izgatás, mely az egyházi tudomány ellen nyilatkozik s a laikusokat a biblia olvasására utasítja, és ezen laikus egyesületek a baptizmusban, melynek számos prozelitákat adnak, szilárd szervezetre találnak, mely őket az államegyháztól örökre elidegeníti.

A spanyol elzárkozás a skandináv lutheranizmusnak nem adhatott állandóságot. Az ő, még mindeddig ki nem holt, pogányság, a mormonok érzéki képzelgése, az „olvasók“ laikus kevélysége, a baptizmus és katholicizmus egy időben rázzák a régi intézményt; az eddigi üldözési rendszer nem mutatkozott elég erősnek s helyébe végre Svéciában is a türelemnek s a valódi és örök szabad és törvényszerű verseny által leendő igazoltatásának kell lépni.

(AKZ. 1858. I. 1598—1401).

Svécia. A mint felebb is érintve volt, Svéciában hat nő a lutheri egyházból a római egyházba tért át s ezért őket f. év május 19-én a stockholmi törvényszék Svéciából száműzte és polgári jogaiktól megfosztotta.

Ezen esemény egész Európában nagy sensációt csinált nemcsak a kathólikus részen, hanem a protestáns egyház is becsületbeli és elvi kérdést csinált belőle, ha vajjon kell-e a világi karhatalmat így igénybe venni. Közelebb Angliában 126 világi és egyházi előkelő férfiú, kikhez később többen is járultak, lordok, püspökök, lelkészek a svéd követhez, gróf Platenhez, a következő feliratot intézték:

„Gróf Platen ő kegyelmességéhez, Svécia követéhez.

Mi, alólírtak, nagybritanniai protestánsok, kiket az európai szárazföld érdekel, kívánjuk kegyelmességed előtt kifejezni részvétünket a svéd király és királyi család s svéd nemzetbeli protestáns testvéreink vallásos jólléte iránt.

Mi jól ismerjük azon összeütközést, melyet nekik a régibb időkben a római szék hatalmával ki kellett állaniok. Mi fel tudjuk fogni azon öröklött érzelmet, melylyel a svédek ama hierarkiát szemlélték, melytől sikerült nekik az isteni kegyelem által a XVI. században megszabadulni. Mi a nemes Gusztáv Adolf földieivel rokonszenvet érzünk mindazon emlékek iránt, melyek a lützeni csatához kapcsolvák.

De excd. megenged nekünk, ha mi mély fájdalomunkat fejezzük ki azon szigorú rendszabály ellen, mely a protestantizmusról a romanizmusra áttért hat nő ellen fogamatba vétetett. A formális okmányokból az jön ki, hogy hosszas törvényszéki üldözés után hat nő (közülök öt férjnél van), kik Svéciában születtek és az evangy. lutheri hitben növekedtek, 1858. májusnak 19. napján a stockholmi királyi törvényszék által, gróf Sparre Erik elnöklete alatt, a királyságból száműzésre és minden örököségi és polgári jogaik elvesztésére ítéltettek, azon okon, mert a római kath. vallásra tértek.

Nem szükség kegyelmességedet arra emlékeztetnünk, hogy a protestantizmus sohasem fog az által előmenni, ha a papizmus nyomdokaiba lép. A mi morálunk egyik főtitka azon gondoskodásban áll, miszerint saját elveinkhez hívek maradunk, a melyek közt egyik legfőbb jog és kötelesség az önálló ítélet a vallásos dolgokban. A protestáns emberre nézve lényeges dolog leghevesebb ellenének ugyanazon lelkisméretszabadságot adni meg, a melyet ő attól magára nézve igényel.

Azt sem titkolhatjuk el, hogy ha a római kathólikusok protestáns államokban szabadságuktól megfosztatnak, az a portestánsok jogainak még nagyobb megszorítására vezet a római államokban. Ha van jelen pillanatban Európában tárgy, a mit ohajtnunk kell, ez nem lehet más, mint hogy a francia protestánsok szabadságának korlátozása megszűnnék. Mi természetes és boldogtalan feleletet szolgáltathat pedig a francia protestánsoknak a kormányhoz benyújtott kérelmére a protestánsok üldözése Svéciában!

Reményljük, hogy kgyd. megenged nekünk, hogy nézeteinket előterjesztettük. Mi elálltunk attól, hogy egy szélesebb körben aláírt emlékiratot intézzünk a svédek királyához, mert a protestáns község néhány képviselőihez illőbbnek és tisztesebbnek tartottuk kegyelmességedhez fordulni.

Reményljük, hogy excd. helyeslését ez ügyben megnyerjük, reményljük, hogy azon érdekeltséget, melyet ez iránt kifejezünk, kormányának kegyes lesz előterjeszteni. Meg vagyunk győződve, hogy Isten után semmi sem képes szorosabban összefűzni az angolok és svédek szívét, mint a polgári és vallásos szabadság elveinek közös birtoka és közös gyakorlata“. — Így szól az emlékirat.

A kenti érsek ezen emlékezetre méltó szavakat mondá ki levelében, melyben helyeslését és aláírását jelenté ki: „bármilyen alapos okunk van a római kathólikusokat magunktól távol tartani, de azért fegyvereinket e végre nem kell az ő fegyvertárukból vennünk“.

A svéd követ írott feleletében örömet fejezé ki a felett, hogy az egyszerű emlékirat útját választották, „mert ez a legalkalmasabb út a kívánt célhoz“. S azt mondja: „nem mulasztom el a svéd kormányt ezen emlékezetre hozott tárgyról tudósítani és én bizonyos vagyok benne, hogy az mindazon figyelemmel fog tárgyalni, a melyt az megérdemel. De két pont van, a melyre figyelmöket felhívni szabadságot veszek magamnak: az egyik a svéd kormány, a másik a svéd nép. Nem a kormány volt az, mely ezen törvényt életbe léptette, mely kellemetlen érzésre adott alkalmat; a kormány az ítélet folyamába nem vághat, nem is akar vágni. A törvényszék maga részéről nem ítéltetett másképp, mint a fenálló törvény szerint. A kormány ezen törvénynek megváltoztatását indítványba hozta és reménylette, hogy mielőtt ez ügy eldöntetnék, életbe lépend. De az egybegyűlt rendek, mint a nép képviselői, kétségtelen jogukkal élván, ezen proposíciót elvetették“.

Igy áll az ügy jelenleg. A kormány tehát ohajtotta ezen nem protestáns törvény változtatását: a közvélemény megakasztá. Így kell-e ennek maradni? Az iránt a protestánsok közt nem lehet kétség, hogy ama régi svéd törvények által előirt üldözési eljárás nemesak a protestantizmus elveivel, hanem a Jézus evangéliomával és tanításával is éles ellentétben áll. Itt nem az ugynevezett „religious liberty“ kérdése forog fenn angol értelemben, a mely felett különbözhetnek a vélemények; nem minden avagy egyes kultusok egyenjogúsága a svéd államban; nem az, hogy a svéd állam azért, mert hat nő kathólikussá lett, most már köteles az állam pénztárából római kultust rendezni s papokat fizetni; nem is azon kérdés forog fenn, miként és micsoda föltételek és felügyeleti rendszabályok alatt kell az ily konvertitáknak az exercitium privatumot megengedni: ezek mind oly kérdések, melyek ránk nem tartoznak, melyeknek megoldását Svécia törvénytevő hatalmának bölcseségére kell bízni. Ránk, az egész protestáns kereszténységre, nézve azon kérdés forog fenn: megegyezik-e az evangéliom leglényegesebb alapelveivel és így a protestantizmussal, ha protestáns

államban a papizmusra áttérés mint polgári vétség avagy bűn fenyítessék? Nem kell-e ily protestáns állam minden polgárának mint protestánsnak és protestáns hite és hitvallása érdekében úgy magára miként minden polgár- és lakostársára nézve kötelességül tartani, hogy kiki önmaga vizsgálja az írásokban, mi az igazság? S ha egyik vagy másik ezen szabadsággal visszaél és saját tévedés avagy külbefolyás által tévelygő hitnézetre csábíttatik: melyik azon fegyver, melylyel a protestantizmus a tévedésnek ellentáll? Büntetés, száműzés, vagyonkobzás? Nem sokkal inkább tanítás és élő erős vallástétel az igazságról?

Ez azon szempont, a melyből mi kiindulunk s a mit szeretnénk az egész protestáns keresztyénség közt érvénybe léptetni. A haszon és eszélyesség kérdése a második sorban áll. Mi nem vagyunk annyira vérmes reményűek, hogy oly törvény eltörlése, minő Svéciában még életben van, azonnal a római államok hasonló kemény törvényeinek szelidítését vonná maga után; elég ha elvétetik a lehetőség, hogy azok protestáns államtörvények példáival szépíttessenek. — Épen azért az egész kérdés nem annyira eszélyességi, mint becsületbeli kérdés. Igen, valóban a Jézus Krisztus és az ő evangyéliomának becsülete forog kérdésben.

(AKZ. 1838, I. 1272—1275.)

Páris-ból írják a Fr. J-nak: a pápa és párisi érsek között feszültség van. A pápa megegyezését adá egy előkelő család házassági elválására, melyet az érsek nem akar elösmerni, miért halogatja is a pápai határozatot a törvényszékkal közleni. Más részt a pápa sem enged csallhatlanságából. Köztudomás szerint az érsek is a római udvar egyik ellenzője a mortaraügyben.

(PKZ.)

Franciaország-ban Vaillant tábornagy mint ideiglenes kultuszminiszter valódi katonai módon Semilly község valamennyi egyházi előjáróit letette, a miért egy marquis-nak nem engedték eladni a templom melletti segrestyét családi lakhelyül, a megyei hatóság pedig a miniszteri lépés igazolása végett jóváhagyást vőn ki a polgármestertől és lelkésztől, mely mind kettő hamisnak bizonyított. Eme különös ügy tárgyalása még nincs bevégezve.

(PKZ.)

Gent-ben a természetjogi tanári székbe az előbbeni belügyminiszter által kinevezett klerikális tanár Hauteville a mostani miniszter Rogier által hivatalából kitétetett, mivel tanításaiban a pápát mint legfőbb tekintélyt és az alkotmányos rendszert mint kározosat terjesztette elő.

(PKZ.)

Baden. A Fr. J. szerint új agendájába legfelsőbb parancsra a szorosabb értelemben vett haza mellett az összes német hazaérti könyörgés is fölvetetett. (PKZ.)

Württemberg-ből hallja a D. A. Z. hogy a még folyvást elhalasztva levő konkordátum miatti izgatottság növekedik, és hogy kevés reá a kilátás a kamarai megszavazásra, mely nélkül nem is lehet érvényes. (PKZ.)

Berlin. A „Breslauer Ztg“ szerint a porosz kormányzó koronaherceg az egyházi ügyekben ekképen nyilatkozott múlt nov. 8. „A leggyöngédebb s legnehezebb kérdés az egyházi, miután ennek terén az újabb idő szerint sok bal lépés történt. Legmíndjárt a két keresztyén felekezetet lehető egyenlőségbe kell hozni. Mindkét egyházban ellene kell dolgozni ama törekvéseknek, hogy a vallás politikai célszerek köpenye legyen. Az evangyéliumi egyházba, nem tagadhatni, oly orthodoxságra fért, mely alapnézetével nincs egyezésben, s képmutatásokat szül. Ezen orthodoxságra ellene dolgozik az evangyéliumi egyesülésnek, melyet föltett célom a konfesszionális állás illő méltánylatával fentartani. Hogy ez megtörténhessék, az eszközöket gondosan kell kiválasztani, részenként változtatni. Minden álszínűség, képmutatás, szóval, önzési célokra eszközül használt minden egyháziság, a hol csak lehet, leálcázandó. Az igaz valóság az ember egész lényén mutatkozik; ez mindig szem előtt tartandó, s minden külső láttatás és vajudástól megkülönböztetendő.“ (PKZ.)

— Az Allg. Zeitungban e sorokat olvassuk: „Különös karácsoni örömet szerzett a belügyminiszter az országnak az által, hogy professzor Hengstenberg-et a tudományos vizsgálati bizottmányból eltávolította. E név mögött áll az Ev. Kirchenzeitungnak egész szerege. A Stahl-Lee-Hengstenberg-féle triumviratus ez által közösen sújtatik, e párthoz tartozó különböző generalsuperintendentensekkel. A papjelöltek nem fognak többé a vizsgálaton megbukni azért, hogy Noé bárkájának belső rendezetét nem tudják leírni. Hogy egyházi kegyes érzelmű férfiak is mint ítélnék Hengstenberg állása felett, bizonyítja Bunsennek nem régebben mondott ítélete: Megfoghatatlan és kimagyarázhatatlan, hogy oly ember, mint Hengstenberg, vizsgáló lehet. Eltávolítása minden esetre a józan értelem győzedelme, s ez, mint ilyen, annyival inkább örvendetes, mivel oly rég óta hiányzott. Hengstenberg bukása az egész párt előtt utmutató, mely párt legalább már senkit nem botrányt okozhat többé.

(P. E. s I. L.)

— A „Prot. KZG. ez évi 34. számában iratik „Ungarn“ cím alatt, hogy nem rég jelent meg Szigeten „ein kurzer Abriss der Geschichte der ref. Schule zu Máramarosch-Szigeth“; mi ezt oda módosítjuk, hogy az a cikk nem Szigethen hanem Sárospatakon jelent meg, mikép olvasható jelen „Fűzetek“ első „folyamának 957—71 lapjain, Szilágyi István szigeti igazgató tanártól. Mind a szerző, ki írta, mind a közlő, mely kiadta, megérdemelné hogy legalább nevök tudassék.

Frankfurtból a „Hamb. Nachr.“ hozza, hogy Jacobson Berlinből az offenbach-i német katolikus templom felszentelésének alkalmi ünnepélyével gondolatot költe fel a haladásnak szabad vallásos uton való előmozdítására és az odavaló egyházközségi elüljáróság kezei közé 1000 ftot tőn le alapítványul. Ezen alapítvány most életbe lépett, s közzé tette alapszabályait, melyekből ide írjuk a következőket. Ezen alapítvány rendelkezése alatt álló erejéhez képest szolgálni fog a) minden színezetű szabad vallási községek lelkeszeinek, szónokainak, tanítóinak, s oly kitűnő személyiségeknek gyámlítására, kik élő szóval, vagy feláldozó személyes munkássággal, vagy irodalmi uton működtek a vallási szabadság terjesztésén, ha nem voltak elegendőleg méltatva másképp; b) minden írói törekvés gyámlítására; melytől erkölcsi haladás és vallási szabadság várható; c) ifju erők megnyerése végett, kik szorgalom, erkölcsi komolyság és képesség után reményre jogosítanak a jó ügy szolgálata körül, s tanítóságra vagy szónoklatra szentelik magokat szabad vallási községekben; d) végre személyek s intézetek fölsegélésére, melyek az alapítvány céljának megfelelők gyanánt elismérhetők. — Szól egész Németországra minden helykülönbség nélkül. (PKZ.)

NYILATKOZAT.

— Több oldalról intéztetvén hozzám azon kérdés, enyém-e azon „Ideiglenes tanrend“, mely az egyházkerületi népiskolai választmány meghagyásából kinyomatott és köröztetett? Feleletem ez: annyiban enyém, a mennyiben egykor megbízattam, hogy a népiskola körébe eső tanokat, tekintettel a „Népiskolai könyvtár“ kézikönyveire, osszszam be négy osztályba s én ezt megtettem, a mint lehetett, s ez az „Ideiglenes tanrendbe“ felhasználtatott. De hogy az valóban és elvileg is enyém volna, ezt nem fogadhatom el. Szolgál-

jon ez feleletül és felvilágosításul azoknak, kik ezt bármi okból nem vehetnek kötik. Egyébiránt az egészet már magában az „ideiglenes“ cím is megfejtí.

Hegedűs.

Miskolc, dec. 24. 1858.

— A „Sárospataki Füzetek“ II. folyamának VI. számú tárcájában olvassuk, hogy Zsindel István ur a sárospataki képezdébeni azon tan-széket, melyre elválasztatott, el nem fogadta, mert neki csak segédi cím adatott. E tudósításhoz közlő egészen határozott hangon hozzá teszi, miszerint ő tudja, hogy itt e cím, mely oly nem várt hatást tett, csak jegyzői incuria“.

A határozatot e tárgyban én alulirt fogalmaztam, a vád tehát reám van irányozva, ki is az által magamat találva nem érezhetvén, kénytelen vagyok ellene felszólalni, mert ha ez ügyben csakugyan forgott volna föl valami jegyzői gondatlanság, a miatt észrevételt tenni a jegyzőkönyv hitelesítésekor lett volna rendén. Azontúl e vád csak azon testületet illethetné, mely a jegyzői fogalmazványt, hitelesítés által, határozati-érvényre emelé; különösen pedig annak azon tagját, ki azt vallja, hogy a hiba előtte tudva volt, mégis elhallgatá.

Egyébiránt tiszta öntudattal hivatkozom minden jelenvoltakra, hogy a tállyai gyűlés 32. számú határozatának kérdéses pontja, szóról szóra akként indítványoztatott és fogadtatott el, miként az általam jegyzőkönyvbe igtattatott *).

Szűcs Miklós mk.

egyházkerületi vil. jegyző.

*) Nem az akart ott mondatni, hogy valami nagy dolog az az incuria, legyen bár a jegyzőé vagy az egyházkerületé, hanem, ha csakugyan igaz, a reá alapított — lemondás. Közlő elmondhatá, miszerint ő tudja, hogy e cím segéd tanár elvétel és ha keze ügyébe esik vala, fel is szólalt volna; mert Zsindel ur már az 1857. nov. 14-én tartott egyhk. közgyűlésben megválasztatott mint képezdei második tanár oly kijelentéssel, hogy mihelyt a pénzerő megengedi, azonnal véglegesen beállítatik. Kérjük, kinek vagy kiknek áll kötelességökben az ily függőben maradt tárgyakat kellő figyelemben és az elébbeni határozatokkal összhangzatban tartani, s ha bármi ellenkező indítványoztatik is, felszólalni?

Közlő.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

MÁSODIK FOLYAM.

VIII.

FEBR. 25. 1859.

ADALÉK A MAGYAR PURITÁNOK TÖRTÉNETÉHEZ.

Azokon kívül, mik már eddigelé jutottak nyilvánosságra a Tolnai névvel járó ösmeretes puritán mozgalmakról, egy levelet vagyok szerencsés közölhetni amaz időből, s alkalmoszerűleg nézeteimet, figyelemébresztésül, elmondani a tárgy felett.

P. Ványai János tarcali predikátor levele Thornai István debreceni predikátorhoz.

Salutem perennem, felicissimumqne anni recentis decursum precatur et fidelia officia defert. — Tholnay uram igen hozzá kezdett az ujitáshoz, zavaráshoz. Visitatiokor mindenütt meghagyta, hogy különben ne kereszteljének, hanem csak a templomban, finita concione, praesente toto coetu. Gönczi gyűlésünkben mikor néki meg nem engednék, azt mondta: non agnoscimus etiam casum necessitatis; immár Sáros vármegyében (mert azokat is ide fogadta synodus híre nélkül) vittének lutheranusoknak az gyermeket keresztelni, és néme-lyek keresztelés nélkül holtak meg, nem mervén a minister vasárnap előtt megkeresztelni az házoknál. Fővenyesi u. megjövendőlte halála előtt, hogy csak azt várják Tholnay uramék, hogy az öreg emberek meghaljanak, mindjárt nagy dolgot indítanak. Im mutatják is valóban akarattjokat. Az idnepek felől is az mint beszélnek, el akarnak mellőlk ugrani. Ez őszön a Kegyelmetek mestere N. Szoboszlai és Johannes Váradi, baza jöttökben talátnak itt minálunk szállásokon azt beszéllették, nem idnep karácson, husvét, pünköst, de jobb volna akkor kapálnál, kaszálnál etc.; mert csak a ma-

gyarországi papok vetették azt nyakatokban. Kegyelmetek, atyák, maga szép institutiói rontására, mocskolására promoveálja őket, más végre veszik fel a promotiot s lám mit cselekesznek. Mi közöttünk sok újítás, zavarás vagyon, az szép pietas mellett dominium. Ex formula juramenti kihagyta T. U. „Az pápista vallásnak és egyéb eretnekségnek ellene tanítasz, ellene mondasz“, mely Tiszt. U. elég nagy suspicionak jele; szabad immár akármi haeresist predikáljon, csak az bibliából bizonyítson, hiszen minden haeticus ott fundál. Kegyelmetek vigyázzon, mert a Tiszántul is meg Erdélyben is ennek elég forrásai vannak, kiváltképen Váradra ha azt hozták Erdélyből, a kit hallottam, nem leszen utolsóbb másoknál az újításokban. Az visitationban solemniter három ujját feltartja a ministernek, ugy eskötte meg a községet is, melyet immár az ispánok circálásnak neveztek. Kegyelmetek igen vigyázzon. Nem tudom püspök uram hova tette a Bényei irását, talán kezéhez kerítette T. U. mert igen jára püspök uram után.

Legyen Isten kegyelmeddel. Ex Tarcal. 13. Jan. Ao. 1646.

C. v. p. totus addictus

Joannes P. Vanyaj.

Külcim: Admodum Rdo et Clarissimo viro Dno S. Th. Antistiti ecclae D. dignissimo Dno. et Amico veterano.

Megérdemli e kétségenkívül nagy becsű okmány, melynek eredetie a debreceni ref. egyházmegye levéltárában őriztetik, hogy felvilágosítása s lehető teljes méltatása végett, a tisztelt szerkesztőség engedelmevel, habár futtában is, némi megjegyzéseket tegyünk reá.

A levél írója Ványai János tarcali predikátor, ki 1619. irta be magát a debreceni főiskola felsőbb tanulói közé, s mint Ember Pálnál írva találjuk, a Tolnai ügyét intéző szatmárnémeti zsinaton csakugyan ő lett, nehányad magával, az abaujvári egyházmegyének, melynek a Tolnai esperessége s zavargása idején épen jegyzője volt, megbízásából a legfőbb felperes s vádló Tolnai ellen; s ennek tudva lévő bukásával, helyette a nevezett egyházmegyében 1646—1658-ig esperessé is lön. A levél intézve van S. Th. antistiti ecclesiae D., mi nem jelenthet mást, mint Thornai Pastoris Istvánt, kinek életét leírta Tóth Ferenc a tiszántuli püspökök között, ki hazai és külföldi tanulói jályája után, 1633. debreceni tanár, 1635. büszörményi predikátor, 1642. debreceni pap, s mintilyen, a szatmárnémeti zsinaton egyik

követ, 1652. debreceni egyházmegyei esperes, 1657. tiszántúli szuperintendens, 1661. végre tarcali pap, tehát épen Ványainak utóda lön. Azon mester, kit Ványai bevádol Thornai előtt mint puritanizmushoz szítót, nem más mint Szoboszlai Miklós, ki a debreceni egyház költségével küldetett külföldre s 1645. debreceni tanárrá, 1649. pedig ugyanott pappá lön.

A mi már azon ujításokat illeti, melyekkel e levélben Tolnai vádoltatik: kétségtelen, hogy azok puritán eredetűek, s az angolok ily nemű mozgalmainak utánzásai, mit az illető forrásokból részletesebben kimutatni, úgy vélem, nem leendő fölösleges; mert noha általánosan tudva van, hogy Tolnai és társai a külföldet utánozták mozgalmaikban: mégis szükség, hogy maga azon forrás is, melyből Tolnaiék merítették, s azon elvek és intézmények, melyeket ők utánoztak, első szülöttök földén is, azaz eredetökben, a mennyiben okmányunk tartalma kívánja, néhány főbb vonásban itt is fel-
említtessenek.

Azon angol és skót kálvinisták, kik Mária királyné kemény üldözése alól hazájokból kibujdostak, s Genfben, Hollandiában s a református német tartományokban találtak menedéket, számkivetésük helyén közelebből megösmervén a már teljes önállóságra fejlődött tiszta református egyházi étellel, isteni tisztelettel sat. midőn Erzsébet királynő uralkodása alatt hazájukba visszatértek, nyíltan kijelenték nagy ellenszenvöket s megbotránkozásukat, az egyháznak államhatalomtól függése, a püspökök nagy hatalma, s a szertartásokkal tulterhelt isteni tisztelet felett, s kívántak államtól független egyházat, presbiteri egyházalkotmányt szigorú egyházi fegyelemmel, végre cerimóniatlan egyszerű isteni tiszteletet; ezért neveztettek, az említett különböző szempontokból, independenseknek, presbiteriánusoknak s puritánoknak, célozván ez utóbbi nevezet az istenitiszteletnek az őskereszttyén egyházban divatozott tiszta egyszerűségére. Ezen elveknek s az ezekből származott világtörténeti fontosságú mozgalmaknak nagyszerű s küzdelmes lefolyását rajzolni ide nem tartozik; hanem csak arról kell szólnunk, hogy miként gondolkoztak a puritánok a keresztség kikiszolgáltatásáról s az ünnepekről. Ezek alkossák most figyelmünk fő tárgyait.

A keresztséget szükségtelenül halogatni s magán sze-

mélyeknek bármi esetben is kiszolgáltatni soha sem szabad; mert erre egyedül Krisztus szolgálja, mint Isten titkainak sáfára, van képesítve. Keresztelni magán háznál s nem nyilvánosan soha sem szabad, hanem mindenkor a közönséges istenitisztelet helyén s az egész gyülekezet színe előtt kell, még pedig úgy hogy a jelenlévők mindnyájan kényelmesen láthassák s hallhassák e sakramentom kiszolgáltatását. Miután a lelkész előre értesítve vala, a gyermeket az atya, vagy ha az gátoltatva van, annak valamely barátja felviszi a templomba, komolyan kijelentvén azon ohajtását, hogy az megkereszteltessék. A keresztelés előtt szól a lelkész e sakramentom szerezteséről, természetéről, használatáról, céljáról sat. A keresztelő lelkész nem száll le a szószekből, hanem beszéde végeztével ott szolgáltatja ki e sakramentomot, mert a szószekekhez van alkalmazva egy egyszerű alkotmány, melyen a keresztelő edény áll, s a melyhez lépcsőn hág fel a gyermeket vivő atya vagy annak helyettese is. Ez volt a régi időkben s ez még mostan is a skót reformált egyház rendtartása a keresztség kiszolgáltatásánál. — (Sack. Die Kirche v. Schottland. 1845. Heidelb. 2-ter Th. 231. Gemberg. Die schottische Nationalkirche. Hamburg: 1827. 120—121). Alapúl pedig ezen rendtartás reformált egyházunknak ide vonatkozó s közönségesen ösmert azon hitelvén, melyet a puritánok vallástétele a XXVIII. cikk 5. §-ában ekként fejez ki: „Noha felette nagy bűn a keresztséget megvetni vagy elhanyagolni, mindazonáltal az idvesség és kegyelem még sincs ahoz oly elválhatlanúl kapcsolva, hogy a nélkül senki ujjá ne születhetnék s ne idvezülhetne, vagy hogy mindazoknak, kik megkereszteltettek, kétségen kívül s szükségesképen ujjá kellene születniök“. Ha e szerint a külső keresztség nem mulhatlan föltétele az ujjászületésnek és idvességnek: valóban nincs mulhatlan ok reá, hogy az, a gyermek halálos betegsége esetében is, magánosan kiszolgáltassassék; de arra, azt hiszem, hogy magából a dolog természetéből származó okunk van, hogy a keresztséget ne tartsuk puha magán vagy családi ténynek, hanem az egész gyülekezet közügyének, s mint ilyet, mindenkor a maga méltó helyén, a közönséges isteni tisztelet folyamán, a gyülekezet előtt szolgáltatassuk ki. Ezen nézetet találjuk, mind az őskeresztyén egyház békés időbeni s rendszertíni gyakorlatában, mind a mostani legjelesebb reformá-

tus népek egyházi rendtartásában. Ezen nézetet mondják ki s helyeslik elvileg a mi régibb és újabb kánonaink is, de e mellett nemcsak megengedik, hanem parancsolják is a magán körbeni keresztelest, üldözés vagy a gyermek halálos betegsége esetében. Nem volt tehát nálunk s jelenben sincs e részben oly határozottság és szigorú erély, mint a puritánoknál s más reformált nemzeteknél, s innen van, hogy népünk folyvást tépelődik azon balvéleménynyel, hogy a keresztség nélkül meghalt kisdéd elkárhozik, s épen ezért vagy a bábák keresztelegetnek még a tiszta református helyeken is, vagy a lelkésznél alkalmatlankodnak derüre borura; s minthogy a visszaélés magában járni sohasem szokott: ma már sok helyen nemcsak a halálos betegség esete, de rangkórság, lakomázás kitűzött ideje, a komák piperéje s több más hiábavaló s megvetendő érdekek is kiszorítják a keresztség sakramentomát a templomból. Tolnai eljárását s a puritánok elvét tehát helyesnek s Ványai aggodalmát s vádját balvéleményen alapulónak tarthatjuk, s egyszersmind bizvást reménylhetjük, hogy egyházunk jövőendő törvényhozása be fogja vágni e ponton is a visszaélések s azokat szülő balvélemények utját s követendi a tiszta református nemzetek minden józan szempontból helyeselhető rendtartását. —

Ványainak másik fő vádja Tolnaiék ellenében az, hogy nem ünnepelnek husvétot, pünkösztöt, karácson-t. Ez is a skót puritanizmusból veszi eredetét. Már az 1581-iki skót vallástétel határozottan elveti, a katholicizmus egyéb emberi találmányaival együtt, a papok megszentelését, s a skót reformátusok istenitiszteletere vonatkozó maig is érvényben álló alapszabályzat világosan hirdeti, hogy „a szentírás egy napnak megszentelését sem parancsolja az ur napján kívül, mely a keresztyén szombat. Az ugy nevezett ünnepek mellett semmi bizonyíték nincs a szentírásban, ugyanazért egészen eltörölendők. Az azonban törvényes és szükséges dolog, hogy alkalmasszerűleg valamely nap nyilvános bűnbánatra, vagy hálaadásra rendeltessék, a szerint a mint azt az isteni gondviselés által előhozott rendkívüli körülmények kívánják“. Gemberg. 117. l. Ezzel teljesen egybehangzólag mondja már a közöttünk is eléggé ösmert Miller, midőn a skót presbiteri egyház istenitiszteleti rendtartását rajzolja: „Mi azt tartjuk szimbolumainkban s azt hisszük, hogy

Isten rendelete szerint egy napot sem kell mint ünnepet megszentelnünk a vasárnapon kívül, mely a keresztyén szombat. Ugyanazon szimbólumokban természetesen azt is nyilvánítjuk és hiszszük, hogy mind a szentírással mind az észszel egyező dolog valamely napot büjtöléssel és könyörgéssel megülni, ha az isteni gondviselésnek rendkívüli jelei indítanak arra bennünket. De meg vagyunk győződve arról is, hogy az ily napok megtartása, ha állandó rendtartássá tétetik s határozott időkben visszatér, bármilyen legyen az Istentől rendelt azon esemény, melyre ama napok megtartása céloz, inkább gépiességet és babonát mint épülést szerez a Krisztus egyházában“. Ezen nézetét terjedelmesebben bizonyítgatja a következő tételek szerint: 1. az ünnepeket a szentírás nemcsak nem javallja, sőt 2. világosan rosálja; 3. hogy az ó szövetségben léteztek, az épen nem ok arra, hogy az új szövetségben is létezzenek; 4. történetünk nem ajánlja megtartásukat; 5. behozataluk oka és módja mind-megannyi bizonyíték ellenök; 6. ha egyszer elfogadtatnak, nincs többé határuk; 7. megtartásuk akadályozza a szombat megszentelését. Így gondolkozhattak a genfi első reformátorok Farel és Virét s ezeknek nyomán későbben Kalvin is; mert noha a többi reformált kantonok s ezek közt még a sok tekintetben radikál Zürich is, nagy ovatossággal jártak el az ünnepek eltörlésében, s eleinte azoknak nagy részét meghagyták; a genfiiek a vasárnapon kívül minden ünnepnek határozottan ellene nyilatkoztak, s csak akkor engedtek meg némi azokra való emlékezést az istenitiszteleken, ha különben is vasárnapra estek. A második helvét hitvallás (cap. XXIV. 3.) eszközlött aztán e részben némi egyetértést és megállapodást, ennek szellemében nyilatkozik és intézkedik a mi LI-ik kánonunk is, mely azonban megtartandóul említi még Jézus körülmetéltetésének ünnepét is (festum circumcisionis Ch.), a mely azonban nálunk, miként több református népeknél is, csak mint újév szerepel; és ez aligha következetes és helyes dolog, mert a keresztyén anyaszentegháznak mint ilyennek kebelében, s az egyházi év folyamán, semmi oly ünnepnek nincs helye és jogosultsága, mely a váltság munkájával vagy az isteni üdvintézménnyel semmi közvetett vagy közvetlen egybeköttetésben nincs. És itt eszembe jut egy rokon körülmény, az t. i. hogy a mint több jelekből sőt adatokból tapasztaltam, el

van terjedve népünk s talán még lelkészeink között is azon balvélemény, hogy mi az új kenyérért és új borért való hálaadás végett is veszünk urvacsoráját. Nem hiszem, hogy képes legyen valaki bizonyítani azt, hogy ezen fel fogásnak akár kánonainkban, hitvallásainkban s törvényszerű történi multunkban, akár a külföldi református nemzetek gyakorlatában legkisebb alapja is lehetne; de arról már meg vagyok győződve, hogy mindenki első tekintetre be fogja látni, hogy a megváltó halálával, az az által eszközölt bünbocsánattal, mely a szent vacsorának fő tartalma, az új kenyérnek és az új bornak semmi legkisebb egybeköttetése sincs; azt tehát előtérbe tolni ott, hol annak semmi helye, s leszorítani az által a maga méltóságából azon eszmét, melynek az egész ünnepélyt minden mozdulatában áthatnia s dominálnia kell: legalább is nagy vigyázatlanság. Más módja és helye van annak, hogy Istennek a föld kebeléről elvett áldásairól háladatosan megemlékezzünk, nem pedig az, hogy azt a váltság munkájával összezavarjuk. — Visszatekintve már az ünnepekre: azt hiszem, hogy sem a skótokat sem magunkat nem kárthoztathatjuk, tartván ez ügyet olyannak, melyben a keresztyéni szabadság, a hitelvek sérelme nélkül, eltérést és különbözést engedhet, de csak oly eltérést és különbözést, a mely p. o. nálunk, az általunk bevett szimbolikus könyvek értelme szerint történik; mert az ünnepek számának növelését, vagy tárgyaknak s rendeltetésöknek önkény szerinti megváltoztatását s módosítását, nem hiszem, hogy bárki is a keresztyéni szabadsággal s egyházi jó rendtartással egyezőnek tartaná. Ide megy ki lényegileg a szatmárnémeti zsinatnak épen e tárgyra vonatkozó IX-ik végzése is. A mi egész egyházi életünkben s különösen istenitiszteletünk folyamán, az ige és annak tiszta hirdetése azon sark, mely körül mindennek megfordulnia, azon központi fény, melytől minden mozdulásnak világosságot, életet és érvényt nyernie kell. Az ige álljon tehát őrt mindenütt, hogy egyházi intézményeinkben elevenítő lélek és élet legyen, nem pedig holt gépiesség, mely a mi hitelveinkkel homlok egyenest ellenkezik.

Azon egy kissé csudálkozom, hogy Ványai azon is megbotránkozik, hogy Tolnai egyházlátogatáskor mind a lelkészt mind a községet ünnepélyesen megeskette; holott ez egészen törvényszerűleg történt. Az akkor érvényben

állott ugynevezett *Articuli Majores* nevezetesen a LXV-dik cikkben leírván hogy a vizitáció szükséges, s előadván annak tárgyait, ezt mondja: „*Haec igitur examinentur et recognoscantur in visitatione fide mediante. Subditi jurent, et sic pronuncient de pastore; et contra pastor juret, et sic pronunciet de subditis*“. Ezen törvényt pont tehát elfeledve s gyakorlatból kienyészve lehetett Ványai korában, s ezért nevezhették Tolnai eljárását az ispánok cirkálásnak, azaz nyomozásnak, inkvizíciónak. Egyébiránt maga a Gelei Katonaféle LXXXVIII-dik kánon is, mely az esperesi látogatást szabályozza, azt mondja hogy az esperesek „*fide mediante, vel saltem secundum conscientiam Deo debitam*“ inkviráljanak a hallgatók közt a pap tudománya s szorgalma felől.

Végre szabad legyen még megjegyeznem, hogy azon elvek, melyeket a puritanizmus vallott és vall magáéinak, egyáltalában nem olyanok, melyek a tiszta reformált egyházi élet elveitől lényegileg különböznenek, vagy azokkal ellentétben állanának, s tőlök elkülönzött kört alkotnának, de sőt inkább olyanok, melyek a kalvinizmusnak szükségessépeni kifolyásai; s történelmi adatokkal is kétségen kívül ki lehet mutatni, hogy azoknak szülője épen nem a skót reformált egyház, hanem a genfi s a francia kalvinizmus. Innen vitték azokat által Knox és társai hazájokba, s csak ott nyertek azok, a protestáns episkopalizmussal szemben, külön önálló életet és nevezetet. Tudva van, hogy a Genfben számkivetve élő Knox így irt az ottani egyházi életről 1556-ban, egyik barátjához Locke Jánoshoz: „Szívemből ohajtottam s ohajtom még most is, hogy az isteni kegyelem elhozzon titeket e helyre, a melyen, a mint minden tartózkodás és megszegyenülés nélkül nyilváníthatom, a legjobb keresztyéni iskola van, a mint csak az, az apostolok kora olta, bárhol is a földön lehetett. Megvallom, hogy lehetnek más helyek is, melyeken igazán hirdtetetik a Krisztus, de olyan helyet még sehol sem találtam, hol a reformáció az erkölcsi és vallásos viszonyokra oly mértékben kiterjedt volna, mint Genfben“. (M. Crie, *Leben des schottischen Reformators Johann Knox*, übers. v. Planck. Göttingen. 1817. 253—4 l.) És ebben teljes igazsága is volt a skót reformátornak, mert általánosan elősmert történeti tény az, hogy a romlott erkölcsökben fuldokló Genf nemcsak ujja született Kálvin nagy lelkének hatalmas befolyása alatt, hanem egyszersmind

az egész reformált egyháznak a földön példányképévé, mintegy Rómájává lön. A mi magyar reformált egyházunk multjára nézve is bizonyos, hogy noha a szatmárnémeti zsinat XXIV-dik cikke a puritán nevezetet, mint az időben sok botrányozásnak s visszavonásnak szülőjét, megtiltja; a puritanizmus elvei mégis már azonidőtől kezdve, melyben atyáink Genf-be jártak tanulni, a mi pedig még Kálvin virágzása idején megkezdődött, nemcsak általában helyeseltettek, de, a kalvinizmus egész mivoltával együtt, egyházi életünkbe s különösen istenitisztelelünkbe is általmentek elannyira, hogy ha volt és van reformált egyház, mely a skótok után a puritán nevet megérdemli: ilyen volt, s adja Isten, hogy mind végig ilyen legyen, a mi magyar reformált egyházunk is.

Révész Imre.

A MAGYAR REF. ÉNEKVEZÉREKRŐL.

A magyar ref. egyházi életben, az „énekvezér“ nevezet alatt érteni kell a közönséges istenitisztelel végrehajtásának egyik jelentékeny tényezőjét, vagy azon egyént, kit a gyülekezet mind az istenitisztelel mind a temetés alkalmával tartani szokott éneklés vezetésével megbíz. Hol a gyülekezet éneklése az előadást illetőleg nem tisztán természetes, hanem az orgona vezetésével egybekötött, ott az énekvezér egyszersmind organistának, hivatala organistaságnak, ellenkező esetben csak merően énekvezérnek, régi néven kántornak, állomása pedig énekvezérségnek, kántorságnak neveztetik. Az énekvezéri és kántori elnevezésre meg kell jegyeznünk, hogy a közt képességi különbség létezik, mert kántor, mit e szó jelentősége is mutat, mindenki lehet, ha egy kevés énekképességgel bír; de már énekvezér nem; a

kántorra egyedül csak pusztá éneklés néz, az énekvezérre pedig ezenkívül a gyülekezet éneklésének vezetése, kormányzása s javítása is tekint; melyhez már nagyobb előkészíttség s több tehetség kívántatik mint az egyszerű gépi énekléshez. Nálunk magyar reformátusoknál tehát, tekintettel lévén a divatozó egyházi éneklésmódra, a szó magasb értelmében nemcsak kántornak, hanem főleg és különösen énekvezérnek is kell lenni.

Gyülekezeteink népességét tekintve, mind az énekvezérség mind az orgonistaság vagy merő, azaz szabad minden mellékes hivataltól, vagy iskolatanítóságtól, s énektanársággal egybekötött; ez oknál fogva, a magyar ref. énekvezért többféle szempontból kell felvennünk, jelesül 1. úgy, mint merően énekvezért, 2. mint egyszersmind orgonistát; 3. mint énekvezért s mint egyszersmind iskolatanítót, vagy énektanárt; 4. mint orgonistát is; 5. mint merően orgonistát, ki mellett külön énekvezér működik. Tehát énekvezér, orgonista, énektanár és iskolatanító egymástól lényegesen különböző hivatalok, de nagy részben ugyanazon egy személyben összpontosíthatók, noha mindenik esetben különböző kellékekkel kell bírni azon egyénnek, a ki ezen több elemű hivatalnak vagy ezek közül valamelyiknek kellőleg meg akar felelni.

Minthogy pedig hivatalt kötelesség, kötelességet végrehajtás, végrehajtást vagy gyakorlati kivitelt szakismeret, szakismeretet a hivatal természetéhez különösen tartozó tulajdonok, kellékek bírása nélkül gondolni sem lehet, igen természetes, hogy ha azon pályát, melyet kenyérkereseti águl választottunk, életfogytiglan biztosítani akarjuk: birnunk vagy szerezniünk kell oly tulajdonokat, melyek hivatalunk természetével a legtökéletesebb összhangzásban állanak; a meglévő vagy megszerzett kellékeket pedig érdekünkben fekszik önszorgalom s tanulmányozás, vagy gyakorlat által ügyesen, alaposan fejteni és tökélyesíteni, mert csak ily módon nyerjük meg a reánk néző kötelességek terhé mintegy könnyűvé és kellemessé tevő, azonkívül korunkban életkérdéssé vált hivatali szakismeretet, képességet, avatottságot. Az énekvezéri, orgonistai és énektanítói pálya első tekintettel csekélynek, csaknem minden avatottság nélkülinek tetszik sokak előtt, azonban ha azokat akár egyenként, akár egybevéve minden oldalról szemlélet alá vesszük, azon meg-

győződésre jutunk, miszerint a közép pályák közt egyik sem igényel több kelléket, s egyik sem követeli jobban a tulajdonok tökélyesítését, mint az érintett pályák.

Melyek legyenek azon kellékek, tulajdonok, melyeket e hármás pálya feltételez, s miként szerezzük meg azokat, vagy miként fejtsük s tökélyesítsük a már birtokunkban levőket, továbbá, mi módon végezzük e téren teendőinket oly szakértőleg, hogy az által eredményesen hatni tudjunk, végezetre melyek azon szabályok, melyeket a kivitelnél figyelembe kell vennünk és tartanunk, azokat, minthogy még ezek senki által sem adattak elő, e jelen értekezésben röviden, s a mennyire lehetséges, rendszeresítve előadandom, kívánván ez által az úgy nevezett „énekvezérségi és orgonistasági tan“ alapját bizonyos tekintetben megvetni, leginkább azért, hogy mind a már alakulóban lévő mind pedig az ezután szervezendő preparandiák növendékei, mind különösen tanulmányozni szerető énekvezéreink, orgonistáink maguknak e részben kellő előisméretet szerezhessenek.

* * *

A szabad természet változást nem ismerő, korlátlan hatalmú ura kisebb nagyobb mérvben mindenkinek egy bizonyos működési pályakört rendelt, melynek célszerű és alkalmas betöltésére különböző nemes tulajdonokat is adományozott. Azonban a gyakorlati életben tapasztalhatni, hogy sokan tulajdonaikat, tehetségeiket vagy nem akarják vagy nem tudják önmagukban felismerni, annyival kevésbbé nemesíteni, ez okból leginkább csak a helyzet s körülmények kényszerének gyakran vakon engedve, a köz jó tetemes kárára mintegy oda dobják önmagukat oly pályára, mely tehetségökkel, hajlamukkal, főleg pedig készültségökkel egészen ellenirányú. Az ilyenek aztán többnyire gépi életűek szoktak lenni, s ferde lépésük által előre elkészítik jövő jólétük és boldogságuk sirját, leélvén napjaikat a nélkül, hogy a társadalom, egy bizonyos testület, vagy csak egy nemes ügy boldogítása s előmozdításaért eredményesen tettek vagy tétettek volna valamit.

Igy áll a dolog nem ritkán az énekvezéri, orgonistai, tanítói s énektanári pályákat illetőleg is.

Már pedig minden pályáját vagy hatáskörét választónak érdekében áll a józan ész törvénye folytán is, hogy mielőtt az önképzéshez kezdene, vegye figyelembe hajlamit,

tehetségit, képességét és jellemét, és csak miután ön magával számot vetett, válaszszon oly pályát, mely azokkal leginkább harmonizál. E szabályt vévén itt is sinórmértékül, rendszeresnek láttuk, hogy azoknak, kik e hármas pályára kívánják magukat adni, a születés, elmélet vagy tanulmányozás által elsajátított és megszerzendő tulajdonairól vagy kellékeiről szóljunk legelőbb is valamit, azután pedig azon szabályokat mutassuk fel, melyeket a tulajdonok s kellékek tökélyesítése végett az illetőknek követni és megtartani okvetlen szükség, ha e részben a kívánt sikert elérni akarják. Lássuk tehát, melyek 1) a születés által nyert tulajdonok. Ilyenek:

a) A testi szervezet; melyre nézve általánosan megkívántatik, hogy az mind külsőleg mind belsőleg tökéletes ép vagy legalább kirívó hiba nélküli legyen; nagynak és izmosnak látszó testalkat itt nem határoz mindig, mert szintén lehetnek abban tökéletlen beszélő és éneklő műszervek; inkább ép, erős, egészséges testszervezet szükséges itt, mivel emberi gyarlóságunkban fekszik, hogy az oly emberektől, kiket a természet hibás testalkattal ajándékozott meg, idegenkedünk, irántok különös előítélettel s érzellemmel viseltetünk; a néposztály pedig az ily szerencsétlen külsővel bírókat, fájdalom! gyakran gúny és nevetség tárgyává szokta tenni; leginkább ez utóbbi okra való tekintetből már nagyon ajánlatos, hogy a valódi ép szervezettel nem bírók, mint p. o. a púposok, sánták, bénák, csonkák magukat e pályára ne adják, mint szintén a látszólag ép, de másként gyenge, csenevész, beteges vagy tulhízott s ennélfogva nehéz járású testűek se, mert nem lesznek képesek megfelelni, különösen népes gyülekezetben, azon előre nem is gondolt erős és fárasztó strapaciának, mely leginkább az énekvezérséggel egybe van kötve.

A testszervezet egyes feltűnőbb alkatrészeit illetőleg pedig szükség, hogy 1. a szem éles látásu legyen, mert p. o. a közről néző s gyenge műalkatú szem, különösen orgonázáskor, a hangjegyek folytonos és gyors olvasására elégtelen. 2. a hallérzések finomak legyenek; mert p. o. a nagy mértékbeni siketség mind az énektanítás mind az orgonázásban akadály, a hangszer, p. o. zongora és orgona hangolásánál pedig épen hátrány, a mennyiben a hangolás alaprendszere szerint, a hangzó húrok és sípok vibrációját

tisztán felfogni, egybehasonlítani s mérsékelni miatta nem lehet; képzőknél azonban kis mérvben szenvedhető, a meny-nyiben ezt tudva, a növendékek mintegy kényszerítve érzik magukat a nagy és érthető szóvali beszélésre, mely nálók az éneklő műszervek, s ezek folytán az éneklő hang fejtésére, erősítésére nem megvetendő befolyással van. 3. Az orr, az emberi arc ezen egyik főekessége, szervezetileg tökéletes legyen, mert p. o. a szuszkaság mind a beszéd mind az éneklés erejéből és hatásából sokat levon. A kar, kéz, különösen orgonistáknál, valósággal hiba nélküli, tökéletes ép legyen, mert p. o. a kocska kéz s nyomorék ujjak elégtelenek a húzamos ideig való orgonázásra, vannak pedig oly gyülekezetek is, hol, főleg kommunió alkalmával, bibliaolvasás nem lévén szokásban, folytonos működésre van szükség. 5. A lábak épek s erősek legyenek, mert p. o. hibás, vagy nyomorúttal lábbal pedált játszani nem lehet; távol eső temetőkkal bíró, azon kívül a nagyobb halottakat, sokszor a temető szomszédságából is elébb a templomba bevitetni szokott gyülekezetekben pedig, kivált gyakori temetkezéseknél, a gyenge s roskadozó inú járműszerek lomhán s keservesen teszik e szolgálatot.

b) Az egészséges beszélő és éneklő műszervek. Még abból, hogy valaki szemnek minden tekintetben ép külsővel bír, nem következik, hogy egyszersmind alkalmas beszélő és éneklő műszervei is legyenek; erre nézve tehát megkívántatik, hogy: 1. a mellszervezet legyen külsőleg széles, domború, ne pedig szűk vagy lapos; mert az utóbbi mellszervezet alatt többnyire gyenge kis tüdők szoktak lenni, melyek keves léget vesznek magokba, s azt is, az úgynevezett hangréseken erőtlennül, azaz minden ruganyosság nélkül tudják szó- és énekhanggá változtatni. Ha orrunkat és szánkát befogva minden fájdalom, nyughatatlanság s ütérváltozás nélkül, húzamos ideig képesek vagyunk a lélekzetet fentartóztatni, akkor a tüdők jósága, erőssége, terjedtsége és alkalmas volta felől bizonyosak lehetünk; az erős, vagy kitartó éneklőhangnak pedig ez az alapja: ha a tüdők, a vérnek és tápláló nedveknek ezen nevezetes műhelyei, jók s egészségesek, ellenben ha a lélekzetvétel pihegős, rövid, rekedező, sípoló, jele hogy azok erőtlennék, s hogy a vér utjai sok helyen azokon megrekedtek. — A mellszervezet betegségét mutatja vagy megelőző postái

szoktak lenni a mell gyakori izzadása, a száj keserű és sós ize, az álom utáni nyughatatlanság sat. Az ily mellszervezetűek tehát, vagy más szóval a köhögösök, füladozók, vértköpők, s szárazbetegségre hajlandók, a mennyire lehet, minden áron kerüljék e hármás pályát, különben idő előtt előlik magukat. 2. A gögeső tág vagy bő, a hangrések pedig gyorsan és könnyen egybevonhatók legyenek, mert a mély, vastag vagy magas, vékony hang helyes kiadását ezek is eszközlik, nem különben a különböző s hirtelen változó magasságú hangok ügyes és hirtelen való kiéneklését az ily gögrendszer segíti elő nagy részben. 3. A fogak jók, s hijánosság nélküliek legyenek, mert a hangréseken feltoluló légoszlopot, a szöveg egyes szótagjaihoz illőleg ezek is szabályozzák; ezen kívül némely magánhangzók vagy szótagok tiszta, érthető s kellemes kiéneklését eszközlik, s a mily befolyása van a nyelv mineműségének az egyes szók tökéletes vagy tökéletlen kimondására, épen oly fontossággal bírnak a fogak az éneklő hangok helyes vagy helytelen kiejtésére; ez az egyik oka, hogy az élemedett fogatlan egyeniségek éneklésében kevés a kellem és tisztaság. 4. A nyelv ép legyen, mert ez a szótagok tisztán való kimondására lényeges föltétel s tulajdon, és pedig nemcsak a beszéd, hanem az éneklésben is; mert p. o. ha az éneklő, főleg a tanító selyp, igen nagy elővigyázatra van szüksége az éneklésnél és tanításnál, némely, a nyelv valódi jó szervezetét igénylő, egyes mondatok vagy szók kimondásában, mivel a gyermekek, mint alkalmas utánczók, a tanítónak nemcsak járása s testtartása, hanem ének és beszédmódját is ügyesen szokták utánozni s elsajátítani; ez oknál fogva a hibás nyelvszerkezettel bírók érthetően és tisztán sem beszélni sem énekelni képesek nem lévén, a tanítói pályán kellőleg nem működhetnek.

c) A beszélő tehetség. Bármily egészségesek legyenek is az elősorolt műszervek, mégis gyakran történik, hogy a beszélő tehetség egy némelynél tökéletlen; p. o. a dadogók és nyekegők szerencsétlen beszédmóddal bírnak, a kik e hármás pályát kielégítőleg betölteni nem fogják, azért ohajtandó, hogy az ilyenek is más működési tért válasszának.

d) Az éneklő hang; melyre nézve megkívántatik, hogy az tisztán természetes, kellemes, hajlékony, intonált és svárával bíró legyen; mert p. o. a fej- vagy csal- a tom-

pa, recsegős, orr- s göghanggal célszerűen énekelni nem lehet, legalább vallásos éneklésnél az ily nemű éneklő hang a hallgatókban kellemetlen érzéseket szokott okozni.

e) A hangműszerv, melynek erősnek, folytonosan győzősnek kell lenni; mert p. o. a hirtelen elrekedő hangműszerv, merőn énekezésnél és énektanítónál, különösen nagy szervezeti hiba.

f) Zenészi hajlam és tehetség, melyre nézve szükség, hogy ne csak látszólagos, hanem valódi, azaz vele született legyen, mert e nélkül az öntudatos orgonajátszás, főleg a harmónia tanulmányozása kivihetlen, a gépiesség pedig e tekintetben keveset ér, mivel ez által a tökélyesbülés útja el van zárva.

g) A jellem vagy karakter; melyben életföltétesen megkivántatik, hogy az, a szó magasb értelmében, becsületre méltó s mindenki által szeretetre érdemes legyen, mert ez a tulajdonok koronája, legszebb ékessége, soha nem hervadó erényvirága az emberi kellékeknek, e nélkül a legremekebb tehetség, a leggyönyörűbb külbájos testalkat csupa merő hitványság. —

Lássuk most már azon szabályokat, melyeket, az eddig bemutatott kellékek fejtése végett, az illetőknek minden áron szem előtt kell tartaniok; azonban itt leginkább az éneklő műszerveket, s éneklő hangot illető szabályok adatnak elé, azon döntő oknál fogva, mivel az éneklőnek, ha hallgatóira kellő hatással kíván működni éneklésével, igen érdekében áll éneklő hangját a lehetőségig kimivelni. A szabályok tehát im e következők:

1. Mértékletesen éljen, a gyakori vigyázást, dorbézolást, részegeskedést, a mennyire lehet, kerülje, mert azon kívül, hogy ezek az életet is rövidítik, az éneklő műszervekre s ezek folytán az éneklő hangra is felette káros befolyásúak; a sűrű, vastag, savanyú s erős szeszes italok az éneklő hangot tisztátlanná, recsegőssé s rekedtté teszik.

2. Hevítő italokkal, tulságos savanyú ételekkel, fűszer-számos, különösen tésztanemű elegekkel ritkán s igen kevés mértékben éljen; gyomrát, kivált éneklés előtt, meg ne terhelje, de üres gyomorral se énekeljen.

3. Rendes időben keljen és feküdjék; keléskor a mell és beszélő műszerveket friss vízzel mossa meg, s tisztítsa ki, igyék tiszta hús vizet illendő mennyiségben, mert a víz fel-

oldó erővel bír, s a mellben lerakodott nyálkát felszaggatja, azt tisztábbá teszi, s ez által a hangréseken átjövő lég útjában semmiől sem gátoltatván, a hang sima, tiszta, ruganyos lesz. Tapasztalás után mondva, az éneklő műszervek és az éneklő hang erősítésére, javítására a friss vizzeli élés sokkal többet tesz, mint bármely izgató, hevítő reggeli ital.

4. A tulságos dohányozással hagyjon fel, s csak mint gyógyszer használja azt, még pedig legalkalmasabban reggel; mert a hangműszerv tisztulását a vízzel együtt igen segíti elő. Vannak oly balvélekedésű énekvezérek a dohányozást illetőleg, kik azt hiszik, hogy a folytonos füstölés vastagabbá, erőteljesebbé teszi az éneklő hangot, s ez okból a sátán ezen csali sípját még akkor sem restellik szájokba venni, mikor köz istenitiszteletre vagy a temetésre mennek. Nagy gyarlóság és illetlenség biz ez és rossz példa a nép előtt! Ne feledjék tehát az ilyenek, hogy a mértéketlen dohányozás inkább káros mint hasznos, mert az éneklő műszervek egyes alkatrészeit, mint a gőgszalagok, tüdők sat. szárítja, a vérforgást megzavarja, a lélekzetvételt nehezíti sat. mely miatt az éneklő hang is különböző változásokon megy keresztül.

5. Feszés öltözetet ne viseljen, mert p. o. a szoros nyakötés által a gége, a szűk mellény miatt a mell s gyomor szabad mozgása, s a lélekzetvétel alatti kellő kifeszülése gátoltatik; ez okból tanácsos még a derékkötőket is tágan viselni. A mi pedig magát az öltözetmódot illeti, óvakodjék az énekész világias, külsőleg csillogó modortól. Van rá eset, hogy az énekész temetés alkalmával is kurta, pitykés dolmányt ölt s tollas vagy bokrétás kalapját félrevágja; a mi aztán egy a nevetséges tények közül.

6. Mellszervezetére külsőleg, belsőleg nagy elővigyázattal legyen, mert a mellel szolgáló egyénnek ez mindene; annál fogva őrizze azt minden erőszakos sérüléstől s mindentől, a mi arra nézve káros eredménynyel lehet, mint p. o. a hűléstől, melynek különösen téli fürgeteges időben ki van téve; sokszor megesik, s leginkább az elkényeztetett mellszervezeten, hogy ha csak egy kis hűs szellő átjárja is azt, hosszas rekedtség, köhögés, kellemetlen mellfájdalom áll be, mely nem ritkán tüdőlobon végződik. Ez okból nem tanácsos a nyitott, vagy kevésbé leplezett mellel járás kelés a hűvös évszakokon; ellenben épen oly hasznos és szükséges

a hűsítő italokkali módszeres élés a nyári melegekben, mivel azok a mellet belsőleg hűvösen tartják s éneklés alatt hirtelen izzadásba jönni nem engedik.

7. Erőből soha ne énekeljen; mert az éneklő műszerveket semmi sem rongálja úgy meg mint az erőszakos éneklés. Ezenkívül ennek még egyéb szomorú következményei is szoktak lenni, mint p. o. a mellszakadás, vérköpés, aszkór, bélleszállás sat. Gyakran csak egy vigyázatlanul kiadott s erőltetett hangnak is örökös nyomor a jutalma; ezért legjobb mindig a természetes, szelid, nyájas s érzéssel párosult, a mellett a maga helyén illően súlyozott éneklés.

8. Tanítás alkalmával csendes, szelid előadású legyen, azaz ne oly tulságos, kifakadó modorban magyarázzon valamely tant, mintha növendékei nehéz hallásúak volnának, mert ez szerfölött sietteti a tüdők sérülését, az éneklő hangot pedig durvává s rekedtté teszi.

9. Éneklő hangját valamely nemes hangszer, p. o. hegedű vagy a taszttal bíró instrumentumok közül valamelyik segítségével nemesítse, mert a hanghajlékonyságot s helyes intonációt legbiztosabban így lehet megnyerni.

10. Az éneklést minden nap gyakorolja, mert ez a próbakő, s ez teszi mind a hangműszerveket mind a hangot erőssé s jó svadájúvá. A gyakorlat alatt pedig hangműszerveit figyelemmel kísérje, mert úgy lesz képes megítélni annak alkalmas vagy alkalmatlan voltát. Ha a hangműszerv erőtlen, legjobban megtudhatni abból, ha az éneklő ábrázatja húzamos, vagy egy kissé erős éneklés közben kigyúlad, melle izzad, éneklő hangja tompul, recsegőssé s erőtlenné lesz, továbbá ha mellszervezetében futó nyilamlás, éles és köhögésre ösztönző szűrés érezhető.

Minthogy tehát a test bel és kül épsége után az éneklőnél lényeges feltétel az éneklő hang jósága, erőssége, tartóssága, kellemessége: önként következik, hogy az éneklő hang kimívelésén lehetőleg iparkodnia kell, megjegyzendő, hogy a 15. évtől a 18-kig, a mikor az éneklő hang többeknél bizonyos változáson megy keresztül, az éneklést elővigyázattal kell tenni. Az itt fölemlített s a gyakorlati életből merített szabályok kellő figyelembe vétele s megtartása minden éneklőnek szívére köttetik.

2) Az elmélet által nyert tulajdonok.

Elmélet által nyert tulajdonok azok, melyeket önszor-

galom, tanulmányozás és folytonos búvárkodás által teszünk magunkéivá, ilyenek:

a) A zenetani ismeret. A zenetannak több elágazó részei vannak, de a kik e hármaspályára lépnek vagy a kik azt kívánják elfoglalni, legszükségesebb a zenetan ugynevezett grammatikai részét tudniok, mert a zenészetnek ez a sarkpontja s alap vagy szegletköve. Magában véve a hangjegyek részletes ismerete, a hagnemek tudása, vagyis a rhithmikai és melódikai tan csak elemi része a valódi zenetannak; s ezt elég tudni szorosán véve énekvezéreknak és tanítóknak, hanem orgonistáknak, a kik szélesebb zeneismeretet kívánnak szerezni, még ezenkívül a zenetan legszebb s legnehezebb részét is, t. i. a hármóniatant, illető és szükséges elsajátítani.

b) Khorálaink valódi alapos tudása. Ez alatt a melódiáknak nem szájhagyomány szerinti, hanem a hangjegyek utáni elsajátítását kell érteni; mely zenetani előismeretek mellett történik legbiztosabban.

Egyéb tanfajok tanulmányozásáról, minthogy célunkon kívül esik, nem szólunk.

3) A gyakorlat által nyert kellékek.

Ezek azon tulajdonok, melyeket a végrehajtás, kivitel alapján szerzünk meg, p. o. a) Az énekvezéreknél 1. az énekvezéri képesség, mely alatt nem azon egyszerű gépiességet kell érteni, melynél fogva valamely könnyebb dalamú éneket a gyülekezetben csak kezdeni és nyújtani tudja, hanem azt, hogy ő valódi otthonos legyen a khorálok húzamosabb ideig való helyes és alkalmas vezetésében, kormányzásában, mely a melódiák szabályszerű tudását különösen föltételezi; s ne legyen olyan, pedig ilyenek jelenben is találatnak, mint a kiről Dècei János epigrammája szól:

„Kántor ugyan rossz vagy, de korántsem sültelen ember,
Mert hallok gyakran sülsz meg az ének alatt“.

Az ilyenek csak guny tárgyai lesznek a gyülekezetben, mely előtt vereséget szenvedni énekvezérnek igen kellemetlen dolog és sok részben lealacsonyító.

2) Éneklésnél az előadás egy a főbb kellékek közül; mert, miként a beszédben, úgy az éneklésben is sok függ az előadástól. A szónok bár a legremekebb tárgyról tartson is beszédet, de ha előadása tökéletlen, hallgatóiban sem hatást sem a tárgy iránt vonzalmat s kellő figyelmet

nem képes előidézni; épen így az éneklő is, ha csak lélektelen gépi módon hajtja végre az éneklést, semmi eredményre sem számíthat, sőt a gyülekezet figyelmét sem vonhatja magára.

b) Énektanítóknál énektanítási tehetség, mely alatt nem azon tanítás körüli lélektelen, kénytelen s kelletlen eljárást kell gondolni, melynél fogva az énektant a növendékkel csak betanultatni, vagy a hidegen oda dobott kérdésekre minden összefüggés nélkül feleltetni képes, hanem azt, hogy az énektanító a szükséges előismereteket minél értelmesebben tudja előadni, kellőleg megmagyarázni s felfogatni a növendékekkel, mert valamely tanfajból bizonyos mennyiséget elolvastatni s minden előleges értelmezés nélkül föl hagyni, csak tanúltatás, mely által a növendékeknek nem az ítélő és felfogó, hanem csak az emlékező tehetség élesül és képződik.

c) Orgonistánál 1. az alapos s nem annyira szemfényvesztő, mint helyes vagy klasszikus játszasmód. Meg kell különböztetnünk az orgonáni szabályos és öntudatos játszasmódot az orgonaverés vagy néhol paskolás mesterségétől, mert amaz megkívánja, hogy az orgonista ösmerje és alaposan tudja a harmóniatant, vagy más szóval a general bass tudományáról, az ellenpontozás, (contrapunct) mesterségéről, fugák, kanonok sat. szerkesztéséről fogalommal, előismerettel birjon; s az akkordok s különösen a konszonansok egyberakását s áttételét, a disszonansok feloldását, a hátrálás és megelőzés által származott akkordok mineműségét, bizonyos themák variálását, az átmenéseket, kitéréseket sat tudja; míg ez meglegszik azon gépi ügyességgel is, melylyel a nem épen naturális orgonista a vonalrendszerre tett hangjegyeket, a nélkül, hogy azok harmóniai minőségét, viszonyát azaz belértelmét fel tudná fogni, a manualon lejátsza. Nem mind orgonista tehát szoros értelemben véve, a ki néhány éneket, többször minden izlés és szabály nélkül, elver az orgonán; ezért a tanuló, ki e szép nevet „organista” ki akarja érdemelni, minden törekvését oda irányozza önszorgalom útján is, ha csakugyan akar az orgonázói pályán öntudatosan haladni, hogy minél rendszeresebb és szélesebb körű ösmeretet és gyakorlatot szerezzen e tekintetben.

2. Az orgona hangszer egyes alkatrészeinek felismerése s azok hibáinak kiigazítása. Miként a társadalomban egyeseket nem annyira külső, mint inkább belső tulajdonaik után szeretünk mérni, így az orgona hangszer minőségét is nem a kültetből vagy az aranyozás s cífraságból, hanem a gépezeti részek mivoltából szoktuk meg tudni; ezt pedig, mint szintén azok hibáinak igazítása módját is, a gyakorlat által tehetjük meg és sajátíthatjuk el. — Különösen kell e szerint minden jóra való orgonistának törekedni, hogy a változatok (műtatio) jellemminőségét tudja, és pedig annyira, hogy azokat a gyakorlatban mindig a khorálok jelleméhez alkalmazottan választhassa össze, a mit a képző tanár, vagy más avatott orgonistától tanulhat meg legbiztosabban.

3. A gyülekezet éneklésének orgonávali célirányos vezetése. Sokan orgonistáink közül felejtik, vagy nem tudják az orgona rendeltetését, s nem is használják azt úgy, mint épen kellene; mert sokszor a gyülekezet éneklésétől játzásukkal hol elmaradnak, hol megrohanják azt, hol pedig különféle haszontalan s a melódiát érthetlenné tevő cikornyákat szőnek a kísérő hangok közé, melyek által egyáltalában nem javítják, hanem rontják, zavarják s kellemetlenné teszik az egész éneklésmódot; már pedig nem ez a cél e nemes hangszer felállításában, hanem az, hogy azzal a gyülekezet éneklését lépésről lépésre, hangról hangra vezetni, kormányozni s javítani kell, a mit gyakorlás által lehet megtanulni okosan.

Miután az érintett kellékeket csakis önszorgalom, tanulmányozás s főleg gyakorlat által lehetséges megszerezni: ez oknál fogva a magát valódilag képezni akaró tartsa meg e két szabályt: 1. folytonosan tanulmányozzon és buvárkodjék, méhszorgalommal és ügyességgel használjon fel mindent, a mi által csak szakavatottságra szert tehet. 2. A szakjába vágó könyvek megszerzésén igyekezzék, s ha az irodalomnak, feltevén hogy szűkkeblűségből, nem pártolója, legalább a szükséges képző tankönyvekért némi csekély áldozatot tenni fukar ne legyen, mert a szellemi élvezet, kincs s vagyon oly birtokok, melyek legbiztosabbak s marandóbbak; és ha szorgalma, fáradsága s buzgalma, melylyel pályáját futja s hivatalos teendőit végzi, elismerést s kellő méltánylást, a mi rendesen úgy van, nem talál, akkor ne

feledje, hogy minden szinleg tett jutalmaknál legszebb, legnemesebb az, mely önmagunkban van, t. i. az édes öntudat.

Legyen elég ennyi a tulajdonokról s kellékekről, most lássuk röviden azt is, hogy mik a teendői, kötelességei az énekvezéri pályaválasztónak. —

Első és fő kötelessége az, hogy ön magát alaposan képeztesse vagy képezze; az önképzés megtörténik intézet, könyvek és gyakorlat által.

Az intézeti képzés magában keveset ér, az csak úgy jó, ha az abban tanult tudományokat a helyhez s viszonyokhoz képest visszzük át a gyakorlati térre, mert az énekvezér és tanítói hivatal elméletében sok van olyan, a mit néhol a körülmények, másutt a szokások miatt egyszerre nem alkalmazhatni, s viszont gyakorlatában: a mi elméletben elő sem fordul. Az intézeti e nemű képzésnek soha sem kell feledni az ezen hivatalok s a különböző vidéki nép beléletét, helyzetét, szokásait; mert sok helyen a régi megrögzött szokást bármi tekintetben is, minden helytelen volta mellett a külföldön divatozókkal feleszerélni vagy kiszorítani fokozatos előkészülés nélkül épen nem lehet. Az intézeti, preparándiai képzés tehát csak a hivatal elméletébe vágó tanfajok alapos megszerzését segíti elő leginkább, de a gyakorlatot vagy azon tanulmányok különböző helyiségek szokása szerinti alkalmazását, kiviteli módját ismét tanulni kell; annyival inkább, mivel intézetinkben külföldön képzett tanárok is működnek, a kik, meglehet hogy az ott hasonló esetekben uralgó rendszer alapján, népünk figyelembe vétele nélkül képezik az illetőket; holott sok esetben itt más az egyházi élet, rendszer, más a nép s hivatalnokai közti viszony, más a helyzet, szokás, körülmények csaknem minden egyházvidékben. Épen azért a magukat intézetileg képzők vagy képzettek, mielőtt állomást nyernének, helyesen tennék, ha a tanulói pálya végeztével, gyakorlat végett, bizonyos ideig mint gyakornokok vidékre mennének s tanulmányoznák a kivitelt; úgy meggyőződnenk a felől, hogy az intézetben szerzett tudomány a közéletben s a gyakorlatban mikép és mennyiben alkalmazható.

A könyvekből képzés, ha nem elhamarkodva történik, sok tekintetben versenyez az intézetivel, s némelyekre nézve előnyösebb annyiban, a mennyiben míg az intézet egy bizonyos tanfajt illetőleg csak egy tanár által képeztetni az

illetőket, addig a gyakorlat közbejöttével, több, ugyanazon egy tannemre vonatkozó könyvek tanulmányozásából történik a könyvekből képzés, s épen azért az egybehasonlítás az elmélet és gyakorlat minősége, különbsége s a tárgy kidolgozása közt célszerűbben történik. Az intézeti képzés mellett tehát, kívül az életben is, szükséges még a tanszakba vágó könyvekből képzés s buvárkodás, meglevén minden tanfajnak különben is fejlődési és tökéletesülési korszaka, e két nemű képzésnek pedig lényege, fűszere, lelke a gyakorlati kivitel. Bármilyen módon történjék is azonban a képzés, mindegy, csak hogy el ne maradjon. Azon belső hivatalnok, ki megelégszik iskolai vagy ifjú éveiben szerzett csekély körű tanismereteivel, vagy a ki hivatalát nem az önképzésnek, az ügy terjesztésének, hanem csak anyagi jólléte gyarapításának tekinti eszközeül, több kárt tesz mint hasznót pályáján, s nem méltó, hogy hű és hasznos hivatalnoknak tekintessék.

Az intézetben s önszorgalmuk által képzeteknek ide vonatkozólag a gyakorlati életből merített ezen szabályok figyelembe vételét és megtartását szívesen ajánljuk; nevezetesen 1. Hogy theoriájuk mindig a gyakorlati élet s kivitel alapján szerzett legyen. 2. A közéletben tetteik súlyosul ne emlegessék képzettségöket, sokat maguk feől ne tartsanak, mert a gyakorlati élet emberei azt tartják, hogy sok, különösen külföldön, képzettnél a várt és reménylt nagyszerű alapos készség széllel van megbéllelve; inkább hivataluk mezején legyenek szerény ibolyák, legyenek medrökben csendesen folydogáló s hajózható vizek ne pedig lármás, csergő csekély vizű patakocskák; s ne feledjék, hogy az intézeti képzés, különösen ha az a céltól eltérőleg történik, nem egyéb rajtunk külmáznál, melyet a gyakorlati élet s hivatal zivatara könnyen lemos rólunk. —

Lássuk továbbá az énekvezéri pályaválasztónak mi a teendője a gyülekezet vagy a nép iránt. A képzettség s szakavatottság után legszükségesebb tudni a gyülekezet vagy nép iránti magunk alkalmazását; mert bármily fényes tulajdonokkal bíró, ügyes, pontos, tehetségdús legyen is a belső hivatalnok, de ha a gyakorlati élet terén kevés vagy épen semmi élettapasztalással sem bír, s főleg helyes s tapintatos magaalkalmazása nincs, olyan mint a hold, mely világát, fényét mástól kölcsönözve tündöklök, de sugárai

rezgők és hidegek. Ügyes és helyes magunk alkalmazása, szerénységünk s őszinteségünk által sokszor jövőnk alapját vetjük meg, ez okból érdekünkben áll ezekre különös figyelmet fordítani. Azonban, miként alkalmazzuk magunkat a társadalmi élet különböző rangfokozatú egyesei iránt, azt, ha szinte az e részben kiadott könyvek után nem tudnók is, kimutatja okos elővigyázat mellett a helyzet, viszony, körülmény; de mégis, minthogy az énekvezérnek s tanítónak leggyakoribb összejövetele van hivatásánál fogva is a néppel, nem lesz fölösleges, a kezdő hivatalnokok kedvéért, a néppeli társalkodást illetőleg gyakorlatból merített szabályokat felmutatni, nevezetesen: 1. Soha sem kell felednünk hogy „nem mi értünk van a nép, hanem mi vagyunk a népért“, annál fogva igyekeznünk kell nemes uton annak rokonszenve megnyerésén; a nép szeretetét, ragaszkodását birni egyházi hivatalnoknak felette szükséges, mert ez egy körülbelől a fizetési pontok közül; ezt pedig legbizonyosabban megnyerhetni hivatali képesség, józan, s a megrovatásra okot szolgáltatni nem tudó becsületes magaviselet, szelid jellem, okos és nyájas társalgás által. Ovatos és elővigyázónak kell tehát lenni az ismerkedésben, társalkodásban, minden hizelgést, csúszást, mászást, ezt a kigyói természet jellegét, a legtávolabbról kerülni kell, mert ez a leggyalázatosabb út és mód a népkegy hajhászatára; legszebb s legdicséretesebb a nyílt, józan, szerény és őszinte magaviselet.

2. Nem kell visszaélni egyesek jóságával. A nép miveltebb és gazdagabb osztályának természetében fekszik, hogy a mely hivatalnokot szeret, becsül, tisztel vagy iránta rokonszenvvel viseltetik, azt minden áron igyekszik, egy némelyik a vallásosabbak közül, előző jószívűsége által is kimutatni, az ily közelgést s bizalmat soha sem kell megvetni vagy visszautasítani; ott pedig, hol egyes családok olykor alkalmat nyújtanak a hivatalnoknak velök való ismerkedésre és társalgásra, el ne árulja magát a meghívott ügyetlen magaviselete, szólása, torkossága, veszekedő vagy kötekedő természetével, sem azok ellenében gőgös, rátarti s kihívó ne legyen, vagy hivatalos képeskedéssel az egyszerű de becsületes társalgást feszessé, kellemetlenné ne tegye, se bőbeszédűsége által magát többnek ne mutassa, mint a menyinyinek már ismerik, tudván, hogy a szerény ember,

bármennyi szellem s anyagi vagyon birtokosa legyen is, soha sem dicsekszik, hanem alkalmazza magát a helyhez, körülményekhez és emberekhez, ellenkező esetben, főleg a szinpadias komikai magaviseletért, csak gúnyt és kinevetést arat távozta után. Ne feledjük, hogy a nép mindenütt ugyanaz, és az eddigi nevelési rendszer mellett sok részben még most is gyermekkorú, mit legjobban megtudhatni a vele való társalkodáskor. A nép mindenütt nép, s ha felismerheti hivatalnokainak gyenge vagy árnyoldalát, minden jelességök mellett is gyakran igen keveset ad azokra, s a mi legsérlemesebb, a méltánytalanok s üldözők leginkább a néposztályból tanulmányuk után világi hivatalra vergődött, s magukat kvalifikált embereknek tartó egyéniségek szoktak lenni, ezek közt vannak helylyel helylyel ugyan ildomosok, szerények, kik nem várják s nem szeretik a hizelgést, de ezek száma igen kevés; legtanácsosabb az ilyenektől tiszteletes távolságban maradni, s velük minél ritkábban társalogni.

Legyen tehát az énekvezér tanító hivatalának élő, abban lélekisméretes eljárású, feddhetetlen életű, a jóban valódi példánykép a nép előtt, igyekezzék azon, hogy semmi nemű megrovás alá ne essék, legyen ibolyaszerénységű, s önzés nélküli, így fogja őt a közszellem, közvélemény fölkarolni, s pályáján kísérni szüntelen, így állhat meg tiszta önzetlennel s nemes öntudattal Isten és emberek előtt.

Lássuk: mi az énekvezér kötelessége különösen 1. a templomi éneklésre nézve. A hivatása körét felfogni tudó lelkes énekvezérnek főteendője e részben, hogy azt buzditóvá, szabályossá tenni iparkodjék. E cél elérésére nézve vegye figyelembe a következőket: a) öntudatosan és buzgóan énekeljen. Mily sokan vannak az énekvezérek közt is, kik sem a dallam sem a szöveg értelmét fel nem fogva, valósággal gépiesen énekelnek, s éneklésükben semmi nemes erő vagy felsőbb szellemi indulat nem levén, másokat elragadni vagy legalább felindítani sem képesek. Ha a hallgatók figyelmét éneklés által akarjuk felvonni, s azokba mintegy ihlettséget gerjesztetni, szükség, hogy valahányszor éneklünk, érzéssel s áhítatos kebellet tegyük azt; szükség, hogy énekléskor mindig azon urtól ihletett lélek szálljon meg bennünket, mely megszállta a dallamok és szent költészetek íróit khorálaink készítésekor; távol legyen

akkor tőlünk minden hidegség, részvétlenség, távol minden, mi a szebb valók felé törekvő lelket a föld rögeihez leláncolná. b) Kellemes előadással énekeljen. Az egyházi éneklésnél különösen botránkoztató mikor valamely énekvezér, talán azon célból, hogy éneklési tehetségét mások előtt feltüntesse, a khorálok folyamán, azok egyes törzshangjait melismával felékítve, vagy inkább elferdítve éneklí, s néha a gyülekezet éneklését egész dühvel megelőzi vagy attól elmaradoz. Van oly énekvezér is, ki éneklés alatt különböző arckifejezéseket használ, vélvén, hogy ez által nagyobb súlyt adhat nevetséges éneklési modorának, mi pedig komolyan véve boszantó s a jobb izlésűekre nézve kiállhatlan; mit tehát éneklés közben a legtávolabbról kerülni kell. Legjobb, legcélszerűbb mindig az ének természetéhez alkalmazott barátságos, részvevő, szenvedő, bánatos vagy vidám, megelégedést mutató, kellemes arckifejezés a szerint, a mint a körülmények kívánják; ellenkezőleg a khorál belbecséből sokat veszít, a hallgatók buzgósága pedig megzavartatik. c) Természetesen énekeljen. Miként a beszéd, úgy az éneklésben is legszebb a természetesség; némely énekvezéreknek sajátos szokásuk éneklés közben erőltetni magukat. Igaz, hogy sokszor ezt a körülmények megkívánják; azonban hol éneklésünknek súlyt akarunk adni, azt nem szabálytalan neki riadással, éktelen ordítással kell kimutatni, mert ez visszataszító modor, a mellett az éneklő műszervekre veszélyes is. A természete s éneklésnél szintén lehetséges a hangokat illendően, s a szöveg tárgyához alkalmazottan súlyozni, csak az indulatok feleken tartassanak. Soha sem kell feledniök az éneklőknek:

„Non vox, sed votum, non cordula musica, sed cor,
Non clamans, sed amans cantat in aure Dei“.

d) Izléssel és szabályosan énekeljen. Azon éneklő, ki éneklés közben sem a melódiák sem a szótagok valódi tisztaságára nem ügyel, hanem a dallamot korlátlanul viszi keresztül különféle hangmódosításokon, a szótagokat pedig mintegy szeszélyesen ejti ki, vagy olykor hangját az orrán préseli át s tájshókíjtéseket használ; vagy nem tudja vagy nem akarja felfogni az egyházi ének komoly és vallásos rendeltetését. Az ilyenek kikerülése végett azért a következő szabályok megtartása ajánltatik: 1. hogy az éneklő hangját ne gége vagy torok műszervezetéből, hanem

egyenesen a mellből, minden tulságos erőlködés és nyomás nélkül, természetesen adja ki. 2. Éneklés közben fogait össze ne szorítsa, hanem azok közt illendő nyílást hagyjon; továbbá száját el ne tátsa, félre ne vonja, szótagok kimondásakor nyelvét illüdelmesen mozdítsa; végezetre, nyugodt magaviseletű legyen, minden testmozgást, tagjártatást s arckifejezéseket távoztasson el. 3. Több egyenlő magasságu hangok kimondásakor azoknak fokozatosan szálló súlyt adjon, egyiket a másiknál mélyebben vagy magasabban ne ejtse ki, hanem a valódi magasságot tartsa meg; a véghangok nyújtásakor hangja ne libegjen, ne reszkessen. 4. Változatos hangmozgásoknál minden kiéneklés alá eső hang emlékeztetőben legyen, s azt határozottan eltalálja, ne pedig keresgélje magasságát, vagy más szóval intonálva énekeljen. 5. Minden magánhangzót úgy mondjon ki, a mint irva látja; a kettős magánhangzókat ne egybeolvasztva, hanem külön külön és tisztán ejtse ki, a tájszókiejtéseket kerülje, egyes mássalhangzókat a kimondásban ne kettőztessen, p. o. boldog helyett: bolldogg, a szókat nyelvtanilag szakgassa meg, p. o. Isten helyett ne ezt mondja I-sten, sat. 6. Az orrból való éneklést távoztassa el. Vannak ugyan esetek, hogy egyes szótagok kiejtésénél a helyesb megértés végett orrhangot is kell használni, p. o. unk, ünk, hogy uk, ük ne legyen. 7. A lélekzetvételt rendszeren s mintegy észrevétlenül tegye. 8. A melodiánál cikornyázást, kanyargatást, haszontalan kitéréseket, melyek főleg a főhangokkal legkevésbé sincsenek összhangzásban, ne használjon. Ezek a lényegesebb szabályok az izlésteljes éneklésre nézve, a kik ezek közül egyik vagy másik ellen vétének, igyekezzenek azt helyre hozni a szükséges elővigyázat által. e) A gyülekezet éneklését, illetőleg, vezesse, kormányozza. Ez nem csekély feladat az énekvezéri pályán, s hogy ezt annál biztosabban tanulmányozhassák az énekvezérré lenni kívánók, jegyezzék és tartsák meg a következő szabályokat. 1. Ne feledjék, hogy ők énekvezérek. Nem elég csak kezdeni és végezni a melódiai sort, mert ezt akárki is megteheti, hanem megkivántatik, hogy a gyülekezet éneklését hangról hangra, lépésről lépésre vezessék. 2. Az éneket tulszárnyaló hangmagasságban soha se énekeljék. Némely énekvezérek a nélkül, hogy az előadandó khorál hangkörét vagy hangjárása mód-

ját ismernék, akár pedig tekintetbe vennék, a kezdő hang magasságát sokszor úgy intézik, hogy a gyülekezet s főleg a gyermekchorus nem képes velök folytonosan énekelni; ennek kikerülése végett okvetlen szükséges, hogy az éneklendő darabbal előre megismerkedjenek, annak természetét, hangjárása módját figyelembe vegyék, s a kezdő hangot mindig oly magasán intézzék, a mint a gyülekezet rendes vagy szokott éneklésmodora kívánja; ellenkező esetben a komoly éneklés, minthogy a vetélkedők ritkán szoktak hiányzani, valósággal hangzagyvalékké, kiállhatlan ordítózássá válik. 3. Az éneklés ideje alatt a khorált a valódi hangmagasságban tartsák fenn. Gyakran megesik, hogy a gyenge éneklő műszervezettel bíró éneklők a khorált bármily magasán kezdték is, már egykét vers áténeklése alatt annyira leszállítják, hogy néha alig képesek azt becsületté bevégezni; ily esetekben a gyülekezet egy része rendesen elhagyja az éneklést, más része pedig egy nyolcaddal magasabban énekel. Az énekvezér tehát akkor mutathatja ki leginkább énekvezetői ügyességét, mikor p. o. a kezdő hanggal ugyanazon egy hangon végződő ének bezáró hangját épen oly magasán éneklí ki, mint a hogy elkezdte. Sokan az éneklés alászállásának okául az egyház építésmódját tartják. Van ebben is valami, hanem az rendesen mind a gyülekezet mind a vezénylő tökéletlen intonációval éneklésének tulajdonítható; hogy ez ne történjék, az énekvezér minden hangot a kívánt hangmagasságban ejtsen ki, nyújtásnál hangja ne libegjen, ne reszkeszen, hanem minden hangot egyenlő intonációval mondjon ki; máskülönben az ének észrevétlenül alászáll, a mi aztán a hallgatókat igen boszantja. 4. Az éneklés idejére nézve a szokott időmennyiséget tartsák meg. A tapasztalásból tudjuk, hogy a nép általában véve mindenütt szenvedélyes éneklő, annál fogva igen megkívánja, hogy az énekvezér mind a köz istenitisztelek, mind főleg a temetéseknel húzamos ideig énekeljen. Nem kell tehát az énekvezérnek sem az egyházban, sem a temetésen nézni, vizsgálni azt, hogy népes-e a gyülekezet vagy nem, hanem akár népes, akár nem, az éneklésre nézve a rendes időköz meglegyen, hogy ne láttassék teendőin minél előbb átesni. Temetéseknel pedig, hol a nép igen megismeri énekvezére részrehajlatlanságát, minden rangfokozat vagy személyvá-

logatás nélkül, a szertartásnál uralkodó szokás szerint ele-
gendőt énekeljen a halott felett, mert csak így nem fogja a
nép azt mondani, mit ellenkező esetben gyakran megszo-
kott, hogy „nem érdemli a fizetést a kántor“; de más
részről nagy lelki nyugalom az, mikor a hivatalnok, szívé-
re téve kezeit, magáról tisztán elmondhatja: „lelkismére-
tesen elvégeztem teendőimet, nyugodt vagyok“. 5. Az
éneklendő darabot mindig az időhöz és körülmé-
nyekhez illőleg válaszszaák meg. Némely énekvezé-
reknek azon helytelen és rossz szokásuk van, hogy köz iste-
nitiszteleten a zsoltárokon sort vesznek a nélkül, hogy azok
tartalmát figyelembe vennék, vagy az évszakokra s kö-
rülményekre vigyáznának; ez által tökéletesen kimutatják
énekvezéri járatlanságukat, mint szintén azt is, hogy a gyü-
lekezet előtt szeretik kimutatni azon ügyességet, melynél
fogva a zsoltárokat átálába véve mind tudják. Őrizked-
jenek tehát ily nemű eljárástól az énekvezérek, s az éneke-
ket a hely, idő és körülmények mivolta szerint okosan vá-
laszszaák meg, mert a hallgatók rendesen a kántor éneklési
rendszerét okosságához mértén teszik párvonalba; annál-
fogva árvíz borította vidéken vagy folyó vízzel bíró helye-
ken ne énekelje a LXIII. zs. 1. versét, se bűnbánó hetek-
ben a IX. XLVII. XCII. s rokon tartalmú örömszoltárokat;
se közönséges reggeleken a XXXIX. CXLIII. CXLIV. zsol-
tárokat. Különösen elővigyázattal legyenek az egyházi ta-
nítás után az énekek kiválasztásában. Ez pedig megkíván-
ja, hogy az énekvezérek folytonosan felvont figyelemmel
kísérjék a tanítást, ellenkezőleg úgy járnak mint az egyszeri
énekvezér, ki tanítás alatt hirlapot (néhol tanítóink ilyenkor
regényeket is szoktak lapozgatni) olvasgatott dugaszban, s
nem hallgatván meg az illető lelkész „lopásról“ tett beszé-
dét, kijövre éneklé a 67. dics. 10. versét, melyben a többek
közt ez áll: „Még a mi gonosz is, használ nekünk más rész-
be“; míg az ehhez hasonló tárgyellenes ráéneklés nevetsé-
ges, addig a tárgyra illő, kétszeres benyomást s hatást idéz
elő a hallgatóknál. Továbbá a temetési éneklésnél nem kell
feledniök, hogy az énektárgy a meghalt életkora, nyavalyája
vagy halála neme tekintetbe vételével választassék meg, ne
pedig a koporsó nagysága határozza meg azt, mint egy bi-
zonyos egyénnél, ki egy törpe idős halott felett, énekszós
levén csak, ezt éneklé: „Mint a rózsa, melyet sért a meleg

szél"; a mi aztán a szomorú feleknél haragot, boszúságot, a hallgatóknál ellenben gunymosolyt idézett elő.

Lássuk 2-or mi a teendő az énektanításra nézve.

Miként az iskolai, úgy az énektanítói pálya is, egy a legszebb, legnehezebb, de legfizetetlenebb s hálátlanabb pályák közül; azért felekezetünkben, minden lélekisméretes eljárás mellett is, valami különös és buzdító vagy ösztönző jutalomra számolni nem igen lehet *); erre nézve minden igaz és hű tanító csak ezt mondja: „az én jutalmam velem vagyok”. Egyéb tudományok hogy és mikénti taní-

*) Annál inkább kesergetésre. Korunkban és vidékünkön még a kvalifikált ember is azt mondja: „köszönje meg a tanító, hogy élhet”. Bizony, tapasztalás után mondvá, a keleti indus elefántjának, a kóbor arab tevéjének jobban van sorsa, állapotja, mint több helyeken a néptanítónak; s a néger rabszolga, nincs annyi dolog alá hajtva, mint néhol a magyar protestáns néptanító. Mindig ezt halljuk: „népnevelés, mikor jön el a te országod”? felelet: ezen az uton soha! nem addig, míg egy részről a népnevelés élő eszközeit, a néptanítókat ezen, egyiptomi rabsághoz hasonló állapotból az egyházkerületek ki nem szabadítják vagy azt elviselhetőbbé nem teszik; csekély fizetés = csekély szolgálat. Míg tanítóinknak küzdeniök kell az ön és családfenntartás kínos eszméjével, addig soha se várjunk tőlük meglepő munkásságot; ne feledjük azért, hogy anyagiak is vagyunk, s nem elég csak a jelen szükségait fedezgetnünk, hanem családjunk jövőjét is biztosítanunk kell; tehát adjunk oly fizetést nekik, hogy özvegyeik ne legyenek kénytelenek vénségökre a piacon kofálkodással keresni élelmöket; mint ezt egy gazdag gyülekezetben egy fáradatlan szorgalmú tanár özvegye tette. Némely, anyagilag elég biztos helyzetű gyülekezetekben az egyházi hivatalnokok közt oly aránytalan a fizetés, hogy míg a lelkipásztor az egyház gazdagon terített asztaláról a legízletesebb étkekkel él, addig a szegény tanítónak Lázárként csak a morzsalékkal kell elégednie; holott a nevelés sivatagán ő az uttörő és egyengető, s a nevelés nagyszerű épületének ő rakja le alapját, szóval: ő fogja a dolog néhezebb végét.

Mindig csak arra ösztönöztetnek tanítóink, hogy azon növendékekből, kiknek nevelését a sors kezéikbe tette le, a hazának hű s önfeláldozásra kész polgárokat, a gyülekezetnek buzgó és vallásos tagokat, az emberiségnek jóllétét s boldogságát előmozdító becsületes embereket neveljenek, helyesen, ez épen a cél a nevelésben; de a méltánylás, a buzdítás, a pártfogás, fájdalom! mind a haza mind a felekezet mind az emberiség részéről elmarad. Azt mondja az irás: méltó a munkás az ő béreire; igazán méltó; különösen azok is megérdemlik tehát a becsületes díjazást, kik hív és szorgalmas munkások az ur szőlőjében.

tásáról nem szólunk; csak az egyházi ének tanításáról tesszünk röviden említést. Az énektanítók először is a növendékeket úgy tekintsék, mint a gyülekezet leendő tagjait, ez oknál fogva azoknak minden gyakorlatba vett kórállainkat szabályosan és alaposan tanítsák meg; megjegyezvén, hogy a milyen a kis gyülekezet éneklése, olyan fog lenni idővel a nagy gyülekezeté is; e célból vegyék figyelembe a következőket: 1. Az éneklés tudományát elébb ön maguk tanulmányozzák be; minden tárgy, különösen az éneklés tanítása előre való készülést igényel, mert a tanítói tekintélyt semmi sem veszélyezi úgy a növendékek előtt, mint mikor látják, hogy az előadásnál saját tanítójuk is csak haboz, vagy ha észreveszik, hogy azzal, mit előttük mondani akar, maga sincsen tisztában; mikor a tanító sem tudja vagy nem érti a tantárgyat, hogy lehet a növendékektől azt várni, hogy ők is tudják és értsék. Más részről igen lealázó az, mikor p. o. közvizsgálat alkalmával a tanító, a helyett hogy elakadt tanítványát utba igazítaná, azt mondja neki: „vedd fel fiam azt a könyvet s nézd tovább“; mint szintén az is, mikor ily párbeszéd történik a tanár és leckéjét felmondó tanítvány közt: Tanár: „Nem úgy van az hé! Tanítvány „Ugy van az tanár ur! tessék megnézni“, s a tanár megnézvén, feleli vissza „igazad van, úgy áll“. Valóban az ily tanítás lélekisméret nélküli, szánandó. 2. Az éneklés tanítására nézve rendes időt tartsanak. Szokás az néhol iskolai tanítóknál, hogy az éneklést, a sok tantárgy miatt, csak olykor olykor gyakoroltatják növendékeikkel, ellenben a közvizsgálatok közeledtével folytonosan zaklatják őket. Az éneklés különösen megkívánja a gyakorlatot, mert a tanulóknál az éneklőhang, az énekzenészi hajlam és tehetség leginkább az által fejlik és tökélyesül; ezért felette szükség, hogy naponként az általuk kitűzött órákban hol több, hol kevesebb ideig énekeljenek a tanítók növendékeikkel. Szokás továbbá az is, hogy a képzők sokszor magukra hagyják tanítványaikat éneklés alatt, vagy ha jelen vannak is, ez ugyan néhol egyéb tanfajok felmondatásánál is megesik, könyvet vagy más egyebet olvasgatnak vagy irkafirkálnak s a gyermekek egy része énekel, más része gajdol, lár-máz, veszekszik, látván, hogy képzőjük kevés ügyelettel van irántok. Így s ily módon nem nevelünk buzgó és vallásos

tagokat a gyülekezetnek, lelkesebben kell eljárni e nemes ügy körül, úgy is minden tanfajok közt a tanulóknál az éneklés marad meg legtovább, a többiek pedig rendesen csak feledni fogják a közéletben. 3. Az énektanításnál fokozatos tanrendszert kövessenek. Eddigi iskolai tanrendszerünk szerint az éneklés tanítását illetőleg megállapított rendszer nem létezett, ennél fogva a képzők azon a khorálon kezdték el, a melyiken akarták, s a gyenge, fejletlen mellszervezetű növendékekkel azon okból, hogy képzési idejük rövid, rendesen a terjedelmesebb énekeket tanultatták be; még pedig úgy, hogy azokat, a tökéletlen intonációval éneklés miatt, a felsőbb iskolákban kétszeres erővel újra kellett az illető képzőknek tanítani vagy abban hagyni. Mint minden tantárgy, úgy az éneklés tanításánál is célszerűbb a fokozatos tanrendszer*), így mind a tanítás mind a tanulmányozás kevesebb fáradságot igényel, s a növendékek tehetségén sem történik erőszak — Mind a templomi mind az iskolai s temetési éneklést illetőleg volna még több felemlíteni való, de azt közölni a tér szűk volta nem engedi; másrészt pedig elég ennyi kezdő énekvezéreknek és tanítóknak, csupán az újonc orgonisták kedvéért említünk föl még némely szükségesebb pontokat, nevezetesen: 1. hogy ne csak orgonisták, hanem énekvezérek is legyenek. Sokan vannak orgonistáink közt, kik jó orgonisták ugyan, de énekképtelenek. Szép a helyes orgonajátszásmód, de még szebb, ha ahhoz illő éneklési tehetséggel is bír az orgonista; ellenben bármily meglepő legyen is orgonavezetése, ha énekelni nem tud, keveset ér, a gyöngye játszásmódot is sokszor emeli a kellemes éneklés, s tekintve temetési szertartásunkat, mindig előnyösebb a gyülekezet előtt a jó énekvezér, mint a művész de néma orgonista; iparkodjék tehát azon, hogy az orgonázás mellett az éneklési tehetséget is fejtsen és tökélyesítse; már csak azért is, mivel jobban megítélik énekvezéri képességét énekléséből, mint a kevesek által érthető orgonázásból. 2. Hogy ismerje és tudja az orgonajátszás nemeit, azoknak szabályait. Sok orgonistának felekezetünkben

*) Egy a magyar ref. éneklésmódhoz alkalmazott „Egyházi énektanrendszer“ általunk felküldetett az „Egyházi és Isk. Lap“ szerkesztőségéhez; melynek gyakorlatba vételét nyíltan ajánljuk az illetőknek.

ezekről fogalma sincs; nem csuda: nem volt kitől és miből megtanulniok. Mig az e tárgyban megjelenendő könyveket tanulmányozhatnák a kezdő orgonisták, nem lesz felesleges addig itt az orgonajátszásmód különböző nemeiről egybevontan szólni.

Nálunk magyar reformátusoknál az orgonajátszásmódnak következő részei használatnak leginkább: a) az előjáték, b) a khorál, c) köz és d) utójáték. Az előjáték ismét több féle, nevezetesen vagy olyan, mely az istenitiszteletet nyitja meg, vagy olyan, a mi az előéneklésből a főéneklésbe vezet által, vagy pedig khorál természetű, azaz khorálelőjáték. Az oly előjáték, melylyel az istenitisztelet megnyitvatik, másként introitusnak is neveztetik, de a mely csak népes gyülekezetben használható, kisebbekben ezt a gyermekkhórus éneklése pótolja, de nem helyesen. Az introitusnak még nem az a célja, hogy a hallgatókat a következő énekre, vagy a leendő tanításra előkészítse, hanem csak az, hogy azon idő alatt, mig tart, a gyülekezet népesedjék, az összegyűlték pedig mintegy a hely szentségére és méltóságára figyelmeztessenek, hova beléptek. Itt az orgonistának szabad tér és alkalom nyújtatik játszásbeli ügyességét kimutatni; azonban ilyenkor se feledje az orgonázó, hogy mi célja s rendeltetése e felséges hangszernek, t. i. nem egyéb, mint az, hogy a hallgatókat elvonja a világtól, s a buzgóságához előkészítse, azok kedélyét a hangművészi csudák által emelje a magasságban lakozó felé. Nagyság és egyszerűség, komolyság és méltóság eltörölhetlen törvényei, bélyegei s jellemei e dicső hangszernek. Távolságtól legyen tehát, hogy az érzékeket izgató s a szent céltól messze eltávolító világi zenedarabok, melyek hű viszhangjai a földi örömeknek, érzelmeknek, játszassanak; mert a hol a gyülekezet imádkozva emeli fel szavát az urhoz, a mennyiek ős forrásához, ott a földi másoló zeneműnek semmi helye.

Az előének bezárása után az orgonista a végbassus hangot kitarítja a pedálon, ha ez nincs, a manuálon, mely alatt a szükséges változatokat, a mint a kéz alatti khorál jelleme kívánja, egybe alkalmazza, ezután lassan áttér azon hangnembe, mely a főének alapja, ezen áttérés másként közelőjátéknak is neveztetik, melynek csak néhány taktusúnak, s a khorálelőjátékba, olykor magába a khorálba is át-

vezetőnek kell lenni. A khorálelőjátéknak a hallgatókat az éneklendő darabra kell mintegy figyelmeztetni s készíteni; itt már sokkal szűkebb köre van az orgonistának, mint az introitusnál. A khorálelőjátéknak hasonló jelleműnek kell lenni az eljátszandó ének jellemével; az orgonista vigyázzon azért, hogy zenészeti tudatlanságát el ne árulja oly előjáték elverésével, mely a kiszemelt ének belső tulajdonságával, az ünnepély méltóságával, céljával homlok egyenest ellenkezik. Az előjáték megválasztásában különös tekintettel legyen a gyülekezet vallásos érzelmére is, p. o. figyelembe vegye, hogy a vallásos érzelem is különböző, mert más öröm foglalja keblünket az aratási, más a karácsoni időszakban; más a bűnbánati, ismét más a halotti szomorúság, annál fogva az előjáték jelleme mindig egybehangzó legyen az ily esetekben is a gyülekezet vallásos érzelmével. Ha az orgonista felfogta valamely khorál jellemét, belértelmét s van tehetsége, ügyessége, gyakorlottsága előjátékot magának rögtönözni: teheti, azonban ily eseteknél vegye figyelembe a következőket: a) hogy az előjáték, praeludium, a khorálhoz minden tekintetben hasonló szerkezetű s jellemű legyen; b) hogy azok kivált télen hosszúk ne legyenek, mert feltűnő, ha valamely háznak nagyobb az ablaka, mint az ajtaja, vagy ha valamely könyvnek hosszabb az előjáró beszéde, mint beltartalma, hanem az csak addig tartson, míg a hallgatók a szükséges éneket kényelmesen kikeresik; c) legyen az egyszerű, meghatározható, felemelő; d) az időmérték, mely szerint az előjátékot játszani kell, az ének időmértékéhez alkalmazott s az ünnepély mivoltához képest gyorsabb vagy lassúbb előhaladású legyen. e) Azok mindig azon hangnem fekvő hangjain haladjanak, melyben az éneklendő darab szerkesztetett; mert az igen furcsán jő ki, mikor a tanúlatlan és gyakorlatlan orgonista a kéz alatti khorállal ellenkező jellemű hangnemből kezd előjátékot, s csak annak vége felé mintegy véletlenül bukkan a khorál hangnemébe. Minden előjáték kiválasztásakor vagy rögtönzésekor tehát tartsa meg az ujjonc orgonista a mit a derék Forkel „Allgemeine Geschichte der Musik“ című jeles munkájának 2-ik kötetében a 42. §. alatt mond, t. i. Durch das Vorspiel soll der Organist nicht bloss den Ton und die Melodie des darauf folgenden Liedes angeben, sondern auch zum Inhalt und zum

Charakter desselben vorbereiten. Dies kann unmöglich durch auswendig gelernte Stücke geschehen, sondern erfordert einen sehr geübten Harmonisten, der im Stande ist, aus freiem Geiste sein Vorspiel dem Ausdruck eines jeden Liedes insbesondere anzupassen sat.

A mi a közjátékot, interludium, illeti, ennek használása felett különbözök a vélemények; sokan ellene, mások mellette szólnak. Némelyek azt izléstelen terhes toldaléknak tartják, mások azt hiszik, hogy az előjátékok a khorál folyamát megzavarják az által, hogy egyik melódiai sort a másiktól elkülönítik, s hogy ezeket az orgonisták csak önként hozták divatba, részint azért, hogy a gyülekezet, míg a közjáték beszövetik a melódiai sorok közé, addig a következő sort elolvassa a szövegből, részint azért, hogy az orgonista az által is művészi tehetségét mutogassa. Többek azon véleményben vannak, hogy az ügyes orgonista a szabályos közjátékok által is neveli az érzelmeket. Mi a többséggel tartva azt mondjuk a közjátékokat illetőleg, hogy ha rhithmice akarunk énekelni, azoknak végképpel kell maradniok; a fermatékat szabályosan ki kell tartani, azalatt a gyülekezet lélekzetet is vehet, a következő szövegsort is átnézheti, a fermáték kellő kitartása után elkezdheti minden közjáték beszövése nélkül a játszás alá következő melódiai sort, így s ez által a melódiai sorok egybefüggése semmiképp sem zavartatik meg. Ott pedig, hol ezt okkal móddal sem lehetséges kizorítani, azon esetben az orgonajátszó erre nézve jegyezze meg: a) hogy azok egy egész taktusnál hosszabbak ne legyenek; b) mindig a játszás alá következő sorok jelleméhez átvivók legyenek; c) nagy hetes hangzattal soha se zárassanak be, mert ilyenkor többnyire álzáradék születik; d) a hangjegyek egymásra könnyen felosztható időmennyiségűek legyenek sat.

A khoráljátszásra nézve az ujjonc orgonista ezeket tartsa meg: a) hogy a khorált vezesse, ne pedig csak magát hallassa; ennél fogva ujjainak, lábainak gyorsaságát és jártasságát ne mutogassa célnélküli haszontalan futásokkal, ugrásokkal, cifrázásokkal, melyek különben is a melódiai főhangokat egészen eltakarják. b) Az orgona hangja mindig egyensúlyban legyen a gyülekezet hangjával, azaz annyi változatot használjon, a mennyi az

ének vezetésére, erősítésére megkivántatik. c) Dicsérő és hálaadó énekeknél erős, bűnbánati, halotti vagy más szomorú eseteknél szelidebb, csendesebb s búsabb jellemű változatokat használjon; a vasárnapi és köznapi kísérés is tisztán komoly és ünnepélyes jellemű legyen. d) Hogy ha egyes versszövegek jelentékenyek, s különös érzelmre gerjesztők, a változatokat a játszás folyama alatt a szerint változtassa. e) Hogy a khorált egyszerűen és helyesen vezesse, minden átvivő hangokat, meglepő átmenéseket, álzarádásokat kerüljön, mivel ez által csak a gyülekezet buzgósa zavartatja meg, mint szintén a különböző dissonanciák által is; egész énekdarabokat dissonanciákkal vezetni azt mutatja, hogy az orgonista a harmónia rendeltetését, szabályait nem ismeri. A melódia kísérésénél pedig egyik fülével a gyülekezet éneklését, a másikkal az orgonát hallgassa, mert nincs botrányosabb, mint mikor a gyülekezet egy felé, az orgona másfelé viszi s vezeti az éneket; továbbá az éneket úgy játssza hogy a gyülekezetet mintegy, úgy szólván, kezénél fogva vezesse lépésről lépésre, sat. Végre az utójátékra nézve is jegyezze meg, hogy az minden tekintetben egyházas modorban történjék, semmi tánc vagy induló darabot, melyben a gyülekezet megbotránkoznék, ily esetben az orgonázó föl ne használjon; ha gyakorlottsága s képessége nincs rögtönözni, akkor iparkodjék azon, hogy gyors hangjegyolvasó legyen, s szerezzé meg az alább említendő néhány hangdarabokat, válogassa ki azokból a legegyszerűbbeket, melyek különösen khorálaink jellemminőségével leginkább egybehangzó; azokat tanulmányozza s szükség esetében vegye elő. Ilyenek:

1. Rink, 40 kleine und leichte Orgelstücke. Offenbach.
2. Töpfer, 35 Kadenzen. in Dur, und 35 Kad. in Mol. Erfurt bei Körner.
3. Fischer, 48 kleine Orgelstücke. op. 13. Leipzig bei Härtel.
4. Andig, 48 Orgelst. Op. 5. Erfurt bei Körner.
5. Rink, 36 Nachspiel für die Orgel. Essen bei Bädcker.
6. Körner, Postludienbuch. Erfurt bei Körner. sat.

Bezárván egyszerű értekezésünket, az orgonistákhoz ösztentén még e néhány szót mondjuk Forkeltől: tüchtige Organisten müssen eine so grosse Summe

von musikalischen Kenntnissen der edelsten Art, und so viele Kunstfertigkeiten in sich vereinigen, dass sie niemals allgemein gewesen sein können.

Az itt elmondottakból látni való, hogy a kik az énekvezéri, tanítói, orgonistai pályát akarják választani, azoknak erre teremni, születni kell; azért kiknek vágyódásuk az e téren működés, mielőtt az önképzéshez kezdenének, vessenek számot önmagukkal, s vizsgálják meg: ha vajjon birnak-e kellő testszerkezettel, természeti egyéb tulajdonokkal, vagy van-e kitartó türelmök és szorgalmuk, hogy magukat e pályára nézve illően kiképezhessék? mert nem kell felednünk: hogy a saját jövőnkre döntő befolyással bíró tények közt egy sincs magunkra nézve lealázóbb, másokat illetőleg pedig ingerlőbb és boszantóbb, mint mikor képességünkkel és hajlammunkkal, tehetségünkkel és készültségünkkel ellenirányú pályára adtuk magunkat.

Ivánka Sámuel.

ISKOLA ÉS KÜLÉLET.

„Jó pap holtig tanul“ mondja a példaszó. Szerintem egy oldalú állítás. Mert ki az, ki magáról elmondhatná: „elértem a tökéletességet“? Sőt inkább „nem hogy immár elértem volna a célt, hanem ha elérem-e, igyekezem“ mondhatjuk mindnyájan. Általános igazság az: Qui cupit optatum cursu contingere metam, multa tulit fecitque etc. Bármennyi igyekezet, bármennyi törekvés után is tulságosszerűség nélkül adhatja mindenki a hozzá intézett fölhívásra: „ha önök semmi kérdésre nem képesek kielégítő felelet adni, miért tanulnak annyit“? Aragóval a feleletet: „hogy biztosan mondhassuk, miszerint arról semmit sem tudunk“. Ugy van, mindenki holtig tanul. Az élet egy iskola, csak hogy a hola körülmények különbözők, a hatások is ugyanilyenek. Bármely anyagi vagy szellemi tárgyat a reá ha-

tó körülmények módosítanak. E módosítás különféleségétől gyakran magának a módosított tárgynak teljes misége föltételeztetik. Tanúl a gyermek s ifjú az iskolában, a náluknál szellemi készültségre fenebb álló tanítók hintik elméjükbe a tudomány magvát, mely aztán terem gyümölcsöt, némely harminc annyit, némely hatvan annyit, némely száz annyit. Kijárván az ifjú az iskolát, oktatólag hatnak reá a körülmények, csak hogy mindig részletességben; önmagának kell a tapasztaltakból következtetni, elveket felállítani, melyek neki a jövőre nézve mintegy irányadóul szolgálnak. Így lesz az ember tanítója önmagának. Minthogy a viszonyok, melyek közé kiki jut, sohasem változatlanul ugyanazok, az ezekből húzott következtetések s felállított elvek sem lehetnek olyanok. Így tart ez életben az öntanítás, vagy tanulás talán okulás mindaddig, mignem a lélek elvonatik az öt környező s öt figyelemre, gondolkodásra serkentő tárgyak köréből.

A gyermeket iskolába viszik, szomjas lelke nem bír betelni; minél magasabbra hág, annál messzebb lát, minél messzebb lát, annál főlebb siet. Így futja át az iskolai pályát. S midőn a nálánál kisebbek által kiszorítottatott, lelép azon virágos térről, melyet ifjú magasztos reményeivel díszített. Leszáll az édes anya öléből, hol gondtalan szívá a tudomány életadó tejét. És mit tesz? Az iskola megadta neki azt, mit adni szokott, a tudományt. Igaz, sokat, mert erre is illenek az írás szavai, hogy azt „sem a moly sem a rozsdá meg nem emészti, sem a lopók ki nem ássák és el nem lopják“. Ha azt mondjátok: „ez elég“, ugy nem voltatok e helyzetben. Mit adott az iskola? Tudományt? Igen, pusztá elméletet, mely között és a gyakorlat között még sok keserű csalódás, sok fájdalmas bukás van. „Ki ön lábán járni nem tanul, sohasem fogja azt tehetni. Bár hányszor elindul, elesik“. Hol azon vezérkönyv, melyet az ifjú az élet utára indulandó kezébe vegyen, hogy el ne tévelyedjen a szövevényben? Még ily könyvet ember nem írt! Így vezér nélkül van a vándor azon földön, melyet nem ismer. Csoda-e hát, ha eltéved? Csoda-e, ha sok bolyongás után ér oda, hová egyszerre eljuthatott volna? Ne kárhoztassatok őt, ha talán elkésett, vagy a csavargós ösvényen ide s tova jár. Fogjátok meg kezét, vagy gyujtsatok előtte biztos lámpafényt, mely felé menve egyszer megállapodjék.

Boldog ifjú, kinek e részben másra szüksége nincs! De hányadik az? Hány van száz között, kinek birtokában voltának az eszközök, melyeken ama képzelt való, a boldogság megvásárolható? A test és lélek, mint éhes gyermek sirva kiáltja szükségét, nincs ki meghallgassa, nincs ki betöltse. Csak a keserű utasítás hangzik mindenfelől: „segíts magadon, úgy segít Isten is“. „Kiki önszerencsájének kovácsa“. Mind igaz, de mind keves. Egyik azt mondja: „Kiálts, lármázz, majd csak meghallja valaki. Néma gyermeknek anyja sem érti szavát. Azután, ha valamit teszesz, tégy cégért, hogy lássanak és dicsérjenek, így kelendősségre számítász“. Atyámfia! hát te farizeust akarsz növelni, ki azt tegye, mit nem érez, azt szólja, mi gondolatában nincs? Ilyes eljárás nem mindenkit nyugtat meg. Mit ér pedig a dicsőség, ha a szívben nyugalom nem honol? Mit ér a virágnak szépsége, illata, ha azt nem érzi? Mit a magasan állónak állása, ha mindig attól kell tartania, hogy leesik? Csak az a mienk, mi nem a másé. A hiú magasztalás pedig csak az elámítottaké s hizelgőké. Amazok meggyőződnek, ezek levetik a tettetés kétszínű palástját, s a pünkösti király fejéről leesik az ál korona. Hát ha még valaki úgy is járhat, mint az Aesopus szajkója!? Én nem azt tartom, hanem cselekedj jót, bízzál és higgy istenben. Az elsővel eszközlöd, hogy a méltánylásban sokszor szűk markú világ előbb utóbb elismeréssel jutalmazand, addig is megnyugtat öntudatod által az, ki „a sziveket és veséket vizsgálja“.

Ha az kérdeztetnék tőlem: mi ad az embernek boldogságot? vonakodás nélkül felelném: „a megnyugtató öntudat és kenyér“. Jó lesz megjegyezni, hogy nem csak kenyérrel él az ember; továbbá, hogy itt a boldogságon nem valami, a végetlen távolban lengő s talán az örökkévalóságban a tökéletesedés meredek lépcsőjén haladás által elérhető isteni fiúság értendő, hanem e jelen reál világban a léleknek önmagávali, ennek t. i. különböző tehetségeit, az ezeket határhozó s általuk határozott külvilágot s e kölcsönös hatást vévén szemügyre, békéje s összhangzata. Gondolom, a szigorú erkölcstanítók anyagisággal vádolnak. Legyen, de én állításom nem vonom vissza, mert tudom, hogy testem is van, mely lelkem szerve; tudom, hogy ha a szellemi téren akarok munkálkodni, a testre is szükségem van, mert ha ez beteges és sinylődő, lelkem nem lehet erős és egészséges.

Igy irányzódik kétfelé munkásságom. Azt mit az iskola adott, szaporítani igyekszem; mit nem adott, megszerezni. Hát ha a két különböző ut egygyé olvasztatnék? Hát ha a fele vagy ennél is több terhet, a testről gondoskodást, valaki levenné vállaimról? Ha a világ, ha az emberek azt mondanák: „add áruba nekünk szellemiséged, add használatunkba lelked gyümölcsét, mi megveszszük, adunk érte a mi neked nincs, gondot viselünk testi életedről“. Ám legyen, de tudjátok-e, hogy kéz kezét mos. Minő az adjon isten, olyan a fogadj isten. Ha munkásságomat teljesen igénybe akarjátok venni, arra ügyeljete, hogy azon iránytól, melyen ti szükséglitek, legkevésbé se kelljen eltérnie. Minél többet adtok, annál többet vesztek; mert a természettörvény: „ha az erő megoszlik, a hatás gyengül“ nem hazudtolja meg magát soha.

Hasztalan adjuk a rendeleteket egyre másra: „minden tanító egy héten 35 órát tanítson, s minden évben ugyanennyiszor várja készen a különféle rangú iskolalátogatót“, ha nem jut eszünkbe, hogy enniük is kell. Mert ma nem hull manna az égből, melylyel a tanítók s családok, mint hajdan Izrael fiai a pusztában, tápláltatnának. Majd ha a test szükségai fedezve lesznek, fog a lélek csak magáért élni, addig minden kárhoztatás nem vezet célhoz. Ha azt akarjátok, hogy a szellemi munkásság hajója gyorsan haladjon, ne terheljétek túl, mert az erőnek a teherrel mindig viszonyosnak kell lenni. A test gondjaiban elfáradt léleknek nem igen van kedve szellemileg foglalkozni. Aztán mindenkinek magához hajlik inkább a keze. Bár ez az önzés elve, de ki tehet róla, ha igaz. Míg ezt a közhasznúság törvénye meg nem dönti, sok baja leend az egy vagy más részbeni kormány embereinek. Majd ha anyagiságáról megelégedve, teljes önfeláldozással másokért, a közügyért munkál, leend minden úgy, mint a jók akarják, addig soha.

Ki ismeretlen vidéken utazott, többször kellett két vagy több ut közül találomra választania, s lehet, hogy szerencsésen, de hányszor történt az ellenkező is? Ilyen a világba lépő ifjú. Nem ismeri a gyakorlatot, mert az azon elmélettel, melylyel ő évek hosszú során át foglalkozott, teljesen ellenkezik. Nem ismeri az embereket, mert ezekben abból mit róluk tanult, semmit nem talál. S így újra kell tanulnia. De most hiányzik a böles mentor, ez csak az iskola

kapujáig kíséré őt, mert maga is csak azon belől jártas. Végső szava az ifjúhoz: „mire ő meg nem tanította, megtanítja az idő és körülmény. S az ifjú tanulja azt, mit nem tud, látja hogy még mitsem tud abból, mit tudnia kell. Látja hogy a külélet szintén egy iskola, nagyobb mint az, melyet már keresztüljárt. Látja hogy a gyakorlati életben használhatlan mind azon szép és jó, melyet ő a tudomány vásárában összevásárolt; s azt mondja: „nem jól van ez így, ha az iskola az étellel összhangzatban nincs, ha az iskola csak magának, nem az életnek növel.

Képzelve csak magát kiki azon időbe vissza, midőn „élte hajóját elbocsátá“. Jusson csak eszébe, nem hangzottak-e le ajkán ily szavak? Azon keserű csalódások, melyek nap nap után az életben fölmerülnek, nem nyujtanak-e alkalmat ilyes nyilatkozatokra? Fájdalom, de igen; mert az iskola a külélettel nagyrészt homlokegyenest áll, ha nem, legalább elszakasztva attól. A gyermek vagy ifjú, kiragadva a családi körből, mely őt a külvilággal érintkezésbe hozá, az iskolai törvények szűk korlátai között nem látja a küléletet, melynek számára teremtetett. Megszokván csak könyveig vagy legfőlebb tanítójáig látni, a szokás benne természetté válik s rövidlátóvá lesz. Ha kilép az élet iskolájába sem bírja levetkezni azt, miben megrögzött, mert az ember a megszokás rabja. Midőn látjuk, hogy némelyek anyagiságukról teljesen megfeledkezve, mintha az nem is övék volna, magukat könyveik közé temetik s a küléletre nézve mintegy eleven halottak: nem lehet, hogy föl ne tárujon előttünk azon ür, mely az elméletet a gyakorlattól elválasztja; nem lehet, hogy azt ne mondjuk: „megszokta természete, másképp tenni nem tud“. De mit használ az égő gyertya, ha véka alá rejtik? Mit a tudomány, ha az az életre ki nem hat?

Midőn látjuk, hogy mások kiszabadulva az iskolai egyhangúságból, ki azon fogságból, melyet nem az erkölcsi törvények alkotnak, minthogy a hatás ellenhatást szül, elfáradva, vagy talán beleunva a komoly szellemi foglalkozásba, pihenésnek adják magukat, mitsem akarnak tudni arról, mi kívülök történik, úgy élnek, mintha nem is élnének, mert szerintem élni annyi, mint használni, munkálkodni, nem önként fölmerül-e elménkben a gondolat: „ez nem rendin van, ez magáról s hivatásáról megfeledkezés“. De

minthogy ok nélkül okozat nincs, mi lehet a forrás, melyből ilyesek származnak? A világgal s életteli eltelés? Oh nem! hiszen „édes az élet, és jó nekünk szemünkkel néznünk a napot“. Életunság? Hamarabb. Szendergő atyánkfia arany várakat képzelt magának, csakhogy alapjáról megfélekedett, a levegőbe építé azokat, honnan a szél elfujta. Ő elkezdett tiszta magot vetni, de azután nem gondolt rá, ellenségei pedig eljövének, s konkolyt vetének közé, mely a tiszta magot elnyomta. Ez lön ismét és ismét. És ő, ki erről előlegesen álmodni sem tudott, ilyenek az iskola falai között nem történvén, minthogy alkalma volt a sok szillogizmust megtanúlni, itt alkalmazá, s következtetett a részletesről az egyetemesre. Hogy a boszantásoktól bizton lehessen, magányába zárkozott, nem tudván feledni azon szillogizmust, melyet szerinte nem fonákul alkalmazott. De ki tudná megszámlálni, hányszor állítja fejére a gyakorlat az elméletben talpraesetteknek látszó számításokat. Nem új dolog ez, de mégis régibb mint következménye, azon elvnek felállítása, hogy „az elmélet gyakorlattal köttessék egybe“. Az iskola falai között e helyett más szavakkal azt mondhatjuk: „az oktatás gyakorlati legyen“, hogy így az iskola és külélet csak az időre és térre nézve különbözzenek. Minthogy egyik tér a másikkal határos, a hol t. i. csak kettőről van szó, s egyik idő a másiknak szülője, megszakadás, hézag sehol sem lesz, sem a bátortalanok a két part közti távoltól vissza nem rettennek, sem az erőtlének az átugrásban nyakukat nem szegik.

Semmiről sem beszélnek az emberek jelenleg annyit, minthogy „az iskola növeljen az életnek“ (non scholae, sed vitae); egy elvet se fejtettek s fejtenek meg többféleképen, mint épen ezt.

Azt mindenki elismeri, hogy az oktatásnak bizonyos céljának kell lenni, mely ha kitűzve nincs, biztos s határozott előmenet lehetlen. Ezt megrestülve látjuk a szakiskolákban, melyeknek több kevesebb számától alantabb vagy magasabb fokon állásától függ bármely állam szellemi műveltsége s anyagi jóléte. Az igaz, hogy minden, mi részletes, egyoldalú; általánosságra s egyetemességre törekvés a tudomány feladata; kiindulási pontúl általában egység vétetik fel, s a különféle egységek aztán egy egészszé olvadnak össze; de más részről úgy a tudomány előmente, mint

az államgazdászati munkamegosztás szükségességét föltételezi. Innen vette eredetét az elv, mely sokak által mint a jelenkor jelszava tekintetik: „az iskola növeljen az életnek.

A tudomány előmente és államgazdászati mint két különálló s egymástól lényegesen eltérő célja az iskoláztatásnak oka annak, hogy az iskolák két irányban működnek t. i. tudós és iparos irányban. Mindenik saját utat és módot használ saját célja elérésére. Amaz inkább a szellemi világban jár, midőn ez az anyagival foglalkozik. Mely irányban halad és haladjon egyik vagy másik, nehogy valamelyik tulnyomóságra vergődjék s a minden esetre szükséges súlyegyen mérlege fel ne dőljön, tárgyalni e soroknak nem feladata. Csak az a kérdés: az iskoláztatás kezdetétől külön váljon-e a két irány, vagy talán egy általános alap tétessék: tekintetbe vétetvén az ember mint ember, s bizonyos idő múlva csak mint polgár tekintessék, vagy mint pnsztán keresztyén, vagy maradjon az egész az alappal egyenlő? Mely kérdés, minthogy az oktatás kiindulási pontja az elemi iskola, egy azzal: „milyen irányt vegyenek az elemi iskolák“? Nem a fogalmak tühegyre állítása, midőn az mondjuk, hogy az elemi- és népiskola nem egy és ugyanaz. Ugyanis

1. A népiskola, ha a nép kifejezést a nemzettel ugyanazonnak vesszük, nemzeti iskola, kizárja köréből mind azt, mi a nemzet fogalmával ellenkezik, tekintettel levén csak céljára, a nemzetiség fentartására, vagy minthogy a védelmi állás csak mintegy kényszerített tevékenység, művelésre. E határozatnál fogva számüzve van abból minden, mi idegen, annyival inkább, ha az a nemzetiség rovására alkalmaztatnék.

2. Ha a népen egy község lakosságát értjük, községi iskola, mely a község által tartatik fen, s benne rangkülönbség nincs, ellenébe téve valamely magános intézetnek, melynek szervezése a tulajdonos tetszésétől függ.

3. Ha a népen a leginkább anyagilag s anyagiakkal foglalkozó népet, az u. n. munkás osztályt értjük, megkülönböztetvén ettől a magasb születésűeket, kiknek gyermekei előtt nem mintha zárva volna a népiskola ajtaja, hanem mivel az itt adható oktatást nem tartják kielégítőnek, saját házaiknál magán oktatásban részesítetik gyermekeiket,

mondom, ez értelemben szintén saját jelleme van a népiskolának.

Az első fölvetelből következik, hogy az egyedüli és kizárólagos oktatási nyelv abban a nemzeti legyen, hogy azt a növendék ismerje, értse s azon a tudományban lehető legnagyobb előmenetelt tegyen. Nem elég itt pusztán az elméleti ismeret, hanem gyakorlati készség is szükséges; vagyis, mit a növendék rajta kívülről elsajátít, vagy magából fejt ki, azt, mint sajátját célszerűleg felhasználni tudja, még pedig úgy, a mint azt később is használni fogja, nehogy a feledékenységnek tanuljon, továbbá azért is, mert az akarat, mint a természet szabad rendelkezésünkre bízott adománya, nemcsak a szellem bensőjében nyilvánul, hanem a tárgylagosságban is. A szellem akarja a tárgylagos valót. S ez akarata, s ennek kivitele tudatában fenségének tükörét találja, mely hamisan soha nem mutat. Szóban levő nézet szerint a tantárgyak a nemzet jelenéből s multjából vétetvék, idegenek csak annyiban, mennyiben ezek a hazaiak megértését könnyítik.

A második értelem szerint az iskola a község sajátja, a tanítók az ő hivatalnokai, úgy amaz mint ezek irányában bizonyos jogai s kötelességei vannak, melyeket mint sajátját másra átruházhat, ha amazokat p. o. élvezni nem akarja, sőt talán tehernek tekinti. Ezek betöltésére pedig fensőbbje által kényszeríttethetik. E kényszerítésnek helye és ideje van valahányszor azt az emberiség, egyház és állam, melyeknek számára történhetik a növelés, java s célja szükségesnek látja. Bármely község hát, legyen bár tulajdonosa tanintézeteinek, felekezete a felekezetben nem csinálhat, mert ez independentizmusra vezet, mi a társaság egységének ellene van. Más részről, ha kötelességeinek megtartására unszoltatik, vagy azokat a nélkül is híven teljesíti, méltánytalanság lenne őt illető jogaitól megfosztani. Hanem, minthogy a jog és jogtalanság közt igen keskeny határ van, vagy amaz tulajdonságát emezze fájul, mivel a jogot köztörvények határozzák meg, melyeknek alkotásában ugyan a viszonyosságnál fogva ő is részt vesz: a fensőbb hatóság a jog élvezete fölött öröködik, s ha ez a kiszabott határon túl megy, az élvező jogától ideiglenesen, vagy a körülményekhez képest, teljesen is megfosztathatik, nehogy fejetlenség nőjje ki magát.

Az már a kérdés: van-e joga valamely községnek tanintézeteit saját belátása szerint szervezni. Szerintem igen, bizonyos határok között. Ha péld. az általánosságban szóló, a különféle körülmények figyelembe vételével készült s készülni is kellő szervezet a saját viszonyait leginkább ismerő község kívánalmainak egy vagy más részben meg nem felel. Csakhogy aztán eljárásáról számadolni tartozzék, nehogy a jog leple alá a hanyagság s kötelességrőli megfélelkezés vétke rejtőzzék.

Ha a viszonyoknak, melyek az idő, hely s eszközökre nézve különbözök lehetnek, az iskolák szervezésénél bizonyos befolyásuk van, lehet-e, hogy egy és ugyanazon tanrendszer 3—400 népiskolában egyiránt keresztülvitessék? Egy iskolában csak 50—60 gyermek van, mégis minő a különbség, pedig itt tanító és tanítvány közöl egyik fél ugyanaz. Egy egyházkerület vagy ennél is nagyobb testület népiskolaiban pedig különbözök a tanítók, gyermekek s körülmények. Ily különféleség összehatása aztán nem lehet, hogy nagyon változó eredményt ne szüljön. Mindig lesznek, hol a törvény nem akaratlanságból de lehetlenségből betöltetlen marad. Minden ilyes pedig annak tekintete rovására történik, sőt célszerűtlenségének bizonyossága. Ez, hiszem, nem kerüli ki az illetők figyelmét.

A népiskolák harmadik pont alatt foglalt értelmében azon kérdés merülhet föl: mi irányt vegyen az oktatás? Mielőtt e kérdésre felelnénk, lássuk az elemi iskolákat ellenébe téve a népiskoláknak.

Az elemi iskolák előkészítők a magasb tanintézetekbe, legyenek azok egy részről a gimnázium, melynek végén az akadémia áll, más részről a reáliskola, melynek folytatása a műegyetem. Az elméleti iskolában hát semmi tárgy, mint bevégezett, nem tekintetik azon kívül, hogy minden oktatás összhangzatos, hanem csak mintegy alap tétetik le, melyen a tovahaladás sikerrel történhessék. Ez hát nem egész önmagában, hanem csak évek múltán leend azzá. A tulajdonképeni népiskola pedig kezdet és végzet egyszersmind. Mert jelenleg sem óvodák nincsenek, melyek a kezdetet tennék, sem vasárnapi iskolák, vagy talán ezek helyett népies ipartanodák, hol több s új ismeret és készség szereztethetnék, hanem legjobb esetben a hitbenerősítéssel be van végezve az egész iskoláztatás. Vannak ugyan kivételek, midőn a dol-

gozó néposztály gyermekei felsőbb iskolába adatnak, de az ily esetek, fájdalom, mostanában oly ritkák, hogy számításba alig jöhetnek.

Ha az elemi iskola figyelemmel van céljára, mennyiben a növendéket oda készíti, hogy képes legyen biztosan tovább haladni: a népiskolának szinte nem lehet más feladata, mint úgy járni el, hogy növendékeit a tovahaladásra, az életre előkészítse, vagyis az életnek növeljen, olyan ismereteket közöljön, melyek mint hasznosak, sőt szükségesek az élet célja kivitelét lehetőleg könnyítsék, oly készségeket adjon, melyek az egyeseket a külvilágtól függetlenekké tegyék, hogy így mindenki ur legyen mindazon, minek urává tétetett.

Ugy látszik hát, mintha az oktatás tárgyát két elválasztott irány, elmélet és gyakorlat tenné, melyek egymást föltételezik sőt áthatják. Amaz ismereteket közül elsajátítólag az értelem részére, vagy elvont uton, vagy nézlettetés által. Ez pedig a szerzett ismeretek következtében a lélek irányát kinyomatkép különféle tárgyak létrehozásában testíti meg. Mindeniknek van bizonyos jele és multja. Ki az elméleti elvont oktatással megismerkedni akar, nyisson fel egy tankönyvet, mely ezelőtt száz évvel használtatott, ennek nem létében egy falusi népiskola ajtaját (nem mondom mindeniket, mert kivételek vannak s hovatovább szaporodnak) s hallgassa mint taníttatnak a könyörgések s énekek értelem nélkül. Ennek ideje úgy látszik innettova lejár. Ugy is van jól.

Körülbelöl félszázaddal ez előtt az oktatás terén Pestalozzi korszakot alkotott. Ő az emlét megmenté tulságos elfoglaltatásától, mennyiben a szemléletet az előterjesztésnek elsajátító eszközévé tette. De ennél tovább nem ment. Ma már a körülmények s egyes kísérlettételek oda vitték a dolgot, hogy mit ő megkezdett, most még ha teljesen keresztülvive nincs is, legalább munkálnak rajta.

Az elméleti és gyakorlati oktatás nem tünteti fel azon különbséget, melyről itt szó van. Mert azt mondhatná valaki: „minden oktatás gyakorlat, úgy a tanító, mint tanítvány részéről. Gyakorolja magát a gyermek feladott lekéje megtanulásában, írásban, számolásban sat. szóval minden cselekvés mintegy gyakorlat“. Allítsuk fel hát egy részről a bentmaradó, más részről a kiható oktatást. Mint-

hogy mindenki saját szavainak legjobb értelmezője, álljon itt egy kis hasonlítás, a legegyszerűbb példát vevén fel. Felmutattatik egy tárgy péld. gyűrű. Minő alaka van a gyűrűnek? A gyűrűnek kerek vagy köralaka van. Rajzolja a növendék egy kört. Hogy fölismerje a felmutatott tárgy külminőségét, ítélnie kell legalább kettő közül; csak miután tudja, hogy a gyűrű nem szögletes sat. mondhatja, hogy köridomú. Ez ítézés még bentmaradó nála, bár rajta kívülről származott. Midőn egy köridomot rajzolni akar, felujul emlékeztetésben a kör alaka, a több idomok közül, melyek elméjében egy csoportban vannak, azt mintegy kiválasztja, s a tárggyal összekötött fogalmat a lerajzolt képben megtestíti, így gyakorolja magát minél tökéletesebb körvonal írásában. Sőt tovább: elővesz egy hajlékony vesszőt, azt karikába hajtja, ily idomot rak ki apró kavicsokból sat. A térképen látja az egyes országokat, azokat ügyesen megkülönböztetni tudja, ismerete csak bentmaradó, csak fél ismeret, vagy annyi sem; de ha táblára vagy papírra a határos földrészeket sat. lerajzolni, a porban egy vesszővel kiírni tudja, ismerete kiható lesz. E kiható ismeretnek van helye, valahányszor tudásról van szó. Nem elég hát a pusztán nézleltető tanmód, mert ez a léleknek csak egy irányát, az értelmet képezi, pedig hol három közül csak egy választatik ki, ott mindig egyoldalúság, részletezés van. Kell, hogy a növendék a természeti tárgyak minőségét ne csak képzeletében ismerje, hanem ismeretét tetteleg is kimutatni képes legyen. De a példa jobban világosít. Tanítja a természetrajz, hogy péld. az ákásznak szárnyalt levele van, a vadgesztenyének tenyeres. A helyes megkülönböztetésre itt a pusztá nézleltetés nem elég. Vajjon a két fogalmat helyesen fogta-e fel a tanítvány, annak bizonyosságát nem adhatja más-kép, mintha a két növény levelét rajzban felmutatja. Azt mondja valaki: „Ez nem egyéb mint alaktan“. Igen, de több annál, legalább több, mint némelyeknek látszik. Az alaktanon sokan csak egy tárgyban, péld. tértanban alaktant értenek, holott pedig ennek minden tárgyban helye van, a hol mondom tudásról van szó. Nem alaktan-e ásványtanban a krisztallográfia s növénytanban a morfológia? De hogy ezek mind összeszámoltatnának, nem általános fölvétel. Erre nézve ad újabb fordulatot az utolsó időkbéli törekvés egy részről, míg más oldalról több hiányon is akar segíteni.

Ugyanis, bármely iskolaszervezetnek első kelléke az idő célszerű felosztása. Mig ez nincs, minden igyekezet hiábavaló, vagy legalább keveset ér. Utat, módot kell kigondolni, hogy minden tanítvány elfoglalva legyen, nehogy meg-unja magát, unalomból rosztat tegyen, vagy talán még iskolában megszokja a dologtalanságot. Munkára kell őt szoktatni, hogy ebben nőjön, s így az iskola az életnek növeljen, mert az egész életre szól a nagy lecke: a ki nem dolgozik, ne is egyék.

De ugy a kül- mint a beltermészetben észszerű fokozatosság s egymásután van. Az előzmények a következőkkel a legszorosb rokonságban vannak. Ha munkára akarjuk a népet szoktatni, ez nem történhetik másként, mint munka, még pedig oly nemű munka által, mely a növendékre az iskoláztatás végével néz. Ez jelenleg Némethonban a gordiusi csomó, mely megoldójára vár.

Az élet viszonyai oly különfélék, hogy azokat egyenkint figyelembe venni, s talán még azokhoz alkalmazkodni is teljes lehetlenség, továbbá az erő tulságos elforgácsolása mindig a haladás rovására történik. Végre nem is lehet cél, legalább üdvös nem, ily esetben a részletezés.

Nem csak nálunk van panasz a tanítók keves s tanítványok feles száma közötti különbség felett. Ha így, nem csak nálunk gondolkodnak módokról e bajon segíteni, hanem *quot capita, tot sensus*. Egyik a bell-lankaszterféle módszerrel akar magán segíteni, melynek nem részletes ismertetése, hanem csak mint „szükséges rosznak“, kettő közül a kisebbnek, ajánlásaért annak védőjének neveztettem (Néptanítók könyve. III. k. 214. l.), pedig nem tudom miként segítünk elvégre is másként magunkon. Mások egy csapással legalább is két legyet akarnak ütni. Ezek azt mondják: „A nemleges oktatás, milyennek nevezik ők azt, mely a tanszoba falai között történik, mind a tanítóra mind a tanulóra unalmas, de egyoldalú is, ehez kell hát jöni a tevőlegesnek, mely a népiskoláztatás terén a gyakorlati foglalkozás alkalmazásba vétele, úgy hogy aztán a kettő egymást pótolja és egészítse, hogy ezáltal a népiskola a „hasznos ismeretek és készségek“ iskolája legyen. Nem csak könyv, papír s tinta nálunk a taneszköz, hanem a tanszoba mellett van egy oldalról az iskolakert, másról a műhely. Előlege-

sen különösnek látszik e három tér, de kérem az ítélest az elbeszélés végére hagyni.

A tanszoba leírásával s oktatás menetével nem untatom a t. c. olvasót, ilyet nálunk is lát. De még sem. Nem látja ugyanis, hogy a hat éves gyermek a tizenhat éves eddig rendesen iskolázottal ugyanazon előadást hallgatja. Nem lát a tanszoba szekrényében természettani készleteket, melyeknek összege ugyan sem fizikum muzeumnak, sem vegyész laboratoriumnak nem nevezhető, de a körülményekhez képest teljesen elegendő. Itt mi úgy látszik középen állunk, nem levén nálunk 15—16 éves iskolás, ki az 5—6 évessel egy padon üljön s mintegy egy osztályt tegyen. Ily esetek föl nem tűnők nem lehetvén, azon megjegyzésemre: „ez eljárás nem célszerű“ a tanító azt válaszolá, mi szerint úgy intézi az előadást, hogy a kicsinynek is, a nagynak is jusson“. A tanmódszer nem kisebb kuriózum, de ezt magamnak tartom, nem önzésből, hanem

Vége levén a félóraig tartani szokott előadásnak, melyen jelen lenni szerencsém vala *) a növendékek a kertbe mentek, és mennek rendesen. Nem lesz talán hely- és alkomszerűtlen itt többet mondanom.

Minő teriméjű legyen a kert, határozottan meg nem mondható. Ily esetben a körülmények határoznak. Mindenki oly kalappal köszön, minővel bír. A tulságos kicsinyesség minden esetre nagyobb baj, mint a nagyság. Azon kérdésre: „mi van benne“? egyenesen s határozottan azt felelhetjük: az mi más kertekben lenni szokott: növények. Ki azt gondolja, hogy keresetteknél keresettebbek, csalódik. A legközönségesebb növények találhatnának itt, melyeket a növendék minden nap szeme előtt lát. Legnagyobb tért foglal el a faiskola, van gyep, kerti, mezei, kereskedelmi növények, gabona és takarmányfűvek, továbbá cserjék, fák, többek közt eperfa, természetesen szép rendben, ezen kívül méhkas. E kert olyan, mint egy népiskolai tankönyv. Előjön itt számtan, mert vannak benne tárgyak, melyek számolhatók, mértan, mert a tért, hogy elrendeztethessék, föl

*) E kép Dr. Georgens felügyelete alatti növeldének, Liesingen Bécs közelében, képe. A t. c. direktor ur lankadatlan buzgalma teljes méltánylást érdemel, úgy látszik szíven fekszik ez ügy, tettel és tollal munkál rajta, s intézetét szereti mintául mutatni fel. —

kell mérni, kisebb nagyobb darabokra felosztani, vegytan, mert hogy minden növény a természetének megfelelő helyre ültetessék, a föld minőségét meg kell határozni, mihez sem Liebig sem Berzelius vegytani ismerete nem szükséges, természettan, növényfiziologia, az egyes veteményágyak idomában a geometriai alakok van lerajzolva, négyzet, téglalap, dülény, dülényded, kör, kerület, három s több szögek egymás mellé állítva. Ez egyes idomokat, majd az egész kertet lerajzolják a növendékek táblára s papírra. Alkalom nyílik itt a történelmi oktatásra; Szemiramis függő kertjei sat. megmagyaráztathatnak, az angol park és francia nyírott fasorok összehasonlíthatnak. Legnagyobb szolgálattal tesz ilyes kert a növénytan oktatásánál. A gyermek szeme előtt látja a növények naponkénti fejlődését, azokkal közelről megismerkedik, s így azokat igenleges vagy nemleges értelemben hasznára fordíthatja, azoknak célszerű kezelési módját, a fanemesítést sat. eltanúlhatja; az eperfa célja, hogy leveleivel selyemhernyók tápláltassanak, hogy ez által a növény a rovarélet négy fázisával megismerkedjék, sőt több, hogy ez is mintegy alkalom legyen történelmi, statisztikai oktatásra; a méhkasoknak célja szintén ez. Van továbbá minden gyermeknek szabadságába adva 3—4 vagy több négyszög látnyi tér, melyet kiki saját tetszése szerint felhasználhat, hogy így a lélek minden tehetségének meg legyen adva a maga igaza.

E kerti foglalkozásnak nem célja a mezői gazdászatot s erdészetet teljes részletezésig vinni, ez már a szakiskolák feladata. Népiskolának, ha céljától eltávolozni nem akar, az általánosság teréről lelépni nem szabad. Itt a munka nem államgazdászati, hanem növelészeti szempontból tekintetik. Népiskola az állam szolgálatába soha nem szegődhetik. E foglalkozás továbbá komoly, a játéknak legkisebb színezetét is magán nem hordja, nehogy a szép cél az eszköz talán lealacsonyítása által méltóságát veszítse. Végre általános, minden tanuló által különbség nélkül végzendő az. Mert egy intézetben egy törvény van. A törvény pedig rangkülönbséget nem ismer, sőt még kivételt sem enged meg, mert ez esetben mesterkélt fogások által lényegéből teljesen kivetkeztethetők. Népiskola egy kis világ, melyet a szeretet lelke éltet és táplál.

Nem céloim a főnemlített növelő intézet részletes ismer-

tetése, mert akkor el kellene mondanom, hogy van benne testgyakorda, uszoda is sat, csak azt, mi az elv világosítására szükséges, emelem ki, hogy elvont szavak összehalmozásával ne vádoltassam. De lássuk a harmadik gyakorló helyet, az u. n. műhelyt. Ha talán valakinek e kifejezés prózainak tetszik, válaszszon helyette másat. Kérdezze meg péld. a pesti és másutti növelő intézeti tulajdonosokat, miként nevezik ők azon helyet, hol növendékeik gyalulnak, faragnak, fűrészelnék, s nevezze ezt is úgy. De ne gondolja senki, hogy itt is baltát, fűrész, esztergát lát. Ezek már kerekgyártó és asztalos műhelybe valók. Népiskola pedig növendékét nem kerekgyártóvá és asztalosává, hanem emberre képezi.

Belépvén az első szobába, a növelő nő egy szoborra mutatva lelkesülten kérdezé: „ismeri-e ön e szobrot, ez a legnagyobb népnevelő Pestalozzi“? és különféle mintákat mutatott, melyeket a növendékek és növendéknők, mert az intézet vegyes, készítettek leginkább agyagból, egyszerűeket és összetetteket a gyermekek gyakorlottságához képest. Más szobában a legkisebbek különféle képek kirakásával foglalkoztak, kisebb nagyobb fadeszkácskákból. De ily részletezés nagyon hosszúság; általában minő irányú tehát e gyakorlati foglalkozás? 1. A legkisebbek fakockákból, gyűrűkből, táblákból először csak mértani rendes idomokat raknak ki, majd azután szerves lények külminőségét is. Ki nem látja, hogy ez a rajzolás s festés helyét pótolja azon gyermekeknél, kiknél még nem az alak finomsága, hanem csak szabályszerűsége érendő el? Ily kirakott képek alkalmat adnak különféle történelmi tárgyak megemlézésére. — Egy gula eszébe juttatja a tanítónak az egyiptomi piramisokat sat. E kirakás történhetik később borsóval, vagy apró kavicsdarabokkal.

2. Különféle anyagokból, szalma, káka, hársfonás, mi azután az u. n. horgolásra — Hacken — megy át.

3. Mértani ábrák, majd csillag, level s más növényrészek sőt állatok kivarrása, melyhez ismét történelmi s természeti tárgyak ismertetése csatolandó.

4. Először egyenes, majd görbe, végre vegyes vonalak által bezárt felületeknek kimetszése papírból, ide jó a papírnak különféle idomokká: doboz, láda sat. összehajtása, s különféle jegecidomok készítése.

5. Agyagból, gipszből különféle minták: hal, kigyó sat. alakok készítése.

De mi célja lehet mind ilyes csecsebecsének? „A növendékek folytonos foglalkoztatása“. Iskola és iskola közt sok részben lényeges különbség van. Egyikben szokás, hogy a növendékek tanulási 2—3 órán kívüli idejüket a szülei háznál töltik. Ez a tanítóra nézve a legkönnyebb. Másutt e részben határozott idő szabva nincs. Sokszor még a nap „ágyas házában nyugszik“, már a tanszobában zsvaj van, s estve ismét oda tér, s a gyermekek még sincsenek honn, mint ez falusi népiskoláinkban nagy részt szokás. Amaz célszerűbb-e vagy ez, a körülményektől függ. Igaz, hogy a szülei ház a legjobb növelő intézet, de itt mindig a szülék minősége határoz. Annyi való, hogy falusi népiskoláinkban ama szokás nem célszerű. Ezek óvodai sajátságúak, melyek a növelést csaknem kizárólagosan kezelik, a gyermek csak aludni menvén a szülei házhoz. Lehet-e oly türelem és kitartás egy 6—8 éves gyermekben, hogy délelőtt 5—6 órát, dél után is ugyanennyit könyvével foglalkozzék? Ha ezt nem teszi, játszania kell. Ugyde az iskola nem játszó hely, s a játszás által csak a foglalkozóknak alkalmatlankodnék. És így ezt tennie nem szabad. Ha sem egyik sem másik, még egy mód van középben. Csendesen megülni. De természet-e ez a többnyire könnyűvérű gyermeknek? Ha nem, lehet-e a természetten erőszakot elkövetni? Bármely test természete elleni állapotban soha nem lehet. Az csak egyetlen helyzetben nyugszik meg. Így van a lélek is. Ha a test sulyegyenéből kivéttetik, magára hagyatván, visszaesik abba. Ha magára nem hagyatik, feszültség támad közte és az őt törvénye ellenére feltartóztató erő között. Így van a lélek is. Rendkívüli állapotot egyik sem tűr. Honnan veendő már azon tárgy, mely a gyermeket folytonos foglalkozásban tartsa, s miként rendezendő el, hogy megunttá ne váljék: oly kérdések, melyekrei felelet a népiskolák életére, melyből üdvös vagy ellenkező eredmények származnak.

Ha sem a kül sem a beltermészetben nincs ugrás, a hol erőszakkal van, ott hézag marad, úgy kell igyekeznünk, hogy az iskolából a küléletbe átmenetnél szembetűnő ugrás ne legyen. Ez csak úgy érhető el, ha az iskola tekintettel van a küléletre, ennek mintegy kezdeményezése. Ugyde az életben munkára hivatunk, s ha ezt meg nem szoktuk,

miként felelünk meg hivatásunknak? Mindenhez szokni kell. A megszokást hosszas gyakorlat eredményezi. Gyakorlat mindig a teendők egyneműségét föltételezi. Így szoktattatunk munkára munka által, hogy aztán az iskola és élet egymásnak megfeleljenek.

Ilyes ügyeknél önként merülnek fel bizonyos kérdések p. o. célszerű-e, kivihető-e?

Hogy az első kérdésre megfelelhessünk, lássuk: nem áll-e az homlokegyenest a népiskoláztatás feladatával, mely annak 1. az állam, 2. egyház, 3. emberiség részéről kitűzve van.

1. A népiskola növel az államnak, illetőleg hazának, polgárokat. Részekből áll az egész. A részek minőségétől függ az összesé. Hogy az állam kitűzött céljának, miszerint a kiszabott körben működő szabadságot a határon túl lépettől, az önkénytől mindenki részére biztosítsa, megfeleljen, kell, hogy a polgárok lehető felvilágosultak legyenek, hogy nem a Damokles kardjaként fejök fölött függő törvény pálcája, s csörgő rablánc tartsa őket a tiltott nemszabad korlátai között, hanem a mindeneket egyaránt kötelező erkölcsi törvény, mely sem izlés csiklándoztató jutalmakkal nem kecsegtet s az akarát szabadságát kitüntetésért vagy más élvezetért megvásárolni nem akartja, sem a már élvezett kiváltság megfosztásával, vagy épen objektív büntetéssel nem fenyeget, hanem szubjektív okoknál fogva határozza el magát a feltétlen észparancs szavának teljesítésére. A nap ragyogó sugarának felhő alá rejtése, vagy annak máskénti beárnyékolása még államot se az elsüllyedéstől meg nem mentett, se abból azt föl nem emelte. Van-e az az értelemnek s általános felvilágosultságnak kárára, ha a leendő honpolgár megismerkedik azzal, mi őt környezi? Hiszen a lélek küihatások nélkül csak fellelgyvárakat épít magának, azokat is sokszor fejökre állítja. Megállhatnak-e ily pusztá képzelem szüleményei az idő hatalmasan romboló szava előtt? Nem forgattatnak-e fel a kor szelleme által? Történelem és tapasztalat egyiránt megfelelnek a kérdésre. Nemde azért adatott a test a lélek birtokába, hogy az ennek szerveül szolgáljon? Miért tennénk hát különbséget öszműködésre hívatott tagok között? Érzéklés a tárgyak minőségének elsajátítási formája. Vannak a testeknek bizonyos tulajdonai, melyek az öt külérzék közül vagy egyik vagy másik

által tapasztalhatók úgy, hogy ezek egymást egészítik. A hol egész van, ott a tökéletesség, ott a célosság, melyre törekedni a természet utasítása szerint úgy egyeseknek, mint intézeteknek kötelességük.

Nemcsak vagyon, hanem személy tekintetében is megkívánja az állam a tagjai közötti egységet, hogy ezek úgy tekintsék egymást, mint ugyanazon család tagjai. A magánnevelés célszerűtlensége ellen azzal szoktunk föllépni hogy általa nem surlódik a gyermek, nem szokik magához hasonlókhöz, a család 2—3 tagja társaságára levén kárhozotva, a mi ezeken kívül történik, arról mit sem tud, s ha később önlabán kell járnia, egy ismeretlen világba lép, melyben magát tájékozni nem tudja, a midőn az iskola, ha ugyan olyan mint lennie kell, rangkülönbséget nem ismer, benne mint gyémánt gyémánt által simíttatik a gyermek önmagához hasonlókat által, maga körül egy kis világot lát, melyben nő folytonosan, s így ösmeretlen térre soha nem jut, s az iskolában megtanulván az embereket szeretni, ezt átviszi a küléletbe, mennyiben körülményei engedik, használ Istennének, hazájának és embertársainak.

Van nekünk magyaroknak egy betegségünk. Csak magunkról szólok. Azok, kiknek példányúl kellene gyermekeik neveltetésében lenni, elfordúlva a köziskoláktól, remétét növelnek házaikban gyermekeikből. Talán nem képes a köziskola kielégíteni magas kívánalmaikat? Lehet. De képes egy nő, vagy egy 17—20 éves ifjú, minők szoktak gyakran lenni, nem általában, a házi nevelők? Fájdalommal kell visszaemlékeznünk a csak 20—30 évvel ez előtti időkre is. Zsufolva voltak tantermeink olyanokkal, kik nem kenyérért tanultak. Azon szent lelkesedés, melylyel nagyjaink a köz édes anyja, az iskola iránt viseltettek, nagyonál nagyobb áldozatokban mutatkozott. De más idők más emberek! Megengedem, hogy magánnevelési rendszerötök jobbnak tetszik, mint a köziskoláé. De kinek nem tetszenék jobban az, mi saját agyában született, mint a minék rajta kívülről jutott ismeretére? Megengedem, hogy ügyesebb bábokká idomíttatnak gyermekeitek házatoknál, mint a köznevelésben. Ha ennyit akartok, úgy igazságtok van. Lehet, hogy jobban tele tömi gyermekeitek fejét magánnevelőtök a nektek, vagy neki tetsző tudomány bizonyos ágával, mint az iskolai tanár, ki az összhangzó rendszerből azt

tanítja, mi szakmája s úgy, mint hosszas s folytonos tapasztalata után legcélszerűbbnek látja. De higyétek, minden, mi körötökben történik, nem egyéb mint mesterkéeltség. Lehet, hogy a kertész a fát tetszése után idomította. De kérdés, nem természete ellenére-e ennek? Majd ha a kertész szakmája végeztével távozik, az elidomított növény kötelékei szétoldatnak, azt hiszitek, hogy a neki adott alakot megtartja? Csalódtok. A természet erőszakot nem tűr. De hát ha már annyira megszilárdult, hogy a természet kezéből vett alakát visszanyerni nem képes? Utoljára is ferdén marad, nyilvános bizonyoságaúl annak, hogy a kényszerítés és természetesség egymásnak nem barátai. Mondjátok csak, ha mindenki a ti eljárásokat követi, nem lesz-e elszakadva azon fonal, mely embert emberrel egybetart? Nem üle-győzelmi tort az önzés szelleme a közhasznúság sirján? Azt hallottam egy időben: azon egyháziatlanság, mely korunkat jellemzi, a magán növelés előtérbe lépésétől datálódik. Nem akarok itt mellett, vagy ellenvédveket felhozni, de ha így van, nem ti rátok nehezül-e a vádolás sulya? Higyétek: a köziskolai oktatás soha sem leend érdemben alárendeltje a házi növelésnek. Amott egy kis világ van, melynek középpontja minden gyermek. Itt egy állócsillag, planétájával és holdjával. Ha ti vagytok az állócsillag, úgy gyermekeitek soha sem leend azzá, ha gyermekeitek növelője az, úgy is csak azon eset áll elő. A bolygó és hold csak akkor és ott fénylik, a mikor és hol a nap sugarai közvetlen sütnék reá. A köziskolai oktatásnál gyermekeitek hasonló azon méhhez, mely a tágas mezőségen illatos virágról illatosbra száll, hogy gyűjtsön magának; a házi növelésnél pedig ahoz, mely egyetlen virágra van kárhoztatva, vagy akarja vagy nem abból kell színia, ha éhen veszni nem akar. De hát ha ez egyetlen virág „mézíz alatt mérget rejteget”? Nektek nem adatott a szíveket és veséket vizsgálni. De lehet, hogy nem: úgy van, talán választásotok oly szerencsés, minőt bárki kívánhat magának, de volt-e alkalma egy ifjúnak mind azt látni és hallani, mit a sok részben tulságosan is követelő jelen rendszer igényel? Van-e nektek, nem tehetségtök, mert erről kétség nincs, áldozatkészségtök, mindazt megszerezni, mi célszerű oktatáshoz szükséges? Lehet hogy igen. De nincs-e nektek a közügy, az emberiség iránt bizonyos köteleességtök, mint tin családok iránt. Ha ti a nek-

tek adott tiz girát elássátok, miként kívánjátok, hogy mások, kiknek csak egy egy adatott, ti helyettetek is kereskedjenek? Nem ti vagytok-e, kik képesekké tétettek a közhasznúság oltárán világolni. Ugy fénylik azért világosságtok, hogy mások is lássák jó cselekedeteiteket és felvirágozzék az iskola, az egyház veteményes kertje, a haza reménye, dísze s az emberiség tökéletesedésének műhelye. —

Nem tagadja senki, hogy az anyagi jólét a szellemi előhaladásnak emeltyűje; nem, hogy az állam mindkettőn mint alapon egyiránt pihen, s anyagi jólétet, pénzt és vagyont célszerű munkásság szül; minden család vagy ennél nagyobb társaság annál erősebb, minél több munkabíró tagot számlál, s a proletáriusok száma, mint föld felé húzó teher csügg az államtesten, minél nagyobb az, annál lassabban halad ez. — Alig ha volt kor, mely azt jobban eszébe vette volna mint a mostani, melynek jelszava: „pénz és vagyon s ennek megszerzési eszköze, munka“. Ha nem szegődünk is azon dühös táborhoz, mely hanyathomlok s szembehunyva rohan a felé, mit nem lát; ha talán azokkal tartunk, kiknek szájokból: „tovább ne menj, itt van e résznek határa“! kiabálás hallatszik, a munkásságot a jólét egyik életerének tekintjük, s munkára serkentünk másokat min példánkkal. Ha szülék vagyunk, nem akarjuk, hogy gyermekeink kezeiket összetéve nézzék a napot pályafutásában, ha házigazdák, nem, hogy a szolgálatunkban levőke egymás szemébe nézéssel töltsék idejüket. Így van ez mindenütt. Minthogy csaknem minden jónak és rosznak az iskolában vettetik meg alapja, ez áll a munkásságról is, hogy azt a gyermek ott megszokja, e szokást az életbe átvigye s ne legyen a társaság testén élődő féreg, mely csak a készlet fogyasztja.

De azért a népiskola nem iparirányban működik; midőn az ismeretet készséggel párosítja, nem azon törekszik, hogy növendékét kész gyakorlat emberévé tegye; erre sem ideje sem tere. Megelégszik azzal, ha a természettől adott tehetségeket párhúzámban műveli, a külvilág vizsgálására serkent, abba mintegy bevezet, hogy midőn szárnyai alól a növendék elbocsátja, ez ismerje a tért, melyen áll, azon bizton haladhasson s magát lehetőleg körülményeihez alkalmazni tudja. Erre eljutván, e részben célját érte.

A munkásság a jólétre magában keves. Nem elég valamit megszerezni, de azt megtartani sőt szaporítani tudni is kell. Takarékosság és munkásság szükséges rokon erények. Különös, hogy ugyanazon időben, midőn mindenki a munkásságot hordja száján, a takarékosság eltemettetik. Fényűzés lopódzik a családnő szívébe, gyermekei látás- s hallásból megismerik s eltanúlják; mit a multban a munkásság gyűjtött, a takarékosság megőrzött sőt szaporított, a széllábon járó csábító, a fényűzés kevés idő alatt elragadja. Hol vette magát a kor e férge? Vetély, tetszvágy vagy könnyelműség szüleménye? Annyi igaz, folyamában szánnandó, következményeiben kárhozatos, a családi boldogság sirját ássa, az erkölcsiség mételyévé lesz, így rontja meg a testi és lelki életet. Azt gondoljátok, hogy ez valaha végét éri? Csak várjátok, míg a folyam lefoly! Elébe akartok állni? Elsodortattok, vagy ha elég erősek vagytok, ott maradtok, és a folyam mellettetek még sebesebben foly! Menjetek a kezdethez közelebb. Hajtsátok azt, mi könnyen engedni magát hajtatni. Tudjátok-e, hogy a tanító szava tanítványai előtt szent írás? A gyermek, ki teljes bizalommal csügg tanítóján, midőn ettől a kór veszélyességét hallja, oly mélyen bevési azt elméjébe, hogy később is irányadója leend tetteinek.

Ki az eseményeket figyelemmel kíséri, kiáltó különbséget talál különösen nőneveldeink közt. Míg a főbb rangúak híres neveldeket keresnek leányaik számára, addig a népnek saját községe iskolájával kell beérnie. Amott, nem figyelve családra és küléletre, üres árnyékot hajhásznak, a hazai nyelvtől elfordúlva kellemesben csengő után sovárognak, a közönséges mindennapiságon felülemelkedve, a képzelem képei felé törekesznek, beszéd és tett a törekvés nyilvánulása: itt (a népiskolákban) a leányok a fiúkkal egy teremben, ugyanazon tantárgyakat, ugyanazon modorban hallgatják, mintha nő és férfi ugyanazon hajlamokkal birna; olvasás, a számjegyeknek gépies lerakása, a katekizmus szavainak beemlézése az, mi követeltetik. Csoda-e aztán, ha amazok kinövelltetvén, azon magas régióból, melyben talán öntudatlanul hurcoltattak, leszállanak, a családi ügyek „terra incognitájára“ lépnek, s azt akarják, hogy ők legyenek azon középpont, melynek ereje minden velük érintkezőnek irányt tűz? Csoda-e, ha azt, mit a neveldeben a ter-

mészetökké válásig megszoktak, itt csak folytatják s elhagyni nem tudják? Csoda-e, ha nem látják meg mindazt, mi körülük a felügyelés hiánya miatt pusztulásnak indul, s ha a toilette rendben van, elégtelneknek érzik magukat? A schweizi iskoláztatás nálunk mindenkiben magasztalójára talál, ismeri valaki vagy nem, ahoz kíván alkalmazkodni, mintha nem a körülmények lennének ilyes dolgokban a főhatározók. Nekem is volt alkalmam e reánk, vagy legalább közölünk sokakra nézve eszményképpel megismerkedni. Minthogy már mások által a külső, a szép virág felmutatott, álljon itt legalább egy levél belőle, mely a szüléktől általam közvetve tüzetik ide. „A mi leányaink, mondják ők, 16 éves korukig iskolába járnak, eddig nem mieink, mert az iskolában kapott feladványaikkal honn annyira el vannak foglalva, hogy a háztartásnál előjövő apróbb foglalkozások végzésére idejük nincs, s így ezek teljesen ismeretlenek előttük; francia nyelv, zongora sat. mint szükséges föltételei a jelen növelési rendszernek, egy más világba varázsolják őket, s így kerülnek ki az iskolából. De még ez nem elég. A francia nyelvet gyakorlatilag is el kell sajátítaniok, így 1—2 évre még valamely francia városba küldetnek, hol mit itthon elkezdtek, folytatják s így nyerjük vissza őket, a mindennapi, gyakorlati élettel teljesen ismeretleneket. Ekkor már szerintök nincs egyéb hátra, mint a házasság egy oly ifjúval, ki az iskolában jól irt, olvasott, számolt, énekelt, most is csak ezeken mereng s a prózai gondolatokkal: mit egyem, mit igyam, mivel ruházkodjam semmikép sem bír megbarátkozni, minek következménye aztán, hogy a szülék által gyűjtött vagyon szemlátomást apad, a paizsos férfiú beköszönt, s utána a családi békétlenség, mint a szegénységnek többnyire elmaradhatlan következménye“. E szavakat azt hiszem, hazámban is tolmácsolhattam volna sok szüle ajkáról, kik a keserű tapasztalást nagy áron vásárolták. Midőn ez, ugy nálunk mint másutt szélsőség, nem kevésbbé ilyen nálunk a másik. A földművesnek minden kasztrendszer nélkül is csak földművesnőségre hivatott leánya, lejárván a nyakába varrott öt hat évet, semmit abból, mit használni tudna, nem látott, nem hallott. Elvont ismeretek birtokába jutott ugyan, de mit érnek ezek azon világban, melyben csak az becsültetik, mi kézzel fogható. Mit az iskola nem adott, szüléi sem képesek azt neki meg-

adni, mert maguk sincsenek birtokában. Ezért a mi népünk nagyrészt oly gyarló. — Nincsen-e ez nyilvánosan kárára mind azon társaságoknak, melyek közül mindeniknek van bizonyos kívánni valója tagjaitól? Ilyes bajokon akar segíteni a munka által munkára növelés, melynek elve növénydekeit úgy képezni, hogy mindenik a körülményekhez alkalmazkodni tudjon, s képes legyen magán bármikor észszel és ügyességgel az erkölcsi törvény korlátaiban belől segíteni, vagyis célja az egyéni függetlenséget mindenki részére biztosítani. Nem ide van-e irányozva mindaz, mi az iskola-kertben s műhelyben történik? Nem egy kisszerű háztartás van-e ott, melyben mindenki tehetsége szerint munkálkodik? Nem folytonos átmenet van-e innen azon életbe, melynek alapja munkásság, csak hogy tágasb téren s nagyobb mérvben? Továbbá, a közös foglalkozásnál belátja a gyermek, hogy a dologtalanságra kiváltsága senkinek nincs. Így tanúl alkalmazkodni s ilyes kiváltságot magának a küléletben sem igényelni. Ez által meg van adva az államnak mi az övé. — De ez szükséges 2. az egyházra nézve is. —

Az egyház kívánja a népiskolától, hogy ez neki mind bel mind külviselőtkben jó keresztyéneket növeljen, kik sem egy részről vakbuzgók, sem másról közönyösek s vallástalanok ne legyenek; a szertartások iránt, melyekben a vallásos élet nyilvánul, tisztelettel viseltessenek. Az hát a kérdés: nem világiasíttatik-e el mintegy a szóban levő eljárás által az egyház veteményes kertje? Melyre felelhetjük: nem, ha az a kellő határt át nem hágja. Egyiknek a másikkal semmi találkozása, mert azok párhuzamos vonalak, melyek egymásba soha nem ütköznek, sőt inkább egymást bizonyos mértékben meghatják. Mely kölcsönös meghatás által mindkettő csak nyer.

3. Van az emberiség elé egy magasztos cél tűzve, melyre törekednie kell: a tökéletesedés. E törekvésben sem kitérésnek sem megállapodásnak lennie nem szabad. Ez azt kívánja, hogy minden szabados eszközöket a cél kivitelére felhasználjunk, s erőnkhez mért igyekezet által előbb előbb haladjunk. Ez legkevésbé sem zárja ki a testi ügyességet, mintha talán csak a szellem volna nemesülésre jogosítva. Annyival inkább, mivel a lélek a külvilággal csak közvetve érintkezik, szervei által a külről vett benyomásokat saját

énjévé alakítja, s ezeknek mint megannyi szárnynak segélyével röptül a végtelenben előtte lebegő cél felé. E hatás ismét a tárgyak kül s bel minőségének vizsgálására serkent, mely szintén nem lehet máskint, mintha a könyv holt betűin tulemelkedve, a tárgyaknak nem képét, hanem azokat magukat vizsgáljuk; azon alakot, melyben azok a természet által létrehozatnak, a cél s szabályszerűség elvei szerint megváltoztatni tanuljuk, így a természet és művészet közé némi összehangzatot hozni törekszünk, mely törekvés által a kültárgyaknak egymásra s reánk hatása, s nekünk is azokra mindig világosabb színezetben derülend fel, s hovatovább fogjuk azokat voltaképen ismerni. Ez ismeret által értelmünk világosul. E világosság által szívünk nemesül. E nemesülés által akaratunk a jóra és szépre határoztatik. Így hozatik énünk összehangzatba magával.

Van még egy kérdés, melyen gyakran a legjobb szándék és szilárdabb akarat is megtörik, t. i. kivehető-e az?

Azon átalakulásnál, mely most a népiskolákra nézve napirenden van, különös figyelem fordittatik az iskolakeretekre. Csakhogy ezek jelen alakukban aligha megfelelnek a célnak, mennyiben azok többnyire a falu vagy város végén vannak fél óránnyira vagy tovább is az iskolaháztól. — Van-e annyi ideje a tanítónak, hogy ezt mindig mikor kell, tanítványaival meglátogassa? Vagy ha lenne is, nem célszerűbb-e azt másra felhasználni? Megvallom, ily körülmények közt az iskolakerttől nem sokat várok. Ezeket az iskolaépületnek lehető közelében lenni ohajtom. Ha ez elvül kimondatik, mindenik egyházközség talál utat és módot annak kivitelére, miben az iskolafelügyelő tanácsát sőt utasítását is igénybe vehetné. Az ily, a növendéknek mindig szeme előtt levő, kert rendeztetvén már a fentebb érintettem modorban, nem lehet, hogy célját tévesztené. Az újabb időben kibocsátott rendelete a magas kormányoknak az iskolai kerteket illetőleg, mindenesetre a legnagyobb készséggel alkalmazásba veendő, miszerint t. i. a méhtenyésztés ismeretébe a gyermekek bevezetessenek, melyben később ártatlan és hasznos élvezetet találjanak. A kolozsvári képezde ismeretéből volt alkalmam egy időben megtudni, hogy ott a képezde növendékei a selyemhernyó ápolásában is oktattatnak, hogy ezzel a népet megismertessék, melyből gyermekek és aggok, kik még vagy már nem képesek erős mun-

kára, foglalkozást találjanak s e foglalkozásból kisebb nagyobb anyagi hasznot vegyenek. De van ebben szellemi nyereség is. Mig valaki jót tesz, addig roszt soha nem cselekszik. Ha azon gyermekek, kik most iskolán kívüli idejüket az utcán dévajkodással, fel s alá ledérkedéssel töltik, néhány selyemhernyó ápolásával lennének elfoglalva, nem lenne-e a mostaninál üdvösebb intézkedés? Volt hely, most is lehet, hol ez gyakorlatban felmutatott s ellentmondóra nem talált. Korunk sok részben az átalakulás kora. Csak egyet említek. A köznép elhagyja egyszerű öltönyét, mely meglegegedéssel béllelve nyugodt szívét takarta, s mások példája után finomabbat ohajt, mely mint vékonyabb s béleletlen, nem képes a léleknek nyugalmat nyújtó melegséget kölcsönözni. Talán ezért is oly hideg szívűek a mai emberek. E könnyelmű, önmagáróli megfeleledkezés azon törzs, melyről a számban naponként növekedő szegények legiója sarjadzik, kiknek legfőbb bűne a dologtalanság, mely sem kenyeret sem ruházatot nem nyújt. Ha a bűnének büntetését viselő nép részvétre nem talál, lárvát ölt, a koldús lárváját, hogy restségét s csábító lelkét elfedve, a tettetett egy vagy más részbeni bénaság által maga iránt szánalmat és könyörületet ébreszsen. Ha aztán a lárvá nem elég eltorzító, vagy talán valamiképen lelepleztetett, nincs egyéb hátra, mint a magány és sötétségkeresés, melyben mások véres verejtékének gyümölcsét elszedhesse, vagy napfényben is úgy cselekedni, hogy a zavarosban halászhasznak. Azért mondják, hogy a szegénység a legnagyobb bűn. Van szerencsém egy tisztas urnót ismerni, ki mindezeket belátva, nemes szenvedélylyel igyekszik dolgot adni, többek közt selyemhernyók ápolásával, a községebeli elgyengült öregeknek, szegény gyermekeknek. Ez eset eléggé mutatja, hogy a kivihetőség ellen elháríthatlan akadály nem áll. A temetőkertek s iskolaudvarok eperfával ültetendők be e célra, ezek nem vonják annyira magukra a kíváncsiak figyelmét, mint a pirosló almával, sárguló körtével sat. megrakott gyümölcsfák.

Nem lehet ellenvetés az sem, hogy mind ezek kivitelére egy tanító nem elégséges. Mert ha így jár el, az iskola szobában nem kell annyi időt töltenie, minthogy a tárgyak közvetlen szemlélete által a gyermek ismeretköre sokkal inkább bővül, mint a könyv szavai leolvasása vagy talán áb-

rák nézlettetése által. Továbbá a gyermekek önmaguk is foglalkozhatnak, könnyebben találhatván foglalkozási anyagot. Igaz, hogy ilyen kerti foglalkozás csak nyárban lehető, de télben nincs is reá annyira szükség, a napok oly rövidek levén, hogy erre idő sem telnék.

A mi már az u. n. műhelyt illeti: tudva van, hogy nálunk a népiskola az oktatásban kezdeményező, nem levén eddigelé óvodáink, s így az oktatás kezdete teljesen elemi kell hogy legyen, hogy az iskolával még ismeretlen, sőt attól többnyire idegenkedő gyermek a tárgygyal megbarátkozzék, mi legkönnyebben az által érhető el, ha foglalkozása azon térről vétetik, melyen ő eddig járt, s a könyv helyett neki kedvesebb tárgyakkal foglalkozik; elég nagy ugrás levén itt egyszerre az iskolában szükségelt rendességre szoktatás. Ily tárgy már azok, melyeket Dr. Georgens s elvbárátai e célra felhasználnak: vesszővel homokba írása, apró deszkácskákból, golyókból kirakása különféle idomoknak, melyek közt és a próbajátszás közt sok hasonlat s könnyű átmenet van. Ide számítható a szalma, káka, hársfonás sat. különféle idomok kimetszése papírból, a papírnak különféle alakokba összehajtása. De hát azokra nézve, melyek pusztán nőgyermekek által teendők, mert itt teljes egyformaság nem lehet, mi lenne teendő, péld. horgolás, kivarrás, kötés, hiszen ezek tanítása férfi tanítónak nem való? Ők ezen leg-egyszerűbben az által segítenek, hogy vegyes iskolában férfi és nő tanítókat alkalmazzanak. „Hja! de csak úgy, ha lehet“, mondhatják talán némelyek. A mikéntre nézve a vélemény s eljárás többféle. Egyik a nagyobb leánykákat alkalmazza a kisebbek vezetőjeül. Másik pedig azt mondja: „ha nincs tehetségében az iskola patronusának, hogy tanítót és tanítónőt fizessen, ha a tanító nős, ennek neje bizassék meg a fentemlítettek teljesítésével; ha pedig nőtlen, úgy egy a községben lakó, becsületességéről ismeretes nőre ruházandó ez eljárás, ki a nőgyermekeket meghatározott napon és időben, a nekik szükséges készségek előismeretében oktassa. Szerintem ilyes kérdések eldöntése, talán alkalmazásba vétele lényeges változást szülne a népiskolák életében.

Különös az, hogy az u. n. nőnöveldékben, melyekben t. i. nem a köznép gyermekei oktattatnak, még tulságos figyelem is fordíttatik a kézi munkára, addig a népiskolákban, melyeknek tagjai az alsó osztály, ha szabad így szól-

nunk, gyermekei, a könyvön kívül semmi más képzési eszközt nem ismernek, holott pedig ezeknek lenne arra inkább szükségök, kiket sorsuk a küléletben inkább önerejükre szorítani kényszeríte; azok, kikre nagyobb mértékben sulyosúl az első isteni elítélés: „fáradtsággal egyed kenyeredet“, erre másként mint puszta szóval nem figyelmeztetnek, azon korukban, melynek természete a fogékonyság, könnyű meg- és felfogás. Az igaz, az egyéni vélemények különfélék. De mindaz, mi pusztán szubjektív, ha a megfontolás mérlegébe vettetik azzal, mi objektív, ezé leend a tulsuly úgy, hogy a kivitel, a sükeres eredmény legvilágosabb bizonyága valamely nézet életrevalóságának. Mig valamely terv keresztül nem vitetett, hasonló azon hajóhoz, mely még a kikötőben van, vagy épen most indult a világtengerre; mindig kétséges, vajjon partra jut-e vagy szirtbe ütődik és elmerül.

Vannak, kik nálunknál többet gondolkodnak e tárgy felett. Hja! nekünk más gondjaink vannak. Kinek kinek vállát önterhe nyomja! De jól esik olykor olykor bepillantani a más kertébe is, hogy annak szépségében gyönyörködjünk, vagy ha talán valami célszerűt találunk annak rendezésében, eltanuljuk, min hasznunkra fordítsuk. Ily formán született e rövid eszmetöredék, melylyel azt akartam röviden elmondani, miként gondolkodnak s tesznek azon tárgy körül jelenleg másutt, mely nálunk is napi beszéd tárgya. —

Zsindely István.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÖK.

Unitaria egyházak emlékezete Máramarosban.

Franciscus Daudis, pastor Ecclesiae Claudiopolitanae et Superintendens ministrorum Hungaricorum per totum regnum Transilvaniae verum Deum in spiritu et veritate Invocantium, Vniversis et singulis cuiuscunque ordinis ac conditionis hominibus praesentes lecturis, spiritum sapientiae et consolationis precatur. Comparuit coram nobis Nobilis et Egregius Georgius Stoyka de Krichsolua cet. exponens, quomodo in animum induxisset ducere in uxorem honestam quandam et Nobilem virginem Annam filiam Ladislai Stoyka cet., id unicum saltem obstare, quod praefata Anna esset Neptis ex fratre uno. Georgius Stoyka autem Nepos ex sorore. Quod igitur fratrum essent nepotes, hoc turbare ipsius animum. Rogavit igitur nos, ut opportuno, secundum Dei Verbum remedio ipsi subveniremus, cum nollet vel conscientiam suam illegitimis Nuptys laedere, vel etiam Ecclesiae Dei scandalo esse. Nos igitur diligenti habito super hac quaestione examine, intelleximus ex Seniore nostro Basilio Szekeressi pastore Ecclesiae in Huzt, qui omnes circumstantias, quae praesens coniugium aliquo modo remorari posse videbantur, aut etiam impedire, summo studio ac fide scrutatus est, comperimus fratrum nepotes esse. Cum autem nec Dei leges nec obstant, quominus Nepotes fratrum contrahere matrimonium possent, cum etiam consobrinorum Nuptias concedant, sicut Iudicum primo*) exemplum manifeste extat: Nam Caleb et Cenas erant fratres, quorum alter, nempe Cenas, habuit filium Axam nomine. Etsi autem Paparum Canones in suo

*) Bir. 1: 12. 13. És monda Caleb: Az ki megveri Kiriathsephert és megveszi azt, néki adom Achsát, az én leányomat feleségül. Megvővé pedig az Óthoniel, Kénáz fia, ki Calebnek öcse vala és neki adá Achsát, az ő leányát feleségül.

jure prohibeant eiusmodi conjugia*): tamen, quia et dispensarunt in similibus casibus ubi splendide muneratum est, et humanae leges nunquam praeiudicare possint et debeant legibus diuinis, quae Leuiticj 18 et 20 capitibus expraessae sunt. Nos praefatum Georgium Stoyka absoluimus ac potestatem damus contrahendi matrimonium cum praefata Anna, modo id faciat in Dno. Proinde universos et singulos Egregios D. Comites, Vicecomites et alios etiam, quorum hoc interest, praesentibus hortamur, ne personas praememoratas ratione et praetextu coniugij huius rebus aut in persona turbare, sed eas pacifice, secundum Dei Patris ordinationem vivere permittant, harum nostrarum testimonio literarum. Datum Claud: 7. july. Anno Dej. 1578.

(P.H.)

Franciscus Davidis, Superintendens.

Eltékindve ez okirat házasságügyi tartalmától, csupán a végett közlöm, hogy legyen egy eddigelé ismeretlen adat az Unitaria vallásnak egykor Máramarosban is virágzására. A pecsét zöld viaszba van nyomva, papirborítékkal. Rajta, a tetőn e betűk: S. T. V. M. mely hogy hivatali felirat: egy tekintetre látszik. Olvasása talán ez volna: S(igillum) ** (in) T(ransilvania) V(ungaricorum) M(inistrorum; legalább az oklevél bevezetése szerint ez. Crimere: halmon álló husvéti bárány, zászlóval, melynek nyele tetőjén kereszt. Paizs forma: a mit honi heraldikusaink, magyarnak neveznek; mellette kétfelől: F. D. (Franciscus Davidis.).

Szilágyi István.

Az 1619-dik év május havában Gyulafejérváron tartott erdélyi országgyűlésnek közerkölcsi ségre vonatkozó törvénycikkei.

„Anno 1619. Nos Gabriel, Dei Gratia Princeps Transilvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus, et Sicularum Comes etc. etc.“

*) Conc. Trid. Sess. XXIV. Cap. V. Si quis intra gradus prohibitos scienter matrimonium contrahere praesumpserit: separetur cet. In contrahendis Matrimoniiis vel nulla omnino detur dispensatio, vel raro; idque ex causa, et gratis concedatur. In secundo gradu nunquam dispensetur, nisi inter magnos principes et ob publicam causam. Lásd: SS. et Oec. Concilii Tridentini . . . Canones et Decreta. Tridenti, M. DCC. XLIV. pp. 226. 227.

**) Vagy ha a F. D-re vitetik: Superintendens Transylvaniensis Ungaricorum Ministr.

Articuli Dominorum Regnicolarum Trium Nationum Regni Transilvaniae Partium Hungariae eidem subjectarum in Comitibus eorum Generalibus, Civitate Alba Julia ad diem 5 mensis Maji. A. D. 1619 indictis et celebratis.

I. Minden egyébb e világi külső állapotunknak igazgatási előtt pedig mivel az ur Istennek sok rendbeli ostorát és fenyegető csapást látjuk és halljuk mind itt magunk között mind szomszéd országunkban: felséged kegyelmes intéséből igen jovaljuk, hogy az egyházi rendeknek intéseket a penitenciatartásról mindenütt szorgalmasan megfogadják és mentől nagyobb buzgósággal az isteni szolgálatban, könyörgéseknek és imádságoknak templomokban való celebráltatásokban józanabban az ártatlan élet mellett minden rendek eljárjanak és életeknek és erkölcsöknek jobbitásával az Istennek felhuzott haragját engesztelni igyekeznének.

II. E mellett az innepeknek megszentelése kívántatik, úgy hogy a nevezetes fő innepek és a vasárnapok megüllettessenek: se maga se szolgálja, se jobbhágya azokon a napokon a dologra ne kényszerítettessenek; menyekzők és egyéb lakodalmak azokon a napokon ne celebráltassanak; utra is senki ne induljon, hanemha bizonyos és elmulthatatlan ok kényszerítene. Sőt akkor sehol prédikáció végeig a városok meg ne szabadittassanak, se bort sohol a déleesti prédikáció végeig ne árultassanak.

Valakik pedig ez ellen cselekesznek, nemes emberen flor. 6, paraszt emberen pedig flor. 2 duljanak az ispánok a vármegyékben: a székelységen a királybirák. Mely pénznek harmad részét magoknak tartván, a két részét számán hagyják és adják azokon a városokon vagy falukon lévő egyházfiaknak kezébe. Mely jövedelmekéből tartozik az város és falu a skhólákat és templomokat megépíteni. Semmi profánus uzusra, sub amissione capitis et omnium honorum ne merészeljenek abból az egyházfiak semmi rendre költeni. Egyházfiakat pedig minden városon falukon, igen hiteles, jó lelkismerettel bíró, zálogos emberekből konstituáljanak, a kik miatt kárt abból a városok és faluk ne valljanak.

III. A lélekkel való éktelen szitkozódás is minden helyekben mivel szörnyen eláradott, noha elég konstitúció vagy on eddig is fellőle, mindazonáltal látván, hogy az emberek attul meg nem szűnnek, végeztük hogy igen megtiltassanak minden rendek között; és hogy inkább elszokhassanak róla: nemes emberen valamennyiszer elmondja, egy egy forintot vegyenek tőle, szolgát és paraszt embert a kézi kalodába tegyenek és délig ott tartsanak. Ha pedig meg akarja magát váltani, 28 pénzzel váltsa ki, toties quoties elmondja.

Mely dologért minden városokra, falukra bírák eskütt polgárokkal együtt viseljenek szorgalmason gondot és személyválogatás s kedvezés nélkül minden rendeken exigálják és az egyházfiaknak adassék a feljül megírt mód szerint.

A nemes embereken a viceispánok, a székelyeken a királybírák exigálják, de tartozzanak a falusi bírák erre számot tartani. Urak, főemberek magok becsületiért tartozzanak lelkek kötelessége alatt minden alattok valókkal ezt a végzést megtartani és a feljül megírt büntetést exequáltatni és oda a hová rendeltetett, konvertálni.

IV. Noha minden cégéres vétkekben élő emberek felől végzetett egynehányszor, hogy megbüntettessenek: de hallatlan panaszkodások vagynak sok helyeken, hogy meg nem büntettetnek, vagy ha megbüntettetnek is, nem az Istennek törvénye és nem az ország végzése szerint vagyon büntetések, hanem csak birsággal, fizetéssel menekednek meg.

Végezzük azért mostan is ujabban: minden cégéres vétkekben élő emberek, ugymint gyilkos, házasságtörő, Isten nevét szidalmazó, káromkodó, hamisan esküvő, tolvaj, orv, bűbajos és több efélékhez hasonlók a tisztviselőktől személyválogatás nélkül a bűnöknek szörnyű volta szerint, valamit érdemlenek, megbüntettessenek és birsággal, fizetéssel schol tisztek vesztése alatt vétkeket meg ne szabadítsanak, vagy szabadíthassanak.

V. A nőtlen személyek is pedig ne birsággal, hanem vesszőzéssel büntettessenek és az ekkléziát azután tartozzanak megkövetni. Ha pedig az olyanok egymást elveszik, meg ne vesszőztessenek, hanem az ekkléziát tartozzanak megkövetni.

Szabolcs és Szatmár vármegyék régi végzései a szitkozódók, ünneprontók és fajtalanok ellen.

I.

Anno 1653. die 5. Decembris. A nemes Szabolcs vármegyének deliheratuma a latroknak, szitkozódóknak büntetések felől im czek:

Tudniillik:

Ördögadta, ördöglelkü, ördögteremtette, ördöganyáju, eblelkü, eblitü, ebanyáju, es se l e k ö h ö d é s e k *) és több éktelen szitkozó-

*) Betűhíven leírt két szó: előttem ismeretlen.

dások, hogy ha kik ezekkel s ezekhez hasonló több káromkodó szitkozódásokkal találkozónak szitkozódni, valakitől meghallatnak, lelkek sérelme alatt tartozzanak a bírának bemondani, a bírák a földesuraknak.

Igy az első szitkozódásért a piacon való kézi kalodába szegeztessek, ott predikációt hallgatván, a furatossal azután jót tizenketőt rajta csapjanak, azután ekklézsiát kövessen érette. Ha ezzel is meg nem szűnik, hanem másodszor is ezen rút szitkokkal szitkozódik s valakitől meghallatik és a bírának bevádoltatik, a bíró tiszti szerint a földesuraknak adja értésére, a földesura fogassa meg, vasba veresse, megsanyargatván pálcákkal megveresse, ekkléziát is követtesen vele. Hogy ha pedig a bírák elő nem adnak eféle szitkozódókat a földesuraknak s büntetetlen maradnak, a nemes vármegye ispánja citáltassa a bírót érette és törvény szerint megbüntesse illendő büntetéssel.

Hogyha pedig a bíró a földesurnak értésére adja és a felül megírt mód szerint a földesur meg nem bünteti, a nemes vármegye ispánja citáltassa az olyan földesurat, hogy azt az ő gonosz malediktor jobbágyát a nemes vármegye élébe statuálja, a nemes vármegye deliberációja szerint mind a földesur, hogy meg nem büntette a malediktort, mind a malediktor büntetessék meg.

A pajkosok *) pedig, a kik kurvákat tartanak s kurvákkal együtt megtaláltatnak s megfogatnak, erősen hóhérral megverettesenek; a kurváknak az orrok első kimenésekért ugyanakkor el is metszettesenek, hogy legyen az ő kurvaságoknak jele rajtok. Hogyha másodszor is kimégyn az olyan bélyeges asszony, s kézbe akad, tehát minden kedvezés nélkül a vízbe vettessék vagy feje véttessék. A pajkosoknak büntetések lészen flor. 12.

A kik latorságok, kurvatartások nyilván lészen: azokat az ispánok, a vármegye bírái tisztek szerint tartoznak megbüntetni és megvenni a pénát; hat forintját a magok saláriumjára rendelte a nemes vármegye, hatát a nemes vármegye szükségére.

A mely pajkos meg nem akarja adni, hóhérral megverettesék, azután ekklézsiát kövessen. A holott a bíraktól eltitkoltatnék a gonoszság, tehát a predikatori rend tartozzék esperes uramnak értésére adni, az esperes a nemes vármegyének. Vagy ha olyak talál-

*) Hihetőleg távol tanyákon laktak nemesek, kik a községeken kívül élvén, a pusztákon szabadon garázdálkodtak és fajtalankodtak. Ma is ily betyárféle emberekre ruházták szomszéd vidékbeliek a nyíri pajkos címet.

tatnának, a kivel a birák nem birnának, ispán uraméknak a birák tartozzanak hirrre tenni.

A faluban való paráznság, az elébbeni rendtartás szerint büntetessék törvény szerint: a biráknak is az egy forint büntetést megengedtük.

II.

Anno 1677. die 6. Decembris.

Az innep (vasárnap) rontók, káromkodással éktelenül szitkozódók nős és nőtelen paráznak ellen Szatmáron a nemes vármegyének tetsző egyezéséből minden renden, karban s állapotban lévőknek kiadatott szentencia. —

Látván s vévén eszekben minden jó lelkű istenes emberek, hogy a nagy szorongató inség és közöttünk közönségesen megfeneklett, Istennek számtalan büntetési egyedül csak bűneinkért nyomtának el bennünket: méltó hogy gonoszságinkért reánk megharagudott Istenünknek orcáját magunk igen megalázásával, bűneinknek siratásával és elhagyásával engeszteljük.

Többi között a szombatnak megrontása, az ur napjának meg nem ülése, szentelése, halálos vétek vala a Mózes által kiadott törvény szerint, még ma is a jó rendű keresztyén országokban nagy kegyességgel az urnak napját meg szokták ülni, kinek a magyar nemzetben és hazában nincs semmi tekinteti, és a több hat napoktól megkülönböztetése nem levén, éreztük Istenünknek lángoló haragját reánk szállani.

Rendelte a n. vármegye, hogy a vasárnapok Isten kívánsága szerint való megszentelése minden városokban, falukban felállítassék; rabotás munkák széjjel járások, dorbézolás, lakodalmazás azon napon megtiltassék. E végre már a szatmári vásár is szerdára vitetik által, hogy annyival is az emberek ne kényszeríttessenek járni. Az elmulhatalan kénytelenséget interim meg kell gondolni.

2. Az egeket s angyalokat irtóztató és Isten ellen való már mindenektől, nagyoktól s kicsinyektől, férfiaktól s asszonyoktól szokásba ment káromkodó szitkokat: attával, teremttével, parancsoltával s egyéb iszonyúságokkal a teremő Istent szemtől szemben való szidalmazásokat most ujonnan a nemes vármegye tilalmaztatja, úgy hogy valakitől meghallják, akár paraszt akár nemes embertől: elsőben fa lóra ültetik és ott egy vagy fél napot penitenciáztatván kell lenni; ha másodszor ugyanattól meghallják, a pelengérben megvesszőztatik; ha harmadszor is azont követi, kövel agyonveretik vagy feje vétetik. A ki mástól

meghallja e káromkodásokat, vagy a bíráknak vagy a kiknek illik, megmondja; a ki pedig eltitkolja, hasonló büntetése leszen.

3. Mivel a paráznaság igen eláradt e nemzetben, a nők paráznak, kik a szent házasságbeli kötelességeket hátra hagyván, fertelmes életben taláztatnak, halállal büntettetnek; a szabad személyek pedig a paráznaságért elsőben megpelengéreztetnek, annakutána ha ebben taláztatnak, a magistrátusok gondot viselnek rólok.

Közlí Kiss Áron.

Nánási emlékirat.

(Vége).

XV. Hivatalom lőn Sz. Mihályra, holott 1. may. 1669. proponálván így alkuttam megh: pénz fl. 50. buza cubul 30, fele tiszta fele abajdos. Széna 30 boglya. Örlés 16 köből. Fa 6 szekér. Őszi tavaszi szántás 8 köből. Egy porci akár fl. 6. Gomolyát turónak. Minden házas ember 4—4 kéve nádat. Partialisba ló, szekér. Viaticum d. 50. Generalis d. 99. Vaj 2 font. Temetéstől fl. 1. Eskütéstől fl. 1. Kereszteléstől tyuk, kenyér. Nagy János Hadnagy, eskütt társai: Nagy András, Kóczán János, Nagy Demeter sat. Ez alkuvásnak és szegődségnek mellé költözém 4. may. igen nehezen a feltebb említett zenebona miatt.

Sz. Mihályi auditorim név szerént 135. nus Funerum. A. 1669. 2. A. 1670. 7. A. 1671. 3. A. 1672. 4. nrus parentum et baptiz. A. 1669. 27. A. 1670. 67. A. 1671. 37. A. 1672. 21. nrus capulator. A. 1669. 6. 1670. 11. 1671. 11.

Oskola mesterim Sz. Mihályon Paulus Keresztúri, elszőkött. Steph. Dobszai. Mich. Thótfalusi, elküldöttük. Joh. Böszörményi, elszőkött. Georg. Joh. Tolcsvai, ez böcsületes ember volt, igen szépen éneklő. Sam. P. Szepsi elszőkött.

Ebben az Ecclesiában Isten igen szép kedvességet adott vala, magam is igen szerettem vala itt lakni és nagyobra való vágyódásomért ki sem mentem volna, hanem egy Virágh Gáspár nevő a széna fizetésemet csalárdul hozván megh fascínálá az embereket, kit az után megh bánván egész faluval valóban valának rajta, hogy megh marasszanak. Az espereshez is egy néhány utat tettek, de azért semmit nem tehettek, mert a mely Predikátor nekem succe-

dál vala, annak ki lesz vala maradása; azért nekem is ki kellett bontakoznom.

Innen azért voltanak szép hivatalim.

XVI. Hivatalom lön Ujvárosra ilyen levél által:

Szolgálunk kdnek! Isten sok jókkal áldgyja kdet! Tiszt. Rápóti Mih. uram! Kdet ilyen dologh felől kelletik requirálnunk, mivel halom kdnek böcsülletes jó hírét nevét, kívánnók Istentől, hogy kd a mi lelki tanítónk lenne, kdnek köztünk való fáradozásáért jámborúl megh is fizetnénk, kérjük azért kdet, ha kd magát valahova nem ígérte, ebbeli szolgálattyát töllünk megh ne vonnya, hiszem itt léssen a Partialis, akkor minden jót végezhetünk, ha kednek kedve van hozzánk. Mely dologról várjuk a kd tudósítását. Datum in Ujváros 11. Mart. 1670. kdnek jó szívvvel szolgál az uyvárosi főbiró, Löki István, tanácsával együtt.

Mivel ebben az Ecclesiában régtől foghva kíváncsoztam, engedék vala ennek a hivatalnak, de az én irigyeim az ő ellenem való szokások szerint azt elbonták, és ugyan az előttteni Predikátorjokat magoknak kedvek és akarattyok ellen megh hagyák, mert a ki a Királynak baráttya, nem árt annak a törvény.

XVII. Hivatalom lön Téghlásra ilyen levél által.

Szolgálatunk után jó egészséggel áldgyja Isten kdet. Kdet kelletik nagy bizodalommal megh találunk az mostani állapotban, kd állapottyát is értvén a Sz. Partiális gyűlésen mutatták ő kmei Németi uramnt az uyfalusi Predikátort, de a mint értjük, nem fog ő kme el jönni, ha kd e mi szegény helyünket szeretné, mi kdet a Predikátorságban szeretnők, kd azért hozzánk való indulattyáról tudósítván, mi azon leszünk, hogy mindeneket jó renddel végezzünk. Legyen Isten kddel. Költ Téghláson 1672. 26. Mart. Kdtől jó választ vár Téghlási Hadnagy Sós Mih. Tanácsával.

Ez hivatalra nem lehetett hajlanom, mivel volt rendeltetett Predikátorjok.

XVIII. Hivatalom lön Dobra Zakány István által, ki Partialisunkon compareált, mivel az előtt is laktam itt — vide a jövedelmet pag. 80. igaz hogy valamivel jobbitották úgy mint szántással és a fizetésemnek rendesebben való beszolgáltatásával és a Parochiának megh építésével és egyéb jó akarattal A. 1672. 27. Mart. mikor velek megh alkuttam.

Második lakásomban itt való Auditorim név szerint 155. Nrus Copulator. Dobiens. in secundo introitu 23.

„ Parentum et Baptiz sat.	„	„	89.
„ Funerum	„	„	21.

Oskola mesterim 1. Csiffi Ferencz, 2. Tarczali György.

Ebből az Ecelából sok szép hivatalim lőnek, noha a bizonyos dologh hogy a Dobi hallgatóim is valóban szívesen marasztottak, de mivel Mihály deák fiamért Debreczenhez közelebb igyekeztem, azonban a németek Persecutiója is tul a Tiszán igen eláradt vala, hogy az idő tájban már sok szép Ecelák, minémű a Thokai Tarczali, Kereszturi, Liszkai, Pataki, Mádi, Tállyai, Szántai, Szerencsi, Kassai és ezek körül valók a Tanítóktól megh fosztattak vala, félvén én is attól, hogy ma holnap vagy exturbáltatom vagy Kassára citáltatom mint sokak, azért igyekeztem ki menni, hogy lehetne csendes lakásom, egyébaránt szerettem volna itt való lakásomat és valóban megh is bántam bontakozásomat, mivel hogy sok szomorú változásokon forgottam, miolta innét ki bontakoztam, ebben pedig az helyben még eddigh a lelki tanító megh maradott.

XIX. Hivatalom lön Uyvárosra ilyen levél által:

Minden dolgaiban és szándékiban való boldogh előmenetelt kívánunk Istentől kdnek. Böcsületes jó akaró urunk, kdet bizodalmasan találók megh, mivel Istennek kegyelmes gondviseléséből a Predikátorok változásának ideje im elközelget, azomban tudhattya kd, hogy mi is Lelki pásztor nélkül nem lehetünk, hallván azért kdnek böcsületes hírét, kdet szeretettel kérjük, ha minket szeret és e mi szegény Ecelésiánkat, ne vonnya megh magát töllünk, hanem lelki tanítójul mi hozzánk méltóztassék el jőni; kd pedig minden dolgokról minket tudósítani el ne mulassa, arról is, ha kd ott megh maradott-é avagy nem, melyekről kd tudósítván Tiszteletes Püspök uram ő kmét, eleve megh keressük és onnan is micsodás válaszungk leszen, kdet tudósítani el nem mulattyuk. Ajánlom kdet és dolgainkat az jó Istennek. Datum Uyvárosini d. 2. Febr. 1673. kdnek jó szívvvel szolgál az Uyvárosi substitut. Bíró Rhédai András tanácsával együtt s kdtől örvendetes választ vár.

Ujabbán ezután más levelekkel hasonló jó indulattal 30. Mart. 1673. megh találunk hogy lennék nyugott elmével, mert fel tett szándékjokat megh nem változtatták ilyen conclusióval: kdnek tiszta szívvvel igyekezik szolgálai az Uyvárosi Fő bíró Végh Máté, tanácsával együtt és örvendetes választ vár.

Ezeket a szép Uyvárosi hivatalokat mivel láttam Isteneseknek lenni és nagy szeretetből valóknak, mert ez előtt is tisztességesen hittanak mint a 140 latuson megh láthatni, azért örömet vettem volna, de a Fraternitas nem engedett, miért: aláb majd megh jelentem pag. 152.

XX. Hivatalom esék Sz. Mihályra.

Mivel a mint fellyebb jelentém pag. 139. Isten szép kedveséget adott vala ebben az Ecclesiában, azért ujabban megkeresének levelekkel és tisztességesen, hogy másodszer is vissza mennék, ilyen irások által hívának:

Isten ő Fge kdet Sz. szolgálattyaiban boldogítsa, kívánnjuk. Böcsülletes Rápóti u. az előtteni kdhez való elménk, jó igyekezetünk semmiben még mostan is meg nem változott, noha a kd elméjében is meg nyugottak vagyunk. Nem itéltük szükségesnek, hogy az ideigh kdet búsítottuk volna, hanem vártuk a terminust, azért tellyes elmével azon vagyunk, hogy lelki Pásztorunknak kdet még egyszer vissza hozzuk és mi mást sem keresünk kd helyében, mert ugy ismerjük, hogy kdnek az sem kisebségére, sem böcsstelenségére nem szolgál, sőt böcsülleti nevededik kdnek azzal hogy életében hallgatóihoz kd vissza szál. A mely böcsülletes oskolamestert nekünk kd commendált, ebben is a kd jó akarattyaát értvén, ő kmét meg fogadtuk. Legyen kd várakozásban és rövid időn kdet meg fogjuk keresni. Az ur oltalmába ajánlyuk a kd életét. In Sz. Mihály, 16. mart. 1673. kdnek szeretettel szolgál Bak Gáspár, Sz. Mihályi hadnagy, tanácsával.

Ez hivatalt nem acceptálhattam, mivel eléb meg kerestek volt az Uyvárosiak és azoknak ígérkeztem volt, mert egyébaránt ezekhez vissz jöttem volna mind az ismeretességért mind pedig azért, mert szép frequens Eccla volt, és a fiamnak is gondviselésére Debreczenbe inkább oda érkeztem volna. Isten ezután más hivatalt is ada.

XXI. Hivatalom lön Hatházra ilyen levél által:

Szolgálatunkat ajánlyuk kdnek. Isten minden jókkal áldgya kdet, kívánnjuk. Kdet kellett ez levelünk által requirálnunk, mivel ugy esett értésünkre, hogy a Sz. Korona kdet Böszörmény várossába rendelte volna. Azomban az is esék értésünkre, hogy a Böszörményi urak azon volnának, hogy e mostani Predikátorokat közzülök ki ne bocássák, marasztották is, és Püspök urat e dolog felől requirálták is és ő klme halasztotta a következő Partialisra. Azért édes Rápóti u. mivel mi is Dobr. ut köztünk nem maraszthatyuk meg, ehhez képest ha kd ott a hol most lakik, szót nem adott avagy más helyre, és ha Böszörményi Predikátor uram is helyben maradhat a Sz. Korona engedelmeből, mi kívánnjuk s kérjük is kdet e mi gyülekezetünkbe lelki tanítónak, kiről suo tempore requirállyuk is levelünk által a Sz. Koronát, csak kdnek ez aránt való válasz adását vehessük, kdet azért mint böcsülletes urunkat kérjük, mely karban legyen kd dolga és mi akarattya, levele által tudósítson kd

bennünket, hogy tudhassuk magunkat mihez accomodálni. In reliquo kívánnuk, hogy Isten kedet jó egészségben éltesse. Datum in Hatház d. 10. April. 1674. kednek szeretettel szolgál Szabó Miklós, Hatházi fő Hadnagy, tanácsával együtt.

Dobról ilyen szép hivatalimnak egyiknek sem állhaték mellé, mivel a Bösörményi Predikátor Debreceni Ján. u. ott nem akara maradni rész szerint felesége miatt, rész szerint pedig mert ebben az időben keserves Persecutio volt felső és alsó Magyarországbán és az hajdú városok Rebellálások után, hogy valamennyin gratiát találnak a király előtt, vissza szállottak, de hogy tovább is még Párt-ütésre kaput ne talállyanak, németh Praesidiumokkal megh terheltek, azok között legjobban Bösörmény és félt az akkori Tanító tovább ott maradni, azért irtanak a Partialisra egy levelet, kiben kérték a Sz. Partiálist hogy oda is böcsületes Predikátort rendelnének. Az akademikusoknak renddel offerálá Nógrádi Mátyás akkori Senior Debreceni Partialisunkban 1674. d. 14. Mart. de féltvén a jámborok magukat, egyik sem méne el, hanem talán azt gondolván, hogy én ithon tanúlt Atyafiú nem leszek olyan kár, mint egyik Akademicus, engem törvény szerint közönséges voxolás által rendelének Bösörménybe (ez már, a mit mondék a 149 látuson, hogy majd megh jelentek, a miért Uyvárosra és azon kívül való hivatalomra edgyikre sem mehettem). Ide azért hogy kedvem akaratom ellen menék, mint laktam, hogy laktam ott, im megh jelentem.

XXII. H i v a t a l o m Rác Bösörményben.

Ezek a Sz. Partialist hogy levelek által megh keresték, engem nem kívántak (én sem bizony Bösörményt). Hanem a mint íram törvény után kelle oda mennem, azért vissza indulván, a Sz. Partialis bocsátott böcsületes Atyafiakat Vályi Gáspár és Bösörményi István u. mellettem a városhoz, hogy ő klmek commendállyanak Partialis neve alatt, kik ezt véghez vivén ő klmek acceptálának, és kívánák hogy más nap reggel Pénteken proponáljak úgy mint 16 mart. 1674. mely proponálásom után minémű Contractusom volt Notarius kezéből 20. April. 1674. igy adatott ki.

Tisz. Rápóti Mih. u. ő kme esztendeigh való fizetése, mely igy következik.

Kész Pénz flor. 100.

Buza kölessel, árpával együtt Cub. 45.

Egy vén ártány.

Egy veder turó.

Két kő só.

Elegendő fa.

Elegendő örlés.

Ezek az accidentiákon kívül, többiről várja ő kme jó akaratunkat.

Böszörményi auditorim kik és mennyin voltak, nem tudhatom, mert soha az egyházfiak a lajstromot kezembe nem adák, úgy tudom tized számra voltanak 21 tizedben, egyik egyik tizedben 15 18 20 és 25 bokor emberek is voltak, feles hallgatóim voltak azért itt.

Nomina parentum et baptizator. 1674—76. nro 213.

Nomina funerum R. Böszörm. nro. „ 49.

Nomina copulatorum „ „ 36.

Oskola mesterem volt Pelsőczy István, igen szépen éneklő legény, kit két ízben tartottak 6 eszt. ez helyben.

Eddig soha egy Ecclesiában sem laktam olyan keserves bánattal és nyomorúsággal, böcstelenséggel mint ebben.

1. Búsulásom ez volt hogy édes gyermekimmel, feleségemmel itt nem lakhattam, mivel a Németh, Praesidium miatt végh helyé tette vala és sem a Töröktől sem a Kurucoktól való félelem miatt nem volt bátorság, és ha valakit kívül kaphattak a városon vagy levágtak vagy megh sacoltattak, vagy megh fosztottak, engem egykor Debrecenben utazván feleségemhez, gyermekimhez 1675. Jan. 5. megh sacoltattak a Kuruczok és sok böcstelenséggel illeltek, egyik helyről másba hurcolának, kit sok volna megh írnom, az előtt is még el vonák 2 ejusdem 21 forintomat és 20 pénzemet, kit a feleségem táplálására küldék vala Debrecenbe.

2. Bántódásom ez volt hogy igen nagy színes hazugsággal egy Gönczi István nevű Predikátort mellém beszéllének hogy már jó akarattukból tartják, és ha otthon nem leszek vagy beteghségem lesz, szolgállyon érettem, de addigh hajtogatá az emberek elméjét, hogy szintén olyan Predikátorrá tevő magát mint én voltam és fizetésemnek felét nem csak el voná, hanem rendes fizetésemből is rajtam el húza egy néhány forintokat. Igen jó borivó volt, a felesége piaczi hús; ki miatt nagy kedvetlenségbe juték, hogy aligh folyó esztendőmből is ki nem tolnának miatta. Azonban véle való conversatióm gyűlölséges volt, hogy néha siróban ejtett, mivel nagy akaratú ember volt, az tanításban mennyi fogyatkozási voltak, notáltam; soha semmiben szép rendet és igazságot velem nem tartott, hanem arra igyekezett, hogy megh csalhasson és magának hirt nevet szerezhesen és még arról is tanácskozott, hogy a Parochiából ki tudhasson, egy szóval csak azon fortélyoskodott, hogy engem ki turhasson és maga maradhasson, de Isten mind ezeket nyakába fordítá, neki ki kelle

menni, én pedig (noha nehezen) az ő álnok fortélyja miatt, de ugyan ki töltém esztendőmet

3. Nyomorúságom volt a Németh Praesidium miatt, kik titkon tanításomat hallgatták, ha valami ellenek valót abban találának és Pátert is tartván magokkal, az okot igen keresték, hogy valami szín alatt belém bojtorkodhassanak, kitől Isten oltalmazott, de csufolásokat, lopásokat és egyéb ellenem való cselekedeteket el kellett nyelnem és szenvednem.

4. Nyomorúságom az volt, hogy kicsiny fizetésemet be nem szolgáltatták, sem azt nem, mit az előtteni Predikátoroknak adtak sem pedig azt, a miben velem megh szegődtek, hanem az mai napigh oda vagyon.

5. Hogy némely Auditoraimtól igen nagy böcsstelenségben tartattam, így a Hadnagytól, Fekete Mih. a Notar. Bényei Györgytől és némely tanácsbeliektől ugymint Mátyus Andr. Thót Andrástól; ezek nem csak nem becsültek sőt valami dolgom a tanács előtt volt, ha lehetett, megh gátolták és egy fondor Szabó István nevővel együtt az embereknek elméjeket arra hajtották, hogy statiomból ki nyomhassanak, kit véghez is vittek. A 1676. d. 24. apr.

Ezért költöztem Debreceni házamba, mivel pedig az Atyafiak közzül, mint másutt irtam, irigységek volt ellenem az Isten ajándékiért és kicsiny állapotomért, azért igen színesen megh fosztának esztendeigh ki meneteltől, mely esztendőben drágaságh levén a hazában annyira hogy egy köből buzát fl. 6 és fellyeb is eladtak, egy köből árpát flor. 4—5, hasonlóképen a kölest is, azért a pénzes kenyér, fa, őrlés, ruházat és egyéb fizetések, költségek miatt ruhámat, ön edényemet, ezüstömet, marhámat, 22 könyveimet kinszeríttettem eladni és maradék kevés jóval ily keserűre fordula ott való lakásom.

Tanúld megh: valahová tisztességes hivatalod nincsen és valamely Ecclesiában a Partialis mintegy erővel vet mint az ur borát, ott nyomorúságos életed és állapotod lészen.

El fogyván esztendeigh való vacatióm sem éheztem, sem szomjúhoztam és midőn a Debreczeni templomban predikáltam, azt Isten kedvességemre s böcsültemre fordította annyira, hogy ezeknek commendálásokból, a mikor a Fraternitásnak Partialisa lőn Debrecenben A. 1677. 17. Mart. sok felé való hivatalim voltanak és nevezet szerint szép Ecclesiákba kívántak a Fraternitástól, u. m.

1. Az Eszláriak kértek.

2. Az Balkányiak.

3. Szívesen az Uyvárosiak instáltak, hogy a Fraternitás becsásson közikben oda, mivel az előtt is egynehány izben híttanak.

4. A Nádudvariak, de ezekre egyikre sem bocsátának az irigységgel tellyes Atyafiak, mivel úgy gondolom magamban, hogy az ő tanácsok ez vala, hogy az társaságból ki mennyek: azért hogy ne láttassanak semmit adni, offerálak ezen Partialisban a Hatházi Ecclesiát, ki valóban nagy veszedelemben forgott és nekem igen nagy romlásomra volt, mint majd írásomból megh tetszik, ki sem akartam menni, de megh izené a Fraternitás: ha ki nem megyek, más sem lesz az idén. Azonban vagyon olyan, a ki kézzel kapja. Ezek igaz dologh, örömet vettek mint másszor hittak is. Lásd ezt pag 151. és magam is szerettem volna, de hogy utolsó puszulásához közelgett, irtóztam tőlle.

XXVII. H i v a t a l o m lőn Hatházra ilyen levéllel:

Szolgálatunkat ajánlyuk kdnek, mint böcsülletes jó akaró urunknak. Isten kdet minden jókkal áldgya megh, kívánnjuk. Kd levelét igen böcsüllettel vettük, és hogy a Sz. Partiális kdet közinkbe rendelte, értyük; és hogy kd. bizonyos terminust praefigál, melyre misoda alkalmatossággal jöhessen közinkbe kd, kívánnya, arról kdet tudósittjuk. Azért böcsülletes urunk a kd, előtt nyilván lehet, mostan mi alkalmatlanok vagyunk arra, hogy Debreczenbe emberünket szekérrel, marhával bocsáthassuk, tudnánk a dolgot, ha módunk volna benne, hanem így gondolkodtunk felőle: Hadnagy ur ő kme házánál lakik Debreczenben egy emberséges ember, ugyan városunkból való és gyakorta jár ki, kértük ha kd ki jő, hozza el kdet. Annak felette Debreczeni szekerek is majd minden nap jőnek erre Kállóban. Továb már állyon kd böcsülletes jó akarattyában mi módon akar ki jőni és melyik szekeren, mi kdet a praefigalt terminuson jó szivvel láttyuk és kívánnjuk hogy Isten hozza jó egészségben, békességben kdet. Datum in Hatház d. 21. Mart. A. 1677. kdnek szeretettel szolgál Juhász András Hatházi fő Hadnagy, tanácsával együtt.

Ki menvén a Hatházi Ecclesiába A. 1677. April. 11. proponálék, azután ilyen képen megh szegődém:

Pénzt flor. 70.

Tiszta buzát 12. köblöt. Rozst 18 köblöt.

Két porcít sive flor. 14. Egy vedér turó sive flor. 2. d. 30.

Szénáért 14 kaszást felgyűjtik magok és be is hordgyák.

Örlés 25 malom mérő sive flor. 3. Fa elegendő.

Eskütőtől flor. 1 Temetéstől is annyi. Kereszteléstől tyúk, kenyér.

Ez alkuvásban forgottak Juhász András Hadnagy, Bajdó István, Szűcs Mihály, Sánta István, Borbély András, ki hites notárius vala.

Mándoki az Pestisben meghalt. Steph. Uyvárosi. Steph. Bitai feleséges. Partialisba jöve velem Debrecenbe és hirtelen utban ott ben meghala. Paulus Szentpéteri, ez a futás miatt fél esztendőre elmaradt tőlem. Steph. Bicskei, nem volt régen ilyen ékesen éneklő mesterem, de igen állhatatlan elméjő volt, azért esztendejét itt is félben hagyá.

Nomina Copulator. Földesiensium ab A. 1678—83. nro. 31.

Nomina parentum et baptiz. 96. Nomina Funerum 64. az Pestisben mind öszveséggel azokkal, kiknek nem predikáltam, halának megh szám szerint 132.

XXX. Hivatalom lőn még is Téghlásra A. 1684. d. 22. Martii. Debreczeni Partialisunk alkalmatosságával, de a Sz. Fraternitás offerálá Bajomt és az atyafiaknak beszédek erre hajta, mert magának kedvem s szándékom volt hogy acceptállyam, mert a sokszori hivatalból concludáltam kedvességemre lenni.

XXXI. Hivatalom esék Bajomban Ao eod. d. mart. 30. Vocatione expressa, de itt első esztendőmben érkezék sok bajom, Isten tudgya tovább mi következhetik.

Földesen tisztességes lakásom és nyugodalmas volt Auditorim résziről, mert

1. Emberségű tudó emberek voltak.
2. Mert négy esztendő alatt gondviseletlenséggel nem vádoltam.

3. Mert a cultusban is szép szorgalmatosságok volt, noha öt és hatodik esztendőben a hadas időnek forgása miatt és fogyatkozások miatt csüggedni kezének. Honnan talán ki sem bontakozom vala, ha mellém iskola mestert tarthatnak vala és öt esztendeigh ki szolgáltatott rendes fizetésemet el nem vonzák vala.

Itt való szomorúságim és háborúságokkal tellyes lakásim im ezek voltak:

1. Mivel iskola mestereknek kicsiny fizetése volt, azért nem mindenkor akadt iskola mesterem: ki miatt néha az egész cultus nehányszor pedig (mivel nekem az éneklésben való ajándékot az ur Isten nem adta) fél részt ment véghe, ugy mint éneklés nélkül.

2. mivel igen megh fogyatkozásnak Földesi Auditorim, azért hióim számára pénzért kellett daráltatnom.

A. 1678. Die 28. Aug. feles Törökök szállván a faluban, nekünk is volt nyughatatlanságunk.

D. 30. Octob. hasonló állapotunk volt és a Sz. vacsorával való éléstől is el tiltattunk.

A. 1679. ab ult. Apr. keserves nyilallásban feküttem két hétig.

D. 17. May. Rápóti János öcsém halála. Ezen esztendőnek Jul. Aug. September nevű hónapjaiban keserves pusztító dőgh halál volt. Ebben eltemetém: 1. Kata leányomat. 2. János fiamat is eltemettem. 3. Borka húgom, Rápóti János öcsém leánya, 27. Febr. Debreczenben Bányász Jónástól eltemettetik.

Die 13. Dec. Partiális nálam volt.

A. 1680. 15. Jan. A kurucok marháinkból elhajtának.

D. 6. May. némely javaimmal kényszerítettém Debreczenbe költözni. —

D. 5—6. Sept. feles talpasok szállván a faluba, rám is szállottak. —

D. 28. Sept. nehéz betegséghbe esém, tovább feküdtem egy hónapnál, és kicsiny reménységem levén megh gyógyulásom felől, gyermekimet is egyben hívtam vala.

A. 1681. d. 16—18 Mart. egy tized kurucz rám száll, kik gazdálkodásra kényszerítvén, az marháimban is kárt tesznek.

D. 15. Jul. a Kuruczok három szekér árpámat a mezőről behozattyák és elnyomtatván, az szemet mind el viszik.

D. 20. Aug. elfutánk B. Uyfaluban, hallván olyan hirt, hogy az erdélyi m. Fejedelem Apafi Mihály megh indult és Szolnok felől feles magyar és török hadak felénk jönnek; ott laktam magam usque ad 15. Sept. E futásban mivel sem szekerem sem járó marhám nem volt, minden ház- kézbeli portékat elvesztém és 15 kas méheket elprédálák, apró majorságimat részszerint az haza kapdosó lakosok, rész szerint az ott csavargó 5 nyomtató Kuruczok megh emészték. Három vermeimet felbonták, életemet és házam szükségére való javaimat kiszedvén, mindenemet megh emészték és maradék pusztá házzal életem napjaiban negyedszer ezzel, már Dobon egyszer a Némethék miatt, másszor Nánáson a Tatárok miatt, lásd pag. 92. harmadszor Hatházon, holott a Kuruczok felégették házamat és kevés jómmal maradtam vid. pag. 166. és most negyedszer.

D. 16. Oct. Bajomban futánk de más nap vissza szállánk, mert olyan hirt hallottunk vala, hogy az erdélyi m. Fejedelem megh fordulván feles török hadakkal jönne.

D. 2. Nov. keserves nyilallást szenvedtem, hasonlót 28. Dec.

A. 1683. 4. Jan. keserves nyilallást szenvedék. 18 ejusdem a feleségem is ágyban fekszik.

D. 2. Febr. a Törökök 15 lovakkal reám szállnak, szidalmaznak és némely javaimat elviszik, némelyeket ellopják.

D. 21. April. A Kurucz és Tatár hir miatt elfutánk B. Uyfaluba, honnan ismét 27. vissza szállánk, de a feleségem az apró

Auditorim itt mennyin lehettek számokon, neveken, nem tudhatom. Tized számra voltak 7 tizedben, mivel igen elfogytak vala rész szerint fegyver miatt, rész szerint a Kuruczoknak kóborlása és a Németh Praesidiumok rajtok való forgása és lakása miatt, kik miatt mezejeken nem élhettek, és semmi kereskedést nem követhettek, marhájakból is ki pusztultak annyira, hogy egy fejős tehénnél, két ökörnél több nem volt, hanem lovakat tartottak kettőt, egyet, felyebb hármat. Félelemben olyban voltak, hogy kis kertekbe fegyver nélkül nem járhattak, sőt az ivó vizet is fegyveres németekkel hozták be. A toronyból s kapuból soha meg nem szakadott az esztráza.

Nomina Parentum et baptiz. A. 1677. 10. Numrus Funerum 6. itt senkit nem copuláltam.

Oskola mesterem Paulus Szentpéteri, igen szelid jámbor iffju. Itt esztendőt nem töltheték, hanem a mitől féltém és a mire nézve ide menni nem akartam, az esék rajtam, noha mind ennyi veszedelem között is igen megh szerettem vala a lakást, mert a Németh praesidiumtól is szenvedhető injuriát viseltem, noha félvén tőlök igen őrizkedtem, az hallgatók pedig el szegényedvén igen szelidek voltak hozzám, a sok szép veteményes kertek is recreatiómra voltak, egyébiránt bizony valóban terhes lakásom volt.

1. Azért hogy a nép semmi jó akarattal nem lehetett, mivel elszegényedett volt.

2. Hogy szék húst két hétben, háromban találtunk.

3. Mert ki menni szintén olyan veszedelmes volt mint Böszörményben.

4. Mert éjjel nappal fenyegettek a Kuruczok hogy fel égetnek, fegyverre hánynak és elpusztítanak, mely be is telék, mert 3. Decemb. Téghlászhoz szállának feles magokkal és Hatházt elfoglalák, azután 5. Dec. Böszörmény alá menének és az egész város 6. Dec. elfuta. Azért hogy mondák, a Németh hadak most költöznek Tokajnál által: én is szegény feleségemmel, gyermekimmel Téghlászra futék annyi jószágommal, kit a hátamon elvihettem, azután négy Téghlási gyalog embereket fogadék, hogy fizetésért valami javaimat ki hozzák, de migh által mentem, vissza jöttem, addigh némely javaimat elprédálák ugyan Hatházi auditorim. Által vitethetém azért ágy leplemet, lisztet és némely javacskaimat, de sok fazekaim, tálaím, tányéraím, tekenőim, zsákaim, fonalunk, tyukaim, lencséim, kásám, dézsám, vedrem, egy szekereim és egyéb javaim az Parochialis házban maradván 8. Dec. tűz miatt megh égének, mert megh hallván a Kuruczok, hogy el futottunk, Hatházi Gergely nevű Hadnagyot katonáival által

küldötték, kik étszaka házakat, kuriákat, templom kerítését és a mihez tértek, megh égeték és az én javaim így el vesztenek.

Magamat Téghlason én sem bizhatám, azonban nyugodalmam sem volt ott még annyira való is hogy feleségemmel egy házban hálhattam volna, hanem külön házaknál voltunk. Azért 13. Dec. ismég Debreczeni házamba kénszerittetem menni, holott mennyi szükségben voltam mind az előtti otben lakásomért, mind pedig Hatházon való kárvallásomért és ott való jövedelemnek nem percipálásaért, megh tetszik abból, hogy Debreczeni házamat kénszerittetem eladni egy Szabó István nevű embernek, és Mihály deák fiamat recipiáltatván, elégtelen voltam deáki ruhájának csináltatására, hanem Debreczenben publicaltattam és collecta jött a két templomból flor. 13 és mint egy 30 pénz, kivel ruházattyát, hanem hitelben kértem derekát öltözetinek, azon kívül naponként való költségemet, szükségemet kölcsön pénzzel és némely könyveimnek eladásával vittem véghez annyira, hogy maradtam flor. 116 adósságban. Ezt hozá boldogh állapotom irigylőinek praktikájok, szomorú változásim és keserves kárvallásim és azután hol leszen maradásom Isten gondviseléséből előttünk levő Partialisunkban 23. Martii kitetszik. —

XXVII. Hivatalom volt az előtt Téghlásra Pogány Mihály követtyek által, hova el is mentem volna, de a háborúságos időben a következő romlástól féltem, mivel ez előtt Hatházon is megh romlottam vala.

XXIX. Hivatalom lön Földesre A. 1678. 23. Mart. az Ladányon levő Partialisból, hova 24. ejusdem által menván 25. predikáltam és ilyen módon megh alkuttam:

Pénz flor. 35. Buza 15 köből, árpa is annyi, szépen megszelelve mind két féle.

Széna egy egy boglya minden marhás embertől sive flor. 1.

Turót, minden marhát egyszer egyszer fejetek megh.

Fát 6 szekérrel. Vajat 3 itzét. Nádat 20—20 kévét, ha gyéként ad 30 kévét, sive den. 21. Elegendő örlés, szántás ősszel, tavasszal. Eskütőtől flor. 1. Temetéstől is annyi. Kereszteléstől tyuk, kenyér. Viaticum mint egyebütt. Partialisba den. 50, General. flor. 1.

Földesi auditorim mikor oda szálottam A. 1678. d. 26. April. ezek voltak. Az özvegyeken kívül szám szerint 70-en valának, de az 6 esztendő alatt ki Pestis miatt, ki pedig bujdosás miatt annyira oszlottanak, hogy 30 aligh volt benne, mikor közölök el jövék. —

Oskola mesterim ezek voltak: Franciscus Tarnóczai, Valent.

marhával mind oda lakott és Erzsók leányommal Balogh János nevő embernek bornyú ólában, kit jó szállás tartásért Isten áldgyon megh. Ő is haza szálla 25. Jun. 42 libákból 6-ot haza hozza, kiket költöttek volt 86 tojásokból.

D. 6. Jun. Pütkösd első napján elfutánk B. Uyfaluba, mert 8—10. ejusdem Erdélyből nagy Tatár tábor omla ki, kik e mi hátarunkon noha nem rablottak, de a kiket találtak megh fosztotttak, vertek, vágtak, marhájokat elhajtották és némely helyeken égettek is. Földesen szenvedhető kárt tettek, de a meg irt napokon a barmoknak volt rettenetes szorulások, mert ki nem mehettek, eledelek nem volt 3 napon, számokat mondották kétszáz ezernek, a fele megh volt ha ennyi nem volt is, a három napok alatt sok izben reánk jöttek kenyérért és adtunk a kapukon, de mind Török, Tatár őrző levén köztünk elszenvedhetlen kárt nem tettek, többet, keservebbeket tettek a Magyar Kuruczok mint a felső latuson 1681 eszt. folyásában láthatod, haza szállék a futásból 16. Jun.

6. Jul. két szekér Török reám szállott, ezen kívül is még 8 öt lovas.

D. 6. Oct. feles Labbanczok reánk szállának, de Isten békeségben marasztá az én házatam.

D. 18. Nov. Thökölyi Imre és a Váradi Pasa feleségével, udvari cselédével, feles táborral Debreczen városába quartélyba szállának, ki menének három hét mulva három nappal u. m. 11. d. December.

A. 1684. D. 10. Február közel száz számú Tatárok Törökkel együtt rajtunk szállának, de Isten rendkívül az én házatam megh őrizte tőlök. — Ezek az én szenvedéseim nyomorúságim 6 esztendőök folyása alatt.

Az említett XXXI. hivatalomat Bajomban ilyen irással erősíték: Az ur kegyelme legyen kddel. Tiszt. uram a Sz. Partialisnak exmissiója szerint Bajomi uraimékkal eleget beszélgettem, kdet ő kmekek hírében is örömmel veszik, annyival inkább személyében bőcsülettel akarják látni. Kd legyen jó reménységben, a szép hivatalt várja csendes elmével; ma holnap emberséges követ Atyánkfiái által hivatalt adunk kdnek. Legyen az ur oltalmában kd. Költ Sápon A. 1684. d. 28. Mart. Kd jóakaró atyafia Győri János.

Ezen levél után d. 12. April. tisztességes instructióval a Bajomi n. tanács Pengő István és Csaba Mihály uraimékat hozzám bocsáták és az ő kmekek hivatalának engedvén d. 29. April. által költözém sok szomorúságokra, a mint első eszt. kezdék forogni életemnek LVIII. esztendejében.

A. 1684. 29. Aug. Bajomban ilyen fizetést ígértek:

Pénz flor 50. Tiszta buza 50 véka. Árpa vagy köles megh annyi. Szénát Sz. Mihály napon minden marhás ember egy egy boglyát sive fl. 1. Nádat házias ember 12 kévét. Örlés elegendő. Fát 6 szekérrel. Vajat 6 itcét, fele akár méz. Turót mint Földesen. Szántás alá ősszel 20 véka, tavasszal is annyi, le is arattyák, be is horgyák. Porcira flor. 6. Tejet hordanak.

Copulatiótól flor. 1, egyszeri halott felett való predikálástól is annyi. Generalisba flor. 1. Partialisba den. 50. Ló, szekér. Kereszteléstől tyuk, kenyér.

Hallgatóim, mivel az idő háborúságos volt és futottakkal gyakran meg igyekeztünk, 2 száznál többen voltanak. Kereszteltem Bajomban magham valókkal együtt nro. 180. Ugyanitt copuláltam nro. 43. Halottam ugyan itt 62 volt. Szenvedésim, nyomorúságim a kóborlóktól bántásim, futásim s egyéb nyughatatlanságim, melyek rajtam estenek.

1684. Mindgyárt a Pred. Kisvárdai Z. János igen megh háborita, disgratiát akarván szerezni, a Partialison is vádolt, de semmit nem árthatott.

8. Oct. volt rajtam 30 török.

17. Oct. volt rajtam 18 lóval 18 kurucz és sok méltatlanságot szenvedtünk.

Dec. 5. feküdtem három hétig.

23. ejusdem a Kurucz annyi haddal szállott, hogy a faluban nem tére, szomorú innepink voltak miattok.

A. 1685. 15. Jan. öt lovas kurucz rajtam 3-ad napigh.

7. Febr. 27 lóval rajtam rút szitokkal, dulással, javaimnak égetésével és megh böcsülhetetlen kárommal megyen el.

9. Febr. kéztász lóval be szállván 20-án reám is szállván, 25 forintos mentéjét el lopák a feleségemnek és több egyéb javaimat is ellopák.

15. Febr. quartélybe 4 zászlóval be szállván 14 lovakkal reám száll, magok parancsoltak mit főzzek s minemű lével.

2. Mart. keserves betegségben estem. 12. a szolgám is meg betegült, 13. penigh a feleségem is. Én kicsiny könnyebülést éreztem. 27. a jobb oldalomat a guta meg üté, e miá levék ilyen iró*), ebben 16 hétig feküdtem. 23. Junii a templomba mentem.

A. 1686. 15. Febr. Kuruczok ismét Debreczenbe szállának nagy kinzással, sokak halálával, ki mondhatatlan sok javaktól meg fosztyák.

*) A hajomi fizetéslevéltől fogva a napló felette reszkető kézzel van írva. V. L.

27. Martz. az édes fiam Rápóti Mihály s Nógrádi Benedek Akademiákra mentek.

4. Jun. Menykö Pállal Kis vagy Deák 16 lóval, kuruczczal rajtam quartélyoznak.

13. ejusdem Csonthadnagy 18 lóval rajtam quart.

4. Jul. Solymosi hadnagy 12 talpassal rajtam.

20. Aug. németh hadak előtt a templom kerítésébe futánk; 29. vissza szállánk, mert ezek Erdélyre mentek.

30. ejusdem Debreczenbe menvén a Sági kölesek között 5 véka mosott tavasz búzámat, új tarisznyámat, 2 gomolyámat, egy sajtomat sat. el vonák kurucz tolvajok.

2. Sept. a feleségem meg betegűle.

24. Nov. 5 talpasok rajtam szállának.

A. 1687. 8. Febr. Gáborjából el vivék az adóért Halász István vőmet a törökök, 13. megh szabadult.

28. May. 7 szekér predikátorokkal jöttem Partiálisra és Ebesnél 14 tolvajok ránk ütven a mesteremet Debreceni Istvánt megh lövék, ki a Földesi jó kutnál megh hala, 29. el temetők Földesi, Sági Predikátorok szolgálattyyokkal.

12. Jun. 300 Kurucz rajtunk, a hadnagyok két tizeddel rajtam.

7. Aug. a farkas ökör tinómat megh ölé.

25. Sept. Németh tábor Szólnok felől jő, a templom kerítésébe futánk, 4. Oct. haza szállánk.

21. Oct. Földesi katonák rajtunk, Horváth Gásp. egy tizeddel rajtam.

25. Oct. Ónodi kapit. Fazokas Ján. 400ad magával, 70 gyaloggal rajtunk, nálam is egy tized, ezek közt egy pap fia, igen nequam.

A. 1688. 21 et 24. Febr. két izben nyargalta Bajomt a török, hét katonát vitt el.

2. Mart. az édes leányom házát felfeverék a kuruczok Gáborjában és sok szép portékáját, mentéjét, szoknyáját sat. elprédálják.

23. Mart. Debreczenből jöven, Földesen felül 7 tolvajok reám ütve 5 forint erő jómat el vivék.

11. Jul. olyan nagy hőség volt, hogy az munkások a mezőn sokan megholtanak.

29. Oct. az édes fiam Belgiumból meg jöve.

Oskola mesterim: Paulus Palágyi, ott értem. Steph. Debreczeni, ezt lötték meg a tolvajok. Mich. Bátorkeszi. Steph. Vetsei. Martinus Lendvai. Steph. Szabadszálási, ezt ott hagyám.

XXXII. Hivatalom lön Nádudvarra 1689. d. 25. Mayi.

Eddig a napló! —

Nekem pedig, ki e rég elhunyt halhatlan emlékü hivatali elődöm fáradsatlan szorgalom s példás pontossággal szerkesztett naplóját soha a legnagyobb érdekelttség nélkül kezembe nem vehetem, ki ezt a tisztelt olvasó prot. közönség figyelmébe, hálás érzettől áthatottan nyújtom s ajánlom, szabadjon nagy fájdalommat kibuzognom a fölött, hogy e naplóból, mely sok hányattatást szenvedett írója példájára „per varios casus, per tot discrimina rerum“ jutott 27 évvel ezelőtt e városba, hivalkodásom (1840) óta őriztetik ref. egyházunk levéltárában, a végső lapok kiszakítvák, s nincs nyoma (a közvetlen utód nem jegyezvén be) hol s mikor végezte viszontags élete pályáját, sok egyházaktól hivatallal megtisztelt, az apl. Pál lelki nyugodtságra serkentő szavaiként „háborúságot szenvedett, de abban el nem hagyatott, megaláztatott, de el nem veszett“ Rápótink! Oh vajha olvasva e naplót több lelkész társam s az idvezült földiiségének nyomorában tükörében két századdal később saját magáét szemlélve, ne lenne kénytelen a bölcseme szavaival jajdulni föl: „a mi volt, ugyanazon, a mi ezután is leszen, és a mi most leszen, ugyanazon, a mi ezután is leszen“.

Azért bár „kételkedjeteke szeretve tisztelt szolgatársaim, de mindezeketől kétségbe ne essetek, bár fohászkodtok, az apostol s annak egy hű tanítványa e napló írójaként megterheltetvén“, de higyétek velök és velem „hogy a mi nyomorúságinknak egy szempillantásig való könnyűsége a dicsőségnek felette igen igen örökké való állandóságát szerzi mi nekünk“.

Isten velünk!!

Varga Lajos.

IRODALOM.

SZÁMITÓ SOCRATES. Fejbeli számvetés gyakorlati kérdésekben angol mintára. III. kiadás. Kolozsvárt, 1854. XVI. 183 és 39 la. Ára 40 pkr.

Névtelen szerzőnek e sok tekintetben haszonvehető munka készítésében célja volt utasítást adni: miképen vezetessenek a kezdők a fejbeli, tehát értelmes számvetésben. E végre kezdetben minde-
nütt a szemléltető előadást ajánlja, „a szerencsétlen billiók“ helyett a gyermek felfogását meg nem haladó példákban, oly alapossággal akarja az elemi számtan szabályait kifejteni, hogy azok nyomán s

alkalmazása által a közéletben elérhető számításoknál a hármas szabály s más különös szabályok szükségtelenné válnának. Valóban örülünk, midőn a számtanítás az elemi téren ily egyszerű, tiszta és elvitázhatlan elvekre van fektetve; örülünk midőn látjuk, hogy a tudomány az élet fájába van oltva, az életből van merítve és az életre van alkalmazva; de az elvek tisztasága mellett különösen fontosnak tartjuk a következetességet a kivitelben, a berendezést, az alakot. Egy jó iskolai könyvnek sok kellékkal kell birnia, hogy minden tekintetben célszerűnek ismertessék. Szerintünk ezek mindenikével még nem bir a Számító Socrates.

Mi e munkában hiányokat látunk tanmenet, tanmód és nyelv tekintetében.

A mi a tanmenetet illeti: legelső feladataiban nincs megtartva a fokozatos előbbvitel egyszerűekről összetettekre. Az I. rész I. szakaszában a 3. lapon a 24. feladatban ez áll:

„Egy ember vett félmázsa montlisztet huszonhat huszason s eladta két annyin, mint a mennyit érte adott; mennyire adta el“?

Szerintünk ez felette nagy ugrás. Hol vannak lerakva az ezen feladat megfejtéséhez szükséges előismeretek a megelőzőkben? holott az azokban előforduló legnagyobb szám még csak a huszonegy (a 23. feladatban 12 huszas meg 9 huszas), s erre rögtön 26 meg $26 = 52$ következik! Nem tanácsoljuk, hogy valaki ily eljárást kövessen a számtanításban.

Hiánynak tekintjük továbbá, hogy a szakaszban nincsenek kijelölve a tárgyalás alá veendő s hullámgyűrűként növekedő számkörök. Ezek pontos kijelölése szükséges magára a tanítóra nézve, hogy ne csak belső elrendezésében, hanem kiterjedésében is ösmerje a tért, a melyen áll, lássa maga előtt a korlátokat, hogy azokat meggondolatlanul idő előtt át ne lépje. A tárgy természetéből s számrendszerünk alapszerkezetétől vett elvonás szerint ez a legtisztább felosztás: I. a számok egytől tizig; II. egytől százig; III. egytől ezerig; IV. a számok ezeren felül. Ezen körök szerint vétesse-nek a számok tárgyalás alá minden lehető elemi műveleten, a törtek elemei is előadatván, mint ezeket a Számító Socrates írója is nagyon helyesen tárgyalás alá vette.

Ezek figyelembe nem vétele már a tanmenetre vonatkozó lényeges hiányok.

De talán a tanmód vagy az eljárásra vonatkozó utasítás fogja pótolni e hiányokat? A munka második részében ide vonatkozólag adott utasításban ezek orvoslását nem lehet feltalálni; sőt e résznek főhiánya, hogy a Számító Socrates, bár a fejbeli értelmes számve-

tésben akar utasítást adni, nem gyakorolja a tanítványt kellően a gondolkodásban, nem ad utasítást abban, miképen hozza ki a gyermek következtetés, elemzés és szerkesztés útján az eredményt. Így p. o. e feladatnak: mennyi lesz 8 meg 6 összesen? ez lenne, külső szemléltetés mellett, az értelemre vitt megfejtése: a 6-ból 2-öt teszünk a 8-hoz, 10 lesz, a 6-ból felmaradt 4, a 4-et a 10-hez adom, 10 meg 4 annyi mint 14: és így 8 meg 6 annyi mint 14. Szerintünk ebben áll a fejbeli számvetés lényege, így lesz az elmeköszőrű a gyermekekre nézve, s ily gyakorlatokat 6—7 éves gyermek igen is megbír. Ennek ellenére e feladatot 8 meg 6 mennyi? a Számító Socrates így fejti meg (II. Rész. Kules. 6. lap.): Válaszsz (az egységek tábláján) egy rekeszt 8 vonással; egy más 6 vonást, s számláld össze a vonásokat. Ez szerintünk csak kezdetnek való, de végnek kevés. Szemléltető legyen az elemi számtanítás, de a külső szemlélés mellett a belsőre hasson; s mert a nevezett munkában ez nem tűzetett ki célul, azért tartjuk azt hiányosnak a tanmód tekintetében annyival inkább pedig, mivel a fejbeli számvetést egészen elválasztja az írásbelitől, s ez utóbbit teljesen mellőzi, holott a kettő egymást elválhatlanul kíséri és támogatja. Az idézett feladat írásbeli megfejtése ugyanazon menettel, a mely menete volt a szóbeli megfejtésnek:

$$\begin{array}{r}
 8 + 6 = ? \\
 \hline
 6 = 2 + 4 \\
 8 + 2 = 10 \\
 10 + 4 = 14 \\
 \hline
 8 + 6 = 14
 \end{array}$$

Ily nemű, nagy mértékben képző írásbeli gyakorlatok nélkül nem fog több osztályú iskolában sikerrel működni egy tanító; mert ezek nélkül önmunkásságban nem tarthatja azon osztályt, melyel maga személyesen nem foglalkodik. A végre már, hogy a Számító Socrates ily iskolákban is használható legyen, kívánatos, hogy egy újabb kiadása e tekintetben is utasítást adjon azoknak, kiknek számára iratott.

Végre a nyelv tekintetében is ohajtandó, hogy a nagy számú hibás kifejezésektől megszabaduljon. Ilyenek például a következők. Az idézett 24. feladatban: mennyire adta el? A 26. feladatban (3. lap): egy ember vett egy lovat tizenegy talléron; viszont vett bort kilene tallér~~ra~~: mennyit adott mindenikért összesen?

Ohajtandó, hogy a feladatok egyszerűbben, szabatosabban és határozottabban fogalmazottak legyenek. Így p. o. I. lap, 5. feladat:

ha a hüvelykedet az ujjaidhoz számlálod, mennyire fog menni? nem szabatosan feltett kérdés.

Továbbá feladatok, minő a 2. lapon a 13. szám alatti: Ha vész (e helyett: vészs) egy messzely mogyorót két krajcáron, s egy almát egy krajcáron, hány krajcárt kell fizetned mind a kettőért? nem az egyszerűség elvének szem előtt tartásával vannak szerkesztve. Egy messzely, két krajcár, egy alma, egy krajcár, tehát négy számnév egy feladatban, holott csak két számadattól függ a kérdéses számviszony meghatározása, csak megnehezíti a megfejtést. Azonban ilyen feladatok is szükségesek, de nem kezdetben: tehát nem a 2. hanem a 10. s következő lapon foglalhatnak helyet.

Ezeket kívántuk észrevételkép elmondani, figyelmeztetésül azokra nézve, kik e sok tekintetben jó kis számkönyvet, a gazdag példatárt használatba veszik.

A. J.

Szent hagyomány a m. szigeti h. h. evang. sz. gyülekezet 1817. és 1836. évi emlékünnepeiről. Alapítvány belmisszióra. Nyomatott M. Szigeten a cs. k. kincskönyvnyomdában 1858. 56 lap. Ára 20 uj krajcár.

Gonda László m. szigeti gimnáziumban vallástanár és segéd lelkész adta ki e kis művet saját költségén, az ottani ref. gyülekezet javára és kiválólág belmisszió alapjára; van benne két egyházi beszéd, az elsőt írta és elmondta szeődemeteri Szilágyi János 1817. dec. 7. a reformáció három százados emlékünnepeén M. Szigeten; a másikat a kiadó írta és elmondta 1856. dec. 28-kán, mint a m. szigeti h. h. evang. egyház 1556. évben tökéletességre ment reformációjának három százados magán emlékünnepeén.

Hiszszük, hogy e gyakorlati vállalatot mind a mű beltartalma mind a kitűzött vallásos cél megközelítése tekintetéből a protestáns lelkészek s egyháztagok örömmel felkarolandják.

A m. szigeti ref. anyaegyház körülbelől 20 vagy több mellékegyházzal bir a havasok környékén, hol 10 és 20, 5 és 6-anként élnek, egyházi tekintetben árvaul nyomorognak a reformátusok, kiket a m. szigeti ref. egyházhoz semmi szorosb viszony nem kapcsolván, ref. lelkészt igen ritkán, csak történetesen látnak.

A tisztelt kiadó oly alapítvány létre hozását kezdé meg, melynek jövedelme a m. szigeti ref. lelkész azon uti költségeit fedezné, melyet ez, cselekedvén az apostolnak munkáját, évenként egy vagy két ízben az ily szétszórva élő ref. hivek fölkeresésére s meglátogatására fordíthatna.

A. J.

CAIRD JÁNOS. A vallás a munkás életben. Egyházi beszéd, melyet Crathie-Churchben 1855. okt. 14-én ő felsége az angol királyné és Albert királyi herceg előtt tartott Magyarra ford. I. S. ref. tanár. Pest, 1859.

A mit ezen egyházi beszédben kiemelni kell, az története, a mit csudálni, az szelleme. — Viktória angol királynénak lelki szüksége istenitisztelekben venni részt a hol és mennyiszor lehet, s midőn 1855. őszi napjain skótszági Balmorálban mulatna, Caird János igénytelen falusi pap szólíttaték fel, hogy szónokolna. A beszéd, melyet elmonda, ime előttünk van, nagy tetszésben részesült s kinyomaték a lelkész vonakodása ellenére, ki azt nem tartá ily szerencsére méltónak másképp mintha oda tétetik: ő felsége parancsolatára; a mi meg is lőn. Az angol nép tömérdek példányt kapkodott el e beszédből, melynek jóvedelmét egyházának (Errol) ajándékozván a szerény pap, örök időkre biztosítá iskoláját.

Németre, elég ha mondjuk, hogy Bunsen felügyelése alatt fordíttatott és a kiadó ellenére, ki azt hivé, hogy Németországban csak a nagy hangzatú szavak tetszenek, több kiadásban és tömeges számban keltek el példányai. Különösen a népkönyvkiadó társulatok izlését látszott megnyerni.

Szellemét illetőleg hasonlóan Bunsennek a magyar fordító által kiemelt véleményét mondjuk el. „Gondoljuk meg“ szól Bunsen, „hogy az ebben predikáltatott hit skót hitfeleinknek s általában szólva az összes angolszász népfajnak hite, nem gyöngye fejű vagy szivű embereket vagy szinmutatókat szült és nevelt, hanem erőteljes és mégis áhitatos lelkeket, s hogy azon hit, melyről itt vallás tétetik, azok között és másfelé is az egész földön boldog polgárokat, tiszteletre méltó felsőségeket és hatalmas birodalmakat képez és tart fen, erősít és nemesít“.

Emez erőteljes, igazán szívre veendő szavak után sem tartjuk fölöslegesnek figyelembe ajánlani azon körülményt, hogy ezen egyházi beszéd a világ legmunkásabb és vallásosabb népének a kebeléből van kiemelve, azon körülményt, hogy mennyire más a hit és vallásos élet felfogása a skótoknál, mint, mondjuk ki, a francia vagy német protestánsoknál ugy érzésben mint okoskodásban s alkalmazásban, azon körülményt, hogy mennyire vannak nemcsak átértve, hanem átérvezve és átélve is ott az evangéliomi tanok és igazságok, minő higgadságra leüledpedve s feltisztúlva a vallásos érzelmek; míg legtöbb egyházi beszéd hol üres és unalmas orthodoxiában, hol nyomorú prózai racionalizmusban sinylik, s mindegyre jobban érezteti magán a dogmát mint a religiót. A skót errolli pap beszéde igazán evangéliomi. Nem erőt, nem hajt, nem kényszerít

idegfárasztó okoskodásaival, bűn ellen dühöngő szenteskedéssel, kathedrai tekintélyvel szent és kegyes életre, nem rettent irtóztató fenyegetésekkel, de sőt nem is kíván sokat a keresztyén embertől könyörgés, éneklés, egyházilag megszabott cselekvények teljesítéséből, és mégis jobban, nyomatékosabban indít, vonz, mert szeretni hagyja, megkedvelteti a szeretet vallását.

„Egyedüli földolog a helyes élet. A forma, a külső alak semmi; a végrehajtás csak a fontos. Az nem kérdés miben, hanem miként használjuk tehetségeinket, hogyan teljesítjük Isten parancsolatit“. — „A vallás nem abban áll hogy szakadatlanul szent és épületes könyvek felett görnyedezzünk; sőt a vallás nem is könyörgésben, éneklésben vagy az egyházilag megszabott cselekvények teljesítésében áll. Ezek a vallásosságra nézve hasznosak, de a vallás főképp abban áll, hogy Istent földi kötelességeink teljesítése által dicsérjük, a világi küzdelek folyamában magasztaljuk és megtanuljuk a kisértetek, az ellenkező szelek és habsurlódások között is a hit csillagának fénye szerint intézni életünk hajóját“. „A vallás nem annyira abban áll, hogy vallási vagy szent dolgokat cselekedjünk, hanem sokkal inkább abban, hogy világi dolgaink vallás és szent indító okból származzanak“. De mi „ugy nézzük a vallást és világot mint két különböző hitelezőt, melyek mindenikét egyszerre kielégíteni nem lehet; kiegyeztetjük hát őket, adván mindenkinek egy egy részt, még pedig bizonyynyal nagyon is egyenlőtlen értékű részt időnkéből és szívéből. Minden dolognak van ideje. A könyörgés, az egyházi tanítás hallgatása, a szentírás olvasása vasárnapra valók. A köznapok földi dolgok napja. Elég ha a vasárnapot vallási dolgainknak szenteljük; nem érünk mi arra, hogy minden nap bibliát olvassunk, csak lekipászoroknak való az, nekünk másféle világi elfoglaltságunk van. Így lesz aztán a vallás olyan vasárnapi, ünnepi köntössé, mely sokkal szebb mintsem köznapokon is viselhetnők, s a melyet csak ünnepenként kell egész kimélettől a szekrényből kivenni, hogy a nap elmúltával oda újra visszazárjuk“ sat. sat.

Így okoskodik, elmélkedik az eroli pap folytonosan a legnagyobb ájtattal s egyszerű mélységgel egy királyi pár előtt, kik minden földi nagyságuk mellett is kicsinyeknek érezhették magokat eme fenséges tanok magyarázatai mellett. Az angol nép roppant részvéte a beszéd iránt, kettőt tanusít; egyik az alattvalói kegyelet, másik az evangéliumi kegyesség. A német népet Bunsen nem hitte fogékonyak e beszédre; mind a mellett négy kiadásban kelle

kiadnia, végül egy népkönyvkiadó társalat vette meg 10,000 példányban. Bunsen, úgy hiszszük, örül, hogy csalódott. — Vajjon mit hisz a magyar kiadó: fog-e csalódní vagy nem?

B. P.

RÉVÉSZ BÁLINT. Egyházi könyvtár. A magyar ref. vall. nép számára. Kiadja a ti-
szántuli ref. egyházkerület. Első évfolyam. III. füzet. Debrecen, 1859. 8dr. 188 lap.

A jelen III. füzet tartalmának írói Menyhárt János, Szentegyházi (álnév), Varga Lajos, Vári Szabó Sámuel, esp. Benedek Lajos, Baksai Dániel, Czelder Márton; nagyobb részben új, az előbbeni füzetekben még elő nem jött nevek, mi azon kedvező jelre mutat az írók részéről, hogy ezen egyetlen ref. magyar népi folyóirat mind jobban nyeri meg a közfigyelmet, s megfelelni mind inkább törekszik a várt reményeknek. A tartalmi gazdagodás szembetűnő, változatossággal fölelevenítve mind jobban az újabb füzetekben. Ha jól vagyunk értesülve, eme folyóiratnak négy ezer kész vevője van már eddig elé és csak a két tiszai egyházkerületből oly kizárólagosan, hogy a dunai kerületek alig mutatnak egy pár előfizetőt. Mind a mellett nem esünk kétségbe sőt erősen reméljük, hogy az Egyházi Könyvtár úgy belbecsének mint külsejének egyszerű de tiszta és jutányos kiállításával mind egyre jobban fogja megnyerni az összes ref. magyarságot, s oly isméretközlönyvé válik, minővel egy két népszerű ujságon kívül ez idő szerint egyedül kath. atyánkfiai dicsekhethetnek a Szent-István társulat kiadásaiban. Nagy közönyt, egykedvűséget árulna el, ha nem tudnánk összeseregleni a népiratok körül, míg a tudományos dolgokban nem hogy kárral, de sőt haszonnal különbözhetünk, felekezhetünk.

Az Egyházi Könyvtár ez uton, reméljük, egyetemes közlönyvé válandik, s midőn nevelni fogja a népi vallásos isméretet, nevelni más oldalról az írókat, hogy evangyéliomi nyelven tudjanak írni a kollégiumos frázisok, költői fenkapkodások vagy épen utféli mindennapiságok kikerülésével, melyek ugyanannyi szirtjei az egyházi népirodalomnak majdnem egész Európában, mi az oceánontuli protestáns atyafiak által nem egy okból téríttethetik szemükre, s ajánlathatják figgyelmünkbe; mert különben hogyan nyújtatik lelki eledel az igazságot éhező lelkeknek? Ez az a kényes pont, melyet nem tudhatunk eléggé ajánlani az egyházi népirónak; az, mely föltétlen szabályul tűzi ki a szentírók, különösen az evangyelisták írásainak mind alaki mind tartalmi studiumát, a skót és amerikai

egyházi szerzők műveit, melyek akár a tárgy és róla mondandók megválasztásában, akár az előadás egyszerű művészetében mintácul, de sőt mesterekül ajánlhatók; melyet mi is annyira lényegesnek tartunk, hogy előbb ajánljuk figyelembe, mint szerinte bírálók vagy szerinte vennők becslés alá az Egyházi Könyvtár dolgozatait.

Nem tudjuk mire vélni, hanemha épen a debreceni nyomda hiányos berendezésére a külső kiállítást, mely azt mutatja, hogy kevés a betűje vagy kevés a betűfajtája. A szövegben, a hol változatosan kellene valamit nyomatni, vastag betűk állanak dölt vagy ritkított írás helyett; vers és próza egyenlő nagyságu betűkkel szedetnek. Példaul Benedek Lajos „kegyes gondolatok“ cím alá rekesztett verseinek, melyek nem csak versek, hanem igazán jó versek is, mennyire jól esnek a külső kitüntetés apróbb írással, hogy azonnal még inkább szembe ötlenék a vers és próza közti különbség!

Hasonlóul hagy kívánni valót a javító eljárása. Föld, bölcs, volt, boldog helyesen rövid hangzóval iratnak: föld, bölcs, volt, boldog. Ajánlatosnak látszik „Isten, Jézus“ előtt nem használni a névelőt (a, az); például legkitünőbb a Jézus tanítványai között. Igaz, hogy ekkor más szórend fog kívántatni, de épen az lesz a jobb és szebb és szabatosabb is. Mi folytonos ügyelettel leszünk az Egyházi Könyvtár füzeteire, s nem mulasztjuk el a tudományos oldalról kellő méltatást sem annak idejében, s addig is ajánló figyelemmel nyilatkozunk iránta.

Sz. M.

SZEBERÉNYI LAJOS. Protestáns ellenőr. Arad, 1859. 8dr. 18 l. Áro 12 uj kr.

Szerzőnek igazságszolgáltatási keresete volt a „Prot. Egyh. s Isk. Lap“ ellen; azt teszi közzé e kis röpiratban. Mi nem kételkedünk őszintén s határozottan nyilvánítani, hogy szerintünk is a nevezett „Lap“ szerkesztője nem kicsi, mellékes dologban követett el tőle nem várható kemény sértést az egyik protestáns (ágostai) testvér felekezeten, sőt oly lényeges pontban, mely inkább kimérendő mindennél, és nem csak pusztán egyházi, hanem, Magyarországon, más egyéb okokból is. Ki fogna itt sok szóval magyarázgatni? — Mi megvalljuk, ama szóváltásban is, mely Török Pál és Fördös L. urak között a pesti prot. főiskola ügyében folyt, azt vettük legnehezebben utóbbinak, hogy ref. hitfeleit azzal is ügyekezett idegeníteni a pesti hittani oskolától, hogy az „nem ref. theol. tanintézet többé, hanem reformato-lutherana“ (Rövid válasz, 35. lap.);

most épen a középpontból pattan ki olyas nyilatkozat, a közös küzdelmek s történeti megpróbáltatások által egygyé lett tersvér felekezetek közé. Lapban, mely magát protestánsnak írja, efféle nem történhetik botrány s elvtagadás nélkül. A hiba az, hogy „lutheránus“ és „reformált“ hitűek állíttatnak szemközt egymással (L. Prot. E. s I. L. 1859. 2. sz. 57. h.); holott mindkettő protestáns; és ez az, mit Szeberényi el nem hallgathatott.

S. P.

— A protestáns egyházi irodalom érdekében örömmel teszszük közzé az alább olvasható felhívását Szász Károly urnak, „a különféle viszonyokra vonatkozó papi dolgozatok“ folytatása iránt. Itt nem új vállalat indíttatik meg, hanem új erő járul egy régibb vállalathoz, s remélni hagyja, hogy a munkafelosztás elve itt is meghozandja kellő sikerét. Még azt is szerencsének tartjuk, ha egyházi irodalmunkhoz az irodalom egyéb, különösen költészeti, ágából fordulnak jó nevek, s ez által közelebb hozzák egymáshoz a kettőt; akár a religióból kellessék melegséget a költészetbe, akár ebből művészetet amamba átvinni.

Szives kérelem lelkész társaimhoz. Tisztelendő Fördös Lajos urtól a „különféle viszonyokra vonatkozó papi dolgozatok“ szerkesztését átvettem, oly módon hogy nevezett folyóirat a tovább is t. Fördös ur által szerkesztendő „kecskeméti protestáns közlöny“ nyel csak anyagilag a kiadás tekintetében marad összekötve, a szerkesztés elveire, modorára s eljárására nézve a két folyóirat egymástól egészen függetlenül s kölcsönös felelősség nélkül fog működni.

Midőn ily módon az előfizetési íveket kibocsátottuk, mellettök kedves kötelességemnek ismerem tisztelt lelkész társaimat a szellemi pártolásra, nagy becsű dolgozataik által közremunkálásra fölkérni. És mivel ezt egyenként mindenek irányában nem tehetem, e lapok útján bátorkodom azon kérést intézni mind azokhoz, kik Krisztus egyházát ez oldalról is építeni készek, méltóztassanak egyenesen hozzám, Kunszentmiklósról, intézendő dolgozataikkal megörvendeztetni. —

Tárgyai az általam szerkesztendő folyóiratnak: közvasárnapi, ünnepi, alkalmi tanítások, predikáció, homília, biblíamagyarázat alakjában; szertartási beszédek; imák; eleinte csak kivételesen gyászalkalmiak is, miután a közönség részvételétől függ, külön füzetek-

ben folytassuk-e a gyász esetekre vonatkozó papi dolgozatokat vagy nem. —

Már az előfizetési fölhívásban kimondván, hogy minden nemű dolgozatok vezérelvéül 1. Kor. II. 2. és Zsid. XIII. 8-at ohajtom tekintetni, ez által arra ohajtam figyelmeztetni tisztelt lelkész társaimat, hogy vállalatom szelleme a tiszta keresztyénység akar lenni, s célja az, hogy minden lapon megszünetlenül azt predikáljuk, a mi ugyan zsidóknak botrány, görögöknek bolondság, nekünk azonban élet és örökség s Istennek hatalma és Istennek bölcsesége, hogy a kik ma is ebben botrányt és bolondságot látnak, s mennyien vannak ilyenek! térjenek azon jobb meggyőződésre, mely egyedül őrizhet meg emberi elmének önhittségétől s tévelyektől, hogy Isten bolondsággá tette e világ bölcseségét, és Istennek bolondsága bölcsőbb az emberek bölcseségénél! (1. Kor. I. 19—25) Ugy szólok mint tudósoknak, s hiszem hogy az illetők megértene; hiszem hogy a kik velem egyetértenek, közremunkálandanak abban hogy predikálásunk által a hit és annak ígéretei, az erény és annak szorgalma, az élet és annak gondjai attól induljanak ki s ahoz térjenek, a ki alfa és omega.

Végre egyszer mindenkorra még egy bizalmas szót. Fogom-e a szellemi működéssel vagy is oly tökélytelen arányban álló anyagi díjazással jutalmazhatni tisztelt dolgozó társaim fáradságát, egyenesen a vállalat iránt nyilatkozandó részvételtől függ. Annyit azonban előre ünnepélyesen nyilvánítok, hogy a fedezendő költségeken felül netalán maradó haszon, legyen az sok vagy kevés, egészen a dolgozatok díjazására van szánva, és szerkesztői fáradságdíj fejében abból egy fillér sem fog levonotni, enmagamat is csak megjelenendő dolgozataim arányában mint egyik dolgozó társat tekintvén. Ezért a vállalat anyagi állásáról minden füzet mellett értesítendem tisztelt dolgozó társaimat.

Isten velünk! Magamat s vállalatomat tisztelt lelkész társaim szivességébe ajánlott, vagyok Kunszentmiklóson, febr. 24. 1859.

Szerető szolgálatok Szász Károly. reform. lelkész.

Népnevelési.

A sárospataki helv. hitv. képezdében folyó 1859. év március elsőbb napjain fog a felvételi vizsga azon ifjakra nézve megtartatni, kik az első évi folyamra kívánnak fölvétetni.

A belépni kívánó köteles ebbeli kérelmét, a felvételi vizsgát

megelőzőleg, legfeljebb március 4-ig írásba foglalva alulirotnál beadni, a szüle vagy gyám abbeli aláírásával ellátva, hogy a folyamodó ezen lépése tudtával s jóváhagyása mellett történik. Továbbá tartozik a folyamodó (keresztlevél által) kimutatni, hogy életkorra nézve már a 17. évet elérte; valamint azt is, hogy feddhetlen erkölcsű; hogy az elemi iskolából vagy valamely felsőbb rendű tanintézetbe lépett s annak folytonos tagja volt, vagy valamely rendezett népiskolában mint segédtanító sikerrel működött s a tanítói pálya iránt hajlammal bír. E mellett szükséges, hogy beszéde tiszta, folyékony, lát- és hallérzékei épek legyenek, valamint az is, hogy testileg kellően kifejlődött legyen.

Képzettség tekintetében megkívánatik: folyékony, értelmes olvasás, kellő hangnyomattal és kifejezéssel; az elemi tudományosságban jártasság oly terjedelemben, mint azok a főtiszt. egyházkerület által kiadott tanterv szerint, a népiskolák felső osztályában előadatni határozottak; végre az éneklésbeni ügyesség és jártasság.

Ezek mellett az fog különösen figyelembe vétetni: bir-e a folyamodó elegendő szellemi képességgel, kifejlődéssel és éberséggel a végre, hogy a képezdei előadásokon sikerrel részt vegyen.

A képezdei tanulói pálya három évre terjed. A tanítványok dijt semmi cím alatt sem fizetnek.

Sárospatak, febr. 9. 1859.

Árvai József,

képezdei igazgató tanár.

— Mult január hó 24-én ment véghez a sárospataki helv. hitv. népiskolában az évenként megtartani szokott ünnepélyes vizsgálat. A sors úgy akarta, hogy miután ott mulatásom alatt megismerkedtem a tanításban követett eljárással, a nagy számú hallgatósággal a vizsgán is részt vegyek. Az ott történekről kívánom a t. közönséget értesíteni s megosztani minden őszinte ügybaráttal azon valódi örömet, melyet azok, kik a vizsgán jelen voltak, lelkükben éreztek. Nem mindennapi az, mit ott láttunk; azért illő, hogy a történekről említés tétessék.

Jelen voltak a január 24. tartott vizsgán az egyházmegyei küldöttek, mint egyházlátogatók, a körlátogató lelkész, a helybeli főiskolában működő egyh. ker. küldöttség némely tagjai, valamint a főiskolai rendes és segédtanárok közül többen, nem csekély számmal a helybeli egyháztanács tagjai, szülék, közöttök vidékiek is.

E vizsgálat egy rendszer életrevalóságáról szól, melyet meg-

valósítani a f. t. egyházkerület szentesítése mellett a képezdének tűzetett föladatúl. E rendszernek azonban közvetlenül a sárospataki elemi iskolában kell életbe lépni, mint mely a képezde gyakorló iskolájául van kinézve; ugyanazért ez képezdi igazgató tanár Á. J. közvetlen felügyelete alatt áll s az ő utasítása s vezérlése mellett szerveztetett s szerveztetik.

De térjünk vissza a szóban lévő vizsga érdekesebb jeleneteire. Az egész akképen volt kellő tapintattal keresztülvive, hogy a közönségnek alkalma volt nem csak a siker, hanem a tanításban követett eljárás és modor felett is szemlét tartani; mit a jelenvoltak részéről igen szerencsésnek vallunk.

Mindenek előtt feltűnő volt a vizsga kezdetén az éneklés és imádkozás alatti alázatos magoktartása a gyermekeknek, melyből az ő korukhoz illő ártatlanság s azon meggyőződés volt olvasható, hogy a ki imádkozik, Istennel beszél. A kicsinyek e szent foglalkodásban úgy jártak el, mint azokhoz illő, kikről az mondott: Ilyeneké a mennyeknek országa. Magában e jelenet meggyőzött mindenkit, hogy ez iskolában a vallásos erkölcsi nevelés öntudatosan kitűzött cél, nem mindennapi szerencséivel megfajtott feladat. Ezt egy részben azon kegyeletteljes eljárásnak lehet köszönni, melyet a vallástanításban annak kezelői tanusítanak, más részben pedig azon körülménynek, hogv a vallástanítás egyenesen bibliai alapra van fektetve. A kezdők t. i. élő szóval oktattatnak a szent történetekben a legszebb sikerrel; a nagyobb növendékek magát a bibliát olvassák és értelmezik oly alaposzággal, mely minden, e részben jogosan formálható igényt teljesen kielégít, s egész meggyőződéssel mondjuk ki, hogy e részben a népiskola feladatát teljesen megfajtvé láttuk. Bizvást merjük állítani, hogy még egy lépéssel tovább menni annyit tenne, mint tulságba tévedni, a célon túlhajtni.

Az énektanításban követett egyszerű, természetes modor és a felmutatott siker kedvesen lepte meg a jelenlévőket, e szakban mint vezető segéd egy képezdei ifjú tüntetvén ki magát.

A vallástudományon és éneklésen kívül dél előtt a nyelv- és számtanból vizsgáltattak meg a növendékek, dél után a körülátogató lelkes ur folytatta és végezte be a vizsgát, nem csekély számú hallgatóság jelenlétében, Mindkét szakban, ugy a részletekig menő elemzésben mint a szerkesztésben és alkalmazásban tanusított könnyűség kétségenkívülivé tette, hogy itt minden az értelem tisztaságával van felfogva. Ha ehez elgondoljuk, hogy minden gyermek, még a leggyengébb is, teljes mondatban felel a hozzá

intézett kérdésre, mi a mondatot alkotó egyes képzeteknek önmaga elé idézése, a tárgynak értelmes felfogása nélkül nem történhetik, s eladásában oly tisztán, szabatosan és érthetően fejezi ki magát, mint ezt ily korbéli gyermekektől még ez ideig iskoláinkban nem hallottuk: örömmel és teljes meggyőződéssel mondhatjuk, hogy a népiskolai oktatás mezején egy új kor küszöbén állunk.

E vizsgának egyik legszebb eredménye, üdvös erkölcsi hatása az, hogy a közel és távol vidékekről, több egyházmegyéből jelen volt díszes és valóban intelligens hallgatóság teljesen meggyőződött a felől, hogy a népiskolai oktatás és nevelés terén nem tartozik a lehetetlenségek közé mindaz, mit ez ideig sokan oda soroztak, sőt azok nagy része nemcsak megvalósítható, hanem már e pillanatban meg is van valósítva.

Anti János.

— A sárospataki helv. hitv. képezdében az első évet befejező áthelyzési vizsga folyó évi január végén és febr. elején tartatott meg a n. t. egyházkerületi küldöttség előtt. Azonban az összes létszám, mely az iskolai év elején 33-ra ment, a vizsga napjáig 26-ra, ismét a mai napig tetemesen megfogyatkozva 23-ra olvadt le. Igen, fél év alatt egy híján a tanítványok egy harmadrésze kilépett az intézetből s nyert az egyházaknál rendes és segédtanítói hivatalban alkalmazást.

Örülünk, ha a dolgok mindenütt jól mennek; de a történhető félreértések s az igazgatóság compromissiójának kikerülése végett szükségesnek látszik közzé hírre tenni a következő észrevételt, hogy a kilépett ifjakért mint tanítókért, azon természetes oknál fogva, mert pályájukat meg nem futották, az igazgatóság nem vállalhat felelősséget.

Könnyen ki lehet mutatni: mily káros következményeket vonhat maga után az ifjunak idő előtti kilépése, még azon esetben is, ha a képezdei pálya folytatása s befejezése végett később ismét visszajőne. A tanerővel való gazdálkodás szükségessége miatt némely szakokban a különböző osztályok kombinálva közösen együtt vezetnek. Ebből elmaradhatlanul következik, hogy a ki a képezdei tanulói pályát nem egy folytatásban futja meg, hanem közbe esőleg egy vagy több évet kívül tölt el, visszatérván később az intézetbe, úgy fog történni, hogy azon tanszaknak, melyet az osztályok közösen együtt hallgatnak, egy bizonyos ágát két éven által és így ismételve hallgatja, míg a másikat egyszer sem s ennél fogva képzettsége hiányos lesz. Ily körülmények közt az intézet a történhető hiányokért nem vállalhat felelősséget sem az illető elüljáróság sem a hit-

felekezeti közvélemény előtt. Hasonlóul nem tekintethetnek az intézet növendékei gyanánt azon volt rendes tanítók sem, kik egy évet vagy annyit sem töltvén a képezdében, ismét alkalmazást nyertek az egyházakban. Már eddig is van reá példa, hogy az egyházak képezdei növendéket az igazgató tudta nélkül vittek ki tanítóul: vajjon, ha — bizalmatlanság keltésének szándoka nélkül kérdjük — nemtalál sikerülni a választás, ez esetben is az intézetre háríttatnék a felelősség? Ez igen korai volna; mi az egyházak szükségét ösmerjük, s az ifjakat hogy ki ne menjenek, erővel le nem tartóztathatjuk, de illetőktől az igazságos ítéletet is elvárjuk.

T. szerkesztőség. A mádi helv. hitv. népiskola felszerelése tárgyában hozzám érkezett megbízást, az eredetiben ide mellékelem. Annyival nagyobb jelentőségű az, mert oly egyházközség tettleges áldozatkészségéről tesz bizonyosságot, mely kevésel ezelőtt a végpusztulás szélén állott; s alig oltotta el temploma, más köz- és magánépületeinek füstölgő üszkeit, mielőtt romlásából teljesen felüdülhetne, már is abban keres bajainak enyhülést, hogy iskolájáért tetemes áldozatot tesz.

Hasonlóképen megbízást vettem már előbb a golopi népiskola felszerelése iránt mélt. ifj. báró Vay Miklós ur nevében; valamint a sárospataki népiskola részére is a felszerelés teljes, tökéletes ki- egészítése munkában van.

Tisztelettel maradván Sárospatakon, febr. 15. 1859.

Árvai József.

Mád, febr. 13. 1859.

T. Igazgató Tanár ur.

Megértve a jelenkor intő szövegét: „neveltessük gyermekeinket“, s átlátva azt, miszerint a népnevelés mai korban elkerülhetlen élet-szükséggé vált; igyekezni akarunk mi is ezen nagy feladatnak minél inkább teljességén. A népiskolai nevelés is pedig úgy vezettethetvén csak célosan, sikeresen, ha vannak oly eszközök, melyek a tanító előadását a tantárgyak körül felfoghatóbbá, megérthetőbbé teszik: felhíva érzem magamat azon segéd eszközöknek, melyek eddigelé iskoláinkban még nincsenek, megszerzésére.

Ugyanazért teljes tisztelettel kérem t. igazgató tanár urat: méltóztatnék számunkra Európa, Ázsia, Afrika, Amerika és Auszt- rália, továbbá Német és Magyarország térképeit *) egy föld-

*) Ezekhez már csak a Szentföld térképe ajánlatik, ha még nincs az iskolában.

gömbbel együtt megküldeni vagy megrendelni; ugyszintén a természetrajzhoz szükségelt „természetrajzi képes könyvet“, számoló golyókat, szépirászati példányokat és vonalzott papirosokat. Az ott meglevő tárgyakat sziveskedjék tanár ur jelen alkalomtól megküldeni, sat.

Tisztelettel maradván t. igazgató, tanár urnak

alázatos szolgája

Kis Ábrahám iskolalátogató.

Marikovszki Menyhért tanító.

— A tanítóképezdébe segédtanárul Nemes Ferenc theologiai tudományokat végzett ifjú, már előbb is ideiglenes segéd, az egyházkerületi küldöttség által évi 400 pfr. fizetéssel meghivatott, s ő ez állomást elfogadván, hivatala folytatását el is kezdte.

— Az alsózempléni ref. egyházmegye mult febr. hó 23—4 napjain tartott gyűléséből az egyházmegyei szokott tárgyalások között igen örvendetes tudósítással lepetett meg a közfigyelem, a népiskolák évről évre elémelő jobb állása által. A hivatalos egyházlátogatás jegyzőkönyvei, de a magán tudomások is kiegészítőleg összeegyeznék. Az ujonnan rendezett népiskolai választmány munkálatai a jövő egyház. gyűlésre fel fogván terjesztetni, még tisztábban lesznek előttünk az eredmények.

Vegyes.

— Nehezen mondhatnánk kedvesebb hirt a tudományosság barátainak, mint hogy a sárospataki helv. hitv. főiskola igazgatósága azon szerencsés állapotban látja magát, miszerint a tanári pályán az életkor és munka terhei alatt megfáradt tudományos férfiaknak vigasztalást nyújthat elvégre, s kedvet, lelkesedést gyűjthet az ifjakkban a késő vénség lehetőségére. — Nt. Kálnicki Benedek ur jelentvén az egyházkerületi küldöttség előtt, hogy a jelen iskolai év végével szándéka lelépni a kedves s immár 40 éves tanári pályáról: a küldöttség mély megilletődéssel vette a tisztes aggastyán előterjesztését, s azzal vitte meg neki a tisztelet és becsülés adóját, hogy számára egész tanári fizetésének megajánlását a legközelebb tartandó egyház. gyűlésen indítványozni határozattá emelte. — Egyuttal szóba jött a helyébe lépendő egyén választásának szüksége. Nekünk mindegy akárki, csak azon gondolat vezérlése után választassék, hogy a szentírásmagyarázat és egyháztörténet előadása legyen gondja,

tiszte az új tanárnak. És ha első, ugymint a szentírásmagyarázat, a vallás alapigazságai kifejtése körül forog: az egyháztörténet az összes theológiai tudományok között legközelebb áll az élethez, legközvetlenebbül hat a kedélyekre, s annál fogva tanára, lelkesítő személyiség képessége nélkül, hogy ne csak tudja, tanítsa, hanem együtt is élje az egyház életét annak történeteinek előadásában, gondolhatatlan. Nekünk legalább az. Másik, mire ohajtánánk tekintetet irányozni, a választandónak írói képessége. Nincs addig tudományos irodalom, ha még annyi tudós társaságunk van is, míg a tanárok nem viszik a főszerepet; s hogy a tiszáninneni egyházkerület e részben sem fog zavarba jöhetni, egy kis körültekintés után, kiki meggyőződhetik felőle.

— Füzetekünk második folyamának 715. lapján a máramarosszigeti iskoláról olvasható sorokat oda igazítjuk, hogy csakugyan jelent meg Szilágyi Istvántól egy önálló történeti munkácska, mely nem került figyelmünk elé.

— Folyóiratunk múlt évi szeptember 4-én megjelent IV. számában a 392—3. lapon szerkesztői jegyzésben olvasható ily értelmű szavak, hogy t. i. némely urak a tiszáninneni egyházkerületben „szuperintendenciális felhőt szeretnének támasztani“ a főiskolára felügyelő egyház. küldöttség feje fölött, de ezt nem teszik nyíltan, „hanem annál hitelesebben informálják aztán az egyházmegyét dolgokról, melyek soha nem történtek, mit **tavaly a gömörit**“, sat. — e szavak, mondjuk, némely nem eléggé figyelmesen olvasó barátunkat megbántottak Gömörben, mint ha mi Szentpéteri S. pelsűczy és Maklári P. Lajos berzétei ref. lelkész urakat értettük és sértettük volna a „némely urak“ alatt. Erre megjegyezzük, hogy ők nem „némely“ urak, hanem „nyilvános“ jellemek, kik a mi szemünkben nem szorulnak arra, hogy az igazságszolgáltatást álhírek terjesztésében keressék. Továbbá ők nem 1857. hanem 1856-ban fordultak meg mint küldöttek, Sárospatakon, s a mi 1858-ban tavalyinak mondatik, az nem 1856-ra, hanem 1857-re értendő; a miut hogy Szentpéteri épen 1857-ben a gömöri egyházmegyének april. 4. Putnokon tartott gyűlésén cáfolta a kétkedőket. A mi pedig a hitelesen szót illeti, hogy az ironice van mondva, csak az nem látja, a ki nem akarja. Kérünk azért egy kissé több figyelmet a khronológiára és az egymást magyarázó események összevetésére.

Szerk.

Keresztes, jan. 8. 1859.

— Levéltöredék a szerkesztőhöz. „Egyházmegyénk legközelebb tartott gyűlésében, egy népes egyháznak, mely a sárospataki tanítóképző intézet alapjához szép összeggel járult, egyik derék lelkésze indítványozá” sat. Így kezdi esperesünk (Prot. E. s I. L. 1858. 48. 1. mellékletében) a t. ur ellen cáfoló iratát. Erre nyilván ki kell jelentenem, hogy azon népes egyház, mely itt említésbe hozatik, a keresztesi egyház ugyan, de annak azon derék lelkésze, ki az indítványt tette, én nem vagyok, mint a ki a főlebb körülírt gyűlésen jelen nem is voltam.

Julius 12. 1856. beadtam én mindjárt sárospataki képezdénkre a főiskolai igazgatóság kezeihez a keresztesi egyház részéről a rá eső pénzmenyiséget azon bizodalommal s belenyugvással, hogy azon pénz a főiskolai igazgatóság kezeinél legjobb helyen van; tegye, fordítsa oda, hova bölesesége szerint legszükségesebbnek itéli. Ehez hát támaszkodni joga senkinek sincs.

Azon segélypénzt, melyet egyházmegyénk évenként szokott nyújtani a sárospataki főiskolának, pár frton kívül, kizárólag az egyházközségek adják, mint a „supplicationalis libellus” okból világosan látszik. Honnét van tehát, hogy nálunk e név „egyház” gyakorta használtatik lovaglásra, most mégis egyetlen közönség sem tud semmit a diffamált indítványban?

Tamko Ferenc.

— **Gyászbir. Jakabfalvai Jakabfalvay András,** a magyar protestáns egyház egyik apostoli szellemű világi férfia f. marc. 1. napján reggeli 4 órakor máj és tüdővészben 8 héti súlyos betegsége után kimult. Mint élete csendes, elmélkedő volt, úgy halála is nyugodt és keresztyéni. Benne főleg az egyházi történelem és jog bajnokát vesztettük el, ily válságos időben. Áldás poraira! —

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

MÁSODIK FOLYAM.

IX.

APRIL 10. 1859.

A LELKIPÁSZTORI ORVOSTAN TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE.

A gyógyászatot, az emberiség őskorában általában a papok gyakorlották. Jókor beüsmérték az emberek, hogy az istenek az emberi sors vezetői; kiknek haragjokat tarták minden betegségek okának: ezért folyamodtak papjaikhoz mint az istenek barátjaihoz, hogy ezeknek közbejárására annál könnyebben nyerhessenek irgalmat; ezért tettek fogadásokat, ezért áldoztak ¹⁾. Papjaikra bízák betegeik gyógykezelését minthogy egyedül ezek voltak felsőbb tudományos ismeretek birtokában s általános tiszteletben. A papok örömmel alkalmazák magokat a gyógyászatra, részint hogy isteneiknek annál jobban szolgálhassanak, részint hogy hivataljokat érdekesebbé, egyszersmind jövedelmesebbé tegyék. S ezen kedvező előnyük okozta már azt, hogy népek állandó bizalommal viseltetett hozzájuk annyival inkább, mert jókor hozzá szoktaták közönségüket, hogy minden gyógyulást Isten ajándékának nézzenek, s a betegség bármilyen kellemetlen kimenetelét úgy tekintsék, mint az istenség ki nem engesztelődésének világos jeleit.

A pap-orvosok Egyiptomban tanítottak minden tudományt, s e mellett a gyógyászatot, mint isten szolgá-

¹⁾ Curt. Sprengel, pragmatische Geschichte der Medizin. Halle 1790—1803.

latot, gyakorlották. Közülök a leghíresebbek az istenek közé számítottak. Isis istenasszony gyakorlotta a gyógyászatot Egyiptomban; ennek fia Orus, Hermes és Serapis istenek papok s egyszersmind orvosok valának.

Indiában a papok eleitől fogva orvosok is voltak, s mind e mai napig gyógyítanak a brahmanok, versekbe foglalt régi könyveik szerint.

A régi németek és celtáknál szintén papok, druidák gyakorlották a gyógyászatot; sőt még ma is sok vad népeknél a bálványimádó papok egyszersmind orvosai is.

A görögök legrégibb hérosai és papjai nemkülönbben orvosok is voltak. Apolló, s ennek fia Aeskuláp, Melanio, Nestor, Peleus, Telamon, Theseus, Hippolytus, Odysseus, Diomedes, Castor, Podalirius, Aeskuláp fiai, gyógyászati nagy hírókért az istenek közé számítottak.

Aeskuláp leginkább külső bajokat gyógyított; gyógyfoglalkozása közben imádkozott, s valamelyik istent segítségül hitta. A gyógygyakorlat a görögöknél templomokban, titokteljesen ment végbe, mint a papok előjoga Hippokrates idejeig. Leghíresebb volt Aeskulap kos-i temploma, melyben igen sok fogadástételi táblák (Votiv-Tafeln) voltak; s úgy látszik Hippokrates ezek után készítette aforizmáit. Az Askelepiadok (Polidarius utódai) teljesítették benne a pap-gyógyászati szolgálatot. Lassanként a filozófok kerítették hatalmukba a gyógytudományokat. Aristoteles mivelte ezt a természettörténelem mellett. Pithagoras igen jeles élettani szabályokat adott. Az ő korától már a filozófok egyszersmind orvosok is valának.

Ekkor lépett fel tiszta tapasztalattal Socrates, Plató, Pericles, Xenofon kortársuk, a kos-i Hippokrates.

A rómaiaknál is templomot építettek az egészség isteneinek. S igen hihető, hogy a római papok is gyakorlották eleinte a gyógyászatot. Utoljára mind a görögök mind a rómaiaknál annyira alásüllyedt e nemes művészet, hogy az csaknem egyedül rabszolgák által gyakoroltatott.

A zsidóknál a pap és leviták sok orvosi ösmérettel bírtak. Ezeknek állott kötelességükben a kűte g (Aussatz) fölött ítélni, a gyermekágyas nők körül tisztítási, valláscelekvényt gyakorlani, az általános egészségi állapotra vonatkozó rendőrszabályok teljesítésére ügyelni. Az Isten lelkétől vezéreltett proféták betegségekét jövendöltek s ezekkel

fenyegették a népet. Ugy látszik, hogy a gyógyászat és a természettan a zsidóknál a tökély nevezetes fokára emelkedett. Mert igen ügyesek voltak a sebek bekötözése körül (Zsolt. 146, 13. Esaiás 30, 26.), már Isis előtt jóval, mielőtt állítólagosan Merkur, Kadmus, Khiron ezeket fölfedezték volna, alkalmaztak némely gyógyszereket, flastromokat, fűveket (Jerem: 8, 22). Salamon pedig leirt a Libán cédrusától az izsópig, mely a kőfalakon nő, minden növényzetet *).

Az idvezítő Jézus ujra fölgyújtotta az emberek szíveikben a keresztyén szeretet tűzét; s mennyei tudománya által kebleiket a száanalom és részvét érzeteire fogékonyokká tévé. Az ő idejétől kezdve már úgy tekintetik a gyógyászat, mint kötelesség és a munkás felebaráti szeretet gyakorlati nyilatkozványa. Maga az Idvezítő sok csuda gyógyításokat tett; s ő utána a szent apostolok is hasonló tőnek. És bár ezen csudás gyógyítások titkai örök fátyol által fedetnek a földi orvosok erőtlen halandó szemeik elől: mindazáltal világos ebből, hogy az Idvezítő saját példája által hitta fel mintegy a tanításban utódit, a gyógyászat gyakorlatára.

A szent evangéliom elterjedése után, a gyógyászat iránti rokonszenv is mély gyökeret vert a klérikusok közt és a szerzetesek zárdáiban. Különböző városokban a papok teljesíték a betegápolást; minélfogva mint a szenvedő emberiség önzéstelen jóltevői, általános tiszteletben állottak, szeretetben részesültek. Nem sokára a gyógyászat a szerzetesek előjogává lőn, mint a kik sok betegség, imádság, bűjtöltetés, nélkülözések által igyekeztek meggyógyítani s némelyeket óhajtott sikerrel.

Az első kórházak, mint felebaráti szeretet művei létrejöttöket papoknak köszönik. Ezen jótékony intézetek a VI. században, szerzetesek és úgy nevezett parabolánok felügyelete és vezetése alá helyeztettek.

A parabolánok (a veszélyes járványkórok ideje alatt betegápoló papok) idővel annyira elszaporodtak, hogy Theodosius császár, félvén az ezek miatt fenyegető lázadástól, kényszerülve érzé magát, az ezek feletti törvényhatóságot

*) Scotti, Religion und Arzneikunde, in ihren wechselseitigen Beziehungen, nach dem Italienischen v. Dr. M. v. Lenhossek. Wien. 1821.

az alexandriai püspök kezei közül kivenni, és számukat nevezetesen alászállítani. Ez időtájban Nemesius, emessai püspök kitűnő orvosi hirben állott; és irt is munkát az emberi természetről. Constantinus karthagói szerzetes, a maga kora Hippokratesének nevezetett. Olasz, Francia és Németországban a VI. században a sz. Ágoston szerzetbeliek, csaknem kizárólagos birtokában voltak a gyógyászatnak, és azt mint a felebaráti szeretet és irgalom kötelességét hiven teljesítették *). Azonban a pogány vallás leromboltatásával, Európában a pogány orvosok tapasztalatai is kiküszöböltettek a kereztyénség köréből. Babona és a csudákhoz nagy ragaszkodás lőnek uralkodóvá a gyógyászat körül. Ha valaki szembe tűnő természetani ösmereteiről elhírhedt, a bűvösség gyanújába esett. Így alásülyedt a gyógy és természetan; s bár Nagy Károly 805. Thionvilleben rendeletet adott ki, hogy az orvostan minden katedralis iskolákban taníttassék: félszázadon keresztül, a keresztyén Európában sötét éj fátyola nehezkedék Hippokrates művészete fölé.

Csak a XI. században kezdett az orvostan hajnala újra felderülni. Agobard püspök nyíltan kikelt a babonáskodás ellen, s küzdött a divatos démonok kórtana (Dämonen-Pathologie) ellen. S így, bár még mindig megmaradt is a belgyógyászat a papok és szerzetesek keze között: a sebészetre kevés figyelem fordított, és ez egészen a fürdősök gyakorlatává lőn. Az orvosoknak meg volt engedve a papi hivatalra átlépni, melyben ezek sokszor a legelső méltóságokat nyerték el **).

A leghíresebb pap orvosok és egyszersmind orvostani munkaszerzők voltak a VIII—XII. századok alatt: Theodor canterbury-i érsek. Euthberth angol szerzetes; Campo szerzetes Olaszthonban; Hugo sz. denisi abbás; Didon sensi abbás; Dominikus pescarai abbás; Ravennai János dijoni abbás; Wigwart hildesheimi püspök, a később II. Szilveszter névvel pápává lett Gerbert eltanulta az araboktól a gyógyászatot és annak elméleti részét kidolgozta (Gerberti epistol).

*) Histoire littéraire de France, par des religieux Benedict etc. Paris. 1735.

**) Clemens III. in cap. ad aures.

A XI. században előtérbe lépett a benediktinusok montecassinói zárdája, idegen barátokat tanított, s úgy látszik alapítója lőn a híres salernói iskolának; mely dicsőséget egyébaránt közönségesen Roger királynak tulajdonítanak. Ebben tanultak a görög, római, sőt még arab orvosok is. Desiderius montecaninói abbas s később III. Viktor név alatt pápa, orvos volt, és tanította ezen iskolában a gyógyátszatot.

A XII. században a papok és szerzetesek eltiltattak a sebéset gyakorlataától; és a rheimsi concilium nem engedte meg többé az orvostan tanulását *). Két később tartott concilium megerősítette a rheimsi concilium említett határozatát **). Végre III. Honorius pápa kötelességökké tette a lelkészeknek, hogy különös pápai engedély nélkül ne merjék magukat az orvostanra szentelni.

A kereszteshadak alkalmával egész nyugoton elterjedt a küteg (Aussatz). Számtalan zarándokok, kik a szentföldre zarándokoltak vagy onnét visszajöttek, útközben megbetegedvén, a betegtápolókat nem nélkülözhatték. Minélfogva mindenfelé kórházak, ápoló intézetek, lazaretok, küteges házak állítottak fel. Ezen intézetekben leginkább a szerzetesek, a templariusok, johanniták és lázár lovagok teljesíték az ápolást és gyógyítást, nemkülönben az ugy nevezett fekete nénék (schwarze Schwestern) által láttattak el.

Még magok a királyok is ápolták a betegeket; és a tuli érsek Brúnó, ki később IX. Leo név alatt pápává lőn, egy küteges egyént ágyába magához vett.

A XIII. században az egyetemek létre kezdtek jöni. II. Fridrik császár a salernói iskolában különösen az orvostant növeltette. A gyógytan lassanként kiszabadult a szerzetesek pusztá gyarlati (empiria) jármából, s része lőn a filozofiának; a mire az útát Roger Baco, egy angol szerzetes, törte meg.

Simon de Cardo, VIII. Bonifác káplánja, a gyógyszerek (materia medica) tanulmányozása által szerzett magának érdemeket. A bragai érsek, Spanyol Péter (később mint pápa XXI. János) orvosi rendelvénny gyűjteményt szerkesztett ***). Theodorik, sebész szerzetes, s IV. Innocenc

*) Conc. remense anno 1131. can. VI.

**) Conc. Monspes. anno 1162. et 1195.

**) Köhler. Nachricht vom Papst Johann XXI. Göttingen. 1760.

pápa gyóntató atyja sebészetet írt; és szent Amandi János, tournay-i kanonok, a maga idejében igen jeles gyógytant (therapia) készített.

Még a XIV. században is gyakorlották a papok a gyógyászatot; s általa igen meggazdagodtak, kitűnő tiszteletben részesítették. Így például Laufer Vilmos, IV-ik Filep udvari orvosa, párisi érsekké lett; Aichspalti Péter meggyógyította V. Kelemen pápát, és a mainzi választófejedelemséget nyerte el.

Sok pap orvosokat olvasunk a szentek sorába számítottak között is, p. o. toulousei Lajos, Corsinus András, Aegidius Columnius, Sienai Katalin *).

A XV—XVI. századokban pap szerzetes orvosok lassánt megfogytak. Hanem a XVII. században a genialis fantasztá Theofrastus Paracelsus elmélete ismét követőkre találta a szerzetesek közt.

A XVIII. században új fény derült minden tudomány-szakra; s bár sok szerzők igyekeztek bebizonyítani, hogy a theologia az orvosi tudományokkal szoros kapcsolatban áll; az orvostan a theológiától egészen külön választatott **) ***) ****) †).

A felvilágosodottak azonban szintugy a theologok, mint az orvosok közt beösmerték a theológiának az orvostannal szoros egybeköttését, s belátták azt, hogy e két tantegymástól egészen külön választani csupa lehetlen: csak az egyesítés módja és foka felett nem tudtak megegyezni. Némelyek azt akarták, hogy a lelkész és a tökéletesen képzett orvos egy és ugyanazon személy legyen; mint Griesenbek „De praxis medicae connubio cum sacrorum ministerio“. Gissae. 1799. Mások ismét úgy vélekedtek, hogy a lelkészeknek csak a legfontosabb, nélkülözhetlenebb orvosi ismeretekkel kell birni, hogy szükség esetében még is legalább jó tanácsosul szolgálhassanak betegeiknek addig is, míg orvos érkeznék, mint „Lechleitner, Kurzer

*) Previi nomenclator sanctorum, professione medicorum Romae 1612.

**) Aschenberg, Dissert. de morbo religiosorum. Erfurti. 1702

***) Alberti, Diss. de medicinae et doctrinae moralis nexu. Hal. 1714.

****) Culmus, de harmonia morum et morborum. Basil. 1715.

†) Ludolf Diss. de medicina in sacra scriptura fundata. Erfur. 1726.

Lehrbegriff der ökonomisch-medizin ischer Pastoral, für Geistliche & c.“ Augsburg. 1791. Mások végre, elégnek tartották, ha a lelkész avagy csak a dietetikában jártas is; s ezért irtak pastoralis dietetikát p. o. Becker, „Brüfe eines Arztes an einen Landpfarrer.“ Göttingen 1804. Osthof, „Über das Verhältniss der Geistlichen zu den Ärzten und Kranken“ Berlin 1806. „Medicina Clerica.“ Londini. 1821 (Leipzig 1821).

Dr. Mezler, Sigmaringenben, volt az első, ki a pastoralis medicina eszméjét legjobban fölfogta, és e tan alapját megvetette ily című munkájában: „Über den Einfluss der Heilkunst auf die praktische Theologie.“ 1794. 3-ik kiadás Ulmban. 1808. Ő, említett művében ezt mondja: a lelkész ne legyen gyakorló orvos, hanem anynyiban álljon csak orvosi eljárása, hogy tanácsoljon és figyelmeztessen, magát és gyülekezetét hasznos dietetikai szabályok közlése által a betegségek irányába biztosítsa. Ha a lelkész az ember természetrajzát tudja, ha az állati erőket, a lélek erejét, eszmék, érzések, gondolkodás kútforrásait ismeri; ha az alvást, ébrenlétet, álmot, vérmérsékményt, indulatokat, a tébolyodást, elme gyöngeséget, öngyilkosságot értelmezni tudja, ha az emberi test működései, törvényei előtt nem üsmeretlenek; ha az egészséges és betegek nézve célirányos életrendet alkalmazni képes: mindenütt és mindenben célirányosan és hasznosan működhetik, míg rendes orvos érkezhetnék, a kinek rendeleteit hasznos tanácsával, még ennek távollétében is, sikerrel pótolhatja. Igen ritkán találunk mi orvosok oly betegekre, hogy egy vagy másban, előbb vagy később, a gyakorlati theologia nekünk hasznos szolgálatot ne tehetne. A gyakorlati lelkésztan az, mely a gyógytudománnyal párosúlva mértékletesség és munkásság által egészséges és erős embereket nevel; ezeknek erkölceiket szelidíti, lelküket fölvilágosítja, s általában mindentől elvonja óvja, a mivel az ember pajkos, szenvedélyes kicsapongások által egészségét megronthatná. Az orvosi üsméretekkel társult gyakorlati lelkészettan az, mely a szenvedéseknek a közönséges ember szömei elől elzárt okait belátja, üsmeri, ezek irányában azokat biztosítja; az ember természetes hajlamait, a test és lélek nevelés és szoktatás-szülte üsztöneitől megkülönbözteti, és ezen mérv szerint

méltányolja vagy kárhoztatja az emberi cselekvényeket. A gyakorlati lelkésztan az, mely a gyógytannál kezét fogva együtt működik a beteg jóllétére; és a lélekhez irányzott vigasztaló hatása által a test hunyó erejét is emeli. Végre ezen tan az, mely a betegágy körül divatos káros visszaéléseket, dőre szokásokat irtja, pusztítja, a babonaságot a gyógyászat köréből visszariaszja, száműzi, s mind a beteg mind az orvosra nézve a legjótékonyabb eredményeket szül.“

Az ilyenén összeegyeztetése a gyakorlati lelkészetnek a gyógyászáttal, az ily szempontból az emberek egészsége és a betegek körüliszolgáltatatra irányzott működés már az, mit Mezler lelkipásztori orvostannak (Pastoral Medizin) nevez.

Azon tudományos adatok, mikkel ezen tudós orvos a tudomány ezen terét gazdagította, igen lélekemelő; s e felett kellemes erkölcsi olvasmányt képeznek. Az egész műnek alig van más hiánya, mint az, hogy egy kissé terjedelmes. Szerző, könyve 1-ső részében szól általában a gyógytannak az erkölcsökre befolyásáról, továbbá tárgyalja, mennyire függ a gyermekek erkölcsisége a szülék egészségi állapotjától, a testi növeléstől, vérmérsékmeny, életkor, nem, állapot, éghajlat, étel, ital, lakhely, a különbféle beteges hajlamoktól, sőt még a kormányformától is. A 2-ik részben előadja a lelkipásztori cselekvényeket, a mennyiben ezeknek a közegészségügyre befolyások van. S bármely lelkész is élelménnyel olvashatja szerzőnek a keresztség, házasság, betegápolás, halálóklalkali bánásmód, holtak, eltemetésök, egyházi épületekről irt szellemdus értekezéseit. Ugy hogy, el lehet mondani: a lelkipásztori orvostannak Mezler lön e munkája által megalapítójává; s mind azok kik később e tudomány terin működtek, az ő művéből merítettek. Lisborni hires orvos Dr. Vering is, az 1808-ban világ elibe bocsátott „Versuch einer Pastoral Medicin“ (neuste Auflage. Münster. 1812.) című könyvében leginkább Mezler alapeszméi nyomán járt. E munkában szerző előadja az ember természetrajzát; egészséges és betegekre célirányos életrendet állított fel. Műve második résziben hasznos tanácsokat közöl az ujszülöttekkel bánásmódra nézve; útasításokat ad mit kelljen tenni a járványkórok idejében a veszélyes és rögtönös, halállal fenyegető betegségesetei körül, a tetszhalottakat illetőleg stb. S végül némely gyógyszerek készítése módját is tárgyalja. Ha bírálatot kellene a mű felett mondanunk: észrevételünk

alig lehetne más, mint hogy tárgyai tömérdekségéhez képest a könyv igen rövid.

Egy névtelen német orvos „Über Pastoral Medizin. Dem Geistlichen, besonders den jüngeren gewidmet, von einem Arzte. Tübingen. 1823“ című könyvében értekezik a lekipásztori orvostan szükségességéről. Az egész munkácska csak 44 lapból áll, de azért igen hasznavehető; mert ezen kérdésekre: mit és mennyit kelljen a lelkésznek az orvostanból tanulni és tudni, mennyit és mit ismét a gyakorlatban alkalmazni, kimerítő feleletet ad.

Ugyanazon évben adott ki hallei professzor dr. Schreger Tódor ily cím alatt „Dr. E. H. Theodor Schreger, Handbuch der Pastoral Medizin für christliche Seelsorger. Halle. 1823“ egy munkát, mely úgy látszik a Mezler és Vering műve egybeállítása.

Eredeti, szellemdus a négy évvel később kölni orvos Bluff-tól ily cím alatt megjelent mű: „Pastoral Medizin von Dr. Math. Jos. Bluff. Köln am Rhein. 1827.“ Hiánya az, hogy inkább tanszéki előadási használatra, mint öntanulásra van szánva; ennél fogva minden jelessége mellett is keves gyakorlati hasznot ad. Ismét négy év multával ezután jelent meg Dr. de Valenti ily című munkája: *Medicina clerica oder: Handbuch der Pastoral Medizin für Seelsorger, Pädagogen und Ärzte, nebst einer Diätetik für Geistliche.* von Dr. de Valenti, Leipzig. 1831—32. zwei Bände.“ Ez szinte eredeti mű. Az élelméjű tudós szerző, mint maga megjegyzi, sokszor félreértetvén, sokat üldöztetvén az ösegyházi igazhitűség melletti buzgalmaért, megkísérti a lelkészet és gyógyászat terén szerzett sok tapasztalati után, a theologia és gyógytan közti tudományos hézagot kipótolni; egész erővel azon törekszik, hogy orvos és lelkész öszszeműködjenek, s azt reményli, hogy a mélyen]alásülyedt theologia és orvostan ujraszüléséből e két tan szép egyesülése fog kivirágzani. Szerinte a pastoralis medicina azon tan, mely kölcsönösen érdekli és istápolja az orvostant és lelkészetet. Ezen nézete alapján megkülönbözteti a „medico-pastoralis tant mint alárendelt s kiegészítő részét a pastoralis medicinának; mely szerint t. i. az orvos ép úgy él a vallástan segélyével, mint a lelkész az orvostanéval céljának, t. i. az ember jobblétének, előmozdítására. E könyv függelékében van igen használható, papok számára irt dietetika. Szerző protestáns lévén, hi-

bául lehet neki felróni azon heves kitöréseket, melyekkel munkájában a katholicizmus ellen kikél; a mi természettani mű céljával ellenkezik; benne ennél fogva helyet sem foglalhatna. — E tan későbbi fejlődését más alkalommal.

Dr. Macher nyomán közli

Soltra Alajos,

ráckevei ref. lelkész és orvos.

A LEGUJABB THEOLÓGIAI MOZGALMAK NÉMETORSZÁGBAN.

VII.

Bauer és a tübingai iskola és ellenfeleik.

Strausz könyve, a mint láttuk, egyesítette Hegel elvét a legrészletesebb és kicsinyebb ítészkedéssel; s oly eredményt idézett elő, mely romboló és egyszersmind tarthatatlan vala, s szükségessé tévé a tudomány egész anyagának újból való átvizsgálását. Nem jelent meg oly munka a Jézus élete óta, mely nyomát magán ne viselte volna az általa okozott szellemi rázkódásnak. A különböző nézetből történt cáfolatokon kívül, melyeket fentebb említettünk, említenünk kell még Weisze munkáját. Weisze bölesészettanát, ki a hégeli módszert elfogadta ugyan, de attól több, igen lényeges pontban eltávozott. Ő nála a tárgyas keresztényiség érzetének és a pozitív vallás értéke elismerésének nem kellett ellenkezésbe jöni, mint Hegel hű tanítványinál, az elvont eszmével és az egyéni szabadság megtagadásával. Itészeti kitérései sem értéktelenek. Azon eszméi, melyek szerint Márk evangyélioma főntebb áll a két másik szinoptikai evangyéliomnál, a legujabb vizsgálatok által is megerősítettek. A csodákra nézve nagyon szeret természeti magyarázásmódot követni, és a deléjes tünetményekben valami oly formát lát, mint Krisztus gyógyításaiban. Ezen elvéhez képest nem sokat ad a lelketlen természetnek elkövetett csodatételekre, és János evangyéliomáról úgy vélekedik, hogy

annak első részei, melyek ilyes csodákat foglalnak magokba, későbbi kéz által adattak hozzá. E követelést már épen nem tarthatni fenn, a szöveg gondos megvizsgálása ellenében. Egészben Weisze könyve méltó a tanulásra, mert jó akarattól lelkesíttetik, és a kérdés megfejtéséhez sok tekintetben kulcsul szolgál. De azt is meg kell jegyezni, hogy eleinte Márk elsősege felőli véleménye Wilckének és Bauer Brúnónak (amannak munkája: *Der Urevangelist, emezé Kritik der Synoptiker* 1841—42) alapul szolgáltak a legtagadóbb és legtulzóbb itészeti követelésekre.

A dologra térvén, elsőben is ama számos és jelentékeny munkákat kell tekintetbe vennünk, melyeknek eredeti rokonsága Strausz irányában tagadhatlan, a melyekben mégis szembetűnő azon törekvés, hogy a tagadó és elvont tanok teréről eltávozzanak s a történelem és ténylegesség terére lépjenek. Olvasóink tán csodálkozni fognak, midőn állítjuk, hogy a tübingai iskola, melyről szólani akarunk, minden mások felett pozitív. Bizonyos is, hogy ha mértékükül fő tanelveik megítélésére hagyományos véleményeiket vennők föl, sokkal több tagadást, mint tisztába hozott tan-tételt találnánk náluk s lehetetlen volna a követelt pozitivitást jellemükül elösmerni. De hogy megítélhessük, a helyzetre kell gondolnunk, melyből kiléptek. Ürességet találtak s ebben akartak alkotni, szervezni. Noha a hegeli előitéletek által láthatólag kormányoztattak, igen nagy szolgáltatokat tettek a keresztyén tudománynak. Ez az iskola alkalmazta a dogmák történetét az új szövetség értelmezésére, s ez által annak hitelét sokkal erősebb talapra helyezte, mint a hagyományokból vett idézetek. Ez találta fel a két első század történelmének elveszett kulcsát, megbizonyítván hogy Pál elveinek az ebionitizmusmal folytatott heves küzdései az apostolok halála után jó ideig tartottak, elágazván a második századbéli keresztyén felekezetek között. Ez által aztán az apostoli kor újra élővé lett, valódisággal és így tanulságokkal teljessé; holott előbb egyhangú volt és hideg, vonatkozás nélkül a mi korunkra, elszigetelt és a légben függő történetrajz. Elmondhatjuk ennél fogva, hogy a kik e munkás iskola fölfedezéseit elsajátítani tudták, a nélkül, hogy tagadásainak meghódoltak volna, még több hasznát vették ennek mint önnön maga. Látható ez például Reusz apostoli theologia történelméből; mely könyv-

ben, bár fűn van is tartva a mi szent könyveink authenticitása és ősrégisége a korábbi értelemben, de a tübingai iskola fölfedezésének felhasználása egészen új felfogást tanusít, új színezetet, érdekteljességet, mozgalmasságot és frissiséget tár elő az ősegyház vitáinak és tanfejtegetéseinek előadása közben. Távol légyen, hogy ezen iskola minden tanát aláírják. Legnagyobb hibája, hogy Krisztus személyére nézve határozatlan értelmű; ez a körülmény tényleges bizonyossága annak, hogy történeti rendszere hiányos. De állítom, hogy mai napon theologusra nézve hasznosabb olvasmány nem lehet, mint ezen iskola köréből származott művek. Üdvösen erősítő értelemgyakorlásul szolgálnak ezek. A történelem egymás után alakul és fejlődik abban, annyiival inkább, mert az iskola még nem mondta ki utolsó szavát, s legutolsó képviselői mind inkább közelednek a pozitív keresztyén-séghez és Krisztus személyéhez. Ne essünk némely pártok azon bünébe, hogy a nevet erősségnek tekintik, s hogy előlegesen elítélik az ügyszeretetet, az igazságkutatási lelkesedést akárhol és akárkiben. A fentebbi iskolára nézve pedig ne feledjük, hogy az távolibb körökben is jeles gyümölcsöket érlett. Ez tette például lehetővé, hogy a keresztyén egyház őstörténetei alapján a katolikus Laboulaye Édouard a francia Institut tagja, Stahl és Bunsen ügyében szintoly alapos mint lelkes, szintoly keresztyéni szellemű mint szabad lélektől vezérlett cikket írhatta, melyeknek hatása kivált Franciaországban felbecsülhetlen, és hogy korunkban (mint Schwarz kifejezi) jobban ismerhetni az apostolokat és azok első utódait, mint cezárei Euzébius idejében ismerhették.

Baur Krisztián Ferdinánd, alapítója s maiglan is főnöke ezen iskolának. Rendkívüli munkássággal bírván, s a szemlélkedési erő teljességét a legrészletesebb ítézeti vizsgálódással összekötni tudván, az értelmi erélyesség egyik legjelesebb példánya a mi időnkben. Első érdekes műve: *Symbolik und Theologie* 1842-ből való. Azután vitába keveredik Moehlerrel és ily című munkájában: *der Gegensatz des Katholicismus und Protestantismus*. 1836. erőteljesen lép fel a katolikus irányú szimbolizmus ellenében. Azután következtek a gnosticizmus felőli munkái, melyekben új szempontból tárgyalja a két első századbeli gnósziszt, majd a manikeiz-

must, majd a megváltási dogma történetét (1838 és 1841—43) s három vastag kötetben a szent háromság és megtestesülés dogmájának történetét. Ide tartozik továbbá dogma-történeti kézikönyve (Lehrbuch der christl. Dogmengeschichte 3-te Aufl. 1858) és a keresztyén egyház-történet khronologiai rendezete: Die Epochen der kirchl. Geschichtschreibung 1852) és azon munkája, melyben summázta előbbeni dolgozatait: a három első századbéli keresztyénség és egyház (Das Christenthum und die christl. Kirche der dreiersten Jahrhundert 1853). Kedvenc eszméje, hogy az egyházzal való dogmának szükségképen való dialektikai fejlődésnek kell alávetettve lenni oly formán, hogy minden történelmi részletek és eseményeknek ezen névre méltó történelmi munkában logikai összeköttetésben kell lenniök, mint ugyanazon lánc szemeinek. Itt találni fel egy benmaradó és folytonos dialektikai, hegelféle fejlődés eszméjét. És valóban ama nagy felsőség mellett is, melyet Baur mint ítész és történész Hegel minden más tanítványai között kivivott, nem lehet ment azon vádtól, hogy feláldozza a létszerűt a logikainak, és hogy a történelmet oly kategoriákba szorítja, melyek azt befogadván életnélkülivé teszik. Egy példáját látunk ennek, ha megtekintjük, mikép alkalmazta Baur bölcsészettörténelmi elveire a szent könyvek sorozatát, kánonát.

Az ő történelmi kiinduláspontja, Pálnak négy levele, nézete szerint az új szövetségnek egyedüli védtére, melyet a priori meg nem támadhatni, az a biztos tér, melyből a többit is megítélhetni, védhetni. Erre támaszkodik ő, hogy megbizonyíthassa, mily lényeges s mély különbözés és el-lentét volt a paulinizmus és ebionitizmus között; azután azon elvhez képest, hogy az idő folyamata szerint az eszmék szükségkép párhuzamosak, a második századra teszi az úgy nevezett pásztori leveleket, melyekben ez az el-lentét kibékítettnek látszik, a honnan osztán más vitákszár-maztak és oly egyházi formák keletkeztek, melyek az első századbéli történelmi helyzettel összeférhetnek. Ezen okból Marcion evangéliomát, mely inkább Pál szelleméhez szít, előbbinek nyilvánítja, mint Lukácsét. Ignác levelei újabb vizsgálat alá bocsáttattak, s apokrűf jellemök kétségtelen lett. Mindezen eredmények, melyeket itt néhány szóban összevonunk, különböző monográfiákban fejtettek ki. Ilyenek:

az ebionitizmus származása az essénizmusból (1831), Krisztus pártja Korinthusban, a szent Pálnak tulajdonított pásztori levelekről (1835), a római levél célja és alkalma (1838), a püspökség eredete, Rothe ellen; Pál apostol (1845), a kánonbeli evangyéliumok feletti ítészeti nyomozások (1847). Márk evangyélioma, egy függelékel Márcion evangyéliomáról (1851), s számos cikkek a Tübinger Zeitschriftben és a Theologische Jahrbücherben (lásd Schwarz 152—171 lap).

Baurnak számos, lélek és erőteljes ifjú tanítványai lőnek; kik között első helyen Schweglert és Zellert kell neveznünk mint mesterök szavának leghívebb terjesztőit. Az első volt a rendszer védbajnoka a szó szoros értelmében. Az ő munkáiban (a montanizmus története 1845, apostolok utáni időszak 1846), ritka tehetséggel vannak kifejtve az iskola fejének elvei, de egyszersmind az ő tételei, következményei oly hévvel vannak átvive keresztül kasul a történeten, a lett dolgok rovására, hogy az többet tett mint az iskola bármely tagja, gyenge oldalaik fölfedezésére. Zeller, ki a Theologische Jahrbücher alapításával tette magát nevezetessé, lelkiismeretesebb és vigyázóbb. Az ő cikkei, melyeket a evangyéliom, a jelenések könyve, Lukács evangyélioma és az apostolok cselekedetei felől irt, nagy figyelmet érdemelnek. Azonban tagadhatatlan, hogy ezek is tartalmok konkrét természete, az ügyesen kezelt és fáradságosan gyűjtögetett ismeretkincs által, mely bennök az eszmei részt felülhaladja, inkább újabb nyomozásokra adtak alkalmat, mint sem megállapított eszmék vagy végleges munkáknak nevezetethetnének. Feltűnik kivált bennök s méltán roszalható, bizonyos kézzelfogható roszakarat, s untalan felöltő kiméletlenség a kanonikus könyvek ellenében. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy Zeller nagyobb hírt érdemelt mint bölcsész és bölcsészettörténész, mint a szent könyvek ítésze (Die Philosophie der Griechen 1—3 köt.)

Ezek mellé a theologusok egész csoportja tartozik: Köstlin, Planck, Snitzer Georgii, távolabb és az iskola alapeszméitől még nagyobb elszigeteltségben: Hilgenfeld, Ritschl, Volkmár, s főképen ezen ifjabb tanítványoknak köszönhető, hogy a tübingai iskola újabb idő-

ben némely állásait visszavonta. Köstlin és Hilgenfeld az evangyéliom fölötti munkájokban, kivált az utóbbi nagy értékű számos monografiáiban a szinoptikai evangyéliomok származását és a paulinizmusnak előállása által származott küzdelmeket a valósággal és adatokkal egyezőbbben adták elő, Ritschl az ősi k a t h o l i k u s egyház című munkájában nagy részét helyre igazítja a Sehwegler n a c h a p o s t o l i s c h e s Z e i t a l t e r é b e n fenforgott túlzásoknak, Volkmár pedig ellenmondhatlanul bebizonyítja Lukács evangyéliomának Márcion evangyélioma előtti származását.

Általában és röviden szólva ezen iskola, legalább főbbjei, tudományukat főképen ebben összpontosítják, hogy a keresztyénséget úgy adják elő, mint nem csodásan és egyszerre a világnak kijelentett tudományt, hit és kultusrendszert, hanem mint a megelőzők természetes logikai fejleményét. Az ősi keresztyénség — ide megy ki okoskodásuk — nem volt egyéb mint egyszerű és tiszta ebionitizmus, mely nem különbözött a judaizmustól egyébben, mint ezen hittétel által: a názáreti Jézus a messiás. Pál volt első, ki a keresztyénségből egyetemes vallást képezett, felsőbbet a judaizmusnál, sőt azzal ellenkezőt. Innen máskacs küzdés, gyökeres ellenkezés származott közte és a tizenkettő közt. Ezen küzdés, mely főképen a galatákhöz írt levélből felfogható, folytatódik tanítványai között is egészen a második század közepeig, sőt azontúl is. Ezentúl kibékülési és egyesülési irány támad, mely már előbb is mutatkozott; ez az irány egybeolvasztja a két ellentétet, semlegesítvén a különböző elemeket; s ebből lesz osztán az ősi katholicizmus. Az új szövetségi iratokat tehát részint úgy tekinthetni, mint pálféle szelleműeket, részint mint zsidókeresztyéneket (Jelenések könyve), részint mint kibékítőket. Az utóbbiak közé sorozhatók azon iratok, melyek a pálféle univeralizmust az ebionitizmusnak az ó törvényekre és zsidó arisztokratizmusra támaszkodó elvét kibékéltetni akarják. Ez utóbbi irány különösen feltetszik az apostolok cselekedeteiről írt könyvben.

Annyi már biztosan és határozottan kivívott eredménynek tekinthető, hogy az apostoli és az azt követő egyház épen nem oly nyugodt és egy alakú képnek nézhető, a milyenné az utolsó századok képzelődése alakítja. A zsidó s keresztyénség és a paulinizmus ezen hosszadalmas küzdése vi-

lágánál sok oly szentirati hely Pál apostol leveleiben, mely előbb hibásan fogatott fel, új világosságban tűnik elő s természetesen értelmet nyer. Sok ősi hagyomány, mely elébb mint figyelmenre méltatlan, háttérbe taszított, például Péter római püspöksége, ennek kibékülése Pállal Rómában, Jakab judaizáló kegyeskedése, az elvesztett zsidó s keresztyén evangyéliomok népszerűsége, a mostan egyedül kánoni tekintélylyel bíró evangyéliomaink viszonylagos új eredete, az apostoli atyák tömeges és nehézkes irodalma, mely eddigelé oly sovány és megemészthetetlen olvasmány volt, azon clementinaféle regények, melyekben a Simon Mágusz szá átöltöztetett Pál torzképe oly gonoszúl rajzoltatott, a montanizmusnak II. századbéli érdekessége, az unitarizmusnak a két első századbéli túlnyomósága, Hermász pásztorának római eredete, Justinus martir különös hallgatagsága, ki egy zsidóval vitatkozván szót sem tesz Pálról és annak tanairól sat. sat. mindezen mortuum caputjai a régi történelemnek föltámadnak, testbe öltöznek és élni kezdenek. Mintha egy csapat, századok óta megkövesült harcos állana lábra egyszerre s lerázván százados porát magáról, régi állomását visszafoglalná! Hiába mondják, hogy tartózkodva kell elfogadni ezen iskola elveit, mert eredményei vesélyesek; minden esetre nagyszerűk azok, s mielőtt elítélnők e fáradhatlan bányaszait a történelemnek, olvasnunk kell; mielőtt rólok megvető hangon szólhatnánk, megismernünk illik. Ha ezt teendjük, nem fogjuk őket megvetni.

A figyelmes olvasó észre fogta venni, hogy ezen rendszer szépségét, tökélyét annak egysége, szabatossága és azon körülmény teszi, hogy általa lehetőségessé válik minden részletét az evangyéliomi történetnek egy átnézhető és összhangzó egésznek keretébe befoglalni. De mondhatom azt is, hogy épen ez okozza, hogy általa félre vezettethetünk, és hogy szükséges iránta némi bizalmatlansággal viseltetni. A történelem nem szokott oly logikai, oly szabályosan rendezett lenni; az evangyéliomnak Tübingában alkotott képe sokkal szabályosabb, mintsem teljesen igaz lehetne. Az ügyesen rendezett kert, nem szülemlett, úgy a mint van, magától a természettől. A történelem két tényezőnek szüleménye: az emberi önkényességnek s az okok és okozatok kifejlésmódjának vagy a körülményeknek. A történelemnek legfőbb feladata minden időszakra nézve kimutatni, mi az

egyiknek, mi a másiknak tényezete. De egyszersmind a legfőbb nehézsége is. A tübingai iskola, Hegel elveinek befolyása alatt, csak logikai fejlődést látott és vett fel ott, hol helyet kellett volna hagyni szintugy a véletlen eseményeknek, mint az emberi egyéniségek önkényes beavatkozásának. Ezért képtelenné lett Jézus személyes munkáját jól felvenni és előadni, kinek személye pedig élő és egyéni önkakarat kifejezője. Innen vannak túlzott ítéleteik a mi evangyéliomaink kora és eredete felől. Az iskola nézpontjához, szemlélkedési hajlamához képest azt kellett feltennie, hogy egyik vagy másik evangyéliom származásának idejeszorosan megfelelni tartozik azon evangyéliomban fejtegetett tantételek kifejlődésifokának, amint az többegyorú írók összevetéséből kivehető. Mintha nem lehettek volna bármely időben is idejüket megelőző szellemek, szintugy mint elkésettek! Mintha másrésről a mi kánonbeli történészeink az evangyelisták, akármilyen volt is személyes irányzatuk, nem lehettek volna irataikra nézve egy már előbb létezett szóbeli vagy írott hagyomány által vezetve, korlátozva. Ezen elv hibás alkalmazása miatt történt, hogy a 4. evangyéliomot igen is ujnak állíták, ujabban pedig e pontra nézve előbbi állítmányaikat visszavenni s módosítani kezdték. Baur és Zeller eleinte azt követelték, hogy a 4. evangyéliomnak a két első században hely nem jut a 170. év előtt. Hilgenfeld pedig kénytelen lón, elútasíthatlan érvek miatt, azok évszámát közelítőleg 130-ra tenni. Természetes, mert maga a könyvtartalom, a keresztyéni hagyományok ismerete nélkül is, világosan tanúsítja, hogy az az I. század utójánál későbbi nem lehet.

Igy van a dolog ezen iskolának a szinoptikai evangyéliomok fölötti nézeteivel is. E téren meghasonlottak. Márk legvázlatosabb, legszintelenebb, legsemlegesebb, dogmatikai tekintetben; ennek kellett tehát elméletök szerint a legujabbnak lenni a három között. Baur így gondolkozott. Ujabb bizonyossága annak, hogy a létszerűnek története és az eszmének logikai fejlődése egészen különböző dolgok. Köstlin pedig megmutatá, hogy Márk a más kettőnél előbbi, alapítván meggyőződését ezen evangyéliom fastői jellemére, az emberek és körülmények természetéből vett részleteinek bőségére, azon elbeszélésekre, melyek ezen evangyéliomban a más kettő felett még oly dolgokra nézve is terjedelmesebbek, melyeknél betűszerinti párhúzamosság találhatik. Em-

lítettük felebb azon következtetlenséget, melybe ezen iskola Marcion evangyéliomára nézve esni kénytelenítettett. Mind ezen engedmények a történelem kényszerítésére létesültek, s a hégeli dialektika rovására. Az eszme nem uralkodik többé korlátlan fejedelemként, hanem úgy szólván alkotmányossá lesz, s megosztja hatalmát a tények demokratai elemével. De mégsem kell gondolnunk, hogy ezen iskola szép csendesen visszatérne azon pontra, melyen a dolgok állását találá. Ismétlem, hogy vannak ennek oly végleges szerzeményei, oly tisztába hozott tantételei, melyekkel soha fel nem hagy. Ezt bizonyítja, hogy ezek közül sokat ellenfelei is elsajátítottak, és hogy lehetetlen már ma az új szövetséget magyarázni, vagy a két első század történetét tanulni a nélkül hogy feltennők az ebionitizmus és pálféle elvek húzamos ellentétességét, a 4. evangyéliom idealizáló jellemét, az első századokbeli dogmatikának különböző színezetét, mely a szent könyvekben is feltűnik. Még az orkhodosz tudomány képviselőinek munkáit olvasva is feltűnik, hogy azok Baur nyomait láttatják.

Baurnak és iskolájának ellenfeleit kell röviden megjegyeznünk. Ezek közül legjelesbek Thiersch, Dorner, Zeller, Wieseler, Weitzel, Reusz, Bleek, Hase, Ewald és Bunsen. Thierschnek érdeme, hogy felfogta, miszerint ezen iskolát lényegesen meg nem cáfolhatni né mely részletek itészeti vizsgálata által, és hogy ennek ellenében mindazon tények összeállítását kell venni, melyek a történeti képet alkotják.

Szerencsétlenségre az általok kivivott eredmények nem feleltek meg a törekedésnek. Valamely történelmi rendszer már az által meghíúsult, ha egyedül konzervatív jellemére támaszkodik, és a második századbéli hagyományt szorosán ténylegesnek teszi. Ewald, Izráel történelmének híres tudós szerzője, könnyen kigyúladó haragját egész rohammal irányozta Baur itészeti munkája ellen, s ez ellenébe a szinoptikai evangyéliomok képződéséről egy rettenetesen bonyolodott elméletet állított, melynek zűrzavarából a kényállítmányok egész sorzata mellett alig lehet valami fentarthatót kihalászni. Leghatályosabb ellenfele Baur iskolájának és nézeteinek Reusz straszburgi tanár lett, kinek az új szövetségi könyvek történetéről írott munkája (*Geschichte der heiligen Schriften des neuen Testaments*).

Második kiadás 1855.) versenytársai felett, Schwarz ítélete szerint is, pálmát érdemelt. Érezte ez, hogy a tübingai iskolát csupán saját terén, t. i. a történelmin lehet meggyőzni, azért igyekezett annak igen is hégeli történészete ellen történetiebb történelmet helyezni, ha szabad így kifejeznünk, melyben semmiféle dogmatikai vagy bölcsészeti előítélet ne akadályozza az események tiszta felfogását. A mellett idézhetjük Bleek evangyéliomi itészeti adalékait mint a legjelesebb tárgyu munkák egyikét. Különösen figyelmet érdemel, hogy teljes diadallal bizonyította be a 4. evangyéliomnak Jánostól lett származását. Végezetre Hase egy lelkes és szellemdús, levélnek címezett iratában (Sendschreiben an Dr. Baur 1855) külön fogta elő az iskola főnökét, ki néki hasonló módon felelt. Schwarz meglepőnek találja, hogy Hase elmés vitázatában bátorzkodott a jelenések könyve és a 4. evangyéliom szerzőjét azon egy embernek tartani. Mi pedig, az ellenkezőnek bebizonyításáig, a jénai szellemdús tanár véleményét követhetjük.

Nem akarunk, fejezi be e nevezetes tárgyat Réville, nem akarunk kiterjeszkedni mind azon cáfolatokra és védiratokra, melyeket ezen érdekes ügy előidézett. Csak azt említjük újra, hogy ez az újabb theológiában a legnevezetesebb pont. E téren, ez ügyben folyik a legérdekesebb mozgalom, melyet mindenkinek figyelemmel kísérni, melyre nézve minél többeknek tenni is, korszerű kötelesség. Boldogok azok, kik e munkára adhatják magokat teljes bizodalommal azon Jézusban, kinek szentséges személye annyira felüláll minden itészeti vitákon és az igazságnak őszinte lélekkel szolgálhatnak. Mert úgy hiszem e kettő közül egyik a másikat erősíteni, elősegíteni tartozik. Ha szívből hiszünk abban, ki, mint Strausz maga is megengedi, az igazságért halt meg, szeretnünk kell az igazságot magáért, azt úgy szeretvén, keresni fogjuk önmagáért, és közösségben érezzük magunkat azzal, a ki érte meghalt. A valódi veszély azok részéről származik, kik jobbról vagy balról akadályozzák az önzetlen ész ezen munkáját, vagy átkozódó kiáltásaik vagy hitetlenségük által. De most ideje viszatérnünk Strauszhoz és azon ösvényt végig futnunk, mely ő tőle indulva ki, kezdetben még tévedéseiben is becslésre méltó, de utóbb a hitetlenségnek azon fertőjébe jut, melybe néhány év óta Németország humanistái és materialistái botorkáznak.

VIII.

Feuerbach és Bauer Brunó.

Áttérünk hát az újabb theológia azon ágazatához, mely Hegel iskolájának baloldalától indult ki, melynek Strausz oly világosan s oly nagy tehetséggel fejtette fel irányzatait, miután azok sok ideig a rendszer színleges orthodoxiája által lepleztettek vala. Csupán a logikai érdeket vevén tekintetbe, Strausz nagy szolgálatot tett; sőt mondjuk ki, minden irányban azt tett, mert a helyzetet tisztává elhatárolttá tévé; s ez igen sokat ér. Strausz dogmatikája véget vetett minden áltatásnak, akár szándékos volt akár szándéktalan. Ez a dogmatika nem egyéb mint a dogmatika kritikája, hégeli elvek alapján, oly hideg tárgyilagossággal alkalmazva a dogmákra, mint előbb az evangyéliomi történetekre. Előveszi a dogmákat egymás után, leírja azok történetét, szülemelését, külön választja azon eredményeket, melyekből utóbb fontos igazságok fognak kifejlődhetni, de kimutatja az ellemondásokat is, melyekkel vizsgálata folytán találkozik, s a belső szétmállás azon folyamát, mely alá a dogmák estek, a történet folytatában átalakulván. E szerint könyvének címe sem igen hű, mert lényegében nem egyéb ez mint a dogmatikai fogalmak repertoriuma. De hogy a dolgot összefüggésben felfogjuk, térjünk egy kissé vissza Hegelhez.

Hegel és Strausz megegyeznek abban, hogy a vallásban egyebet nem látnak, mint értelmi előterjesztés (Vorstellung) és így minden esetre valami, érzelmi munkálatát az elmének. Hegel azt mondá, hogy az értelmi előterjesztés és a tudományi ösmeret vagy bölcsészeti felfogás tartalomra nézve azonosok; csak hogy az előbbi népszerű kifejezése az utóbbinak. Már ez maga annyit tesz, mint a bölcsészetnek a vallás felett azon felsőséget adni meg, melyet a tudomány mint ilyet követel magának az egyszerű, közvetlen és népies felett. S még e mellett azt is követel, hogy a lélek kettős munkálata, a hívés és tudás, azonosságban olvadnak fel (azonosok). Ekkor áll elő Strausz ítészetével, alkalmazza e szörnyű fegyvert a dogmatika ellenében, mely a hégeliék szerint nem egyéb mint maga a vallás, mert annak értelmi kifejezése. És minő eredményre jut? Arra hogy a hit és tudat közt végetlen távolság van, sőt feneketlen mélység.

Itt van a rendszer alaptévedése, mond Schwarz. A vallás és az arról való felfogásunk nagyon különböző dolgok. Ez utóbbi semmi egyéb mint a vallástudománynak népszerű és tökéletlen kifejezése. Ez a tudomány szétbomolhatik az ítéset által, vagy bölcészetté válhatik; de nem a vallás maga, mely ama tudománynak változhatatlan állománya. A dogmatika megfosztathatik minden erejétől, tartalma az ész által paralizáltathatik; de maga a vallás, lényegében, ez által semmit sem szenved. És mivel a keresztyénségben épen a vallás lényege van kifejezve, az Isten és ember egyesülése, szentség és szeretet által: mit a vallásról általában mondánk, azt méltó jögon modhatjuk a keresztyénségről is.

Strausz rendszerében különös ellenmondás tűnt elő. Egy felől Spinoza pantheizmusa merült ujra fel általa, másfelől az erkölcsi önállóság és függetlenséghez különös ragaszkodás. Szerette magát úgy mutatni, mint az erkölcsiség védbajnoka, különös nyomatékka emelte ki a gyakorlati igazságot, melyet mint mondá, a hit szigorú követelésej és türelmetlensége ferdített el. Különös tünemény, mond Schwarz s még eléggé meg nem rovatott azon ellenmondás, melyben Strausz lélekzett. Egyszer Spinózát teszi ellenébe az egyházi dogmáknak, máskor a sociniánusokat és deistákat. Egy helyen a dogma ellen harcol, a morál érdekében, más helyen a pantheizmushoz csatlakozik, mely a morálnak lehetőségét is megsemmisíti, megtagadván minden önkénytességet és önakaratot. Schwarz jól jegyzi meg, mint főnebb említők, hogy Strausznál az ítéset felül került a bölcészeten. Ezt ő maga is érzi, sőt mondhatnók, itt ott leplezetlenül kitünteti, mintegy kész akarva, szemlékedési tehetlenségét. És még is meg kell vallanunk, hogy Strausz elég világosan fejtette ki a hegelféle eszméknek következményeit Istenről és a világról; ezt csak azok tagadhatnák, kik minden áron fön akarnák tartani, a hegeli rendszer orthodoxiájának dicsőségét. De maga ezen érdem is inkább ügyes ítéset, mint eredeti mély gondolkozót tanúsít. Az Isten nem személy, hanem folyvást és örökké személyesülő. Az általános semmi egyéb, mint az állománynak folyvást és örökké tartó alanynyá levése. E tételekben Strausz csak Héglét ismétlé. De figyelmezzünk! az állomány valódi alanynyá, öntudatossá csak az emberben lesz. Tehát a valódi, a létszerű általános az ember. E pontnál találunk Feuerbachra.

Feuerbach mint Strausz, Hegel rendszerét fejtette tovább; de sokkal tovább fejtette, s midőn annak végeredményét feltünteté, a rendszert megbuktatta. Különös! a hegelianizmus ezen ujdón születtje, minden abstrakciónak, minden értelmi kategóriának halálos ellene. Gúnyt űz az ön magában létezőből, a tiszta eszméből, mely magát nyilvánítja, ellennyilvánul és összeveződik. Le a metafizikával! ez harci jelszava. A fizika és anthropológia, egyedül e két tudomány érdemli a nevet. Látszik hogy a természet vette vissza jogait, melyet az elvont dialektika könnyörület nélkül eltiport volt. A realizmus szenvedélylyel, dühvel hatott vissza a túlzott idealizmus ellen, mely betöltötte a világot hihetlenségekkel, ellentétezekkel, nagyszerű szavallatokkal, hogy ismét teljesen materializmusba essék. —

Az a munka, melyben Feuerbach a vallást illető nézetit kifejtette, ily című: A keresztyénség lényege. (das Wesen des Christenthums). Valamint Hegel és Strausz, úgy ő is a keresztyénséget úgy nézi, mint közönségesen felfogják. De Hegel csak tökéletlennek, befejezetlennek, Strausz tévetegetnek tekinté, Feuerbach pedig már veszélyesnek nyilvánítja. Szerinte a vallás semmi egyéb, mint nagyszerű történelmi hipokrizis. Ezt akarja ő leálarcolni, és az emberiséget ennek jármától megszabadítani. Mert a vallás nem egyéb, mint az embernek önmagában való hite, mint valamely külön lényben, melyet ő magának teremtett; más szóval azaz eszményi te, melyet imádunk és melyhez könyörgünk, semmi más mint saját énünk, képzelődésünk által kívülünk helyezve. De honnan ered a képzelődés ezen munkája? kérdezhetnők tőle. Az önzéstől, feleli Feuerbach, zavarodás nélkül, a jó létnek bennünk levő kíváncsától. „A paradicsom, ez a mi vallásunk; a boldogság utáni vágyódás, ez a vallás szülője“.

Tagadhatlan és sajnos igazság, hogy ez az oktalán állításgot feltevő állítás gyakran nagyon is igaz. De igaz-e hát, hogy a vallás tárgya magában az emberben határozódik? Nem látjuk-e inkább, hogy a vallásnak főcélja az önzésnek megsemmisítése? Micsoda általában minden vallásnak elve, minden isteni tiszteletmód középpontja? Bizonyára az áldozat; tulajdonának sőt önmagának feláldozása. Ha tehát az önzés gyakran együtt jár a vallásos étellel, az nem

azért van, mintha a vallástól származnék, sőt inkább a vallás ellen történik; és minél inkább uralkodik feletünk a vallás, annál inkább kitünteti, érezteti velünk az önzés tökéletlenségét, tisztátlanságát. A vallást az önzésre vinni vissza, az önzésből származtatni, annyi mint a fagyöngyöt venni a fagyümölcse helyett.

Feuerbach tehát határozottan vallástalannak, vallásellenesnek nyilvánítja magát; s e pontban távozik el Hegeltől és Srausztól. Az Isten ő szerinte nem más, mint magunktól elvont tulajdonokkal összeállított, képzelt alak, és így szerinte az általános tárgyilag nem létező, az abszolút nem objektív. E pontban ujabbán elszakad a rendszertől, s itteni elszakadása is következetes. Másfelől Feuerbach nem igen hű rendszerének előzményeihez. Ha hű akart volna lenni, vissza kellett volna menni Fichtéhez, és azt mondania, hogy az összes anyagi természet is tiszta képzelmény és valódiilag nem létező. De ő ezt nem mondja. Az emberen kívüli világ vagy természet létezik: de az Isten az emberben van, az Isten az ember maga. Hogy egyezhetik ez az idealizmus ezzel az objektivizmussal? Hogyan a Fichtétől kölcsönzött elv: „az a tárgy, a melyhez valamely lény tartozik, melyhez valamely lény viszonyúl, semmi egyéb mint a lény maga“, hogy lehet ez az elv érvényes az Isten tárgyilagos léte ellen, és érvénytelen a világ tárgyilagos léte ellen? Erre feleletet nem adhatni, vagy ha adhatni, ez az: ha Hegel mindennek felett bölcsész, Strausz főképp ítész volt, Feuerbach főképp naturalista.

Még egy következetlenség! Feuerbach tagadja az általános lényt, s hadat izen az elvont eszmének. És mégis kénytelen megtartani az emberi nemzetnek elvont eszméjét. Azt mondja hogy az emberiség tárgyilag létező való, ehhez tartozik felemelkedni az egyén, ez által kell megtisztulnia. Röviden az emberi nemzet eszméjéből, mely szerinte az isteni trónt bitorolta, egy misztikus valót alakít, arról lelkesedéssel és kegyelettel beszél.

Minő kigúnyoltatás! „Feuerbach nem oly tökéletes istentagadó, mint lenni akarna. Sokkal jobb ő mint állításai. Mert ha valami élő általánosságot elismer, mely uralkodik az egyéniség felett, akármilyen alakot és nevet ad neki, mégis csak vallás útján jár, Isten felé halad. Az a szomorú dicsőség, hogy az atheizmust végletig kifejtse, nem az övé, hanem

az utódié lett, az ugynevezett berlini ítészek felekezeteé, a Bauereké, Stirnereké, a nihilizmus és egoizmus szónokaié, kik az ő vállán emelkedtek fel és őt kinevették. Mily szigorú igazságszolgáltatás! A bölcsészet ezen gaminjai (iggy nevezi Schwarz) épen azon gúnynyal üldözik őtet, melyet ő oly bőkezűleg szórt mások szeméi közé, illetvén csúfosan theologus, hipokrita, áhitatos, szolgai jellemű melléknévvel. Valóban nem esetleges dolog, hogy ennek a mindent felemészítő refleksióznak, amaz erőltetett és mesterkéltn bölcsészkedésnek, ama száraz és terméketlen eszeskedésnek egykori söppedékes színhelye, Berlin, lett szemtanúja a bölcsészet ezen elaljasodásának, és itt jutott tönkre és itt temettetett el ama hatalmas bölcsészmozgalom, melynek Kant volt első megmozdítója. Feuerbach maga megállott útja közepén. Nemesebb arisztokratái természete nem engedé, hogy érintkezésbe jöjjön emez irodalmi hitvány néppel“. Hozzá tesszük, hogy egyszersmind érdemlett büntetés is ez. Mily kérlelhetlen istenség ez a logika! hogy fenyíti meg tisztelőit, midőn egyedül őt imádják! A pogány mithusz teljesedik. „Szaturnusz nyeldesi el könnyörületlenül ön gyermekeit“!

Feuerbach, minden nemű vallásnak esküdt ellensége, természetesen mindenk felett gyűlöli vala a keresztyéniséget. Küzdött az ellen nevetséges szavallatokkal és gyakran ízetlen vádakkal. Nem tudta többre becsülni a protestantizmust sem, mint általában a keresztyéniséget. Ennek is így kellett lenni; hisz az ugy sem egyéb, mint visszatérés magára a forrásra, az evangyéliom alapelveire. Más részről aztán könnyű vala azt állítani, hogy csupán a katolicizmus és az atheizmus közt válszthatni.

Feuerbachtól kezdve az istentagadó terrorizmus foglalja el a fő helyet a tudomány körében, és a mint várni lehetett, a vallási radikalizmus kezét fogott a politikaival, s e szövetség által a kétféle vak konzervatizmusnak fegyvert nyujta, melyet az hatalmasan forгат. A radikál irány organuma a hallei folyóirat volt (Hallische Jahrbücher. 1838 — 42), melyet Ruge Arnold szerkesztett. Ebben foglaltatik a hegelianizmus végső kifejlése. Azonban valamin más, ugy ezen irány és mozgalom sem egészen rossz; el kell ismer-ni, hogy van ennek valami jogosúlt oldala is egyébként oly rossz iránya mellett. Az a háború, melyet a romantizmus és

annak szülöttje, a történelmi iskola ellen folytat, nem érdeketlen, nem haszontalan. Csakhogy mindenek felett erőtvőn ezen iskola tagadó és romboló iránya és fölemésztett minden egyebet. Ruge még főn akart tartani valami politikai és társadalmi lelkesedést, melyet ő vallásnak nevez vala; de Bauer Brunó és elvtársai ezt is megsokallák és visszatérőnek a radikál szójáráshoz, a párt saját pathoszához, ama gúnynevekhez, melyekkel eddig a liberálisokat, a filisztereket, s a világosság barátit üldözni szokták. Hegel felekezetének eme csapatvége, melynek tagjai magokat kitüntetve szabad embereknek nevezték, néhány névtelen s megnevezést nem is érdemlő egyénekből állott, kik Berlinben Bauer Brunó körül csoportoztak, míg az állását 1842. vesztette el.

Feuerbach humanizmusa és Ruge radikalizmusa nagyobb befolyással bírtak az avatatlan műveletekre, mint Strausz kritikája. Mind azon elégtelennek, pedig számosan voltak, kik az állam, az egyház, a theológia iránt idegenek voltak, mindazok, kik a világ üdvét a természet- és vegytanok feleledéséből várták, és azt hívék, hogy ezek előhaladása megkívánja a metafizika megsemmisülését; mindezek a vallástalanság, a keresztyénellenesség pártjához csatlakoztak, és a tömeg szokása szerint a párt jelszavait, szokásos szavallatait rajongással hirdetett dogmává magasztosították. A szellemi munkálkodás minden köre megérezte e hatást. Herweghnek lyraiköltészete, Rugenak, Heinenek sat. politikai izgatásai, Marr, Grün szocialista mozgalmaik, Vogt, Moleschott s mások naturalistai munkáik összhangzólag működtek a hit és spritualizmus ellen. Egyébiránt e zavargó tömegben oly különbözőségek és ellenmondások vannak, melyek meggátolják, hogy látszólagos egysége mellett is valami nevezetes hatást gyakoroljon. Már láttuk, mikép gázoltatott el Bauer Brunó által Feuerbach, ki maga előbb Strauszt elgázolá. Ruge, ki a politikai szabadságot imádja és lényegben idealista marad vala, nem mindig elégedett meg amannak materializmusával. Utána pedig a politikai radikálok és szocialisták vitái következnek; majd az utóbbiak kommunistákra és szocialistákra szakadnak, s végezetre dogmatikus és szkeptikus szocialistákra, az utóbbiak Proudhon szellemében.

Szerencsétlenségre ez az iskola, mely az istentagadás terrorizmusát a gondolat és ész radikális anarkhiájához csatolja vala, a tudatlan néptömeg önző ösztöneire és kinzó nyomorára támaszkodhatott. Ezért 1848. a demokrat mozgalom nagy részben ezen iskolabeli emberektől vezetettet. De nem volt többé arról szó, hogy elvont beszédek és szavallatokkal csalogassák e néptömeget. Ebből új egyházat akartak volna alapítani, részint a német katholicizmus, részint szabad községek felállítása által; mindez lehetlenné vált, nem volt lehetséges vallási társulatot alapítani vallás nélkül, a sziv vágyait lecsilapítani csupa frázisokkal és tagadással. Akármily hibái s kiáltó visszaélései lehettek is a régi egyháznak, mégis sokkal főnebb állott, mintsem e csekélyes és rendezetlen megtámadás által megdöntethetett volna. Sőt inkább minél meztelenebbül feltűntek a radikalizmus célzatai, annál inkább erősödött és fő lényt nyert amaz. Ezen idők theológiai tehetetlensége utóbb nagyon elősegíté a kormányzó osztályok rémuralmát: s az orthodoxiát; mivel bízta a legszentebb hitében megbotránkoztatott népet.

Igy egyik véglet a másikat segítette elő, s szegény Németország csak azért szabadult ki egyik örvényből, hogy a másikba essék. A bölesészeti atheizmus előidézte és előkészítette a vallási obskurantizmust. Ettől fogva az ellenhatás nagy és sebes léptekkel halad. Most már nem az orthodoxia a jelszó, hanem a konfesszionalizmus. Már magát Hengstenberget is túlhaladták, és nem messze van az idő, midőn valamiféle logikai fejlődés folytán, mint előbb és egymás után Hegel, azután Strausz, végre Feuerbach maga is vakbuzgónak tekintettek, úgy Hengstenberg nem sokára racionalizmussal lesz vádolva. Schleiermachert már régen megtagadták. Most már Nitzsch, Müller, Dorner, szóval a mérsékelt orthodoxia emberei döngtetnek. Az új lutheranizmus meghaladja magát Luthert, s buzgólkodásában a katholicizmussal rokonszenvez; s úgy látszik, a mint neki indúlt, meg sem áll, míg el nem jut oda a hol

IX.

A szélső jobb oldal.

Egy kissé eltérünk Schwarz szellemdús vázlatainak előadásától. Mielőtt átmennénk a középpártnak jellemzésére, melynek mozgalmi ujjabbak és függetlenebbek, áttérünk a jobb oldal megismerésére.

Egy pár szót előlegesen. Tudjuk, hogy Németország nagy részében, különösen Poroszthonban a reformált és lutheránus egyház egyesülése fenálló tény, és 1830. óta törvényes állapot. Ez az egyesülés kettős alapon létesült; elsőben a szimbolumok tekintélyének csökkenésén, másodikon az egykori lutheránus többségnek kisebb nagyobb mértékben bevallott titkos kálvinizmusán a sakramentumok értéke felől. Ennélfogva természetes lőn, hogy a német orthodox reakció részint kevés ragaszkodással viseltetik azon állapothoz, mely megszentésitni látszék a közonyösséget némely dogmák iránt, részint igyekezett visszatérni a szigorú lutheranizmushoz. Ez a mozgalom, mely az utóbbi években nyugtalanító lőn a protestantizmus belső szabadsága érdekében, és a mely a német tudományosságot megkövesítéssel fenyegeté, annál gondosabb tanulmányozást érdemel, mivel efféle irányzatok a mostani körülmények közt másutt is fordulhattak és fordulhatnak elő.

Szembe tűnik elsőben is, mily benső kapcsolat származott a politikai és lutheránus reakció között. Ezt nem is igen szokás leplezni, legfeljebb ezen kifejezéssel szépíteni: a konzervatív érdekek közössége! A korlátlan kormányzatú országok fejedelmeinek isteni joga önkényt elösmertetik az ifjabb buzgó lelkészeketől, kik ahhoz ügyesen tudják illeszteni az egyház kormányzóinak és szolgálóinak isteni jogát. Stahlnek és elvrokonainak retrográd elméletei legnagyobb részvétellel és kedvezéssel fogadtattak az orthodox világban, mely lassanként elveszti ama pietistai elemet, melynek köszönhető vala a dogmatikai fölébredés üdvös eredményeivel. Kliefoth a lutheri reakció egyik főnöke, felélesztette Spener ellen a XVII. század életnélküli lutheranizmusának minden vádtételét. A pietizmus ő szerinte éppen úgy megelőzője sőt szülője a racionalizmusnak, mint Hero-

des Pilátusnak. Valóban is valamint a racionalizmus úgy a pietizmus alárendeli a tudományt az életnek. De az új lutheriek szerint a tudomány mindenek fölött áll, ez mindennek koronája, ez a szentek szente. A tudományra nézve pedig beszélni sem lehet alapeik helyekről. A valódi rendszerben, mond Stahl, alaptétel minden, s átok arra, ki legkisebb vonástól is eltávozik. Innen az egyházi jog különös előnye s tisztelete származik. Az egyesült egyház hiveit ideológoknak csúfolják, kik egy jövőbeli egyházzal ábrándoznak; nem kell semmi más, mint a fenálló, a jelenlegi, a jogszerűen létező, a lutheri egyház; nem Lutheré, melyet ő a római egyház tévelykeitől megszabadítva az evangyéliumon akart alapítani, hanem a birodalom törvényein, az európai államok biztosítékán, garantiáján épülő. Valóban azt hihetni, hogy álmodunk, midőn a XIX. század derekán ily elveket kell hallanunk. E szerint Hengstenberget és indulatos orthodox pártját, melynek legalább némi melegsége, szenvedélye, erélye volt, szemlátomást túlhaladták. K a h n i s például elismeri, hogy ő erőteljes küzdő volt a hitetlenség időszakában az ellen összetörésére. Mintha mondaná: elvégezte kötelességét, megelégedtünk vele, most már odább mehet, más fegyverekre van szükség, nem a tudományra. Az új lutheránusok eme zavargása furcsa ellentétet képez az ellenfélnek, az abszolút kritika embereinek, Bauer Brunó csapatának tolongó futkosásával. Mindkét oldalon egyik a másikat gázolja, tapossa halomra, egyik hátravonalt a másik után túlhaladják, egyik végletes tantételt a másik után megtagadják, s örvendő rohammal törnek a végpont felé, melyen túl senki sem mehet. Mindkét részről üres a szív, hallgat az öntudat, csak formuláznak, csak észlelnek.

Vigyáznunk kell, hogy össze ne zavarjuk az új lutheranizmust a régivel, melynek Harm, Guericke, Heubner valának képviselői. Az utóbbi önfeláldozólag különszakadt az egyesült nemzeti egyháztól, hogy elveinek hive maradhasson. Az új lutheranizmus oly tartományokban fejlődött ki, hová az egyesülés be nem vitetett: Meklenburgban, Hannoverában, Bajor és Szászországokban; Hessen-Kassel e mozgalmon kívül maradt. A reakció eme tűzhelyeiről élethalál harcot izentek az új theológiának, s főképp oly férfiaknak mint Nitzsch, Müller J. Dor-

ner, kik pedig magokat az orthodoxszia iránt oly érdeme-
seknek hitték. Ugy hisszük, hogy a protestáns valamint
a római egyházban a theológia a szimbolumok alázatos szol-
gája tartozik lenni. Dühös összeütközés volt e tárgy felett
kivált Hannoverában. A lutheránus lelkészek egy értekez-
lete fennnyen támadá meg a göttingai egyetemet, mint a lut-
heri szimbolumok ellenségét, s nem szégyenle arra célozni,
mikép üldözték és hányták ki Vittembergből a XVI. század-
ban a kriptó-kálvinista tanárokat. Az egyetem theológiai
kara erélyes feleletet intézett a képtelen magtámadás ellen.
Kimondá, fentartá a protestáns theológia azon jogait, me-
lyek szerint ennek nem hivatása babonásan fentartani a ha-
gyományokat, hanem tisztítani, fejleszteni, tökéletesíteni a
vallástanítást az evangyéliom és reformáció kettős alapza-
tán. Szemére vetette ellenfeleinek, hogy a protestáns egy-
ház létalapját döntik le, a hit általi üdvözülés helyé-
be a hitnek szimbolum szerinti megvallását té-
véen elvökké. A dologban legszomorítóbb körülmény az,
hogy az ifjú nemzedék hajlandóbbnak látszik az egyetem el-
lenfeleihez állani.

Németországban nagy számmal vannak az új lutherá-
nus folyóiratok. Az erlangai tanárok szerkesztik „Zeit-
schrift für Protestantismus und Kirche“, Kahnis
Szászországban a „Sächsisches Kirchen- und Schul-
blatt“, Hannoverában Petri a „Zeitblatt“, Kliefoth
és Meier a „Kirchliche Zeitschrift“, Poroszországban
a „Monatschrift für die evang. luth. Kirche“ cí-
műeket. Egyébiránt bámulhatni, mily sok különbféle elv és
meggyőződés rejtezik eme konfesszionális orthodoxszia diva-
tos köpenye alatt. Van oly theológus, ki annyira lutherá-
nus, hogy a miatt nem is orthodoxsz. Így például Hoff-
man oly elveket tanít az ihletés és profétálás felől, melyek
nem igen egyeznek a hitvallásokkal, inkább Stendel, Nitzsch
véleményeikhez közelítenek; és Hoffman mégis az orthodoxsz
konfesszionálisták csapatához számíttatik. Másfelől ha az
összes pártot egészben megtekintjük, találunk abban egy
csapatot, ultralutheránoknak nevezhetőt, melyek kedvenc
tana a papi hivatal és méltóság felőli, s mely ennél fogva
sokban is könnyen kezét fog a római egyházzal. Ez azután
a német puzeizmus, mely már annyira ment, hogy számo-
san az ó lutheriek, sőt az újak közül is némelyek, mint

Hoffman, Harlesz, tiltakoztak veszélyes követelései ellen. De mint rendesen történik, épen e tulzók a párt legtevékenyebb emberei, kikben a párt elvei legerősebben nyilatkoznak. Az ultralutheranizmus főnökei: Delitzsch, Kohnis, Kliefoth, Vilmar és Petri. Ez utóbbi vezette a göttingai egyetem ellen a keresztes háborút. Vilmar, kinek hatalmas és bűbajos hatású felléptére Németország szinte elámúlt, azzal kívánt remekelni, hogy a református Hessen-Kasselt az új lutheranizmusra átbüvölje. Mellette álltak a híres Hassenpflugok, a politikában igen ismeretesek, arca-des ambo. Sehhol sem vitetett oly messze a szimbolum megvallásának *opus operatum* áról való vélemény, mint ezen krüptó-katholikusoknál. Sehhol sem fogták fel oly rosszúl a benső hit általi üdvözülés ősi protestáns dogmáját, mint ezeknél, kik a tekintély és törvény egyházát nyiltan elébe tették a hit és lelkesmeret egyházának. Félre ismerték azt a bizonyos igazságot, miszerint ha valaki a mi időnkben XVI. századbéli szimbolumok ősi tekintélyét visszaadni akarná, azon kellene kezdenie, hogy a lelkek, az öntudat, az értelem azon állapotát idézze vissza, mely három száz év előtt megvolt. Tehát azon egyházban, mely a benső és a lélek egész erejét igénylő hit általi üdvözülés fő elvén alapszik, azon szimbolum, mely a keresztyénség mai öntudatának nem felel meg, semmi több mint érdekes és tiszteletreméltó oklevél, de mely többé hatálylyal alig birhat, s az öntudatba többé nem mehetve, el nem sajátíthatva, csak szájjal vallhatva, Isten előtt semmi érdemű. És mégis ezen az alapon akarnák a lelkek üdvözségét újra eszközölni.

A fentebbiekhez képest várni lehetett, hogy a sakramentumok bűvös hatásáról való tudomány is csatlakozik az egyházzról való azon eszméhez, mely szerint az semmi egyéb, mint külső szerkezmény, szükségeskép való gyökerek nélkül az öntudatban. Delitzsch panaszkodik, hogy a reformátorok a sakramentomban nem láttak egyebet, mint egyházi küljegyeket (*notae ecclesiae*) a helyett, hogy azokban lételének kútfejét, alapjait tekintette volna. Ha már a sakramentumok oly isteni és csodás erővel ruháztattak fel, mely független a részesülők hitétől, ehez okvetlenül papi rend, áldozó papi rend kívántatik, mely sajátos hatalommal bírjon csodás erőt közölni a sakramentomi elemekkel. Így jutunk azután oda, hogy az egyetemes papság a prote-

stantizmus másik fő eleme, az új lutheriség vezetői által megtagadtassék. Innen folynak azután ama következtetések, hogy a sakramentom következtetése eltűrölhetlenek; a ki megkereszteltetett, még ha hitetlené vagy istentelenné lésszen is, végzetszerűleg tagja marad az egyháznak vagy akarja vagy nem; innen fakadnak aztán azon türelmetlen intézkedések, melyeket az államegyház a különböző hitvallásúak iránt gyakran használ, úgy bánván azokkal, mint a kik nem saját gyermekei. Ez világosan katolikus eljárás mód, s bizonyynyal hiabavédek oly szentirati helyekkel, mint Pál. III. 27. E szerint az egyház nem hívők egyesülete, hanem olyan intézet, melynek hivatása külső eszközökkel hívőket idomítani. Új hasonlatosság az angol p u z e i z m u s h o z; mert ez törekszik a protestáns kultusba a katolikus istenitisztelelet némely szertartást behozni, mint a hosszas liturgiát, litániát, karokat, esteli áhítatoskodást, a gyakori urvacsorálást, a lelkipásztorok magán urvacsorálását, és mind ezek által kevesíteni a predikálást. Valóban ideje már megküzdeni ezen protestánsellenes előítélettel, ideje nyíltan elismerni és meggyőződni habozás nélkül, hogy a mi istenitiszteleletünkben a predikálás foglalja el a fő helyet. Másképp lehet ez, hol a közös istenitisztelelet önmagában eszköz és cél is, s mechanikus erővel bír; de nálunk nem más az, mint oly eszköz, mely a lelkeket, az értelmet és az észet Istenhez emeli. Luther, ki a kultust nem oly gyökeresen reformálta mint Kálvin, a predikáló széket főlebbvalónak nyilatkozatta az oltárnál, bevallotta hogy a predikálás fő dolog az istenitiszteleletben, s azt állította, hogy azerkölcsei vezetés, egyházi fegyelem fenállhatna sakramentom, de nem testamentom nélkül. Nem mondjuk, hogy el kell mellőzni a kultus más részeit; de a fő gond ezt illeti. Az ige által szállja meg szívünket a sz. lélek, a hit a hallásból vagy on, szent lelket pedig az vesz, a kinek hite származik. A könnyörgés áldott hatású, de magányban is nagy, tán nagyobb buzgósággal megtörténhetik; a közös istenitisztelelet főképp az igehirdetés végett van.

De hogy visszatérjünk az ultralutheránusokhoz, oly külső áhítatosságot és buzgólkodást keresnek azok, hogy valóban csak a katolicizmus által elégíttethetnek ki. Vilmár, egyik főnökük, midőn egy lelkészt igtatott be Kasselen, őszintén kimondá, hogy az a hivatal, melyre a felszentelendő

lép, nem egyéb mint az üdvözítő munkájának valóságos és tetteleges folytatása. Folyóiratában pedig egymás alkalommal kimondá, hogy a lelkipásztornak joga van kötni és oldani, a vétkeket megbocsátani, vagy a bocsánatot megtagadni, a szó római értelmében. Pásztori körleveleiben a lelkészek könyörgésének különös hatást tulajdonít, és minden lelkésznek kötelességévé teszi, hogy naponként ugyanazon órában megjelenjen az oltár előtt hiveiért könyörögni. Egy marburgi értekezleten az kíváná, hogy minden istenitisztelőnek urvacsorán kell végződnie, akár találkozik részvevő akár nem. Máskor ugyanezen párt megbotránkozottnak nyilatkozik, hogy protestáns templomokban nem térdepelnek; sőt találkozáék egy, ki e részben általános javítást kívánt, hogy elfordíttassék az az átok, mely most az effélék miatt a protestáns Németországot nyomja. Ez az érdemes férfi a berlini Kirchentagon Krocher államtanácsos volt. —

Végezetre, hogy ezen némethoni irány és az angol puzeizmus közt teljes legyen a hasonlat, nem leplezik e párt hivei a katolicizmus iránti rokonszenveiket. Némelyekre nézve kérdehetők: miért nem térnek át egyenesen? Leo nagy tehetségű történész, ügyes és képzelgős leíró, tulzó konzervatív a politikában és tulzó lutheránus s a vallásban, kinyilatkoztatja, hogy szoros kapcsolat és szívbéli bensőséget érez maga és a katolicizmus közt. A római egyház, mond ő, tulajdon testünk, tulajdon vérünk, saját valónk hasonfele. Kahn is azt hiszi, hogy a római egyház egyes intézkedéseinek eltörlésével a keresztyénségből vesz el egy egy lényeges rész, és Nitzschhez írt levelében felkiált: semmi egyesség a reformált egyházzal a rómaival való egyességünk (consensus) rovására. Másutt így szól: nem választ el bennünket egyéb, mint az hogy ennek (a római egyháznak) többje ellen tiltakozunk. Jellemző theológiák azon sajátsága, hogy a keresztyénséget ily számozható részletekből véli állani, melyeket összeadni s kivonni lehet. A most említett Leo a bádeni kormánynak a római pápával folyt vitái ügyében elhatározottan az utolsó mellett állott. Midőn a 30 éves háborút vagy reformáció történetét beszéli el, vagy a németalföldi forradalmat: a pápával tart Luther ellen, a katolikus ligával Gusztáv Adolf ellen, II. Fülöppel és Alba herceggel óráni Vilmos ellenében. Luther szigorúan

felelősségre vonja eme demagóg irányú műveért: a német nemzet keresztyén nemességéhez. Egy szóval egyetlen egy eretnokség talál előtte kegyelmet: a janzenizmus! Miért ez a különbség: nehéz megmondani. Talán, hogy a prot. egyházhoz való külső csatlakozását igazolja, vagy hogy ösztönszerűleg bizalmatlan a római egyházhoz, mely olykor magához tudja vonni a kitünő egyéneket, mint Stollberg, Gförrer, Hurter valának, de nagyon ért ahhoz is, hogy kell ezeket, miután egyszer kezei közt vannak, elnémitani s homályban tartani.

Minden esetre úgy van Némethon is mint Anglia. A német nép kivált északon lelkestül testestül protestáns. A mely arányban az a tulzó lutheranizmus katolikusnak mutatkozik, oly mértékben lesz népszerűtlenné és költ fel erős ellenszenvet. Elbukván pedig magával vonja az egész pártot, melynek most vontatója. De valamint most a materializmus, vagy a szélső ellenpárt teszi legerősebb gyámolát: majd mikor elbukik, nem lesz-e bukása e szörnyű ellenének hasznára? Némethon Charybdis és Scylla közt van; keskeny a csatorna, mely a síkra vezet. Mikép haladhat át ezen, hogy viselje magát e végre? ezt kísértjük már előadni. Et nos erudiamur.

X.

A pártok jelenállása.

Történeti rajzunk végéhez közelgetünk. Láttuk, hogy Strausztól kezdve a hégeli bölcészet derék hadteste mindelestől a keresztyénellenességre sőt materializmusra és vallástagadásra tért át; és hogy átellenben az ó lutheranizmus a reakcionárius kormányzattól támogatva, s főkép 1848 óta oly állást foglalt el, mely a prot. vallás és szellem szabadság minden hívére félelmetes. Ez nem maradhat így soká. Sokkal feszültebb a helyzet, mintsem végleges válságot ne kellene várni. De kinek, melyik pártnak javára? Tán mint a század kezdetén szupranaturalizmus és a sekélyes racionalizmus, kölcsönösen egymást felemészelve, helyet készítenek ama reményteljes mozgalomnak, melyet Schleiermacher vezetett volt; talán most is reményelhetni, hogy az atheizmus és vakbabona összezsugorításából a vallás (ezen az evangyéliumot értem, ama tisztaságában, mely-

ben Jézus kezeiből kijött) és a szabad tudomány fognak diadalmasan kiszállani?

Nem tagadhatjuk, hogy ily sikerhez nem nagy a remény. Az ugy nevezett kibékülési iskola, melynek vezérei Nitzsch, Müller, Dorner sat. oly tehetetlennek tanúsítá magát, hogy hozzá bízni nem lehet. A tübingai iskolának egészen át kell változnia, meg kell szűnnie a hegelianizmus és történeti tudomány vegyületének lenni, több gondal lennie az öntudat és szív szükségére, s közelítnie kell az élő keresztyénséghez, hogy e helyzeten uralkodhassék. Vanak kétség kívül kitűnő férfiak, kik az előbbi osztályhoz nem számíthatók, s kik egy újabb tudományi és vallásos kifejlődéshez utat törhetnének. Különösen örvendetes jel, hogy a bölcsészet, a baj egyik fő szerző oka, látható élénkséggel kezd az újjászületés ösvényére térni, melynek a theológia nagy hasznát veheti. Ha kevesebb szenvedélylyel, fanatizmussal állana egymás ellenében a szélső jobb és bal oldal, több buzgósággal, munkaszeretettel, kevesebb félelemmel vizsgálódnának a középütt állók, a jövő nem volna oly borús. De bizonyára csak feltételelesen szólhatunk, s mondhatjuk, hogy nincs minden elveszve.

Van egy igen jeles és tiszteletre méltó férfin, kiről már főnebb szólottunk, és a ki legfőbb nagyságok egymásutáni letüntével a mérsékelt theológiai párt fő helyére jutott. Ullmann a bádeni egyház tisztes főnökét értjük. Tudjuk, mily jeles tehetséggel folytatta vala a Strausz elleni vitát. De jelenben már Strausz az ő történethez tartozik; Ullmann pedig főtekinélylyel áll a jelenkori viták fölött. Halljuk mikép jellemzi Schwarz. „Ullman, mond ő, a középnek középpontján áll. Szeretetre méltó déli német természete, jellemének meghatározó és kenetes szelídsége, minden összhangzatlan és dísztelen tulság iránti művészi ellenszenve: mindez őt a közbenjáró kiengesztelődés, békeszerzés emberévé teszi. E tulajdonnal nagyobb mértékben bír, mint egykor Neander. Mert Neander csak egy bizonyos korban s inkább a múltban mint jelenben tud vala békéltető lenni; Hengstenberg orthodoxiája pedig, a hégeli szemléelkedés, Strausz és a tübingai iskola kritikája, vérét könnyen megzavarák. Ullmann ellenben minden irányban teljes nyugalommal és türelemmel bír, és ha történetből csipős ellenszavakra hevül, kitettség nélkül mennyire természete ellen van az s mennyire főlebb

becsüli a békés modort a harcinál. De találhatók gyengeségei is. Ugyanis vannak minden iránynak és pártnak frázisai, melyeknek a párt vitáiban nagy befolyásuk van. Vannak ily frázisai a theologiai középpártnak is, melyeket Ullmann fáradhatlanul ismétel. Megható látni, mennyi bizodalommal gyógyszerének hatása iránt, mily kifogyhatlan türelemmel tudja ismételni mindig ugyanazon gondolatait s kifejezéseit, kevésbé változtatott alakban, előszavai, figyelmeztetései, aforizmái, röpiratai, és könyvei folyamában. Az oktatás bizonyos fokán ezen közvetítési kifejezések nyugtatók és vonzók lehetnek; s méltó okon ajánlhatni ifjú tanulóknak Ullmann munkáit a bűnről és a keresztyén egyház lényegéről, melyekhez természetesen köthetni Neander apostoli századát, mint az itészeti tulzás hatalmas ellenszerét. De a kik erősebb táplálékhoz szoktak, azokra nézve ez a gyenge étel ízetlen s azoknak, kiknek belsejét a kétkedés fulánkja mélyen átjárta, e csilapítók nem gyógyszererejűek. Ellenben olykor olykor eszmeszegénysége oly feltűnő, hogy némely művei az alak jelessége, a finomúl készült periodusok kerektsége, hangesése mellett is szintoly üreseknek, mintédesen beszélőknek tapasztaltatnak. "Schwarz ezen ítéletet főkép a „keresztyénség lényegére" alapítja. Valóban Ullmann mindenét Schleiermachertől és Neandertől vette; magától igen keveset bír. Egészben pedig oly határozatlanságot tanúsít, kivált midőn a csodákról, a Krisztus természetéről, a kijelentésről van szó; hogy ily időkben, mikor szenvedélyesen szeretik a ténylegest, a határozottat, alig lehetséges gondolni, hogy Ullmannak különben nagy becsű munkálkodása erős gátul szolgálhasson a jobb vagy baloldal kicsapongásai ellen. Ezen oly szelíd, oly egy menetű hangot bizonynyal lekiálthatják a két szélső oldal erős rikoltásai.

Röviden fogunk szólani azokról kiket Schwarz a szemlélkedési theológia epigónjainak nevez. A szemlélkedési ekklekticizmus kísérti ezeknél nagy nehezen Schleiermacher és Hegel eszméit elegyíteni; melynek egyedüli eredménye, hogy a szemlélkedés halálos elgyengültségét kitünteti. Ezen irány főnökei Liebnér, Lange és Martensen. Liebnér a Dorner szerinti ősemleri Krisztust egy háromsági alapra helyezi (trinitarische Unterbau) s az isteni szeretettel hozza kapcsolatba, s ahhoz aztán egy khristológiát köt, mely sze-

rint mindenikünk Krisztus volna. Mert szerinte az ige megtestesülésekor megüresítette magát minden isteni tulajdonságtól, és csak az maradt Jézusban isteni elem, a mi mindnyájunkban feltaláltatik. Ez az ő panchristismus, melyet Schneckenburger megcáfolt. És ne feledjük, hogy Liebner a lutheri orthodoxiához számítja magát, s azt képzei, hogy ama rendszerrel a communicatio idiomatumot fejtette meg. Egészen másféle személyiség már Lange, kinél az ihletés, az önkénytes gerjedés, a nézés uralkodnak a valódi szemléelkedési képesség mellett. De a képzelődés erőt vesz az egészen és az eredmény tagadó lett. Őt olvasván, mond Schwarz, nem hinné az ember, hogy tudományos munkát olvas, hanem virtuózzal társalkodik, ki előveszi hangszerét és a különféle benyomások és érzetek hullámlásának egész sorozatát idézi elő azon ábránd csapongásaival, melyek egymással nem kapcsolatosak, s melyek egymásra eltompító gyors rohammal következnek. Keveset gondol az orthodoxiával, nem is tud soha következetes lenni, s többször idéz elő feloldhatlan kérdést, mint a megfejtendőt megfejténi. Martensen, kit dogmatikájáról ismerünk, sokkal orthodoxabb, legalább szándékira nézve. De ő nála is feltaláljuk a kozmikus Krisztust, a Göschel és Dörnerféle kollektív személyt, a megtestesülést oly képen mint Liebnernél, a satanológiát, úgy hogy Boehmere és Schellingre emlékeztet, s mely nem méltatlanul nevezetnék gnosticizmusnak. Méltán kérdésbe tehetni, mi haszna lehet a jövőre nézve oly theológiának, mely a sakramentumoknak állományi és természet fölötti hatást tulajdonít, mely a szentvacsorában nem csak lelki hanem testi táplálékot is talál, mely az embert a feltámadásra táplálja, s mely annál fogva a szent vacsora és az eskhatologia között szoros összeköttetést tesz fel.

De van egy férfit, kinek eredeties gondolkodásmódjához nagy lelki elénkség és jellemi függetlenség csatlakozik: Rothe Richárd, a keresztyén egyház eredetéről írt nevezetes könyv szerzője. Ha egy szóval lehetne, s kellene e férfit rendszerét jellemezni, azt mondanók, hogy ez se nem bölcsész, se nem theológiai, hanem theosofiai; a mit ő maga sem nagyon tagad. Valami realistaféle mizticitizmust szeret ő, mely az Isten öntudatától indul ki, midőn a bölcsészek az emberi öntudattól szoktak, s így fogja fel

aztán a lények összegét, a mindenséget. Tudja ő, hogy heterodoks, nyíltan be is vallja. Mert szerinte a tudomány feladata elmélkedni és mindig jobban jobban visszazahatni a múltnak felfogására, s ez által mindig tökéletesedni. Oly igazságokat hirdet ő, melyeket ma korszerűbbeknek mondhatunk, mint valaha, hogy a vallás valami elkülönített vagy mellékes nem lehet az ember szellemi életében, hanem annak első és főeleme, mely minden mást áthatson. A vallást nem különíthetni el a moráltól, különben egyiket vagy másikat pusztá, üres elvontsággá tennők. Kedvenc tétele, hogy egykor az egyház összeolvad az állammal; az, hogy emez uralkodik ama felett prot. államokban, hogy a jelenkor határozottan az állam elsősége mellett áll, az egyház dolgai iránt pedig közönyös: ez őt el nem ijeszti. Sőt inkább ezekben találja fel a jobb jövő biztos jeleit. De némelykor a szókat hibásan használja: mert az állam ő szerinte vallásos indulatok által tartozván áthatva lenni és vezettetni, nem igen lenne egyéb mint egyház, s így röviden azt kellene mondani, hogy az állam egyházzá lesz. Mihelyt az állam kivonja magát egészben vagy részben az isteni szellem hatásai alól, s az egyház fölé kíván emelkedni, veszni tér. Mint bölcsész, Rothe hiszi az Isten személyiségét; de egyszersmind a világ örök létét, úgy nézván a mindenséget mint az isteni személy lételének szükségképvaló megfelelőjét (correlativum). Hibául tekinthetni rendszerében, hogy a keresztyén kijelentést úgy veszi, mint abszolút, az előzményektől független, egészen új cselekvényt, holott rendszere a világnak és történelemnek folytonos és félbeszakadhatlan fejlődésit eredményezné. Végezetre eskhatológiája a realizmus ürügye alatt is ábrándokkal teljes. Egész sorát találni ebben az angyaloknak és rossz szellemeknek, az egymás utáni világoknak és egyközéppontuégi testeknek, a mi aztán valami kabalisztikus zamatot áraszt, s csudálható oly írónál, a ki realizmusra törekszik, és minden képzelődés-félétől borzad.

Mindazáltal ezen theosofiának szemlélkedési mélysége, mely alapul az Isten személyiségét veszi fel, valódi nyereség, és természetes átmenetelt képez az idő egyik legörvendetesebb jelenségéhez, az új bölcsészeti iskolához, melynek rendszerét röviden e szóval jellemezhetjük: szemlélkedési theizmus. Oly szemlélkedés ez, mely egyiránt megsza-

badítja magát a pantheizmustól és deizmustól, az az minden olyan rendszertől, mely a világot az Istennel összevegyíti, vagy a kettőt egymástól nagyon is elszigeteli. Célja az, hogy eme két logikai szükséglet elégítse ki: az Istennek benlétét és munkálkodását az alvilágban, melyet a deizmus el nem ismer, és az Isten világfölöttiségét és végetlenül szabad akaratát, melyet a pantheizmus tagad. Ily irányú bölcsező: Fischer, Weisze, Wirth, Fichte, Sengler stb. Fő munkájok: Fichte szemlélkedési theológiája (1846). Nem ismertethetvén bővebben ez iskolát, csupán a végokféle erősségről idézzük Schwarz szavait, melyekből világos lesz, mikép alakítja át és használja fel ez új bölcsezet azt az erősséget, mely a visszaélések miatt egykori nagy nyomatékát már csak nem egészen elvesztette. „A világ, így szólnak a szemlélkedő theisták, nemcsak oly dolgok rendszere, melyek egymáshoz szorosan vannak csatolva; nemcsak végetlen összeség, hanem a célok vagy végokok fokozatos felmenő sorozata. Minden különös lény önmagában cél is, más lényekre nézve pedig eszköz, fejlődési eredmény, egyszersmind felsőbb fejlődmény alapja.“ Ennek megértésére olvasóink csak azt gondolják meg, miként szolgál a növény, mely magában is több előző és alsóbb okoknak szüleménye, fejlődési alapúl az állati életnek, mely ama nélkül el nem lehet. „Innen ered az a meglepő tünevény, hogy a megvalósúlt, eredményezett dolog, bár egy részről olyannak származata mely, az megelőzte, más részről oly dolog, melyért létezett az, a mi megelőzte. E szerint származása által az is hat, a mi még nem létezik; a cél is ok, csakhogy bizonyos időben úgy tűnik elő mint cél; hasonlóul az ok is okozat, csakhogy az időhöz képest úgy látszhatik mint ok.“ Folytassuk felvett magyarázó hasonlatunkat. Az állat, mely nem létezhetnék az előbb létezett növény nélkül, és a mely felsőbb a növényhez képest, mind e mellett is e növényhez képest okozat és ok is: okozat, mert azon eszköz után és által jő létre; ok, mert a növény ő végette is létezik. „Ezen hatása annak, a mi még nem létezik, ezen időbeli megfordítása az oknak és okozatnak, az ok és okozatról való ezen nézet, mely felsőbb az empirikai üsmeretnél, egy ellenmondást támaszt, melyet meg kell fejteni. A cél előre is hat eszközében, eszközére. De tulajdonkép nem az eszköz viszi végbe a célt. Voltakép nem a cél vagy okozat

működik abban, mert hiszen ez még nem létezik. Kell hát egy harmadiknak lenni, mely minden eszközt célja felé irányozzon, mely az eredményt meghatározza, kitűzze, mielőtt az léteznék. Im ez az általános, mely a célt megszabja és azt az eszköz által létesítteti. Az előbb említett ellenmondás hát az által háríttatik el, hogy az általánosra nézve nincs időkülönbség az ok és okozat között, s amaz általános, az Isten, mindeneket örökkévaló egységben lát. "Ismertetésül ennyi most elég lesz. A kik olvasóink közül az ily tanulmányokban gyönyörködnek, átlátják, hogy ezen igen termékeny okoskodáshoz könnyen csatlakoznak osztán és természetesen az Isten személyisége, szabadsága, szeretete, világbanléte, világ-fölöttisége. Továbbira nézve a bölcsészeti évkönyveire utasítjuk az olvasót.

Ezen irányhoz rokonságban állnak Schleiermacher újabb tanítványai; kik a helyett hogy, mint elődeik akarva nem akarva tették, meggyengítenék, semlegesítnék annak dicső munkáját: szilárdul elhatározvák azt fejleszteni és lehetőleg célhoz vinni. Tehát az öntudat theológiája akar az érzelem theológiájára következni; ez az egész. Először is Schweizert kell említenünk, a zürichit, kiből mint Schwarz mondja, azon erőteljes józan észből, ama férfias gyakorlatiásból sok taláztatik fel, mely egykori dicső elődét Zwinglit kitüntette; ki, úgy látszik, ő benneszemileg újra él. Főmunkái: Ueber die Dignität des Religionsstifters és Dogmatik der reformirten Kirche, valamint a protestantizmus középponti dogmáinak története: oly becsületben részesülnek, mely mindinkább növekedni fog, főérdemök levén, hogy az olvasót a napi viták nyomorúságai fölé emelik, s szélesebb láthatárt nyitnak a jövőendő dogmatikának, az orthodox dogma méltánylásának és javításának. Hasonló érdemök van Schneckenburger munkáinak is, kit fájdalom! az egyház igen korán elvesztett (1855.). Gasznak (a protestáns dogmatika története 1854.), és Heppének (a német protestantizmus története 1852—1853.) szintén méltánylást érdemelnek.

Mindezen férfiak, kikhez szerzőnket (Schwarz Károlyt) is méltán számíthatjuk, egyakarattal igyekeznek a két egyház egyesületét fentartani a lutheri visszaélés ellen. Ugy gondolkoznak, és méltán, hogy ha ennek létesítése kül-

sőkép rendetlen volt is, ez által nem semmisíttethetik meg a két egyháznak benső szellemi, tudományi és erkölcsi egysége, mely sokkal előbb megvolt az öntudatban, mint tetté vált volna, és a mely Melancthon óta a német protestánság legfőbb óhajtatásai közé tartozott.

Az egyesülési theológiában három felekezetet különböztethetünk meg. Egyik a Hengstenbergé és az Evangelische Kirchenzeitungé, mely bár kissé le van terelve, hű marad politikai theológiájához, és akarja az egyesülést, a mennyiben a kormány is akarja. Csak hogy ezen egyesülésben inkább az egyházi és bürokrat formák szövetezése szándékoltatik, a hitvallási különbségek meghagyatván sőt élesztetvén.

Továbbá a mérsékelt orthodoksok Schleiermacherhez kisebb nagyobb mértékben csatlakozva, de tehetetlenek az által, hogy orthodoksok akarnak maradni, annak tudománya, mondhatnám, öntudata nélkül, Nitzsch, Müller J. Dörner, Schenckel sat. főnökeikkel inkább akarják az előbbieknél a tan és hitvallás egységét. Szerintök szükséges volna a szimbolumokból az egyesülés alaptételeit kiszedni, és ezekből az új egyház hitvallását alkotni. Elismerik egy részről a régi szimbolumok tekintélyét a mai egyházban, más részről az azok között fenforgó nem lényeges különbségeket. De ohajtatásukat ellenmondásra alapítják. Alig lehető önkény nélkül a XVI. századbéli szimbolumokból a lényegeseket és általán érvényeseket kiszedni, és azt, a mi némelyeknek ilyesnek látszanék, a mai egyházra tolni.

Végezetre legbuzgóbb és valódi fentartói az egyesülésnek, a kik fontosságot helyeznek a függetlenségre a régi szimbolumok ellenében, és szívből igyekeznek az evangéliumi theológia függetlenségén, és azt a lutheri hódítások ellenében lépesről lépésre megvédeni elhatározzák: a Protestantische Kirchenzeitung alapítói. Ezekben a valódi erő, tudomány és hitünk szerint a közelebbi vagy távolabbi jövő. Ezen folyóirat szerkesztőihez csatlakoznak a mai Németország legjelesebb hitszónokai: Jonas, Sydow, Eltester; theologusok, mint Schweizer, Rückert, jénai és hallei Schwarz, Gasz, Redepenning, itészek és történészek mint Credner, Hitzig, Knobel, Ewald, Hase, Hilgenfeld; bölcsészek, mint Weisze, nem szakbeliek, mint Gervinus, Häuszer, Wurm sat. „Krisztus

ugy, a mint az evangyéliomból kitanulható“ ez a folyóirat körül összpontosultak egyesülésének alaptétele és iránya. E nagy célra munkálnak a folyóirat körén kívül is Bunsen, Bethman-Hollweg sat. Az igaz tudomány és igaz hit egyezése, vagy legalább e két testvér közötti meghasonlás lehetetlensége; ez a meggyőződés lelkesíti mindnyájokat. Az evangyéliomi szabadság, melynek Pál, Luther, Schleiermacher valának különböző viszonyok közt magasztos és halhatatlan védői, küzdésök dicső tárgya; melyet védeni vállalkoznak mindennemű katholicizmusféle vagy politikai vagy szolgai theológia ellen, akárhol székelne is az, Rómában avagy Berlinben.

Lesz-e sikere törekvéseiknek? Jövőben bizonyynyal; mert az igazságnak győzni kell; de a jelenre nézve, félünk, hogy nem. Az egyházi nagy gyűlések (Kirchentag), évről évre makacsabbak lesznek, az ultralutheranizmushoz közelítők. A világi emberekben, kiknek közreműködése oly szükséges volna, nagy a közönyösség, a bágyadtság és a hajlandóság, a vallást úgy tekinteni, mint oly hagyományos dolgot, melytől minél távolabb kell maradni. E közönynek tulajdonítandó, hogy a szélső pártok befolyása oly erős, hogy ellenükben a valóban nagyobb erővel bíró középrész alig tehet valamit. Ha a művelt világiak tevékenyebb életre nem ébrednek, ha a hivatalos vallás és az államegyház általok elhagyatván valami örökségi ügygyé, valami hivatalos ügygyé, holt és valódi életnélküli dologgá aljasodik, az egyház épületének külseje erősnek fog ugyan látszani, dogmái három százados tekintélyükkel tiszteseknek mutatkoznak, papjai kivétel nélkül hívek maradhatnak. . . . De majd vihar támadhat egy titkos forradalmi éjszakán, s a vihar leveti a szüette gerendatetőt, és romjai alá temeti amagya lévitákat, kik megfertőztették az igazság legszentebb helyét, meghonosítván abban a lelki tehetetlenséget és az emberektől való félelmet.

XI.

A jövő kor theológiája.

Schwarz mély fájdalommal állapodik meg ama képnek szemlélete mellett, melyet felmutatánk. Ide kellett-e jutni a német theológiának és bölcsészetnek, hogy Kant, Hegel s társaik magasztos bölcsészeti rendszere után az ész önnön magát tagadja meg, s keresse az agy vagy gerinc rostjai-

ban; Schleiermacher után oda kelle eljutni a theológiának, hogy az ő lutheranizmusban, vagy római egyházzal való kacérkodásban lelje dísztelen halálát? De nem időzünk soká szerzőnkkel elmélkedvén e leverő tárgyról. Csak kérdésbe tesszük vele: honnan remélhetni a fentebbi baj orvoslását? —

Bizonyynyal nem a Kirchentagok oly üres és zajos s mégis erőtlen theológiájától, mely még egy maroknyi baptista közönségnek sem volt képes megfejtetni: miért szükséges a kisdédek megkereszteltetése; mely midőn komolyabb kérdésekről van szó, a sok vita után sem képes egyébre, mint izgatásokra, zajos demonstrációkra, és bizonyos országgyűlési pártok melletti szolgálattételre s a politikai visszahatás melletti buzgólkodásra. Schwarz úgy hiszi, hogy nem ezen theológiának van jövője. Sőtinkább állítja, hogy a közel jövő a konfesszionalista párté lesz; és azt óhajtja is. Óhajtja, mert azt hiszi, hogy ha ezen párt minden erejét kifejti, és túlzásában addig megy, a meddig tetszése tarja, az által oly üdvös lelki forrongás támadand, mely az egyház belsejében dülő romlott nedvet a test külsejére hajtja, s ekkép az egyház élete, egészsége újra megjő. Mert az egyháznak tisztába kell jönnie azon katholikusk rokonszenvekkkel, melyek még most csak titokban működnek, s mégis már eddig magas fokra emelkedtek. Szükség megfejtetni az egyházzal, a tekintélyről, a sakramentomokról, a szimbolumokról és a hitről fenforgó kérdéseknek. A protestáns önértetnek mélyen meg kell mozdíttatnia, hogy ezekre fontos és közérvényes feleletet adjon.

De minő legyen hát az ujjá változandó theológianak jelleme? Schwarz szerint kell annak lenni:

1. Szemlélkedésinek (speculativ) oly értelemben, hogy egyenlő távolságban tartózkodjék a pantheizmus és atheizmus tévelygéseitől, és határozottan szakítson az önkény és csodák theológiájával, akármily cifrázatokkal ékeskedik is az újabb időkben. Szerző bizonyynyal a régies mekhanikaiszupranaturalizmust érti, mely kisebb nagyobb mértékben deista, Istent és világot elkülönítő; fenakadásaiiban pedig egyedül a csoda vagy titok nevezettel segít magán.

2. A jövő theológiájának történelminek is kell lenni, azaz teljes összességében kell felfognia a keresztyénséget és annak forrását. Folytatnia kell az új szövetségi könyvek,

az eredeti keresztyénség irodalmának kifejtését, nem félvén erre alkalmazni azon eljárását és mérveit, melyeket nem tartózkodunk alkalmazni az ugynevezett világi történelmi irodalom irányában. Ekkép lesz elérve az is, hogy a multba mélyen behatván, és minden idő termékeit saját mértékek szerint ítélvén meg, figyelmesekké leszünk a vallásos élet nyilatkozatainak ősi nagyságára és gazdagságára, s az evangéliom által felfedezett életvizének végetlenül tápláló és termékenyítő erejére.

3. Végezetre eme theológiának erkölcsinek vagy ethikainak is kell lenni; azaz minden lépten föl kell mutatnia a vallás és erkölcsiség közötti szoros kapcsolatot, s e kapcsolat nagy érdekű következményeit. Ily ethikai szempontból kell megújítani, s egyszerűsíteni a dogmák legnagyobb részét, főkép azokat, melyek az anthropológiát és szoteriológiát, a szabadság, a bűn, a kegyelem, s megváltásról való tanokat érdeklik, sat. mélyebb összefüggést kell felkeresnie az Istentől függés és az emberi szabad akarat között, tisztába hozni mikép hatja át és mozdítja elő egymást az isteni és emberi tényező erő az üdvösség munkálkodásában. És nemcsak tökéletesíteni, s bensőbbé tenni tartozik a dogmatikát, vallás-erkölcsi fogalmakká tevén azokat, melyek most külső juridikus és magikus jelentményűeknek látszanak, hanem mélyebbé, hatályosabbá tevén a morált, megtisztítani azt rosz irányú alanyiságától, könnyelmű önzésétől, felületes pelagianizmusától, egy szóval igen földies és véges jellemétől. Ezt csak az által érheti el, ha a morál gyökereit a valláséihoz köti, az ember végesakarátát Isten végetlen akaratahoz, szabadságát Istennel való közösséghez. Csak a vallás és erkölcsiség egyességében fog megsemmisülni ama gyászos elkülönződése a vallásnak és tetteknek, mely még ma is uralkodik a köz gondolkodásmódban.

Végül a realizmusról teszen említést Schwarz. Realitás, pozitivitás (érgyiesség, tényiség) ezek a század jelzavai, ezekben fejezi az ki minden szükségét. Stahl a tényleges felőli bölcsészetnek nevezei elveit, rendszerét, Feuerbach e végett gyűlöli az elvont idealizmust; az új lutheranizmus egyházi ténylegességeket, reálságot kedvel, mint a divatos naturalizmus.

Oh a valódit, a ténylegest mi is ohajtjuk tán inkább mint azok, kik ezt más szempontból emlegetik! Vagy elhi-

hetnök-e, hogy az ő gondolkozó agyvelejük, az ő rostokból vagy sejtekből alakított egyházuk valódiabb realitás, mint a keresztyénség. S a lutherieskedőket kérjük, nem realisabb dolog-e nekünk az evangyéliom szerint Lutherrel és Kálvinnal vezetni az életet, imádni lélekben és igazságban az atyát, mint góth ívek boltjai alatt rajongani? A külső természet nem valódiabb-e, ha az evangyéliom világánál vizsgáljuk, s az evangyéliomi vallás nem jelentőbb-e, ha azt az életre alkalmazzuk, úgy mint reformáló és reformált őseink nyomain, a szabad és egyedül isteni félelem által vezetett ész cselekedte?

Röviden és időmhöz, tehetségemhez képest gyarló vonásokban, de a mint hiszem biztos vezérlés után, leírtam a némethoni protestáns theológia jelenkori helyzetét, s közelebbi multját, kijelentém feladatát, félelmeit és reményeit. Ha egyházunk rendeltetése az élet, méltó élet az egykorihoz, méltó a századhoz, s azon helyzethez, melyet valaha az összes protestáns világban elfoglaltunk volt: nekünk kell theológiai irodalmunknak lenni; s mint minden felsőbb élet irodalomban nyilatkozik, nekünk is élnünk kell irodalomban és irodalom által. Boldogok leszünk, ha ez egyben mások kárán tanúlva, megtarthatjuk a helyes irányt, kikerülhetjük a szirteket, melyek ránk nézve kiváltképen veszedelmesek lennének, és bár a szabad elveknek s nyomozódásoknak szabad nyilatkozást engedve, a theológiai irodalmi munkásságot úgy folytathatjuk, az evangyéliomi hitet úgy óvhatjuk, ápolhatjuk, éleszthetjük, hogy hitben erős, tettekben gazdag, a keresztyéni szeretet által munkásegyházunk lehessen.

Imre Sándor.

A FÖLD-NÉPEI VALLÁSOS TEKINTETBEN.

(Vége.)

XXX.

Japán vagy a sintó vallás.

Japánnak 2530 millióra menő népessége nagy részint az úgy nevezett sintó valláson van, mely a státus vallása,

*) L. II. folyam VII. sz. 670. lap.

deazonkívül Khinából ide a fővallás is átszivárgott. Konfuciusnak szintén vannak, ha mindjárt kevés számmal is tisztelői.

Japánban 1585. előtt az egyházi és világi hatalom a dairiban egyesült (mely japán nyelven palota belsejét jelent), míg végre a Kubó a világi hatalmat magához ragadván, amannál a címet és egyházi méltóságot hagyta meg. Egyébiránt a dairi Japánban még ma is szent tisztelet tárgya. Lábainak a földet érinteni, fejét a napnak megsütni nem szabad; ennél fogva egy drága szövetekkel bélelt arany palankinban főrendű japánok által hordatik, honnan ő mindent láthat, őt ellenben senki sem láthatja. Ezen szerencsétlen, szabadságától megfosztott személy csak az év nevezetesebb ünnepein hagyhatja el fogságát, midőn a főtemplomban megjelenhetik.

XXXI.

Héber vagy zsidó vallás

Meg kell még emlékeznünk a történetileg nevezetes zsidó népről és vallása jelen állásáról is. Ezen nép, mely hajdan a Sionon, vagy az igaz Isten imádásának középpontján volt egyháziilag és polgáriilag egyesülve, sokkal isméreatesb mint sem hogy új ismertetést igényelne, még ma is töredékeiben, s egyes tagjaiban mint a részekre vagdalt ichneumon földgömbünk minden részeire elszórva elég csudás életet él. A zsidók, kik hajdan farizeus, sadduceus és esszénus felekezetekre oszlottak, ma is meg vannak hasonlóva egyháziilag. Ezek vagy rabbaniták, kik a szájhagyományokat nemcsak elfogadják, sőt a szent könyvekkel egyenlő érvényre emelik, közös névvel talmudistáknak neveztetnek. A talmud kétféle, vagy jeruzsálemi vagy babiloni; elsővel éltek a Jeruzsálemben, utóbbival a Babilonban élt zsidók. A rabbiniták legnagyobb része a babiloni talmudhoz ragaszkodik. Ilyenek a Magyarországon élő zsidók. Más nevezetes felekezetét teszik a zsidóknak a karaiták, mely a **אורי** (olvas) zsidó gyöktől származik, ezek csak a szent könyveket fogadják el, s megvetik a talmudi hagyományokat, szokásaikra s öltönyeikre nézve amazoktól különböznek; ilyenek a lengyel zsidók nagy részben. A rabbaniták némileg a farizeusokhoz, a karaiták a sadduceusokhoz hasonlítanak.

A zsidók véleménye szerint eredetét a talmud Mózesztől veszi, ki azt magától Istentől vette, és szájról szájra való általadás által jött a maradékra. Összeszedte Jehuda rabbi, ki

a II. században Antoninus Pius uralkodása alatt élt; e császárról a zsidók könyvei leggyakrabban is emlékeznek. Jehuda enyészettől megmentendő a zsidó hagyományokat az ugynevezett „Sepher Mischnajót“ot vagy hagyományok könyvét hozzá létre, melynek bevégezése általuk a templom elpusztítása 120. évére tétetik. A gemarát vagy a mischna magyarázatát írta rabbi Jochanán a II. században, a jeruzsálemi vagy mások szerint, a tiberiási zsidó tanoda igazgatója. Majd ismét a IV. században tökéletesebb gemarát készített rabbi Assé rabbi Abinával, melyet rabbi Jóse vagy Raf Jóse bevégezett K. u. 474. A mischna héber, a gemara khald nyelven van írva, mindkettőnek irmodora zavart és hamályos.

A zsidók Európa minden álladalmi szerte kisebb nagyobb mennyiségben találhatunk; legjobban othonosok azonban a hajdani lengyel és magyar tartományokban. Széljelszórtságuk miatt számukat általánosan meghatározni bajos. Ázsiában is számosan találhatunk: Persiában, Arábiában, Afghanistanban, Előindiában egész Malabárig; Coromándelben pedig és Khinában szétszóratva. Számukat e földrészén 680,000 teszik. Öszves számuk 5—6 millióra mehet. Északi Afrikában is othonosok.

XXXII.

Hittérítői vállalatok a távol világrészekben.

A római egyház ebéli intézkedését illetőleg a khinai és paraguayi vállalatok érdemelnek itt legtöbb figyelmet. A római szék buzgósága, még a XVII. században célba vette Khinában a keresztyén hit terjesztését, nem is egész siker nélkül, ha a térítő jézsuiták és domonkosiak civódásai az ügyet gyanússá nem teszik. A jézsuiták ugyanis a népet a keresztyén hitre térítendő, némely pogány szokás és szertartás iránt kiméletet mutattak, a domonkosiak ellenben azok figyelembe vétele nélkül tisztán a római egyház tanait hitegették. Mindezek versengéseket szülnek, az ügyet a domonkosiak a pápa elé viszik, a római szék a jézsuiták eljárását kárhóztatja, Turnon bibornokot a kárhóztató pápai bullával Khinába küldi. Közönségessé tétetik a bulla, de a jézsuiták nem engednek, ügyöket a császár elé viszik, s befolyásuk által Turnon fogságba vettetik, hol 1721. életét végzi. Az e tárgyban 1715, 1737, 1742. években kiadott szelidebb pápai rendeletek siker nélkül hangzottak el; a jézsuiták en-

gedékenységre nem bíráttak. Khamhi császár után a keresztyének keményen üldöztettek, de az üldözések teljes mértéke Kienlong alatt telt meg, ki 1735. lett császárrá, de csekély gyarapodást mégis vett a keresztyén hit, bár 1805. és azután is a mai korig megmegújultak az üldözések.

A londoni hitérítő intézet is buzgósággal lépett fel az 1842. angol khinai háború után Khinában a keresztyén hit terjesztése mellett, térítő társulatot küldvén Hong-kongba minden szükséges eszközökkel ellátva, s emissió azon városokban, melyek megnyitattak a kereskedésnek, fiók intézeteket is nyert.

Paraguáiban a XVI. században kezdték meg a jézsuiták apostolkodásaikat kevés előmenetellel, mert a megkeresztelkedettek ismét visszatértek a pogányságra. 1610. jöttek azonban némely jézsuiták azon gondolatra, hogy itt keresztyén köztársaságot vagy helyesebben jézsuita államot alkosanak. Ezen szándékukat létesítendők oda vitték III. Fülöp spanyol királynál a dolgot, hogy azon tartományokból minden spanyol, kinek rossz példája, mint a jézsuiták mondák, térítési jó szándékukat akadályozza, kitiltassék, magok a kincstárnak a tartomány jövedelmeiből évenkénti adót fizetendők. Hozzá is fogtak munkájukhoz, hirdették a római hitet, pompás egyházakat építettek, földmivelést s kereskedést teremtettek, gazdagságokat gyűjtöttek, melyekből ugyan a státusnak nem sok jutott, szóval Paraguay polgárosítását bámulatos kitűréssel bevégezték. Mindenek felett pedig a kormányt a dolgok valódi állása felől ritka szemfényvesztő mesterséggel teljes tudatlanságban tartották. Ütött azonban végtére ezen jézsuita állam végórája, mert VI. Ferdinánd spanyol és V. János portugál királyok közt határkérdés, származván, az ármány világosságra jött, s a dolgot intéző fejedelmek biztosai elé a jézsuiták gyakorlott fegyveres erőt vezetvén, ügyöket oly nyakasan védték, hogy a tábornokok, szerencséjüknek tarthatták velök békés alkura léphetni. Végre a jézsuiták elnyomatván sa felvilágosító irományok kézre kerülvén, ezen világi felsőbbséget gunyoló rend eltörlésére sikeres lépések tétettek. Keletindia vidékein, Góában, Modurában, Carnatiban, Tanschaur, Trankebár, Madrás, Cudelor, Pondichery, Tonkin, Cochinchina vidékein is nem kevés buzgóságot fejtettek ki a catholicus missiók, de a jézsuiták a kapucinusoktól itt is eltértek a térítési modorra nézve. A fi-

lippinai szigeteken, Ausztráliában és a csendes tenger több szigetén, holott is mint egy 1,700,000 római hitű lakos él, Manillában érseki székhelyt alapítottak. A római hittérítők végére spanyol és portugál Amerika különböző részein is szép sikerrel fáradoznak.

Mi a lutherkövetők térítési buzgóságát illeti, IV. Fridrik dán király fogta fel a hitterjesztés ügyét Keletindianában, papokat küldvén Trankebarba 1706. kik 1714. rendes intézetté alakulva célul tűzték ki az evangyéliom világát más helyeken is meggyújtani. Ezen vállalat hatalmas támaszt nyert az angol, 1698. és 1701. a keresztyén hit terjesztésére felállított intézetek által, melyek Madrás, Cudelór, Calcutta, Tiruschinapáli vidékein munkálkodtak. Grönlandba a nevezetes norvégiai predikátor Egede ment az északi eszkimók térítésére, miután pedig a kereskedői testület, melyhez csatlakozók, feloszlott, visszatért 1736. Koppenhágába, mindent elkövetendő egy állandó intézet felállítása mellett, mely ott sikerrel munkálkodik mai napig. Az északi lappok térítése több buzgó svéd királynak köszönhető, kik ott iskolákat építettek, bibliát s más épületes könyveket lapp nyelven nyomtattak, ha szelíd eszközök által nem boldogultak, kényszerítéshez is nyúlván.

Mi a reformált hitűeket illeti, az angolok sem maradtak hátra buzgóságukban. Ázsiában, Áfrikában, Amerikában szép siker koronázta fáradaimaikat, és bár az egész földgömbre kiterjesztik is figyelmöket, úgy látszik mégis hogy legujjabban a csendes tenger szigeteit tűzték ki munkakörül. A skót reformátusok között is keletkezett Anna királyné alatt 1701. egy társulat, mely mind a kontinensen mind a szigeteken szép sikert mutathat fel. 1794. különösen a methodisták karolták fel a missziók ügyét. A hollandusok ha egészen munkátlanok nem voltak is e téren, mégis sokkal kevesebbet tettek mint módjukban lett volna. Ceylonban mégis és Jávában templomokat építettek, s hittérítő intézeteket alapítottak. Anna császárné intézkedései az Oroszbirodalom osztják, kálmuk, mongol és tatár népeit idvezségekre vezérelni, erőszakosok lévén, siker nélkül enyésztek el. Végre Callenberg 1728. létrejött intézete, melynek célja volt zsidókat és törököket nyerni az idvezségekre, kevés sikert mutatott és 1791. fel is oszlott.

Nagy József, szomatori ref. lelkész.

TÁRCA.

IRODALOM.

JOH. HEINRICH KURTZ. Die Ehen der Söhne Gottes mit den Töchtern der Menschen. Eine theologische Untersuchung zur exegetischen, historischen, dogmatischen und praktischen Würdigung des biblischen Berichtes Gen. 6, 1—4. Berlin, New-York und Adelaide. 1857.

Ezen könyv, a mint látjuk, három világrészre ment ki; minden könyves boltban ki van az téve s a gondolkodó nézőben érdekelt költ; Hengstenberg az Evang. Kirchenzeitungban már neki esett, mintha pro aris et focis folyna a harc; még a profán lapok sem hagyhatták szó nélkül ezen ritka eseményt.

A mi oly sok figyelmet, gyűlölséget, harcot, fejszoválast és bosszúságot okozott, a mi Kurtz, Keil, Engelhardt, Hengstenberg és más urak tollát oly váratlan harcba keverte egymással, az, hogy a sajátlagos casus bellit azonnal néven nevezzük, azon igen fontos kérdés, vajjon házasodhatnak-e vagy nem az angyalok. Oly subtilis és sublimis természetű föladat, hogy várakozásunkat már eleve a legmagasb fokra kell csigáznia. Igaz, hogy már régebben Suarez jézsuita foliántokat irt az angyalokról, „oly alaposan, mintha maga is angyal volt volna“; de az érintett pont még abban nem volt elég alaposan tárgyalva és épen azon évtizedben, midőn a kath. egyház Mária születésének módja fölött határozott, kellett ennek az evang. theologia vizsálmájává lennie. Az ügy nevezetesen így áll:

Közönséges emberek, ha a vita tárgya eléjük terjesztetnék, illetékteleneknek vallanák magokat és ezt mondanák: neque vero nos pudeat aliquid in ea re nescire, ubi est aliqua docta ignorantia, a mint

ama nem mindennapi férfiú, Kálvin, ily esetekben szokta volt mondani. Föltéve, hogy ezen közönséges emberek egyszersmind jártasak és ismeretesek volnának a bibliában és a mellé azon elvet vallanak, hogy az Úr szavára kell az első s legfőbb súlyt fektetni, ők tekintve Mát. 22, 30. Luk. 20, 35, 36. ismeretes helyeit egy percig sem késnének ítéletöket kimondani és alig foghatnák meg, miként lehet általában ezek felett még gondolkozni. De máskép van a dolog azon theológusokkal, kik teljesen tisztában vannak a történelemmel, az ítészettel, a hittannal, s még csak néhány partiet kell a keresztyénség legszélsőbb periferiáján a sorba és rendbe beállítani, mint például az angyalvilág nemi viszonyait. A dolog legközelebb pusztán ekzegetikai természetűnek látszik.

Itt nevezetesen a Gen. 6, 1—4 verseiben egy homályos tudósítás ajánlkozik, miszerint „az Istennek fiai“ láták „az emberek leányit“, és vőnek magoknak feleségeket azok közül, a kiket kedvelnek vala és nemzének azokkal óriásokat. „Az nem szenved kétséget, hogy az „istennek fiai“ az ó szövetség minden más helyein, a melyekben előjönnek, angyalok, nevezetesen Jób 1, 6. 2, 1. 38, 7. Solt. 19, 1. 89, 7. Dan. 3, 25. Epen oly kevésbé lehet tagadni, hogy Jud. 6, 7. 2 Pét. 2, 4. 5. az idézett helyet érdeklik s az „istennek fiai“ mint angyalok fogatnak fel, kik elhagyák eredeti helyöket és „idegen test ellen bujálkodtak“. Következésképp azt sem látjuk át, kik tétetnének „az emberek leányainak“ ellenébe mint „istennek fiai“, ha nem azon lények, kik épen nem emberek, azaz angyalok; és hogy ezen természetelleni viszonyból abnormis teremtményeknek kell előállani, ez szintén oly gondolat, a melyben, ha az előzmények állanak, többé semmi ellentmondás nincs“.

Ez rövid értelme annak, a mit Kurtz hoszasan a 48—83 lapig azaz munkájának második részében kifejt és a melynek ekzegetikai helyességén senki sem kétkedik azon kívül, ki már eleve föltette magában, hogy az angyalok természete felett a szent könyvek hosszú során keresztül két ellenkező nézetet teljességgel nem fog megtűnni. S erre nagy theológusok elhatározvák, kiket Kiel a leghívebben vél jellemezni ezen epitheton ornanssal. „Die genauern Schrieftforscher“ és a kikhez Hengstenberget, Häverniket és önmagát számítja. Ezen „figyelmesebb írásvizsgálók“ már így szólnak: Mát. 22, 30. ez áll megírva, hogy az angyalok nem házasodhatnak: következképpen a Gen. 6, 1—4 verseiben nem lehet az ellenkező megírva; az „isten fiai“ tehát általában valami mást jelentenek. Tehát az „istenfiakból“ azonnal „istennek fiait“ csirálnak és pedig, a mint Hengstenberg a dolgot közelebről szemlélteti ezek „a kegyesek

kisded segrége“ (Ein kleines Häuflein von Stillen im Lande); s így a mai pietizmus ásketai szólásmódját a régi okmányokra oktroirozzák és az utóbbiakban azon tanúságot lelik, hogy „az isten fiainak“ nem kell „a világ fiaival“ összeházasodni. Így Keil, így Hengstenberg. — — —

De most nem célunk e tárgyról ekzegetikai resümet adni, sőtinkább pusztán rámutatunk, mint „az idő jelenségére“ azon szokatlan szomorú világosságra, a melyben a hüperorthodoxz theológia az egész tárgyalás alatt a világ előtt feltűnt. Mert ha Kurtzknak materialiter igazat kellett is adnunk ez ügyben tisztársa dr. Keil ellenében, de azonnal ismét kiegyenlíttetik a dolog, mihelyt Kurtz az ő angyalértelmezésének, eszelős szédelgéssel, a mihez Keil még természeti fogékonyssággal sem bír, történeti alapot erőködik adni. Ő előtte teljesen hihetőnek és természetesnek látszik, ha az angyal az eget elhagyja, hogy az emberek között lakják és nőt vegyen magának (I. 63.); és miként a ma „genauere Schriftforscher“, Mát. 22, 30. verse miatt erőszakot tesznek a Gen. 6, 1—4. versein, úgy ő erőszakot követ el a Gen. 6, 1—4. versei miatt az urnak Mát. 22, 30. versében levő szavain, midőn a harmadik szakaszban (184—100.) bebizonyítja, hogy ezen tárgy sem hittani sem gyakorlati oldalról nem szülhet valódi megbotránkozást.

Itt jön már a félig szomorú, félig nevetséges oldala a tárgynak előtérbe. Kurtz igen ügyes ellenfelének gyöngye oldalait kilesni; ő méltán megfoghatatlannak találja, ha Hengstenberg kegyeseinek ama kisded serege szép nőket vesz feleségül, hogy csinálhat ez oly borzasztó és helyrehozhatlan zavart az emberi történet fejlődésében, miszerint a gonosznak csak az egész nem kiirtásával lehet eleit venni. „Ez gyakran és sokszor megesett már minden korban, s ha mindannyiszor özönvizre lett volna szükség, úgy a világ annyi özönvizet mint évet számolna“. (I. 71.) De ha őt magát kérdeznők, néhány angyal házassága az emberek leányaival miként mérgezhetette meg annyira az egész nemet, aligha valami képzelhetőt tudna felelni (I. 70.). De még feneketlenebb lesz az ő állítása, midőn azt igyekszik kimagyarázni, hogy hódolhattak meg a tiszta és tökéletes szellemek a földi test durva kísértéseinek, kivált midőn az ur maga megtagadja az angyaloktól a nemi viszony minden lehetőségét. Ez az ő természetök, mond dr. Kurtz, de házasodhatnak is, és ez által gonosz természet elleni állapotba jutnak. (I. 88.) Mily képzet! Természettől nőtlenek, de kik mégis házasodhatnak! E mellett, Hofmann és Delitzschel ellentétben, Kurtz elég őszinte megvallani, hogy nem pusztán valami *σωμα πνευματικόν*-t,

hanem a földi és hústestet kellett, amaz angyaloknak felvenniök (l. 90.). Azonban valósággal nemcsak a gondolkozás, hanem a pusztá képzelődés is megáll azon pontnál, midőn azt akarja velünk fölfogatni: az angyalok látnak szép emberi lányokat és vágnak őket nőül venni, hogy ezen szándékot kivigyék, leteszik az ő lelki testüket és vesznek fel hústestet, nemi ellentéttel ellátott testiséget! Ez van megírva a 91, 96, 97 lapokon; és ha a 93, 94-ik lapokon oly fordulat adatik a dolognak, mintha nem annyira átváltozás, mint inkább az angyaltestnek megsűrűdése és anyagulása állt volna be, a melynek következtében a nemi polaritás is előállt, a főnehézség még mindig áll, hogy ezen szörny képzelődés szerint a gonosz, testi vágy az, a mi, hogy kielégíttessék, elébb valódi testet vesz magára, a helyett, hogy megfordítva a testből származnék a gonosz kívánság. Mily badarságot ír Kurtz, a nélkül hogy megborzadna, a türelmes papirosra, midőn a 94-ik lapon azt magyarázza, miért hogy ezen testbe alácsülyedt angyalok, ezen eset következtében, mindnyájan férfiakká és egy részben némberekké is nem lettek? Mindig a férfi az elsőbb sat. Igaz lehet! Igaz és megfogható lehet, hogy földfeletti szellemek, ha választásuk van, férfi avagy nővé lenni, az elsőbet választják. De már maga ezen választás is föltételeztetnék a test utáni vonzalomtól, és ez ismét a szép emberi lányok utáni vágytól és ez viszont az angyaloknak valami nemileg gondolt természetétől. Következésképen a nemi elkülönződés nem per accidens állt elő, midőn az angyalok testbe csülyedtek alá, hanem ez a szükségképi prius, melynek fölvétele nélkül az egész elbeszélés a levegőben függ. Avagy Kurtz és az ő nemfölelőtti nemiségének famozus elmélete szerint föl kell vennünk, hogy ama legeslegelső érzeki motivum, mely az egész elbeszélésnek alapúl szolgál, sem férfi sem női jellemű nem volt, nemi vágy egész átalánosságban neutralis földön tartózkodván, mely csak akkor különzé meg magát elsőben határozottabban, midőn az angyalok mélyebben kezdettek sülyedni az anyagba? Sapienti sat! Sem időnk sem kedvünk szerzőt további vizsgálódásának téveteg utain követni, melyek őt például annak fürkészésére vezetik, hogy lehetett termékenynyé ezen angyalok és nők közötti házasság, holott a különféle fajú állatok fajzatai, haugyan ilyenek létre jönnek, nem sokára ismét kihalnak! (l. 95.) Ezt már gondolja ki ő a többi doctor angelicusokkal. Már eléggé tanultuk ismerni annak következményét, ha valaki magát megátalkodott s házi értelmével, azon makacs előítélettel, hogy tiszta történeti prózára kell találnia, a szentírás azon részeire veti, melyek már az által, hogy történetileg fogatnak fel, a tisztán és tanúságosan kimondott igék és mégpedig magának az ur igéinek ellentmondanak, világosan és ért

hetően azon költői fantázia szüleményének mutatkoznak, melynek, a mint hogy általában az emberi természet integritásához tartozik, a vallás terén is relativ jogosultságának kell lennie. Ha a szentírás csakugyan oly könyv, mely a vallásos életkörbe eső minden mozzanatot magába fogad, úgy benne ily költői alakoknak is épen oly bizonynyal elő kell jöniök, a mily bizonynyal azok nem érintetik annak állományát és életelvét, hanem pusztán perifériai jelentőségre kell szorítkozniok. Elég csak megemlíteni is Moore Tamás ezen költeményét: „Az angyalok szerelme“, hogy megfoghatóvá tegyük, mi szépen alakul azon kelme, költőileg fölfogva, mely, ha prózai valóságát kell megmutatni, a legmegmérhetlenebb magyarázatokra szolgáltat alkalmat, a mint ezt a kéz alatti irat mutatja.

Mi itt valóban azon pontnál állunk, hol a Kurtz, Keil, Hengstenbergszerű írásmagyarázat tönkre jut. Hengstenberg szerint a Kurtz angyalmagyarázata „mahomedánus agyrém“ Keil szerint „kalandos képzelet“. Ellenben Kurtz szerint a Keil-Hengstenberg magyarázatának nincs „értelme és jelentősége“ (l. 82.). Mi jól tudjuk, hogy ama homályos tudósítás jelképes fölfogásával sokkal tiszteltebben állunk szemben a szentirással, mint ezt a Keilok és Kurtzok teszik, a kik nekünk, ha közös betűtiszteletöket összeadjuk, csak „a mahomedánus agyrém“ és „az értelem és jelentés nélküli képzelet“ közti szomorú választást hagyják. Mit gondoljon a láikus, ha ily vagyvagyot lát fölállítva ama theologia következtetései által, mely magát oly nagyszerűnek és bibliahitűnek akarja mutatni, és a ki vele nem tart, azt „enfant perdunek“ azaz racionálistának nézi.

Még egy zárszót ezen urak híresztelt írásszerűségéről! Az írás „isten fiairól“ beszél világosan ellenébe téve „az emberek leányainak“, és Ádám fiairól világosan ellenébe téve az angyaloknak. Dr. Keil azonban így szól: Épen nem, az Istennek fiai nem Istennek fiai, hanem Sethiták és az Ádám leányai nem az Ádám leányai, hanem a többi emberek leányai; és ha néhány kegyes férfiak szép némbereket vesznek nőül, akkor teljesen rendiben van, ha óriás gyermekek születnek és az ur a földet, mindent eltörölő özönvizzel látogatja meg“ (Kurtz l. 98.). Hát Kurtz mit mond? Dr. Kurtz azt mondja: Az Isten fiai angyalok, kik az ur tanítása szerint Mát. 22, 30. nemi különbséget nem ismernek és Isem férfiak sem nők; de minthogy az emberek leányaiba bele szerettek, férfiakká lettek és elvették őket. Ez sokkal észszerűbb mint a másik! Nem szükség mond Kurtz bestialitásra gondolni. Nem! „a mit a Gen. 6, 2. ezen angylakákról mond, az talán egy istentől elhajlott világi érzelem ítélete szerint mind igen tisztességesen, igen nobelül, igen gyöngé-

den és érzékenyen mehetett véghez; mindkét részről ugy nevezett nemes érzelmekben kéjelegthettek és a profánus érzéki örömeket ugy nevezett magas szellemi élvezekkel nemesíthették és emelhették. És ha ezen angylaszerelem történetét közelebről ismernők, talán egy regényt találnánk abban, mely napjainkban az olvasónak vagy olvasónőnek érzékeny szívét egész a könyvezésig megindíthatná és keblét a legérzékenyebb részvételre dagaszthatná. Igy ír Kurtz a 99. lapon. Il m'arrete devant l' histoire. Ime: dr. Kurtzot is megihleté a régi hagyománynak költőileg fölfogandó szelleme s azért mutat, igaz hogy nevetséges hajlamot a költésre.

De most jön még az utolsó lapokon a Kurtz írásmagyarázásának sajátos győzelme, gyakorlati hasznossága. Bámuljatok! Keil, Hengstenberg és társaik igaz, hogy nem tudnak ezen darabban más morált találni, mint azt, „hogy, ha kegyes emberek szép némbereket vesznek nőül, az ilyen házasságokból óriás testű és kolosszális erejű nemzedék származik és hogy ekkor mindannyiszor egy a földről minden életet eltörölő általános ítéletre lesz szükség“ (l. 99.). Igen jól van mondva! De most következik a Kurtz morálja „hasonlíthatlanul teljesebb, gazdagabb, mélyebb, terjedelmesebb tudományra, intésre és feddésre a jelen és utóvilágra nézve“ (l. 100.), azért Berlinben, Uj-Jorkban, Adelaideben kikürtöltetett. Ezen „gazdag teljesség“-et a szerző tacitusi szabotossággal nyolc sorban fejtette ki, de a melynek értelme röviden ide megy ki: 1) „a természet és erkölcsiség által vont határok a nemi élet körében“, azaz angyal ne nősüljön! 2) „az érzéki, kivált női szépségnek veszélyes hatalma“. 3) „a leggondosabb szemérmetesség és visszatartózkodás kötelessége a nőkre nézve“, azaz a nők vigyázzanak magokra, nehogy valamely angyalt kísértetbe hozzanak. Ezekhez nincs több mondani valónk, mint az, hogy szerencsére még vannak e körben más erősebb és mélyebben ható vallásos indokok is. De a kinek jobban tetszik, az tegye amaz ismeretes apostoli intés és motívum helyébe a Kurtz urét és gyönyörködjék azon társaságban, melynek tonusa és modora arra van számítva, nehogy az angyalvilágban egy újabb szakadásra nyujtassék alkalom. Nekünk nincs hozzá szólónk, elválunk azonban a legújabb theologia ezen felséges cikkétől, a reménylett viszont nem látásig.

Ezen ismertetést az Allg. Kirchenzeitung után adjuk. [Miért épen ezt, kérdehetné valaki? Először azért, hogy lássuk, mily épületes tárgyakkal foglalkozik az új orthodoxia, mely a régi hittan még mindeddig függőben maradt tárgyait is igyekszik eldönteni, hogy rámutathasson, ime itt van a teljes írásszerű tiszta tan,

Hengstenberg szerint „első és legfontosabb kineve az egyháznak“. Ezen kérdésnél: házasodhatnak-e az angyalok vagy nem, kinek nem jutna eszébe a skolasticizmus azon kora, midőn ily épületes kérdések vitattattak jobbra és balra: Hol volt Isten a teremtés előtt? Miért lett a fiú, nem pedig az atya vagy szentlélek emberré? Visszanyerik-e a feltámadtak elvesztett hajaikat és körmeiket? Num Deus potuit suppositare mulierem? Num diabolum? Num cucurbitam? s. t. f. De ki nem látja egyszersmind, hogy a két kor közt mégis nagy a különbség. A skolasztikusoknál a főcél a szörszálhasgató viszketeg, a vitatkozási szenvedély kielégítése volt, míg ezen újabb fajta orthodoxok fölvelt tárgyaikat oly szorongó lelkismerettel s oly nagy zajjal vitatják, mintha ezektől függene az idveztség és mily épületes morált csinálnak a jelen s utóvilág üdvére.

Másodszor s utoljára azért közlöttük ezen ismertetést, nehogy valakinek kedve jöjjön átültetni irodalmunkba ezen szép virágot, melyet Kurtz ur, a dorpáti tudor, a német protestantizmus kertében tenyésztett. A német protestantizmus kebelében jelenleg, a legszélsőbb északtól kezdve minden irányban, a restauráló szellemnek oly áramlása van, mely köztünk minden figyelmes vizsgálót meginthet, hogy a német protestantizmustól ugyan sokat tanulhatunk és sokat átvethetünk, de azért sokat meg ne tanuljunk, át se vegyünk. Hit, tudat, hitvallás, tekintély, szabad vizsgálódás, egyház, sakramentom, lelkészi hivatal sat. ezeket a restauráló orthodoxia mind vizsgálat alá vette. A racionalizmust, mintha missziója sem lett volna s jövőendőben sem lenne az egyházban, mint bukkott tekintélyt kigúnyolta, elkárhoztatta; a tudományt, bölcséletet, s azok vívmányait, mintha a 18. és 19. század nagy szellemei nem is éltek volna, megvetette s visszatért a szimbolumokhoz és azok szavára esküdött; a szabad vizsgálódás helyett a pozitívumot s hagyományokat istenítő tekintélynek hódolt meg; jelszava lett az egyház, de a látható és láthatatlan egyház közötti különbséget, melyre a protestantizmus oly nagy súlyt fektetett s méltán, eltörlötte, s a hit közössége helyett a sakramentomi közösséget léptette előtérbe; feledve Luther szavait: „az ember sakramentom nélkül idvezülhet, de testamentom nélkül nem“, az ígét a sakramentom mellé sőt alá rendelte, s a lelkészi hivatalt sakramentalis papsággá tette s az isteni tiszteletben a külső jelveknek oly jelentést és helyet adott, mintha Schöberleinként „az idveztség minden eszméjének a kultusban meg kellene testülnie“; keresztvetés, térdeplés, az urvacsorai jelek fölemelése, responzoriák sat. részint ajánlottak részint behoztattak. Szóval a restauráció egész a római katholicizmussal rokon-

szenvig haladt. Ezen szellemnek Kurtz is osztályosa. Nem kérdezhetjük-e azért mellékesen, de mégis méltán, bármi dicséretesen vezetett is föl irodalmunkba az ő „Szent történelme“, mit keres az a protestáns theologiai könyvtárban, épen Hagenbach után, a maga eredeti, ujlutheri teljességében, s közelebb az átdolgozó*) nem választhatott volna-e más művet, a melyen s viszont a melyért nem kellett volna a refor. egyház hitelvein erőszakot tenni, hogy az iskolákban kézi könyvül, s az iskolán kívül olvasmányul szolgálhasson. Nem akarunk Kurtz érdeméből lehúzni. Elismerjük, hogy ő a szenttörténelem tárgyait s fejlődését tisztán állítja elő s következetesen viszi keresztül. De azon hideg prózaiság, melylyel a szent történelem tárgyait kezeli, nem törli-e le rólok azon bibliai kenetet, nem rántja-e rólok azon szent homályt, mely az ifjú képzeletét annnyira megragadja, vallásos kedélyét oly hathatósan képi? Hát azon betűhöz tapadó szolgáltság, mely még a Bálám szamarának megszólalását is oly aggódó lelkismerettel tárgyalja, mintha annak megfejtésétől függene az idvezség, célos-e? Nem veszti-e el bibliahitüése minden hatását, ha látjuk, hogy a szentkönyv tudósításainak s tényeinek hitelességét csak érinteni is vétéknek tartja, mégis folytonosan oly hipotéziseket hoz fel, melyek az ifjú hitét inkább megingatják, mint megerősítik s a csodák elbeszélését ily s ehez hasonló, a semminél is sokkal rosszabb érveléssel zárja be: ez nem képtelenebb, mint a többi ó testamentomi jelenetek, ha azokat úgy ezt is szórul szóra érthetjük. Azt is elismerjük, hogy Istennek az emberi nem idvezítésére célzó intézkedése nyomait az ő és új testamentomi történetekben világosan és folytonos következetességgel feltekinthetjük: de miért ezen nyomokat a történelem legkisebb mozzanataiban is kutatni s oly aggódva, hogy végre még az ő atyák bűneit s tévedéseit is megszenteli, mint eszközöket, a váltság üdvös célja; miért mindenütt és mindenben a Krisztus és váltság előképét látni. A ki sokat markol keveset szorít, qui multum probat, nihil probat, ide is illik ez bizonyos tekintetben. A ki meg akar győződni azokról, mik itt általánosságban mondattak, ám olvassa el komolyan és figyelmesen Kurtz idézett Szent Történelmét, lehet, hogy még mi is visszatérünk hozzá tüzetesen. Azért most csak arra utalunk még, mint az idő egyik jelenségére, hogy mily erős nyomokat vágott Kurtz kezei alatt s után az új hüperorthodokszia többek közt az egyház és sákramentom fogalmain, melyeket átdolgozó

*) Szent Történelem Kurtz H. J. Lehrbuch der heilig. Geschichte című munkájából a ref. egyház hitelveivel is öszhangzásba hozva átdolgozta Tatay András hittanár. Pest, 1859.

sem birt teljesen elmosni s a hüperlutheránizmus helyett hüperkalvinizmusba esett. Vesse bár össze valaki a helvét hitvallás nézetét az ur vacsorája s közelebb a Krisztus teste és vére evése és ivásáról az átdolgozott Kurtz nézetével s meg fog győződni, hogy az végtelenül tisztább, észszerűbb mint ez utóbbi. Kálvin, mond ez, azt tanítja, hogy a kenyér és bor, mint testi vezetők mellé, a Krisztus istenemberi lényege, megváltói hatálya hozzájuk csatlakozik, azok vezetése mellett a hívő ember lelkébe száll; Krisztus a kenyér és bor társaságában s azok vezetése mellett, az ő testét és véréát azaz isten-emberi lényegét adja lelkeinknek tápszerűl. Titokszerű egyesülés ez. Ugy csatlakozik a kenyér és borhoz, mint az orvosló hatály az orvosság anyagjához, a villany a vezető sodronyhoz sat. Hát az egyház micsoda? A keresztyén egyház üdvintézet, mond, s minthogy a láthatlan egyház csak a láthatóban létezhet s a kegyelem eszközök csak a látható számára rendeltettek, innen ezen megkülönböztetés felesleges. Nem jó ezen fogalmakkal tréfálni avagy csak úgy könnyedén bánni; mert csak azon veszszük észre, hogy, mint a hüperlutheránusokkal történt, már fél lábbal bele másztunk a puseysmusba, ha nem épen a romanizmusba. Mi megengedjük, sőt állítjuk is, hogy a láthatlan egyház a láthatónak benső, szellemi élete, de azért nem tartjuk feleslegesnek a különböztetést, sőtinkább azt mondjuk, hogy az egyház valódi protestáns s evangyéliomi fogalma ez és ez is marad: az egyház lényegileg est societas fidei et spiritus sancti s mint ilyen mindazokat magában foglalja, kiket egy hit, egy evangyéliom, egy lélek szellemi kötele egyesít s csak ezen fogalommal áll vagy esik a protestantizmusnak ama másik főkinése: az egyetemes papság eszméje. Az Isten igéjének tiszta hirdetése és a sákramentumok szereztetésszerű kiszolgáltatása csak kül ismertető jegyek, de a láthatlan kötelék az idvezítőbe vetett hit. Ez az egyháznak életelve. Azért is igen nagy ovatossággal mondjuk ki: az egyház üdvintézet, melyre az üdv eszközeinek kiszolgáltatása s az ezek által eszközölt új lelki élet ápolása bízott; mert ezen fogalom egy pontban már igen érintkezik azzal, hogy az egyházra, mint külső isteni intézetre bízott az üdv kezelése, közvetítése, ő az idvezség kincsének letéteményese. Ez pedig csakugyan nem protestáns fogalom. A protestáns az igazság és idv kincsét az Isten igéjében, a szent könyvben, találja letéve, s Isten igéje pedig ebben

összpontosúl: „Te vagy Krisztus, az élő Istennek fia“. Ki hiszen, annak szabad járulása van Istenhez, minden külső közvetítő nélkül is. Azért mondá Luther a mint már felebb láttuk, hogy sákramentom nélkül idvezülhetünk, de testamentom nélkül nem. Az intézet fogalma valami látható, külső szervezetet tesz föl. Melyik egyházban keressük tehát az egyetemes k. egyházat? Kizárólag egyikben sem, hanem mindenikben. A részletes egyházak mindnyájan csak változandó s tökéletesülés alá vetett nyilvánulásai ama benső, láthatatlan egyháznak. Hát az ur vacsorájának fentebb közlött elmélete nem tolja-e észrevétel nélkül háttérbe a hitet, nem fosztja-e meg azt egyedül idvezítő jellemétől, nem tulajdonít-e a sákramentomnak valódi mágikus hatást? Megigazulunk hit által; a hit tehát a központ s ennek kell szabályozni úgy az egyház miként sákramentom fogalmát, nem megfordítva, mint a római egyházban, hol nem a hittől függ a sákramentom hatása, hanem a sákramentom ex opere operato munkálkodik. A kegyelmi jó, melyet a római egyház áldozati elméletével ellentétben, Isten ajánl és az ember fogad, nem a jelekkel egyesül, hanem a jeleket hittel elfogadóval, vagy mint Schenkel kifejezi, a közlés történik „nem testileg a kenyérben“ nem is a jelek, mint vehiculum, alatt vagy mellett, hanem „személyileg a szent szertartásban“. Ez a refor. egyház sákramentomi fogalmának egyik lényeges mozzanata.

De bezárjuk jelenleg mellékesen tett észrevételeinket azon figyelmeztetéssel: a német protestáns egyháztól sokat tanulhatunk, sokat átvehetük, de mindent át ne vegyünk, meg se tanuljunk.

— s —

LANGE, Dr. J. P. Ueber die geistige Einheit des cath. Mittelalters. Elberfeld. 1858.

Egy 32 lapnyi rövid irat, melyet a szerző bizonyos városi kör előtt Elberfelden felolvasott dec. 22. 1857. s cáfolatúl adott ki ama sok alapnélküli beszédre, hogy míg a reformáció elő nem állott, minő egységes erő volt a katolicizmus, s még ma is minő különbség van a protestáns feldaraboltság és ama katolikus tömör egyöntetűség között. Hogy ezek alapnélküli beszédek, hogy a protestantizmus ha egységet tört is, de a nélkül is megvolt a katolicizmus töredezettsége a maga virágkorában, a középkorban: ezen iratka szépen kideríti. Ellenkezőleg igyekszik a szerző bebizonyítani, hogy a protestantizmus kebelében a szétágazások mellett is

szembetűnő az egység szála. Ama vastag kötetek cáfjaul, melyeket Jörg a protestantizmus ziláltságról nem rég eresztett közre, semmit sem hozhatni fel alaposabban. E könyvecske megérdemlené magyarra áttételét, emez egységi és ziláltsági védvek és vádak nálunk is hallhatók lévén. Az iratka jövedelme a Gusztáv-Adolf egylet javára van szentelve. Igazán az egységet hirdető irat nem tehete jobban, minthogy ezen egyletre hivatkozott.

(a PKZ. után).

SCHMIDT K. Peter Martyr Vermigli Leben, und ausgewählte Schriften. Elberfeld. 1858. 296 lap.

Hagenbach kezdeményezése nyomán a ref. egyház alapítóinak életrajzi gyűjteménye sikerrel halad. Mi ha tarlózunk is a német protestánsok egyházi tudományosságának mezejéről, már sokat teszünk, s nem tehetünk jobbat, mint Schmidtnak fent címzett iratát ajánlani. E munka nemcsak azt hozza, a mi eddig nyomtatva volt V. életéről, hanem igen sokat kézirati forrásokból, melyek Zosingen, Genf, Gotha levéltáraiban találhatók.

„Martyr Péter“, mondja szerző, „a reformáció századának egyik legjelentékenyebb s vonzóbb személyisége. Munkásságának, mely szinte Lengyelorszáig elterjedett, nézőhelye volt Olaszország, Straszburg, Anglia és Zürich. Kevesen tőnek annyit mint ő, a reformált egyháztan megalapítása és tovább fejlesztése körül. (PKZ. után).

(E munkát nem ajánlhatjuk eléggé, s nem jobban, mint az által, hogy Martyr Péter életét belőle kivonatossan érdekfeszítő jelenetekben fogjuk közölni egyik érdemtelen, buzgó hívetől, munkásától a magyar ref. irodalomnak. Szerk.).

PESTALOZZI KARL. Heinrich Bullinger, Leben und ausgewählte Schriften. Elberfeld. 1858.

A reformált protestantizmus reformáló vezéreinek életrajzi előadása, miután Zwinglit Christoffel, Olevianust és Ursinus Sudhoff, Vermigli Martyr Pétert Schmidt K. megírták, örvendetesen szaporodott Bullinger ezen teljes életírátaival. Bullinger kétség kívül legelőkelőbb egyike a ref. egyházlat megalapítóinak. Hivatalos hatásának hosszú tartama, kitűnő gyakorlati képessége, valódi keresztényi érzülete, mert szilárd volt és szelíd, a viszonyok által kimutatott központi helyzete a szerény, de egyébiránt alapos miveltségű férfi-

únak rendkívüli hatóságot eszközöltek. Mindig sajnálatosan érzetük hogy életírását teljesen, a Hesz Salamonén kívül, mely nem teljes és ráhivatkozható, nélkülözzük. Pestalozzi lelkész e hiányt tölté be derék dolgozatával. Szorgalom és alaposság, teljes tárgyba mélyedés dicsérgetés nélkül, tárgyilagossággal, a midőn Bullinger beszélőül hozatik be, a kelme világos megbirálása teszik jelentessé e munkát. Becse fenmarad az egyháztörténészre, a gyakorlati lelkészre, szélesebb körökre nézve egyiránt. Christoffel Zwingli-e angolra áttétetvén, Pestalozzi Bullingere ezt hasonlóan megérdemli. (Hát magyarra? Szerk.) (PKZ.)

PREGER WILHELM. Mathias Flacius Illyricus, und seine Zeit. Erste Hälfte. Erlangen. 1859. V és 456. Ára 2 f. 42 kr.

Müncheni prot. egyháztani és történeti oktató Preger ezen munkája nem kevésbé kitűnő a felfogás és előadás által mint tanulságos a tartalom, és jelentékeny a mai theologiai időviszonyokra való vonatkozása, után. Mert a kor szükségéhez látjuk tartozni, hogy a protestáns egyház szolgálai mind jobban mélyedjenek a reformáció korának, egyházi állapotainak tanulmányába, minél inkább van kitéve a prot. theologia az adiaforák és külsőségekbe tévedés s ily apróság miatt pártokra szakadás veszedelmének. Ama nagy idők ha tannal nem is, de kitartó munkás erély, feláldozó készség példái-val a legelevenebb életnagyságban szolgálhatnak.

Flacius, Luther valódi tanítványa, ellensége volt minden unióféle kísérleteknek. Eléggé szelleműs, eléggé erős, hogy jellemmé fejlődhessek; mint életírója mondja, „nagy jelentőségű egyén az egyházi tudományban, de sorsa volt inkább vádoltatni mint becsülés vagy szeretetben részesülni.” Flacius elhagyván ifjúkorában szülői vallását, a szoros értelmű lutheriek fejévé lön; csaknem mindenkitől elhagyva nyomorban halt el. Lángoló buzgalmának gyümölcseiből, tudományos készségének maradványiból ma is táplálkozik az egyház és hittudomány. Szerző hálásan emlékezik a szelid és nemeslelkű theológiai tanár Twisten-ről, ki Berlinben nyilvános felolvasásokat tartott felette s utat tört az iránta kelt és kelendő jobb véleményeknek.

Ezen monográfia általában alapos, mélyelmű és tudományos munka. Szerzője mindent a források tanulmányának alapjára fektet. Ebben igen sok módja volt a müncheni, régibb protestáns theológiára viszonyló iratokban oly igen dús, királyi könyvtár adatgyűjteményeiből. Ítélete nyugodt, igazságos, részrehajlatlan, tám-

pontjait a befolyással volt viszonyok és körülményekben kereső, megtaláló. Az előadás eleven, világos, néhol virágos, megnyerő és meglepő. Szép olvasmány is, tanulságos is. Az előadás művészete a történeti stíl mesterére Rankéra emlékeztet, kivált a hol jellemeket rajzol s időviszonyokat fest.

(az Allg. KZtg után)

—m—á—

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÓK.

Nagybajomi papok emlékezete*).

A bajomi eklezsia reformáltatását úgy lehet gondolni, hogy mindjárt a reformációnak az elein 1523. eszt. tája körül kellett megessni, mikor az ezen részen a körösnadányi urak, u. m. Mélius Gyárfás és István nagy birtokú földes urak levén Bihar és Békés vármegyékben, jószágaikban hatalmas terjesztői voltak a reformációnak. A bajomi familia is **) épen szomszédos birtokosok levén, ő általok jó idején, minden akadály és ellentállás nélkül behathatott ezen eklezsiába is a reformáció.

Régi góth templomok levén a bajomiaknak nyugot részén, meg lehet hogy ez a templom a régiek szokása szerint a temetkező helyen volt építve, mely csak abból is gyanítható, hogy a bajomi familia a város derekában építette a várat. Idővel pedig Petneházi Istvánné, Király Anna asszonyság lakván a várban, mint már feljebb megiródott ***), messzilllette a várhoz a templomot, és a várnak déli részre fekvő várában épített az akkori villangos időhöz képest fából, sövényből készült templomot. Ennélfogva a kő templomnak romladozásba s pusztulásba kellett jönni. De másként is ezt hozta magával azon időpont, hogy legyen a népnek menedékhelye, hol Istene iránt tartozó kötelességét bátorságosabban megtehesse. —

*) Ily cím alatt írt egy kis munkácskát Bertalan Szilágyi János, ki az 1808. esztendőben lett bajomi pappá. Írta pedig részint az eklezsia jegyzőkönyvében lett iratokból, részint Jobbágy János előde jegyzeteiből, saját maga is fedezvén fel új kútfőket. A kézirat a bajomi egyház tulajdona. O. J.

**) Ezek birták Bajomot és környékét. O. J.

**) Ugyancsak B. Szilágyi János megírta Bajom történetét is, mely megvan kéziratban, s erre hivatkozik itt. Petneháziné igen kegyes asszony volt, ez ajándékozott az egyháznak szép urasztali szereket, poharakat, tányért, mely ma is megvan. O. J.

Kik voltak és lehetnek ezen ekkleziában a reformáció oltá a predikátorok, arról semmi bizonyos dátum nincs, hanem a következő században már van ezen ekklezsia könyvében jegyzés, melyet tiszteletes Jobbágy János ur, itt levő predikátorságában kezdett beírni; de azt is úgy a mint maga írja, a mint ki lehetett tapogatni. Honnan tapogatta ki, dátumait honnan szedegette, nem írja. Ugy lehet jegyzéseiből hozzávetni, hogy a debreczeni deákok soriséből, melyből annyi bizonyost tudhatni, hogy ki mikor, mely esztendőben suscribált; de onnan kikerülván, hivatalokat hol viselt, mikor, meddig s több változásait, mikor holt meg, merő bizonytalanságokkal teljes. A mint az alábbirtakból bebizonyosodnak.

Ezek nyughatatlanúl kétségeskedtetének engemet, hogy miképpen lehetne és kellene ezen régiségeket bizonyosabbá és világosabbá tenni: mivel ezen ekkleziában nevezetes fő fő emberek viselének predikátorságot, kiknek is emlékezetek ezen ekkleziában legalább illő, hogy örök feledékenységbe ne maradjanak. E végre az én figyelmemmel azon voltam, hogy bizonyos dátumokat szerezhessék össze, melyekből ha nem mindenik is, legalább a nevezetesebeknek itt való lakások, dolgaik, fátumaik legyen a maradéknál tanúság végett emlékezetben.

Azok között az ekklesia könyvében jegyzés vagyon:

1. Nadányi Antalról. Ez Debreczenbe tanult s lett deákká 1617. eszt. Bajomi pappá lett 1630. eszt. ugyanott holt meg, és a régi sövény templom kerítésében eltemettetett 1666. eszt. Erről sehol semmi dátumot többet nem találtam. És ez az, a mi engem nagyon ütközőbe hozott, legelőször is, hogy Nadányi Jánosról semmi emlékezet nincs az ekklesia könyvében, holott még ma is híres nagy uri papjok volt a bajomiaknak; mely dolog oda alább bővebben megvizsgálódik.

2. Nógrádi Mátyás püspök, ki is 1672. eszt. a Sárreí mellett Nagyajomban írta ezen titulusú munkáját: *Idvesség Kapuja*, az *LI. zsoltár* magyarázatja. Kijött Kolozsváron 1672. eszt. Ezen könyv megvan ma is leányágon levő successorainál Bajomban, Bagdány István házánál.

A könyvből kitetszik ezen érdemes férfiúnak szép tudománya, világos előadása, buzgó keresztyéni iudúlatja a vallás iránt; úgy hogy méltó jusson egy legjobb lelkű püspökséget viselt ember volt. Poézisi talentumának mind deákban mind magyarban szép könnyűsége, mely az említett könyvnek főrendű személyekhez sat. intézett dedicatiójában mindenütt tündöklök. Azok után Debreczennek is, min-

den rangú civiseinek és Bajonnak is ajánl. Bajonnak szőlő versei ekként mennek.

Author loquitur.

1. UtoIsó írása Nógrádi Mátyásnak,
Melyből az ur Isten dicsértessék nagyak,
Hogy halála előtt írhatott schóláknak,
Bajonból uraknak, szegény koldúsoknak.
2. Ha élne ezután, írna élővizről,
Szent Jánosból nektek, mely származa mennyből,
Mely után nem lenne bántások ördögtől.
Mert az Isten fia tartana meg ettől.
3. Szelydi Nagy vezérnek hallottátok hírét,
Ki meg sarcoltatta Debreczennek népét;
Töllem is elvette erszényemnek pénzét,
Mely miatt szenvedtem kenyérnek éhségét.
4. Érsekujvár felé hatvan ezer tatár
Mikoron felmenne harminc ezer huszár,
Akkor is ezüstöm Bajonból mint szép nyár
Elmulék én töllem mint repeső madár.
5. Töröknek, tatárnak köntösét megfogtam,
Fejemet Múrzának szépen meghajtottam,
Nem volt ennek haszna, miképpen én láttam,
Hanem éjjel nappal lelkemet fogyattam.
6. Evangéliomnak szabad folyását,
A Sárreiti mellett igaz vallásomért
Szenyvedtem ezeket Christus szép nyájaért,
Rác ladikásoknak sokszori vádjokért.
7. Ha ékes helyeknek kedveskedő színe
Tetszett volna nekem pénzkereső helye,
Bajon táján régen az Urnak igéje
Prédára ment volna szép zengedezése.
8. Nincs oly ekklesia mely tanítójának,
Éjjeli nappali ezer munkájának
Jól megfizethetne, sokszori gondinak
Terhét, csak Christus jutalmok azoknak.
9. Debreczennek híre megmarad örökké,
Kiből én elhoztam ifjakat hogy népe
Épülő állatok Istennek, Földecske,
Sáb, Konyár és Bajon megromlott helyecske.

Hogy Patakon professor volt, a mint az ekklesia könyvében van írva, azt a Magyar Athénás nem említi. És onnan debreczeni pappá, onnan mely esztendőben jött Bajonban, bizonytalan; hanem

a maga verseiből bizonyos, hogy idős korába jöhetett ide. Az is bizonyos, hogy itt holt meg 1681. eszt. 70 éves korában. Tiszteletes Tóth Ferencz ur a püspökök életek írásában ezt a jegyzést teszi utánna, halála hogy ekként történt volna. Egy idevaló fejér személy valamelly német katonával tilalmas esmeretségbe jöven, melly értésére esvén az idős püspöknek, keményen megfeddette a személyt, és az czimborássának megbeszélvén ez esetet, bosszújában fegyvert töltvén, és éppen az udvarában kívül megtalálván az öreg tiszteletest, az utczáról rálőtt, és agyonlőtte. Ez a történet hogy így esett volna, annak semmi emlékezete nincsen Bajomban, hanem ehhez hasonló Bajomban esett történet vagyon, melyről alább leszzen szó. —

Még ma is minden élő successorai bizonyítják, hogy ezen történetről soha semmit eleiktől nem hallottanak *). És a mint az ekklesia könyvében íródik, a sővény templom háta megé temettetett el, a mint ez a dolog mind e mai napig emlékezetben van, bizonyos abból, hogy a mostan épülő kő templomhoz két nagy mészverem ásattatván, ugyanazon várnak délfele fekvő részében, a hol a sővény templom volt épülve, a parochialis kertnek napkelet felé fekvő szegletében. A koporsóknak végei éppen a mész vermeknek a szélibe estek. Kettőnek még a deszkái sem rothadtak el egészen, harmadik helyt pedig csak némelly csontdarabok adták ki magokat. De azokat minden deszka darabocskákkal együtt tiszteltünknek könyhullatások közt esett jeléül visszatettük. A megholt püspöknek két káplányai említődnek az ekklesiái könyvben. u. m.

K. Kállai János. Debreczenben tanult és suscribált 1665. eszt. de hamar elholt Debreczenben, hová magát curáltatni vitette.

Bökönyi János. Debreczenbe tanult, ez is káplánya volt Nógrádi püspöknek. Lett azután makói pappá és békési esperesé. 105 esztendősen halt meg.

Rendes papa pedig Nógrádi püspök halála után itt következik:

2. Kalocsa Debreczeni János, a mint az ekklesia könyvében említődik, Debreczenben tanult s lett deákká az 1655. eszt. Volt kecskeméti polgári pap, onnan jött Bajonba. Innen H. Bösörménybe; onnan Szentmihályra ment s ott holt meg. Volt tractus esperestje és így mintegy 2 eszt. lakhatott Bajomban.

⁷⁾ Tóth Ferencz nem is írja ezt. Az említett szerencsétlen halál a 22-ik püspök Debreczen Dormány István nagymadai papon történt 1693. (Lásd Tóth Ferencz, Tul a tiszai püspökök élete. 147 lapon).

4. Rápóti Pap Mihály. Már 1684. eszt. 29. april Bajomba hozatott rendes papnak. Ez az igen gondos, boldog emlékezetű tiszteletes, ki egész életét, születésének helyét, ekklesiákat, a melyekben szolgált, pontról pontra feljegyzette *).

Ez a jegyzőkönyve az említett tiszteletesnek nagy örömmre történetből jött kezemhez N. Rábéről, hol még ma is leány ágon a boldogult tiszteletesnek successorai vannak. Az írás egészen pergamentbe van kötve, csinos aranyozással, egy jó ujnyi vastagságu. Egy árkus papirost négy rétbe összehajtván, nyolc rétbe esik a könyv és úgy van a maga valóságában. A levelek kevés híján megvannak.

Bámulásra méltó ezen tiszteletesnek curiositása, a miket ebben ír. Édes atya Rápóti János dengelegi predikátor. Édes anyja Bakó Erzsébet. Születése napját atya jegyzéseiből így írja: Ao. 1627. d. 30. Maii, idem Dengelegini, natus mihi filius Michael nomine, inter gallicinium 1 et 2 diei Dominicae.

Ettől fogva neveltetését, tanulását, hol s kik voltak tanítói, atyafiai, atyának hozzá küldött leveleit, Debreczenbe deák léttét 1644. eszt. sept. 14. Ott is kik alatt tanult, kik voltak az ott levő predikátorok, s onnan Kállóba 1648. esz. Mart. 15. rektorságra való kimenetelét, még exitussát is, a deputátusokat érette kik voltak, név szerint kinevezi.

Ottan két esztendeig lakván 1650. eszt. Nagy-Halászbá predikátornak meghivattatott. Deputátusok neveit az invitoria levelet, conventióját, azon ekklesiákat, a melyekbe meghivattatott s a melyekben szolgált. Névszerint a lakos gazdáknak neveit, szülötteket, házasultakat, megholtakat, rectorok kik voltak alatta, sőt még az egyháziakat is, kik idejében voltak: bámulásra méltó szorgalmatossággal megírta. Ugy hogy azon könyv egész tökéletes matriculája azon ekklesiáknak, azon időkhig **). Rápóti tovább ekként folytatja jegyzéseit.

Ao. 1684. 29. april Bajonban ilyen fizetést ígértek. Pénz flor. 50, tiszta buza 50 véka, árpa vagy köles megannyi. Szénát sz. Mi-

*) Folyóiratunk második folyama 165. 689. 785. lapjain levén közölve ezen jegyzőkönyv „Nánási emlékirat“ címmel, teljesen: bátran utalhatunk ugyan rá, mindamellett azt, a mi R. Pap Mihályt, mint bajomi papot illeti, jelen emlékiratban is újra közleni nem látjuk fölöslegesnek. A figyelmes olvasó észre fogja venni, hogy ez némileg kiegészíti a nánási emlékiratot, s arról is értesít: melyik az igazi és hiteles példány: az-e, melyet a nánási egyház bír, vagy a melyet B. Szilágyi János, mint azonnal említi, N. Rábéről kapott.

Szerk.

**) Itt kiméltelen kezek egy egész levelet kitéptek, a másik lapon így következnek.

O. J.

hály napra marhás ember egy boglya sive flor. 1. Nádat házas ember 12 kévét. Őrlés elegendő. Fát hat szekérrel. Vajat 6 itezét, fele akár méz. Turót*). Minden marhát egyszer fejetek meg. Szántás alá ősszel 20 véka, tavasszal is annyi, le is aratják be is hordják. Percara**) fl. 6. Jeget***) hordanak. Copulációtól flor. 1. Egyszeri halott predikállástól annyi. Generalisba (azaz generalis gyűlésbe ha kell menni) flor. 1. Partialisba den. 50; ló, szekér. Kereszteléstől tyuk, kenyér. Coram Georg. Hajdú, Mich. Csaba.

Hallgatóim mivel az idő háborúságos volt és futottakkal gyakran megegyelettünk, két száznál többen voltunk. Kereszteltem Bajonban másuvá valókkal együtt nro. 180. Ugyancsak ott copuláltam nro. 43. Halottam ugyanott nro. 62. Szenyvedéseim, nyomorúságim, a kóborlóktól bántásim, egyéb nyughatatlanságim mellyek rajtam estenek (Ezek között a mint írja a nevezett tiszteletes jegyzésében, ide csak a nevezetéseket ítélt megírni, mert sok volna a maga mivoltába ide beírni).

Ao 1684. 8. oct. volt rajtam 30 török. 17. oct. volt rajtam 18. lóval 18 kurucz és sok méltatlanságot szenvedtünk. Decemb. K. Deák annyi hadakkal szállott meg, hogy a faluba nem fért, és 23. szomorú innepeink voltak miattok.

Ao 1685. 15. Jan. öt lovas kurutz rajtam harmad napig. (Február így ment: egyik fosztogató ellenség ha el ment, másik jött utánna). 27. Mart. a jobb oldalomat a guta megütötte, a miá kell ily reszketőn írni, ebben 16 hétig feküdtem és 23. Junii. templomba mentem.

Ao 1686. 15. Febr. Karaffa ismét Debreczenbe száll hadával, nagy kinzással, sokak halálával, kimondhatlan javaktól mogfosztják. 27. Mart. az édes fiam Rápóti Mihály Nógrádi Benedekkel akadémiákra mentek.

(Jegyzés. Az öreg fiát akadémiákra küldi, mert maga nem lévén akadémikus, sok méltatlanságot kellett neki szenvedni miatta, még pedig papi társaitól, a mint sok helyt írásába panaszkodik, hogy még az eklelésiából, tractusból is kimarták, azét hogy nem volt akadémikus).

Juniusban ismét a kóborlók miatt szenvedünk. 20. Aug. a német hadak elől a templom kerítésébe futánk. 25. visszaszállánk, mert ezek Erdélyre mentenek. 30. Aug. Debreczenbe menvén a

*) A nánásiban ez is áll: mint Földesen.

**) A nánásiban porcira. (Mi ez?)

***) A nánásiban tejét. Az összehasonlítást tovább nem viszzük.

sápi kölesek közt 5 véka mosott tavasz buzámát, uj tarisznyámát, 2 gomolyámát, egy sajtomat, pár gyöngyházás késemet elvonák a gonosz kurucz tolvajok.

Ao 1687. 28. Maii. Debreczenből 7 szekér predikátorokkal jöven Pártiálisról, az Ebesnél 14 tolvajok ránk ütven, a mesteremet Debreczeni Istvánt meglövék, ki a földesi jó kútnál meghala. 29. eltemetők földesi, sápi predikátorok szolgálatjokkal. 12. Junii 300 kurucz Bajonra jött. 25. Sept. a német tábor elől a templomkerítésbe futánk. 4. Oct. haza szállánk. 25. ónodi kapit. Fazekas János 400-ad magával, 70 gyaloggal rajtunk jött. Nekem is egy tized esett. Ezek közt egy pap fia, igen nequam.

Ao 1688. Ez az esztendő ilyen kóborlással ment el. Fer. 21. és 24. a török két izben nyargalta el Bajont. 11. Julii olyan nagy hévség volt, hogy a mezőn a munkások sokan megholtak. 29. Oct. az édes fiam Belgiumból megjöve.

Oscola mestereim: Paulus Palágyi, ott értem. Steph. Debreczeni, ezt lötték meg a tolvajok. Mich. Bátorkeszi. Steph. Vecsei Martin Lendvai. Steph. Szabadszállási, ezt ott hagytam. Melynek értelme ez, a mint írása is mutatja, hogy innen Nadudvarra volt hivatala. Hol holt meg, igen bizonytalan. A hallomás ugyan praetendálja, hogy Bajonban a sövény templom háta megé temettetett. De e szerint majd négy papnak is kellene ott feküdni, holott csak három papot emlegetnek a régi öregek is, a mint koporsó helyekre rá találának.

5. Rápóti Pap Mihály, a következő esztendőben 1689. Jul. 3. a nyirbátori zsinatban ordináltatott a papságra. Innen debreczeni pappá lett és idővel püspök. Kevés ideig lehetett itten, mert a Magyar Athenás írja, hogy

6. Debreczeni Kalocsa János, ki Franekkerában tanulván, professora javallásából az olasz nyelvet megtanulta és az olasz nyelvből Theodatus Genev. Prof. Énekek Énekére irt magyarázatját magyarra fordította és predikáció formára alkalmaztatta, illy titulus alatt: Isten ajándékával való kereskedés. Kiadta Debreczenben 1693. eszt. 8dr. Volt nagybajomi pap. Itt hát anynyi bizonyost találunk, hogy midőn ezen könyvet kiadta, n. bajomi pap volt.

Itt következik a Bajomiak nagy uri papjok.

7. Nadányi János (de a kiról az ekleksia könyvében emlékezet nincs), és ez az a mi engemet zavarba hozott. A Nadányi néven az ekleksia könyvében az első pap Antal, a mely idő nagyon messze esik attól, a mint a Magyar Athenás írja, s maga

könyve is bizonyítja a *Florus Hungaricus*, melyet Leydában 1663. eszt. irt és adott ki. Amaz pedig azt írja rólla, hogy akademiáról lejövén, az enyedi collegiumban professornak tétetett. Ott is adta ki általa magyarra fordított Mizáld Antal orvosdoctor könyvét, Kolozsvár, 1669. eszt. 4dr. Ugyanott az ellene áskálódók a fejedelem ellen pártoskodó urak közzé elegyítvén ötet is, kiijesztették Erdélyből. Akkor, hogy ezen a részen levő jószágához közelebb eshessen, mind pedig hogy azon villongós időben bátorságosabb helyen lehessen, Bajomba jött predikátornak. Az kétségen kívüli volt előttem, hogy bajomi predikátor ne lett légyen, mert a Bajomiak még ma is emlegetik. De hogy a predikátorok sorába hol lehet helye, ez az mely minden szándékomat ezen materiában csak nem süstbe eresztette. Miglen végre egykor ttes tractuális assessor Nadányi Lajos nállam lévén, panaszomra emliti, hogy a familia levelei között megvan a felette mondott halotti búcsúztatója. Megürültem és kérésemre a tisztelt ttes ur kezemhez szolgáltatatta. És az ezen célra megkívántatöbb verseket kiírtam.

Halotti tisztességtétel Nadányi János volt predikátor urnak. Ao. 1707. d. 18. Jul. Bajomban. Sam. P. Szikszai.

Hatvannégj én időm, im haljátok nem sok,
Sorsban Jákóbéhoz, mondhatom hasonlók;
Holott ez időben nyavalyák bokrosok,
Rajtam is forgódtak csodasok és nagyok.
Krisztus Jézus népe, nemzetemnek disze,
Utolsó búcsúmra ki egybe vagy gyűlve,
Életemnek rendi ha elődbe jőne,
Sok formáján ennek véred megpezdülne. —

Felesége volt Munkácsi Erzsébeth, s a tőlle való búcsúzásban egy vers így íródik:

Sok bujdosásomban velem jártál keltél,
Kérlek hogy én róllam el ne felejtezzél.

Éltek együtt 36 esztendeig. A többi leányai közül Annához így szól:

Nem felejkezem el róllad is elmémnel,
Szilágyi Bálintné, kedves hitveseddel,
Mert engem tápláltál gyakör beszédeddel,
Sok nyavalyáimat nézted könnyes szemmel.

Tiszteletes papi társaitól így búcsúztatódik:

Kedves komám uram Nógrádi Benedek,
Melly nehéz hogy szemben veled nem lehetek
Többé ez életben — — — — —

A Bajomiaktól így megy a búcsúvétel:

Hát nektek mit szóljak Bajonnak várossa,

— — — — —

Miólta köztetek lakásra jutottam,

Testemben lelkemben csendesen nyugodtam,

Szegény családimmal békességben laktam,

Sokaknak néhánykor keményen ha szóltam

Én szokásom szerint beszédem folytattam,

— — — — —

Egész városostól mind meg bocsássatok,

Öregek és ifjak, kicsinyek és nagyok,

Felső s alsó rendből álló sok jámborok,

Már az urnak haddal többé nem szólhatok.

Tordaiaktól mint birtokos lakosaitól.

Nem felejtettek el tordai lakosok,

Valakik ott laktok, szegények, gazdagok,

— — — — —

Énnekem jámborúl, hiven szolgáltatok,

Szómat, parancsolva, meg is fogadtátok,

Fáradtságtok után legyen nyugovástok,

Ezt kívánja nektek jó földesuratok.

Hát te Körös-Nadány, kedves lakó helye,

Kiben nemzettségem vagyon temettette,

Mely nehéz! testem is oda nem tehetem,

Nemzettségem közzé nem helyeztethetem.

Közönségesképpen nemesi fundusim,

A Körös mellyékén nyúgvó curiaim,

Nagy sok helyen lévő nemes prediumim,

Nem birnak már többé elbádjalt tagjaim.

Ti pedig sok helyen lévő jó jobbágyim,

— — — — —

Setét kőporsóban, most is kik tetemim

Nyugodni vizitek kinnal tölt tagjaim,

Áldjon meg az Isten, kik vagytok szánóim,

E gondos szállásról jobbra kíséromim. —

Jegyzés. Ezen búcsúztató író magá írása bizonyítja hogy értelmes s tanult ember volt. És írásából ennyi bizonyost találunk:

1. Nem az a Nadányi ez, a ki az eklésia könyvében első papnak íródik, a mint annak neve Antal. Nem is találtathatott ennek neve a debreczeni deákok seriessében, mert ez Erdélyben tanult, hol szülési és a familia fő fő rangú emberek voltak, a mint alább ki fog tetszeni. És így két Nadányi vagy Ladányi neven lévők voltak itten predikátorok. Hogy pedig a sövény templom kerítésébe íraték amaz temettetni, minden bizonnyal e helyett van véve, mert erről

emlékezet nincs a predikátorok seriessébe. Hogy amaz is a templom kerítésébe temetődhetett, arról sem lehet kétség; mert éppen azon idő oda üt ki, a mikor Petneháziné asszonyosság a várban lakván a sővény-templomot építette: és így mint huzamos esztendőig Bajomban papságot viselt embert, a bajomi ekklesia is megtisztelhetette azzal hogy holtteste a templom kerítésébe temettessen.

2. A búcsúztatóból az is világos, hogy a boldogult tiszteletes ur haláláig birtokában volt azon jószágoknak, mellyekkel már most a tekintetes successorok nem birnak. Mert ha életében elvesztette volna a megboldogult azon jószágokat: lehetetlen hogy a versirő olly nyilván hazudhatott volna, a mellyet minden tudhatott hogy nem ugy van. Ha ez így esett volna, méltán praetendálhatnánk a versirőtől, hogy legalább a veszteség fájdalmait kiméléssel is kijelentse, de a mellynek még csak árnyék nyoma sem látszik. A veszteségnek fundamentoma ugyan itt vetődött meg, melly is ezen okon eshetett meg. Megkérdezettvén a tiszteletes ur, hogy ilyen nagy jószágú ember hogy adhatta magát a papságra? Előtte lévén akkor kétség kívül a bibliája, felele ezen kérdésre: ezt a bibliát nem adom minden jószágomért. Meglehet hogy ezen feleletet az édes attyán és nagy attyán történt fátumoknak szomorú emlékezete adhatta szájába; mert az édes attyának Mihálynak, ki Erdélyországnak ítélő mestere volt, Heister német generális fogarasi fogságban vettetvén, fejét vétette, azért mert miért ment követségbe a Havasalföldi vajdához, ki az Ausztriai házzal ellenkezésbe volt. A nagy attya pedig a megyesi templomból levettetett, Báthori Gábor fejedelem megölettetéseért, Szilasival együtt. Hozzá járulhat az is, hogy mikor az édes attya justificálódott, így szóla ezen fiához: János édes fiam! jobb a szent tudományokra adod magadat. Mind ezek olly fundamentomos okok lehettenek, mellyek egy érzékeny ifjúnak szívére olly elevenen behathattanak, hogy megundorodván a világi rangoktól, a sz. tudományokra méltán adhatta magát.

3. A búcsúztatóból az is nyilvánáságos, hogy a megboldogult tiszteletes ur sok nyomorúságokban sinlődött. Már pedig a törököknek Magyarországból való kiverettetések éppen a tiszteletes ur idejére esik. Az ilyen világtól elundorodott és sok nyomorúságokkal küszködő ember, hogy a tartozó segedelem adással is keveset gondolhatott: azt könnyen meg lehet engedni és így a veszteség fundamentomának csakugyan itt kell kezdődni. Mivel mind a vármegyén, annálfogva consiliumon is a veszteség dolgában indított perekben a familiának még ma is e térül szemére: hogy a Nadányi familiából senki nem volt a törököknek Magyarországból való

kiverettetésekben. Ezt az ellenvetést pedig akár politikai, akár valóságbeli tekintetből, vizsgálódás alá ha vesszük, mely is a legnagyobb lánggal dühösködött azon időben Magyarországon, minden módon megtörtént a hiba. De a restség hogy hol, mint és mikor ment tökéletességre: az nem az én dolgom.

Szenyvedte ezen tiszteletes ur is e kóborlóknak impertinentiá-jokat. A labanczok, ezek német prédálók vagy ráczok lehetnek, reá ütven, mondják hogy pénzt adj, mert tudjuk hogy te gazdag pap vagy. Nekem, ugymond a tiszteletes, van elég jószágom, de pénzem nincs, a mi van, itt van, de ezek mondák hogy ez kevés, több kell, mert másképpen a kapufélsádat (melly igen vastag volt) ki kellek vágnod. Kéntelen vagyok, mond a tiszteletes, azt is megcselekednem, de többet nem adhatok.

Hányadik eszt. jöhetett ide, nem lehet meghatározni. Hány esztendeig szolgálhatott, a sem bizonyos, mert az ekklesia könyvében íródik hogy 1697. eszt.

8. Gyarmati Zsigmond lett bajomi pappá. Ez debreczenben tanult s lett deákká az 1675. eszt. Volt p. ladányi, nánási predikátor. Onnan jött Bajomba. 1697. eszt. elment innen 1700. eszt. Sz. Imrére.

Ezen tiszteletesnek Bajonba lévő papságát úgy lehet gondolni, mint segéd papot Nadányi tiszteletes ur mellett. Kinek utánna rendes pappá lett 1700. eszt.

Bajoni Nógrádi Benedek, a püspök fia. Hogy Bajominak nevezetik, minden bizonnyal itt született. Ezzel együtt ment az ifjú Rápóti akademiákra. Ennek idejében öntődött a mostani két harang, mint az inscriptiójok mutatja 1702. eszt. Itten bizonyosodik be már az világosan: hogy Nadányi tiszteletes urnak, hosszas nyomorúságban kellett sinlődeni, mivel még ezen idő után 1707. halt meg, a mint búcsúztatójában mint kedves komjától úgy búcsúztatódik.

Nógrádi Benedek urnak itt levő fátumait szájról szájra a halomás még ma is eleven emlékezettel beszéli. A történet csak röviden említődik az ekklesia könyvében. De tudomás végett szükséges a történetet bővebben kivilágosítani, mert ez a fatum egész világosodást ad Bajon városának régi mivoltáról, mert ez a történet bizonyítja be igazán azt, hogy Bajon a Kismarjai jurisdictióhoz tartozott, és valósággal Bocskai fejedelem jószágá volt, a mint Kismarja, úgy ez is azon privilégiummal élt.

A történet ez: Tiszt. Nógrádi Benedek jó emlékezetű felesége meghalván, neve nincs tudva. A. u. eljegyezvén Debreczen-

ben egy jeles szép ábrázatú személyt; a mikor azzal jegybe lett volna, megszólítja valaki a tiszteletest mondván: ugyan tiszteletes uram hogy szerethetett abba a személybe, szemöldöke sincs annak. De csakugyan, mint a hallomás beszéli, szép személy volt az. Idővel hogy mint esett a dolog, halgatva is el lehet érteni. Az itten lakó Jenei ns familia közzül egy a megirt személlyel tilalmas barátságba tudott szövetkezni. A tiszteletes s mások is észrevevén a dolgot, panaszkodik mindennek, magistratuális tisztviselők előtt is. De minden intés, dorgálás, fenyegetőzés mellett is Jenei vakmerő maradt, melly a familiának ma is tulajdona. Amaz puskával fenyegette ezt, e pedig bizván erejében (mert derék termetű embernek mondatik lenni, melly helyel helyel most is kitetszik azon familiában) agyonveréssel. Végre a dolog oda ütött ki, hogy Jenei egykor a városházától jöven ki, ki is mint mondják az előjárókkal is huzalkodó ember volt, meglátja a tiszteletest a maga udvarában; mert a parochiális ház által ellenben volt akkor a város házával, a hol most a notáriális ház van, Jenei bosszúsan hozzá kiált a paphoz, „no pap! most löjj meg — hamarabb agyon verlek én téged“. Ugy is lőn a dolog; mert a tiszteletes belől lévén az udvarba, Jeneire az utszára rálőtt; de nem találta. Két csöví puska lévén nálla, másodszori lövésre czombját keresztül lőtte, úgy hogy az ember egyszerre lerogyott. Melly sebjében az attyafiai Debreczenbe vitték curáltatni, de ott is életéhez semmi reménység nem lévén, baza felé jövet a Köteles csárdánál, a szováti határhoz közel, megholt. —

Ebből processus kerekedvén az asszony Marjába vitett, és az akkori szoros törvény szerint justificálódott, feje vétetett. A predikátornak pedig a Jeneieknek ellene való fenekedések miatt még a tractusból is ki kellett menni Nagy-Faluba a Szilágyságba, hol még most is férfi ágon a successorok élnek. Leány ágon pedig Bajonban és Ujfaluban a Tsifi familia, a kiknek kezénél emlékezet okáért a két csöví puska vagon.

Jegyzés. Micsoda félelmek közt volt a tiszteletes ezen fatumában, egy érdemes és jeles emlékezetű öreg Hegyesi János ember beszéllette előttem, a mint az édes anyjától hallotta; hogy a templomba se mert többé a tiszteletes menni a Jeneiektől való féltében; a keresztelést is a maga házánál kellett végbe vinni. Éppen akkor a Hegyesi János édes anyja, egy keresztelendő gyermeknek keresztannya lévén: mikor a tiszteletes házába bement látván a sok töltött puskákat az ajtónak szegezve lenni sorba az asztalon, úgy megborzadt azoktól, hogy csaknem lerogyott, és a borzasztó hideg

előfogván sok ideig gyötrötte. Lakott itten Nógrádi Benedek az 1717. esztendeig. Helyébe jött:

1717. eszt. Debreczeni Péter. Erről többet nem tudhatunk, csak a mi van az ekklesia könyvében: hogy Debreczenben tanult s lett deákká 1696. eszt. Bajomi pappá lett 1717. eszt. Lakott itten 1724. esztendeig. Utánna:

1724. eszt. Rápóti P. Mihály. A püspök Rápóti Mihálynak fia, ki akademiáról, az emlékezetes attyáért, nagyattyáért Bajonba meghivatott. Innen Nádudvarra költözött 1743. eszt. Onnan Rábéra vitetett és ott holt meg 1765. eszt. Ennek successorai leány ágon még most is vagynak ottan, kiknek kezekben az öreg Rápóti Mihálynak sok írásai elvetetett állapotban lévén, elvesztenek. De mégis nagy szerencse, hogy ezeknek kezekből került hozzám a fellyebb említett Rápóti tiszteletesnek bámulásra méltó emlékezetes jegyző írása.

1743. eszt. Földesi Mihály. De a kiról több emlékezet nincs, hanem hogy 1754. eszt. 7. Febr. megholt, és itten hallhatott meg, mert 7. Febr. fogva 1-ső April. interimalis pap említődik az ekklesia könyvében: Szendi Mihály.

1754. Jenei Ferencz. Ezen tiszteletesnek első esztendejében kezdettenek az ekklesiának akkori előjárói a régi elavult sövény templom helyett más templomnak építését, már az előtt is munkába és gondolkodóba venni. Miként indultanak el ezen szent szándékjokban? Mennyi utánna járás s költség által juthattanak csak az engedelem megnyerésére: az ekklesia könyvének elein az 5. pag. 9-ig be vagyon írva. Lakott itt ezen tiszteletes 9 eszt. Innen Ujfaluba ment. Helyébe

1761. Olcsai Gál János. Ez a tiszteletes a mint a Bajomiak még ma is emlegetik az akkori idő tónusához képest, a melyben még a nagy fejedelmek udvaraiban is móriók úgy mondván udvari bolondok tartattak. *Regis ad exemplum totus componitur orbis.* Népi csoport országostól fejedelme nyomán megy.

A tiszteletes éppen ezen szokásbeli időben élt ember volt. Sok hallomás után való cselekedetei, mondásai s történetei írásban vagy nak nállam jegyzésben. A többek közt nevetségnek okáért ide beírok egyet, mely a fejtér lova a tiszteletesnek. Ezen szeretett ide s tova járni. És mint bőv beszédű tréfás ember, minden-
nel utjában beszédbe szeretett elegyedni. A szürkének is minden ember elmenetele mellet meg kellett állani, úgy hogy mihelyt a szürke hallotta ezen szót: Isten megáldja tiszteletes ura-

mat, azonnal megállott, még ott is a hol nem kellett volna. Gondolkodik a tiszteletes hogy mint lehetne a szürkét humorából ki-venni? Egy erdőben menvén, eszébe jut, hogy most igen jó volna a szürkét megexercirozni, leszáll a szürkéjéről s megkötti jól egy fához. Vág egy jó husángot s mellé húzódik szürkéjének s elkiáltja magát: Isten megáldja tiszteletes uramat, azonnal jól végig húz a szürkén 2-szer 3-szor is, többször is, úgy hogy a szürkének az abrakja jutott eszébe. „No szürke, mond a tiszteletes; menjünk most tovább“ s a mikor mene a falu utszáján, az iskolából jöven a gyermekek, látván a tiszteletest szürkéjén, elkiáltják magokat: Isten megáldja tiszteletes uramat. A szürke ennek hallására olyat ugrik, hogy a tiszteletes a hátáról a földre terül. Így mutatta meg a szürke hogy jól tanulta meg az Isten megáldja tiszteletes uram köszöntését.

Ezen tiszteletesnek több hiú, predikátorhoz nem illő cselekedeteiért el kellett innen menni. De azonnal Ártándra meghívódott; és az ártándi deputátusokat is megtréfálta ezen mondásával hogy: Ártándnak Koczánd lesz a neve. Helyébe hozattott.

1763. Villás Mihály. Ezen tiszteletesnek ide jöttével mint az ekklesia könyvében tett irások és magának a tiszteletesnek tett jegyzései is mutatják, az ekklesia jó rendbe szedődött; mivel ekklesiái statutumok hoztattak, mellyek be vagynak irva az ekklesia könyvének a végén; mind pedig, hogy istenes, buzgó előjárók voltak az ekklesiában; mivel a mint ezen tiszteletesnek kegyességét bizonyító jegyzései vannak az ekklesia könyvének az elein. Pag. 11. 12. A mostani parochiális épületek úgy a mint vagynak, végre pedig a kő torony is ezen tiszteletesnek idejében építettek. Gondosságát mutatja ezen boldogult tiszteletesnek, ezen ekklesiában találtató matriculának kis diariumocskája az 1793. eszt. fogva, és egy nagy diariumot készítetvén, ujlag pontról pontra a mint találta, nagyobb részeit maga beirta.

Ez a boldogult tiszteletes ur debreczeni születésű volt és a mint még ma is emlegetik a kik ismerték, nyájas, mérsékelve tréfás, nagy békességéstűrő volt. Parrochiájok vajóságos pap háza. Itt kezdette predikátorságát itt is végezte 32 eszt. elteltével. Temettetett a Szőlőhalom domb tetejébe 1795. eszt. Sept. 11.

Intermálisnak került helyében

1795. Huszti Ismáel akadémikus, tudományára és papi hangjára az ember tekintetes volt; de erkölcsi karakterére szerencsétlen, mellyel is a tractuson már előre megjegyeztette magát. Fejekhez csapott nyavalyájok az a papoknak, hogy az ő tudatlan és egy-

ügyű hallgatóik nem az idvességes és őket jobbitó evangyéliomi erkölcsi tudományt szeretik hallgatni, mint az oly hatalmas papi hangokat, mely őket a templomban álmódzásaikból felébressze. Ezen tekintetben a leghatalmasabb is lett a tiszteletes a Bajomiak előtt, úgy hogy dicsekedve dicsekedtenek azzal: hogy az Isten most adott nekik papot. Azért is a tractuson, a tractusnak minden ellentmondásai, fenyegetődzései ellen is, csakugyan papjoknak tették magoknak a bajomiak az említett tiszteletest. De a millyen kedves papjok volt eleintén, szintén olyan gyűlölséges volt utoljára. Végre az egész dolog oda dült el, hogy a tractusnak minden el-lentálló tanácsa ellen is, csakugyan az ő kedvesen fogadott papjokat minden mesterségekkel ki tudták az ekklesiából obsitolni.

Éltenek is a bajomiak ezen triumfussal annyival is inkább, mert már az előtt is ezen tiszteletessel az előljárók az ekklesiában lévő primátussága felett szüntelenváló huzalkodásban voltak. De nem csak itten, hanem másutt is a debreczeni superintendentiában, a nagy em-lékezetű Sinai Miklós professor ur ellen a politikus uraknak perleke-dések az ekklesiákat is megmetyelyezte. És ez idő pontban, az ekklé-siai dolgok kivált Bajomban nagy zavarodásba jöttek; úgy annyira, hogy minden ekklesiái rendtartás felfordult. Az ekklesiái jövedel-mekről való számadásoknak nyoma sem találtatik. Az előljáróság úgy tartván azt mint maga tulajdonát, oda fordította a hova akarta, melynek bizonyosságául idejöttömben is nyoma találtatott. És ez az idő a predikátorokra nézve, kivált Bajomban, a legundorodásabb volt.

1801. Jobbágy János. Debreczei fi, itt kezdvén papságát, kénytelen volt azon idő tónusán, de a maga kárával 1808. Vámos-Pércsre menni; de a hova csak egy boczi fiát sem hajthatott el. Az előljáróság mindenéből kiette, kiitta. A parochia egész pusztulásba jött. —

Ezen időben az ekklesiáknak nagy rendetlenségek, figyelme-tességbe hozta a superintendentciát, annálfogva a tractusokat is, hogy presbyterialismust kell felállítani. Ezen ekklesiában is munkába ve-vődött ugyanaz; de minthogy a dolog még akkor a felség s minis-terium előtt csak per volt, annak Bajomban is semmi foganatja nem lehetett. A mint ezeket a következő idők és az akkori ekklesiái és superintendentiális beírások az ekklesia könyvében, melyet ezen ér-demes tiszteletes elkezdett írni, bizonyítanak.

Innen az érdemes tiszteletesnek elmenő szándékáról rendelőd-tem Csegéről ezen ekklesiába:

1808. eszt Bertalan Szilágyi János. Előre hallván ezen ekklesiának rendetlenségét, nyersességét, ide jöttömkor szemem-

mel látván annak valóságát. Látására először is egész stoikussá kellett lennem. A mikor bejöttem ezen parochiára, bor ital közt találtam mind a házban lévőket, mind a ház előtt csavargókat, ácsorgókat. Beköszöntök a becsülletes compániának; ők pedig a becsülésnek viszontagolása végett szokások szerint vonják fel az asztal alól a 10 itezés vászon kantát, számomra egy pohárral töltenek. Mentettem magam, köszönöm, de időközben bort nem szoktam inni. Ezen szómra orrfintorgatásokat láttam, s azonnal az ott hagyott compánia panaszkodott egymásnak, hogy nem közibünk való pap e.

Ugy is lett a dolog, lett elég baj, melyet bizonyítanak az akkori időben lett ekklesiái beírások, mind pedig a superintendenciának az ekklesiákat regulázó rendeletei, melyeknek fővebb pontomait a bajomiai okozták. Mert ennél egyegy az ekklesia dolgában nyersebb nem volt. Mind addig mig királyi engedelem mellett a superintendencia apró részekre szaggatván a tractusokat, a tractusok is attól fogva a presbyteriálismusba, az ekklesiák is magokat organizálták.

Ekkor is nehezen ment, mert a régen megrögzött rossz szokást nehéz jóra hozni; a népnek zavarodásban lévő dolgát igazítani hoc opus, hic labor est.

Ezen történetre egy ekklesiái gyűlésünkben a vitatódott, hogy ekklesiái statutumok legyenek. Örömmel jelentettem hogy vagynak ekklesiái statutumaink régiek. És a tisztes presbyterium reám bízta, hogy a katedrából, hogy az asszonyok is hallják, olvassam fel. El is olvastam. Más vasárnap ismét felolvastattam. Engedett is a nép annak hallására, a mint hallottam valamit. De csakugyan —

Eddig a kézirat. —

A nagybajomi ref. egyház levéltárában lévő könyvből lemásolta s közli:

Oláh József

nagybajomi ref. isk. igazgató.

Kivonatok Gömör megye régi jegyzőkönyvéből.

- 1) Zechi Görgy levele a derecskiekhez, levárti és liczei lakosokhoz.

Adjuk tudtotokra: hogy az mi religiónkon való, ebben az vármegyében lévő esperesnek és seniornak adtunk szabadságot, mikor hivataljára eleibe nem menéndetek, bűntök szerint titeket megbün-

tetni; hadjuk azért és parancsoljuk tinéktek levártiaknak, derecskieknek és liceieknek erőssen, hogy mikor eleiben hivat benneteket, az megnevezett seniorunk, conpariáljatok, és az mit hivatalja szerint előtökbe ad, megeselekedjétek, szavát fogadjátok, mert ha panaszs jön reátok, az mint eddig lött, magunk is megbüntetünk benneteket tömlöcczel és nagy birsággal. Actum in Murány, die 19. Januarii, 1622. G. Z. mpr.

2) Az 1667. évi május 10. Gömörön tartott közgyűlésen olvasott Zemplén megye a felől értesítő barátságos levele: hogy Rákóczi Ferencz, Bocskai István zemplén megyei főispán által oda nyilatkozott, hogy ő az elfoglalt egyházi jövedelmek, s e tárgyú kihágások miatti panaszokat elenyésztetni, s megszüntetni szándékozik; ezek iránti tanácskozássra a felsőmagyarországi megyéket zemplén megyei Királyhelmece városába június 26-ra meghívja. Ennek folytán a királyhelmecei értekezletre Gömör megye Giczei Gábor alispánt és Basó Mihály táblabíróát küldi követekül. Nevezett követeknek következő s egészen magyarul fogalmazott utasítást ad:

Primo. Követ atyánkfiai a credentiák megadásában magokat a több ns vármegyék követeihez elkalmaztassák, és credentiájokat úgy adják be a m. fejedelemnek.

Secundo. Consultálkodva ő kigyelmek a több ns vármegyék követivel, azon legyenek: hogy a mint a m. fejedelem oblatiot tett a parochialis proventusok felől való satisfactiójára, valami oly abban fel ne maradjon, a mi jövendőre praejudicalhatna az evlica religióknak; hanem ő nga redintegrálja azon proventusoknak állápotját, hogy a mint a memoria hominum kiszolgáltattak az ev. ministereknek szokott fizetések, az szerint etiam successivis temporibus szolgáltatassa ki ő naga, és hogy ne lenne partialis restitutio, hogy a mint egyszer is másszor is csipdestetett, ha holott valami részt megadtak, nagyobb részben kárt vallott evlica religióknak; hanem ab eo tempore, mitől fogva szabadsága vallásunknak királyi diplomával, hazánk törvényeivel s néhány rendbeli pacificatiókkal ratificatott, valami ecclánkhoz, parochiánkhoz, scholánkhoz ő nga jószágában birattatott, usualtatott, ezután is pacifice birattassék, absq. defectu.

Tertio. Hogy egyéb transgressumokat is, valamik vallásunk szabados exercitiumát ez egynehány esztendőknél inpediálták, úgy conplanálja ő naga, hogy mindenütt az ő naga jószágában, valamint ab antiquo, azon szerint ezután is vallásunk gyakorlása szabadon folyhasson. Predicatoraink, o. mestereink ne amoveltassanak; a szegény község semmi szin alatt ne háborgattassék. És a holott

eddig a cath. vallás per communitatem incolarum illius loci magok szabad akaratjuk szerint, persvasiójuk avagy erőszakos kényszerítés nélkül be nem vétetett, ő nága a féle helyre cath. papot ne vitesen, sem egyéb alkalmatlanságokkal a községet és egyéb incolakat ne terhelje, másoknak se engedje meg ő nága.

Quarto. Minthogy az ott való alkalmatosság mutatja meg leginkább micsoda effectusának kell lenni ezen offerál, conplanationak, azért követ atyáinkfiai egyet érezzenek a több ns vármegyék követivel, és pari voto et consensu árra menjenek a mi diplománkkal, constitutióinkkal, és előbbi ususunkkal nem contrálikodik; és oly conplanatiót kívánjanak ő nagyságától, mely szabados vallásunk contentumával lehessen.

Quinto. Azon szorgalmatoskodjanak követ atyáinkfiai, hogy ha realis satisfactióval való conplanatiót obtineálhatnak, az ne legyen megmásolható, hanem szent, megmásolhatatlan, örökös; kiről assecuráltassák ecclesiánkat, és mindnyájunkat, ő nága maga és maradéki neve alatt.

Sexto. Ezeket ő nágától megnyervén, nagy becsülettel köszönjék meg igérvén erre teljes életünkbeli minden készséggel való kedveskedésünket, és szolgálatunkat mind magunknak mind maradékunknak. Datum in grali congregatione. VII. köt. 313. 314. lap.

3) Pelsűczön 1686. évi junius 30. tartott megyei közgyűlésen Tököli Imrének következő tartalmú levele olvastatott:

Emericus Tököli, princeps ac partium Hung. Dominus. Nem kicsiny szívünk fájdalmával, s elménk felháborodásával halljuk: a fel s alá járó, promiscue mind a nemességet, mind az szegénységet, úgy a predicatori rendeket is oprimaló katonáknak, és másoknak is ugyan, de nevezetesebben Nyáradí, Szamosvári, Farkas János és Thakai Ferencz hadnagysága alatt lévőeknek sokféle rettenetes excessusait; az kik templomokat vernek, embereket különbféle kínzásokkal, lábok szárának öszvetörésével, és más kegyetlenségekkel bizonyos pénzbeli quántumokra sarczoltatnak; az predicatorokat hajjonkon, szakállokon fogva hurczolják, tagolják, s verik; és minden egyéb kigondolható istentelenségeket is ullo sine respectu az ns Gömör vármegyében követtenek el; az mely istentelenségeket (a szívünk mind ezeken megesvén) reali cum effectu kívánjuk megorvosolni; és az olyan excedenseket az afféle inexorbitantiáknak követésétől vereálni, rettenteni, mások példájokra minden kegyelem

nélkül megbüntetni. Parancsoljuk fejedelmi auctoritásunk szerint: a felett Szadvári s Krasznahorkai kapitányoknak, és mindenütt e tájon in ordinantiankban lévő tiszteinknek, kik csak előttünk nevelendő becsületeket szeretik, és mi igaz hívűnknek tartják magokat, a féle istentelenséget elkövető tolvajokat, minden uton módon persequálják, incaptiválják, és hogy másoknak is eleven példát mutassanak; adják mindjárt tiszteink értékekre a ns vármegye gyalogjainak is; adván szabad auctoritást: hogy az illeténekkal hasonló kövessenek: másként ha tiszteink nekik állított auctoritással nem élnek, magok bűnhődnek személyekben az olyanokért. Datum in arce Tokaini, 3. Junii, anno 1686. Emeriens Tökölyi. (Köt. XI. 19. 1.).

Közli Zsuponyói.

A JÉZUS EVANGYÉLIOMÁT BEVETT HELVÉT EGYHÁZNAK RÖVID (első) HITVALLÁSA,

mely megvizsgálás és megítélés végett minden hívő és kegyes embernek elibe tétetik. Szerkesztetett Baselen 1536. év febr. havában (1—4. napjain); aláíratott májusban a reformált kantonok által.

I. A szentirásról. A bibliába foglalt szent és isteni irat, mely Istennek a szentlélek sugallatából származott és a proféták s apostolok által az emberek elibe terjesztett igéje, a legfönségesb, legrégibb és legtökéleteseb tanítmány; egyedül ez foglalja magába mindazt, a mi Istennek megismerésére, szeretésére és tisztelésére, helyes és igaz jámborságra, szent, tisztességes és kegyes élet képzésére szolgál.

II. A szentirat magyarázásáról. Ezen szent és isteni irat teljességgel nem másképp, mint önmagából a hit és szeretet szabálya szerint magyarázandó.

III. A régi tanítókról. A mennyiben tehát a szent atyák és a régi tanítók, kik a szentiratot fejtegették és magyarázták, ezen szabályt követték, annyiban mi azok iránt hálás elismeréssel kívánunk lenni s őket nem csupán iratmagyarázóknak, de egyszersmind oly választott eszközöknek tekintjük, kik által Isten szólt és munkált.

IV. Az emberi tanítványokról. A mi az emberi tanítványokat és hagyományokat illeti (bármily szépeknek és tiszteletreméltóknak láttassanak s bármily régiek legyenek is azok), mi azokat,

mint a melyek minket Istentől s az igaz hittől csak eltántorítanak, hiábavalóknak, ártalmasoknak, erőnélkülieknek tartjuk, a mint ezt Máté XV. maga az Ur is bizonyítja, midőn mondja: hiába tisztelnek engem, ha oly tudományokat tanítanak, melyek embereknek parancsolatai.

V. Mi a célja a szentiratnak s mire vezérel az? Az egész szentiratnak célja egyedül ez: tudtúl adni az embereknek, hogy Isten jósággal viseltetik irántok és az ő javukat akarja; hogy ő ezen jóakarátát fia a Jézus Krisztus által minden embereknek nyilvánosan kijelentette és bebizonyította; továbbá hogy ezen ő jóakarata egyedül a hit által hat el hozzánk, egyedül a hit által fogadható el; és végül, hogy ezen hit külsőképen a felebarátaink iránti szeretet által fejeztetik ki, nyilváníttatik és bizonyíttatik be.

VI. Istenről. Istenről értelmünk im ez: csak egy igaz, élő és mindenható Isten van; egyedül egy állagában, de a ki ezen egységében három személylyel bír, s ki minden dolgokat az ő igéje, azaz fia által teremtetett semmiből, és a ki gondviselése által minden dolgokat igazságosan, valósággal és bölcsen igazgat és megtart.

VII. Az emberről. Az ember, ki Istennek a földön legkövetesebb képmása, és minden látható teremtmények közt a legnemesb és legdicsőbb, testből és lélekből áll. A test halandó, a lélek halhatlan. Az ember Istentől ép és jó állapotban teremtetett, de saját hibája által bűnbe esett, és magával együtt az egész emberi nemet hasonló esetben utánrántotta s hasonló nyomor alá ejtette.

VIII. Az eredeti bűnről. Ezen öröklött romlottság, ezen u. n. eredeti bűn pedig annyira áthatotta, annyira megrontotta és megmetyelyezte az egész emberi nemet, hogy az emberen, ki most már a haragnak fiává és Istennek ellenségévé lőn, senki sem segíthet s őt senki sem állíthatá helyre, hanem csak Isten a Jézus Krisztus által; és a mi jó még benne megmaradt, az is a fogyatkozások és vétkek miatt naponként mindinkább gyengül és romlottabbá válik; mert a bennünk levő bűnnek és tökéletlenségnek hatalma oly erővel bír, hogy a miatt sem az értelem az általa megismert igazat követni, sem az ész a benne rejlő isteni szikrát kifejtteni önmagától nem képes. —

IX. A szabadakaratról. Ezért az embernek csak oly szabadságot tulajdonítunk, miszerint mi, mint azt magunkban érezzük is, tudva és akarva teszszük mind a jót, mind a rosszat; de úgy hogy a rosszat ugyan önmagunktól is képesek vagyunk véghez vinni; azonban a mi a jót illeti, azt mi már sem elfogadni, sem teljesíteni nem vagyunk képesek, ha csak a Krisztus kegyelme által meg nem vilá-

gosíttatunk, föl nem ébresztetünk és nem ösztönöztetünk, mert Isten az, a ki munkálja bennünk mind az akarást mind a végrehajtást az ő igyenvaló jókedvéből (Fil. 2. 13). Isten az, a kitől jön üdvösségünk, tőlünk pedig csak bűn és romlottság származik.

X. Miként állította Isten helyre az embert az ő örök tanácsa szerint? De bár az ember vétkei és törvénszegése miatt örök kárhozatra méltóvá lett s Istennek igazságos haragja alá esett legyen is: mindazáltal Isten a könyörület atyja róla gondoskodását soha sem vette le, mint ezt világosan és elég nyilván meg lehet ismerni s érteni mind az első ígértettételekből s az egész törvényből, mely a bűnt (t. i. a bűntudatot) ugyan felkelti, de meg nem semmisíti, mind az ur Jézus Krisztusból, ki épen azért (t. i. hogy a bűnt megsemmisítené) rendeltetett és adatott.

XI. Az ur Jézus Krisztusról és arról, a mit ő általa bírunk. Ez az ur Jézus Krisztus, ki Istennek valóságos fia, valóságos Isten és valóságos ember, azon időben, melyet Isten erre nézve öröktől fogva elhatározott, testből és lélekből álló valóságos emberi természetet vett fel, ekként egyetlen egy és oszthatatlan személyben összevegyülés és zavarodás nélkül két különböző természet egyesítvén. Azért vette pedig fel ezen emberi természetet, hogy minket, kik holtak valánk, élökké és Istennek örökösivé tenne; innen van, hogy ő testvérünké lett. Ez az Úr Jézus Krisztus, az igaz élő Istennek fia, szűz Máriának méhében a szentlélek Isten közremunkálása által vette fel ezen testet, mely az ő istenséggeli egyesülésénél fogva szent, de azért testünkhöz mindenképpen hasonló, a bűnt kivéve, mivelhogy annak tiszta és szeny nélküli áldozatnak kelle lennie; s ő ezen testet minden bűnöknek zsoldjaul, váltságaul és áldozataul adta halálra. És hogy nekünk halhatatlan életünk felől tökéletes reményünk és bizonyosságunk lenne, ő e testet, miután a halottak közül feltámasztotta, a mindenható atya Istennek jobbjára emelte fel. Ez az ur Jézus, ki a halált, a bűnt és a pokol minden hatalmát legyőzte, a mi fejünk és vezetünk, ő valóságos főpap, ki Istennek jobbján ül és rólunk szüntelen gondoskodik, értünk közbenjár és minket pártfogol, mignem minket helyreállít, és azon ábrázatra, melyre teremtet, átváltoztat, és mignem minket az ő isteni életének közösségébe beviend. Ezen Úr Jézus Krisztust várjuk mi, ki mint igaz ítélő bíró egykor a világ végén eljövendő, hogy minden test felett, miután azokat az ítéletre feltámasztotta, ítéletet mondjon. Ő a jókat és hívőket magával a mennyországba fogja vinni, a hitetleneket pedig elítéli, és azokat testestől lelkestől

örök kárhozatra taszítja. És valamint az ur Jézus egyedüli közbenjárónk, szószólónk, áldozatunk, főpapunk, urunk és királyunk, úgy nem is ösmerünk mi mást annak, mint egyedül őt; és teljes szívünkől hiszszük, hogy egyedül ő a mi megengesztelésünk, váltságunk, szentségünk, elégtételünk, bölcseségünk, pártfogásunk és a mi egyedüli megszabadításunk. Ahonnan mindazt, a mit csak ezen kívül áldozatunk, üdvösségünk eszköze és életünk megengesztelése gyanánt adnak elénk, itt mi egyenesen félre dobjuk, és annak mást teljességgel nem ismerünk el, hanem csak az ur Jézus Krisztust.

XII. Mi célja van az evangyéliomi tanítmánynak? A honnan az evangyéliomi tanítmánynak legnagyobb és legfőbb célja, melyet minden igehirdetésben élénken kifejezni és az emberek szívébe erősen mintegy benyilalni és benyomni kell, ez; t. i. hogy mi egyedül Isten könyörületessége és a Jézus Krisztus érdeme által szabadíttatunk meg, de hogy az emberek jól megértessék azt, miszerint nekik üdvösségök és boldogságuk tekintetéből föltétlen szükségök van a Jézus Krisztusra, szükség, mi szerint bűneiek nagysága és szörnyűsége a törvény és a Krisztus halála által mintegy szemök elé állíttassék, előttük jól lerajzoltassék, s a mily világosan és hathatósan csak lehet, eléjük terjesztessék.

XIII. A Jézus Krisztus kegyelme és érdeme miként közöltetik velünk? Az Isten kegyelmének ezen nagy és kitűnő jótéteményei és az Isten lelke általi valóságos megszenteltetés nem tőlünk jönnek; mi azokat nem a mi érdemeink és erőnk által nyerjük, hanem a hit által, de a mi szintűgy csak Istennek csupa ajándéka és adománya. Ez a hit biztos, szilárd és rendíthetlen alap, és mindazon dolgoknak, melyeket Istentől reménylünk, mintegy megfogása; ez a hit szüli magát a szeretetet is, és termi az által mindenféle erényeknek és jó munkáknak gyümölcseit. És ámbár a jó és hívő emberek folytonosan gyakorolják magukat a hitnek ezen gyümölcseiben, mindazáltal mi nem tulajdonítjuk a megszenteltetést és az üdvösség megnyerését ily munkáknak, hanem egyedül Isten kegyelmének. Ezen hitben, mely nem a maga munkáira (jóllehet számtalan olyakat hoz elő), hanem Isten könyörületességére támaszkodik, áll az igaz és helyes tisztelet, mely által tetszést találhatunk Isten előtt. —

XIV. Az egyházról. Hiszszük, hogy azon élő kövek, melyek ezen élő sziklára építvék, alkotják és teszik azon egyetemes szent egyházat, mely minden szenteknek közössége és épülete, a Jézus Krisztusnak jegyese, melyet az a maga vére által tisztít meg, és tisztán, szenny, mocsok és redő nélkül mutat be a maga atyjának; és ám-

bár ezen egyház, a Jézus Krisztusnak ezen gyülekezete csak Isten szemei által látható, tulajdonképen csak általa ismerhető meg: mindazáltal vannak annak külső ismérvei is, ilyenek már bizonyos szertartások és rendszabályok, melyek a Jézus Krisztus által szerezettek és állíttattak fel, ilyen egyszersmind Isten ígéje, valamint egy bizonyos rendes, közönséges és nyilvános fegyelem, mely dolgok összesen nemcsak láthatóvá és megismerhetővé teszik az egyházat, de annak egyszersmind egybegyűjtésére és megalakítására is szolgálnak, úgyhogy azon dolgok nélkül, már legalább a dolgok rendes folyama szerint szólva, és ha csak arra Istentől valamely különös szabadság nem adatott, senki sem tekintheti magát ezen egyházba tartozónak.

XV. Isten ígéjének kezeléséről és az egyházi szolgálatról. Ezért valljuk mi azt is, hogy az egyházi szolgák, mint sz. Pál 1. Kor. 3. 9. nevezé őket, Istennek munkatársai, kik által Isten a hívőknek a maga ismeretét és bűneik bocsánatát szolgáltatja és nyújtja, kik által az embereket magához téríti, fölemeli, vigasztalja, és nemcsak megrettentí és ítéli; önként értetvén azonban, hogy mi mindezekben egyedül Istennek tulajdonítunk minden hatást és sükert, és csak a szolgáltatást tulajdonítjuk az egyházi szolgának; mert bizonyos az, hogy ezen erőt és hatást nem szabad és nem lehet soha semmi teremtményhez sem kötni, hanem hogy az egyedül Istentől függ; ő az, a ki osztogatja azt szabad jótetszése szerint azoknak, a kiknek akarja.

XVI. Az egyházi hatalomról. Az Isten ígéje hirdetésének és a Jézus Krisztus juhái legeltetésének hatalma (mi, sajtólag szólva, a kulcsok hatalma) minden bármely állapotú ember elibe egy bizonyos életalakot szab. Ezen hatalmat és méltóságot, minthogy az megbízás és köteleességszerű foglalkozás, méltán kitűnő és nagybecsű dolognak kell tekinteni, gondosan távoztatván annak megvetését és szidalmazását, és nem is szabad annak kezelését bárkire bízni, hanem csak arra, a ki már elébb az Isten szava- és választásánál fogva azok által, a kik erre az egyháztól rendeltettek, érett megfontolás után alkalmasnak és képesnek találtatott.

XVII. Az egyházi szolgák választásáról. Mert nem szabad ily hivatal és ily természetű szolgálatot bárkire bízni, hanem csak arra, a ki már eleve 1) a szentiratban és Isten akarata ismeretében jól képzettnek, 2) a jámbor és ártatlan életben feddhetetlennek és 3) olyannak találtatott, ki buzgó és lelkes mind vonzalmára mind szorgalmára nézve a Jézus Krisztus tanítmánya és neve terjesztésében, és ilyennek el is ösmertetett, még pedig mind az egyházi szolgák és az egyház vezetői által, mind pedig azok által,

kik erre a ker. hatóságtól az egyház nevében megbízattak. És mint-hogy az ily választás Isten általi valóságos és helyes választás, szükség, miszerint az jó és igazságosnak tekintessék, és mint olyan, az egyházi hatóság és a vénék kézrávetése által érvényesnek elismertessék.

XVIII. Ki az egyház pásztora és feje? Mivel egyedül Jézus Krisztus valóságos feje az egyháznak: ő az, a ki a maga egyházának pásztorokat ad, kik az ő parancsa szerint azon rendben és törvényszerűleg, mint főlebb előadatott, kezelik az igét. és a kulcsok hatalmát; épen azért mi nem ismerjük s nem fogadjuk el sem azokat, kik csak névvel s címmel püspökök, sem azon állítólagos főnököket, ki Rómában van.

XIX. Az egyházi szolgák tiszte. Ezen tisztnek főrésze az, hogy az egyházi szolgák kötelesek a bűnbánatot és töredelmes-séget, a megtérést [és a bűnök bocsánatát hirdetni, és mind ezt a Jézus Krisztus által. Továbbá, hogy ők szüntelen imádkozzanak a népért, a szentírat, az Isten igéje olvasásában és az a feletti szent elmélkedésben komolyan és gondosan szorgalmazkodjanak, és hogy Istennek ezen igéjével, mint a lélek fegyverével, mindenütt viszsza-verjék az ördög csapásait, letörjék és meggyengítsék annak hatalmát, Jézus Krisztusnak minden igaz polgárait, kik ép állapotban vannak, védelmezzék, ellenben megzabolázzák és visszatartóztassák a botrányosokat és egészségteleneket vagy betegeteket, és ha ezek rendetlenségeik és nyilvánosságos vétkeik által a Jézus Krisztusnak egyházát hova tovább botránykoztatni és rongálni akarnák, az ige-hirdetőkől és a ker. hatóságot képviselő személyekből alkotandó bíróság által az egyházból kizárassanak, vagy valamely más tisztességes és alkalmas módon megbüntettessenek és megjavíttassanak, úgy hogy rendetlenségüket elismervén, eltöket megváltoztassák és szentekké legyenek; mert Jézus Krisztusnak bármely polgára, ki beteg és mótelyes volta miatt az egyházból kizáraték, abba újból befogadandó, mihelyt megtért és bűnét s tévelygését eléggé komolyan megismerte és megvallotta (mert épen ez a valóságos célja e büntetésnek), mihelyt önként keresi bajának gyógyszerét, és magára bizonyos lelki fegyelmet szab, és mihelyt minden jó embereket azon új buzgalomával s igyekezetével örvendeztet meg, hogy jó emberré válhassék.

XX. A sakramentumok erejéről és hatásáról. Két oly jegy van, melyeket sakramentumoknak neveznek t. i. a Kereszt-ség és az Urvacsora. Ezen sakramentumok magasztos és szent dolgokat jelentő szent jegyek lévén, e szerint nem csupa és üres

jegyek, hanem jegyekből és való dolgokból állanak. Mert a keresztségben a víz a jegy; de az, a mi abban való és lelki, az újjászületés, Isten népe közé bévetetés vagy belépés: az urvacsorában a kenyér és bor tesz a jegyeket; de az, mi abban való és lelki, a Krisztus testéveli egyesülés, a kereszten szerzett üdv és a bűnök bocsánata. Ezen való, láthatatlan és lelki dolgokat pedig épen úgy tartozunk hinni, mint a hogy a jegyeket testileg elfogadjuk, és ezen való és lelki dolgok azok, melyekben a sakramentomoknak minden ereje, hatása és haszna áll. Ahonnan valljuk, miszerint a sakramentomok nem csupán a mi ker. vallásunknak, hanem egyszersmind Isten kegyelmének jegyei, melyek által az egyházi szolgák az urral együtt munkálnak azon célra, melyet ő maga ígér, maga ajánl nekünk, és a melyre ő minket hathatósan elősegít; de épen azon módon, mely főnebb az igekezelésről cikkben előadatott, t. i. hogy egyedül csak Istennek tulajdonítunk minden üdvös és megszentelő erőt.

XXI. A keresztségről. A keresztség az ur intézménye szerint újjászületésrei megtisztítás (újjászületés ferdője), melyet az ur az ő választottainak látható jegy alatt ajánl és nyújt az egyházi szolga által, mint az főnebb mondatott és előadatott: és mi ezen szent megtisztítással gyermekeinket is megkereszteljük, mivel igazságtalan dolog volna Isten népének közösségétől megfosztani azokat, a kik tőlünk mint már Istennek népétől származtak, holott azok Isten szava által arra rendeltetvék, és róluk előre föl is tehetni, hogy Istennek választottai.

XXII. Az urvacsoráról. A szentvacsorát illetőleg, ime ez a mi értelmünk, hogy az ur a szentvacsorában valósággal ajánlja vételül az övéinek a maga testét és véré, azaz önmagát oly célból, hogy azok abból azon hasznót merítsék, miszerint ő azokban, azok pedig ő benne mind inkább inkább éljenek; nem mintha az ur teste és vére természetileg egyesülne a kenyérrel és borral, vagy azokban mint valamely térben lenne befoglalva, vagy mintha itt valamely testi és husbeli jelentés eszközletné; hanem hogy a kenyér és bor az ur intézménye szerint magasztos dolgokat jelentő szent jegyek, oly jegyek, melyek által az ur a hívőknek az egyházi szolga által önmagát, a maga teste- és vérébeni közösséget ajánlja és nyújtja, nem a hasznak veszendő eledelül, hanem a lelki és örök életre szolgáló táplálékul. Mi ezen magasztos és szent eledelt gyakorta veszszük azért, hogy az által a megfeszített Jézus Krisztus halálának és vérének hitünk szemeivel szemlélésére ébresztessünk, hogy üdvösségünkről a mennyei életnek mintegy előzével és az örökélet-

nek valóságos érzésével elmélkedjünk. Ezen belső, lelki és megelevenítő eledel velünk egy oly kifejezhetlen édességet izleltet, mely minket egészen megújít, valamely szent elevenséggel ruház fel, és valamely dicső s magasztos örömmel tölt el, mivelhogy a Jézus halálában életünket találjuk; innen van, hogy ezen érzelmekben szívünk csupa örömtől hevül át s ezen velünk közlött nagy és drága kegyelmeért előtte minden erőnkől hálaadásra fakadunk. E szerint igazságtalanul vádolnak minket azzal, mintha mi ezen nagy és valóságos jegyeknek kevés erőt s becsét tulajdonítanánk. Mert ezen sakramentomi szent jegyek, mint a melyek Jézus Krisztustól a valóságos főpaptól szerezvék sőt általa már használtattak is, szent és tiszteletre méltó dolgok. Azok a főnebb mondott módon nyújtják és ajánlják az általuk jelentett lelki dolgokat, és arról a mi történt, bizonyosságot tesznek. Azok szemeink elé rajzolják és mintegy belénk nyomják ezen annyira nagy és magasztos dolgokat; és a jelentett dolgokkál kiváló hasonlatosságoknál fogva nagy és szép világosságot derítenek az üdvöztség utaira vagy a szent és isteni igazságokra, ezen felül a hitnek is segínyt és támaszt nyújtanak; és mintegy a hűség esküjeül szolgálnak, mely által a hívők magukat az ő fejöknek és az egyháznak oda ajánlják, és magukat ahhoz kapcsolják. Ily magas vélekedésünk és nagy eszménk van ezen szent és annyira jelentékeny jegyekről: de azért mi megelevenítő és megengesztelő erőt csupán csak annak tulajdonítunk, a ki egyedül az élet, a kié legyen örökké a dicsőség. Ámen.

XXIII. A hívőknek szent gyülekezetéről. Hiszszük, hogy a hívőknek szent egybegyűléseit úgy kell szervezni, miszerint azokban a népnek valamely nyilvános és arra rendelt helyen naponként mindezek felett Isten igéje terjesztessék elő, az írásnak értelme és titkai alkalmas szolgák által naponként magyaráztassanak és világosíttassanak; ott a hívők hitének jobban jobban gyakorlására az urvacsora kiszolgáltassék, és minden emberek szükségéiért buzgó imádkozások tartassanak. De a mi ezen kívül egyéb szertartásokat illet, melyeknek száma végetlen, mineműek: a kelyhek, a mise egész pompája, a miseingek, öltönyök, a fejnyíret, a zászlók, a viaszgyertyák és oltárok, az arany és ezüst, a mennyiben ezen dolgok csak a vallás és helyes istentisztelet felforgatására valók, különösen a szobrok és képek, melyek csak Isten meggyalázására és botránkozásul szolgálnak, és mindezekhez hasonló Isten elleni találmányok, mi azokat szent gyülekezetünkől föltétlenül száműzzük.

XXIV. Azokról, kik hamis tanítmányok által Isten egyházában szakadásokat okoznak, vagy mago-

kat elkülönzik és külön felekezetekeket alkotnak. Mind-azok, a kik magukat a szent közösségtől és az egyház társaságától elkülönzik, a kik idegen és ál tanokat hoznak be, vagy ily tanokat vesznek be (a mely hibával századunkban leginkább az anabaptisták vannak beszenyezve), ha az egyház intéseire és a keresztyén tanításra hallgatni és engedelmeskedni nem akarnak, hanem tévelygésekben az egyház botrányozására és rontására konokul megmaradnak, a felsőbbség által megbüntetendők és megzabolázandók, nehogy ál tanítmányuk által a nyájat megmételtyezzék.

XXV. Azon dolgokról, melyek se nem parancsolatnak, se nem tiltatnak, hanem közönyösek. A mi a közönyöseknek nevezett dolgokat illeti, azokról, ha azok valóban olyanok, sajátlag szólva ezt mondjuk, hogy azokkal a kegyes és hívő keresztyén minden időben, minden helyen szabadon élhet, csakhogy azt fölvilágosodott lelkismerettel és szeretettel tegye, mert a hívő embernek minden dologgal úgy kell élnie, hogy az által Isten tisztelete mozdíttassék elő, és az egyház s felebarátaink építtessenek, nem pedig botrányoztassanak.

XXVI. A polgári hatóságról. Mivel minden hatalom és felsőbbség Istentől van, tehát annak (ha zsarnoki nem akar lenni) legnagyobb és legfőbb kötelessége fenntartani, védeni és elősegíteni Istennek igaz dicsőségét és valóságos tiszteletét, megbüntetvén és kiküszöbölvén minden istenkáromlást, és minden erejével arra törekedni, hogy elősegélje és végrehajtsa azt, a mit az egyház szolgálja és az evangéliom hirdetője elibe terjeszt, és előtte Isten ígéje által bebizonyít; és hogy az ily vallás és Istennek igaz tisztelete és az erkölcsöknek feddhetlensége megszilárduljon és elterjedjen, a felsőbbség minden gondját különösen oda fordítsa, hogy az egyházban Istennek tiszta ígéje hűségesen hirdettessék, és az senki előtt el ne zárassék, hogy az iskolák jól legyenek szervezve, az ifjúság és az egész polgárság jól képezve, gondosan tanítva és fegyelmezve legyen; hogy az egyházi szolgákra és a szegényekre nagy gond fordíttassék oly célból, hogy azok szükségai tisztességesen, mint illik, ellátva legyenek; mert az egyház javai épen e célra tartoznak szolgálni. Ezen kívül a felsőbbségnek kötelessége a népet igazságos és isteni törvények által kormányozni, a jogot és igazságot kiszolgáltatni és fenntartani; valamint fenntartani a békét, a közcsendességet és a közjót, és a gonosztevőket, mint az igazság hozza magával, vétkeik minősége szerint testökben és vagyonukban megbüntetni; és ha a felsőbbség ezt teszi, akkor ő, a mint arra kötelezve is van, Istennek az ő urának szolgál. Mi ezen felsőbbségnek testünkben és

vagyonunkban s mindabban, a mink csak van, teljes engedelmességgel tartozunk, ámbár a Jézus Krisztusban szabadok vagyunk: tartozunk neki szeretettel, jó szívvvel és hitből hódolni, iránta hűséggel viseltetni, mindaddig valamig csak parancsai nyílt ellentétbe nem jönnek azzal, a ki iránti tiszteletből adózunk mi neki tisztelettel és engedelmességgel.

XXVII. A szent házasságról. Hiszszük, hogy a házassági állapot Istentől rendeltetett és szereztetett mindazon emberek számára, kik arra alkalmasok és a kik különben házasságon kívüli szűzies életre Istentől nincsenek hívatta; hogy teljességgel nincs oly rend és oly állapot, bármily szent és tiszteletreméltónak tartassék az, melylyel a házassági állapot ellenkeznék, és a melyre nézve az tilalmas lehetne. És mivel a házasság nyilvános szép intés- és könyörgéssel az egyház előtt erősítettik meg, tehát a felsőségeknek gondjának kell arra lennie, hogy a házasságok törvényes és tisztességes módon köttessenek, hogy azok tisztán s a szerint, a mint kell, megtartassanak, és elválás által nagy fontos és törvényes okok nélkül könnyen fel ne bontassanak. Ezért nem dicsérhetjük mi a zárdákat, sem minden más ugynevezett egyházi személyeknek (lelkieknek, spiritualis) tisztátalan és rendetlen szűzéségét, sem azon henyé és haszontalan életet, melyet fonák buzgalomból némelyek felállítottak és divatba hoztak; sőt ellenkezőleg mi mindezt, mint utálatos és gyalázatos dolgot, mely az emberek által az Isten rendelése ellenére találtatott fel, egyenesen félre dobjuk.

Jegyzet. E fordítást a Ruchat-nál meglevő francia szöveg után, mely Megander kézírata után készült, dolgoztam. A Niemeyer által (1840. Lipcsében) kiadott (*Collectio confessionum is ecclesiis reformatis publicatarum*) munkában megvan svajci német és latin nyelven. A latin szöveg, úgy látszik, inkább szabad fordítás mint eredeti. Az általam használt francia szöveg a svajci némettel teljesen egyez, még abban is, hogy mind a kettő 27 cikkben adja elő a tárgyalt hitágazatokat; holott a latin szöveg 28 hitcikket ad, minek oka az, hogy a 13-ik cikk a latin szövegben („*Christianus et officia ejus*“ és „*de fide*“ cím alatt) két külön cikkre van szakítva.

E fordítás azokra nézve, kik szimbolikus könyvgyűjteményekkel birnak, nélkülözhető vala; de hány százan lehetnek, kik az első helv. hitvallást inkább csak nevéről, mint valódi tartalmáról ismerhetik, pedig ezt is érdekes ismerni, már csak azért is, hogy a két helv. hitvallás között összehasonlítást lehessen tenni. Tudományfejlés tekintetéből minden esetre becses okmány ezen első helv. hitvallás. Épen három évtized mulva (1566.) jelent meg a más-
o-

sodik helv. hitvallás, nagyobb fejlettségű tökélyben, de minden esetre úgy, mint a mely amabból, az első helv. hitvallásból kelt ki. A szellemrokonságot a kettő közt lehetlen bárkinek is fel nem ismernie.

És mivel e becses okmány, tudtommal, még magyarra áttéve nincs, pedig hány kevesb fontosságú fordítmányokat bírunk hazai nyelvünkön! azt, mint históriai értékű vallási emléket, egész kiterjedésében hazai nyelvünkre lefordítani s e Füzetekben hazai prot. irodalmunknak átadni, fáradságra érdemtelen munkának nem tarthattam. —

Filó Lajos.

PROTESTÁNS VILÁGKRÓNIKA.

Khiná-ból a keresztyénséget illető orosz és amerikai egyezés tartalma következő: a khinai kormány, miután meggyőződött az iránt, hogy a keresztyén tudomány rendet és egyetértést igyekszik az emberek közt előmozdítani, kötelezi magát, hogy nem keresztyén alattvalóit, vallásuk gyakorlása miatt, nem fogja üldözni. A császárság azon oltalmát fogják ők is élvezni, melyet a többi máshitűek. És miután a keresztyén hitéreket (missionarii) jó emberekül ismeri, kiknek semmi céljuk az anyagi előny, megengedi nekik alattvalói közt a keresztyén vallást terjeszteni, s nem tiltja szétjárniok a birodalom belsejében. Bizonyos számú hitéreket orosz hatósági aláírással ellátott utlevelekre szorítván. Így az orosz részre. Az amerikai részre: Miután a keresztyén hit alaptételei másokkal jótételt tanítanak, követői, a protestánsok és katolikusok mindenkivel úgy cselekedni kötelesek, mint magok kívánják, hogy mások velök cselekedjenek, ne üldöztessenek, vagy elveik miatt semmikép ne akadályoztassanak. (PKZ.)

Algír-ből is az a hír, hogy az Orán tartományban lakó számos spanyolság között nagy a hajlandóság az evangyéliomi tudomány iránt. Kevés idő alatt száznál több áttérés történt; és a tartomány ref. egyháztanácsához ez év kezdetével huszonhárom spanyol családátya aláírásával adatott be kérelem a végett, hogy részökre és nyelvökön nyilvános istenitisztelet állandósíttassék. Látnivaló hogy

a spanyolnak, hogy az evangéliomot vehesse, ki kell vándorolni hazájából.

Spanyolország-ban, írja a „Ref. KZtg“. Gibráltár és környéke örvendetes vallási mozgalmak nézhelye. Egy Sün t nevű, evangéliomhoz tért spanyol lakik e városban, s honosai között mindent elkövet az evangéliom terjesztése körül. Ő ezelőtt két évvel hiteért fogságra vettetett és Spanyolországból száműzetett. Most már egy spanyol reformált gyülekezet alapíttatott általa. Mivel pedig ennek nincs módja papot tartani, folyamodott a szabad skót egyházhoz, kérvén arra, hogy tanítóját avassa fel lelkésznek, s járuljon valamivel állása biztosításához. A zsinat, végére járván az ügyállás mibenlétének, a kérelmet megadta.

Manchester. Két év előtt jelent meg tizedik kiadásban Horne „Bevezetése a szentírásba“, melynek második részét, az ó testamentomi bevezetést, dr Davidson a „Lancastershire Independent College Manchester“ intézet tanára dolgozta. A könyv megjelenése után harmad napra imé! hozzák a nyilvános lapok Horne és dr. Tregelles, a negyedik kötet dolgozójának, óvástételeit Davidson szabad szellemű (ihletést, pentateukhot, trinitást) illető nézetei ellen. Az ugynevezhető egyházi lapokból azonnal egész vihara keletkezett a gyanúsítás és vádaskodásnak, mely hamar egész Anglia, Skótország és Irlandra kiterjedett. Sohasem ünnepelt fényesebb diadalt az „odium theologicum“, sohasem piszkoltatott le jobban alapos tanulmányozás. Davidson mint az ifjúságot rontó veszedelmes egyén, tizennégy év óta folytatott hivatalából a legméltatlanabb módon kitétetett. Visszavonultságából igazoló irata jelent meg „statements, facts and explanations“ cím alatt, mire a hajcsákolók (Kläffer) elnémultak, a rágalmazók leorcáztattak, s ezóta mind jobban nyeri meg munkája az illető ítések elismerő bírálatát.

Decemb. 1. végre megadatott a nyilvános elismerés tisztelete dr. Davidsonnak, mert több előkelő, egyházi mint világi egyéniség sir James Watts urhoz reggelire hivatván, gyűléssé alakult dr. Davidson tiszteletére, hol a vele egyetértés bizonyosságul egy „testimonial fund“ (pártoló tőke) alapíttatott, mely köszönő irat kíséretében Davidsonnak, bibliai jártassága s érdemeiért, ugy szintén nyilvános jelleme nagyrabecsülésének kifejezése mellett átadatott. Az összeg 1,400 font, azaz 14,000 ezüst ft. — Davidson válasza reá a legnagyobb szívesseggel fogadtatott. (PKZ)

Franciaország. A francia császárnak alkalma volt saját füleivel hallani a római kath. egyház törekvéseinek célját. Azon

beszédeket, melyeket pater Ventura a múlt évben a császári kápolnában a császár, császárné és a legfőbb udvari emberek előtt tartott, ezen hitszónok ily cím alatt: „A keresztyén politikai hatalomról” röviden kiadta. Ezen olasz szerzetes, korábban demagog, kényszerült az 1849. események után a pápai államokat elhagyni; de azóta forradalmi eszméit épen az ellenkezőkkel cserélte fel. Minden földi ország, mond beszédeinek egyikében, csak egy hajó, a melyben a király a kormányos s a keresztyén országok összesen egy impozáns flotta, a melyben mindenik jármű, hogy a kikötőbe befusson, az admirálhajóhoz szükség, hogy csatlakozzék, és ez a Krisztus látható országa avagy az egyház, melynek papi fejedelme a kormányos. Bár hajóján mindenik kormányos ur, de azért mégsem független. Hogy a rend helyre álljon s feltartassék, szükség az admirál jelei után fordulni és mozogni. — Azért mindenik király köteles, népének örök üdvéről gondoskodni, legyen az parancsolása által annak, a mi szükséges avagy tilalma által annak, a mi veszélyes. De a pápa az, a ki a fejedelmet egyikre miként másikra megtanítja épen úgy, mint az admirál adja ki a parancsolatot a kapitánynak és vezérli a flottát. Ventura véleménye igen világos: a királyok a római püspököknek vannak alárendelve, ki a Krisztusnak helytartója a földön; az államot mindenben az egyház vezeti. És hogy ezen tudomány a császár füleibe annál jobban behasson, azt mondá pater Ventura, hogy a legfőbb pápai tekintély elismerése után a lázadók barikádjaitól s a gyilkosok töreitől nem félhet. Végre a tanács sem maradt el, hogy bizonyos sajtót, mely a (római) katolikusok többségének hitét gyálázza, nyomjon el. „Hogy kerülheti ki azon hatalom, mely Istent királyi székéből lelöketni hagyja, maga is a detronizálást? A revolúció hidráját azon vágy fogja úzni, hogy nemesak a papokat nyelje el, hanem a királyt és papot. A papok után a sor a királyra kerül”. A protestantizmus is nyert tőle dőféseket; bár megvallá, hogy a protestánsokat lehet vezetni, fékezni és tűrni; de mégis kinyilatkoztatta, hogy az eretnokség. polgári szempontból is, veszélyes, hogy az minden nyilvános gonosznak csiráját magában hordja, hogy az igaz vallásnak megtámadása csak eltakart ellenállás a politikai hatalom ellen, hogy a vallás körüli szabad vizsgálódással az engedelmség meg nem fér és az eretnokségnek zárszava anarkhia. A pater egy millió francia polgárt a rend ellenségének mondhatott, törvényesen elismert községetek gúnyolhatott! (Allg. KZtg.).

Haaga. Néhány hónap előtt egy tizenöt éves izraelita, Hirsch, Amsterdamban merényletre vetemült megölni Schwartz lelkészt, mi-

dőn a skót hitéri egyházban (Missionskirche) megnyitná az istentiszteletet. Törvényszék elé állíttatván, a tárgyalásból kiderült, hogy Istennek tetsző szolgálatot véle tenni, ha megöl egy téritőt; később, mint tudják, megbánta tettét. Az orvosok egyike azt mondá, hogy az ifjú „monomania religiosa“ kórságban szenved. — A törvényszék, mint szándékos gyilkossági merénylőt, tizenkét évi fogságra büntette.

(PKZ).

Karlsruhe, januar 30. Karlsruhe székváros egyházközsége a január 21-én tartott rendkívüli ülésben az új egyházi rendtartás behozatalát illetőleg a következőt terjesztette fel a főegyháztanács által a nagyhercegehez. Az eddigi istentisztelet rende, a mint azt az unió megszabta és az 1836-ki agendában érvénybe lépett, változatlanul megtartatik. Az új agenda imádságai, tekintettel az egyházi időre, a régi agenda imádságai helyett használatba lépnek, a mennyiben ez az eddigi istentisztelet rendjének megzavarása nélkül megeshetik. Következnek a használat alapelvei. Ezen rendszabály az istentiszteletnél mindkét városi egyházban a lelkészekre nézve kötelező. Ezen rendelkezések állandók, mig nem a tartomány egyházközségei alkotmányos organumaik által egy közös istentiszteleti rendben egyesülnek és a nagyherceg mint tartományi püspök (!?) szentesítését megnyerik. A vasárnapi és ünnepi istentiszteletek, valamint a mellék istentiszteletek és vallásos szertartások mellett elmaradnak a község és kar mindazon responsoriái, melyek nem énekvers alakjában énekeltetnek. A községben csak a bádeni énekeskönyvből lehet énekelni (karének szabad választásra hagyatik). A térdeplés ceremóniája elmarad, csak a konfirmándusok, konvertiták és házaspárok megáldásául rendeltetik. Úrvacsorája: a régi agenda formulája szerint, az unió végett és mert az új agenda formulájának a responsoriák és éneklések nélkül nincs illő bevezetése. Kereszttség: a régi agenda szerint vagy ha az új használtatik, a keresztszülék ne kérdeztessenek minden hitcikkre nézve külön, hanem csak egy-szeri felelettel. A házasságon kívül született gyermekekre nézve a különös formula elmarad. Esküre készítés: a régi agenda szerint, mert az új nem vette figyelembe.

(Heidelb. T).

Berlin-ben a Preuz. Ztg. szerint, az evangélikus és katolikus egyházközségeken kívül van még hét egyházközség és vallásos egy let, ugymint az evangéliomi-lutheri, a csehmorva testvéri község, baptisták, apostoli vagy irwingi egyházközség, az apostoli hitvallású keresztyén katolikus, a lipcei hitvallású keresztyén katolikus, a zsidó egyházközség. A mennoniták az igen kicsi szám miatt nem képeznek vallásos társulatot.

— A „Kreuzzeitung“ írja, hogy titkos tanácsos dr Stahl kérelme az evangyéliomi főegyháztanácsból való elbocsáttatása iránt, szolgálatával a legfelsőbb megalégedésnek nyilatkoztatása kíséretében, megadatott. — Azt is írja a KrZ. hogy az ösmeretes iskolaszabályzatnak a mostani iskolai felügyelőség általi megszüntetése nem igen várható.

Münster régi kath. egyetemének leendő visszaállítását sürgeti a tartományi gyűlés. A törvénytudományi és orvosi kar visszaállítása, a bölcészeti és hittaninak pedig kiegészítése kívánatnék.

Köln-ből írják, hogy a papi rend tért nyer jobban jobban, különösen a nagyobb városok: Achen, Düsseldorf és Köln álianak első helyen, valamint hogy egyes szerzetesrendekhez sok kegyadomány foly be. Hir szerint a kölni karmelita nőkhöz mintegy fél millió már eddig.

Szászország. A Magd. Z. szerint, egy lelkészi konferencián a Muldevölgyön következő tétel is elfogadtatott: az egyházkerületekben mindenk előtt szükséges a püspöki elem erősítése. A mi közseink alig vannak megérve a presbiteri szervezetre.

Magdeburg. Az ujonnan szervezkedett „dissidens-község“ főnöke a minisztériumtól határozatot kapott hogy a rendőrség törvényesen akadályozza az új község gyűlésezeit, mivel ezek célja oly egyesülés volt, mely szellem és lényegben ugyanaz a törvény által bezárt ugynevezett szabad községekkel. A községi főnök mindamellett sérelmi előterjesztést nyújtott be a belügyminiszternek.

Schwarzenburg-Sondershausen. Az 1852. évi törvény által hozott iskolaügyi szervezés legfelsőbb rendelet által felretétetett, és a helybeli felügyelet a lelkészre, a kerületi a szuperintendensre és az egész tartományi az ujonnan beállított egyháztanácsra bízott.

München-ben báró Voit végrendelete után a prot. egyházközség 200,000 frtot öröklött és ez által képessé lett, egyéb jótékony célok mellett, a rég óta sajnosan nélkülözött egy másik protestáns templom építésének megkezdésére.

Elbing. — Mint kuriózum, de az eseményekkel összefüggő adat, hogy Szelinszki nevű földesurnál kereszteleés történvén odahaza,

a lelkész, Monbilly, mielőtt a kereszteléshez fogott volna, elkezdte a tanúkat katekhizálni sorra, hogy mondják fel hitvallásaikat. Egy tanú nem akarta, a többi pedig belé kezdett s benne is maradt a felmondásban. Ekkor Monbilly lelkész egyházfia a tanú háta mögé állott és sugta erősen a hitcikkelyeket. Így valamennyivel. A tanúk ezen eljárás miatt szörnyen fel lőnek haragítva. (PKZ)

Reichenbach-ból írja a „Bresl. Z.“ Vidékünkön a baptista hit termékeny földre talált. Reichenbach közelében több helységben csatlakoztak hívek e felekezethez, és 1858. aug. hava óta egyházközséggé alakulván, lelkészül Klinker nevű társat választották. Nem rég egy rendőrségi hivatalnok is egy közel fekvő faluból, a felekezethez állott. Ez most Boroszlóban papságra készül. Klinker rendesen tart istentiszteletet, de gyakran tartanak előadást idegen baptista lelkészek is. Így járták be mult év augusztusában Lehmann Berlinből és Priedemann Boroszlóból a tájékat, szónokoltak, értekezleteket tartottak, hol a három sziléziai baptista lelkész közöséget kötött. Legujabb idő szerint Kottlewo-ban is, Gellendorf mellett támadt egy, tíz családból álló község, mely előtt Priedemann tart ajtatossági gyakorlatokat az előbbeni rendőrségi ügyvivő segítségével mellett. Egyébiránt e szekta emberei kivétel nélkül szorgalmasak, erkölcsileg példás viseletű egyének.

Bécs. Bécsben Laube „Montrose“ című szomorújátékában a Burgtheater különben igen lojális közönsége azon helynél, mely a klerikális hatalomnak a polgári törvények körébe avatkozását emeli ki, szünni nem akaró tetszésben tört ki. Ezen demonstráció átaláiban a néphangulatnak a konkordátum ellen nyilatkozó kitörése.

(PKZ).

Bécs. Az itteni ágost. és helvét hitvallású evang. községek, mint tudva van, egy közös fő és alreál-iskolát akarnak alapítani. A szükségelt alap aláírás útján gyűjtetik be. A Wiener Zeitg. a mult hónapban közzé tette az aláírt összegek első jegyzékét. Az aláírt adományok és aláírók nevei több oldalról érdekesek. Már az első jegyzék 31,000 ft. mutat föl, a melyhez csak 24-en járultak mint alapítók. A második jegyzék 32,195 ft. mutat nem több mint 82 aláírótól, a negyedik jegyzéken 104-en 24,190 ft. adományoztak. Az eddigi eredmény tehát 210 adományozó után 88,205 ftra ment. Az aláírók közt van Wasa herceg, Accerenza hercegné, született kurlandi hercegnő, Sándor württembergi herceg, Wallmoden-Gimbor és Wimpfen grófok és több lovagok és delnők, báró Bruck miniszter, és nagy számmal a leggazdagabb és tekintélyesebb

kereskedők, iparosok, katonák, tudósok és magánosok. A feljegyzett adományok közül egy sincs alább 100 forintnál, többen élethosszig évenként kötelezték az aláírt összeget. A nevek és adományok jegyzéke azt mutatja, hogy a bécsi protestánsokat nem számolni, hanem mérni kell; mutatja, hogy az evang. népesség közt mily nagy értelmiség és gazdagság van. Két tény merül fel itt előttünk; hogy az osztrák protestánsok az állampolgárok legtehetősebb és miveltebb részét teszik és hogy megszűntek indifferensek lenni. Volt idő, midőn tartományunk evang. lakosai igen könnyen ráálltak vegyes házasságok kötésénél reverszális adására s gyermekeik, fiók miként leányoknak római katolika vallásban való neveltetésére. Ezen idő elmúlt, az osztrák protestánsok konfesszionális közönye a konkordátum óta megszűnt. A konfess. tudat mindazon kérdéseknél, melyek a kultust, egyházat, iskolát illetik, tisztán és határozottan kitűnik, a minék régebben nyoma sem volt. Még jól emlékezünk rá, hogy egy szellemdús publicista lapjaink egyikében a konkordátum közzétételekor ezen jelentésteljes szavakat mondá: az ausztriai protestánsok a konkordátumot „föllemelkedett tudattal fogadják“. Ezen mondat igazsága mindinkább előtérbe lép. Ez az időnek egy jelensége.

(Allg. Z.)

Mondandóim a „Prot. E. s I. Lap“ szerkesztőjének.

Ön nem jó neven veszi, hogy S. P. megrovó ítéletmondását ellene „Füzetek“ 807—8. lapján, Szeberényi Ellenőre ösmertetésének alkalmával kiadtam, még azon felül az okot is elmondja, miért adtam ki. Azért, írja ön, mert egy polemiát s minő polémiát! kiadott ellenem s én neheztelek reá *). Ha ön egyéb motívumot, például elvsürgetést, igazságszeretetet, névszerint az eddiginél szilárdabb, alaposabb protestáns irodalom virágzása iránti vágyat, vonzalmat nem akar elősmerni másban indító okul: tisztelem lélektani buvárkodásait, de csak feljogosít, hogy én is úgy gondolkozzam önről. Azonban menjünk a fődologra. Megint olyat kell önnek hallani, a mi hasonlóul nem fog találkozni tetszésével, és jó barátainak alkalmuk lesz újra védni önt, s utoljára önnek vallomást tenni maga ellen, mint, felelős szerkesztő létre, most, hogy „nem olvasta el B. kérdéses cikkét“. — Hallania kell, hogy a „Prot. E. s I. Lap“ elv dolgában gyakorta igen

*) Bizony ha ön úgy tisztelné az alsóborsodi esperest, a mint köti az ebet a karóhoz, azt a polemiát nem emlegetné. — Adjá ki még egyszer, „in usum Delphini.“

gyarló és nem is látszik nagy súlyt fektetni rá hogy elvet képviseljen, s tanúságát adja a közönség igényei tisztelésének. E részben támaszkodik ön a publikum „félő és féltő“ érzékenységre, védelmezői jó szívére, kik nem szünnek meg a böcs tanács osztogatásával, intenek, hogy „ne szóljunk, hallgassunk“, azaz hagyjuk a veszedelmet lappangva terjedni, lopva nőszni: a ki tüzet kiált, mondjuk rá: gyújtogató. Ez igen ildomos lehet némelyek előtt, de ha a nyilvánosság elé vitt meg nem gondolt szót nem tetszik valakinek fedezgetni, és a felelőst feleletre vonja, kire nehezkedjék a vád, a közvélemény sulya? — A „Prot. E. s I. Lap“ botrányt követ el. Szeberényi fölfedezi, mi részünkről igazat adunk a főkérdésben Szeberényinek, és szemére lobbantjuk a „Prot. E. s I. Lapnak“, hogy elv dolgában igen laza lelkisméretű. Most mi történik? Egyik írja, hogy nem lát botrányt a botrányban. Másik amugy simán tudtára adja szerkesztőnek, hogy kár volt meg nem vallani, hogy el sem olvasá a cikket. Utoljára szerkesztő maga is oda látja kényszerítve a dolgot, hogy bevallja, miszerint csakugyan nem olvasta; azaz elősmeri, hogy ha olvasá vala, ki nem adta volna, és nekünk még sincs, nem lehet igazságunk, s csak nehezítés vagy személyes bántalom szól belőlünk! Ön magaviselete férfiatlan, védelme gyermekes kapkodás.

Higye el az érdemes szerkesztő, hogy az Ellenőrnek, mint vitairatnak, igazolása nem vala célunk, hanem a „Prot. E. s I. Lapnak“ adódott, de nem keresett alkalommal (meg van-e tiltva ezt felhasználunk?) szárazon és határozottan megmondani, hogy nem ösmeri a protestantizmus elvének szigorát, ez, igen is, oly cél, melyért a szerkesztő nemtetszésének is méltó kitenni magunkat. Mert jobban érdekel bennünket egy heti lap rendes uton járása elv dolgában, mint egy röpirat sorsa, modorával. Most tudja ön, honnan fú a szél.

Hiszen ha most kibúhatnék ön a hálóból annyival, hogy „megbizván B. urban, el sem olvasta cikkét“, igen természetesen következne, hogy máskor így védné magát: én nem gondolok a folyóirat elvével, hanem megbízom b. Prónayban, Demeterben, Borosban sat. ezek mind igen derék emberek, hanem ti apprehendáltak s azért kiáltotok tüzet. — Ugyan mit mondanánk mi erre? Tükröt vetnénk ön elé ismét; az megmutatna mindent.

Tartson Isten mindnyájunkat! Sárospatak, ápril. 6. 1859.

Erdélyi János.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

MÁSODIK FOLYAM.

X.

MÁJUS 20. 1859.

PÁPASÁG ÉS CSÁSZÁRSÁG, EGYHÁZI ÉS VILÁGI ELEM KÖZTI HARC A KÖZÉPKORBAN.

Kütfők: Raumer Frigyes. II. javított és bővített kiadás 6 tömött kötetben. Geschichte der Hohenstauffen und ihrer Zeit. (Minden mást feleslegesen; minden politikai és egyháztörténetirő 1823-tól e tárgyban öt használá fel kütfőül. A maga nemében páratlan mű, Angolhon három csillagához (Hume, Gibbon, Robertson) negyediknek méltán tétehetik. Lipcse 1841. Több egyháztörténetirők p. o. Hase, Otto Freisingensis, I. Fridrik kortársa s írója. Theatrum mundi a Christiano Mathiae. Schlossers Weltgeschichte.. Remer és Rotteck sat.

(Második közlemény.)

A világi és egyházi elem harca, mely eddig is már végelkeseredettséggel folyt, tetőpontját a Hohenstauffiak alatt éré el. E díszes család sarjadékai között nem volt csak egy is, ki rendkívüli tulajdonokkal házának s méltóságának fényét, hatalmát megalapítani nem törekedett volna. A szerencse gyakran hihetetlen magasra emelé uralkodásukat, fél Európa hódolt érdemeiknek, részint vitézségük részint bölcs tapintat és tudományosság, többször pedig a körülmények okos felhasználása által, milyen, hogy egyebet itt elhallgassak, ügyes házasságkötés. A pápáknak gyakorta futni, frigyeseknek legtöbbször megveretni, egész Itáliának magát meg kelle adni, s a császár tekintélyének alázatosan hódolni. Azonban egy véletlen fordulata az eseményeknek mindezt megváltoztatá. Mikor a császár hatalmának tető-

pontján véle magát, megvetett s lealázott ellenfele megfoghatatlan uton s módon előtör, és most a császár örült többször, ha Németországot életben elérheté. Ily változó sorssal folyt a borzasztó harc még majd nem egy egész századig, míg a Hohenstauffenek utolsó két sarjadéka közül egyik nyílt harcban, a legutolsó pedig vérpadon mulván ki, a gvelf és ghibellin százados harcainak véget vetettek. Egész Itália elpusztult, mely fölött Róma annál nagyobb önkénnyel, mert ellenfél nélkül maradt, kezdé uralmát korlátlan pálcával folytatni.

Ezen, a történetben páratlan küzdelemről, melyről első*) közlésemben már szólottam, akarok jelenleg, a mennyire lehet, röviden értekezni. Azonban mielőtt a dolog érdemébe bocsátkoznám, szükséges Itália s Németország akkori állása fölött egy rövid szemlét tartanom.

A császári hatalmat s tekintélyt megújítani kezdő III. Konrádnak két fia volt; az első Henrik, még előtte halt el, a kisebb a rothenburgi Fridrik, atyja halálakor, csak nyolc éves volt. Konrád a birodalmi jelveket jeles, vitéz unokaöcsésének, a vörös szakállú (az olaszok rőt szakálaért Barbarossá-nak nevezék) I. Fridriknek adá át, előbbre tevén a birodalom akkori érdekét saját háza hasznának. Egész Némethon ismeré már mint ifjat keleti és nyugoti táborozásaiból, s a megedzett vitézt bátyja halála után az összes németrend (18 napra) császárrá elválasztá. Aachenben megkoronáztatván, lelkében elhatározá, miképen mind a világi mind az egyházi dolgokban, valamint a birodalom kiterjedésében a Nagy Károly és Ottók időszakát fogja visszaidézni. A körülmények kedvezőknek mutatkoztak. — Az alsóbb rendű számos nemességnek harc és ragadozásvágya, valamint egy részről a hercegekkel, más részről a városi polgársággal vetélkedése igen szükségessé s érezhető vágygyá tévé egy tekintélyes ítélő s közbenjáró igazságos birónak fölléptét. E terhes, elharapózott s megcsökönyszerűsödött ügyben Fridrik teljesen megfelelt a bizodalomnak. Még Jasomirgott bajor herceget is rábírá, hogy birtokát a kiűzött ifjú Welfnek visszaadja. Mert mindenek fölött Némethont akará ő nyugodtá tenni, belső békéjét megalapítani, hogy annyival nagyobb erélylyel kormányozza külügyeit. Midőn ez megtörtént, egész figyelmét Itáliának ügye, illetőleg visszafoglalása fog-

*) L. I. folyam 809. l.

lalkodtatá, miután az III. Konrád elhanyagolása miatt egészen zavart helyzetben volt. Északitáliának városai naponként népesebbek, demokratai szelleműek lettek, s virágzó kereskedésük által gazdagabbakká levén, senkitől sem akarnak függeni s az elsőbbség fölött hasztalanul önték véröket egymás elleni harcokban. Akkor különösen Majland volt a legvirágzóbb, leghatalmasabb; ugyanazért ő fenyegeté leginkább a többi. Hogy hatalmáról némi fogalmunk legyen, már 1137. midőn II. Lothár a ronkali mezőn ünnepélyes gyűlést tartott, Majland városa 40,000 fölfegyverzett polgárával jelent meg azon. De hatalmában annyira büszke volt, hogy azzal egészen visszaélt. Az utóbbi időkben uralmát a környéken féktelenül terjeszté, a szomszéd földbirtokos urakat kényszeríté Majlandba menni, polgárrá lenni, ott házat építeni, különben birtokának elvesztésével lakolt. Ezen önkényűekben haddaltámadák meg s lerombolák azon városokat, melyek tőle függni vonakodtak vagy szövetségükbe lépni nem akartak. Ez történt Lodi és Como városokkal. Mindez hirtelen orvoslást kívánt, míg a baj nagyobbra nem nőtt. De még Némethonban a dolog nem volt tisztában. Az osztrák Henrik (Jasomir) a kiadni kényszerített bajor hercegség miatt fel volt ingerelve. Ezt le kellé csilapítani. A keleti Markgrófsághoz még az Ens fölötti tartományt adván neki Fridrik, azt hercegségre emelte, mi eredete lett a későbbi osztrák uralkodó ház nagy szabadalmainak. A hatalmas hercegek mívelni kezdék a földet s így lett a régi Vindobóna helyére építve Wien (Bécs). Még a főpapi rendnek magaviseletétől is sok függött, hogy vállalata sikerüljön, Oly püspököket igyekezett a gazdag papi javadalmakba tenni, kiknek szavazatára a birodalmi gyűléseken biztosan számolhatott. Nem zavarta őt meg ebben a pápának többszöri intő levele sem. Most, midőn mindent rendbe szedett, kezdett vállalatáról komolyan gondolkodni.

Hogy Itáliához ősi jogát, az azt jelenben eltagadni akaró gvelfek ellenében, törvényszerűleg bebizonyítsa, a világgal közölje és tudassa, a császári tekintély és méltóság elvét mind az egyház követeléseit mind pedig Itália republikánusai ellen erőteljesen keresztülvihesse: a törvénytűdökhöz s törvénymagyarázókhöz folyamodott. A gvelfek vagy úgy nevezett republikánusok a császári jog és hatalom ellenében a keresztyén vallást mint egy sajátságos nemű republikát

állíták föl, és ügyesen tudták a keresztyén hierarkhiát, melynek élén a pápa állt, az ő polgári szabadságukkal összeköttetésbe hozni. Ezen elvből harcoltak aztán a pápák és republikánusok összeszövetkezve, a császárt pártfogolók vagy ghibellinek ellen, kik amazok állítását azzal cáfolgatták, mikép Julius Cézár által lerontatván a római szabadság, a hatalom és jog a népről a császárra szálla át, s így őt illeti magát az uralkodás teljhatalma és a törvények méltósága. És ezen alaptétel győzött az akkori egyetemekben s törvényszékeken, hol Jusztinián törvényeit mint legnagyobb bölcseséget tisztelik. Ha minden érdekeltség nélkül itélünk ez ügyben, az indulatok akkori hevessége miatt, meggyőződésünk szerint egyik pártnak sem adhatunk külön külön igazságot. Természetes mikép a császárok jogaikért harcoltak, a lombardok pedig függetlenségüket oltalmazák. Mind két párt tévedésben volt; nem érté át, hogy valódi engedelmesség nélkül nincsen szabadság és semmi valódi szabadság nem képzelhető engedelmesség nélkül. Ha az életnek ezen kettős forrása egymástól elszakíttatik, akkor nem marad egyéb hátra, mint válsztás a zsarnokság és anarkhia között.

De Itáliának ezen korbani állapota aggódtatá a német császárokat. Századok óta szunyadozó szelleme a szabadságnak ismét fölébredt Itália városaiban. A barbárság, hadierőszak, a szükség és felosztatás szülék a rabszolgaságot; a viszatérő művelődés és békét szerető kereskedés, jólét és növekedő népszám adák azon városok polgáraiba az emberi jog érzetét és annak viszont elérésére a bátorságot. A császár és fejedelmeknek uralkodási joguk pusztán erőszakon alapúlt, a kar hatalma volt egyedüli forrása és mértéke igényeiknek. Ezen álláspontban jogosan okoskodhattak Itália városai, mikép a szabadság azon eszközök által emelkedik fel, melyek által leveretett s elnyomatott. És így helyesen pillanthaták meg erejük mértékében jogaiknak mértékét. Ellenben Fridrik, mint Itália főura és mint a longobard királyoknak és a régi Cezároknak örököse, a városok ezen tetteit törvényellenieknek s büntetésre méltóknak méltán tekinthette. Érdekében állott ugyanis a birodalom egységét a polgári községek, valamint a hercegeknek követelései ellen védeni, oltalmazni. Egy birodalom részének önállása,

lett légyen az a népé vagy fejedelmeké s hercegeké, egyaránt összeférhetlen volt a birodalom méltóságával.

Különben a német császárok eleintén magok segélék elő a városokat, mégpedig részint hajlamból, részint alapelvekből, mert a hatalmasakká válni kezdő nagyok ellenében a császár és a községek természetes szövetségbe álltak össze. De miután a városok szabadsága önállásra kezdé magát kiküzdeni, azok is épen oly ellenségeivé váltak a trónnak, mint a főnemesek, ha a trón ellen dacosan feltámadtak.

Tehát nem polgári ellenségeskedés, nem a nagyok elleni gyűlölség, se következetlenség nem volt az, a mi a császárokat az itáliai városok meghódítására ösztönözte ugyanakkor, midőn a német városokat oltalmazák s midőn Itáliában a főurakat pártfogolták, Némethonban ugyanazokat fékezék: hanem azon igazságos, jogos és általános nézet, mikép egyes részeknek önállása, bárha magoknak hasznos is, az egésznek romlására szolgál.

De még más fontos körülmény is adá magát elő jelenleg, mely a császárt Itália városai ellen ingerlé; s ez volt az ő szövetkezésük a pápával. Előkelő írók ezen szövetkezésben alapot találnak a hierarkhia védelmére. És talán nem ok nélkül. Egy igen nemes, az emberiség barátjaira nézve megbecsülhetlen hatalomnak kellett annak lenni, mely az ujlag felvirúlándó községeket védelmezve azok részére állt. Vajjon nem érdemel-e hálát az, ki a népjogokat az önkényesen uralkodók zsarnoksága ellen védi? Azonban a pápa nem azért szövetkezett a városokkal, hogy azokat szabadokká tegye, hanem pusztán azért, hogy politikus ellenét a császárt általok is gyöngítse, hogy maga annyival hatalmasabbá legyen. Valahányszor, mint az eddigiekből is láthattuk, a föld hatalmasai népeik elpártolása, a birodalom téreinek eldarabolása miatt megbuktak, akkor előállott az egyház jól egyesült szilárd hatalma győzhetetlenül, és a látszólagosan megszabadított városok egymás után rab-ságba görnyedtek.

Ily körülmények között jogosan lehettek a Hohenstaufenek ellenei a városoknak. Az ember vére felforr, ha olvassa azon borzasztó vérontásokat, rombolásokat, melyek egyedül a helyes fogalom tévesztéséből világszerte uralkodtak, s melynek égő fáklýája a legtávolabbi népek között is lángra gyulaszták a kedélyeket s melynek dühét gyakran még hazánk is érzé.

A városok, különösen IV. Henrik ideje óta, minthogy a császárok semmi rendet nem alapíthattak, mindig több több jogokat ragadtak magukhoz, míg végre egymás között szövetséget kötöttek s egymás között hadat folytattak mint ugyanannyi független államok. Ily háborúskodások alatt 1110. földig lerontaték Lodi a majlandiak által s polgárai hat helységben osztattak szét; 1127. pedig ugyancsak a majlandiak által Como városát is azon sors érte, bárha tizenkét város segíté ezt amazok ellenében. Ugyanazon majlandiak elég észrevehetőleg megmutaták magának Fridriknek, mennyire aláülyedt Itáliában a császári tekintély. Első hadjárata előtt egy évvel t. i. Lodi és Como városai panaszt emeltek a császár előtt a majlandiak hallatlan erőszakoskodása ellen, és kérék őt, hogy minél előbb jönné védelmükre, s amazok büntetésére. Fridrik a majlandiakhoz inté levelet küld. Ezek nem csak megvetették a császári parancsot, de a levelet szétszakgatták s lábaikkal taposák.

I. Fridrik hat rendbeli hadjáratot tartott Itáliába. Kettőt IV. Adorján idejében, hármát III. Sándor alatt, s még egyet ezen megtörhetlen ellensége halála után. Az első hadjárat 1154-re esik. Bámúlá Lombardia szép terét, azon jólétet, melyet lakói élveztek, a virágzó kereskedést s a sok szebbnél s gazdagabbnál szebb városokat. A ronkáli síkra érvén, táborra fölött szemlét tartott s nagy gyűlést hirdetett, hogy azokat, kik meg nem jelennének, azonnal elítélhesse, reménylven Majlandot így megbüntethetni. De a ravasz városnak követői megjelentek s hódoltak. Fridrik sarcot vetvén rájuk s több városok elfogott polgárainak szabadon eresztését megparancsolá, s ez úttal nekik megengedett. Azonban csakhamar átlátá, mikép hódolati nyilatkozatai nem voltak őszinték. A sereget oly sivatag helyeken vezetéek keresztül, melyeken különösen a lovasság majd elveszett. A bosszús Fridrik, miután rögtön Majland felé nem mehetett, ennek szövetségeseit bünteté sorban. Így Asti és Chieri városok falait lerontatta, Tortonát két hónapi ostrom után bevévén, kiraboltatta s elpusztíttatta. Majland ez időtől engesztelhetlen ellenségévé lett a császárnak. Most Rómába megyen, miután előbb Páviában magát Lombardia királyává megkoronáztatá. Páviában találkozván IV. Adorján pápával legelőször a szokásos kengyeltartás fölött összekaptak, mert a császár a jobb kengyel helyett a balt fogá meg. Kiegyen-

lítettvén ezen ügy IV. Adorján Rómában megkoronáza. De itt a polgárokkal még inkább összebonyolodott. Róma ekkor a bresciai Arnold tanai által fölindíttatván, a császártól koronáztatási költségben öt ezer font aranyat kívánt, s régi jogainak, szokásainak elismerését pecsétos levélben követelé. Midőn pedig Fridrik a követeket keményen elutasította, seregét a koronázás után fegyveres kézzel megtámadák, de egy véres összeütközésben mint mindig, most is szétverettek s több mint ezer polgár lelé a Tiberisben halálát, s így arany helyett vasat kaptak. Fridrik e fölötti haragjában fölállozva a pápa boszújának bresciai Arnoldot, kiről nem leendő fölösleges itt pár szóval említést tenni.

Bresciai Arnold a szabadság barátja, merész ujító az egyházban, szellemes és kedélyes szónok, a papok körülményeit eredeti egyszerűséghez akarva visszavinni. Tüzes szónoklata által Brescia népét, később Rómát is fellelkesítvén, forradalmat idézett elő, mely által a pápának a világiakban minden hatalmát elvevé, s csak lelkipásztori hivatalát hagyta meg. A császár uralkodása névleg megmaradt, de a mi a pápai hatalom előtt még feltűnőbb vala. A második lateranumi zsinat 1139. ezen veszélyes eretnekre hallgatást parancsolt. A pápai befolyás kiűzé őt Itália, Frankhon és Svajcból; míg végre Rómában a legfőbb hivatalra jutott. A rómaiak kényszeríték a pápát, Arnold szellemében, beérni a tizeddel és más önkénytes adományokkal, s egy tanácsot állítanak föl, melynek követe által a császárt meghívák, hogy Rómában a világ uralmát felütvén, foglalja el. — Négy pápa reszketett ezen új hatalomtól. Közülök II. Lucius 1144. sereget vezetett a nép ellen, s agyonveretett követel a kapitólium ostrománál; III. Eugen 1145—53. tanítójának sz. Bernhárdnak csendes kolostorába menekült. Az alatt Rómában a pártok dühöngtek. Egy angolhoni koldús gyermek, ki albanói püspökké leve, követé III. Eugent IV. Adorján név alatt. Átok és interdiktum alá veté Rómát mind addig, míg az Arnoldot fel nem áldozá. A császár az előadottak után könnyen megcsalatott a pápa által, ki bresciai Arnoldot, mint a ki a világi és egyházi hatalom ellen lázítja a népet, halálra kárhoztatá. Bresciai Arnold egy campaniai grófnál levén s így a császár hatalmában, azt kiadta részint az utált republikanizmus miatt, részint a pápa rántási szinlett barátságból. Bresciai Arnold 1155. Rómában

felakasztatott, teste megégetett s porai a Tiberis hulláma-ba szórattak.

Volt oka Fridriknek megbánni e tettet. Arnold nem vészett el a jövőre, s a későbbi kőr szentnek tartá nevét. De ha I. Fridrik előre tudta volna, hogy a pápának engednie kellett, vagy ellene élethalál harcra kelni, akkor ő Arnoldban nem lázítót látandott, sőt inkább a római kuria ellenében hatalmas pártot nyerendett, mely nagyságát még tekintélyesebben előmozdítandotta.

Különben ezen első hadjárata megkoronáztatásával s Itália bővebb megismertetésével végződött. Mint böles, a dolgokhoz értő férfi előre sejté lelkében, hogy nem először van itt. Róma, Majland, a szövetséges városok, mindenek fölött pedig a pápa: egyik ravaszsággal, másik szinlett pártfogolással, majd kitörő ellenségeskedéssel viseltetvén irányába, bő anyagot szolgáltattak a korát igen ismerő császárnak, miként viselje magát s mily szerepet vegyen föl jövőre. A nyári láz már is kezdvén seregében dühöngni, sietve hagyá el Itáliát. Veróna, Majlandnak ezen hű bajnoka, egy mély utban Tirol felé útját állván, csak Wittelsbachi Ottó vitézségének köszönheté éltét és seregének megtartását. Mindez elegendő ok volt a boszúra.

Rendbe hozván Németország ügyeit, megzaboláztatván a féktelen nagyok, azonnal készületeihez fogott egy másik itáliai hadjáratra. Hamarább jött arra alkalom, mintsem gyaníthatá. IV. Adorján, hogy a zajgó Rómát a császár nélkül maga is féken tartsa, Apuliát, Nápolyt, Siciliát a normann Vilmósnak ajándékozá, mely tartományokhoz Fridrik mint császár jogot tartott. Továbbá IV. Adorján maga személyesen sérté meg Fridriket. Egy svéd püspök hazájába utaztában néhány burgundi nemes által személyében is megsértetett. Adorján felhasználva az alkalmat, titkon gyűlölt ellenségét a császárt hevesen megtámadja mint nem kormányra valót, ki birodalmában rendet nem tud tartani sat. Szemrehányással illeti szándékosan, mintha a császári címet egyenesen az ő kegyéből, a birodalmat pedig mint hűbért vette volna át, mi a sz. székeknek tulajdona. A Besançonban éppen akkor összegyűlt birodalmi rendek előtt olvastaték fel a pápai levél. A pápa elleni kitörés korlátot nem ismert. Midőn pedig előhoztak egy, II. Lothár császárra Rómában a vatikánban lefestett s felfüggesztett képet, mely a császár

II. Ince pápa zsámolya előtt térdélve ábrázoló koronáztatása után, s alatta ezen sokat jelentő szavak olvastatának: *Rex venit ante fores, jurans prius urbis honores; post homo fit papae, sumit quo dante coronam* (A király megjelenik a kapuk előtt, miután előbb Róma városának jogaira megesküvék; akkor a pápának hűbéresévé leendő, kitől a koronát kapja). A kitörés annyira növekedett, hogy ha a császár maga közbe nem veti magát, Wittelsbachi Ottó a pápa követét agyonszúrja. Ezzel a pohár csordultig megtellett. A második hadjárat el volt végezve. Előbb Ottót Rajnold kancellárral küldé Itáliába, hogy a városokban a császári jogokat időközben is érvényesítsék s az ellenszegülőket büntessék. De ezzel csak olajat öntének a tűzre. Az idegen hivatalnokoktól iszonyodó olaszok még inkább elkéseredtek s hol lehetett, a zsarolásokat szokások szerint visszatorolták.

1158. ment másodszor a birodalmi sereg élén I. Fridrik Itáliába. 150,000-nyi harcedzette táborában rend uralkodott. A nélkül, hogy a pápával most érintkezésbe jönné, egyenesen Majlandnak, mint a zűrzavar fő fészkének megbüntetésére sietett. De ez készen volt az elkéseredett védelemre. Végre az éhség legyőzé a büszke várost; másodszor is kegyelmért esedezett s másodszor is megnyeré azt, de keményebb föltételek alatt. Egyenként kelle a császárt megkövetni, a városban egy császári palotát építeni, nagy összeget fizetni, a császári jogokat és javadalmakat elismerni sőt. Most Veronára és Ferrarára került a sor, melynek falait lerontatá. Ekkor tartott ismét gyűlést a ronkali téren, melyben a bolognai törvénytudók által meghatároztatá körét teljhatalmának, a városok elsajátítása által megcsonkított királyi javadalmakat s jogokat a koronához visszacsatoltatá, a hűbéri viszonyokat, az igazgatást és belbékét törvények által rendezé. Mindezek nehezen esének a pápának; nélküle tévén annyi változtatásokat a császár, kit ő hűbérnének nevezett. A szakadásra csak hamar adaték alkalom. A császár által kijelölt ravennai érseket IV. Adorján nem akará megerősíteni. Az ebből kifejlett vitatkozás közben a pápa mármár kimondá a császárra az átkot, midőn hirtelen meghalt 1159.

De Adorján halála nem csilapítá a tüzet. A bolognai tudósok ferde ítélete következtében, részint nem reménylett bajai fölötti boszúból I. Fridrik zsarnokilag kezdett az ola-

szokkal bánni. A helyett hogy csak megerősítené szerződés szerint a városi polgárok által választandott hivatalnokokat, maga önkényileg nevezé ki azokat. A császári biztosok pedig ugyanannyi nadályai valának a népnek. A büszke majlandiak érzék ezt leginkább. A lombardok a görög császárt hívák segítségre. Majland pedig be nem várván azt, ujlag fegyvert ragadott. Rajnald kancellárt, ki ott a császár nevében kormányzott, gyalázatosan kiűzé. Fridrik, kinek seregei nagyrészt haza tértek, nem volt erős Majlandot rögtön megtámadni, csak körülkeríté s más szövetséges városaival közlekedését gátolá, környékét pusztítá, s mint már egyszer történt, most is éhség által akará kézre keríteni. E közben történt az új pápaválasztás, mely általános lángba borítá a szép Itáliát. Hét bibornok a szelíd jellemű Oktaviánra, a császár barátjára szavazott, ki III. Viktor nevet vett fel, de tizennégyen Roland mellé álltak, kinek bátorsága tettekben és szavakban már előbb ismeretes volt, s most III. Sándor név alatt egész nagyságában és hevében tünt elő. Legelső teendője volt vetélytársára, az ellenpápára s a császárra, halálos ellenségére az átkot kimondani és a majlandiakkal szövetkezni. Ezzel jel adaték a legvérengzőbb harcra. Egész 18 évig folyvást harc tere volt Itália. Rom és pusztulás mindenfelé; még Némethonba is átszivárgott ennek kiható ereje, bárha itt csaknem mindenki a császárt pártolá. Átkok szórattak; templomok, kolostorok, várak, városok és oltárok dültek romba. A császár segíteni akarván ez iszonyú állapoton, Páviába 1160. egyházgyűlést hirdet, de hasztalan. III. Sándor meg nem jelent, az ott levők III. Viktort pápává teszik, ki Róma polgáraival azonnal szövetkezik. Nem segített a bajon egy más zsinat sem, melyet a császár Lodi városában tartott 1161. A két pápa egymás ellen szórá átkát. III. Sándor VII. Lajost elvoná a császártól, ki maga is irigy szemmel nézé már a császár növekedő hatalmát. Mindennyi viszály sem töré meg Fridriket. Feltevé magában Majland megbüntetését s azt elérkezett seregével ostromolni kezdé. 1162. a város véginségre jutván, ismét megadá magát.

Ha ekkor I. Fridrik indulatán uralkodni tud s győzelmét nem boszúszomjának kielégítésére használja, a kegyelemért esdeklőknek még akkor megenged: egészen más fordulatot veend ügye s halálos elleneiből meglehet szövetsé-

geseket nyer. De ő a megalázottakkal hallatlan kegyetlenséget követett el. Mint három évvel előbb, most is egyenként követék meg őt a polgárok. Azzal meg nem elégedvén a várost falaival földig lerontatta, sőt mint némelyek írják, helyét sóval behintette, jeleül, hogy az többé fel nem épül. Lakosait a környék faluiban s helységeiben elszélesztette. Majland megszűnt lenni, de mint látni fogjuk, csak rövid ideig. Ugyan ezen sors éré frigyos társait is, mint Bresciát, Piacenzát és Crémát. Visszatértében pedig a szerencsétlen Tortonát másod ízben is feláldozá a páviaiak dúhének. E boldogtalanok nem tudák mit cselekesznek. Ezóta minden város egyaránt szenvedett a német biztosok, hivatalnokok féketlen zsarolásától, annyival inkább pedig, mert eddig korlátlan szabadságban éltek, sigy minden megszorító rend behozatása természetük elleni volt.

Mindenfelé hamu alatt nyüzsgött a tűz, csak kis alkalmom kellett hogy fellobbanjon. Szították a tüzet a velencések, a görög császár, Vilmós, Nápoly és Sicilia királya, ki Fridrik támadásától tartott, mindenek felett pedig a pápa III. Sándor. Verona, Trevisó, Pádua, Vicenza s más városok előbb titkon összejöve, majd nyíltan szövetségre léptek egymás védelmére. Ez az ugy nevezett veronai szövetség, melynek élén III. Sándor állt mint első demagog.

Fridriknek ismét keresztül kelle menni az Alpeseken 1163. De sokáig kelle várakoznia, mig az annyi vért hasztalanul kiöntött német birodalmat rá veheté egy újabb hadjáratra. Azalatt nem szüntek meg a császár hivatalnokai a zsarolással, szigorú bánásmóddal; az adót néha kétszeresen is kicsikarák s ez által a népet kétségbeesésig sanyargatták. Nem csoda, ha ily bánásmód még leghűségesebb városait is elidegeníté. April. 7. 1167. egy kolostorban Majland és Bergamo között összejöttek Cremona, Bergamo, Brescia, Mantua és Ferrara városok követei s a veronai szövetséget kiterjeszték lombardi szövetséggé. A szövetség legott elhatározá Majland közkölségéni fölépíttetését, s pár év alatt a város virágzóbb volt mint valaha. És ez ugyanazon időben történt, midőn a császár Itália földén a pápa ellen táborozván Róma felé közeledett, III. Paschalis pápával, kit III. Viktornak 1164. történt halála után pápává választatott, s magát Rómában meg akará koronáztatni. Győzedelmes csaták után Rómát bevéve s III. Sándor futás által menekült

meg. 1167. III. Paschalis pápát a sz. székre ültetvén, Róma városától elfogadta a hódolatot. Azonban alig üté helyre Róma bírásával Itáliában csorbult tekintélyét, midőn egy láthatatlan ellenség minden tervét kijátszta s céljától messze távolította. Gyönyörű serege csaknem végkép fölemészte a nyári láz által. Legjobb vezérei mintegy 2000, lovagi rendből levő vitézei s számtalan közemberei lettek ez ocsmány betegség áldozatává. E csapás nagy erkölcsi hatást tett az olaszoknál. Mint villanyerő keresztül kasul hasítá az országot s mint egy férfi kelt föl tömegesen az egész. Még a hű Lodi is kényszerítve vala erre, csak Pávia maradt híven adott szavánál. Fridrik nagy lelke a nagy veszélyekben mutatá ki teljes erejét. Összevoná megmaradt csekély seregét s Páviába ment, hol egy nyilvános gyűlésen minden városra, mely ellene fölkel, kimondá a száműzetést, Lodit s Cremonát kivéven. Hogy nyilatkozásának nyomatékot adjon, a szomszéd helyeken portyázott s pusztított, különösen a már épen virágzó Majlandot gyötrötte pusztításaival. Az ellenséges városok, hogy őt e működésében akadályozzák, Pávia és Asti között három folyam egyesülése mellett egy erősséges várost építettek, melynek az ő bosszantására a pápáról Alessandria nevet adtak; mely hely oly hirtelen emelkedett, hogy már két év múlva 15,000 fegyvert fogható polgárt számolt. Látván most Fridrik, hogy csekély erejével mit sem képes tenni, visszament Némethonba, nem sokára uj sereggel visszatérendő. Az olaszok dühe még utjában is üldöze. Susában megrohanták palotáját s csak egy vitézének feláldozása menté meg életét.

Haza érkezvén a birodalmat s házi bajait kezdé rendezni. Amazt jól találván, gyermekei felől gondoskodék. Idősb fiát VI. Henriket utódául kinevezé s megkoronáztatá. Burgundba másikat helyezé. Átalában minden gyermekét gazdagon kielégíté. Oroszlán Henriknek Welf birtokait elfoglalá, még a mathildféle gazdag birtokokat is kezére keríté, úgy hogy korának leggazdagabb monarchája leve.

Midőn így dolgait rendbe hozná, megkezdé készülleteit ismét Itáliába, mely őt még álmában is úgy nyugtalanítá, mint hajdan Dáriust a kis Görögország. Még 1171. előre küldé a mainzi érseket Khristiánt néhány csapattal. Khristián korának egyik legkitűnőbb fia, megérdemli hogy itt neki pár szót szenteljünk. A mellett hogy diplomatikai ismer-

retei páratlanok valának, s mint nem sokára Velencében megmutatá, az alkudozásoknak s fogásoknak nagy mestere, az akkori időben ritka ügyességű nyelvész is volt, ki a latin, római, francia, görög, apuliai, lombard és brabant nyelveket oly tökélyvel beszélé mint anyai nyelvét. Óriási testi erejét mutatja iszonyú nagyságú bárdja, melyet senki nem hordhatott, s melylyel csak Bolognánál 38-at vert le és százakat megsebesített. Úgyesen előkészíté ő utját császáranak, döntő csatában tönkre veré a szövetségeseket Bolognánál, Toskanába nyomult s egy mesterfogás által élére állott ezen ország szövetséges városainak, úgy hogy ő Fridriket egy tábor élén várá. 1174. követé őt Itáliába maga is I. Fridrik. Ha ekkor rögtön Khristiánnal csatlakozik s közös erővel indulnak céljuk felé, minden kétség kívül dús eredmény követi támadásaikat, midőn még a szövetségesek készületlen álltak. De itt is erőt vett higgadtságán boszúszomja. Az elkövetett sérelmet Susa városán meg kellett boszúlnia. Míg azt bevevé s földig romboltatá, időbe került s a városok felhasználák azt saját javokra. Aztán a helyett hogy Toskanába menjen yagy Páviát érintse, egyenesen Alessandriának tartott s annak egészségtelen nedves környékén táborba szállt, hol őt Páviától könnyen elvághatták. Maga is átlátá azt, de késő. A szövetségesek már háta mögé vonultak. E kétes helyzetből szerencséjére a nevétől fielelem megszabadítá, a szövetségesek nem merék megtámadni, sőt fegyvernynyugvásra szólíták fel. Ő elfogadta. 1175. egy időre fegyvernynyugvás kötteték, s mind két részről elítélő bírák neveztettek a viszály végképeni elintézésére. Azonban a császár csak időt akart nyerni, míg többi seregei elérkeznének s azokat, kik vele valának, megpihentesse. Az egyezkedésből mi sem lett. Ő számolt északi Németország főurára Oroszlán Henrikre. De ez szerencsétlenségére a császárnak épen akkor akará Goszlár városát maga részére meghódítani, mit a császár megengedni nem akarván, ez viszont a hadjárathoz szövetkezést tagadá meg. Sok kérésére összejött vele Chiavennában, s mindent elkövetett, hogy a segítségadásra rávegye. Némelyek szerint I. Fridrik a büszke herceg előtt térdre hullt kérni őt, de amaz hidegen maradt. Elváltak mindketten mint halálos ellenségek. Ezen közben megérkeztek a magdeburgi és kölni érsekek segéd csapataikkal s a Como tavánál Fridrikkel egyesültek. Így ment

a sereg Pávia felé, hogy ezen népes város polgárait is magához vehesse. — Azonban előre érzék a majlandiak, hogy a páviai harcosokkal Fridrik ellen nem boldogúlhatnak, minden áron meg kellett tehát azt akadályozni, nehogy egy újabb ostrom csak most épült városukat ismét tönkre tegye, utját kellett állani és a síkon a császárral megmérkőzni. Majland, Brescia, Novara, Lodi, Verona, Piacenza és Vercelli városok összes polgárai egyesült erővel elzárák a császár utját Pávia felé. Más mód nem vala mint magát keresztültörni s megütközni. Maj. 30. 1176. történt Legnano mellett az elkeseredett s emlékezetes döntő csata, mely előbb Fridriknek kedvezett, s már minden futott, midőn a tartalékban hátrahagyott Brescia polgárai előtörnek, a csatát megújítják s a győzedelmet a szövetségesek részére fordítják. Nem volt ennél nagyobb vesztesége Fridriknek. Tábori egész podgyásza, saját zászlója, paizsa az ellenség kezébe esett, sőt maga is életveszély között néhány nap múlva jött elő, s neje már a gyászöltönyt is fülvevé.

Azonban nagy lelkét e csapás sem töré meg. Minden győzelmei s hadjáratái fölött magasan kitűntek nagy szellemének fényes tulajdonai. Összevont seregének maradványával, látá mikép erővel mit sem tehet többé, diplomati- kus uton hozá helyre becsületét s tekintélyét. Oly fordulatot adott az ügynek, mely által elleneit egymástól elszakítá, s a városok frigyét felbontá. Az egyezkedési munkálatot egészen a mainzi érsekre Khristiánra bízá, ki a benne helyezett bizodalmat oly sükerdúsan teljesíté, mely dicsőségére válnék bármelyik mai diplomatának is. Legelső teendője volt III. Sándor pápát a szövetségtől elvonni, mi által amazok fő támoszloptól fosztatnak meg. Egy csellel sükerült őt megnyerni. Felszólíttaték közbenjárónak, mit a pápa örömmel elfogadott. Második mesterfogása volt, hogy congressus helyéül nem lombardi várost, hanem az egészen semleges Velencét választatá. E két fogás azonnal megmutatá eredményét. Még abban az évben külön békét kötött a császárral Cremona és Tortona. A kongresszuson pedig, mely 1177. tartatott, huszonhárom város jelent meg Tortona és Cremona példáját követni. A lombardi szövetség mellett már csak huszonöt város maradt meg. A föltételek, melyeket a lombardok előterjesztének, igen mérsékeltek valának. Csak azt követelék a császártól, elégednék meg azon köte-

lezettségekkel, melyeket Lombardia IV. Henrik halála után elődeinek nyújtott. Azonban ő a pápával külön akart békét kötni, mi meg is történt. Az esztei ház, mely a pápának főtámaszlopa volt, szintén kibékült. De áldozatot is kelle tennie. Saját papájáról le kellett mondania. Különben erőszakolt volt annak pártfogolása, mert III. Viktornak is már kevés követői valának, III. Paschalisnak és III. Calixtusnak pedig még kevesebb. III. Sándor győzött. Őt elismeré Francia, Angol és Magyarhon. A lemondott pápa egy gazdag apátsággal kiengesztelteték; azonban a Fridrik által kinevezett püspökök és érsekek megerősítettek; megigéré mikép Szicilia és Nápoly királyával tizenöt évig nem harcol, a mi neki javára szolgált, mert azalatt közeledtek egymáshoz, és Fridrik legidősb fia nőül vevé, a pápa akarata ellenére, Nápoly és Szicilia örökösét, Vilmós leányát, mi által Európa egyik legszebb országának jutott birtokába. A feltételek közt volt még hat évig tartó fegyverszünet is a lombardokkal, a mi később III. Sándornak 1181. történt halála után a konstanci békének lett alapjává. A városok mint annyi köztársaságok, a korona vazaljaival egyenlőkké tétettek; a mathildféle gazdag javak még tizenöt évig a császárnál maradtak. Kibékülvén a pápával, ez őt az átok alól felszabadítá, mire a császár őt találkozás végett Velencébe kéré. I. Fridrik III. Sándort a sz. Márk templom küszöbén várá, leborúlt előtte, s megtevé a szokásos tisztelkedési szertartásokat, lábait megcsókolás istenitisztelet után a jobbik kengyelt megfogá. Visszatérvén I. Fridrik, legelső gondja volt számadásra vonni azon hatalmasokat, kik őt legnagyobb szüksége idején cserben hagyák. Ezeknek feje a hatalmas Welf Oroszlán Henrik volt, kinek tulajdonítá jogosan a Legnano melletti vesztett csatát.

Egyenesen rajta kellett először is az ítéletet végrehajtani; de ez angol segítséget kapván, sokáig tartá magát. Így Fridrik valahányszor Itáliába vonúlt, mindig hatalmas ellent hagyott háta megett. Még nagyobb lett aggodalma, mióta hatodik hadjárata alkalmával fia számára Nápoly és Szicilia országait megnyeré, miben a pápa semmikép sem akart belegegyezni. A körülményekből okosan kivoná a császár, mikép egész Itália fölötti uralmára őt magoknak az olaszoknak kell főképen elősegíteni. Így a lombardokkal bármily áron ki kellett békülni. E végett 1183. gyűlést hir-

detett Konstancba, s a lombardokkal tökéletesen kibékült. A föltételek a Velencében kötött fegyvernyugvási föltételek pontjain alapítottak, melyhez csak azt adjuk itt hozzá, hogy a városok szabadon erősíthetik magokat falakkal, s eddigi szövetségüket fentarthatják s ha tetszik, terjeszthetik. Ezen tette által először a pápa hatalmát gyöngíté meg, elvevén tőle a leghatalmasb támerőt, továbbá hatalmas ellenségéből magának annál nagyobb barátot serőt szerzett, végre a Welf herceg ellen szabad tér nyílt újabb működésre. Az előbbeniekből láttuk, mikép a Legnano melletti vesztett csatája nagy céljától távolítá el. Ennek főoka mindig csak Henrik volt, kinek segítségét azon csatában pótolni nem lehetett. Kibékült fölhevülésében ezen halálos ellenével is, de drága áron, becsülete s uralkodói büszkesége árán. Mindezekért Oroszlán Henriknek lakolni kellett.

Oroszlán Henrik, hogy felőle is szóljunk közelebbről, a német hercegek között annyira dicsőített férfi, lelki tulajdonaira különösen pedig tettteljes ifjúságára nézve nagy-nak neveztetett, nem volt hazafi. Minden tette önzés volt és saját háza fényének s tekintélyének nagyítása. Még mind ezeknél többre nézé a pénzt. E miatt eljátszá nagybátyjának az Altorfi Welfnek dús birtokait, szűkkeblűségéből meg nem akarván adni a követelt árt. I. Fridrik megvevé ezt is, valamint előbb már megvevé a mathildféle birtokokat. Henrik Szászshonból északra terjeszkedék s már csaknem fél Németországnak ura volt, a császár után leghatalmasabb, leggazdagabb s az angol királylyali sógorság által legbefolyásosabb.

Látjuk ebből, hogy I. Fridriknek nem csekély ellennel volt dolga, de a birodalom egysége megkíváná, hogy a féktelenségnek szála szakadjon. A császár Henriket több rendbeli zsarolása és jogtalan hódításaiért először is a hercegek törvényszéke elibe idézé. Az ő büszkesége, hatalma, leginkább pedig rút fősvénysége utálatossá tévék őt. Még jogtalan bitorlásoktól sem volt keze tiszta. Henrik sejtván a hercegeknek irántai érzületét, nem jelent meg a gyűlésen többszöri felszólításra sem. Megtagadá a hadsereg elhagyásáért és meg nem jelenéseért kárpótlás fejében a császártól rá rótt özvegnek lefizetését. Ekkor a birodalmi száműzés reá kimondatott. Bajor és Szászország s minden birodalmi hűbér birtok s méltóság tőle elvétetni határoztatott. Majd

két évig védé magát a büszke kényúr. De végre átlátván szerencséje hanyatlását, 1182. lealázva megadá magát. I. Fridriknek célja el vala érve, s haragja is lecsilapodván, a szerencse kerekének ily sebes lefordulására megkegyelmezett neki; de három évig kellett sértett hazáját kerülnie. Minden birtokat elveszté. Csak saját majorsági (allodialis) birtokai Braunschweig és Lüneburg maradtak nála. A hatalmas kényúr elszegényülve, megvetve s megalázva hagyá itt honát, és sógoránál II. Henriknél Angolhonban tölté nyomorúságban száműzetési idejét.

Igy végződött a Welfek hatalma Némethonban. Németország felét bírák, azt is nagyból erőszakos uton ragadván el, a birodalom egységét mármár veszélyezteték. A Welf roppant jószágokból egész új uralkodók jöttek létre, s új országok támadtak, melyeknek némelyike maig is virágzóan él. De ezeknek elősorolása, valamint Fridriknek Itálián és Németországon kívüli dicső tetteit előadni a köztörténet lapjaira tartozik. Itt csak az egyház és világi elem harcait fogjuk tűzetesebben s mennyire lehet, röviden leírni.

Alig kötelezé le magának I. Fridrik egy eszélyes béke által a lombardokat, s alig állítá helyre a Welf Henrik megalázása által császári tekintélyét, midőn a pápával s a német püspökök egy részével heves összeütközésbe jött. III. Sándor 1181. meghalván, helyére III. Lucius választaték, de aki a zavargó rómaiak által csak hamar elűzeték Rómából, s előbb Veletriben majd Veronában tartózkodék. Közte és a császár között már 1183. ütött ki az ellenségeskedés a trieri püspökválasztás alkalmával, hol mindketten ellenvéleményen voltak. Még inkább boszankodék a pápa azért, hogy a mainzi koronázási fényes nap után egyenesen Itáliába ment, hogy fia számára Konstanciát eljegyezvén, Nápolyt és Sziciliát számára biztosítsa, egyszersmind a mathildféle javaikat, melyeket a pápa a római szék hűbérei közé számlált, családjához kösse. Mindezekért a pápa átokkal ijeszté a császárt; de ebbeli szándékát megváltoztatá Veróna. Városukbóli kiűzéssel fenyegeté ez a pápát, ha Fridrik ellen felszólal. De leginkább megakadályoztatta az átkot Luciusnak 1185. történt halála, mi azonban a függőben levő kétes helyzetet meg nem változtatá. III. Orbán az előbbeninek tanítványa, barátja s az ő szellemének öröklője, szintén akadályozni akará az összekötést, de hasztalan; a majlandiak s velők a szö-

vetséges városok épen oly hevesen pártolák most a császárt, mint gyűlölék előbb. Majlandban nagy pompával és fényvel ment végbe a menyekző, s VI. Henrik egy lombard püspök által Itália királyává is megkoronáztatott.

Ezenközben Némethonban is kezdének megváltozni a körülmények. A pápa alattomban működött a császár ellen. Már tizenhárom püspök szövetekezett s összeesküvést tervezett, köztük a trieri, kölni, mainzi és metzi püspökök. De I. Fridrik hirtelen ott terem s még csirájában elfojtja a már szétágazni kezdő titkos szövetséget. A pápa látván tervének megghiúsulását, Rómába akart vonulni, de ez bezárá előtte kapuit. Haragjában a császáron akará boszúját tölteni, s őt átok alá voná. De ekkor a verónaiak üzik el magoktól. A pápa ebbeli bujában nem sokára 1187. meghalt.

I. Fridriket eddig kísérok az egyház fejéveli viszálkodásban. Éltenek s dicső tetteinek megírása nem ide tartozik. A sors ugy akará, hogy nyugtalan de díszes élete épen oly némes mint az akkori időhöz képest alkalmazott célért érjen véget. 67 éves korában t. i. sereget vitt a szentföldre, mely eddig nem ismert rendben jutott el Siria határaig. Nagy remények valának méltán e hadjáratához csatolva. De a véletlen másképp rendelkezett felőle. A Saleph folyónak vagy hajjai sodrák el, vagy szokatlan hideg vize ölé meg. Öt többé Európa nem látá. Meghalt 1190. s eltemettetett Antiókiában.

VI. Henrik sokkal jobb körülmények között lépett trónra mint atyja. A Hohenstauffiak hatalma meg vala erősödve, részint a Fridrik iránti tisztelet, részint ezen háznak szélesen kiterjedt birtokai által. A Welfek le valának ez időben veretve, Itáliában pedig két szép ország örökösödésére nyílt kilátás. De Henrik nem birt atyja szellemével. Amellett zsarnok, kegyetlen, könnyelmű, nem arathatott sem dicsőséget sem hirt. A pápával semmi baja, s vele csak koronázása alkalmával jött érintkezésbe, mikor III. Celesztin az előtte térdelő s lábát csókoló császárnak fejére tévé lábát, mintegy tudtára adandó, mikép koronáját a mint adá, el is veheti. Nápoly és Szicilia nyugtalaníták őt. Örökségéhez is csak Tankred halála után juthatott. Kegyetlenség követé s előzé utját a trónra. Tankred fiát megvakítá, leányát s özvegyét kolostorba szorítá. Az oroszlánszivű Rikhardnak fogsága mutatja rút fukarságát. Azért is csak any-

nyiban említjük futtában nevét, mert atyja volt a Hohenstauffenek legnagyobbikának, II. Fridriknek. 1186. eléré a torla. Sokan gyanítják s talán nem ok nélkül, mintha neje, a népen elkövetett kegyetlenségeken felindulva, mérget adott volna neki, minek következtében 1196. meghalt. II. Fridrik ekkor három éves gyermek volt.

Szintén csak futólagos átpillantásra érdemesítjük az utána következett két császárt, a sváb Fülepet és IV. Ottót. VI. Henrik fia még alig volt három éves. Ezen körülmény sok változásokat eszközölt mind Német mind Olaszországban. A németek azt hívék, hogy egy gyermeknek, ki még csak meg sem kereszteltetett, nem tartoznak hűséggel. A csak levert de meg nem semmisített Welf párt egyszerre felüté fejét. A hatalmas Hohenstauffenektől menekülni itt volt az alkalom. Ugyancsak Henrik után három hónappal meghalt III. Celestin, és egyike a legnagyobb férfiaknak, kik valaha az egyházat kormányzák, III. Ince lépett legvirítóbb férfikorában a pápai székre. Ennek jellemzésére érdemes leend itt egy külön cikket szentelni.

VI. Henrik császárnak főcélja volt, miről annak helyén, mint nem feladatunkhoz tartozóról nem szólánk, Nagy Károly s az Ottók általános egyed uralmát (universal monarchie) visszaállítani. És e tárgyban sajnosan panaszkodik egy koriró, mikép egész Németországban nem találkozott egyén, ki e nagy eszmét fel bírta fogni, s örökre sajnálkozva említheti nevét azon császárjának, ki őt a dicsőség legfőbb polcára vezetendette, ha korán meg nem hal. A XIII. század elején pedig III. Ince iparkodék VII. Gergelynek hierarkhiai rendszerét vagy inkább szigorú theokrátiáját megújítani, s itt ott hol lehetett szélesíteni. A körülmények kedvezőbbek voltak most a pápának, mint valának a császárnak; valamint III. Ince céljának kivitelére inkább volt teremtvé, mint VI. Henrik a magáéra. III. Incének roppant tevékenységét egész terjedelmében a történet bölcsellete, a római hit-tanelvek története, az egyházi jog s kormányzat mély studiuma nélkül fel nem foghatjuk. Azt azonban itt elősorolni nem lehetvén, hagyjuk a történettan széles mezejére. III. Incének viszonya, a német császárhoz IV. Ottó, Fülöp és II. Fridrik alatt, röviden ki fog tűnni az alább előjövőkben. Itt csak az ő politikai cselekvényének főbb pontjait fogjuk említeni. Itália ez időben nemcsak fő helye volt a polgári-

asodott Európának, de azon két ellenkező rendszer szerint, melyet a középkor az egyházi és világi uralomra épített, Itáliának a világuralom középpontjává kellett lennie és megmaradnia. Ezen rendszerek egyike a Ghibellin Nagy Károly alatt létesült, az Ottók által kiképezett s a Hohenstauffenek alatt egész erővel s hatalommal érvényesítettett; a másikat a Welfekét VII. Gergely alapítá, s utódai mind fentartására s virágzására működtek. Ezen rendszer szerint Róma a theokratia székhelye, a pápa hierarkha, Itália a hierarkhiának eszköze, az egyház uralkodó, a világi szolga. A Ghibellin rendszer szerint az uralom és fegyver a világi kézben marad, Róma székhelye mind két hatalomnak, Itália és Németország egy; észak józan mérséklettsége délnek kényét s szenvedélyét fékezi, a fegyver védi a világiak célját az egyház visszaélései ellen, s az viszont a világi fegyvert igazsága által hüvelyében tartóztatja. Isteni gondviselés a fensőséget országokban a császárra, az egyházi ügyekben pedig az isteni tekintélyt a pápára ruházá. Már hogy III. Ince e rendszerek egyikét mennyire vivé, nem taglaljuk, csak azt nézzük figyelemmel, mihez fogott uralkodása alatt, s vállalatának minden lépését miként igazolá.

III. Ince előbb Lothár bibornok, az Agnani és Segni városokban gazdag birtokú s előkelő Conti grófok családjának sarjadéka, Róma, Páris és Bolognában nyeré kiképeztetését. Mint theolog és jogtudor közhirben s tiszteletben álló, már 29. évében fényes születésénél fogva is bibornokká tétetvén, 37 éves korában mint erőteljes férfiú, élte virágában az egyház fejévé emeltetett III. Ince név alatt. Mint VII. Gergely szellemének öröklője, annak tervét végre is akará hajtani; s azon lépésekről, melyeket teendő vala, eleve mint bibornok gondolkozék. Megerősítése az egyházállamnak, felszabadítása Itáliának az idegenek uralmától; mind két Sziciliának távoltartása Németországtól, nehogy egyesítessék; a keresztyenség felszabadítása keleten, a keresztyén államegyelet fölötti gyámkodás, az eretnokség kiirtása, és az egyházban szigorú rendtartás valának azon nagyszerű gondolatok, melyek e nagy embert eléggé jellemzik.

Felszenteltetése után rögtön elfogadá Róma polgármesterének hódolatát, megszoktatá a nemességet és népet engedelmességre; a lombardi szövetséget védelme alá vevé, Tusciában vagy Toskanában az ugy nevezett Welf szövetséget

alapítá, melynek segítségével a németeket Itáliából kiűzé, mint p. o. az anconai és spoletói német hercegeket. II. Fridrik már csecsemő korában elismertették atyja követőjül a birodalomban, de III. Ince sokalván egy főre annyi koronát, valamint a hercegek is a császári koronát nem szívesen láták egy gyermek fején e nehéz időkben, megosztá azt apa és fiú között úgy hogy császár legyen az atya, Sziciliát pedig függetlenül a pápa gyámnoksága alatt birja a fiú.

Korában Itália pártokra szakadva, melyek egymást elkeseredve s indulatosan emészték, semmire nem gondolva csak boszúszomjok kielégítésére, s e boldogtalan szenvedélyt maga részére tudta III. Ince szítani, majd a Ghibellin majd a Welf párt élére állván, mint azt saját érdeke akarta. Így mostan II. Fridriket ápolá, kinek gyámságát felvállalván, szabad és fényes képeztetést nyújtott neki. Alább leend alkalmunk, legalább némi részben, tetteit szemlélni.

Ez legelőbb is megsemmisíté Rómában a császári főuralmat, egy hatalmas szövetséget létesített a lombardi városok között: a Welfekét. Konstanciát VI. Henrik özvegyét kényszeríté azon jogokról lemondani, melyeket az előbbi pápák Szicilia koronájának engedvényeztek; el kelle ismernie országa fölött a pápa főuralmát, s fia II. Fridrik fölötti gyámságát. Az olaszok is felhasználák ez alkalmat, s rögtön a császár halála hírére lerázák a német jármot nyakukról. A sváb Fülöp, Henrik öcsese, ki a kis Fridriket koronázás végett Némethonba vala kísérendő, visszatért utjából, s az ifjú Sziciliában maradt anyjánál, s így veszté el jogait, melyeket előbb a német nemzettől kapott. A Hohenstauffeni ház ellenei, mint a kölni és trieri érsekek, több másokkal azonnal fölkeltek ellene. III. Ince pápa titkos bujtogatására hozzá fogtak azonnal a császárválasztáshoz, s legelőbb is a zähringeni herceget V. Bertoldot szólíták fel. De ez szegényebbnek érzé magát, hogysem császár lehessen s Fülöptől 10,000 markát kapván, visszalépett. A Welfek most Oroszlán Henriknek másod fiát választák meg, IV. Ottót. A Hohenstauffiek barátai Fülöp mellett öszpontosultak. A császári méltóság fölötti vita két család ügyévé lett s a Welf és Ghibellin név újból itt jött ismét napfényre. Csak kard éle határozható el az ügyet, s így Fülöp elvállalta hogy legyen a sereg élén e családból vezér. Ő Mainzban koronáztatott meg egy olasz püspök által, miután egy pápai követ előbb az

átok alól fölmenté. Ottó pedig Aachenben a kölni érsek által és így a valóságos helyen koronáztatott meg, s Incének jóváhagyását is megkapta. Fülöp kincsei azonban többet tevének annál, és a Hohenstauffiak serege készültebb volt s több Ottóénál. Németország helyzete borzasztó volt. Füst, láng borítá el városait, falvait. Rom és pusztulás minden nyomon. Azonkívül féktelenség, törvénytapodás, gyilkolás, rablás szabadon uralkodának. Nem volt ki parancsoljon, ki uralkodjék. Végre több évi bellázongások után Fülöp részére hajlott a tulnyomóság, maga a pápa is egyezkedni kezdett vele, miután nem az volt főcélja, hogy Welf császár legyen, mint inkább hogy Itáliából minden németet eltávolítson, s a német egyház ügyeibe avatkozását minél szélesebben terjeszsze. Nem figyelt a wormszi konkordátumra sem. Fülöp hajlandó volt a kibékülésre. A pártja által választott mainzi érseket magára hagyá, a pápa unokaöcsésének egyik leányát nőül ígéré. Mindez határozott lépésre vezérlé a pápát. A világ s Ottó bámúlására 1206. III. Ince mint békítő s közbenjáró lépett föl a két fél között. Két követét elküldé Ottóhoz teljhatalommal, hogy őt a lemondásra komolyan felszólítsák. Midőn Ottó, ki e közben angol segítséggel erősödve lépett föl a küzdőterre, engedni nem akarna, III. Ince nyiltan Fülöp részére állt s őt az atok alól feloldozá. Most a Hohensauffi előtt semmi sem állt utban, s ügye megvala nyerve. De a következő 1208. évben a Wittelsbachi Ottó által, kinek leányát előbb megkéré s aztán abban hagyá, magán boszúból megöletett. Ottó vetélytárs nélkül levén, egész Németország által a pápával együtt császárrá megválasztatott.

Eleintén jól kezdének folyni dolgai. A megöletett Fülöp leányát Beatrikszt nőül vevén, a két ellenséges házat mintegy összehozá s kibékíté, a pártokat ez által lecsendesíté. Lemondott azon javak birásáról, melyeket még I. Fridrik vett el atyjától, s a helyett megnyeré a Hohenstauffiak pártjától, hogy Fülöp minden némethoni birtokait mint Beatriks örökségét birhassa. 1208. a főrendek Frankfurtban hűséget esküvének neki. A pápával is barátságos viszonyba lépett; mert 1209. Spirában egy oklevelet bocsátott ki számára, melyben mind azon jogokról lemond a pápa javára, melyeket a wormszi konkordátum a császároknak adott; és a Középtáliában III. Incétől elfoglalt tartományokat a szent

szék tulajdonaivá elismeré. Most Itáliába ment, hogy császári tekintélyét ez országban is megalapítsa. Azt most legkönnyebben teheté, midőn maga születésére nézve Welf, nősülése után pedig Ghibellinné lett s a pápával is jó barátságban állt. Örömkialtásokkal is fogadá őt mind két párt. Minden város megnyitá előtte kapuját. Mantua, Verona s Tusciának minden városa tiszteletére ünnepeket rendezett. A pápa Viterbóig ment elébe. Azonban vigyázatlan ígéréssel csak hamar elidegeníté magától a pápát. Itáliának legfontosabb helyeit sőt egész Szicilia birhatását is megígéré neki. Nem gondolt a kis korú II. Fridrikkel, sem azzal, hogy ily ígélet végrehajtása nem lenne hatalmában. Mihelyt magát Rómában megkoronáztatá, vége lett a pápávali barátságnak. — Sőt Ottó nyíltan Welfnek lépett föl, s néhány herceget oly javakkal ajándékozott meg, melyekkel a pápa már előbb mint hűbérrel ruházá fel őket. Továbbá Szicilia elfoglalására is indult, mit előbb a pápának ajánlott. III. Ince ezt meg nem engedheté mint az ifjú Fridrikrek legalább névleges tútora. Érdekében is állott a Welf és Ghibellin párt között az egyensúlyt feltartani. Azonban minden intései sem gátolák meg Ottót utjában. Egyik város a másik után hódolván neki, kevés idő múlva egész Alsó Olaszországnak urává lön. Ekkor hagyá el a pápát türelme, s 1210. Ottót átok alá voná. Ezen esemény különösen Németországban okozott megrázkódtatást, hol az ellenpártiak csak alkalomra vártak, hogy fölkeljenek. Bambergben az egybegyűlt birodalmi rendek a pápa nevében Ottót lemondásra akarák bírni s az ifjú II. Fridriket császárrá tenni. Ez ugyan még ekkor nem sikerült, de a pápa megnyeré mit kívánt, t. i. Ottót az átok miatt kényszeríté visszamenetelre Némethonba, és így mihelyt lábát kitette Ottó, minden itáliai birtokait rögtön elvesztette.

A császár egy Lodiban tartatott gyűlésen átok alá voná mind azokat kik a pápával tartanak; aztán folytatván utját Némethonban, csak hamar helyreállítá a csendet. Azonban szerencsétlenségére neje, az egyetlen egy kapocs, mely őt a Hohenstauffiakhoz köté, 1212. májusban meghalálozott. A Hohenstauffi párt és a pápával tartók rögtön küldöttek követeket Lombardiába, hogy őket II. Fridrik részére megnyerjék s Németországba behívják. II. Fridrik elfogadta a meghívást, számos veszélyek között végre megérkezett.

II. Fridrik a pápa áldásai között jutott a császári trónra. Előbb Mainzban fogadá a herceg hódolatát, majd Aachenben az ünnepélyes koronáztatást. Itt leszen helyén jelleméről, különösen neveltetéséről valamit megemlíteni.

II. Fridrik a Hohenstauffeni család legfénylőbb csillaga, minden esetre ezen ház fejedelmei között a legnagyobb. Erő és bátorság párosult benne; ügyesség, okosság mellett szelíd volt erkölce. Férfias erénye, nagy lelke és hűsége egy felvilágosodott szellemnek s jó akaratú kebelnek kellemeivel volt fölékesítve. Izlésben és tudományban korát jóval túlhaladván, lángész, leereszkedő méltóság és tekintélyteljes levén, arra látszék rendeltetve lenni, hogy azon kor zavargó, úgy nevezett köztársasági szabadosság szellemét megsemmisítse s az egyeduralom rendszerét megalapítsa. Jelenleg 18 éves volt, mégis önállású s minden tettében következetes, kit meg nem ingatott szilárdságában semmi viszály, a sorsnak semmi csapása, nem a Vatikán mennykövei sem. Neveltetésének elsőbb éveit anyja felügyelete alatt Sziciliában nyeré, mely tartomány akkor inkább vala mahomedán mint keresztyén, s tanítói és társalkodói is azonszelleműek. A skepticizmus a görög, arab és indus képzelmelkel nagy befolyást gyakorolt ott az izlam követőire. Izlését képezték a provençei és kataloniai éneklők, s maga is több verset irt. Nagy, dicső de viszályteli életét leginkább az egyházi hatalom elleni óriás küzdelmek között folytatá le. Nem egészen az ő hibája, ha az előítéletek, balvélemények, a sötét középkornak ezen páncélos vitézei, ellen kivívni nem birta azt, mit nagy részben még a felvilágosult XIX. századnak is túrni kell.

II. Fridrik néhány hónap alatt urává lett Némethon nagy részének, s a francia királylyal szövetségre lépett Ottó ellen. Ottó ellenben amannak ellenségével, János angol királylyal egyesült s Bovines mellett 1214. elveszté a csatát. Mind a mellett Ottó is tartá magát, de a birodalomnak csak alig behegedt sebei még nagyobb özönnel vérzetek. Minden társadalmi kapocs feloldatott a véres polgári hadban. Ugyanakkor a Welf és Ghibellin párt rongálá egymást Itáliában s naponként támadák, harcolák meg egyik város a másikat. Magától értetik, mikép ezen hoszas belzavar igénybe vevé a pártfőnökök vagyonát. Már Fülöp kimeríté a Hohenstauffiak triflesi kincstárát, s azonfelül elidegenített ne-

hány részjószágot. Méginkább folytató azt most Ottó, kivált neje Beatriksz halála után. A megmaradtakkal most az ifjú II. Fridrik gazdálkodék; s midőn már eladni nem vala mit, egyháziaknak és világi uraknak jogokat és szabadalmakat osztogatott. Így p. o. lemondott a püspököknek ingó tulajdonaikból származó császári illetékről, sőt e felett különbféle szabadalmakkal is megajándékozta őket, melyek által mintegy tartományi felsőséget nyertek püspöki kerületekben. Ottó végre kifáradván a hasztalan küzdelemben, ügyét mármár elveszettnek tartá, saját barátai hagyák el, s nem is erőködött többé tekintélye helyreállításán. Örökös tartományaiba vonúlt, csendesen élt megaláztatásában, míg végre inkább mint lelki beteg, bujában meghalt 1218.

IV. Ottó halála után II. Fridrik Goszlárban tartott birodalmi gyűlést, hol a megholt császár testvérét Henriket tartományától megfosztotta, miért III. Honoriussal, ki III. Incét követé, épen oly viszonyba jött, milyenben volt Ottó, Fülöp megöletése után, III. Incével. Azonnal verseny támadt közöttök: melyik ejti törbe ellenfelét hamarább. Azonban Fridrik ravaszsága és szerencséje megnyeré a győzelmet. Miután ő a pápa közbenjárására Henriktől a császári jelvényeket s birodalmi jeleket átvette, a német fejedelmek által fiát Henriket utódául elválasztatta, bár ha ebben a pápa beleegyezését csak nagy áldozattal nyeré meg. 1220. Rómában megkoronáztatott III. Honorius pápa által, kinek előbb már megígéré hogy a szentföld visszafoglalására mielőbb jelentékeny sereggel fog keletre vonulni. Azonban jelen körülményei között Fridrik nem nagy kedvet mutatott egy keleti hadjáratra, s csak húzá, halasztá az időt, mialatt az olaszok számára igen jeles s alkalmas törvényeket hozott. Minden diplomatikus ügyeiben, mint szintén a kormányzásban Vineis Péter kancellárjának tanácsával s eszével élt, ki Némethon egyik legügyesebb s legtudományosabb férfja volt. A birodalom minden tartományának szerkezetét, kormányzatát s alaptörvényeit tökéletesen ismeré. Ő volt a teremtó erő és mester, Fridrik a végrehajtó és tanítvány. Honorius és kabinetje csakhamar megismeré mindkettőt, s egyaránt félt és gyűlölé őket. A pápa minduntalan unszolá fogadása teljesítésére a császárt; de ez mindannyiszor talált kifogásokat. Végre 1221. a pápa átokkal is fenyegeté. Azonban ugy látszik, mikép ettől Fridrik nem igen ijedt meg,

sőt egy keleti hadjárat helyett a lombardokat s általok a pápát kezdé megtámadni. Régen főzött tervét, az utált Majland meghódítását, most akarta végrehajtani. Hogy ebben célt érjen, Nápoly és Szicilia országát oly alkotmányokkal ruházá fel, hogy az neki céljai kivitelére minden eszközökkel segítségére legyen. Legelőbb is a sziciliai mahomedánusokból egy erős testőr csapatot rendezett, továbbá Itália vegyes népeiből egy jelentékeny zsoldos hadsereget alkotott. Látván mikép lovasság nélkül a városok ellenében nem boldogulhat, egy lovassereg előállítására fordítá egész figyelmét de úgy, hogy legmélyebb titok leple fedezze ezen tervét, nehogy idő előtt megghiusúljon. Legelőbb a pápát kelle ismét rászédni, mi egy keleti hadjárat újabb megigérése által sikerült. 1226. Cremonába birodalmi gyűlést hirdetett. A gyűlés mintegy haditábor fogott képezni. Maga Nápoly és Sziciliából, fia Henrik Németonból hívá össze a lovagokat, vazallokat, hercegeket s barátait; még a pápa hűbérnökei is híva valának. De a majlandiak, talán a pápa intésére, sejteni kezdék a titkos tervet. Azonnal fölingerlék a lombardi és tusciai városokat, melyek a Welf párthoz tartoztak. Polgárai fegyverbe öltöztek, a gyűlés helyett csatarendbe álltak. Henriknek utját Németországból elzárák, visszamenni kénytelenítették, s a gyűlés eredmény nélkül szétoszlott. II. Fridrik haragra lobbant, de semmit nem tehetett, a Welfek közepén lévén, hol csak hat hű városa maradt. Mindazáltal a városokat száműzetési bűnvád alá vévé, s a pápát kéré, hogy rájok az átkot mondja ki. De Honorius öreg, szelíd, jó szívű ember lévén, nem akará végnapjaira Itáliát vérben hagyni, a helyett II. Fridrik haragját lecsilapítá. III. Honorius meghalt még azon évben 1227.

A helyére választott IX. Gergely, ki nagy mesterének VII. Gergelynek nevét csak azért vevé föl, mert szellemét, modorát, tervét öröklé, s kik III. Incével teszik azon kor harmas levelét, ép oly nagy műveltségű, mint uralkodni vágyó, egész erejével a pápai uralom megalapításán működött. Még nagyobb szenvedélyességgel folytatá tervét amazoknál, már azért is, mert amazok nem akadtak oly hatalmas ellenségre sem IV. Henrikben sem IV. Ottóban, mint IX. Gergely II. Fridrikben. Egész uralkodása ennek harc, bujtogatás, a legfőbb fokra vitt boszúra ingerlés s számtalan kirekesztés és átok. A harc a Welf és Ghibellin párt között tetőpontját

éré, már többre menni nem lehetett. Innen csak visszaesés volt lehető. Mind a két fél végerejét utolsó csepp vérig feszíté meg. Mind két pártnak kitűrése a hosszas harcban bámúlatos. II. Fridrik egész óriás nagyságában mutatja itt magát. Soha előtte császár még annyit tenni, annyit mondani nem mert, soha annyi titkos és nyílt ellenség ellen oly sikerrel nem harcolt. És mégis ily dicső küzdelmek után mily aránytalan bukás következék! Hiába! a sors kemény keze nehezedék az emberiség elméjére; még nem jött el az idő; de a színpad előcsarnokában gyűlöngtek már az eszmék, melyek később erőszakkal betörék a sötétség ajtaját, s a nap fénye nem sokára eloszlatá a százados felhőket.

II. Fridrik küzdésteli uralkodását szükségesnek látom, ha röviden is, de láncolatban előadni, különben csak összefércelt egyes kikapásokkal érthetlenné válható egységet irnánk.

IX. Gergely, mint mondók, nem az a férfi volt, kit félrevezetni vagy épen megcsalni lehessen. Bevárta Fridrik ígéretének határidejét a keleti hadjárat tárgyában. De midőn látná az Apuliában összesereglett keresztes tábornak részint pestis részint a gondatlanság miatt gyászos elenyészését s feloszlattatását, azonnal kimondá az átkot, melyben a császárt az ördögnek s az ő országának adá át. Nem csak a kereszteshad halogatásaért tévé azt a pápa, de a lombardok ellen szándéklott megtámadásért is. Azonban Fridrik sem volt gyáva, hogy a Vatikán nyilaitól visszarettenjen. Sőt ellenkezőleg egy erőteljes nyílt levelében felelt a pápa átkára, s elküldé követe által Rómába, hogy azt nyíltan a nép előtt felolvassa. Róma ekkor a pápával heves vitatkozásban levén, a tanács megengedé a felolvasást, sőt a mellett Fridrik a pápát saját palotájában támadtatá meg, s neki futni kellett lakából 1228. Ez által Fridrik még azt is megnyeré, hogy a pápát az egész világ előtt bemutató, mint nyugtalan, ki békülni nem akar, világi főt nem ismer s egyházi elégtételt követel. Továbbá bevádoló az egész világ előtt, mikép Gergely a lombardokat ellene ingerli, a német kereszteseket, kik vele a szentföldre menendők valának, utjában feltartóztatá, s a kereszteshadra gyűlt pénzt a császár ellen zsoldosok toborzására fordítá. Mind ebből ügyes ravaszság, de egyszersmind határozott jellem tűnik föl.

Hogy ezen vádaknak nyomadékok adjon, 1228. csakugyan

készült a keleti hadjáratra. A többi körülmények között kedvező alkalom volt az, hogy a keleti szultánok egymás között pártokra szakadva verekedtek. Aschraf egyik szultán a nagy hírű császárt segítségül hívá. De mint előbb láttuk, a hívásra rögtön nem mehetett, mert a pápa által egyházi fegyverrel üldöztetett, világi fegyverrel pedig fenyegettetett. De mihelyt magát s hű Nápolyát rendbe hozta, azonnal hajóra szállt. Hogy pedig távollétében minden lehető zavaroknak elejét vehesse, az ő veleszületett éleslátása s emberismerete eszközöket nyújtott neki, melyek által biztosítva volt Nápoly és Szicilia részéről. Alkotmányt s jótekonny törvényeket adott nekik, mi őket lekötelezé. Ekkor szállt hajóra. Szept. 8. Acréban volt. Mind a mohamedánusok mind a keresztyének tárt karokkal fogadták. Azonban két Ferenc szerzetbeli barát utána vivé a szentföldre a pápai átkot. Ez nagy zajt okozott a keresztyének között. Mert e közben a szultánok is egymás között kibékülvén, nem volt több ok Fridrik segítségét igénybe venni, s békére hajlottak. Fridrik is hajlandó volt arra, miután a pápa fondorkodásairól sokat hallott s visszamenni ohajtott.

Igy kötteték meg azon fegyverszünet tiz évre, mely jobb körülmények között hosszas és biztos békévé válhatott volna. Ez által Jeruzsálem s más szent helyek a keresztyének birtokába esének, de a tartománynak s váraknak viszsza foglálásáról le kelle mondaniok. A jeruzsálemi patriarka lemásolá a fegyverszünet föltételeit, s a pápának megküldé, egyszersmind egy köriratban minden európai fejedelmeknek tudtára adá a II. Fridrik és Kamel szultán közt kötött szövetséget, s panaszainak halmazát csatolá hozzá. II. Fridrik arra mit sem ügyelve, a papokkal a leghevesebb vitakozás közben vonult Jeruzsálembe 1229. tavaszán. Itt a szent sir templomában maga tevén fejére magának a koronát, sietve a tengerre szállt. Itáliába érvén, mindent a legnagyobb rendtelenségben talált. A pápa az ő távollétében világi eszközökhöz nyult, zsoldos csapatokat fogadott, minden vitéz sz. Péter kulcsával volt jellegezve, honnan a nevek is kulcsos katonák. Ezek Briennei János vezérlete alatt Colonna bibornokkal már is elfoglalák Nápoly nagy részét. Azonban II. Fridrik csak hamar kiszalasztá őket onnan, s még a pápát is tulajdon birtokában fenyegeté. A megijedt pápa, kit a körülmény is sujtolt II. Fridrikkel

bánásmódja miatt, mindenkép iparkodott a vád alól kitisztulni, s ha lehet, II. Fridrikkel kibékülni. II. Fridrik Nápolyba hívá össze olasz és németországi híveit, hol a németrend nagy mestere Salza Hermann közreműködése által megtörtént a kibékülés 1230. Nyár havában II. Fridrik az átok alól feloldoztatott; miért a pápa kívánatainak minden pontjában engedett. Azonban őszinteség egyikben sem volt. Belsőleg gyűlölék egymást, s hol csak lehetett, ártani egyik a másiknak meg nem szűnt. A császár a pápa elleneivel, különösen a nyugtalan Rómával, titkos szövetségben állt; ellenben a pápa a lombardok fejességét s makacsságát szüntelen szította s az ellenállásra bizgatta. Ezek ellen Fridrik két Ghibellin főnökkel a romanói Ezzelinnel és Salin guerrával szövetségelt, s velök együtt munkálkodék egy terven a városok szabadságának lerontására, felruházván őket sértetlenséggel s birodalmi hűbérnökséggel. A bolognai világhírű egyetem, melynek 12,000 növendéke vala évenként s a pápa pártfogolása alatt virágzék s benne az ő szelleme szerint tanítottak, már rég botránykő volt a császár szemében. Hogy a bolognaiakat, egyszersmind a pápát is egyszerre üsse, Nápolyban egy másik egyetemet alapított. Hogy pedig az ifjakat oda csalogassa, új és nagyobb szabadalmakat, olcsóbb tanítást, élelmezést és szállásbért eszközölt számukra. Megtiltá a nápolyi és sziciliaiaknak külföldi egyetemek látogatását sat. Ezenközben Nápoly és Sziciliának alkalmas és hasznos törvényeket adott. Kereskedés, közlekedés és ipar fölvirágoztatására mindent elkövetett. Korán tul századokkal előbb levén, a vallásos surlódások ellen hatalmasan föllépett. Általános türelmet parancsolt, megtiltá a zsidók és mohamedánok üldözését a véleménykülönbség miatt. Továbbá az ugynevezett istenítéletét, a párbajt, eltörölte, mert, úgy mond: két harcos soha sem egyenlő bátorságra, ügyességre és erőre, s így mindig az ügyesebb nyer s az ártatlan szenved. Megtiltá a heves olaszok között szokásos kések és török hordását. Továbbá törvényszerűleg meg volt határozva, mennyit követelhet az ügyvéd védencétől, mi azt föltételezi, hogy az ügyek nyilvánosan és tudományosan tárgyalattak. Nem különben a gyógytan, gyógyszer-tár és orvosok felől is hasznosan intézkedett. Mind annyi jele II. Fridrik szellemi túlnyomóságának, valamint Olasz-hon tudományos állásának. Mindezeknek részletesebb leírása

nem ide tartozik, csak nagyságának némi ismertetéseül hozánk fel néhány adatokat életéből. Így használá ő fel a békés időket. Azonban egész uralkodása alatt csak kevés éveket szentelhetett országai belrendezésére. Éltének másik felében ismét megtornyosodtak feje fölött azon sötét fellegek, melyeket férfiasb korában oly óriási erővel tudott eloszlatni. Ismét előjöttek a régi és örökös bajok; ismét látjuk őt a pápával és az egyházzal sorompóba lépni, a lombardi városokkal nyílt csatába kelni. Leghívebb jobbágyai mint erőszakos elnyomót tekintik, leghívebb szolgálai elárulják, sőt barátja, tanácsadója s mindenható minisztere Vineis Péter is hűtlenné leszén iránta, s hogy a kehely csordultig megteljék, tulajdon fia élethalál-harcra kél ellene.

Mindez a világi történet mezejére tartozik, a mi tárgyunkkal összefüggésben áll, ezekben üszpontosúl. Henrik legidősb fia, kit még mint tíz éves gyermeket, a német ügyek élére állított, a legszerencsétlenebb neveltetésben részesült. Atyja távollétét felhasználva, annak titkos ellenségei szándékosan előmozdíták az ifjában a hajlamot. Ének, tánc, provencei dalmokok elég csábíngert nyujtának neki, s a rossz tanácsadók s nevelők egészen tévutra vezették az ifjat. Mig Bajor Lajos vezeté lépteit, tartózkodó volt, de ennek halála után a jogtalan uralomvágy elnyomá a még talán megmaradt atyai tiszteletet keblében. Bajorországot s Braunschweigit szerette volna kezére keríteni. E végett leginkább Konrád kisebb fivére iránti bosszúból, több német és olasz rendekkel szövetekezett atyja ellen. II. Fridrik minden sereg nélkül egyszerre Németországban terem, jól tudván, mikép a pénz mindent megteszen, s bízott is saját ügyében s barátjaiban. Nem csalatkozott. Megjelenése mint varázsvessző feloszlatá Henrik seregét, sez térden kért atyjától bocsánatot, mit meg is nyert. De Henriket rossz szelleme már el nem hagyá s ismétlé a lázadást. Ekkor atyja a javíthatlant elfogatja, az uralkodástól végkép megfosztja s Messina tömlöcébe csukatja, hol nem sokára 1242. meghalt. A harcias osztrák herceggel is így bánt. A hódítani akarót végre maga utasítá rendre, bevevén Bécset, hol Konrádot második fiát császárrá választatta. Ugyanazon gyűlésen Mainzban, hol Henriket a császárságtól megfosztá 1235. kibékélt régi halálos elleneivel, a már most igen gyengült Welfekkel. Megnyeré a gyermek Ottót, unoka ücscsét a magtalanul elhalt

IV. Ottónak, az által, hogy nagyobb rangban részesíté s az azzal járó jogokkal felruházá. A braunschweigi és lüneburgi Welf javakat hercegségre emelé és a leányágra is kiterjedt birodalmi hűbérnökséggel megajándékozta.

Mig Némethonban mulatott, Ezzelinó kegyetlenségével fölingerlé a lombard városokat, melyek közül néhányat szétrombolt s lakosait vad tigrisként ezrével lemészárlotta. Ezen tájban jött elő II. Fridrik. A pápa követeket küldött elibe, de elutasította s a pápát egy gúnyiratban fölhívá: mikép ügyeibe ne avatkozzék. Némethonból hozott lovagsserege élén összegyűjté táborát Nápolyból s a hűségben maradt városok polgáraiból, s ment egyenesen Majland felé 100,000-nyi seregével. Majland és a szövetség 60,000-et állított ellene. Cortenuova mellett, több havi pihenés után összeütköztek. II. Fridrik tökéletes győzelmet vón. A városok vesztlése borzasztó volt. Csak a majlandiak 10,000 vitéz polgárt vesztének részint holtakban, részint fogságban. A szent zászló, a carruccium is a győző kezébe jutott. Előkelő foglyok valának a majlandi podesta és a velencei dogának egyik fia, kit II. Fridrik felakasztatott. Ez okozá hogy Velence és Génua a pápával szorosabb frigyre léptek. Ennyi ellenségei közepett II. Fridrik Ezzelinóval szorosabban szövetekezett, leányát neki adá nőül; a majlandiakat kétségbeesésig kikészeríté. — A pápa nyilván föllépett a lombardok ügyében, s a főlebbi szövetséget megszentésit. II. Fridrik maga erejére hagyaték, de el nem csüggedve harcolt a császári méltóságért, s egyik várost a másik után ostromlá. Szárdiniát, mely sziget a szent szék tulajdona volt, elfoglalá s természetes fiának Enzinek adá, miért a pápa háromszoros átkot monda rá. II. Fridrik erre természetesen mit sem adott, folytatá hadjáratát, s midőn a pápa államát fenyegetné, ez a császár ellen keresztes hadat hirdetett. Ugyanakkor a pápa nyílt levelében az egész keresztyén Európa fejedelmei előtt II. Fridriket nemcsak a pápa és keresztyénség fő ellenségének nevezé, de olyannak, ki Mózes, Krisztust és Mohamedet a világ három csalójának nevezé sat. II. Fridrik nem maradt adós a felelettel. Különben hol a pápai vagy inkább a Welf párt volt előnyben, a kegyetlenség minden nemeit épen úgy gyakorolták mint Ezzelinó, s ebben egyik párt sem vethet másiknak szemére. Boldogtalan ország, nem volt mező, nem tér, mely vértől nem ázott, nem város, mely több-

ször le nem rontatott volna. A fanatizmusig vitt babonaság s balítélet bármily vastag homálylyal borítá is el az elmét, mégis akadtak már akkor is, kik fölvilágosodott szellemmel ítélék meg az eseményeket. A kegyes IX. Lajos francia király s testvére Róbert, kit a Gergely által letett II. Fridrik helyére császárrá kijelöltek, kinyilatkoztaták: mikép az átok alatt levő II. Fridrik sokkal jobb keresztyén a pápánál. Funk lovag 1793. II. Fridrik történetét irván meg, valamint Müller János is, a pápát mentik, s rendítlennek nevezik, míg Fridriknek kegyetlenségeit nagyítva adják elő. — Azonban tény, még pedig az írók hasonlíthatlan többsége által bebizonyított tény, mikép ha IX. Gergely akkor nem pápa, II. Fridrik egyike leendett a legnagyobb, legbölcsebb történeti személyeknek. A körülmények tevék őt azzá, a mivé lett. Mind két részről történtek embertelenségek és kegyetlenségek. Padua, Ferrara örök szenny marad a Welf városok életén. II. Fridrik, igaz, maga is áthágá halálos ellenfeléveli harca közben a mérséklettség határát és az illendőséget. A pápa gúnyiratait hasonló gúnymodorban, sőt talán túlnyomólag adá vissza. Feltűnő, mert eddig hallatlan vakmerőségnek látszék a keresztyén világ előtt, hogy azon szent személy, ki e földön Krisztus helytartójaként szokott tartatni, nagy sárkánynak, egy második Bileámnak, a sötétség fejedelmének, s végre Antikrisztusnak neveztetik.

Különben egész szerencsétlenségének fő oka volt, hogy helyzetét föl nem bírta fogni. A lombard városok szabad kifejlését, szabadságszeretétét ő lázadásnak tartotta, s míg egy részről csodálkozva bámult azon kitartáson s elkeseredten folytatott föláldozáson, melyet a városok annyi évek óta bebizonyítottak: más oldalról, magát mint törvényesen elválasztott birodalmi főt tekintvén, ki ellen amazok törvényellenére föllázadtak, elkeseredésbe hozák őt. Hozzájárult még lovagias hiúsága is, hogy a ki előtt hatalmas fejedelmek meghajlottak, néhány nyomorult város merészli őt célja kivitelében akadályoztatni. Innen, minél nagyobb volt az ellenszegülés, annál nagyobb az inger azokat meghódítani. Nem vette számításba azon erőt, mely a szabadságérti lelkesedésben foglaltatik.

II. Fridrik be nem vehetvén az erős Bresciát, abban hagyá ostromát, s helyette Toscanát foglalá el, s a pápai államokat támadá meg. Magában Rómában, nemesak megújítá

a régibb szövetséget a Frangepáni családdal, sőt még a Colonna hatalmas házzal is növelé, a pápának egyik városát a másik után elfoglalá, s Róma felé közelgett. Utját Faënz város tartóztatá föl. Fridrik mint ügyes vezér, nem akarván háta megett ily ellenséges fészket hagyni, eltökélé annak bevételét. Bámúlatos kitartással s iszonyú munkával ostromlá ő e várost nyolc egész hónapig. Midőn pénze kifogyott, minden drágaságait, aranyát, ezüstjét, ércedényeit összeolvasztatá s pénzzé vereté, s elfogyván ezen forrás is, bőrből készítettett pénzt, majd a faënzai zsákmányból visszaváltandó. 1241. végre a kimerült város megadá magát. Ez után nyitva állt útja Rómaig, mely már csaknem magában maradt. A pápa ezen szorongatott helyzetében egész Európa papságához folyamodott, s ügyét az egész keresztyénség ügyévé akarta tenni. E végből 1241. Róma egy közönséges zsinatot hirdetett, melyen különösen számított a francia papságra. II. Fridrik óvást tett az ilynemű zsinattartás ellen, s kinyilatkoztatá, mikép bármint tiszteli is a népjogokat, minden idegen papnak, ki birodalmán keresztül akarna jönni, útját meg fogja akadályoztatni. A genuaiak, mint a császár ellenei, ajánlák hajóikat az idegen papok átvivésére, de a császárhoz hű pisaiak megtámadák a genuaiakat. Hajós seregök, az azokon levő minden francia s angol bibornokokkal s püspökökkel, elfogattak. A császár addig letartóztatá foglyait, míg jónak látá. A pápa oldalánál levő bibornokok száma is igen leolvadt, megsokalván a hoszas és iszonyú versengést. IX. Gergely látván e végső reményének is meghiusulását, testben lélekben leveretve 99 éves korában halálra búsulta magát, meghalt 1242.

II. Fridrik e szerint a IX. Gergely elleni erős tusában mint győzelmes maradt a csatatéren. Jól rendezett serege ellen nem volt ki síkon megállhasson, s hatalma tetőpontján állt, megszabadulván engesztelhetlen s a mellett ügyes, ravasz ellenétől.

Az összeült bibornokok, számra csak tizen, pápaválasztáshoz fogtak. II. Fridrik két bibornokot, kik nála fogságban valának, Róma bocsátott, reménylven hogy javára fognak szavazni. IV. Celestin elválasztatása után néhány nap múlva meghalt. Most két évig nem tudtak megegyezni a bibornokok, bárha II. Fridrik, IX. Lajos s az egész keresztyénség nyugtalanul várá az eredményt és sürgeté a szoron-

gatott választókat. Végre jul. 1243. megtörtént a választás. A genuai Sinibald Fiesco a Lavagna grófi családból, élte férfi korában lett IV. Ince név alatt pápává. Már neve mutatja, mikép eldóde szellemét öröklé, s annak elveit magáévá tevé. Előbb a császárnak szoros barátja levén, midőn neki több barátai szerencsét kívántak a választáshoz, ismervén a körülményeket és az embereket, azt válaszolá: inkább sajnálkozzatok rajtam: barátomból ellenségem leve.

II. Fridrik egész bizodalommal, mint régi barátjával kezdett azonnal békealkudozásokba ereszkedni. Azonban csakhamar meggyőződék, hogy emberismerete meg nem csalá. IV. Ince az alkudozásokat arra használá, hogy azalatt Genuába s onnan Lionba szökhessék. Itt 1245. zsinatot hirdetett, mely a császár fölött ítéletet tartson. II. Fridrik óvást tett minden ilynemű törvényszék ellen, mely világi ügyben papok által gyakoroltatik, s követséget küldött Lionba, melynek élén udvari ügynöke Suessa Thaddé állt, egy éles értelmű s ítéletű, a körülményeket ismerő, általánosan ismert törvénytudó férfiú. — Ez védelmezte urát, elméjének és tudományának egész erejével. Megmutogatván mikép a pápának nincsen joga világi törvényszéket alkotni, s még kevésbbé egy koronás főt letenni. Elragadó ékesszólása sok szemekből csalt ki könnyeket. De mind hasztalan. IV. Ince a zsinat előtt kimondá a császárra az átkot a nélkül, hogy védelmére a rendes időközöket megtartotta volna. Hogy az ítéletnek nyomadéka legyen, pápai követét Montelongo bibornokot elküldé Itáliába, hogy a Welf városoknak élére álljon s az ellenpártot mindenütt nyugtalanítsa. Maga a pápa Angolhonból kapott nagy összeg pénzzel segíté a lombard városokat, Németországban a nyugtalanságot szította, a császár kabineti titkait fondorkodva kikémlelte, s még a császár leghűségesebb szolgálait is iparkodék megvesztegetni. Magát Vineis Pétert is sükerült neki megtántorítani, annyira, hogy gyanúba vétetnék, mintha urát meg akarta volna mérgezni. Annyi bizonyos, hogy élte vége felé a császár őt fogságba téteté, hol maga magát meggyilkolá. Némethonban a mainzi érsek Siegfrid vevé magára a német Welfek s mások föllázítását. Pénzzel s más eszközökkel rávett néhány világi s egyházi főt, hogy Fridrik helyére más császárt válasszának. A thüringiai mezeigrófot Raspe Henriket végre rá ve-

vé, hogy magát megválasztassa, ki bizván a Welfek pártfogásában, fölvevé a német királyi címet is 1246.

Azonban II. Fridrik sem maradt adósa. Őt már a sok átok megedzé, nem sokat ada rájuk. Nyílt levelében muto-gatá, mikép a világi javak bírása által az egyházi hatalom és klérus megromlott, s hogy végképen el ne vesszen, az egyházat világi hatalom által kell eredeti állására visszavezetni sat. Ezen alapon elvevé birodalmában a papoktól a szabadalmazott törvényszéket, kényszeríté őket világi törvényszék előtt megjelenni, s felszólítá a többi fejedelmeket is, hogy ugyanazt cselekedjék. Különösen üldöze ő a domokos szerzetbelieket, azon kor valóságos jezsuitáit, mint a pápának vak eszközeit, kik mindenütt a császár ellen bujtogattak; ellenben pártolá a sz. Ferenc rendieket, kik a császár mellett harcoltak. A kegyes IX. Lajos francia király keleti hadjárata előtt, sajnálván az egyház ilyszerű helyzetét, megkisérté a kibékülést; azonban látván a pápának engesztelhetlen indulatát a császár ellen, felhagyott az egyezkedéssel. A mindeneket figyelemmel kísérő Fridrik ez eseményt is felhasználá maga hasznára; lefestvén Lajos előtt a pápát saját szempontjából. Ekkor barátkozott meg a két koronás fő. A ravasz Fridrik, hogy még a nemzetet is lekötölezzé magának, Ciprus szigetére s a Szentföldre nagy mennyiségű gabonát s más élelmi szereket vitetett a francia tábor számára. Mindez nem téveszté hatását. Most még csak az angolok valának a pápa mellett. Itt is győzött Fridrik körmönfont politikája. Eddig t. i. a pápa jövedelmének nagyobb részét Angolországból hozá, tudván bánni III. Henrik angol király gyávaságával. Zsarolása végre, mindenféle címek alatt, annyira ment, hogy az angol papság legvégső fokig fölingereltetett. Fridrik egy nyílt levelet küldött hozzájuk s egy teljhatalmú biztost, ki a papságot a pápától egészen elvóná. —

E közben IV. Ince sem nyugodott, minden eszközt felhasználta, hogy a keresztyén világot a császár ellen fölingerelje. 1247. Raspe Henrik a császár fiától Konrádtól véres csatában megveretvén, az ott kapott sebben 1245. meghalálozott. Helyére a pápai párt új választás útján császárrá Wilmost a hollandi grófot téteté, de a ki szintén nem sokra menvén, csak a címet bitorlá, egyébiránt szenvedőleg viselé magát. A pápa minden követ megmozdított Fridrik ellen.

Spanyol és Norvégországokba is küldött biztosokat, hogy a közvéleményt a császár ellen irányozza. Az itáliai városokat ügynökei által izgatá s tiltá a császárral kibéküléstől; sőt még Nápolyt és Sziciliát is zavará, sikerülvén neki a császár ellen őket föllázítani; mit Fridrik ugyan lecsilapított, de aközben elkövetett kegyetlensége mély seb volt alattvalóin.

Mindenütt győzött II. Fridrik, csak ott nem, hol leginkább vágyott volna. Hihetlen erőlködése s vitézsége megtört a lombard városok kitartásán. Ezek ez időszak alatt hatalmoknak legfőbb fokán álltak. II. Fridrik másfelé, a pápával, levén elfoglalva, nem állhatott folytonosan előttök. De kivülötte is elég ellenséggel kellett nekik harcolni. A pápa nem segítheté őket saját bajai miatt; ellenben egy oldalról a kegyetlen Ezzelino, más oldalról a császár két természetes fia Enzo és antiokhiai Fridrik támadák meg. Mind eredmény nélkül. Az időben, midőn Vilmos ellenesászárrá választatott, Ezzelino karja nélkül egész felső Itáliát elveszti. Mert a harc egész Itáliában dult változó szerencsével, 1247. sikerült a Welfeknek Pármát a császártól elvenni. Visszakarván venni e fontos helyet a császár, egy Vittoria nevű erősséget épített annak közelében, mely fegyver-sélelemtárgyanánt szolgált táborának. De ez sem sokáig tartott. A páрмаiak kémjük által megtudván egykor II. Fridrik távollétét, megrohanták azt, kirablák s földig ronták. A többi foglyok között kipótolhatlan veszteség éré a császárt: Suessa Thaddé is elfogatott s összekoncoltatott, s így a sors mind két nagy emberétől megfosztá. Harmadik csapás is csak hamar elérkezék. Enzo, ki a hadban ugyanazon szolgálatot tévé, melyet Vineis és Suessa a kabinétben, egy csatában elfogtattatott 24 éves korában a bolognaiak által, és semmi áron ki nem válthatá, s 23 évi fogsága után ott halt meg. Ezen csapás megtöré végre az eddig győzhetlent. Naponként kezdének szaporodni ellenei, valamint azoknak dühe. Még orgyilkosok sem hiányoztak. Hasztalan iparkodék a pápával kibékülni, hasztalan működék Európa fejedelmeit ügynek megnyerni. A sors által nyomatva, házának nem sokára bekövetkezendő bukását lelkében sejtve, de azért meg nem tört lélekkel, meghalt a valóban nagy ember 1250. IV. Ince mennyire megörült halála hírének, mutatja az, hogy ezen eseményt örömtelt kebellet hirdeté a világnak, mint

a melynek föld és ég örül, s az isteni boszúnak jelét hirdeti. II. Fridrik még halálában is hű volt tervéhez. Végrendele-
te mutatja rendületlen szilárd jellemét. Ott is feltartja bi-
rodalmának s a császári méltóságnak jogait. Megadja az
egyháznak azt a mit mindig megadott, s rendeli mikép az
egyháznak minden jogai visszaadassanak, azonban hozzá
teszi: de a birodalom szentsége és jogainak csorbúlása, va-
lamint örököseinknek s hű alattvalóinknak csonkítása nél-
kül, s azon föltétel alatt, hogy maga az egyház is visz-
szaállítsa a birodalom jogait. Manfred kedvenc fiát taren-
tumi herceggé s Itália helytartójává tevé. IV. Konrád tör-
vényes fia már előbb császárrá koronáztaték. Többi fiáról
sem felejtkezék el.

A Hohenstauffenek dicsősége eddig tartott. Itt félbe-
szakíthatnók történetünk fonalát, ha egy részről a sors já-
téka, az emberi gyarlóság s indulatnak nagy hatalma, más
részről egyes embereknek szenvedélye, szerencséje, kitar-
tása, különösen pedig egy fényes korszaknak oly tragikus
befejezése elegendő tanulmányt nem nyujtanának. Folytas-
suk tehát végig a drámát, mely részvétünket annyival inkább
megérdemli, mert saját bűnök s tévelyök nélkül történt, sőt
még az apák vétkei által sem idéztetéek elő azon keserű
gyász, mely egy fényesen uralkodó ház vég sarjadékát oly
nevezetessé tevé. Nem tölt be egy pár évtized s a földön
nem volt több Hohenstauffen életben! E kis időszakot em-
litjük még meg itt röviden.

IV. Konrád császár atyja halálakor Némethonban volt,
IV. Ince pedig még mindig Lionban, hol már megunák, s
Rómába vágyakozék. Manfred Nápoly és Szicilia helytar-
tója, hol a pápa által felbujtogatott városok neki elég gon-
dot adtak, csakhamar megmutatá mint 18 éves ifjú, hogy
atyja vére forog ereiben. Rövid idő alatt a lázadók leverve,
s a két ország teljesen birtokában valának. IV. Konrád, ki
atyjának szintén több erényeit öröklé, trónra lépésekor a
pápa mennyköveivel találkozék. Mert Ghibellin és Hohen-
stauffeni volt: elég bűn, hogy megátkoztassék; sőt IV. Ince
az atyja ellen hirdetett kereszteshadat, egyenesen ellene pa-
rancsolá. Az apa ellen ápolt gyűlölséget, minden ok nélkül
fiára vivé át. A kibékülés IV. Ince boszúszomja miatt lehet-
lenné vált. Németországot idegeneknek kinálá, s ellenesá-
zárokat tétetett. Azonkívül orgyilkosok is jelentkezének,

s Regensburgban csak alig menekedhetett meg előlük. Mind ez visszatörésre ingerlé Konrádot. Itáliába ment, hol Manfredet már egész Nápoly és Szicilia birtokában találá. De vele szigorúan bánt, s érezteté hatalmát fölötte. Megveré a pápai sereget, s ment felkészült táborával Némethonba, hogy az ellencsászárt onnan kiszorítsa; de hirtelen meghalt 1254. Manfred áll megmérgezési gyanúban. Két éves fiát Konradint azaz kis Konrádot, az utolsó Hohenstauffent, hagyá maga után, gyámúl pedig a hochbergi határgrof Berthold rendeltetének mellé. Azonban az olaszok gyűléte határtalan volt minden német iránt, s Bertholdnak le kelle csakhamar mondani a gyámságról s Manfred lépett az ügyek élére. Mihelyt ez megtörtént, IV. Ince fogadott seregével azonnal beüött Nápolyba, s mindenütt szívesen fogadtatott. Ugyanakkor hollandi Vilmos ellencsászárt is rávév hogy Berthold javait pusztítsa, minek következtében Berthold öcsésével Ottóval a pápa részére állt. Felső Itáliában is jobb fordulatot vőnek a pápa ügyei, s ott is jelentékeny keresztes sereget gyűjtött fő ellensége Manfred ellen, midőn 1254. IV. Ince hirtelen meghalt.

Most IV. Sándor lépett a pápai trónra, ép oly heves és a Hohenstauffenek iránt ellenséges indulattal. Főcélja neki is Manfred megsemmisítése volt; de ellene nem boldogúlhattott, sőt még amellé Rómából is kiűzetett. Aközben Manfred mindig tovább terjeszkedett. Már II. Fridrik egész birtokát hatalmába kerité; midőn Konradin halálát a hír alaptalanul terjeszté, ő felhasználá ezt arra, hogy magát Nápoly és Szicilia királyává választassa. Ezzelino egy csatában el-esvén, győzői közül a legfőbbek Manfred pártjára állottak a felső itáliai Ghibellin párttal. 1260. a Welfek ellen tökéletes győzedelmet aratott Manfred, miért is a pápa kényszerítve lön a békealkudozásokat megkezdeni. A föltételek közé tévé, hogy Manfred mohamedán seregeit bocsássa el; mi véget vethet az alkudozásoknak. IV. Sándor is csak hamar elhalt 1261. utóda IV. Orbán azonnal idegen seregeket hívott a gyűlölt Manfred ellen segítségül. A francia király testvérének az anjoui Károlynak, ki neje után már is a Provence urává lön, Szicilia országát örökösen átadományozá, mi által ott egy új uralkodó háznak vetteték meg alapja, egyszersmind a Hohenstauffeneknek halálos dőfés adaték. Mihelyt anjoui Károly az ajánlatot elfogadá 1262. IV. Or-

bán mint bíró Manfredet széke elibe idézteté. Természetes hogy ez meg nem jelent, sőt a forrongás nőttön nőtt. Róma s majd minden város csatahelylyé változott. E közben anjoui Károly erősen készült, s már is úgy tekinté magát mint Nápoly és Szicilia ura, s nem is halgatott mindenben a pápára. Ez utóbbira, a kereszteshadra költött pénz kizsarolása miatt az egész keresztyén papság iszonyúan fölingereltetett s szerencséje hogy még a kitörés előtt 1264. meghalt.

Ily zavarok között lépett IV. Kelemen a pápai trónra. Véget akarván e szomorú helyzetnek vetni, anjoui Károlylyal azonnal megköté a szerződést, és sietteté megjelenését; Károly most komolyan folytatá készüléteit s már 1265. Itália felé meg is indult. Manfred is készen várá a Ghibellinekek. De Károly ravaszul utját veszté, s míg Manfred az Alpesek szorosai között várá ellenfelét, már az akkor Rómában volt a francia lovagok színével s gyalog szabad harcosokkal, kiknek életmódjuk harc és zsákmány volt. Buoso Doara Ghibellin főnök árulása volt hiteles kútfők szerint oka a következő baleseményeknek. 1266. január havában csata-készen indult anjoui Károly Nápoly határa felé. Minden pénze kifogyott, a pápa már több templomot és kolostort elzálogosított s kétségbeesett. A provencai lovagok szolgálati ideje mármár lefolyt. Mindez kényszeríté Károlyt a végsőre. Manfred mohamedán s német seregével, nápolyi fegyvereseivel készen várá. De a ghibellinek el nem érkezhettek, még mindig az Alpesek körül várák Károlyt. Az eldöntő ütközet Beneventnél történt meg febr. 26. 1266. Manfred nagyatyjához méltóan harcola, mint oroszlán; ugyanazt tevék mohamedán s német vitézei. A híres francia lovagok már hátráltak, a győzelem csaknem kezében. E válságos percben elhagyák őt a gyáva nápolyiak. A csata megfordult. Új roham kezdődött. Ez megzavará seregét. Midőn minden futott, barátai neki is javaslat s kérék, de ő, én inkább, úgy mond, a csatatéren halok el, mint bujdosó s száműzött legyek, s az ellenség sűrű sorai közé vágtatott s dicsően esett el. Károly még holt teteme fölött is kegyetlenkedett. A Benevent hidjánál takaríttatá el, mert úgy mond, mint átok alatt levő rendes temetőben nincs helye. A pápa követe pedig még innen is kiásatá hulláját, s egy mély völgyben a Vezde folyó partjain elszóratá tagjait s még ekkor is megátkozá. — Azon hallatlan kegyetlenség leírása,

melylyel Károly uralkodását megkezdé s folytatá, nem ide tartozik. Egész uralkodása alatt a nápolyiak s sziciliaiak könnyei nem apadtak ki. Siraták titkon s nyíltan a mult időket s Manfredet. De Károly vas karja ellen mit sem tehettek. Még sok vérnek kelle előzőlneni, míg a torla elérkezék. Csakhamar átlátá a pápa is elhamarkodott tettét, érzé Itália, mikép a német durvasága s sügyetlensége sokkal inkább elszenvedhető mint a francia uralomvágya, kapzsisága s szívtelen hiúsága. Az olasz nemzet szíve csakhamar egyetértett titkon. Mindenek szemei most a Hohenstauffenek végső sarjadékára Konradinra valának szegezve. Ez atyja halála után nagybátyjánál a lovagias bajor Lajosnál nevekedék. Minden oldalról ostromlák, hogy jönné Itáliába öröksége átvételére. A Ghibellin párt 100,000 darab aranyat rakott össze, s elküldé Bajorhonba. Nápolyi szökevények, száműzöttek vevék körül, hogy csak mutassa meg magát s egész nemzet fölkel mellette. A tüzes, magát nagy reményekkel altató ifjú nem bírt ellentállani belső vágyának, s elfogadá a meghívást, dacára nagybátyja és édes anyja intéseinek.

Különben céljának elérésére sem mutatkozik valami fényes kilátás. A vállalatához magának sem serege sem pénze. Károly a Provence ura, Nápoly, Sziciliának királya, a francia nemesség szíve, valamint a francia király mellette; azonfelül a pápa és a Welf párt által támogatatva: vajjon mivel kecsegtethette magát? Nagybátyja segíthette volna, de ennek a cseh Ottokárral örökös háborúja volt, s a Hohenstauffenek két legnagyobb ellensége a pápa és Károly Ottokárral szövetségben valának. Konradin mégis megindult mintegy 10,000 lovassal s néhány ezer gyaloggal Itália felé, s az Alpeseken szerencsésen keresztül ért. De pénzhiány miatt seregének nagy része már Veránából visszatért. Barátja, kivel nevekedett, s ki őt szereté, a badeni Fridrik, a badeni határgrófnak Hermannak derék fia, követé őt mindvégig. Ennek anyja a babenbergi ház utósarjadéka Ausztriához jogot tartott, de Ottokár miatt ahoz nem juthatott. Ezt azért említjük itt, mert több írók őt osztrák hercegnek nevezik. Mostoha atyja a görzi gróf valamint nagybátyja, bár segíthettek volna legalább pénz dolgában rajta, e helyett elhagyák, s példájok magok után vitte seregének nagy részét. Konradin 3000-re olvadt seregével még sem csüggedt el.

Verona, Cremona, Lodi megnyiták előtte kapuikat, s pompával fogadák. Az alatt a kasztíliai Fridrik számára Sziciliát foglalá el. A badeni Fridrik pedig Pisába érkezék egy kis lovagesapattal. Károly seregének egy részét Sziciliába küldvén, a másikat Apuliában hagyá a Welfek védelmére. Ezt Konradin az Arnó folyónál tönkre veré, s most Rómaig nyitva állt útja. — Áldozunk ez utósó eseménynek egy kis részletet. Annyi nemes feláldozás és hősiesség küzdelmek után, ezen borzasztó katasztrófnak megemlézése épületes is, méltányos is. A sors iszonyú játéka hatalmasnak mutatá magát minden emberi okoskodásnál. Egyszersmind meggyőző bennünket a történet, mikép leginkább elmulasztás vagy félrelépés s vigyázatlanság ily nagy eseményeknél, előre nem látott, de bizonyos nagy következéseket szokott szülni.

A szerencsétlen ifjú Rómában látá s érzé magát a császári fény s uralkodó pompa szenderítő párnáján. Mintegy álmoképben elővarázslá dicső őseinek hatalmát s fényét. Gondolataiban merengve nagyatyja s ősei trónján képzelé magát. Fájdalom a sors csak megmutatá neki azt, de mintegy varázsvessző ütéseire minden egyszerre eltűnt, s előtte csak rom, csak pusztulás mutatkozék. Nyár közepén érkezék Rómába. Castiliai Henrik, Fridrik öccse, volt már akkor Róma parancsnoka. A pompa s fény, melylyel Róma polgárai fogadták, meghaladott minden előbbi tisztességtelt, mit pápáknak s császároknak mutattak. Férfiak, nők, válogatott hölgyek, virágkoszorúkkal ékesen kísérek a deli ifjút az utcákon végig a Kapitoliumba. Utközben egymást érik a diadalivek, melyek virágokkal, babérral, drága szőnyegekkel, függönyökkel, drága kövekkel, arany és ezüst eszközökkel valának hihetlen gazdagon megrakva. Konradin dicsőségének tetőpontján állva, császárnak képzelé magát.

Mig Konradin Rómában mulatott, frigyesei a hűségesei pisaiak Károly tengeri hadán Messina mellett teljes győzelmet vőnek, a provenceiek minden hajóit elszedék, s magát Messzinát is elfoglalják, ha a kikötőben elhírtelenkedve a hajókat meg nem égetik, melynek lángjai a városból is megemésztének néhány házat. A Károly ott levő őrsege felhasználá ez eseményt, s kihirdeté, hogy a pisaiak Messzinát porrá akarják égetni, mire a polgárok ujabban Károly részére visszaálltak. Ugyanaz nap indult ki Konradin Rómából, s kelet felé Nápolynak tartott. Tagliacozzo vagy Károly

táborhelyétől nevezve Skurkola mellett találkozott a kéttábor. Egyik sem volt számra valami kitűnő. A Konradiné valamivel több. Némelyek a Konradinét 9000-re a Károlyét 6000-re teszik; Malespini koriró szerint a német tábor 5000 cavalieri, Károlyé 3000. Majlandi krónikák Konradinnak 10,000-et adnak, egy más író pedig 16,000 equorum loricatorum. Legbizonyosabb 6000 Károlynak, 9000 Konradinnak.

Konradin seregét két fő részre osztá. Az elsőt képezék a spanyolok, vezetve kasztíliai Henrik által; lombardok gróf Lancia alatt és a tusciai pisai gróf Gerhard vezetése alatt; a második fő hadtestet a németek tevék Konradin és a badeni Fridrik vezérlése alatt.

Károly a maga seregének elrendezését Erard Valeryre bízá. Ez éppen akkor jött haza a Szentföldről, hol XI. Lajossal harcolt a hitetlenek ellen, s Palesztinában és Egyiptomban sok ideig tartózkodék. Ügyessége s vitézsége nagy hirt szerzett számára, s Károly nagy ígérek után nyeré meg seregének vezéreül. Erard ismeré a spanyolok és németek lovagi szokását s a szerint rendezé el a sereget. Kész volt a sereg egy részét feláldozni, hogy az egészet megmentse. E végből az első csatarendbe a provenciek egy részét, a lombardokat és néhány rómaiakat állítá Gauceline és L'etendart vezetése alatt; a második sorban franciák álltak, Cousance marschall alatt; a harmadika, mely egyszersmind tartalék volt, 800 válogatott lovagból állott, a királylyal és Valeryvel élőkön. Ezeket Valery a Felice hegy szűk völgyébe rejté, úgy, hogy se az ellenség sem saját tábora nem láthatá.

Károly mind két elősora a csata elején oly hevesen támadtatik meg a kasztíliaiak által, hogy az szétszórva vad futásban keresett menedéket, nyakukon lévén az üldöző kasztíliai Henrik. Károly sirt, dühöngött övéinek szaladtára, s elő akart törni, de Valery csaknem erővel tartóztatá vissza. Ha most Konradin seregét visszatartóztatja, vagy legkisebb sejtelve lett volna a lesben maradt lovagok felől, ügye nyertes, s ő ur marad. De mindnyájan abban a hitben valának, hogy egész tábora Károlynak meg van semmisítve s Cousance elestében, ki Károlyhoz hasonló természetű volt s a csatában fortélyul királyának öltözetét viselé, a királyra véltek ismerni. Gondtalanul átadák magokat az időelőtti örömek, zsákmányt szedtek össze s oszták szét egymás között;

le tévék fegyvereiket, a forró nap fáradalmaait kipihenni, vagy épen a Saltó folyójában hűsíték meg izzadságokat. Ekkor ad jelt vitézeinek Valery s oly hevesen s merészen rohant a feloszlott táborra, hogy annak ideje sem lehetett magát rendbeszedni, s még csak a saltói hidat sem volt ki védené. Konradin serege felkoncoltatott, vagy elfutott, ki merre tudott. A provençieiek üldözéséből visszatérő kasztaliai Henriknek még sikerült volna a csatát megfordítani, de Valery csele itt is győzött. Átalános futásban volt csak menekülés. Konradin és a badeni Fridrik megmenekedtek a csatából, s Róma felé vevék utjokat, hol jó fogadtatást reményltek. Azonban Róma népe mint mindig, most is a győző felé hajlott. A szökevények jónak láták titkon elhagyni a kétes jellemű várost. Astuza mellett hajóra ültek, hogy Písán keresztül Sziciliába evezhessenek, s a hadat Károly ellen ott folytathassák. Azonban az ültözet, a nyelv s némi drágaságok, melyeket pénzhány miatt beváltottak élelmiszerekért, elárulá öket. Frangepáni János Astuza ura, kinek családjával II. Fridrik császár legtöbb jót tett, s legtöbb javakkal adományozta, utánok küldé egy fölkészült hajót, s mindnyájukat elfogatta. A gazlelkű elfelejtkezvén mindenről, csak a győzőtől reménylván jutalmat, alku szerint kiadá az ártatlanokat hóhéruknak.

Károly mint éhes tigris ragadá meg martalékát, s hogy minél hamarább s biztosabban megmenekedjék örökre e félelemtől: hadi törvényszéket állított Konradin ellen, hogy embertelen tettének némi szint adjon. A bírakat maga választá Károly, de egy alacson rabszolgaelkűt, Bari Róbertet kivéven, mindnyájan ártatlannak mondák Konradint, ki saját birtokát nem rablóként, hanem teljes joggal mint örökségét jött visszafoglalni. Azonban Károlynak egy szavazat is elég volt. Nápolyban az új téren a karmeliták temploma mellett, mely a tengeröblre nyílt kilátással kecsegteté a nézőt, építék föléjjeli csendben a vérpadot. Okt. 29. Bertalan napján, 1268. kíséré a hóhér az utolsó Hohenstauffit, töméntelen nép kíséretében, a vérpadra. Hősileg elszánva magát halálra, a körülállókhoz komoly beszédet tartva, letevé fejét, melyet többé korona nem ékesített. Őt követé barátja a badeni Fridrik és még ezerenfölül minden nemből. A pápa örült e család végvesztén, de ennyire nem akará vinni a dolgot. Azonban Károly már nem sokat hajtott Rómára. A szomszéd ház

ablakából legelteté tigris szemeit a boldogtalanokon. Nincsen toll a kegyetlenséget leírni, melylyel a szegény Olaszország elborítottatott. Lakóinak egy ötöd része kivégeztetett. Franciák jöttek az olasz nemesek jószágaiba. Csak Otrantó tartományában 32 fő provencei nemes osztozott Itália vagyónán. Így tünt el a Hohenstauffeni ház.

Még 14 évig szívá az olasz vért Károly. A torla, ha későn is, elérkezett. 1282. történt a sziciliai este. A szigetet elveszté örökre. Leányágon a Hohenstauffiak birtoka lett. Károly bujában meghalt 1285.

Pálkövi Antal.

NÉPISKOLAI TANTERVJAVASLAT*).

(Vége).

VII.

Iskolafölszerelés, taneszközök, tankönyvek.

Ezen pont alatt, miután t. Árvai ur jeles tanterve e füzetekben névről névre előszámlálta a taneszközöket, melyeknél én sem kevesebbet meg nem engedhetek, sem többet nem követelhetek, némi ismétlésbe hozom ezen becses füzeteket, de csak a mennyiben azt céломhoz képest el nem kerülhetem. Legyen eltűrve! —

Az egyházközség ha komolyan akarja jövődjé reménybimbainak, a gyermekeknek, művelődését s ez által magamagának fenmaradását, virágzását: akarnia kell ennek eszközeit is. Ezen eszközök között legdrágább és legnagyobb is, a mi a többbit magába fogadja, az iskolaház. A hol ez nincs, ott a többitől szólni sem lehet, és sok gondba, fáradságba, költségbe kerül előállítás. Az iskolaházak a művelt Németországban kitűnő gonddal építtetnek, és a legcseké-

*) Lásd IV. füzet 345—376 l.

lyebb faluban is, a község díszépületeiként díszelegnek. Az iskolaház külső alakja nálunk, hol minden egyházközségnek maga erején kell fölállítani azt, a különböző anyagi erőhöz képest különböző leend; annyit azonban most is megkívánhatunk minden egyházközségtől, hogy az iskolaház a község középpontján feküdjék, világos, száraz és padolva legyen, s tágas udvara homokkal kitöltetvén a sárt ne tűrje. A mely község ennyit sem tud vagy nem akar megtenni, az nem érdemli a keresztyén egyházközség nevet. Legyen bár, hogy az iskolaház külső ábrázatja mindenütt díszes nem lehet, de kellő fölszerelésben, a taneszközökben, egyformán teljesnek kell lenni. Ezt meg kell birni minden egyházközségnek, és meg is birhatja, mert fölötte sokba nem kerül.

A tanterem mindig tiszta és száraz legyen. Ennek mulhatlan fölszereléséhez tartoznak a falonf ügő nyomtatott olvasótáblák, az állatképek, földképek, vonalozott és nem vonalozott fekete nagy táblák sat. a mint t. Árvai ur előszámlálta, s ujra előszámlálnom már fölösleges. Én itt már csak azt kívánom kiemelni, hogy az asztalok és padok mozdíthatók legyenek, hogy a terem egészben kiséperhető legyen, az asztalok és padok pedig úgy helyheztesse, hogy a tanító mindenik gyermekhez járulhasson a mikor akarja. A tanító asztala oly helyen álljon, hogy onnan mindenik tanítványát beláthassa. Az iskolaasztalon legyenek köz tintatartók nehéz ónból, hogy föl ne döntethessenek, az asztalok fiókokkal ellátva legyenek, hogy a tanulók írásainak, tollaiknak sat. helyül szolgáljanak. A terem falain körül fogasok, a gyermekek fővegei számára. Az iskolaudvar, mint mondám, elég tágas és homokos legyen, és lombos fákkal, helylyel, közzel, beültetve. Fölötte szükséges egy szín is, mely alatt esős időben is játszassanak a gyermekek, ebben volnának állítandók a főnebb említettem testgyakorlati eszközök, hogy védve legyenek a levegő és időjárás viszonyosságaitól. Mindezek természeti szükségéi az iskolának, mint testi életünknek ama három: az étel, ital álom, azért fölösleges minden további szó. „A ki a célt akarja, annak akarnia kell annak eszközeit is.“

Egy iskolaházi bútort szándékosan kihagytam, mert tartalmáról különösen kell szólanom. Ez egy szekrény, mely álljon a tanteremben, vagy ha hely nem volna, állhat a tanító szobájában is. Ezen záros szekrényben, egyéb ne-

talán lehető pedagógiai műveken kívül, melyek szerzés vagy ajándék útján jöttek, kell tartani, a mi nélkül az iskola el nem lehet, a népiskolai könyvtárt. Nélkülözhetlen darabjai ezen könyvtárnak ezek legyenek:

I. Jegyzőkönyvek. 1) Iskolai anyakönyv. Ebbe irandók, évről évre, az iskolába adott és iskolavégzett tanulók életkoruk szerint; az iskolatanítóságba lépő vagy abból kilépő tanítók.

2) Iskolai napló. Ebbe jegyzendők az iskolának fontosabb eseményei: az iskolaügyelők látogatásai, azok eredményei; a félévenkénti iskolai vizsgálatok; az iskola számára tett ajándékozások, az iskolának jobb és balsorsa sat. —

3) A tanítói napló. Ebbe a tanító maga működéseit a tanítás és fegyelem körül, jegyzi be, ide vezeti az iskolamulasztásokat, mindezeket az iskolaügyelőknek bemutatandó, s helyet adhat abba az iskola fölmerülő szükségiei felőli indítványainak, kívánságainak. Minde három könyvet a tanító irogatja be.

II. Népiskolai kézikönyvek különösen a tanító használatára: 1) Általános tanítóvezérkönyv, mely részletesen és világosan utasítást adjon az iskola vezetéséről általánosan, miként mozogjon a tanító nyomról nyomra, a tanterv realizálásában, a napirend vezetésében, reggeltől estig, az egész éven át, miként járjon el az iskolai fegyelemben, hogy tartsa élénk foglalkozásban a különböző tanosztályokat, hogy egy gyermek se legyen elhanyagolva; hogyan kedveltesse meg a gyermekekkel az iskolát, hogyan viselje magát az iskolán kívüli társalgásában, sat.

2) A vallástanítás vezérkönyve, mely minden a vallásra tartozó tantárgyak (l. a tervben) tanításmódjáról, világos és részletes utasítást, methodikát adjon.

3) A magyar nyelvtanítás vezérkönyve, mely utasítja a tanítót hogyan vezérelje a nyelvtanítást, a gondolatgyakorló leckéken elkezdve fokról fokra, osztályról osztályra, a fogalmazásokon keresztül végig.

4) A szám- és mértanítás vezérkönyve, mely a számláláson kezdve utasítsa a tanítót részletesen; ezen szak népiskolai, főnebb kijelölt határaig.

- 5) A földrajz (tanítás vezérkönyve (a szükséges képekkel).
- 6) Természetrajz (képekkel).
- 7) Vezérkönyv a természettan előadására (a szükséges kísérleti eszközökkel).
- 8) Testgyakorlattanítás vezérkönyve (ábrákkal ellátva).

9) Az előkészítő iskolások könyve, magában foglaló: szívnyemesítő kicsiny szavallatokat, aranymondásokat, ártatlan gyermek-versjátékokat, dalokat stb. Ez több példányban.

Ezen könyvek legyenek az iskola tulajdonai, a tanító rendelkezése és felelőssége alatt, melyek önképzésben hatályos eszközül szolgálhassanak. A nevezett vezérkönyvek előállítása bármilyen nehéz és költséges is, de mellőzhetlen, mert azok nélkül az iskolaügy jobbra nem fordulhat.

III. A gyermekek kezében következő könyvek és taneszközök forognak: 1) Kezdő tanostálybelieknél. Vallásstanra: bibliai történetek, számukra kiválogatva a teremtéstől Jézus Krisztus mennybemeneteléig, hanem ez mint olvasókönyv. Énekes könyv. Erkölcsi szabályok. Aranymondatok. Magyar nyelvtanra: hozzájuk illő gondolatgyakorlatokra való olvasókönyv. Egészségsszabályok. Írásra papiros és palatábla.

2) Második tanostálybelieknél. Vallásstanra: számukra kiválogatott bibliai történetek, ismét elől kezdve, hanem már ezeknek bővebben és nagyobb számban, s nem is csak a Krisztus mennybemeneteléig, hanem az apostoli cselekedetek könyvéből is kiírva. Énekeskönyv. Erkölcsi szabályok. Magyar nyelvtanra olvasókönyv, melyet közösen olvasván, a hajlításban és gondolkozásban gyakoroltatnak. Nevezetes férfiak és nők életrajza, olvasókönyv elbeszélő modorban. Egészségsszabályok, erkölcsi és illemszabályok könyve, könyvnélkülözve. Pálinka elleni olvasókönyv. Papiros, pala.

3) Harmadik tanostálybelieknél. Vallásstanra: olvasókönyvül terjedelmes bibliai történetek, ismét elülkezdve a szentkönyvben, és végig menve a szükséges válogatással. Ugyan e célra használhatni már itt a bibliát magát is, minthogy már úgy is ösmertetni kell a szentkönyv tartalmát. Énekeskönyv. Katekhizmus. Jézus Krisztus élete tüzetesen kidolgozva. Keresztyén egyháztör-

ténet (l. a tervben). — Természettani olvasókönyv különös tekintettel a babonák kiirtására, és vezérfonalúl a gyermekeknek a tanító által mutatandó kísérletekhez. Földrajzi olvasókönyv. Magyar nyelvtani olvasókönyv taglalás és gondolatgyakorlatra. Magyar és Erdélyország történetére olvasókönyv, magában foglaló az Árpádok korát. Papiros külön a diktandó, külön a gyakorlatisra, külön ismét a mapparajzolásra, irón, kréta, vonalzó, körző sat.

4) Negyedik osztálybelieknél. Vallástanra: Katekhizmus a hit és erkölcsant bevégezendő könyv nélkülszésre. Teljes bibliatörténet olvasókönyve, vagy maga a szentkönyv e célra. Az apostoli levelek tartalma könyv nélkülszésre (ez lehet a káté egy része is). Reformáció története könyv nélkülszésre (szintén lehet kátérész). Föld- és természetrajzi olvasókönyv (úti képek, népfajok). Természettani olvasókönyv (az előbbi osztály folytatása). Emberisme, egészségtan, pálinka elleni tanítás (ezek egy könyvben paragrafusok szerint kidolgozva könyv nélkülszésre). Magyar és Erdélyország története könyv nélkülszésre. Magyar nyelvtanra írálypéldány, és szavallatgyűjtemény. Papirosuk külön diktandóra, rajzra, és ezeknél már szépirásra is a szükséges szerek.

5) A konfirmálandók kátéja különösen e végre készítve.

Jegyzések: a) Nem mertem a létező iskolai könyvek közül használatra egyet is kijelölni. Maga t. Gönci ur kiválogatván és kijelölván nem kevés bajjal, a miket lehetett, azokat is csak addig ajánlja, „mig jobbak készítettnek“. (Prot. lap 7. sz.) Én is merőben „uj eget“ várok, e tekintetben „melyben lakozzék az igazság.“

b) A biblia olvastatása végett, kívánatos volna népiskolai bibliát adni ki, mely a bibliának elejétől fogva végeig, ezen célra válogatott kivonatja, anthológiája, volna, a szent szövegnek sérelme nélkül, azaz maga a szent szöveg, megtartván a fejezetek és versek eredeti számjait is, hanem az eredetiből újból fordítva, Kisbiblia, vagy Népiszkolai biblia cím alatt. Ezen iskolai könyvnek tartalma, készen van bár, azért nem kell vélni, hogy könnyű volna előállítása, mert pedagógiai mély bölcsészettel kell kiválogatni a szövegdarabokat, legfőlebb 20 ivben, és az eredetiből kell újra fordítani. Ezt a könyvet is pályázás ut-

ján kell előteremteni s annak a két mondottam tulajdonát a pályázók elébe föltételül kell kitűzni. Könnyen ráismerni, hogy ha valaki merné a meglevő fordításból csinálni az új fordítást.

c) Az énekes könyvre nézve, melyhez egy kötetben csatolandók a halotti énekek is, azt javaslanám: vékonyíttassék meg, az amugy is nem éneklendő csillagtalan zsoltárversek és a minden költői szépséget nélkülöző dicséretetek kihagyásával. Ez üdvös volna a templomban éneklő népre nézve is, mert ezen becses könyve ez által olcsóbbá is lenne. Olcsóbbá még ugy is, ha az abban most megfoghatlanúl létező hiányt új énekek által pótolandjuk. Hiányzik pedig abban konfirmációi, iskolavizsgálati sat. dicsének.

d) A figyelmes t. olvasó észre fogta venni, hogy a bejegyzett népiskolai könyveknek egy része olyan, melyet a tanulók kezébe nem adunk; ilyenek a számtan, mértan, a földrajz; más részéből pedig csak olvasókönyvet kap a tanuló; ilyenek a bibliatörténet, természetrajz, a nyelvtanhoz gondolatgyakorlati példák könyve; és csak néhány olyan tantárgyat jelöltünk ki, melyet a tanulók könyvbetéve, teljes magyarázat után, tanulnak, ilyenek a katekhizmus, Magyarország története, egészségtan, pálinkaelleni tanítás, az illető tanosztályokban. Ezen intézkedésnek, mely a jelesb iskolákban most is gyakorlatban vagyon, azon áldása leend, hogy a tanulók valódi ismeretekben gyarapodnak, mert a tanító, nem lehetvén neki, mint eddig, csupán a tanúltatás és felkérdezésnél maradni (mely rendszer mellett, eléggé tudjuk az eddigi példákból, a gyermekek inkább butulnak mint értelmesednek), mintegy fizikailag reá lesz szorítva, hogy hivatása szerint tanítson, mert ha ezt nem teszi, ugy tanítványai sem az iskolalátogatáskor sem a közvizsgálaton semmit sem tudnak felelni, mely esetben a tanító helyén meg nem állhatand. Így megszünend az eddigi butító iskolai divat, mely felette könnyű a tanítónak, de a mely mellett a szegény gyermekek könyvnélkülözve kinozzák magokat, még a számtani, föld- és természetrajzi leckékkel is. Vajha elhinnék a tanító urak, hogy akármely könnyű legyen a tankönyv szövege, még sem képes azt gyermek elméje elsajátítani ugy a hogy kell, míg annyira meg nem érti, hogy annak lényegét tulajdon szavaival kielégítőleg elmondani tudja, mely esetben aztán a könyvnélkülözés

egészen fölöslegessé lesz. Vajha oly mélyen, mint a milyen fontos pedagógiai igazság, meggyőződnenek a felől az illetők, hogy nem tudja mindazt a gyermek, a mit elmond, és hogy vannak tárgyak, melyeket a gyermekkel csak könyvből, és a mint fájdalom, igen sok helyen történik, diktálásból tanútatni, annyi mintha a gyermek épen semmit nem tanúlna. Diktálásból tanútatni! vajjon hol és kicsoda találta fel ezen irtóztató mesterséget? Vajjon meddig kell még ennek rontani ifjú népességünk természeti józan értelmét? mi okozza, hogy sokan azok közül, kik a népiskolát járták, butábbak és nehezebben tudják magokat a közbeszédben is kifejezni azoknál, kik csak a természeti önfejlődésnél hagyattak.

VIII.

Népiskolai tankönyvek előállítása.

A népiskolai tankönyvek előállítására, értvén mind a tanítók mind a tanúlok kezébe valókat, a legnagyobb és semmi áldozattól vissza nem rettenő gond fordítandó. Nagy jutalmakat kell kitűzni ezekre, hogy érdemesnek tartsák megmozdúlni a legjobb tollak, és elég időt, mert semmiféle könyvkészítés nem olyan nehéz, mint a népiskolai tankönyveké. Nehezebb sokkal ez a tudósok kezébe szánt könyvek készítésénél. A tudomány mellett még egyéb is kell ehez, a mit nem könyvekből tanúlnak. A gyermekkönyvnek rövidnek, tartalomdúsnak, világosnak és a legmagasb eszméket népszerűsítőnek kell lenni! Milyen egymást kirekesztő tulajdonok ezek! pedig egyesülniök kell a gyermekkönyvben, mert különben a könyv semmit sem ér. Ez teszi szerfölött nehézé és hoszadalmassá e munkát. Nem kell csak egy könyvhez vagy szerzőhez ragaszkodni egy szakban, nem főképen évtizedről évtizedre, mert így lehetlen volna a népiskolai irodalomnak gazdagodni s tökéletesedni. A szegénység és silányság a népiskolai irodalomban sem valami dicsó dolog. Az egyházkormány tökéletesedési elvét tagadná meg, ha így szólana: csak ezt a könyvet szabad az iskolában használni, mást nem. Teljesen elég, ha megvizsgálván a műveket, kijelöli a használhatókat, s a melyekben hamis tant fűdöz fel, vagy a modort rosznak találja, azok elöl be-

zárja az iskolák ajtait. A tan tisztaságát védni kell, de a tökéletesedésnek szabad versenytért kell nyitni, mert az ebbeli szegénységnek tulajdoníthatni most is azon szerencsétlenséget, hogy népiskolai valódi jó tankönyvet nincs honnan elővennünk, és t. G. ur minden tulzás nélkül írhatta, hogy „vannak szakok, melyekre még csak türhető könyveink sincsenek“ (Prot. Lap 7. sz.). A midőn ezen sajnos körülmény egyfelől bizonyítja, milyen eredményt hozott az eddigi iskolakönyv-előállítási mód, más felől komolyan int, hogy más módról gondolkozzunk.

Hogyan termettek eddigi iskolakönyveink? Legjobb esetben megbízott valamely tudós tanár, és az elővette az illető tudományos rendszerben kidolgozott idegen munkát, azt röviden kivonatba szorította. Mindez néhány nap munkája volt, és kész volt a száraz iskolakönyv, mely dióhéjban adta a tudósok systemáját. Innen vannak kis kátébeli theológiácskáink. Az ilyen könyvek eredményét tudjuk, hogy p. o. a gyermek a kátéből folyvást előszámlálja és tudja „mint a víz“, az Isten tulajdonságait, és szívében a vallásos érzület, a reformáció nagy elveihez való buzgó szerelem, azokért való áldozatkészség hiányzik. Így vagyunk egyéb iskolakönyveinkkel is. Legjobbnak híresztelt népiskolai természettani könyvünk is kicsiny mintájú, rövid kivonatja a tudós rendszerű természettannak, melyben nem hiányzik a természettan hasznairól s más tanok fölötti méltóságáról, becséről való száraz polemia, nem egyetlen definíció is, ott van a testek általános tulajdonainak tudós előszámlálása, a tudósoknak ez vagy amaz hipotézis felett eltérő véleményei, sőt hogy minden benne legyen, nem hiányzik olyan lecke is, mely számvetés útján magyaráztatik. Az ilyen iskolai könyvek szereplésének eredményét szintén tudjuk, de nem dicsekedünk vele; a legtöbb iskolás gyermek abból semmit meg nem tanulhat, egy kettő, a ki valamit megtanulhat, elpergeti azt teli szájjal, és a természettüneményeiből semmit meg nem ismer, és az ismeretnek üres helyét fejében babona és setétség foglalja el. És mégis vannak tudós urak, kik úgy vélekednek, hogy az a legjobb népiskolai könyv, melyben in nucleo mind megvagyon, a mit a tudósok számára megírtak! De „örülök az én szívemben e kíváncsú hirt hallván“, hogy a mi Jeruzsálemünk népiskolái megépülnek, mert azoknak virágzásáról nemcsak gondolkoz-

nak, hanem azt komolyan munkába is vették. A négy egyházkerület egyesülten gondja alá vette az ügyet. Egyéb javítások között fő fontosságúnak van elismerve és kimondva a népiskolai könyvek készítettése, és nemcsak hogy a pályázás módja állíttatott föl elvül, hanem az is, hogy az e módon nyert könyvek is, más jobbak állandván elő, ezeknek fogják engedni helyöket. Arany elvek! melyek általános nézet szerint, csak természetbeli aranyok által nyerhetnek életet, t. i. aranyokat kitűző pályázás útján. Való, hogy a mindenhatóság olyan tulajdon napjainkban, melyet sokan az aranyban imádnak; de mi, ha volnának is gazdag aranybányáink, számtalan sok szükségünk levén, még sem gazdálkodnánk rosszúl, kimélvén az aranyakat, és az iskolai könyvek előállítására más utat keresvén. Hogyan? talán feladjuk a pályázás elvét? Nem semmi aranyért! hanem vagyon az arannak olyan aequivalense, mely által a szerzők csak úgy, sőt jobban megjutalmazhatók, mintha természetbeli aranyokkal tiszteltetnek meg. Jobban? Igenis jobban, ha igaz, a mint mondják, hogy a megkoszorúzott pályaművek szerzőinek, a nyert aranyok díjában, a munkához való tulajdoni jogot át kell engedniök. Hagyják meg a szerzőnél a tulajdoni jogot, bizonyos meghatározandó ideig, és ez legyen a pályázat útján elfogadott műnek jutalma. Ez az aranyokat is meggazdálkodná, jobban is megjutalmazná a szerzőket az aranyoknál, melyek díjában a tulajdoni jogtól el kell esniök. Hallom az ellenvetést, és jövök a felelettel! Ugy van! az iskolai hatóságnak kötelessége gondoskodni, hogy a népiskolai könyvek lehető legolesőbbak legyenek, és sem a szerzők sem a könyvárosok nyerésszedési önkényének ezen ügy ki ne tétessék. Ezt el lehet kerülni, ha az iskolai hatóság meghatározza a méltányos és legolesőbb árt, mennyinél drágábban ennyi vagy annyi ívből álló iskolai könyvet árulni nem lehet. Attól félni nincs ok, hogy a szerzők ezen határozatnak nem hódolnak, mert az iskolai hatóságnak mindig hatalmában van az ilyen szerzőt könyveivel együtt magának hagyni, és könyvet venni föl. Szabad verseny elve mellett ugyanis a népiskolai irodalom, hívatott írók föllépése által, gazdaggá válik és az iskolai hatóságnak a válogatásra szabad utat nyitand ama joga, mely szerint maga jelöli ki a használható könyveket. Ha a szerző pályakoszorút nyervén tulajdoni jogát a

műre nézve átengedi, ahhoz neki természetesen joga van, és „volenti non fit injuria“, de attól lehet és kell félni, hogy nem lehetvén eléggé jutalmazó a kihirdetett díj, csak csekély tehetségek lépnek a pályatérre, és a bíráló választmány csekély művek közül kénytelen választani, s népiskolai irodalmunk a szegénység és meddőség bajaiból soha föl nem üdülhet, mert a legtehetségesebb tollak meg nem mozdulnak ez ügyben, hanem háládatosabb munkához látnak, mely mellett tulajdoni joguk illetetlen marad. Tulajdoni joguk! mely a polgári törvények által épen úgy van biztosítva, mint a ház, szántóföld stb. vagyonhoz való tulajdoni jog. A legeszeleyesb és legbülesebb gazdálkodási elv lehető legkevesebb költséggel minél több jót nyerni. Ilyennek mutatkozik, már csak a mondottakból is, az általam véleményezett eljárás. De vannak még fontosabb tekintetek is.

Kimondva levén ama másik elv is, hogy a bár egyszer elfogadott iskolai könyvnek nem leendő örökös joga az iskolában, ez által biztosítva lesz a iskolai könyvek tökéletesítése, mert a használatban levő könyvnek szerzője mintegy biztosítva lesz művét szüntelen jobbítani, tökéletesíteni, nehogy más jobb által leszorítottassék. A mit már ezen elv fölállításával által jobb kézzel adunk az iskolaügynek, azt a tulajdoni jognak megszerzése által, balkézzel visszavettük, sőt annál többet is, mert a szerzőnek nem levén többé joga könyveihez, három igen nagy baj áll elő: 1) a szerző sorsára hagyja művét, nem tökéletesíti; 2) az iskolai hatóság, a jutalmazás által megvett jogott, minél tovább hasznosítandó, azt az iskolában hagyja, hogy ne kelljen új meg új pályadíjakkal költekezni; 3) más írók, kik hivatással bírnának népiskolai könyvek készítésére, nem lépnek föl újabb művekkel, tudván hogy van, olyan a milyen, könyv az iskolában, melynek bármilyen jobbal való kicserélésére, több évekig, nincsen kilátás. Nem vagyok megfogadva az írók jogvédőjeül, és nem is az ők, hanem az iskolaügy érdekében írók, de méltóztassanak meglátolni a magasabb és alsóbb érdekeket, kik ez ügyben határozni és rendelkezni hivatva vannak, mert a kijelöltem három nagy baj egyenként is elég volna az iskolai könyvek tökéletesítését meggátolni, pedig kétleni nem lehet, hogy a három egyesülten állandana elő a szerzők tulajdoni jogának átvétele által. Hogy a

népiskolai könyveknek évről évre jobbítás, tökéletesítés szükséges, ezt, úgy vélem, senki sem tagadja, és már csak ez is arra int, hogy a szerzőkkel ne végezzen, egyszer mindenkorra, az iskolai hatóság, magához sajátítván a tulajdon jogot, hanem azt nálok hagyván, egy felől lehetlenítse a könyvnek tulságos árt szabni; más felől hagyja őket arról elmélkedni: vajjon meddig leend a könyv iskolai használatban, ha az kiadásról kiadásra folyvást nem jobbítatik, nem tökéletesítettik. Én is elmélkedését kérem a t. olvasónak ezen felette fontos tárgyra nézve, mely körül az egész népiskolai ügy mintegy sarkai körül fordul meg. Bár eget, földet mozgásba hozzunk is, azaz bár minden anyagi és szellemi kincünket, erőnket áldozzuk is népiskola ügyünk reformjára: még sem állíthatunk minden iskolába olyan tanítót, a ki saját szellemi kincstárából kipótolja, helyre üsse az iskolai könyvek szegénységét, ezért kell főfő gondunkat a népiskolai könyvek előteremtésére fordítani, és éber figyelemmel kísérni, hogy azok folyton folyvást tökéletesedjenek, hogy így azokban a középszerű tanító tehetségek is, a nagyobb rész pedig mindig ilyen leend, biztos utasítást, vezérletet, világosságot, az ismeretek gazdag forrását találhassák föl. Nézeteim ellen lehet egy vagy más észrevétele a tárgyavatott t. olvasónak, de abban bizonyosan valamennyien egyetértünk, hogy ez egy oly fellette fontos ügy, melyet, minekelőtte véglegesen elhatároztatnék, minden szempontból jól meg kell vizsgálni, s azután határozni el, és cselekedni a nagy apostolamata tanítása szerint „mindeneket megvizsgáljatok és a mi jó, azt megtartsátok“. Ettől indítatva irtam le ide e kérdés felőli nézeteimet, és már tovább sietek. —

IX.

Népiskolai nevelés.

Az iskolai nevelés elveiről s azok alkalmazásáról szólni, tulajdonképen, itt a szoros értelemben vett tantervjavaslatban nincsen helyén, mert itt nem a tanítókhöz, hanem az iskolaszervezőkhöz szólunk. A preparandiák dolga a nevelésben teljesen kiképezni a leendő tanítókat, a tanító választók hivatása, csak olyan tanítót hívni meg, kinek ebbeli

kiképzettségéről, kétségtelen próba után, meggyőződve, és az így megválasztott tanítóknak nagy és szent kötelessége, ebben magokat ezután is a gyakorlat, tanítói értekezlet, az eléjük adandó „általános tanító vezérkönyv“ és egyéb pedagógiai művek által szüntelen tökéletesíteni. Legyen szabad azonban itt is, az ügy fontos voltáért, egy két vonást az iskolás gyermekek erkülesi neveléséről előhoznom.

Ismételni nem akarom azokat, a melyeket t. Árvai ur e lapokban közlött jeles tervezetében, e pontra nézve is, C alatt, nagy pedagógiai avatottsággal megírt. Olvassák meg a t. tanító urak azokat újra meg újra, boldognak, megkoszorúzendónak vallom azt a tanítót, ki az ott felhozott vonásokban saját iskolájára ismer. Nem szabad azon ismertető jegyekből a jól vezetett iskolában és gyermekekben egynek is hiányzani. Ott a gyermekkerények vannak kijelölve, én itt, hogy a képnek árnya is legyen, a gyermekbűnököt akarom kijelölni, hanem csak röviden, általánosságban, mert már mondán, hogy ez szorosan ide nem tartozik, csak mivel az erkülesi nevelés főcélja népiskoláinknak, azért szabad ennek is itt egy két szót szentelni.

Az iskolában fölmerülő gyermekbűnök ezek: engedetlenség, önzés, irigység, árulkodás, boszúvágy, verekedés, harag, alattomoság, hazugság, és ennek testvére a lopás. Nem azért nevezem ezeket gyermekbűnöknek, mintha csekély következésűek volnának, mert kihatnak ezek a gyermeknek egész életére, ki a társadalmi közéletre, hanem azért, mivel mindezen bűnök a gyermekek között is megjelennek, bizonyságul, hogy e gyarló földön, még a gyermekek sem angyalok többé! Egy tekintetre látszik, hogy a nevezett bűnök épen azok, melyek az emberi életnek, a családnak, a községnek, a népnek boldogságát dülják föl. Nem ok nélkül mondják, hogy az élet egy iskola, de méltán mondhatjuk azt is, hogy a gyermekiskola egy kis mintaképe az egyéni életnek és a társadalmi közéletnek, mert ezekben épen ama bűnök gátolják, hogy a földi élet ne legyen paradicsom, melyeknek kezdő csiráit már az iskolában látjuk. Nincsen olyan a társadalmi közélet boldogságát romboló bűn, melyről meg ne lehetne mutatni, hogy a gyermekkorban és mely módon veszi fogantatását. Csak lassan nő és erősödik az óriáskigyóvá, s véteksulya a nevelésbeli hanyagságra esik vissza. Ha meg-

gondoljuk, hogy a nevelésnek célszerűen és lélektani alapon való éber vezetése által ama bűnöket csirájokban el lehet fojtani: azonnal kitűnik, milyen fontos helyet foglalnak el a nevelők, a tanítók a társadalomban, milyen dicső hivatása van egy iskolatanítónak! Az iskolatanítókat ennélfogva akkor tarthatjuk hivatásaikra teljesen kiképzetteknek, ha nemcsak a tanítás mesterségét tudják, hanem értik és tudják: milyen eszközök által, mely módon kell és lehet ama gyermekbűnöknek elejét venni, hogy csirát ne hajtsanak, s ha ez nem sikerül, hogyan kell azon csirákat kigyomlálni, és ha ez is későn volna: miként kell a megnőtt szenvedélyt kiirtani? Ezek a fokozatok, melyek itt előfordulnak, és mindenikre nézve, a különböző bűnökhöz képest, különbözőnek kell lenni a gyógymodornak is, sőt a mi jól megjegyzendő, a gyermeknek egyéni érzülete, vérmérséklete, hajlama, szenvedélyei, mindannyi módosítását követelik az ebbeli eljárásnak. Hic labor, hoc opus!

A gyermekbűnök irtogatásának legbiztosb módszere a tanítónak lelköismeretes pontossága a fölállított tanrend megtartásában, továbbá annak példányul szolgálható igazmondósága, vallásossága és a fenyíték körül atyai szelídsége és bölcsesége. Ezen tulajdonok nélkül a tanító a gyermekek titkos nevetségének tárgya, s rájuk legkisebb hatást sem gyakorolhat, ha pedig ama tulajdonokat bírja, csaknem ragadhatja a jóra tanítványait. Ezek a tulajdonok a mint egy felől a tanítónak az egész egyházközség becsülését, tiszteletét, szeretetét megszerzik: úgy más felől tanítványait a bizalom, ragaszkodás, szeretet kapcsaival fűzik hozzá. Ekkor lesz, hogy a gyermekek örömet mennek az iskolába, és hogy a tanítót terhes munkája sok gyönyörrel fogja jutalmazni, és valódi értelemben elmondhatja: az én igám gyönyörűsége, az én terhem könnyű. Az iskolában fölföltűnő bűnök találják mindig ébren a tanítónak bölcsességét, atyai szelíd szeretetét! Ezen két mennyei szikra fényénél legbiztosb és legáldásosb sikerrel gyomlál, irt és javít. Ezek nélkül javítani akarva és legjobb szándékával is csak rombol és pusztít a gyermekérzelem világában. Ha egy bűnt észrevett, még sok fokozat van addig, míg a legvégső eszközhöz, a büntetéshez, kell folyamodnia. Fölségesen írja t. Árvai ur: „mennél több ízben fordul elé a szí-

gorú fegyelmi eljárás, annál hitványabb az iskola és tanító". (SPF. 233. lap).

A fenyíték és büntetés a gyermekjavításnak legvégső, azaz csak ha más egyébbel nem boldogúlhatni, kénytelen és fájdalmas szükségből előveendő eszköze. A mit főlebb a szerda és szombat délutánokról írtam, az vigyen főszerepet a fenyíték és büntetés körüli eljárásban. Ha a tanító bölcse és igazságosan gyakorolja az ott megírtam fenyítéket, és a mulasztó, hanyag vagy épen erkölcsileg vétkezett gyermekeket a játék örömeitől elfogja, úgy mind inkább fog ritkúlni a szigorú fenyíték, és érzékenyebb büntetés szüksége, sőt azt is várhatja, hogy meg is szűnik. Ez aztán legdicsőbb diadala a tanítónak. Tévednek, kik azt vélik, hogy a gyermeket büntetés nélkül lehet nevelni. Hanem megcsirathatlan és kárpótolhatlan erkölcsi veszélynek teszik ki viszont a gyermeket azok, kik a büntetést rosztul alkalmazák. Fő szempont alá jön minden gyermeknek egyénisége. Azért minden nevelés elleni eljárás volna, a népiskolák számára, mint a hogy történik pedig, a bűnesetekről egy kis büntető codexet szerkesztetni és megállítani: ennek a bűnnek ez, annak meg az a büntetése. A kik így gondolkoznak, a népiskolák rendeltetése és a gyermekek erkölcsi nevelése felől, azok valóban nem tudják mit cselekesznek, s csupán csak ez okból lehet nekik megbocsátni. Hanem kérem alázatosan, ha bár nem tudásból is, veszélynek tesszük ki jó szándékú intézkedéseink által a gyermekek erkölcsi állapotját, érzületének, gondolkozás módjának idomulását, az már aztán mégis rémületes dolog! A szegény gyermekre nézve tökéletesen egyre megy akár jó, akár roszt szándékból csinálunk rontó intézkedéseket, mert mindenik által csak megromtjuk, és ő, a szerencsétlen áldozat, viseli annak előre beláthatlan következéseit és súlyát. A ki ez ügyben határozni merészel, az könyörögje a szentlélek világosságát, és meglassa mit cselekszik. Lássunk egy példát. Álljon teszem a népiskolai büntető kódexszben: a lopás ennyi vagy annyi vesszőütéssel büntettetik. Hogy a lopás bűne előfordúl a gyermekiskolában is, az tudjuk; de tudni kell azt is, hogy a gyermek e büntet elkövetvén sem tudja tulajdonképen átgondolni és elmélni annak erkölcsileg sötét voltát és ha valamit elsajátít, azt kíváncsiságból, nem romlottságból teszi; teszi a nélkül, hogy tiszta fogalma volna az enyém

és tiedről. Lehet-e észszerűleg büntetésnek helye, a hol nincsen imputáció? De hagyjuk ezt, hanem lássuk meg, hogy ha a lopás mivoltát még nem értő gyermeket, midőn az valamit kíváncsiságának ellent nem állhatva eltulajdonított, keményen és vesszővel fenytjük, az leend-e ennek következése, hogy többé a másét el nem veszi? Nem, hanem legtöbb esetben az, hogy a gyermeknek eddig még illetlen gyöngéd érzete, szemérme soha többé ki nem köszörülhető csorbát kap, figyelmeznikezd a lopás mivoltára, és máskor gondja lesz úgy lopni, hogy észre ne vegyék. Kell-e ennél bizonyosabb örvény a szerencsétlen gyermek teljes romlására? A bölcs tanító nem a vesszőhöz nyul, a kis tolvajt megjobbítandó, még sok van a vesszőig! azért mindenek előtt, az ilyen gyermekkel megérteti atyai szelídséggel, hogy az, a kitől valamit elvett, búsul és gyötrődik kára fölött, és hogy neki, a kis tolvajnak is, milyen rossz esnék, ha egy másik neki valamely kedves portékáját ellopná. A tanító, a ki élénk és szivreható beszélő tehetséggel bír, ilyenkor mint a lágy viaszt, úgy forgathatja a gyermek szívét, mindenik gyermek szívét, mert az egyik sincs úgy megromolva, hogy érzületének, lelkiületének jó irányt ne lehetne adni. Ellenben ha a tanító a gyermeket, a mint mondják, mert én annak nem tartom, lopáson kapván, mindjárt rá kiált: te tolvaj! minek loptad el? te belőled bitófára való zshivány lesz, sat. úgy bizonyos lehet benne a tanító, hogy ő, a maga részéről, mindent megtett arra, hogy a gyermek felől való rémjósata beteljesedjék, és ha abból nem lesz később zshivány, különös szerencsés körülményeknek köszönhető. Semmi büntető kódexsz tehát a népiskoláknak, mert e részben mindent a tanító bölcseségére és a gyermekek egyéniségéhez képest való eljárásra kell bízni. Az iskolai felsőség e részben egyebet ne tegyen mint azt, hogy az iskolatanítók teljesen képzetten állíttassanak az iskolába, és bízza meg őket a fenytékre nézve is, erős törvényül irván elejükbe, hogy a vesszőfenytékhez csak minden egyéb eszközök sikertelensége esetében, és ne az iskola szemeláttára, nyuljanak; s az ilyen eseteket indokolva naplóba vezessék, az iskolavizsgáló felsőségnek a látogatáskor bemutatandók. Ezzel összefüggésben adassék a tanítók elé törvényül,

hogy a testi büntetéssel való visszaélés, a körülményekhez képest, megintést és ismételt megintés után, a tanítói állástól való kérlelhetlen elmozdítást vonandja maga után.

A büntetésnek ellentéte a jutalom, mely azonban hasonlít amához abban, hogy ez által is fölülte nagy rontást lehet tenni a gyermekek lelkületében. Az iskolai jutalmak többféle nemei közül én csak azoknak nyitnám meg a népiskolák ajtait, melyek erkölcsi becsüknél fogva hatnak a lélekre, és a gyermek érzületének, jellemének nemesítésére hatályosan befolyanak. Tanító levén oda törekedném, hogy tanítványom előtt legfőbb jutalom azon önértzet legyen, hogy ő jámbor magaviseletével, engedelmességével, szorgalmával szeretetemre érdemessé tette magát, és azt bírja is. Az ember önző és nagyravágyó levén az eredeti bűnnél fogva, ápolja e bűnüket a gyermekekben, őt a nyereség mozgatván, azt hiszi, hogy a gyermeket is anyagi jutalommal kell buzdítani a jóra. Szerencsétlen eltévelyedés! Számtalan erkölcsi rosznak forrása, épen onnan fakad ki, hogy az iskolás gyermekeket anyagi jutalommal buzdítjuk. Még esztelenebb pedig ennél is, a mi sok helyütt szokásban van, hogy a gyermek mellére fényes pléh csillagot tűznek némely oktan tanítók. Így rombolják le szívében még korán a keresztyén erények ama szép virágát, az alázatosságot, így táplálják a kevélységet, a nagyralátást. És ezt a tanítók, a nevelők teszik! Ha adni akartok valamit az iskolásoknak, ám adjatok, de soha sem jutalomképen és soha sem pénzt, hanem iskolapártolásképen iskolai taneszközöket, írószereket, földabroszokat, és mindig a tanító kezén keresztül, a jó gyermekeknek; a tanító pedig soha se tüntesse ki az elméleti tehetséget kirekesztőleg, hanem csak azon esetben, ha engedelmességgel, jó magaviselettel, szorgalommal vagy párosúlva. Fölülte kívánatos volna, és az iskola népességét nevelné, ha a legszegényebb szülék gyermekeinek, kik meztelenségök miatt nem adhatnak iskolába, valami téli ruhafélét, jelesen csizmát lehetne szerezni, és a mely iskolának lelkesült előjárói leendének, azok ezt könnyen meg is szerezhetik. Ők fogják tudni azon ut módokat, melyek által erre forrásokat lehet megnyitni. Az iskolákra felügyelni nemcsak azt teszi, hogy azokat meglátogassuk, hanem hogy annak bajait elhárítsuk.

X.

Népiskolai felügyelet.

A felügyelet olyan szükséges a népiskoláknak, mint a fedél az épületnek. Valamint a fedélnek az a rendeltetése, hogy az épületet az időjárás viszontagságaitól, leomlástól sat. megvédje, úgy a népiskolai felügyeletnek hivatása mindazon bajokat, melyek miatt az iskolai tanulás rosszúl menne vagy fönakadna, a népiskola megnépetlenülne sat. éber őrködéssel megelőzi, vagy ha a baj észrevétlen fölmerült, legnagyobb sietséggel, meleg ügyszeretettel és biztos tárgyavatottsággal elhárítani. Innen látható, hogy azokban, kikre a népiskola sorsa, felügyelés tekintetében, bízandó, három lényeges tulajdonságot kell keresni. Ezek a tevékenység, tárgyavatottság, ügyszeretet. A ki ily tulajdonok hiányában népiskolai felügyeleti kötelességet veend magára, azt az iskola ellenségének tarthatjuk, és távol tartandó az iskolaügybe való befolyástól.

A népiskolai felügyelet alakításában fő szempontnak kell lenni, hogy képviselve és részesítve legyenek benne egyházi hatóságunk minden fokozatai. Ezen szempontból kiindulva formulázta t. G ö n e y ur a népiskolai felügyelettel megbízandó választmányokat, általam már többször felhozott népiskolai tervezetében. (Prot. Lap 12. sz. 281—282 h.) Javaslatának főérdeme az, hogy minden felügyeleti elemet fölkarolt, semmit el nem hagyott. Ezen javaslatnak lényegét elfogadandónak vallom, hanem a kivitelnek, a sikernek érdekében egyszerűsíteni kívánnám azt a sok ülésezést, jegyzőkönyvvivést és jövésmenést. Ha lehetséges volna olyan választmányi tagokat állítani, kiknek az iskolaügyön kívül egyéb hivatásuk nem volna, akkor nem lenne semmi baj. De az iskolafelügyelésből élni nem lehetvén, száz egyház között legfőlebb egy párban választhatunk olyan bizottmányi tagokat, kik 2—3 hónaponként a szomszéd egyházközségekben iskolát látogatni, ülésezni, jegyzőkönyvet vezetni pontosan megjelenjenek, s ezen kívül évenként négyszer az egyházmegyei iskolai főválasztmányi ülésekben részt vegyenek. Ezeket pedig mind tenniük kellene a t. G. ur tervezete szerint. Milyen kilátásunk lehet az ilyen intézkedés életé-

hez, mutatja az, hogy sok helyütt a megválasztott egyházmegyei ülnökök annyira sem vehetők, hogy székfoglalásra, levén pedig évenként csak egy gyűlés, az egyházmegyei gyűlésen megjelenjenek. Ez magában is nagy baj, nem is említvén az előfogati és egyéb bajokat. Ott lehet aztán a szép tantervezetnek folyton folyó logikai rende, ha az élet, mint olyan sokszor, itt is kineveti a logikát!

Sokkal nagyobb sikert ígérőnek és egyszerűbb voltaért gyakorlatibbnak találom azon népiskolafelügyeleti tervezetet, mely a t. Antalfi János ur közléséből, („Néptanítók könyve“ Szeberényi Lajos. Harmadik kötet VI. füzet. 1857. 360—362. l.) ismerek; mivel azonban a t. G. ur javaslata ennél jobban fölkarolta az iskolafelügyelet minden lehető elemeit, tehát azt mondanám: szedjük föl a t. G. ur javaslatának minden elemeit, és az utóbbi tervezetből azt, mi egyszerűsége által ajánlkozik, és így a kettőből állítsuk össze a népiskolaügyeleti testületet. Ebből lenne aztán:

1.) Egyházközségi iskola bizottmány. Tagjai a lelkész és az iskolaügyét szíven viselő egy vagy két intelligens egyháztags. Tartanak 15 naponként egy értekezletet az iskolaügyben, a tanítóval egyetértésben, ki itt nem szenvedőlegesen mint alatlévő, hanem mint közremunkáló működjek. Ez a bizottmány, a mondott értekezleten kívül, minden hónapban egyszer az iskolát meglátogatja, az iskolai minden gondolható állapotokról tudomást szerzendő hónapról hónapra jegyző könyvbe vezeti tapasztalatait, határozatait; azokat részint maga eligazítja végképen részint feljebb jelenti. Följelenti azokat is, a miket eligazított.

(Jegyzés. Ez a bizottmány mind a két felhozta javaslatban megvan; t. G. ur hetenként javasolja az értekezletet, én úgy vélem: elég 15 naponként; önként értetvén, hogy ezen kívül, szükség esetén, annyiszor mennyiszor összeüljenek. Ezen egyházközségi bizottmányok a t. G. ur javaslata szerint 2—3 hónapban, az egymáshoz közel fekvő 4—5 egyházakban, sorban összeülnének választmányi értekezletben 2—3 hónaponként, az iskolát meglátogatván. E szerint tehát minden egyházközségi bizottmány, maga iskoláján kívül 4—5 szomszéd egyháziskoláját évenként 4 vagy 6-szor meglátogatná, bajait igazítná, jegyzőkönyvbe vezetné! Erről mondom én, hogy bár rossz nem volna, de létesít-

hetlen, e helyett javaslom a következő 2 sz. alatti bizottmányt, mely könnyebben valósulható s még is azt a dolgot végzi el.)

2.) Egyházmegyei iskolai körlátogató bizottmányok. Hat, vagy nyolc egyház községre, egy bizottmány, két vagy három tagból, kinevezve vagy is választva az egyház megyei gyűlés által, lelkészek, világiak és tanítókból. Ezek látogatnák három hónaponként a hatáskörükbe irt iskolákat, számba veendők azoknak szellemi és anyagi állapotát, bajait, tanítók naplóit, iskolai jegyzőkönyveket, és azokról, akár elintézhetik véglegesen akár nem, jegyzőkönyvet visznek, a következő 3 sz. a. választmányhoz.

3) Egyházmegyei iskolai választmány, melyet az egyházmegyei gyűlés választás útján nevez ki 5 vagy 7 tagból, kik viszont vegyesen lelkészek, világiak és kitűnő tanítókból állítandók össze. Ez üljön össze évenként háromszor az egyházmegye különböző helyein, az előbbi szám alatti bizottmányoktól számot veendő, valamennyi egyházmegyei iskolák állapotjáról tudomást szerzendő, a bajokat orvoslandó vagy főlebb terjesztendő. Ez az egyházmegye organuma, ettől veszen az tudósítást az iskolák felől, és ez által hajtattja végre intézkedéseit, határozatait.

4) Szuperintendenciális népiskolai főválasztmány, az egyházkerület által lelkészek, világiak és tanárokból választandó 9 vagy 11 tagból. Ez organuma az egyházkerületi gyűlésnek, az elé indítványokat, javaslatokat terjeszt. A preparandiával folytonos érintkezésben állván, annak igazgató tanárával, ki tagtárs is legyen, egyetértésben, kiválogatja és ajánlja a tanítójelölteket. Ezen szup. főválasztmánytól veszi az egyházkerületi gyűlés, s illetőleg a szuperintendenciális közigazgatás, az egyetemes iskolai állapotok hű kimutatását, folyását, történetét, és intézkedik főigazgatói és rendelkezési jogánál s kötelességénél fogva az egyetemes egyházkerületi népiskolaügyben, sérthetetlen tiszteletben tartván és tartatván ő es. k. felségének legmagasabb főfelügyeleti jogát. „Jus supremæ inspectionis“ 1791. §. 26.

Hosszabbíthatnám tervjavaslatomat a tanítóválasztás, elmozdítás, iskola megnépesítés felőli nézeteimmal, de a föl-

állítandó népiskola felügyelő hatóságok elintézendik ezeket, hiszen épen e végre állíttatnak föl. Egyébiránt minél jobb lesz a tanító, annál népesebbé leend az iskola, és annál kevesebb teendője lesz a felügyelő és igazgató választmányoknak. Az egész népiskolaügynek középponti napja a tanító, ha ez olyan, a milyennek lenni kell, minden jól menend; ha pedig a tanító magasztos hivatását sem nem érti, sem nem szereti, úgy elsötétül az egész iskola, dacára a legtökéleteseb tantervnek és a legéberebb felügyeletnek. Minden erőt, áldozatot, lelkesedést arra kell fordítani, hogy a tanítók a szónak teljes értelmében jók legyenek, és hogy a tanítói állás a jó tanítókhoz méltóvá s előttök becsessé legyen. És ha mindezek után is leend olyan tanító, a ki a szülék és iskolafelügyelőknek benne helyzett bizalmát meghiusítaná, ahhoz kérelhetlenül így kell szólni: barátom „szánts, vess és hagyd másnak a tudományt.“

Baló Bénjámín.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÜTFÖK.

Adatok a miskolci ref. egyház történetéhez.

(Második közlés.)

A miskolci ref. egyház kormányzását 1735. évig a városi tanács vezette. Innen van, hogy az ezen időt megelőző korszak történetére vonatkozó adatok a városi levéltárban találtatnak föl.

Az egyházi levéltárban levő jegyzőkönyvek első kötetének első sorai következőleg vannak:

Anno 1735. die 28. decembris, nemes Miskolc városa magistratusának u. m. főbírájának és hites tanácsának az bevett rendtartás szerint practicálni szokott elválasztások iránt electoria székertartván, a midőn több súlyos dolgai és mostani circumstantiái között legterhesebb és szükségesebb requisitumának találta volna azt, hogy maga magistratusa (ki is ekkoráig mind külső, mind belső moderatiókat vállain viselt) sok világi foglalatosságai miatt szent ecclesiánk occurrállható dolgainak folytatására és közelebb iskolánk építtetése körül kívántató vigyázásokra magánosan nem érkezhetnék, erre nézve tetszett vala említett B. városnak nemes ecclesia részéről való inspectióknak okáért felállítani egy curatoriale consistoriumot, melynek praeseseül és főcuratoraul tek. nzetes Márkusfalusi Márjássy László uramat, a latere ő klme mellé curátoroknak tek. nzetes és vitélő Szepessy István, Nagy András, Bóldizsár Zsigmond, Óvári István nraimékat, ugy miskolci főbíró uram nzetes Kozári György és első tanács Váczi András uraimékat, nem különben városunk előkelő tagjai közül nzetes Zsóri György uramat és Varga Mihály uramat, vicecurátorul Lovas Szabó István uramat denominálni, attribuálván ezen nemes consistoriumnak oly activitást, hogy

*) Lásd II. f. 293. lap.

valamiket jó lelkiisméretnek regulája szerint, szent ecclesiánk külső igazgatásában hasznosnak és előmenetelesnek lenni adinvenialand, mindazokat maga factumának agnoscalván pro ratis et vigorosis existimálni fogja“.

Lelkészek voltak: Csáji Márton és Jánosi György.

1736. jan. 30-án tartott consistoriumból a jegyzőkönyvben e szavak találatnak:

„A copulálandó személyeknek kihirdetések hogy meglegyen ex cathedra, helyesnek agnoscaltatik, eleibe adván az gyülekezetnek, minemű végekre legyen szükség“.

A dőledezni kezdett iskolát 1735. az egyház minden felsőbb helyre tett jelentés nélkül újra építeni kezdvén, annak építésétől 1736. maj. 3-án kelt magistratualis fiskális által szerkesztett intő levélnél fogva eltiltatott és temérdek aggodalmak után, a helytartó tanácshoz s a felséghez tett folyamodásokra jött resolútiók után az építkezés folytatása 1737. megengedettetett.

1739. jan. 30-án választatott főcurátorul Négyesi Szepessy István, kiről alább.

1740. junius 21. következő nevezetes jegyzés találatik: „Jól lehet ugyan experimentaliter tapasztaltatik jó Istenünk kegyelmességéből az pestisnek si non toto, saltem in parte házámban megszűnése: mindazonáltal sok helyeken az lineák peludálva lenni comperiáltatnak és az pestilentiátul az helységek még sem tisztultanak. Azokáért praemature lenne az pestilentiának megszűnéseért minden új holdnapnak vasárnapján az hálaadó áldozatnak elkezdése és annak continuatiója: tetszett erre való nézve és voto communi el is végeztetett, hogy az eddig praxisban és ususban levő hebdomadális könyörgéseket az ur Istennek házában continuálják ecclesiánk tiszteltes actualis predikátorai, várván és függvén ő klmek az hálaadó áldozatoknak elkezdésébe Istentől és az időtől ezen dologba intitult főcurátor uram ő klme insinuatíójától“.

1741. halt meg Jánosi György kisebbik lelkész. Helyébe jött poroszlai predikátor Tokaji György ugyanazon év tavaszán. 1740—41 iskolamester (valószínűleg a mostani rector professori állás) volt Bánya István. 1742. Tasnádi István.

1742. nov. 9-én tartott consistoriumban határoztatott: „hogy valamely ifjú ennekutána oskolánkba magát incorporálni akarja, subscriptiójának idején magát arra is obligálja, hogy három egész esztendőket itt tölt el.

1743—44. iskolamester volt Szűcs István pataki contrascriba.

1749. jan. 3-án választatott állandó rectorul a felső akademi-

ákról haza érkezett s Tályán tartózkodó Szalay Sámuel, ki előbb Rimaszombatba hívatott meg papnak.

1761. marc. 13-án halt meg Tokaji György lelkész, s helyébe választatott második papnak rector prof. Szalay Sámuel. Rector professorrá ugyanakkor választatott el akademiákon levő Miklós Sámuel.

1763. jan. 28-án foglalta el hivatalát Miklós Sámuel, s mint a jegyzőkönyv mondja, „ritka svavitásu deák oratióval az közönséges auditoriumba beköszönt és irott napon hivatalába beállott“.

1767. april. 22. napján jelentetik Négyesi Szepessy István főgondnok halála, ki ezen hívatalt 27 évig kitünő buzgósággal vitte, hagyván a tanítók fizetésére 6000 magyar forintot, az iskola szükségseinek fedezésére 3000 m. forintot, az ispotályra 100 m. frtot. Ugyanazon nap helyette választatott főgondnokul cs. k. kapitány Négyesi Szepessy Zsigmond. Ugyanezen alkalommal coadjutorul Négyesi Szepessy Péter, mely hivatal ez időtől fogva maig is fennvan.

— Marc. 21-én illetén jegyzőkönyv találtatik: „Tapasztalván pedig a nemes ecclesiá, hogy oskolánkban a togatus ifjak igen megszorodtanak, és sokan olyanok, kik a jobban tanuló ifjak élelmét is megszorítják: azért a kik most vannak, mig nekik tetszik, itt maradhatnak, de t. rector ur requiráltatik, hogy ezután harmincnál többet be ne fogadjon.

1768. máj. 27-én halt meg N. Szepessy Zsigmond. Helyébe választatott N. Szepessy Péter fő, algondnokul pedig Bárczay József. Hagyott Szepessy Zsigmond részint oskolára részint templomra és ispotályra 2253 ft. és 94 d. és 46 és $\frac{1}{2}$ hordó részint asszu részint közönséges bort.

1770. jun. 5. éjjelre halt meg Csáji Márton. Miskolci papsága ideje tett 41 és fél, superintendensi hivatala 24 évet. Aktorok voltak felette tiszt. esperes Petrahai János, Márton János, Szathmáry Ábrahám, Filep Öry Gábor (Filep előre van téve).

1771. jan. 14-én választatott papnak sipi lelkész Liptay István, ki is a Bikken februárban tartott traktualis gyűlésen abban megerősítettett.

1772. nov. 20-ki jegyzőkönyv szavai: „hogy mivel tiszt. Liptay István ur nélkül fontos okokra nézve a ns ecclesiának el kellett lenni, gondolkozna a ns ecclesiá valami érdemes subjectumról“. Választatott Baksay Zsigmond, pelsüci pap.

1773. jan. 3-án halt meg Szepessy Péter főgondnok, hagyván 236 darab hollandus aranyat fele részben a sárospataki iskola, fele

részben a miskolci iskola részére. Hasonlóan 60 hordó bort és 100 magyar forintot a miskolci ispotályra. Helyébe választatott

1779. marc. 29-én Bárczay József, algondnokul N. Szepessy Zsigmond és Óváry István. Szepessy Péter minden kinn levő kapitálisát a pataki és miskolci oskolákra hagyván, 1773. május 11-én tartott consistorium eleibe adott tudósításból kitűnik, hogy a ládában találtatott 1198 ft. és 88 d.; kötvényekben kinn levő activumokból a pataki oskolának jutott még 4441 ft. 68 d., a miskolcinak 4441 ft. 76 d. és ezeknek hátralevő kamatai.

1774. december 27-ig az iskolai deákok számára utca és házszám szerint főztek; ekkor a vármegye a főzést megtiltotta; s azon gyakorlat jött be, hogy a deákok számára hét pénzes cipót sütöttek s egy font húst főztek kettőnek.

1781. május 25-én történt tűzvészről szóló jegyzőkönyv szórul szóra: „Anno 1781. die 28. máji az oskolában coadjutor t. nzetes és vitélő Óváry István ur praesidiuma alatt a nemes ecclesia igen számos, mind előljáró mind közrendű tagjainak jelenlétekben tartott közönséges gyűlés,

Melyre alkalmatosságot szolgáltatott az mindeneken bölcsen és hatalmasan uralkodó, mennyei nagy felségnek szabados látogatásából ostorul reánk és szegény városunkra bocsájtott rettenetes emlékeztető tűz, mely is ezen folyó pünköst havának 25. azaz Orbán napján reggeli nyolc és kilenc óra között csaknem hozzá hasonlíthatatlan iszonyú szélveszes időben az tiszt. pater minoriták klostromának szomszédságában eredetét vévén, nemcsak a város belső piacát és ékességét a Czikó nevezetű utcával, hanem a Mindszentnek és Papszernek is nagy részét az ezekhez ragasztott mindszei és mélyvölgyi pincesorokkal csak kevés idő alatt mind porrá tette s megemésztette; sőt a mi sziveinket mélyebben sebheti, ezekkel együtt ecclesiái épületeinket is, ugymint nagyobb és kisebb parokhiákat, kántor és dispensa házainkat, ispotályunkat és a mélyvölgyesi ecclesiái pinceházainkat hasonlóképen hamuvá fordította, úgy hogy csak a gyászt képzelő füstös fekete falak maradtanak. Némely épületeink pedig, nevezetesen az iskola, tiszt. rector uram háza és az malom, ámbár a jó Istennek kegyelmes jóvoltából megmaradtanak, de ezekről is a tűztől való félelem miatt a lecek és zsindelyek nagyobb részént leverettetvén, mindezek szegény ecclesiánk részéről hová hamarább való építést kívánnának és ohajtanának, ezek felett pedig fejinken csügghő hajszálainkat is az mi felborzasztja és csak emlékeztetével a jövőndő maradékoknak is szemeiből a könyvet kicsavarja, huszonhét nagyobb és kisebb középidéjű és éltesebb férfi

és asszonyi renden levő embertársainknak azon alkalmatossággal véletlenül történt iszonyatos halála, kik közül némelyek a tűznek rettentő voltától való félelemből magokat feleségeikkel és gyermekeikkel együtt képzelt bátorságnak okáért egy pincelyukban elrejtván, a szomszéd pinceházakról oda szolgált nagy tűznek ereje és kemény füstnek bűdössége miatt szörnyű kínok között megfultanak, mások pedig tulajdon lakházaikban sok keresztyén szemeknek keserves szemlélésére fekete tőke formára égtenek. Mely napi gyászos esetet a mint a tekintetes ns vármegye, a tettes dominium, a t. militia és a ns város által exmittált deputátus urak az erre rendelt conscriptió alkalmával kinyomozták az megégett házakat ugyan, mind Miskolc városa mind az Mindszent részéről nro. 204, a kamarákat és istállókat nro 108, a pinceházakat pedig nro 257, összeséggel nro 569 darabnak találták; és ezeknek elébbeni ép állapotjokat kitanulván, azon tűz által esett kárt levissimo calculo 260,388 rfrta és 17 krra becsülték, mely véletlen esetnek szemlélése és szenvedése nekünk ugyan elfelejthetetlen szomorúságot és temérdek költséget, a következő maradéknak csak meggondolása is szívet fojtogató keserves emlékezetet okozott“.

1783. jan. 2-án az egyház megköszönte Baksay Zsigmond szolgálatát s más lelkész hívásáról gondoskodott, s meghívta pataki theologiae professor Öry Filep Gábort, ki a meghívást kedvesen vette, de a szuperintendenciális főcurátor hire nélkül semmi ajánlást nem tett, s végválaszát két hétre ígérte, de

1783. febr. 15. a hívást el nem fogadván Öry Filep Gábor, meghívatott s a hívást el is fogadta Szentpéteri János kazinci predikátor; ennek helyére ment Baksay Zsigmond.

— dec. 7. tartott consistoriumban Négyesi Szepessy Ferenc ajándéklevele olvastatott fel, mely szerint az új templom helyét, hová csakugyan a templom épült, az egyháznak soha nem más mint templom építésére örökösen általadja.

1784. jan. 2-án búcsúzott el hivatalától Bárczay József. Ugyanaz napon választatott helyébe a nagyhirű s valóban nagy Vay József.

— jan. 18-án hozatott szóba, hogy mivel az új templom építése célba véteték, még két predikátor választásáról kelle gondoskodni.

1785. marc. 5-én halt meg Miklós Sámuel, s helyébe választott Komjáthi Ábrahám akademikus.

— Május 29-én választatott el harmadik papnak Tóth András.

— Dec. 25-én választatott negyedik papnak Héczey István.

1786. ápril 2-án tette le főgondnoki hivatalát Vay József, Szabolcs megyébe neveztetvén ki alispánnak; helyébe választott Szathmáry K. József.

— Ápril. 26-án referáltatik, hogy az új templom fala némely részében a föld színére felért.

1787. auguszt 5-én búcsúzott el hivatalától Szathmáry K. József, Szabolcs megyébe alispánul neveztetvén ki. Helyette választott Losonezy Károly, a subalternum judicium praesese, de el nem vállalta.

1787. aug. 28-án elválasztott Szathmáry K. Pál, kapitány, öccse Józsefnek; el is fogadta, de mi okon, nem tudni, azon hivaltalt nem folytatta. Ezután

— Nov. 22-én consiliarius Ragályi József választott gondnokul, ki is úgy nyilatkozott, hogy alispáni hivatalával a gondnokság megegyeztethető nem lévén, azt el nem fogadja, de azért a kormányzást, míg más találkozik, elvállalja. Ezen alkalommal mondott le dicséretesen folytatott coadjutori hivataláról Óváry István..

— Nov. 29-én választott főgondnokul Zsóry István. Mellette coadjutor nem említettik. Ugyanezen időben említettik az első iskoladirector, Vadnay András.

1790. jan. 1-én tiszt. Szentpéteri János elerőtlenedett volta miatt hivatalát letette. Ugyanekkor hivatott meg Szathmári József Szikszóról.

1792. jul. 13-án éjjelre halt meg Szalay Sámuel szuperintendens ur, 43 éven keresztül hivataloskodván a miskolci egyházban. Beszédet tartott felette Vécsey Zsigmond szikszai lelkész. Egyházi érdemein kívül maradandó emléket hagyván magának 1792. jul. 1. napján tett végrendeletével, mely szerint hagyott

1) A miskolci egyháznak 2500 m. ftot.

2) Az iskolára - - - 500 m. ftot.

3) Az ispotályra - - - 200 m. ftot.

4) A deficiensek cassájára 300 m. ftot.

8) A sárospataki oskolára 500 m. ftot és némely nevezetesebb könyveit. Ezen kívül

9) A miskolci egyház részére még életében rendelt, de csak halála után elkészült poharat következő címmel: „A ns miskolci ref. szent ecclesia számára készítette főtiszt. superintendens ns. Szalay Sámuel és hitvese ns. Erdélyi Klára 1792. esztben. Rajta nemességi cimer látható.

— Nov. 18-án választott negyedik predikátornak Igaz Sámuel pataki predikátor. Ugyanekkor Komjáthi Ábrahám ur szolgál

latával az ecclesiá meglegedvén, helyébe Várady Istvánt hivta meg. —

1799. jan. 3-án tette le hivatalát Zsóry István s választatott helyette Losonczy Károly, de ki Szentpéteren lakván, a főkuratori teendőket állandóan Tomka György vitte, s ezen időtül számítatik hogy a főgondnokok csak ritkán s rendszerint csak tisztújító szék alkalmával szoktak egyházunkban megjelenni.

Losonczy Károly után 1808. jan. 17-én ismét Szathmáry K. József k. tanácsos lett egyházunk főgondnoka, ki is 1819. meghalván, helyébe választatott Vay Ábrahám cs. k. aranykulcsos, később Borsodmegye első alispánja. Majd grófi rangra emeltetve Bereg főispáni helytartója. Végre b. titkos tanácsos, s Máramaros főispánja, s a magyar tudós társaság alapító tagja.

Harmincöt éves kormánya ezen nagy férfiúnak egyházunk legvirágzóbb korszakát tünteti föl. Csakhamar hivataloskodása első évében gimnáziumunk tanárai száma kettővel szaporodott, a fizetés alapjául jelentékeny összevetetén le; szép példáját mások is követvén, kik közt különösen említendő Kazinczy Péter, Bódogh Mihály orvos. Ugyancsak ezen korszakra esik a rég tervezett felsőbb leánynevelő intézet megnyílta; itt is főgondnokunk az áldozatkészség szép példányaként tűnik föl.

A mindig tevékeny nagy férfiú azonban nagyobbnak soha sem mutatkozott mint élte utolsó éveiben, nevelő intézetünk irányában.

A magas kormány egy ösmeretes tanterv szerint az iskolákat rendeztetni kívánta, de a nagy cél kivételére az anyagi erő, mint mindenütt, ugy egyházunkban is elégtelennek mutatkozott, tisztelt főgondnokunk ragadó előadására a miskolci egyház közönsége minden tétova nélkül lélekemelő készséggel megszavazta a szükséges állapot, itt is maga menvén elő jó példával: 200 darab aranyat tevén le a nevelés oltárára alapúl; s eként lőn, miszerint iskolánk szervezete a magas kormány helyeslését is megnyerte, a nyilvánosság megadatott, de egyszersmind oly föltétel köttetett hozzá, melyet a nemzetiségre féltékeny egyház legjobb akarat mellett sem fogadhatott el, tudniillik némely tantárgyaknak az algimnáziumban, a felgimnáziumban pedig a vallás kivételével mindeniknek németnyelven leendő előadása; a nyilvánosság e szerint még hijánya iskoláinknak; de a nemzetiségi s vallási egyenjogúságot elvül kitűzött magas kormány igazságszeretetében helyhezett bizalom engedi reménylenünk, miszerint meglegedvén azzal, hogy a német nyelv, mint tantárgy tűzetesen taníttassék, nem gátolja s nem gátolhatja

a megadandó nyilvánosság mellett minden tudományoknak nemzeti nyelven leendő előadását.

Ezen korszakot nevezetessé tették még egyházunk több kitűnő férfiai, mint a Cato melléknévvel nevezett nagy tudományú s a megyei életbe nagy befolyással bírt Óváry Fodor Miklós, ki egyházi, iskolai s kórházi célokra 13,000 vftot s jelentékeny könyvgyűjteményt hagyományozott; továbbá az országszerte ismert Palóczy László, egyházunknak 1825. jan. 2-tól 1848. jun. 29-ig segéd főgondnoka, kinek érdemei egyházunkra nézve felejthetlenek lesznek, s ki a Szepessye s Vayak szép koszorújába igen jól beillik.

Felejthetlen főgondnokunk áldásdús életét bevégezte 1855. marc. 3. Vallásosságát jellemzi még azon obajtása is, miszerint gyakran nyilvánította, hogy sirkövére irassék: itt nyugszik a miskolci egyház főgondnoka.

Ily magasztos emlékek után igen természetes, hogy a miskolci egyház közönségének bizodalma a megboldogultnak hozzáméltó fiához gróf Vay Dánielhez fordult, ki is a közönség tisztelő meghívását elfogadván, főgondnoki székét 1855. szeptember 24-én elfoglalta, örökítvén nevét egyháztörténetünkben az elemi iskolára tett 1000 pft. alapítvánnyal, s úgy a fi mint a leányiskolákban ösztöndíjjul kiosztatni rendelt aranyokkal.

Visszatekintve egyházunk 300 évet meghaladott multjára, nagy-szerű s meglepő jelenetekkel találkozunk abban. Vallásos érzület, buzgóság, áldozat és szolgálati készség jellemzők jobbait, közép s alsóbb osztályú tagjait, s ez felemelé a multa; áll-e ily jövődő eleibe? kétségeskedünk. Jobbjai rendre vonódnak el a térről, hol munkálkodniok kellene; értelmesbjei a visszavonulási okok felhordásában leleményesek, némelyek még bosszús arcot vágnak, ha egy vagy más hivatalra fölkéretnek; ha valamelyik nagy reábeszélések után fölajánlotta magát, már számolja a napokat, midőn szép szavakkal a bizodalmat megköszönje; másik pedig, mint csak nem régiben történt, hosszas bucsúszavait, pedig főhivatalnoka egyházunknak, Mikeás VII. 4. versével zárja be; s különösen feltűnő az ifjabb nemzedék vallásos közönyössége, mely ha továbbra is így tartja távol őket azon igától, melyet Idvezítőnk könnyűnek s gyönyörűségei tehernek mondott: úgy a miskolci egyház történetének szebb napjait leáldozottnak hiszszük.

Soltész Nagy János.

A máramarosi helv. hitv. egyházmegye és egyház- községek rendezete a XVII. században.

(Vége.)

(Előjegyzet. A mit Kőrösi István az egyházmegye és szigeti egyház, Tornai a huszti egyház tekintetéből nagy hűséggel följegyezni elkezdettek, a többi egyházak papjai nem tarták lelkiismeretbeli kötelességnek folytatniok. Innen van, hogy Técsőről, Urmezőről (mely egyébiránt csak 1677. lett anyaegyházzá), s Hosszúmezőről (azon kívül, a mi Sziget rovat alatt, az okiratokban találhatik) a kézalatti anyakönyvben semmit nem olvasunk a kérdéses XVII. század ideje alatt. A mi ezekről írva van, az mind a XVIII. század első három tizede alatti följegyzés, s leginkább csak belső hivatalnok-fizetéslajstromokra szorítkozik. Csupán Remete és Visk azon egyházak, melyekről e közleményem végén említést tehetek; igaz, rájuk nézve sincs egyéb, mint egy alapítványi okirat és egyezség: de legalább ezek adnak róluk némi képet ha csak egy pár vonásban is, míg a többiekről ennyivel sem bír az emlékezet.)

BELSŐ REMETE.

Paria conuentionis factae cum generoso domino Stephano Budai de Beolse seniore, super proventum parochialem in ecclesia Belső Remetheina anno 1618. die 2 july, in Szigeth, coram rev. dnis rdo. dno. Sthephano N. Keoreosi pastore in Szigeth, rdo. dno. Michaelae G. Várino pastore in Techeo. Delineata ex Mandato ecclesiae per me Stephanum Sz. Illosvainum. Pastorem primum in loco iam dicto, illius proventus perceptorem in annos continuos octo ibidem in Belső Remete.

Ezeket rendeltem megadnom remetei praedicatoromnak és posteritásimmal is megadatnom.

1. Házat rendelek praedicator számára, melyben lakják, és az melyet minden hozzájárulandó építésével építteték az remeteiekkal.

2. Az ház után földeket is rendelek.

3. Szénábólul is segítséggel leszek.

4. Magam minden névvel nevezendő gabonáimbul és buzámbul igaz dézmát adatok az remetei földön.

5. Két malombul három körül sabatalist adatok, szombaton napfeljöttkor elkezdvén, vasárnap napfeljöveiteig.

) L. SPF. II. f. 678. lap.

6. Annuatim egy egy verő marhát adok neki.

7. Sajtbul, turóbul is segítséggel leszek neki.

8. Pro hac vice, az hosszúmezei komorámbul száz sóval megsegítem.

9. Az remeteiekkal is minden eke után való földi veteménybül decimát adatok.

Az extraneusok is, kik az remetei földre vetnek akármely névvel nevezendő gabonát, tartoznak az dézmával.

10. Az kiknek az remeteiek közzül vetések nem lészen, tiz pénzzel tartoznak, az özvegyek is az szerint.

11. Az remeteiekkal háza szükségére annuatim elegendő fát hordatok; szántásbul segítséggel legyenek nekie illendőképén.

12. Ha mikor Kirván kin leszek s kívánom: predikállani tartozék kijöni az remetei predikátor.

13. Én magam annuatim huszonöt forintot adok. Az fizetés penig háromszor lészen, minden fizetésre nyole foriut harminchárom pénz.

Ezeket az én Istenemnek nevében fogadom s be is teljesítem és posteritásimnak meghagyom

Stephanus Budai senior de Beolse.

Haes omnia mihi ad ultimum usque quadrantem intra annos octo continuos perfecta impletione resoluta, Deus etiam de futuro bene prospiciat ad laudem nominis sui et ecclesiae salutem et utilitatem. Amen.

Stephanus Sz. Illosvai, p. t.
minister Jesu Xti in ecclesia ipsi demonstrata.

VISK.

Valamikor uj mestert introducal az viski ecclesia a scholába: annak tartására mig az buza dézma bejön, hat köből buzát tartozik adni; így usuálták ezt eleitől fogva.

Item. Az mesternek esztendőnként tüzre való fának hozattása rendeltetett. Az előtt csak az gyermekek szokták volt hozni; melyek alatt (e. h. által) vitt fával a mester házat melegítvén, mint-hogy sokszor szükségködött fa nélkül: rendeltetett, hogy szekerekkel hordjanak fát a mesternek.

Item. Az viski mesternek a pap dézmájából rendeltetett fizetésben hetvenöt kalongya buza a mezőben, és huszonöt kalongya zab ugyanaz mezőben; a kivel az mester azokat behozatja: az bíró

eskesse meg, hogy se többet se kevesebbet ne hozzon; hozassa pedig az maga szerirül, a melyet viski uraimék rendelték, u. m. a felső mezőn az fekete tón alól való járásbul, az alsó mezőn, az kut útján való járásbul az erdő felől.

Ez végzés lött Tóth Mihály bíró uram idejében 1648. 25. april. in Synodo partiali Viskiensi, hac tamen conditione mediante: Ha különben cselekednék a mester, és többet elhordatna: tisztitül fosztás-sék meg.

Hanc deliberationem fecerunt iudex primarius Michael Tóth; Paulus Botos, Georgius Lator, Stephanus Bakocs, Benedictus Lőke, Johannes Literatus consiliary, et Simon Lassu aedilis. Praesentibus verbi Dei ministris Michael Géresi pastore ecclesiae Husztien-sis, Johanne Legenyei pastore ecclae Técsiensis, Michael Óvári pastore ecclae Remeteiensis, Stephano Illosvai pastore Hosszumezeiensis, Martino B. Viski patriae pastore.

Közi Szilágyi István.

EGYHÁZKERÜLETI GYŰLÉS.

A tiszáninnenii hely. hitv. egyházkerület május 3—7 napjain tartotta tavaszi közgyűlését Miskolcon f. t. Apostol P. szuperint. egyházi, n. Nagy G. világi elnök vezetése mellett, n. Havas S. országlejdelmi biztos jelenlétében. Tudtunkkal nem tartatott a lefolyt évtized alatt egyházker. közgyűlés öt egész napon keresztül; jele, hogy e mostaninak teendői mint sokak, úgy különösen fontosak is voltak. Azokra egyenként ki nem tejreszkedhetvén, csak a legérdekesebbeket fogjuk megérinteni.

Főtiszt. szup. ur által mondott buzgó ima és ünnepélyes megnyitó beszéd után a tárgyalás alá veendő sorozata olvastatott fel, mi azokra nézve, kik egy vagy más ügyben különöbben érdekelve vannak, maguk tájékozása végett igen fontos. A tulajdonképeni tárgyalások a legközelebbi táljai közgyűlés jegyzőkönyvének áttekintésén kezdődtek.

Felolvastatott az egyetemes népisk. választmány jegyzőkönyve a debreceni értekezletről, s egy két nem épen lényeges pontra vonatkozó megjegyzéssel elfogadtatott. Tehát az unió a tiszáninnenii egyházkerület részéről, önkénytes hozzájárulás útján, tetteleg életbe lépett. Osztatlan bizalom nyilvánítása mellett helybenhagyatott a deb-

receni értekezlet azon intézkedése is, mely szerint t. Révész Imre ur dolgozza át vagy módosítsa a vallásos könyvek közül népiskolai használatra legközelebb a heidelbergi vagy palatinátusi kátét. Mi csak örülni tudunk, midőn ily avatott kezek közt látjuk e, feldolgozására nézve oly nehéz, anyagot. A heid. káté átdolgozása nem annyira abban áll, hogy nehézkes nyelve könnyebbé, folyósabbá legyen, hanem hogy az előadás tekintetében annyira nehéz anyag a tanítványra lehetőleg épületessé, a tanítóra lehetőleg könnyűvé tétessék. S ez átdolgozásban *conditio sine qua non*, de mind a mellett is legcsekélyebb fontosságú mozzanat a *stylaris* változtatás.

A káté magyarázásában kellő de nem tulzott emelkedéssel minden kizárólag és tisztán a felekezet öntudatából merítve adni elő, s e mellett a nehéz és foglyos kérdéseket kellő könnyűséggel tárgyalni, tudományos komolyság mellett is a gyermeki értelem felfogásához alkalmazottan fejtegetni nehezebb feladat, mint első tekintetre látszik; szerencsés megoldásának örülni fog a helvét hitvallásúak egész felekezete. Az által t. Révész Imre ur eddig is méltanylandó és nagybecsű dolgozatai sorozatába egy drága gyöngyszemet fog beilleszteni. A nehéz feladat szerencsés megoldását a tiszáninni hely. hitv. egyházkerület közönsége a reformátoraink szellemétől áthatott tudós férfiútól osztatlan bizalommal reméli, bírálati s átnézeti jogának fentartása mellett.

Az egyetemes értekezletre menendő követek, az alapszabályok értelmében, ujonnan fogván megválasztatni, a megválasztandók kijelölése az egyházakból fog az egyházmegyék útján a szeptemberben megtartandó egyházkerületi közgyűlésre bevérdetni, mely az egyetemes értekezlet előtt fog megtartatni. Mi úgy hisszük, hogy az egyes egyházak teljességgel nem vették volna magukra nézve sérelmesnek*), ha a közgyűlés, mely a tiszáninni egyházkerületben nem csupán az egyházmegyék egyházi és világi elnökeiből, hanem egyszersmind a megyék mindkét rendű képviselőiből áll, a követeket kinevezi, valamint az unió létrehozása végett megbízott küldötteket is kinevezte, a nélkül hogy az egyes egyházak részéről egy szó ellenmondás történt volna, annyival inkább, mert a követek,

*) Hagyjon békét ön, tisztelt munkatárs, ahogy nem vették volna sérelmesnek! Hát vajjon mi más forrásból erednek amaz idején kívüli nyugtalanságok, melyek egyházkerületszerte tapasztalhatók olyan egyének ellen, kik a maga idejében helyt álltak, mint onnan, hogy némelyiket nem az egyházak szavazata, hanem mikor ez megszűnt, mint jól mondja ön alább, „providentia“ emelt ama szép munkakörbe, honnan hatásuk roppant horderejét minden intézkedés tolmácsolja? — Hol voltál, mikor az ég zengett? ezt lehetne kérdeni soktól, a ki maga sem tudja mért, most és már nyugtalanodik, s előtérbe nyomul.

mint az egyetemes értekezlet tagjai, nem hoznak határozatokat, hanem a szuperintendencia elé terjesztendő munkálatokat készítene. Azonban ám legyen, csak kellő nyugodtsággal és megfontolással történjék minden.

Megjegyzendő azonban, hogy az egyetemes értekezlet, a tiszán-inneni egyházkerület nézete szerint, mint a konvent helyettesítője fog jövőben működni. Annál jobb, de azon óvással, hogy a magasabb célok magától az alaptól, a népneveléstől, a népiskolai ügy teljes elrendezésétől s folytonos emelkedésben tartásától el ne vonják a közfigyelmet. Fontosabb ügy az, hogysem bármily magasnak látszó nézetek mellett is mellékesnek tekintethessék. A népiskolai ügy bizonyos tekintetben rendszeres egy egész, melynek önmagából kell kifejtőzni, melynek saját élete van s melynek szerencsés fejlődését nem lehet a tiszán egyházi téren hozandó intézkedések korolláriumára gyanánt tekinteni, habár azok a maguk nemében lehető legtökéletesebbek s a célnak teljesen megfelelők lesznek is. A népiskola a protestáns tudományos és népelet terén bizonyosan alap és nem függelék. Ez az egyetemes protestáns öntudat posztulatuma; legnagyobb nyomatékú azokra nézve, kik a választandó követek kijelölését az egyházakra, illetőleg a gyülekezet egyes tagjaira vitték.

Továbbá Miskolc átadta felső leánynöveldejét 2994 pft. alapítvánnyal az egyházkerületnek, mely a szép intézetet, hogy annak életfónala egy percre se szakadjon meg, aláírás útján gyűlt mintegy 180 pft. ajándék átnyújtása mellett ölelte atyai szeretettel magához. Nincs oka az egyházkerületnek a felett aggódni, miből álljon fel az intézet, bár még jelenleg nincs felállására megkívántató elegendő pénzereje. Önmagában van annak sorsa biztosítva, csak legyen rendezve a felügyelet, legyen kellő terjedelem mellett célszerűen szervezve, nyerjen ügyes, felelős vezetőt, kit oda nem toldott foldott nézetek, gazdálkodási szempontok helyeznek, hanem szakértelem; ő nyerjen ismét lelkes és buzgó munkatársakat, viselkedeg nélküli nyugodt elmével s alárendeltség melletti elégtelenséggel. Egy ilyenmő nevelő intézetnek, ha céljának teljesen megfelel, Miskolcon önnerejével is fel kell magát tartania, annyival inkább néhány száz pft. évi segedelmezés mellett.

Már abból, hogy ez intézet az egyházkerület tulajdonává lett, egyenesen következik, hogy az nem lehet kizárólag egyik vagy másik osztály iskolája, hanem a közönségé, melynek minden rendű és rangú tagjai vannak. A honnan ismét egyenesen következik, hogy mig egy részről szervezeténél fogva szegényebb sorsú szülék gyerme-

kei is bejuthatnak az intézetbe, más részről oly emelkedett szellemének kell lenni, hogy a legműveltebb családok igényeinek is megfeleljen. Nehéz feladat, de mégis meg kell azt közelíteni; mert csak így fogja magát a tehetősebbek részvéte által fentartani, más részről azon nézetnek megfelelni, hogy abban leendő leánynevelők is képeztesse nek, mint az egyházkerület által nagy bölcsen kimondatott.

Kiterjesztette gondoskodását az egyházkerület a sárospataki főiskolára egyetemesen, midőn a főiskolai tanári és hivatalnoki összes személyzet fizetését a pénztár erejéhez mért arányban javította. E nélkül a mostani nyommasztó viszonyok közt a tanárok sorsa elviselhetlenné vált volna.

A főiskola mind három osztályát, u. m. az akadémiai, gimnáziumot és képezdét illető határozatok:

Az akadémiában mármár 40 év óta működő tanár n. t. Kálnicki Benedek ur élte alkonyán nyugalomba ohajtván lépni, az egyházkerület egész tanári fizetésével fogja nyugdíjazni. Az új szövetségi szentírás magyarázás és egyháztörténet ez uton megüresülendő tanszéke pályázás útján fog betöltetni; 1860. szept. 1-én foglalandván el állását a választandó egyén. Midőn az egyházkerület e nagy fontosságú tanszékre csődöt hirdet, utat nyit a díszes állásra mindenki előtt, ki ahhoz megkívántató tudományos műveltséggel bír: azzal egy részről az egyházkerületek iránt testvériséget, valamint az azokban működő erők és tehetségek iránt figyelmet és méltánylást tanusít, s a megüresülendő hely betöltésében a legüdvösebb választást akarja tenni. És ez eljárást nem lehet eléggé méltányolni. Nekünk, kiknek univerzitásunk nincs, akadémiánkra kell a legnagyobb figyelmet fordítunk, a legnagyobb súlyt fektetnünk, mert összes prot. tudományos műveltségünk az akadémiában van befejezve. Továbbá szükséges arra is ügyelnünk, hogy az együvé tartozó tanszakok egymást kellőleg egyensúlyban tartsák a tudomány mérlegén, különben felbillen a rendszer. E szak szorosan együvé tartozó ágai az európai összes theologiai műveltség színvonalára emelkedést igénylik, s mi nem tehetünk róla, ha ily készségű egyén a főt. egyházkerület kebelében vagy nem ajánkozván vagy nem találkozván, a pályázást elébe tesszük minden, talán annál több gyöngye oldallal bíró, személyiségekhez tapadó választásnak. Mi magában szükségessé teszi, hogy a legnagyobb gond fordítassék ily fontos lépésre, mely egy életre terjed s egész kor protestáns tudományosságát emelheti fel vagy ronthatja meg. A csőd határideje szept. 1. 1859.

A gimnáziumra nézve legfontosabb, hogy a direktorság hivatal-

kor szerint forgóvá tétetett a tanár urak közt, világosan feltartván magának az egyházkerület jövőre, hogy e hivatal betöltésével a körülmények figyelembe vétele mellett, saját belátása szerint, szabadon akar rendelkezni, mindamellet a forgóvá tétel sikerétől függeszti fel annak állandósítását.

A képezdét illetőleg Zsindely István, ki, mint leveleiből látszott, az elébbi meghívást félreértés miatt utasította el, ujlag meg fog hívatni. Továbbá a képezdei oktatás kiegészítése végett annyira szükséges gyakorló mintaiskolául a sárospataki helv. hitv. népiskola fog elrendeztetni két tanítói állomással, s ezek közül az első 500, a második 200 pft. évi fizetést húzván. E tetemes kiadást évenként 300 pft. erejéig az egyházkerület vállalta el, míg a már munkába vett tagosítás után a sárospataki ref. egyházközség anyagi állása kedvezőbb lesz s a mostaninál nagyobb kiadást is megbír. Ez állomások is hihetőleg pályázat útján fognak betöltetni, mint szintén pályázat nyittatik a zenetanári állomásra (1860. szept. 1.) 500 pft. fizetéssel.

Rhédey László ur, ki nevét egy akadémiai természettani tan-szék felállítása által örökitette a főiskola történetében, és más kegyes alapítók és hagyományozók végrendeletei felolvastattak, melyekből azon biztos reményt lehet meríteni, hogy a főiskola akadémiai osztálya, mint az magasabb és egyetemes prot. miveltség szempontjából valóban ohajtandó, nem sokára tetemes erősítést fog nyerni. Adja az ég, hogy a főiskola jóltevői megsokasodjanak, adja áldását bő mértékben a kegyesekre! Emléköket hálával fogja az idők végeig megőrizni a magyar protestáns felekezet.

A főiskolai ügyek vezetésére nézve, mint az legközelebb az egyházkerület részéről gyakorlatban volt, azon változás történt, hogy felkéretni indítványoztatván n. Lónyai Gábor helyettes fő- és Komáromy József iskolai algondnok urak, hogy legujabb idő szerint nem folytatt gondnoki hivatalos állásukat foglalják el: Ragályi Károly, mint nagyrészben azon egész idő alatt mindkettőnek helyettese, nem látván szükségesnek az általa vitt kettős hivatalt, mint egyházkerületi küldöttségi elnök, tovább folytatni, megköszönve a benne helyezett bizalmat, önként visszalépett, s ekképen egészen meg lőn szüntetve az e részben tett ideiglenes intézkedés, s a szuperintendenciális állandó rendes hivatalok betöltésének vagy helyesebben, elfoglalásának utja teljesen nyitva lett. Mi örülünk, ha remélnünk lehet, hogy az ügyek a maguk normalis állapotjokra visszatérnek; de mindamellet is ki kell mondanunk sajnálatunkat, hogy e visszalépés akkor történt, mikor még nem vagyunk tisztában a felől sem: vajjon elvállalják-e illetők a rájuk váró hivatalt, sőt oda ver inkább a valószínűség hogy: n e m.

Idején látjuk annál fogva kérdezni: hogyan leszünk hát addig, a míg oda jutunk, a hol és mikor úgy leszünk, a mint kell hogy legyünk? Csudálatos egy kérdés, mindamellett korszerű; legalább hogy korszerűvé legyen, nyújtatott rá ezennel alkalom. Mi sajnáljuk, hogy ezen alkalom előállott, annál inkább, mert előálltával azon férfiú tőn hátra egy lépést, ki a nehéz időkben a világi részről egy maga állott az iskolai dolgok élére erélylyel, buzgósággal, tiszta igazságszeretettel és kellő belátással. Vigasztal, hogy lelkületét jobban ismerjük, hogysem pillanatra is kétségeskednénk a prot. egyház és iskolaügy iránti feláldozó készségéről. Vigasztal, hogy jobban fölsismervék elvitázhatlan érdemei, mint sem azokról hosszasán szót is kellene tenni. Ő a gondviselés küldöttje volt.

Az egyházi, különösen a lelkészi hivatalra leendő kibocsátás végett az egyházkerület a következőkben állapodott meg. A theológiai pálya három évi tanfolyamra határoztatik; a pályavégzett egyén az összes theológiai tudományokból vizsgát áll ki a főiskolai tanárok előtt; az itt nyert bizonyítványok mellett kérheti egyedül az egyházmegyén bekebeleztetését vizsga mellett; egy év múlva, és nem előbb, vizsgát tesz le az egyházkerület előtt, a hol fakultáltatik rendes lelkész, önálló egyházi hivatalra, csak azután fogadhat el meghívást; s midőn rendes lelkészi állomást nyert, vizsga nélkül fölszenteltetik. Mielőtt ezen intézkedését az egyházkerület életbe léptetné, közölni fogja az egyetemes értekezlettel.

ÓVÁS.

Nem vagyok annyira illoyalis a t. szerkesztő ur és annyira tiszteletlen a közönség iránt, hogy máshol kezdett polemiát akarnék e becses füzetekben folytatni. En a Prot. Egyh. s Isk. Lap számos ferdeségeinek egyikét „Potestáns ellenőr“ című röpiratomban tüntettem föl; mire, mint előre gondoltam, több rendbeli felszólalás keletkezett a nevezett lapban. Azonban én, sem a szerkesztőnek úgy nevezett ismertetésére (?) sem a szerk. által evangyéliomi szelleműnek mondott R. nyilatkozatára, sem az őszinte A békeajánlatára, sem végre a krisztusi szelídséggel dicsekvő, de engem gyujtogatónak és gonosztevőnek káromló Borosznak lemondására felelni nem akarok, miután ők, A-t kivéve, a dolog lényegéhez úgy sem szól-

tak, a t. olvasó pedig röpiratomnak e cikkekkel összehasonlítása után könnyen be fogja látni: melyik részen van az igazság. De a szerkesztő említett ismertetésében, mely inkább nevezetethetnék elferdítésnek, van egy hozzám intézett levele, és e levélnek egy helye, melyet röpiratomban csupán iránta való kiméleletből nem említettem. Miután azonban ő maga nem pirúlt azt kinyomatni: lehetlen szó nélkül hagynom. E hely ekkép hangzik: „A reformáció a miseáldozatot törölte el, de nem a misét; a mise más értelmet nyert, de egész valóságában megtartatott“. Lásd Prot. Egyh. s Isk. Lap. 10. sz.

Ha a szerkesztő, minthogy világosan nem szól, azt akarja mondani, hogy a mise az ágostai egyházban tartatott meg egész valóságában: nem mulaszthatom el e ráfogás ellen egész egyházam nevében ünnepélyes óvásomat kifejezni. És ezt annál inkább, miután e kifejezése által B. M. ur közvetve tagadná, hogy az ág. evangélikusok protestánsok, minthogy szerintem protestáns egyház az, mely a szentírást tartja a valás egyetlen külső forrásának; a mise pedig protestáns hitelvek szerint a szentíráson nem alapúl.

Ez óvással és nyilatkozattal tartozni véltem egyházamnak az ő belső ellenségei ellenében.

Szeberényi Lajos,

makai ág. ev. lelkész.

IRODALMI LEVELEZÉS.

Kazinczy F. Lácza Szabó Józsefnek.

Tisztelendő predikátor és professor ur, bizodalmas jó uram! Öcsém Szemere Pál ur egy Ongáról még april. 9-én irt, de általam csak tegnap vett, levelében tudósít, hogy látogatására volt, tisztelendő ur, az urnak, s önmagától az urtól akarta megérteni, való-e vagy nem, hogy az ur professor ur egyik iskolai óráján a kevélység nemeit számlálván elő, a tudományi kevélység példájaúl a széphalmi poétát nevezte meg; mely tanítványainak, a kik ezt nem hallhatták botránykozás nélkül, annál váratlanabb vala, mivel a kevélységnek minden egyéb nemei példa nélkül maradtanak. Az ur, tisztelendő ur, ezt Szemere barátom előtt tagadni nem bátorko-

dott, s az vala egész felelete, hogy erre nem emlékezik. Tanítványai emlékeznek reá, és ez elég. Kedvetlen dolog ugyan: de én azt sem nem vettem, sem nem veszem bántásnak, az ilyet inkább szeretem szenvedni, mint tenni; s kérem az urat, méltóztassék hitelt adni szavaimnak midőn azt állítom, hogy Szemere nem én általam küldve jelent meg az urnál, prof. urnál, hanem az a gondolatja, hogy ez eránt kérdést tegyen, önmagának jött. Azonban tiszt. ur, az ur megvallá azt az én barátomnak, hogy Töviseim és Virágaim utolsó epigrammájoknak morálját (az epigrammai morálét) előhozta tanítványainak, s e felől nekik az mondotta, hogy az a morál ellenkezik a keresztyén morállal; s meg fogja engedni, reménylem, hogy ez eránt szólhassak.

Rosszá teszi-e az a dolgot, hogy az említett epigrammában tanított morál ellenkezik a keresztyén morállal? Én el nem tudom hitetni magammal, hogy az ur prof. ur ezt állítsa, ezt állíthassa. Sok ellenkezik azzal a morállal a mi nem vétkes, a mi szabados, ha tudniillik azt igenis sanyarú értelemben vesszük. Szent Pálnak ascétai leckéji azt sem engedik meg, hogy Horácot némely helyein megolvassuk, azt sem engedik meg, hogy gyönyörnek érzéseivel nézzük a vatikáni Apoll és a mediciszi Vénus-Anadyomené lepletlen márványszobrát: de én azért életemnek boldog pillanatai közé számolom mindég azokat, a melyeket Bécsben ezen szobroknak másai előtt tölthetek, s Horátnak olvasásaért penitenciát tartani soha sem jövök kísértetbe. Az ur, professor ur a mesterség miveit nem nézi ugyan az én szememmel, mindazáltal úgy hiszem, hogy ha a faragásnak ezen remekjei valamely történet által az ur birtokába jutnának is, azokat az ur bizonyosan össze nem tördeltetné, sem Apollra nadrágot, Vénusra szoknyácskát nem adatna, melyet némely rettegő más szobrokkal már tett. S Herder, mind a mellett hogy superintendens volt, és bizony oly tiszteletes superintendes, s oly tiszteletes ember, a melyet képzelni s óhajtani lehet, nem átalotta a görög anthológiának ezen epigrammáját lefordítani, s versei közzé benyomtattni:

Ἡραθην, εφουλον, ευχον, κατεπραξ', απαρωμαι. A morális theol. professora tudni fogja, hogy midőn a kötelességek egymásba ütköznek, mi marad szabadon, mi marad kötelességül. De ha ellenkezik-e az általunk kérdésbe fogott epigramma morálja a keresztyén morállal? Nekem úgy tetszik hogy nem. Avagy a keresztyén morál nem engedi-e meg, hogy a kertemet pusztító hernyót, sőt azt a zsványt is, a ki oda lopva vagy erőszakkal bejár, gyümölcsömet elrabolja, ültetéseimet elpusztítja, megöljem, megverjem, s kárt s

erőszakot tevő zsványnak kikiálttam? Az én epigrammám nem tanít egyebet; nem az embert hagyja az ütni, csigázni s agyon verni, hanem a lelketlen író, még pedig nem egyébként mint nevetve, kard és kötel s bot, s harag és epe nélkül, s versekben, azaz játszva. Ki hitte volna, hogy ezt az epigrammát egy tudós fogja félreérteni! hogy ezért és az effélékért characteremet fogja malignitással vádolni! Sőt én úgy hiszem, hogy az én Töviseim és Virágaim nyilván bizonyosságot tesznek a felől, hogy én az idegen érdemet épen oly forrón tisztetem, a mely bátor vagyok, nem kevélységből, hanem a kategóriai imperativ miatt, a bolond arca elébe tűkröt vetni, és ha épen arra megyen a dolog hogy a szükség azt kívánja, neki ostort is mutatni. Hűségtelen a maga ügye eránt, s nem keresztyénesen szelíd, hanem bátortalan s magához kevéssé bízó az, a ki eltűri a templom profanálójit. Osztán a jó ügynek bátrak is kellenek, félénkek is.

Azt is elbeszélé nekem Szemere, hogy az ur, tisztelendő ur, nehezen szenvedí, hogy tagadni merik, hogy a primatia a magyarság dolgában a mi hitünk sorsosaié, és hogy az ur azt állítja, hogy ezt az elsőséget legalább a strófákban, kérdésen kívül mi bírjuk. Judától elvétetett a királyi pálea, uram professor ur, ha tudniüllik az valaha övé volt! Rettenetes dolog az, hogy mi teljességgel nem akarjuk megvallani a mások érdemét, és mindig ezt a bakot nyúzzuk; az idegeneknek némely botlásaikat fel-felkapkodjuk, s abban keresünk dicsőséget, hogy mi ezen botlásokat nem követjük, de azt nem tekintjük, hogy ezeknek oly érdemeik vannak, a melyek nálunk árnyékban sem találtatnak. Pázmány, Barcsay, Besse-nyei és az ur Poocsa, kit én úgy nem szenvedhetek, mint Ráday nem szenvedhete, szóba sem jöhetnek, mert a Kálvin követői voltak s a Gergelyekéi lettenek. De ki hát a szebb író: Káldi-e vagy Károlyi, Gáspár? Zrínyi-e vagy Teleki József és Mátyási Gyárfás? Kis János és Berzsenyi-e vagy Péczeli? Révai-e vagy a Debrece-niek? Haller László-e vagy a kit az ur a mi prosaistáink közül nevezni akar? Himfy-e vagy Horváth Ádám? Ezt mi megvallani teljességgel nem akarjuk, s elégnék tartjuk tagadni, mert az könnyebb. (Mit nem mívele prof. Kövy ur, a kit én egyéb nagy érdemei s nagy tudományai miatt úgy tisztetek, hogy inkább senki nem tisztelheti, a pataki examenben, hogy én ezt a Vitkovics-hoz irt epistolámban kimondani merészelttem! Prof. Kövy ur mindenben nagy lehet, de nyelvünk ismeretében s a poésisben, és talán a filológiában is, kevesebb mint más tudományokban, s az astronomus nem kívánhatja, hogy a chemiában is bíró lehessen. Mit nem teszen

prof. Rozgonyi ur, a ki nagy filozofus lehet, de izlése bizonyosan nincsen, s az aesthetikát bizonyosan nem érti, ha, tanítványainak álmélkodásokra, P. László urnak nem tudom mely versét úgy hozza fel, mint a magyar literatura legszebb művét!) És még is nekünk áll feljebb! Legyünk tehát elsők a strófában, tisztelendő ur: kérdés, irigylie nekünk valaki ezt az elsőséget? Minekutána a mi poésisünk is ismeri már a görög lantot, a guitarrt és a fortepiánót, senki sem vágy többé dudán excellálni. Én a Vitkovicshez irt epistolába két strófát szőttem; az első akarva nevetséges a maga csuda, tuda, Buda, dudu rímjeivel, de a másik olyan, hogy azt az ur által magasztalt, és nem ok nélkül, de nem a könnyen folyás, hanem a szép nyelv s poétai dikeiók s neologismusok miatt, magasztalhatott Gyöngyösi sem fogná szégyelhetni; s a ki azt irta, azt gyaníthatja maga felől, hogy tőle több is kitel olyan. De az késebb semmit nem irni mint strófát irni, noha jambusait sok olvasó versnek sem igen ismeri. Én a Gyárfások strofájikban semmit sem találok fertelmes profluviumon és életlen elmésségeken kívül, s meg nem foghatom, miként lelheti azokat az szépeknek, a ki a classicusok olvasása által képzette izlését. Ezt a minden erő nélkül folyó özönt kedvelte-e a régi Hellász és Róma, vagy a válogatott szókat, kényes szólásokat, tömötséget, bár erőszakkal jött is az? Ezeknek strófájik és a superint. Kis Horátzi epistolái s a Berzsenyi dalai s az Ányos hatosai, mely különbség!

Egy szót a Somogyi Gedeon paszquilljére. Azt Patak az ur által ismeri. Nem neheztelek azért, hogy azt az ur másokkal látatta; én is látattam a nekem küldött exemplárt mindennel a kit az interessálhata. Debrecenben hírét sem hallották; én mutattam mint ujságot. Mint némely magát becsülni merő diétai követ nézi nyugalomban és megvetéssel azokat a nyavalyás firkálásokat, melyekkel holmi vásott gyerkőce az ő személyét támadja meg, úgy néztem én ezt az oktan és tudatlan emberkét ebben a Mondolatban, s ha marhasága emberiségemet érdeklenni kezdette, azt mondtam magamnak, hogy ez azt bántja a ki a Dayka és Báróczi életekben álló excursiókat irta, s nyugalma azonnal visszatért. Sárospataknak három tudósa ezt a gyalázatos és esztelen művet tripúdiummal vette. Ezek nevettek. En ezen nevetésen sem tudok nevetni, s a Somogyi Gedeon Mondolatja meg nem pirit, nyugalma meg nem zavarja. Jól esett hogy azt irta a gyalázatos ember; akaratja ellen használt az én felemnek.

Méltóztassék az ur, professor ur elhinni, hogy nekem az ur

ellen semmi nehézségem sincs, s hogy én magamat privilegizálnak semmiben nem tartom; méltóztassék elhinni, hogy személye eránt teljes tisztelettel maradok

Tisztelendő ur

az urnak alázatos szolgája,

Kazinczy Ferencz.

Széphalom, april. 20. 1814.

PROTESTÁNS VILÁGKRÓNIKA.

Hannovera. A második kamrában a halálos büntetés feletti vita alkalmával, mint a mi barbarizmusnak bélyegeztetett, egy miniszterpárti lelkész, Ernst, kikelt a bélyegező beszéd és nyerseség ellen, mivel az (a halálos büntetés) Isten szaván épül és áll fen, míg a keresztyénség megmarad és a felsőségnak kardja van; az első kamrában a pallos és tilóvas (guillotine) közti választás nemcsak az által is nehezítettetik, hogy a guillotine forradalmi eredete erkölcsi iszonyt támaszt, hanem exegetikai magyarázatok által is, a tilóvas és kard közt, mely utóbbit a biblia maga adá a felsőség kezébe. (Csak szép ez a minden oldali meghányása vetése a vitás tárgynak!)

Szászország-ban is megkezdett az ország fejedelme után az összes Németországért könyörögni. (PKZ.)

Berlin. Titkos tanácsnok Dieterici urnak a föld népeiről való érdekes előadásából vesszük a következő kivonatot a különböző vallástételek felől. Amaz 1288 millió népességből, mennyi az egész földön van, mintegy 335 milló hódol a keresztyénségnek. Ebből jut Európára 262 millió, Amerikára 57., Ázsiára 10—11., Afrikára 3—4., Ausztraliára 1—1½ millió. — Zsidó az egész földön mintegy 5 millió. 600 millió tartozik az ázsiai valláshoz (buddhizmus és bramanizmus); 160 a mahomedánok száma, kik Afrika 200 millió lakosainak felét teszik, aztán 6 és ½ millió Európában, 50 millió Ázsiában. Pogány vallásúak Afrika, Ázsiában, déltengeri szigeteken és Amerikában 200 millió. Következésképp a föld népessége úgy oszlik meg, hogy

1) A keresztyének	25,77	százalék.
2) Zsidók	0,38	—
3) Ázsiai vallások	46,15	—
4) Mohamedánok	46,15	—
5) Pogányok.	15,39.	—

Azonban Dieterici szerint ez nagyon biztalan számítás. Leginkább csak a keresztyének száma hiteles; ellenkező pedig az ázsiai vallásokon levőké. A 335 millió keresztyén közül a különböző egyházakra esik és pedig a görögre 75—76 millió (Poroszországban 1380, Oroszországban 56 mill., Görögországban 1 mill., az osztrák tartományokban 6 mill., Törökországban 8—9 mill., idevalók még az ázsiai és afrikai keresztyének); a rómaiakra 170 millió (Európában azon országokban, ahol uralkodó, 107 millió, másokban 14 $\frac{1}{2}$ —17 m., Amerikában 33—35 m.); a protestánsra marad 89 millió (62 Európában; az amerikai egyesült államokban 24 $\frac{1}{2}$ —25 mill., 2 m. Ausztráliában). Százalék szerint volnának a keresztyének a földön:

50,7 százalék kathólikus

26,6 „ protestáns,

22,7 „ görög.

Varsó. Ujonnán közhírré ment, hogy vidéki lelkészek, kik a mértékleti testvériséget terjesztik, tíz ezüst rubel bírság alá vették, mivel ez által a szeszégetőket tetemes csónkülás fenyegeti.

(PKZ.)

VEGYES.

Népiskolai szervezet, melyet a helv. hitv. négy egyházkerület népiskolai egyetemes választmánya a négy egyházkerület jóváhagyásával az 1858. évi szept. 28, 29 és 30 napján Debrecenben megállapított. — Pápán, a ref. tanoda betűível 1859. 8dr. 36 lap. négy táblával.

Mi ezen népiskolai szervezet ellen nyilatkoztunk annak idejében, mindamellott szívesen látjuk, hogy a négy egyházkerület tudott már egyszer oda emelkedni, hogy az egységnek ennyi jelét is adhatja. Egyébiránt a négy éves tanfolyam, mely ellen mi szoltunk, ne úgy nézessék, mint a népiskolai szervezetnek teljes tökéletessége, hanem mint olyan mértéke a szervezetnek, melynél többről a négy egyházkerület jelenleg gondoskodni nem tartja szükségesnek.

PETI JÓZSEF. A hittani tudat jelene az ev. ref. egyházban. Kecskeméten, nyomtatott Szilády Károlynál. 1859. 8dr. 32.

Eme theológiai rövid dolgozat az által nyer fontosságot, hogy míg egy részről a magyar ref. theológiai műveltséget a külföldi, különösen németországi, mondhatnók, anyamozgalmakhoz köti, a mai theológiai álláspontot kiemeli, s ez tudományos oldalról érdeme; más részben hagyja látni azt a keveskét, a mennyi nálunk egy egész fél-

századon keresztül a ref. hittani szakban mint produktum, nyilatkozott; Tóth Ferenc, Szathmáry Dániel és Somosi János, azaz csak három író által levén mindössze is azon egész idő folytán képviselve a theológiai tudományosság; ez hazai becse, melyből vehetjük észre pirulásunkat. Mit mond ily adatokra a külföld? Pedig tudjuk, hogy a mai világ nem annyira a népszámból, mint a népszám tudományos és erkölcsi műveltségéből ítél s von reánk következtetést; s mi hazai bensőséggel neheztelünk aztán, ha nem ismernek bennünket; s Otahitinál is utóbb emlékeznek meg rólunk. No de ennyi is jobb a semminél. — A nyelv ifjú, nehézkes, de semmi sem áll ellent, hogy szerző jelentékeny állást ne foglaljon el hittudományosságunk mezején.

S. P.

Népiskola. A Sárospataki Füzetek útján (II. foly. VIII.) volt szerencsém értesíteni a t. közönséget a népiskolai oktatás terén mutató örvendetes jelenségekről; felmutatni egyházközségek és egyesek áldozatkészségét, melylyel az iskola felszerelését munkába vették. Teljes örömemre szolgál most azt mondhatni, hogy azon lelkes törekvés, és a népiskolák ügyének felismerése, méltatása, melyről ott említés tétetett, nem volt kevesebb, mint igen szép kezdet, melynek folytatása, mondhatnám nagyobb mérvben következik. Kisebb megrendeléseket tettek: Tálya, Tokaj, Harkány Alsózemplénben, Vadna Felsőborsodban; a legjelentékenyebbeket Tolcsva (Alsózemplén), segédlelkész t. Török István ur buzgó fáradozásai következtében, a meglevő beruházáson felül mintegy 50 uj ft. értékig, és Nagyberég (bereg egyházmegye), hol a nemes egyháztanács, a képezdéből legközelebb kivitt tanító előterjesztésére, könyvekben s más nemű taneszközökben mintegy 300 azaz háromszáz darabnak haladék nélküli beszerzését határozta el. Midőn ezekről örömmel értesítem a t. közönséget, az iskolaügy érdekében van szerencsém közzé tenni, hogy Sárospatakon most már részint minden nemű népiskolai taneszközök kaphatók, részint intézkedések tétettek, hogy a lehető megrendelések rögtön teljesíthessenek.

Ezek mellett nem lehet elhallgatnom, hogy az újabb rendezés következtében megalakult egyházmegyei népiskolai választmányok megkezdették üdvös működésüket. Intézkedéseiknek alapúl szolgáló dolgozataikkal egy részben már ez ideig készen vannak: Felsőborsod, Gömör és Alsózemplén, s lehet, hogy több egyházmegyei választmányok is. Legközelebb tehát a t. közönség a felszerelés, azaz a külsők mellett a munkálatokról vagy szellemi mozgalmakról is értesítettetni fog.

Sárospatak, május 20. 1859.

Árvai József, képezdei igazgató tanár.

— Ifj. b. Vay Miklós, az egyházi és iskolai ügyek egyik legbuzgóbb élémozdítója, szép jelét hagyá közöttünk a népnevelés európai hírű egykori bajnoka, Komnai Ámos János iránti tiszteletének. — A nemes báró, mint tudatik, művészileg kezeli a szobrászatot, vésűt és öntést, s a nevezett nagy nevelőnek mellszobrát azon példány után, mely Ámosnak egyik magyarra fordított munkája (Világ labirintusa. Ford. Rimány János. Pozsony, 1805.) előtt rézmetszésben látható, gipszből öntve, főiskolánk kicsi műgyűjteményének ajándékozá.

E kegyeletes tüneményt nevezetessé teszi először az, hogy a szobor az alsózemplénmegyei népiskolai választmány első összejöttkor, mintegy alkalomilag, hozatott Sárospatakra; másodszor, hogy Ámos épen mint népnevelő volt nagy és négy évig működött Sárospatakon, mint pedagogiarkha; harmadszor, hogy a nemes báró egyik érdemes tagja az említett választmánynak. — Szép találkozások!

— A „Prot. E. s I. Lap“ ez évi 16. számában 454. l. a szerkesztő „az alsószabolcsi helyosztó gyűlésről“ Varga Lajos által tett hírlapi tudósítás alá (*) jegy alatt észrevételt tesz, intvén a levelezőket, hogy „jövendőben csak a lényegesebb s közérdekű tárgyak közlésére szorítkozzanak“. — Sohasem szerettem a csillagozásokat és még kevésbé ily alkalommal, midőn az alsóborsodi egyházmegyéből két elég hosszú tudósítás, egyik még áradózó is, közöltetik ugyanazon egy tárgyban, az alsószabolcsiból csak egy, jóval rövidebb, mint amazok akármelyike: mégis ez alá tétetik az észrevétel. Hihetőleg a csillag (*) el van tévesztve, s az az alsóborsodi diskurszusok alatt lett volna a maga helyén.

A. Szabolcsi.

Igazítás. A nyilvánosság s igazolás kedvéért, azok előtt, kiknek tudva levő érdekek van benne, és a M. T. Akademia személyes állapotjának ismertetése vagy ennek kiegészítése gyanánt írjuk ide, hogy Imre Sándor, a holdmezővásárhelyi ref. gimnázium igazgató tanára, csakugyan m. t. a k a d e m i a i t a g a nyelvtudományi osztályban. Nevét tévedés hagyta ki a sorozatból, de hogy tag, meg fogja mutatni nem sokára székfoglaló tudományos előadásával, miután az akadémiai elnöktől rendes időben megkapá a megválasztatásáról szóló hivatalos tudósítást.

Szerk.

GRÓF MIKÓ IMRE LEVELE

a szerkesztőhöz.

Tisztelt tanár ur! Előfizetéseimet a „Sárospataki Füzetek“, ha jól emlékszem, e hónappal kezdő folyamára ide mellékelve küldöm; legyen szives ön, az eddigi címek alatt és helyekre az illető példányokat ez évben is elküldeni.

Nem tehetem, hogy ne nyilvánítsam önnek, tisztelt tanár ur, mennyire örvendek e korszerű vállalat naponkénti szilárdulásán. Valóban uram, jól esik nekem, hogy a midőn ez idő szerint annyi vállalathoz tapad árny, annyi nem felel meg a várakozásnak, oly sok szűnik meg rövid tengő élet után, végre oly soknak vezetői nem látszanak felfogni azon szép hivatást, nem ismerni azon komolyságot és önzéstelen ügyszeretetet, mely a sajtónak valódi erejét, teljes erkölcsi hatását s külső méltóságát adja meg: akkor önök, tisztelt tanár ur, legalább az én felfogásom szerint, eddigelő szeplőtlenül megőrizték a vállalatuk zászlójára tűzött „igazságkeresés és annak hódolása“ jelszavát.

Önök vállalata mind inkább inkább igyekszik kielégíteni a méltányos igényeket, munkatársait következetes ügyszeretet vezeti s magok tartása minden gáncsoskodáson felül áll. Menjenek önök, uram, ezután is az eddigi uton: céljuk nemes, az megérdemli a fáradságot és küzdést; a tér, melyet önök mivelnek, rég várt avatott, hű és buzgó munkásaira. Legyen áldás a nemes igyekezőkön! Önök vállalata e félszázad irodalmi történetében a magyar szellem egészen credeti és sajátos bélyegű kifejezésének s munkásságának tartja fen áldásos nyomait. Legyenek önök ezután is lankadatlanok, egyesítsék még inkább a rokon elemeket, igyekezzenek még tovább is gazdagítani egyházi irodalmunkat, élesztetni a vallásos érzelmet, terjesztetni a szabad és józan gondolkodás világát. Legyen ez új folyam megújulása a szerkesztők és munkatársak erélyének, a közönség pártoló részvételének, a szellem világossága, a gondolat és lelkismeret szabadsága terjedésének is megújulása. Én ezerféle elfoglaltatásom miatt, előfizetésem és jó kívánságim küldésén kívül egyébbel az önök kezei között levő nagy fontosságú ügyet nem gyámolíthatom, de ezt tenni, magam és minden jó protestáns ember elmulaszthatlan tisztének vallom.

Isten önnel tisztelt tanár ur, üdvözli önt és szellemi szövetségeseit
hazafi szolgálók

Kolozsvárt, ápril. 8. 1859.

g. Mikó Imre.

Tartalom a Sárospataki Füzetek második évfolyamához.

Egyház és hittan.

Adalék a szabad skót presbiteri egyházalkotmány ismertetéséhez. <i>Hegedüs László.</i>	33
Egyháziasság. <i>Simon József.</i>	105
A szeptemberi evangyéliomi szövetséggyűlés. III. <i>Tiszai.</i>	138
A protestáns egyház viszonya az államhoz (első közlés). <i>Hegedüs László.</i>	429
A protestáns bibliaárulásról Franciaországban. <i>Imre Sándor.</i>	471
A legújabb theologiai mozgalmak Németországban. <i>Imre Sándor.</i>	529. 638. 826
A lelkipásztori orvostan történeti fejlődése. <i>Soltra Alajos.</i>	817
A jézus evangyéliomát bevett helvét egyházak rövid (első) hitvallása. <i>Filó Lajos.</i>	895

Egyháztörténet.

a) Értekezések.

A pogány Róma az ős keresztyén egyház iránt. <i>Nagy József.</i>	266
A föld népei vallásos tekintetben. <i>Nagy József.</i>	474, 670, 860
Adalék a magyar puritánok történetéhez. <i>Révész Imre.</i>	717
Pápaság és császárság, egyházi és világi elem közti harc a középkorban. <i>Pálkóvi Antal.</i>	913

b) Kútfők.

Kecskeméti anyakönyvi följegyzések. II. <i>Szilágyi Sándor.</i>	65
Nánási emlékirat. Közli <i>Varga Lajos.</i>	165, 689, 785
Szikszói emlékirat. Közli <i>Erdélyi János.</i>	176
Adatok a miskolci ref. egyház történetéhez. <i>Soltész Nagy János.</i>	292, 976
A máramarosi helv. hitv. egyházmegye és egyházközségek rendezete a XVII. század elején (két okirattal). Közli <i>Szilágyi István.</i>	382, 678, 984
Régi válóperi eset. Közli <i>Garády.</i>	391
Buzinkai M. és Pósházi J. levele Borsodmegye reformátusaihoz.	484
Papszentelési mód a dunántúli ágostai vallásúaknál a XVII. század elején. <i>Garády.</i>	583
Szabolcs megye rendei a kebelbeli egyházak iránt rendezkednek 1607. Sz.	591
Unitaria egyházak emlékezete Máramarosban. <i>Szilágyi István.</i>	779
Szabolcs és Szatmár megyék régi végzései a szitkozódók, ünneprontók és fajtalanok ellen. I. II. Közli <i>Kiss Áron.</i>	782

Nagybajomi papok emlékezete. Közli <i>Oláh József</i> .	877
Kivonatok Gömör megye régi jegyzőkönyvéből. Közli <i>Zsuponyó</i> .	892
A tiszáninneni h. h. egyházkerület tavaszi közgyűlése 1858.	92
A tiszáninneni h. h. egyházkerület őszi közgyűlése Tályán 1858. <i>Valaki Pál</i> .	515
A tiszáninneni helv. hitv. egyházkerület tavaszi közgyűlése 1859.	986
Egyházmegyei gyűlés Abaujban. S. S.	196
Felszólítás a Dunafejedelemségeiben szétszórva élő magyar reformátusok ügyében. <i>Révész Imre</i> .	204
Első jelentés a dunafejedelemségi magyar reformátusok ügyében. Rend. told. <i>Révész Imre</i> .	520
Protestáns világkrónika.	101, 201, 314, 413, 610, 706, 905, 996

Nevelés, tanügy.

Népiskolai tervzet a tiszáninneni ref. egyházkerületben.	
<i>Arvai József</i> .	2, 114, 212
Közkutatás ügye Nemetalföldön. <i>Révész Imre</i> .	317
Népiskolai tantervjavaslat. <i>Baló Bénéjám</i> .	345, 956
Az angol növelési rendszerről. <i>Szeberényi Lajos</i> .	555, 660
Scherr Tamás életrajza. <i>Antalfi János</i> .	617
Iskola és külélet. <i>Zsindely István</i> .	752
A sárospataki képezde újabb fordulata	96
Nevelési egyesülés	98
Visszapillantás a mult (1858.) juliusi vizsgákra a sárospataki főiskolákban. <i>M. L.</i>	392
Hivatalos tudósítás az 1857-8 iskolai évről. <i>Erdélyi János</i> .	400
Hivatalos előterjesztés a miskolci h. h. főgimnázium sat. 1857-8 tanévi állásáról.	486
Népiskolai ügy. Pályázat. <i>Gönczi Pál</i> .	507
" " Küirott pont <i>Révész Imre</i> .	509
" " Észrevétel. <i>Erdélyi János</i> .	510
Cáfolat. <i>N. A.</i>	511
Sárospataki gimnáziumi tanácskozmány jul. 31. 1858. <i>Antalfi János</i> .	593
Hivatalos előterjesztés a máramaros-szigeti h. h. gimnázium állásáról 1857/8 évről. <i>Szilágyi István</i> .	596
A tiszáninneni h. h. egyházkerület népiskoláinak kormányzata. <i>Antalfi János</i> .	601
Népnevelés körül szuperintendensi körlevél sat.	607
Kolozsvárt a népnevelés.	607
A vallastan előadásáról a máramaros-szigeti h. h. gimnáziumban az 1858/9 iskolai évre. <i>Szilágyi István és Lator Bálint</i> .	699
Népnevelési. <i>Arvai József</i> .	809, 812, 998

Bölcsészet, műbölcsészet.

A magyar ref. énekvezérekről. <i>Ivanka Sámuel.</i>	48
A szeretet eszméje. <i>Szalai István.</i>	205
Párisi könyvtárak. <i>Vályi Pál.</i>	377
Bayer János. <i>Erdélyi János.</i>	417
Isten akarata a világ lényege. <i>Szalai István.</i>	521

Szentköltészet.

Szentköltészeti mutatványok. Vasárnap. Ta- vasz. Nyár. Aratás. Ősz. Tél. Nagypéntek. Husvét.	
Áldozó csütörtök. Pünköszt. <i>Baksay Dániel.</i>	57
Ének. <i>Erdélyi János.</i>	63
Esti ének. Feltámadók. <i>Somosi István.</i>	576
Új évi elmélkedés. <i>Miskolci Pál.</i>	579
Jézus és a vádlók. <i>Czelder Márton.</i>	580

Könyvismertetés, bírálat, felvilágosítás, felelet.

Szilasy János filozófiai tanulmányai. T.	79
Ince Dániel és Herepi Gergely. Bibliamagyará- zat. A. S.	89
Török P. és Székács J. Protestáns lelkészi tár. <i>Ba- ló Bénéjám.</i>	184
Török Pál. Korrajzok. } S. P.	191
Fördős Lajos. Rövid válasz }	193
Felvilágosítás. <i>Pásztor Dániel.</i>	193
Bunsen Chr. Carl Josias. Vollständiges Bibelwerk für die Gemeinde.	303
Révész Bálint. Egyházi könyvtár a magyar ref. val- lású nép számára.	410, 608, 806
Ifj. b. Vay Miklós. Kicsiségek.	411
Baló Bénéjám. Sükösd S. emléke. B. S.	412
Fördős Lajos. 1) Különféle viszonyokra vonatkozó papi dolgozatok. 2) Kecskeméti protestáns közlöny. 3) Herepei Vadas J. és Nagy G. Isten igé- je a szószékből. 4) Kálmán Ferenc. Egyház- keléskori beszédek és imák. 5) Haan Ludovi- cus. Jena hungarica. <i>Baló Bénéjám.</i>	499
Számító Sokrates. A. J.	800
Gonda. Szentagyomány. A. J.	803
Caird. A vallás a munkás életben. (Ford. Imre Sán- dor) B. P.	804
Szeberényi L. Protestáns ellenőr. S. P.	807
Kurtz (Johan Heinrich). Die Ehen der Söhne Gottes sat. — S —	865

Lange. (dr. J. P.). Ueber die geistige Einheit des cath. Mittelalters. Schmidt (K). Péter Martyr Vermigli. Pestalozzi (Karl.). Heinrich Bullinger. Preger (Wilhelm.). Mathias Flacius Illiricus —m—á—	874
Népiskolai szervezet.	997
Peti József. A hittani tudat jelene az ev. ref. egyházban. S. P.	997
Válasz Tomasek Pál ur levelére.	99
Visszaigazítás. S. P.	415
Nyilatkozat { Hegedüs László.	715
{ Szűcs Miklós.	716
Mondandóim a Prot. E. s I. Lap szerkesztőjének. Erdélyi János.	911
Óvás. Szeberényi Lajos.	991

Irodalmi levelezés.

Kazinczy F. Lácza Szabó Józsefnek. Közli Erdélyi János.	992
---	-----

Vegyes.

Gróf Mikó Imre ő nagyméltóságának. Erdélyi János.	1
Kálniczki B. nyugalomra lép.	814
Levéltöredék a szerkesztőhöz. Tamko Ferenc.	816
Gyászhir.	—
Ifj. b. Vay Miklós. Komnai Ámos János gipsz szobra.	999
Igazítás. Szerkesztő.	—
Gróf Mikó Imre levele a szerkesztőhöz.	1000